Duke University Libraries
D03646183V

.AZUVIV.SAADIA.Tochachoth Musar comm.on Proverbs
with Text (not in Friedberg)Livorno 1871

35/[illegible]

55

24

ספר

תוכחות מוסר

מוסר מעי'ר מאי'ר לארץ ולדרים · סובב הולך על ספר **משלי** משלי שוא'לים ודורשים סררי
בידו'רים · מוסר מלכים לנפש היפה כי בת מלך היא מנייהו מלכי בעלי הפר'שים אמבואה
רספרי מפי סופרים · מוסר ה' דבר ה' בפיהם אמת כלם נקבצו באו פניני אמריהם עייפינהו
וסרדינהו גבר חכם בעז משכינהו גברא לגברי לכו נא הגברים · מה הלשון אומרת · לשון
הזהב וההדרת · כל ראיו יאמר תנו כבור לעטרת תפארת · ראש המרכרים : מוסר השכל
ממנו הוא תוספת כעקר יין מלכות רב כיר המלך מה מתוק מרבש חוצב להבות אש · אש
תוקד בקרב איש ולב עמוק · מרי עברו בהרי העברים · הן כל אלה פעלת צדיק תמים · כמו
רמים · הרב המופלא כמוהר"ר **סעדיה** זלה"ה בן להרב הגדול **נהוראי אזוביב** זלה"ה
שנים כרובים יעלזו חסידים בכבוד קרושים וטהורים · ואפריין נמטייה לזרע רב חמיד לבאי ·
רב נהוראי · גביר ורם החכם השלם כמה"ר **יוסף אזוביב** נר"ו אשר הזיל זהב מכיס
להוציא לאור תעלומה · לש'ם שב'ו ואחלמה · סלעים קנטרים · והו'ר ידו נטויה חכמה עם
נחלה · תורה חוזרת אל המקום אשר היה שם אהלה בתחלה · פרי עץ הדר ופריו מתוק ·
וישם אותה יוסף לח'ק · יתן כספר ויחקו · ושר מלכים תינקו · רבש מסלע וחלמיש צור
מראש צורים · בשכר זאת יגדל כסאו על גפי מרומי ההצלחות · כשובע שמחות כנפש אנא

זעירא עבד המוזג

ע"ה **אליהו בן אמוזג**

ס"ט

פה **ליוורנו** יע"א

בשנת **שלום טובה וברכה** לפ"ק

בדפוס חדש של החכם רע"ל

אליהו בן אמוזג וחברו הי"ו

מדפיסים ומוכרי ספרים

הקדמת הרב המחבר זלה"ה

אמר הצעיר סעדיה ס"ט בר החכם השלם כמהר"ר נהוראי אזוביב זלה"ה מה נאמר לאדוני אדון עולם אשר מלך ומלכותו בכל משלה וממשלתו בכללות המציאות ומה נדבר ומה נצטדק להוציא דינינו לאור לאור באור החיים הנצחיים כי גדול יום ה' ואנחנו מלעבדו מקשים ולאמרנו הנפסד נגשים ולתאותינו הנהים והתאו'לה והנשברת חשים רשים מחלק העיון ומחלק המעשה מתרוששים ואו"ן רב לנו המים שטפונו המים הזדונים ממוזגים באף מתוכלים בקרובים צפו על ראשינו כעורים בנשאת קיר נטוי תשכנה עינינו נראות מראות אלהים עולים מן הארץ החמרית והגשמיות ואנו בתכלית הירידה ירוד ירדנו כמורד בית חורון אף שבענו כיון מצולה ואין מעמד במצולות ים הגדול הוא היצר הזכר הסורר המשתרר. לוקח נפשות חכם להרע להכשילם ולהפילם במהמורות בל יקומו רשעים עוד אינם ואנחנו עונותיהם סבלנו על שכמנו להיותם צרורות בשמלתנו לרוב חטאתם וזדונותם אבלנו לכל יפקד רע מלויתנו העתידים עורר לויתן על רוב מריים ואשמתם אשר רוחם שותה חמתם חמת תנינים וראש פתנים ושכים בצדנו וצנינים בעינינו ראינו חזות קשה כי עלה מות בחלונינו בא בארמנותינו בפעם בפעם לקראת נחשים שרפים אשר אין להם לחש הם המכות הנכריות המפלאים טוחות כרים ונקיים עשירים ועניים לבלעם ולגדעם ולהמיתם מכללות החיים בכל זאת ידינו נטויה להשחית ורגלינו ממהרות לרוץ לרעה אוי כי עזבנו אר"ש היוצר ורדפנו אחר אר"ס היצר ותאוותיו המוחשות המורגשות אשר אין בהם ממשות המחזיקים החומר ומלבישים הנפשות עד שלא שקעה חמת מלך מלאכי מות יצאה חמה עזה מכרתקה חמה שפוכה ומתגורר סער על יוקר השער וחצי רעב ירו בכליותינו כל העם נאנחים מבקשים לחם נתנו מחמדיהם באוכל להשיב נפש ואני בתוך הגולה נתון בבור העני והדלות ימים ולילות יתר על הזלזול והשפלות מאנשי שאן ונבלות ואף גם זאת רעה חולה שכמה פעמים העלילה עלינו המלכות וגזרה על קהלינו ממון רב ומשא כבד אשר לא יוכלון שאתו המסים והארנוניות שהם תמידין כסדרן ומוספין המספים ממונן של ישראל ומכלין אותו שלא בהלכתן ועדת קהלינו נבוכים הם באר"ס המלכות והיו מתחבאים ומצטערים ומתאוננים בפרעון הסך הגדול שגזרה עליהם המלכות במשך ארבע שנים ונדלדלה הקהלה ומכרו כלי חמדתם ונכסיהם בפרעון הסך הנז' לא שלונו ולא שקטנו ולא נחנו ולא העלינו ארוכה מתחלואינו וממכותינו מכות אכזרי המה לא ירחמו עד שקפצו עלינו מיני משחית עברה וזעם וצרה בהרה תחוללנו על זה היה דוה לבנו על אלה חשכו עינינו כי גזרה המלכות לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס כל בתי כנסיות שבעיר ובאו המון הגוים לבית הכנסת רבים מתרוצצים בשמחה גדולה להרוס בית מקדשינו מקדש מעט היא ב"הכנ הגדולה והתחילו לסתור התקרה והמזוזה וקצת מהמון גוים היו רוצים להתעלל בספרי התורה והיתה צעקה גדולה אשר כמוה לא נהייתה וכל קהלת ישראל בוכה ומבכה בתמרור ובכוי ואוי ואנו כי ראתה גוים באו מקדשה לומר ערו ערו עד היסוד בה וכל עמה נאנחים אנשים ונשים וטף ויונקים במר נפש ומתחננים להקב"ה אולי ירחם בענייננו ואחר כך עמדו גדולי המלכות ומיחו ביד מושל העיר ואמרו לו למה תעשה כה לעבדיך היהודים המעשה הרע הזה ושלא שלוחים אחרים לבטל גזרת ההרס והסתירה וגזר על היהודים באף ובחמה ובקצף גדול לפרוע לו ממון רב וסך גדול כפלי כפלים מהגזרה שקדמה לזו ובכלל הגזרה שגזר עלינו אמר שאם לא יפרעו לו הסך שגזר עליהם בזמן מועט שיחזור ויסתור על בתי כנסיות וכל עדת ישראל בוכים ומתמרמרים פתח אהל מועד ישבו לארץ ידמו זקנים ונערים ואנשים וטף ולא נשער כי יסופר הצער הגדול הזה • ועוד רעות רבות וצרות זו לזו נמשכו מגזרה זו לאין מספר ולאה הלשון לספרם ולהגידם • ועוד היום אנו שרויים בצרה קשה ומרה לחשוב מחשבות ולומר איך יצא משפטנו מיד המושל כי סך הממון שגזר עלינו לפרוע לו הוא משא כבד ונכבד ממנו שהוא סך שמנים אלף גרושוש להביא אל גנזי המלך מלבד השוחדים וההוצאות שהם קרובים לסך הנז' וכל אנשי קהלתנו נבהלים לעבר משתוממים להוה דואגים לעתיד שמא בשלא יספיקו לפרוע למושל הסך הנז' בזמן שגזר עליהם יחזור לסורו הראשון ויפגע ח"ו בבתי כנסיות ואנו ליה תלויות עינינו ישוב ירחמנו • ועוד רעות רבות וצרות זו לזו נמשכות מגזרה זו לאין מספר • והיה המקרה הרע והמר הזה יום הששי חמשה ימים לחדש אב י"ל שנת בבית במו"ת לפ"ק במצא כי הזמן שקונה בו האדם השלמות חלף הלך לו בטרדת היצר ותאותיו ובעונשין וביסורין הנמשכים מכחתיו ואני הצעיר קרוב לששים ימים קודם הזמן הרע הזה בראותי בחזותי כי כלינו שנינו כמו הגה וימי קלו מני רץ ברחו לא ראו טובה חכמה עם נחלה עבר על נפשנו וקרב קצי ליום הפקודה • ואין לדרך צדה להנצל מיום דין וקפדה • והמות את נפשי לודה • ורוחי שכולה וגלמודה. מתורה ומתעודה • ומכל מדה חמודה • פחד קראני ורעדה • ואלבש חרדה • וארכובותי נקשן דא לדא • ואני נער ונער מנוער מן המצות אמרתי במה אקדם ה' ליום הדין הגדול ומה אעשה כי יקום אל וכי יפקוד מה אשיבנו אחישה מפלט לי ועמדתי מרעיד לתור ולבקש כופר ומרגוע לנפשי ואמרתי במה יזכה נער את ארחו העקולה והעקומה • ליום קרב ומלחמה. להשיב נפשו הנכאה והשוממה • אשר היא מיושר ומכושר ערומה. בשה לפני גוזזיה נאלמה • אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלמה • ואין עצה ואין תבונה וחכמה. לנגד מדת דינו ית' הנשאה והרוממה והנפש מלאה עון ואשמה • ונכלים והתכולות ומרמה • וריקה מהדעת והמזמה וכל זה נמשך לי מתמות הזמן הבוגד אשר תעלוליו ומקריו סבוני כתרוני לא יתנוני השב רוחי למקורה ולשרשה מצורף לזה העדר המחזיקים בידי לומדי התורה ושנאת המציקים והמעיקים להם רובם ככולם נודדים ללחם איה כי נכון בידם יום חשך ענן וערפל סביבם • ואש היגונות יוקדת בקרבם • ואין מנוח להם מרגזם ומעצבם • אבל יגדל בת מכאובם ומדאיבם • הכרת פניהם ענתה בם • כי הם תשי הכח וחלושים • ופניהם בקרקע כבושים • אחוזים בחבלי בוז מבני נבל גם בני בלי שם • נמאסים נתעבים בעיני כל נבלה וחדל אישים • רמוסים בכף רגל ונדושים • גדולים וזקנים ושישים • כלם מדוכים ומצונים • צועקים ואינם נענים • ואלי גבור להם שכונים • בהגיגם תבער אש ובפיהם תחנונים • בעדרי אונים ואונים • ומלאים מתוגה ואונים. מונים ממונים שונים • מנים בזעם ובעברה שונים • ולהעלות ארוכה למדויהם פונים • לא קורים ולא שונים • מתוקף האף והחרונים • הכתובים על ראשיהם ותוכים • והיינו כמוכרי האמת ולא קונים • וליום דין וחשבון נבוכים • ולשבת עברה מזומנים • ולכן מתוך דוחק וצר ומצוק אשר מצאוני והכשילו בחי בעבודת היוצר רחש לבי דבר טוב לבאר ספר משלי אולי יישר דבר זה בעיני האלהים למצוא מרגוע לנפשי ומה שבחרתי ובררתי לפרש ספר משלי מכל שאר ספרים ומגלות הוא מפני כמה סבות :

ראשונה מפני שעלה על דעתי לומר אולי בהתעסקי בספר משלי אקלוט מעט מזער מרית היראה והמוסרים שבו לשובב נפשי ולהמציא לה מלא כף נחת ומנוחה שדבר זה הוא תועלת לעצמי ולבשרי ולנפשי הנכאה מהעדר הטובה הנוגעת לה ולא לתועלת הזולת :

שניה

הקדמת הרב המחבר זלה"ה

שניה היא לתועלת הזולת והוא שספר משלי ביאורו חכמי הדרשים הראשונים והדרשנים מרבן ורבנן הם הרבנים הגדולים מהר"ם אלשיך ז"ל והרלב"ג ז"ל והרב בח"ש ז"ל ורבנים אחרים כיוצא בהם אבל מפני דעתם הרחבה והמלאה מכל טוב שהם המדרשים והמשנה והגמרא האריכו למעניהם בפירושו בעומק דעתם וברוב בקיאותם ומפני זה הקורא בהם יכבד עליו משא קריאתם מפני אריכותם בספר המדרשים ובמאמרי הגמרא וכיוצא בהם ולא יגיע אל המכוון בקריאתם לכן לקטתי גרגירים אשר מגרגרי הרבנים הנזכרים ופירשתי אותו בקיצור נמרץ אולי יערב לתלמידים המוכנים לקרות בו לאהבת קצורו וקצרתי בפירושו בכל כדי אפשרות הקצור ולא הבאתי מספרי הרבנים הנז' אלא מה שהוא מוכרח שלא יגונה ולא ישכח להקל מעל הקורא שלא יקוץ בקריאתו בו :

שלישית מפני שמנהגנו לקרות ספר משלי בכל שנה ושנה במוצאי חג הפסח ואמרתי בלבי אולי יזדמן ספרי זה ביד התלמידים וקורים בו ויהיה לי למזכרת בפי התלמידים הקורים בו · ואע"פ שכמעט אני מתחייב בנפשי שנכנסתי לפנים ממחיצתי לעמוד במקום גדולים ולהתגדר לפני מלכים כי מי הוא זה במוני שיבוא אחרי המלך שהע"ה לבאר דבריו שכתוב בו ויחכם מכל האדם ולבאר סודות דבריו והתחכמותו בספרו זה את שכבר עשוהו הרבנים הנזכרים אשר דעתם רחבה מני ים והם העמיקו בכוונת דבריו ורוח הקדש שבו וירדו לעומקן של דברים כמו שהוא מבואר ומפורש בכל ספרי הרבנים הנז' ואיך אבוא אל היכלי מלך אשר לא כדת שמלת מלך כוללת המלך שלמה ע"ה ומפרשיו הרבנים הגדולים דמאן מלכי רבנן ואם כן ראוי לאזני שישמעו מה שפי מדבר ולהתרחק מהמלאכה הזאת שנה פרצתי גדרו של עולם ויצאתי ממחיצתי והסגתי גבול עולם אשר גבלו ראשונים ואיך מלאני לבי לעשות כדבר הזה שיש בו חשש סכנה :

אבל זאת אשיב אל לבי כי מהמפורסמות שאין צריכות ראיה הוא שלא יבחנו כל המעשים וכל המדות מצד המעשה הנגלה שבהם אלא מצד הכוונה הנסתרת שבהם ומצד תכליתם ולכן אע"פ שהמעשה הזה מנגלהו נראה שאינו טוב מצד נסתרו שהיא הכוונה הישרה נקרא טוב ואל אלהים הוא יודע הבוחן לבות וכליות שאין כוונתי במעשה הזה אלא מפני השלשה טובות שזכרתי לעיל · והעד על זה שלא מצאתי פנאי ושעת הכושר להגיהו ולהעתיקו פעם אחרת בניר נאה וכתב מיופה לפי שמתוך המצוקות והצרות התכופות חברתי אותו ולכן אל יאשימני הקורא בו אם ימצא בו חסר או יתר או נמגום כדבר אלא יתקן אותו כפי הראוי לו לפי שהטרדה הליאתני ולבי בל עמי מצער יוקר השער וחסרון פרוטה מן הכיס בצירוף הצרות התכופות הנז' בלי מנוח ומרגוע בינהם :

אמנם פחד יום הדין הגדול הבא · היה לי סבה · להכנס בסוד קדושים רבה · ולהוציא דבה · על הא"ש שיצא משפטי במהרה · להעביר דין ותוכחה · אשר משמאל · אולי ביום בקם עלי יחמול · ויתן וחסד אותי יגמול · ויכפר מעלי שמעלתי היום גם מתמול · ויבקני מפשעי בעולל וגמול · ובכן באתי בלב נדכה ואמול · לפרש ספר זה וקראתי אותו בשם **תוכחות מוסר** מפני כמה טובות שאבאר אותם בעזרת ה"ית :

סבה ראשונה מפני שדברי אלה בפירוש זה לברר ולבאר באר היטב המוסרים הישרים והמדות החמודות וההנהגות המעולות והמשובחות שאמר שלמה הע"ה ולגלות מצפוניהם הנרמזים בדבריו וכפי זה יהיה פירוש מלת תוכחות לשון הוכחה ובירור כמו ויוכיחו בין שנינו וכיוצא בה ולא מלשון תוכחת :

סבה שנית לפי שפירוש זה מעורר אדם שהוא אסור בזיקי יצרו ובכבליו כבלי ברזל ונאחז בסבך חומרו ותאוותיו שהם גשמיות וחמריות לפי שהורגל בעבירות זמן רב ונשרשו בו וקשה עליו לפרוש מהם ופירושי זה הוא תוכחת מגולה גם כן לאדם זה הכבוש תחת יצרו ונעשה מושל עליו להיות נפרש ממנו ולפרוק עולו מעל צואריו וחוזר למוטב וכפי זה יהיה פירוש מלת מוסר לשון אסירה וכבלים כמו מוסר מלכים פתח ר"ל שפירושי זה הוא גם כן תוכחות למי שנאסר ונקשר במוסר יצרו ובכבליו וקשה עליו לפרוש מהם ופירוש זה מדבר ג"כ כנגדו ומודיע לו הדברים המועילים לו לתקנתו כדי שיחזור ממעשיו הרעים ושב בתשובה לפני יוצרו ומתקן עוותתו במעשים טובים ובהנהגות ישרות ומקיים מה שאמר הכתוב סור מרע ועשה טוב :

סבה שלישית מפני שאמרתי שלא נתייסרתי ביסורי הגוף והנפש אלא מחמת התרשלותי בעבודתו ית' ומפני מיעוט עסקי בתורה כראוי לי ומהעדר השתדלותי בה ובקיומה כי קב"ה לא עביד דינא בלא דינא ומפני זה נטיתי לבי לדבר זה לפרש ספר זה לפי שקבלתי תוכחת מהיסורין שנתייסרתי והריני מתקן את עצמי בזה להיותי מתעסק בתורתו יתברך וכפי זה יהיה פירוש תוכחות מוסר רוצה לומר קבלת התוכחות הנמשכות מהמוסר שהוא יסורין ועונשים כמו מוסר ה' בני אל תמאס :

סבה רביעית לפי שעיני ראו ולא זר קצת מבני אדם הולכים ארחות עקלקלות ודרך לא טוב בין בעבירות שבין אדם למקום בין בעבירות שאדם לחבירו ולבי יחיל בקרבי ואימות מות נפלו עלי לפי שאין לי כח ויכולת להוכיחם ולהחזירם למוטב אלא חם לבי בקרבי בהגיגי תבער אש על שלא דברתי בלשוני שום דבר עמהם להוכיחם ולסלק המכשול שבידם שהם דברים השנואים לו ית' ונגדיים לו לא זו אף זו אלא שהם מוכיחים אותי על פני בדברי חירופין וגידופין ובעזות פנים ומלא על זאת תאבל הארץ שדבר זה הוא מן הפלאים ומבהיל את האדם ומשומם אותו וכיון שזכיתי לראות פלא זה בעיני קראתי ספרי זה על שם המאורע **תוכחות מוסר** ר"ל שקבלתי תוכחות וחירופין וגידופין ממי שהוא מוסר ומפורש מדרכי המוסר ומדרכי היראה · וכפי זה תהיה מלת מוסר מלשון הסרה ומהבנין הנפעל ולכן מפני הארבע טובות הנזכרים קראתי ספר זה בשם **תוכחות מוסר** :

ואשאל ממנו יתברך שיעזרני על דבר כבוד שמו להתאמץ בעסק התורה ובקיום מצותיה ויקיים בי מקרא שכתוב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות וגו' ויקיים בי מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' :

והיה זה ביום רביעי יום ראשון לחדש אלול שנת **מכות** אש לפ"ק באלגזאיר מתא בה דברי המדבר בנפש נענה מרה בלענה המובלע במצוקות הזמן אשר הקיפוהו מבית ומחוץ סביב סביב :

סעדיה ס"ט בכמוה"ר **נהוראי אזוביב** זלה"ה

עלי לשבח לפאר לרומם לדר מרומים ישכון באהלי שם ה' לבאות הוא מלך מלכו של עולם לפני אלהים משמים השקיף על בני אדם שניהם חנית וחצים ולשונם חרב חדה כחרב פיפיות בידם מפרי האר'ש האר'ש אשר עברנו בה אר'ש אוכלת כרו'ש בה'ר ולענה פריה פרי מפרי ונידולי · קרקע לבית הקברות במראה ותלינא יתלבוש · ובכשיל וכלפות יהלמוה · נפשי בתוך לבאים רמוסה עמוסה · מריב ומסה · וחרפה וקלסה . ומשמע ודומה ומשא · ואין לי להשען אלא על אני שבשמים עדי ושהדי שינין כעדי · ויביט לעניי ומרודי · יקדמוני ליום אידי · נהפך לשדי · על הנחתי גברה ידי · כי חצי שדי עמדי . עם חמת המליק לנגדי · אני לרודי ואין דורי לי ולא מלאתי מנוס ועזרה ליום צרה אלא חסרון ומארה · ואף ועברה · השאות אחריהם כנחילות ותהרה · ואין להאריך בזה כי נפשי מרה · ורוחי צרה ודעתי קצרה · קנאי למלין חנייתי במרה ושבונתי בבני יעקן · ותשי זאת נחמתי כי ה"ית בחנינתו חננני וברחמיו רחמני ובחסדו הקיפני ובמדת טובו גמלני · הוא אלהי אבי בעזרי עוזרני בעזר אלהי על דבר כבוד שמו עד שזכיתי לבאר ספר משלי ולכן אהבתו ית' נוססה כי לשבחו ולפארו בכובד פי ובקולר לשוני ואפתח את פי בשירי מתוך לירי ואשא משלי ואומר

*אפצח בשיר חדש לאל חיי · מיטב אמיר אענה ברוב גילי ·
*נרי במצוה גם בתורה אור · האיר ושם מזור לכל חילי ·
*יחיד יחידתי בתוך מאסר · גשם מבשר לה מאד צהלי ·
*סודות מזמתי וכל מלי · המה יקימוך ובם תעלי :
*על גב מרומי כל יצוריך · תדרוך ובי הדבק ובשבילי ·
*דרך נבוחה בור ומעגל טוב · אַשֵׁר ואעוזר לך בעוז חילי ·
*ימים ושנים לך אני מוסיף · תעשר בהון יקר במו חילי ·
*הדר והוד תלבש וסות חכמה · תערה עדי חן טוב במקהלי ·
*אור נפשך יזהיר כרקיע · גם כי גויתך בטוב תבלה :
*זרע אנשים ממך יצמח · יעשה תבואה גם פרי זה לי ·
*ובעת זמן בוגד לך צורה · על ראשך אפרוש בחיש צלי ·
*בר לב תמים דרך תהי תמיד · אל תחרוש רעה במפעלי ·
*יחר לבבך לעבדי אז · תשכיל ותצליח בקראך לי ·
*בזמן אשר תצעק לעת צרה · קולך יהי נכנס להיכלי ·
*חסין הלא גברו חסדיך · עלי בתת אש דת להשכילי ·
*זכה ומחכימה לאיש פתי · בה אעביר כסלי וגם סכלי ·
*קץ אל תהלתך בלי נמצא · כי מהללך רב ולא יכלה :
נמנע להגידה אנוש גם כל · פה צח ובן דעת ואיש שכלי ·
עיך שבחיך ברומיה · נורא תהלות יעשה פלא ·
קרוב לקוראיו באמת ישמע · שועם ויושיע לכל חילי ·
הן הוא מצודתי ביום צוקה · עזי וחומתי וגם חילי ·
הפלא חסדיו לי עזרני · בשמו לבאר את דבר משלי :

הקדמת החכם השלם והכולל · ענותן כהלל · כמה"ר יוסף דארון נרו יאיר

למען היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ · להעמיד מזון ולגדור פרץ · ישראל עלה · במחשבה תחלה . להעמיד עולם על מכונו ותלו · ולא ישמע עוד שוד ושבר בגבולו . בשלשה דברים שהעולם עומד עליהם · והיו למאורות ככוכבי השמים וכסיליהם · הן הנה המכונות והעמודים · תורה ועבודה וגמילות חסדים · וירדו אבותינו מצרימה . לזכך חמרם ולהכינם לעלות בסולם המדע השמימה . ויקבלו תורת אמת תמימה · על יד נביאו נאמן ביתו . אב לחכמים בתורתו · ולנביאים בנבואתו . ויאמר ה' · ישראל אשר בך אתפאר זרע אברהם אוהבי . יצחק אשר כלבבי · ויעקב בחירי · אתם תהיו לי ממלכת כהנים · בזאת תקראו חכמים ונבונים · אין זאת אלא תורה · מצות ה' ברה · כי היא חכמתכם ובינתכם · וירדתי ודברתי עמכם · ונתתי משכני בתוככם · והייתם לי סגולה · בזאת תדעון כי בך בחרתי מכל כללה · ויקם ה' את דבר קדשו · ויביאם אל הר קדשו · ארץ ישראל מקודשת · תרומה מכל העולם מופרשת . ובנה לנו בית הבחירה · שם יזבחו זבחי צדק ומציון תצא תורה · נשבע ה' ולא ינחם · ובתורתו ינחם · ואם לאלהינו חטאנו · ומנחלת אבותינו גלינו . וכל טוב חסרנו · בכלות פשעינו · ולהתם חטאתינו · אחת היא נחמתינו · כמאמר רבותינו · בכל מקום שגלו ישראל שכינה עמהם . לא עזב חסדו ואמתו מהם · ומכל הטובות וההצלחות . ושובע שמחות · בל מחמדינו אשר אלפו למו בזמן מקדש אריאל . לא נתקיים עתה בידינו כי אם מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל · כאשר נקבלה מפורש ע"פי חכמינו · ואבותינו ספרו לנו · כי הם בתי כנסיות ובתי מדרשות · אלף עשר קדושות · אשרינו מה טוב חלקנו · ומה נעים גורלינו · לפני אלהינו אבינו · כי בעם אחר לא החליפנו . וגם בימי עניינו ולחצנו · מפוזרים ומפורדים בכל עיר ועיר מקומות תחנותינו · לא הסתיר פני ישועתו ממנו · בכל דור ודור נתן בנו כח וישראל עושה חיל · צדיקים יושבים הוגים בתורת ה' יומם ולילה . מאב לבן ומהרב לתלמיד תורה נוסעת · ממקור מים חיים לא פסקה שלשלת הקבלה זאת לנו לדעת · כי בכל דור ודור הקים ה' לנו תופשי התורה · מחזיקים במעוז משיבי מלחמה השערה . בתי מדרשות מלאים זיו הדרתם ונוגה מפיקים · עשו תורתם קבע בתורת ה' חושקים . להורות את בני ישראל דרך הישר · בפניני אמריהם חקוקים בשטר · לא משו מתוך אהלה של תורה · וידם אוחזת בתורה הכתובה והמסורה · לא זז מחבב את שתיהן · וזה וזה נתקיים בידיהן · בקיאים בכתובה דקדוקים ואמות הגיוניה . ובמסורה חקים משפטיה כלליה ופרטיה :

חזו מאי דקמן · נטע נעמן · ספר **תוכחות מוסר** · ספר כתב איש רב"י מלא חכמה ודעת וכל טוב בו לא יחסר · אשר חבר אדונינו ומורינו הרב המפורסם בתורה ובחסידות כמהר"ר **סעדיה אזוביב** זלה"ה · אתם החרדים לדבר ה' ולשפת קדשנו · התבוננו וראו מתק לשונו . ואמות הגיונו . שמעו לקח מפי הקדמתו המלאה לה דעת ויראת ה' · קחו מוסרו והעמיקו בפניני מליצתה · ודעו כל וראו איך הרב ז"ל ידיו רב לו בלה"ק על טהרתה · וגם כי היה רב מורה הוראה וכל העם נצב עליו לשפוט בין דין לדין · זה בכה וזה יוצא הללו יושבין והללו עומדין · ובעול גוים ערלים מספחו'ת הגוים ובגזירותיהם עולין ויורדין . ובמהומות הזמן ומבוכותיו נעים ונדים · עכ"ז מלהבי הקדש ידו לא הרף וחלק נתן לשפה העברים · אשר שלחה אלהים לפנינו למחיה · ומדוע נשליך אותה אחרי גוינו ונחבק אך חיק נכרים :

לבי לחוקקי ישראל בלים מחזיקים ברכה דברי חכמים וחידותם · אנשי חיל יראי אלהים המורים לעם צדק ומשפט ומישרים לישר ארחותם · כאשר עמודי ב"הם רופפו . ובאי שעריו בחורי חמד נהדפו · ומדלות אוסר ידיהם רפו · מדוע לא דאגתם לימים יופרו ודורות הבאים בהמה ירעו · מי יורה דיעה ומי יבין שמועה הן לא נוכל להתעלם · כי האדם משועבד הנהו · תחת עול הזמן . אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת · ילך · אם יהין לעלות · ומלאו בחושה ושים ללכת מנגד · הנה הוא דומה לארז אשר בלבנון · אשר רוח חזק · עוקרתו והופכתו על פניו · על כן · כל איש אשר בו רוח חכמה . יגזור ויאמר · כי לא כימים הראשונים . בענין סדר הלמוד הימים האלה — הימים הראשונים · כל תלמיד · כל חכם · שקע הוא על שמריו · אם נראו סימני הצלחת הלמוד · בילד נער ורך . האבות לא ירפו ידיהם ממנו · הנער, גם בן שמונה עשרה · גם בן עשרים יהיה · מצות אבותיו ישמור · יראה ורעד יבוא בו אם יעפיל לעבור על מצותם . ואם בן אם בבכורי שנותיו יעסוק בתלמוד לבד . בטוחים בהיה · כי לימים יבוא · יחזור על למודו · ידו אחת אוחזת בעקב התלמוד · וידו השנית לא ירף · ממקרא ומשנה ולמודים אחרים . ובין כה ובה . יקנה שלמות למודיו · ויצא לו שם בגדולים . — לא כן הימים האלה · לא נוכל להאמין בתלמידים · כי יתמידו בלמודם שנים רבים · עד אשר יוציאו פרח בעסק התלמוד · ויפיצו בין בלמוד המקרא · והדקדוק · ויגמלו שקדים ויקרא שמם בישראל . תלמידי חכמים · וכבר אחוז העיד על זה · עתה אמור לא אתה האיש החכם · אם התחלת למודם · שעדיין לא יבינו אף דרכי הלשון · יהיה רק בעסק התלמוד . (אשר הוא עמוק עמוק מי ימצאנו) ואחרי חדשים אחדים או שנה ישליכו הלמוד אחרי גוים · ויעזבו בית המדרש · הלא התוחלת בענין בבר תהיה . והתקוה תעלה בתוהו . ותאבד · ותמלאם ריקים מכל חכמה · לא מקרא · לא משנה · ולא דרך ארץ · לא כתב ולא ידיעה בשפת קדשנו · אך אם ננהיג אותם לאט לאט · על פי סדר ישר . לרגל המלאכה אשר נשים לפניהם · מן הקל אל הקשה · הנה אם ימים יבואו וקבלתם יוציאו בית המדרש . הלא ברוח שיהיו בעלי מקרא בעלי משנה · ואולי יספיק להם לשרת בקדש . לעבור לפני התיבה · או מלאכת השחיטה וביוצא . אחרי אשר לא נחה עליהם הרוח · להיות מורי הוראות · על כן יאמר משל הקדמוני · אם עשרה יהיו באי שער בית המדרש · העשירי יהיה קדש :

הסבה העיקרית אשר סבבה עלות השערתי מקדם · והנסיון הורנו והוכיחה כן אחרי כן · זאת היא לך בא אל בית המדרש (אם עדיין הנהו) עבור בא משער לשער במחנה התלמידים . ולכלם בשם תקרא · בן מי אתה העלם · הלא כלם יענו · בן איש פלוני (עני ואביון) אנכי · עתה הבא נא בבור בחינתך אם בעל נפש אתה · העלם הזה · כאשר יגדל ויבוא באנשים · ויראה ילדים אשר בגילו · מלובשים שש ורקמה · שערותם סדורות תלתלים · הלא ברקב בעצמותיו קנאה · כפרה סוררה

יברח

יברא מבית הספר · לא יוסיף לראותה עוד עד עולם · לשוא יהיה כל עמלך · לריק יהיה כל יגיעך · ולא לרצון יהיו בעיניו כל דבריך הטובים והכונים · כאמור לו. הנה ימים באים · רבי קריאה לך והודאה פרושה על ראשך · ואתק לקול המון דבריך · לעג כמים ושתה כל מליך · על כן אמרתי · לא כימים הראשונים הימים האלה. בידי מי לתקן המעוות · ומה יהיה אחרית כל אלה · לכל תהיה תורה מונחת בקרן זוית · והאלן כתושים על פני השדה? אתה ה' אלהים ידעת :

והנה החבור היקר הזה עמיר היה ונעלם · מאה ושנים וארבעה שנים לא נגלה לאור עולם. עד היום הזה אשר העיר ה' את רוח איש חיל רב פעלים · פריו קדש הלולים · זרעא מעליא · מבני עליה · חמישי בקדש להרב המחבר זצ"ל · הוא ביהו גבר חכם בעוז · הגביר המרומם אור יומם החכם הנבון ירא את ה' מרבים · דבק בתורת ה' ובמצותיו חפץ מאד. איש אמונים בטיעה דומה לשרשים · נזע ישישים · אראלים ותרשישים · כהה"ר **יוסף אזוביב** הי"ו · אשר אזר כגבר חלציו להוציא לאור תעלומה · ולהפיצו בישראל חנם אין כסף · יהי אלהיו עמו · ויפקדהו בבנים זרע אנשים · שלומי אמוני אל ה' כנשים · בי"ר א :

ואתה קורא נעים הט אזנך ושמע · כי הנה גלגולי הספר הקדוש הזה להיותו יוצא כעת לאור עולם הוא בדרך נס ופלא · ורק יד ה' עשתה זאת · כי החבור הנכבד הזה בשאר לנחלה מאב לבן דור אחר דור · ובהגיעו ליד הבן הגביר החכם הי"ו הנ"ל עודנו רך ויחיד לאביו ז"ל כאשר הודיע בהקדמתו · וטרם ידע להבחין חן ערכו ואת יקר תפארת גדולתו · ובוא יבא מידו רבות בשנים מספר הסמוך לארבעים · וה' הקרה לפני לחזות בנועם הספר הזה · ומאותו יום בלבי היתה שומה ליעץ להנגיד החכם הי"ו הנ"ל להוציא לאור תורת הרב זקנו ז"ל ולא תהיה תורה שלמה · חתומה וסתומה · עד היום הזה שנתגלגלו הדברים ביני לבינו הוא אמר לזכות את הרבים אוה נפשו לבא ופומא · כי ברכו ה' בעושר ובכבוד ומעלה רמה · אך דא עקא מי ימציא לנו האבדה היקרה ומרגליתא טבא · כי השואל בלב"ע והדורשים לא ידעו הספר אנה בא · אך מחזיקנא טיבותא לידידי היקר הנכבד משכיל על דבר כה"ר **יוסף בן חמו** יצ"ו בר הזקן הנכבד הר' **משה בן חמו** נ"ע · אשר יגע ועמל ומגלגלין זכות על ידי זכאי כמוהו הוא מצא את האבדה · מציאה מתפוש. מעם ה' תהיה משכורתו · הנה שכרו אתו ופעולתו :

אלה דברי יוסף . העבד העברי · הב"ות לכבוד הרב ז"ל · ולזרעא קדישא · אבן הראשה · בארג"ל יע"א כה' ושמר ה' אלהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך · כאן שנה **כי תקדמנו** ברכות טוב (סתר"ל) ושלום על ישראל ועל רבנן · כקומתן וכלבונן :

הצעיר **יוסף** בן הרב הישיש כמוהר"ר **אברהם דאדון**
זלה"ה ס"ט

בע"ה

הקדמת הצעיר ח"מ ע"ה יוסף המדפיס בס"ד

ברא דכהנא זרעא קדישא שפ"ר יוחסין בן לא"א החכם הנבון איש יהודי היה ושמו **מרדכי אזוביב** ז"ל רך ויחיד לאביו ואמו ולא זכה לגדל המחב' שלא כהתר בכתר תורה שלמה ומלכות אבותיו · נגע בקלרות שהיה פחות מבן עשרים שנה · בן לאשר החכם השלם הדיין המצויין הרב המובהק מוריהו ורביהו המחבר ספר ימים אחדים כמוהר"ר **יוסף** ז"ל · הוא השליט על הארץ הוא המשביר לכל עם הארץ · תורה ותלמוד והארבעה טורים על פיו שגורים · כל דכפין ייתי ויכול מפתא דאגרייתא · בן להרב הגדול אדוניהו ומוריהו המובהק המפורסם ביראת חטא וחסידות ועניו המחבר פירוש על ספר הקרוב"ץ של ארג"יל יע"א בחכמת התכונה הנפלאה כמוהר"ר **נהוראי** זלה"ה · בן החכם השלם הדיין המצויין הר' המפורסם בעיון עומק ההלכה מוריהו ורביהו המחבר פירוש בעיה על ספר משלי כמוהר"ר **סעדיה** זלה"ה שמו · שהעד אותו יש בשערת בספר הנזכר · בן לה' הגדול אדוניהו ומוריהו החכם השלם הדיין המצויין הכולל מבני המלכים ושרי הפרתמים שרש לא וכזכו מימיו כמוהר"ר **נהוראי** ז"ל בהוראת הוא ובתורת ענוים שרו · שיצאו ממנו כמיתו חתן המלך הרב הגדול המפורסם כמוהר"ר **סעדיה זוראפ'ה** זלה"ה · היחוס הנז"ל הוא מיום שבאנו לכאן ארג"יל יע"א · הזאת העיר שהיו אומרים עליה כלילת יופי שהיתה מלאה בתורה :

ספר המשלי הנז' מפורש בכל מכל כל · כל צמא ממנו ישתה וכל רעב ממנו יאכל · שלחן ערוך בכל · כל רואהו יקירהו כי מימיו מן המקדש המה יוצאים · יש לו קס"ר שנה מיום שנתחבר ונתקן מידי הרב ז"ל · אבל לא נדפס · וכ"ל הטע' לאחת משתי סבות אם מצד חסידותו שלא רצה להדפיסו בימיו · לקיים מה שאז"ל אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם · אם מצד שלא היה בידו יכולת להדפיסו · גם בנו היה כמותו · שנאמר רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה' · ובמה מאיר ה' · עד הזמן הזה שהעיר ה' את רוח בנדו החמישי לו · בזכות החמשה חומשי תורה · שבהם חננו ה' בתורה וביראת חטא · ועושר וכבוד ולא נחסר לו כי אם בנים זכרים · על כן הוא מתחנן לה' שיתן לו משאלות לבו בבנים של קיימא · בעלי תורה ויראת חטא ועושר וכבוד ויזכה לראות בתורתם ובחופתם אכי"ר :

לכן הענף שבא מעץ עושה פרי ששרשו לא וכזכו מימיו · בא להוסיף תורה על תורת זקנו הגדול · שהניחה כאחד טובים · להראות לו ולכבודו · עד שבא עת גאולתו להפקד ולהזכר ולזכות את הרבים בקריאת יגיעת כפיו ופלפול חכמתו · בספרו הנעים הנזכר על ספר משלי · משלי · נוטריקון 'מלך 'שלמה 'למודו 'יפה · ד"א נוטריקון בהיפוך 'ישר 'למד 'שלמה 'מוסר :

משלי שלמה בן דוד מלך ישראל · הלשון מבואר ביותר והיה די לומר משלי שלמה המלך · שלא יש שלמה אחר שמלך על ישראל ולמה הוסיף בן דוד · אלא בא להודיענו מי הוא זה הראוי לתת מוסר לישראל · הוא שלמה בן דוד · מלך בן מלך חכם בן חכם · מלך בן מלך אינו צריך ראיה · וחכם בן חכם הנה דוד היה ראש לסנהדרין שנאמר עם יפה עינים הם החכמים וטוב רואי שהיה ראש לסנהדרין והלכה כמותו בכל מקום · ושלמה עליו כתיב ויחכם מכל האדם · וכתיב במלכים א' הנה נתתי לך לב חכם ונבון אשר כמוך לא היה · לפיכך ראוים אנחנו לשמוע מוסרו הטוב עד מאד · משלי מתחיל באות מ' ומסיים באות ה' בסוף פסוק של הספר · מ' ה' חשבונם מ"ה מא"ד · שלמה בשעת חינוך בהמ"ק כשנגרו השערים והתפלל ולא נכנס עד שהתפלל בשם אביו ונענה שנאמר בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך · מכאן נבין שזכות אביו עזרו · ואפילו שטרח בבנין הבית עכ"פ הוצרך לזכות אביו על שהיה צדיק גמור · עוד כתיב במלכים א' הבית הזה אשר אתה בונה אם תלך בחקתי וגו' עד אשר דברתי אל דוד אביך ונתבאר לי מהם כל מה שאמר לו ה' הוא על תנאי שאפילו אתה בונה לי הבית הוא על מנת שתלך בחקתי ואח"כ והקימותי אשר דברתי אל דוד אביך · שני תנאים הם כאן · אחד שתלך בחקתי · והשנית אפילו שתלך בחקתי לא בשבילך אני מקים דברי אלא בעבור דוד עבדי · ומכל זה נלמוד כמה כחו של זכות אבות בשהם צדיקים גמורים · לא די לשלמה המלך שבנה הבית לא די לו שהלך בחקות ה' · לא די לו ששר שיר השירים · לא די לו שנתן מוסר לישראל ותוכחות אבל הכל הוא בעבור אשר דברתי אל דוד אביך שדבורו של מקום הוא הבטחתו :

כתוב בתהלים פי צדיק יהגה חכמה ולשונו תדבר משפט · תורת אלהיו בלבו לא תמעד אשוריו · ובמה יזכה זה הצדיק שלא תמעד אשוריו בשתורת אלהיו בלבו שזכותה וסגולתה תעשנה פרי שלא תמעד אשוריו · ובלבד שתמיד רגליהם רגל ישרה · ומי גרם לו כל זה · צדקתו · על שעוסק בתורתו יהגה יומם ולילה :

עוד בתהלים יודיע דרכיו למשה לבני ישראל עלילותיו · יודיע דרכיו למשה · תורתו לרבן של ישראל · ואחר שלמד ולמדם שבא' תורה צוה לנו משה · לבני ישראל עלילותיו · עלילותיו · סבותיו של הקב"ה שסבב ואחר כמה חתירות לתת לנו תורתו ולא לאו"הע ולמה על סבת לבני ישראל :

משלי דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום · דרכיה · תורה · שנאמר ה' קנני ראשית דרכו · נועם · שכינה שנאמר ויהי נועם ה' אלהינו עלינו · וכל נתיבותיה · שביליה · שלום · הקב"ה · שנאמר ויקרא לו ה' שלום · הוא קרא לעצמו דרכים דרכי נועם ומה הוא דרכה כל מי שדורך בה ומתעסק בה לשמה תשרה עליו השכינה שנאמר דרכי נועם · וכל נתיבותיה שלום כל שביליה בכל מקום בתורה המלא שמותיו של הקב"ה · ואם כן למה לא כתיב כאן אחד משמותיו הידועים זה השם שלום לא נזכר בתורה כי אם בכינוי הנז"ל · התשובה · אפילו לא נזכר בפירוש בתורה הוא רמוז בכל התנ"ך מפני ששם זה הוא מורה על נעימותו וטובתו ודורש שלום לכל עמו · שנאמר ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום · וזהו שאמרו רז"ל לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום מרוב חבתו בהם ברכם בשמו הטוב והנעים · שמעו אלי אבירי לב · בואו וראו הבינו ודעו כמה גדלה חכמת שלמה המלך ע"ה · בזה הכתוב בא להודיענו כמו מה שפירשתי למעלה · ועוד נבין מה תועלת בתורה עסק התורה לשמה מביאה לידי השראת שכינה · והשראת שכינה מביאתו לידי הקב"ה ששמו שלום שיעשה שלום ורחמיו על כל ישראל שהם עמו :

עוד שם · ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז · ה' קנני ראשית דרכו זה לשון התורה · ה' קנני במחשבה ובמעשה קודם הארבעה יסודות · שמהם נתכללו שמים וארץ וכל אשר בם שהם דרכו של אל אחד שבבראו והם אב ואם לכל הנבראים · קדם מפעליו מאז · הייתי כבר אצלו קודם בריאת העולם ונמלך בי על שהייתי אומן לפניו מתחילת בריאתו עד סופו · ונתקיים בזכותי מעשהו עד סופו · ובי בראו · ובי יברא עולמות עד אין סוף · וצריך לכל חכם שיקנה עמה פילוסופיא של תורה המביאה אותו

אותו לידי ידיעה והאמונה האמתית · ורמז לזה על כל קרבנך תקריב מלח שהוא המקיים כל דבר הנפסד · וגם כן פילוסופיא של תורה היא ידיעה ואמונה לדעות הנפסדות · והיא שתשכילהו לכל טוב :

עוד שם · ולמוכיחים ינעם ועליהם תבא ברכת טוב · ולמוכיחים פירש הראב"ע ז"ל ינעם על הרשעים ויבא להם כועס ה' · ע"כ ד"ק · מכאן נלמוד פירוש ינעם הוא כועס ה' ואין כועס אלא השראת שכינה כמו שמצינו שכועס ה' ברך משה את ישראל ופירשו ז"ל השראת שכינה · וגם כן נלמוד מסיום הפסוק ועליהם תבוא ברכת טוב · ואין טוב אלא שכינה שנאמר ותרא אותו כי טוב הוא ופירשו רז"ל שראתה עמו שכינה · ומנין לרבותינו ז"ל שראתה עמו שכינה אלא ממלת אותו וממלת הוא שהשינים שמותיו של הקב"ה · אותו שנאמר ואותו תיראו · הוא שנאמר הוא עשנו ולא אנחנו · ד"א ועליהם תבוא ברכת טוב התורה ששמה טוב שנא' כי לקח טוב וגו' בשעה שישמעו דברים ותוכחותיה היא תברכם מברכותיה הטובים והנעימים · ד"א ולמוכיחים ינעם השכינה תשרה עליהם בעת עסקם בתורה והברכה שתשרה שכינה במעשה ידיהם · ד"א ועליהם תבוא ברכת טוב ברכת הקב"ה שנקרא טוב שנאמר טוב ה' לכל · ומה ברכה יברכם מברכת התורה שנקראת עוז ה' עוז לעמו יתן וגו' והשלום כל טוב בו · הוא מורה על שמו ושמו שלום מורה עליו שנאמר ויקרא לו ה' שלום · הוא קרא לשמו שלום שהכל תלוי בו שנאמר אם בחקתי תלכו ואת מצותי תשמרו וגו' עד ונתתי שלום בארץ פירש רש"י ז"ל ונתתי שלום שמא תאמרו הרי מאכל והרי משתה אם אין שלום אין כלום וכו' · עוד פירש מכאן שהשלום שקול כנגד הכל :

המשנה מתחלת בברכות ומסיימת בשלום · מסכת עוקצין לא מצא הקב"ה כלי מחזיק ברכה לישראל אלא השלום שנאמר ה' עוז לעמו יתן וגו' · ד"א המשנה מתחלת בברכות שבה התחילה במצות ק"ש שעיקר הכל תלוי בה שמורה על האמונה והיחוד שהוא אחד ושמו אחד ושהוא עכשו אלהינו כן נאמין בכוונתינו באמונה שלמה שיהיה אחד לעת"ל שנאמר והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד · וקודם שסיימה המשנה בשלום כבר אמרו חלות דבש מאימתי וכו' חל"ות דב"ש נוטריקון 'חכמה 'למוד 'ותיקות 'תורה 'דעת 'בינה 'שלום · ונאמין שכל מה שאמרו רז"ל אמת :

מסכת אבות פ"א פירש תוי"ט וקרא למסכתא זו בשם אבות כי על האמת החכמים הם אבות כענין שאמר אלישע לאליהו זכור לטוב אבי אבי רכב ישראל וכן נקראו התלמידים בנים שנאמר בישעיה ושאר ישוב בנך :

עוד במשלי אל תוכח לץ פן ישנאך הוכח לחכם ויאהבך · פירש הראב"ע אל תוכח לץ פן ישנאך כי הוא חכם בעיניו הוכח לחכם ויאהבך כי הוא חפץ בתקון מדותיו ואין מחזיק עצמו חכם והם שני הפכים עכ"ל. ונ"ל לפרש אל תוכח לץ וכו' · מפני שהוא בער ואינו מבין למליץ לפיכך הוא ישנאך · הוכח לחכם · אם יטה מן הדרך הטובה · ויאהבך · מפני שהוא יודע שבאה לו עצה נכונה לטובתו ולהצלתו בעוה"ז ובעוה"ב :

עוד שם בני תורתי אל תשכח ומצותי יצור לבך · אם תעשה כן הסמוך לו יורך · כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך · פי' רש"י והראב"ע · תורתי ומצותי יוסיפו לך אורך ימים ושלום :

עוד שם כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה · במשמעו על התורה · שהוא טובה מכל אבני יקר שבעולם :

עוד שם אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד · זה נאמר על התורה · אורך ימים בימינה בעוה"ז שהיא ימין לכל מעשיו הטובים שהתקין בעוה"ז שעל ידה יזכה לעוה"ב בשמאלה לעוה"ב עושר וכבוד · במקום שישקוט מכל המעשים המטריחים אותו · ולא נשאר לו אלא לקבל שכר פעולתו · על כל מה שטרח בעוה"ז ומה הוא שכרו עושר וכבוד · עושר, עטרה שיעטר להם הקב"ה בג"ע שלמעלה · וכבוד, שנאמר ונגד זקניו כבוד בפני הצדיקים שנקראו זקנים :

עוד שם בני אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך · וסמיך ליה אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא פירש הראב"ע ז"ל בני אם תקח אמרי וכו' אז תבין בדק הנזכרים בראש הספר וכאשר תשיג לזה המקום כי תבוא חכמה בלבך היא תבוא לך כמו איש לביתו עכ"ד · ורש"י ז"ל פירש · בני, בני אם תקח אמרי להקשיב לחכמה לעסוק בתורה עכ"ד · רצונו לומר אחריו כתיב כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה · על ידי עסקו בתורה · בודאי ה' יתן לו חכמה. ואז מפיו שלומד יוצא דעת ותבונה · ד"א מפיו של הקב"ה שיסייעהו בדעת ותבונה · ע"י שכבר למד בחכמה שנתן לו :

עוד שם שתה מים מבורך ונוזלים מתוך בארך · פי' רש"י ז"ל שתה מים מבורך · מבור שנתן לך הקב"ה לחלקך היא תורת משה עכ"ל ולי נראה לפרש מבורך מן התורה והחכמה שלמדו אבותיך כי טוב שתשתה מים שלך שהם קניניך וירושתך · ולא תביא כבודם לאחר כי אז תתעלה בשמחה לעוה"ב ואז ישמחו האבות בזרעם שבא לגדל שמם בעוה"ז ובכבודם לעוה"ב וע"י זה יתקיים בזרעם · מה שכתוב עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם · אמרו חז"ל כל זמן שהבנים אוחזים מעשה אבותיהם בידיהם הרי זה עטרת זקנים ותפארת בנים אבותם אם הבנים ולמדו בספריהם אז להם לאבות עטרה לעוה"ב ותפארת לבנים בעוה"ז :

עוד שם מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב · מגדל עוז, התורה שנקראת עוז · ולמה מגדל אלא מה המגדל שהוא עוז כל הארץ לתוכו ישגב כך התורה העוסק בה ישמר בזכותה · שם ה' בו ירוץ וכו' · ע"י עסק התורה שבה שם ה' כשיבטח בשם ויאמין בו ובתורתו ושתמיד ירוץ לבתו של ה' ולזכותה של תורה לפיכך כשירוץ למגדל עוז יהיה נשגב מכל צרה ורעה · ותמיד יהיה בטוב שה' יהיה עמו :

איוב והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה · פירש רש"י ז"ל והחכמה תורה זה הפסוק מורה על מי ששואל על החכמה שהיא התורה מאין תמצא רצונו לומר בהיכן היא מצויה השיבוהו לשואל · התורה תמצא במקום שכבר שרה בו הבינה ומעתה לא יש לך לשאול על התורה היכן היא בשביל שלא יש לה מקום קבוע · אמר להם תאמרו לי היכן הוא מקום הבינה · שכבר שאלתי גם כן על מקום הבינה ולא מצאתים אמרו לו אבל ת"ח בן חכם שם מצויה שנאמר בלב נבון תנוח חכמה ולא בכסילים מצויה מפני שהיא מחזרת על מקום הבינה שהם ת"ח בני חכמים שיבינו לדברים כנגד שדבריה סתומים וחתומים וצריכים למבין לברר אותם ואמרו רז"ל מה היא בינה הוא המבין דבר מתוך דבר וראיה מפרשת כי תשא ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה · פירש רש"י ז"ל · חכמה מה שאדם שומע מאחרים ולמד · תבונה מבין דבר בלבו מתוך דברים שלמד · דעת רוח הקדש עכ"ד · והוצרכתי עוד לכתוב למה פירשתי חכם בן חכם מפני שהחכמה נקראת בינה שנאמר כי אם לבינה תקרא וצריך הבן התלמיד לבינת אביו ובלא זה לא יכול להבין את התורה שהיא סתומה ד"א אם היה התלמיד בנו של הרב בודאי אביו ילמדהו בכל מאמצי כחו ויותר טוב מן אחרים ואם לא היה אביו חכם · יבקש אחר חכם אחר ירא ה' שילמדהו באמונה חכמה ובינה כאמר במסכת אבות עשה לך רב וקנה לך חבר. ושיהיה רב בחכמה ובינה · וקנה לך חבר מבין שיפלפל עמך שע"י פלפול שבינהם

שזכה לא זכה הרב לידי טעות ונתקיים בו מ"ש מכל מלמדי השכלתי :

כתוב בתורה ל"ו חכמו ישכילו זאת יבינו לאחריתם · בל"ו שמות התורה נקראת ·

א' תורה שמה · שנאמר תורה צוה לנו משה וכו' והתורה שצוה לנו משה מה שמותיה ונדעה ומה דרכיה ונשמרה :

ב' מלך שמה · שנאמר בי מלכים ימלוכו וכו' ודרכיה שנאמר דרך המלך נלך לא נטה ימין ושמאל ונאמר דרכיה דרכי נועם :

ג' ראשית שמה · שנאמר ראשית חכמה יראת ה' וכו' · ולמה נקראת ראשית על שקדמה לבריאת העולם ודרכיה הם דרכי נועם · הראיה שהיא שנאמר ויהי נועם ה' אלהינו וכו' :

ד' חכמה שמה.. שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ וכו' · בחכמה בתורה :

ה' בינה שמה · שנאמר כי אם לבינה תקרא · בינה היא תורה :

ו' דעת שמה · שנאמר אז תבין יראת ה' ודעת אלהים תמצא . וכתיב לב נבון יקנה דעת וכו' ודרכי שלשתן שנאמר בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ונאמר ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים . כל מי שרוצה לרוץ בדרכיהם לא ימצא בהם כי אם הון יקר ונעים יבנה בית בבתיהם לפנינים כל המצות שדומים לאבנים טובות ומרגליות :

ז' משפט שמה · שנאמר מלך במשפט יעמיד ארץ :

ח' צדק שמה · שנאמר צדק צדק תרדוף · ותרגם אונקלוס וזכותא הוי רדיף · וכתיב על שניהם משפטי ה' אמת צדקו יחדו ודרכיהם דרך המלך נלך במשפט וצדק וכמו שדרכי המלכים לעשות צדק ומשפט לקיום העולם :

ט' גבורה שמה · שנאמר לי עצה אני גבורה ודרכיה השופט צריך להיות גבור ולא חלש ואם לאו כיצד יוכל לעשות משפט וצדק להיות שופט ומושל כי אם בגבורה :

יו"ד תושיה שמה · שנאמר ותושיה כדאה ממני ודרכיה שע"י משפט וצדק שעושה יותש כחו לפיכך נקראת גבורה · שיתגבר תמיד בכחה של תורה :

י"א אש שמה · שנאמר הלא כה דברי כאש נאם ה' וכו' :

י"ב עוז שמה · שנאמר כי עוז לאלהים · והשופט נקרא אלהים שנאמר עד האלהים יבוא דבר שניהם וכתיב ה' עוז לעמו יתן ודרכיהם על השופט שצריך להיות גבור כארי ועז כנמר לעשות רצון אביו שבשמים ושיתקיים על ידו משפט וצדקה בארץ :

י"ג מוסר שמה · שנאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך · שהתורה נקראת אמך שבאה לך מעם אביך שבשמים :

י"ד רצון שמה · שנאמר רצון מלכים שפתי צדק וכו' שפתי צדק התורה שנקראת צדק ודרכיהם על השופט שקודם שישפוט יתן מוסר לבעלי דינים ברצון טוב שילכו ויפה אחר כ"ד :

ט"ו ים שמה · שנאמר זה הים גדול ורחב ידים ונאמר ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים :

ט"ז מים שמה · שנאמר הוי כל צמא לכו למים :

י"ז נהר שמה · שנאמר כנהר שלום :

י"ח נחל שמה · שנאמר וכנחל שוטף ודרכי ארבעתן אם יהיו השופטים והחכמים טובים מן הבריות ללמדם תורה ומצות ולשפוט צדק אז יקראו נהר שלום כנהר שלום שלא יפסקו מימיו ותמיד ילך נטה בלא נגוע ואם לאו יבוא כנחל שוטף של מקרים וישטוף אותם · ובעלי דינים אם יקבלו עליהם את הדין שדנים אותם יהיו כנהר שלום ואם לאו וכנחל שוטף :

י"ט אביך שמה · שנאמר שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך · ואין מוסר אלא תורה · אביך , שבשמים שנכתב בתורה וחייב לשמוע לו :

כ' אמך שמה · שנא' ואל תטוש תורת אמך · ולמה נקראת אמך שמשדיה תרוה תמיד ממעין חכמתה · ודרכי שניהם נאמר על בעלי דינים שחייבים לשמוע לב"ד שהם החכמים הנקראים אבות שנאמר כבד את אביך ואת אמך לרבות החכמים שנקראו אבותיך :

כ"א קול שמה · שנאמר קול דברים אתם שומעים וכו' דברים של תורה :

כ"ב רנה שמה · שנאמר קומי רני בלילה · ואין רנה אלא של תורה :

כ"ג אור שמה · שנאמר כי נר מצוה ותורה אור · אור של תורה ודרכי שלשתן מה יוצא מהם מקול רנה ומן רנה אור שיהיה שמח באור התורה :

כ"ד שמחה שמה . שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב · וכתיב שמחה לאיש במענה פיו מענה פיו של דברי תורה וכתיב עבדו את ה' בשמחה · ואין שמחה אלא בעסק התורה :

כ"ה זאת שמה · שנאמר וזאת התורה אשר שם משה וכתיב זאת התורה לעולה ולמנחה וכו' :

כ"ו דבש שמה · שנאמר צוף דבש אמרי נועם וכתיב מתוקים מדבש ונופת צופים דברי תורה ודרכי שלשתן שצריכים לעשות רצון אבינו שבשמים ואל אמנו התורה ומצותיה ויאזין לדבריהם ובשמחה תמיד במעשיהם בשמחה ובלב טוב ויהיו בעיניהם ובפיהם כאור וכדבש וכנופת צופים :

כ"ז עץ שמה · שנאמר עץ חיים היא למחזיקים בה :

כ"ח טוב שמה · שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם וגו' :

כ"ט גן שמה :

ל' עדן שמה · ועל שניהם נאמר ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם כמו שנפרש בע"ה לקמן :

ל"א רפואה שמה · שנאמר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך וכתיב ולכל בשרו מרפא :

ל"ב כבוד שמה · שנאמר כבוד חכמים ינחלו :

ל"ג עושר שמה . שנאמר עושר וכבוד אתי :

ל"ד חיים שמה · שנאמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים · וכתיב כי חיים הם למוצאיהם :

ל"ה ברכה שמה · שנאמר ברכת ה' היא תעשיר :

ל"ו עטרת שמה · שנאמר עטרת חכמים עושרם בתורה ובממון ומי גרם לו זאת הברכה בתורה ובממון ההתחלה שהתחיל לעסוק בתורה לשמה קודם שהתחיל בפרקמטיא ודרכי עשרתם עץ חיים · טובים . גן עדן רפואה · כבוד · עושר · חיים · ברכה · עטרת · מי גרם כל זה לעוסקים בה לשמה ומקיימים מצותיה ונהנים מפירותיהם בזה ובבא סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא ואת מצותיו שמור וכו' ובה ובל"ו שמותיה נזכה בע"ה למה שכתוב ח"י ח"י הוא יודך כמוני · חי בע"הז וחי בע"הב · ד"א חי חי הוא יודך כמוני אדם שהוא חי יודה לחי העולמים ולקיים בנו מה שנאמר אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה' · ולמה הוסיף אני ה' אלא בא ללמדנו כמו שפירש הראב"ע ז"ל וחי בהם הוא ה' בתוכם לכך נאמר בישעיה חי חי הוא יודך כמוני החי אשר יעסוק תמיד בתורה ובמצותיה בהם יודה לחי העולמים שבתוכם :

ואם ח"ו יטעה המחבר הקטן באיזה דברים · אל ילעגו עליו הרואים כי אביו ואמו עזבוהו וה' הוא שיאספנו אביו עזבו בן שתי שנים ולא ראה בתורתו ובחכמתו ובכן לא זכה לכבדו והצדקת אמו ראתה בחופתו ולא היתה תורה בידה ללמדו וקרוביו ומיודעיו רחקו ממנו · ולא נמצא איש רחוק או קרוב שיקרבנו · והוא לבדו בשאר · עד שה' ראה בעוניו ומה שהיה בלבו מנעוריו עמו לפיכך קרבהו אל לתורתו ומעט שקרבו אליו הצליח אותו מברכת ויתן לך האלהים ואפילו שיטעה באיזה פירוש ודרש וכו'

לא

לא יש בושה בדבר שכבר אמרו רבותינו ז"ל מיום שחרב בהמ"ק לא יש יום שאין בו קללה וניטל טעם הפירות ומה הוא טעם הפירות הם דברי תורה שנאמר פרי צדיק עץ חיים ולמה ניטל טעם הפירות שהם דברי תורה כי בהמ"ק שהיתה מגינה עלינו שהשכינה שרויה בתוכו ורוח הקדש ונביאים תמיד היו עמנו להחכימנו · ועכשיו בעונותינו חסר הכל ואנחנו גולים מעל אדמתינו ה' ברחמיו יכפר בעדנו · ומתוך שבעסוק בתורה לשמה היא תלמדנו ואם לאו ח"ו אם תעזבני יום יומים אעזבך ואם לא תעזבנה · יתקיים בנו מקרא שכתוב רפאות תהיה לשרך ושקוי לעצמותיך ופירש על זה מורי זקני הרב המחבר ספר ימים אחדים כמו שיש באדם רמ"ח אברים ושס"ה גידים כך יש לעומתם בתורה רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה וזה לעומת זה להקן ולקיים האבר או הגיד שיקבלה כמה שכנגדם בתרי"ג מצות ועוד אל יאמרו מי הוא זה שבא לדרוש עלינו ולהוכיחנו כבר נאמר אל תתן את פיך לחטיא את בשרך ואמרו רז"ל אל תהי בז לכל אדם כמשמעו וקודם שתאמרו שאל אביך ויגדך זקניך ויאמרו לך שהעלם זה בן חכמים בן מלכי קדם והלומד מבני הזקנים שתורתם שמורה ומצויה בקרבו וכמו שפירשתי לעיל על פסוק והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה ולמה הוא דומה לאוכל ענבים בשולות ושותה יין ישן דומיא דאילן עושה פרי ממינו ולא ממין אחר ועוד אמרו רז"ל במס' אבות רבי אומר אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו מיינה הטוב של תורה וכמו שאמרו רז"ל נכנס יין יצא סוד ומה הוא שאפילו חדש אין בו זה נאמר על מי שלא הביא בנים בני תורה כמותו :

ובדי שלא יהיה המחבר כפוי טובה כמו שלמד מדהע"ה שציוה לשלמה בנו ולבני ברזלי הגלעדי תעשה חסד וגו' לפיכך נתחייב להזכיר טובת אחיו ורעהו החכם השלם ר' יוסף הי"ו בן לאותו צדיק החכם השלם הדיין המצויין הרב הישיש כמוהר"ר אברהם דאדון ז"ל שהיה מכיר מעשיו ומדותיו הטובים שמדתו היתה תוכו כברו לב אחד ובנו הנז"ל הוא כמותו עכ"פ שנותן פריו מעץ עושה פרי ממינו מעין שלא יפסוק מימיו הוא שנותן לו עצה נבונה להדפיס ספר משלי עם פירוש זקנו הרב ז"ל ולהוסיף תורה על תורתו לקיים מה שנאמר טובים השנים מן האחד וכשם שהנז' נתן לו עצה טובה כן הוא מתפלל לאלהיו ואלהי אבותיו להאציל לו משאלות לבו לטובה ויזכה לבנים של קיימא בעלי תו' ומצות שיהיו כמותו ויתקיים בו מקרא שכתוב לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם · ולא אחשוך פי מלהזכיר לשבח את אחיני הנאמן החכם הנבון כהה"ר אברהם בטורא נר"ו שפעמים רבות הזהירני וזרזני להדפיס ספר מר זקני ז"ל וכשם שעל ידו בא הגדלת התורה כן יתן לו ה' אריכות ימים ושנים בטוב ובנעימים ויתן לו משאלות לבו לטובה אכי"ר :

משלי · פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם · פירש"י ז"ל פרי צדיק גמול פירות מעשה הצדיקים · עץ חיים הם להם לעולם · ולוקח נפשות חכם מי שהוא חכם קונה לו נפשות שמלמדם דרך טוב והרי הם לו כאילו קנאם כענין שנא' ואת הנפש אשר עשו בחרן עכ"ל · והרלב"ע ז"ל פירש פרי צדיק מחשבות שכלו ללמדם מוסר מפיהו כפרי עץ החיים · ולוקח מענין כי לקח טוב ופירושו ומחכים · נפשות חכם המודיעם המוסרים וכמו מה יקחך לבך עכ"ל · ואני הצעיר נ"ל לפרש פרש המקרא ודורשהו · פרי עץ חיים צדיק שהאבות שמרו את התורה שנקראת עץ חיים בניהם היוצאים מהם שהוא פריים היוצא מן הטהור טהור · ד"א פרי צדיק עץ חיים פרי צדיקו של עולם אלהי עולם ומהו פריו התורה הנקראת עץ חיים וכתיב טוב פריו מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר מחרוץ ומפז וגו' הם דברים שבלוים אבל התורה פריו של מקים דבר שהוא קיים ומקיים את הכל · ודי למבין :

משלי · נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכובד · פירש רש"י ז"ל יאכל פריה וכן שומר אדוניו יכובד ויאכל פרי מעלליו עכ"ל · רצונו לומר על שניהם התורה וה' כל הנוצר את התורה בלבו ושומר אדוניו שהוא דברי ה' ושם מצותיו יאכל פרי מעלליו · ונ"ל עוד לפרש נוצר תאנה יאכל פריה כמשמעו על התאנה שיושבה ממנה ממש · ושומר אדוניו יכובד על אדוניו ממש שישלם לו כל טוב בשכר זאת · ד"א תאנה התורה על שבת שינצור אותה ויקיים מצותיה שהם פריה יאכל פירותיה בזה ובבא · ושומר אדוניו יכובד על הקב"ה · אבל יקשה לנו וכי הקדוש ב"ה צריך שמירה והלא הוא השומר אותנו שנאמר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל · אלא קאי על השומר דבריו ומצותיו של הקב"ה מפני שהם מורים עליו והוא מורה עליהם · ד"א נוצר תאנה יאכל פריה וגו' כשם שהנוצר התאנה בעבודה ושמירה בודאי יאכל פריה · ועל דרך עובד אדמתו ישבע לחם כך הנוצר תורה שהיא דוגמתה בעמל ובטורח יאכל פריה בשני עולמים · ולמה נדמית התורה לתאנה ולא לאילן אחר אלא התאנה עושה שני מיני פירות בקיץ אחד זה אחר זה אחד גדול ואחד קטן ובכל מיני עץ עושה פרי אינם עושים אלא פעם אחת בשנה · ולכן נדמית התורה לתאנה מה תאנה עושה שני מיני פירות בקיץ אחד כך תורה שבכתב משנה אחריה תורה שבע"פ שניתנה למשה מסיני אחר נתינת תורה שבכתב · וכמו שהתאנה עושה פירותיה אחד גדול ואחד קטן כך תורה שבכתב גדולה במעלתה מתורה שבע"פ מפני שהיא אמת · ובכל מקום בתורה שבע"פ צריכים אנו לקרא אסמכתא מדאורייתא שהיא יסודה · ושומר אדוניו יכובד קאי על ה' שהוא אדון הכל · ומה שמירה צריך לו ? מורא שנשמע לקולו שבתורה שנאמר ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה וכתיב אם אדונים אני איה מוראי :

קהלת · כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת :

כל הנחלים הולכים אל הים · כל הפרד"ס שבא מתורה שבכתב ושבע"פ הולכים אל הים שהוא תורה שבכתב לבדה ושהוא שמה שנקראת ים שהיא אמה וצריכים הם לינק משדי אמה בשעה שהם צמאים לשאוב ולמלאות בטנם ממנה וזהו סיועא וקרא אסמכתא דאורייתא בעלמא והים איננו מלא שלא יתמלא מהם בשעה שבאו אצלו לשתות · אל מקום שהנחלים הולכים שם אל מקום זה ת"ת · שהנחלים הולכים שם הם הפרד"ס שהלכו אצלו ונתחכם מהם · הם שבים ללכת אל הים שהיא אמה לשאוב פעם שנית ושלישית בלי הפסק עד אין סוף ללמד אחרים ועניינים אחרים שהם שבעים פנים לתורה לארכה ולרחבה · ומי שאמר זה לא אמר זה וכל אחד כבדי נטיעתו מן הים מה שקבלה נשמתו בהר סיני בשעת מתן תורה כמו שנאמר את אשר ישנו וגו' ואת אשר איננו פה עמנו היום :

משלי · אליכם אישים אקרא וקולי לבני אדם · כפל לשון למה ? הם אישים הם בני אדם · אקרא וקולי היא קריאה והיא קול · ונלע"ד לפרש אליכם אישים אקרא עמכם החשובים והגדולים שנקראים אישים כמו משה ויתרו שנאמר והאיש משה ענו מאד ונאמר ויואל משה לשבת את האיש את יתרו אקרא כמו ויקרא אל משה לשון חכם ואם לא תשמעו לי בלשון חשיבות וחכמה אז וקולי לבני אדם בקול רם ותרעומת ועם בני אדם סתם ועם ישראל שנקראו אדם שנאמר ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם · ובדי שנדע מי הקורא ומי הנותן קול לפניו סמוך לו כתיב הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה · ולמדנו משניהם מי הקורא החכמה ומי הנותן קול התבונה · ומה הם אומרים לאישים ובני אדם אחריו כתיב קחו מוסרי ואל כסף ודעת

מחרוץ

מחרוץ נבחר וסמוך לו כתיב כי טובה חכמה מפנינים וכל חפצים לא ישוו בה עוד להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא כל זה הם מכריזים לבריות ומה תועלת יוצא ממוסריהן עד להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא כמו שפירשו רז"ל במס' עוקצין אריב"ל עתיד הקב"ה להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא אמלא מלאים כל טוב :

תהלים · דעו כי ה' הוא אלהים הוא עשנו ולא אנחנו עמו וצאן מרעיתו · דעו כי ה' הוא אלהים · הוא שברא בראשית וכו' שנאמר בראשית ברא אלהים הוא ה' אלהים שברא בראשית והכירו מגיד עליו שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים ואפילו שהכתוב התחיל באלהים הוא כולל כל שמותיו בתוכו ובכללן שם ה' הוי"ה שהוא אלהי ישראל ונאמר ה' האלהים האלהים בגי' כ"א השבון אמ"ן ואמן שבכאן מורה על אמת שהוא ברא ועשה את הכל לפיכך סוף פסוק מורה על כך הוא עשנו ולו אנחנו שנהיה קנינו עמו וצאן מרעיתו מראש ועד סוף הוא אבינו הוא מלכנו הוא אלהינו · אלהים בגי' הללויה לכך אנו מודים ומהללים אותו על שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים ושלא יחליפנו באומה אחרת ולא נחליפהו באל אחר שנאמר וה' האמירך היום להיות לו לעם ואמר את ה' האמרת היום להיות לך לאלהים . ולהעיד עליו פעמים בכל יום שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד עתיד שיבוא יום שכל העולם ידעו שהוא אחד כמ"ש כי כלם ידעו אותי מקטנם ועד גדולם. וכתיב ולעבדו שכם אחד והכל על יום שיבוא משיחנו ואנו רואים אפילו בזמן הזה רוב העולם כבר הכירו באלהותו שהוא אחד דוקא שיש שינוי בין הדתות אבל לעת"ל יכירוהו הכל שהוא אחד ושמו אחד ופירש רש"י ז"ל על פסוק ביום ההוא יהיה ה' אחד שכל האומות יעזבו הבליהם במלאת שאין עמו אל נכר ושמו אחד שיהיה שמו נזכר בפי כלם עכ"ל והרא"ע ז"ל פירש פירושו בשם המפורש שהוא שם בן ד' אותיות ע"כ ורצונו לומר על פסוק הנז' ביום **ההוא יהיה** ה' אחד ושמו אחד וגם כן בתורה כתיב תורה אחת יהיה לכם ובישראל כתיב אחד שנאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד ועל משה נאמר בכל ביתי נאמן הוא הוא ולא אחר באברהם כתיב אחד שנאמר בישעיה כי אחד קראתיו ואברכהו וארבהו ונאמר אחד היה אברהם ויירש את הארץ ובשם שהוא היה יחידי ונדלתיו כן אגדל אתכם שאתם יחידים לו · יצחק נקרא אחד שנאמר את בנך את יחידך · יעקב נקרא אחד הוא יעקב הוא ישראל ובישראל נאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ אם כן כמלונו למדים בשם שה' הוא אחד כך כל הנזכרים הם יחידים ובכל שרש אחד ואילן אחד ובכל ענף ניזון ומתקיים בעד שרשו והמבין יבין כי כל אחד ואחד הולך אבל אחד שהוא סבה ראשונה אבל או"הע שגם כן היו מסבה ראשונה אם מאד ה' אם נבד שבני אדם הם ונטעו בטועה אחרת שהרכיבו הרכבה ענף אחר על עלה ושרשם שנדבקו בע"ז לפיכך נטרדו :

על כן חיוב עלינו להאמין בש"ית ובתורתו וללכת אחרי דברי אבותינו ורבותינו שהם כבר חקרו ודרשו אחר כל הדתות ולא מצאו בהם נכונה כי אם דתינו הברור והאמתי וראו גם כן שנתקיים בישראל כל מה שכתוב בתורת משה בפ' בחקתי ובפ' כי תבא עד שלא כזב וכל מה שאמרו הנביאים רק אנו ממתינים על ההבטחות הטובות שהבטיחנו ה' אם נהיה טובים ביראתו נזכה בעזרתו :

כנגד יום ראשון של מעשה בראשית מזמור לדוד לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה · כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה פירש רש"י ז"ל לה' הארץ ארץ ישראל · ותבל שאר ארצות · על ימים יסדה שבעת ימים מקיפין ארץ ישראל וארבע נהרות ירדן וירמוך יקרימון ופוגא ע"כ · ותרגם יונתן לדוד תושבחתא לה' היא ארעא ובריתא תבל ודיתבין בה כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה מטול דהוא על ימיא שוי שתאסא ועל נהרותא אתקינה ע"כ הוא ז"ל תרגמה כמשמעה ונ"ל לפרש זה רמוז על פירושי שאפרש בע"ה על ארבע נהרות היוצאים מהנהר של עדן · לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה · כל העולם שלו שמים וארץ וים בכלל שנאמר ומלואה כאילו כתיב העולם ומלואו תבל ויושבי בה על הארץ לבדה בין חרבה בין מיושבת ולמה הכפל והלא הארץ בכלל כל העולם לכך כוון אדונינו דהע"ה שמא יאמרו בני אדם באמת כל העולם של הבורא ית"ש שברא את הכל · אבל הוא חלק עולמו שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם העליונים שליטתם בידו והתחתונים שליטתם בידינו באמת הוא כך ה' נתן שליטת התחתונים בידינו שנא' ויברך אותם אלהים וכו' ועוד ויאמר אלהים הנה נתתי לכם וכו' ורדו בדגת הים וכו' אבל על מנת לדעת איתי שאני הבורא את הכל ושליטתכם תחת ידי לכך כתיב לה' הארץ ומלואה שלא יטעו בני אדם בסברתם כי הוא על ימים יסדה על תורה שבכתב ושבע"פ שניהם כאחד יוצאים משנכתב יסד עולמו ועל נהרות יכוננה על ארבע נהרות היוצאים מן הנהר הראשון שיוצא מעדן שהוא דומה לתורה שמשפעת מעין לארבע נהרות שהם פרד"ס כמו שנפרש בע"ה במקומו אם לא יש תורה מנין נכיר את הבורא שברא את הכל אלא לכך כתיב על ימים יסדה על שתי תורות שבכתב ושבע"פ ועל נהרות יכוננה על ארבע נהרות שהם פרד"ס וכלם יוצאים מעדן מקדם מקדמונו של עולם שהוא אחד ושמו אחד :

כנגד יום ב' של בראשית · הללויה הללו את ה' מן השמים הללוהו במרומים וכו' עד סוף המזמור פירש הרא"ע ז"ל זה המזמור נכבד מאד ויש סודות עמוקים ועתה אחל לדבר על שני עולמות וכו' הוא ז"ל פירשו באריכות בחכמה עצומה ומעשה בראשית רמוז בו כל מה שברא עד יום ששי וסיים הוא ז"ל לומר יהללו את שם ה' כי נשגב שמו לבדו וכו' ופירש הרב ז"ל כל הנבראים בעולם השפל יאבדו רק ישראל לבדו עכ"ד רצונו לומר לא ישאר עמו כי אם ישראל ועל כן כתיב וירם קרן לעמו ונ"ל לומר התחיל המזמור בהללויה עד סוף פסוק כי הוא צוה ונבראו על העליונים ומן הללו את ה' מן הארץ עד זקנים עם נערים על מה שבארץ וסוף הבריאה הוא האדם שנברא אחרון ושניהם השמים והארץ וכל אשר בהם חייבים להודות לה' שבראם ואפילו שנותנים לו הודאה אין מתברך מהם ומתקיים אלא ישראל בלבד שנאמר וירם קרן לעמו וקישוא לאלהינו והלא כל העולם מודים לו ולמה יאבדם · וישראל ישארו ויתרוצו על שישראל קבלו את התורה שעל ידה נבראת העולם ובזכותה מתקיימת לכך מן הדין הוא כל המקיים את הקיום שהוא המקיים את הכל יתקיים שנא' וירם קרן לעמו ואין עמו אלא ישראל שקבלו תורתו שנאמר ה' עוז לעמו יתן ואין עוז אלא תורה ונאמר ומי כעמך כישראל גוי אחד בארץ ושמים וארץ אינם מתקיימים אלא ע"י תורת ישראל שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי והתורה עצמה אינה מתקיימת אלא ע"י ישראל שנאמר גוי אחד בארץ ולא יותר לכך היא משמרתם בכדי שתשמר גם היא · וע"י שניהם ישראל השומר והתורה המשתמרת הוא יתברך שמו משתעשע בשניהם וכלם מרועה אחד ומן בורא אחד ברוך הוא וברוך שמו לעולמי עד לנצח :

כנגד יום ג' של מעשה בראשית · אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וכו' עד סוף המזמור · פירש רש"י ז"ל כי אם בתורת ה' חפצו · הא למדת שמושב הלצים מביאו לידי בטול תורה ובתורתו יהגה מתחלה היא נקראת תורת ה' ומשעמל בה היא נקראת תורתו ועלהו לא יבול אפילו הפסולת שבו לצורך הוא

שיחתן

שיחתן של ת"ח לצורך היא וצריכה תלמוד עכ"ל והראב"ע ז"ל פירש ובתורתו יהגה כי אין לו חפץ ועסק בהבלי העולם רק כל חפצו בתורת ה' לעשות המצות ועלהו לא יבול עשרו כל ימיו על דרך טובה חכמה עם נחלה עוד פירש הוא ז"ל ועלהו לא יבול זכרו הטוב כדרך זכר צדיק לברכה וכל אשר יעשה יצליח הון ובנים וכבוד עכ"ל. ונ"ל לפרש בעזר ה"ית מכין לו להראב"ע ז"ל שפירש כל הטובות הללו והא במזמור זה אינם נזכרים אלא שלש טובות פריו יתן בעתו ועלהו לא יבול וכל אשר יעשה יצליח אלא הוא ז"ל הקיש אשרי האיש שבכאן לאשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ וכו' במזמור קי"ב שכל מה שמפורש לעיל מפורש שם ועוד נ"ל השלשה טובות הנז' הם מרומזים לשלשה טובות שיעשה האדם והיה כעץ שתול על פלגי מים כנגד כי אם בתורת ה' חפצו שהתורה נקראת מים אשר פריו יתן בעתו כנגד ובתורתו יהגה יומם ולילה ועלהו לא יבול כנגד אשר לא הלך בעצת רשעים לפי שהוא תמיד שומר פיו ולשונו ולא הטיח דברים כנגד הכשרים כך הקב"ה מוסף עליו כל היום וכל אשר יעשה יצליח כנגד ובדרך חטאים לא עמד וכו' כל המדות בטלו חוץ ממדה כנגד מדה ואשרי אדם שיבטח בשם ובתורתו יהגה וכל מקום שנאמר אשרי הוא על כל מי שהוא בן העוה"ב ולהפך לא כן הרשעים כי אם כמוץ אשר תדפנו רוח שלא יש להם עוד תקנה שכבר הם מתו בלא תשובה והרות דחאתם מן העוה"ז והעוה"ב מעשיהם הבה להם שלא יזכו עוד על כן לא יקימו רשעים במשפט לא יש להם לא שכר ולא עונש בשכבר נאבדו כמוץ לפני רוח שלא יתקבצו עוד וחטאים בעדת צדיקים שלא יכנסו במחיצתם אבל יש להם מקום גרוע בשביל שהם שוגגים ולא מזידים כמו הרשעים לכן כל חכם לב וירא את ה' יתן עיניו ולבו לכל מה שנא' במזמור זה ובמזמור קי"ב ויראה שכלם לתועלת האדם וטובתו בזה ובבא וסמוך למזמור קי"ב כתוב ראשית חכמה יראת ה' שכל טוב לכל עושיהם תהלתו עומדת לעד חשבון ירא"ת בחשבון תור"ה ללמד שכל העוסק בתורה לשמה מביאתו לידי יראה ולעשות מצ"ע ותמה אני מי שאינו יודע ללמוד מה יעשה לא יש לו הנאה לא מן העץ ולא מן הפרי לכך אמרו רז"ל אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד לפיכך נתן לו עצה נכונה מי שאינו יודע ללמוד ולהבין יעסוק בגירסת התורה כמו שפי' לעיל חשבון תור"ה בחשבון ירא"ת ועולה עליו כאילו קיים כל המצות כמו שנאמר זאת התורה לעולה ולמנחה וכו' אמרו ז"ל כל העוסק בתורת עולה כאילו הקריב עולה וכו' עוד אמרו ותלמוד תורה כנגד כלם ומי שאינו יודע ללמוד בגרסא ילך לבתי כנסיות ובתי מדרשות ויכוין לבו לשמים וה' מעלה עליו כאילו עסק בתורה ומצותיה והאמונה לבא בעי ועיקר הכל היא האמונה שנאמר וצדיק באמונתו יחיה היא יסוד הכל :

כנגד יום ד' של מעשה בראשית · למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע יום ליום יביע אומר ולילה ללילה יחוה דעת אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם וכו' עד צורי וגואלי · פירש רש"י ז"ל השמים מספרים כבוד אל המשורר עצמו פירש את הדבר עוד פירש הוא ז"ל אין אומר ואין דברים אינם מדברים עם הבריות אלא מתוך שבכל הארץ יצא קום ומאירים לבריות מתוך כך מספרים הבריות כבוד אל ומודים ומברכים על המאורות עוד. שם פירש ומעשה ידיו מגיד הרקיע הכוכבים ואף המזלות שהם מעשה ידיו של הקב"ה אשר הם שם שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים ומשם מגידים כבודו עוד שם יום יביע אומר מעשה בראשית מתחדש מיום אל יום לערב חמה שוקעת וזורחת לבקר ומתוך כך יביעו הבריות אמרי שבח על ידי הימים והלילות שמורים את הבריות לקלס ולהודות עכ"ל · והראב"ע ז"ל פירש פירוש נחמד וטעם לבד חכמת התכונה הנפלאה ונלאיתי לכותבם והרוצה להחכים וללמוד בספרו ויכיר מעשה ה' כי בורא הוא ומעשיו של ה' יגידו מעלתו ונ"ל לפרש בעזר הבורא ית"ש השמים מספרים כבוד אל ומעשה ידיו מגיד הרקיע ואחריו כתיב אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם בכל הארץ אם כן שני כתובים מכחישין זה את זה וזה הפך זה · התשובה · השמים מספרים כבוד אל וכו' · הם מעידים על כבודו שהוא אל שבראה גדולת השמים ומעשיו ידיו של אל על מה שברא בתוכם שמש וירח וכוכבים וכו' מהם נדע ונבין כמו שנשמע דבריהם במספרים ומגידים יום ליום יביע אומר וכו' כשנראה שליטתם ביום ובלילה עושים מעשיהם והולכים ביושר אז נבין מה שעשה האל בדעת אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם בכל הארץ כוונת המשורר איננו צריך לא אמירה לא דבור ולא שמיעת קולם כמו שפירשתי לעיל ומעשה ידיו מגיד הרקיע ומשמיע הכל בכל הארץ יצא קום פירש רש"י ז"ל ומאירים לבריות שמתוך כך מספרים הבריות כבוד אל וכו' בא להודיענו שמכחם הבריות מספרים ושיוכלו לדבר ולספר וכאילו הם בעצמם המספרים והמגידים ואפילו שפירשנו שכל בחנו בא לנו מהם ומכחם צריכים אנו לבא תורתינו שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו' פירש עוד רש"י ז"ל גם היא מאירה כשמש שנאמר בסוף הענין מאירת עינים ונאמר כי נר מצוה ותורה אור וכו' ועוד נ"ל לומר שמן השמש והירח והכוכבים יוצאים טובה ורעה לבריות אבל מן התורה לא יצא ממנה כי אם כל טוב עם הקיום והשלום בזה ובבא לכך סיים המשורר בסוף פסוק נאמנה מחכימת פתי מחכימתו לפתי מה טובה יוצאת ממנה ומה תועלת היא לשמים ולארץ ולכל אשר בהם שהכל עומדים בשבילה ובזכותה שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי ואחר שמתי אם לא תכבדוה ותשמעו לה לא אשים כלומר אחריבנה ועוד נ"ל לומר מה צורך לאמת נאמנה היה לו לומר עדות ה' מחכימת פתי אלא בא דהע"ה לרמוז לנו שכל למודנו בתורה יהיה לשמה כמו שארז"ל בגמ' לא על מנת שיקרא רבי לא על מנת שיהיה עשיר או יחיה וכו' אלא כל מה שתעשו לשם הקב"ה לכך נאמר נאמנה באמונה שנעסוק בה לשמה :

כנגד יום ה' של מעשה בראשית · מזמור ק"ד ברכי נפשי את ה' וגו' עד לויתן זה יצרת לשחק בו · ונ"ל לפרש בעזר הבורא ותברך מה רבו מעשיך ה' עד סוף פסוק כמשמעו כפשוטו זה הים גדול התורה שנקראת ים ומים בכל מקום ואב לכלם שנא' והמים להם חומה מימינם ומשמאלם ודרשו ז"ל זכות התורה שעתידין ישראל לקבל עמדה להם כחומה מימינם ומשמאלם והצילתם ואם לא שמורה על התורה היה לו לכתוב והיה להם חומה וכו' שהרי בתוכו היו ואפילו שמלא מים מורה על הים ומים ויש בלם שוים עכ"פ מלא מים מורה בברירות יותר על התורה ומה הפרש יש בין המכנס של מים לים אלא ים הוא נקרא על שם המקום שהוא כנוס בתוכו שנאמר ולמקוה המים קרא ימים שם רמש ואין מספר הם תינוקות של בית רבן שהתחילו לרמוש על הארץ ללמוד בתורה חיות קטנות עם גדולות הם שאר ת"ח שעוסקים בהלכות וטורפין זה לזה בפלפול ההלכה כחיות שטורפין זה את זה על עסק אכילה והנאה כך ת"ח טורפין זה לזה כדי שיבלעו זה את זה כדי שתיאמר ההלכה בשמם וזה הוא עלוי להם בזה ובבא שם אניות יהלכון גדולי הדורות נביאים ותנאים ואמוראים וגאונים וכו' שעוסקין בהלכות ודינין ופלפול לברר אמתה של תורה ושל הלכה וטורפין את עצמם כאניה המטרפת בים סוער עד שתיכנס למקום ישובה ותבא לרוחה לויתן זה · זה משה שנאמר כי זה משה האיש יצרת לשחק בו הצדיקים בעוה"ב מצחקים ושמחים על הטובה וההנאה שמצאו שם בזכות התורה ומצותיה שקיימו ובאו להם ע"י מרע"ה וכשם שלויתן הוא הגדול שבכל מיני דגי הים כך מרע"ה הוא הגדול שבכל הנביאים

הנביאים ושכל בני אדם שבעולם ותורתו נתפרסמה ונתפרסם על כל העולם • (אמר אליהו • הוא המשל שהמשיל ר"ע לפפוס בן יהודה מן השועל והדגים שהם היינו העוסקים בתורה ובן בחכמת הקבלה הדגים הם הצדיקים ודפח"ח) • כלם אליך ישברון לתת אכלם בעתו כמו שנאמר ה' עוז לעמו יתן • יתן הוא הווה שהוא תמיד כלם אליך ישברון ת"א כלם מצפים לך שתתן להם חכמה מאתך כדי שיבינו אמתה של תורה לתת אכלם בעתו בכל עת שצריכים להבין זה הוא מזונם מפתח של תורה • תתן להם ילקוטון תפתח ידך ישבעון טוב. כשעה שתתן להם חכמה תכף ילקוטון שמא ישכחום וכשתפתח ידך בתיבה זו ישבעון טוב התורה :

כנגד יום ו' של מעשה בראשית • מזמור ח' למנצח על הגתית מזמור לדוד עד מה אדיר שמך בכל הארץ • פירש הראב"ע ז"ל ה' אדונינו בעבור שאמר תמשילהו במעשה ידיך מה אדיר דבר פלא עכ"ל • ונ"ל לפרש בעזר הבורא ית' מפי עוללים ויונקים יסדת עוז בשבילם נתת את התורה שנקראת עוז על שאינם בני חטא ואפילו שיאמרו תורה צוה לנו משה או אלפ"א בית"א די ותשוב ומרוצה לפני המקום ב"ה כאילו נתקיימה התורה כלה על ידם • וכל זה עשה הקב"ה מענותנותו ואם נראה שמיך ומעשה אצבעותיך וכו' שבראת בגבורתך אז נאמר על כרחי אמת מה שכתוב מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו תמשילהו במעשה ידיך כל שתה תחת רגליו וכו'. ולפי האמת האדם אינו ראוי לכל זה בשביל שהוא בעל חטא ומאחר שהכרתי וידעתי כל מה שבראת ועשית הם לסבת עוללים ויונקים לכך ראוי לומר ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ על שאפילו תפסת מועט תפסת הרבה על שעתיד יצאו מהם צדיקים וחסידים שעושים רצונך לכן צריכים אנחנו ללמוד מאלהינו שבכל מצוה שתבוא לידינו נשתדל בה תכף אפילו היא קלה וכשיצטרפו זה עם זה עולים לחשבון גדול ואין אנו יודעים בחוש הראות מה הוא מתן שכרן של מצות כשראינו שיש אריכות ימים וטובה בכבוד או"א ויש גם כן כמוהן בקן צפור לפיכך לא יבחר זה מזה אלא כל מה שבא לידינו לא נחמיץ אותו שכן כתוב ושמרתם את המצות ר' יאשיה אומר אל תהי קורא את המצות אלא את המצות אלא אם באת לידך עשה אותה מיד ואל תחמיצנה :

כנגד יום שבת קדש • מזמור צ"ב מזמור שיר ליום השבת עד סוף המזמור • פירש רש"י ז"ל מזמור שיר • של לוים ליום השבת שאומרים אותו בשבתות והוא מדבר בענין העוה"ב שכלו שבת • עוד פירש להגיד בבקר חסדך בעת הגאולה ואמונתך בלילות ובעוד צרת הגלות להאמין בך שבשמור הבטחתך כל זה נאה וטוב וכו' עכ"ל • והראב"ע ז"ל פירש טוב להודות באמונת הלב ולומר בפה ובגרון לשמך עליון שהשם הזה עליון על כל השמות להגיד ללמד לאחרים חסדך להודיעם ואמונתך בלילות כדרך קדמוני עיני אשמורות חצות לילה אקום להודות לך ונ"ל לומר בעזר ה"ית מזמור שיר ליום השבת לתת שיר ושבח לבורא ית' על שהנחיל לנו את השבת שבו נוח מעבודתנו ומטרדותינו ויש לנו בו נחת רוח לעסוק בתורתינו הקדושה ובקיום מצות אלהינו בשמירת שבת עם תורתו ולתת נחת רוח לבוראנו שבראנו לכבודו וקרא אותנו בנים שנשתמש בו בשרביטו של מלך וע"י שמירת שבת ולמוד התורה בכנור ובזמר שמך הוא עליון על כל הארץ להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות וע"י שהגדנו כבר בבקר חסדך בבקרן של ישראל בזמן שהיה ביהמ"ק קיים ובזכות אמונתך בלילות שהלילות דומין לגלות שאנו סובלים ואנחנו מאמינים באמונתך שתשיב שכינתך לתוכנו לפיכך נאמר מה גדלו מעשיך ה' מאד עמקו מחשבותיך על שלא גלית לנו זמן ישועתינו ומפני מה לא גלית לנו הזמן בשביל איש בער לא ידע וכסיל לא יבין את זאת על כמה טעמים לא רצה האל להודיענו לבל נכשל בין הגוים אם ראינו זמן ארוך כמו זה הגלות מבריחנו לתעות אחריהם בכדי ליכלל מכרתם ושמענו כמה וכמה מישראל מהם מתו על קדושת שמו ומהם תעו אחריהם. והנשארים הם המחכים לטובתו ולישועתו • ד"א איש בער לא ידע וכו' עד את זאת רמוז שהזמן מגלה לנו בתנ"ך ולפי שאנו בוערים לא נדענו מקומו היכן הוא רמוז • ואתה מרום לעולם ה' • זאת הפלאת מרע"ה ודהע"ה שהתחיל לומר אתה מרום וכו' ואין מוחה על ידך כי הנה אויביך ה' בזמן שאתה רואה שהם אויביך על שקמו על בניך להטעותם מדרך הטובה ואם לא יכלו אותם בדינים קשים עכשיו הם אויביך ויאבדו מן הדין לכך כתיב יאבדו ב' פעמים בפסוק אחד וכשיאבדו יתפרדו כל פועלי און שהם או"הע ואם תעשה כן ותרם כראם קרני שאני מחכה לך שתרים קרני שישובו בני ישראל על אדמתם ואהיה מלך עליהם ובטוח בישועתך על הנה צדיק כתמר יפרח וכארז בלבנון ישגה וכל שהוא צדיק תמיד יבטח שנאמר וצדיק ככפיר יבטח פירש רש"י ז"ל וצדיק כתמר יפרח וכארז בלבנון ישגא שיחליף גזעו :

בסוף התהלים • מן הללויה הללו אל בקדשו עד כל הנשמה תהלל יה הללויה בהם עשרה שירות כנגד עשרת דברות : פתח באשרי וסיים בהללויה • אל"ף בראשה ויה בסיפא בא לרמוז לנו שה' ראשון וה' אחרון ואל"ף בראשה היא בעצמה הוי"ה שלמה שיש בה שני יודי"ן ווי"ו בגימט' כ"ו הוא השם המיוחד ב"ה לפיכך הללויה :

משלי • כבד את ה' מהונך ומראשית תבואתך וסמיך ליה וימלאו אסמיך שבע ותירוש יקביך יפרוצו • פירש רש"י ז"ל מהונך מכל מה שחננך אפילו מקול ערב ע"כ • וכתיב בני תורתי אל תשכח ומצותי יצור לבך וסמיך ליה כי אורך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך • עוד פירש רש"י ז"ל והתורה תשמור עליך מכפולה זו הרי דבר גדול הוא לך עכ"ל • והראב"ע ז"ל פירש יוסיפו לך התורה והמצוה ע"כ • נלמוד מכל זה שהתורה המביאה לידי מע"ט כמו שכתוב והגית בו יומם ולילה למען תשמור לעשות • א"כ התלמוד הוא הגרמא שיביאנו לידי שניהם ושנרויח על ידי שניהם שני עולמות :

משלי • בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן • זה ביהמ"ק בחכמה בחכמת התורה בנה שלמה הבית ולמד מן הקב"ה שבתורה ברא עולמו שנאמר ה' בחכמה יסד ארץ • ובנית כל מה שבתוכו רמוז לבריאת העולם כמו שפי' רז"ל בענין המשכן ובתבונה יתכונן על ידי שנתן הקב"ה חכמה ותבונה ודעת לבצלאל שנאמר ואמלא אותו רוח אלהים וכו' כן נתן הקב"ה חכמת ותבונה ודעת לעושים כל מלאכת הבית :

משלי • בכל דרכיך דעהו והוא יישר ארחותיך • פירש הראב"ע ז"ל בכל דרכיך עסקיך ובחכמתך דעהו על משקל שאהו ע"כ • תרגם יונתן בכל ארחתיך דעה והיא יתרץ שבילך ע"כ • והרלב"ג ז"ל פירש בכל דרכיך ומעשיך השתדל לדעת הש"ית והמשל שכבר תוכל תדע במאכל ה' והתבונן עוצם חכמתו בבריאת זה המזון ובשומו בחי כח להשיב אותו אל עצם הניזון ובשתסתכל תתבונן כמה הש"ית מהכח ה' הנפלא בזרע לצייר כמו זאת היצירה הנפלאה ובזה תדבק בש"ית תמיד וכו' עכ"ל • וזה הנה שיישר ה' אורחותיך מצד השגחתו הדבקה בך • ונ"ל לפרש בכל דרכיך בכל מעשיך • דעהו התפלל אליו שיתקנך בעצה טובה כדרך שכתוב רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום • ואחר שיתקנהו קודם שיתחיל המעשה עוד יתפלל בשם ה' צבאות נעשה ונצליח ואח"כ והוא יישר ארחותיך בכל אשר תפנה תצליח :

איוב · וידעת כי שלום אהלך ופקדת נוך ולא תחטא ·
וידעת כי שלום אהלך צריך שתדע כי שלום הוא השם
שמו שלום · אהלך אלהיך ותזכור אותו בשמך · ופקדת נוך
חלק אלוה ממעל וכשתזכור זה ולא תחטא שתמיד תזכור אותו ולא
תשכחהו · ואל יקשה בעיניך הרואה שפירשתי אהלך אלהיך · והא
אות יו"ד חסרה מתיבת אלהיך כבר דרשו רז"ל בכמה מקומות אל
תקרי כך אלא כך · (אמר אליעזר · נתכוון לדעת קדושים רז"ל
שכן דרשו גבי כל המורד במלכות ב"ד כאלו מורד בשכינה שנאמר
איש לאהליך ישראל א"ת לאהליך אלא לאלהיך) · ואב לכלם
כיצד שהוא כתוב ביו"ד אחד והמבטא בשני יוד"ין והגירסא
שדרשו רז"ל היא כחשבון שני יודי"ן · ובאופן אחר וידעת כי
שלום אהלך שכבר ידעת כ"י של"ום הו"א אלה"יך · מימי קדם
מימי אבותיך בשכבר עבדו אלהיך לפניך ופקדת וזכור · נוך
הוא מעשה אבותיך וכשתזכור לא תחטא :

ד"א כי שלום הוא ה' · אהלך היא התורה · ופקדת נוך תמיד
תזכרנה ותלמוד בה והיא תלמד סניגוריא עליך ולא
תחטא לא תעבור על מצותיה · בענין אחר וידעת כי שלום
אהלך וגו' אהלך · כמשמעו · שלום · גופך · ופקדת נוך ולא
תחטא ותזכור מבין דעתך מחזיק הרבה בתוך המעט שראשך קטן
ובתוכו הרבה אדם רואה בדעתו ושכלו עד סוף העולם ועד
השמים ועיניך מבין רואים עד למרחוק ומתוך עצם ובשר ·
ואזניך מבין שומעות · ומתוך שמעט הדעת הוא המקבל ·
ופיך ולשונך מבין מדברים ומי הוא הנותן בהם דבור · ואוטמך
מבין ירית כיאותים שהוא דק אלא הכל הם חיים וקיימים ואפילו
שהגוף ימות לא כלה ומת אלא המלבוש אבל הנשמה קיימ' לעולמי
עולמים מפני שהיא חלקו ית' ולא שייך בה מיתה · וכבר אמרו
ז"ל כל מי שיש לו תחלה יש לו סוף וכל מי שאין לו תחלה אין לו
סוף והנשמות שהם חלק אלוה ממעל לא יש להם סוף לפיכך
כשתזכור כל זה בין עיניך אז לא תחטא בשביל שתדע ערכך שהוא
חלק מאלהים ולא תלכלכהו בדברים בטלים שאין בהם תועלת
אלא לשעה ואל תאבד עולם קיים בעולם בטל · זה דומה למי
שירצה להרויח סלע ולאבד אלף אלפים דינרי זהב · ושומע
לי ישכון בטח :

איוב · עושה גדולות ואין חקר נפלאות עד אין מספר ·
עושה גדולות ואין חקר · זה מעשה שמים · נפלאות
עד אין מספר · זה מעשה ארץ · (מה רבו מעשיך ה') דבר אחר
עושה גדולות ואין חקר · זה מעשה עולם העליון שגדול עד אין
תכלית · נפלאות עד אין מספר · זה עולם השפל מן הרקיע
הרביעי שיש בו השמש עד מתחת לארץ · ד"א עושה גדולות ואין
חקר בכל זמן כמו יציאת מצרים ונסים שעל הים והמדבר הגדול
והנורא ונחלי ארנון והירדן ומלחמת ל"א מלכים ומלחמת
סנחריב ופורים של אסתר ופורים שלנו בארג'יל · ברוך אשר
הבדיל בין פורים של אסתר לפורינו · כמה פעמים בא האספניול
להלחם עם הישמעאלים · וכוונתו היתה לאבד את כל היהודים
מנער ועד זקן · והקב"ה הפילו ואבדו כמו שעשה בנוצרים ·
ופעם אחרונה היתה בימי זקני מורי הרב החסיד כמוהר"ר
כאורקי ז"ל ותפלתו הלא היא כתובה בקרוב"ץ של ארג'יל יע"א .
ועד היום הזה עושים פורים זה בי"א בתמוז על שנהפך מיגון
לשמחה ומאבל ליום טוב ונפלאות עד אין מספר בכל עת ובכל
שעה ובכל רגע וכדי שלא נהיה כפוי טובה ונזכיר טובתו של
מקום חסדי ה' אזכיר תהלות ה' על שעשה ה' עמי נפלאות ונוראות
הייתי מתעסק בפרקמטיא והיתה לי סחורה הרבה באוצר שלי ובאו
גנבים בלילה מן הגג אחר חצות לילה י"ד ישמעאלים ובודאי
באו על עסקי נפשות ועל עסקי ממון וזה היה בר"ח אלול קמתי
לתיקון חצות וסליחות כיון שהתחלתי לקרות הרגשתי בהם והשם
ב"ה הבריחם והעירודה על ידי נס גדול באותו זמן היה מתאכסן
אצלי הרב הש"דר של עי"הק חברון תוב"ב כמוהר"ר יעקב
ארחג'מאן נר"ו והוא בעצמו תמה על הנס הגדול שראה בעיניו ·
פעם שנית נפלתי מעל הפרדה ונפצע ראשי והייתי בסכנה
עצומה והרופאים בעצמם לא רצו ליתן לי רפואות בשביל שהייתי
חשוב בעיניהם כמת עד שהשם ב"ה שלח לי רפאל ורפאני ·
והרופאים הם מן הגדולים שבארג'יל הרגישו בדבר וספרו לי
בפיהם שזה מעשה ה' כי בורא הוא חסדו גבר עלי כי לא כלו
רחמיו ובפרט על המאמינים בו ובתורתו באמת ובאמונה · ובפרט
כשיש עוד זכות אבות שמסייע · ופעם שלישית קמו עלי זדים ולא
שמו אלהים לנגדם בעלילה באו עלי וה' הפילם תחת רגלי וידעו
הכל כי דבר ה' עשה זאת הן ה' אלהים יעזור לי מי הוא ירשיעני
הן כלם כבגד יבלו עש יאכלם :

ספר יצירה פרק ראשון בשלשים ושתים נתיבות חכמה חקק
יה ה' צבאות וכו' ל"ב נתיבות חכמה הם שדרש ר' אליעזר
בר' יוסי הגלילי וכ"ל מבין דרש ב' ראש תיבת בראשית ברא ולמ"ד
סוף לעיני כל ישראל שהם ל"ב · עוד שם וברא את עולמו בספר
וספר וספור רצונם לרמוז קול רוח ודבור עוד שם עשר ספירות
בלימה בעשרים ושתים אותיות · שלש אמות ושבע כפולות ושנים
עשר פשוטות . שלש אמות רוח מים אש ע"כ · רוח מרוח · הרוח
הגשמי נברא מהרוחני שנאמר ורוח אלהים מרחפת על פני המים ·
מים מרוח · אש ממים · והרביעית הארץ שנבראת משלשתן ובעשית
ארץ שהפיל הקב"ה שלג על המים ונעשו ונעשו ארץ שנאמר ולשלג
יאמר הוי ארץ · הכלל · אחד מן אחד · ושלשה מן אחד · ואחד
מן השלשה · רצוני לומר · אחד מן אחד · רוח רוחני מן ה' · ורוח
הגשמי מן הרוחני · ומים מן רוח הגשמי · ואש מן המים · והארץ
מן רוח מים ואש · עוד רצוני לומר רוח שהם כ"ב אותיות התורה ·
מרוח אלהים · והשלשה · רוח גשמי ומים ואש · והארץ עמהם ·
כלם נבראו מן כ"ב אותיות שהם רוח אלהים · וזהו שסיים בפרק
ו' · אחד על גבי שלשה · שלשה על גבי שבעה · שבעה על גבי
שנים עשר · וכלם אדוקים זה בזה עכ"ל · רצונם לומר · אחד .
התורה · על גבי שלשה · רוח מים ואש · הם עצמם השלשה · על
גבי שבעה כוכבי לכת · ושבעה כוכבי לכת · על גבי שנים עשר
מזלות · וזה הפירוש הוא הפך ממה שאמרו קצת מרבותינו ז"ל
בחכמת התכונה · שהשנים עשר מזלות · הם מנהיגים שבעה כוכבי
לכת · ושבעה כוכבי לכת הם מנהיגים את הכל · הכלל · ה' ראשון ·
אין ראשית לראשיתו · והתורה היא בריתו · ומן התורה נבראו
השלשה · ומן השלשה נבראו השבעה · ומן השבעה נבראו השנים
עשר מזלות · המנהיגים בכל חדש וחדש כל אחד מהם כפי סדרן ·
וחוזרים חלילה · השבעה כוכבי לכת · להשלים ימות השנה .
שלשה שבעה ושנים עשר · עולים כ"ב ועשר ספירות עמהם הכל
ל"ב וזהו שרמזו בתחלת ספר יצירה · וכשתתבונן בחכמה ובבינה אז
תעמיד דבר על בוריו ותושיב יוצר על מכונו :

ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה :

בסימנא טבא בע"ה

בראשית · בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ עד
וירא אלהים את האור כי טוב · היה לו להכתוב
לומר ברא אלהים השמים והארץ · את למה אתא ואפילו שאמרו
ז"ל . כל אתין וגמין לרבויי אתיין · את השמים לרבות כל מה
שבשמים . ואת הארץ לרבות כל מה שבארץ · ולמה צריך לרבות ·
מאחר שביאר לנו הכתוב כל מה שנברא בששת ימי בראשית בפרט
ובכלל · ומה שחסר בפרטות · בכלל ויכלו השמים והארץ וכל
צבאם

לכאם שמודה לברכות על הכלל אם כן למה צריך לברכות · ונלע"ד לומר בראשית ברא אלהים את וכו׳ · את · אתה לברכות את עצמה שכ"ב אותיות שהאלפ"א בית"א רמוזים באל"ף ראשונה של כ"ב אותיות ותי"ו סוף אותיות כ"ב שמורים על כלם רצוני לומר שכ"ב אותיות התורה נבראו מפורדים קודם מעשה בראשית · וראיה לדברי והיה אצלו אמון · ופירשו רז"ל אל תקרי אמון אלא אומן שבה ברא האל את הכל אחר בריאתה · עוד ראיה ברורה על זה וירא אלהים את האור כי טוב · אין אור אלא תורה שנאמר כי נר מצוה ותורה אור · ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתי אל תעזובו · ופירש בעל הטורים ז"ל את האור בגי׳ בתורה ועולה למנין תרי"ג · עוד פירש הוא ז"ל את האור כי טוב סופי תיבות ברית :

ויטע ה׳ אלהים גן עדן מקדם וישם שם את האדם אשר יצר · ר"ל לפרש ויטע ה׳ אלהים גן · אילנות שכל מיני פירות בהם והם תרי"ג מצות שהן דומיא לפירות האילן שבגן · ובאיזה מקום נטען · בתורה שנקראת עדן · ומנין שהתורה נק׳ עדן · שנא׳ ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום · ואמרו ז"ל יום יום אלפים שנה היתה אצלו קודם שניתנה והיתה שעשועים מלשון עדון תענוג שהמצות שהם דומיא לפירות נטועים בה רצוני לומר מפורשים בה · וכשם שעדן קדם לבריאת העולם שנא׳ עדן מקדם · ותרגם אונקלוס מקדם מלקדמין ועדן הוא התורה שקדמה לבריאת העולם כמו שפירשתי לעיל והתורה שקדמה הם כ"ב אותיותיה שהיו מפורדים וקדמו לחבור תיבותיה ומצותיה · דומיא דאילן שנטיעת גרעיני שרשו קודם הגדלת אילנו ואילנו קודם לפריו וראיה ברורה כל זה ממה שאמרו ז"ל ויצו ה׳ אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב וכו׳ ואם היתה מחוברת קשה מאחר שכתוב אדם כי ימות באהל א"כ מה צוה ה׳ לצוותו לאדם שלא יאכל אם יאכל ימות ואם לא יאכל ימות ותירצו שכ"ב אותיות התורה היו מפורדים קודם שנבראת העולם ונתחברו אחר בריאתם וכל דבר ודבר נכתב לצרכו שכ"ב האותיות הם כלי מלאכה לעשות לכל העולם וכשם שאין דבור אלא בהם אין חסר ואין יתר כך הכל נברא מהם שהם אם לכל שיונקים משדים · וכך אמרו ז"ל אם אין תורה אין קמח וכתיב אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי הכתוב רצונו לומר אם לא כ"ב אותיות התורה שהיו אומן אצלי שבהם ברא האל את העולם לא שם את העולם אם כן עשה יפה שבראה קודם שברא את העולם שבה נתקן הכל וכשם שבה נתקן כך על ידה העולם קיים וצריכים אנו לדעת מה שאחז"ל אם אין תורה אין קמח אם אין קמח אין תורה ומכל מה שביארתי נתבאר הכל שהתורה קדמה לקמח ויקשה לנו מנין לנו קמח · מאחר שעדיין לא עסקו בתורה · ומחסדי ה׳ הגדול נתפרסמו על שעתידין לעסוק בה :

ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים · בע"ה ר"ל לומר ונהר יוצא מעדן · מעדן שהיה קדמון לבריאת העולם רצוני לומר היא התורה שהיתה קדמונית אצלו ונקראת על שם עדן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים שמן התורה יצאו פרד"ס · שם האחד פישון הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב · פירש רש"י ז"ל פישון הוא נילוס נהר מצרים ועל שם שמימיו מתברכין ועולים ומשקין את הארץ נקרא פישון · זה נרמז על הפשט שהתורה נקראת מים על שם הנהר שהוא רץ ומתברך ועולה ומשקה כך כל מי שעוסק בתורה לשמה מתברך ומתעלה ומשקה · את הארץ . ומלמד בני אדם עמי הארצות תורה כמו הצמא למים שירוץ אל עין המים כך עם הארץ צריך לרוץ לבתי כנסיות ולבתי מדרשות לקרות ואם לא ימצא בתי מדרשות כמו שבראן לא יש לו תורה ולא מלמדים לכן חיוב על כל ת"ח לדרוש אחרי התלמידים לקיים מה שנאמר להשקות את הגן ולא יבוא בגן ה׳ בלא משקה שהיא בלא תורה ואם יעשה כן עליו נאמר יגדיל תורה ויאדיר ויתברך מפי עליון ויקראו בניו לעו"הב שישתעשע עמהם בישיבה של מעלה · הוא הסובב את כל ארץ החוילה אשר שם הזהב · אשר שם התורה שנקראת זהב טוב · הוא שנאמר וזהב הארץ ההיא טוב · שם הבדולח ואבן השהם . בתורה שם תמצא כל מיני אבנים טובות ומרגליות שהם פרד"ס :

ושם הנהר השני גיחון · פירש רש"י ז"ל גיחון שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד · זה נאמר על הרמז שבכל מקום שלא נכתב דבר בפירוש בתורה צריכים אנו לחפש אחר הרמז שיש בו המייה וחקירה להמצא הוא הסובב את כל ארץ כוש · שמשם יבואו אבנים טובות ומרגליות ושם מקומם :

ושם הנהר השלישי חדקל הוא ההולך קדמת אשור · פירש רש"י ז"ל חדקל שמימיו חדין וקלין זה נאמר על הדרשות שהם חדין וקלין למבין ובלבד שיכוין הדרשן לאמת ולא יאמר שכבר אחז"ל דרוש וקבל שכר לא אמרו אלא על הדובר אמת מפני שתורתינו אמת ולא יוכל לצחק בה כי אם אמת יהגה בה :

ושם הנהר הרביעי הוא פרת · פירש רש"י ז"ל שמימיו פרין ורבין ומברין את האדם וזה נאמר על הסוד שמימיו פרין ורבין וכל החוקר בהם ימצא יותר ויותר ממה שדעתו יכולה לסבול מפני שהם דברים שלמעלה אין להם סוף והם למעלה מן השכל לפיכך צריך לדרוש אחר חכם שבקי במלאכת הקדש שאין למעלה הימנו ואם לאו ישב בדד וידום ולא כל אדם זוכה לדרך האמת :

וכדי לפרסם על כל מה שפירשתי למעלה בארבעה נהרות שהם אמת ובלם נאמרו על התורה הוא שנאמר אחריהם · ויקח ה׳ אלהים את האדם ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה · פירש רש"י ז"ל ויקח · לקחו בדברים נאים ופתהו ליכנס ר"ל פירושו לקחו בדברים נאים שהם דברי תורה · לעבדה ולשמרה שיעסוק בלמודה ויעשה מצותיה ואם לא כמו שפירשתי מה יש לו לעשות בגן ה׳ · וכי יש בו עבודה ושמירה אלא עבודה ושמירה של תורה ומצותיה ואם תאמר שיש עבודה ושמירה כמשמעה היה לו הכתוב לומר לעבדו ולשמרו שהגן הוא לשון זכר אבל כמו שפירשתי למעלה על התורה ומצותיה יבוא נכון שהלשון נופל על הלשון :

יחזקאל · ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פריו לחדשיו יבכר כי מימיו מן המקדש המה יוצאים והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה · ועל הנחל · שהוא מקום המים שהם כ"ב אותיות התורה שנק׳ מים יעלה על שפתו מזה ומזה שמכ"ב אותיות התורה שהם מקור המעין יצאו משני צדדין שתי תורות שבכתב ושבע"פ · כל עץ מאכל · שמהם יוצא פירות שהם מצות · לא יבול עלהו של עץ שהוא הצדיק הוא דומיא לגן עלהו לא יבול בזכותם כשם שהעלים הם מגינים על העץ מן החום וגו׳ כך מצות ומע"ט שהם פרי ועלי התורות מגינים עליו ולא יכסו השרב שהוא המקרה ולא יתום פריו של צדיק בזכות המצות שהם פרי עץ התורה שדבק בהם ורץ אחריהם · לא יתום פריו כעוה הוא שתמיד ידבק בהם לחדשיו יבכר בכל עת הוא מחדש חדושי התורה ולמה בשביל כי מימיו שהם התורה המקדש שהיא התורה הקדושה ועל שאתה מעם קב"ה · המה יוצאים · חדושיה ופירושיה מחכמתה יוצאים ויעשה כן והיה פריו למאכל כל מי שרואה תורתו וחידושיו ופירושיו וכו׳ מחכמתו יחשוב ויתאוה להם · ואח"כ ועלהו לתרופה שתורתו תגן עליו על המתעסקים בחכמתו בזה ובבא :

עוד שם בפרשת בראשית · ויקרא ה׳ אלהים אל האדם ויאמר לו איכה · ותרגם אונקלוס אן את מכאן כלמוד שהמלה זה מורכבת משני מלות אי כה · וכי יעלה על הדעת שה׳ שהוא רואה את הכל ולא יסתר ממנו דבר ורואה אפי׳ מה שבמחשבה ·

ושאל

ישאל אותו היכן הוא וכ"ל לומר בעזר הבורא · ויאמר לו איכה . ככה עמו בדברים ושאל לו היכן הסתרת בודאי לא עסקת היום בתורה שלמדתיך ולא טרחת במצות שתוכל לעשות וכמו שנפרש לקמן בפ' יתרו בפסוק כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל · כבוא אל ככון בשעה שבא הקב"ה ליתן תורה לישראל · פתח בכה תאמר שהוא על הכת התורה שבכל מקום שנתן הקב"ה מוסר לישראל פתח בכה ואין מוסר אלא תורה לפיכך אמר ה' לאדם איכה רצונו לומר אי כה היכן היא התורה שלמדתיך וצויתיך לעסוק בלמודה השיב לו אדם ויאמר את קולך שמעתי בגן וכו' ופחדתי ממך · ואחבא · נסתרתי מפניך · על הכת ואירא כי עירום אנכי מן התורה שלמדתני וצויתני ולא שמרתי לפיכך נסתרתי ואם לא כמו שפירשתי שכה מורה על התורה למה בתשובת אדם אמר לו את קולך שמעתי בגן · קולך שמעתי שניהם מורים על התורה שנאמר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול וזה נאמר בשעת נתינת התורה · א"כ שניהם · הם דברי ה' שפתח במלת כה המורה על התורה או מתשובת אדם קולך שמעתי מורים על התורה כמו שפירשתי · עוד כתוב הקול קול יעקב והידים ידי עשו · ודרשו רז"ל כל זמן שהקול קול יעקב בתורה אין הידים ידי עשו · א"כ אפילו ממלת קול לבדה נלמד שהיא מורה על התורה :

פ' נח · מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה · פירש רש"י ז"ל העתידה להיות טהורה לישראל למדנו שלמד נח תורה עכ"ל וב"ל לפרש מכאן למד מאדם הראשון :

ויזכור אלהים את נח · מה זכירה זכר לו . זכות התורה שלמד מתחלה קודם פרת המבול לפיכך נהפכה לו מדת הדין שהיא אלהים למדת רחמים מכאן נלמוד שתלמוד תורה מהפך מדת הדין למדת רחמים בשביל שהיא עץ חיים למחזיקים בה בעוה"ז · ותומכיה מאושר לעוה"ב :

עוד כתוב בפ' זו · ויאמר ברוך ה' אלהי שם ויהי כנען עבד למו לשם ויפת · בא למד תורה לשם ורצה שנתקן על ידו שכסה ערות אביו לפיכך ברכו ה' שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען · ויהי כנען עבד למו · כל מי שעוסק בתורה לשמה ומכבד תורת אבותיו הקב"ה ממציא לו עבדים שנאמר ועבדוך עמים וכו' לפיכך שם שעסק בשניהם תורה וכבוד אב · זכה לירושת הארץ ועבדים יעבדוהו · ויפת שלא עסק אלא במצות שהיא כבוד אב זכה במצות שעבדים יעבדוהו :

פ' לך לך · וירא ה' אל אברם ויאמר לזרעך אתן את הארץ הזאת · היא ההבטחה שכבר הבטיח ה' לזקנו שם שאברהם בא מזרעו ולו ירושת הארץ · אל מקום המזבח וכו' ויקרא שם אברם בשם ה' · ואונקלוס תרגם וצלי תמן אברם בשמא דה' מכאן נלמוד שאברהם למד תורה ואם לאו מנין היה יודע להתפלל ומי למדו שם · והעד על זה אשר עשה שם בראשונה · ויקרא שם · ופירש רש"י ז"ל ואשר קרא שם ע"כ · רצונו לומר שכבר למד תורה שם · ומלת שם מורה על שם בן נח . ששניהם שם ושם הם שם אחד . ואם לאו כפירושי למה ב' פעמים שם בפסוק אחד ·· והיה די בראשונה וסמוך לזה כתיב ומלכי צדק מלך שלם ופירשו רז"ל הוא שם בן נח :

פ' וירא · וסעדו לבכם · פירש רש"י ז"ל בתורה בנביאים בכתובים . מצינו דפתא סעודתא דלבא · בתורה · וסעדו לבכם · ובנביאים כתיב סעד לבך פת לחם · בכתובים ולחם לבב אנוש יסעד עכ"ל · מכאן דרך רמז שאברהם היה מלומד בתורה והיה עוסק בתורה עם המלאכים · ומה נעשה למ"ש ואקחה פת לחם אלא קאי על פתא דאורייתא כמ"ש לכו לחמו בלחמי · ואם מה שפי' אינו מורה על התורה כיצד המלאכים אוכלים ושותים הם · מהם ממים מהם מאש מהם מאש ומים וכל מי שאין

כי מיסוד עפר אין שייך בו אכילה ושתיה ואם תאמר והא כתי אפלו בדמות אנשים ונשתנה טבעם אינו אלא למראה אבל באכילה ושתיה לא · ואם רצונך לומר שאכלו ושתו במשמעות הכתוב ע"כ צריכים אנו לומר שהם אנשים ממש ולא מלאכים כמו שפי' קצת מחז"ל שהם אנשים ממש :

עוד שם ויטע אשל וכו' ויקרא שם בשם ה' אל עולם · אש"ל נוטרי' אכילה שתיה למוד תורה לאורחים ואם לאו מהיכן יודעים לברך על אכילה ושתיה שנתן להם · ומכאן שלמ"ד מורה על הלמוד שנאמר ויקרא שם ואין קריאה אלא למוד תורה :

פ' חיי שרה · ויצא יצחק לשוח בשדה · פי' רש"י ז"ל לשוח בשדה · לשון תפלה כמו אשפוך שיחי מכאן שיצחק למד תורה ע"כ · ומנין למד . אביו למדו תורה לקיים מה שנאמר שתה מים מבורך מתורת אבותיך היותר קרובים לך שהבאר בא אליך מנחלתם על שם שהתורה נקראת מים שנאמר הוי כל צמא לכו למים ולמה לא הלך ללמוד במדרש שם ועבר אלא בטעם שפירשתי :

פ' תולדות · גור בארץ הזאת וכו' והקימותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך עוד שם והרביתי את זרעך וכו' · ולמה כל ההבטחות הללו אלא כנגד שהיה צדיק גמור וכשנתנסה בעשר נסיונות עמד בכלם ויותר עד עקב שנא' עקב אשר שמע אברהם בקולי וכו' :

עוד שם וירא אליו ה' עד בעבור אברהם עבדי · מכאן נלמוד שזכות אבות חביב על הש"ית שינחיל לבנים טובה וברכה בזכותם ונאמר בפ' ואתחנן ושמרת את חקיו ואת מצותיו וכו' עד אשר ייטב לך ולבניך אחריך א"כ הבנים ניזונים מטובת מצות ומע"ט של אבותיהם · עוד ולקיים מה שנאמר בישעיה ויאכלו את פרי מעלליהם · מעלליהם של אבותיהם · וכתיב בתהלים ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם בא דהע"ה והעיד על הדבר הזה שהבנים מתפרנסים בזכות אבותיהם שתמיד זרעם לברכה · ומנין שיעקב למד תורה · בזאת הפרשה כאמר ויגש וישק לו וירח את ריח בגדיו וכו' עד אשר ברכו ה' · נ"ל פירושו וירח את ריח בגדיו · היא ריח תורתו שהיתה שלמה בריח שדה זה גן עדן כמו שפירשתי למעלה בפרשת בראשית שגן ועדן תורה · והיכן למד תורה · מתחלה אצל אביו ואחר שכהו עיניו של אביו הלך למדרש שם ועבר והשלים תורתו שנאמר יושב אהלים · אהלים לשון רבים ומיעוט רבים שנים מדרש של אביו ומדרש שם ועבר וכשראוהו שהוא שלם בתורה ראוי הוא להתברך לפיכך ברכו בברכת ויתן לך האלהים :

פ' ויצא · לולי אלהי אבי אלהי אברהם ופחד יצחק היה לי כי עתה ריקם שלחתני · מכאן שיעקב אע"ה נצול מלבן הרשע בזכות אבותיו שזכות אבות מסייע ומציל מכל דבר רע ויעקב לא רצה לתלות התשועה וההצלה בזכותו מפני שהיה מקטין עצמו שנאמר קטנתי מכל החסדים ומכל האמת על שהיה מתירא שמא שעשה ה' עמו נסים מנכה לו מזכיותיו לכך תלה בזכות אבותיו שהוא ודאי :

פ' וישב · ויהי ה' את יוסף ויהי איש מצליח וכו' עוד וירא אדוניו כי ה' אתו וכו' · ופירש רש"י ז"ל כי ה' אתו שם שמים שגור בפיו ע"כ רצונו לומר שם שמים שהיא התורה היתה שגורה בפיו שתמיד היה עוסק בה לפיכך היה ה' אתו · אתו · עמו · והיה מצליח בזכותה ומי שה' עמו בודאי מצליח · ומכאן שלמד יוסף תורה שנאמר וירא את העגלות אשר שלח יוסף לשאת אותו ותחי רוח יעקב אביהם ופי' רז"ל וירא את העגלות כשפירש יוסף מאביו היה עוסק עמו בפ' עגלה ערופה ומזה נ"ל נלמוד שאביו למדו תורה · שבזכותה נצול מאחיו · ומאשת פוטיפר · ומן הבור · ועלה לגדולה ומלכות · מכאן אמרו רז"ל שזכות התורה

ומצותיה אלולי מצלא ואנוכי מנבא וזכות אבות לא זזה ממקומה וצדקתם עומדת לעד וכתיב וצדקתו לבני בנים · ומלבד שהביא ברכה טובה ושלום שנאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום ובפרט שיכבד את אביו ששלח לו דורון שנאמר אשר שלח יוסף לשאת אותו · ולא שלח לו עגלות ריקנים לאביו שהיה בארץ כנען רעבים ויוסף היה מלך ושליט ובידו הכל לפיכך זכה יוסף בארוכות ימים טובים והיה מלך והיה ק"י שנים :

פ' יתרו · בחדש השלישי לצאת בני ישראל מארץ מצרים וכו' עד כה תאמר לבית יעקב ותגד לבני ישראל · למה כפול הלשון ומכופל · כה תאמר ותגד · היא אמירה היא הגדה · לבית יעקב ולבני ישראל · הוא יעקב הוא ישראל אלא כה תאמר תן להם מוסר שיקבלו התורה בשמחה כל מקום שנאמר כה תאמר או כה אמר אינו אלא מוסר שכן מצינו כל הנביאים לא כשהלכו אלא בכה אמר ה' ליתן מוסר לישראל · ולמה צריך מוסר לקבלה והלא לא יצאו ממצרים אלא בתנאי ועל מנת שיקבלו את התורה שנאמר בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה תשובה לזה בשעה שבאו למרה לקבל שבת ודינין כמו שאחז"ל שבת ודינין במרה איפקוד בתלונותו ולא רצו לקבלם וזהו מה שכתוב ולא יכלו לשתות מים ממרה כי מרים הם · ולא יכלו לשתות מים · הם התורה · ממרה כי מרים הם · קאי עליהם עצמם ועל שהתמרדו המים שלא רצו לקבלם ושכחו מה שכתוב בתהלים מתוקים מדבש ונופת צופים לכך ראה הקב"ה וידע מה בתשובתם והבין דעתם שלא רצו לקבלם א"כ הוצרך הוא יתברך ליתן להם מוסר לקבלה ומהו המוסר שנתן להם כה תאמר לבית יעקב שהם מעט קשים שנקראו בשם יעקב ושים להם חזקה בתורה שכבר קיימוה אבותיהם · ועתה היא מורשה להם שנאמר תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב ומי שלא יקבל ירושת אבותיו בשמחה מודה על עצמו שאינו מזרעם דומיא דאילן שאינו מקבל כחו אלא משרשו כדי שיהיה רענן ויתן פריו בעתו · ואם יכחיש בשרשו לא יש לו עוד קיום לפיכך רצה הקב"ה לזכות ישראל בתורה אם מצד שהיא ירושתם אם מצד שהם פרי צדיקים ויאכל מפרים דכתיב פרי צדיק עץ חיים והקב"ה אוהב צדיקים שנא' אוהב צדיקים ה' ורצה להנחילם את התורה שהיא נחלת אבותיהם ושיהיה פרי עץ חיים ופירש רש"י ז"ל פרי צדיק גמול פירות מעשה הצדיקים עץ חיים הם להם לעולם ע"כ · פירושו לעולם · עוה"ז ועוה"ב · בזה כל טוב עץ חיים ארוכים שנאמר עץ חיים וכבוד שנאמר כבוד חכמים ינחלו וכו' והייתם לי סגולה מכל העמים · ובבא עולם שכלו ארוך וכבוד שנאמר והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלהים ופירש רש"י ז"ל והתהלכתי בתוככם אטייל עמכם בג"ע כאחד מכם ולא תהיו מזדעזעים ממני זהו כבוד ומעלה שהאב הוא מלך כל העולמים מטייל עם בניו בג"ע ולא יש כבוד ומעלה יותר מזה · ותגד לבני ישראל · בשעה שתראה שנתרצו לקבל מוסר · אזי ותגד לבני ישראל · שהוא לשון חשיבות · ומה רצה להגיד להם · את משפטים ומצותיה שכרה ועונשה בזה ובבא לפיכך רצו לקבלה הוא שנאמר סמוך לזה ויענו כל העם יחדיו ויאמרו נעשה :

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר · עשרת הדברות נאמרו כלם מפי הגבורה בבת א' ואח"כ נתפרשו דבור בדבור מלה במלה · שנים הראשונים אנכי ולא יהיה לך השי"ת חזר ופירשם בפרטות והשאר משה אמרם להם בפרטות שנאמר דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים וכו' · עשרת הדברות היו על שני לוחות חמשה דברות על כל אחד · חמשה ראשונים לימין · כלם לכבוד אלהים למעלה · וחמשה השניים אזהרה לבני אדם שהם למטה · וזה לעומת זה עשה האלהים · והמבין יבין · וזהו שנאמר השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם ואפילו שהכל שלו חלק כבוד לשמו הגדול שיקרו בשמים · ותועלת וקיום לבני אדם שהם בארץ :

א' אנכי ה' אלהיך · אחד ואין שני לו . אני חי וקיים · ושמו אחד · אני אב הכל · והכל בי · אני אמ"ת . "משה עבדי אמת · "תורתי תורת אמת · ר"ת אני אמ"ת · "מצותי אמת· "תורתי אמת · על כן בא ללמד לבריות מה הוא ומה עלונו :

כנגדה דבור ו' לא תרצח · בשביל כי בצלם אלהים עשה את האדם · פירשו רז"ל בצלם · לחכמה גדולה עשאו כל העולם רמוז בו ותלוי בו שנאמר כאיוב מבשרי אחזה · ד"א נתן לו ה' לאדם לשלוט כמה שברא למטה כמו שהוא שליט בעליונים לפיכך כתיב כי בצלם אלהים עשה את האדם · ושהיה אימתו על כל הברואים ואמרו רז"ל אדם עולם קטן וכל ההורגו כאילו החריב עולם מלא ומלבד שהשכל מחייב כל זה :

ב' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני · על פני · אחז"ל כל זמן שאני קיים וכל זמן הוא קיים · א"כ לא יהיה לך אלהים אחרים · שתמיד תתפחדו ממני ולא תלך אחר אחרים שאינם קיימים לעולם ואם תאמר בעבור מלאכת שמים שמש וירח וכו' על זה נאמר לא יהיה לך אלהים אחרים לא בשמים ולא בארץ וגם הם אינם קיימים שנאמר השמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה :

כנגדה דבור ז' לא תנאף · ואין ניאוף אלא באשת איש ולמה תשגה בני בזרה ותחבק חיק נכריה · והא כתיב ואחריתה מרה כלענה · וכתיב כי אש היא עד אבדון תאכל ואמרו ז"ל עד אבדון · עד אבדן של רשעים והלא טוב לך שתדבק באשת נעורים שלך משתתן הולך לזרים טוב שתרוה שיהיה הכל שלך ולא תאבד שני עולמים :

ג' לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא · ובפ' ואתחנן כתיב שני פעמים לשוא ותרגם אונקלוס אחת לשוא ואחת לשקר ובמקום אחר כתיב ולא תשבעו בשמי לשקר לכך ה' בא להזהירך שלא תשבע ברצונך לשוא ולא בכפיית ב"ד לשקר · ואם נשבע לשוא ולשקר יתחייב עונש גדול וחס עליו הקב"ה שמא יחזור בו ולא חייבו מיתה ובאמת היה לו לחייבו שכן נהוג בנימוסי מלכות העולם הנשבע בשם המלך לבטלה יתחייב מיתה אבל הוא שכתוב בו כי אל חנון ורחום הוא לא חייבו מיתה אבל לעה"ב יש לו עונש גדול אפי' שיש בו מצות ומע"ט ולא ינקה אלא אחר תשובה גדולה קודם מיתתו ורחמיו על כל מעשיו :

כנגדה לא תגנוב · ואין לא תגנוב שבכאן אלא על הגונב נפשות שנא' וגונב איש ומכרו ונמצא בידו מות יומת ונ"ל לפ' איני יודע אם מות יומת בב"ד מאחר שנשבע לשקר ונמצא שקרן על ידי עדים שהגנבה נמצאת בידו שהוא גנבו או על הגנבה ממש שגנב נפש ומכרו ונמצא אחר כך בידו עוד נ"ל מות יומת כפולה אם מיתה על שנשבע לב"ד לשקר ולא חס על כבוד קונו שהוא האל הגדול הגבור והנורא וחלל את ה' בפרהסיא בפני ב"ד לכך ימות והשנית יומת ביסורין גמורים ולא במיתה ולמה לא במיתה הא כתיב ונמצא בידו · בידו ממש קודם שמכרו א"כ אינו חייב אלא מלקות ויסורין של ב"ד הוא צער בן אדם לפיכך ב"ד מצערין אותו ביסורין ועל השבועה לבטלה כנימוסי המלכות נהוג מי שנשבע לשקר בשם המלך יומת וכ"ע :

ד' זכור את יום השבת לקדשו · ה' צוה על יום השבת שבת בו ומורה על חדוש העולם שהוא ית' ברא את הכל בששת ימי בראשית ועל ידי שנזכיר את השבת נכיר באלהותו ית' שהוא אחד ואין שני לו ועל ידי שנזכור בשמור את דיני השבתות ובמה נזכרנו · בדברי תורה ובאותה שעה נדע ונשמרנו · אמרו רז"ל שקול שבת ככל התורה כלה · א"כ צריך לכל בר ישראל לעסוק בתורה בשבת שהוא דוגמתה ובר זוגה ששניהם שקולים כאחד ·

בתורה

בתורה אמרז"ל שקולה ככל המצות שנאמר זאת התורה לעולה וכו' ובשבת אמרו שקול ככל התורה · מכין זה · נ"ל מגזרה שוה כנאמר בשבת כי אות היא ביני וביניכם ונאמר בתורה וקשרתם לאות על ידך · ועוד פירש רש"י בסוף פ' שלח מיסודו של ר' משה הדרשן · וז"ל למה נסמכה פ' מקושש לפרשת ע"ז לומר שהמחלל את השבת כעובד ע"ז שאף היא שקולה ככל המצות וכן הוא אומר בעזרא · ועל הר סיני ירדת ותתן לעמך תורה ומצות ואת שבת קדשך הודעת להם ואף בפ' ציצית לכך נסמכה לאלו לפי שאף היא שקולה כנגד כל המצות שנאמר ועשיתם את כל מצותי עכ"ל · מכאן גם כן נלמד שהשבת שקול ככל התורה וככל המצות :

כנגדה דבור ט' לא תענה ברעך עד שקר · במשלי כתוב רעך ורע אביך אל תעזוב · פירשו רז"ל רעך ורע אביך זה הקב"ה · ונ"ל לומר רעך מצוה מהן תורה · ורע אביך מימי קדם מאברהם ואילך עד דור רביעי ואם לא כזכור ובשמור את השבת שמורה על אלהותו ית' א"כ תעיד עליו עדות שקר שלא ברא את עולמו בששת ימי בראשית ואבתבו כבי אברהם אוהבו והוא ראשון שהכיר לכל העולם אלהותו יתברך · לפיכך נאמין בדברי אבותינו ואמונתם :

ה' כבד את אביך ואת אמך למען יאריכון ימיך וכו' · כבד את אביך שבשמים שנאמר הלא הוא אביך קנך הוא עשך ויכוננך ונאמר בנביאים אם אב אני איה כבודי וכו' · ואת אמך · היא התורה שנאמר כי אם לבינה תקרא ובכמה מקומות נק' אם · ואם תאמר היכן היא צווי כבוד אב ואם שהשכל מחייבו ביותר הרי כתיב איש אמו ואביו תיראו אם יש יראה יש כבוד וגם יש הרבה במקומות אחרים בתורה על זה :

כנגדה דבור י"ד לא תחמוד בית רעך עד אשר לרעך · לא תחמוד קאי על ע"ז שנאמר לא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך · וכל אשר לרעך · אפילו הנכרי שמורה לך פנים יפות כמו רעך ורצונו להתעותך בשכלו ובספריו שאין בהם ממשות · לא תחמוד · בלשון הכסף והזהב שהם פסוקי תנ"ך שכותבים בתוך ספריהם ומהפכים אותם לאמונתם כדי לאמת שקריהם אמרו רז"ל כל דבר שקר שאין עמו אמת לא יתקיים לכך הם מביאים דברי תנ"ך לראיה כדי שנאמין לאמונתם השקרית שהם רצו להרכיב הרכבה של שקר על אמונתינו לפיכך לא תחמוד ומה ריוח יש לנו מכל זה · למען יאריכון ימיך · בעשרת הדברות הראשונה וייטב לך בשניות בפ' ואתחנן · ופירש בעל הטורים ז"ל שבעה עשר תיבות יתרות דברות אחרונות על הראשונות כמנין טו"ב וזהו שכתוב כאן למען ייטב לך :

פ' נשא · כה תברכו את בני ישראל אמור להם יברכך ה' וכו' עד ואני אברכם · פירש בעל הטורים ז"ל יברכך ה' וישמרך · התחלת התיבות עולה כ"ו כנגד השם של ארבע אותיות ושלש תיבות בפסוק כדי להזכיר זכות שלשה אבות וכו' כדאיתא בפרקי ר"א עכ"ל · והוא ז"ל הביא הענין באריכות ומזה נלמוד שה' נתן רשות לכהנים לברך ככה · כה עם התיבה הוא שמו של הקב"ה ולפיכך נתן רשות לכהנים לברך את ישראל בשמו הגדול · ד"א ככה · בכח זכות התורה שנקראת כה כמו שפירשתי למעלה בפ' יתרו כה תאמר לבית יעקב וכו' · ד"א · יברכך ה' וישמרך · ה' בעצמו הוא המברך והוא השומר ולמה צריכים לכהנים אלא הם מליצים בינינו לבין אבינו שבשמים שתחול הברכה על ידם ואפילו שה' הוא המברך בעצמו או הכהנים המברכים בכח שמו או בזכות התורה שתחול עליהם ברכת כה צריכים אנו לזכות אבות כמו שפירשתי על לשון בעל הטורים ז"ל · ואני אברכם · זה ראיה לפירושי שפי' למעלה שה' ב"ה הוא המברך את ישראל · ד"א ואני אברכם · לכהנים כמו שאז"ל כל המברך את חבירו יתברך מפי עליון · ואם לאו למה הכהנים צריכים לברכה אקרא מפי ה' והלא הם בכלל ישראל בברכת כהנים · ועוד נ"ל ואני אברכם · אם הם הכהנים המברכים ראוים וכשרים לברך מוטב לפרט להם ברכה בפני עצמם ואם לאו הרי הם בכלל כל ישראל :

עוד שם בפ' נשא · פירש רש"י ז"ל מיסודו של ר' משה הדרשן כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת · כף אחת כנגד התורה שנתנה מידו של הקב"ה · עשרה זהב כנגד עשרת הדברות · מלאה קטורת גי' של קטרת תרי"ג מצות ובלבד שתחליף קו"ף בד' ע"י א"ת ב"ש ג"ר ד"ק עכ"ל · ומכאן אז"ל שתרי"ג מצות כלם רמוזים בעשרת הדברות אם כן מזה נלמד שבבת אחת נתן להם ה' הכל בין בגלוי בין בנסתר כדי שתהיה המתנה שלמה בכל · ולפי הנראה שנתן הקב"ה עשרת הדברות שהם דבר קטן ואחר שתחפש תמצא בהם מטמונות של כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות · והתורה ועשרת הדברות הם בכלל תרי"ג מצות שמא תאמר חשבון קטרת הנז' הוא מוכח דוקא על המצות ולא התורה בכלל לכך באתי לבאר שהיא בכללם · ועשרת הדברות בתוך התורה · והמצות בתוך עשרת הדברות והכל בכלל תרי"ג :

פ' כי תצא · אבן שלמה וצדק יהיה לך וכו' · פירש רש"י ז"ל אבן שלמה וצדק יהיה לך · אם עשית כן יהיה לך הרבה ע"כ אם כן התורה מבשרתו לאדם · אם ילך במשפט וצדק ובאמונה יהיה לו הרבה טובה בעו"הז עושר וכבוד זה הפירות · והקרן לעו"הב ובר מובן להפך אם לא יקיים מקרא זה דברי תורה מכלל אין אתה שומע לאו ח"ו ובפרט הגזל שאיסורו חמור מן הכל · אמרו חז"ל סאה מלאה עברות ואין צועק מהם אלא הגזל ומכאן לרבותינו ז"ל שהוא חמורה מן הכל · והלא עשרת הדברות הם מצות עשה ומצות לא תעשה המובחרים ותרי"ג מצות רמוזים בהם כמו שפי' למעלה בעשרת הדברות והתשובה על זה נ"ל לפרש · אחת שבשביל הגזל נתמלאה סאתו של עולם · ועל ידו נתעוררה מדת הדין ובא מבול לעולם · שכלל את הכל ובלבל את הכל · והשנית הגזל שקול ככל עשרת הדברות ורמוז בהם :

א' אנכי ה' אלהיך ואלהי כל העולם · והכל שלי · א"כ תבורכי ואל תשית ידך עם רשע הגוזל עד שיאמר יש אלוה מבלעדי וכדי להתעותך מעלי ולא תהיה שלי להאמין בי :

ב' לא יהיה לך אלהים אחרים על פני · שלא תקניטני ותלך מעלי שאתה שלי לעבוד ע"ז של אחרים דבר שאינו שלך א"כ זה גזל בידך לתבוע דבר שאין בו ממש מיד אחרים :

ג' לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא · מי הכריחך לישבע לשוא ולשקר אלא אם גזלת וכדי שלא תשלם הקלת בעיניך שמי וכבודי ונשבע לשוא ולשקר :

ד' זכור את יום השבת לקדשו · אם תזכור את יום השבת שעל ידו יתעלה שמו יתברך שהוא שברא את עולמו ואם לאו תכחיש בו שלא ברא את עולמו וזהו גזל בידך :

ה' כבד את אביך ואת אמך · כמו שפי' בעשרת הדברות אביך שבשמים ומאחר שידעת שהכבוד שלו שנאמר השמים מספרים כבוד אל · אם לא תכבדהו הגוזל ואפילו על אביך ואמך ממש שאתה שלהם וקנינם תתחייב לכבדם ואם לאו הרי את גוזל אותם :

ו' לא תרצח הנפש ותאבדנה מלהיות בעולם ולהשלים ימיה אז תגזול השנים הראוים לבאת ממנו להיות בעולם · ועוד שהיה מתחייב להשתדל בפרנסתם כל זמן שהם קטנים : לכן גזל הוא בידך שגרמת להם כל זה · ועל ידי זה · אתה גרמת רעה לעצמך שיבואו אחרים ויהרגוהו שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך מדה כנגד מדה :

ז' לא תנאף : ואין ניאוף אלא באשת איש ואם תנאף הרי זה גזל בידך שנגעת בדבר שאינו שלך אלא של חבירך יותר

טוב

טוב שתדבק באשת נעוריך שהיא קנינך ולא תגזול:

ח׳ לא תגנוב · לא תגנוב שבכאן היא על הגונב נפשות ואם תגנוב הוא גזל בידך אמת זו ואמת זו ויותר חמור הגזל מן הגניבה כמו שפירשתי לעיל · ולמה · הגניבה היא בסתר והגזל הוא בגלוי לעיני הכל ולא היה לו בושה מפני אדם ולא פחד מה׳ שרואה את הכל ובידו יכולת על הכל וגם כן מפני אדם בושה וחרפה וכלמה שיגזול בזרוע · ועוד שיגרום לעצמו שיקפח פרנסתו ויאבד כבודו שמורה על שם טוב ולא השגיח על דברי שלמה שאמר טוב שם משמן טוב:

ט׳ לא תענה ברעך עד שקר · הוצרך להעיד שקר על שהאדם לבלע שחבירו הטעהו לנטות מדרך הטוב והישר בעיני אלהים ואדם ושיעזור לו ויהיה לו כח לגזול רעהו ולא זכר מה שכתוב אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס ויהיה העד גזלן כמותו:

יו״ד לא תחמוד וכו׳ . מה יוצא מן החמדה · הגזל · כשעה שחמד איזה דבר של חבירו אם לא ירצה ליתן לו חנם או בכסף יבקש עלילה לגזול בזרוע או במרמה או בזרוע עוז ויעיז פניו כל כך וישען על זה ולא יהירא מה׳ אלהיו · והלא היה טוב לו שיעשה רצון אלהיו שיש יכולת בידו ליתן לו משאלות לבו ויותר טוב בהיתר ולא באיסור:

אם כן מכל מה שפירשתי למעלה נלמוד שהגזל קשור עם העשרה הדברות כמו שכל המצות קשורים ורמוזים בעשרת הדברות וכמו שפי׳ למעלה על פסוק כף אחת עשרה זהב מלאה קטרת ואמרו רז״ל שהם מלאה עברות ואין צועק מהם אלא גזל · שאם היא התורה · קטרה מלאה תרי״ג מצות · ובתרי״ג מצות מי צועק הוא הגזל ה׳ הוא יצילנו:

התורה התחילה בראשית ברא אלהים וסיימה לעיני כל ישראל׳ · ראש תיבת של בראשית וסוף תיבה של ישראל עולם ל״ב על זה אמר לאסף מזמור ע״ג מזמור לאסף אך טוב לישראל אלהים לברי לבב · ותרגם יונתן לברירי לבא שהוא זך לב · ועוד שם · צור לבבי וחלקי אלהים לעולם · פירש רבינו בחיי ז״ל אם ברצה לדעת אלהים בכיוצא לצור לבבי וחלקי ונדע הכל שהוא אלהים לעולם ועתה בספר לך מה שנזכר מדבריו לפי שעה · צור לבבי · לבבי מעיד עליו שהוא אלהים וצור ומבין נדע · מלבב · שכל אבריו וגידיו של אדם קשורים בו ומתפרנסים ממנו והוא המשפיע להם החיות ומבשרי אחזה שהאדם עולם קטן וכל מה שהמלך באדם המלך בעולם וכשם שכל מה שבאדם חיותו ופרנסתו על הלב כך כל העולם עליונים והתחתונים חיותם על הבורא יתברך שמו שהוא סבת הסבות . עד כאן זכרתי מד״ק · וכ״ל לפרש על ענין זה מה שנאמר באיוב תולה ארץ על בלימה · שהכל תלוי בו ית״ש ובכחו בלא שום דבר שיתפס שהכל בורא ממנו ונעשה יש מאין ועמידתם וקיומם בהשגחתו בהם דומיא דאבן שואבת שהתפוס מהאויר בלא שום דבר שיתפס · לכך התחילה וסיימה התורה בל״ב · שהתורה כולה מורה על אלהותו ית״ש שהוא בכל והכל בו · אך טוב לישראל פירש הרא״ב״ע ז״ל · כי טעם אך שאינכו טוב לגויי הארצות שלא ידעוהו רק ישראל . לברי לבב לא לכלם ע״כ רצונו לומר אך מיעוט הוא ובא למעט או״ה ולברי לבב לא לכל ישראל לא כל האדם זוכה למדה זו הטובה והישרה שהכל תלוי בה כמו שפירשתי · סבת הסבות דומיא ללב האדם שהוא הנברא תחלה מן הטפה והכל נשתלשלו ממנו וסיוע לדברי ממשלי עיני ה׳ צופות רעים וטובים · פירש רלב״ג ז״ל בכל מקום הנה עיני ה׳ שם בכל מקום בכל הדברים שופעים מידיעתו והשגחתו ע״כ רצונו לומר כל הדברים וכו׳ אינם מתקיימים ונשפעים אלא מידיעתו והשגחתו ית׳ · שהוא משגיח על הכל בחכמתו וכחו וגבורתו עליהם כדי שיתקיימו ברצונו · הכלל · הבורא משפיע על השמים וכל אשר בהם והם בכחו שבהם משפיעים על הארץ וכל אשר בה עד התהום שהוא למטה מן השמים העליונים והארץ שלמעלה הימנו · ועד השמים שלמטה הימנו . הכל בכלל התשיעי שהוא מנהיג השמונה · והתשיעי מי מנהיגו הוא הש״ית בכחו ובגבורתו שה׳ הוא מקומו של עולם · ואין העולם מקומו · שהכל תלוים בו בלא שום יסוד אלא בכחו ודע לך שהארץ היא באמצע העולם כשם שהיא רחוקה מן השמים העליונים כך היא רחוקה מן השמים שלמטה הימנה · וכן מכל הצדדים בשביל שהעולם עגול ותלוי באויר שנאמר תולה ארץ על בלימה · והיא מיוסדת על התהום כמו שנאמר כי הוא על ימים יסדה ועל נהרות יכוננה · והרוצה שיחכים בקבלת חכמת התכונה ישמש את מורי זקני הרב כמוהר״ר בהורא״י ז״ל בפירושו על הקרוב״ץ של הרב י״ל שהיא כמעין הנובע ואחר שילמוד ידע ויכיר מעלת הבורא יתברך בעצמו ובגבורתו ובחכמתו שברא את עולמו בחכמה נפלאה ואחר כך יודה וישתחוה לו דע כי הלבנה היא מאור הקטנה והחמה גדולה מהארץ כמו ק״ס פעם אם כראה שהשמש הוא אחד ממעשיו יתברך כך גדולתה כל שכן מעלת אלהינו וגדולתו שאין לה ערך · ישתבח שמו לעד:

פ׳ אחרי מות · ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אני ה׳ · פי׳ הרא״ב״ע ז״ל וטעם ושמרתם לבאר שהם חיים לעושיהם בשני עולמות כי המבין סודם חי העולם יחיינו ולא ימות לעולם · ע״כ כתוב אני ה׳ אלהיכם ע״כ · וכמו שפירשתי דבריו למעלה · וכ״ל עוד לומר דבר אחר · אשר יעשה אותם האדם וחי בהם · אמרו רז״ל וחי בהם אמר רחמנא ולא שימות בהם · ורצונם לומר אם נזדמנה לו עשיית מצוה על ידי סכנה מוטב שלא יעשנה שמא ימות בשבילה אלא וחי בהם כתיב באופן אחר · אשר יעשה אותם · אשר מורה תמיד על הודאי שיעשה אותם וזה אי אפשר אם מצד מה שאמרו רבותינו ז״ל הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים · אם מצד שלפעמים לא יזדמנו בידו מצות לעשותם או לא יוכל לעשותם מאיזה טעם · ותשובה על זה · בתחלת הפ׳ הנזכר כתיב ושמרתם את חקתי ואת משפטי עד סוף הפסוק · התחיל הכתוב בלשון רבים וסיים בלשון יחיד · וטעמו הוא כך · ושמרתם הוא צווי על הכלל שצריכים לשמור ולעשות כל המצות והיחיד שלא יוכל לעשות מן הסבות הנז׳ · על זה סיים הכתוב בלשון יחיד · אשר יעשה אותם האדם וחי בהם · על כל אחד ואחד מה שבא בידו שיוכל לעשות · באופן אחר · וחי בהם כמו שארז״ל כל מי שנחשב בלבו לעשות מצוה מאיזה מצות ונאנס ולא עשאה הקב״ה נותן לו שכר כאילו עשאה:

ישעיה · למה תשקלו כסף בלא לחם ויגיעכם בלא לשבעה שמעו שמוע אלי ואכלו טוב ותתענג בדשן נפשכם וסמיך ליה הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם וכו׳ · פי׳ הרא״ב״ע ז״ל למה תשקלו כסף שיגיעו עצמם בחכמות בבריות שלא יועילו ע״כ · רצונו לומר שאין בהם ממש מפני שאין מחכמת התורה שנקראת לחם וטוב " אם תשמעו אלי שהיא תורתי והטו אזנכם אליה ותבינו מה שבתוך דבריה אז תאכלו טוב בעוה״ז ותחי נפשכם לעוה״ב:

עוד שם · ועתה שמע יעקב עבדי וישראל בחרתי בו · עוד שם כה אמר ה׳ עושך ויוצרך מבטן יעזרך אל תירא עבדי יעקב וישורון בחרתי בו · עוד שם · כי אצק מים על צמא ונוזלים על יבשה אצוק רוחי על זרעך וברכתי על צאצאיך · עוד שם · וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים · עוד שם · זה יאמר לה׳ אני וזה יקרא בשם יעקב · וזה יכתוב ידו לה׳ ובשם ישראל יכנה · ע״כ · פירש רש״י ז״ל ועתה שמע לשוב לתורתי · רצונו לומר אם תשמע לתורתי הרי אתה עבדי · עוד פירש ז״ל כי אצק מים על

צמא

צמא כמו שהוא יונק מים על צמא כן אצוק רוחי על זרעך · רצונו לומר על עצירת הגשמים שהעולם ימצא צמא בלי מים · והקב"ה יעשה טובה לעולם בנתינת גשמים כן אצוק רוחי על זרעך בחכמת התורה · א"כ בכאן מתקיימים שתי טובות אחת לגוף ואחת לנפש · עוד פי' ז"ל וצמחו בבין חציר בתוך יון ע"י גרים שיתוספו עליהם · בין חציר הוא יון שנאמר על יון והיתה נוה תנים חציר לבנות יענה · זה יאמר לה' אני אלו צדיקים גמורים וזה יקרא בשם יעקב אלו קטנים בני רשעים · וזה יכתוב ידו לה' אלו בעלי תשובה · ובשם ישראל יכנה אלו הגרים · כך שנוים באבות דר' נתן ע"כ:

עוד שם בישעיה · אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו · פי' רד"ק ז"ל · צדיק כי טוב · פי' צדיק כאשר יהיה טוב שלא ישוב מצדקתו ועשה עול אמרו כי פרי מעלליהם יאכלו בזה ובבא · ורבותינו ז"ל דרשו הפסוק אמרו צדיק כי טוב וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב · ועליו נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו שאוכל פירות בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב · טוב לשמים ואינו טוב לבריות זהו צדיק שאינו טוב · ע"כ · ובלע"ד להקשות על מה שדרשו רז"ל כאן ועליו נאמר כי פרי מעלליהם יאכלו · והא אמרו רז"ל שכר מצות בהאי עלמא ליכא לא יש לא קרן ולא פירות בעוה"ז כי אם על מצות המפורשים במס' פאה פ"א אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן וכו' · אלא נ"ל לפרש שכוונת רז"ל היא על הבנים · ומנין · לפי שכבר פירשו ז"ל מי שהניח בנים אחריו כאילו לא מת ועודנו קיים · ומנין לרבותינו שאמרו מי שהניח בנים כאילו לא מת נ"ל מן הרמז על מה שכתוב כחי וראשית אוני בנו הוא בנו שעדיין קיים וכתיב ונפשו קשורה בנפשו אפי' שמת גופו נפשו קשורה בנפשו ולא מתה וכאילו לא מת · ומה שנראה שבני אדם מתים · ובפרט הצדיקים אינם מתים אלא מיתת הגוף ולא הנפש כמו שארז"ל על יעקב אבינו לא מת והא קאזיבא שמת שנאמר ויחנטו ויקברו · אלא הגוף הוא שמת אין בכך כלום אלא המלבוש שבלה והחליפו בחלוקא דרבנן לעלמא דאתי · ולפי זה אחר פטירת האבות · הבנים יאכלו פרי מעלליהם של אבותיהם שעדיין אבותיהם נחשבים חיים · ועל דרך זה נפרש עוד על מה שכתוב בתהלים נער הייתי גם זקנתי ולא ראיתי צדיק נעזב וזרעו מבקש לחם · פי' הראב"ע ז"ל נער הייתי זה בנעורי וזקנתי · נעזב לגמרי כמו כי לא אעזבך והיא בקש לחם ושמלה וזרעו הקטן שהניח בעבור זכות האב כל היום כימיו יהיה בטוב וזרעו אחריו לברכה כמו כל רואי יברכוהו ע"כ · נ"ל לפרש אם הוא כפשט הכתוב היה לו לומר יאכל מפרי מעלליו מפני שהפסוק התחיל בלשון יחיד אמרו צדיק כי טוב וסיים בלשון רבים מפרי מעלליהם אלא מעלליהם קאי על אבותיהם וראיה לפירושי מה שנאמר כי אצק מים על צמא כן אצוק רוחי על זרעך א"כ הקרא לא משתעי אלא על הבנים:

ירמיה · אני ה' חוקר לב בוחן כליות ולתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו · עוד שם · קורא דגר ולא ילד עושה עושר ולא במשפט עד ואחריתו יהיה נבל · פירש רש"י ז"ל קורא דגר ולא ילד · הקורא הזה מושך אחריו אפרוחים שלא ילד · דגר הוא צפצוף שמצפצף העוף בקולו למשוך אפרוחים אחריו ואלו שהקורא דגר לא ילכו אחריו משגדלו שאינם מינו כך עושה עושר ולא במשפט עכ"ל · ופי' רד"ק ז"ל קורא דגר · לפי שאמר לתת לאיש כדרכיו אמר על הרשע שהוא מצליח בנכסים איך לא יתן לו הש"ית כדרכיו שאין עושרו במשפט לא יעמוד לו וכו' עכ"ל · ונ"ל קודם אלו הפסוקים כתוב עוד שם והיה כעץ שתול על מים ועל יובל ישלח שרשיו ולא יראה כי יבוא חום והיה עלהו רענן ובשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי · מכאן בלמוד כמה חרפה וקלסה ובזיון וחסרון יוצא מן הגזל ובמה טובות והנאות מגיעים בזכות שלא גזל ובטח בשם שיעזרהו להצליח בכל דרכיו ומעשיו ופרנסתו בנחת ולא בצער ומלבד כל זה בטוח הוא בשם אפילו בשנת בצורת לא ידאג ולא ימיש מעשות פרי:

מסכת אבות פ"א · שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות · פי' הרע"ב ז"ל עשה תורתך קבע שיהיה עיקר עסקיך בה וכלילה בתורה וכשתהיה יגע מן הלמוד תעשה מלאכה ע"כ · עוד שם פ"ג · רבי חנינא בן דוסא אומר כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו · חכמתו מתקיימת וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו אין חכמתו מתקיימת · ועוד אמר כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' פירש הרע"ב ז"ל כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו · אני שמעתי שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו שהוא חושב בלבו ללמוד בשביל שיהיה ירא חטא ע"כ ועל פי דבריו זהו שאמרו רז"ל תחלת המחשבה סוף המעשה · ונ"ל לפרש על דרך מה שאמרו רז"ל במס' אבות פ"ה בן בג בג אומר הפוך בה והפוך בה דכלא בה ובה תחזי וסיב ובלה בה ומינה לא תזוע ואין לך מדה טובה הימנה · בן הא הא אומר לפום צערא אגרא · פירש הרע"ב ז"ל הפוך בה בתורה דכלא בה שהכל תמצא בה וסיב ובלה בה גם עד זקנה ושיבה לא תעזבנה ומינה לא תזוע שלא תאמר למדתי חכמת ישראל אלך ואלמוד חכמת אחרים שאין מותר ללמוד חכמת אחרים אלא במקום שאסור להרהר בדברי תורה כגון בבית המרחץ ובבה"כ ששאלו את רבי יהושע מהו ללמד אדם את בנו יונית אמר להם ילמדנו בשעה שאינו לא יום ולא לילה דהא כתיב והגית בו יומם ולילה · לפום צערא אגרא כפי רוב הצער שאתה סובל בלמוד התורה ועשיית המצות כן יהיה שכרך מרובה ע"כ · והוק"ל מנין לו להרב להוסיף מלת מרובה · התנא אמר לפום צערא אגרא אין חסר ואין יתר · ומנין לו לתנא עצמו לומר לפום צערא אגרא הוא מן הפסוק שאמר כפועל אדם ישלם לו אין חסר ואין יתר בין בשכר בין בעונש · ועוד כתיב ישלם ה' פעלך ותהי משכורתך שלמה על השכר גם כן אין חסר ואין יתר אלא הרב הוסיף מלת שכרך מרובה · מדיוק מה שארז"ל לפום צערא אגרא · היה להם לומר לפום טרחא אגרא כדרך שכר בני אדם שיטול שכרו לפי טרחו · אלא מה שאמרו צערא · הוא ז"ל הבין כוונתם אפילו שיש צער בעשיית המצוה לא יניחה וילך לו אלא גומרה ומשעה שגומרה רצונו בשמחת עשייתה ואפילו שבאה לידו ע"י צער א"כ שכרו מרובה על שמחתה שנוסף על הטרחא כמו שארז"ל העושה מאהבה יותר מעושה מיראה ואין אהבה אלא שמחה · ונ"ל עוד לפ' לפענ"ד הפוך בה בתורה על שנושא ונותן בפלפולה · דכלא בה שהכל תמצא בה שכל חכמות שבעולם כשתחפש אחר כל דבר ודבר תמצאהו כתוב ורמוז בה · וסיב ובלה בה גם עד זקנה ושיבה לא תעזבנה מפני שתהיה תמיד בעזרתך ותתן לך כח וחכמה ואריכות ימים ושנים כמו שכתוב כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים · ומינה לא תזוע וכו' בשביל שכתוב ודברת בם ולא בדברים אחרים וכששאלו את ר' יהושע וכו' · התשובה שהשיב להם כוונתו לצחק כמי שהניח דברי אלהים חיים ורץ לדברי הבאי והא כתיב והגית בו יומם ולילה · א"כ לא יש זמן אחר שתלמוד בו אלא כלו לה' בעסק התורה:

יהושע · רק חזק ואמץ וכו' עד לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה וכו' · פירש רש"י ז"ל רק חזק ואמץ מאד בתורה כמו שהוא אומר לשמור ולעשות ככל התורה תשכיל תצליח ע"כ · ופי' רד"ק ז"ל תשכיל פי' תצליח וכן תרגם יונתן ע"כ · ועוד פי' ז"ל והגית בו יומם ולילה · אחר שאמר לא ימוש הוא כפל דבר לחזק · ואמר הצליח שהוא פועל יוצא ואע"פ שאין ההצלחה ביד האדם לפי שבשמרו מצות ה' ובשכרם

ובשכרם תבוא לו ההצלחה הרי הוא כאילו מצליח דרכו ע"כ. ורצונו לומר ההצלחה ביד האדם ואם ירצה להיות מצליח בעסקיו ומעשיו יהגה יומם ולילה בתורת ה'. ובזכותה תבוא עליו ברכת טוב שהיא הברכה שבינה. ומה ברכה הברכהו השכינה בכל אשר יפנה יצליח. ועוד נ"ל לומר על דרך זה מה שאמרו במס' קידושין פ' ד' רבי מאיר אומר לעולם ילמד אדם את בנו אומנות נקיה וקלה ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו וכו' אלא הכל לפי זכותו. ופי' התוי"ט אומנות נקיה וקלה מן הגזל ודאין בה חסרון כיס. ויתפלל למי שהעושר והנכסים שלו. שנאמר לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות אלא הכל לפי זכותו וק"ל דא"כ הכל לפי זכותו א"כ תפלה מאי מהני ליה שאם זכותו כדאי אין הקב"ה מקפח שכרו. ואם זכותו אינו כדאי הא אמרן הכל לפי זכותו. ובאמת ליכא כמ"ש התו' בסוף מס' שבת ובסוף מס' קידושין שהקשו הא דאמרן בשבת אין מזל לישראל מדאמר בסוף מס' קידושין בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מילתא אלא במזלא. ותי' דלפעמים המזל משתנה ע"י זכות גדול כדאיתא בפ' החולץ זכה מוסיפין לו לא זכה וכו' ומסיים שהכל לפי זכותו שאם אין זכות אי אפשר שישתנה המזל וכו' כהא דר' אלעזר בן פדת. ולפיכך יתפלל כדי שזכותו תגרום לשנות המזל ע"כ. ונ"ל לפרש אם כן הזכות הוא המשנה את המזל והתפלה היא המעוררת את הזכות אבל התפלה בלא מע"ט אינה מועלת לכלום. ואדרבא אמרו בזוה"ק מי שאין בו מע"ט ויתפלל טורפין לו תפלתו בפניו. הכלל צריך אדם להיות ירא ה' באמת ובאמונה ויהיה תוכו כברו וכל מה שיעשה יהיה לשם שמים ועל ידי זה ירויח שני עולמות כמו שפי' הראב"ע בפרשת אחרי מות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם אשר הבאתי למעלה:

זכריה. כה אמר ה' צבאות צום הד' וצום הה' וצום הז' וצום הי' **יהיה** לבית יהודה לששון ולשמחה ולמועדים טובים והאמת והשלום אהבו. נ"ל לפרש כה אמר ה' צבאות. איני יודע אם הוא צווי או נבואה. אם הוא צווי למה לא כתיב כה אמר ה' וכו'. תלונו בד' וה' וז' וי' — אלא תחלת דבור ה' עם הנביא על זה. על שכבר ישראל נהגו להתענות בהם על מה שאירע להם בזמנים הללו ונתרצה ה' בהם לפיכך צוה להם ברמז שישלימו אותם עד שתתקיים בהם הנבואה הזאת. עוד נ"ל כה אמר ה' צבאות. כבר פירשתי למעלה בפ' יתרו אין כה אלא מוסר. ומה מוסר רצה ליתן להם בכאן לפני זה כתיב אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם. ואחריו כתיב ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם ושבועת שקר אל תאהבו כי את כל אלה אשר שנאתי נאם ה':

צום הד' י"ז בתמוז. צום הה' ט' באב. והז' ג' בתשרי. והי' י' בטבת. תשובתם עולה בכ"ו שם **הויה** ב"ה. דבר הנביא בכאן אינו אלא צווי לדורות הבאים עד ביאת הגואל ויבנה ב"המק במהרה בימינו. ולמה צוה על הזמנים הללו. פירש הרד"ק ז"ל על מה שאירע בהם. צום הד' זהו תמוז שהיו צמים בגלות בי"ז לחדש יום שנבקעה בו העיר. וצום הה' זה אב שהיו צמים בט' בו. וצום הז' צום גדליה. וצום הי' זה י' בטבת שבו סמך מלך בבל על ירושלים עכ"ל עד עכשיו כל מה שנבין מזה אלא על שם מה שאירע להם לישראל אבל לא שמענו על איזה ועל מה זה. ואם נראה מה שכתוב בכל הנביאים יום השבת ושלום במוסר ובתורות אחר כך נדע על מה זה אירע כל זה ובכאן בנבואת זכריה. בא ופירש להם מה הם צריכים לעשות לתקנתם שנאמר אלה הדברים אשר תעשו. ראשונה דברו אמת. ופירושו כמו שפירשתי למעלה באנכי ה' אלהיך והאמינו. שנית איש את רעהו אמת ומשפט אפילו דבור בעלמא דברי אמת ומשפט שכבר בתחלתם היו רגילים כך. שלום שפטו בשעריכם מה רצונו לומר במלת שלום היה לו לומר צדק שפטו בשעריכם כמו שכתוב במקומות אחרים צדק צדק עם משפט אלא בא לרמוז לדיינים בשעה שיבוא לפניהם דין מעוקל ולא ידעו מה יעשו ולמי יחייבו יעשו פשרה ביניהם וזהו שלום. ואם לא ישמעו להם לפיכך שפטו בשעריכם. בקשו בכל שער ושער ובכל מקום ומקום עד שתמצאו האמת ולמי תתחייבו. ד"א שלום שפטו בשעריכם. הרס המקרא ודרשהו בשעריכם שפטו. אם תעשו כן שלום יהיה לכם ואחריו ואיש את רעת רעהו אל תחשבו בלבבכם. פירש רש"י ז"ל זה שנאת חנם עכ"ל. ושבועת שקר אל תאהבו כי את כל אלה אשר שנאתי נאם ה'. בכאן כתוב מעט והוא מחזיק הרבה. משנאת חנם יוצא על דבר רע. ומשבועת שקר יוצא חלול ה'. אם נשבע לרצונו בלא כפייה או בכפייה. אם לרצונו כדי לרמוז בני אדם להאמינו בו על ידי השבועה או בכפייה על ידי ב"ד ועל איזה דבר. רוב הפעמים על הגנבה ועל הגזל אם כן לא די לו שנשבע לבטלה אלא שהיא סבה לו שהרויח הדברים שגנב או שגזל. והשבועה היא פוטרתו מלשלם לכך סיים הכתוב כי את כל אלה שנאתי נאם ה':

נחזור למקומנו הראשון. צום הד' עד צום הי'. למה. לא אירע לישראל אלא בזמנים הללו. בא לרמוז לנו צום הד'. הצום במקום קרבן ופירשו ז"ל מי שהתענה צריך שיתפלל יהר"מ יאו"א שיהיה חשוב ומקובל ומרוצה. לפניך תעניתי שהתעניתי היום כאילו הקרבתי קרבן דמי וחלבי על גבי מזבחך הקדוש. ותכפר לי על כל חטאתי ופשעי וכו' וכן לכפר על שפגמו בשם המפורש. והיו נשבעים בשמו לשקר חי ה' חי ה':

צום הה'. על שעברו על חמשה חומשי תורה ושכחוה לגמרי כמו שמפורש בעזרא:

צום הז'. על שעברו על השבתות ושמטות וכו':

צום הי'. על שפגמו בעשרת הדברות שהם אב לכל התורה. וחשבון הד' צומות עולה כ"ו כמו שפי' למעלה. שפגם כלם עולה לפניו ית' לפגם לפיכך רצה הקב"ה לזכותם ע"י ד' צומות ולא נאמר דבר זה דבר קטן שהרי כתיב כה אמר ה' לפיכך כל בר ישראל זרע קדוש הוא ולא רצה הקב"ה להשפילו מקדושתו ונתן לנו רפואת התענית לטובתינו ודבר של טעם הוא. הצום. ומה שחטא האדם הוא בא לו מכח החומר אם כן כמה שחטא יתקן יענה את נפשו ויתכפר לו. ונ"ל שהתענית יותר חשוב מן הקרבן מפני שהקרבן נוגע בממונו והתענית נוגע בגופו. וכל צום שהוא במקום קרבן כמו שפירשתי למעלה צריך להיות עמו תורה וצדקה. ומנין ראיה. שהתורה נקראת אש. ואין קרבן נקרא אלא על האש שנאמר אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה. וצדקה. מה שיקחו הכהנים חלקם מן הקרבנות כמו שמפורש בתורת כהנים והיא נחשבת צדקה מאת המביאים קרבנות בשביל שהם בעליהם גם אנחנו בתעניתנו נעסוק בתורה ונותן צדקה וצריך שתהיה תורה לשמה כמו הקרבן שהוא בא לשם ה'. וגם כן הצדקה שנתן. צריך שתהיה נתינתה קודם הכל ליראי ה' ולחושבי שמו על שעובדין אותו תמיד באמונה. וקביעות עתים לתורה יומם ולילה כמו בזמן שהיה ב"המק קיים הכהנים המשרתים של המשמרה היו עובדים את ה' ומשמשים את המזבח יומם ולילה לא ישבותו. ולא נתן צדקה למי שאינו ראוי לקבל כגון מי שאינו מברך על מזונו הרי זה גזלן שנאמר גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע. אביו זה הקב"ה ואמו הוא התורה. ובפרט אם הוא רשע לדברים אחרים הרי זה שונא להקב"ה ולתורתו. ודהע"ה קא צווח ואמר הלא משנאיך ה' אשנא ובמתקוממיך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי. ומי הם השונאים. הם שלא ישמעו לתורתינו ולדברי רבותינו ומי הם המתקוטטים הם האפיקורוסים הממרדים את העולם כנגד הקב"ה. לפיכך תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי א"כ מדהע"ה נלמד שלא היה נותן צדקה לשונאיו

שהם

שהם שוכחים של הקב"ה וכה"מ היא מצוה מובחרת מן התורה ואפילו שלא כהלכה השכל מחייב לברך למי שנתן לו מזון ומחיה והבא לתת צדקה יתן בסתר שנאמר מתן בסתר יכפה אף · ויתננה בשמחה כדי שיהיה גם הוא תמיד שמח ומצליח במעשיו שנאמר כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידיך והצדקה שיוכל בכל עת ותוכה על כל אדם ליתן ולא ירע לבבו ויש בה שתי מצות עשה ולא תעשה · עשה בנתינתה · ולא תעשה בהם לא יתן · ותמיד יתן שנאמר נתון תתן · ולמי יותר טוב ליתן · לתופסי התורה לבניה ותורתם אומנותם שעל ידם יוצא אור לעולם · ועוד לזקנים וזקנות שתשש כחם וחולים ויתומים ואלמנות שהם תשושי כח · וכמה פעמים הזהירה עליהם התורה · והמרחם עליהם יתברך מפי עליון שהוא עומד לימינו שנאמר עומד לימין אביון וכתיב מלוה ה' חונן דל וכתיב וצדקה תציל ממות · וכתיבת הצדקה ממש תצילהו שלא ימות קודם זמנו ולא יראה גהינם שנק' מות · ועוד בזכותה יהיה לו עושר וכבוד בעוה"ז וכבוד לעוה"ב הוא שכתוב בביאת בצדקה תכונני · תכונני בעושר ושמא תפחד שיכלה העושר רחקי מעושק כי לא תיראי ושמא תפחד מגהינם וממחתה כי לא תקרב אליך אורך ימים בימינה · בשמאלה עושר וכבוד :

על דרך זה נ"ל לפרש בדרך רמז ·

תהלים · נפשנו כצפור נמלטה מפח יוקשים הפח נשבר ואנחנו נמלטנו . כנסת ישראל נקראת צפור שנאמר ואת הצפור לא בתר · פירש רש"י ז"ל ואת הצפור לא בתר לפי שהאומות עובדי ע"א נמשלו לפרים ואילים ושעירים וכו' · וישראל נמשלו לבני יונה · עוד פירש רמז שיהיו קיימים לעולם עכ"ל :

פ' כי תצא · כי יקרא קן צפור לפניך בדרך עד למען ייטב לך והארכת ימים · ופי' רש"י ז"ל כי יקרא פרט למזומן וכו' עד אם מצוה קלה שאין בה חסרון כיס אמרה תורה למען ייטב לך והארכת ימים ק"ו למתן שכרן של מצות ע"כ · מכל זה לא ידעתי מצות קן צפור מאיזה טעם היא אם משכליות או משמעיות או מחקיות ואם נביט אל הפסוקים שלפניו ושלאחריו נמצאם מן השכליות והמעשיות שמע וקום עשה ושהשכל מחייבם ואפילו לא תחרוש בשור ובחמור יחדו · מן השכל שיש צער ב"ח שהשור כחו קשה מן החמור וכיוצא בהם · ולא תלבש שעטנז · יש הפסד ממון בהם מפני שהפשתן קשה מן הצמר והתורה חסה על ממונם של ישראל וגם כן השכל מחייבם · וקן צפור מאיזה טעם · מה המצוה הזאת ומה טעם יש בה · אפשר שהיא מהשמעיות והמעשיות הבאה מכח צווי ה' אבל לא מהשכליות והחקיות · ועוד מפני שיש בשכרה טובה ואריכות ימים והוקשה לכבוד או"א ולא הוקשה בשכל ואם תאמר כבר פירשו ז"ל ללמד אם באה לידך מצוה קלה עשה אותה כחמורה ששכרן לפעמים אפשר שיהיו שוין · וראיה ממה שכתוב טוב ואריכות ימים בשניהם אמת מה שפי' ז"ל אבל השכל אינו מקבלה מפני שאינה חקה · וכדי ליישב כל זה על השכל בע"ה נ"ל לפרש בדרך רמז · כנסת ישראל נקראת צפור · ובא הכתוב לרמוז לנו · אם לפעמים יזדמן בידינו מצוה לעשות כגון מי שהיה הולך בדרך או בספינה שהיא מעגן או מטולטל בארץ ומצא אשה שהוא קן וכו אלמנה שהיא אם ובניה יתומים עמה נערים וקטנים שהם אפרוחים או ביצים לא תקח האם על הבנים שמא תאמר ברצה לעשות מצוה שמפרנס אלמנה ויתומים אם רצונך לעשות מצוה לשמה ושלא תתן עינך באשה שלא תשלח את האם תחלה ואח"כ קח את הבנים ותפרנסם ותשתדל בהם ותלמדם תורה ומלאכה ואם תעשה כן יש לך טורח הרבה לעשות כמו טורח כבוד א"וא לפיכך קבעה לך תורה ברכה אריכות ימים בעוה"ז וכבוד לעוה"ב :

זכריה · והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון . פי' רש"י ז"ל וקפאון קפוי וחשוך ועב בקרח · עוד שם והיה יום אחד הוא יודע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור · פי' רז"ל ביום ההוא · יומו של הקב"ה אלף שנה שנא' כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול · ועוד פירשו ז"ל באלף ראשונה אחר חרבן בית שני נקראת דור שמד וזהו גלות המר והנמסר שנקרא יקרות וקפאון · ונ"ל לפרש על פסוק שני והיה יום אחד הוא יודע לה' · יום אחד הוא האלף השנית אחר החרבן של בית שני זה היום שהוא אלף הוא יודע לה' · לא יום ולא לילה רצונו לבאר לנו ולרמוז לנו שהדעת האמתי הוא לה' אבל מה שנראה לנו שהיום הזה הוא לא יום אורות ולא יום גלות והוא עומד בין שניהם כמו הזמן שאנחנו בו שבמקומות הרבה תמצא ישראל שבהם הם בחירות ובמעלה · ובמקומות אחרים יש עדיין גלות וזהו לא יום ולא לילה ומה שאנו ממתינים · הוא לוים לעת ערב יהיה אור לפי שאנו בסוף האלף השני · יה"ר מלפניו יתברך שיתקיים בנו מקרא זה ובימינו יהיה כל זה ויתקיים בנו מקרא שכתוב אשרי כל חוכי לו · ועוד נתפלל שיבנה ב"המק בימינו ותחזור העטרה ליושנה אכי"ר במהרה בימינו :

תפלת הצעיר המחבר הקטן וחתימתו בתפלתו ·

תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות :

ה' שמעתי שמעך יראתי ה' פעלך בקרב שנים חייהו בקרב שנים תודיע ברגז רחם תזכור :

ואני בה' אעלוזה אגילה באלהי ישעי :

אלהים ה' חילי וישם רגלי כאילות ועל במותי ידריכני למנצח בנגינותי :

תפלה

תפלה למשה איש האלהים ה׳ מעון אתה היית לנו בדור ודור :
ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו :
יושב בסתר עליון בצל שדי יתלונן · אורך ימים אשביעהו ואראהו בישועתי :
תפלה לדוד הטה ה׳ אזנך ענני כי עני ואביון אני :
עשה עמי אות לטובה ויראו שונאי ויבושו כי אתה ה׳ עזרתני ונחמתני :
תפלה לעני כי יעטוף ולפני ה׳ ישפוך שיחו :
ה׳ שמעה תפלתי ושועתי אליך תבוא :
אל תסתר פניך ממני ביום צר לי הטה אלי אזנך ביום אקרא מהר ענני :
המה יאבדו ואתה תעמוד וכלם כבגד יבלו כלבוש תחליפם ויחלופו ואתה הוא ושנותיך לא יתמו :
בני עבדיך ישכונו וזרעם לפניך יכון :
וגם עד זקנה ושיבה אלהים אל תעזבני עד אגיד זרועך לדור לכל יבוא גבורתך :
יוסיף ה׳ את ידו שנית לקנות :
עטרת זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם :

אליך ה׳ נשאתי עיני
שמע קול תחנוני

תם ונשלם · לכבוד ה׳ ותורתו · בילא״ו ·

ומי שהוא חכם ומשכיל ונבון שירצה לזכות את נפשו יטול ספר חנם אין כסף והיה לו לברכה ויתקיים בו מקרא שכתוב ויברך ה׳ את עובד אדום ואת כל ביתו וכו׳ עד בעבור ארון האלהים ובלבד שיעסוק בו ויצליח בזכות מה שבו :

החו״פ אלג׳יר יע״א כ״ו תמוז התר״ל ליצירה · ע״ה **יוסף אזוביב** ס״ט

הקדמת

החכמים השלמים הדיינים המצויינים יושבי על מדין בק"ק ליוורנו יע"א

מכנף הארץ זמירות שמענו צבי לצדיק הולך תמים ופועל צדק אשר אור תורתו זורח **באלג,יר** יע"א שלם בתורה ובמדות החכם השלם גזע ישישים כביר ורם כמהר"ר **יוסף אזוביב** נר"ו ובידו מנה יפה ספר מלא חכמה ודעת מיוסד על אדני היושר השכל והשכנה ובלימוד ספרי הקדמונים והבאים אחריהם כתוב הדר הוא מידי אביר מהוריו הרב המופלא בוצינא דנהורא כמהר"ר **סעדיה** בכמהר"ר **נהוראי אזוביב** נר"ו גם הוא מאיר לארץ **אלג,יר** ולדרים עליה ויקרא שם הספר **תוכחות מוסר** כשמו כן הוא והיה כבא"ר ספר **משלי** בלשון צח ומצוחצח בשפה ברורה ונעימה ובאותיות מחכימות ישמע חכם ויוסיף לקח יבינו בוערים בעם להיישיר דרכם ומעשיהם להיות מאושרים ומבורכים בארץ ולכבוד ולברכה תחשבנה להרב המחבר הסיבות אשר הביאוהו לחבר הספר הנחמד הזה בהראותו את טוב לבבו השלם עם אלהים ואדם וחכמתו הגדולה בחכמת שלמה ראו עינינו וישמח לבנו ואע"פ שאין דברי הרב המחבר צריכים חיזוק מ"מ כדי לצאת ידי חובתנו על שבעתה באנו לספר מקצת תהלותיו ולהגיד שמץ משבחיו כי לו נאה ולהודות וגם להרב **יוסף** הנ"ל בספר תהלות ותשבחות נזכיר אשר הזיל זהב מכיס להוציא לאור חכמה ומוסר להביא על מכב"ש הדפוס הספר הנחמד הזה וגם לרבות שהוסיף מדיליה פירושים יקרים וחידושים מתוקים מדבש ונופת צופים מגזע צדיק יצא חוטר צדקה ומעץ הדעת יצא חכמה וחלותנו היא שיעשה ויצליח וירום ונשא וגבה מאוד ויאריך ימים על ממלכתו ויאיר עינינו בתורתו ובימיו ובימינו ייתי משיח ונחמיניה אכי"ר :

הכ"ד צעירי צאן קדשים העומדים לשרת בקדש פה **ליוורנו** יע"א ביום ה' בשבת ו' לחדש תשרי שנת **שלום רב לאהבי** תורתך ואין למו מכשול לפ"ק

ע"ה **ישראל קושטא** יצ"ו
סופר משרתי הקדש

ע"ה **אליהו בן אמוזג**
ס"ט

אזנים לתורה

עד שלא בא שלמה למה היתה התורה דומה לכפיפה שאין לה אזנים בא שלמה ועשה לה אזנים (תלמוד ערובין)

הערות קצרות

על ספר משלי להוכיח נגד פני הטועים · א' שספר תורת מרע"ה היה נמצא וידוע באותו זמן · ב' אמתת תורה שבע"פ · ג' מציאות חכמה אלהית נסתרת אצל יחידי סגולה :

ממני המדפיס והמגיה **אב"א**

סימן א'

פ"ו להבין משל ומליצה · עיין מ"ש הרמב"ם בביאורו למשנת כל ישראל שמכאן ראיה כי כן היה דרך חכמי קדם להלביש רעיוניהם במעטה המשל והחידה ולא כלל עם בני יש' משאר האומות והרי זו ראיה ברורה להמצא אצלנו חכמה נסתרת מתלמדת ע"י משל וחידה ומי ראוי להודיענו זה יותר משלמה שעליו נאמר ויחכם מכל האדם מחכמת מצרים ומחכמת כל בני קדם · וממצרים ובני קדם ידענו נאמנה שכן היה דרכם בלמוד החכמה ובאו אלה ולמדו על חכמת ישראל כי לא יתכן לדמות ב' דברים אם לא יהיה ביניהם יחס מה · ואני מוסיף כי בדבריו אלה רמז לנו התכלית שעליו היו תופסים בל' חידה ומשל מלבד שאר הבנות, והוא שיוכלו ליהנות מהחכמה · החכם והסכל · הגדול והקטן גם יחד · וז"א לתת לפתאים וגו' לנער וגו' ישמע חכם ויוסף לקח :

סימן ב'

פ"ו כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה · ב' פירושים יתכנו בפ' זה ושניהם יעידו על אמתת תו' מרע"ה שאם נאמר כי הכוונה על התורה ממש שנתנה מפיו של הב"ה בהר סיני הרי הוראה גמורה על ספור התורה ושכן היו מאמינים באותו זמן נגד טעות הטועים · ואם נאמר שהכוונה על נשמת אד"הר שנאמר בו ויפח באפיו נשמת חיים הרי גם כן עדות על ספור התורה ושכן היה מפורסם בימי שלמה · ובענין פ' זה מצאנו באיוב וקרוב אלי שפירושם שוה, והוא אומרו אכן רוח היא באנוש ונשמת שדי תבינם · ובתובים הללו גם שניהם יולידו ב' תולדות יקרות הא' כי הנשמה שעליה נאמר בפ' בראשית ויפח באפיו נשמת חיים היא נשמה שכלית ולא בלבד החיונית ולזה נתכוון המתרגם שתרגם ויהי האדם לנפש חיה לרוח ממללא · והב' שאין זה רוח כל הגוף אלא אצילות שנאצל מאתו יתברך וע"ז נקראת נשמת שדי והיא הנותנת חכמה ובינה כמ"ש ונשמת שדי תבינם :

פ"ז יצפן לישרים תושיה · אם הכוונה על התורה שנגנזה כמה דורות עד מתן תורה (עיין רש"י) הרי כאן עדות לספור תורת משה ואם לאו ירמז לחכמה הצפונה והנסתרת לישרים בלבותם ודומה לזה מצינו בס' תהלים בלבי צפנתי אמרתך למען לא אחטא לך שאין לו מובן אם לא ע"פי המובח הזה והוא אח קרוב לפ' אחר מפרק הרים ומשבר סלעים גל עיני ואביטה נפלאות מתורתך ויפה העיר אם לא שניתי בעל חובת הלבבות שלא יתכן שתהיה הכוונה לדיני שור תם ושור מועד כ"א לחכמה האלהית המסותרת :

פ' י"ב להצילך מאשה זרה · אין ספק שהכוונה לחכמה המזוייפת או לדת השקר וכל מליצות הכתובים האלה יורו על זה אם תעמיק בהם וכבן מה יקרו התולדות הנמשכות מעדות זה · א' שכבר באותו זמן נמצא אצלנו טעות המינים וכזביהם המתחכמים כנגד מה שיראה מאותם הדורות שלא היו מעמיקים בחקירות הללו וכל ספרי הנבואה מלאים מזה אם תשגיח בהם בעין חודרת · ב' שכבר נהגו להמשיל הרעיונים הללו במשלי האשה הטובה היא אם רעה, כמו שמצאנו בס' יחזקאל ובשאר נביאים המשל הזה עצמו על האומות והרי זה פתח גדול להבין כי בהבנת ס' שיר השירים היוצא ממעי שלמה עצמו כנגד מה שנסרכו להאמין חדשים גם ישנים שיהיה התכלית לשום משל כ"א לספר לנו חשקיו של שלמה עם בת פרעה או עם מי שיהיה מהנשים · ובס' משלי רבו כמו רבו המשלים הללו הלקוחים מהנשים ובעליהן ולא אאריך בכל א' כ"א אגלה אזן הקורא בפעם בפעם לאמר גם זה לאט וקדש · וס' ש"הש עם המשלים הללו שוו בשיעוריהן זולתי בדבר אחד בלבד והוא כי בשאר ספרים המשלים באו חלוקים ומפוזרים ובש"הש משל תכוף מראשיתו ועד סופו זולתי איזה רמזים, ואם המה מעטים, הנה והנה המורים באצבע כי לאומת ישראל נוכח הדבור :

סימן ג'

פ"ג קשרם על גרגרותיך וגו' · אלו המצות אמרו שוקשרתם לאות על ידך כמו זה · ולא הבינו כי לא יאמר הדבר דרך משל אם לא קדם האמת ולא אמרו ד"מ קשרם אם לא היה המנהג לקשור ולכתוב איזה דבר לתכלית אלהי · וה"ז דומה למ"ש מרע"ה ומלתם את ערלת לבבכם שהוא משל לקוח מהמילה בפעל וכמ"ש זבחי אלהים רוח נשברה משל לקוח מהקרבנות · וכמ"ש שפכי כמים לבך נכח פני ה' משל לקוח מנסוך המים ורבים כאלה :

פ"ט כבד את ה' מהונך ומראשית וגו' · הכוונה על התרומה והחלה והבכורים וה"ז עדות לאמתת תורת מרע"ה ועל שמירתה :

פ' כ"ח אל תאמר לרעך לך ושוב וגו' · רמז למצות מרע"ה לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר :

סימן ה'

סימן ה׳

פ״ג כי נפת תטפנה שפתי זרה · עיין לעיל על להצילך מאשה זרה וכא פה הדבר מבואר ביותר שזה שאחר אומרו בני לחכמתי הקשיבה שהיא החכמה האמתית · אמר כנגד זה כי נפת תטפנה שפתי זרה וגו׳ והוסיף בו רמז יתר לפתויי החכמה הזאת הנראית כאלו אהבת האמת ומקרבתו לשכל האדם · והמשל הזה מתארך יותר מהקודם כי הוא נמשך והולך מראש סימן ה׳ עד פסוק ד׳:

סימן ו׳

פ׳ כ״ב בהתהלכך · רמז למצות מרע״ה ודברת בם בשבתך בביתך וגו׳ כנגד ובלכתך אמר בהתהלכך כנגד ובשכבך אמר בשכבך כנגד ובקומך אמר והקיצות היא תשיחך:

פ׳ כ״ד לשמרך · נשלש המשל הנז׳ כבר פעמים שלש אמנם באו פה איזה מליצות שהורו על היותה ג״כ אשת איש בפעל:

פ׳ ל״א ישלם שבעתים · פעמים הרבה וזה רמז למ״ש בתורה וכי יגנב איש וגו׳ חמשה בקר ישלם תחת השור וד׳ צאן תחת השה · ובס׳ שמואל ואת הכבשה ישלם ארבעתים וגם זה לאות:

סימן ז׳

פ״ה לשמרך מאשה זרה · משל ארוך עד סי׳ ט׳ פ׳ ד׳ והרי זה בנה אב לכל הנזכרים שהם משל על האמת והשקר התורה והמינות · א׳ שהרי בפירוש אמר אמר לחכמה אחותי וגו׳ ותכף החל המשל לשמרך מאשה זרה עד גמירא ואחר סמוך חזר למה שהתחיל בו והיא החכמה האמתית (בסי׳ ח׳ פ׳ א׳) הלא חכמה תקרא וגו׳ והמשיל ג״כ אותה לאשה חכמה מורה חטאים בדרך והיא המלכת לפניו ית׳ בשברא העולם וזה לאות כי אין זו חכמה אנושית כ״א חכמה קדושה ממקור עליון ובסי׳ ט׳ יחס לה ג״כ המאכל והמשתה וקריאת האנשים כמו האשה הזונה אם לא כי היא כל מגמתה להיטיב לב״א:

פ׳ י״ד זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי · רמז לקרבנות ולנדרים שבא זכרונם בתורת מרע״ה · וכן להלן מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי אלא שבזה רמז כפול לנדרים ובפרט לנדרי האם על בנה הקטן החביב עליה שעליהם העיר הכתוב בתורת משה באמרו איש כי יפליא לנדר בערכך נפשות לה׳ והיה ערכך הזכר . . . . ואם מבן חמש שנים והיה ערכך וגו׳ ואם מבן חדש וגו׳ ואם מבן שנה וגו׳ וכבר עמד על זה הרב רבי יהודה בן קריש בספרו בל׳ ערבי הנק׳ רסל״ה וז״ל פ׳ כאן לכל שן מן קימהו יוריאה כל מן אכד״ר עלי כ׳לאץ ולדוה ורבוכה ואמומה מן כל חול וצ׳יק:

סימן ח׳

פ׳ כ״ב ה׳ קנני ראשית דרכו · מכאן עד פ׳ ל״א ראיה גמורה כי לא זו שאינה חכמה אנושית אף זו שאין הכוונה לתורה הזאת הכתובה והמסורה כ״א לדוגמתה למעלה ולמחשבתו יתברך הקדומה הנקראת בפי המקובלים תורה קדומה ועל פ׳ ואהיה אצלו אמון דרשו רז״ל א״ת אמון אלא אומן שהאומן הזה בונה מתוך דפתראות ופנקסאות כך הב״ה הביט בתו׳ וברא העולם ותמהני למעיין בכתובים הללו אם ימצא להם פשט אחר חוץ מזה וטוב מזה:

סימן י״א

פ״א מאזני מרמה תועבת ה׳ ואבן שלמה רצונו · רמז לפ׳ שבתורה מאזני צדק אבני צדק וגו׳ ולפ׳ לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה אבן שלמה וצדק יהיה לך כי תועבת ה׳ אלהיך כל עשה עול הרי שהיו קוראים המקראות בדרך שאנו קוראים ובסי׳ ד׳ פ׳ י׳ יותר מפורש אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה׳ גם שניהם ועיין עוד פ׳ כ״ג:

פ׳ ל׳ פרי צדיק עץ חיים · ד׳ פעמים נז׳ עץ חיים בספר משלי ואין לו מובן אם לא ירמז לעץ החיים שסופר עליו בפרשת בראשית כי לא ידענו זולתו עץ שיתן החיים · ופה ג״כ כאמר אם לא היה ידוע אצלם עץ שיתן החיים בפעל מכין להם להרכיב ממנו משל ומליצה:

סימן ך׳

פ״ח מלך יושב על כסא דין · ע״פי מ״ש רז״ל מלך דן ודנין אותו ופסוק מלא דבר הכתוב כה אמר ה׳ לבית דוד דינו לבקר משפט · וכן מצאנו בס׳ שמואל שהיה דוד דן את יש׳:

פ׳ כ״ה מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר · הכוונה כנגד מה שבא בתורה על המעילה בקדשים ועל תשלום הנדרים:

סימן כ״א

פ׳ כ״ב עיר גבורים · נראה הפשט הנכון מ״ש רש״י משם רז״ל זה משה ואין עז אלא תורה הרי שהאמינו בימי שלמה מה שאנו מאמינים היום:

סימן כ״ב

פ׳ ד׳ הלא כתבתי לך · מכאן ראיה שקצת ממשלי שלמה כתבם הוא בעצמו אע״פי שבימי חזקיה היו נמסרים ע״פ. ואנשיו סדרום כמ״ש אח״כ גם אלה משלי שלמה · או יהיה כתבתי לאו דוקא:

פ׳ כ״ח אל תסג גבול עולם וגו׳ · וכן להלן (כ״ג י׳) מיוסדים ע״פי מליצת התורה לא תסג גבול רעך אשר גבלו ראשונים בנחלתך אשר תנחל אלא שהפ׳ הא׳ יותר מכוון לדברי משה שכן מסיים אשר גבלו אבותיך כנגד מ״ש מרע״ה אשר גבלו ראשונים:

סימן כ״ג

פ׳ ד׳ אל תהי בסבאי יין וגו׳ · המוסר הזה נאמר על הבן המתיסר שנזכר למעלה שמע אתה בני וחכם · ובפ׳ י״ג אל תמנע מנער מוסר וכל הענין רומז למ״ש בתורה כי יהיה לאיש בן סורר ומורה וגו׳ זולל וסובא אל תמנע מנער מוסר כי תכנו וגו׳ מכוון למ״ש בתורה ויסרו אותו שפי׳ בו מלקות · מ״ש אל תהי בסבאי יין וגו׳ מכוון למ״ש זולל וסובא ולמדו רז״ל מפ׳ זה של משלי שסובא היינו שותה יין וזולל אוכל בשר ואע״פי שה״ת מד״ק לא ילפינן שאני הכא שהענין עצמו מדבר על בן ס״ומ וזה תי׳ יותר מרווח ממה שנאמר דגלוי מלתא שאני · מ״ש שמע לאביך זה ילדך ואל תבוז וגו׳ מכוון למ״ש איננו שומע בקולנו:

סימן כ"ד

פ' כ"ב גם אלה לחכמים · הרי שהדיוטים היו מכונים כבר בשם חכמים ומ"ש הכר פנים וגו' מכוון למ"ש בתו' לא תכירו פנים וגו' · וגם מכאן ראיה שלא כל"מ שנאמר חכם או חכמה תהיה הכוונה על יושר המעשה דוקא כי אם על שלמות השכל :

סימן כ"ה

פ"א גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו וגו' · הרי שהמה ממשלי שלמה לא היו כתובים אלא מסורים ע"פ · וכן קרה כמעט לכל ספרי התנ"ך שטרם נכתבו נשארו זמן מה תלויים ע"פ כי כל התורה כלה היתה כראשונה ע"פ ולא נכתבה כ"א מעט מעט כפי אורך הדורות ומה שלא נכתב נק' עדיין תושבע"פ וזו פנה גדולה ויקרה עמדתי עליה במבוא לכל ס' תושבע"פ שנדפס קצתו בלבנון · ולשון זה של העתקה נמצא ג"כ בד"ה והדברים עתיקים עיין שם במפרשים · ונשאר לשון העתקה בפי חכמינו להורות על תושבע"פ · ומ"ש אנשי חזקיה, לאות שדברו ככונת רז"ל באומרם שבימי חזקיה היה למוד התו' לכבוד ולתפארת :

פ"ב כבוד אלהים הסתר דבר · רמז לחכמה הנסתרת והוא מכלל כתו' אחרים המורים ע"ז, כמו יצפון לישרים תושיה · בלבי צפנתי וגו', גל עיני ואביטה נפלאות וגו', סוד ה' ליראיו ובריתו וגו' :

סימן כ"ח

פ"ח מרבה הונו בנשך ותרבית וגו' · הרי אסור נשך ורבית כמ"ש בתורה :

פ"ט מסיר אזנו משמוע תורה · הרי המנהג לדרוש וללמד ברבים · וכן בפ' י"ז סי' כ"ט באין חזון יפרע עם :

פ' כ"ד גוזל אביו ואמו וגו' · רמז למ"ש רז"ל על בן סו"מ עד שיגזול משל אביו ויאכל ברשות אחרים :

סימן כ"ט

פ' כ"ג חולק עם גנב שונא נפשו · אלה ישמע ולא יגיד רמז למ"ש בתורה ונפש כי תחטא ושמעה קול אלה והוא עד וגו' אם לא יגיד ונשא עונו · דברים כצורתן :

סימן ל'

פ"ג ודעת קדושים · הרי שהחכמה נק' דעת קדושים וזה לאות שאינה לא המוסר ולא חכמה אנושית בלבד, רק עליונה מהם והעד מי עלה שמים וגו' הבא אחריו :

פ"ו אל תוסף על דבריו · רמז למ"ש לא תוסף עליו וגו' :

סימן ל"א

פ"ב וישנה מחוקק · נקרא המשפט מחוקק לפי שהיה כתוב וחקוק בספר מכאן ראיה להמצאת ס' התורה בימיו :

ספר משלי א

א מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֶן־דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל׃ לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר לְהָבִין אִמְרֵי בִינָה׃ לָקַחַת
מוּסַר הַשְׂכֵּל צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵשָׁרִים׃ לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה׃
יִשְׁמַע חָכָם וְיוֹסֶף לֶקַח וְנָבוֹן תַּחְבֻּלוֹת יִקְנֶה׃ לְהָבִין מָשָׁל וּמְלִיצָה דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידֹתָם׃

מ רבתי א נחה

יראת

תוכחות מוסר · ביאור ספר משלי

יען ראה ראיתי מפרשי הספר הזה האריכו למעניהם בביאורו שהם הרבנים הגדולים מהר"ם אלשיך והרשב"ץ זלה"ה וכיוצא בהם · ולכן יכבד הדבר על הקורא בהם ויתרשל מלקרות בהם כלל · על כן מלאני לבי לפרש ספר זה בדרך קצרה אל התלמידים אשר כגילי למען יתלהב לבם ויערוך חשקם לקרות בו לאהבת הקציר ומטעם זה גמרתי בדעתי שלא אביא בספר זה דברי זולתי אלא מעט מזער מה שהוא מוכרח · ולא אזכיר הקושיות והדקדוקים שבכתובים למען שלא יארך על הקורא בו אלא מפי' הכתובים יובנו קושיותם ודקדוקיהם למסתכל בהם היטב וה"ית יעזרני על דבר כבוד שמו להתחיל המלאכה מלאכת הקדש ולגמרה אכי"ר :

מה שנקראו המוסרים והתוכחות של שלמה ע"ה בשם משלים מפני שמליצו כדברי רבותינו ז"ל שכל דבר שהוא עמוק המושג או דבר שאין בו עומק המושג אלא שאין מסכים בו השכל האנושי לא יותרו כל חלקיו אלא בדברי המשל כמו שמליצו במדרש על הרוב שיאמר למה"ד כדי להבין היטב הנמשל שהמשל הוא ברור וניכר שהוא אמת ומתישב על הלב וממנו נביא ראיה אל הנמשל ולכן נקראו מוסרי שלמה ע"ה ותוכחותיו בשם משלים לומר שדבריו ברורים וניכרים מצד עצמם שהם נכונים ואמתיים אין בהם נפתל ועקש כמו המשל שהוא ברור וניכר שהוא אמת ואפי' לא היה אומרם אדם אחר שהוא הגון כשלמה ראוי לקבלם מצד עצמן ואמתתם ויושרם וביורם כמו המשל שהוא ברור וכ"ש שאמרם שלמה בן דוד שמצד שלמות חכמתו ורוח הקדש שבו ומצד קבלתו מדוד אביו ראוי לקבלם ולקיימם · זאת ועוד אחרת שיש חשש איסור למתרשל בהם בקבלתם ובקיומם שהוא מלך ישראל וכיון שהוא מלך אסור לזלזל בדבריו אלא צריך האדם ללמוד אותם ולקבלם עליו ולקיימם :

לדעת וגו' · פירוש שמשלים אלו אמרן שלמה כדי שיהיה האדם יודע מהם חכמה ומוסר וכו' ופירוש חכמה היינו הדברים הקבועים לו לאדם מפי סופרים או מפי ספרים שהוא שלמות העיון · ופירוש מוסר היינו הישרת המדות והנהגתן על קו היושר במדה במשקל שהוא שלמות המעשה זאת ועוד להבין אמרי בינה ר"ל שהחכמה היא הדברים המקובלים מפי סופרים או מפי ספרים כמו שאמרנו · והבינה היא מה שמחדש האדם מדברי החכמה ומבין דבר שלא נתפרש בדברי החכמה מהדבר שנתפרש בה ולזה אמר להבין אמרי בינה רצונו לומר שמלבד החכמה שלומד מספר זה אלא גם אם חכמים אחרים מחדשים דבר בינה מדברי החכמה ומבינים דבר מתוך דבר ושומע אותו דבר המחודש מהחכמה אע"פי שלא טרח בו הוא והוציאו מהחכמה אלא אדם אחר זולתו הוא מבין שורש אותו הדבר של בינה ומהיכן יצא למוציאו מצד שהוא מלא חכמה ורוח דעת וכ"ש וק"ו שמחדש הוא ג"כ חדושים מתוך החכמה שלמד ומבין דבר מתוך דבר ולכן לא קאמר להבין בינה כמ"ש לדעת חכמה אלא קאמר להבין אמרי בינה לרמוז למה שאמרנו שהוא מבין אמרי בינה שאמרו אחרים מהיכן מוצאם ושרשם :

לקחת וגו' · ר"ל מלבד הידיעה במוסרים ובתוכחות שבספר זה אלא הוא גם כן מחדש מוסרים אחרים מצד שכלו מכח המוסרים המפורשים בדברי שלמה וז"ש לקחת מוסר השכל ר"ל מוסרים אחרים מכח השכלת שכלו ולזה אמר מלת לקחת ולא אמר לדעת כי מלה לדעת היא מורה על ידיעת הדברים המבוארים בספר זה ומלת לקחת היא מורה על הקנין שקונה במה שהוא לומד הסתום מן המפורש כמו שאמרו רז"ל שהמצות המתחדשות מהשכל האנושי הם רבים יותר מתרי"ג מצות המפורשים בתורה · ואמר צדק ומשפט ומישרים ר"ל שמידיעת החכמה הוא יודע הצדק ודן דין אמת לאמתו ויודע ג"כ המשפט שהם הדברים שאינן מבוארים בחכמה אלא מתחדשים מן החכמה מכח הבינה שהם נקראים משפטים וסומכין משפטים בל ידעום ר"ל שהמשפטים אין ידיעתם מבוארת בחכמה אלא מצד הבינה מחדשים אותם מן החכמה וקונה ג"כ שלמות המדות המפורשים והסתומים וההנהגה הישרה והיינו ומישרים · ואפשר לומר כמו דצדק היינו צדקה ומשפט היינו דין ומישרים היינו פשרה שאינה דין לגמרי :

לתת וגו' · ר"ל שספר זה יש בו תועלת לכל אדם לפתאים ולנערים ולחכמים ולנבונים ומה שסדר אותם מלמטה למעלה והיה לו לומר בהפך נבונים וחכמים נערים ופתאים בסדר מעלותם מפני שכל הפחות מחבירו תועלת ספר זה קודמת לו יותר מחבירו הגדול ממנו דאין לומר דלא זו אף זו קאמר מפני שאין תועלתם שוה שהפתי למד הערמה והנער למד דעת ומזמה והאדם יוסיף לקח והנבון תחבולות יקנה ואם כן היה לו לסדרן כפי מעלתם ולכן נקט סדרן מלמטה למעלה כפי סדר הקדמת תועלתם שהפתי קודמת תועלתו בספר זה יותר מהנער והנער קודם לחכם וחכם קודם לנבון כי הפתי דעתו קצרה ואינו יודע הדברים המפסידים את המצוה להשמר מהם וגם אינו יודע היאך הוא הזהירות מן העבירה ומפני זה בנקל הוא נכשל בעבירות וגם כשעושה המצוה לא יהיו מתוקנים בשלמותם מפני העדר ידיעתו בדברים המפסידים אותם ולכן בתחלת התעסקו בספר זה יקבל תועלת ממנו בידיעת הערמה להזהר מעבירות ובידיעת הדברים המפסידים מעשה המצות והנער שהוא ראוי להיות בן דעת על ידי ספר זה הוא קונה הדעת והמזמה אבל לא ישיג אותה בנקל כמו הפתי בלמוד הערמה ולכן תועלת הפתי קודמת לתועלת הנער אע"פי שהם שקולים אלא שהנער מאחר שהוא מוכן לדעת ומזמה מצד עצמו הוא עדיף מפתי שלא קנה דעת ומזמה אלא ברוב ימים ואחר שקונה דעת ומזמה ממילא יבין ערמה והחכם אע"פי שהוא כבר חכם בלמדו בספר זה יוסף לקח על חכמתו שהיתה לו כבר דהיינו קנין הבינה ולזה אמר מלה לקח שמורה על

הקנין

כִּי־חִנָּם מְזֹרָה הָרָשֶׁת בְּעֵינֵי כָּל־בַּעַל כָּנָף׃ וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ יִצְפְּנוּ לְנַפְשֹׁתָם׃ כֵּן אָרְחוֹת כָּל־בֹּצֵעַ בָּצַע אֶת־נֶפֶשׁ בְּעָלָיו יִקָּח׃ חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה בָּרְחֹבוֹת תִּתֵּן קוֹלָהּ׃ בְּרֹאשׁ הֹמִיּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים בָּעִיר אֲמָרֶיהָ תֹאמֵר׃ עַד־מָתַי ׀ פְּתָיִם תְּאֵהֲבוּ פֶתִי וְלֵצִים לָצוֹן

תוכחות מוסר

וכארחותם העקלקלות שאינם דרכים הכבושים לרבים מנע רגלך ותזור לאחוריך ואל תדרוך בנתיבתם מפני החשד שיחשדוך רבים שאתה בחברתם ומסכים לעצתם ושמא תאמר מי הוא זה ואיזה הוא שיחשדו אותי בזה ואני ניכר ומפורסם במעשי ובודאי לא יחשדו אותי בזה אלא יאמרו מה שהוא עמהם ובנתיבתם אינו אלא לצורך איזה דבר לזה אמר אל תאמר כן כי אע"פ שאין אתה חשוד להיותך מסכים בעצתם הנפסדת מאחר שהם אינם רצים להתחבר אלא עם רשע כמותם שמסכים לדרכיהם הרעים ולמעשיהם המקולקלים כשיראו אותך בני אדם הולך בחברתם אומרים שלא הלכו הרשעים הללו בחברתו אלא מפני שהוא נוטה לעצתם ובחר בדרכם ולכן נתחברו אליו דאם לא כן לא היה להם קורת רוח עמו ולא היו נוחים סומכו וז"ש כי רגליהם לרע ירוצו הכוונה היא כידם רגליהם אינם רצים אלא לאדם רע כמותם ולכן מפני זה יבואו לחשוד אותך שאתה נוטה להם ולעצתם · ואמר וימהרו לשפוך דם · הכוונה שהם בתחלת עצתם הנבערה אמרו לך לכה אתנו נארבה לדם בשביל הדמים והנכסים שגזלו מבני אדם אחרים ואנו הולכים לנקום נקמתם ולשלול מהם מה שגזלו מאחרים ולא נהרוג אותם כמו שזכרנו למעלה ובא עכשו לומר שהם נעשים כזבים לכל דבריהם ותחת לשונם עמל ואון כי כשיפגעו בבני אדם בדרך הכף ומיד כשיראו אותם יפגעו בהם ויהרגו אותם ולא ימתינו אפילו רגע כמומרים מפני שאם ימתינו מעט לשאת וליתן בענין הריגתם אתה מוחה בהם שכך התנו עמך שלא ישפכו דם אלא יטלו הממון בלבד לכך הם מתחכמים וממהרים לשפוך דם כדי שלא תהיה אתה מוחה בהם א"כ הם אינם הולכים אלא אדעתא לשפוך דם נקי :

כי חנם · ר"ל הם הבטיחו אותך שלא ישפכו דם ולא יהרגו לנשדדים כאלו הם מבטיחים בעצמם שלא יגיע להם שום חשש מיתה ולא תיגע בם שום יד והרי מלינו כי חנם מזורה הרשת וכו' שסוברים העופות שחנם מזורה הרשת ולא הועיל כלום שילכדו בתוכה כי מובטחים על קלותם ומהירותם בהתעופפות אחר שיאכלו המעים הניתנים בתוכה · והם הצידים בעלי הרשתות לדם העופות יארבו ויצפנו עצמם במחבואות ובנקיקי הסלעים במקום שלא יראו אותם העופות בשביל נפשותם של עופות כדי שיהיו נאחזים במצודה רעה ונלכדים · ולהכי נקט צידת עופות משאר חיות הנלכדים לפי שהם קלי התנועה ביותר · כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח · ר"ל כן יקרה לגוזל ממון אחרים וסובר שהנגזל יגיע לידו ולא ידע כי בנפשו הוא ובגללי תאותו יתמך להריגה . כהפך ממחשבתו אשר חשב וזהו שאמר את נפש בעליו יקח ר"ל נפש בעליו דהשתא דהיינו הגזלן · ואפשר במי שרמז בפסוק זה הריגת הגזלן והריגת הנגזל דמכל מקום שפיכות דמים נלווה בינייהם אם לגזלן ואם לנגזל דלהכי נקט מלת ארחות בלשון רבים ולא קאמר אורח בלשון יחיד לרמוז לאורח הגזלן ואורח הנגזל ולכן נקט נמי בעליו בלשון רבים ולא קאמר בעלו בלשון יחיד לרמוז לשני בעליו בעלו דמעיקרא ובעלו דהשתא שניהם מוכנים למיתה או זה או זה :

חכמות וגו' · ר"ל אוילים מדרך פשעם עורו מתרדמתכם והסירו מסוה העורון מעל עיניכם ולטשו שכלכם כתער מלוטש והסירו ממנו חלאתו והטו אזנכם לשמוע דברי החכמה המועילים לכם בעולם הזה ובעולם הבא להציל גופותיכם ונשמותיכם שהרי היא מכרזת ככרוזא קרא בחיל למדכם דרך הנכונה והישרה להועיל אתכם כי צר לה מאד על אבדן גופותיכם בעולם הזה ורוחכם ונשמתכם בעוה"ב וז"ש חכמות בחוץ תרונה וגו' חלקה תנועותיה כפי חלוף המקומות אשר היא מכרזת בהם לבני אדם להחזירם למוטב כי מחוץ לעיר שאין בני אדם מקובצים שם אלא מפוזרים ומפורדים אחד הנה ואחד הנה החכמה יוצאת מחוץ לעיר ומכרזת שם בקול גדול וז"ש תרונה שהוא לשון זעקה בקול גדול כמו ותעבור הרנה כדי להשמיע קולה ממרחק אל האנשים המיושבים חוץ לעיר כגון שדות וכרמים ופרדסים זה מזה בארץ רחבה ידים לפניהם באין חומה דלתים ובריח וכיון שאינם נקבצין אחד צריך כרוז גדול כדי שישמעו כלם דבריה ומוסרה ותוכחותיה ואחר כך ברחובות שהם חוץ לעיר וסמוכות לעיר שהם בני אדם מקובצים יותר מחוץ לעיר שהם השדות והכרמים לא תצעק בקול גדול כמו שצעקה חוץ לעיר אלא תתן קולה דהיינו קולה בלבד בלי תוספת ומגרעת ואחר כך היא עומדת בראש הומיות דהיינו בתחלת השווקים והמבואות שבני אדם עוברים דרך שם ושם מתקבצים בני אדם יותר מהרחובות ולכן אינה זועקת אפי' בקולה הרגילה בו אלא קריאה בעלמא והיינו דקאמר תקרא ובן בפתחי שערים עומדת סמוך לפתחי שערים בתוך העיר ולא סמוך לפתחי שערים מחוץ לעיר שהפתח הוא מפסיק בין תוך העיר לחוץ לעיר והיא עומדת שם ג"כ להוכיח בני אדם ושם ג"כ אינה צועקת בקולה לפי ששם קבוץ בני אדם לעבור דרך שם לצאת מחוץ לעיר ולכך בקריאה בעלמא די כמו בראש הומיות כי מלת תקרא קאי אתרוייהו וכל השתדלות זה עושה החכמה להחזיר בני אדם למוטב לבלתי יכרתו הנפשות העושות הרע ולבלתי ידח ממנו נדח זאת ועוד אמרים תאמר שהוא לשון רכה ופיוס ודברים המתישבים על הלב שמורה עליהם לשון אמירה מה שאין כן לשון דבור שמורה על קושי וכעס כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות :

עד מתי וגו' · עכשו בא לבאר מה הם האומרים שהאמר החכמה להוכיח בני אדם והזכירה שלש כתות שהם הפתאים והלצים והכסילים והנה הפתאים הם האנשים שחוש שכלם עב אע"פ שנסנו להתהלך בדרך הנכונה והישרה בנקל הם נופלים ביד יצרם הרע וחוטאים לפי שאין להם חדוד השכל ליזהר מהדברים המפסידים את הנפש ומהדברים המביאים את האדם לעבירה שהם הנקראים ידים לעבירה כמ"ש התנא הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה דהיינו הידים של עבירה שהם מכשיריה והלץ הוא חכם להרע הפך הפתי ומרוב גאונו וגאותו הוא מתלוצץ על הבריות ואינו מחשיבם לכלום במ"ש הכתוב זד יהיר לץ שמו והכסילים הם הנכנעים ליצרם ומתפתים לו ואע"פ שיש להם דעת להבחין בין טוב ובין רע ובין אשר עבד אלהים ללא עבדו יצרם תוקפם לרדוף אחר הגשמיות ואחר תאוות העולם · ולפתיים אמר עד מתי פתיים תאהבו פתי ר"ל אתם הפתיים שאין לכם תחבולה וערמה להזהר מפתוי היצר ומתחבולותיו עד מתי תהיו פתיים ולא תשתדלו לעמוד כנגד היצר ולהבין מחשבותיו הרעים כדי שתהיו נשמרים מן העבירה ויהיו מעשיכם הטובים מתוקנים ושלמים בלי

לָצוֹן חָמְדוּ לָהֶם וּכְסִילִים יִשְׂנְאוּ־דָעַת׃ תָּשׁוּבוּ לְתוֹכַחְתִּי הִנֵּה אַבִּיעָה לָכֶם רוּחִי אוֹדִיעָה
דְבָרַי אֶתְכֶם׃ יַעַן קָרָאתִי וַתְּמָאֵנוּ נָטִיתִי יָדִי וְאֵין מַקְשִׁיב׃ וַתִּפְרְעוּ כָל־עֲצָתִי וְתוֹכַחְתִּי לֹא
אֲבִיתֶם׃ גַּם־אֲנִי בְּאֵידְכֶם אֶשְׂחָק אֶלְעַג בְּבֹא פַחְדְּכֶם׃ בְּבֹא כְשַׁאֲוָה ׀ פַּחְדְּכֶם וְאֵידְכֶם
כְּסוּפָה יֶאֱתֶה בְּבֹא עֲלֵיכֶם צָרָה וְצוּקָה׃ אָז יִקְרָאֻנְנִי וְלֹא אֶעֱנֶה יְשַׁחֲרֻנְנִי וְלֹא יִמְצָאֻנְנִי׃
תַּחַת כִּי־שָׂנְאוּ דָעַת וְיִרְאַת יְהוָה לֹא בָחָרוּ׃ לֹא־אָבוּ לַעֲצָתִי נָאֲצוּ כָּל־תּוֹכַחְתִּי׃ וְיֹאכְלוּ

כשואה ק׳

מפרי

תוכחות מוסר

בלי שום מעשה רע המפסיד אותם ובלי שום כוונה רעה הפוסלת אותם ומפני שאין אתם משתדלים להעביר מכם הפתיות נראה שאתם אוהבים הפתיות שבכם · והלצים מלבד שאין חוזרים מליצנותם אלא אדרבה לצון חמדו להם ר״ל חמדו שישאר הליצנות להם לעולם ולא יסור מהם · או כמו אפשר לפרש לצון חמדו להם ר״ל מלבד הליצנות שבהם חמדו רבוי הליצנות נוסף על הליצנות שלהם שיהיו מפלגין בליצנות · או כמו אפשר לפרש לצון חמדו להם ר״ל שהיו מתקנאים אם יהיו ליצנים אחרים חוץ מהם ולכן לא חמדו הליצנות אלא להם לבדם ולא לאחרים וכן הכסילים אעפ״י שיש להם דעת להבחין בין טוב לרע אע״פי כן ישנאו דעת ר״ל ישנאו הדעת שלהם ואת השכל שבהם הנותן להם עצה טובה לחזור ממעשיהם המקולקלים אלא רודפים אחר עצת יצרם הרע למלאת רצונם ותאותם ולהכי נקט בפתיים לשון אהבה ובלצים לשון חמדה לומר שהפתיים שבודאי בהם הפתיות בטבעם עד מתי אתם אוהבים אותו ואין אתם מסלקים אותו הפתיות מכם ועל הלצים שמבקשים יותר ממה שיש בידם או שישאר בידם מה שבידם או שאין הליצנות אלא להם ולא לאחרים נקט לשון חמדה והכסילים שאע״פי שיש להם דעת לפרוש מן העבירה הם רודפים אחר יצרם ורודפים אחר תאותם נקט לשון שנאה ואמר וכסילים ישנאו דעת:

תשובו וגו׳ · ר״ל אני מוכיח אתכם ואין אתם מקבלים תוכחתי ואני יודעת שסופכם לשוב לתוכחתי מאליכם ותדעו איזה הדרך ישכן אור אבל אני רוצה שתקבלו דברי מפאת שתי הכות · חדא שתקבלו דברי החכמה מצד שהיא חכמה. ורואוי לקבל דבריה ועוד אני רוצה שתקבלו דברי בימי בחרותכם ותחלת ימיכם כדי שיהיו רוב שנותכם לטובה אבל כשתחזרו בימי הזקנה אין לכם שהות לעשות כל כך מעשים טובים כי המות יפריד וז״ש אע״פי שאני יודעת שסופכם לשוב לתוכחתי מאליכם מכל מקום אביעה לכם רוחי ואודיעה דברי אתכם עכשיו כדי שתהיו זריזין מקדימין למצות ופירוש רוחי רצוני כמו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת שהוא לשון רצון:

יען וגו׳ · החכמה אומרת מאחר שהוכחתי אתכם להדריככם בדרך הטובה ולא קבלתם דברי תוכחתי אף אני אעשה זאת לכם · וז״ש יען קראתי וגו׳ ר״ל מאחר שקראתי לכם ותמאנו לקבל דברי וכשראיתי שלא קבלתם דברי נטיתי ידי אליכם ליסרכם ולהוכיחכם בפועל אולי תקבלו דברי ואתם על מה תוכו עוד תוסיפו סרה שכשקראתי לכם שמעתם דברי ולא קבלתם אותם ומשנטיתי ידי לכם אפי׳ השמיעה אין אתם מטים אוזן לשמוע דברי ז״ש ואין מקשיב ר״ל ואין מטה אוזן לשמוע דברי אלא ותפרעו כל עצתי הכוונה בזה אם אתם הייתם מקיימים קצת מעצתי עליכם אע״פי שאין אתם מקיימים את כלה אפשר שתהיו כמשכים אחריה לקיים את כלה. אבל אתם בטלתם אותה לגמרי ולא קיימתם ממנה אפילו דבר מועט שלזה נתכוון. במלת כל ותוכחתי לא אביתם ר״ל לא מיבעיא שלא קבלתם עליכם דברי תוכחתי לקיים אותה אלא רצונכם הוא שלולי שלא היתה תוכחתי במציאות ולא יש כוונכו מוכיח וזה ידוייק מדלא קאמר ותוכחתי לא אביתם לשמוע:

גם וגו׳ · ר״ל מאחר שלא קבלתם דברי הוכחתי גם אני וכו׳ אבל יש לדקדק דהוה ליה למימר גם אני על אידכם אשחק אלעג על בא פחדכם כמ״ש איוב ועתה שחקו עלי אבל נראה לי שהכוונה היא שבא לרמוז היסורין ומין היסורין שיבואו עליהם והתחיל לפרש מין היסורין והוא שהחכמה הכריזה להם ככרוזא קרא בחיל וגלהם את אזנם להלוך דרך ישרה וכשלא קבלו דברי תוכחתה ובפלו במוקשי הזמן ובמכמרתו אז אמרה גם אני באידכם אשחק אלעג בבא פחדכם ר״ל כמין אידכם אשחק ואלעג כמין ביאת פחדכם ואח״כ ביאר מין היסורין ואמר בבא בשואה פחדכם ואידכם כסופה יאתה והתחילה במאי דסליק מיניה שהוא הפחד ואמרה אני גליתי אזנכם והתריתי בכם והודעתי לכם הדרך אשר תלכו בה וכשלא קבלתם ממני וקראת אתכם הרעה לא באה אליכם הרעה והיסורין בהמתנה מעט מעט או בודעה לכם הצרה קודם הגעתה אליכם כדי שתשימו ארוכה ותעלה או לשלא תגע אליכם כלל או שתסור אחר הגעת׳ אליכם אלא בבא בשואה פחדכם שהוא פתע פתאום ואין גולה דבר באזניכם לאמר בכה יגיע אליכם כדי שתעשו איזה תיקון לשלא יגיע לכם הרעה ע״כ ואידכם כסופה יאתה שמורה על התכיפות והמהירות שיבוא האיד בפעם אחת ברובוי ולא יבוא פיסקי פיסקי כדי שיהיה לכם שהות להעלות ארוכה לתחלת האיד לשלא יצטרף אליו סופו ובוסף גם הוא אלא בתכיפות ובמהירות יבוא לכם האיד והפחד ובפתע פתאום על זה אני אשחק ואלעג זה מן היסורין · והיסורין עצמן הם צרה וצוקה שהם באים בבת אחת תכופות זו לזו:

אז וגו׳ · וכשיגיעו אליכם הצרות פתאומיות ותכופות זו לזו אז יקראוני ולא קודם כמו שאמר יפתח ומדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם ואז יקראוני קריאות רבות בקריאה אחר קריאה לעוצם הצרות שהם פתאומיות ותכופות כדי להצילם מהם לשלם לי מספר הקריאו׳ שהיו ראויים לקרוא אותי קודם בא עליהם הצרה והיסורין וג״כ משחרים שחר אחר שחר כדי להצילם מרעתם ואני אעשה להם מדה כנגד מדה כנגד שקראתי להם לחזור בהם ולקבל תוכחתי ולא קבלו ממני ג״כ אני אעפ״י שאשמע לצעקתם לא אענם וכנגד נטיתי ידי ואין מקשיב שאפי׳ השמיעה אינם שומעים. ואינם מטים אזן לדברי ג״כ אני אתנהג עמהם כנגד מדתם וכשישחרוני לא ימצאוני כלל ועיקר לשאשמע לצעקתם לפחות אע״פ שלא אענם:

תחת׳ · ואלו הצרות הצרורות בשמלותם יגיעו אליכם תחת כי שנאו דעתי ויראת ה׳ לא בחרו כי הדברים שמסכים להם השכל והדעת והסברה הם אהובים אצל האדם ורצויים לו וכ״ש כשיגזור עליהם הקב״ה לעשותם ולקיימם בודאי שצריך האדם להשתדל בעשייתם וקיומם ובני אדם אלו הלכו בשרירות לבם הרע ושנאו הדעת שהוא אהוב אצל האדם בטבע שבכל כך בשרשו בהם תאוות העולם ותענוגיו עד אשר שנאו הדברים

מִפְּרִי דַרְכָּם וּמִמֹּעֲצֹתֵיהֶם יִשְׂבָּעוּ: כִּי מְשׁוּבַת פְּתָיִם תַּהַרְגֵם וְשַׁלְוַת כְּסִילִים תְּאַבְּדֵם: וְשֹׁמֵעַ לִי יִשְׁכָּן־בֶּטַח וְשַׁאֲנַן מִפַּחַד רָעָה:

ב בְּנִי אִם־תִּקַּח אֲמָרָי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ: לְהַקְשִׁיב לַחָכְמָה אָזְנֶךָ תַּטֶּה לִבְּךָ לַתְּבוּנָה: כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא לַתְּבוּנָה תִּתֵּן קוֹלֶךָ: אִם־תְּבַקְשֶׁנָּה כַכָּסֶף וְכַמַּטְמוֹנִים תַּחְפְּשֶׂנָּה:

אז

תוכחות מוסר

הנמשכים מהשכל ומהדעת שהם המעשים הטובים וגם לא קבלו אותם עליהם להטות שכמם לסבול אותם מצד גזרתו ית' שגזר על קיומם וז"ש ויראת ה' לא בחרו ולכן נקט בדעת לשון שנאה שלשון שנאה אינו נופל אלא אחר האהבה ויראת ה' שהם הדברים שחייב אדם לקיימם מצד גזרתו יתברך נקט לשון בחירה ואע"פ שבזה עברו על דעתם ועל דעת קונם והיה לי להתיאש מהם שלא להוכיחם אעפ"כ אמרתי אולי בהתעוררותי להם משני צדדים הנז' יזכרו וישובו אל ה' והחיוב שחייב האדם להשתדל ולקיים הדברים מצד שמחייב בהם הדעת והשכל קרא אותם עצה כי העצה היא מצד הדעת והשכל וקיומ' מצד גזרתו ית' ויראתו קרא אותם תוכח' ואמרה החכמה כי אני הייתי בוחנת ומכרזת כברוכא לעורר אותם אל מעשה היושר מפני שמחייבים עליו השכל והדעת שזה נקרא עצה וגם הוספתי להם תוכחה יתרה כדי שיתנהגו בו ויהיו נדרכים אליו היא גזרתו ית' על קיומו הנקראת תוכחת ואעפ"כ לא הועיל כלום וז"ש לא אבו לעצתי שיעצתי להם שחייבים לדרוך במעגלי יושר מצד השכל וגם נאצו כל תוכחתי שהוכחתי אותם מצד יראתו ית' וז"ש לעיל עד מתי פתיים תאהבו פתי שהוא לשון עצה ועוד אמר תשובו לתוכחתי שהוא רומז לצוויו ית' הנק' תוכחת ולכן סיימה בדבריה אביעה לכם רוחי אודיעה דברי אתכם דהיינו דברים שגזר עליהם הוא ית'. ויאכלו מפרי דרכם וממועצותיהם ישבעו. הכוונה בזה שכל הצרות המתרגשות לבא עליהם הוא קצת מפירות מעשיהם הרעים ועדין נשאר להם קצת מהפירות וכאותו שנשאר להם מהפירות וכקצת מן הקרן ישבעו בעה"ב שהוא עונש רוחני ודייק זה מהממ"ן של מפרי ושל ממועצותיהם מדלא קאמר ויאכלו פרי דרכם ומועצותיהם ישבעו בבי"ת תחת המ"ם וא"כ עדין יש להם עונש כמה שנשאר להם מהקרן והוא עונש קשה ביותר לפי שהוא יתר ונוסף על כח סבלונם מאחר שאכלו כדי שבעם מהעונש ואם האדם האוכל לשובע נפשו שהאכילה היא הנאה לגופה אם יוסיף לאכול יותר משיעורו הראוי לו נקראת אכילה גסה והוא קץ בה ויגיע לו היזק ממנה כ"ש מי שקבל עונש כפי שיעור כחו שהוא כדי שבעו אם נוסף עליו עונש יותר על כחו הוא כמעט קרוב לאבוד. וביאר עונשם בעה"ז ובעה"ב ואמר כי משובת פתיים תהרגם ושלות כסילים תאבדם. כי מלת תהרגם תורה על עונש העה"ז ומלת תאבדם תורה על עונש העולם הבא והכוונה לומר דבפתיים כמו מלבד העונש הנאמר בהם שהיא ההריגה בעה"ז יש להם ג"כ עונש לעולם הבא ובכסילים כמו מלבד עונש עולם הבא הנאמר בהם שהוא האבדון יש להם כמו עונש בעה"ז וליתן את המאמר בזה לזה והא דנקט בפתיים עונש העה"ז ובכסילים עונש העה"ב מפני שהפתיים אע"פ שנענשים בעה"ב עיקר עונשם הוא בעה"ז מפני שעונשם הוא על העדר ידיעתם וסכלותם שאינן מתעסקים בלמוד החכמה כדי להזהר במעשיהם כמ"ש לעיל ואם כן משובתם היא מהעדר ידיעתם ולכן הם פשעי' בעצמם שלא למדו תחבולות ומרמות כדי לדרוך במעגלי יושר ואע"פ שמשובתם היא מהעדר שכלם וידיעתם מכל מקום בהעדר ערמתם ותחבולותם נפלו במוקשי העונות וכיון שדבר זה הוא סיבת חטאם עיקר עונשם בעה"ז אבל בעה"ב יותן רשע כל למד צדק אבל הכסילים שהם חריפים ונבונים חטאתם גדולה מאד מפני שיכולים להזהר בעצמם שלא יפלו במהמורות בל יקומו ואעפ"י כן יצרם תוקפם והפילו עצמם כיון במסלות העבירות בכוונה וברצון ובתאוה ומבקשים שלות העה"ז ורודפים אחר חומרת הענג ויודעים כל צדדי האיסור ונכשלים בו לכן עיקר עונשם בעה"ב ועונש העה"ז הוא טפל לעונש העה"ב שכן מצינו בתורה ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו. לכן נקט עונש העה"ז בפתיים שהוא עיקר עונשם ונקט עונש העה"ב בכסילים מפני שעיקר עונשם בעה"ב:

ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רעה. הכוונה מפני שאמר על הרשעים בבוא כשואה פחדכם וגו' כי משובת פתיים וגו' אמרה עכשיו על הצדיקים שהם בהפך זה ולזה אמרה ושומע לי ישכן בטח וגו' כי לענין העה"ב לא ישיגהו שום עונש ושום צער ז"ש ישכון בטח כי לשון שכונה נאמר על דירת העה"ב כמ"ש הכתוב מי יגור באהליך ומי ישכון בהר קדשך שעל דירת העה"ז אמר לשון גרות ולשון אהל כי העולם הזה אינה אלא דירת עראי כמו דירת אהל שהוא עראי וגם כן נקט לשון גרות שהאדם בעה"ז הוא גר בארץ נכריה אבל על דירת העה"ב נקט לשון שכונה שהיא דירת קבע ונקט בהר קדשך שהוא הפך האהל ואם כן לשון שכונה מורה על דירת קבע שהיא העה"ב. ומה שאמר ושאנן מפחד רעה הוא בעה"ז לפי שאמר ברשעים שמלבד שרעה תבוא אליהם אלא תבוא להם פתע פתאום כמו שפירשנו לעיל לכן אמר שהצדיקים ששומעים ומקבלים דברי החכמה לא מבעיא שלא תבא להם רעה אלא לעולם לא יחושו ולא יפחדו שמא תגיע אליהם הרעה אלא לעולם לא יכנס בלבם שום חשש רעה כי בתוך לבם לא יראו משמועה רעה וז"ש ושאנן מפחד רעה ר"ל אפי' מפחד וחשש הרעה הם שאננים ושקטים. ומה שהתחיל בלשון רבים בבוא כשואה פחדכם וכו' כי משובת פתיים וכו' שהוא לשון רבים וסיים בלשון יחיד ושומע לי ישכן בטח וכו' הוא ע"ד שאמר החכם ראיתי בני עלייה והם מועטים כי על הרוב לא יזכה למדרגה זו אלא יחיד מומחה:

ב בני וגו'. עכשיו בא להלהיב החשק בלבות בני אדם לרדוף אחרי החכמה כי ממנה תוצאות חיים וממנה מתרומם האדם ממדרגה למדרגה עד יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע וידע אלהותו ית' בידיעה תמה ובאמונה וז"ש בני אם תקח אמרי וגו' הכוונה בזה היא אם תקח אמרי בלקיחה וקנין כלוקח חפץ בדמים שודאי ישמרהו מפני שהזיל בו כספו ולא כסתם חפץ כל דהו שלא ישמרהו שמירה מעולה אלא כאבנים טובות ומרגליות וכלי חמדה שאדם נזהר בהם לשמרם שמירה מעולה בבית גנזיו ומטמינם מן העין כך אתה תצפון מצותי אתך ולא יפול מהם דבר ארצה אלא יהיו טמונים וצפונים אצלך לקיים אותם דהיינו להקשיב לחכמה אזנך אני יודעת בטוב שסופך תטה לבך לתבונה מרצונך הטוב להיות מבין דבר מתוך דבר ומסבת החכמה עלית למדרגת הבינה כי מן השמים יסייעוך והבא ליטהר מסייעין אותו ואחר שעלית למדרגת הבינה אם מתחלה תקרא אותה בקריאה בעלמא סופך לתבונה תתן קולך ותקרא אותם בקול כמו האדם שקורא

אז תבין יראת יהוה ודעת אלהים תמצא׃ כי־יהוה יתן חכמה מפיו דעת ותבונה׃ וצפן לישרים תושיה מגן להלכי תם׃ לנצר ארחות משפט ודרך חסידו ישמר׃ אז תבין צדק ומשפט

יצפון ק׳ · חסידיו ק׳

תוכחות מוסר

שקורא לחבירו בקול. גדול שהרמת קולו בקריאתו אליו מורה על רוב צרכו אליו · ועוד תוכה למעלה אחרת יותר מזו שהחכמה יקרה היא מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה ואם כן צריך האדם לרדוף ולהשתדל בהשגת החכמה יותר מהשתדלותו להשגת כסף וזהב ולא מבעיא אם אתה טורח ומשתדל לקנות החכמה יותר מהשתדלותך לקנות הכסף והזהב שאתה עולה למדרגה גדולה עד מאד אלא אפילו אם לא תבקשנה ותרדוף אחריה לקנותה אלא כמו רדיפתך לקנות כסף וזהב תעלה ג"כ למדרגה גדולה וז"ש אפי' אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה תזכה לקנות ולעלות אל מדרגה גדולה עד מאד והיא זו · אז תבין יראת ה' וגו' שאם תשתדל בכל עוז לבקשה ככסף וזהב וגו' אז יאורו עיני שכלך ותבין יראת ה' לגמרי בעצם וראשונה שאע"פי שהוריתיך שקודם התעסקך בחכמה אתה צריך להקדים אליה היראה כמ"ש יראת ה' ראשית דעת הכונה היראה שלמדת מאחרים או ע"פי שכלך וזו אינה יראה שלמה אבל אם תשתדל בלמוד החכמה לא מבעיא שאתה מוסיף בעניני היראה דברים שלא נתגלו לך קודם התעסקך בחכמה אלא אז תבין מדעתך יראת ה' דברים אחרים מעניני היראה שאינם מפורשים בחכמה ודעת אלהים תמצא אע"פי שאתה יודע אלהים קודם התעסקך בחכמה מכירו היית לשעבר ועכשו ביותר שיזדכך שכלך ותדע אלהותו ואחדותו ומציאותו ויכלתו ושלטנותו בכללות המציאות כמו שאמר הכתוב דע את אלהי אביך ועבדהו שאחר ידיעתך בו ובתאריו ואחר כך עבדהו כי אז תהיה העבודה לו ית' עבודה חזקה בכל לב ובכל נפש ובשרשת האדם ויהיה האדם חזק באמונתו וביראתו · ולפי שידיעת האדם באלהותו ית' קודם התעסקו בחכמה הוא דבר קשה ההשגה לזה אמר מלת תמצא לומר שדבר זה אחר יגיעה וטורח בלמוד החכמה תמצאנו בנקל כמוצא מציאה בלי שום טורח ויגיעה · ואפשר עוד לומר אז תבין יראת ה' וגו' ר"ל שעל ידי השתדלותך וטרחך בחכמה בחשק נמרץ כמ"ש אז תבין אותותי יראת ה' כי ראינו כמה בני אדם שאינם מתעסקים בלמוד החכמה ורוצים להתנהג בדרכי היראה והיינו שמתפללים בכל יום חלק מספר תהלים ומתבכיאים וכיוצא מדברים אלו שהם נוספים על סדר התפלה וכשמתעטפים בטלית מכסים כל גופם וסוברים שזו היא עיקר יראת ה' ואינן מקפידין בענין הגזל ושבועת שוא ורכילות וקנאה ושנאת חנם וכיוצא מדברים אלו ואפי' כשיתפלל מסיחין בין ברוך שאמר לישתבח ומפסיקין בין ברכות ק"ש בדברי הבאי ומה יראה היא זו שאפי' בדברים שעושים מפני היראה אינם עושים אותם כתקונן לזה אמר אז תבין יראת ה' ר"ל אז אחר התעסקך בחכמה תבין מה הם הדברים הנק' יראת ה' ותהי נזהר בהם שלא להכשל ואחר יראה זו השלמה ודעת אלהים תמצא ר"ל תהיה ידיעתך שוה לידיעת קונך שהדברים שאין בהם ידיעה לשום נברא אלא לאלהים לבדו כגון דברים העתידים להיות בעולם תזכה לידע אותם ותהיה שוה לקונך בהם שהיא מדרגת הנבואה ואמר מלת תמצא לפי שמדרגת הנבואה אינה ברצון האדם וביכלתו ובאו שאפילו ישתדל האדם בכל לבו ובכל נפשו להדבק בתורה ובחכמה וביראת ה' ובדקדוק המעשים כדי לעלות אל מדרגת הנבואה אפשר שלא יועיל לו כלום כי לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כי אחר שישתלם האדם בתכלית השלמות עדין הוא צריך לרצון אלהי כי הנבואה לא ישיגנה האדם אפילו הוא שלם אלא ברצון אלהי וכמה צדיקים וחסידים ושלמים לא זכו לנבואה לפי שתלויה ברצון אלהי לכן אמר מלת תמצא לומר שאפי' הגיע למדרגת הנבואה שהיא דעת אלהים אינה אלא בתורת מציאה בהסכמת רצון אלהי ולא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא למעלה בזו · ואפשר בנו לומר ענין אחד בשנדייק למה אמר שם אלהים ולא אמר שם הוי"ה כמו שאמר כי ה' יתן חכמה שהוא שם הוי"ה ונאמר מפני שהאדם קודם הכנסו בלמוד החכמה כשרואה שהקב"ה מתנהג במדת הדין בעולם עם הכלל או עם הפרט מהעדר ידיעתו בדרכי החכמה הוא סומך על דעתו ומתרעם על מעשי ה' והנהגתו כמ"הד ואומר על מה ועל מה עשה ה' ככה אבל אחר התעסקו בספרי החכמה הוא יודע דרכיו ית' כי תמים במדה ובמשקל אין בהם נפתל ועקש ומצדיק דינו ית' על הכלל או על הפרט ולזה נקט שם אלהים ושמא תאמר הן אמת כי מצות למוד החכמה יעלה האדם מעלה מעלה עד שיגיע לתכלית השלמות אבל אי אפשר שיזכה לה כל אדם או מצד קוצר המשיג או מצד עומק המושג או מצד שניהם ובתחלת דבריו אמר כי החכמה מועלת לכל כתות בני אדם כמ"ש לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה וכו' לזה אמר כי ה' יתן חכמה הבא ליטהר מסייעין אותו כי ה' יתן חכמה לכל כל העוסק בה עד שיבין וישכיל דבריה כמ"ש יהיב חכמתא לחכימין ואע"פי שיש בני אדם שאינן ראויים להתעסק בחכמה אם מצד קוצר המשיג או מצד עומק המושג אם יתחיל להתעסק בה הקב"ה נותן לו חכמה מתנת חנם וכל הנותן בעין יפה הוא נותן. ולא יהא כחו לריק ותדע למה הקב"ה נותן באדם דעת ובינה והשכל לעמק החכמה לפי שמפיו דעת ותבונה ר"ל הדעת והתבונה שהיא התורה והחכמה יצאו מפיו ולא מפי אחר ורצונו יתברך להיות האדם עוסק בתורה לשמוע ללמוד וללמד ולשמור ולעשות ולקיים ומאחר שהדעת והתבונה יצאו מפיו ית' אל האדם ללמדם ולקיימם בודאי שיתן לקיום רצונו ית' אל האדם כח ואיילות ושכל זך להתעסק בו · ולא זו בלבד אלא יצפון לישרים תושיה וכו' כי ידוע ומפורסם שמה שנקראת התורה תושיה מפני שמתשת כחו של אדם ביגיעו וטרחו בה ולא זו בלבד שיתן להם חכמה להתעסק בה וממנו הכל אפי' הכי יצפון לישרים בעו"הב שכר היגיעה והטורח ותשות הכח שהתישו כחם בה שעל כן נקראת תושיה כמ"ש הכתוב מה רב טובך אשר צפנת ליראיך זהו בעו"הב וגם בעולם הזה הוא מגן וכח ובוחרה להגין עליהם וז"ש מגן להולכי תום ר"ל שהוא מגן להולכים בתמימות ובצדק וביושר ודנין דין אמת לאמתו ולא יחושו מפני הפריצים והמציקים להם לישא להם פנים ולעוות בריבם מפני יראתם מהם אלא מתנהגים באמת ובתמים לפי שהקב"ה הוא מגן להם להצילם מרעת הקמים עליהם כדי לנצור ארחות משפט שהם לא תטה משפט לא תכיר פנים לא תגורו מפני איש ולזה הקב"ה משגיח עליהם ומפיל אויביהם לפניהם חללים שאם לא כן לא ינצרו ולא ישמרו ארחות משפט ומתבטלים ומתמוטטים עמודי הדין שהוא אחד משלשה דברים שעליהם העולם עומד ואמר ג"כ ודרך חסידיו ישמור לרמוז לעמוד החסד שהוא גמילות חסדים כי לא יקרא האדם נקרא חסיד אלא לפי שעושה לפנים משורת הדין והיינו שמטיב לאחרים אע"פי שאינו חייב להם כלום לזה אמר ודרך חסידיו ישמור ר"ל הדרך והמנהג של החסידים שמתנהגים להטיב ולהתחסד עם אחרים ישמור אותו הקב"ה לבלתי יתמוטט מפני שהוא אחד מעמודי עולם כמו שאמר התנא על ג' דברים העולם וכו'

וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים כָּל־מַעְגַּל־טוֹב׃ כִּי־תָבוֹא חָכְמָה בְלִבֶּךָ וְדַעַת לְנַפְשְׁךָ יִנְעָם׃ מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ תְּבוּנָה תִנְצְרֶכָּה׃ לְהַצִּילְךָ מִדֶּרֶךְ רָע מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃ הַעֹזְבִים אָרְחוֹת יֹשֶׁר לָלֶכֶת

תוכחות מוסר

וכו׳ ועל גמילות חסדים ומה היא השמירה שישמור אותו הקב"ה שמשגיח ברחמיו וחסדיו על החסידים שלא יתמוטטו בנכסיהם ושלא יחליש כחם ואז אינם יכולים לעשות חסד בממונם ותתבטל מדת גמילות חסדים. והיא מדה גדולה ומעולה אצלו ית׳ יותר מעמוד הדין דלהכי נקט בה שמירה בפני עצמה ואמר ישמור והוה סגי למימר לנצור ארחות משפט ודרך חסידיו בלבד ולא לימא מלת ישמר דמגן להולכי תום דקאמר קאי אארחות משפט וקאי נמי אודרך חסידיו ולמה לי לומר מלת ישמור אלא מפני שמדת החסידות שהיא גמילות חסדים חביבה לפניו ית׳ יותר מן הדין לכך נקט בה שמירה לעצמה כדי להפרישה ולהבדילה מעמוד הדין לומר שאינה בערכה אלא מדת החסידות היא עדיפא מעמוד הדין:

אז תבין צדק וגו׳. ר"ל מאחר שיתן הקב"ה לך רוח חכמה ויסייע אותך על דבר כבוד שמו כמו שאמרנו אז תבין וגו׳ הכוונה היא לא מבעיא שיקל בעיניך למוד החכמה ולא תהיה מתקשה בה אלא עוד אתה מבין מדעתך דברים אחרים שהם צדק דהיינו מעשים טובים ואתה מבין ג"כ הדרך שלא להקדים מה שראוי להתאחר ולא לאחר מה שראוי להיות מוקדם וז"ש ומשפט ר"ל סדר המעשים ומשפטן ויהיה פי׳ ומשפט כמו פירוש כמשפט הבנות יעשה לה שפירושו סדר וכמוהו ועוד אתה מבין הישרות של מעגל טוב כי לפעמים האדם דורך במעגלי טוב ואע"פ שהם מעגלי טוב יהיו פגומים מצד איזה חסרון שנופל בהם וז"ש ומישרים כל מעגל טוב הכוונה שבשתהא דורך במעגל טוב לא יהיה בו שום חסרון אלא יהיה המעשה שלם כל זה תבין מצד שהשפיע לך הקב"ה מעין החכמה כי מאחר שהחכמה באה לך מצדו יתברך אותה החכמה תכנס ותבוא בקירות לבך עד שימשך ממנה הבינה שאתה מבין ממנה דברים אחרים כגון בענייני היראה כגון בענייני המוסר ודרך ארץ כי בעין יפה הוא נותן וז"ש כי תבוא חכמה בלבך ואז ודעת לנפשך ינעם ר"ל הדעת הזה שקנית מהחכמה לנפשך ינעם כי האדם כשיבוא לידו דבר שהוא עמוק המושג ומתקשה בהבנתו ולא יכול להולמו אפי׳ אחר הטורח בו כשיחזור לטרוח בו ויאירו עיני שכלו ויבין אותו על מתכונתו ויוציא את דינו לאור הנה האדם באותה שעה יקנה שמחה גדולה ושעשוע גדול על שהוציא לאור משפט אותו דבר וזוהי שמחה רוחנית שהיא שמחת הנשמה ולא שמחת הגוף ואמרו ז"ל כי שמחה זו מעין תענוג העולם הבא שאין בו לא אכילה ולא שתיה והם מתענגים בו כך תענוג זה של האדם המגלה עמוקות היא שמחה רוחנית וז"ש ודעת לנפשך ינעם שנעימות זה הוא לנפשך ולא לגופך:

מזמה וגו׳. הכוונה היא כי האדם המבין דבר מתוך דבר הוא טורח מאד בשכלו וחושב מחשבות כדי לדמות עניין לעניין וללמד סתום מן המפורש ואם באחד מן הנושאים חסר או יתר על חבירו אם כן אינם שוים לגמרי ואינו למד מחבירו כלל העולם צריך לעיין ולפלפל בשכלו כדי לדמות הענינים ולהשוותם זה לזה ואז יוכל להבין דבר מתוך דבר וזהו הכת׳ מזמה שהוא ההרהור והמחשבה ואחר שהשוה המדות בדעתו אז יוציאם מן הכח אל הפועל דהיינו הדיבור שמוציאו מפיו ומטעים אותו בראיותיו ופלפולו וזהו הכת׳ תבונה שאחר שנגמר העניין בהשוואתו אל הדבר המפורש בדברי החכמה ויצא לאור ואנו רואים בחוש הראות שיפה דן ויפה זכה ויפה חייב אז נקרא הדבר בשם תבונה ואע"פ שהמחשבה והדיבור הם קרובים זה לזה שמצד השוה שבהם אין בהם שום פועל גשמי אלא הם רוחניים מכל מקום המחשבה היא דקה ורוחנית יותר מן הדיבור ולכן אמר מזמה תשמור עליך הכוונה בזה ההרהור והמחשבה שאתה מחשב בשכלך וטורח להבין דבר מתוך דבר הנה אותה מחשבה תשמור עליך לפי שהיא רוחנית והנשמה היא רוחנית לכן שכר אותה מחשבה הוא שתשמור הנשמה שהיא עליונה באיכותה עליך שהוא הגוף אבל אחר שהוציאת הדברים מן הכח אל הפועל שהוא הדיבור שיש בו צד גשמות יותר מן המחשבה שזהו הכת׳ תבונה הנה אותה התבונה תנצרכה דהיינו הגוף שהדבר הדק ורוחני שומר לנשמה שהיא רוחנית בעולם הבא והדיבור שהוא גשמי שומר לגוף שהוא דומה לו שהוא גשמי בעולם הזה:

להצילך מדרך רע וגו׳. הכוונה בזה היא כי אתה בן אדם בחרת לך דרך הטוב שלא די לך שתשמור דברי החכמה אלא הוספת נופך משלך במה שאתה מבין מדעתך והוספת על השמועה ששמעת מפי סופרים ומפי ספרים ענינים אחרים והוספת אותם על שמועתך וטרחת ויגעת להשוות המדות והענינים ובכלל זה אתה אוסר מבינתך דברים אחרים שלא נתפרש איסורם בתורה ומהם נעשה סייג לענינים המפורשים בדברי החכמה ובשכר זאת מה שתבונה תנצרכה הוא להצילך מדרך רע דהיינו מדרך אדם שהוא רע כי אם מלת רע חוזר אל הדרך היה לו לומר מדרך רעה כי מלת דרך היא לשון נקבה כמ"ש והודעת להם הדרך ילכו בה השתא דקאמר רע לשון זכר קאי על האדם שהוא רע ואם כן היינו מדה כנגד מדה דהיינו אתה דרכת בדרך טוב להוסיף טוב אחר נוסף על מה שמפורש בדברי החכמה ואתה עושה סייג לתורה שדרך הוא להצילך מדרך רע דהיינו מדרך אדם שהוא רע שהוא דורך בדרך הרעה ונותן טעם לפגם ואח"כ פירש מי הוא האדם הרע שהוא דורך דרך רעה וכל פניותיו לצד שמאל שהוא נהפך ממעשיך הטובים הוא איש מדבר תהפוכות אתה מחזיק דברי התורה בענינים אחרים הדומים להם והאיש המדבר תהפוכות הוא נהפך שלא די שאינו מחזיק דברי התורה בענינים אחרים נוספים כמו שעשית אתה אלא מדבר תהפוכות שקורא הרע המפורש בתורה שהוא רע טוב ומה שמפורש בתורה שהוא טוב קורהו רע והיינו מדבר תהפוכות לשון רבים שהם שני הפכים האחד שהוא נהפך ממך שאתה מחזיק דברי התורה והוא הורס יסודי התורה והשני הוא שמה שקראה אותו התורה טוב הוא מהפך הקערה על פיה וקורא אותו רע ומה שקראה אותו התורה רע הוא קוראו טוב כמ"ש הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע ואם כן הרשע הזה מדבר נהפך מן התורה ומדבר ג"כ נהפך ממך שאתה בונה והוא הורס:

העזבים וגו׳. יש לדקדק למה התחיל בלשון יחיד דקאמר מאיש מדבר תהפוכות וסיים בלשון רבים דקאמר העוזבים ארחות יושר וגו׳ ויש לומר שזה האיש המדבר תהפוכות כל כך גדלה הסתתו וגדל פיתויו וארס שפתיו להכניס דבריו המקולקלים באזני כל שומעם ואפי׳ הם רבים לא יתחכמו להפיל דבריו אלא מתפתים לו ונשמעים לדבריו ויהיו דבריו נראים וערבים על שומעיהם עד שיגיעו לעזוב ארחות יושר וכו׳ והוא כי מלת עזיבה מורה על הדבר שהיה נתפש ברשות האדם ואח"כ עזבו אותו הדבר מידו והוציאו מרשותו וז"ש העוזבים ארחות יושר וגו׳ להורות

לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי־חֹשֶׁךְ׃ הַשְּׂמֵחִים לַעֲשׂוֹת רָע יָגִילוּ בְּתַהְפֻּכוֹת רָע׃ אֲשֶׁר אָרְחֹתֵיהֶם עִקְּשִׁים
וּנְלוֹזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם׃ לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃ הַעֹזֶבֶת אַלּוּף נְעוּרֶיהָ
וְאֶת־בְּרִית אֱלֹהֶיהָ שָׁכֵחָה׃ כִּי שָׁחָה אֶל־מָוֶת בֵּיתָהּ וְאֶל־רְפָאִים מַעְגְּלֹתֶיהָ׃ כָּל־בָּאֶיהָ לֹא
ישובון

תוכחות מוסר

להורות שכל כך נשרשו דברי הבליעל הזה בלב שומעיהם עד שהגיעם לדבר זה שהוא אפי' היו בני אדם מתעסקים בארחות יושר בשמעם את דבריו וחלקת לשונו עוזבים היושר שהם עסוקים בו ולא ישלימו אותו ולא די שעוזבים היושר שהם עסוקים בו אלא סבת עוזבת היושר היתה כדי ללכת בדרכי חשך הליכה אחר הליכה שרמז זה במלת ללכת שעוזבים היושר המלוי עתה ביניהם וטורחים ורודפים אחר דרכי חשך שאינם מלויים מגודל שמחתם לעשות רע וז"ש השמחים לעשות רע שמלבד שמחתם בעשיית הרע יקל בעיניהם כל טורח ויגיעה שטורחים ויגיעים להשיגו · ובכח שמחתם בעשיית הרע מפני שיש להם גילה אחר גילה בדברי תהפוכות שאמר האיש הרע הזה וז"ש יגילו בתהפוכות רע ר"ל בתהפוכות שאמר איש רע שהפך את הסדר והורה להם שהטוב הוא רע והרע הוא טוב · או כמו אפשר לומר מכיון שהם שמחים לעשות רע יגילו בתהפוכות שיהיו ברע ר"ל יגילו בשהם מתכוונים לעשות רע ובהפוך היא אותו הרע לרע אחר שהוא קשה יותר מן הראשון שבכל מה שהוא קשה הרע ביותר יש להם בו גילה ושמחה ורצוי ומקובל להם · והוסיף עוד ואמר אשר ארחותיהם עקשים וכו' לומר שלאחר שהסיבו את עצמן מהדרך הפשוטה ונעשו כל ארחותיהם עקשים עוד הוסיפו סרה ועשו עוות ועקשות אחר בגופם ובעצמותם וז"ש ונלוזים במעגלותם שרוב הרשעים והזדים אע"פ שארחותיהם עקשים והולכים בדרך לא טוב מכל מקום הם עושים העבירה בסתר ובהחבא ובחדרי חדרים ואינם מוסיפים עוד עקשות אחר בעצמם לעשות הדבר הרע הזה בפומבי ובפרהסיא אבל רשעים אלו שהטו את טעמם ועזבו את הטוב ותפסו את הרע בחשבם שזו היא דרך הטובה עשו עקשות אחר בעצמם שעושים העבירה בפרהסיא ואינם בושים ונכלמים לפי שהם סוברים שזהו הדרך הטוב :

להצילך מאשה זרה וגו' · אע"ג דכבר אמר להצילך מדרך רע מאיש מדבר תהפוכות והיה נראה דהכלתו מאשה זרה בכלל הכלל אע"פ כן חזר ואמר להצילך מאשה זרה וגו' משום דניאוף וזנות נפיש יצריה וצריך התגברות והתקוממות כנגד יצר הרע כדי להנצל מידו ובפרט אם באה לידו העבירה בלי טורח ויגיעה אלא אדרבה האשה הזונה היא המסיתה והמפתה אותו על זה וז"ש להצילך מאשה זרה וגו' דסתם הצלה היא מהכרח שכבר באה לאדם וניצול ממנה כמו את כל התלאה אשר מצאתם בדרך ויצלם ה' וכמו ויצילני מחרב פרעה וג"כ כאן אפי' אחר שפתוי והסתה שמסיתה אותו האשה הזונה הוא ניצול ממנה ואמר אשה זרה ולא אמר זונה מפני שהאשה הזונה הזאת נקראת זרה מכמה בחינות · האחת שהיא זרה לך ואין לך שייכות עמה שהיא בעולת בעל ועוד שהיא זרה במעשים שמנהג העולם האיש דרכו לחזור אחר האשה כמו שדרשו ז"ל ממלת וכבשה שהיא חסרה שהאיש דרכו לכבוש את האשה ולא האשה את האיש והזונה הזאת עשתה מעשה זר לפתות את האיש ולהסיתו מדקאמר להצילך מאשה זרה שר"ל מהסתתה ופיתוייה ועוד מפני שאין אתה מכיר בה ואין לך רגילות בה ואע"פ כן העזה פניה כנגדך לפתותך שעל כל אלה חזר וקראה בשם נכריה ואמר מנכריה אמריה החליקה שכל מעשים אלו אינם אלא מעשה נכרים שהם הפקר שמפקירים עצמם לזנות בלי בושה וכלמה כך הזונה הזאת עשתה מעשה נכרים שלא כמנהג בנות ישראל שהם בנות ישראל הם כשרות וצנועות וצדקניות וזו אמריה החליקה לפתות האנשים שיפלו במצודתה ומכמרתה ואע"פ שהיא מזרע ישראל קרי לה נכריה בשביל מעשיה שהם מעשה נכרים · או כמו אפשר לפרש להצילך מאשה זרה וגו' ר"ל אי אפשר להיות שאשה שהיא מזרע ישראל יש לה עזות מצח לעשות מעשה זרות כאלה ולעבור על דת יהודית בחוצפה יתרה כזאת ואין זאת אלא מזרע הנכרים שהם מורגלים לעשות את כל המעשים האלה וזהו שאמר להצילך מאשה זרה כמו שאמרו דודאי אשה זו באה ונולדה מטפה נכרית שהיא זרע גוים דחוששין לזרע האב ולכן מצח אשה זונה היה לה לפתות האנשים ולהסיתם בחלקת שפתים כמנהג הנכרים וכך הוא שיעור הכתוב להצילך מאשה זרה שודאי נולדה מטפה נכרית ולכן אמריה החליקה שלא כמנהג בנות ישראל · ולפי זה אתי שפיר במאי דקרי לה זרה לפי שהיא זרה ממש שאינה זרע אבותיה שנקראת על שמם אלא היא זרה וזרע נכרים ותדע שאשה כזאת יש בה חשש איסור ואינה מזרע ישראל לפי שעוזבת אלוף נעוריה ואת ברית אלהיה שכחה לפי שמפאת שני צדדין היה לשמור עצמה מן הניאוף האחת מצד אלוף נעוריה שהוא הבעל שהורגלה עמו ונתגדלה בחיקו וכרת עמה ברית הידידות והאהבה וגם היא כרתה עמו ברית לאהבה אליו כמו שאמרו ז"ל אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי דהיינו· אפילו אם ימות בעלה הראשון ותנשא לאיש אחר בהיתר אינה כורתת ברית אלא לבעלה הראשון אע"פ שכבר מת כ"ש כשהוא בחיים שאין ראוי לה להפר חק וברית האהבה ולהפר הידידות והאהבה של בעלה שהיו ביניהם מזמן נערותה בידידות ואהבה של איש אחר · ועוד לצד שני שהיה לה לזכור ברית אלהים שצוה ואמר מות יומת הנואף והנואפת שמצות לא תעשה כוללים אנשים ונשים והיה לה להפריש עצמה מן האיסור מפני יראתו ית' ומפני צוויו ומרוב זדונה עברה והפרה חק שתי בריתות ברית בעלה וברית הקב"ה וז"ש העוזבת אלוף נעוריה שהוא ברית הבעל וגם ברית אלהיה שכחה ונקט מלת ואת ואמר ואת ברית אלהים שכחה ולא הספיק לו לומר וברית כדי להבדיל בין ברית בעלה לבריתו ית' שבריתו ית' שגזר וצוה על הניאוף הוא גדול מברית בעלה שאין בהפרתו וביטולו גנות אלא מסברא ולכן הפסיק ביניהם במלת ואת :

כי שחה וגו' · הכוונה היא להודיע ערך הנבלה מאשה זרה כמה היא גדולה שהרי יש בה פיקוח נפש שהרי אשה זו שחה אל מות ביתה ר"ל כמו שהקבר מוכן למת להקבר בו כן אשה זו שחה ביתה אל אנשי מות הם הנגשים והקרבים אל פתח ביתה כי מלת שחה מלשון שוחה עמוקה כאלו תהיה קברות בביתה אל הנוגעים בה שהם חשובים כמתים וראוים לקבורה לפי שהם קרובים למות · ויתכן כמו לומר כי שחה אל מות ביתה ר"ל כי שחה שוחה עמוקה למות עצמה והטמינה המות מעיני הרואים וכל הקרב אל ביתה פוגעת בו המות וטורדתו מן העולם ושחה גם כן שוחה עמוקה במעגלותיה אל החללים הנופלים בשבילה מפני שאם ירגיש בעלה בזה הוא פוגע בנואפים כי קנאת חמת גבר ולא יחמול ביום נקם ואל תאמר אי מהאי טעמא דחשש מיתה אבי חיישו לזה מפני שאבי

יְשׁוּבוּן וְלֹא־יַשִּׂיגוּ אָרְחוֹת חַיִּים׃ לְמַעַן תֵּלֵךְ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים וְאָרְחוֹת צַדִּיקִים תִּשְׁמֹר׃ כִּי־יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ וּתְמִימִים יִוָּתְרוּ בָהּ׃ וּרְשָׁעִים מֵאֶרֶץ יִכָּרֵתוּ וּבוֹגְדִים יִסְּחוּ מִמֶּנָּה׃

ג בני

תוכחות מוסר

עושה שמירה גדולה שלא יתגלה הענין ועושה תחבולות ומרמות ומתלאות ושוא ודבר כזב כמנהג הרופאים בענין שלא ירגיש הבעל באופן שאין לי תחת מות מזה אלא אשלים חפצי ורצוני ואולם מי אני לזה הוסיף ואמר כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים · הכוונה היא לומר ואל יבטיחך יצרך שאין לך בזה סכנת נפשות שבודאי הגמור יש סכנת נפשות בענין זה שהרי כל באיה לא ישובון בתשובה אחר שנגעו בה אלא לא ישובון כלל ועיקר לפי שמים גנובים ימתקו · ועוד אמרו רז"ל מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה וא"כ על כרחיך כל באיה לא ישובון כלל והשתא דלא ישובון כלל אלא הלוך ושוב עד יבושת המים ברוב הימים ירגיש הבעל לתחבולותיו ושקריו ויעשה גם הוא המלאכות לראות בעיניו כי זה מעשהו למלאות עונו לשכוב ומלא את רעהו ומת ולא יועילו לו הכללים והערמומיות שעשה לשמור דרך החיים ולא ישיגו ארחות חיים ר"ל מאחר דכל באיה לא ישובון כלל בודאי מה שהם מתחכמים ועושים ארחות עקלקלות לשמור מספר ימי חייהם אינו מועיל ולא ישיגו ארחות חיים כי ברוב הימים יתפשו במזימות זו חשבו · ואפשר לומר נמי כל באיה לא ישובון כמו שאמרנו · ומה שאמר ולא ישיגו ארחות חיים הכוונה היא שאל יאמין בשוא נתעה לומר אע"פ שיש בידו עבירה זו אני אעשה חבילות של מצות ואהיה נזהר בשאר מצות לא תעשה ובשכר זה מלבד שאנצל מדינה של גיהנם אלא ג"כ אזכה לעולם הבא שהוא ארחות חיים הנצחיים לא כי הדא כי אין מצוה מכבה עבירה ובפרט עבירה כזו שהיא חמורה כמו שאמר בספר זה היתחה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה א"כ מאחר שכל באיה לא ישובון לא ישיגו ארחות חיים על ידי מצות ומעשים טובים אחרים:

למען תלך וגו' · קשיא לי בהא קרא דקאמר למען תלך וגו' דמשמע דמאי דקאמר להצילך מדרך רע וגו' להצילך מאשה זרה וגו' הוא למען תלך בדרך טובים וגו' והרי ההצלה היא מעבירות חמורות דהיינו דרך רע ואיש מדבר תהפוכות ואשה זרה ונכריה והוא אומר למען תלך בדרך טובים דהיינו מדת חסידות ולפנים משורת הדין · לכן נראה לי בזה דמשום דקאמר להצילך מדרך רע וגו' להצילך מאשה זרה וגו' דמשמע מנייהו שאם נזדווגו לו איש התהפוכות ואשה זרה וכו' שהתורה תצילהו מהם ועכשו הוא אומר אע"פ שהבטחתיך שהתורה תצילך מאלו העבירות אם תרצה אינך צריך להצלת התורה שההצלה מאלו העבירות הנזכרים היינו לאחר שנזדווגו לו הזדים האלו להסית אותו ולהדיחו מדרכי התורה התורה עצמה תצילהו מידם אחר שהוא לו מלחמה עם יצרו ואילו לא נתחבר עמהם הצדיק הזה לא היו מזדווגים לו לפתותו והשתא קאמר למען לא תצטרך למלחמת היצר ולהצלת התורה צריך אתה שתלך בדרך טובים וארחות צדיקים תשמור דהיינו השמור בלבך ארחות צדיקים וממנו לא תזוז ומהו דרכם וארחותם שמדקדקים בהליכתם ובדבורם ובאכילתם ובשתייתם ואינם מתוועדים ולא מדברים עם מי שאינו ממינם ולא מתחברים ואז בשתלך במנהגם ובנימוסם לא יזדווגו לך המסיתים להסיתך ולהדיחך וכפי זה מלת למען אינה דבקה עם מלת תלך וכו' אלא אדלעיל קאי כמו שפירשנו וטעמא דרביע דכתיב במלת למען מסכים לזה דכיון דכתיב בה טעמא דרביע אין תנועתה נמשכת עם מלת תלך שאחריה · ויתכן לפרש דהאי קרא דלמען היינו אזהרה אחרת ור"ל אחר שהזהרתיך על למוד החכמה שהיא תצילך מהעבירות כדי שתקרא בשם צדיק אני מזהירך עוד שתעלה למדרגת חסיד ובאיזה ענין אתה קונה מדת החסידות בשתזהר לשמור ארחות הצדיקים דהיינו מנהגם ונימוסם כי אז אתה מוכן לקנות מדת החסידות ותהיה עושה לפנים משורת הדין ושיעור הכתוב כן הוא בשביל שתוכל לילך בדרך טובים דהיינו מדת החסידות אתה צריך להקדים לה שמירת ארחות צדיקים זאת היא העצה היעוצה לאדם שיוכל לקנות מדת החסידות · ואמר כי ישרים ישכנו ארץ וגו' אחר שהזהיר על למוד החכמה והודיע שהחכמה תהיה בעליה שלא יפלו במוקשי היצר עתה בא להודיע לו השכר המגיע לצדיקים ולומדי החכמה ואמר כי ישרים ישכנו ארץ וגו' ר"ל הישרים יאריכו ימים ושנים ותהיה להם שכונה בארץ ותמימים יותרו בה שאע"פ שנגזרה מיתה על יושבי הארץ הם יותרו בה ולא ימותו אלא מחמת זקנה בהפרד הארבע יסודות איש מעל אחיו · ואפשר נמי לומר כי ישרים ישכנו ארץ היינו שאם עשו שכונתם בחורבה או במדבר נעשה אותו המקום ארץ לפי שמתקבצים שם כל באי עולם להסתופף בצלם וללמוד ממעשיהם ויהיו להם למגן ולעטרה שזכותם מגין עליהם מן הפגעים הרעים דלהכי נקט במלתיה מלת ארץ בלא אות בי"ת ולא אמר ישכנו בארץ לרמוז לזה ותמימים יותרו בה ר"ל שאפי' בגזרה גזרת גלות על יושבי הארץ התמימים שהם הצדיקים יותרו בה ולא יגלו מעל אדמתם אבל הרשעים מארץ יכרתו ובוגדים וכו' הכוונה היא שהרשעים והבוגדים הם בהפך מן הישרים והתמימים שלא יכרתו ולא יסחו מהארץ אלא הם לבדם ועדין הארץ בשלמותה ואדרבה באבוד רשעים רנה מה שאין כן הצדיקים שעושים החרבות והמדברות מקום הישוב וגורמים ישוב לבני אדם כמ"ש הכתוב ובנו ממך חרבות עולם והתמימים ג"כ לעולם לא יגלו מארצם אלא יותרו בה משא"כ ברשעים לא די שאינן מועילים לזולת אלא גורמים נזק לעצמם · ואפשר נמי לומר כי ישרים ישכנו ארץ וגו' ר"ל שהישרים אפי' כשנפטרין מן העולם ויורדים לקבר אינם בלים ואובדים ולא תשלוט בהם רמה ותולעה ומעשה דאחא בר יאשיה יוכיח וכן התמימים ג"כ אינן בלים ואובדים והיינו דקאמר כי ישרים ישכנו ארץ שאפי' כשיורדים לארץ דהיינו הקבר הם בשכונים בה לפי שאינן בלים ותמימים ג"כ יותרו בה ואינם בלים אבל הרשעים מארץ יכרתו ובוגדים יסחו ממנה דהיינו מ"ש הסבה כריתתן והריסתם והשחתת גופם ועצמותם מכחת הארץ שהיא אוכלת יושביה ומכלה אותם והיו כלא היו והיינו דקאמר נמי ובוגדים יסחו ממנה ר"ל מסבתה נהרסים ונמאסים ולא ישאר בהם ממש · אי נמי אפשר לפרש כי ישרים ישכנו ארץ היינו ארץ העליונה שמשם חוצבה נשמתם בצדקותם וביושרתם זוכים לחזור למקומם ושוכנים בה תמיד וכן התמימים יותרו בה תמיד ואינן צריכים להתגלגל ולחזור לעולם הזה כי כבר מתוקנים ואינן צריכים עוד שום תיקון אבל הרשעים נכרתים מארץ העליונה ואינם חוזרים וכן הבוגדים יהיו גולים ונהרסים ממנה דלהכי נקט לשון כריתה ונסיחה ברשעים לפי שנשמתם היתה דבוקה ואדוקה במחצבה והיו חלק אחד ובשנבדלה ונפרדה משרשה וממחצבה ובאה לעולם הזה אם זכתה תחזור לשרשה כבתחלה ותדבק בו ונעשים חלק אחד ובשלא תזכה לחזור לשרשה הרי היא

נכרתת

ג בְּנִי תּוֹרָתִי אַל־תִּשְׁכָּח וּמִצְוֺתַי יִצֹּר לִבֶּךָ׃ כִּי אֹרֶךְ יָמִים וּשְׁנוֹת חַיִּים וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ׃
חֶסֶד וֶאֱמֶת אַל־יַעַזְבֻךָ קָשְׁרֵם עַל־גַּרְגְּרוֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃ וּמְצָא־חֵן וְשֵׂכֶל
טוב

תוכחות מוסר

נכרתת כתיבה הנכרתת מן הבגד ואינה חוזרת לו וכן שייך בה לשון הריסה כמו הבנין שנפרצה בו פרצה וכמו גדר אבנים שנפרץ אבניו ועפרו אינן חוזרים לו ומה שחלק הצדיקים לשתי כתות דהיינו ישרים ותמימים אע"פ שהם שוים שהצד השוה שבהם עמך כלם צדיקים מפני שהזכיר שתי כתות ברשעים שהם הגזלנין והנואפי' שהם איש מדבר התהפוכות וכיוצא בו שהם עומדים ללסטם את הבריות והזכיר הנואפים כמו שאמר כל באיה לא ישובון וגו' ולהם רמז במה שאמר ורשעים מארץ יכרתו דהיינו הגזלנין והחמסנים ובוגדים יסחו ממנה דהיינו הנואפים דבמה שבגדו בבעל לכך ניאפו עם אשתו לכך כמו חלק הצדיקים לשתי כתות אע"פ שהם שוים שהשכר הנזכר בכל אחד מהם זוכה לו חבירו ג"כ אלא מפני שהזכיר שתי כתות ברשעים הזכיר נמי שתי כתות בצדיקים :

ג בני תורתי וגו' · אחר שהזהיר על החכמה והודיע הדברים הנמשכים ממנה חזר והזהיר אזהרה אחרת והכוונה לומר אע"פ שהזהרתיך על למוד החכמה וקבלת דברי והסכמת בדעתך לקיים מה שהזהרתיך עליו חושש אני שמא פעמים שלא תתעסק בדברי החכמה ואחר כך ישכח מלהתעסק בה לזה חזר והזהירו בני תורתי אל תשכח ר"ל מצד שאתה בני אתה מחוייב שתורתי אל תשכח מצד שהיא תורתי ואתה חייב מן התורה לקיים דברי צוויי אליך לכן אל תשכח מלעסוק בתורה שאם שכחת אתה נענש שבטלת דברי ששגגת תלמוד עולה זדון וכשאתה עוסק בה ורוצה לקיים מצותיה אני מצוך שמצותי יצור לבך לעשות המצות בכל תנאיהם ולא תעשה המצות כמצות אנשים מלומדה ומה הם התנאים הצריכים למעשה המצות שמלבד המעשה וההתעסקות בהם צריכים עוד שלמות המעשה שאם עשה המצוה שלא כהלכה הרי היא חסרה ופגומה · עוד תנאי אחר צריכים שהיא שלמות הכוונה בשלם שבפנים ולא יהיה בהם שום פניה חמריות אלא כל קיום המצות יהיה מצד גזרתו ית' שגזר עלינו לקיימה אם כן תורתי אל תשכח הוא רומז לעסק התורה ומצותי יצר לבך הוא רומז על קיום המצות שבה ועל התנאים הצריכים להם ואל תחשוב שאין הקב"ה משלם לך גמול אלא על מעשה המצות איך שיהיו אלא הקב"ה נותן לך שכר על כל פרט ועל כל דקדוק שבמצוה כי אפי' שניהם עשו מצוה אחת אין שכרם שוה אלא שכרן מתחלף כפי איכות המצוה שאין שכר מי שעשאה שלמה בכל תנאיה שוה לעושה אותה שלא בשלמות ותדע שהרי אורך ימים ושנות חיים וכו' הכונה היא שאם לא שכחת עסק התורה אלא אתה ממשיך עסקך בה באריכות הזמן הנה שכרך על זה הוא אריכות ימים שכמו שאתה לא הפסקת עסקך בה אלא אתה ממשיך עסקך בה כך ימיך נמשכין ואינן נפסקין וכמו שאתה ממשיך עסק המצות אל עסק התורה ולא הפסקת בין עסק התורה לעסק המצות אלא נאה דורש נאה מקיים שכרך על זה ג"כ ימשכו שנותיך ויארכו שבעל עסק התורה תזכה לאריכות ימים ובעסק המצות תזכה לאריכות שנים · ובשביל שתעשה המצוה בפועל שלם ולא תחסר כל בה שכרך על זה חיים ר"ל שהשנים הנוספים לך יהיו שנות של חיים דהיינו שנים של תענוג ושל שלוה באכילה ושתיה ומלבוש כפי כבודך שהם נקראים שנות חיים אבל אם היה חסר מהממון אע"פ שהוא חי נקרא מת שהעני חשוב כמת ולכן שכרך שעשית המצוה בפועל שלם תזכה לשלמות החיים · דהיינו הממון והפרנסה ולא יחסר לך כלום מכל מה שאתה צריך ובנגד שלמות הכוונה בשלם שבפנים שכרך גם כן על זה מדה כנגד מדה שהכוונה היא בלב הלוים ומאחר שכוונתך ולבך שלמים במעשה המצות גם ה' יתן הטוב בלב אויביך וישלימו עמך ויהיו עיניהם ולבם עמך כל הימים כמו שנאמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו · אם כן הקב"ה אינו מקפח שכר המדקדק במעשה המצות ונותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו מדה כנגד מדה · ושכר זה שיעדתי לך בשביל עסק התורה וקיום מצותיה בשלמות שהוא אריכות ימים ושנים בשלום ובמישור הם עצמם התורה והמצות שנתעסקת בהם הן הנה שיוסיפו לך אריכות ימים ושנים :

חסד ואמת וגו' · אחר שצוה אותו והזהיר אותו על ענייני החכמה והיראה חזר והזהיר אותו לבל ימוטו פעמיו מדרכי היושר שזכה בהם כי יצר לב האדם רע מנעוריו והסתתו ופיתויו קשים עד מאד צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו לכן אמר אפילו אחר שקבלת עליך ונתרצית להתעסק בעיון ובמעשה ונתעסקת בהם עדין אני חושש שמא תתפתה ליצרך הרע לכן אני מודיעך ומגלה אזניך שמאחר שאתה עוסק בעיון ובמעשה בודאי הגמור שחסד ואמת אל יעזבוך שהקב"ה מתנהג עמך במדת החסד ובמדת האמת ואע"פ שאין אתה צריך למדת החסד כיון שאתה צדיק והשכר שנותן לך הקב"ה הוא גמול על מעשיך הטובים מכל מקום כשגומל לך שכר מעשיך שהם ממדת האמת עושה חסד עמך וגומל לך יותר משכרך הרבה מאד כי מרובה מדה טובה ממדת פורענות ואע"ג דכפי זה היה לו להקדים מדת אמת למדת חסד כיון דמנהגו ית' לעשות חסד עם האדם ולהקדימו אפילו קודם שיזכה למדת האמת ע"ד מי הקדימני ואשלם על כן הקדים מדת החסד למדת האמת כיון שעל הרוב מדת חסדו ית' קודמת למדת האמת ולזה אמר אחר שנכנסת תחת מחיצתו ית' לעשות רצונו בלב שלם בודאי הגמור שחסד ואמת אל יעזבוך ולכן קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך ר"ל שהגרגרת היא מקום מוצא הדבור והלב הוא אוצר המחשבה ולכן צריך אתה שתזכור ותוציא הדבור מפיך תמיד שלא תשכח וגם הרהר תמיד בלב שהוא כלי המחשבה שלעולם חסד ואמת אל יעזבוך כשתהיה צדיק וכשתזכור אותם תמיד בפיך ובלבבך דהשתא כאלו הם קשורים על גרגרותיך וכאלו כתובים על לוח לבך בודאי שלא תתפתה לעצת יצרך ותהיה חזק באמונתך ולא תמוט לעולם כיון שאתה יודע שאם תמוט יעזבוך חסד ואמת · אי נמי אפשר לומר כיון דחסד ואמת אל יעזבוך תמיד קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך ותן תודה ושירה לו יתברך בפיך ובמחשבתך על כי גבר חסדו עליך אע"פ שזכית למדת אמת שהיא גמול למעשיך אין כל מעשיך כטפה חרדל נגד חסדו ית' · אי נמי אפשר לומר דהא חסד ואמת לא יעזבוך אינו הודעה כמו שפירשנו אלא אזהרה היא כמו לאדם כשנדייק מלת אל דהוה ליה למימר לא יעזבוך השתא דכתיב אל נוכל לומר שמזהיר לאדם ואומר לו השמר לך ושמור נפשך מאד ואל תניח אותם שיעזבוך בנטייתך אחר יצרך אלא תתקשט בהם כמו התכשיט המחובר לגופו של אדם ושים אותו כענק לגרגרותיך וכתבם על לבך ולא יפרדו ממך לעולם · וכאשר אתה עושה כאשר צויתיך שלא יעזבוך חסד ואמת לעולם אז תהיה במלא השלמות ואתה מוצא חן ומוצא שכל טוב ולא ישתנה מטוב לרע בעיני אלהים ואדם כי בדבר זה אתה עושה סמיכות לשכלך ולא ישתנה · ועכשיו

שזכית

טוֹב בְּעֵינֵי אֱלֹהִים וְאָדָם׃ בְּטַח אֶל־יְהוָה בְּכָל־לִבֶּךָ וְאֶל־בִּינָתְךָ אַל־תִּשָּׁעֵן׃ בְּכָל־דְּרָכֶיךָ דָעֵהוּ וְהוּא יְיַשֵּׁר אֹרְחֹתֶיךָ׃ אַל־תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ יְרָא אֶת־יְהוָה וְסוּר מֵרָע׃

רפאות

תוכחות מוסר

שזכית למדרגה זו תוכל לבטוח בה' ומלא משאלות לבך לטובה ואמר בכל לבך הכוונה היא שכשיצטרך אדם איזה דבר מן הצרכים ויהיה נגמר ענינו על ידי אדם אומר בלבו ורוח מבינתו תענהו הן אמת כי לא נגמר הענין אלא ברצונו ית' וישתף עמו האדם שנגמר על ידו הענין ואומר לולי הקב"ה ופלוני לא היה נגמר הענין כמאמר עכשיו כי לבו חלוק שתולה חצי הענין בו ית' וחציו באדם לכן אמר בטח אל ה' בכל לבך אל יהיה לבך חלוק אלא שים הבטחון בו ית' בכל לבך ויהיה כולו לה' ולא חציו לה' וחציו להם ואל בינתך אל תשען והבינה שהבנת שחציו להם אל תשען עליה כי לא נגמר הענין אלא על ידי יכלתו ית' ורצונו והאדם אינו אלא שליח מקום · או כמו יוכל לפרש בטח אל ה' בכל לבך היינו בטח בה' בכל אשר ירצה ויתאוה לבך והוא יעשה · אמנם הבינה שהבנת מדברי שה"ית יפיק רצונך בכל מה שאתה בוטח עליו אל תשען עליה כי לא יפיק רצונך אלא בדבר שאתה מוכרח לו אז שייך בו הבטחון ויפיק רצונך בו אבל דבר שאינו מוכרח אליו כגון שירצה ויתאוה לקנות ממון עצום או ירצו לקנות שררה ומעלה וכבוד ושלטנות או ירצה להתוועד במשתה גדול זה אינו מן המוכרח ולכן אין ראוי לו יתברך להפיק רצונו ולמלאת את שאלתו בזה אלא כשיבטח בו צריך להבחין ולשקול ולדרוש מה הם הדברים הצריכים לשיבטח בו ית' עליהם שהם כגון בקשת המזון והטרף והצרכים או להצילו מיד רודפו או שיסייעהו על דבר מצוה לעשותו וכיוצא מדברים אלו שהם מוכרחים אבל ענינים זולת אלו שאינם מוכרחים אינו מחוייב ית' להפיק רצונו בהם ועל זה אמר ואל בינתך אל תשען · או כמו אפשר לפרש בטח אל ה' בכל לבך היינו בכל דבר עבירה שישיאך יצרך לעשותה דהיינו לבך דכתיב כי יצר לב האדם רע מנעוריו בטח עליו יתברך שיצילך מידו שלא תפול במצודתו ומכמרתו כי צריך עזר אלהי לזה כמ"ש הכתוב צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו שהוא יצר הרע שנק' רשע ה' לא יעזבנו בידו אלא מסייעו ועוזרו להשמט מתחת ידו אמנם אל בינתך לבדה אל תשען להנצל ממנו · ואפשר כמו לומר בטח אל ה' בכל לבך וכו' היינו בכל דבר שאתה עושה ואתה צריך לו מחשבת לבך דהיינו לחשוב מחשבות עליו מה יהיה תכליתו אם טוב ואם רע ואתה מסופק מה יהיה תכליתו כי יש צדדין לתכלית טוב ויש צדדין לתכלית רע דבר זה כשאתה מסכים לעשותו שים בטחונך בו ית' שיהיה תכליתו טוב אבל דבר שאתה מבין שתכליתו רע אל תעשה אותו ותבטח עליו ית' שיהיה תכליתו טוב מאחר שאתה מבין ויודע שתכליתו רע אין הקב"ה משדד המערכה לשנות את הטבע על דבר זה שלא ישים האדם ידו בפה או ישליך עצמו בים ויבטח בו ית' שלא תשרף ידו ולא יטבע בים ז"ש ואל בינתך אל תשען ר"ל דבר שאין אתה מסופק ואתה מבין תכליתו אל תשען בו ית' עליו שישנה הטבע :

בכל דרכיך דעהו וגו' · הכונה בזה היא שהדרך היא הדרך הסלולה שרבים בוקעים בה והולך בה אין לו שום מורא ופחד מהלסטים וכיוצא ומלת אורח נאמרת על הדרך שאינה סלולה אלא עקומה וסימניך ארחות עקלקלות · וכאן רמז במלת דרכיך על המעשים טובים שאין לו מורא ופחד בעשייתן אלא אדרבה ישבחוהו בני אדם על מעשהו הטוב ובמלת אורחותיך רמז אל הדרכים העקומים שהם מעשים רעים ובא שלמה הע"ה להזהיר את האדם שכשיעשה האדם המעשים הטובים אפשר שמעשהו אינו לשם שמים אלא לשום פניה מהפניות ובני אדם אינם יודעים אלא הנגלה ממנו ולא הנסתר והנגלה הנה טוב מאד כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב לכן הוא מתלה פני האדם שבכל הדרכים שהם רומזים למעשים טובים ידע את הקדוש ב"ה ויעשה מעשיו הטובים לשם שמים והקב"ה ישלם לו מדה כנגד מדה שאם יעשה מעשים שנראים לבני אדם שהם מעשים מגונים וכוונתו בהם לשם שמים ה"ית יישר אותם המעשים המגונים ר"ל שייושר אותם בעיני בני אדם מפני טוב הכוונה שבהם כמלא אתה מכשיר הכוונה במעשים טובים מכשרים ואם תכשיר בעיני בני אדם מעשיך המגונים מבחוץ שאע"פי שנראים לבני אדם שהם עקומים אני איישר אותם בעיניהם · ואפשר לומר כמו כי מלת דרך נאמרה על התורה כמ"ש והודעת להם הדרך ילכו בה ועתה בא שלמה הע"ה להזהיר את האדם שיהיה עסקו בתורה לשם שמים וז"ש בכל דרכיך דעהו ר"ל בכל מיני הלמוד שאתה לומד דע להקב"ה ולמוד לש"ש ולא לשום פניה אחרת ושכרך על זה הוא והוא יישר אורחותיך שאם טעית באיזה נושא או בהלכה או בדין הוא יישר לך אורחותיך דהיינו העקמימות שעקמת כי בשביל שאתה עוסק בתורה לשם שמים ה"ית משגיח עליך ומאיר את עיניך ומיישר לך העקום והעמוד על אמתתן של דברים ולא תשאר בטעותך · והוסיף ואמר אל תהי חכם בעיניך וגו' אל יקשה עליך מאחר שהוא עסוק להזהיר על שלמות העיון ושלמות המעשה והדברים הנמשכים מהם שהם מלי דחסידותא איך מזהיר אחר זה ירא את ה' וסור מרע דלא בשפטני עסיקנן מפני שכבר ביאר בתחלת ספרו שדבריו לפתאים ולנערים ולחכמים ולנבונים שכל אחד מהכתות הנז' ילמוד מספרו כפי כחו ויכלתו ועתה בדברו זה מלמד דרכי המוסר ודרך ארץ לבני אדם · ואמר אל תהי חכם בעיניך הכוונה היא אם עשית שום דבר ובאו בני אדם והוכיחו אותך ואמרו לך למה תעשה כה ודבר זה אסור לעשותו קבל דבריהם וחזור בך ואל תהי חכם בעיניך לבדך ולא בעיני אחרים ותאמר אני חכם ויודע בדבר זה שאינו אסור אלא ירא את ה' וסור מרע שאין אתה נקרא חכם ע"פי עדות עצמך אלא על עדות אחרים וכיון שאחרים יודעים כן שאינך חכם אל תהי סומך על דעתך אלא קבל דברי המוכיחים וירא את ה' וסור מרע · או כמו יש לומר אל תהי חכם בעיניך דפי' בעיניך היינו במראה כמו וכסה את עין הארץ שפירש"י את מראה הארץ והכוונה אל תהי חכם בעיניך שיש לך תואר והדר והדרת פנים או מלבושים מהודרים כמנהג התלמידי חכמים ולא יש לך אלא מראה תלמידי חכמים ואין אתה תלמיד חכם ולא תקבל דברי המוכיחים אלא ירא את ה' וקבל דבריהם וסור מרע לפי שאין אתה חכם אלא במראה לבד · או כמו יש לפרש אל תהי חכם בעיניך לבד דהיינו שאתה רואה בעיניך בספרים ולומד דהיינו שלמות העיון לבד ולא שלמות המעשה כי אם אין יראה אין חכמה אלא צריך אתה לסור מרע וליראה את ה' אלהיך כדי שתהא כלה דולש כלה מקויים · או כמו יש לפרש אל תהי חכם בעיניך ר"ל אל תהי חכם במה שאתה רואה בעיניך לבד דהיינו תורה שבכתב הנראה לעין ולא תרצה להיות חכם בתורה שבעל פה הנשמעת לאזנים אלא ירא את ה' וסור מרע וקיים תורה שבעל פה שנשמעת מפי השמועה ומפי הקבלה · או כמו יש לפרש אל תהי חכם בעיניך אל תהי חכם ומורה הוראה בדבר שראית בעיניך שנעשית עליו עד משום דקיימא לן דאין עד נעשה דיין אלא ירא את ה' וסור מרע

ואל

רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ׃ כַּבֵּד אֶת־יְהוָה מֵהוֹנֶךָ וּמֵרֵאשִׁית כָּל־תְּבוּאָתֶךָ׃
וְיִמָּלְאוּ אֲסָמֶיךָ שָׂבָע וְתִירוֹשׁ יְקָבֶיךָ יִפְרֹצוּ׃ מוּסַר יְהוָה בְּנִי אַל־תִּמְאָס וְאַל־תָּקֹץ בְּתוֹכַחְתּוֹ׃

ר רגושה כי

תוכחות מוסר

ואל תהי מורה הוראה בדבר שנעשית עליו עד :

רפאות תהי לשרך וגו' · אחר שהזהיר לאדם שיתעסק בלימוד החכמה והבינה ובכל המשכים מהם שהם שלמות המדות והמעשה חזר והודיע לו שהתורה היא רפואה לגוף כמ"ש רפאות תהי לשרך וגו' מפני שיקשה על האדם לימוד החכמה שלימוד החכמה איננו אלא על ידי צער כמו שאמרו ז"ל כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וכו' ועוד אמרו דבר זה חז"ל על פסוק שאמר זאת התורה אדם כי ימות ר"ל שמי שרוצה לקנות חכמת התורה צריך שימית עצמו עליה וחשש שמא מפני קושי לימודה יתרשל האדם ולא יתעסק בה לזה אמר רפאות תהי לשרך ושקוי לעצמותיך הכוונה בזה לומר שהן אמת יש צער בלימודה כמו שאמרנו ולא נוכל לומר שהקב"ה עושה לו נס ולא יצטער שהקב"ה איננו משנה טבע העולם ומסדר המערכה בכלל כי היחתה איש אש בחיקו ובגדיו לא תשרפנה כן ג"כ בענין לימוד החכמה בודאי שיצטער בלימודה אמנם לא להכעיס את האדם שאע"פי שיצטער בלימוד החכמה בהתעסקו בה הנה היא עצמה תחזור ותעלה לו ארוכה ותעלה ורפואה לכל צער המגיע לו ממנה שכנגד מה שיגיע לו מהצער לבני מעים מסבת אכילתו פת במלח ומים במשורה שהמעים מצטמקין ומתכווצים ממיעוט האכילה והשתיה אמר רפאות תהי לשרך היא עצמה תתן לה רפואה לשרך דהיינו בני מעים וכנגד הצער המגיע לעצמות מסבת השינה על הארץ בלי כר וכסת שעצמותיו מתייבשים ומתכנכין אמר ושקוי לעצמותיך שהתורה מרפאה לעצמותיך ונותנת בהם לחלוחית ותכף ומיד תחזור לבריאותך ובתך הראשונים ולא יחסר מבריאותך ובתך הראשונים בלום והרויח מה שלמדת מן החכמה ואם תאמר הענינים שאתה מזהיר אותי עליהם לא יושגו אלא באריכות הזמן דהיינו חלק מהזמן יהיה בלימוד החכמה ואחר זה צריך זמן ללימוד הבינה והיראה והמוסרים ודקדוקי המעשים וא"כ אפי' האכילה המועטת שהיא פת במלח ומים במשורה לא תשיג ידי להם מאחר שאני טרוד ועסוק בלימוד החכמה כל היום לזה אמר כבד את ה' מהונך וגו' הכוונה בזה היא לומר אני משיאך עצה טובה והגונה לשתזכה להיות לך מזונותיך מוכנים לך ויהיו בריוח ולא בצמצום והוא אומרו כבד את ה' וגו' ר"ל על הצדקה המחוייבת עליך מן הדין אין אני צריך להזהירך עליה כי מצוה זו היא מצוה מן התורה וכמה פעמים הזהירה עליה התורה והיא מכללות המעשים טובים המוטלים עליך אמנם שמע בקולי איעצך ויהי אלהים עמך והוא אע"פי שיצאת ידי חובתך ממצות הצדקה ונתת מה שראוי לך ליתן כפי הדין תחזור ותתן צדקה מנדבת רוחך בלי שום חיוב אלא תתן מתנה אחרת בתורת מנחה ותשורה ודרך כבוד לש"ית דהיינו צדקה לעניים והגמול שיגמלך ה"ית על זה הוא כפי ערכו ומתנת ידו המלאה והרחבה ולא כפי ערך מתנתך ובזה לא יחסר לך כל טוב לעולם ותוכל לעסוק בתורה ביישוב הדעת ולא תצטרך לחשוב מחשבות על הפרנסה והמזונות כי סמוך לבך לא יירא · וז"ש כבד את ה' וגו' ר"ל שהצדקה שאתה נותן היא בדרך כבוד ולא בדרך חיוב שכבר יצאת ידי חובתך מן החיוב ומתנה זו איננה אלא דרך כבוד כמו מנחה ותשורה וז"ש מהונך ר"ל מהממון שנקרא הונך וזכית בו זכיה גמורה לפי שכבר נתת ממנו צדקה מה שראוי לך ליתן ומה שנשאר הוא הונך בודאי לפי שנפטר מן החיוב · וכיון שמתנה זו דרך כבוד צריכה שתהא מן הראשיות של דבר ולא משיוריו וכן ג"כ ראשיות זה צריך שיהיה מראשיות כל דבר כדי שתהא מתנה שלמה ולזה אמר ומראשית כל תבואתך · ואז כשהמתנה היא דרך כבוד מנדבת רוחך ולא על צד החיוב כדאמרן ועוד שהמתנה היא שלמה שהיא מראשית כל תבואה אז ה"ית ימלא את הברכה באסמיך ותזכה לאכול ושבוע והותר וז"ש וימלאו אסמיך חטה ושעורה וחמשת מיני דגן ולא שתטרח למלאת אותם בדרך אלא הם ימלאו מאליהם מכח הברכה שתשרה בהם ובזה יהיה לך שבע גדול · ובתירוש יקביך יפרוצו שיהיו מתמלאים ג"כ מאליהם מכח הברכה ויהיו נשפכין לחוץ מכח הברכה העצומה · והוכרחתי להפריד בין מלת אסמיך למלת שבע מפני שמלת שבע איננה מורה על דבר מסויים כגון חטה ושעורה וכיוצא בהם שייך בהם מלוי אלא שמלוי האסמים מן התבואה מורה על השבע ולא שיהיו מתמלאים מהשבע לכן הוכרחתי להפריד אותם · וכן מלת תירוש איננה סמוכה למלת יקביך שאם כן היה לו לומר ותירוש יקביך יפרוץ לכן הוכרחתי להפריד מלת תירוש ממלת יקביך ולהוסיף עליה אות בי"ת כאלו אמר ובתירוש ודוק :

מוסר ה' בני אל תמאס וגו' · אחר שנתן לו עצה הגונה לתקנת המזונות והפרנסה ויעד לו שהקב"ה משרה ברכה באסמיו ולא יחסר מכל טוב חשש שמא מתוך רוב ההשפעה שישפיע עליו ית' ימשך ממנה מדות רעות ולפחות ימשך ממנה מדת הגאוה שהיא אב לכל מדה רעה ומגונה ואז ראוי לענוש וליסורין ולזה אמר מוסר ה' בני אל תמאס וגו' הכוונה היא לומר בודאי הגמור שטבע העולם שכל אדם איננו רוצה ביסורין שיתיסר אבל מאחר שקנית החכמה והעושר והכבוד אי אפשר שלא ימעדו אשוריך ולא הלא לשורת הדין ואז אתה ראוי ליסורין לכן במטותא מינך כשיבואו עליך יסורין אל תמאס אותם מפני שתי סבות · האחת מפני שיסורין אלו במדת רחמים ולא במדת הדין כי שם הו"יה מורה על הרחמים וכיון שהם מדת הרחמים אל תמאסם והשנית מצד שאתה בני ראוי אתה לקבל דברי ואל תמאס היסורין וז"ש מוסר ה' בני אל תמאס מצד שם הו"יה שהוא מדת רחמים ומצד שאתה בני צריך אתה לקבל היסורין ולא תמאסם · ואם תאמר שאתה מקבל אותם באהבה מפאת השתי סבות שזכרנו ולא תמאסם עדיין אנו צריכים למודעי וצריך להודיעך קצת דברי אמת ולהזהירך שאם ארכו לך הימים ביסורין אל תקוץ בהם ותהי בועט באריכות זמנם עליך ותדע למה אני מזהירך בזריזות ובחילוף שלעולם לא תמאס אותם ולא תקוץ באריכותם מפני שאפשר כשיבואו עליך יסורין תפשפש בעצמך לומר אין יסורין בלא חטא ולכך באו עליך היסורין וכשתפשפש ולא תמצא בידך עון אשר חטא תהיה קורא תגר לומר על מה ועל מה עשה ה' לי הרעה הזאת לכך ועל כן אני מעוך ומזהירך מוסר ה' בני אל תמאס וכו' כי היסורין יבאו על האדם לאחת משתי סבות האחת היא מפני שה"ית מביא היסורין על הצדיקים אע"פי שאין בידם שום עון וחטא אלא מרוב אהבתו אותם מביא עליהם יסורין בעה"ז להגדיל שכרן בעו"הב ותמורת צערן הגשמי בעה"ז הוא נותן להם תענוג רוחני בעו"הב · והסבה השנית ליסורי הצדיקים בעה"ז הוא כדי שאם בידם עון אשר חטא מביא יסורין עליהם למרק אותו חטא שבידם ולנקותם מכל סיג וחלאה לכפר על פשעתם כדי שישארו זכים ונקיים ומנוקים מכל חטא ועון ולא יהיו עוד נענשים בעו"הב

כִּי אֶת אֲשֶׁר־יֶאֱהַב יְהוָה יוֹכִיחַ וּכְאָב אֶת־בֵּן יִרְצֶה׃ אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק
תבונה

תוכחות מוסר

בעוה"ב ולכן אני מזהירך שלעולם אל תמאס יסורין שאם הפשפש במעשיך והמצא שאין בידך עון אשר חטא אע"פ כן קבל היסורין מאהבה ואל תמאסם . כי את אשר יאהב ה' יוכיח. הכוונה היא שלפעמים לא יבואו יסורין על האדם אלא מצד אהבתו יתברך באדם יוכיח אותו להמיר רע המגיע לו בעוה"ז בשכר טוב שבוהן לו בעוה"ב ולכן אף אם ראית שאין בידך עון אשר חטא אל תתרעם על היסורין אלא קבל אותם מאהבה ואל תמאסם . והככה שהכית היא למרק החטא שבידו כמו שאמרנו וזהו שאמר וכאב את בן ירצה כמו האב שהוא בודאי אוהב את בנו ורוצה בו ואעפ"כ לא ירחיק ממנו שבט מוסר להחזירו למוטב ולהפרידו מהדרכים המגונים ויחזור לאהוב אותו כבראשונה נמצא כי תכלית היסורין שמיסר האב לבן היא האהבה שאוהב אותו כי מתחלה היה אוהב אותו וכשמצא בו שום דופי הוכיח אותו בשבט מיסור להסיר ממנו הדופי ואחר כך חוזר לאהבתו הראשונה שהיה אוהבו כן מדת הקב"ה עם הצדיקים על כן לעולם מוסר ה' בני אל המאס כיון שנראה לך שבידך עון אשר חטא כיון לא נראה לך אל תמאס היסורין . או כמו אפשר לומר בענין אחר ויהיה פירושו מלת מוסר מלשון קשרים וכבלים כמו מוסר מלכים פתח . והכוונה היא שיקשה על האדם לקיים הכללים והפרטים והדקדוקים והמוסרים שצוה בהם ה"ית דבשלמא קיום המצות אע"פ שיש טורח בקיומם ועמים האדם על עצמו לקיימם מרוחק אבל המוסרים ודקדוקי המעשים ודרך ארץ והכללים והפרטים שבכל ענין וענין מהנהגת האדם קשים על האדם לסבלם ומתוך כך ימאס אותם מלקיימם כגון הדבור צריך האדם לדקדק בדבורו שלא יוציא מפיו שום גנות או שום דבר דופי וכן בהליכתו וכן במאכלו ובמשתהו וכן בישיבתו ובעמידתו ובהלוכו ובשכבו ובקומו ובכל תנועותיו צריך ליזהר ולדקדק בהם וכל זה הוא משא כבד על האדם לקיימו לכן אמר מוסר ה' בני אל תמאס ר"ל אלו הקשרים והכבלים שקשרך בהם ה"ית והן מוטות עולם על צוארך אל תמאס אותם מלקיימם מפני קושיים וכבדותם ואם כבר מאסת אותם ופרקת עולם מעל צוארך יבא ה"ית להוכיחך על פניך בשביל שמאסת אותם ולא קיימת אותם אל תקוץ בתוכחתו . תדע למה אל תקוץ בתוכחתו כי את אשר יאהב ה' יוכיח ר"ל את האדם אשר יאהב את ה' ורוצה להדבק בעבודתו ועוסק בתורתו ומקיים מצותיו מוכיחו ה"ית על דקדוקי המעשים ועל המוסרים שהקב"ה מדקדק עם חסידיו כחוט השערה ולא לכל אדם הש"ית מוכיח על דברים אלו אלא לך ולדוגמתך שהם אהובים ורצויים לפניו ית' ולכן לכתחלה מוסר ה' שהם הקשרים והכבלים שגזר עליך ה"ית אל תמאס אותם ואם מאסת כבר אל תקוץ בתוכחתו וחזור בך וקבל כל גזרותיו עליך מאחר שאינו מוכיח על דברים אלו אלא לך מצד אהבתו אותך והיינו שסיים וכאב את בן ירצה ר"ל שהאב אינו מוכיח בדברים אלו שהם דברים דקים שבהם תלוי הנהגת האדם אלא לאותו הבן שירצה משאר בניו שאם ירצה אחד מבניו שהוא בכון לחש ועוסק בתורה ובמצות מוכיח אותו על דברים אלו יותר משאר בניו שלפי שאוהבו מצד מעשיו הטובים לכך שתרו מוסר בדברים אלו הנאותים לו כך הקב"ה מאחר שנכנסת בעסק התורה וקיום המצות הוא מדקדק עמך כחוט השערה ומוכיח אותך על פניך לכן אל תקוץ בתוכחתו מפני שהוא מצד האהבה שאוהב אותך משאר בני אדם ולכך לא הוכיח על זה אלא לך ולא לזולתך . ואפשר לפרש כמי מלת ירצה קאי על הבן כדי שיהיה הכתוב מקביל סיפיה לרישיה והכי פירושו וכאב את בן שירצה לדכו וייסרו של אביו ומקבל מוסרו ומפני זה אביו אינו מוכיח ומיסר משאר אחיו אלא אליו בלבד לפי שיודע בו שירצה הנהגתו הישרה ומקבל מוסרו . ולפי פירוש זה תהיה מלת ירצה הבדל ולא ביאור ופירושה וכאב את בן ירצה :

אשרי אדם וגו' . אחר שהזהיר על למוד החכמה ועל כל הדברים הנמשכים ממנה שהם מועילים לאדם בעוה"ז ובעוה"ב בא עתה לשבח ולאשר לאדם שהשיגה ואמר אשרי אדם מצא חכמה וגו' יש לומר הא דקאמר מלת מצא ולא קאמר אשרי אדם השיג חכמה או למד חכמה וכיוצא מפני שהשגת החכמה אינה אלא על ידי טורח ויגיעה כדאמרן לעיל לכן הוא מאשר האדם אשר השיג החכמה מבלי טורח ויגיעה אלא השיג אותה בנקל שנתן לו הקב"ה שכל זך עד שמצא אותה והשיגה כאדם המוצא מציאה שבאה לידו מבלי טורח ויגיעה . ויש לומר כמי בהפך שבא לאשר האדם שיגע וטרח בה יגיעה רבה וטורח רב עד שמצאה והשיגה כי אין מציאה אלא אחר החיפוש והטורח כמו שמצינו באחי יוסף ויחפש בגדול החל וגו' וימצא הגביע וגו' אלמא אין מציאה אלא אחר החיפוש והטעם שבא לשבח ולאשר מי שהשיגה על ידי טורח מפני שכשתהיה השגתה על ידי היגיעה והטורח תשאר חקוקה בלבו ורשומה בזכרונו ולא תשכח ממנו לעולם מה שאין כן למשיגה בנקל שתאבד ותשכח ממנו גם כן בנקל . והא דחזר ואמר מלת ואדם ולא הספיק לו לומר אשרי אדם מצא חכמה ויפיק תבונה מפני שאם היה אומר כן הוה משתמע מיניה שאינו מאושר אלא כשהיהם דהיינו בחכמה ובתבונה אבל בחכמה לבדה אינו נקרא מאושר לכן חזר ואמר ואדם יפיק תבונה לאשמועינן דבלימוד החכמה לבד נק' מאושר ומשמע נמי דאדם המפיק תבונה יש לו שני אושרים דמלת אשרי חוזרת על מי שמצא חכמה ועל מי שמפיק תבונה כאלו אמר אשרי אדם מצא חכמה ואשרי אדם יפיק תבונה אם כן המפיק תבונה מלבד האושר המגיע לו בהשגת החכמה יזכה לאושר אחר כי חלק לו בבינה . ואם תאמר מאחר שמי שהשיג הבינה יש לו שני אושרים היה לו להתחיל בו ולומר אשרי אדם יפיק תבונה ואדם מצא חכמה . יש לומר כיון שהחכמה היא התחלת הבינה ומהחכמה נמשכת הבינה שאם אין חכמה אין בינה לכן לא התחיל בה והתחיל בחכמה שהיא בערך אב לבינה . כי טוב סחרה מסחר כסף וגו' אחר ששבח את התורה והודיע מעלתה ואחז דבריו במה שאמר אשרי אדם מצא חכמה וגו' הוסיף עוד לתת טעם לשבח למעלתה וערכה ומבאר באר היטב תועלותיה בזה ובבא ואמר כי טוב סחרה וגו' לפי שסחורת הכסף וכל סחורה שבעולם אינו קונה וזוכה בריות המגיע לו באותה סחורה עד שתצא מידו ומרשותו לרשות הקונה אותה שאי אפשר שמגיע לידו ריוח ממנה והיא עדיין ברשותו אלא מהעדר הסחורה מרשותו מגיע לו הריוח אבל סחרה של תורה הריוח מגיע לו ממנה אף חכמתו עומדה לו ולא זזה ממנו ומכותליו והא דנקט בכסף לאו דוקא אלא כל מידי דמתקרי בכספי אפי' זהב ופנינים סחורת התורה עדיפא מינייהו ולא נקט כסף אלא משום דסחורת הכסף הצרוף על הרוב אין בה הפסד לפי שערכה ידוע ואין בה שום אחריות של הפסד וקפצי עלה זביני מה שאין כן בשאר סחורות אפי' זהב ופנינים שאין חריפים כמו הכסף הצרוף ולא קפצי עלייהו זביני ועוד שאין ערכם מוגבל לכן נקט כסף והכי משמעו כי טוב סחרה אפילו

מסחר

תְּבוּנָה: כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר־כָּסֶף וּמֵחָרוּץ תְּבוּאָתָהּ: יְקָרָה הִיא מִפְּנִיִּים וְכָל־חֲפָצֶיךָ לֹא

מפנינים ק׳ ישוו

תוכחות מוסר

מסחר כסף מפני שמגיע לו הריוח ע"י השגחתו ית' עליו והחכמה במקומה עומדת או מפני עסקו בתורה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ומשפיע עליו שפע אלהי ורווח די פרנסתו והותר או אם היה מלמד תינוקות או חזן בית הכנסת וכיוצא שמרויח די ספוקו וחכמתו עומדת לעד · אבל תבואתה לא מבעיא שהיא טובה מן הכסף אלא היא טובה אפילו מהחרוץ ופירוש תבואתה היינו החבורים והפירושים והחדושים הנמשכים ממנה ונסמכים עליה שמתחדשים ומתילדים כמו הפרי היוצא מן הגזע ומה שהחכמה טובה אפי' מהחרוץ לפי שהחרוץ כלה ואבד ואינו קיים לעולם שתחלתו עפר וסופו להיות עפר כמות שהיה כמו שפי' הרמב"ם ז"ל בהל' דעות שכל הוה הוא נפסד וחוזר למחצבו ולשרשו אבל דברי תורה הם קיימים לעולם ולא ישלוט בהם ההפסד והכליון · יקרה היא מפנינים וגו' שגדולתה ומעלתה וחשיבותה יותר מחשיבות הפנינים שהם אבנים טובות ומרגליות שאדם בר בברור ומניחם בחיקו לרוב מעלתן וחשיבותן ואם תאמר אחר שאמר שיקרה היא מפנינים שאין דבר אחר חשוב יותר ממנו למה הוסיף ואמר וכל חפציך לא ישוו בה שאין לך חפצים שהם חשובים יותר מפנינים · ויש לומר שיש קצת מבני אדם שחביבין אצלם מיני אבנים טובות יותר מפנינים אע"פ שהם פחותים מערך הפנינים ולזה הוסיף ואמר וכל חפציך לא ישוו בה בכינוי ולא אמר וכל חפצים לא ישוו בה לרמוז לזה שאם אתה בן אדם יש לך חפציך שהם אצלך חביבים יותר מפנינים אע"פ שהפנינים חשובים בערכם יותר מהם אע"פ כן לא ישוו בה והחכמה היא יקרה יותר מהם יש לדייק למה שינה בלשונו ואמר וכל חפציך לא ישוו בה הוה ליה למימר יקרה היא מפנינים ויקרה היא מכל חפציך שאין לומר דהוה ליה למימר יקרה היא מפנינים ומכל חפציך דכיון דמלת יקרה קאי אתרוייהו לא מצי למימר הכי אלא לא הול"ל אלא יקרה היא מפנינים ומכל חפצים ואכן צריכים למלת חפציך בכינוי לרמוז אל מה שאמרנו ועוד אי פריכינן הוה ליה למימר יקרה היא מפנינים ומכל חפצים א"כ אייתר ליה ומכל חפצים כיון שאין לך דבר חשוב יותר מפנינים כדאמרן לכן לא פריכינן אלא כדפריכינן דהוה ליה למימר יקרה היא מפנינים ויקרה היא מכל חפציך ולזה שינה בלשונו ואמר לא ישוו ואם רצונו לומר מלת ישוו היה ראוי לומר מלה השייכה לה דהיינו לא ישוו עמה דמשמע שכל חפציך אינן שוין לה אלא היא יקרה מהם ואמאי נקט מלת בה במקום מלת עמה:

לכן אני אומר שאין פירוש לא ישוו בה שאינן שוים לה אלא היא יקרה מהם אלא הכי פירושא וכל חפציך לא ישוו בה היינו אין להם שום שווי ואינן שוים כלום בערכה שאם תשים החפצים סמוכים אל החכמה ותאמר איזה מהם יקר ומעולה מחבירו אין התשובה לזה שהחכמה היא יקרה מהחפצים שבאמת שהחפצים נכנסין בסוגה אלא שהיא יקרה מהם אלא התשובה לזה היא שאינן נכנסים בסוגה ואינן שוים כלום בערכה ואם תאמר א"כ לא הוה ליה למימר אלא וכל חפציך לא ישוו בה בלבד ולא לימא יקרה היא מפנינים חדא דפנינים הם בכלל וכל חפציך ועוד משום דקשיא דידיה אדידיה דמעיקרא אמר יקרה היא מפנינים שהכניסה בסוג אחד עם הפנינים אלא שהיא יקרה מהם וחזר ואמר וכל חפציך שהם חביבין אצלך יותר מפנינים לא ישוו בה דמשמע מיניה שאינן נכנסין בסוגה ואינן שוים כלום בערכה אלא כל החפצים באין כנגדה · יש לומר דאיצטריך להרווייהו דאי לא הוה תני אלא וכל חפציך לא ישוו בה הוה אמינא דמאי דאמר וכל חפציך לא ישוו בה שפירושו אינן נכנסין בסוגה כדאמרן היינו דוקא חפצים שהם פחותים מן האבנים טובות אבל הפנינים ואבנים טובות שהם דבר חשוב אפשר שיכנסו בסוג אחד עם התורה ואפשר כמו שיהיו שקולים החכמה והפנינים לכן הקדים ואמר יקרה היא מפנינים דהשתא על כרחין לפרש וכל חפציך לא ישוו בה היינו חפצים שהם דומיא לפנינים וכיוצא בהם שהם אבנים טובות ואפילו חפציך שהם חביבין אצלך יותר מן הפנינים אף על פי שהם פחותים מן הפנינים אינן נכנסין בסוגה והוא הדין פנינים כמו אינן נכנסין עם החכמה בסוג אחד שכמו שאר אבנים טובות שהם חביבין אצל קצת מבני אדם יותר מן הפנינים אינן נכנסין בסוג אחד עם החכמה כן ג"כ הפנינים אבל כל אדם שהם חשובים בעיניהם יותר משאר אבנים טובות אינן נכנסין בסוג אחד עם החכמה ומה שאמר יקרה היא מפנינים הוא לגלות על מה שאמר וכל חפציך לא ישוו בה שפירושו אבנים טובות ולא סתם חפצים כדאמרן · אם כן נקיטנן מהא שהחכמה אין ערוך אליה מכל הדברים הגשמיים שלענין הסחורה טוב סחרה מסחר כסף ואם לענין הקיום והעמדה הרי החכמה קיימת לעולם מה שאין כן כזהב וכיוצא בו שהוא כלה ואבד וחוזר ואבד וחוזר עפר כתחלתו ולענין החשיבות והמעלה לא יכנסו תחת סוגה לא אבנים טובות ולא פנינים ולא סגולות מלכים ולא ניתן המעלה והחשיבות אלא לחכמה בלבד · ואפשר כמו לפרש בדרך הלצוי ואם הוא הלצוי כפי הזמן הקדום כפי זמנינו זה הוא פשט גמור · כי טוב סחרה מסחר כסף וגו' ר"ל תדע אימתי טוב סחרה מסחר כסף ויהיו המוממי"ן פירושם מ"ם הסיבה ר"ל כשיהיה לך סחר כסף אז הוא טוב סחרה כי טובה חכמה עם נחלה אבל אם אין לו סחר כסף אלא סחרה בלבד אינה מספקת ללומדה וכן ג"כ ומחרוץ תבואתה כי מסבת החרוץ שיש לו עושה תבואה ופרי ומחדש חדושים ומפלפל פלפולים שהם תבואת החכמה ופריה וכן יקרה היא מסבת הפנינים אז היא יקרה ולא מצד עצמה אלא מצד הפנינים שעמה כי חכמת המסכן בזויה ודבריו אינן נשמעין אבל מסבת הפנינים וכל חפציך לא ישוו בה זהו מה שראיתי ראיה חושית והש"ית יחזירנו בתשובה שלמה לפניו ויעזרנו על דבר כבוד שמו:

נחזור לענינינו כי מי שמשתדל בתורה ובמצות ובדברים הנכונים הנמשכים מהם זהו שלמות אמתי · ונוכל עוד לפרש יקרה היא מפנינים וגו' שנכנסת בסוג א' עם הפנינים אבל היא יקרה מפנינים אבל חפציך לא ישוו בה ונפרש מלת חפציך מלשון חפץ ורצון ר"ל וכל החפצים שאתה חפץ ומתאוה ומשתוקק לדברים גשמיים שהם לצורך הגוף כגון מי שחפץ ומתאוה לקנות ממון או שחפץ לקנות כבוד ומעלה ושררה ורבנות או שהוא חפץ ומתאוה להתוועד במשתה גדול שכל הדברים האלו נוגעים אל הגוף לא ישוו בה דהיינו אינן נכנסין בסוג החכמה וכלם באין כנגדה ואינן בערכין אליה · ותדע למה היא יקרה מפנינים וכל חפציך לא ישוו בה לפי שכל הקנינים והממון והסגולות ומיני המלבושים הנאים וכל אוצר כלי חמדה וכן השררה והכבוד המדומה שקונה האדם אין תועלתן אלא בעה"ז אבל החכמה תועלתה בעה"ז ובעוה"ב וזהו שאמר ארך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד דהיינו בעוה"ב שנקראת ימין לגבי העולם הזה ישיג תענוג המידי לארך ימים בשמאלה דהיינו העולם הזה ישיג עושר

וכבוד

יִשְׁווּ־בָהּ׃ אֹרֶךְ יָמִים בִּימִינָהּ בִּשְׂמֹאולָהּ עֹשֶׁר וְכָבוֹד׃ דְּרָכֶיהָ דַרְכֵי־נֹעַם וְכָל־נְתִיבוֹתֶיהָ שָׁלוֹם׃ עֵץ־חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר׃

יהוה

תוכחות מוסר

וכבוד · והא דלא קאמר עושר וכבוד בשמאלה כדקאמר ארך ימים בימינה אלא הקדים מלת בשמאלה לעושר וכבוד לאשמעינן דגם בע"הז זוכה לאריכות ימים שהתורה מארכת ימיו של אדם כדכתיב למען ירבו ימיכם וגו' וכתיב ולמען תאריכו ימים וגו' ומקראות רבים כאלה והכי פירושא דקרא ארך ימים בימינה גם בשמאלה בשמאלה עושר וכבוד ותהיה מלת בשמאלה משמשת לכאן ולכאן דהיינו לרישיה דקרא ולסיפיה · עוד כאן טעם לשבח למעלת התורה והחכמה על הדברים הגשמיים ואמר דרכיה דרכי נועם וגו' כי הדרכים הם סלולים ורבים בוקעים בהם וכבושים לבני אדם וההולך בהם הולך בנחת ויש לו נחת רוח בהליכתו בהם והנתיבות אדם מתקשה בהליכתו בהם מפני שאין כבושים לרוב בני אדם ואין רבים בוקעים בהם ולכן ההולך בהם מתקשה פן יסתכן מפני הלסטים שיהרגוהו כי יש נתיבות שמצויים בהם לסטים וכן רמז במלת דרכיה לדברים הפשוטים שבחכמה שכשאדם עוסק בהם יש לו נעימות ושמחה ונחת רוח כמו ההולכים בדרך סלולה שהולכים בה לבטח ובמלת נתיבותיה רמז אל עומק המושג שבה שהאדם מתקשה בהבנתו כמו הנתיבות שאדם מתקשה בהליכתו בהם שמא לא יצא מהם לשלום ולזה אמר דרכיה דרכי נועם כמו הדרכים אבל הנתיבות לפעמים שאדם ההולך בהם אינו יוצא בשלום אבל התורה כל נתיבותיה שלום שכל עומק המושג שבה כשיטרח בו ויחדד את שכלו ישכיל ויבין אותו על אמתתו ויצא ממנו בשלום ובמישור · אי נמי דמלת דרכיה רומזת אל תורה שבכתב ונתיבותיה רומזים אל תורה שבעל פה שהם המשנה ופירושה שהוא התלמוד שיש בהם קושי בהבנתם ויש בהם קושיות ותירוצים לתרץ המשניות והברייתות זו עם זו ולעשות שלום ביניהם ולזה אמר דרכיה שרומזים לתורה שבכתב הם דרכי נועם ויש לאדם נעימות וערבות בהתעסקו בהם וכל נתיבותיה שרומזים אל תורה שבעל פה שהיא קשת ההבנה אע"פי שבתחלת התעסקו בהם אין לו נעימות וערבות לסוף בשיתרץ משנה עם ברייתא או ברייתא עם משנה או משנה עם משנה או ברייתא עם ברייתא ויסתלק המחלוקת שביניהם ויצא שלום וינוחו על משכבותם מהרבי הקושיות מהטורח שטרחו לעשות שלום ביניהם ואז יש להם נעימות וערבות א"כ החכמה כל נתיבותיה שלום מה שאין כן בהולכי הנתיבות שאין רבים בוקעים בהם שלפעמים לא יצאו מהם בשלום ויגיע להם הנזק והסכנה · אי נמי נוכל לפרש שמלת דרכיה רומזת אל פשטי התורה שהם מתוקים מדבש ונופת צופים ויש לאדם העוסק בהם נעימות וערבות ולכן רובם ככולם של ישראל מתעסקים בהם שהם בדרך הכבושה שרבים בוקעים בה אבל נתיבותיה רומזים אל חכמת הקבלה וקראה בשם נתיבות שכמו שהנתיבות אין רבים בוקעים בהם ואינן כבושים לרבים אלא למיעוט בני אדם כן היא חכמת הקבלה לא דרכו בה רבים אלא מעט כי ראיתי בני עליה והמה מועטים לזה אמר דרכיה שהם פשטי התורה הם דרכי נועם כמו שאמרנו וכל נתיבותיה שהם רומזים אל חכמת הקבלה שלום ר"ל נתיבותיה הם לתכלית השלמות שבהם אדם יודע סתרי תורה וסודותיה ורזיה ובה יתורצו לו כל הספקות הנופלים בפשטים ויהיה פירוש מלת שלום מלשון שלמות לא כן הולכי הנתיבות שלפעמים יהיה להם חסרון בהליכתם בהם · אי נמי אפשר לפרש שדרכיה של תורה שהם דרכי נועם שהוא רומז אל פשטיה כדאמרן וגם כל נתיבותיה הרומזים אל חכמת הקבלה כלם שוים ושלום ביניהם שאין חכמת הקבלה מנגדת אל חכמת הפשט ולא חכמת הפשט מנגדת לחכמת הקבלה אלא שקולים הם ויכולו שניהם ואין חילוק ביניהם לא כן הדרכים והנתיבות שיש חילוק ביניהם שהדרכים אינן בחזקת סכנה והנתיבות יש בהם חשש הסכנה · עוד זה מדבר במעלת התורה ולשבחה ולפארה ולהגדיל מעלתה וחשיבותה ממעלת הדברים הגשמיים כמה שאמר עץ חיים היא למחזיקים בה וגו' מה שקרא התורה בשם עץ חיים מפני דמיונה לו שכמו שעץ החיים הנאמר במעשה בראשית האוכל ממנו הוא חי לעולם כך האוכל מלחמה של תורה לא שייך בו מות אלא לעולם נקרא חי אף כי אחרי מותו כי צדיקים במיתתן קרויים חיים כי אם נשאו מעו"הז שהחיים שבו יש להם קץ וגבול לחיותן אבל בארץ החיים הנצחיים שאין להם קץ וגבול ותכלית שהוא עולם שכולו ארוך ושכולו טוב ולזה התורה נקראת עץ חיים · אי נמי יש לפרש דהאי עץ חיים הוא שהם עץ ונקרא עץ חיים לפי שזן ומפרנס ומחיה בני אדם מפירותיו ומה שנקראת התורה עץ חיים שכמו שהעץ מגין על המסתופף בצלו משרב ושמש ונותן פירותיו מזמן לזמן כך המסתופף בצל התורה ונכנס תחת כנפיה היא מגינה עליו מכל צרה ונזק שלא יגעו בו לעולם וגם מספקת לו מזונותיו ופרנסתו ודי מחסורו ולא יחסר מכל טוב תמיד בכל זמן וזמן כמו העץ שנותן פירותיו מזמן לזמן ולכן נקט מלת היא ואמר עץ חיים היא לומר היא שעושה מעשים אלו ולא דבר אחר מהדברים הגשמיים עושה אלה · אי נמי יש לפרש עץ חיים היא וגו' ר"ל התורה מגדלת את העוסקים בה עד שקוראה אותם בשם עץ חיים והכי פירושא התורה היא ולא אחר זולתה היא שתוכל לקרוא לצדיקים בשם עץ חיים ולא דבר אחר מהדברים הגשמיים יוכל לקרות להם שם זה ושיעור הכתוב כך הוא כאלו אמר היא עץ חיים למחזיקים ר"ל היא שתוכל לקרות למחזיקים בה עץ חיים ולא אחר ולמה קוראה אותם עץ חיים לפי שבהתעסקם בה היא נותנת להם חיים נצחיים כמו עץ חיים מה העץ הזה אם יכרת עוד יחליף ותמיד הוא נקרא חי לפי שחיותו אינו נפסק לעולם כן האדם העוסק בתורה אין חייו נפסקין שאפי' אחר פטירתו מן העולם עוד יחליף חיים ומקיים בחיים נצחיים ואמר למחזיקים בה ולא אמר ללומדיה לומר מה שאמרתי לך שהתורה היא עץ חיים או נותנת הצדיקים כעץ חיים דהיינו שהתורה מגינה על הצדיקים לעולם בין בחייהם בין במותם ולא תפרד מהם לעולם היינו למחזיקים בה בשתי ידים ולא יפרדו ממנה לעולם ולא יהיה עסקם בה עראי אלא קבע דבכך היא המדה כשם שהם צדיקים ודבוקים בה תמיד כן התורה לא תזוז מהם מלהגין עליהם ומלהחיותם בע"הז ובע"הב ואמר ותומכיה מאושר לומר שמלבד שהיא הגין עליהם ותפרנס אותם ומסלקת מהם שם מות אלא נקראים תמיד חיים אפי' אחר פטירתן מן העולם עוד זאת להם שכל העולם יאשרו אותם וישבחו אותם לפארם ולרוממם על עסקם בתורה תמיד ועל יושר מעשיהם ומדותיהם הטובים ובמלא שקנו העושר והכבוד והחיים הזמניים והחיים הנצחיים · אבל יש לדייק דהוה ליה למימר ותומכיה מאושרים בלשון רבים דתומכיה היא לשון רבים ולמה התחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד · ויש לומר שרמז בזה אל המחזיקים ואל התומכים שלא יזכו אל מה שייעד להם באמרו עץ חיים היא וגו' אלא אם לא יהיה ביניהם שנאת חנם וחילוק לבבות אלא אע"פי שהם רבים

יהיו

יְהֹוָה בְּחָכְמָה יָסַד־אָרֶץ כּוֹנֵן שָׁמַיִם בִּתְבוּנָה : בְּדַעְתּוֹ תְּהוֹמוֹת נִבְקָעוּ וּשְׁחָקִים יִרְעֲפוּ־טָל : בְּנִי אַל־יָלֻזוּ מֵעֵינֶיךָ נְצֹר תֻּשִׁיָּה וּמְזִמָּה : וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ וְחֵן לְגַרְגְּרֹתֶיךָ : אָז תֵּלֵךְ לָבֶטַח דַּרְכֶּךָ

תוכחות מוסר

יהיו כלב אחד כאיש אחד ולזה התחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד :

ה' בחכמה יסד ארץ וגו'. רצה עוד להודיע יקר תפארת גדולת מעלת התורה ואמר ראה כמה גדלה ועצמה מעלתה וערכה הלא תראה כי ה' בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה כי הקב"ה בכח החכמה יסד ארץ כמו שאמרו רז"ל כי הקב"ה מביטה בחכמה שהיא התורה ובורא את העולם וכן כונן שמים בתבונה. ואע"פי שהשמים נבראו תחלה אליבא דמאן כמו שאמר הכתוב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ התחיל בבריאת הארץ לפי שהיא קרובה אלינו יותר מן השמים ועוד בדעתו שהיא דעת התורה התהומות נבקעו להוריד הגשמים כי העבים נושאים המים מן התהום וממתקין אותם ויורדים גשמים לעולם וכן השחקים ירעפו טל הכל בכח התורה וא"כ אתה בן אדם איך תעלים עין ותתרשל מלהתעסק בה כיון שבה נבראו כל העולמות ובה מתקיים כל כללות המציאות לכן אזור כגבר חלציך והתעסק בחכמה ובתבונה כי הם חייך ואורך ימיך והדבק בהם ומהם לא תזוז וז"ש בני אל ילוזו מעיניך ר"ל תמיד יהיו לנגד עיניך ולא תהיה ראייתך והסתכלותך אלא בהם ולא בדבר אחר זולתם ואע"פי שתהיה דבוק ואדוק בהם ולא תתרשל מהתעסק בהם עדין אתה צריך לדבר אחר שהוא עיקר כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה וכן אמרו רז"ל גדול תלמוד שמביא לידי מעשה כי לא נקרא התלמוד גדול אלא מפני תכליתו שהוא המעשה ולזה אמר נצור תושיה ומזמה שהם החכמה והתבונה נצור אותם לבל ימעדו אשוריך בהם אלא קיים אותם כי נאה דורש נאה מקיים. אבל לפי זה היה לו לומר אל ילוזו מנגד עיניך ולא מעיניך לכן אני אומר דפירוש מעיניך היינו עיני שכלך ומחשבתך אלא תמיד אתה צריך לחשב ולהרהר בהם שלא ישתכחו ממך ואם ראית שנשתכחו ממך נצור תושיה ומזמה ר"ל נצור אותם שלא יאבדו וישתכחו ממך במה שתחזור עליהם מתוך הספר ותזכור אותם שלא יאבדו וישתכחו ממך. אי נמי אפשר לפרש מלת מעיניך לשון מראה כמו ועינו כעין הבדולח ר"ל אל ילוזו החכמה והתבונה ממראית פניך ועתה שמע בקולי איעצך באיזה פנה לא ילוזו ממראית פניך נצור תושיה ומזמה כי במה שתקיים אותם יהיה הוד והדר על פניך כי חכמת אדם תאיר פניו ר"ל חכמת מי שהוא אדם ששם אדם מורה על יופי שכלו והנהגותיו כי על כן אבינו הראשון נקרא אדם על שהיה שלם במעשיו וגם כן מצינו באברהם אבינו ע"ה שנקרא בשם אדם כמ"ש האדם הגדול בענקים א"כ שם אדם מורה על הצדק והיושר ויראת ה' וז"ש חכמת אדם תאיר פניו דוקא מי שהוא אדם חכמתו תאיר פניו אבל מי שאינו אדם אע"פי שחכם הוא בתורה אין חכמתו מאירה פניו וז"ש בני אל ילוזו מעיניך ר"ל ממראית פניך ותדע באיזה דבר אל ילוזו נצור תושיה ומזמה ר"ל קיים אותם :

אי נמי אפשר לומר בני אל ילוזו מעיניך ר"ל התעסק בחכמה ובתבונה שניהם יחד ואל תאמר די לי שאתעסק ואטרח בחכמה לבדה דהיינו מה שמבואר ומפורש בספרים אבל התבונה שאני מחדש מדעתי ומבין דבר מתוך דבר אין לי עסק בה כי טורח ויגיעת התבונה הוא קשה יותר מלימוד החכמה ועוד שמא אטעה בהיקש הענינים לדמות ענין אל ענין כדי שאלמד סתום מן המפורש ויהיה אותו למוד בטעות שהענינים אינם דומים זה לזה לגמרי וההיקש אינו מכוון והלא שגיאה מתחת ידו ושגגת התלמוד עולה זדון ולא די שלא הרווחתי כלום אלא אדרבה אני נענש לזה אמר אל תאמר כן אלא נצור תושיה ומזמה והתעסק וטרח בכל כחך בשתיהם כדי שתשיג השלמות בעוה"ז ובעוה"ב הטורח שאתה טורח בלימוד החכמה יגיע לך ממנו תועלת בעוה"ב והטורח שאתה טורח ועמל בתבונה יגיע לך ממנו תועלת בעוה"ז ג"כ וז"ש ויהיו חיים לנפשך וחן לגרגרותיך ר"ל ויהיו החכמה והבינה חיים לנפשך וכו' החכמה היא חיים לנפשך בעוה"ב כי החכמה תחיה בעליה והתבונה חן לגרגרותיך כי כשאתה מחדש דברים שלא נכתבו בספרים ואתה מבין אותם מדעתך יהיו אותם הדברים חן לגרגרותיך שהוא מקום מוצא הדיבור ואתה מוצא חן בעיני בני אדם על אותם הדברים המחודשים שיצאו מגרגרותיך ואתה מוצא חן בעיני אלהים ואדם. נמצא כי טובים השנים מן האחד ולכן צריך אתה לטרוח בבינה ג"כ לתועלת העוה"ז. אבל יש לדייק מאחר דהזכיר חכמה ותבונה בקרא דלעיל מיניה ה' בחכמה יסד ארץ וגו' לא הוה ליה לזכור אותם עוד ולא הוה ליה למימר אלא בני אל ילוזו מעיניך נצור אותם ותו לא ועוד מאחר שחזר והזכיר אותם ולא הספיק לו במה שהזכיר אותם בקרא דלעיל מיניה למה לא הזכיר אותם בשמותם הנז"ל שהם חכמה ותבונה אלא הזכירם בשמות אחרים שהם תושיה ומזמה לכן נראה לי לומר מפני שהחכמה והתבונה יש בהם טורח רב וקושי עצום בהשגתם טורח הגוף וטורח הנפש טורח הגוף בענין האכילה כמ"ש כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל וכו' וגם במה שנודד שינה מעיניו בלילה וטורח הנפש בענין ההרהור והמחשבה שצריך להטריח שכלו ולייגעו יגיעה רבה עד אשר יורד לעומקה של הלכה ומעמיד הדברים על בוריין ועל אמתתם ולכן שלמה ע"ה בא להזהיר את האדם לבל יתרשל בעסקן ובלימודם מחמת קושיין וצערם וטרחם ואמר בני אל ילוזו מעיניך מחמת קושיין וצערן ולזה חזר והזכירם ושינה את שמם ממה שהזכירם למעלה ואמר נצור תושיה ומזמה ר"ל אע"פי שאתה מצטער בלימודן שעל כן נקראת תושיה שמתשת כחו של אדם דהיינו צער הגוף וגם צער השכל והמחשבה שעל כן נקראת מזמה שהיא לשון מחשבה שיש בהם טורח לשכל להרהר ולחשוב מחשבות עד שיבלה שכלו כדי להוציא הדבר לאמתו אע"פי כן נצור אותם והתעסק בהם ואל תעזוב אותם מפני קשיותם לפי שכל מה שאתה מצטער בשביל התעסקך בהם בין צער הגוף בין צער הנפש הכל יש לך שכר כנגדו כנגד צער הנפש אמר ויהיו חיים לנפשך שכל מה שציערת את נפשך בעסק התורה הוא חיים לנפשך בעוה"ב וכנגד מה שציערת את גופך יש לך שכר כנגדו בעוה"ז שיהיו חן לגרגרותיך והמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם במה שאתה מוציא מגרגרותיך שהוא מקום מוצא הדבור דברי חכמה ותבונה ודקדוקים ופלפולים וישבחוך ויאשרוך עליהם ותגדל מעלתך בעיניהם בשמעם מפיך אמריך נועם ועריבו וימתקו להם מדבש ונופת צופים א"כ לא תתרשל בענין החכמה והתבונה מאחר שבכל הצער שאתה מצטער בהם יש לך שכר כנגדו :

אז תלך לבטח וגו'. אחר שיעד לו שכר לגוף ולנפש בהתעסקו בחכמה ובבינה בא עתה ויעד לו שכר אחר ואמר אז תלך לבטח וגו' ר"ל בכל מקום שאתה הולך תלך לבטח ותהי מוצל מאת הפגעים והמקרים הפוגעים לאדם בהליכתו בדרך ורגלך לא תגוף שהמלאכים .

דַּרְכֶּךָ וְרַגְלְךָ לֹא תִגּוֹף: אִם־תִּשְׁכַּב לֹא־תִפְחָד וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ: אַל־תִּירָא מִפַּחַד פִּתְאֹם

תוכחות מוסר

שהמלאכים שהולכים עמו המה עומדים לימינו ולשמאלו כמו שכת' על כפים ישאוך פן תגוף באבן רגלך. אך קשה מאי רבותיה דהא התם דרך היא הדרך הכבושה לרבים והתם אדם הולך בה לבטח כיון שהיא כבושה לרבים. ויש לומר דלהכי נקט דרכך בכנוי ולא נקט אז תלך לבטח בדרך לומר שאפי' אתה הולך יחידי דהיינו דרכך לבד ואין אחרים הולכים עמך שאז יש חשש סכנה מן הלסטים או מחיות רעות אפי' הכי אתה הולך לבטח ואין אתה ניזוק ולא יקרך שום פגע רע. אך קשה דהוה ליה למימר אז תלך לבטח לדרכך באות למ"ד כמ"ש ויעקב הלך לדרכו ולא קאמר ויעקב הלך דרכו. על כן אני אומר שפירוש דרכך מלשון מנהג ונימוס כמו אם בדרכי תלך וכמו דרכיה דרכי נועם' והכי פירושו אז תלך לבטח דרכך ר"ל אז תלך לבטח ושמא תאמר אע"פ שכמה פעמים אתה הולך לבטח אתה חושש שמא לפעמים יגיע לך שום נזק ויקרך שום פגע לזה אמר מלת דרכך ר"ל שמה שאני אומר לך אז תלך לבטח זה יהיה דרכך ומנהגך לעולם שאתה הולך לבטח שכיון ששמירתך היא בהשגחה אלהית לא יגיע לך שום נזק לעולם ולא פגע רע. אי נמי קרא מיירי בפטירתו מן העולם ואע"ג דכבר אמר בקרא דלעיל מכיה ויהיו חיים לנפשך ופירשנו אותו על חיי העוה"ב כדלעיל הכא בהאי קרא בא להבטיחו שאפילו בהליכתו לשם לא יירא רע אלא ילך לבטח בלי משטינים ומקטרגים המונעים אותו מלחזור לשרשו ולמחצבו והיינו דקאמר דרכך ר"ל באותו דרך שבא בו לעולם הזה שהיתה נשמתו טהורה וקדושה ונקיה מכל סיג כן בחזרתו לשם באותו דרך עצמה חוזר בלי שום משטין ומעכב מאחר שהחזיר נשמתו זכה וברה ונקיה כמו בתחלתה שבאה לכאן לעומת שבא כן ילך באותה דרך עצמה וחסר למ"ד ממלת דרכך וכאלו כתיב בלמ"ד וכן ורגלך לא תגוף שאין לו שום עון ומכשול שיכשל בו אלא דרכו מסוקלת וסלולה וישרה ואין בה לא שום מכשול ולא שום עקמימות ומה שלא הזכיר הנגיפה אלא ברגל אחת ולא בשתים כאומרו ורגלך לא תגוף דהיינו רגל אחת וכן בקרא דעל כפים ישאוך פן תגוף באבן רגלך נמי משמעו רגל אחת בלבד משום דמכשול ונגיפת הרגל לא שייך אלא ברגל אחת בלבד מפני שהליכת האדם אינה בשתי רגליו באחת אלא מקדים כל רגל לחברתה והולך א"כ באותה רגל הקודמת לחברתה הוא נכשל ותגוף רגלו ולא בשתיהם באחת:

אם תשכב לא תפחד וגו'. קשה דאין הסדר השכיבה ברצון האדם דקאמר אם תשכב בלשון ספק דמשמע דהשכיבה היא ברשותו וברצונו אם ירצה ישכב ואם לא ירצה לא ישכב והרי מלינו דהאומר קונם עיני בשינה שלשה ימים מלקין אותו ויישן מפני שנשבע שבועת שוא ולא הוה ליה למימר אלא כאשר תשכב לא תפחד ויש לומר דהכי קאמר כשתהיה במקום שיש לך פחד אם תשכב כגון שתפחד שיגנבו ממונך ממך או יזיקוך ולכך לא תשכב אני מבטיחך שאם תשכב דהיינו שתטפתך שינה לא תפחד שה"ית יגין עליך מכל הפסד ומכל נזק וזו תשובה לדבריך שאתה מפחד אבל לפי האמת ושכבת לכתחלה ולא יגע בך רע ולא תאמר שאם תשכב לכתחלה נודדת השינה מעיניך ותהיה ניעור ולא נים ולא תיר ולא תיר מפני הפחד אלא וערבה שנתך כי ה' שומרך ולא יאונה לך כל און:

אי נמי אם עסקת בתורה בלילה ונודדת שינה מעיניך בפי כחך שאתה יכול לסבול ואתה רוצה לשכב אבל אתה מפחד אם תשכב שמא יבהלוך ויפחידוך חלומות רעים אני מבטיחך שאם תשכב לא תפחד מחלומות רעים אלא ושכבת וערבה שנתך ולא תהי נפשך עגומה עליך מחמת חלומות רעים. אבל קצת קשה דהוה ליה למימר וכאשר תשכב תערב שנתך כי הוא"ו של ושכבת מורה בעין חיוב שצריך לשכב לכך אני אומר דהכי פירושו שאם אתה מפחד לשכב מפני המזיקין או מפני הפגעים הפוגעים לאדם בלילה מתוך השינה אני מבטיחך שאם תשכב לא תפחד ואם תאמר אע"פ שאתה מבטיחני שאם אשכב לא אפחד אע"פ כן מפאת הפחד שבלבי אפי' אם ארצה לשכב לא תחטפני שינה. מפני שאני נבוך מפני הפחד לכן אמר ושכבת ר"ל אני מבטיחך שתוכל לשכב ולישן ולא די שתוכל לשכב אלא וערבה שנתך. אחר שהבטיחו על הליכתו בדרך כמ"ש אז תלך לבטח וגו' ואחר כך הבטיחו בשכבו כמ"ש אם תשכב לא תפחד וגו' הבטיחו בקומו ג"כ כאומרו אל תירא מפחד פתאום וגו' שאע"פ שמשמועה רעה לא יירא כי נכון לבו בטוח בה' מכל מקום אם יבא לו שום פחד רעה פתאום או הרעה עצמה פתאומית לפי שעה יחרד לבו ויתר ממקומו אע"פ שלא יגיע לו שום היזק לזה בא להבטיחו אל תירא מפחד פתאום שהוא פחד הרעה ומשואת רשעים כי תבא שהיא הרעה הפתאומיית כי לעולם לא יגיע לך לא פחד פתאומי ולא רעה פתאומית כי ה' יהיה בכסלך וגו' ר"ל כי ה' לבדו יהיה במבטחך ולא תשתף עמו אחר במבטחך אלא בטחונך בו בלבד ופירוש יהיה לשון הוה ולכן מאחר שאתה בוטח בו ומלבד שאתה בוטח בו לא תשתף עמו שום בריה בבטחונך עליו אלא אתה בוטח בו בלבד לפיכך ושמר רגלך מלכד לא אמר יושיעך או יצילך אלא אמר ושמר רגלך מלכד ר"ל שכמו השמירה של איזה דבר משום שלא יגנב ושלא תגע בו יד נועל בפניו בית או מניחו בתיבה דהיינו והי מוקף במחיצות כדי שלא תהי היד שולטת בו כך הקב"ה עושה לך שמירה מעולה כמו שמירת המחיצות ונועל בפניך שלא יגע בך לא פחד הרעה שהיא פתאומי ולא הרעה שהיא פתאומית מאחר שלא שמת בטחונך אלא על הקב"ה בלבד ולהכי דייק בלשונו ואמר כי ה' יהיה בכסלך ולא אמר בה' בכסלך או יהיה בכסלך בה' לרמוז אל מה שאמרנו כי ה' לבד יהיה במבטחך ולא תשתף עמו אחר. ולכן כמו שהקב"ה לא מנע ממך הטובה שאתה ראוי אליה אלא מרחיק מעליך הנזק ומקרב לך התועלת כן אתה ג"כ אל תמנע טוב מבעליו כגון העני שגזר עליך הקב"ה ותייבך חיוב גמור לתת לו צדקה אם כן אותה צדקה היא מונחת אצלך בתורת פקדון והעני הוא בעלה לכן אל תמנע הטוב שהיא הצדקה מבעלה שהוא העני בהיות לאל ידך לעשות וכן אם היה אדם ראוי לשום כבוד אל תמנע ממנו אותו כבוד שכיון שהוא ראוי לו מיקרי בעליו וצריך אתה לנהוג בו הכבוד הראוי לו כשאתה יכול לעשותו או אם ראית שום אדם שטרח על שום ריוח שיגיע לידו אל תמנע ממנו אותו הטוב אע"פ שעדיין לא זכה בו בעליו מיקרי כיון שטרח ונשתדל להשיגו ולכן לא תמנע אותו הטוב ממנו אלא השתדל להיות לו לעזר ולסיוע עד שישיג אותו הריוח אבל לבי נוקף בזה דקרא לאו סיפיה רישיה ולאו רישיה סיפיה דמשמעות דרישיה דקרא דקאמר אל תמנע טוב מבעליו היינו הרחקת הנזק שלא תהי מונע הטוב מבעליו דהיינו שב ואל תעשה וא"כ מאי מסיים בהיות לאל ידך לעשות דמשמע שמזהיר אותו על עשיית הטוב בהיות לאל ידו לעשות הא רישיה דקרא לא קאי מזהר אלא על מניעת הטוב מבעליו ולא על עשייתו. דבשלמא אי אמר קרא עשה טוב לבני אדם אתי שפיר מאי דמסיים בהיות לאל ידך לעשות אבל השתא

דרישיה

פִּתְאֹם וּמִשֹּׁאַת רְשָׁעִים כִּי תָבֹא׃ כִּי־יְהוָֹה יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ וְשָׁמַר רַגְלְךָ מִלָּכֶד׃ אַל־תִּמְנַע־טוֹב
מִבְּעָלָיו בִּהְיוֹת לְאֵל יָדֶיךָ לַעֲשׂוֹת׃ אַל־תֹּאמַר לְרֵעֶיךָ לֵךְ וָשׁוּב וּמָחָר אֶתֵּן וְיֵשׁ אִתָּךְ׃ אַל־
תַּחֲרֹשׁ עַל־רֵעֲךָ רָעָה וְהוּא־יוֹשֵׁב לָבֶטַח אִתָּךְ׃ אַל־תָּרוֹב עִם־אָדָם חִנָּם אִם־לֹא גְמָלְךָ רָעָה׃

ידך ק׳ לרעך ק׳ תריב ק׳

אל

תוכחות מוסר

דרישיה דקרא משתעי במניעת הטוב סיפיה איירי מקביל לרישיה דהא סיפיה משתעי בעשיית הטוב ולא במניעתו ואין לתרץ ולומר שמזהיר אותו על שני ענינים דהיינו ר"ל לא די לך שלא תמנע טוב מבעליו דהיינו שב ואל תעשה אלא צריך אתה לעשות עמו טובה בקום עשה דפשטיה דקרא דקאמר אל תמנע טוב וגו' בהיות לאל ידך וגו' לא משתמע אלא בענין אחד ואם כן קשיא סיפיה ארישיה כמו שאמרנו ולא נהירא כמו לתרץ כמו שפירשנו לעיל שפי' אל תמנע וגו' שבהעדר עשיית הטוב לבעליו אתה מונע הטוב מהם ולכך השתדל לעשות עמהם טובה בהיות לאל ידך לעשות כדי שלא תמנע טוב מבעליו בהעדר עשייתך עמהם הטוב דכיון שקרא אותם בעליו אע"פ שהאדם עושה להם הטוב הראוי להם איננו נקרא עשייה אלא העדר המניעה שאפי' למה שפירשנו אל תמנע טוב מבעליו דהיינו העני שכיון שאתה מחוייב לתת לו צדקה מנומוכך נקרא העני בעלה של צדקה וצריך אתה ליתנה לו אפילו הכי מה שתתן לו היינו העדר המניעה הוא שנקרא ולא עשיית חסד אלא כמו האדם שפורע חובו שאינו עושה חסד בזה וכ"ש לפי מה שפירשנו מלת מבעליו על האדם הראוי לכבוד ועל האדם הטורח בשביל איזה ריוח כיון שהאדם הזה ראוי לאותו כבוד או לאותו ריוח אפי' אתה מחזיק בידו להשיגם אין זה נקרא עשיית חסד כיון דקראם הכתוב בעליו אפי' אם אתה מעיר לעוזרם על השגתו לא מקרי עשיית החסד אלא העדר המניעה של טוב מבעליו כיון שהטוב ראויים לו ונקראו בעליו וא"כ הדרא קושיא לדוכתה דהתחיל במניעת הטוב וסיים בעשייתו ועוד קשה דלא הוה ליה למימר אלא אל תמנע טוב מבעליו אלא עשה אותו ואכן ידעינן דלא משתעי קרא אלא במי שיש לאל ידו לעשות דאי במי שאין לאל ידו לעשות קא מיירי מאי אל תמנע טוב דקאמר הא ליכא טוב א"כ הוה עדיף טפי למימר אל תמנע טוב מבעליו אלא עשה אותו מדקאמר השתא בהיות לאל ידך לעשות דלא אצטריכא אלא למשמע מינה עשיית הטוב אבל לגופא לא אצטריכא דאכן ידעינן דלא מיירי קרא אלא במי שיש לאל ידו לעשות על כן נראה לי דאפשר לפרש הכי אל תמנע טוב מבעליו וכו' ר"ל אל תהי מונע ומעכב טוב מבעליו בהיות לאל ידך לעשות המניעה והעיכוב ר"ל שאם יש לך כח וגבורה למנוע הטוב מבעליו אל תעשה כן ודע כי ה"ית שלטנותו בכל הממלכות ומענישך על זה ולכן אל תאמר לרעך וגו' ר"ל מאחר שהטוב למי שראוי לו נקרא בעליו אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך יכולת לדחותו לשעות או למחר שלא בדין אע"פ שבסוף ליתן לו קרי ביה אל תמנע טוב מבעליו לפי שעה כ"ש שאם נפרש אל תאמר לרעך וגו' בשכיר שתובע שכירותו שודאי לא אמר לו לך ושוב וגו' אלא מחמת אלמותו דאל"כ מה מועיל באמרו לך ושוב וגו' הרי השכיר תובעו בדין ופורע לו חובו בו ביום אלא ודאי מפני אלמותו הוא דוחה אותו ולכך בא להזהירו אל תאמר וגו' ולפירושא קמא במי יתישב המשך פסוק זה אל הקודם לו בך מאחר שהזהירך אל תמנע טוב מבעליו היינו העדר עשיית הטוב אלא עשה הטוב בהיות לאל ידך לעשות צריך אתה להזהר שלא תאמר לרעך וגו' דהיינו העדר עשיית הטוב אלא צריך אתה לעשות עמו טובה ולפורעו מיד בשתובעך:

אי כמי אל תמנע טוב מבעליו פירוש אל תמנע עשיית הטוב מבעליו הרגילים לעשותו בסבת היות לאל ידך כח ואלמות לעשות דבר זה שלא כהוגן ושלא כשורה כדי לצער המוצרכים לאותו טוב: אי כמי אל תמנע טוב מבעליו היינו אל תמנע עשיית הטוב מבעליו הראויים לו והמוצרכים אליו בסבת היות לאל ידך לעשות כל חפציך וצרכיך ואתה דן חבירך כפי ערכך ותאמר בשם שאני איני צריך לאותו דבר שמבקש העני או השכור כך הוא ג"כ איננו מוצרך כי אלו לא היה צריך לא היה תובעך וכפי זה נמשך הכתוב שאחריו אל תאמר לרעך וגו' ר"ל אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן ויש אתך פירוש בשביל שיהיה אתך מעות לעשות צרכיך לכך אתה אומר לו לך ושוב ומחר אתן שהאמר כמו שאני איני מוצרך כך התובע אותי איננו מוצרך מפני שלא בא לתבוע ממך אלא מפני צרכיותו · ואפשר לומר כמי כפי דרך זה שמה שאמר אל תאמר לרעך קאי אכוליה קרא ר"ל אל תאמר לרעך לך ושוב וגו' ואל תאמר לו ג"כ ויש אתך ולעת כזאת אין אתה מוצרך מפני שלא בא לתבעך אלא מפני הצורך ודוחק השעה:

אי כמי אל תאמר לרעך וגו' ר"ל אפי' לרעך שהוא שוה לך ואמוד שאינו מוצרך אפי' הכי לא תאמר לו לך ושוב ובשישוב תאמר לו מחר אתן ויש אתך כדי לפורעו שודאי לא בהכוונה בזה אלא להטריחו ולצערו מפני שחשבת עליו שעשה לך שום רעה ולכן סמך לו הכתוב הסמשך אחריו אל תחרוש על רעך רעה ר"ל אל תחרוש על רעך שעשה לך שום רעה והוא יושב לבטח אתך ר"ל והוא יושב תמיד לבטח אתך בנאמן אהבתך ובטוח ממך שג"כ אתה בנאמן אהבתו ועכשו אתה חורש עליו רעה: אי כמי אל תחרוש על רעך אשר בנפשך לעשות לו רעה ואמר אל תחרוש ולא אמר אל תחשוב על רעך רעה לומר מפני שהוא רעך ואתה מתביש בשתגלה רעתך שאתה עושה לו אתה עושה לו הרעה בסתר שלא ירגיש בה כמו החרישה שבשהאדם חורש הוא מכסה הזרע בעפר ומטמינו שלא יתגלה ואותו הכיסוי הוא סבת גדולו וגלויו שיצא בשרש בארץ ויוצא לחוץ ונראה לעין כל כך אתה מכסה הרעה שאתה עושה שלא התגלה ואחר כך היא מתגלגלת וגדלה ועולה והוא לא ירגיש בתחבולותיך וסבור שמאליה באה אליו הרעה וז"ש והוא יושב לבטח אתך ר"ל והוא יושב לבטח והיה אתך בשעת עשיית הרעה מפני שאיננו מרגיש בה:

אי כמי אל תחרוש על רעך רעה וגו' ר"ל רעך שהוא בן גילך ושוה לך אל תחרוש עליו רעה ר"ל אל תחרוש עליו לעשות לו רעה והוא יושב לבטח אתך ופירוש אתך היינו שכיון שהוא שוה לך ובן גילך הוא סובר שהוא אתך במחשבה אחת ובשם שאתה בטוח מהזיקך לו ולכן אל תבא עליו בעקיפין ותחרוש עליו רעה ואמר אל תריב עם אדם חנם וגו' לפי שהזהיר אותו בפסוק הקודם אל תחרוש על רעך רעה דהיינו על רעך ומכירך שאתה מתבייש ממנו לעשות לו רעה בפרהסיא אלא בסתר על ידי מחשבה ותחבולה כדי שלא ירגיש סמך לו אל תריב עם אדם חנם ולא אמר אל תריב עם רעך חנם כמ"ש בפסוק הקודם לו אלא בהם אדם שאינו רעו ומכירו דבודאי שלא יתבייש ממנו דמריב ומתקוטט עמו פנים אל פנים לכך הזהירו אל תריב עם אדם בהם חנם שאינו יודעו ומכירו אבל על יודעו ומכירו אמר אל תחרוש על

רעך

אַל־תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס וְאַל־תִּבְחַר בְּכָל־דְּרָכָיו׃ כִּי תוֹעֲבַת יְהוָה נָלוֹז וְאֶת־יְשָׁרִים סוֹדוֹ׃
מְאֵרַת יְהוָה בְּבֵית רָשָׁע וּנְוֵה צַדִּיקִים יְבָרֵךְ׃ אִם־לַלֵּצִים הוּא־יָלִיץ וְלַעֲנָיִים יִתֶּן־חֵן׃ כָּבוֹד
ולענוים ק׳ חכמים

תוכחות מוסר

רעך לפי שמתכוין ממנו. אבל קשיא לי דהוה ליה למימר אל תריב עם אדם חנם אם לא עשה לך רעה מאי אם לא גמלך רעה ובי בשביל שלא גמלו רעה על הרעה שעשה לו הוא מריב עמו דאצטריך קרא להזהירו שלא יריב עמו. ולכן אפשר לפרש שלפעמים אדם מתקוטט עם חבירו ומחרפו ומגדפו בדברי חירופין וגידופין וחבירו שומע חרפתו ואינו משיבו כלום והמחרף חוזר ומריב עמו ואומר לו למה לא השבתני להשיב אותי על דברי אין זה אלא ממיעוט ערכי אצלך ולזה בא להזהירו אל תריב עם אדם חנם אם לא גמלך רעה ותאמר לו אין אני חשוב אצלך לכך לא גמלתני רעה. ואמר אל תקנא באיש חמס וגו׳ ר״ל מה שאני מזהירך על דברים אלו שהם אל תמנע טוב וגו׳ אל תאמר לרעך וגו׳ אל תחרוש על וגו׳ אל תריב עם אדם חנם וגו׳ שהם דברים שאין סובלן השכל אלא הם עניני רשע ואכזריות ומסתמא אין אני צריך להזהירם עליהם לפי שראיתי בעלי חמס ובעלי זרוע ואכזריות ומצליחים במעשיהם הרעים ותחוש אני שמא ברואתך הצלחתם במעשיהם הרעים יסיתך יצרך לעשות כמעשיהם לכן אני מזהירך על כל אלה הדברים ומזהירך כמי על הכתם ושרשם שהוא הקנאה מבעלי חמס ובעלי זרוע ולכן אמר אל תקנא באיש חמס ר״ל שכל הענינים שהזהרתיך עליהם כלם במנהגם באיש חמס ובעל זרוע והחמס הוא בבנין אב לכל העבירות המשתלשלים ממנו כי החמס תולדותיו ממדת הגאוה כי לפי שאין בני אדם בעיניו כערך לכך הוא מתגבר עליהם וגוזלן ואונסן וממדת החמס נמשכין עבירות רבות שהם הכחש והכזב ושבועת שוא והגיאוף שגוזל אשת חבירו ג״כ וכיוצא בזה מדברים הרעים הנמשכים מחמדת הממון ולכן בדור המבול לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל והיינו שסיים ואל תבחר בכל דרכיו כי אם אתה מתקנא ממנו אתה בוחר בכל דרכיו הנמשכים ממדת החמס ולכן אמר אל תקנא באיש חמס ואל תבחר בכל דרכיו הנמשכים ממדה זו:

כי תועבת ה׳ נלוז. ר״ל שהחמס וכל העבירות הנמשכים ממנו מלבד שהזהירה התורה עליהם אלא הם מגונים אבל השכל כי אין שכלו של אדם מסכים על עשיית החמס והגזל ואם כן מי שהוא חומס וגוזל מלבד שהוא עובר על דברי התורה שהזהירה אותנו על החמס ועל הגזל אלא אף גם זאת שעושה דברים אלו שהם כנגד שכלו לפי שאין שכלו מסכים לעשותם ולמה נקרא נלוז שעושה דברים שהם הפך היושר ולכן הקב״ה שונא אותו לפי שמלבד שעבר על דעתו ית׳ אלא גם עבר על דעת עצמו וז״ש כי תועבת ה׳ נלוז לפי שמניח דרכי היושר והולך ארחות עקלקלות שהם עקלקלות אפי׳ מצד שכלו אבל הישרים שהם הולכים דרך ישרה בין במצות השמעיות בין במצות השכליות הקב״ה אוהב אותם וז״ש ואת ישרים סודו שאין האדם מגלה סודו אלא למי שהוא אוהבו כן גם כן הקב״ה עם הישרים שהוא אוהבם מגלה סודו וקראו נלוז שהוא פעול על שם פעולתו שהוא מליז וכמוהו רבים כמו כאלה נובלת עליה וכיוצא בה. אי נמי כי תועבת ה׳ נלוז וגו׳ מי שהוא נלוז הקב״ה שונאו ומרחק ממנו ואת ישרים סודו ר״ל אבל הישרים הוא מתקרב אליהם ומגלה להם סודו. ואמר מארת ה׳ בבית רשע ר״ל אל תהי מתפתה ליצרך בעבור הצלחת הרשעים בראותך שכל מה שהם מריעים מעשיהם והטובה בשפעת להם והם בגדר המעלות כי אחריתם מרה כלענה שתחול המארה והחסרון בביתם ותחת פתיגיל שק כי תחת יופי והרעה הזאת נמשכת בטבע ממעשיהם הרעים ולכן לא אמר ממאיר ה׳ בית רשע אלא אמר מארת ה׳ בבית רשע שהמארה באה לביתם מאליה אבל נוה צדיקים יברך הקב״ה יברך אותו בעצמו מרוב חבתם אצלו ועוד שהמארה נופלת בבית רשע אפי׳ לא היה בבית אלא רשע אחד בלבד תפול המארה בביתו ויהיה חסר מכל טוב שהיה לו בתחלה ולא ישאר בידו מאומה מכל עמלו אבל נוה צדיקים יברך בית הצדיקים קראה בשם נוה שהוא ירושלם כמ״ש עיניך תראינה ירושלם נוה שאנן וכמו שירושלם הקב״ה משגיח עליה לטובה כמ״ש הכתוב תמיד עיני ה׳ אלהיך בה כך הנוה של צדיקים אע״פי שהם רבים וברכותם מרובים הקב״ה משגיח עליהם ויברך את נויהם עד שיבלו שפתותיהם מלומר די: אי נמי מארת ה׳ בבית רשע וגו׳ ר״ל בבית עצמה דהיינו בארכה וברחבה תפול המארה עד שלא תספיק אלא לרשע אחד כדי שלא יתפרנסו עמו שם רשעים אחרים כי פיזור לרשעים הנאה להם והנאה לעולם אבל נוה צדיקים צדיקים יברך כי אפי׳ אינו מספיק אלא לצדיק אחד הקב״ה יברך נויהם וירחיב גבולם כשיספיק לצדיקים הרבה:

אי נמי מארת ה׳ בבית רשע וגו׳. אפשר לומר דפירוש בית רשע היינו אשתו וכוונתו לומר דמארת ה׳ נופלת באשתו בבנים אשר הלך עד אשר ישאר עירירי לא נין לו ולא נכד בעמו ואין שריד במגוריו אבל נוה צדיקים שנקראת האשה נות בית יברך ויוסיף ה׳ עליהם אלף פעמים ויהיו להם בנים ובנות ברכוי ואפילו היתה הנות בית כל צדיקים הרבה כגון שנפטר הצדיק ואשתו נשאת לצדיק אחר מתברכת אותה האשה עם כל צדיק וצדיק שנשאת לו ומעמדת בנים מכלם. ואם תאמר כיון שהמארה מאליה נופלת בבית רשע כדאמרן אמאי קאמר מארת ה׳ לא הוה ליה למימר אלא מארה בבית רשע ומה לו להזכיר השם. יש לומר דהא דהזכיר שם השם משום מלת יברך דקאי על השם ואי לא הוה אמר אלא מארה בבית רשע אי קאמר בתר הכי מלת יברך לא ידעי׳ אהיכא קאי מלת יברך ואין לומר דהוה ליה למימר מארה בבית רשע וברכה בנוה צדיקים שהרי כבר אמרנו שהברכה היא על ידי הקב״ה שהוא בעצמו יברך א״כ מוכרח הוא לומר מלת יברך. ואין לומר דלא הוה ליה לומר מלת ה׳ כלל ומלת יברך קאי אקרא דלעיל מיניה דקאמר כי תועבת ה׳ נלוז דכיון שהם שני פסוקים הרי הם כמרוחקים. ואין לומר ג״כ דהוה ליה למימר מארה בבית רשע ונוה צדיקים יברך ה׳ דעדיף ליה טפי לאקדומי מלת ה׳ למלת יברך: ואמר אם ללצים הוא יליץ וגו׳ שהוא מענין הכתוב הקודם לו שאמר מארת ה׳ בבית רשע שכוונתו לומר כמו שפירשנו שהרעה באה מאליה לעושי הרשע לזה הוסיף ג״כ ואמר אם ללצים הוא יליץ וגו׳ ר״ל ללצים הם המתלוצצים על בני אדם ששתים רעות עשו אחת במה שאבדו זמנם בעניני ההתלוצצות במקום שהיה להם להתעסק בדרכי השלמות והשנית במה שעולבים בני אדם בהתלוצצותם וחירופם וגידופם ואע״פי כן ה״ית אינו מענישם בעצמו אלא העונש נמשך להם מהתלוצצותם על אחרים ומאבוד זמנם בדברים שאין יוצא להם מהם שום תועלת אלא אדרבה יוצא להם מהם היזקא דשכיח ולזה אמר אם ללצים הוא יליץ ר״ל שאינו מביא עליהם עונש ע״י עצמו אלא הרעה נמשכת להם ממעשיהם הרעים ולכן ה״ית הוא יליץ ר״ל מתלוצץ עליהם על שגרמו הרעה מתוך מעשיהם וא״כ ה״ית מתלוצץ עליהם בלבד שהמשיכו העונש להם אבל אינו מענישם אבל לענוים לא מבעיא שאוהבם ומתכוון

בהפך

חֲכָמִים יִנְחָלוּ וּכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן:

ד שמעו

הוכחות מוסר

בהפך מן הליצנים שצוחקים ומתלוצצים עליהם שהם בשמירת עצמם מן העונש אלא אדרבה יתן להם חן בפועל בעיני כל רואיהם ויכירום כי המה זרע ברוכי ה' ויכבדו אותם וינשאו אותם למעלה למעלה והכבוד שמכבדים אותם הוא כבוד תמידי שאין לו הפסק כי הכבוד הנמשך מהעושר כאשר העושר מבעליו נקלה הכבוד שלא די שנפסק הכבוד אלא שהוא בקלון שמכיון שהכבוד היה תלוי בעושר בהבטל הסבה שהוא העושר בטל המסובב שהוא הכבוד וכן מי שהשיג כבוד מחמת שהיה מכיר במלכות ורוח המושל עלתה עליו באבוד אוהב המלכות גלה כבוד מאהליו ועל הרוב שישיג חרפה ובוז מבני אדם שלא יבצר ממנו מדת הגאוה בפרט וממנה יגיע לעבירות חמורות וכח הזרוע והאלמות ועולב בני אדם בדבורו ובמעשהו אבל הכבוד הנמשך מעסק התורה. הוא תמידי ואין לו הפסק לעולם וז"ש כבוד חכמים ינחלו ר"ל שהכבוד שישיגו החכמים אין לו הפסק כמו הנחלה שמשהחזיק בה האדם אין שום אדם יכול לנתקה מידו לפי שכל העולם מודים ומעידים שהיא שלו ואין לה הפסק לדורות ג"כ כן הכבוד המשיגים החכמים הוא תמידי ואין לו הפסק לעולם ואפשר שישאר אותו הכבוד לדורותיו · אבל יש לדייק למה בחכמים התחיל בלשון רבים ואמר חכמים וסיים ג"כ בלשון רבים וקאמר ינחלו שהוא לשון רבים ובכסילים שינה בלשונו והתחיל בלשון רבים במלת כסילים וסיים בלשון יחיד מרים קלון שהוא לשון יחיד · ואפשר לתרץ זה במה שהוא ידוע ומפורסם כי הדברים המצויים לרוב אינן יקרי הערך לפי שמצויין בכל עת ובכל מקום מחמת ריבויין אבל הדברים שאינן מצויים כל כך הם יקרי הערך מצד מיעוטן שלכן האבנים טובות ומרגליות ערכן יקר מאד מצד מיעוטן ואינם מצויים כל כך ולכן אינם נמצאים על הרוב אלא באוצרות מלכים ובמכמניהם שלרוב עשרם מזילים הם כסף מלא שלם בכל שוויין כדי לקנותם לשם ולתפארת ועתה בא להודיענו שכבוד התורה וערך הדרה אינו בערך הדברים המצויים לרוב שאינן בערך כל כך מחמת רבויין אלא כבוד התורה אע"פ שהיא מצויה לכל מי שרוצה להחזיק בה כמ"ש הכתיב תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב אפ"ה ערכה וכבודה אינו מתמעט לרוב מציאותה וז"ש כבוד חכמים ינחלו ר"ל שלענין הערך והכבוד אע"פ שמצויים חכמים רבים לא יתמעט כבודם לרוב מציאותו אלא אע"פ שהם רבים כלם ינחלו הכבוד ומחזיקים בו כנחלה ואל יאמר האומר מה לנו ולכבוד כל החכמים די לנו שנתכבד בכבוד עם שלשה או ארבעה חכמים שאנו צריכים להם ותו לא לפי שכל אחד מהחכמים יש בו דבר תועלת שאינו בחבירו שזה רוב חכמתו בתלמוד וזה במדרש וזה בחכמת הקבלה לכן כולם אנו צריכים להם ולכן התחיל בלשון רבים · אבל הכסילים הטעם שהתחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד הוא מפני שהסברא נותנת שאינו דומה קלון וחרפת אדם אחד שפירש מדרכי הצבור לבדו ולא אחר עמו לחרפתו ובשתו אם פירש מדרכי התורה ואחרים פירשו עמו שאם פירשו רבים מדרכי הצבור כל אחד מהם יתמעט קלונו מפני שאנו תולין לומר זה פתה את חבירו וזה הסית את חבירו וזה הדיחו או למד ממנו ואלו היה כל אחד לבדו או לא קדמו אחר לא היה עובר על דברי התורה מפני שתגדל חרפתו ובשתו. וכלמתו בעשותו הדבר הרע הזה שלא החליף פניו ועבר על דבר זה אלא הוא לבדו ואין אחר עמו וא"כ אדם זה כשמעדו רגליו ועבר עבירה לבדו בלי שום שותף אחר עמו תגדל צחנתו ובאשו עד למאד ואוי לה לאותה

כלמה וזהו מה שנותן השכל והסברא לכן בא שהע"ה ואמר לא כי אלא וכסילים מרים קלון אע"פ שהכסילים הרבה והסברא נותנת שיתמעט קלונם כשנאמר זה הסית את חבירו וזה הדיח את חבירו או למד ממנו אע"פי כן כל אחד מהם יש לו חרפה גדולה כאלו עשה אותה העבירה לבדו וקלונו גדול וחרפתו ובשתו וכלמתו הם גדולים שכל אחד מהם מצווה ועומד מדברי התורה וא"כ לא היה לו ללמוד או להתפתות מאחרים ולא יתמעט קלונו הרב בשיתופו בעבירה עם אחרים וז"ש וכסילים אע"פי שהם רבים כל אחד מהם מרים ומגביה הקלון כאלו עשה אותה עבירה לבדו ואדרבה אפשר לומר שכל אחד מהם תגדל אשמתו ובשתו וכלמתו כאלו עשה עבירה יחידי מפני שכל אחד מהם היה לו להזכיר את חבירו ענין איסור העבירה כדי שיפרוש ממנה ולכן כל אחד מהם נחשב כאלו עבר עבירה יחידי ולכך הוא מרים ומגביה קלון עד למאד כאלו עשאה יחידי:

אי נמי אפשר לומר בדרך אחרת במה שנדייק למה בחכמה נקט לשון נחלה ובכסילים נקט לשון הרמה והיה לו להשוות מדותיו ולומר כבוד חכמים מרוממים וכסילים מרים קלון או היה לו לומר כבוד חכמים ינחלו וכסילים נוחל קלון · ואפשר לומר שבא להודיענו ההפרש שיש בין החכמים ובין הכסילים שהחכמים הכבוד שמשיגים על ידי התעסקם בתורה ובדרכי השלמות אינם משיגים אותו תכף ומיד לתחלת התעסקם בהם אלא אחר שממלאים כריסם מפשטי התורה ומהמדרש ומהדינים עד שיהיו ראויים לכבוד ולמינוי ולשררה כגון שראויים להתמנות שלוחי צבור או דיינין או ראשי ישיבה והכסילים תכף ומיד לכסילותם וזדונם ורשעותם משיגים הקלון ומן הידוע כי הכבוד טבע כל אדם מתאוה לו ומשתוקק אליו להשיגו א"כ החכמים אע"פי שלא ישיגו הכבוד תכף ומיד אלא אחר זמן דהיינו אחר שטרחו ועמלו בעסק התורה ועוד שטבע האדם להיות רודף אחר הכבוד והיה להם לרדוף אחר הכבוד מפאת שתי סבות הנז' אחת מפאת טבעם כנז' והשנית מפאת שטרחו ועמלו בעסק התורה זמן רב ואע"פי כן אינם משיגים אותו אלא בתורת נחלה שכמו שהנחלה לא יועיל בה שום השתדלות להשיגה אלא מאליה באה ליורש שאי אפשר לעשות השתדלות להרוג המוריש כדי ליורשו ועוד שאין זמן קבוע ומסויים להגעת הירושה ליד היורש אלא שמא היום תגיע לידו או מחר או אחר עשרים שנה או שלשים שנה כך הם החכמים אינם משתדלים להשיג הכבוד אע"פי שהוא נכסף לכל אדם בטבעו וגם אין להם זמן קבוע להשגתו אלא מאליו בא להם פתע פתאום לפי שסבת התעסקם בתורה ובדרכי השלמות אינו אלא לשם שמים לעשות רצון קונם וסוף הכבוד לבוא מאליו ואינם משתדלים להשיגו אע"פי שהכבוד נכסף לכל אדם בטבעו ואלו הקלון נמאס לכל אדם בטבעו שאין שום אדם רוצה להיות בקלון ואפילו הכי הכסילים נושאים ומרימים הקלון להם וחוטפים אותו בידים בעשותם רצון יצרם אע"פי שהקלון דבק בו תכף ומיד לעשיית העבירה קונים הקלון ראה גם ראה מה בין החכמים ובין הכסילים שהחכמים אעפ"י שהכבוד נכסף לכל אדם והם ראויים לו אעפ"כ אינם משתדלים לקנותו והכסילים חוטפים הקלון בידים אע"פי שהוא נמאס ומתועב בפני בני אדם · אבל לדרך זה צריך לתת טעם אחר למה בחכמים התחיל וסיים בלשון רבים ובכסילים התחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד · ואפשר לומר שהחכמים אינם נוחלים הכבוד ומשיגים אותו אלא על ידי חבורה וקבוצה

זה

ד שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב וְהַקְשִׁיבוּ לָדַעַת בִּינָה׃ כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם תּוֹרָתִי אַל־
תַּעֲזֹבוּ׃ כִּי־בֵן הָיִיתִי לְאָבִי רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי׃ וַיֹּרֵנִי וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ־דְּבָרַי לִבֶּךָ
שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה׃ קְנֵה חָכְמָה קְנֵה בִינָה אַל־תִּשְׁכַּח וְאַל־תֵּט מֵאִמְרֵי־פִי׃ אַל־תַּעַזְבֶהָ

בצ"ל ולא יש כתיב וקרי — ותשמרך

תוכחות מוסר

זה עם זה שזה שואל וזה משיב וזה מקשה וזה מתרץ שבזה תתרבה חכמתם וכן בשלמות המדות לומדים זה מזה עד שיתעלו בתורה ובשלמות המדות ויהיו ראויים להתכבד וישיגו הכבוד והמעלה במלא כי קבוצה וחבורה יחד גורם להם השגת הכבוד והאושר כמו שדרשו ז"ל על פסוק חרב אל הבדים ונואלו חרב אל ת"ח שעוסקים בתורה בד בבד · אמנם הכסילים הם בהפך מזה אע"פי שהם רבים אין להם נחת רוח בהרמת הקלון על ידי כלם יחד אלא כל אחד מהם רוצה להרים הקלון לבדו בלי סיוע אחרים כדי שיקרא אותו הקלון על שמו לבדו לפי שסובר שזו היא ההלול והפארתו בהיותו עושה מעשה העבירה לבדו בלי סיוע אחרים כדי שיקרא מעשה העבירה והקלונה על שמו · ולכן בכסילים התחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד :

אי נמי יש לומר כבוד חכמים ינחלו וגו' ר"ל שהכבוד שיקנו החכמים הוא בלי שום טורח ויגיעה אלא כנחלה שמגעת ליד האדם בלי טורח ועמל אלא בשופי אבל הכסילים הקלון המגיע להם הוא על ידי טורח ומשא כבד כאדם הנושא והמרים משא על כתפו שיש לו טורח רב כגון המנאפים שיש להם עמל ויגיעה רבה ופחד ופחת שלא ירגיש בהם הבעל וכן הגזל והעושק לא יזכו בו אלא על ידי קטטות ומריבות ושבועת שוא ובני אדם רודפים אותם ומקללים אותם וכן על זה הדרך בשאר עבירות ומה שהתחיל בלשון רבים וסיים בלשון יחיד מפני שאע"פי שהם רבים הרי הם כלם בלב אחד כאיש אחד לענין הטורח שטורחים להגעת הקלון להם מה שאין כן אם היה אומר וכסילים מרימים קלון שאפשר לומר שאין לב כלם שוה שאע"פי שכלם טורחים בענין העבירה אין טורח כולם שוה זה לזה שזה מתעצל מעט וזה מתכוין מעט וזה מתיירא אבל השתא דסיים בלשון יחיד משתמע מוכיח שכלם כאיש אחד בלב אחד לענין קלות טורח העבירה בעיניהם :

שמעו בנים וגו' · אחר שהזהיר כל זה בפרשה הקודמת חזר והזהיר אזהרה אחר אזהרה לפי שיצר האדם רע מנעוריו ותוקף ומתגבר על האדם כדי להכשילו ואולי אחר כמה אזהרות יכבוש האדם את יצרו להכניעו תחת השכל ולזה חזר ואמר שמעו בנים מוסר אב ואחר שתקבלו עליכם לקיים מוסר אב אל יספיק לכם מה שקבלתם ממנו בלבד אלא הקשיבו בהקשבה והאזנה ושקול הדעת לדברי המוסר והוציאו מוסרים אחרים מדברי המוסר וז"ש והקשיבו לדעת בינה ר"ל מתוך ההקשבה וההאזנה ושיקול הדעת אתם מבינים מוסרים אחרים · ואמר כי לקח טוב ר"ל דברים אלו שאני מצוה אתכם אלו הוו כקנים לאדם בלקיחה דהיינו שקונה אותם בדמים אפי' אם נותנים בהם כל ממון שבעולם אינו בערכם ועדיין הלקח טוב מהדמים שנתנו בו ואע"פי כן אני נתתי אותו לכם בתורת מתנה ולכן מאחר שהלקח הזה הוא טוב מכל הדמים שינתנו בו תורתי שאני מצוה אתכם שמעו בנים מוסר אב אל תעזובו מפני שהם דברים יקרי הערך :

ואמר כי בן הייתי לאבי וגו' · שמא תאמר שהדברים האלו שאני מצוה אותך עליהם לא ישיג אותם האדם אלא על ידי צער כגון העסק בתורה ובבינה והישרת המדות ובדרכי המוסר לא יושגו לאדם אלא ע"י צער ועמל וטורח רב ואתה חושש שמא ע"י הצער הזה יגיעו לך חלאים רעים ותסתכן לז"א כי בן הייתי לאבי וגו' ר"ל מכל הבנים שהיו לדוד אני לא היה חביב מכלם ולא היה לו בערך בן אלא אני לבדי וגם הייתי רך בשנים ויחיד לפני אמי דהיינו מאותה האם שהיא בת שבע אין לי עוד אח ואע"פי כן היה אבי מעמיס עלי כאלו האזהרות שאני מזהיר אתכם ולא היה חושש שמא אסתכן מחמת צער עסק התורה יומם ולילה כי גם בלילה הייתי מנדד שינה מעיני או מחמת כבישת יצרי מהדברים הגופניים שאני מתאוה ומשתוקק להם אלא ויורני כמה הוראות בעסק התורה והמצות ובהיישרת המדות ואחר ההוראה שהיה מורה אותי היה אומר לי יתמך דברי לבך שלא תשכח אותם גם אתם אל תחושו אם תקיימו דברי ואזהרותי לכם כי שומר מצוה לא ידע דבר רע · וצריכים גם אתם שתקבלו דברי ותקיימו אותם כדי שתשיגו השלמות כי אני לא הגעתי למדרגת השלמות אלא בקיומי מצות אבי ואזהרותיו לי · אבל קצת קשה דקאמר שמור מצותי וחיה כי כשהיה מזהיר אותו לא היה מת אלא חי ומאי שמור מצותי וחיה דקאמר לא הוה ליה למימר אלא שמור מצותי תחיה שפירושו תאריך ימים כמו למען תחיה וירשת את הארץ שפירושו אריכות ימים לכן נראה לי דפירוש וחיה דקאמר היינו אחר המיתה ר"ל כשתשמור מצותי תחיה אחר המות כי צדיקים במיתתן קרויים חיים · וכפי הקרי שאנו קורין לבני אמי ר"ל ששאר אחיו היה קורא אותם בני אמי שהם חורגיה והכוונה שאפי' לשאר אחי הייתי יחיד בחבתי אצלם והיו מכבדים אותי ביותר בשביל שהייתי חביב אצלו יותר מכלם · ואמר קנה חכמה קנה בינה הכוונה היא לומר שכשתעסוק בתורה ובבינה אל תתעסק בהם בעסק עראי אלא בקביעות והתמדה עד שיהיו בידך בקנין חזק שאם לא יהיו בידך בקנין חזק אתה נכשל בהם ותבא לידי עונש שהבינה היא בנויה על יסוד החכמה וכשהחכמה אינה בדרך קנין חזק אלא אתה שוכח איזה דבר מעקרי החכמה כשאתה בונה עליו דבר הבינה הרי אתה בונה דבר הבינה על יסוד רעוע ואתה מחייב את הזכאי ומזכה את החייב ואוסר את המותר ומתיר את האסור ותבא לידי עונש ואפי' אם אתה קונה החכמה בקנין חזק צריך אתה לקנות גם כן הבינה בקנין חזק אתה בונה דבר בינתך של יסודי החכמה ואפשר שדברי הבינה שאתה למד מדברי החכמה אינם דומים להם לגמרי ויש איזה חלוק בין דברי החכמה לדברי הבינה שאתה למד מהם לכן צריך ג"כ שיהיה קנין הבינה בידך בקנין חזק שלא יצא המשפט מעוקל אלא תהיה התולדה דומה לאב לגמרי שאם היה בידך קנין החכמה חזק לא שייך בו שכחה ויהיה בנין הבינה בנוי על יסוד חזק וכן אם היה בידך קנין הבינה חזק שתדמה ענין אל ענין ויהיו הענינים דומים זה לזה ושוים זה לזה לגמרי אז לא תהיה נוטה חוץ לשורת הדין ולא תחדל מבינתך וז"ש אל תשכח ואל תט ר"ל כשתקנה החכמה קנין חזק אל תשכח ר"ל אני מבטיחך שלא תשכח ממנה וכשתקנה הבינה קנין חזק אני מבטיחך אל תט ר"ל שלא תטה מדרך הנכונה ויהיו דבריך מכוונים על פי האמת והצדק ומה שתלאות בדברי החכמה והבינה מאמרי פי ר"ל מכנת אמרי פי שצויתיך קנה חכמה קנה בינה לכן אני מצוה אותך ומזהירך על דברים אלו ונואלת בהם :

וְתִשְׁמְרֶךָּ אֱהָבֶהָ וְתִצְּרֶךָּ׃ רֵאשִׁית חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה וּבְכָל־קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה׃ סַלְסְלֶהָ
וּתְרוֹמְמֶךָּ תְּכַבֵּדְךָ כִּי תְחַבְּקֶנָּה׃ תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת־חֵן עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תְּמַגְּנֶךָּ׃ שְׁמַע בְּנִי
וְקַח אֲמָרָי וְיִרְבּוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃ בְּדֶרֶךְ חָכְמָה הֹרֵתִיךָ הִדְרַכְתִּיךָ בְּמַעְגְּלֵי־יֹשֶׁר׃ בְּלֶכְתְּךָ
לֹא־יֵצַר צַעֲדֶךָ וְאִם־תָּרוּץ לֹא תִכָּשֵׁל׃ הַחֲזֵק בַּמּוּסָר אַל־תֶּרֶף נִצְּרֶהָ כִּי־הִיא חַיֶּיךָ׃ בְּאֹרַח
מלעיל
רְשָׁעִים

תוכחות מוסר

אל תעזבה ותשמרך. ר"ל אע"פ שקנית החכמה צריך חזק חזור עליה פעם אחר פעם ואל תעזבה מלחזור עליה שיעלה על דעתך לומר כבר השגתי אותה אלא הפוך בה והפוך בה תמיד והטריח אבריך וגופך בעסקה ובלימודה שלא תשכח ממך ברוב הזמן שעזבת אותה וכשם שאתה מטריח גופך ואבריך עליה כן ג"כ היא תשמור את גופך מחלאים רעים ומן המקרים ומן הפגעים שיקרו לגוף מדה כנגד מדה והוסיף ואמר אהבה ותצרך ר"ל שהאהבה היא תלויה בלב וכשם שאתה אוהב אותה בכל לבבך כן ג"כ היא תצרך דהיינו שומרת נשמתך שהיא תלויה בלב מדה כנגד מדה:

ראשית חכמה קנה חכמה וגו'. ר"ל תחלת התעסקך בחכמה אתה מתקשה בה לפי שכל התחלות קשות לפיכך קנה חכמה ר"ל קנה לך רב והוזיל כסף בשכירות הרב כדי שילמוד עמך ויגיד לך תעלומות חכמה ואחר שקנית חכמה אל תאמר די לי בחכמה שלמדתי ומבינתך תחדל אלא בכל קנינך קנה בינה ר"ל בכלל הקנינים שקנית שהם העושר והחכמה קנה בינה גם כן עם שאר הקנינים שקנית וכפי זה פירוש הבי"ת שבמלת בכל היא בית התוך: או כמו יש לומר ראשית חכמה קנה חכמה ר"ל קודם התעסקך בלמוד חכמת התורה קנה חכמה במלי דעלמא ובהנהגת העולם ואחר כך למוד בחכמת התורה כי החכמה במילי דעלמא היא סיוע ועזר ללמוד חכמת התורה כמ"ש הכתוב יהיב חכמתא לחכימין. ואחר כך בכל קנינך שקנית שהם חכמת מילי דעלמא וחכמת התורה הם יסייעוך ויעזרוך ויאירו עיניך לדבר הבינה:

ואמר סלסלה ותרוממך וגו'. הרלב"ע ז"ל פירש מלת סלסלה לשון הגבהה והתרוממות כמו סלו לרוכב בערבות ואני אומר שענין ההגבהה וההתרוממות שיעשה לחכמה הוא שלא יאכל עם עמי הארצות ולא ישב במסבתם ולא ימלא פיו שחוק ולא ישב בבתי משתאות ולא ישב במקום השחוק ודברי הבאי ודבר בטלה אלא יהיה מובדל משאר בני אדם במלבושו ובאכילתו ובהלוכו ובדבורו שלא ידבר דבר אלא בעתו דהיינו כשיצטרך אליו בלי שפת יתר אלא יהיו דבריו מלומדים בפי המוכרח וזהו ההגבהה וההתרוממות שיעשה לחכמה ובזולת זה אלא בהפכו הרי הוא מזלזל החכמה מלבד זלזולו ולכן סלסלה ותרוממך ר"ל כשאתה מגביה החכמה ומרומם אותה גם היא תרוממך ומגבהת אותך משאר בני אדם ותהא אימתך מוטלת עליהם וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך וזהו לענין ההגבהה וההתרוממות שתהא אימתך מוטלת על בני אדם וגם לענין הכבוד תכבדך כי תחבקנה ותהיה דבוק ואדוק בה יומם ולילה כי המחבק מורה על החשק והאהבה והדבקות:

תתן לראשך לוית חן וגו'. הכוונה היא כי אמרו רז"ל המהלך בדרך ואין עמו לויה יעסוק בתורה ז"ש כי לוית חן ר"ל כי החכמה מלוה אותך בדרך לבל יגע בך רע כי נותנת אותך לחן ולחסד בעיני כל רואיך ויהא חנך נטוי על ראשי הלסטים והפריצים ולא יזיקוך ומה שאמר לראשך ולא קאמר תתן לך לוית חן מפני שהראש הוא האבר המשובח שבאדם לכן נקט לראשך והיא לך עטרת תפארת שמעטרת ומכתרת אותך ויש לך בזה שני תועלות האחת שהעטור שמעטרת אותך הוא לך לשם ולכבוד ולתפארת. והשנית שהיא תמגנך דהיינו שתהא למגן לך מן המזיקין ומן הפגעים והמקרים הרעים שיקרו לאדם וממבוכי הזמן ותולדותיו:

שמע בני וגו'. רבוי האזהרות שהזהיר וחזר להזהיר מפני שהאזהרות אלו הם כנגד יצר הרע ויצר מפתה את האדם וכשהאדם אינו נשמע לו חוזר ומפתה אותו כמה פעמים ולא יתייאש מן האדם מלפתותו אלא אפי' פתה את האדם כמה פעמים ולא קבל עליו הנבערה יחזור ויפתה אותו בלי תכלית לכן הוצרך לכל אזהרות אלו כדי שיזכור אותם האדם ולא יתפתה לו ואמר שמע בני וקח אמרי הכוונה היא לומר קבל אמרי וקח אותם בתורת לקיחה וקנין כמו הדבר הנלקח בדמים שאתה שומר אותו ביותר שלא הפסיד המעות כן תקח אמרי כאלו פרעת חליפיהם דמים ושמור אותם שלא יאבדו ממך ובשכר זה וירבו לך שנות חיים ר"ל שנות של שלוה הנקראים שנות חיים כמו שפירשנו לעיל דהיינו שאין לך בהם לא חלאים רעים ולא מקרים רעים ולא צער חסרון כיס אלא חיים של שלוה והשקט. ומה שאמר וירבו ולא אמר ויוסיפו הכוונה היא שהשנים שלך הנוספים לך מתרבים דהיינו אם היית בן שלשים שנה או ארבעים שנה יהיה לך שיבה והדרת פנים כמו בן שבעים שנה ע"ד שאמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה והוא היה בן שמנה עשרה שנה. וא"כ שמע מינה תרתי דהיינו רבוי ותוספת:

בדרך חכמה הורתיך וגו'. ר"ל מה שאמרתי לך וירבו לך שנות חיים מפני שבדרך חכמה הורתיך הכוונה היא שהדרך והמבוא אל החכמה היא היראה כמ"ש ראשית חכמה יראת ה' ומאחר שבדרך החכמה שהיא היראה הוריתיך והדרכתיך במעגלי יושר בודאי שיאריכו ימיך כמ"ש יראת ה' תוסיף ימים ועוד השיג מדרגה אחרת יהיה בצעדך לא יצר לצעדך וגו' הכוונה היא שלעולם לא יכנס בלבך שום מורא ופחד אפי' בלכתך בדרך שהוא מקום סכנה ויש בו פחד ורעדה מחשש סכנת נפשות ומפני שההולך במקום פחד פסיעותיו קצרות מחמת הפחד והוא הולך לפנים וחוזר לאחור לכן אמר בלכתך לא יצר לצעדך ר"ל לא יהיו פסיעותיך קצרות מחמת הפחד אלא נכון לבך בה"ית ואין לך שום פחד ומורא ויהיו פסיעותיך בהרחבה ואמר ואם תרוץ לא תכשל ולא אמר וכאשר תרוץ לא תכשל מפני שההליכה בריצה ובבהילות היא מזקת לאדם לכן אמר ואם תרוץ בלשון ספק ר"ל ההליכה במהירות ובריצה היא מזקת לאדם ולכן אין ראוי לך לרוץ אבל אם הוכרחת לרוץ כדי שתמהר בעשיית חפצך לעשותם בבהילות לא תכשל בדרך ההולכים במרוצה שנכשלים באבן וכיוצא בה אלא לעולם לא תכשל ולא תגוף באבן רגלך שהקב"ה משגיח עליך לבל יגע בך רע:

החזק במוסר אל תרף וגו'. הכוונה היא לומר אע"פ שנתעסקת בעניני היראה והחכמה אע"פ כן צריך אתה לצרף עמהם דרכי המוסר ודרך ארץ ואפי' אם תתנהג בדרכי המוסר אל יקל בעיניך להתנהג בהם בדרך עראי בלי קביעות אלא החזק בו בשתי ידים ואל תרף ממנו אפי' כהרף עין ואמר כי היא חייך כי בהעדר המוסר ודרך ארץ עם בני אדם חייך אינם חיים כי הכל שונאים אותך ומתגרים בך ואע"פ שאתה שלם בעניני
החכמה

רְשָׁעִים אַל־תָּבֹא וְאַל־תְּאַשֵּׁר בְּדֶרֶךְ רָעִים׃ פְּרָעֵהוּ אַל־תַּעֲבָר־בּוֹ שְׂטֵה מֵעָלָיו וַעֲבוֹר׃ כִּי לֹא
יִשְׁנוּ אִם־לֹא יָרֵעוּ וְנִגְזְלָה שְׁנָתָם אִם־לֹא יכשולו׃ כִּי לָחֲמוּ לֶחֶם רֶשַׁע וְיֵין חֲמָסִים יִשְׁתּוּ׃
וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ הוֹלֵךְ וָאוֹר עַד־נְכוֹן הַיּוֹם׃ דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה

יכשילו ק׳ יכשלו

תוכחות מוסר

החכמה והיראה אל תוחא דעתך עליך להתנהג עם בני אדם בגאוה ובוז ובזולותא כי אם את הדבר הזה תעשה הכל מזלזלין בכבודך כמ"ש התנא איזהו מכובד המכבד את הבריות ומאחר שאתה מוכרח להתנהג בדרכי המוסר ודרך ארץ שלא יזלזלו בני אדם בכלל דרכי המוסר הוא שלא תבא בארח רשעים וכו׳ מפני החשד ומפני הזלזול הנמשך ממנו ומה שכפל דבריו באמרו בארח רשעים אל תבא ואל תאשר בדרך רעים שהכל ענין אחד אע"פי שכולל לומר שכפל הענין במלות שונות היכא דאיכא למדרש דרשינן והוא כי כבר פירשנו למעלה כי מלת ארח מורה על הדרך העקומה ומלת דרך מורה על הדרך הסלולה ולכן אמר בארח רשעים שהם ארחות עקלקלות אל תבא כלל ועיקר לפי שהם ניכרים וידועים שהם עקומות ועקלקלות אבל בדרך הסלולה כשיהיו מהלכים בה הרעים אל תאשר בה שיחשדוך שאתה הולך עמהם בעצתם הרעה אבל כשילכו משם אתה רשאי להתהלך בה מאחר שהיא סלולה ולזה לא אמר ואל תבוא בדרך רעים אלא אמר ואל תאשר לרמוז אל מה שאמרנו שאחר שילכו הרעים מאותה הדרך אתה רשאי להכנס בה וראיה לזה כמה שסמך לו פרעהו אל תעבור בו שטה מעליו ועבור שכנגד הארח אמר פרעהו אל תעבור בו ר"ל ליבטיל וליהוי בטל לעולם שלא תעבור בו כלל ועיקר וכנגד הדרך אמר שטה מעליו ועבור ר"ל שלפי שעה שטה מעליו ועבור אבל לאחר שילכו ממנו אתה רשאי לעבור בו:

בארח רשעים וגו׳. קשיא לי במאי דקאמר כי לא ישנו אם לא ירעו וגו׳ דמשמע שנותן טעם למאי דקאמר בארח רשעים אל תבא וגו׳ דכראה דלא איצטריך לאזהורי בארח רשעים אל תבוא אלא מפני שאף בלילה הם גוזלים וחומסים הא אם לא היו גוזלים אף בלילה אלא ביום בלבד לא היה מזהיר על זה אלא רשאי לילך בארח רשעים ובדרכם וזה אי אפשר דהא מכל מקום רשעים ורעים וחטאים הם לכן נראה לי דהכוונה היא לומר שמא תאמר שמה שהזהרתני בארח רשעים אל תבא כלל ועיקר ואל תאשר בדרך רעים כשיהיו הולכים בה כדפירשנו לעיל לא שייך אלא ביום מפני החשד כדאמרן אבל בלילה דאין דרך ללסטם מפני מיעוט העוברים והשבים בלילה ליכא חשד ואני רשאי לילך בארחותם ודרכם ואפי׳ תהיה הליכתי עמהם באחד ליכא חשד מאחר שבלילה אינם גוזלים וחומסים מפני מיעוט העוברים והשבים ולמה הזהרתני סתם בארח רשעים אל תבא ואל תאשר וכו׳ דמשמע דאפי׳ בלילה איני רשאי להלוך בארחותם ובדרכם לכן נתן טעם לאזהרתו סתם ואמר כי לא ישנו אם לא ירעו וגו׳ ר"ל דרשעים אלו אין מספיק להם גזלת היום אלא בלילה חוזרים וגוזלים וחומסים ולא יתנו שנת לעיניהם אם לא ירעו לאחרים וגוזלים אותם ואפילו אם יסכימו ליתן שנת לעיניהם באיזה לילה מן הלילות קודם שגוזלים וחומסים אינן יכולים לישן לפי שהשינה מאליה נגזלת מעיניהם ולא יוכלו לישן מפני שכבר הורגלו ימים רבים. לבדר שינה מעיניהם עד שגוזלים וההרגל הוא טבע שני ואפי׳ אם רוצים לישן אינם יכולים. ומאי דקאמר בשינה לשון גזל ולא קאמר ונדדה שנתם אם לא יכשילו שהוא נוסח השייך בשינה כ"ל דהכוונה היא לרמוז לנו שכמו שהנגזל מצר ומצטער על שנלקח ממנו ממונו חנם כך רשעים אלו אם נדדו שינה מעיניהם כדי לגזול ממון אחרים ולא נזדמן להם אדם לגזלו הם מצירים ומצטערים על שנדדו שינה מעיניהם ולא הרויחו כלום והוי כאלו נגזלה שינה מעיניהם מאחר שהנדד השינה מעיניהם היה ללא תועלת וללא ריוח המגיע לידם וז"ש ונגזלה שנתם אם לא יכשילו ר"ל כמו שהנגזל מצטער על הנדד ממונו כך רשעים אלו מצטערים על שנעדרה מהם השינה ללא צורך:

כי לחמו לחם רשע וגו׳. להביא ראיה על מה שאמר כי לא ישנו אם לא ירעו וגו׳ שפירושו לא ישנו עד שירעו לאחרים שהשינה מוכרחת להם לישן ומוכרחים ג"כ לעשות הרעה לאחרים ולא יעבור שכל כך הם מובטחים שבהכרח יש לאל ידם לעשות רע ואין לפרש שכוונתו לומר כי לא ישנו אם לא ירעו היינו שאם לא נזדמן להם למי לעשות רע לא ישנו כל אותה הלילה דאם כן אם לא נזדמן להם אדם לעשות עמו רע עשרה לילות רצופים לא ישנו כלל כל אותם עשרה לילות וזה אי אפשר שהרי גם ביום הם טרודים לגזול ולחמוס ואי אפשר להם לנדד שינה מעיניהם עשרה ימים ועשרה לילות דדבר זה הוא מהדברים הנמנעים אלא פירושא דקרא כדקאמרן שהם חולקים הלילה לשני חלקים חלק אחד לגזול ולשלול ממון אחרים. וחלק השני הם ישנים בו א"כ מובטחים הם שיש לאל ידם לעשות רע בכל לילה ולא יעבור ועתה רצונו להביא ראיה על זה כמה שאמר כי לחמו לחם רשע וגו׳ הכוונה היא לומר שמלבנו רז"ל שאמרו דאין אכילה בלא שתיה ולכן אמרו שתיה בכלל אכילה ר"ל שבכל מקום שנזכרה אכילה שתיה בכללת בה משום דאין אכילה בלא שתיה ולזה אמר ראה גם ראה איך רשעים אלו אין להם שום ספק בעשיית הרע שמא לא יזדמן לידם אלא סמוכים ומובטחים שיעשו הרע על כל פנים מרוב הרגלם הרגלם בו והוא כי לחמו לחם רשע וגו׳ ר"ל כשלחמו לחם רשע של הגזל והחמס באותה שעה לא היה להם היין מצוי אע"פי שאין אכילה בלא שתיה לפי שבדעתם כאלו הוא מצוי בכיסם שסומכים על רשעם ועל אלמותם שיזמינו אותו על שלחכם על כל פנים וז"ש כי לחמו לחם רשע וגו׳ ר"ל אם רצונך לידע שרשעים אלו סמוכים ומובטחים לעשות רע בלי ספק שיסתפקו אם יזדמן לידם אלא בודאי להם שעל כל פנים יעשו אותו שהרי אחר שכבר לחמו לחם רשע ואין יין מצוי בכיסם הם סומכים ובטוחים שיין חמסים ישתו לעתיד על כל פנים וכאלו היה היין מצוי בכיסם בשעת האכילה ולזה רמז כמה שהתחיל כי לחמו לחם רשע שהוא לשון עבר וסיים כלשון עתיד כמה שאמר ויין חמסים ישתו שמלת ישתו היא לשון עתיד ואם היה אומר כי לחמו לחם רשע וגו׳ הוויתי מפרש כל הכתוב לשון הווה השתא דהתחיל כלשון עבר וסיים כלשון עתיד בא לרמוז אל מה שאמרנו ומה שאמר חמסים כלשון רבים ולא אמר חמס כלשון יחיד לומר שכל כך הם בטוחים להזמין היין אפילו מאנשים הרבה לכן נקט חמסים לשון רבים. ופירוש מלת לחמו אכלו וקרא אכילת האוכלים על שם הלחם שנאכל כמ"ש לכו לחמו בלחמי א"כ מכאן ראיה למה שאמרתי לך כי לא ישנו אם לא ירעו וגו׳ שהם סמוכים ובטוחים על רשעם ועל אלמותם לעשות רע על כל פנים:

וארח צדיקים כאור נגה וכו׳. מה שהוסיף אות וא"ו על מלת ארח וכפי הנראה לא היה צריך להוסיף אות וא"ו הוא

יִכָּשֵׁלוּ׃ בְּנִי לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה לַאֲמָרַי הַט אָזְנֶךָ׃ אַל־יַלִּיזוּ מֵעֵינֶיךָ שָׁמְרֵם בְּתוֹךְ לְבָבֶךָ׃ כִּי־

חיים

תוכחות מוסר

הוא להוסיף על התועלות הנמשכים מעסק התורה והיראה הנז"ל והא דנקט גבי צדיקים מלת ארח וגבי רשעים מלת דרך משום דכבר זכרנו לעיל שמלת ארח נאמרת על הדרך העקומה ומלת דרך נאמרת על הדרך הסלולה וכא להודיענו שהצדיקים אע"פ שעושים איזה מעשה שנראה שאינו מעשה הגון כגון עבירה לשמה שלכן קראה בשם אורח לפי הנראה מהמעשה אפי' הכי רצוי אותו מעשה לפניו ית' מצד כוונתו ותכליתו ואמר אע"פ שכפי הנראה מהמעשה היא נקראת אורח כפי הכוונה והתכלית שבאותו מעשה היא כאור נגה שהוא יאיר ויזהיר וכשנתגלית הכוונה והתכלית שבאותו מעשה עד שנראה שאותו מעשה הוא הגון ושלם מצד תכליתו אז אותו האור הולך ומוסיף בבהירותו וזהרוריתו עד שיגיע לתוקף אור היום שהוא חצי היום שמשם ואילך האור הולך ומתמעט עד הלילה שהוא חשך עב וז"ש הולך ואור עד נכון היום שהוא חצי היום אבל הרשעים אע"פ שעושים איזה דבר טוב שנרמז במלת דרך הרי הוא מתחלתו כאפלה לפי שהדבר מפורסם שלא עשה אותו מעשה הטוב אלא לפניות אחרת ולא לשם שמים מפני שאנו רואים שכל פניותיו לצד שמאל וא"כ גם המעשה הטוב שעשה אינו לש"ש אלא לפי דרכו והנאתו ולכן אפי' דרך רשעים שהוא מעשה הטוב שעושים הרי הוא כאפילה ואע"פ שכפי המשל שהוא אפלה היה לו לומר לא יראו במה יכשלו שההולך באפילה אינו רואה באיזה דבר יכשל מכל מקום נקט לא ידעו כפי הנמשל שהוא דרך רשעים שהרשעים רואים בחוש הראות הדבר שנכשלים בו ועושים אותו אלא שאין יודעים חומר אותו דבר ותכליתו שהוא רע להם · או כמו יש לומר שהדרך הטוב שעושים הוא נקרא רע מצד כוונתו ותכליתו כדאמרן וכשנכשלים בסבת עונותיהם ובסבת פשעיהם ונופלים לארץ ונשתה גבורתם ולא יוסיפו קום הם תמהים ומשתוממים ונכשלים ואינם יודעים על מה עשה ה' להם ככה שהשליכם מאיגרא רמה לבירא עמיקתא וסר צלם מעליהם וכשלו ונפלו לפי שסוברים שאותו מעשה הטוב שעשו כדאי הוא להגין עליהם ממקרי הזמן ותולדותיו וז"ש לא ידעו במה יכשלו ר"ל לא ידעו באיזה עון הם נכשלים ונופלים שהרי הם סוברים עשו הטוב והישר ולא יתנו לבם ומי הרעה שעשו קודם עשיית הטוב ואחר עשייתו וגם לא יכירו ויסתכלו במעשה הטוב עצמו שעשו שאינו לש"ש אלא לפי דרכם והנאתם והכי קאמר קרא דרך רשעים הוא כאפלה מצד תכליתו אבל אם לא נתנו ללבם שהוא כאפלה מצד תכליתו לפיכך לא ידעו במה יכשלו כדאמרן:

בני לדברי הקשיבה וגו' · כבר כתבנו לעיל שמה שמזהיר וחוזר ומזהיר הוא כנגד יצר הרע שרודף תמיד אחר האדם להסיתו ולהכשילו והאדם אינו מרגיש לתחבולותיו ולכן הוא מזהירו אזהרה אחר אזהרה שלא יפול במוקשיו ומצודתו ואמר בני לדברי הקשיבה וגו' כי ידוע שלשון דבור מורה על הקושי כמו דבר האיש אדוני הארץ אתנו קשות וכיוצא בו ולשון אמירה נופל על הדברים הנאמרים בלשון רכה ופיוס כמו שפירש"י ז"ל על פסוק כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל והנה שלמות העיון לא ישיג אותו האדם אלא על ידי קושי ועל ידי טורח רב שמצטער ועמל ויגע האדם כדי להשיגו אבל שלמות המעשה הוא קל לפי שהאדם שהוא זריז ונכון לחש יוכל להשיגו בלי טורח וצער אם אינו מתעצל וראיה לזה שמשלמות העיון שהוא קשה ביותר נמשך ממנו שלמות המעשה אבל משלמות המעשה אינו נמשך שלמות העיון לפי שהוא קשה ביותר וצריך טורח רב כדי להשיגו ובענין אחר שלמות המעשה והמדות קשה לקיומם יותר משלמות העיון לפי ששלמות המדות הם נגד טבע האדם ונגד יצה"ר ולכן צריך האדם לעשות קרב ומלחמה גדולה נגד טבעו כדי להרוס תאותו וחמדתו הנמשכים מצד טבעו והרכבתו וגם נגד יצרו שרוצה להדיחו ולהכשילו ולהפילו במהמורות בל יקום א"כ בשלמות העיון יש עמל וטורח בהשגתו מה שאין כן בשלמות המעשה ובשלמות צריך קרב ומלחמה עם יצרו המתגבר עליו מה שאין כן בשלמות העיון ולזה אמר בני לדברי הקשיבה ר"ל צריך אתה להקשיב דברי שהם רומזים על שלמות העיון שהוא קשה ביותר שלכן רמז אותו בלשון דבור שהוא קשה ובנגד שלמות המדות שהם קלים ונוחים למחזיק בהם אמר לשון אמירה שהוא לשון רכה ופיוס וזהו שאמר לאמרי הט אזנך ר"ל שהם קלים בקיומם מצות לא תעשה אין שום קושי וטורח בקיומם שאינן אלא בשב ולא תעשה וגם מצות עשה אין טורח כל כך בקיומם ואין קושי אלא בענין ההסכמה על קיומם לפי שיצרו מתגבר עליו להכשילו לעבור עליהם ולכן לגבי שלמות העיון נקט מלת הקשיבה לבד שאין יצרו תוקפו על שלמות העיון כל כך כמו על שלמות המדות ולכן נקט בשלמות המדות הט אזנך שהוא יותר מהקשבה לפי שאתה צריך לכוף אזנך לאמרי לבל תשמע אפי' מלה אחת מאמרי מלהכנס לאזניך לפי שיצרך תוקפך כל כך להכשילך בהם לכן הט אזנך ושמע אזהרתי לך ואל תפל דבר מכל אזהרותי לך עליהם לפי שאני מזרזך ביותר עליהם כדי שתהיה כובש יצרך ותכלאנו ובזה אתי שפיר מאי דנקט דברי ומאי דנקט אמרי ומאי דנקט הקשיבה ומאי דנקט הט אזנך · ואמר ג"כ אל יליזו מעיניך וגו' לרמוז אל שניהם לענין שלמות העיון אמר אל יליזו מעיניך כי שלמות העיון על הרוב הוא תלוי בעיונים שרואה בספרים ומהם ישיג שלמות הענין ולענין שלמות המעשה אמר שמרם בתוך לבבך תשאר שמירתם וזכירתם בתוך לבבך לבל ישכח ממך קצת מהם ותפול ביד יצרך:

או כמו מה שאמר שמרם בתוך לבבך הכוונה היא להזהירו שכשאתה שומרם ומקיימם יהיו השמירה והקיום בתוך לבבך ר"ל בתוכיות לבבך שהיא הכוונה העצומה בעשייתם וקיומם שהיא לשם הגוזר בהם יתעלה כבוד הדר מלכותו ולא לשום פניה אחרת אלא קיים אותם לשם פועלן והגוזר בהם:

כי חיים הם למוצאיהם וגו' · הכוונה היא ג"כ כנגד שלמות העיון וכנגד שלמות המדות כנגד שלמות העיון אמר כי חיים הם למוצאיהם ר"ל כי שלמות העיון לא יושג אלא על ידי צער וטורח ועמל כמו שדרשו ז"ל על הכתוב שאמר זאת התורה אדם כי ימות ששלמות העיון לא יושג אלא על ידי צער שמצער האדם את גופו עד שיגיע קרוב למיתה וז"ש כי חיים הם למוצאיהם ר"ל שהתכלית של אותו צער שמצער אדם עצמו בהשגת העיון עד שיסתכן ויהיה קרוב למיתה תכליתו הוא חיים שיאריכו ימיו ושנותיו ורמז זה במלת למוצאיהם שאין מציאה אלא אחר החיפוש והיגיעה והטורח ואדם זה שטרח ויגע בהם עד שהגיע למיתה הנה שכרו אתו מדה כנגד מדה שהם החיים · אבל יש לדקדק במלת הם דקאמר דלא הוה ליה למימר אלא כי חיים למוצאיהם ואמאי קאמר מלת הם לכן יש לומר שמלת חיים אינה שם דבר אלא שם התואר וחוזרת על מלת דברי והכי פירושו דברי בשלמות העיון הם בעצמם חיים וקיימים ר"ל שהיגיעה שיגע וטרח בהשגת העיון הם חיים לעולם להגין עליו ולהצילו ממקרי הזמן ותולדותיו וז"ש למוצאיהם הכוונה היא לומר למי שיגע וטרח בהם להשיגם

ואחר

חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם וּלְכָל־בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא׃ מִכָּל־מִשְׁמָר נְצֹר לִבֶּךָ כִּי מִמֶּנּוּ תֹּצְאוֹת חַיִּים׃
הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת פֶּה וּלְזוּת שְׂפָתַיִם הַרְחֵק מִמֶּךָּ׃ עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ וְעַפְעַפֶּיךָ יַיְשִׁרוּ
חסר י נגדך

תוכחות מוסר

ואחר העמל והיגיעה מלא אותם הם חיים וקיימים להצילו מכל רע ומכל נזק כי התורה מגינה על לומדיה ומצלת אותם מכל פגע רע כמו שאמרו בגמרא תורה מגנא ומצלא א"כ אותם היגיעה והטורח שטרח בהם אינה יגיעה לריק אלא חיים הם לעולם למוצאיהם להגין עליו · וכנגד שלמות המדות אמר ולכל בשרו מרפא שלמות המדות נותן רפואה לאדם ממדויו ומתחלואיו כדכתיב והיה אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך · אלמא מקיום המצות ומשלמות המדות נמשכת הרפואה : ואמר מכל משמר נצור לבך וגו' להוסיף לזרזו על שלמות המדות לפי שיצרו תמיד עומד לנגדו לפתותו ולהסיתו ולהדיחו מדרך הנכונה והישרה כדי להכשילו כמו שזכרנו לעיל לכן בא לזרזו בזירוז אחר זירוז · ופירוש מכל משמר וגו' הכוונה היא לומר מכל דבר שאדם שומר את גופו ממנו לבלתי יהיה ניזוק בו ג"כ נצור לבך ר"ל שהאדם שומר את גופו כגון מגדול שהנזקים שהוא סכנת נפשות כגון מלעבר כל דהו לזה אמר מכל משמר נצור לבך הכוונה מכל דבר שמירה שאתה שומר את גופך לבלתי יוזק דהיינו בין נזק גדול בין נזק קטן כן צריך אתה לשמור את לבך לבל יהי נוטה ונתפתה בין לעבירה גדולה בין לעבירה קטנה ותדע למה אני מזהירך על זה כי ממנו תוצאות חיים ר"ל שאם יתפתה הלב לעשות עבירות נמשך מזה המיתה לאדם כי אם יעבור עבירה יתחייב מיתה בבית דין וימות אמנם כשיהיה הלב נצור ושמור מפיתוי יצה"ר נמשך ממנו הקיום לאדם כי עיקר העבירה אינה נעשית אלא על ידי הלב כמ"ש רז"ל על מעשה העבירה עין רואה ולב חומד וכלי המעשה גומרים ואע"פי שלפ"ז נראה כי התחלת העבירה על ידי העינים ואם כן היה לו להזהירו לעצום עיניו מראות ברע שהם התחלת העבירה י"ל כי העינים אינם ברשותו ועל הרוב האדם רואה פתע פתאום מה שאין ראוי לראות אבל הלב הוא ברשותו של אדם להטותו לדרך שיכשר בעיניו לפיכך לא הזהירו אלא על הלב שישמור וינצור אותו מכל משמר ואפשר לומר כמו שרמז במלת חיים גם אל החיים הנצחיים ודייקא כמו שרמז לשניהם כמה שאמר מלת תוצאות לשון רבים ולא קאמר כי ממנו יצא חיים לרמוז לחיי העולם הזה ולחיי העולם הבא :

אי נמי נוכל לפרש מכל משמר דהיינו מכל דבר שאתה זהיר בו לשמור גופך ממנו אפי' מהיזק קל כמו שפירשנו לעיל כן ג"כ נצור לבך אפילו מדבר שנראה שהוא קל ר"ל לא מבעיא שתשמור אותו שלא יתפתה ויסכים לעשיית העבירה אלא אפילו במעשים הטובים שאתה עושה אני מזהירך שתשמור את לבך ותנצור אותו שלא תהיה הכוונה בעשיית הטוב להנאה גופנית אלא לשמו ית' בלבד כי העיקר בעשיית הטוב היא הכוונה הישרה כי רחמנא לבא בעי וכפי הכוונה ישולם הגמול כי אם היתה הכוונה שלמה במעשה הטוב כן הגמול ג"כ הוא טוב ואם הכוונה היתה חסרה שהיא להנאה אחת מהנאות הגוף הגמול ג"כ אינו טוב ואפשר נמי לומר שלזה נתכוון במה שאמר מלת תוצאות לשון רבים ולא לשון יחיד לרמוז לזה וז"ש כי ממנו תוצאות חיים שהיא מתפרשת לצדדין כי אם היתה הכוונה שלמה בעשיית הטוב שהלב מתכוין בעשיית הטוב לשמו ית' בלבד ולא לשום הנאה אחרת הנה מהכוונה הזאת השלמה שבלב יוצאים ונמשכים החיים לאדם שהם חיים של שלום ונחת רוח הנקראים חיים מה שאין כן המצטער בחייו נקרא מת כמו שאמרו ז"ל שלשה חייהם אינן חיים ונחשבים כמתים המצורע והעני ומי שאשתו מושלת עליו אבל מי שעושה המצות לאיזה הנאה מהנאות הגוף ואינו מתכוין בקיומם לש"ש הרי השלום והנחת רוח שיש לו הנקראים בשם חיים הם יוצאים ממנו ונפסקין א"כ מלת תוצאות היא משמשת לצדדין אם הכוונה שבלב שלמה הרי החיים יוצאים ממנו ונמשכין ואם כוונת הלב יוצאים ממנו ונפסקין :

הסר ממך עקשות פה וגו' · לכאורה נראה שהכוונה היא לומר דעד עכשו הזהרתיך על שלמות העיון ועל שלמות המעשה ועכשו הוא מזהירך על הדברים שאין בהם שום איסור אלא הם גנאי לעושה אותם ובפרט שהם גנאי יותר לך שזכית לשלמות העיון והמעשה ונשתבחת בדברים שהם גנאי וחוץ מן הדרך והשורה כ"א לועגים עליך ומוקשים פיהם ומליזים שפתותיהם עליך ולכן השמר לך ושמור נפשך מהם שלא ילעיגו עליך בני אדם אבל קשה לי דלפי זה הוה ליה למימר שמור נפשך מעקשות פה אבל ממלת הסר משמע דבכבר נפל ברשת זו של עקשות פה ולזות שפתים ובא להזהירו שיסירם ממנו וא"כ מהיכא תיתי שאדם שזכה לשלמות העיון והמעשה יהיה מתנהג בדברים של גנאי שבא להזהירו על זה לכן הנראה בעיני הוא שלא בא להזהירו אלא על מלתא דשכיחא והוא כי האדם שהגיע למדרגה גדולה כזאת שהיא שלמות העיון והמעשה יצרו תוקפו להתנהג עם בני אדם הקטנים בערכו בגאוה ובוז ולהלעיג עליהם שלא טרחו ועמלו בדרכי השלמות כמותו ולזה בא להזהירו על זה ואמר הסר ממך עקשות פה וכו' ר"ל אע"פי שזכית וקנית דרכי השלמות יותר מזולתך שמפני זה ישיאך יצרך ללעוג על בני אדם הקטנים בערכך ולעקום שפתיך עליהם שלא דרכו בדרכיך אע"פי כן כבוש את יצרך והסר ממך עקשות פה שלא תעקם אתה שפתיך על בני אדם ובזה דייקא דנקט מלת הסר וגם דייקא נמי מלת ממך דלפירוש הראשון הוה ליה למימר הסר מעליך עקשות פה וכן נמי פירוש ולזות שפתים הרחק ממך דהיינו אל תהי מליז שפתיך על בני אדם הקטנים בערכך אלא שכפל הענין במלות שונות כי כל המלעיג והמתלוצץ על בני אדם הוא נענש כמו שמבואר עכשו בדברי רז"ל בכמה דוכתי וגם בכתוב נזכר עונש המתלוצץ כמ"ש ועתה אל תתלוצצו פן יחזקו מוסריכם · אי נמי יש לומר דמה שבא להזהיר הסר ממך עקשות פה היינו שיהיה דבורו נח ונקי ומצומצם כמו שאמרו ז"ל בכל מקום הכתוב דבר בלשון נקיה וגם בכתוב נאמר ודעת חכמים ברור מללו ר"ל שלא יהיה דבורו בחסר או ביתר או בלשון מגונה כמו שאמרו ז"ל עקם הכתוב שמנה אותיות שלא להוציא דבר מגונה שנאמר מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהורה וכן בדברי רז"ל בחלוקת לחם הפנים שהכהנים היו מספרים כמה הגיע לחלק כל אחד מהם אחד אמר פעם אחת עלה לחלקי מלחם הפנים כזית ואחד אמר הגיע לחלקי כפול ואחד אמר הגיע לחלקי כזנב הלטאה וגבוהו חכמים ובדקו אחריו אם ראוי לכהונה ולכן בא להזהיר ואמר הסר ממך עקימת הדבור והשתדל לדבר בלשון נח ולשון נקיה וקרא הדבור בשם פה ולא אמר הסר ממך עקימת הדבור מפני שהפה הוא כלי הדבור קרא הדבור בשם הכלי והוסיף ואמר ולזות שפתים הרחק ממך כי ידוע ומפורסם שלא נברא באדם כח הדבור אלא לעסק התורה והתפלה ולדברים ההכרחיים לאדם לצורך מזונו ופרנסתו וכל המרגיל עצמו לדבר בדברים זולת אלו נקראים דברי בטלה ודברי הבאי

נֶגְדֶּךָ׃ פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ וְכָל־דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ׃ אַל־תֵּט־יָמִין וּשְׂמֹאול הָסֵר רַגְלְךָ מֵרָע׃
ה בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה לִתְבוּנָתִי הַט־אָזְנֶךָ׃ לִשְׁמוֹר מְזִמּוֹת וְדַעַת שְׂפָתֶיךָ יִנְצֹרוּ׃ כִּי

נפת

תוכחות מוסר

הבאי וכשמדבר בדברים אלו הרי הוא מעקש דבורו שלא נברא כח הדיבור אלא לענינים הנזכרים שהם להנאת הגוף והנפש והדבור בזולת הענינים הנה הוא עקימת הדיבור ולזה אמר ולזות שפתים הרחק ממך ר"ל לא מבעיא שאתה חייב להיות נזהר בדבורך שלא יהיה מדברי נבלה ודברי הבאי אלא אפילו אם בא סיעה של בני אדם בגבולך במקום שאתה יושב והיו מדברים לפניך דברי נבלה ודברי הבאי הנקראים לזות שפתים אע"פ שאתה שותק ולא תעסוק בעסקם צריך אתה להרחיקם מעליך ולזה נתכוון במ"ש ולזות שפתים הרחק ממך:

עיניך לנכח יביטו וגו'. שההולך בדרך עיניו בנגדו ולנכחו לראות איזה הדרך ישכון אור ואם יש באותו דרך אבנים או שאר דברים שדרך האדם להכשל בהם או מסקל הדרך מן המכשולות או שומר נפשו ירחק מהם כדי שלא יכשל בהם ז"ש עיניך לנכח יביטו שירחק מן המכשולות ויעביר דרך הצדין ועפעפיך יישירו נגדך כנגד הסקלת הדרך מן המכשולות ויעבור דרך ישר ורמז בזה לאדם שיביט ויסתכל בתכלית הענינים שעושה קודם שיעשה אותם שאם היה תכליתם רע כמו המכשולות בדרכים צריך להזהר ולשמור מאותו תכלית או יסיר אותו התכלית הרע או ירחיק עצמו ממנו כמו שנוהג במכשולות הדרכים. ואפשר נמי לומר שהכוונה היא לומר שאם יצר האדם תוקפו לעבור עבירה ולא יכול לו יזכור עונש הע"הב שאין לפניו יתברך לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים ולא מקח שוחד אלא הגמול כפי המעשה אם טוב ואם רע ואז יהיה יצרו כבוש תחת ידו ולא מבעיא שיפרוש מהעבירה אלא גם יצרו הרע בעל כרחו יסייעהו לדבר מצוה ז"ש עיניך לנכח יביטו וגו' ר"ל כשתוקפך יצרך לעבור עבירה ואתה נאחז בסבך מצודתו ומכמרתו עיניך לנכח יביטו וגו' עיני שכלך יביטו ויסתכלו לדרך הנכוחה שהיא העו"הב שבה יתן לאיש כמעשיו וכפרי מעלליו בחשבון מדוקדק ואז עפעפיך יישירו נגדך ר"ל יישירו יצרך הרע שהוא מנגד לך להכשילך ולהסיתך לדרך העקומה כשתביט בעיני שכלך דבר זה עפעפיך עצמן יישירו יצרך להיות ישר לעזרך ולסייעך על דבר מצוה:

אי נמי אפשר לפרש שבא להזהיר לאדם שכשיעשה איזה דבר מצוה או דבר טוב תהיה הכוונה בעשייתו לש"ש בלבד ולא לשום פניה אחרת ואפי' אם כוונתו באותו מעשה לש"ש אם יש באותו מעשה שום צד שנראה ממנו לבני אדם שאין אותו מעשה שלם בשלמות הכוונה לש"ש אלא נראה שיש בו צד פניה חילונית צריך אתה לתקן אותו מעשה עד שלא יהיה נראה בו שום צד מהפניות הגופניות אלא כולו לש"ש וז"ש עיניך לנכח יביטו ר"ל עיני שכלך לא יביטו בכל דבר מצוה שתעשה אלא לנכחיותו של אותו דבר דהיינו גזרת הבורא שגזר עליך לעשותו שזהו נכחיותו ואפי' אם פנייתך לצד ימין שהוא לש"ש אם ראית באותו מעשה שום צד שנראה ממנו לבני אדם שום פניה חילונית צריך אתה לתקן וליישר אותו הצד ותהיה נקי מה' ומישראל והיינו דקאמר ועפעפיך יישירו נגדך שצריך אתה ליישר אותו הצד שהוא נגדך שהוא פגום. או נמי יש לפרש מלת נגדך לשון נגוד דהיינו צריך אתה ליישר אותו הצד שהוא מנגד לך ומורה הפך כוונתך שהיא לשם שמים:

פלס מעגל רגלך. הכוונה היא שכשתלך לאיזה מקום שקול בפלס ומאזני משפט אם אותה הליכה הגונה וראויה לך אם לאו ולא תלך אלא למקום הראוי לך כפי מעלתך שלא יגיע לך שום זלזול מאותה הליכה ואז כל דרכיך יכונו ר"ל מאחר שאתה מנהיג עצמך בדבר זה ותשמור הליכתך ממקום שאינו ראוי לך כל הדרכים שאתה הולך בהם יכונו בעיני בני אדם שלא יחשדוך שמא אתה הולך למקום שאינו ראוי לך כי מאחר שיכירו במדותיך שאתה נזהר ונשמר מדבר זה לעולם לא יפול בך שום חשד. אי נמי נוכל לפרש הכתוב בענין עשיית המצות שאם יצרך תוקפך להשתדל בטורח עשיית המצות פלס מעגל רגלך ר"ל פלס טורח ההליכה שאתה הולך וטורח בעסק המצות עם השכר המגיע לך מעשייתם ותמצא שהיגיעה והטורח שאתה טורח קל הוא לנגד השכר המגיע לך ע"ד שאמרו ז"ל הוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ומאחר שאתה מנהיג עצמך לשקול במאזני צדק טורח המצות עם שכרם בודאי הגמור וכל דרכיך יכונו דהיינו שכשתשקול המצות כך טבע שני ואפי' שוקל אותם ותמצאם חסרים אתה מתרחק מהם ויהיו גם כן כל דרכיך נכונים ומכוונים ולא יהא להם פוקה ומכשול:

אל תט ימין ושמאל וגו'. הכוונה היא שדבר ידוע ומפורסם שבכל מדות שבאדם צריך למצע עצמו בהם ולא יטה לא לצד ימין ולא לצד שמאל שבכל אמצעי שלם כגון בנדיבות ובכילות ובענוה ובגאוה ובשאר המדות צריך להתרחק מן הקצוות וז"ש אל תט ימין ושמאל אלא צריך אתה להנהיג עצמך באמצע אבל אם אין אתה יכול למצע עצמך להתנהג באמצע אלא אתה נוטה לאחד מהצדדים אל תהיה נוטה אחר הרע שבקצוות אלא אחר הקצה הטוב כגון אם לא תוכל להנהיג עצמך בין הנדיבות והכילות לא תהיה נוטה אחר הכילות אלא אחר הנדיבות וכן בענוה והגאוה ובשאר המדות שבאדם וז"ש הסר רגלך מרע ר"ל אם אין אתה יכול להתמצע במדותיך צריך אתה לנטות אחרי הקצה הטוב ולא אחרי הרע אלא הסר רגלך מרע:

ה בני לחכמתי הקשיבה וגו'. כבר פירשנו למעלה שמה שמזהיר וחוזר ומזהיר אזהרה אחר אזהרה מפני שהיצר הרע אורב לאדם להפילו ולהכשילו בתחבולותיו ומתק דבריו בכל שעה ובכל רגע ולכך הוא מרבה ומגזים ברבוי האזהרות. וכינה החכמה והתבונה לעצמו ואמר לחכמתי לתבונתי מפני שהוא מזהיר ומצוה עליהם כינה אותם לעצמו וכאלו אמר לחכמה לתבונה. וכבר פירשנו למעלה שהטיית האזן היא יותר מההקשבה ולכן בחכמה שהיא כתובה ומפורשת די לו בהקשבה מפני אומרתה דמילי דאורייתא אין צריכין חזוק אבל גבי התבונה שהיא הבנת הדבר הסתום מהמפורש אמר הטיית האוזן שלא יאמר האדם בשלמא דברי החכמה המפורשים אני צריך ליזהר בהם אבל דברי התבונה בין שחדשתי אני בעצמי בין שחדשו אחרים אין אני צריך ליזהר בהם לפי שאינן מפורשין בתורה בהדיא והפה שאסר הוא הפה שהתיר לזה אמר הט אזנך לשמור מזמות ר"ל שדברי התבונה המתחדשים על ידי הרעיון והמחשבה והמזמה הט אזנך להם לשמור אותם ואל תהי מקל בהם יען שהם בנויים ומיוסדים על אדני החכמה הנאמרת מפיו ית' לכן אל תהי מזלזל בהם בין בדברי התבונה שלך בין בשל אחרים והיינו דקאמר הט אזנך לשמור מזמות דהיינו דברי התבונה המתחדשים ע"י המזמה והמחשבה:

ודעת שפתיך ינצרו. הכוונה היא אחר שהזהיר על שמירת דברי התבונה הזהיר על דברי התבונה עצמם שכשמדבר

דברי

נֹפֶת תִּטֹּפְנָה שִׂפְתֵי זָרָה וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ: וְאַחֲרִיתָהּ מָרָה כַלַּעֲנָה חַדָּה כְּחֶרֶב פִּיּוֹת: רַגְלֶיהָ יֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ: אֹרַח חַיִּים פֶּן־תְּפַלֵּס נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ לֹא תֵדָע: וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי וְאַל־תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי־פִי: הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַרְכֶּךָ וְאַל־תִּקְרַב אֶל־פֶּתַח בֵּיתָהּ: פֶּן־תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ וּשְׁנֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי: פֶּן־יִשְׂבְּעוּ זָרִים כֹּחֶךָ וַעֲצָבֶיךָ בְּבֵית נָכְרִי:

ונהמת

תוכחות מוסר

דברי התבונה והיו מכוונים בדבריו כפי המחשבה שבדעתו שאם לא ישמור מוצא שפתיו לדבר בנכונות בלשון צח ומבואר לפרש כוונתו שמא יטעו השומעים בדבריו ויבינו כוונה אחרת הפך מכוונתו ויתירו את האסור או יאסרו את המותר לכן צריך אתה להיות זהיר בדבורך לבאר ולפרש כוונתך באר היטב וז"ש ודעת שפתיך ינצורו ר"ל הכוונה שבדעתך שפתיך ינצורו לאמרה בלשון צח בענין שתתגלה כוונתך על ידי דבורך ולא יפול שום טעות בדבורך כמ"ש הכתוב ודעת חכמים ברור מללו · או נמי יוכל לפרש שבא להזהירו על מדת הכעס שעל ידי מדת הכעס האדם מוציא דברים מפיו שלא תסכים עליהם דעתו אבל יחייבהו הכעס לאמרם שלא מדעתו כמ"ש ז"ל בא לכלל כעס בא לכלל טעות על כן בא להזהיר את האדם על מדת הכעס שיכריחהו לדבר דברים אשר לא כן ושלא כהוגן וז"ש ודעת שפתיך ינצרו · ר"ל הזהר והשמר לך ושמור נפשך מאד ממדת הכעס כדי שלא יהיה דבורך חוץ מדעתך אלא ודעת שפתיך ינצורו שלא יהיה דבורך אלא מדעתך ולא חוץ מדעתך ששפתיך ינצרו הדעת ולא יצא מהם אלא דברי דעת ובינה והשכל :

כי נפת תטפנה שפתי זרה וגו' · ולכאורה קשה דמה ענין אשה זרה לכאן מאחר שהוא עסוק להזהירו על החכמה והתבונה · והנראה אלי בזה שהוא נותן טעם לשבח לרבוי האזהרות פעם אחר פעם שמלבד שיצר הרע מסית ומדיח לאדם לרדוף אחר הבלת החומר ולפתותו שיטרח ויעמול להשיגה ומצייר לו הטוב ברע והרע בטוב ולא ירף ממנו אפי' רגע כמומרים מלפתותו על זה שמפני זה הוכרחתי להעמיס עליך ברבוי האזהרות זה אחר זה אלא יש לך הכנה והזמנה אחרת לעזרך ולסמכך על פיתויו של יצ"הר לבל תשמט מתחת עצתו ופיתוייו ופירש ואמר מה היא ההכנה והזמנה המסייעת לעצת יצ"הר כי נפת תטפנה שפתי זרה וגו' לפיכך אני חייב להזהירך כמה פעמים וכולי האי ואולי תוכל להשכיל ולהשמט מתחת יד יצרך הרע · כי נפת תטפנה וגו' אמר כי האשה זרה בדברי פתוייה היא מדברת דברים מתוקים מדבש ומתיישבים על לב היצ"הר ותשים העקוב למישור והרכסים לבקעה להפיל האדם ולהכשילו במתיקות שפתיה וגם בשאר דרכים שאינם מענין הפיתוי חלק משמן חכה ורכו דבריה משמן להרבות חשקה בלב האדם לומר הנה מקום הנה מלון הנה מנוחה הנה כלה ויעביר מעל דעתו עונש העולם הזה והעולם הבא ואני מגלה את אזנך ומגיד לך תכלית ענין זה מה הוא · והוא כי תמורת מתיקות שפתיה ואחריתה מרה ולא בסתם מרירות אלא מרה כלענה שהיא מרה ביותר מכל טעם מרירות שבעולם וכנגד חלקות דבריה הנה היא גורמת להשחתה ולאבדון ולמכת הרג ואבדן כחרב פיות החותכת משני צדדים ופירש אחר כך מה הוא המרירות וההשחתה הגורמת שהוא רגליה יורדות מות וגו' שרגליה בהליכתן כדי לפתות האדם הנה הם יורדות למות דהיינו להמית המתפתה אליה אם כי ירגיש בה בעלה ויעמוד כנגד החושק ויהרגנו כי קנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם ואם כי יתפשו בו תופסים אחרים ויעמדו ויהרגוהו כמנהגם זהו עונש הע"הז ועונש הע"הב צעדיה שאול יתמוכו דהיינו גיהנם הנק' שאול ואמר מלת יתמוכו לומר שעל כל פנים לא ינקה מדינה של גיהנם כמ"ש כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה כל הנוגע בה :

ארח חיים פן תפלס וגו' · ר"ל הלא גליתי אזניך והודעתיך תכליתה שהוא רגליה יורדות מות וגו' כנזכר לעיל ואל ישיאך החשק בה לומר שאפשר שלא אגיע למות בקרבתי אליה ותהיה שוקל בפלס ענין זה ותאמר אפשר שאנצל מהמות ויהיה הדבר שקול בעיניך אם למות אם לחיים ובהתגברות החשק תפיל עצמך לספק זה שהוא ספק נפשות אל אחי כי בודאי הגמור אתה מוכן למות בהתחברך אליה ואפי' אתה עושה כמה שמירות לעצמך שלא תמות לא יועילו לך ומוכרח אתה להיות נופל במוקשי מות וז"ש ארח חיים פן תפלס ר"ל שמא תפלס ענין זה ותמצא שיש בו אפשרות של חיים לא כן אלא בודאי הגמור שתגיע למיתה על כל פנים ותדע למה זה לפי שנעו מעגלותיה ויש בה כמה דרכים שיגיעוך למיתה אם הדרכים שאמרנו למעלה שמיתתו תהיה על ידי בעלה או על ידי התופסים או ה' ינפנו על ידי אחרים ואם כן מכל מקום אתה מסכן בעצמך בעולם הזה יתר על עונש הע"הב ואפי' אם אתה מוסיף לחקור ולדרוש במעגלותיה כדי שתנצל אפי' מעונשי שמים ותעלה ארוכה למכתך בעשותך איזה מצוה שמכבה אותה העבירה אין לך ידיעה והבנה בזה וז"ש לא תדע ר"ל אפי' אם אתה עושה שמירה לעצמך מעונש הבא לך על ידי בני אדם או על ידי הקב"ה המגרה בך רשעים להמיתך אין אתה יכול לפי שלא תדע מעגלותיה ואפשר שתגיע למות אחר כל השמירות שתעשה :

ועתה בנים שמעו לי וגו' · ר"ל מאחר שהאדם הוא עלול לעבירה אם מצד יצ"הר שמסית אותו ומדיחו לרדוף אחרי התאוות הבלתיות להשיגם וגם יש לו מעיר לעזור על עצת יצ"הר היא האשה זרה בכשפיה ובמתיקות דבריה ובמעט שיהא האדם נופל בפח העבירות מפאת שני המעיקים הנז' שהם היצ"הר והאשה זרה לכן אל תקוצו במה שאני כופל דברי באזהרה אחר אזהרה ותאמרו כבר השמיענו דבר זה ולמה לו לכפול דבריו כמה פעמים וז"ש ועתה בנים שמעו לי ר"ל ועתה שאתם מעותדים לנפילה בפח העבירות מחמת שני המעיקים הנז' שמעו לי אפילו כשאני כופל דברי ואל תאמרו כבר שמענו זה ואל תסורו מאמרי פי כשאתם לומדים בספרי ותמצאו שאמרי פי כפול ומכופל לא תסורו ממנו באמרכם כבר הודיענו זה כמה פעמים אלא צריכים אתם לחזור וללמוד בכפל דברי לזכור מה שצויתי אתכם כבר מפני שהיצר הרע אינו נפרד מכם כלל ואעפ"י שלמדתם דברי פעם ופעמים ושלש אינו מתיאש מכם אלא עדיין הוא מקוה ומצפה להפילכם לכן אל תקוצו בכפל דברי ולא תסורו מאמרי פי אע"פ שהוא כפול ומכופל · ולכן חזר והזהיר הרחק מעליה דרכך וגו' לעשות סייגים וגדרים לבל יכשל בה והיינו שאם היה לך דרך לעבור עליה ממש עקם את הדרך מעליה והתהלך בדרך אחר · אמנם אם היה לך דרך על פתח ביתה אינך צריך להרחיק רחוק מהפתח מכיון שאינה עצמה קרובה לך אלא פתח ביתה הוא הקרוב לך אתה רשאי לעבור עליו אבל לא תקרב בכוונה אל פתח ביתה כי מאחר שבתקרבה אליו בכוונה חוששני עליך שלא תכנס

אצלה

וְנָהַמְתָּ בְאַחֲרִיתֶךָ בִּכְלוֹת בְּשָׂרְךָ וּשְׁאֵרֶךָ׃ וְאָמַרְתָּ אֵיךְ שָׂנֵאתִי מוּסָר וְתוֹכַחַת נָאַץ לִבִּי׃ וְלֹא־שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל מוֹרָי וְלִמְלַמְּדַי לֹא־הִטִּיתִי אָזְנִי׃ כִּמְעַט הָיִיתִי בְכָל־רָע בְּתוֹךְ קָהָל וְעֵדָה׃

שתה

תוכחות מוסר

אלה ותהיה נכשל בה ח"ו ולכן צריך אתה לעשות הרחקות אלו:

פן תתן לאחרים הודך וגו'. שמא תכשל בה ותתן לאחרים הודך והדרך שאם היית במינוי ושררה תסור ממך ויטלוה אחרים בחייך ודבר זה הוא עגמת נפש ביותר. ושנותיך לאכזרי לאדם שפוגע בך והורגך ברשע ובזדון ולא ידע במעשיך הרעים שלזה נקרא אכזרי ויטול שנותיך לפי שעדיין לא נתמלאה סאתה:

פן ישבעו זרים כחך וגו'. ועוד רעה חולה מגעת לך מן הניאוף שישבעו זרים כחך שהוא ממונך הבא מכחך וטרחך ועמלך לפי שהשטוף בניאוף צריך להזיל כספים הרבה כי זהו דרך הנואפים להזיל כסף במאכל ומשתה ומיני מגדנות ומלבושים ותכשיטין ואתנן ועצביך בבית נכרי הם החפצים היקרים והסגולות שאתה עצב ומתאונן עליהם כשיאבדו ממך אתה רואה אותם בבית נכרי. אי נמי יש לפרש ועצביך הם בניך שהיית ראוי לטרוח ולהתעצב על ידי הזמנת פרנסתם ומזונותיהם אתה רואה אותם בבית נכרי ונקראים על שם אחרים שאינם אבותם:

ונהמת באחריתך וגו'. ר"ל אני מזהירך כמה אזהרות שבעודך בימי תוקפך ובחרותך שתכבוש יצרך ותרחיק עצמך מעבירות אבל כשלא תקבל את דברי ותפתה ליצרך ותמשך לסכלות החומר אני מגלה אזנך מה שיהיה בסופך ואחריתך והוא שכמו האריה שבשיהיה רעב ושואף לטרוף טרף הוא נוהם וצועק על חסרון מזונו כן אתה סופך שתנהום באחריתך ותהיה צועק ותוהה על הראשונות ותאמר איך אבד ממני חוש השכל וחוש הראות עד שנכשלתי ועברתי על דברי קוני שבזה נמשלתי לבהמות שאין בהם כח ההרגשה וההבנה ואע"פ שעכשו אין אתה מטה אזן לדברי ולא יכנסו דברי באזניך לסוף אתה תוהה על מעשיך הראשונים בזמן שתפסק תאותך ממך שהוא עת הזקנה שמשמן בשרך ירזה ויתכווץ עורך על עצמותיך וז"ש בכלות בשרך ושארך ר"ל בזמן שתכלה תאותך ותאותך החומרית:

אי נמי ונהמת באחריתך וגו'. ר"ל בזמן הזקנה שהוא קרוב לזמן המיתה תהיה נוהם וצועק על מה שעבר בזכרך יום המיתה שהוא זמן שיכלו ממך רעיך ומיודעיך וקרוביך ואין גם אחד שיהפך בזכותך וילמד עליך זכות ולפי זה תתפרש מלת בכלות לשון מניעה והסרה ופירוש בשרך ושארך הם הקרובים לך כי מלת בשרך מורה על הקורבה כמו אך עצמי ובשרי אתה וכמו אחינו בשרנו הוא ושארך ג"כ מורה על אשתו ועל שאר קרובים. אי נמי ונהמת באחריתך וגו'. ר"ל תהיה נוהם וצועק באחרית ימיך בזכרך שקרוב הזמן שיאבד וירקב בשרך ושארך בתוך הקבר ונעשה אין ותהי תמה על עצמך ותאמר איך הכעסתי את בוראי ועברתי על מצותיו בשביל הנאת החומר העובר הכלה ואבד וז"ש בכלות בשרך ושארך ר"ל שבימי הזקנה אתה נוהם בשביל כלות בשרך ושארך ואתה עתיד ליתן דין וחשבון עליו שרדפת אחר הנאתו ולפי זה תהיה אות בי"ת שבמלת בכלות בי"ת הסבה כמו הלא ברחל עבדתי עמך:

ואמרת איך שנאתי מוסר וגו'. ר"ל שבאחריתך אתה תמה על עצמך גם כן ותאמר איך שנאתי מוסר הכתוב והמפורש בתורה וראיתי אותו המוסר בחוש הראות ולא השגחתי עליו. זאת ועוד שהתוכחת עושה רושם באדם יותר מהמוסר המפורש בתורה לפי שכל המוכיחים הם מרחיבים דבריהם בדברי התוכחת וזורקים מרה בנוכח בהזכירם לו עונש הע"הז והע"הב ומודיעים לו החרפה הנוגעת אליו בעברו על דת ומתוך כך יתפעל הנוכח מדברי המוכיחים יותר ממה שיתפעל בלמדו המוסר המפורש בתורה וגם כן הלב הוא מקור המחשבה שבו האדם שוקל עניניו ויודע תכליתם אם לטוב אם להפכו ואני לא די לי שלא קבלתי מוסר המפורש בתורה אלא אפילו התוכחת מגולה של המוכיחים הראויה לעשות בו רושם והתפעלות יותר מלמוד מוסר המפורש בתורה נאץ לבי דהוי תרתי לריעותא שתוכחת המוכיחים מלבד עצמה היתה ראויה לעשות בו רושם והתפעלות לבל אכשל זאת ועוד שהלב הוא מקור המחשבה ושוקל הענינים והיה לי לשקול בפלס תכלית ענינים אלו אפי' לא היתה לי תוכחת המוכיחים ואע"פ כן ותוכחת נאץ לבי דהוו להו תרתי לריעותא:

ולא שמעתי בקול מורי וגו'. הכוונה היא לומר שהאדם מגדיל התימה על עצמו איך נפל במוקשי העבירות וכהו עיניו ועיני שכלו אחר שהיה לו כמה שמירות זו אחר זו וכל שמירה היא מעולה מהקודמת לה. השמירה הראשונה הוא המוסר המפורש בתורה ואע"פי שראיתי אותו כתוב ומפורש בספר היטב לא השגחתי עליו. ואחר שמירה זו באה לי שמירה אחרת מעולה ממנה שהיא תוכחת המוכיחים כמו שאמרנו ואע"פי כן לא היה נכנס באזני דבריהם לפי שלא הייתי מאמין לדבריהם שאומרים לי שבשל כך יגיע לי נזק ועונש מענינים אלו והייתי אומר אינם אלא מגזימים להפריש אותי מעבירה. ואחר כך אמר ולא שמעתי בקול מורי וגו' שהיא שמירה מעולה מתוכחת המוכיחים לפי שהמוכיחים לא היה קולן נכנס באזני לפי שהייתי סובר שדבריהם אינם אלא דברי איום וגזום אבל אחר כך באו אלי מוכיחים אחרים והורוני וראיתי בחוש הראות איך ימשך לי נזק ועונש מענינים אלו וראיתי ראיה חושיית במראה ולא בחידות שעל כל פנים ימשך אלי הנזק והבושת והפגם ובררו לי נזק ענינים אלו יותר מהמוכיחים הקודמים להם ואע"פי כן לא קבלתי דבריהם מרוב חשקי וכספי ותאותי להנאת החומר אבל למלמדי שבאו ללמדני עונש הדבר וחומרו מהמוסר המפורש בתורה ולהוכיחני ולהפריש אותי מעבירה מחמת איסור לאלו אפי' אזני לא הטיתי להם לשמוע דבריהם כי לא חדשו לי שום דבר כי כבר השקפתי על מוסרי התורה קודם לזה ולא השגחתי בהם ולכן לאלו המלמדים אפילו אזני לא הטיתי להם לשמוע דבריהם וז"ש ולא שמעתי בקול מורי וגו' ר"ל אעפ"י שמורים אותי באצבע ראיה חושיית תכלית ענינים אלו אע"פי כן לא קבלתי מהם אבל למלמדי שבאו להוכיח אותי כדרך למוד לא הטיתי אזני להם אפי' לשמוע דבריהם כמ"ש:

כמעט הייתי בכל רע וגו'. פירוש מלת כמעט היינו קרוב הדבר להיות כמו כמעט שכב אחד העם וגו' ר"ל קרוב הדבר שהייתי בכל רע שהיה הקב"ה מביא עלי כל דבר רע וכל יסורין קשים בתוך קהל ועדה והייתי מובדל ומופרש מהם ברעותי וביסורי הקשים והקב"ה האריך אפו עמי ולא הביא עלי יסורין. אי נמי כמעט הייתי בכל רע וגו'. ר"ל שכל הדברים שבעולם המעט מהם אין לו ערך ואין לו שום כלום ואפי' הכסף והזהב מי שאין לו אלא פרוטה של כסף או של זהב אינה כלום מלבד מיעוטה וכן בכל הדברים היקרים והחביבים המעט מהם אינו שום כלום וזהו שאמר כמעט הייתי בכל רע וגו' שהכוונה שכמו שהמעט מן הדברים אינו כלום כן גם כן אני במעשי הרעים שעשיתי נקלה כבודי והייתי לחרפה ובוז ואין לי שום ערך כמו הדבר המועט

שאין

שְׁתֵה־מַיִם מִבּוֹרֶךָ וְנֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ : יָפוּצוּ מַעְיְנֹתֶיךָ חוּצָה בָּרְחֹבוֹת פַּלְגֵי־מָיִם : יִהְיוּ־לְךָ
לְבַדֶּךָ וְאֵין לְזָרִים אִתָּךְ : יְהִי־מְקוֹרְךָ בָרוּךְ וּשְׂמַח מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶךָ : אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת־חֵן
דריה

תוכחות מוסר

שאין לו ערך ושווי וזה היה לי כהכאת כל רע שעשיתי ותהיה אות הבי"ת שבמלת בכל היא בי"ת הסבה כמו הלא ברחל עבדתי עמך שאות הבי"ת שבמלת ברחל היא בי"ת הסבה והמיעוט שנתמעטתי ואין ערכי שוה כלום הוא בתוך קהל ועדה שבתוכם ניכר קלקולי ומיעוטי והעבר כבודי בשביל המעשים המקולקלים שעשיתי :

או כמו יש לפרש כמעט הייתי בכל רע וגו' · ר"ל שמחמת הניאוף הייתי קרוב להיות נכשל בעבירות אחרות כגון גניבה וגזל ומאכלות אסורות ושפיכות דמים וכיוצא בהם שעבירה גוררת עבירה וזהו שאמר כמעט הייתי נכשל בכל דבר רע לעשותו ואז אהיה מפורסם ברשע ויעלה זכרוני לרעה בתוך קהל ועדה מאחר שנתפרסמתי בכל רע ובכל רשע :

או כמו יש לפרש כמעט הייתי בכל רע וגו' · הכוונה היא כי בכל העבירות כלם שהזהירה עליהם התורה אין בהם עבירה חמורה בחילול ה' שהיא העבירה הנעשית בפרהסיא לעיני בני אדם שבשם שקידוש שמו ית' אינו אלא ברבים כך חילול שמו ית' ח"ו אינו אלא ברבים וז"ש כמעט הייתי בכל רע וגו' ר"ל קרוב הדבר שהייתי נכשל בכל דבר רע הנעשה בתוך קהל ועדה שיש בו חילול ה' ולא הרגשתי בעצמי להיות ברשע ולשוב בתשובה כדי שלא אגיע לדבר זה · ולכן מאחר שסופך להיות באחריתך ותאמר איך שנאתי מוסר וגו'. אני מוזר ומזהירך שתכבוש את יצרך על הניאוף שאם תקפך יצרך ונתגברה תאוותך למשגל מלא רצונך ותאותך בבעילה של היתר ולא של איסור כמ"ש שתה מים וגו' · המשיל תאות המשגל למי שהוא צמא למים ולא למי שהוא רעב ותאב ללחם מפני שכשהוא תאב ללחם יוכל לסבול צער הרעב יותר ממה שיוכל לסבול צער הצמא שתאות הצמא למים היא גדולה וחזקה ולכן דמה לה תאות המשגל שהיא גם כן גדולה וחזקה והכוונה בדבריו שאם תקפה ונתגברה עליך תאות המשגל שתה מים מבורך וגו' שתמלא רצונך בבעילה של היתר ולא של איסור דהיינו אשתך והמשיל אותה לבור מחמת נקבות שבה ואם גדרת עצמך בענין הניאוף ותמלא רצון יצרך בבעילה של היתר אז ונוזלים מתוך בארך רמז לבנים והכוונה שכשתשתה מים מבורך יהיו הבנים נוזלים ויוצאים מתוך בארך שהיא אשתך ולא מתוך בורות נשברים שהם נשים הזרות הפך ממה שאמר למעלה ועכשיו בנית נכרי שהוא רומז לבנים היוצאים ממנו מהנשים הזרות · ומה שקרא האשה בשתי שמות שהם בור ובאר משום דשייך בה תרוויהו דלגבי תשמיש קרא אותה בשם בור שכמו שהבור הוא מתמלא מן המים הבאים לו מחוץ שהם נמשכין ויורדים לתוכו ולא נובעין ממנו ומתוכו כן ג"כ האיש מטיל הזרע באשתו ולגבי הבנים הנולדים על ידי זרע האשה ג"כ שעל ידי הזרעת שניהם נולד העובר קרא אותה באר שכמו שהבאר מימיו נובעין מתוכו כן האשה על ידי הזרעתה ג"כ נולד העובר :

יפוצו מעינותיך חוצה וגו' · לפי שהנשים המתעברות באיסור אינן מניחים העובר להולד כדרכו מפני החרפה הנוגעת להם על ידי הולדתו מן הרחם ולכן הורגים אותו בעודו במעים קודם זמנו ולא יצא לחוץ חי לזה אמר שכשתדבק בבעילת היתר ולא בשל איסור יפוצו מעינותיך חוצה שהוא רומז לבנים הנולדים משתי מעיינות שהם מעין האיש ומעין האשה יפוצו לחוצה כדרכן ויוולדו בזמנם מבלי מזיק ומעיק מה שאין כן בעובר של איסור שמוציאין אותו בידים שלא בזמנו ודיוקא כמו ממלת יפוצו שהיא פועל עומד דהיינו מאליהם יפוצו ולא על ידי אחרים · והא דנקט יפוצו ולא נקט יצאו להורות על רבוי הבנים כמו שלשה אלה בני נח ומאלה נפצה כל הארץ שהוא מורה על הרבוי שמצד רבויים הם ממלאים הרחובות וז"ש ברחובות פלגי מים וקרא הבנים פלגי מים לפי שנוצרים מהזרע הדומה למים ואלו הבנים יהיו לך לבדך וגו' ר"ל לא יהיו נקראים אלא על שמך ואין לזרים אתך לאפוקי מהבנים הנוצרים מבעילת איסור שהם בניך ממש ונקראים על שם הזרים שאינן אבותם ועל דרך זה נוכל לפרש כמו יפוצו מעינותיך חוצה ר"ל אע"פ שבניך הם ברבוי כדמשמע ממלת יפוצו מכל מקום אינם נקראים אלא מעינותיך ולא של אחרים וכפי זה כאלו אמר יפוצו חוצה מעינותיך :

יהי מקורך ברוך וגו' · לומר שאם לא תשחית זרעך בבעילת איסור יהי מקורך ברוך שיהיו לך בנים הרבה ויהיה זרעך כולו זרע של קיימא מה שאין כן כשתהיה שטוף בזמה בבעילת איסור אותו זרע שאתה מטיל בבעילת איסור יהיה נשחת ונפסד ואינו זרע של קיימא ויתמעט זרעך של היתר :

ושמח מאשת נעוריך · כי על הרוב כשישא אדם אשה בימי נערותו ובחרותו לא ישא אלא נערה בתולה ואמרו רז"ל אין האשה כורתת ברית אלא למי שעשאה כלי ולכן מאחר שאשתך את הבנים שמחה בך וכורתת עמך ברית האהבה שלא תמיר אהבתך באהבת איש אחר צריך אתה לשמוח בה ובאהבתה יותר ממה שהיא שמחה באהבתך מאחר שהיא קדמה לך באהבתה אותך ולכן לא תחליפנה ולא תמירנה באשה אחרת וכפי זה תהיה המ"ם שבמלת מאשת היא מ"ם היתרון : או כמו נוכל לפרש ושמח מאשת נעוריך שהאשה הראשונה שהיא אשת נעורים גזרו עליו מן השמים שישא אותה כמו שאמרו ז"ל ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול מכרזת ואומרת בת פלוני לפלוני אפי' מעבר לים וא"כ צריך אתה לשמוח בה בלבד לפי שהיא גזרת מלך ולא תשמח באשה אחרת שאסרה עליך והגיד לך עונשך עליה וכפי זה תהיה המ"ם מ"ם הסבה : או כמו נוכל לפרש שהכוונה היא לומר כשתקבל את דברי ותהיה קדוש ומובדל ומופרש מבעילת איסור יהי מקורך ברוך ר"ל המקור שממנו יצאת יהי ברוך מפי כל בני אדם שהכל יאמרו אשרי הרחם שיצא ממנו פלוני ואשרי השדים שהניקוהו ויברכוך וישבחוך שאתה צדיק וכשאתה מקדש את עצמך בכבישת יצרך יהיו כל נטיעות היוצאות ממך כמותך ואתה שמח בהם וז"ש ושמח מאשת נעוריך ר"ל ושמח בבנים היוצאים מאשת נעוריך ותהיה המ"ם במקום מן : או כמו יש לפרש ע"ד שאמרו ז"ל בית אשה תינוק יש בהם סימן אם לטוב אם לרע שלכן נהגו ישראל לומר למי שבא לו ענין אחד מאלו השלשה ענינים בסימן טוב יהיה לך דבר זה ולא לסימן רע וז"ש יהי מקורך ברוך שכשאתה מקדש את עצמך ופורש מבעילת איסור יהי מקורך ברוך ר"ל שעל כל פנים יהי מקורך ברוך אפי' אם היתה אשה זו שנשאת סימן רע הקב"ה בהשגחתו עליך הופך לך הקללה לברכה ויצא מקורך ברוך על כל פנים ותהיה לך ברכה והצלחה בכל מעשה ידיך ותצא לך לסימן טוב ואז כשתתברך הבית בגללה אז תהא שמח מסבתה שבאה לך הצלחה על ידה וז"ש ושמח מאשת נעוריך :

או כמו יש לפרש שבא להודיע לו דבר טוב אחר הנמשך לו מפרישותו מבעילת איסור והוא שכשהאדם נמשך אחר הניאוף גם אשתו מזנה תחתיו כמו שאמרו חז"ל איהו בקרי ואיהי בכולוכי

דַּדֶּיהָ יְרַוֻּךָ בְכָל־עֵת בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָמִיד׃ וְלָמָּה תִשְׁגֶּה בְנִי בְזָרָה וּתְחַבֵּק חֵק נָכְרִיָּה׃ כִּי נֹכַח ׀ עֵינֵי יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ וְכָל־מַעְגְּלֹתָיו מְפַלֵּס׃ עֲוֺנוֹתָיו יִלְכְּדֻנוֹ אֶת־הָרָשָׁע וּבְחַבְלֵי חַטָּאתוֹ

תוכחות מוסר

בנעוריך וגם אמרו על פסוק ונקה האיש מעון והאשה ההיא תשא את עונה בזמן שהאיש מנוקה מעון והאשה תשא את עונה שהמים בודקין אותה הא לאו הכי אין המים בודקין אותה וז"ש יהי מקורך ברוך וגו' אם הרבה שיהא מקורך ברוך ומשומר ולא תגע בו יד שום אדם בעולם אלא תהיה אשתך צנועה ופרושה כי אין הברכה שורה אלא על דבר הסמוי מן העין צריך שתהיה גם אתה מובדל ומופרש מן הניאוף וז"ש ושמח מאשת נעוריך ר"ל לא תהיה לך שמחה אלא מאשת נעוריך בלבד ולא מאשת נעורים של אחרים:

אילת אהבים וגו'. דמה האשה לאילת וליעלה שכמו שאלו החיות מוצאות חן בעיני כל רואיהם שלכך אמר אילת אהבים ויעלת חן כן חן האשה נסוך על בעלה וכן אמרו חז"ל חן אשה על בעלה לכן אמר מאחר שדרך העולם שחן אשתך עליך אין ראוי לך לספר חן אהבתך לה ולידבק בנשים זרות ונכריות ועוד שדדיה ירווך בכל עת שהאשה הזרה לא תשיגיה אלא בעת מן העתים אחר כמה שמירות שעושה שלא ירגיש בו הבעל ולא יתגלה קלונו ברבים ואינה מצוייה לך בכל עת שתרצה אבל אשתך דדיה ירווך בכל עת שתרצה מבלי מונע ומבלי טורח ויגיעה ולכן מאחר שהיא מצוייה בכל עת ובכל שעה להשקיט תאון יצרך אתה צריך שבאהבתה תשגה תמיד ר"ל תשכח ניאוף אשה זרה ופירוש תשגה מלשון שגגה ושכחה שמאחר שדדיה ירווך בכל עת ולא עת זולת עת אם כן ממילא באהבתה תשכח אשה זרה וזה היה תמיד בלי שום הפסק שכמו שהיא מצוייה בכל עת כן אהבתה תמיד:

אי נמי יש לומר באהבתה תשגה תמיד הייכו שבאהבתה בלבד ולא באהבת זולתה תשגה תמיד דהיינו תתרבה בבשר ושומן בשמחתך ובאהבתך בה תמיד שאם אתה מפסיק אהבתה באהבת נשים נכריות משמן בשרך ירזה ותהיה כחוש כמנהג החושקים אשר לא יערב מאכל לפיהם ותדד שנתם מעיניהם ברוב תשוקתם ותאותם לפי שלא ישיגו חפצם ורצונם בנקל ועוד שאימתם ופחד תפול עליהם מאימת המות וסכנת נפשות שמא ירגיש בעל תשוקתו ויהרגנו אבל באהבת אשתך בלבד תשגה תמיד ותתרבה בלי שום הפסק ופירוש כמו ישגא אחו וגו':

ולמה תשגה בני בזרה וגו'. ופירוש תשגה לשון לצון חסרון שתרגום לא נפקד ממנו איש לא שגא דהיינו לשון חסרון והכוונה למה תהיה כחוש ורזה וחסר בשר בשביל חשק האשה הזרה וגם חז"ל אמרו סימן לעבירה הדרוקן וברוב חשקך ותאותך לקרבתה ולא תשיגנה ויספיק לך חבוק חיקה בלבד וז"ש ותחבק חיק נכריה אע"פי שאין אתה משיג לחבקה ממש אתה מחבק את חיקה מרוב חשקך העלום בה ולמה היה לך כל אלה שאתה משתדל בעבירה זו לאבד גופך בעולם הזה ונשמתך לעולם הבא: אי נמי יש לומר כוונה אחרת כמה שבדייק אומרו מלת ולמה שאין משמעות מלת למה אלא למי שעשה כבר איזה מעשה כמו למה הרעות לעם הזה למה תעשה כה לעבדיך וכאן הוא מזהיר אותו שלא יעשה מעשים הרעים לא שהוא מוכיח אותו על מה שכבר עשה וא"כ מאי ולמה דקאמר. לכן אני אומר שהוא מזהירו על הדברים שרוב ההמון נכשלים בהם ונדמה כפירושם שנכשלים בהם ואחת מהם הנגיעה באשה בימי נדותה ששומר עצמו ונזהר משכיבתה ומקל לעצמו בדברים אחרים כגון חבוק ונשוק וקירוב בשר וסובר שהדברים אלו אין הקב"ה מענישו עליהם לפי שהוא צדיק והקב"ה מסביר לו פנים מפני צדקתו ויוותרו ומוחל לו עליהם ואינו מענישו ומפני שהדבר מצוי שהאדם נכשל בדברים אלו לכן נקט מלת ולמה והכי קאמר ולמה בני תשגה בזרה. ר"ל למה אתה מקל בדברים אלו ותחשוב שאין אתה נענש עליהם כמו עון השוגג שהוא קל ואינו ראוי לעונש וכ"ש ולמה תשגה בני בזרה שהיא אשתך בימי נדותה שהיא זרה לך ואתה נוגע בה בדרך חיבוק ונישוק וקירוב בשר ואתה סובר שדברים אלו אין בהם עונש כמו השוגג ואח"כ פירש אלה הדברים מה הם:

ותחבק חיק נכריה. שהיא אשתך נדה שהיא נכריה לך ואתה מחבקה ומנשקה וכיוצא מדברים אלו ואתה סומך שהקב"ה מוחל לך ואינו מענישך על דברים אלו שהם קלים בעיניך מפני רוב יושרך וצדקותך ואתה טועה בזה שאין מעשיך הטובים מגינים עליך מהעונש שהקב"ה אין לפניו לא עולה ולא שכחה ולא משוא פנים אלא נותן לאדם שכר מעשיו הטובים ומענישו על מעשיו הרעים וז"ש כי נכח עיני ה' דרכי איש וגו' ר"ל אע"פ שנכח עיני ה' דרכי איש שהם המעשים הטובים הנקראים בשם דרכים כמ"ש והודעת להם הדרך ילכו בה אל תטעה ותאמר שהצדק והכושר יגינו על הצדיק מהעונש ומוחל לו הקב"ה בשביל רוב צדקתו אלא אע"פי כן וכל מעגלותיו מפלס דהיינו המעשים הרעים הנק' בשם מעגלים שהם הדרכים המעוקלים והמעוקמים יביא אותם במשפט ושוקל אותם ומפלס אותם להעניש האדם עליהם:

אי נמי יש לפרש בענין אחר ולתרץ אומרו ולמה תשגה בני וגו' והיה לו לומר לא תשגה בני בזרה שאפשר שהוא מזהיר את האדם על מעשה המצות שיהיו בשלם שבפנים ולא יעשה אותם אלא לשם פועלן הגוזר בהם ולא לשם כוונה אחרת מכוונות אחרות וז"ש ולמה תשגה בני בזרה ר"ל למה תהיה שוגג בכוונה זרה בעשיית המצות וקרא אותה שגגה שר"ל מפני שאתה סובר ואומר מאחר שעשיתי וקיימתי מה שגזר עליו קוני הכוונה אינה מעלה ואינה מורדת א"כ זו היא שגגה ולא עוד אלא ותחבק חק נכריה ר"ל לא היו מעשיך הטובים שקולים דהיינו חציים לה' וחציים לכם אלא אתה מתקרב וחושק בכוונה הגופנית שבה יותר מהמעשה עצמו וז"ש ותחבק חק נכריה כי החבוק הוא קירוב בשר כן אתה מתקרב וחושק לכוונה הנוטה אל החומר שהיא נכריה מפני שאתה סובר המעשה הוא העיקר ולא הכוונה ואתה טועה בזה שאעפ"י שהקב"ה רואה מעשיך הטובים ונותן לך גמול הטוב עליהם הנה הוא ג"כ מסתכל בכוונה הגופניית שבאותו מעשה הטוב ואינו נותן לך שכר שלם אלא מנכה לך מהשכר חסרון הכוונה. וז"ש כי נכח עיני ה' דרכי איש וגו' ר"ל אע"פי שנכח עיני ה' דרכי איש שהם המעשים הטובים והוא מגיע בהם לתת לו שכרן הנה ג"כ וכל מעגלותיו שהם הכוונות הגופניות הנק' מעגלים בשביל עקמימותם מפלס אותם במאזני צדק כדי לנכות לו מהשכר של מעשה המצוה ואינו נותן לו שכר אותה המצות בשלמות אלא מנכה לו לו מהשכר חסרון הכוונה האלהית:

עוונותיו וגו'. בא להודיע כי העונות והחטאות שהם קלים הם גרמא בנזקין ובהם נתפס האדם כמצודה רעה וז"ש עונותיו וגו' ר"ל העונות שעושה האדם ילכדו אותו לכל פגעים רעים או ליסורין או לחלאים רעים או לחסרון כיס או מיתה ואע"פי כן לא יקרו לו אלא הפגעים והמקרים בשעת העבירה שעושה אלא עובר עבירה כמה פעמים וניצול אע"פי

שעושה

חַטָּאתוֹ יִתָּמֵךְ : הוּא יָמוּת בְּאֵין מוּסָר וּבְרֹב אִוַּלְתּוֹ יִשְׁגֶּה :
ו בְּנִי אִם־עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ : נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי־פִיךָ נִלְכַּדְתָּ בְּאִמְרֵי־פִיךָ : עֲשֵׂה־
זֹאת אֵפוֹא בְּנִי וְהִנָּצֵל כִּי בָאתָ בְכַף־רֵעֶךָ לֵךְ הִתְרַפֵּס וּרְהַב רֵעֶיךָ : אַל־תִּתֵּן שֵׁנָה
לְעֵינֶיךָ וּתְנוּמָה לְעַפְעַפֶּיךָ : הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד וּכְצִפּוֹר מִיַּד יָקוּשׁ : לֵךְ־אֶל־נְמָלָה עָצֵל רְאֵה
דְרָכֶיהָ

תוכחות מוסר

שעושה עונות אלו כמזיד ולא יהיה נאחז במצודה רעה של הפגעים הרעים אלא על ידי חטא בלבד הוא נתפס ונאחז אלא אפי' על הידים של חטא שהם מכשיריו הוא נתפס וז"ש ובחבלי חטאתו יתמך ר"ל אע"פי שהלכידה לא נגזרה עליו אלא בשביל העבירות והעונות שעשה אפ"ה לא יהי נתמך ונאחז אלא בחבלי חטאתו שהם מכשירי החטא הקל ומפני זה הוא סובר שעל חנם נתפס במצודת הפגעים ועל לא חמס בכפיו ושלא כדין ולא יזכור מעשיו הראשונים שבסבתם נגזרו עליו אלו הצרות ואינו זוכר אלא חבלי חטאתו שבהם נתפס ומהרהר אחר מדותיו יתברך וז"ש הוא ימות באין מוסר וכו' דיש לדייק למה אמר מלת הוא והיה לו לומר וימות באין מוסר אלא הכוונה לרמוז אל מה שאמרנו שכיון שרואה שנאחז במצודת הפגעים הרעים הנקראים מיתה או כמיתה עצמה הוא סובר שימות באין מוסר התורה ושלא כדין לפי שאינו מסתכל אלא באותו החטא הקל שנתפס עליו ולא במעשים הרעים שקדמוהו ונתן טעם למה אינו מסתכל במעשים הרעים שקדמו לו לפי שהוא רגיל בעבירות חדש אחר חדש שנה אחר שנה עד שנעשו לו כהיתר ואינו מרגיש בהם • וז"ש וברוב אולתו ישגה • ר"ל ברוב אולתו וברשעו תמיד ישגה דהיינו ישכח ולא יעלה על לבו העבירות שעשה מרוב הרגלו בהם • ולכן הוא חושב שאינו ראוי ליסורין שבאו עליו • אבל יש לדייק במאי דקאמר עונותיו ילכדונו וגו' שהוא כינוי אחר כינוי ואחר כך ביאור שהוא את הרשע ולא היה לו לומר אלא עונות ילכדו את הרשע • ואפשר שבא לרמוז שאין האדם נאחז בסבך היסורין אלא כשיפליג בעבירות זמן אחר זמן ואינו נותן אל לבו לשוב מעבירות שבידו אבל אם עבר עבירות אפי' כמה פעמים הקב"ה אינו מענישו שמצפה לו אולי יעשה תשובה • וז"ש עונותיו ילכדונו את הרשע ר"ל מי שהוא רגיל בעבירות כל כך ודבוק ואדוק בהם עד שנקראים העונות שעושה עונותיו בכינוי ונקראים על שמו מרוב רגילותו בהם אותם העונות ילכדו אותו דוקא ולא ילכדו אדם אחר שנכשל בהם אבל אינו מורגל בהם כל כך כי אדם זה הקב"ה מאריך לו אפו אולי יעשה תשובה כמ"ש הכתוב פעמים שלש עם גבר והכי פירושא דקרא מי שעונותיו נקראים על שמו ילכדו אותו עונותיו ולא ילכדו אדם אחר שאין נקראים עונותיו על שמו שלא הורגל בהם כל כך כגון מי שהוא מורגל לשפוך דמים נקרא בשם רוצח ומי שהוא מורגל בניאוף נקרא בשם נואף וכן בכל העבירות ודווקא במי מדכתיב את הרשע בה"א הידועה ולא כתיב את רשע לרמוז אל הרשע הידוע ומפורסם ברשע כדאמרן :

ו בני אם ערבת וגו' • אחר שהזהירו במה אזהרות על עניני החכמה והמוסר שבהם יזכה לחיי העולם הבא בא עתה להזהירו על שמירת ממונו שבו תלוי חיי העולם הזה כי בכלל החכמה בכלל הכסף • ואמר בני אם ערבת לרעך וגו' מה שנתכוונתי לפרש בפסוקים אלו מצאתיו בפירוש מורינו הרב בעל חשק שלמה זלה"ה ולא הניח לי מקום להתגדר בו • ולפוטרם בלא כלום אי אפשר לכן אמרתי אקומה נא ואסובבה בעיר וקדיש הרב הנז' אולי אלקטה בשבלים הנושרים מגרנו ואומר ממה שאמר בני אם ערבת לרעך וגו' משמע דלכתחלה השמר לך ושמור נפשך מן הערבות שלא תבא לידי דררא דממונא אך אם שגגת וכבר ערבת לרעך וגו' אני מזהירך להשתדל בכל עוז שתציל עצמך מן הערבות שערבת כבר והוא שדרך העולם שהאדם מתחכם שלא להכניס עצמו בערבות הממון שלא יפסיד אותו ממון שנכנס בו ערב אבל יטול מן הרע מיעוטו שנכנס ערב באדם הלוה עצמו שיזמין אותו למלוה בכל זמן שרוצה לתובעו ויראה לערב שאין לו חשש דררא דממונא אלא אם נכנס ערב בגוף הממון אבל אם נכנס ערב בגוף הלוה עצמו הוא רחוק מן ההפסד מפני שהוא מזמין הלוה למלוה ויתבענו הממון שהוא נושה בו לכן בא שהע"ה להזהיר את האדם שלא יכנס בשום ערבות לכתחלה ואם אתה כבר נכנסת ערב אפי' לא נכנסת ערב בגוף הממון אלא נכנסת ערב לגוף הלוה עצמו בשעת מתן מעות שפירוש לרעך היינו לגוף הלוה עצמו שבשביל שהוא רעך נתמלאת עליו רחמים ונכנסת ערב בגופו להזמינו לפני בעל חובו ואתה סובר שבזה אתה רחוק מן ההפסד אינו כן אלא הרי זה כאלו חייבת עצמך לזר שהוא המלוה בתקיעת כף על הממון שחייב לו רעך שהוא הלוה ותדע למה לפי שכשיברח הלוה אתה חייב לפרוע מה שחייב למלוה שכשידחוק אותך להזמין לו הלוה ואינו נמצא אתה מוליך פורע המעות בעד הלוה מפני הנושה • וז"ש נוקשת באמרי פיך וגו' ר"ל שהנכשל בדרך הוא ממיעוט הסתכלותו בדרך אשר הולך בה לראות אם יש מכשול להשמר ממנו כן אתה בן אדם ממיעוט הסתכלותך בתכלית הערבות הזה שהוא הבריחה נוקשת באמרי פיך שנכנסת ערב לפיכך כשברח הלוה נלכדת באמרי פיך ואתה חייב לשלם הממון ולכן איעצך עצה טובה כדי שתנצל מהפסד ממון והוא מה שאמר עשה זאת איפה בני והנצל וגו' ר"ל מאחר שנכנסת ערב בגופו להזמינו לפני בעל חובו הרי באת בכף מאזנים של רעך ואתם שקולים שהוא בכף אחת של מאזנים ואתה בשניה ואם לא ימצא המלוה ללוה לפורעו אתה חייב לפרוע בעדו אותו ממון לכן לך וטרח אל המקום אשר ברח בו הלוה והתרפס לו ר"ל הכנע לפניו והיה לו למרמס ועשה לו גדולה והתנשאות כדי שיבוא ויזדווג לבעל חובו כדי שתפטר אתה מן הערבות כי פירוש ורהב ענין גדולה והתנשאות כמ"ש ונתנוהו מחץ רהב :

אל תתן שנה לעיניך וגו' • ר"ל אם לא ידעת היכן ברח כדי שתלך אצלו להזמינו לבעל חובו אל תתן שנה לעיניך וגו' אלא צריך אתה לנדד שינה מעיניך לחשוב מחשבות במקומות שאפשר לו לברוח להם כדי שתלך להביאו לבעל חובו ולא תפסיד הממון אלא עשה כל השתדלותך כדי שתנצל כצבי מיד וכו' שהוא דבר רחוק שינצל הצבי מהיד והצפור מפח יקוש ואם אפשר שיהיה דבר זה הוא בהשתדלות נמרץ ועל צד הפלא • כן אתה מאחר שנכנסת ערב רחוקה היא הצלתך מהמלוה אבל צריך אתה להשתדל בכל עוז אולי תנצל מהערבות ומה שאמר הנצל כצבי מיד וכצפור מיד יקוש ולא אמר הנצל כצבי וכצפור מיד או יאמר הנצל כצבי וכצפור מיד יקוש מפני שרצונו לומר כל צדדי הרחקות הצלה שבהם כי הצבי כשיהיה נאחז ביד כל אדם רחוקה היא הצלתו אפי' מיד כל אדם שאינו צייד כי כשהוא אחוז בידים אין לו שום צד להשמט מן היד אפי' מיד כל אדם שאינו צייד ולכן אמר הנצל
כצבי

דרכיה וחכם: אשר אין־לה קצין שטר ומשל: תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה:
עד־מתי עצל ׀ תשכב מתי תקום משנתך: מעט שנות מעט תנומות מעט ׀ חבק ידים
לשכב: ובא־כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן: אדם בליעל איש און הולך עקשות פה:

קורץ

תוכחות מוסר

כלפי מיד סתם שרחוקה הצלתו אפי' כשיהיה אחוז ביד כל אדם סתם אבל הצפור רחוקת הצלתו אינה אלא כשיהיה באחז ביד הצייד שהוא בקי בו ויודע דרכו ומנהגו ואוחזו בגופו ולא ישמט מידו אלא על צד הריחוק אבל כשהוא באחז ביד כל אדם שאינו צייד קרובה הצלתו שכיון שאינן בקיאין בדרכו ומנהגו הם אוחזים אותו מכנפו או מנוצתו והוא נשמט מיד אוחזו ומניח נוצתו בידו ולכן אמר וכצפור מיד יקוש שהוא הצייד שרחוקה הצלתו כשיהיה אחוז ביד הצייד הצד אותו משא"כ הצבי שאין לו נוצה והוא נתפס בגופו והצלתו רחוקה אפי' מיד סתם כל אדם:

לך אל נמלה וגו'. אחר שהזהירו על הערבות משום הפסד ממון שהוא הרחקת הנזק בא עתה להזהירו על מדת העצלות משום הקרבת התועלת. ואמר לך אל נמלה עצל וגו' הליכה וראיה הנזכרים בכתוב יתכן לפרש הליכה וראיה שכליית ויתכן ג"כ הליכה. וראיה חושיית ובא להזהיר האדם ולזרזו ולומר לו עורה מתרדמת העצלות והסתכל בבריה קטנה כגון הקטנות שהיא חוגרת בעוז מתניה להכין מזונותיה ופרנסתה בלי רפיון ועצלה ואתה חננך ה"ית בבינה ודעת והשכל ואתה מתעצל בצרכי עצמך ומזונותיך לכן הסתכל בנמלה הפחותה וראה דרכיה ולמוד ק"ו ממנה ולמוד מדרכיה ומחכמתה שהיא פחותה שבברואים והזריזות הזאת שהיא זריזה בצרכי מזונותיה לא בא לה לא בדרך למוד מאחרים ולא מחמת המכרית אותה לעשות כן וז"ש אשר אין לה קצין שהוא השופט שמורה לה לעשות כן ולא שוטר המייסר אותה בשוטים לעשות ולא מושל שהוא המלך בעל השלטנות שגוזר עליה בזריזות זה אלא ממנה ומאליה היא משתדלת בצרכי מזונותיה ופרנסתה וא"כ ראה דרכיה וחכם ממנה ומה שאמרנו שפירוש קצין הוא השופט מפני שמלת שוטר סמוכה לו וכתיב שופטים ושוטרים שמע מינה שפירוש קצין היינו שופט ואחר כך פירש מהו הזריזות של הנמלה שהוא תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה ר"ל תכין בקיץ לחמה אחר אשר אגרה בקציר מאכלה. ואם תאמר מאחר שאגרה בקציר מאכלה למה היא מוספת להכין מזונותיה בימות הקיץ ויש לומר דקושי זה כבר תרצו אותו רז"ל באמרם שהנמלה אינה חיה אלא ששה חדשים ואומרת שמא ה"ית יגזור עליה לחיות יותר מזה ומכינה לה מזונותיה:

עד מתי עצל תשכב וגו'. לפי שמהבטלה והעצלות נמשכת השינה כמ"ש הכתוב עצלה תפיל תרדמה לכך הוא מזהירו על ריבוי השינה ואומר לו עד איזה קץ ואיזה זמן תהיה שוכב מתי תרגיש ותתעורר לקום משינת העצלות ותסתכל בעצמך כי אין לך שום ריוח ושום תועלת משינה זו ולא די שלא תרויח כלום אלא אתה מתחסר ואין כל ולא ישאר בידך מאומה ממה שיש לך כי אתה מוכרח למכור מטלטליך ובגדיך לצורך מזונותיך א"כ צריך אתה להרגיש בהנהגתך העקולה והעקומה ותסתכל בעניני אחריתך. ואני שמעתי בפירוש פסוק זה שמפני שהעצל רוב היום בכולו הוא שוכב בלילה תדד שנתו מעיניו ויהא מתעסק בדברי הבאי ודברי בטלה לכן בא להוכיחו ואומר לו עד מתי עצל תשכב ר"ל התחיל השכיבה הנה רוב הלילה כבר עבר ואתה נעור ומתעסק בדברים של בטלה שאין לך בהם שום תועלת ובשלא תשכב ותישן בזמן שכיבת בני אדם אלא תהי נעור עד הלילה ואחר כך תישן הנה לא תוכל לקום בעלות השחר לילך לבית הכנסת מפני שעדין אתה משוקע בשינה מפני שלא שכבת אלא בסוף הלילה ואתה מבטל עצמך מקריאת שמע ומהתפלה עם הצבור. וז"ש מתי תקום משנתך ר"ל מאחר שלא התחיל שכיבתך בזמן שכיבה אלא תהיה נעור עד סוף הלילה מתי תקום משנתך כי מוכרח אתה שלא לקום בבקר בזמן קימת בני אדם שהוא זמן התפלה:

מעט שנות מעט תנומות וגו'. קשה לי איך נקשרת מלת מעט עם שנות ותנומות שהם רבים דאפילו לא היו אלא שתי שנות ושני תנומות נקראים רבים דמיעוט רבים שנים וא"כ אפי' השנים נלכד נקראים רבים ואיך קרא אותם מעט ואם היה אומר מעט שינה מעט תנומה הוה מפרשינן שכוונתו לצוותו ולהזהירו שיספיק לו מעט שינה ומעט תנומה ומעט חבוק ידים לשכב ולא יהנה בשינה כדי שיהא לו פנאי להתעסק בצרכי מזונותיו ופרנסתו ואם לא תעשה כן ובא כמהלך ראשך וגו' אבל השתא דקאמר מעט שנות מעט תנומות לשון רבים אין זה אלא תוכחת מגולה על הנהגתו העקומה ועל סדרו המקולקל והכי פירושו שר"ל אני רואה בסדרך המקולקל והנהגתך הרעה שאתה מנהיג עצמך בשינות הרבה ותנומות הרבה דהיינו שתשכב מעט ותיקץ. ואחר כך תחזור ותישן ותיקץ וכשתיקץ משנתך ותשוב תחזור ותתנמנם. דהיינו נים ולא נים תיר ולא תיר ותיקץ מההתנמנמות ותחזור ותתנמנם וקודם שכיבתך והשתקעותך בשינה אתה שוהה מעט בחבוק ידים לשכב וא"כ אין אתה מניח פנאי להתעסק בצרכי מזונותיך ומוכרח אתה למכור הבגדים והמטלטלין לצרכי מזונותיך ובמעט מהזמן לא ישאר בידך מאומה מכל קניניך ותשאר עירום ועריה והיינו דמסיים ובא כמהלך ראשך וגו' וכפי זה שיעור הכתוב כאלו אמר מעט בשינות מעט בתנומות וכו' וחסר בי"ת משניהם. ר"ל שהשינות והתנומות הם הרבה אבל כל שינה ותנומה אינה אלא מעט לפי שעושה הפסקות בתוך השינה והתנומה עד שיהיו מספר השינות והתנומות הרבה ובכל שינה ותנומה אינו. אלא מעט וכל זה מרוב הבטלה והעצלות שנמצאת שרוב היום בכולו הולך בשינות ותנומות וההפסקות שביניהם לדברי הבאי ובטלה וא"כ בודאי הגמור שבא כמהלך ראשך ומחסרך כאיש מגן. ר"ל לפי הנהגתך והילוכך הרי אתה נשאר ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל בזמן מועט לפי שהריש והעוני יגיע לך במהירות ובתכיפות וז"ש ובא כמהלך וגו' ר"ל כמו האדם ההולך בדרך ורוצה להגיע למחוז חפצו במהרה ולכן נושא את רגליו ללכת במהירות כן הריש בא אליך בתכיפות ובמהירות ובן ג"כ מחסורך בא אליך במהירות באיש מגן דהיינו באיש היוצא להלחם עם אויבו להרגו ובידו המגן להצילו מיד אויבו שיוצא לקראתו במרוצה ובמהירות ולא יחוש לשמא ינצחנו חבירו ויהרגנו מפני שהוא מובטח במגן ולכן שבידו שתצילנו ומתוך כך ילך במרוצה לקראת אויבו כן החסרון יבא לך במהירות ובתכיפות. אבל קשה לי דמאי ובא דקאמר הרי הרישות והחסרון הם העדר הישות והממשות דהיינו שיאבדו כל נכסיו ומטלטליו והיכי שייך לומר בהם מלת ובא שמורה על הישות דבשלמא אם היה אומר שיבואו עליו חלאים רעים או צרות וצוקות או קללות אתי שפיר מלת ובא על הרישות ועל העניות שהם העדר הישות לא שייך

מלת

קֹ֨רֵ֤ץ בְּֽעֵינָו֮ מֹלֵ֪ל בְּרַגְלָ֥ו מֹ֝רֶ֗ה בְּאֶצְבְּעֹתָֽיו׃ תַּֽהְפֻּכ֨וֹת ׀ בְּלִבּ֗וֹ חֹרֵ֣שׁ רָ֣ע בְּכָל־עֵ֑ת מדְ֜נִ֗ים יְשַׁלֵּֽחַ׃ עַל־כֵּ֗ן פִּ֭תְאֹם יָב֣וֹא אֵיד֑וֹ פֶּ֥תַע יִ֝שָּׁבֵ֗ר וְאֵ֣ין מַרְפֵּֽא׃ שֶׁשׁ־הֵ֭נָּה שָׂנֵ֣א יְהוָ֑ה וְ֝שֶׁ֗בַע

ברגליו ק׳ מרינים ק׳

תועבות

תוכחות מוסר

מלת וכא · ויש לתרץ ולומר שמפני שהצער והחולי שיש בהם ישות נמשכים מהרישות ומהחסרון ושייך לומר בהם מלת וכא לכן אמר מלת וכא על הרישות והחסרון עצמם לפי שהם נמשך הצער והחולי דהיינו היש נמשך מאין ואם כן אין הדבר רחוק שידבר על האין כמו שמדבר על היש מאחר שהיש נמשך ממנו · וכן אנו צריכים לומר כמ"ש ריש ועושר אל תתן לי דבשלמא בעושר שייך לשון נתינה אלא בריש מאי נתינה איכא אלא ודאי כמו שאמרנו שמדבר על האין כמו שמדבר על היש הנמשך ממנו וקרא התולדה בשם האב שהוא הריש:

אדם בליעל איש און וגו׳ · מלת בליעל דרשו בה רז"ל כמה נוטריקין בלי עול דהיינו שפורק עול התורה מעליו · בלי על אינו מהלל במה שלמעלה ממנו שהוא הקב"ה אלא מתנהג בעולם כחפצו וכתאוותו · בלי יעל היינו בלי תועלת ופירוש זה האחרון הוא הנאות יותר לכוונתינו והוא שאדם זה שאנו עסוקין בו שקנה מדת העצלה והרפיון ואינו משתדל להנהיג עצמו בעולם הנהגה ישרה שיש לו בה תועלת לזה ולכא הנה אדם זה בלי תועלת שאינו מועיל אפי׳ לעצמו ולא די שאינו מועיל אלא מגלגל היזק והפסד לעצמו הנה בודאי שאדם זה הוא איש און ובעל חמס ובעל מחשבות רעות על בני אדם שכיון שלא חס על עצמו איך הוא חס על אחרים · ואמר הולך עקשות פה וכו׳ · ר"ל מאחר שהוא איש און כמו שאמרנו הנה כל דבריו עקשות פה שמספר מומי בני אדם ומדבר בגנותם ובזה הוא מעקש ומעקם שפתיו שהפה לא נברא באדם אלא ללימוד התורה ולתפלה ולדבר בו מה שהוא צריך להועלתו ולהנאתו ואדם זה לא נשתמש בפיו אלא לדברי הבאי ולדברי תפלות נמצא שהחליף מדתו של פה ממדה טובה למדה רעה וזה נקרא עקוש ועקום א"כ אדם זה הפסיד והשחית את עצמו במחשבה ובמעשה ובדיבור שחושב מחשבות און ומוציא אותם מן הכח אל הפועל ופועל אותם ומעקש ומעקם פיו ושפתיו לדבר בהם דברים אשר לא כן · אי נמי אפשר לומר שהכוונה היא שאדם זה שהוא עצל ואינו מתעסק בישובו של עולם כל האברים והחושים שברא בו הקב"ה להעזר בהם לצרכו ולהנאתו ולטובתו החליף תשמישם ושנה את סדרן להשתמש בהם בדברים המזיקים לו והנה כללות האברים והחושים שברא בו הקב"ה לתקון עצמו הם אלו · השפה לדבר בו צרכי הנאתו העינים לראות מעשיו ומלאכתו ובהם יהיה משפטו ומעשהו והרגלים לילך בהם להזמין לו כל מה שצריך לו להזמנת מעשהו ומלאכתו והאצבעות לתקן בהם דבר שצריך לאצבעות וכן אם יהיה סוחר והגר צריך ג"כ לכל האברים והחושים הנז׳ והנה הוא עלה כלו קמשונים וקלקל את השורה דבור הפה שהוא לצרכו עקש ועקם אותו לדבר בו דברים המזיקים לגוף ולנפש · אי נמי שמעקם פיו ושפתיו ולועג על בני אדם כמשפט הלועגים שמעקמים פיהם ושפתותיהם על אחרים העינים החליף תשמישם וקורץ בהם וכן הרגלים וכן האצבעות החליף תשמישן המועיל בתשמיש אחר המזיק וקלקל השורה והחליף הטבע · אך קשה לי למה משתמש בענין הרמיזה בשלשה אברים שהם העינים והרגלים והאצבעות בחד מיניהו סגי וי"ל שהשלשה אברים הנז׳ הם כפי דקות הרמיזות והבנתם שיש מהם שיבין ברמיזת העינים בלבד ויש מהם שאינו מבין ברמיזת עינים אלא במלולת רגלים ויש שאינו מבין הרמיזה אפי׳ במלולת רגלים אלא בהוראת אצבע נמצא שהשלשה רמיזות הנז׳ הם לאנשים מחולקים · ואם תאמר אמאי נקט מלולת הרגלים אחר קריצת העינים ואח"כ הוראת האצבעות היה לו לומר קורץ בעיניו מורה באצבעותיו מולל ברגליו · ויש לומר משום דבעצל עסיקנן נקט הסדר לפי עצלותו והתחיל ברמיזת העינים שהיא קלה ואין בה טורח כלל ואח"כ ברמיזת הרגלים שיש בה תנועה מעט שצריך לנענע רגליו כדי שיבין הנרמז ואחר כך הוראת האצבעות שהיא תנועה גדולה ממלולת הרגלים ויש בה טורח קצת שצריך להגביה את ידו כדי להראות באצבע:

תהפכות בלבו וגו׳ · ר"ל שבלבו הסדר מהופך שכל מה שהוא אסור בעיניו ובלבו שהוא מותר וכל מה שהוא רע בלבו הוא טוב וכל מה שהוא גנאי בלבו הוא שבח ומהפך הקערה על פיה באופן שבלבו תהפכות שהוא הפך מן התורה כמו שאמר הכתוב הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע שמים מר למתוק וגו׳ וכיון שכן הוא אדם זה שכל מה שהוא רע בלבו הוא טוב מוכרח הוא שחורש רע בכל עת דהיינו כל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום ובכל עת אינו חושב אלא רע ומתוך הרעה שחושב ועושה אותם מדינים ישלח · שאותם בני אדם שעשה להם רעה מריבים ומתרעמים עליו וזועקים וצועקים להקב"ה כמ"ש משד עניים מאנקת אביונים עתה אקום וגו׳: אי נמי יש לפרש תהפכות בלבו וגו׳ · אע"פ שבפיו ובלשונו הוא אומר שאוהב האמת והצדק ומראה בעצמו שהוא מתחרט על מעשיו הרעים · אעפ"כ כי יחנן קולו אל תאמן בו אלא בודאי שתהפוכות בלבו ר"ל אין לבו ופיו שוים אלא בלבו בהפך ממה שאומר בפיו והיינו דמקיים חורש רע בכל עת · ר"ל שהרשעים לפעמים מתחרטים על מעשיהם הרעים ומתאוננים ומצטערים על רוב רשעם ואע"פ שאין מוציאים החרטה מן הכח אל הפועל וחוזרים בתשובה אלא לפי שעה הם מתחרטים וחוזרים לסורם הראשון לפי שיצרם תוקפם מרוב הרגלם בעבירות מכל מקום כשזוכרים יום פקודה לפי שעה הם מתחרטים בלבם אבל זה חורש רע בכל עת אפי׳ באותו עת שמתחרט בפיו ותוסה על הראשונות לבו בל עמו ויש לו אחת בפה ואחת בלבו ובקרבו ישים ארבו וחורש לעשות רע אפי׳ באותו עת שמתחרט בפיו וז"ש בסיום ואמר מדינים ישלח שמכיון שלבו חלוק מדבר פיו הרי הוא משלח מדנים בין לבו לפיו שלבו חורש רע ופיו מדבר בחרטה ותשובה:

אי נמי יש לפרש תהפכות בלבו וגו׳ · ר"ל מכח התהפכות שמושרשים בלבו דהיינו שקורא לרע טוב ולטוב רע כמו שאמרנו לעיל לפיכך אפי׳ בעת צרה שלא תבוא על הצבור שצריך כל אדם לפשפש במעשיו ולחזור בתשובה אדם זה חורש לעשות רע אפי׳ באותו העת והיינו דקאמר בכל עת אפילו בעת צרה ולכן מדינים ישלח בין ישראל לאביהם שבשמים ולא יקל הצרה מעליהם אלא אדרבה מגדיל עליהם המריבה והתרעומת בשבילו שעדיין חורש רע אפי׳ בעת צרה:

אי נמי יש לפרש תהפכות בלבו וגו׳ · הכוונה היא שטבע האדם אפי׳ רשע להשתנות מטוב לרע ומרע לטוב פעמים מתאכזר לעשות לאחרים רע ופעמים מתמלא רחמים ולא די שאינו עושה רע אלא עושה טוב ואפילו בעבירות שבין אדם למקום פעמים נכשל בהם ופעמים אינו נכשל מפני יראתו יתברך אבל אדם זה תהפכות בלבו ר"ל לבו מהופך ומחולף מטבע שאר בני אדם אפי׳ מן הרשעים שדרכם להשתנות ולהתחלף בקצת מן העתים כמ"ש שהע"ה

תּוֹעֲבוֹת נַפְשׁוֹ׃ עֵינַיִם רָמוֹת לְשׁוֹן שָׁקֶר וְיָדַיִם שֹׁפְכוֹת דָּם־נָקִי׃ לֵב חֹרֵשׁ מַחְשְׁבוֹת אָוֶן

תועבת ק

רגלים

תוכחות מוסר

שסע"ה עת לאהוב ועת לשנוא עת לעקור ועת לטעת עת מלחמה ועת שלום כמו שמבוארים העתים בספר קהלת אבל זה התהפכות בלבו שהוא הפוך ומחולק מטבע בני אדם ותדע למה הוא הפוך ומחולף משאר בני אדם לפי שחורש רע בכל עת ואינו משתנה בעת מן העתים אלא תמיד עומד על מצב אחד ואינו משתנה וכל מחשבותיו לרע ובני אדם מריבים ומתרעמים עליו ותכרך למה בראת אדם זה בעולם שהוא משונה ומחולף מטבע בני אדם שאינו משתנה כלל ואינו חוזר מרעתו אלא חורש רע בכל עת: אי נמי מתרעמים עליו ית' למה אינו מסלקו מן העולם מאחר שאין בו בר טוביות וז"ש מדינים ישלח ר"ל שבני אדם מתרעמים עליו ית' אם מצד בריאתה בעולם או מצד העדר סילוקו מן העולם כמו שאמרנו: אי נמי יש לפרש תהפכות בלבו וגו'. ר"ל מעריך עצמו בהפך ממה שמעריכים אותו בני אדם שבני אדם מעריכים אותו בערך רשע פריץ ומלשין ובוזה ובדל אישים והוא מעריך עצמו בערך אדם גדול שאין אדם בדומה לו ובן גילו ולכך אינו מעריך בני אדם ואינו מחשיב אותם ומתגאה עליהם ולכן חורש לעשות להם רע בכל עת ולא תספיק לו הרעה שעושה הוא אלא מדינים ישלח ברכילותו ובמלשינותו כדי שיתקוטטו בני אדם זה עם זה ויריעו וישחיתו זה לזה:

אי כמו יש לפרש תהפכות בלבו וגו'. ר"ל רעות הפכיות בלבו לעשות שהם הרעות שבסתר והרעות שבגלוי כי מעיקרא הוא חורש רע ויהיה פירוש חורש מלשון חרישה וזריעה שחורש הרע ומכסהו כמו החורש באדמה שמשליך הזרע ומכסהו בעפר כן אדם זה חורש שוא ועמל ומכסה אותו שלא ירגישו בו בני אדם שהם הרעות שבסתר ואחר שיצמח ויגדל הרע והשוא והעמל שזרע ויוזקו בו אחרים עומד וזועק חמס על אחרים שלא עשו כלום מהרעה הזאת ואומר להם למה עשיתם כדבר ברע הזה ומריב ומתקוטט עמהם על לא חמס בכפם ויוזקו גם הם מהכיזק הראשון וזהו שאמר מדינים ישלח שהוא עצמו מריב ומתקוטט ואלו הם הרעות שבגלוי כמלאת שדברים הפכיים בלבו כדי להזיק אחרים בשתיהם:

על כן פתאום יבוא אידו וגו'. ר"ל על פי סדרו והנהגתו ראוי הוא שפתאום יבוא אידו בבת אחת להאבידו ולכלותו שאע"פי שמנהגו של הקב"ה להביא תחלה יסורין על האדם לעורר אותו לתשובה ואינו מאבד אותו מן העולם אלא אם לא חזר בתשובה על ידי היסורין כמ"ש רז"ל בענין הנגעים שמתחלה מביא לו הנגעים בביתו להוכיחו ואם לא חזר מביא הנגעים בבגדיו ואם לא חזר מביא עליו הנגעים בגופו אדם זה אינו ראוי לכך אלא פתאום יבוא אידו בבת אחת לפי שאין לך יסורין קשים יותר מהריש והדלות וחסרון כיס ואדם זה מיוסר בחסרון כיס ולא עוד אלא שהוא גרם לעצמו חסרון כיס שממנו נמשכו לו כל העבירות ומה יוסיף עוד ליסרו ביסורין אחרים הרי בודאי אינן מועילים לו לחזור בתשובה על כן ראוי הוא שפתאום יבוא אידו ושמא תאמר אע"פ שלא הביא עליו יסורין מתחלה ליסרו ולהוכיחו אין זה פתאום לפי שהוא היה יודע מתחלה שהוא מוכן לאיד שבא עליו לפי שהוא יודע בעצמו שהוא רשע גמור אלא יצרו הוקפו לעמוד ברשעו ואינו חוזר בתשובה לכן כפל דבריו ואמר פתע ישבר והכוונה היא לומר שאדם זה אינו מכיר בחסרונו ורשעתו לפני ה"ית אלא מעריך עצמו בערך צדיק גמור ואינו ראוי לשום עונש. ואין בו עון אשר חטא שצריך לעשות תשובה עליו ואם כן האיד והשבר שבא עליו לא קדמה לו ידיעתו ולא היה חושב שהוא מוכן לאיד ושבר הבאים עליו אלא השוד והשבר שבא עליו אינן אלא פתאום דלהכי כפל דבריו וחזר ואמר פתע ישבר אלא שכפל דבריו במלות שונות. ומה שאמר ואין מרפא ר"ל מדה כנגד מדה לפי שהוא לא הרגיש ברעתו וברשעתו כדי לחזור בתשובה לרפאת את נפשו ממדוה העונות והפשעים שבידו ג"כ לאידו ולשברו אין מרפא אלא הוא ימות בעונו:

שש הנה שנא ה' וגו'. אע"פי שכל מה שהזהיר עליו ית' שלא לעשותו כגון כל מצות לא תעשה הם שנואים אצלו ית' שלכך הזהיר עליהם שלא לעשותם וא"כ היכי קאמר שש הנה שנא ה' וכו' דמשמע דהני שנא ותו לא יש לומר דהכוונה היא דשבעה דברים אלו אעפ"י שהם שנואים אצלו ית' בכלל הדברים השנואים אצלו שהזהיר עליהם יש לו בהם עוד שנאה פרטית מפני שדברים אלו אין השכל מסכים עליהם ואינן בכח טבע בריאת האדם ולכן מלבד השנאה הכללית שבהם בכלל כל העבירות יש בהם שנאה פרטית ואע"פי שיש עבירות אחרות מלבד אלו שאין השכל מסכים בהם מכל מקום שבעה דברים אלו הם אבות נזיקין ומכל אחת מהם נמשכים עבירות אחרות כיוצא בהם לפיכך לא זכר אלא אלו האבות. ולזה נתכוון במה שאמר שש הנה וגו' דהיה לו לומר שש שנא ה' ולמה ליה למימר מלת הנה אלא ודאי לרמוז למה שאמרנו ר"ל שש הנה שהם אבות נזיקין ומהם נמשכים עבירות אחרות כיוצא בהם: ופירוש ושבע תועבת נפשו והשביעית תועבת נפשו ומה שלא כלל אותם באחת ואמר שבע הנה שנא ה' אלא חלק אחת מהם לעצמה ואמר ושבע תועבת נפשו הכוונה היא לרמוז לנו שהשביעית שהיא משלח מדנים בין אחים היא שקולה כנגד כל השש ולכך הפרידה מן השש ואמר ושבע תועבת נפשו. והטעם הוא לפי שהשלום הוא אחד מעמודי העולם. והקב"ה הוא יחיד בעולמו ורצונו להיות שעם בני ישראל שנקראים בניו ונקראים עמו ולאן מרעיתו יהיו באחדות גמורה בלב אחד אחד באיש אחד בלי חלוק ופירוד ביניהם וכתיב ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום ודבר זה ידוע ומפורסם שהקב"ה אוהב השלום ולמפורסמות אין צריך ראיה לפיכך אדם זה שמשלח מדנים בין אחים וגורם לחלוק הלבבות היא עבירה גדולה ושקולה כנגד השש. ועתה הוא מבאר מה הם השש. והתחיל במדת הגאוה ואמר עינים רמות שמי שיש לו מדת הגאוה אינו מתכויש ואינו משפיל עיניו מזולתו מרוב גאונו וגאותו לכך כינה מדת הגאוה בעינים רמות וכן דוד כינה הגאוה בעינים רמות ואמר לא גבה לבי ולא רמו עיני והגאוה היא מדה שנואה ביותר בעיני הקב"ה ומי שהוא גאה הוא לובש לבושו של הקב"ה כמ"ש ה' מלך גאות לבש ועוד שהשכל מחייב שלא יתגאה האדם על חבירו מאחר שהוא שוה לו בכל מקריו ומאחר שהשכל אינו מסכים על מדת הגאוה לכך הוא שנואה ביותר בעיני הקב"ה וכן כל המדות הרעות שהוא זוכר כולם אין השכל מסכים עליהם ועוד שממנה נמשכים כל העבירות כמו שאבאר בע"ה. וראיה לזה ממה שאמרו רז"ל כל המתיהר נופל בגיהנם וקשה שאם היה צדיק וקיים כל התורה למה נופל בגיהנם מפני היוהרא אלא ודאי שמהגאוה משתלשלין ונמשכים עבירות הרבה ולכך נופל בגיהנם ונקט מלת נופל ולא קאמר יורש גיהנם כמ"ש במסכת אבות וסופו יורש גיהנם משום דמדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה ולפי שלבש מדת הגאוה והגביה עצמו על בני אדם לכן נקט ביה מלת נופל שתחת עליה נפילה א"כ ממדת הגאוה

רַגְלַיִם מְמַהֲרוֹת לָרוּץ לָרָעָה׃ יָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר וּמְשַׁלֵּחַ מְדָנִים בֵּין אַחִים׃ נְצֹר בְּנִי מִצְוַת אָבִיךָ וְאַל־תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ׃ קָשְׁרֵם עַל־לִבְּךָ תָמִיד עָנְדֵם עַל־גַּרְגְּרֹתֶךָ׃ בְּהִתְהַלֶּכְךָ ׀ תַּנְחֶה אֹתָךְ בְּשָׁכְבְּךָ תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ וַהֲקִיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ׃ כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר וְדֶרֶךְ חיים

תוכחות מוסר

הגאוה נמשכים עבירות אחרות חמורות וז"ש לשון שקר ר"ל מלבד הגנות והדופי שבגאוה עצמה אלא נמשך ממנה לשון שקר וכו' כי הגאה מרוב גאותו הוא אומר דבר שקר על עצמו ואומר שקנה מה שלא קנה ועשה מה שלא עשה כדי להגדיל ולהגביה עצמו על זולתו ועוד נמשך מהגאוה ידים שופכות דם נקי לפי שבני אדם אינם בערך אצלו ולפיכך מקל בשפיכת דמים וידמה לו כאלו שפך דם חיה או בהמה · וכן נמשך מהגאוה לב חורש מחשבות און שאם מעריך בני אדם בערכו וחשיבותו בעיניו לא היה חורש עליהם מחשבות און להכשילם ולהפילם במהמורות בל יקומו אלא ודאי מעופש גאותו הוא חורש מחשבות און על בני אדם וכן ג"כ רגלים ממהרות לרוץ לרעה דבר זה נמשך מהגאוה שלא ימתין בעשיית הרעה או יסתפק אם יעשה הרעה אם לאו אלא כשנראה לו שיש בידו יכולת לעשות הרעה הוא רץ בכל כחו למהר לעשותה וז"ש רגלים ממהרות וגו' שהיה לו לומר רגלים ממהרות לרעה או רצות לרעה ולמה כפל דבריו לומר ממהרות לרוץ אלא להודיענו שמרוב כספו ותאותו לעשות הרעה הוא הולך במרוצה ולא בהתם אלא מרוצה במהירות כחוץ ולכך אמר רגלים ממהרות לרוץ:

ועוד נמשך ממדת הגאוה יפיח כזבים עד שקר וגו' · שאומר דבר שקר וכזב על בני אדם ומעיד עדות שקר עליהם ואינו חושש וכל זה מעופש גאותו שאינו מעריך בני אדם לכלום ומה שכפל דבריו ואמר יפיח כזבים עד שקר ולא היה לו לומר אלא עד שקר בלבד וכיון שהוא מעיד עדות שקר בודאי דיפיח כזבים דכל שכן הוא אפשר דהכוונה היא להודיענו דלא סוף דבר כשיקראוהו להעיד עדות שקר שהוא מעיד אלא אפי' לא יקראוהו אחרים להעיד הוא עצמו הרה עמל וילד שקר על אחרים ומעיד על דבר כזב שחדש הוא מעצמו · ואפשר נמי שבא לרמוז לנו שמי שהוא רגיל בדברי כזב ומלמד לשונו לשון שקר בודאי הוא שמעיד עדות שקר שכמו שאינו חושש להוציא מפיו שוא ודבר כזב אינו חושש ג"כ על עדות שקר וז"ש יפיח כזבים עד שקר ר"ל מי שדרכו להפיח כזבים הוא בודאי עד שקר · ועוד מדה שביעית הנמשכת ממדת הגאוה שהיא רעה שבכולם כמו שאמרנו היא שמשלח מדנים בין אחים שאפי' האחים שחק וברית האחוה ביניהם הוא מפריד אותה האחוה ומחלק ביניהם עד שיארוב כל אחד מהם לדם אחיו להרגו וכל זה מסבת מלשינותו ורכילותו שדרך העולם שאפי' שני אוהבים שיהיו אחים לא תופר חק האהבה ביניהם בנקל שעל כל פשעים תכסה אהבה שביניהם וכ"ש אחים ואיש הבליעל הזה גרם להם חלוק ופרוד בהסתתו והדחתו להם ומדה זו שנואה ביותר בעיני הקב"ה לפי שהוא יחיד ומיוחד ולכך רצונו ג"כ שיהיו בני אדם באחדות גמורה ודבוק בהם ולא יהיה שום חלוק ופרוד ביניהם · אם כן נמצינו למדים שמשרש הגאוה נמשכים אלו העבירות החמורות · לכן אני מזהירך נצור בני מצות אביך וגו' ואל תכשל בעבירות אלו וכיוצא בהם:

נצור בני מצות אביך וגו' · שהיא התורה ופירוש אביך הוא אביך שבשמים ואמר נצור ולא אמר שמע כמו שאמר בתחלה מפני שהתורה כבר שמע אותה וקבלה בהר סיני לכך אינו מזהיר אותו אלא על קיומה ושמירתה ומה שאמר ואל תטוש תורת אמך הוא רומז לתורה שבעל פה ואמר ואל תטוש בלשון שלילה ולא אמר שמור תורת אמך בלשון חיוב כמו שאמר בתורה שבכתב נצור מפני שיש אפיקורסים שאינן מאמינים בה ומכחישים אותה לכך אמר ואל תטוש תורת אמך כמו האפיקורסים שכופרים בה אלא ששניהם בנים ותאומים ולכן אחוז בשניהם כי התורה שבכתב לבדה בלא תורה שבעל פה היא כקופה שאין לה אזנים כמו שמבואר בכמה מקומות ואין צריך להאריך בזה:

קשרם על לבך תמיד וגו' · מלת קשרם כוללת שתי קשירות קשירה אחת לשתי תורות שיהיו אצלך קשורים אחת בחברתה ולא תשים פירוד ביניהם כי התורה שבכתב צריכה לתורה שבעל פה כמו שאמרנו והקשירה השנית על לבך תמיד כפשטיה דקרא וכאלו אמר קשרם שתי פעמים אלא שהספיק לו באחת · והכוונה בזה שיזכור אותם ולא ישכחם ויהיו קשורים על לבו תמיד ששגגת תלמוד עולה זדון זאת ועוד מלבד שתשמור אותם בלבך צריך אתה להוציאם מפיך כי ההוצאה בפה היא גורמת לזכירה וז"ש ענדם על גרגרותך כי הקול יוצא מן הגרגרת ולכן השמר לך ושמור נפשך פן תשכח את הדברים האלה:

בהתהלכך תנחה אותך וגו' · הכוונה היא אחר שהזהיר על שתי התורות שיהיו קשורים זה בזה שאין אחת בלא חברתה שהתורה שבעל פה היא פירוש לתורה שבכתב חזר וכלל אותם וקרא אותם בשם תורה אחת לתת חזוק לדבריו שאמר שמע בני מצות אביך וגו' וז"ש בהתהלכך תנחה אותך ולא אמר בהתהלכך ינחו אותך אלא קרא שתיהם בשם אחת לומר שאין חילוק ופירוד ביניהם אלא תורה אחת הם שהתורה שבעל פה היא פירוש לתורה שבכתב · ובא להודיענו השכר הנמשך מעסק התורה ומקיום מצותיה כי בזה דורש בזה מקיים והוא כשאתה הולך בדרך שבכל הדרכים בחזקת סכנה בשכר שאתה מתעסק בה היא תנחה אותך שאם היית הולך בדרך שיש בו סכנה ואתה סובר שאין בו סכנה התורה תנחה אותך דהיינו שתטה לבך לסור מאותו הדרך המסוכן ותלך בדרך ישרה שאין בה שום פחד ומורא וחשש סכנה אלא תלך לבטח דרכך ובשכר שאתה מקיים מצותיה ושומר אותה בשכבך שאתה בטל ושותק מעסק התורה תשמור עליך בשכר מה ששמרת אתה מצותיה היא תשמור עליך מן הפגעים ומן המזיקין ומרוחות רעות ומן המקרים רעים שיקרו לבני אדם בלילה · וכשתקיץ משנתך ואתה יחידי בלי צוותא היא תשיחך ותהי לך צוותא כבני אדם המשיחים עמך ויש לומר שמה שהוסיף מלת היא ולא הספיק לו לומר והקיצות תשיחך לרמוז שלא התן שיחתך אלא עמה ולא תשמע שיחה חוץ משיחתה למעוטי שיחת חולין ודברי בטלה שלא תטה אזנך לשמוע אותם:

כי נר וגו' · יש לדייק באמרו כי נר מצוה וגו' דמשמע שהוא נותן טעם למה שאמר למעלה · ומה שייך טעם זה למה שאמר למעלה · לכן נראה לי שרצונו לתת טעם למה עסק התורה ינחה אותו ביום בהליכתו בדרך וקיום המצות ישמור עליו בלילה ולא ההפך לזה אמר כי נר מצוה ותורה אור לומר שהאור של הנר הוא נמשך מדבר אחר שהוא השמן ולא מצד עצמותו של נר אבל האור השמש ביום אינו נמשך מדבר אחר אלא אור מאור מצד עצמותו והמצוה היא ג"כ דומה לנר שהיא נמשכת מעסק התורה

אבל

חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר׃ לִשְׁמָרְךָ מֵאֵשֶׁת רָע מֵחֶלְקַת לָשׁוֹן נָכְרִיָּה׃ אַל־תַּחְמֹד יָפְיָהּ בִּלְבָבֶךָ וְאַל

תוכחות מוסר

אבל התורה עצמה נמשלה לאור שהוא מאיר מצד עצמו לפיכך בזמן ההליכה שהיא לאור היום שכר עסק התורה ינחה אותו שנקראת אור ג"כ אבל בלילה שמשתמשין לאור הנר המצוה מגינה עליו שנמשלה לנר וז"ש כי נר מצוה וגו' מאחר שנמשלה המצוה לנר מגינה עליו בזמן שכיבה שהוא הלילה שמשתמשין בה לאור הנר והתורה נמשלה לאור לפיכך תנחה אותו ביום שהוא זמן הליכה ומשתמשין בו באור :

א"נ יש לומר המצות שדומין לאור הנר דמה הנר יש בו חסרון כיס שצריך לקנות הנר והשמן כך המצות יש בהם חסרון כיס כגון ציצית ותפלין וכיוצא בהם מגינים עליו בזמן שכיבה שמשתמשין לאור הנר אבל תורה שנמשלה לאור היום שאין בו חסרון כיס כן גם כן היא אין בה חסרון כיס מגינה עליו בזמן הליכה שהוא ביום שמשתמשין באור ואין לומר בעסק התורה ג"כ יש בה חסרון כיס שצריך לקנות ספרים ללמוד בהם דמאחר שדרשו ז"ל על פסוק עושה צדקה בכל עת זה הכותב ספרים ומשאילין לאחרים לא יחסר מהצדיקים ומאנשי חסד העושים דבר זה ונמצא שיכול לעסוק בתורה בלי חסרון כיס · ואם תאמר והרי כמה צדיקים שהוזקו ביום ובלילה ולא הגינו עליהם התורה והמצות לכן בא להרץ זה וסיים בדבריו ודרך חיים תוכחות מוסר ר"ל שדרך ומנהג הצדיקים שנקראים חיים בזה ובבא מש"כ הרשעים שאפי' בחייהם קרויים מתים להיות מיוסרין בעוה"ז לפי שעה אם מפני לכפר להם עון אשר חטא שבידם ואם מפני שמשלם להם בעוה"ב תמורת אותן היסורין וא"כ מאחר שדרכן של הצדיקים להתייסר בעוה"ז אל התמה על החפץ · אבל יש לדייק למה לא הקדים האור לתורה כמו שהקדים הנר למצוה והיה לו לומר כי נר מצוה ואור תורה · וי"ל מפני שאמרנו שהתורה נמשלה לאור שכמו שהאור מאיר מצד עצמו ואינו נמשך מדבר אחר כן התורה ג"כ נקראת אור מצד עצמה ואין אורה נמשך מדבר אחר אלא מצד עצמותה ולכן כמו כל המתעסק בה צריך להתעסק בה מצד עצמותה דהיינו מצד שהיא תורה שגזר בה הקב"ה ולא לשום פניה אחרת מפניות החומר שאז נקראת תורה שלא לשמה לכן הקדים התורה לאור ואמר ותורה אור לרמוז לנו שמלת ותורה קאי כמו אמאי דסליק מיניה שהוא הנר וכאלו אמר כי נר מצוה ותורה ותורה אור והכוונה היא לעולם התורה היא אור מצד עצמותה ואורה אינו נמשך מדבר אחר כמו הנר שנמשך אורו מהשמן ולכן כמו המתעסק בה צריך להתעסק בה מצד עצמה שהיא גזורה מפיו ית' כמ"ש כי ה' יתן חכמה מפיו דעת ותבונה אבל יש תורה אחרת שמשולה לנר שהיא נמשכת מדבר אחר כמו הנר והיינו תורה שלא לשמה שהיא נמשכת מפניות אחרת מפניות החומר אם בשביל הכבוד והמעלה ואם מפני ריוח ממון ולכן הקדים התורה לאור כדי להסמיכה למאי דסליק מיניה כמו שהוא הנר :

א' כמו יש לפרש ודרך חיים תוכחות מוסר ר"ל דבשלמא הצדיקים שזכו לעסק התורה ולקיום המצות הנמשכים ממנה יזכו לשמירת גופם ביום ובלילה כמ"ש בהתהלכך תנחה אותך וגו' אבל שאר העם שלא זכו לזה באיזה דבר תהי שמירתן שהרי אינן בקיאים לעסוק וגם במעשה המצות אין בהם שלמות כל כך מאחר שמעשה המצות נמשך מעסק התורה ואינן בקיאים בעסק התורה אפי' מעשה המצות אינו בידם בשלמות כמו שאמרו רז"ל ולא עם הארץ חסיד א"כ במה יזכה נער את ארחו להנצל מן הפגעים והנקרים לזה אמר ודרך חיים תוכחות מוסר ר"ל הדרך שיזכו בה שאר העם היא תוכחות מוסר שהחכמים מוכיחים אותם תוכחות של התורה הנקראת מוסר ומנהיגים אותם הנהגה ישרה ע"פי שתי התורות ויעמידו עליהם מעסק התורה ומקיום מצותיה כפי יכלתם ויהיו מעשיהם לשם שמים ואז יזכו וישיגו מה שהשיגו החכמים והצדיקים :

א' כמו אפשר לפרש דהאי דקאמר כי נר מצוה וגו' הוא נתינת טעם למאי דקאמר לעיל שמע בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך שהוא מזהיר אותו על תורה שבכתב ותורה שבעל פה וכבר אמרנו שהתורה שבכתב היא כקופה שאין לה אזנים לולא תורה שבעל פה שהאירה עינינו בפירושה אבל תורה שבכתב לבדה אע"פי שנקראת אור כמ"ש ותורה אור מכל מקום בעינינו היא חשוכה ואם היא נקראת אור אינו אלא אור גנוז וסתום מעינינו שאין אנו יודעים ומבינים מהתורה אלא כללות המצוה אבל פרטותיה ודקדוקיה ומדתה ושיעורה אין אנו יודעים אותם אלא מתורה שבעל פה וכבר פירש הרמב"ם ז"ל בחלק שמה שאמר הכתוב והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם דפירוש והתורה היינו תורה שבכתב ופירוש והמצוה היינו תורה שבעל פה נמצא שמלת מצוה מורה על תורה שבעל פה וז"ש כי נר מצוה וגו' ר"ל המצוה שהיא תורה שבעל פה היא נר וכמו שהנר מאיר בזמן החשך כך תורה שבעל פה מאירה עינינו ומחשכתם ומעוור וגם בפירוש תורה שבכתב שהיא סתומה וחתומה בעינינו ואין אנו יכולין להבין ממנה דקדוקי המצות ועכשיו שתורה שבע"פ האירה עינינו בפירוש תורה שבכתב נעשית התורה שבכתב אור בהיר וגלוי ומפורסם ונתגלה אורה ונתפרסם לעין כל והיינו דקאמר כי נר מצוה וגו' ר"ל תדע למה אני מזהירך על שתיהם מפני שהמצוה שהיא תורה שבע"פ האירה עינינו בחשך לכך נקראת תורה שבכתב אור שנתגלה ונתפרסם אורה · והיינו דמסיים ודרך חיים תוכחות מוסר ר"ל שהדרך המפולש לחיים הנצחיים הוא תוכחות מוסר שהכוונה היא שהתורה שבע"פ היא מפרשת ומבררת תורה שבכתב שנקראת מוסר ויהיה פירוש תוכחות מלשון הוכחה ובירור ולא לשון תוכחת וז"ש הכתוב מצות ה' ברה שהיא תורה שבע"פ הנק' מצוה מאירת עינים בפירוש תורה שבכתב · וכפי הפירוש הזה תתפרש מלת חיים שם ולא תואר אבל כפי הפירושים הראשונים תתפרש מלת חיים שם התואר וכפי פירוש זה ג"כ צריך לפרש שמע בני מצות אביך ואל תטוש תורת אמך בהפך ממה שפירשנו לעיל דלעיל פירשנו שמע בני מצות אביך היינו תורה שבכתב ואל תטוש תורת אמך היינו תורה שבעל פה וכפי פירוש זה מפרשינן בהפך דהיינו שמע בני מצות אביך היינו תורה שבע"פ ואל תטוש תורת אמך היינו תורה שבכתב והכי פירושו שמע בני מוסר אביך שהיא תורה שבע"פ כדי שלא תטוש תורת אמך שהיא תורה שבכתב לפי שהיא סתומה וחתומה :

לשמרך מאשת רע וגו' · כפי הנראה מאחר שהקדים ואמר בהתהלכך תנחה אותך וגו' שהוא רומז אל שמירת הגוף היה אומר ג"כ ותשמרך מאשת רע שהיא שמירת הנפש אבל מדקאמר לשמרך משמע הכי דמה שאני מזהירך על התורה הוא כדי לשמרך מאשת רע בלבד והרי הקדים שמירת הגוף והוא לה שמירת הנפש תוספה על שמירת הגוף · לכן אני אומר שהכוונה היא להבדיל שמירת הגוף ולומר שאינה כלום לגבי שמירת הנפש ולכן אמר לשמרך מאשת רע לומר שעיקר השמירה היא שמירת הנפש ולכן מה שצויתיך והזהרתיך על עסק התורה ועל שמירת מצותיה

וְאַל־תִּקָּחֲךָ בְּעַפְעַפֶּיהָ׃ כִּי בְעַד־אִשָּׁה זוֹנָה עַד־כִּכַּר־לָחֶם וְאֵשֶׁת אִישׁ נֶפֶשׁ יְקָרָה תָצוּד׃ הֲיַחְתֶּה אִישׁ אֵשׁ בְּחֵיקוֹ וּבְגָדָיו לֹא תִשָּׂרַפְנָה׃ אִם־יְהַלֵּךְ אִישׁ עַל־הַגֶּחָלִים וְרַגְלָיו לֹא

תכוינה

תוכחות מוסר

מלותיה והבטחתיך בהתהלכך תנחה אותך וגו׳ שהיא שמירת הגוף העיקר הוא שמירת הנפש ולכן קאמר לשמרך ולא אמר ותשמרך שהיא תוספת על השמירה הראשונה אלא אמר לשמרך שמשמעותו הוא שכל צוויי ואזהרתי לך אינו אלא לשמרך מאשת רע שהיא שמירת הנפש · ואמר מאשת רע ולא אמר מאשה רעה מפני שלפעמים ימנע האדם מעשות העבירה מפני העדר השגתה ואע״פ שיעמול ויטרח ויפסיד ממון להשיג העבירה אפשר שלא ישיג אותה העבירה ולא תגיע לידו כגון הרודף אחר אשת איש אע״פ שנתרצית לו האשה לא יגיעו אל מבוקשם מפני פחד הבעל שמא ירגיש שהנואף והנואפת יעלה עליהם מורא הבעל ולא ימלאו שעת הכושר למלאת רצון יצרם כי קנאה חמת גבר ולפעמים תגיע העבירה לידם בנקל בלי טורח ועמל ובלי פחד ומורא כגון אם היה הבעל נבל ובזוי וחדל אישים והוא כבהמה בצורת אדם ואינו מקפיד אם תזנה אשתו תחתיו ואדרבה הוא מזמין אותה לאחרים בשביל אתננה ובזה ישיג האדם העבירה בנקל וכן אומות העולם שהם מופקרים לזנות אנשים ונשים האשה עצמה תובעת בפה ומפייסת לנואף בשפתי חלקות אולי תלכדנו במצודה רעה כמלא שהנואף ישיג העבירה בלי טורח ועמל ובלי פחד ומורא לזה אמר לשמרך מאשת רע וגו׳ הכוונה היא לומר מה שאני מזהירך על עסק התורה וקיומה כדי לשמרך אפי׳ מאשת רע דהיינו אשה של אדם רע שאינו מקפיד על זנות אשתו תחתיו וכן מחלקת לשון נכרים שמחלקת דברים לנואפים כדי להפילם במצודתה כמנהג הגוים כי פירוש נכרים היינו גוים א״כ בנשים אלו שזכרנו ישיג הנואף מבוקשו בנקל בלי טורח ועמל ולכן בעסק התורה וקיומה אפי׳ תגיע לידו העבירה בנקל עסק התורה וקיומה יצילנו מהם כאוד מוצל מאש ואם לא יוקדם לו עסק התורה כשתזדמן לידו עבירה בנקל במהרה הוא נכשל בה :

אל תחמד יפיה בלבבך ואל תקחך בעפעפים · ר״ל אל תחמד יפיה בלבבך כדי שלא תקחך בעפעפיה והכוונה שכיון שהאשה פרוצה זאת ועוד שבעלה אינו מקפיד על זנותה אם אתה חומד את יפיה בלבבך כבר נגמר הענין שכתרגיש האשה שאתה חומד את יפיה אינך צריך לטרוח בשבילה ליקח אותה ולהביאה אצלך אלא היא לוקחת אותך אצלה וקוראה אליך ברמיזות עינים לכך אני מלוה אותך ומזהירך שלא תכנים חשקה וחמדת יפיה בלבבך וז״ש אל תחמד יפיה בלבבך כלל ועיקר כדי שלא תהיה היא עצמה לוקחת אותך בעפעפים דהיינו ברמיזות עינים :

כי בעד אשה זונה וגו׳ · בא להודיע ההפסד והנזק המגיע לאדם בעבור אשה זונה אם הפסד כבר דרשו רז״ל על זה כל הבא על אשה זונה לסוף מבקש לחם ואינו מוצא שנאמר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ר״ל שמפסיד כל ממונו עליה עד שמבקש לחם לאכול ואינו מוצא · ואני אומר שדרך החושקים כל זמן שרודפים אחר אשה זונה קודם שישיגוה יהיו מצטערים וחולים ותדד שנתם מעיניהם ומשמן בשרם ירזה ולא אוכלים ולא שותים כל זמן שלא הגיע לרצונם ולמאוויים וראיה לזה מאמנון עם תמר וז״ש כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ר״ל כי בעד אשה זונה דהיינו בעבור חשק האשה הזונה ותייסר האדם ויחלה עד שיגיע לשערי מות ויתהפכו בני מעיו ולא יוכל לטעום ולאכול עד שאפי׳ ככר לחם שבו תלוי קיום הגוף אינו יכול לאכול אבל קשה לי במאי דאמר ואשת איש והא באשה זונה עסיקינן ולא הו״ל למימר אלא כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ונפש יקרה תצוד ולמה ליה לחזור ולומר ואשת איש · לכן הנראה לי בזה דהכי קאמר כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ר״ל בעד אשה זונה שהם בין הפנויה שמפקרת עצמה לזנות בין זונה שהיא אשת איש הבד השוה שבהם שמפסיד ממונו וניזק בגופו כמו שאמרנו לעיל אבל יש רעותא אחרת באשת איש שנפש יקרה תצוד דהיינו כמו חיה ועוף שנופלים במצודה אין להם מנוס ומפלט כן ג״כ היא אשת איש תצוד לנפש יקרה במצודתה הרעה ולעולם לא ינצל מהעונש כל הבא עליה ומה שאמר נפש יקרה שהנפש היא יקרה מפני שחוצבה מתחת כסא הכבוד ואשת איש תצוד אותה כמו הצד חיה ועוף לשחטן כן היא צודה את הנפש היקרה לטמא אותה ולנוול אותה ולהטרידה ממנוחתה וכפי זה מלת יקרה היא כינוי ולא הבדל :

אי נמי יש לפרש שאע״פ שכל נפשות ישראל הם קדושות וטהורות לפי שממחצב הקדושה והטהרה נאצלו יש׳ בני אדם שמטמאים נפשותם במעשיהם הרעים וגורמים לנפשותם שירדו לאמצעי התחתונה של שאול ואינם מקפידים על זה וז״ש ואשת איש נפש יקרה תצוד ר״ל שלא תצוד במצודתה אלא נפש שהיא יקרה דהיינו אדם גדול ובעל נפש שנפשו יקרה היא צודה אותו להכשילו עמה לפי שיתפרסם קלונה לגבי דידיה ולא תצוד לאדם נקלה ובזוי שמורגל בכך כבר ואינו מקפיד לאבדן נפשו שמתפרסם קלונו לגבי דידה וכפי זה מלת יקרה היא הבדל ולא כינוי :

אי נמי יש לפרש הכי שאע״פ שהודעתיך שהזונה הפנויה והזונה שהיא אשת איש גורמין הפסד והיזק לגוף ולממון כמו שאמרנו הנה אשת איש נפש יקרה תצוד ר״ל שהנפש יקרה לא תצוד אלא אשת איש שהיא חמורה דמים גנובים ימתקו וכל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו וכפי זה כאלו אמר ונפש יקרה תצוד אשת איש שהיצר הרע לעבירה חמורה יותר מהקלה א״כ ניאוף של אשת איש גורם היזק לגוף ולנפש וגורם הפסד ממון כמו שאמרנו :

היחתה איש וגו׳ · עכשו בא לבאר שהמנאף עם אשת איש לא ימלט מהעונש אלא על כל פנים ענוש יענש ולזה אמר היחתה איש אש בחיקו וגו׳ ומה שהמשיל הנואף לאש ולא לדבר אחר וגם המשילו למי שמכניס מדעתו אש בחיקו ולמהלך על הגחלים מדעתו ולא אמר היפול אש בחיק איש ובגדיו לא תשרפנה ולא אמר אם ידרוך איש על הגחלים שהוא גם כן בשוגג כדי שיהיה המשל דומה למשל ממש דכמו שהאש חומה עד שתהא שורפת כן גם כן הנואף מתחמם בשרו מכח התאוה ואש החשק בוערת בקרבו ולכן דמה הנואף לאש ולא לדבר אחר וכן דמהו למכניס אש בחיקו מדעתו ולמהלך על הגחלים מדעתו לפי שהנואף מה שהאש בוערת בקרבו מפני החשק ומה שבשרו מתחמם מכח התאוה אינו אלא מדעתו שאם ירצה לכבוש את יצרו ולא יכנים בלבו החשק היה יכול א״כ מדעתו ומרצונו הכניס בלבו חום כברי לכן המשיל אותו למי שמכניס אש בחיקו בידים ולמי שמהלך על הגחלים מדעתו · ומה שהמשילו לחותה אש בחיקו ולמהלך על הגחלים ולא הספיק לו להמשילו לאחד מהם בלבד בא לרמוז שלא תאמר שלא יענש הנואף עם אשת איש אלא הנואף עמה בביאה אבל ניאוף בידים או חבוק ונשוק ומכשירי עבירה לא יענש עליהם לכן המשילו לשני ענינים אחד כנגד העבירה עצמה שהיא הביאה ואחד כנגד מכשירי עבירה שהם חבוק ונשוק וכיוצא בהם

ואמר

תְּבוּנָה: כֵּן הַבָּא אֶל־אֵשֶׁת רֵעֵהוּ לֹא־יִנָּקֶה כָּל־הַנֹּגֵעַ בָּהּ: לֹא־יָבוּזוּ לַגַּנָּב כִּי יִגְנוֹב לְמַלֵּא
נַפְשׁוֹ כִּי יִרְעָב: וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתָיִם אֶת־כָּל־הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן: נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר־לֵב מַשְׁחִית
נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָּה: נֶגַע־וְקָלוֹן יִמְצָא וְחֶרְפָּתוֹ לֹא תִמָּחֶה: כִּי־קִנְאָה חֲמַת־גָּבֶר וְלֹא יַחְמוֹל
בְּיוֹם נָקָם: לֹא־יִשָּׂא פְּנֵי כָל־כֹּפֶר וְלֹא־יֹאבֶה כִּי תַרְבֶּה־שֹׁחַד:
ז בְּנִי שְׁמֹר אֲמָרָי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אִתָּךְ: שְׁמֹר מִצְוֹתַי וֶחְיֵה וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ: קָשְׁרֵם
עַל

תוכחות מוסר

ואמר היחתה איש אש בחיקו כנגד מכשירי עבירה שאין העונש חזק עליהם כמו חוזק עונש העבירה עצמה שהיא הביאה ולכן לא המשילם אלא לשריפת בגדים בלבד ולא לשריפת הגוף כי עור בעד עור וכל אשר לאיש יתן בעד נפשו אבל לענין העבירה עצמה המשילו למהלך על הגחלים שנכוה בשרו ממש ומה שהתחיל במכשירי העבירה ולא בעבירה עצמה מפני שכן סדר הנואפים מתחילים במכשירי העבירה ואחר כך בעבירה:

כן הבא אל אשת רעהו · קאי אמאי דסליק מיניה שהוא מהלך על הגחלים שהיא העבירה עצמה וסיים לא ינקה כל הנוגע בה דהיינו אפי' נגיעה בעלמא שהם מכשירי עבירה שעל כל פנים יענש אלא שהוא עונש קל כמו החותה אש בחיקו שלא ישרפו אלא בגדיו · ולזה רמז במה שהוסיף כל הנוגע בה דלא הוה ליה למימר אלא כן הבא אל אשת רעהו לא ינקה ותו לא אלא ודאי לרמוז אל מכשירי עבירה כמו שאמרנו:

לא יבוזו לגנב כי יגנוב וגו' · בא להודיע שגדול הנזק המגיע לאדם בניאוף יותר מנזק המגיע לו בגניבה שהגנב לא יבוזו לו כי יגנוב אם הוא רעב ולא גנב אלא בשביל למלא נפשו כשהוא רעב לפי שהרעב אנסו עד שגנב · ואם נמצא בידו ממון ואינו רעב אלא אע"פ שהוא עשיר תקפו יצרו וגנב ישלם שבעתים לא שכפי הדין ישלם שבעתים אלא דרך גוזמא נקט אלא מפני שהוא עשיר וגנב בושתו מרובה ממי שהוא עני ורעב וגנב שזה הרעב אנסו מפני שהוא חסר לחם אבל מי שהוא עשיר והממון מצוי בידו חרפתו מרובה לפיכך הוא מפייס את הנגנב שישלם לו שבעתים כדי שלא יגלה קלונו ואם לא יתפייס הנגנב בזה ורצה לפרסם קלונו ברבים את כל הון ביתו יתן לו הגנב כדי שלא יפרסם גניבתו נמצא שבממונו הציל את עצמו מהקלון ומהבושת ועתה הבט וראה כמה הוא גרוע ומגונה הניאוף יותר מגניבה שהעני כשהוא גונב אין קלונו ובשתו כל כך מרובים שהרעב אנסו והוא חסר לחם אבל נואף אשה נקרא חסר לב והגנב העני גונב למלא נפשו כי ירעב והרי הוא אנוס והנואף נקרא משחית נפשו ועוד שהגנב העני מזלו גרם לו העניות ולא הוא עצמו גרם אבל הנואף הוא גרם לעצמו הניאוף שאם היה רוצה היה כובש את יצרו וז"ש הוא יעשנה ר"ל הוא ולא זולתו שהוא גרם לעצמו השחתת נפשו בלי שום אונס כלל א"כ הניאוף הוא מגונה וגרוע מהעני כשהוא גונב ועכשיו בא לבאר שהניאוף הוא גרוע ומגונה אפי' מהעשיר הגונב לפי שעשיר וגנב פדה את עצמו מהקלון והבושת בממונו כמ"ש את כל הון ביתו יתן ולא הוזק כלל לא בגופו ולא בנפשו אבל הנואף הנגע יצמח בגופו ויחלה כמו שאמרו רז"ל סימן לעבירה הדרוקן · ועוד יש לו קלון וחרפה שהוא דבר שנוגע לנפש כי הביזוי והקלון הוא דבק בנפש וז"ש נגע וקלון ימצא ושמא תאמר אפי' שימצא נגע וקלון ברוב הימים ישתכחו דברים אלו לכן אמר וחרפתו לא תמחה לעולם אפי' לאחר מיתה ותדע למה לפי שקנאה חמת גבר ולא יחמול ביום נקם אלא יהרגנו וכשיהרגנו ישאר זכרון הריגתו בפי כל אדם ומתוך זכרון הריגתו תפקד ותזכר חרפתו שכשיזכרו הריגתו יזכרו חרפתו ושמא תאמר יתפייס ג"כ בעל האשה בממון ולא יהרוג את הנואף לזה אמר לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד ומ"ה שכפל דבריו ואמר לא ישא פני כל כופר וגו' ולא הספיק לו בחדא מנייהו הכונה היא שאם יתן הנואף כופרו לא יתפייס הבעל וגם אם יתן לו כופר אדם גדול שאין כופר גדול יותר ממנו לא יתפייס וז"ש לא ישא פני כל כופר אפי' כופר שהוא גדול מכל כופר לא יתפייס וגם אם ירבה שוחד ברבוי והגוזמא יותר מערך כל כופר אלא נותן לו ממון בלי שיעור לא יתפייס הבעל מה שאין כן בעשיר וגנב שכשיתן לנגנב ההון והממון יתפייס הרי אתה רואה בחוש הראות שעונש הניאוף ובשתו וחרפתו וכלמתו הם חמורים וקשים יותר מעונש וחרפת הגנב אפילו כשהוא עשיר:

ז בני שמר אמרי וגו' · אע"פ שהזהיר אותו כבר כמה פעמים הוא חוזר ומזהירו מפני תוקפו של יצר הרע שבשעה שרוצה להכשילו משכח ממנו חומרת הדבר ועונשו ומשכח ממנו הבושה והכלימה המגעת לו ומשכח ממנו מה שלמד ומה שהוזהר על אותה עבירה לכן ועל כן מזהירו אחר כמה אזהרות שהזהירו אולי יבדל ממצודתו ורשתו ולזה חזר והזהירו בני שמור אמרי וגו' ר"ל קיים אמרי ושמור אותם ואל תזלזל בהם ועתה שמע בקולי איעצך את עצה טובה כדי שיהיה לך אפשרות לשמור אמרי ומה היא העצה ומצותי תצפון אתך ר"ל המצות והאזהרות שאני מצוך ומזהירך פעם אחר פעם עד כמה פעמים תצפון אותם וישארו בזכרונך מכין ותשכון האזהרות שהזהרתיך וכשתזכור מכין האזהרות שהזהרתיך אפשר שעל ידי זכירתם תשמור אמרי ותתרחק מן הכיעור ומהדומה לו ומה הם האזהרות שהזהרתיך שמר מצותי וחיה דהיינו שמירת מצות התורה ממש ובשבילם אתה זוכה לחיים הזמניים ולחיים הנצחיים כמ"ש אשר יעשה אותם האדם וחי בהם · ותדע באיזה דבר אתה זוכה לקיום המצות הוא על ידי עסק התורה שכשאתה עוסק בתורה תמיד בהכרח אתה בא לידי קיום המצות וזהו שאמר ותורתי כאישון עיניך שכמו שאתה שומר אישון עיניך בכל עת ובכל שעה ולא תתרשל משמירתו אפי' רגע כמימרים · כך אתה צריך להשתדל בעסק התורה תמיד:

קשרם על אצבעותיך וגו' · רוצה לומר עשה המצות רשומים ומסומנים על פרקי אצבעותיך כאלו הם קשורים בהם ואתה רואה אותם בכל עת ותזכור אותם ותקיים אותם וג"כ תהיה מהרהר בהם ולא יסורו מלבך ולא ממחשבתך כאלו הם כתובים על לוח לבך: אי נמי יש לפרש קשרם על אצבעותיך וגו' היינו על קשירת התפלין שקושרים אותו על האצבעות וכתבם על לוח לבך היינו הבתים של תפלין שכתובים בהם ארבע פרשיות ורומז במלת כתבם על תפלין של יד ועל תפלין של ראש והבתים של יד הם מונחים על הזרוע כנגד הלב והבתים של ראש הם כנגד המוח שהוא מקום השכל והמחשבה ומפני שבתיהם הם כלים למחשבה ולעיון והלב הוא מעולה ומשובח מכל אברים שבאדם

לכן

עַל־אֶצְבְּעֹתֶיךָ כָּתְבֵם עַל־לוּחַ לִבֶּךָ׃ אֱמֹר לַחָכְמָה אֲחֹתִי אָתְּ וּמֹדָע לַבִּינָה תִקְרָא׃ לִשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה מִנָּכְרִיָּה אֲמָרֶיהָ הֶחֱלִיקָה׃ כִּי בְּחַלּוֹן בֵּיתִי בְּעַד אֶשְׁנַבִּי נִשְׁקָפְתִּי׃ וָאֵרֶא בַפְּתָאיִם אָבִינָה בַבָּנִים נַעַר חֲסַר־לֵב׃ עֹבֵר בַּשּׁוּק אֵצֶל פִּנָּהּ וְדֶרֶךְ בֵּיתָהּ יִצְעָד׃ בְּנֶשֶׁף־בְּעֶרֶב יוֹם בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה׃ וְהִנֵּה אִשָּׁה לִקְרָאתוֹ שִׁית זוֹנָה וּנְצֻרַת לֵב׃ הֹמִיָּה הִיא וְסֹרָרֶת בביתה

א נִחה

תוכחות מוסר

לכן לא נקט אלא הלב שהמוח הוא בכלל הלב הואיל ומלאכתם שוה והוא שעל ידי קשירת תפלין יזכור האדם ייחוד ה' ויקבל עליו עול מלכותו ויכנע למעשה המצות ויקיים אותם כי הכל זכור ושמור בארבע פרשיות של תפלין:

אמר לחכמה אחותי את וגו'. הכוונה היא להזהיר האדם שיתקרב אל החכמה והבינה ואל יתרחק מהם ולכן אתה בן אדם אמור לחכמה אחתי את והתקרב אליה כמו האח שיש לו אחוה ואהבה וקירוב דעת עם אחיו לפי שיש שייכות וקירוב דעת ואחוה לאדם עם החכמה והוא שלא ניתנה התורה לתחתונים אלא בשביל האדם ולא היתה כוונתו ית' בבריאת האדם אלא לעסק התורה ולקיומה א"כ הם תלויים זה בזה ולכן צריך האדם להתקרב אל החכמה כמו הקורבה שיש לאח עם אחיו וכן צריך להתקרב אל הבינה הנמשכת מהחכמה וז"ש ומודע לבינה תקרא ר"ל צריך להתקרב אליה כמו קורבת הקרוב אל קרובו כי פירוש מודע ענין קורבה הוא כמ"ש ולנעמי מודע לאישה ולכן בחכמה שהיא אצולה מאתו ית' אמר אמור לחכמה אחותי את שצריך להתקרב אליה כמו קורבת האח אל אחיו אמנם בבינה הנמשכת ממנה אמר קורבה סתם דהיינו בקורבת שאר קרובים אם כן נמצא שבהבטל האדם מעסק התורה ומקיום המצות בטלה כוונתו ית' בנתינת התורה ובבריאת האדם:

לשמרך מאשה זרה וגו'. ר"ל שהאזהרות שאני מזהירך וחוזר ומזהירך הוא. כדי לשמרך מאשה זרה. ואם תאמר מאי כולי האי ברבוי האזהרות זה אחר זה לכן אמר כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי ר"ל אם לא היתה האשה זונה במציאת אלא על ידי טורח ועמל ובקושי אזהרתי לך עם טורח וקושי מציאתה היה מספיק לך אבל אני יודע שמציאתה בנקל ועוד שהיא עצמה מפתה ומדיחה לאדם בחלק שפתיה ובנאפופיה ומלבבת ארס השקה בלבו של אדם ומכשילתו על כן אני מזהיר וחוזר ומזהיר וכולי האי ואולי לפי שאני בעצמי בחלון של ביתי בעד אשנבי נשקפתי וראה מעשיה המכוערים ותעלוליה ונאפופיה בענין שרחוק הוא שינצל האדם ממנה וז"ש וארא בפתאים אבינה בבנים וגו' ר"ל כשנשקפתי בעד האשנב ראיתי בני אדם עוברים בשוק שהם פתאים ולמה אני קורא אותם פתאים לפי שאינם מרגישים באדם רע שהיה עמהם מה היה מכוון לעשות אבל אני אבינה מצא מבינתי באותם הבנים שיש בהם אחד נער חסר לב וקרא הנואף בשם חסר לב לפי שחדל להשכיל התכלית של הניאוף שהוא הפסד הממון והיזק הגוף והנפש כמו שביארנו לעיל. וקראו בשם נער אע"פ שהוא גדול בשנים מפני שהנערים חסרי הדעת וההשכלה ואדם זה אע"פ שהוא גדול בשנים הנה הוא חסר לב כמו הנער לכך קראו בשם נער ומה הם מעשיו שלא הרגישו בהם הפתאים שהוא עובר בשוק דרך העברה והוא מצדד עצמו ומתקרב אצל פנה דהיינו אצל המבוי שהיא דרה בו האשה הזונה להראות לה שהוא רוצה בקורבתה ולהגיע אליה ואחר כך כשיגיע הלילה הוא הולך בכוונה לביתה מפני שבלילה יתמעטו העוברים והשבים ולא ירגישו בו בני אדם כשהולך אצלה וההליכה אצלה בלילה לקבוע לה מועד באיזה עת בלילה יבא אצלה לפי שבתחלת הלילה שעדיין לא הגיע זמן שכיבה לבני אדם יחוש שמא ירגישו בו שכניה וז"ש ודרך ביתה יצעד דהיינו שהולך ופוסע דרך ביתה בכוונה ולא בדרך העברה ולא יחוש מפני הרואים לפי שההליכה הזאת בנשף בערב יום שהוא הלילה ואין עובר ושב וההליכה הזאת אצלה בלילה כדי לקבוע לה מועד שיבא אצלה שהוא באישון לילה ואפלה שבאותו זמן בני אדם כלם ישנים ולא ירגישו בו ומרוב תשוקה לקורבתו כוונה לאותו מועד שקבע לה בנמצא עד שיערה בשבילה שהגיע עת בוא אליה וכן היה שבאותו עת שבא אצלה ידעה היא ויצאה לקראתו והיתה מכוונת ביאתו אצלה עם יציאתה לקראתו:

שית זונה ונצורת לב. רש"י ז"ל פירש מלת שית לשון ערוה מענין ויכרות את מדויהם עד שתותיהם שהוא לשון ערוה ופירש ונצורת לב כמו עיר נצורה המוקפת חומה כן לבה של זו מוקף זמת אולת עכ"ל. והרלב"ג ז"ל פירש ג"כ שית לשון ערוה אלא שפירש ונצורת לב בענין אחר והוא שהאשה הזונה יצאה לקראתו בערותה מגולה ואין בה מכוסה אלא לב והיינו ונצורת לב ר"ל שלבה נצור ומכוסה מה שאין כן ערותה עכ"ל. והרב בעל חשק שלמה זלה"ה פירש מלת שית מענין שיתה ה' מורה לפי שהוא מענין השתה והשמה ור"ל ששמה עליה מה שישיתו עליהם הזונות שיתקנו עצמם במעשה נאפופים ופירש ונצורת לב שיצאה לקראתו בלב חזק ותקיף בלי בושה וכלמה:

ואני אומר שפירוש מלת שית היא שלשון יסוד כמו כי השתות יהרסון והענין כי הזונה הזאת היא מיוסדת על הזנות מתחלתה ולא כשאר נשים שמתחלתן היו צנועות ואחר כך נכשלו כמו שמבאר בפסוקים שאחר זה ופירוש ונצורת לב היינו שהתורה אמרה כי יצר לב האדם רע מנעוריו ר"ל שהלב מתחלת בריאת האדם הוא נוטה אל הרעות ואל הדברים הנוטים אל צד החומר ובן אדם מחוזק שכלו ודעתו כובש את יצרו ומבטל תאותו מהדברים החמריים והזונה הזאת נצורת לב ר"ל שהרעה שנוטה אליה הלב שמורה אצלה ולא נטתה מפניה אלא לבה נצור ושמור ברעתו הטבעית שהיתה בו בתחלת הבריאה ולא חסרה כלום מנטייתו הרעה כמו שדרך בני אדם מגבירים כח השכל על כח התאוה ותדע לך שהוא כן שהרי הומיה היא וסוררת וגו' ר"ל שהיא מצויה ברחוב הומיות בין המון העם מה שאין דרך הנשים והרי היא סוררת בדרכי התורה שאמרה ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל צנועה היא משמע שדרכה של אשה להיות באהל ולא בחוצות אבל זו סוררת מדרכי הנשים שהרי בביתה לא ישכנו רגליה אלא מטיילת בשוקים וברחובות. או כמו אפשר לפרש וסוררת שדרך הנשים אע"פ שהם יצאניות עיקר קביעותם הוא בבית אלא שלפעמים הם יוצאות לחוץ ולהכי קראו יצאניות אבל זו סוררת אפי' בדרכי הנשים היצאניות שהרי בביתה לא ישכנו רגליה אלא מקום קביעותה הוא בחוצות בין האנשים: או כמו אפשר לפרש וסוררת בביתה לא וגו' ר"ל שהיא תמיד ברחוב הומיות והאיש מצווה לשמור את אשתו שלא תהא יצאנית כמו שדרשו ז"ל על פסוק ומלאו את הארץ וכבשה חסר כתיב לומר שהאיש מצווה לשמור את אשתו שלא תהא יצאנית והזונה הזאת כשמוכיח אותה בעלה על

בביתה לא־ישכנו רגליה : פעם ׀ בחוץ פעם ברחבות ואצל כל־פנה תארב : והחזיקה בו
ונשקה לו העזה פניה ותאמר לו : זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי : על־כן יצאתי
לקראתך לשחר פניך ואמצאך : מרבדים רבדתי ערשי חטובות אטון מצרים : נפתי משכבי
מר אהלים וקנמון : לכה נרוה דדים עד־הבקר נתעלסה באהבים : כי אין האיש בביתו
הלך בדרך מרחוק : צרור הכסף לקח בידו ליום הכסא יבא ביתו : הטתו ברב לקחה
בחלק שפתיה תדיחנו : הולך אחריה פתאם כשור אל־טבח יבא וכעכס אל־מוסר אויל :

עד

תוכחות מוסר

זה היא סוררת בדבריו ואינה מקבלת אותם שאפי' אחר התוכחת המגולה שהוכיח אותה עדיין עומדת במרדה ובביתה לא ישכנו רגליה וזה דקדק מלת היא ואמר הומיה היא ולא אמר הומיה וסוררת לרמוז אל מה שאמרנו שהזונה הזאת היא מתחלתה לסופה מיוסדת על דרכי הזנות :

פעם בחוץ וגו'. והראיה שיסודה בנוי על הזנות שהרי היא פעם בחוץ פעם ברחובות להראות את פניה לבני אדם החושקים אולי יקרבו אליה לתובעה לזנות וכשתראה שלא יהא תובעה שום אדם היא הולכת אל מקרב העיר ועומדת אצל כל פנה שהוא מקום שאין רבים בוקעים בו ואורבת לבני אדם ותובעת בהם להפילם במצודתה ומכמרתה ואם לא תשיג ידה בפנה זו הולכת לפנה אחרת לצוד נפשות נקיים ולהביאם לטבח א"כ מאחר שהערוה הזאת היא מוכנת ומזומנת לזנות ועוד שהיא מסיתה לאדם בחלק שפתים ובמעשה נאפופיה רחוק הוא שינצל מרשתה האדם אפי' אחר כמה אזהרות שאני מזהירו :

והחזיקה בו וגו'. עד כאן הוא מספר בגנות האשה הזונה ומגיד כיעור מעשיה ועכשיו חזר לענין הראשון שהוא הנער חסר לב שבא אל הזונה היינו באישון לילה ואפלה והיא כוונה לזמן המועד שקבע לה ויצאה לקראתו והחזיקה בו בשתי ידים מרוב תאותה וכספה אליו ונשקה לו העזה פנים ותאמר לו :

זבחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי. ר"ל כמו האדם שהוא מפחד מפורענות שתבא עליו ואחר כך ינצל ממנה או כמו האדם שמתאוה ומשתוקק להשיג כבוד או ממון והשיגו שאז נודר ונודב להקב"ה שנוצל מפורענות ונתמלא רצונו בדבר שהיה מחכה ומקוה להגיע לידו כן הזונה הזאת כשהגיע לידה הניאוף היא מראה לו פנים צהובות ואומרת לו זה כמה ימים אני משתוקקת לקרבתך ולא השגתיך ועכשו שנתמלא רצוני ומאויי והשגתיך אני נודרת שלמים להקב"ה לתת לו תודה ושבח וז"ש זבחי שלמים עלי ר"ל עכשו קבלתי עלי להקריב שלמים ותדע למה אני נודרת שלמים לפי שהיום שלמתי נדרי ונתמלא רצוני וכספי בהגעתך אלי לפי שנדרתי על עצמי נדר גמור ובאותו הנדר אסרתי עלי דברים המותרים כדרך הנודרים עד שתתקרב אלי ותדבק בי ועכשו אני נודרת קרבן שלמים בשביל ששלמתי נדרי עלי בשביל קורבתך ועכשו נשלם נדרי בהתקרבך אלי שעל כן יצאתי לקראתך כשקבעת לי המועד בתחלת הלילה ואמרת לי שתבא אלי באישון לילה ואפלה בדרך שונה מעיני. והייתי מכוונת ומשערת העת שקבעת לי לזמן ביאתך אצלי וכשנראה לי שהגיעה העת שקבעתי לי יצאתי לקראתך כפי השיעור ששערתי ואמצאך לפי ששערתי וכוונתי. בשלמות לזמן הקביעות שקבעת לי וכל זה מרוב השמחה והחדוה שהיו לי בשלמי נדרי שנדרתי בשבילך כדי שאשיג דבקותך :

מרבדים רבדתי ערשי וגו'. פירש"י ז"ל מרבדים בגדי חופש וכו'. רבדתי ערשי קשטתי. חטובות אטון מצרים. מהוללות בגדי כלי פשתן חשובים הבאים ממצרים ששם הפשתן עשוי כדכתיב ובשו עובדי פשתים. אטון מצרים תרגום מיתריסה אטוכיסון עכ"ל :

נפתי משכבי וגו'. רש"י ז"ל פירש כמו הנפתי הריח כמניף כנודר. ורד"ק פירש נפתי מענין קיטור ואין לו חבר. והרב בעל חשק שלמה ז"ל פירש שהוא פועל נגזר מנופת צופים ר"ל המתקתי וענגתי משכבי ובכל זה היא אומרת לו להגביר החשק בלבו ואחר שספרה לו שבח משכבה אמרה לו לכה נרוה דודים וגו' ושמא יבהל בלבו חשש מורא הבעל שמא ירגיש לכך אמרה לו כי אין האיש בביתו וגו' ושמא תאמר שמא יבוא פתאום לכך אמרה לו צרור הכסף לקח בידו ליום הכסא יבוא ביתו. ר"ל שלקח בידו צרורות של כסף להלבישם מיני סחורות ופרקמטיאות ויש זמן קבוע לביאתו וז"ש ליום הכסא יבוא ביתו דהיינו לראש השנה שהחדש מתכסה בו או לראש חדש שהלבנה מתכסית בו כמו שפירשו המפרשים ז"ל :

הטתו ברב לקחה. בדברים אלו שאמרה לו הטתה אותו ונכנס בלבו חשקה יותר ממה שהיה מקודם וז"ש הטתו ברב לקחה ושמא תאמר שלא נטה אליה ולא נכנס חשקה בלבו אלא לפי שעה ועתיד להיות תוהה על הראשונות לזה אמר בחלק שפתיה תדיחנו לעתיד לבא :

הולך אחריה פתאום וגו'. הרב בעל חשק שלמה ז"ל פירש שהפתאומיות מורה להעדר המחשבה הבאה מהשכל והעדר ההבטה לסוף המעשה כשור הזה ההולך לבית השחיטה בלי הבין :

וכעכס אל מוסר אויל. הראב"ע ז"ל פירש וכעכס הוא מענין ורגליהם תעכסנה שר"ל תרקודנה העכסים והם דומים לכבל והטעם שהוא דומה בהליכתו אחריה ג"כ אל האויל שכאשר ירצו לתת ברגליו הכבלים כדי ליסרו ולהביאו מהמיית שטותו שהוא עצמו ימסר לתת ברגליו לחושבו שהוא קישוט ברגליו ולא ירגיש בו שהוא עינוי לנפשו וצער לגופו. ואני אומר שהכוונה היא שבחלק שפתיה הדיחתו והאבד את שכלו ודעתו עד שהולך תמיד אחריה כמשמעות לשון הולך שהוא לשון הוה והליכה שהולך אחריה היא פתאום ר"ל שמחמת ארס חשקה שנשרש בלבו הוא הולך אחריה פתאום שלא מדעתה ותהיה מלת פתאום חוזרת אל הזונה לא אל הנואף והיא אינה יודעת שהוא הולך אחריה אלא הוא מחמת חשקה הוא כרוך בעקבה והולך אחריה שלא מדעתה ושלא בהסכמתה לפי שאינו יכול לפרוש ממנה מפני שנאחז בכבלי חשקה כמי שהוא קשור בכבלים והוא דומה בענינו כשור אל טבח יבוא ר"ל כמו השור שהולך אל טבח שצריכים בו לשעתו לצורך אכילה ומפני שצריכים לאכול את בשרו באותה שעה כשמוליכין אותו לטבח קושרים אותו בחבלים קשר אחר קשר שלא יברח והם צריכים לו באותה שעה מה שאין כן כשמוליכין אותו למשא או לחרישה אינן נזהרין בו לקשרו כל כך מפני שאפי' אם יברח עדיין יש פנאי

לרדוף

עַד־יְפַלַּח חֵץ כְּבֵדוֹ כְּמַהֵר צִפּוֹר אֶל־פָּח וְלֹא־יָדַע כִּי־בְנַפְשׁוֹ הוּא׃ וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־לִי
וְהַקְשִׁיבוּ לְאִמְרֵי פִי׃ אַל־יֵשְׂטְ אֶל־דְּרָכֶיהָ לִבֶּךָ וְאַל־תֵּתַע בִּנְתִיבוֹתֶיהָ׃ כִּי־רַבִּים חֲלָלִים
הִפִּילָה וַעֲצֻמִים כָּל־הֲרֻגֶיהָ׃ דַּרְכֵי שְׁאוֹל בֵּיתָהּ יֹרְדוֹת אֶל־חַדְרֵי־מָוֶת׃
ח הֲלֹא־חָכְמָה תִקְרָא וּתְבוּנָה תִּתֵּן קוֹלָהּ׃ בְּרֹאשׁ־מְרֹמִים עֲלֵי־דָרֶךְ בֵּית נְתִיבוֹת נִצָּבָה׃

מלעיל ליד

תוכחות מוסר

לרדוף אחריו ולהשיגו א"כ כשהוא הולך לטבח הם קושרים אותו בקשר אמיץ וכן הכבלים שקושרים בהם האויל לייסרו הם קושרים אותם עליו בקשר של קיימא שלא ינתק מוסרותיו כן הנואף הזה כל פניותיו אינן אלא לצד הזונה הזאת והוא נדבק ונכרך בה ואינו מרגיש בעצמו בדרכיו המקולקלים ובענייניו המכוערים לפי שנקשר בחבלי חשקה ובכבלי אהבתה בקשר אמיץ ומתכסה בעורונו ובסמיות עיניו עד יפלח חץ כבדו שהוא זמן כשלונו ונפילתו ונעקר מן העולם. זהו היזק שגורם לגופו. ומה שהוסיף ואמר כמהר צפור אל פח וגו' הוא רומז להיזק הנוגע לנפש. ר"ל כמו שהצפור ממהר ללכת אל הפח מפני תאות המאכל ולא ידע כי בנפשו הוא שבאה במצודה רעה ושוחטים אותו כן הנואף הזה הולך אחר הזונה הזאת לרדוף אותה תמיד למלאת חפצו ותאותו שהוא תענוג החומר ולא ידע שהוא רודף אחר נפשו לשחתה בעה"ב א"כ נקטינן מהא שמי שהוא רודף אחר הניאוף הוא מאבד את גופו בעה"ז ונשמתו בעוה"ב :

ועתה בנים שמעו לי וגו'. ר"ל ועתה שהגדתי לכם וגליתי אזנכם בפיתוי האשה הזונה ובחלק שפתיה ובמרמותיה ובתחבולותיה להפיל האדם ברשתה ובמכמרתה ואפי' שיהיה בדעת האדם להשמר ממנה וקורבתה בעיניו רחוקה היא אפ"ה בחלקת שפתיה ובמעשה נאפופים מאבדת שכלו ודעתו וישכח הצדק והיושר וידבק בדברי שקר ובדרכי העקמומות לכן ועל כן בנים שמעו לי למה שאני מזהירכם והקשיבו לאמרי פי בהקשבה והאזנה מלב ונפש ואל תקוצו בתוכחתי לומר כבר שמענו דבריך ואזהרותיך כמה פעמים ומה לך לחזור ולהזהיר אותנו על זה ומפני זה אתם באים אם כן לכלל העדר השמיעה לדברי שלא תרצו אפי' לשמוע דברי אלא תתנו כתף סוררת ותפנו עורף ולא פנים כמנהג הבועטים והמתרחקים ממני שמדבר אליהם ואינם רוצים אפילו לשמוע דבריו אלא מסבת מה שגליתי אזנכם בתעלולי האשה הזונה צריכים אתם לשמוע דברי ולכוף אזנכם אלי בהקשבה והאזנה כאלו דבר חדש שלא הזהרתי אתכם עליו מעולם ואל יכבדו עליכם דברי. ועד עכשו הגיד וספר מעשה נאפופים שמסיתה בהם את האדם ומכשלת אותו בהם. ועתה בא לבאר בהפך מזה שבמעשים הטובים ג"כ נכשל בה האדם והוא שיש כמה זונות איש בהם מדות טובות צדקה וגמילות חסדים ושאר מצות שהנשים נוהגות בהם אבל אע"פ כן יגרם תוקפה על הזנות ונכשלים בו לזה אמר אל ישט אל דרכיה לבך ר"ל אל תטה לבך לאהבתה בשביל מעשיה הטובים הנרמזים במלת דרכיה כי מלת דרך מורה על הדרך הסלולה והישרה אלא התרחק מקירבתה ומאהבתה כדי שלא תתע בנתיבותיה העקומים שמלת נתיב מורה על הדרך העקומה מפני שמצד אהבתך לה מפאת דרכיה הטובים אתה מגיע לאהבתה מצד הניאוף ולכן איכך צריך להטות לבך לאהבתה מצד מעשיה הטובים כי זבח רשעים תועבה והקב"ה שונא אותם ואת מעשיהם הטובים בשביל מעשיהם הרעים וגם חז"ל אמרו על האשה הזונה בדרך לעג גיופא בתפוחי ומחלקא לכושיא לכן התרחק מאהבתה אפילו על מעשה הטובים ואם יקשה עליך דברי ותאמר אם אני נוטה לאהבתה מצד מעשיה הטובים ומחזיק לה טובה בשביל שעושה רצון קונה איך אפשר בעולם שאחזור ואטה לאהבתה מצד הניאוף לכן אמר אל תתמה על זה שאפשר קרוב הוא שתחזור לנטות אל אהבתה מצד הניאוף ותדע למה כי רבים חללים הפילה וגו' ר"ל רבים מהצדיקים המושלים ביצרם עד שנעשה להם חלל בקרבם כמו שנאמר ולבי חלל בקרבי הפילה אותם במצודתה ובמכמרתה בענין זה שמתחלה היתה אהבתם לה על הצדק והיושר ונהפכה האהבה על צד הניאוף והיינו דמסיים ועצומים כל הרוגיה שהרגה על ידי זנונים הם אנשים גבורי חיל ועצומים בחכמה וביראה ואפשר בזה לפרש מלת ועצומים מלשון עוצם עיניו מראות ברע ור"ל שכל מה שהרגה הם אותם החסידים שעיניהם עצומים וסגורים מלהסתכל באשה ואע"פ כן הפילה אותם והרגה אותם ולכן השמר לך ושמור נפשך מאהבתה אפי' בשביל טובותה וכשרון מעשיה :

דרכי שאול ביתה. הכוונה היא שהדרכים המפולשים לשאול נמשכים מביתה כי יש דרכים הרבה שנמשכים מביתה לשאול כי עבירה גוררת עבירה והכל נגררין מביתה ומסבתה ואל תרחיק דברו מדעתך לומר שאפשר רחוק הוא שמביתה נמשכין הדרכים המגיעים את האדם לשאול שמי שהגיע לדבר זה שהוא הניאוף אינו פושע בעצמו ועושה כמה שמירות מהבעל שלא ירגיש לא מעצמו ולא מאחרים שיגידו לו ומיתה לא שכיחא בדבר זה לזה סיים ואמר יורדות אל חדרי מות ר"ל שכמו שהחדרים שבבית אינו מכיר אותם כל אדם לפי שאינן נראים לעין כל אלא הם נעלמים מן העין כך המות יש לו חדרים וסתרים הגורמות למות ולא יעלו על לב לעולם להשמר מהם האדם ואין אדם עושה שמירה לעצמו אלא מהדברים הנראים והגלויים וקרובים לכך לזה אמר יורדות אל חדרי מות לומר שדרכים מפולשות אל החדרים של מות שהם הדברים שלא יעלה אותם האדם על לבו להשמר מהם והם גורמות לו האבדון והמות :

ח הלא חכמה תקרא וגו'. ר"ל כמו שצויתי והזהרתי על למוד החכמה והבינה כדי להדבק בעשיית הטוב ולהתרחק מעשות הרע כן החכמה עצמה והבינה מכריזים בקול גדול וקוראים לבני אדם והולכים אל כל מקום שבני אדם מצויים כדי שישמעו כל מין האדם וידבקו בהם ויתעסקו במעשה הטוב ויתרחקו ממעשה הרע כדי להציל משחת נפשם כי הקב"ה לא ברא האדם אלא כדי לשמור מצותיו שצוה לעשותם ולהתרחק ממה שהזהיר עליו שלא לעשותו ולכן הוא רוצה בתקנתו ותועלתו וז"ש הלא חכמה תקרא וגו' ר"ל שהיא עצמה קוראה לבני אדם כדי שיתעסקו בה ויתרחקו מן הכיעור ומן הדומה לו ומשמעת קולה בכל מקום שימצא מין האנושי כדי שלא יהיה נשמט אפי' אדם אחד מהשמעת קולה ולכן היא עומדת במקום גבוה להשמיע קולה לבני אדם שדרכם להמצא שם ואינו מספיק לה לעמוד במקום גבוה אלא עומדת בראש המקום הגבוה כדי להשמיע קולה ממרחקים וז"ש בראש מרומים דהיינו במקום שהוא יותר עליון והמקום הגבוה שעומדת עליו הוא עלי דרך סמוך לדרך שהוא מקום העוברים והשבים וג"כ היא הולכת אל בית נתיבות דהיינו אל בית הסמוך לנתיבות המעוקמים ששם יושבים הלסטים לארוב נפשות נקיים ומתחבאים שם כדי שלא ירגישו בהם העוברים והשבים ובורחים

ליד־שערים לפי־קרת מבוא פתחים תרנה : אליכם אישים אקרא וקולי אל־בני אדם : הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב : שמעו כי־נגידים אדבר ומפתח שפתי מישרים : כי־אמת יהגה חכי ותועבת שפתי רשע : בצדק כל־אמרי־פי אין בהם נפתל ועקש : כלם נכחים למבין וישרים למצאי דעת : קחו־מוסרי ואל־כסף ודעת מחרוץ נבחר : כי־טובה

א נחה חכמה

תוכחות מוסר

ובורחים מהם לכך הם מתחבאים בבתים ובנקיקי הסלעים וכשיעברו בני אדם בתוך הנתיבות הם יוצאים אליהם פתע פתאום ושוללים אותם והורגים אותם ולכן החכמה הלך לשם ומכרזת עליהם להדבק בה ולעזוב מעשיהם הרעים ולשטותם והתחילה בהשמעת קולה בדרכים ובנתיבות שהם המקומות המסובכים שמצויים בהם הלסטים ואחר כך היא משמעת קולה במקום שערי העיר שהוא בתוך העיר כדי שישמעו קולה יושבי העיר הקבועים שם ואחר כך היא מכרזת חוץ לשערי העיר שמשם נכנסים לעיר להשמיע קולה לנכנסים לעיר וז"ש ליד שערים לפי קרת וגו' דהיינו למקום השערים סמוך לפי העיר מבפנים ואחר כך עומדת חוץ לשערי העיר שהוא מבוא פתחים שמשם נכנסים לעיר ומכרזת ומשמעת קולה כי פירוש תרונה הוא לשון צעקה כמו שפירשנו לעיל וכל זה עושה החכמה להשמיע קולה לכל כתות בני אדם לבלתי ידח ממנו נדח אלא היא רוצה בשלום כל אדם ומה היא הקריאה וההכרזה שקוראה ומכרזת היא זו שאומרת אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם קראה אותם אישים שהוא לשון חשיבות כמו שנאמר והאיש משה ענו מאד שמצד חשיבותו קראה אותו התורה איש ולכן היא מפייסת אותם ומתחננת אליהם שידבקו בה ואומרת להם אתם נקראים אישים שהוא שם המורה על המעלה והחשיבות ואין אתם מתעסקים בדברי הבלות ועוזבים דרכי השכל והדעת שעליהם נקרא האדם איש שצריך להתגבר כאיש לכבוש את יצרו לבל יכשל במוקשי העוונות :

וקולי אל בני אדם · ר"ל אתם בני אדם הראשון שהוא יציר כפיו יתברך וצריכים אתם להיות דומים לו ולכן צריכים אתם לשמע לדברי ולהדבק בי ויהיו מעשיכם נאותים לשמותיכם שאתם נקראים אישים ובני אדם ולכן התעסקו בי והדבקו בדברי ובמצותי ואתם הפתאים שאין אתם חריפים ושנונים להשכל בתכלית העניינים ובנקל אתם נופלים ברשת היצה"ר ובמצודתו התעסקו בי והבינו ערמה ותחבולה להשכל מוקשים הרע ואתם הכסילים שאתם יודעי דעת ומביני מדע ויודעים להשכל מיד יצה"ר אבל כח התאוה והחמדה מתגברה עליכם לרדוף אחר תענוגי החומר התעסקו בי והבינו לב וקבלו דברי ורדפו אחר הוראות השכל המורה אתכם תקנתכם ותועלתכם ולא תשובו לכסלה עוד :

שמעו כי נגידים וגו' · ר"ל הטו אזנכם ולבו אלי שמעו ותתנו בנפשכם כי אני נגידים אדבר ר"ל כי הדברים שאני מדבר הם גדולים משני פנים · הפן הראשון שהם גדולים באיכותם ויקרי הערך והפן השני שהם גדולים וקשים למקיימים אותם שאין הטבע יכול לסובלן ולכן נקט בהם לשון דבור ואמר שמעו כי נגידים אדבר להורות על קושיין ולכן אל תקוצו בהם לרוב איכותן וקושיין אלא אע"פ שהם קשים צריכים אתם להתנהג בהם שאע"פ שהם קשים בקיומם הם דברי יושר וז"ש ומפתח שפתי מישרים ומאחר שהם מישרים צריכין אתם להתנהג בהם אע"פ שהם קשים בקיומם ושמא תאמרו שאין זה אמת ומישרים אלא אני מגזים לכם בדברי שקר כדי לעמוד על האמת ומה שאני מדבר בשפתי אינו אלא הגזמה לזה אמר כי אמת יהגה חכי ר"ל שלא יהגה חכי אלא האמת ותדע שמה שיהגה חכי אינו אלא האמת ובלבי כן פי לפי שתועבת שפתי רשע שהוא השקר וא"כ מאחר ששפתי יתעבו וישנאו השקר בצדק כל אמרי פי וגו' ואמר מלת רשע במקום שקר כי הפך האמת הוא השקר ולא הרשע מלבד אגב אורחים אתא לאשמעינן שהכזב והשקר נקרא רשע ולכך נקט מלת רשע ולא נקט מלת שקר ואמר בצדק כל אמרי פי והיא מספיק לו לומר בצדק אמרי פי ולא לימא מלת כל הכוונה היא שלא תבררו ותבחרו מדברי ואמר מה שתסכים עליו דעתכם ומה שלא תסכים עליו דעתכם לא תקיימוהו אלא מאחר שאמרתי לכם ותועבת שפתי רשע א"כ בודאי שבצדק כל אמרי פי ואין בהם אפי' דבר שהוא נפתל ועקש וא"כ אל תהיו בוררים ואומרים מאחר שאנו מקיימים קצת מדבריו וממצותיו הוא מותר לנו על השאר אלא צריכים אתם לקיים כלם מאחר שבצדק כל אמרי ואין בהם שום התעקשות והתפתלות ואם רצונך לידע שאין בהם אפי' דבר אחד שהוא נפתל ועקש הסתכל והתבונן בהם בעין שכלך והמצאם שהם צדק ומשפט ומישרים וז"ש כלם נכוחים למבין וגו' ר"ל כלם ולא מקצתם הם דברים נכוחים למתבונן ומסתכל בהם בעין שכלו ולא נעדר אפי' אחד מהם ולא מבעיא שהם נכוחים למבין דהיינו לשון הוה שלעולם הוא מבין ולא נאבד ממנו דעתו ושכלו אלא אפי' מי שאבדו שכלם ונטו אחר החומר והלכו בדרך שרירות לבם הרע שהיא דרך עקומה ועקולה כשיחזרו בתשובה ומוצאים הדעת והשכל שנאבד מהם הם מוצאים דרכי שצויתי להם שהם ישרים ואין בהם שום עקמימות וז"ש וישרים למוצאי דעת דהיינו בני אדם שנאבד מהם שכלם וחזרו ומצאו אותו · והא דקאמר למבין שהוא לשון יחיד וסיים בלשון רבים ואמר למוצאי דעת לפי שרחוק הוא שיהיה האדם צדיק מתחלתו לסופו אלא רוב העולם הם בעלי תשובה כמו שאמרו חז"ל ראיתי בני עליה והנם מועטים שהם הצדיקים הגמורים שתחלתן כסופן לזה אמר בצדיק גמור מתחלתו לסופו לשון יחיד ובבעלי תשובה שהם רבים נקט לשון רבים ואמר למוצאי דעת :

קחו מוסרי ואל כסף וגו' · ר"ל מאחר שבצדק כל אמרי פי קחו מוסרי דהיינו שלמות המדות ומעשה המצות ואל כסף ר"ל ואל תקחו כסף כי שלמות המעשה הוא מעולה ומשובח יותר מהכסף ומה שאמר ודעת מחרוץ נבחר הכוונה היא קנין דעת הנמשך לך משלמות המעשה הוא נבחר מחרוץ ואל תתמה ששלמות המעשה עצמו הוא חשוב מהכסף ותו לא והדעת הנמשך מהם הוא חשוב מחרוץ מפני ששלמות המעשה המפורש בתורה יש לו קץ וגבול אבל הדעת הנמשך מהם אין לו קץ וגבול כי אם הם מצות התורה הרי"ג מצות הדעת הנמשך מהם יש בו כפלי כפלים · אי נמי אפשר לפרש קחו מוסרי וגו' קחו לכם מוסרי שהוא שלמות המעשה ואל תצריכו את הכסף לגבי שלמות המעשה אלא הזילו כסף כדי לעשות רצוני ואמר מוסרי בכינוי ולא אמר מוסר סתם לרמוז שלא תעשו המצות אלא מצד מוסרי שאני גזרתי עליכם לעשותם ולא לשום פניה אחרת וא"כ מלת מוסרי רומזת לקיום המצות ושיהיה קיומם לשמו ית' והנה כנגד קיום המצות הם חשובים מהכסף וכנגד קיומם לשמו יתברך ולא לכוונה אחרת אמר

חכמה מפנינים וכל־חפצים לא ישוו־בה: אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזמות אמצא: יראת יהוה שנאת רע גאה וגאון ׀ ודרך רע ופי תהפכות שנאתי: לי־עצה ותושיה אני בינה לי גבורה: בי מלכים ימלכו ורזנים יחקקו צדק: בי שרים ישרו ונדיבים כל־שפטי צדק

תוכחות מוסר

אמר שהם חשובים מחרוץ שהעיקר בעשיית המצוה היא הכוונה השלמה וז"ש ודעת מחרוץ כלומר שאם יש בו דעת לעשות הדברים לשם פועלן והגוזר בהם הם חשובים מחרוץ ונבחרים יותר ממנו שהכוונה היא העיקר:

אי נמי אפשר לפרש קחו מוסרי ואל כסף שבשלמות המעשה הוא חשוב מהכסף כמו שאמרנו. אבל אין אתה עושה דבר זה אלא מפני גזרתי עליך אבל לא בכונת הדברים כדעתך שמעשה המצות הם חשובים מקנין כסף שקנין הכסף הוא חשוב בעיניך יותר אבל אם יש לך דעת ובינה והשכל לאמת דבר זה והשגת בדעתך מה שאמרתי לך ונתיישבו הדברים בשכלך דעת זה הוא נבחר מחרוץ שמאחר שהשגת דבר זה בחוש שכלך אתה מעצמך ומרצונך הטוב תהיה זהיר וזריז במעשה המצות ולא יהיו עליך כמשא כבד ותדע שהמוסר והדעת הם חשובים יותר מכסף וזהב שהרי החכמה בכללותיה היא יקרה מפנינים א"כ המוסר והדעת הנמשכים ממנה שהם דברים פרטיים חשובים יותר מכסף וזהב שהתורה כוללת ענינים רבים שסימנם פרד"ס והיא יקרה מפנינים ועוד שהעוסק בה חביב לפניו ית' יותר ממעשה המצות כמו שדרשו ז"ל על מה שאמר וכל חפצים לא ישוו בה אפי' חפצי שמים שהם המצות לא ישוו עם העסק בה. וא"כ אין רחוק שהדברים הפרטיים הנמשכים ממנה יהיו חשובים יותר מכסף וזהב:

וכל חפצים לא ישוו בה. קשה לי מאחר דטובה היא מפנינים שהוא מעולה ומשובחת מכל החפצים מאי קאמר תו וכל חפצים לא ישוו בה פשיטא שמכיון שהיא טובה מן הפנינים שהוא מעולה ומשובח מכל מיני אבנים טובות ומרגליות בודאי שאר חפצים לא ישוו בה ונראה לי לומר דמדלא קאמר וכל חפץ לא ישוו בה אלא קאמר וכל חפצים להודיענו. שכללות החפצים כלם מקובצים יחד לא ישוו בה אבל יש לדייק דהוה ליה למימר לא ישוו עמה שפירושו לא יהיו עמה בהקשה אחת ובהשוואה אחת אלא היא מעולה מהם. ויש לתרץ ולומר דפירוש לא ישוו בה הייני שכל החפצים כנגדה אינן שוים כלום שמרוב ערכה ומעלתה כשיהיו כל החפצים כנגדה אין להם שווי וערך אפילו בפחות שבערכין מפני מעלתה ואיכותה. אך קשה לי במאי דאמר טובה היא מפנינים דמשמע מיניה שנכנסת בסוג אחד עם הפנינים אבל היא טובה הימנו דלפי זה אין מרחק רב ביניהם וי"ל דמאי דקאמר טובה היא מפנינים איננו אלא לדעות בני אדם שהפנינים חביב להם ביותר קאמר הכי אבל לפי האמת אינן נכנסין בסוג אחד. אי נמי אפשר לומר דלא קאמר טובה היא מפנינים אלא לגלות לנו על פירוש וכל חפצים לא ישוו בה שפירושם מיני אבנים טובות ומרגליות דומיא דפנינים דאי לא הוה אמר אלא וכל חפצים לא ישוו בה הוה אמינא שפירוש וכל חפצים לא ישוו בה הייני שאר חפצים שהם חוץ מאבנים טובות אבל אבנים טובות נכנסין בערכה לכן אמר טובה היא מפנינים לגלות לנו על פירוש חפצים אבל לעולם לפי האמת אפי' פנינים אינו נכנס בסוג אחד עם החכמה וכן פירשתי למעלה בפסוק יקרה היא מפנינים:

אני חכמה שכנתי ערמה וגו'. יש להמשיך פסוק זה למעלה למה שפירשתי בפסוק ודעת מחרוץ נבחר שטבע האדם להיות בוטח אחר הכסף והזהב יותר מצרכי שמים ולכן אמר אם מה שאמרתי לך קחו מוסרי ואל כסף קנית אותו בדעתך ובשכלך בטוב דעת זה שקנית הוא טוב מחרוץ ולכן אמר עתה אני חכמה שכנתי ערמה ודעת מזמות אמצא ר"ל אני חכמה שכנתי ערמה ויודעת ערמות בני אדם ותחבולותיהם ויש לי ידיעה במזמות זו חשבו ואני יודעת שכשהזהרתי לבני אדם ואמרתי להם קחו מוסרי ואל כסף אע"פ שמקיימים דברי אינם מקיימים אותם בטוב כוונתם השלמה שכולם נוטים אחרי הבצע ולכך הוזקקתי להזהיר אותם ולומר להם ודעת מחרוץ נבחר כדפירשנו לעיל שאם השיג בדעתו ובשכלו שמוסרי התורה הם חביבים לו יותר מן הכסף דעת זה הוא נבחר מחרוץ. ויש להמשיכו ג"כ אל פסוק שלמטה ממנו שהוא יראת ה' שנאת רע וגו' ר"ל אני יודעת ובקיאה בערמות בני אדם ובתחבולותיהם ובמחשבותיהם הרעים כי יש בני אדם צבועים ובקרבם ישימו ארבם ופושטים טלפים כחזיר להראות צדקתם לבני אדם שהם מתנהגים ביראת ה' ואני יודעת צפוני לבם הרע. ולזה אמר תדע איזהו שנקראת יראת ה' ע"ד האמת היא שנאת רע שהשנאה היא תלויה בלב ואני רוצה שישנאו מעשה שהוא רע בכל לבבם ובכל נפשם ולא יטמינו הרע בלבם ומראים לבני אדם שהם נבונים וכשרים. אי נמי פירוש שנאת רע הוא שנאת אדם שהוא רע בלבו ולא שהוא יכשרו מעשיו הרעים בלבו ומגנה אותו בפני אדם אבל יראת ה' היא שבלבו ישנא רע אבל מי שבלבו יש לו גאה וגאון כי הגאוה יסודה ושרשה מן הלב וחושב מחשבות בלבו באיזה דרך עושה הרע או רעה שהיא לבריות או רעה שבינו לבין המקום ופיו אומר בהפך זה שהוא עני ושפלן ושהוא רודף אחר המדות הטובות והמעשים הטובים אדם כזה שנאתי אותו וז"ש יראת ה' שנאת רע בכל לבו אבל גאה וגאון בלבו וחושב ג"כ בלבו דרך לעשות רע ופיו מדבר בהפך זה שנאתי אותו:

לי עצה ותושיה וגו'. ר"ל מלבד שעל ידי ובשבילי יזכה האדם לחיים הנצחיים אלא אפי' לחיים הזמניים שהם חיי העוה"ז אני מספקת להם וז"ש לי עצה וגו' כי האדם בעוה"ז על הרוב צריך להתיעץ על מזונותיו ופרנסת ביתו ועל הנהגותיו בעוה"ז ולכן אמרה החכמה לי עצה מי שצריך לעצה אני מיעצתו עצה ההוגנת לו והעצה שאני מיעצתו ותושיה עמה ר"ל שהעצה היא על פי דיני התורה ולא עצה שהיא מנגדת לתושיה אלא עפ"י הדין והצדק וכן הגבורה צריך לה האדם בעוה"ז אם כדי להתגבר על אויבו הרודף אותו להרגו או להתגבר על מקרי הזמן כגון רעב או מלחמה או חיל שבא לכבוש את העיר אשר הוא יושב בה ולכל זה צריך בינה והתגברות להקל מעליו הצער ההוא ולכן אמרה החכמה אני בינה לי גבורה ר"ל מתוך שאני בינה כי יתבונן המתבונן ורואה את הנולד ואת העתידות ויאזור כגבר חלציו ויעשה הבנות כדי להתגבר על הצער ההוא להנצל ממנו:

אי נמי נקט ארבעה דברים אלו כנגד הארבעה חלוקות הבאים בפסוקים שאחריו מה שאמרה החכמה לי עצה הוא כנגד מה שאמר בפסוק שאחריו כי מלכים ימלכו שהמלכים צריכים עצה לסדר המלחמות ולהנהגת המדינות ולזה אמרה לי עצה ר"ל ממני יראו ויטלו עצה ומה שאמר ותושיה היא כנגד ורוזנים יחקקו צדק

צדק : אני אהביה אהב ומשחרי ימצאנני : עשר־וכבוד אתי הון עתק וצדקה : טוב פריי
מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר : בארח־צדקה אהלך בתוך נתיבות משפט : להנחיל

אוהבי ק'

אהבי

תוכחות מוסר

צדק שהרוזנים יחקקו חקים ונימוסים של צדק ולזה אמרה לי תושיה ג"כ שבה יחקקו הרוזנים חקים של צדק ומה שאמרה אני בינה היא כנגד בי שרים ישרו שמתוך בינתם וחכמתם נעשו שרים וקרובים למלכות ועל זה אמרה אני בינה וממני קנו קנין הבינה והחכמה וזכו לכך כי בינת אדם לי היא ומה שאמרה לי גבורה היא כנגד המלוכה הרביעית שהיא ונדיבים כל שפטי ארץ שצריכים הנדיבים ושפטי ארץ להתגבר על העריצים והפריצים להסיר בולעם מפיהם מה שבלעו מן החמס ומן הגזל ועל מי שעשה עבירה ליסרו ולהענישו או להרגו ולעשות בו משפט כתוב הראוי לו וצריכים גבורה ואבירות לב כזה ולכן אמרה לי גבורה ואל יתהלל הגבור בגבורתו לומר שלי היא אלא אותה הגבורה ממני היא ומשלי ואני אשר נתתי להם כח וגבורה לעמוד בהיכל מלך ולעשות דין ומשפט במי שעובר על דברי תורה · אם כן נקיטינן מהא שהחכמה מועילה לחיים הנצחיים ולחיים הזמניים :

אני אהבי אהב וגו' · פסוק זה נמשך עם פסוק שלמעלה יראת ה' שנאת רע וגו' והכוונה היא לומר שאני גאה וגאון ודרך רע ופי תהפכות שנאתי וצר לי מאד על האנשים הפושעים כי שהכריחוני לשנא אותם כי אני אהב שיהיו כל בני אדם אהבי ולא אשנא אותם כמו שאמר הכתוב כי לא אחפוץ במות הרשע וגו' ותדע שאני רוצה שיהיו כל בני אדם אהבי לפי שכל משחרי ומבקשים אותי ימצאוני בלי טורח ועמל אלא כמו שמוצא מציאה שלא טרח בה כן אני מזומנת ומצויה למבקשי אהבתי · אי נמי אפשר לפרש אני אהבי אהב וגו' הכוונה היא אני אהבי שהם עוסקים בי ומקיימים מצותי מאהבה אהב ר"ל אהב שיהיו אהבי דהיינו עבודה מאהבה ולא שיהיו עוסקים בי ומקיימים מצותי מצד שהם יראים. כי העבודה מאהבה היא מעולה ומשובחת יותר מהעבודה שמיראה שמאחר שנשרשה אהבתם בלבותם תמיד כל מחשבותם לי לעשות רצוני ואני תמיד נגד עיניהם כמ"ש הכתוב שויתי ה' לנגדי תמיד ואינן צריכים לבקש אותי כי אני מצוי אצלם תמיד ואע"פי שרצוני ואהבתי במי שמתעסק בי ומקיים דברי מאהבה מכל מקום גם משחרי שהם המבקשים אותי מחמת יראת העונש ימצאוני מזומנת ומצויה להם להתעסק בי ולקיים דברי :

אי נמי אפשר לפרש אני אהבי אהב וגו' ר"ל אני אהבי שהם מתעסקים בי מאהבה אהב אותם וכיון שאני אוהב אותם עין השגחתי עליהם ואהיה להם למגן ולסתרה לבל יגע בהם רע והעובדים אותי ומתעסקים בי מיראה אפשר שיגיע להם רע אבל כשיהיו בצרה ומבקשים אותי להצילם ולהושיעם מרעתם ימצאוני ואענם ואושיעם מצרתם :

אי נמי אפשר לפרש אני אהבי אהב וגו' · ר"ל כשיעור האהבה שאוהבים אותי כן ג"כ אני אוהב אותם ואע"פי שכפי הדין צריכה אהבתי להם להיות מעוטה וחסרה מאהבתם לי אע"פי כן אהבתי להם שוה לאהבתם לי והוא שאהבתם לי כוללת כל מיני אהבות אהבת הטוב כמה שהוא טוב ואהבת המועיל ואהבת הערב שהוא מזמין להם דברים הערבים והמתוקים לחכם אבל אהבתי להם אינה אלא בחלק אחד שהוא אהבת הטוב כמה שהוא טוב אם יהיה אחד מני אלף והיה ראוי שכמו שאהבתי להם אינה כוללת אהבת המועיל ואהבת הערב משום דלא שייך באהבתי להם מועיל וערב כן תהיה חסרה ומעוטה מאהבתם לי לפי שאין אני מקוה מהם מועיל וערב כמו שהם מקוים ממני ואע"פי כן אני אהב אותם כשיעור אהבתם לי שצריכים לו לתת להם מועיל וערב ותדע שהוא כן שאני אוהב אותם כשיעור אהבתם לי שהרי ומשחרי ימצאונני ר"ל כשמבקשים ממני מועיל וערב ימצאונני להזמין להם שאלתם במועיל וערב ולזה כתב במלא ימצאונני שני נוני"ן לרמוז אל אהבת המועיל ואהבת הערב ובזה מתישבת ג"כ מלת אני שהיה לו לומר אהבי אהב ולמה לי מלת אני אלא הכוונה היא אני אהבי אהב כשיעור אהבתם לי אע"פי שמן הדין אין ראוי לעשות כן אני עושה כן ואהב אותם כשיעור אהבתם לי שאם לא כן לא הייתי נותן להם שאלתם במועיל וערב · וזהו שסיים ואמר עשר וכבוד אתי וגו' · ר"ל תדע למה מבקשים ממני המועיל והערב לפי שהעושר שהוא המועיל והכבוד שהוא הערב שעל הכבוד נמי שייך לשון ערבות אתי ולא אתם לכך הם מבקשים אותם ממני · ויש לפרש נמי שהעושר כולל מועיל וערב ולפי שהכבוד נמשך מהעושר נקט נמי כבוד ושמא תאמר שהעושר שיש לי אינו מספיק לכל השואלים אותו לכך הוסיף ואמר הון עתק ר"ל ממון רב שהוא מספיק לכל שואליו ומה שאני נותן להם מועיל וערב הוא בתורת צדקה אחר שהמועיל והערב אתי ולא אתם ומאחר שאין להם מעצמם מה שאני נותן להם הרי הוא צדקה ועוד שאין משלמים לי כלום. תחת מה שנתתי להם מועיל וערב לכך הוא בתורת צדקה · ואהבתי להם מצד אהבת הטוב כמה שהוא טוב אינו אלא לעולם הבא שכולו טוב ושכולו ארוך :

טוב פריי מחרוץ ומפז וגו' · ר"ל הפירושים והחדושים והדינין שמוציא אדם מדעתו וסומך אותם על יסודי התורה נקראים פירות ואמר שפירות אלו טובים מחרוץ ומפז שהם זהבים נבחרים ותבואתי מכסף נבחר אלו פשטי התור' והדינין המפורשים בה שהם נקראים תבואה וקרא החדושים בשם פרי והפשטים בשם תבואה לפי שפשטי התורה ודיניה המפורשים בה כל ישראל רגילים בהם ושגורים בפיהם כמו התבואה שהוא הלחם שהכל צריכים לו ואי אפשר להם לחיות זולתו והחדושים והדינין שמוציא האדם מדעתו אע"פי שהם בנויים על יסודי התורה אין הכל רגילים ובקיאים בהם לפי שאינן מתפשטין בכל גלילות ישראל ואין מכיר בהם ורגיל בם אלא אנשי המקום שנתחדשו בו לפיכך המשילם לפירות שאין הכל צריכים להם כמו הלחם שהכל צריכין לו אבל הפשטים והדינין שהכל צריכים להם המשילם לתבואה שהכל צריכין לה ומהאי טעמא נמי המשיל הפירות לזהב והתבואה לכסף שהזהב אינו מצוי אצל כל אדם לכך המשיל לו הפירות שהם החדושים שאינן מצויים אצל כל אדם אבל הכסף הוא מטבע חריף ומצוי אצל כל אדם ואם הוא מעט שהכל צריכים לו לכך המשיל לו התבואה שהוא הפשטים והדינים המפורשים שהכל מצויים ביד כל אדם מפני שצריכין להם דאם לא כן היה לו לומר בהפך דהיינו שימשיל התבואה לזהב שהוא חשוב מהכסף והפירות לכסף כיון שהתבואה היא חשובה מהפירות אלא ודאי כדאמרן · ונראה לי דמאי דקאמר מכסף נבחר בא לרמוז שהכסף הוא נבחר מהזהב שאע"פי שהזהב הוא חשוב ודמיו ביוקר יותר מהכסף מכל מקום הכסף הוא נבחר ממנו מפני שהוא מטבע חריף :

בארח צדקה אהלך וגו' · בא לתת טעם למה התורה היא חשובה מכסף ומזהב · למעלה בפסוק כי טובה סחרה מסחר כסף פירשנו הטעם ועתה בא לתת טעם אחר ואמר בארח

צדקה

אהבי יש ואצרתיהם אמלא: יהוה קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז: מעולם נסכתי מראש מקדמי־ארץ: באין־תהומות חוללתי באין מעינות נכבדי־מים: בטרם הרים הטבעו לפני גבעות חוללתי: עד־לא עשה ארץ וחוצות וראש עפרות תבל: בהכינו שמים שם אני בחקו חוג על־פני תהום: באמצו שחקים ממעל בעזוז עינות תהום: בשומו לים ׀ חקו

ע בחירק עמ"ש

ומים

תוכחות מוסר

צדקה וגו' ר"ל טוב פריי מחרוץ ומפז וגו' תדע למה לפי שנאמר צדקה אהלך מלת צדקה פירושה צדק ויושר והכוונה שאף בתוך נתיבות משפט שיש למשפט נתיבות הפכיים זה לזה דהיינו נתיב אחד מורה לזכות אחד מבעלי הדינין ונתיב אחד מורה על חיובו מכל מקום לא אהלך אלא בארח שהוא צדק ויושר ולא אטה לצד שכנגדו שאינו צדק אע"י שהוא ג"כ יש לו טעמים ואמתלאות להפך הצדק כמו שאמרו חז"ל על חכם אחד שהיה לו כמה טעמים לטהר את השרץ ואע"פ כן קראתו התורה טמא א"כ משפטי התורה הם מצודקים ואינם נוטים מקו הצדק והיושר לא לצד ימין ולא לצד שמאל אבל מי שיש לו כסף וזהב הוא מקלקל השורה ונוטה ממדת הצדק למדת העול והחמס ואפי' הוא מתכשר וכובש את יצרו מלאכה חוץ לשורת הדין לא ימלט מאונאת דברים שמאנה ומונה בהם לאחרים ומחרפם ומגדפם וכועס עליהם כעס שאינו ראוי להם לפי שהתלבש לבוש הגאוה בעשרו ואינו מעריך בני אדם החשובים יותר ממנו ויחשוב בדעתו כי אין כמוהו בארץ ונמצא שעשרו הוא סבת שברו וגאותו הוא סבת נפילתו ועל זה נאמר עושר שמור לבעליו לרעתו כי על ידי העושר הוא יוצא מקו הצדק כמו שנאמר וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל הרי לך שהתורה היא טובה מכסף וזהב לפי שכסף וזהב גורמים לו לנטות מדרך ה' והתורה מחזרת במדת הצדק:

להנחיל אהבי יש וגו' · הכוונה היא לומר שמה שאני מפייסת אתכם בדברים אלו בשביל שתהיו רודפים אחר החכמה ומשכת אני את החכמה ואומר יקרה היא מפנינים וגו' אין מגיע לי שום תועלת מזה אלא להנאתכם ולטובתכם אני מזהירכם על זה כי מלבד העושר והכבוד שתשיגו בע"הז על ידה וכהנה עוד תשיגו אוצר העונג רוחני בע"הב והוא מה שאמר להנחיל אהבי יש כי יש לדקדק בו למה נקט לשון נחלה ולמה נקט לשון ירושת באמרו להנחיל אהבי יש כי היה לו לומר ליתן לאהבי שכר או ליתן לאהבי טוב וכיוצא לכן הנראה לי בזה הוא כי מדרך העולם המת נקרא מנחיל לפי שהוא מנחיל ממונו לאחרים והחי נקרא נוחל שהוא יורש ממון המנחיל · ועוד שהמנחיל אינו מנחיל אלא כשהוא מת ואינו בעולם שאז נקרא אין על שם העדרו מן העולם ומנחיל עזבונו לחי שהוא נוחל ועודו בעולם שיש בו ירושה ועתה אומרת החכמה מה שאני מזהרת אתכם להתעסק בי ולקיים מצותי הוא כדי להנחיל אהבי יש וגו' ר"ל אהבי שהם הצדיקים כשנפטרים מן העולם הם משתנים מסדר העולם שסדר העולם הוא שהמת נקרא מנחיל ולא נוחל והיה שהוא נוחל יורש את האין שהוא המנחיל והצדיקים שנפטרים מן העולם נקראים נוחלים כמו החי שנקרא נוחל לפי שאין שייכא מיתה בצדיקים כמו שלמדו רז"ל ממה שאמר הכתוב ובניהו בן יהוידע בן איש חי ועוד שהוא נקרא אין כמה שנעדר מן הע"הז ונוחל את הדבר שנקרא יש שהוא העונג רוחני שיש בו ירושה וז"ש להנחיל אהבי יש ר"ל להנחיל אהבי יש שמה שאני מזהיר אתכם על החכמה וקיום מצותיה הוא כדי להנחיל אותם שנקראו נוחלים כמו החי הנוחל ונוחלים את היש שהוא שכר הע"הב שיש בו ירושה אע"פי שנעדרו מן הע"הב ונעשו אין · נמצא שהצדיק אע"פי שהוא אין נקרא נוחל ונוחל את היש · וזהו כנגד השכר הרוחני וכנגד השכר הגשמי אמר ואוצרותיהם אמלא בע"הז ואע"פי שכבר יעד למעלה שכר הצדיקים שהוא עושר וכבוד למעלה אמר איכות השכר מה הוא שהגיד לנו מהותו שהוא עושר וכאן הגיד לנו כמותו שהוא ואוצרותיהם אמלא שהוא מורה על כמות העושר:

ה' קנני ראשית דרכו וגו' · הכוונה בזה היא כלומר יכנסו דברי באזניכם ואל תבזו אותם כי כל דברי מועילים לגוף ולנפש כי הלא ה' קנני וגו' ר"ל ראו כמה הוא גדול ערכי כי הקב"ה קנני ראשית דרכו אע"פי שהוא המציאה ואני שלו מרוב חשקו ואהבתו בי עשה עצמו כאלו קנה אותי מאחר לפי שהדבר שהוא מתחלתו אצל האדם אין אהבתו כל כך באותו דבר כיון דיש בו והוא רגיל בו תמיד אבל כשקונה אותו מאחר יש לו חשק ואהבה יתרה בו כיון שמעולם לא היה לו אותו דבר ועכשו קנה אותו והחשק והאהבה שיש להקב"ה בי הוא כמו החשק והאהבה שיש לאדם בדבר חדש שלא היה לו מעולם ועכשיו קנה אותו ולזה אמר ה' קנני לומר שכל כך חבתי יתרה אצלו כמי שקונה דבר חדש שלא היה אצלו אע"פי שהוא המציאני ובוראני ואמר ראשית דרכו הכוונה היא שהקב"ה דרכו ומנהגו להטיב לזולת כי עיקר בריאת העולם היא להטיב לזולת כמו שאמר הכתוב אמרתי עולם חסד יבנה ואמרה החכמה אני ראשית דרכו ר"ל אני התחלת הטבתו לזולת שהיא דרכו ומנהגו לעולם והטובה שמגעת לזולת היא על ידי ובשבילי שאם יתעסקו בי ויקיימו מצותי יזכו לחיים הנצחיים ולכך קנני קדם מפעליו מאז ר"ל קודם מפעליו שהוא מעשה בראשית קנה אותי להיות מוכנת ומזומנת לעולם להתעסק ולשמור ולעשות ולקיים מצותי ואמר שתי קדימות שהם קדם ומאז משום דאי לא הוה אמר אלא חדא מיניהו הוה אמינא דקודם מפעליו היינו סמוך למפעליו שהם מעשה בראשית דהיינו התחיל קנין התורה וסמך לו מעשה בראשית ואכן קיימא לן שהתורה קדמה לבריאת עולם אלפים שנה לכן הוסיף מלת מאז לומר לא שקדם מפעליו וסמוך להם קנה התורה אלא מאז דהיינו קודם דקדם זמן רב בין קנין התורה למעשה בראשית ואם תאמר למה הקדים הקב"ה קנין התורה למעשה בראשית דמאחר שהתורה היא תיקון למציאות היה לו להתחיל במציאות ואח"כ בצרכי המציאות שהיא התורה לזה אמר מעולם נסכתי מראש וגו' ר"ל מסכת העולם אני נתעליתי ויש לי גדולה ונסיכות מראש שהוא הקב"ה שהוא ראש ואדון לכללות המציאות כי הקדוש ב"ה כשברא העולם היה מסתכל ומביט בי ובורא העולם לכן הקדימני להמצאת המציאות ותדע כמה הוא גדול ערכי וחשיבותי לפני הקדוש ב"ה שהרי העלוי והנסיכות שיש לי הוא יותר מקדמי ארץ שהם השמים וכל צבאם שנבראו קודם הארץ כדכתיב בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ וזה אליבא דמאן דאמר שהשמים קדמו לארץ · ויש לפרש כמו דשלשה קדימות אלה שהם ראשית וקדם ומאז הם רומזים שהתורה קדמה לשלשה עולמות שהם עולם המלאכים ועולם הגלגלים ועולם השפל ואע"פ שכבר אמרה שהיא קדמה לכל העולמות היא חוזרת ומפרטת אותם פרט

פרט

וּמַיִם לֹא־יַעַבְרוּ־פִיו בְּחוּקוֹ מוֹסְדֵי אָרֶץ׃ וָאֶהְיֶה אֶצְלוֹ אָמוֹן וָאֶהְיֶה שַׁעֲשֻׁעִים יוֹם ׀ יוֹם
מְשַׂחֶקֶת לְפָנָיו בְּכָל־עֵת׃ מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ וְשַׁעֲשֻׁעַי אֶת־בְּנֵי אָדָם׃ וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ־
לִי וְאַשְׁרֵי דְּרָכַי יִשְׁמֹרוּ׃ שִׁמְעוּ מוּסָר וַחֲכָמוּ וְאַל־תִּפְרָעוּ׃ אַשְׁרֵי אָדָם שֹׁמֵעַ לִי לִשְׁקֹד
עַל

תוכחות מוסר

פרע מלמטה למעלה והוא מה שאמרה באין תהומות חוללתי ר"ל בזמן שלא היו התהומות במציאות חוללתי כמו ואל שרה תחוללכם וכן קודם שהיו מעיינות הנובעים מים חוללתי כי מלת חוללתי חוזרת על שניהם ופירוש נכבדי מים הם המים הנכבדים שהם מתוקים וזכים וקלים וכן בטרם הטבעו הרים במים ולפני גבעות חוללתי:

עד לא עשה ארץ וחוצות וגו' · פירוש ארץ היינו ארץ ישראל וחוצות היינו חוצה לארץ וראש עפרות תבל היינו עפר שנברא ממנו אדם הראשון וקראו בשם ראש לפי שהוא ממקום המזבח כמו שדרשו ז"ל על פסוק ויברא אלהים את האדם עפר מן האדמה ממקום שנאמר בו מזבח אדמה וגו':

בהכינו שמים שם אני וגו' · לומר שכשברא את השמים שם הייתי כבר קודם בריאתם:

בחקו חוג על פני תהום · פירש הרלב"ג ז"ל כאשר חקק הש"ית ב"ה מחוגה על תהום שהוא כדור הארץ והוא כמו מרכז לגרם השמים · ולפי המחוגה הביא המלאת השמים סביבה במשכו רגלי המחוגה הזה זה מזה בגלגל עכ"ל:

באמצו שחקים ממעל שאחר שברא אותם עדיין הם רופפים ואמץ וחזק אותם כמו שפירש"י ז"ל על פסוק יהי רקיע יחזק רקיע:

בעזוז עינות תהום · ר"ל בזמן התגברות והתחזקות מעיינות התהום:

בשומו לים חקו וגו' · ר"ל שבשעה שברא את העולם היה העולם כלו מים ואין שם מקום פנוי וגזר עליהם וקוה את כל המים לים אוקיינוס וכן שם דרך למי הנהרות היכן עוברים וגזר עליהם שלא ישנו את תפקידם ואיכן הולכים ונגרים אלא במקום שגזר עליהם וז"ש ומים לא יעברו פיו ר"ל שלא ישנו חק הנגזר עליהם · בחקו מוסדי ארץ הם היסודות שעליהם נסמכת הארץ:

ואהיה אצלו אמון וגו' · אמרה החכמה שמרוב חבתה היתה אמונה אצלו יתברך שמאחר שאמרה שנבראת קודם בריאת כל העולמות בהכרח שהיתה אמונה אצלו ית' כבן האמון על חיק אביו ומה שקראה עצמה בשם זכר ואמרה אמון ולא אמרה אמונה בלשון נקבה לפי שאז לא נתגלו העולמות ועדיין לא נברא מין האדם והיתה החכמה במדרגת זכר אבל אחר בריאת האדם שנתנה לישראל נק' בשם נקבה כמ"ש תורה צוה לנו משה מורשה ודרשו ז"ל אל תקרי מורשה אלא מאורסה שנקראת בשם נקבה ומה שאמרה ואהיה שעשועים יום יום ר"ל הייתי משתעשעת בציור הרוחני שבי שהמעלות והאותיות שבי היו בצירוף אחר שהייתי ראוים למלאכים ולכך הייתי שמחה ועל זה ומשתעשעת בכל יום בלי שום הפסק ובכל עת ועת לפי שהמלאכים לא שייך בהם עון אשר חטא ולכן כל העתים שוים אצלי לענין השמחה אבל כשנתגשמתי ונעשיתי בצירוף אחר שאני בו עכשו וירדתי לתחתונים הן אמת שעדיין אני משחקת בתבל ארצו שהוא העה"ז אבל אין כל העתים שוים אצלי לענין השמחה לפי ששעשעי אינו אלא את בני אדם שהם הצדיקים הנקראים בני אדם שדומים לאדם הראשון שהוא אביהם אבל בשעה שהרשעים עוברים על מצותי ועל דברי היה לי יגון ודאגה ותוגה על מעשיהם הרעים ולא היתה לי השמחה בכל עת כמו שהיתה לי מקודם שירדתי לתחתונים ורז"ל דרשו ממה שאמר יום יום שהיתה החכמה קודמת לבריאת העולם אלפים שנה שיומו של הקב"ה אלף שנה · ואני שמעתי אסמכתא על מה שדרשו ז"ל שיומו של הקב"ה אלף שנה מהכתוב שאמר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור ואשמורה בלילה · כי ידוע הוא ומפורסם שכל דבר שהוא עגול וכדוריי ויש בארכו וברחבו טפח שהוא טפח על טפח יש בהקפו שלשה טפחים והנה ידוע שהשמים כדוריים כמו הארץ שהיא כדורית והנה אמרו ז"ל שמראש כדור הארץ ועד כדור השמים מהלך חמש מאות שנה ומאחר שיש מהארץ ועד כדור הרקיע חמש מאות שנה א"כ היקף הכדור הוא אלף וחמש מאות שנה כמו שאמרנו שכל דבר העגול שהוא טפח על טפח יש בהקפו שלשה טפחים והקף הכדור של השמים שהוא מהלך אלף וחמש מאות שנה מקפת אותו החמה ביום אחד שהוא ארבעה ועשרים שעות נמצא שמהלך שבע מאות וחמשים שנה מהלכת אותו החמה בשנים עשר שעה של יום וכשתחלוק הלילה לשלשה משמרות יהיה בכל אשמורה מהם מהלך מאתים וחמשים שנים לפי שבלילה מהלכת החמה ג"כ מהלך שבע מאות וחמשים שנה כמו ביום וזהו שאמר הכתוב כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול כי יעבור ואשמורה בלילה ר"ל שאלף שנים בעיניו ית' כיום אחד ואשמורה בלילה שיום אחד שהם שנים עשר שעות מהלכת החמה מהלך שבע מאות וחמשים שנה ואשמורה בלילה שהיא מקפת החמה מהלך מאתים וחמשים שנים הרי לך שאלף שנים בעיניו יתברך כמו יום אחד ואשמורה אחת בלילה · נחזור לענייננו שהחכמה היא מכרזת ואומרת לבני אדם דעו ערכי ומעלתי וכבודי אצלו ית' שאני קדמונית לכל העולמות וקדמתי לבריאת העולם אלפים שנה לכן אל תבזו דברי והטו אזנכם ולבו אלי ולכן אמרה ועתה בנים שמעו לי ר"ל עתה שהגדתי לכם מה היא מעלתי ומה הוא כבודי שמעו לי:

ועתה בנים שמעו לי וגו' · אמרה החכמה מעתה שאמרתי והגדתי לכם כמה הוא שיעור מעלתי צריכים אתם לשמוע לי ולקבל דברי ואמר ואשרי דרכי ישמרו לומר שאעפ"י שתשמעו לי ותתעסקו בחכמה ותקיימו אותה חוששת אני עליכם שמא לא תתנהגו בדרכי החכמה שהתנאים של תלמידי חכמים הם שיהיו מובדלים ומופרשים מהמון העם בין באכילתם בין בשתייתם בין בהלוכם בין במלבושם בין בדבורם שדברים אלו הם שומרים העיון והמעשה מה שאין כן אם יהיה דבורו יותר מדאי וערובו עם המון העם במאכל ובמשתה ובשחוק וכיוצא בדברים אלו אע"פ שלמד וקיים מוכרח הוא שיפסיק רגילותו מהעיון ומהמעשה וז"ש ואשרי דרכי ישמרו דהיינו הנהגת התורה ומנהגיה · אי נמי אפשר לומר דהא דפתח בלשון נכח ואמר ועתה בנים שמעו לי וסיים בלשון נסתר ואמר ואשרי דרכי ישמרו לומר אני מפייסת אתכם ומחלה את פניכם שתקבלו דברי ואזהרותי ואשרי בני אדם שלא הוצרכו לאזהרותי ולצוויי אלא הם בענין שכלם השיגו האמת וראו שאין להם תועלת בעה"ז ובעה"ב אלא בהתעסקם בי ובקיומם מצותי וז"ש ואשרי דרכי ישמרו ר"ל מעצמם ומאליהם הם שומרים דרכי לפי שמכיון שנתעסקו בעיון ובמעשה מצד שכלם לעולם
לא

עַל־דַּלְתֹתַי יוֹם ׀ יוֹם לִשְׁמֹר מְזוּזֹת פְּתָחָי׃ כִּי מֹצְאִי מָצָא חַיִּים וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה׃ וְחֹטְאִי חֹמֵס נַפְשׁוֹ כָּל־מְשַׂנְאַי אָהֲבוּ מָוֶת׃

מצא ק'

ט חכמות

תוכחות מוסר

לא יהיו נוטים מדרכיהם הטובים מה שאין כן כשמתעסקים בהם מצד פיוסי להם ומצד יראת העונש הם קרובים אל הנטייה מדרך הטובה לדרך הרעה · וזהו ההבדל וההפרש שבין עובדם מאהבה לעבודה מיראה :

שמעו מוסר וחכמו וגו' · ר"ל כשתקבלו דברי מוסרי צריכים אתם להתעסק בם כדי לידע שרשי הענינים ופרטותיהם ודקדוקיהם · ולא יהיו בידכם כמצות אנשים מלומדה וז"ש וחכמו ר"ל התעסקו בדברי החכמה כדי שתדעו הדברים על בוריין ואחר שתתעסקו בחכמה אל תבטלו ותעברו על מה שלמדתם כי כאשר דורש כאה מקיים ז"ש ואל תפרעו שהוא לשון ביטול כמו תפריעו העם ממעשיו ואז תזכו לשמוע וללמוד ולקיים כי אם תלמדו ולא תקיימו יגדל עליכם העונש יותר ממי שלא למד כלל כי יותר רשע כל למד לבד ואפשר לומר שמה שאמר ואל תפרעו ולא אמר אל תבטלו בפירוש לרמוז שאם האדם עשה איזה מעשה טוב או טרח ויגע בדברי החכמה אל יגלה לבני אדם מעשיו הטובים אלא יהיה בהצנע לכת עם אלהיו לפי שכשהוא מגלה מעשיו הטובים לבני אדם כרואה שמעשיו לשם יוהרא ולא לשם שמים ועוד שהכבוד שמשיג כשמגלה מעשיו לבני אדם מנכים אותו לו משכר העה"ב וכפי זה יהיה פירוש ואל תפרעו לשון גלוי כמו כי פרוע הוא · כי פרעה אהרן :

אשרי אדם שומע לי וגו' · ר"ל אע"פי שאמרתי ואשרי דרכי ישמרו שהם השומרים דרכי אלהיהם ומעצמם שיג להם אושר יותר מהמקיימים דרכי על ידי אזהרתי וצוויי אע"פי כן יוכל להשיג האושר שמשיג השומר דרכי אלהיו וז"ש אשרי אדם אע"פי שלא נכנס לעסק החכמה וקיום המצות אלא מצד שהוא שומע לי ומקבל אזהרותי ולא מצד שכלו אע"פי שהוא לא שת לבו לזאת אלא מחמת פיוסי ואזהרותי יוכל להשיג אותו האושר שהשיג האדם מצד שכלו לבד ולא מצד אזהרותי ואני מגיד לך באיזה דבר ישיג אותו האושר והוא לשקוד על דלתותי יום יום שיהיה כל יום ויום הולך לבית המדרש בכנס ראשון ויוצא אחרון כדי שלא יבצר ממנו שום דבר מדברי תורה הנאמרים בבית המדרש ויתנהג בדרך זה כל יום ויום ולא יפסיק הקביעות שאז מרוב הרגלו בדרך זה בכנסת בלבו אהבת התורה וחשקה והרגל הוא טבע שני ויהיה עובד אלהיו מאהבה וישיג האושר שהשיג האדם שהוא עובד אלהיו מצד שכלו וכפי זה יהיה פירוש לשקוד לשון מהירות כמו וישקד ה' על הרעה שפירושו לשון מהירות ור"ל שילך במהירות ובהשכמה לבית המדרש עד שיהיה הוא בכנס ראשון ופירוש לשמור מזוזות פתחי ר"ל שיהיה אחרון לכל היוצאים מבית המדרש עד שיהיה ראוי לשמור פתחי שלא נשאר בבית המדרש אלא הוא לבדו :

אי נמי אפשר לפרש אשרי אדם שומע לי דוקא ואינו שומע לעצת יצה"ר שרוצה להכשילו ולהפילו ואני מגיד לך באיזה צד יוכל להשמט ממנו ולהנצל מידו והוא לשקוד על דלתותי יום יום וגו' שהרי אמרו רז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבה"מד ומאחר שהצלתו מידו הוא על ידי בית המדרש בודאי הגמור שכשיהיה שוקד כל יום ויום על בתי מדרשות ה' לא יעזבנו בידו ולעולם לא יפול ברשתו ומכמרתו ואמר על דלתותי ולא אמר על דלתי בפת"ח תחת התי"ו ומשמע נמי לשון רבים לרמוז שילך האדם לבתי מדרשות רבים פעם בבית המדרש זה ופעם בבית המדרש אחר כדי שלא ישאר פנוי מבלי בית המדרש דהשתא לא תשיגנו יד יצה"ר ואמר לשמר מזוזות פתחי וגו' הכוונה היא על השכמת בית הכנסת שממהר להקדים ולהשכים בבקר עד שיהיה ממתין ומצפה עד שיפתחו שער בית הכנסת כדי ליכנס בין מזוזות פתחי וכפי זה פירוש לשמור הוא לשון המתנה כמו ואביו שמר את הדבר ואי לא אמר דלתותי אלא דלתי אע"פי שפירושו גם כן לשון רבים הייתי אומר שלא ילך אלא לבית המדרש אחד ופירוש דלתי אחת מדלתי שהוא אחת מבתי מדרשות השתא דקאמר דלתותי משמע שילך לבתי מדרשות הרבה וראיה לזה מה שאמר לשמר מזוזות פתחי שהוא רומז לבית הכנסת ובית הכנסת צריך לקבוע תפלתו בבית הכנסת אחת ולא בשתים כמו שאמרו רז"ל כל הקובע מקום לתפלתו אלהי אברהם בעזרו ואם כן על כרחך דפירוש מזוזות פתחי אע"פי שהם רבים הוא על אחת מפתחי דאם לא כן למה שינה הדלתות מן הפתחים ואמר דלתותי ולא אמר דלתי כמו שאמר פתחי :

כי מוצאי מצא חיים וגו' · הכוונה היא על השכמת בה"כנ והוא ע"ד שאמרו בגמרא שחכם אחד ראה את בני בבל שהם מאריכים ימים ומתקיימים ביותר והמה ואמר והכתיב למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה דמשמע דלא יזכו בני אדם לאריכות ימים אלא בארץ ולא בחוצה לארץ ואתון כמה אוריכתו יומי ומסדרי ליה בשכר דמקדמי ומחשכי לבי כנישתא משמע מזה דהשכמת בית הכנסת מארכת ימיו של אדם וז"ש כאן כי מוצאי מצא חיים · ר"ל מי שמשכים לבית הכנסת ואינו מוצא בבית הכנסת אלא אני ולא אחר עמי מצא חיים ר"ל שכרו על זה שימצא חיים ויזכה לאריכות ימים ולא זו בלבד אלא שמתקבלת תפלתו ומוציא חפצו ורצונו מה' וז"ש ויפק רצון מה' ר"ל שמוציא בידו חפצו ורצונו מה' · אי נמי אפשר לומר ענין אחר במה שנדייק דהוה ליה למימר בלשון עתיד כי מצאי ימצא חיים ויפק רצון מה' שהוא"ו בשו"א ולא בפת"ח · ויש לומר שהכוונה היא על דרך מי הקדימני ואשלם ר"ל אדם זה שהשכים לפתחי להתפלל לפני ולשבח אותי ובא בהשכמה לבית הכנסת עד שלא מצא בבית הכנסת כי אם אותי כבר מצא חיים והוציא מידי חפצו ורצונו קודם שבא ואני הקדמתי טובותי עליו :

אי נמי אפשר לומר כי מוצאי מצא חיים וגו' · אומרת החכמה מי שטרח ויגע בי עד שהייתי מצויה אצלו כי אין מציאה אלא אחר החפוש מצא חיים ר"ל חיים של שלום והשקט הנקראים חיים כי אני מביאה לו פרנסתו ומזונותיו כמ"ש ממרחק תביא לחמה ומגינה עליו מן היסורים ומן הפגעים ומנהגת אותו בעה"ז כחפצו ורצונו ושמא תאמר שלא יגיע לו ממני אלא הצלחת העה"ז שהוא חפצו ורצונו לזה אמר ויפק רצון מה' ר"ל שמעלה רמה ויתרה על זאת הוציא בידו שהוא רצון מה' ר"ל שהקב"ה ברצון עמו ומקובל ומרוצה לפניו ית' במעשיו הטובים ובזה יזכה להצלחת העה"ב שהוא שכר נפשו ובלתיו ובזה בתמלאו שני רצונות רצונו ורצון הקדוש ב"ה ויזכה לחיים הזמניים ולחיים הנצחיים :

אי נמי אפשר לפרש ויפק רצון מה' הכוונה היא שכשימצא חיים של שלוה והשקט בלי שום חסרון גם הקב"ה רוצה בשלותו ובשמחתו כדי שמצד השקטו ומנוחתו מצרכי העולם יוסיף לקח בעבודתו ית' בעיון ובמעשה · וז"ש ויפק רצון מה' ר"ל

ר"ל

ט חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה׃ טָבְחָה טִבְחָהּ מָסְכָה יֵינָהּ אַף עָרְכָה
שֻׁלְחָנָהּ׃ שָׁלְחָה נַעֲרֹתֶיהָ תִקְרָא עַל־גַּפֵּי מְרֹמֵי קָרֶת׃ מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה חֲסַר־
לֵב אָמְרָה לּוֹ׃ לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי׃ עִזְבוּ פְתָאיִם וִחְיוּ וְאִשְׁרוּ בְּדֶרֶךְ בִּינָה׃

א נחה יסר

תוכחות מוסר

ר"ל כמה שמצא חיים של שלוה ברצונו גם הקב"ה יש לו רצון במציאתו והבינוי וז"ש וחוטאי חומס נפשו וגו' מי שמוצאי מצא חיים אבל החוטא בי ועובר על דברי חומס נפשו שגוזל הוא עצמו את נפשו ממנו וגורם מיתה לעצמו כי הנפש החוטאת היא תמות · ואפשר לפרש וחוטאי מלשון חסרון כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים שהוא לשון חסרון כדי שיהיה הדבר והפכו שמי שאינו מוצאים אותו מצא חיים וחוטאי שאינו חסרה ממנו ואינו מוצאים אותו חומס נפשו וגורם מיתה לעצמו ומפני שהגוזל דרכו להתאונן ולהצטער על שגזלו ממנו ממונו גם החוטא הזה הוא מרגיש ויודע שהוא חומס נפשו ומתאונן ומצטער על שנגזלה נפשו ממנו ואע"פ שהוא עצמו הוא שגזל את נפשו ממנו ולא אחר מכל מקום יצרו תוקפו ומעבירו על דעתו אע"פ שהוא יודע ומאמין בחסרון נפשו אבל כל משנאי שהם שונאים אותי מלבד שהם כופרים בי אין להם תחת מות שמגעת להם מרוע מעשיהם ולכן כשמוכיחים לרשע הזה ואומרים לו השמר לך ושמור נפשך למה המות בלא עתך הוא משיב בדרך לעג וקלס אני אעשה חפצי ורצוני והבא עלי מכת מות ואומר זה מפני העדר אמונתו שהוא כופר שרוע המעשים אינו גורם המות מפני שכופר בתורה ובשכר ובעונש ולכן פורק עול התורה מעליו ורודף אחר יצרו ותאותו וגם כשמפחידין אותו בעונש הע"הב לא חלי ולא מרגיש בחשבו שלית דין ולית דיין ולית עלם אחרן ואינו שב מדרכו הרעה וז"ש כל משנאי שהם כופרים בי ולכך שונאים אותי מהעדר אמונתם בי ובשכר ועונש המפורשים בי הם יאבו כחף סוררת למוכיחים אותם ואומרים אם רוע המעשים יגרום המות אנו רוצים ואוהבים במכת מות ובשלא הגיע אליהם המות תכף ומיד לפעולתם הרעה יוסיפו בכי עולה בפשעם ומרדם באל עליון:

אי כמו אפשר לפרש וחוטאי חומס נפשו שהחכמה אומרת מי שחוטא לי אינו עושה בי שום רושם ולא פגם ואינו מזיק אלא לעצמו שגוזל וחומס את נפשו שהחכמה היא אור נאצל מכבודו ית' והנשמה ג"כ היא אור נאצל מכבודו ית' ולכן החוטא לי אינו פוגם בי ואינו עושה בי שום רושם כלל אלא חומס את נפשו מלחזור לשרשה ומקורה אבל אני לא יגיע לי שום נזק אע"פ שאני אצולה מאור כבודו כמו הנשמה ומפני שהחוטא לי הוא עצמו מרגיש שהוא חוטא וחומס את נפשו וגוזלו כמה שמונע אותה מלחזור לשרשה אלא שיצרו אנסו והקפו לעבירה כמו שאמרנו לעיל יש תרופה למכתו בחזרו בתשובה שכמו שהגוזל ממון אחרים יש ארוכה ותעלה למכתו בשיחזיר הממון שגזל לנגזל כן החוטא הזה בשיחזור בתשובה והשיב הגזלה אשר גזל שהיא נפשו למקומה היא חוזרת ומזדככת על ידי התשובה ושבה אל בית אביה כנעוריה ולא ישאר בה שום כתם ושום רושם אבל כל משנאי שהם הכופרים בי שבשהם חוטאים לי אינם מרגישים בעצמם שיש בידם שום חטא ועון בעולם לפי שהם כופרים בי רשעים אלו לא שייכא בהם תשובה מעונותיהם לפי שכופרים בעיקר ולכן בודאי הגמור שבסברתם זאת אהבו מות שהיא מיתת הנפש בעוה"ב ולא תהיה להם תקומה לעולם כל זמן שהם עומדים בסברא זאת המשובשת והמקולקלת:

ט חכמות בנתה ביתה וגו' · כתב הרלב"ג ז"ל שזה המאמר הוא כמאמר בנות צעדה עלי שור · וגם כתב ז"ל וז"ל אמר חכמות להודיע שהחכמה בנתה ביתה מחכמות שבע וזה טעם חצבה עמודיה שבעה והם עמודי הבית והוא הכולל למאמר חכמות בנתה ביתה ובית הוא לשון נקבה אי עמודיה שבעה הם עמודי החכמה והעמודים הם שבע חכמות שהבית נכון עליהם עכ"ל · והרלב"ג ז"ל חצבה עמודים שבעה · ר"ל חכמות רבות שמספר שבעה יאמר על הרבוי כאומרו כי שבע יפול צדיק וקם:

טבחה טבחה מסכה יינה וגו' · הוא מקרא משנה ותלמוד:

שלחה נערותיה תקרא וגו' · הוא השבע חכמות הנזכרים שהבית נכון עליהם שלחה אותם לעמוד על גפי מרומי קרת שהוא מקום גבוה כדי להשמיע קולם לעוברים ולשבים כדי שיבואו ללמוד אותם ולהתעסק בה · ופירוש תקרא הוא כל אחת ואחת מהנערות תקרא · אי כמו חסר וא"ו וכאלו אמר ותקרא ר"ל שלחה נערותיה והיא ג"כ תקרא על מקומות הגבוהים לקרוא לכל עוברי דרך שיבואו אצלם:

מי פתי יסור הנה וגו' · כבר ביארנו למעלה שהפתי הוא שאין לו תרופות להשכל בעתידות אלא כח הוא להתפתות ליצרו והיא מכרזת ואומרת מי פתי ר"ל מי שהוא פתי יבוא אצלי ויתעסק בי ויתחכם · ומה שאמרה חסר לב יש לפרשו כאלו אמרה וחסר לב בוא"ו ופירוש חסר לב שהוא חריף ורואה את הנולד אלא שיצרו תקפו ואנסו עד שהשליך את שכלו אחרי גוו ואינו מתנהג על פי שכלו אלא על פי יצרו ולבו כל עמו ונשאר חסר מהלב:

אי כמו יש לפרש דחסר לב קאי על הפתי שהזכיר לומר שהפתי אינו שלם בשכלו אלא שכלו פגום וחסר ואינו שלם כשאר השכלים ולכך אינו יודע לשמור את עצמו מן העבירות ולפירוש זה אתי שפיר מאי דקאמר אמרה לו בלשון יחיד ולא אמר להם בלשון רבים כיון דפתי הוינו חסר לב אבל לפירוש ראשון צריך לפרש מלת לו דקאי על כל אחד מהם ומה הם הדברים שאמרה לו

לכו לחמו בלחמי וגו' · יש לדייק דהוה ליה למימר באו לחמו בלחמי דכיון שהיא קוראה אותם שיבאו אצלה מאי לכו דקאמרה אע"ג דאשכחן קרא אחריתא דכוותיה שהוא הטו אזנכם ולכו אלי הוכא דאיכא למדרש דרשינן · ועוד למה ליה האי שני ביה"ן שהם בי"ת של בלחמי ובי"ת של ביין והיה לו לומר לכו לחמו לחמי ושתו יין מסכתי · לכן הנראה לי בזה הוא שהחכמה אגב אורחא רמזה לנו בדבריה שני דברים האחד הוא שהאדם כשאינו מוצא בעירו מי שילמדהו תורה צריך לטרוח ולילך למקום שילמוד תורה ואל יתרשל בדבר · ולזה אמרה לכו ולא אמרה בואו לרמוז לבני אדם שאם אין לומדי התורה שרויים בביתם צריכים הם לטרוח וללכת ממחיצתם לילך אצל לומדי התורה כדי שילמדום תורה · והשני לרמוז לבני אדם שלא יתרשלו מעסק התורה בשביל פרנסתם ומזונותם אלא יתעסקו בתורה והיא מכינה להם מזונותיהם וכל צרכיהם לזה אמרה לכו לחמו בלחמי וגו' לומר אכלו רעים מאכלכם ומזונותיכם כי פירוש לחמו אכלו שקרא האכילה על שם הלחם הנאכל והאכילה שהאכלו הוא בשביל התורה

שהיא

יֹ֤סֵ֨ר ׀ לֵ֗ץ לֹקֵ֣חַ ל֣וֹ קָל֑וֹן וּמוֹכִ֖יחַ לְרָשָׁ֣ע מוּמֽוֹ׃ אַל־תּ֣וֹכַח לֵ֭ץ פֶּן־יִשְׂנָאֶ֑ךָּ הוֹכַ֥ח לְ֝חָכָ֗ם וְיֶאֱהָבֶֽךָּ׃ תֵּ֣ן לְ֭חָכָם וְיֶחְכַּם־ע֑וֹד הוֹדַ֥ע לְ֝צַדִּ֗יק וְי֣וֹסֶף לֶֽקַח׃ תְּחִלַּ֣ת חָ֭כְמָה יִרְאַ֣ת יְהֹוָ֑ה וְדַ֖עַת קְדֹשִׁ֣ים בִּינָֽה

תוכחות מוסר

שהיא לאמו שאתם מתעסקים בה וכן השתייה שתו בשכול היין שמסכתי שהיא התורה שמע מינה שהתורה מכונה ומוזמנת האכילה והשתיה לעוסקים בה שממרחק תביא לחמה :

עזבו פתאים וחיו וגו׳ • שהפתאים מלבד שהם מטבעם פתיים הנה מתחברין אלא לפתיים כמותם אלמדם ממעשיהם כי לא תתרבה אהבה אלא בדומים והפתי אינו רואה את הנולד ואינו מסתכל ומביט אל סוף הענינים כמו האדם שהוא הולך בדרך ועיניו למעלה ואינו מסתכל ורואה למטה היכן הוא הולך ובפתע פתאום הוא נופל לאחת הפחתים או לבורות ומערות ושיחין ולא יוסיף קום ולכן אמר עזבו פתיים והדבקו בהפכם שהם הנבונים החריפים והשנונים שמסתכלים ומביטים אל סוף ענייניהם ורואים איזה הדרך ישכן אור ואינם נופלים בפחים ומוקשי׳ וכשתתחברו ותדבקו בבעלי דעת ובינה ותלמדו מהשכלתם ומבינתם אז תבינו ותסתכלו בתכלית הענינים הרעים ותשמרו עצמכם מהם ותחיו ולא תמותו וז״ש וחיו ר״ל כשתעזבו הפתיים ותדבקו בהפכם שהם חריפים ושנונים אז תחיו ותנצלו ממוקשי המות בהסתכלותם בתכלית הענינים הרעים וכשאתם רואים בחוש הראות שאתם ניצולים ממוקשי המות ומהרעות המתרגשות לבוא אז אתם מהללים ומשבחים ומפארים לבינה והשכל המצילים את האדם מכל מיני משחית ומכל מיני פורענות וז״ש ואשרו בדרך בינה ר״ל אז כשאתם רואים בעין השכל ובחוש הראות מפתיים אחרים שנכשלו ונפלו תהיו מאשרים בדרך בינה והשכל ויערב לכם מה שנתחברתם ונדבקתם באנשי בינה ודעת והשכל כיון שלמדתם מהבנתם ומהשכלתם והצלתם עצמכם מהמות וכפי זה יהיה פירוש מלת ואשרו מלשון אושר ומהלל כמו ואשרו אתכם כל הגוים :

אי נמי יש לפרש עזבו פתאים וחיו וגו׳ עזבו חברת הפתיים מפני שאתם מתחלת יצירתכם נדבקה ונסרכה בכם הפתיות ועוד שנתחברתם לפתיים כמותכם ואתם נגררין אחר מעשיהם ונתחזקה ונתגברה בכם הפתיות • לכן עזבו הפתיים והדבקו בי והתעסקו בי ותקנו ממני דעת ובינה והשכל ותתחכמו כמו שנא׳ עדות ה׳ נאמנה מחכימת פתי שאתם לומדים החכמה ויוסר מסוה הפתיות מעליכם ותשיגו מדרגת העיון תכנסו למדרגת המעשה ותזכו לחיים הנצחיים וז״ש וחיו דהיינו לחיי העולם הבא כמו שנאמר תורת ה׳ תמימה משיבת נפש דהיינו שהתורה משיבה הנפש לשרשה ולמחצבה שממנו חוצבה ואחר שזכותם בעיון ובמעשה הדריכו עצמכם בדרך בינה להבין דבר מתוך דבר וכפי זה יהיה פירוש מלת ואשרו כמו תמוך אשורי במעגלותיך :

יוסר לץ לוקח לו קלון וגו׳ • הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל והנה זכר זה החכם לאיזו סבה לא אמרה החכמה דבריה כי אם לפתי ולסכל ולא ללץ ולרשע ואמר שהסבה בזה כי מי שהוא יוסר האיש הלץ לוקח לו קלון כי הוא ילעיג על החכם המייסר אותו ומי שהוא מוכיח לרשע לוקח לו קלון כי אותו רשע יאמר עליו שהוא יש לו מומין שיש לו בעצמו עכ״ל • ומורנו הרב בעל חשק שלמה ז״ל פירש וז״ל ואפשר שהכוונה היא שכאשר היוסר הזה הוא לץ הנה הוא לוקח לעצמו קלון וחרפה למה שלא הקדים בעצמו המוסר ההוא • וע״ד דרשתם ז״ל על פסוק התקוששו וקשו ופירשו ז״ל קשט עצמך ואח״כ קשט אחרים :

ומוכיח לרשע מומו • יר״ל וכן נוגע לו קלון ג״כ המוכיח לרשע במומו שיש בו עכ״ל • ואני הצעיר בתלמידים אחר נשיקת עפר כפות רגלי רבנן קשישי הנזכרים זלה״ה אומר בו ענין אחר והוא כי החכם המייסר הלץ בשוטים ומכהו בשבט כדי לחזור בו ממעשיו הרעים והמכוערים לא יועיל לו כלום ואינו חוזר בו ולא יעלה ביד הלץ הזה ממכת המרדות שהוכה ולקה אלא צער הקלון שדואג ומצטער על שלקה ונקלה בקלון ואינו נותן אל לבו חומרת העבירות שלקה עליהם וחוזר מהם שלא לעשותם עוד וז״ש יוסר לץ לוקח לו קלון ר״ל שהמייסר את הלץ אינו לוקח ואינו עולה בידו הלץ הזה מהייסורין שנתייסר אלא צער הקלון שנקלה ולא התשובה דלהכי נקט מלת לו לומר שהלוקח עיקר בלבו ואומר שאלו היסורין שנתייסר לו קלון ולא לאחרים לפי שמעריך את עצמו בערך בני אדם כשרים שאינן ראויים לאותו קלון וכן המוכיח לרשע אינו לוקח מתוכחת זו אלא מומו שנראה לו מתוקף גאותו שתוכחת זו מום בו ולא כא[illegible] שמלות ולוקח לו קאי אתרווייהו אבל מלת לו דקאי אמוכיח לרשע פירושה כמו הגשם חלף הלך לו וכמו אלכה לי אל הגדולים דאל״כ הוה ליה למימר ומוכיח לרשע מום כמו מלת קלון שהיא שם דבר ולוקח לו קאי אתרווייהו דהיינו לוקח לו קלון ולוקח לו מום השתא דאמר מומו בכינוי ופירשנוה מום בו ולא כאחרים על כרחנו לפרש מלת לו דקאי אמוכיח לרשע כמו הגשם חלף הלך לו :

והשתא אתי שפיר מאי דמסיים אל תוכח לץ פן ישנאך וגו׳ שמאחר שאינו מתעורר לשוב בתשובה ולהיות תוהה על הראשונות אלא אדרבה הוא מתכעס ומצטער על דברי התוכחת וסובר שאינו ראוי לאותה התוכחת שהוכיחוהו • לכך אל תוכח אותו פן ישנאך לפי שהוא סובר בדעתו שהוא נעלב מהמוכיח אותו אבל לחכם הוכח תוכיח אותו לפי שחוזר בו מיד מהדברים שהוכחת אותו עליהם ועוד שמחזיק לך טובה על שגלית את אזנו באותה התוכחה ולא עוד אלא על ידי התוכחת הוא מוסיף בך אהבה יתרה על אהבתו בך וז״ש ויאהבך בוא״ו דלא היה לו לומר אלא הוכח לחכם יאהבך בלא וא״ו אלא לומר לך שיוסיף אהבה על אהבתו בך ר״ל ויוסיף יאהבך :

תן לחכם ויחכם עוד וגו׳ • ר״ל כיון שהוא חכם ודבק בחכמה השפיע עליו והוסיף לו מחכמתך כדי שיחכם עוד ויוסיף על החכמה שיש לו ואמר הודע לצדיק היינו שהוא אינו בקי כל כך בתורה לפי שלא נכנס בחדרים אבל הוא צדיק שמנהיג עצמו על פי התורה ומדקדק במעשיו אבל מפני שלא נכנס לחדרי התורה עדיין הוא צריך למודעי ויש דברים שהם נעלמים ממנו בדקדוק המעשים ויש לו בהם חסרון ידיעה לכן אמר הודע לצדיק ויוסיף לקח שכיון שהוא צדיק ותמיד הוא רודף לקיים רצונו יתברך הודע אותו הדברים הנעלמים ממנו ויוסיף לקחת ממך מעשה היושר יתר על מה שהיה לו ודייקא נמי דבצדיק שאינו חכם מיירי דאי בצדיק שהוא חכם מיירי מאי הודע דקאמר הרי הוא חכם ואין צריך להודיעו כלום ועוד אם הוא חכם וצדיק הרי הוא מפורסם בחכמתו וצדקתו והיה לו לומר הודע לצדיק בפת״ח תחת הלמ״ד השתא דנקוד הלמ״ד הוא בשב״א שמע מינה דבצדיק סתם שאינו חכם קא מיירי • ואומר אני דהא דקאמר תן לחכם בלשון נתינה ולא קאמר למד לחכם ויחכם עוד הוא לרמוז למה שדרשו ז״ל על המקרא שאמר ואותי צוה ה׳ ללמד אתכם וגו׳

בִּינָה׃ כִּי־בִי יִרְבּוּ יָמֶיךָ וְיוֹסִיפוּ לְּךָ שְׁנוֹת חַיִּים׃ אִם־חָכַמְתָּ חָכַמְתָּ לָּךְ וְלַצְתָּ לְבַדְּךָ תִשָּׂא׃
אֵשֶׁת כְּסִילוּת הֹמִיָּה פְּתַיּוּת וּבַל־יָדְעָה מָּה׃ וְיָשְׁבָה לְפֶתַח בֵּיתָהּ עַל־כִּסֵּא מְרֹמֵי קָרֶת׃
לקרא

תוכחות מוסר

מה אני בחנם אף אתה בחנם ז"ש תן לחכם שכשאתה מלמד לחכם בתורת חנם אתה מלמדו ולא בשכר שאם אתה עושה כן ויחכם עוד שכיון שאינו נותן שכר הלימוד ואינו מפסיד כלום יחכם עוד אבל בצדיק שאינו מלמדו חכמה אלא מודיעו דקדוקי המצות והמעשים קאמר הודע ולא קאמר תן דודאי דעל ידי הודעת דקדוקי המצות והמעשים לא הוה סלקא דעתין שיטול שכר :

תחלת חכמה יראת ה' · ר"ל שתחלת עסק האדם בלימוד החכמה יהיה ביראת ה' דהיינו ילמוד התורה לשמה מפני יראתו ית' ולא לשם יוהרא ולא להתגדל ולא לקנטר אלא יהיה עסקו בה מפני גזרתו ית' כי הכוונה הנכונה בעסק התורה מסייעת ועוזרת אותו להבנתה ומאירה את שכלו ואת עיניו : ודעת קדושים · ר"ל תחלת קנין דעת קדושים הוא על ידי הבינה כי על ידי הבינה הוא מבין דבר מתוך דבר כי מהקדושה המפורשת בתורה הוא לומד קדושה אחרת וממוסרי התורה ילמוד מוסרים אחרים ומצניעות המפורש בתורה ילמוד צניעות אחרת וכן כיוצא בדברים אלו עד שיהיה מקדש עצמו במותר לו וקונה דעת הקדושים ומתנהג בקדושה ובטהרה והשגת דברים אלו אינו על ידי הבינה שמצד הבינה הוא עולה ממעלה למעלה וממדרגה למדרגה עד מדרגת הקדושה והטהרה :

כי בי ירבו ימיך וגו' · החכמה היא צועקת וקוראה לאדם ואומרת לו הדבק בי והתעסק בי וקיים את דברי כי. בי ירבו ימיך וגו' ויש לדקדק בו חדא למה כפל דבריו דהיינו כי בי ירבו ימיך והיינו ויוסיפו לך שנות חיים ועוד מאי חיים דקאמר דודאי דתוספת שנים אינן אלא של חיים ולא של מות ועוד מלת ויוסיפו היא פועל יוצא וא"כ מי הם המוסיפין לא הו"ל למימר אלא ונוספו לך שנות חיים ועוד איך נסמכה מלת ירבו למלת ימיך שמלת ירבו מורה על הימים העתידים לבוא ומלת ימיך מורה על הימים שכבר עברו ושלזה קרי להו ימיך בכנוי אע"ג דכתיב למען ירבו ימיכם היכא דאיכא למדרש דרשינן · והרב רבי' עזריה פיג"ו זלה"ה תירץ קושיית הכפל ואמר דפירוש כי בי ירבו ימיך שהשנים המועטות נקראים רבות כפי איכותן כמו שאמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה והוא לא היה רק בן שמונה עשרה ופירוש ויוסיפו לך הוא על תוספת השנים שהוא אריכות ימים ושנים :

ואני אומר כי מהמבואר הוא כי הימים המקודשים המפורשים בתורה הוא על שם איכותן כמו יום השבת שנתקדש לפי שנגמרה בו בריאת העולם וחג הפסח נתקדש על שם הנסים והנפלאות ושדוד המערכה שנעשו בו וחג השבועות נתקדש על שם התורה שניתנה בו וכן שאר ימים המקודשים נתקדשו על שם איכותם ועתה אומרת החכמה לאדם הדבק בי וקיים מצותי ותהיה דומה לי וכמו שהימים המקודשים המפורשים בי קדושתן היא מצד איכותן כן גם אתה בי ירבו ימיך ופירוש ירבו מלשון גדולה ומעלה וחשיבות כמו ורבי המלך שפירושה גדולי המלך כן אתה ג"כ ימיך המיוחדים לך כגון ימים שנתעסקת בהם בתורה כל היום וקיימת בהם סדר היום ובפרט אם היית בהם שרוי בתענית ובסגופים ובכל תנאי ההכנעה אותם הימים יתנו קדושה ואיכות ויקראו גדולים וקדושים כמו קדושת השבתות והימים טובים שהם קדושים מצד איכותן והשתא אתי שפיר מאי דקרי להו ימיך בכינוי מכמה טעמים חדא משום דכוונת החכמה היא שיהיו ימיו של אדם המקודשים דומים לימיה של תורה הקדושים לכך תפסה בלשונה מלת ימיך בכינוי ר"ל כמו ימי ועוד מפני שהם מיוחדים לו באיכותן ובקדושתן ועוד משום דעסיקנן בימים שעברו כבר ולהכי לא נקט ירבו שנותיך אלא נקט ימיך לרמוז אל הימים המיוחדים באיכותן לפי שאי אפשר לאדם שינהג כל ימיו בקדושת אותם הימים המיוחדים באיכותן ומה שאמר ויוסיפו לך שנות חיים הכוונה היא שהימים הנז' הם עצמם יוסיפו לך שנים יום לשנה שהרי בענין הרעה מנינו יום לשנה כמו שנאמר במספר הימים אשר תרתם את הארץ וגו' כ"ש במדה טובה דמרובה מדה טובה ממדת פורענות א"כ אותן הימים המיוחדים בקדושה יותר משאר הימים הם יוסיפו לך במספרם שנים והשנים שמוסיפים לך אינם שנים של צער ויגון ודאגה אלא שנים הנקראים חיים שהם של שלוה והשקט וכבוד ומעלה אבל מי שהוא בצער חייו אינם חיים שכנגד מה שציערת עצמך אותם הימים התענג ותתעדן כנגדם שנים :

אי נמי אפשר לומר דפירוש כי בי ירבו ימיך היינו חיי העה"ז ויוסיפו לך שנות חיים היינו חיים הנצחיים דהיינו לעולם הבא כי הצדיקים במיתתן קרויים חיים ולז"א מלת ויוסיפו ר"ל שלאחר פטירתו יוסיפו לו חיים אחרים שהם חיים הנצחיים ואפשר לפרש שמלת חיים היא רומזת לחיים הנצחיים שפירוש חיים הוא שם התואר ולא שם דבר ר"ל ויוסיפו לך שנים ושנים אלו שיוסיפו לך אינם שנים שיש להם קץ ותכלה שהם שנים של העה"ז אלא שנים שאין להם קץ ותכלית שהם של המלאכים ושל השמים וחמה ולבנה וכוכבים שהם חיים וקיימים לעולם · והיה מלת חיים הגדל ולא כיאור ר"ל שנות החיים הנצחיים ולא שנות החיים הזמניים כי כבר אמר עליהם כי בי ירבו ימיך :

אם חכמת חכמת לך וגו' · ר"ל אם חכמת יש לך תועלת מעצמך ומאחרים מעצמך ממה שאתה מתעסק בחכמה ומאחרים ממה שאתה משפיע מחכמתך לאחרים ונמצא שאתה זוכה ומזכה וזכות הרבים תלוי בך ויש לך שני שכרים שכרה שנתעסקת בחכמה ושכר שני שזכו אחרים על ידך והיינו דקאמר חכמת לך ר"ל שמה שחכמת הוא לך דהיינו להנאתך ולטובתך כדאמרן דהיינו שיש לך תועלת גם מאחרים אבל אם לצת לבדך תשא עונש הליצנות ולא ישאו אחרים עמך משא עונש הליצנות · אבל יש לדייק למה לו לכפול מלת חכמת בחדא סגי והיה די לומר אם חכמת לך ועוד שהיה לו להשוות מדותיו ולומר ואם לצת לצת לך · לכן לענ"ד דהכי פירושו אם חכמת בחכמת התורה חכמת לך ר"ל בהתחכמת לתועלת עצמך לדרוך בדרך ישרה שלא תכשל בדבר עבירה ותענש אבל אם חכמת בחכמת התורה ולצת שאינך מקיים אותה לבדך תשא העונש ואין לזרים אתך שלא הוכיחוך כי אתה מותרה ועומד על פי התורה שלמדת · או נמי יש לפרש בהפך זה אם חכמת וגו' כמו שפירשנו וקרא תנא והדר מפרש ומהו התועלת שתועיל לעצמך שאם לצת אחר שחכמת לבדך תשא העון והכפר אותו כמו נושא עון ואין אתה צריך לאחרים שיחזירוך בתשובה כמו שאמרו רז"ל ת"ח שעבר עבירה ביום אל תהרהר אחריו בלילה וכו' :

אשת כסילות המיה וגו' · כנגד מה שקרא החכמה בשם חכמות לפי שהיא כלולה מחכמות הרבה קרא האשה הנואפת אשת כסילות לפי שהיא כלולה מעניני הכסלות ולכן היא הומיה שצועקת ונותנת קולה בקול המון רב · ומלת אשת קאי נמי על מלת

לִקְרֹא לְעֹבְרֵי דָרֶךְ הַֽמְיַשְּׁרִים אֹרְחוֹתָם: מִי־פֶתִי יָסֻר הֵנָּה וַחֲסַר־לֵב וְאָמְרָה לּוֹ: מַיִם־גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ וְלֶחֶם סְתָרִים יִנְעָם: וְלֹא־יָדַע כִּי־רְפָאִים שָׁם בְּעִמְקֵי שְׁאוֹל קְרֻאֶיהָ:
י מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח־אָב וּבֵן כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ: לֹא־יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע וּצְדָקָה תַּצִּיל

תוכחות מוסר

מלת פתיות כאלו אמר אשת פתיות ולפי שהיא כולה מעניני הכסלות ויש לה פתיות לכך כל ידעה מה ר"ל לא ידעה מה הוא תכליתה ולהיכן מגעת ברוע מעשיה המקולקלים והמכוערים שמרוב הכסלותה ופתיותה היא יושבת לנגד פתח ביתה :

מי פתי יסור הנה־דהיינו לביתה והיכן היא יושבת על מרומי קרת שהוא מקום גבוה ולא יספיק לה זה אלא מגבהת עצמה עוד ויושבת על כסא כדי שישמע קולה למרחוק · וז"ש לקרוא לעוברי דרך וכו' ר"ל שיושבת על כסא מרומי קרת לקרוא לעוברי דרך שהם עוברים לפי תומם לדרכם ואין דעתם לעבירה אלא אפי' אם הלכו בדרך מקרה באורחות עקלקלות שיש בהם חשד עברה והם הלכו לשם לצורך איזה דבר הם נותנים אמתלאות וסימנים לבני אדם שלא יחשדו אותם שהלכו לדבר עבירה ומורים להם ראיות ברורות שלא הלכו לשם אלא לצורך דבר אחר וז"ש המישרים אורחותם שמורים לבני אדם שלא הלכו לשם אלא בצדק וביושר ואעפ"כ היא מכשלת אותם בחלק שפתיה ובתעתועיה · ומה היא אומרת מי פתי יסור הנה וכו' וקשה דמאחר שהיא קוראה לבני אדם לבוא אצלה איך אומרת להם פתי וחסר לב דמאמר זה בודאי שהוא גורם שלא יבואו אצלה ויש לתרץ ולומר שמה שקראה אותם בשם פתי וחסר לב איננו אלא מפני שלא באו אצלה מעצמם והוצרכה לקראם וכבר פירשנו לעיל שהפתי הוא שאיננו ערום והולך בתמימות ולכן בנקל הוא מתפתה ליצרו והחסר לב הוא שהוא ערום אלא שיצרו תוקפו לעבירה ועכשו היא קוראה אותם פתי וחסר לב לאידך גיסא שקראה אותם בשמות אלו אע"פ שהם צדיקים לצדיק שהוא פתי ומתהלך בתמימות קראה אותו פתי לפי שפתיותו גרמה לו שלא לבוא אצלה מעצמו והצדיק השני קראה אותו בשם חסר לב לפי שהוא ערום ושומר את עצמו מן הניאוף ואינו מתפתה בנקל ואפשר שלזה רמז באומרו לקרוא לעוברי דרך המישרים אורחותם דעוברי דרך הם הפתאים שהם עוברים לפי דרכם בתמימות ואינם ערומים והמישרים אורחותם הם בני אדם שהם ערומים ומישרים אורחותם לפי שרואים את הנולד ועכשו היא מקפדת על שניהם שלא באו מעצמם אצלה אבל על מי שהוא פתי לא הקפידה כל כך שלזה לא אמרה מי פתי וחסר לב יסור הנה אלא אמרה מי פתי יסור הנה שמפני פתיותו לא בא אצלי מאליו אבל אותו שהוא חסר לב שמתכוין שלא לבוא אצלי ואינו רוצה להתקרב אלי אני מקפדת עליו יותר ממי שהוא פתי ואעפ"כ אינני עושה עמו בקימה ובטירה שלא יבוא אלי אלא גם הוא יסור הנה שלכן חלקה במלות יסור הנה בין הפתי לחסר לב לומר שאינם אצלה במדרגה אחת אלא מי שהוא פתי יסור הנה וגם כן חסר לב שאינו פתי אלא ששומר את עצמו מלהתקרב אלי גם הוא יסור הנה ואפשר לומר שלזה נתכוונה החכמה גם כן שהפסיקה במלות יסור הנה בין הפתי והחסר לב לאידך גיסא שהפתי אין להקפיד עליו כל כך שנתפתה ליצרו שפתיותו גרמה לו להתפתות לכן יסור הנה אבל חסר לב שהוא ערום ויודע לשמור את עצמו מיצרו לפי שיש לו בינה והשכל ואעפ"כ בטל את שכלו ונשאר חסר לב ורדף אחר הכלת האומר הים מן הדין שאין החכמה קוראה אותו לבא אצלה ואעפ"כ אמרה שגם הוא יסור הנה ויכנס לביתה · ומה שאמר ואמרה לו בוא"ו והחכמה לא אמר אלא אמרה בלא וא"ו לפי שכאן באשה זונה בודאי אמרה לו דברים של תפלות שלא יוכל להעלותן על הספר ולבארם לכן אמר ואמרה בוא"ו לומר שמלבד דברי תפלות שאמרה לו עוד הוסיפה ואמרה לו מים גנובים ימתקו וכו' אבל דברי החכמה הם דברי צדק ויושר ואין ראוי להסתיר מהם אפי' אות אחת כי כלם דברים נכוחים למבין לכך אמר אמרה בלא וא"ו לומר שזה הוא שאמרה ולא יותר שאם אמרה יותר מזה היתה מפרשת אותו בפירוש :

ומה הוא הדבור שהוסיפה ואמרה להם הוא מים גנובים ימתקו וכו' ר"ל שאין טעם בביאה אלא בביאה של איסור שהיא בדרך גניבה ובסתר אבל ביאת האיש עם אשתו שהיא בהיתר אין בה טעם כלל ואם לא יאמינו לי הנסיון יוכיח ובדברים אלו יפול האדם ברשתה ובמצודתה הרעה ותאוה נקיה תערב לנפש :

ולא ידע הפתי והחסר לב כי רפאים שם ובאשר חללים שם הוא ובורר מיתה לעצמו בע"הז ובעמקי שאול קרואיה הייתו לעולם הבא שיורד לגיהנם הנקרא שאול :

י משלי שלמה · כבר פירשנו למעלה למה נקראו דברי שלמה משלים :

בן חכם ישמח אב וכו' · הראב"ע ז"ל פירש בן חכם ישמח אב בעבור שהוא יכיר את חכמתו · תוגת אמו כי הכסיל עומד תמיד בבית והאם דואגת בשבילו או בעבור שהזכיר את האב הזכיר את האם · ויש לומר לפי המשמעות שהגזרות האלה הם פונות כל אחת לחברתה וכאלו אמר בן חכם ישמח אב ואם ובן כסיל תוגת אמו ואביו ונכון הוא · והרלב"ג ז"ל פירש הבן הכסיל הזה הוא יביא תוגה לאביו מפני חסרון הדעת ויגיע מפני חסרון הדעת שלו הצער לאמו יותר ממה שיגיע לאביו מפני שהוא מתירא מאביו יותר מאמו עכ"ל · ומוריני הרב בעל חשק שלמה ז"ל אמר ויש לומר שהבן הכסיל הזה הוא תוגת אמו מצד אביו לפי שאביו בסמיות לבו מצד כסילותו יהיה מחרף ומגדף לאמו אשר ילדתו וכמו שאמר שאול ליהונתן כי בוחר אתה לבן ישי לבשתך ולבשת ערות אמך עכ"ל · ואני אומר שהאם יש לה שמחה בבן חכם יותר מאביו לפי שהבן החכם דרך העולם אין משבחים אלא אמו שהוציאתו מבטנה ולא אביו שכן אומרים אשרי הרחם שיצא ממנו פלוני ואשרי השדים שינק מהם פלוני · וכן מצינו בחמשה תלמידים שהיו לר' יוחנן בן זכאי שהיה מונה שבחן ובשבח לשבח לרבי יהושע ן' חנניה לא אמר אשרי יולדו אלא אמר אשרי יולדתו וכן בענין התוגה אם היה בן כסיל אמו יש לה תוגה יותר מאביו לפי שבני אדם מקללים המעים שיצא מהם הכסיל וגם האב מחרף ומגדף לאמו שהוציאתו מבטנה כמו שפירש מוריני הרב הנז' ומה שאמר בן חכם ישמח אב לא מבעיא קאמר לא מבעיא האם שיש לה שמחה לפי שהוציאתו מבטנה אלא אפי' האב ישמח בפרי בטנה והתוגה בשביל בן כסיל מגעת לאמו יותר מאביו ודייקא נמי מדלא קאמר ובן כסיל ידאיג אמו שהוא פועל יוצא כמו מלת ישמח שאמר אצל האב אלא קאמר מלת תוגת שהיא שם דבר לומר שהבן הכסיל הוא הוא התוגה שאצל אמו שכל התוגות משתכחות ממנה נגד התוגה שמגעת לה מצד הבן הכסיל ואין לה אלא תוגתו מה שאין כן האב שאע"פ שיש לו תוגה איננה כל כך כמו תוגת האם :

תציל ממות: לא־ירעיב יהוה נפש צדיק והות רשעים יהדף: ראש עשה כף־רמיה ויד חרוצים תעשיר: אגר בקיץ בן משכיל נרדם בקציר בן מביש: ברכות לראש צדיק ופי רשעים,

תוכחות מוסר

לא יועילו אוצרות רשע וכו׳ • בא לגלות אוזן בני אדם שהם להוטים אחר הממון לקנותו ומרוב רדיפתם אחריו קונים אותו בדרך לא טוב דהיינו בגזל ובחמס ובשבוע׳ שוא ובמלשינות וברכילות והלואי שיגיע לידם הממון אפי׳ בדרכים אלו ולזה אמר לא יועילו אוצרות רשע ר״ל האוצרות המלאים ממון שבא על ידי הרשע לא מבעיא שלא יצילו ממות אלא אפי׳ תועלת כל דהו אין בהם שאפשר שיאבד ממנו אותו הממון אם על ידי גניבה ואבידה או על ידי המלכות לא ישלוטו האלסים ליהנות ממנו עד שיגיע ליד מי שהוא ראוי לו או בחיי ימיו יעזבנו אבל מי שמוציא מעותיו לצדקה אפי׳ בצדקה אחת שעושה הוא ניצול ממות ולא ממיתה משונה בלבד הוא ניצול אלא אפי׳ ממיתה טבעית שיאריך ימים ושנים בשביל הצדקה כמו שאמרו רז״ל כל העוסק בתורה ובגמילות חסדים זוכה לזקנה וכמו שמצינו גם כן במעשה של בנימין הצדיק שהחיה אשה ושבעה בניה והרבו ימיו א״כ הצדקה מארכת ימיו של אדם אפי׳ צדקה אחת בלבד דלהכי כתב וצדקה ולא אמר וצדקות לשון רבים כמו שאמר אוצרות לשון רבים להודיענו שצדקה אחת כדאי היא להציל ממות • הביטו וראו בני אדם והקיצו מתרדמתכם אשר טבעתם ביון מצולות חמדת הממון ובהו עיניכם מלראות הדרך הנכונה והישרה שהרי רבוי הממונות הכמוסים והחתומים באוצרות שהם תחת ידו של אדם וברשותו לא יועילו ולא יצילו והמעט מן הממון שיתן אדם לצדקה אע״פ שנכבר יצא מרשותו ונכנס לרשות מקבל הצדקה הנה הוא יועיל ויציל אפי׳ ממות:

לא ירעיב ה׳ נפש צדיק וכו׳ • ר״ל אפי׳ צדיק אחד הקב״ה משגיח עליו בענין המאכל והשתיה ומזמין לו מזונותיו ומקדמו בלחם ובמים כדי שלא יבא לידי רעבון אבל הבוגדים שהם הרשעים לא מבעיא שמניח אותם למקרי הזמן רעבים גם צמאים אע״פ שהם רבים אלא יוסיף עוד ידו עליהם להשחיתם ולאבדם מן העולם וז״ש והות בוגדים יהדף ר״ל יוסיף לדחות עליהם השוד והשבר לבערם מן העולם:

אי נמי אפשר לפרש והות בוגדים יהדף • ר״ל ההוה והשבר שמביאים על הצדיק הרשעים הבוגדים אותו מפני צדקתו הקב״ה יהדוף אותו השבר מעל הצדיק ואינו ניזוק ולא יגע בו רע:

ראש עושה כף רמיה וכו׳ • מוריגו הרב בעל חשק שלמה פירש כי העושה כף רמיה סופו להיות רש ואיש הכנים ואולם האנשים שהם חרוצים ר״ל שמשתדלים בצדק ובמשפט ידם תעשיר עכ״ל ז״ל ולדבריו רושיה דקרא מיירי בעשיר וסיפיה דקרא מיירי בעני • ולענ״ן דכולים קרא מיירי בעני לפי שבעל הרוב אינו עושה כף רמיה אלא מי שהוא עני כדי להשתכר אלא שיש לדקדק אמאי ברישיה דקרא אמר כף ובסיפיה קאמר יד והיה לו להשוות מדותיו • לכן אני אומר שהעושה כף רמיה מפני שהוא רש כדי להתעשר ישאר כך רש ברשותו לא יעשיר ולא יקום חילו והכי קאמר רש ישאר כבתחלה הרש הזה שעושה כף רמיה כדי להתעשר ומה היא הרמיה שעושה שמכביד הכף של מאזנים כדי לעשות רמיה לרמות בני אדם וגוזלן אבל יד חרוצים הרשים שמשתדלת בכל עוז לתקן כף מאזנים של רמיה כשתגיע לידם הכף היד הזאת המתקנת הקלקול תעשיר אותם ולא ישארו ברשותם לפי שחשו לכבוד התורה שהזהירה על תקון המשקלות והמאזנים • או נמי אפשר לפרש שמי שיש בו כח לעשות מלאכה או סחורה שיוכל להתעשר ממנה ומתוך עצלותו ובקשת מנוחתו הוא אומר שיש לו תאות כח ופיק ברכים ושברון מתנים ואינו יכול לעשות מלאכה וסוחר שיוכל להתעשר משאלתו על הפתחים ופושט את כפו כף רמיה לשאול על הפתחים הנה לא תקום ולא תהיה העצה הנבערה שיעץ והכי קאמר קרא רש ר״ל ישאר ברשותו ודלותו מי שעושה כף רמיה דהיינו שפושט כפו כף רמיה ברמאות ובהתכולם לשאול על הפתחים כי מה שנותנים לו בני אדם הלואי שיספיק לו לצורך מזונותיו בדוחק אבל יד חרוצים שמשתדלת לטרוח ולעשות מלאכה אותה היד תעשיר לבעלים ולהאי פירושה נמי ניחא מאי דנקט ברישיה דקרא כף ובסיפיה יד:

אגר בקיץ וכו׳ • פסוק זה הוא נמשך אל הפסוק שלמעלה ממנו כפי פירוש שני שפירשנוהו על העצל שמי שהוא משכיל ורואה את הנולד שבימות הגשמים אין התבואה והפירות מצוים כל כך ונמכרים ביוקר לפיכך מי שהוא משכיל על דבר ומלא טוב בימות הקיץ ואוגר את התבואה ואת הפירות בזול ומכין אותם לימות הגשמים אבל מי שהוא נרדם ושוכב בזמן הקציר מחמת העצלה נקרא בן מביש כפירוש הראב״ע ז״ל שפירש אותו מלשון בושה ובלמה שהנרדם בזמן הקציר הוא מביש פני יולדיו ומשפחתו במה שיהיה נצרך לבריות ויהיו פניו ככלב:

ברכות לראש צדיק וכו׳ • ר״ל שהצדיק כל בני אדם יברכוהו וישבחוהו מפני שאמת יהגה חכו וכל דבריו אמת וצדק ואותך דבריו כסכינא חריפא ואומר על הטוב טוב ועל הרע רע ואינו מחניף ואינו נושא פנים לעשירים ואינו מסדר לעניים מפני שהוא מיוסד על היושר ועל הצדק אבל פי רשעים יכסה החמס שעושים הם וקרוביהם ובותנים אמתלאות של שקר לכסות החמס • אי נמי יש לפרש ברכות לראש צדיק וכו׳ ר״ל ראוי הוא שיחולו הברכות לראש צדיק לפי שאם חטא אפי׳ בדבר קל כשמוכיחים אותו הוא מודה בחטאו וחוזר בו ומחזיק טובה למוכיחו שגלה אזנו לשוב מאולתו אבל הרשעים כשמוכיחים אותם על מעשיהם הרעים כגון גזל וחמס וביוצא בהם לא מבעיא שאינם חוזרים בהם מהרעה ומהרשע שבהם אלא הם מריבים ומתקוטטים עם מוכיחם ומחרפים ומגדפים אותו כחרופין וגדופין עד שמשכחים החמס שעשה ויהיה המוכיח אותם מבקש בדרי ההתנצלות להנצל מהם וז״ש ופי רשעים יכסה חמס ר״ל פי הרשעים שהכו לשונם כמו קשת במלשינות ובלשון הרע לחרף ולגדף למוכיחם יכסה חמס שעשו כל ירקא ובל ומלא • אי נמי יש לפרש ברכות לראש צדיק וכו׳ ר״ל כשיהיו בני אדם מברכים ומשבחים את הצדיק על מעשיו הטובים לפני הרשעים מן הראוי הוא שיהיו מתקנאים במעשה הצדיקים ותוהים על הראשונות וחוזרים בהם מרשעם כדי שישבחו ויברכו אותם בני אדם גם כן והם אינם עושים כן אלא אומרים לבני אדם המברכים את הצדיק מה יתרון לאדם הזה עלינו שאתם משבחים אותו צדיקים אנחנו יותר ממנו ואינם מתביישין ממעשיהם הרעים וז״ש ופי רשעים יכסה חמס ר״ל פיהם יכסה החמס והרשע שבידם • א״נ יש לפרש ברכות לראש צדיק וכו׳ ר״ל שהצדיק כשמוכיח את העם ומכניסם בדרך הישרה כלם יברכוהו ויהללוהו ומקבלין את דבריו לפי שהוא רשום וניכר בצדקותיו וראוי לו שיהא מוכיח לאחרים ודבריו נשמעים אבל הרשעים נשער לא יפתחו פיהם להוכיח לאחרים

מלך

רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס׃ זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב׃ חֲכַם־לֵב יִקַּח מִצְוֺת וֶאֱוִיל
שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט׃ הוֹלֵךְ בַּתֹּם יֵלֶךְ בֶּטַח וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ׃ קֹרֵץ עַיִן יִתֵּן עַצָּבֶת וֶאֱוִיל
שפתים

תוכחות מוסר

מלבד החמס שבכפיהם וז"ש ופי רשעים יכסה חמס ר"ל החמס שבכפיהם יכסה את פיהם מלדבר דברי תוכחות כי כשאומר הרשע לאדם טול קיסם מבין שיניך יאמר לו טול קורה מבין עיניך · אי נמי יש לפרש ברכות לראש צדיק וכו' שהקב"ה משרה ברכה במעשה ידיו ולא יחסר מכל טוב כמו חלב ודשן תשבע נפשו ואת צרותיו מלאים מחמשת מיני דגן וזכות חלב ודבש מלא הברכה אשר ברכו ה' באופן שאינו צריך לבלום לא לצרכי מזונות ולא לצרכי מלבוש כי חנן אותו אלהים וכי יש לו כל והרשעים הממון שבידם אינו אלא מן הגזל והחמס שגוזלים ועושקים לאחרים ואומרים שגם אנו השרה הקב"ה ברכתו במעשה ידינו לפי שאנו צדיקים וז"ש ברכות לראש צדיק שהקב"ה בירך אותו ופי רשעים אומר שגם הם מה שיש להם מן הממון הוא מאת הברכה שבירכם הקב"ה ומכסה החמס שבכפיהם שגזלו וחמסו מבני אדם ותולה בברכתו של מקום · אי נמי יש לפרש ברכות לראש צדיק וכו' ר"ל כשהצדיק נתפש למלכות או ללסטים בחכמתם ינצלו נפשם כי החכמה תחיה בעליה ולא די שנצולים מן הצרה בחכמתם אלא כל שטניהם ושונאיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' ויאשרו אותם ויברכו אותם כמו שהובאו בגמרא מעשים אלו כמה פעמים וז"ש ברכות לראש צדיק אבל הרשעים כשיתפשו במזמות זו חשבו אינם יודעים למלט עצמם ולדבר לפני השלטון דברי דעת וחכמה כדי להנצל אלא תאלמנה שפתי שקר ואפי' שהם יכולים לדבר דברים נכוחים העבירות שבידם משתיקין אותם ומסתתמין טענותיהם ויהיו ככלבים אלמים לא יוכלו לנבוח ומתוך כך יפלו במהמורות בל יקומו וז"ש ופי רשעים יכסה חמס ר"ל שהחמס אשר בכפיהם יכסה את פיהם מלדבר דברי צחות להציל את נפשם מיד שונא אלא יסכר פי דוברי שקר ויפלו במוקשי אויביהם ושונאיהם · א"נ אפ"ל ברכות לראש צדיק וכו' שהצדיק כל בני אדם מברכים אותו ומשבחים אותו בשביל מעשיו הטובים ובשביל הנהגתו הישרה עם אלהים ואדם שלז"א ברכות בלשון רבים ולא אמר וברכה לרמוז שהכל מברכי' אותו אבל הרשעי' לא יערב להם מה שמברכין ומשבחין אותו במעשיו הטובים והנהגתו הישרה לפי שמתקנאים ממנו ואינם יכולים להטיל בו דופי ופגם לפי שהוא רשום וניכר בצדקתו ואמונתו אבל משבחים אותו ואומרים שאין בו דופי ופגם דהיינו משבחים אותו בסור מרע בלבד ואין משבחים אותו בעשה טוב וז"ש ופי רשעים יכסה חמס ר"ל שממעטים בשבחו ואינם מזכירין מעשיו הטובים אלא מכסין ומעלימין ומרחיקין החמס ממנו ואומרים שאין בו חמס ולא כיואה בו כדי למעט בשבחו מתוך קנאתם ממנו · ומה שאמר לראש צדיק ולא אמר ברכות לצדיק דרך הלשון לומר כן כמו תהיינה לראש יוסף :

זכר צדיק לברכה וכו' · לומר שגם אחר פטירתו מן העולם זכרונו הוא בשביל הברכה שזוכרין את חכמתו ואת יופי מעשיו והנהגתו בעולם ומתברכין במה שלומדין מהנהגתו בעיון ובמעשה ואע"פ שנפטר מן העולם עדיין הוא קיים ושמו קיים ומועיל לזולת בזכרם חכמתו והנהגתו ולומדין להתנהג כמותו אבל שם רשעים אפי' שמם אין לו קיום ולא זכירה אלא שמם ירקב ובלה ואבד לא יזכר ולא יפקד עוד · אי נמי זכר צדיק לברכה וכו' ר"ל זכר צדיק הוא בשביל הברכה שהניח אחריו שהם החבורי' שחבר והתלמידים שלימד בחייו לכך זוכרין אותו ואומרים כך אמר וכך פירש פלוני אבל שם רשעים אין לו זכירה כלל ·

אי נמי זכר צדיק לברכה ר"ל זכירת הצדיק היא לברכה שכשיהיו ישראל בצרה הם זוכרים הצדיקים להיות מתברכים ונצולים מהצרה בזכותם כמו שאנו אומרים בלילי אשמורות מי שענה לאברהם וכו' אבל שם רשעים אין לו זכירה כלל · ואפשר לומר דהא דנקט רקבון בשם רשעים משום שיש להם דמיון עם הבגדים הנרקבים שהבגדים כשלובשי' אותם ומכבדים אותם תמיד לא ישלוט בהם עש ורמה ורקבון אבל כשמניחים אותם בקופסא ואינם משתמשין בהם כלל ישלוט בהם עש ורמה ורקבון ונאבדין מן העולם כך הרשעים כיון שאין משתמשין בהם ואין עולה בפיהו זכרונם הם נרקבין ובלים ואובדים :

חכם לב יקח מצות וכו' · ר"ל מי שהוא חכם לב ושכלו שלם כשעוסק בתורה וקורא ושונה יקח המצות שבתורה ויקיים אותם כדי שיהיה נאה דורש נאה מקיים כי לא ביהנה התורה אלא למצותיה אבל אויל שפתים שאינו אלא עוסק בה בשפתים ואינו מקיים מה שקורא ושונה ילבט ר"ל סופו שיאבד ונלכד בהבלי העולם ועוזב אפילו העסק בתורה ורודף אחר הבאת החומר ועונשו חמור יותר ממי שלא למד כלל · אי נמי אפשר לפרש חכם לב יקח מצות וכו' ר"ל שאם רצונו לקיים מצוה לא יאמר בפיו אני אעשה מצוה פלונית אלא יהיה שותק עד שתגיע המצוה לידו ויקח אותה ויקיימנה שהאומר ומוציא מפיו שיעשה מצוה פלונית ישמעו המקטרגים ויעכבוהו מלקיימה כמו שפירשו המפרשים על משנה ואל תאמר לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה · ר"ל אל תאמר ותוציא מפיך לכשאפנה אשנה שמא לא תפנה שהמקטרגים יעכבוך אבל מי שהוא אויל שפתים ומוציא מפיו ואומר אעשה מצוה פלונית ילבט ויהיה נאחז ביד המקטרגים ויעכבוהו מלעשות · אי נמי אפשר לפרש חכם לב יקח מצות וכו' ר"ל מי שהוא חכם לב יקח מצות מי שגדול ממנו אם יצוה אותו לעשות איזה דבר או להזהר מאיזה דבר כדי שלא יגיע לו נזק מהעדר העשייה או מהעדר השמירה וההזהרות הנה הוא יקח אותם הצוואות שצוהו ויכניסו בקירות לבו לעשות בו רושם ויקיים דברי המצוה אותו ויעשו איזה דבר או יהיה נזהר מדבר שלא לעשותו אבל מי שהוא אויל שפתים שלא ישמע דברי המצוהו והמגלה את אזנו אלא הוא מהביל את דבריו באמרו אני לא אחוש ממה שצויתני ואיני עושה שום דבר ולא נזהר מדבר הנה אדם זה ילבט ונלכד בחבלי אותם הדברים שצוה והוזהר עליהם כי בז לדבר יחבל לו :

הולך בתום ילך בטח וכו' · לפי שהתם הוא מי שאין לו לא תחבולה ולא ערמימות אלא הולך בתום לבבו ובכיוון בפיו כמו שפירש"י ז"ל על פסוק ויעקב איש תם כל מי שאינו חריף לרמות קרוי תם · לכן אמר מי שהוא הולך בתמימות ואינו חריף לרמות ילך בטח לפי שבני אדם אינם חושדים אותו בשום תחבולה ומרמה שעשה ולכן ילך בטח מבני אדם שלא יענישוהו ויזיקוהו לפי שלבם סמוך ובטוח ממנו לפי שאינו יודע לחשוב מחשבות כדי לרמות אחרים אבל אדם שמכירין בו בני אדם שהוא מעקש דרכיו הנכוחים ונותן טעם לפגם ואמתלאות של הבאי להכחיש האמת ולהעמיד השקר הנה אדם זה חושדים אותו בדברי מרמות ותחבולות ומענישין אותו וז"ש יודע ר"ל ישבר כמו ויודע בהם אנשי סכות · אי נמי יש לפרש מלת יודע לשון ידיעה ור"ל אע"פ שלא ראו ולא שמעו מאחרים שעשה שום תחבולה ומרמה

באיזה

שפתים ילבט : מקור חיים פי צדיק ופי רשעים יכסה חמס : שנאה תעורר מדנים ועל כל־
פשעים תכסה אהבה : בשפתי נבון תמצא חכמה ושבט לגו חסר־לב : חכמים יצפנו־
דעת ופי־אויל מחתה קרבה : הון עשיר קרית עזו מחתת דלים רישם : פעלת צדיק לחיים
תבואת רשע לחטאת : ארח לחיים שומר מוסר ועוזב תוכחת מתעה : מכסה שנאה
שפתי

תוכחות מוסר

כאיזה דבר רע שנעשה תחת השמש מכל מקום מאחר שהוא חשוד על זה יודע לכל אדם שהוא הוא שעשה הדבר הרע הזה ויענישוהו :

קרץ עין וכו' · ר"ל מי שקורץ עין על חבירו ומרגיש בו חבירו הנה הקורץ הזה יתן עצבת שהוא עצבון ודאגה בלבו של חבירו ובשארים העצבון והדאגה בלבו של חבירו קבועים לפי שאינו יכול להעניש הקורץ הזה מפני שלא הוכיח אותו לא במעשה ולא בדבור והקורץ הזה יוכל להשמט מחבירו ואינו בלבד בשאיתותיו באמרו שלא עשיתי שום קריצה בעולם או הקריצה שראית היא על דבר אחר שאינו נוגע לך אבל מי שהוא אויל בשפתים שהוא הדבור ומדבר בחבירו דברים שאינן ראויים בהכרח שהוא ילבט ונלכד בהבלי חבירו שדבר עליו תועה ודברים קשים ומענישו חבירו ולהכי לא נקט מלת עצבת אלא בקריצה והרי דבור רע יתן עצבת יותר מהקריצה אלא הקריצה שאין מתחייב עליה ושאר עצבונה בלב המקרץ אבל דבור רע ולשון הרע שנענש עליהם אע"פ שמעציבין את חבירו יותר מעצבון הקריצה מכל מקום מאחר שנענש עליהם נתקררה דעת חבירו באותו עונש וסר מלבו העצבון והדאגה :

מקור חיים פי צדיק וכו' · ר"ל שפי הצדיק נמשכים ממנו חיים הזמניים וחיים הנצחיים כמו המקור של מים שממנו נמשכים המים לכל מי שצריך להם והצדיק למי שמבקש ממנו עצה על החיים הזמניים הוא נותן לו עצה ההוגנת לו למצוא ספוקו ופרנסתו בהיתר ולא באיסור ולמי שמבקש ממנו עצה לחיים הנצחיים הוא מורה אותו איזה דרך ישכון אור ולהכניסו הכנסה ישרה שבה יזכה לחיים הנצחיים לאור באור החיים :

פי רשעים יכסה חמס · דהיינו מלמד לבני אדם שיכסו החמס שעושים שלא יתגלה וירגישו בו בני אדם ואז יהיו נזהרים מהם ויחשדו אותם ולא יאמינו אותם ואז נפסקין חייהם ותגלה רעתם נמצא שפי רשעים גורם נזק והשחתה בין בחיים הזמניים בין בחיים הנצחיי' ולכן אתה בן אדם ראה כמה מועיל פי הצדיקים וכמה מזיק פי הרשעים :

שנאה תעורר מדנים וכו' · ר"ל שאם קדמה השנאה בלבות בני אדם זה על זה היא תעורר המדנים ותעשה להם התעוררות ויריבו ויתקוטטו זה עם זה אפי' שאין כאן עכשו דבר מה שתחול עליו הקטטה והמריבה אלא השנאה הקדומה היא שמעוררת המדנים אבל אם קדמה האהבה בין בני אדם אפי' אם היה כאן עכשו שום פשע שראוי הוא שתחול הקטטה והמריבה האהבה הקדומה היא מכסה על כל הפשעים שנעשו עכשו אע"פ שהם פשעים רבים :

בשפתי נבון וכו' · ר"ל שבשפתים של הנבון כשמדבר בהם מתוך שהוא נבון הוא מדבר דבר אחד בקצור נמרץ והוא כולל דברים הרבה ולכאורה לא יובן מדברו אלא דבר אחד אבל כשתדקדק בדבריו ותבין והשכיל אותו בטוב המצא תמצא בו דבר חכמה והוא כולל דברים רבים כי אין מציאה אלא אחר החפוש ודבר זה שמדבר הנבון הוא כמו שבט לגו חסר לב לפי שמתקנא ממנו ומדבורו הפה שכולל בדבריו אחד דברים רבים והחסר לב אפי' דבר אחד אינו יודע לאמרו כהלכתו ובתקונו אלא מדבר בחסר ויתר מפני שהוא חסר לב :

חכמים יצפנו דעת וכו' · ר"ל אע"פ שדברי חכמים הם דברי חכמה ודעת יצפנו אותם בלבותם ולא יזכירו אותם אלא בדבר שייאותו לו אותם הדברים ובזמן הראוי להם אבל בזמן שאינו ראוי להם יצפנו אותם אבל דברי פי האויל מלבד שאין בהם שום תועלת אלא הם מחתה ושבר לבני אדם והמחתה הזאת היא קרובה וסמוכה לדבריהם שבשעה שדברו דבריהם שהם קשים ומרים תכף ומיד הם גורמים אל המחתה והשבר :

הון עשיר קרית עזו וכו' · ר"ל כמו הקריה המוקפת חומה שהיא מגינה על יושביה מן הצר הצורר אותה ולב יושבי העיר סמוך ובטוח שלא תכבש העיר ביד האויב מפני שהיא מוקפת בחיל וחומה כן הון העשיר הוא קרית עזו וכמו שהקריה המוקפת חומה מגינה על יושביה כן ההון והממון שיש לו הוא מגין עליו ולכן יש לו באותו ממון עוז והתרוממות והתפארות אבל הדלים והאומללים מלבד שאין להם ממון להגין עליהם ולשמור אותם אלא רישם ודלותם גורם להם המחתה והשבר :

פעלת צדיק לחיים · ר"ל הפעולה והמלאכה שפועל ועובד הצדיק אע"פ שהוא דבר מועט מועיל לו לענין החיים שבאותה הפעולה והמלאכה מתפרנס הוא ובני ביתו וחיו ולא ימותו אבל הרשע אע"פ שיש לו תבואה שהיא מרובה שהיא חטה ושעורה וגפן ותאנה ורמון וביתו מלאה מכל טוב אעפ"כ רוב הטובה שיש לו גורם לו להאבד ולהכרת מן העולם כי יש עושר שמור לבעליו לרעתו וכפי זה יהיה פירוש מלת לחטאת לשון חסרון כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים שהוא לשון חסרון ר"ל תבואת רשע גורמת לו חסרון שיחסר ויאבד מן העולם :

אי נמי יש לפרש פעלת צדיק לחיים היינו המעשים הטובים שעושה בעולם הזה מגיעות אותו לחיים הנצחיים בלא תבואת רשע שתבואתו ופריו הם מעשיו הרעים לחטאת דהיינו שיהיו נחסרים מחיים הנצחיים ולא יעמדו בעדת צדיקים לעולם הבא :

אי נמי יש לפרש פעלת צדיק לחיים שהפעול' והמלאכה שעושה הצדיק בעה"ז אינו אלא לחיים למלא נפשו כי ירעב אבל התבואה והעושר שקונה הרשע בעה"ז אינו אלא לחטאת כדי שיחטא ויאשם ויוסיף על חטאתו פשע שהעושר גורם לאדם לחטא כדכתיב וישמן ישורון ויבעט כ"ש זה שתחלתו רשע וקנה העושר שבודאי הגמור שיוסיף רשעה על רשעתו :

ארח לחיים וכו' · התורה נקראת חיים לפי שהיא מחיה את האדם ומארכת ימיו כמ"ש כי היא חייך ואורך ימיך · וכתיב כי חיים הם למוצאיהם · ובא להשמיענו דבר אחד והוא עיקר הכל אע"פ שאדם קורא ושונה ומקיים עדין הוא צריך למודעי שצריך להזהר שלא יעשה מעשים שיש בהם גנות אע"פ שאין בהם איסור למה הדבר דומה למרקחת שעושים לרפואה שעושים בה הסמים התרופים במספר ואם יחסר סם אחד ממספר הסמים הראויים לתת בתוכה הרי לא נגמרה מלאכתה ולא תועיל
כפי

שִׂפְתֵי־שָׁקֶר וּמוֹצִא דִבָּה הוּא כְסִיל : בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל־פָּשַׁע וְחֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו מַשְׂכִּיל :
כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק לֵב רְשָׁעִים כִּמְעָט : שִׂפְתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים וֶאֱוִילִים בַּחֲסַר־לֵב
יָמוּתוּ : בִּרְכַּת יְהוָה הִיא תַעֲשִׁיר וְלֹא־יוֹסִף עֶצֶב עִמָּהּ : כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה וְחָכְמָה
לְאִישׁ

תוכחות מוסר

כפי הכוונה כך כן הוא דרכה של תורה שאם יחסר דבר אחד מטכסיסיה ומתנאיה הרי אותו אדם נקרא חסר מדבר אחד שהוא מתנאיה ואינו שלם וחסרון אותו דבר יגרום לו חסרון אחר מדברים אחרים הטובים שבידו ומעשה הגנות יגרום לו למעשה של איסור כ"ש אחרים שרואים אותו מתנהג כמעשה גנות שיתנהגו הם גם כן כמעשה גנות וכמעשה איסור שמעשה הגנות מושך מעשה איסור נמצא שמעשה הגנות גורם לו לחטוא ולהחטיא את אחרים וז"ש ארח לחיים וכו' ר"ל אע"פ שאדם נשלם בעיון ובמעשה עוד יש ארח אחר שצריך לחיים שהיא התורה ומה הוא הארח הזה שצריך לתורה וכשעדרו נקרא חסר הוא צריך להיות שומר מוסר התורה ומתנהג בטכסיסיה ובכל תנאיה ויתרחק מן הגנות ומן הכיעור ואז נקרא שלם ולא יחסר כל בו אבל מי שהוא בן תורה ומנהיג עצמו בדברי גנות וכשמוכיחין אותו על זה הוא עוזב אותה התוכחה מפני שרואה את עצמו שלם בעיון ובמעשה זה נקרא מתעה לפי שהוא מתעה את עצמו מדרך הגנות לדרך האיסור ומתעה אחרים ג"כ שילמדו ממנו ונמצא חוטא ומחטיא :

מכסה שנאה שפתי שקר וכו' · ר"ל מי שיש בלבו שנאה על חבירו בשביל איזה דבר והוא בשלום עמו ומדבר עמו בדברי האוהב לאוהבו ומראה עצמו כאלו הוא דורש שלומו וטובתו ובקרבו ישים ארבו ומבקש להשפילו ולהפילו זה בודאי הגמור נקרא שפתי שקר שלבו מכחיש את פיו והוא מכסה השנאה שבלבו בדברי חלקות שהם שפתי שקר ומוציא דבה שהוא שם רע על חבירו שאומר עליו שעשה מה שלא עשה כדי לבזותו ולזלזלו בעיני בני אדם הוא שנקרא כסיל ולא מי שיצאה עליו דבה דלהכי נקט מלת הוא לומר שזה הוא שנקרא כסיל ולא אחר שהוציא עליו זה שדבה זו אינה אלא כמוציאה שכל הפוסל במומו פוסל · אי נמי יש לפרש מכסה שנאה הוינו שאם אדם אחד עשה שום היזק לחבירו או חירפו בדברים שראוי חבירו לשנאתו עליהם וכשעומד חבירו כנגדו להתקוטט ולהתווכח עמו ולומר לו למה תעשה כך וכך או תאמר כך וכך בא אדם אחר ומכסה אותה השנאה וממעטה ומבליעה ועושה שלום ביניהם זה ג"כ נקרא שפתי שקר שלא חס להיזק הנעלב ולחרפתו אחר שידע שהוא נעלב שאם רצוני לתווך שלום ביניהם היה לו להוכיח העולב בתוכחת מגולה על מעשיו הרעים ולבקש מהנעלב שימחול לו או מכריח את הנעלב עצמו שיבקש ממנו מחילה ואז יעשה שלום ביניהם ומאחר שלא עשה כן הרי זה נקרא מכסה שנאה בשפתי שקר :

ומוציא דבה הוא כסיל · הוא הפך זה שאם רואה אדם שעולב את חבירו על לא חמס בכפיו במקום שהיה לו להוכיחו בדברים קשים כנגדו הוא מוציא דבר של שקר ואומר שזה הנעלב עשה לו או אמר עליו כך וכך עד שנראה לבני אדם שהנעלב הוא העולב ויאשימוהו ולזה נקרא מוציא דבה שמדעתו הוציא אותה דבה ולא היו דברים מעולם ומי שעושה זה לו הוא כסיל ר"ל אע"פ שהעולב נקרא כסיל שעלב את חבירו חנם זה המוציא דבה הוא הנקרא כסיל לגבי העולב שכסילותו של מוציא דבה קשה מכסילות העולב ומפני שאמר שמוציא דבה הוא כסיל משמע אבל מי שאינו מוציא דבה אלא מדבר דברים בעלמא שאין בהם דבה אין בכך כלום :

ברוב דברים לא יחדל פשע וכו' · הפשט המובן מפסוק זה הוא שברוב דברים לא יחדל מלהיות הפשע אבל חושך שפתיו מרוב דברים נקרא משכיל לפי שבהשכלתו ובהבנתו הוא מכלכל דבריו במשפט ומגבלם אותם ולא ידבר יותר מן הצורך אבל כפי זה יש לדייק למה אמר בלשון שלילה לא יחדל פשע שצריך לתקנו ולפרשו לא יחדל מלהיות פשע והיה לו לומר ברוב דברים יהיה פשע לכן אני אומר שהכתוב מדבר באדם שהפקיר את עצמו לעבירות עד שהגיע לפשעים שהם המרדים ובא שלמה המלך ע"ה לומר שמי שהגיע לגדר זה ואתה מוכיחו בדברים כדי שיחזור בו ממעשיו הרעים כל דבורים שאתה מדבר עמו כדי לחזור בו לא יועילו לו וז"ש ברוב דברים לא יחדל פשע שרוב הדברים לא ימנעו הפשע מהפסיקו לפי שכבר נשרש ונשתקע במסלות העבירות עד שהגיע לפשעים ובדברים לא יוסר עבד וצריך ליסרו בשוטים ובעקרבים ואולי יחזור בו שכיון שהורגל בעבירות כולי האי עד שהגיע לפשעים ההרגל הוא טבע שני ורחוק הוא שיפרוש מאולתו וכסילותו ומי שחושך שפתיו להוכיחו בדברים הוא נקרא משכיל לפי שמשכיל ומבין שאין תוכחת דברים מועילים לו אלא יסורין קשים ומרים הם שמועילים לו והלואי שמועילים לו לכך וחושך שפתיו משכיל :

כסף נבחר לשון צדיק וכו' · ר"ל שהצדיק דבריו צרופים ומזוקקים ומנוקים מכל סיג לפי שהלשון הוא שליח הלב שלבו של צדיק הוא רחב כמ"ש ורוחב לב כחול אין חקר ולא יוציא הדיבור מפיו ומלשונו עד שיסתכל בחלקי הסותר שבו ויברר ויצלת אותו במחשבתו וברעיוניו ואחר כך יוציא אותו מפיו וז"ש כסף נבחר לשון צדיק כמו הכסף הצרוף והמזוקק שאין בו שום סיג כן הוא לשון הצדיק מנוקה ומצופה מכל סיג אבל לב רשעים אין משתמשין בו כלל לחשוב מחשבות בתכלית עניניהם וכאלו לבם כלה עמם והרי הוא כמעט שבלבבות של כל הנבראים שאפי' הבהמות והחיות והעופות יש להם הבנת הלב להתרחק מן הנזקים ומן המכשולות אבל הרשעים משולחים להתנהג על פי יצרם ותאותם ולא יבינו לאחריתם והרי לבם כמעט שבלבבות שאין להם שום הבנה כלל :

שפתי צדיק וכו' · ר"ל שאפי' צדיק אחד בלבד לא בחיל ולא בכח יהיה רועה לרבים אלא שפתיו בלבד הם רועים לרבים שבדבריו הנעימים הוא רועה לרבים מעמי הארץ ומנהיגם הנהגה ישרה ומכח דבריו והנהגתו הם זוכים לחיי הגוף ולחיי הנפש נמצא שאף הוא יחיד בדורו בדבורו בלבד הוא רועה רבים ומנהיגם וכולם זוכים בשבילו לא כן הרשעים האוילים אע"פ שהם רבים כאדם אחד שהוא חסר לב ואינו בערך הכלל אלא כערך חסר לב ומשוגע וחדל אישים הוא גורם להם מיתתו אע"פ שהם רבים כגון שמלשין אותם למלכות או גורם להם עלילו' וכיוצא בזה לפי שכיון שהם אוילים ובזויים ומזומנים לאבדון בדבר בקל הם נאבדים מן העולם ראה כמה גרמה להם אולתם וסכלותם :

ברכת ה' וכו' · ר"ל שאין האדם מתעשר אלא מהברכה שיברכהו ה' וישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידיו ולא ממתנת בשר ודם מפני שמתנת בשר ודם לחבירו אפי' אם
תהיה

לְאִישׁ תְּבוּנָה : מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְבוֹאֶנּוּ וְתַאֲוַת צַדִּיקִים יִתֵּן : כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע וְצַדִּיק יְסוֹד עוֹלָם : כַּחֹמֶץ ׀ לַשִּׁנַּיִם וְכֶעָשָׁן לָעֵינָיִם כֵּן הֶעָצֵל לְשֹׁלְחָיו : יִרְאַת יְהוָה תּוֹסִיף יָמִים

תוכחות מוסר

היה בשופע וברבוי ובענין טובה אין בה כדי להתעשר ואלולי תספיק לשכרו וז"ש ברכת ה' היא תעשיר ר"ל היא לבדה שתעשיר לאדם ולא מתנת בשר ודם ומלבד שברכת ה' היא מרובה אלא עוד זאת שלא יוסיף עצב עמה אלא תמיד הוא שמח ועלז במתת אלהים מה שאין כן במתנת בשר ודם מלבד שהמתנה היא מועטת ואין בה שיעור כדי להתעשר אלא זאת ועוד שיוסיף עצב עמה שנותן המתנה מעציבו ומדכאו תחתיו כמה שיוכח אותו בדברים ואומ' לו ראה במה וכמה נתתי לך וכיוצא מדברים אלו שמעציבים את האדם ומכעיסים אותו · אבל יש לדייק במאי דקאמר ולא יוסיף עצב עמה דלא הוה ליה למימר אלא ולא יהיה עצב עמה מפני דלא שייך תוספת אלא כשיהיה מעין העיקר אבל כאן העיקר הוא ברכה והתוספת עצב לע"ד ברכת ה' היא לבדה שתעשיר האדם ולא יצטרך עוד לעמול ולטרוח בקנין הממון כי ברכת ה' היא לבדה מספקת לו לשיקנה הממון בלי טורח ועמל וכפי זה פירוש עצב כמו בעצבון תאכלנה :

אי נמי יש לפרש ולא יוסיף עצב עמה ר"ל שלא יאמר האדם כמו שברכת ה' תעשיר כן הזריזות והיגיעה מעשירים האדם והם שוים לה לזה אמר ולא יוסיף עצב עמה להיותו שוה לה אלא היא לבדה שתעשיר :

כשחוק לכסיל עשות זמה וכו' · ר"ל שהזמה שהוא דבר חמור ויש בו איסור מיתה עושה אותו הכסיל כדבר נקל כמו השחוק שהוא דבר נקל ולא אלי ולא מרגיש בחומרת הדבר שהוא עושה מרוב הרגלו בעבירות עד שנעשו לו כהיתר וכמו שהזמה היא דבר נקל בעיני הכסיל כן החכמה היא דבר נקל לאיש תבונה שמלת כשחוק חוזרת על שניהם שכיון שהוא איש תבונה בודאי שהחכמה היא קלה בעיניו :

אי נמי יש לפרש ר"ל כדבר שיש בו שחוק ושמחה וחדוה כגון נישואין ואירוסין ומילה שייך בהם שחוק ושמחה כן יש שחוק ושמחה לכסיל כשעושה זמה וכמו כן יש שחוק ושמחה לאיש תבונה כשעוסק בחכמה להבין ממנה אמרו בינה דהיינו מבין דבר מתוך דבר :

מגורת רשע היא תבואנו וגו' · ר"ל הדבר ששומר את עצמו ממנו הרשע והוא ירא ומפחד שמא יבואנו מוכרח שיבואנו לפי שהרעה היא נמשכת לו ממעשיו הרעים ולא שהקב"ה מביא עליו הרעה וז"ש מגורת רשע היא תבואנו ר"ל היא מאליה תבוא אליו ולא על ידי הקב"ה אבל תאות צדיקים אע"פ שהיא גם כן נמשכת ממעשיהם הטובים הקב"ה בכבודו ובעצמו הוא נותן אותה לצדיקים מפני שהם חביבים עליו מפני צדקותם ורוצה בטובתן ויש לו חשק ותאוה בנתינתו להם הטובה וכל הנותן בעין יפה הוא נותן ולכן הרעה נמשכת לרשעים ממעשיהם הרעים אבל נתינת הטובה לצדיקים היא על ידי הקב"ה ועוד דמרובה מדה טובה ממדת פורענות :

אי נמי אפש' לפרש ר"ל שהצדיקים מוכיחים את הרשע ומיראין ומפחידין אותו באמור לו לא תעשה כך וכך שאם אתה עושה כך וכך אתה נענש כך וכך והוא נותן להם כתף סוררת ויפנה עורף ולא פנים ועודנו מחזיק ברשעתו ואינו מקבל דברי הצדיקים המוכיחין אותו ועובר על דבריהם ועושה מה שלבו חפץ וכשלא יגיע לו העונש הפרטי שאמרו לו המוכיחין אלא יגיע לו עונש אחר חוץ מאותו העונש שהתרו אותו בו המוכיחין עדיין הוא עומד במרדו וברשעתו שאומר שהעונש שבא אלי אינו אלא דרך מקרה ולא בהשגחה כיון שאינו אותו העונש הפרטי שהתרו אותי בו המוכיחין אבל כשיבא אותו העונש הפרטי שאמרו לו המוכיחין הוא נרתע לאחוריו וחוזר בו ואומר שהעונש שבא אלי הוא בודאי בהשגחה אלהית · וז"ש מגורת רשע היא תבואנו ר"ל כשהמגורה והפחד והמורא שמיראין ומפחידין בו הצדיקים המוכיחין לרשע היא בעצמה תבואנו לרשע כמו שאמרו המוכיחין ולא עונש אחר אז הרשע הזה יודע שהעונש שבא אליו הוא בהשגחה וחוזר בו ממעשיו הרעים ותאות צדיקים שהיו מוכיחים אותו ומתאוים למונעו מן החטא יתן אותו רשע ויקיים דברי המוכיחים אותו והשתא מלת יתן קאי על הרשע ופירושה לשון הסתה והשמה כמו ראה נתתיך אלהים לפרעה :

כעבור סופה ואין רשע וגו' · ר"ל כמו הרוח סערה שהיא הסופה שהיא באה פתאום ועוברת במהירו' כן הרשע בזמן שהוא בטוח ולבו סמוך בתקפו וגבורתו יבא לו איזה פגע רע פתאום ומבערו מן העולם במהירות ובתכיפות כמו עברת הסופה אבל קשה לי דא"כ היה לו לומר כעבור סופה כן רשע ואמאי קאמר ואין לכן יש לפרש שכנה הפגעים רעים הבאים לעולם בשם סופה שכמו שהסופה שהיא רוח סערה עושה רושם והשחתה בכל מה שהיא פוגעת כך הם הפגעים רעים מזיקי' ומשחיתים בכל מה שפוגעים · וכ"ף של מלת כעבור אינה כף הדמיון כמו שאמרנו לעיל אלא פירושה כמו כאשר והכי קאמר כאשר תעבור הסופה שהיא רמז לפגעים רעים היא שוטפת את הרשע ומבערתו מן העולם כהרף עין וז"ש ואין רשע ר"ל תבקשהו ולא תמצאהו כי הפגעים שטפוהו והעבירוהו מן העולם אבל צדיק הוא יסוד עולם וכמו שהסופה והסערה אינם מזיקות ליסודות הארץ כן הצדיק אינו ניזוק לפי שהוא יסוד עולם :

כחמץ לשנים וגו' · מורינו הרב בעל חשק שלמה ז"ל פירש אותו על המתעצל בשליחות יוצרו אשר שלחו לעוה"ז לקנות החיים הנצחיים ועיין בספרו · ואני אומר שרמז גם כן לעצל המשתלח לעשות שליחות אדם והוא כי החומץ הוא קר והעשן הוא חם והעצל הוא בכבד התנועה ורצונו וחפצו להיות נח ולא נע והעצלות שלו משתנה להפכים פעם יהיה קר כמו החמץ וכשמשתלח לשליחות אחת מתנהג כפי טבעו שהוא קר ולא ילך בשליחותו במרוצה ובנחיצות אלא בכובד התנועה ובהליכתו אם הוא רואה בין בני אדם דין או דברים יעמוד במקום אחד ויראה מה יהיה משפטם ויתעכב זמן מה וכשיפגע באדם שהוא מכירו יעמוד לדבר עמו ויתעכב גם כן וכיוצא מדברים אלו לפי שהשליחו' שנשתלח לה היא מנגדת למזגו וטבעו ואפשר שמעצלותו והכבדתו לא יגיע אל המכוון ואף אם יגיע אל המכוון מתוך שהותו ועכבתו בדרך יעבור זמן השליחות ואין צורך לשליחותו ותהיה שליחותו ללא תועלת ופעם אחרת יהיה עצלותו בהפך כנזה והיא שרצונו הוא לקנות שביתה במקום שהוא יושב ואינו נעקר משם כמו שאמרנו שמזגו נח ולא נע וכשהולך בשליחות אין השליחות בחפצו ורצונו ואינו מתאוה ומשתוקק לעשותה ולכן הוא הולך בבהלות במרוץ ומתחמם במרוצתו כמו העשן שהוא חם כדי שיחזור במהרה למקומו יגיע אל המכוון לעשות השליחות ולא מלאה ידו לעשותם כגון שהדבר שנשתלח לעשותו אינו מצוי לא יתחקר ולא ידרוש בענין השליחות אם היא מצוים במקומות אחרים

יָמִים וּשְׁנוֹת רְשָׁעִים תִּקְצֹרְנָה: תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד: מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ יְהוָה וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן: צַדִּיק לְעוֹלָם בַּל־יִמּוֹט וּרְשָׁעִים לֹא יִשְׁכְּנוּ־אָרֶץ: פִּי־צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה וּלְשׁוֹן תַּהְפֻּכוֹת תִּכָּרֵת: שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן וּפִי רְשָׁעִים תַּהְפֻּכוֹת:

מאזני

תוכחות מוסר

אחרים ועושה כדי למלאת רצון המשלחו אלא כשלא השיג ידו לעשות השליחות במקום שנשתלח לו תכף ומיד הוא חוזר בבהילות ובמהירות ותהיה חזרתו כהליכתו והבהילות הזאת שעושה היא מרוב עצלותו והעדר תנועתו לפי שהוא שואף ומשתוקק לחזור למקום שביתתו ומנוחתו. וכשהוא פורש ממקומו הרי הוא כפורש מן החיים וז"ש כחמץ לשנים וכעשן לעינים וגו' ר"ל שעצלותו משתנית לשנים פעם תהיה עצלותו מן הקרירות כפי טבעו ויהיה כבד התנועה כמו החומץ שהוא קר ופעם תהיה עצלותו מן התמימות. ויהיה קל התנועה כמו העשן שהוא חם ועיקר קרירותו ותמימותו הם מצד העצלה שבו כמו שאמרנו · וז"ש כן העצל לשולחיו בלשון רבים ולא אמר כן העצל לשולחו בלשון יחיד לרמוז לשני מיני עצלות הפכיים שבו שייכי לשני בני אדם ואע"ג דאף כפי זה היה יכול לומר לשולחו בלשון יחיד דשייכי שני מיני עצלות שבו אפילו באדם אחד ששולחו שפעם מתנהג בשליחותו בעצלת הקרירות ופעם אחרת מתנהג בשליחותו בעצלת התמימות מכל מקום כיון דשני מיני עצלות הם שהם רבים נקט ג"כ לשולחיו בלשון רבים אך קשה דכפי זה למה ליה למנקט לשנים ולעינים לא הוה ליה למימר אלא כחמץ וכעשן כן העצל לשולחיו דאין לומר דמלתא אגב אורחיה קא להודיענו שהחמץ מזיק לשנים והעשן מזיק לעינים דהא מלתא דפשיטא היא ובודאי דלא קאמר כחמץ לשנים וכו' אלא להמשיל היזק שעושה העצל בעצלותו להיזק שעושה החומץ לשנים ולהיזק העושה העשן לעינים ואם כן צריך להבין מהו ההיזק שעושה העצל שדומה להיזק החמץ והעשן · לכן נראה לי לומר שבאותה שעה שמזיק החמץ לשנים מצד הקרירות שבו יהיו השנים קהות ולא יוכל לאכול בהם באותה שעה ומתעכב מהאכילה ובאותה שעה שמזיק העשן לעינים לא יוכל לראות ומתעכב מהראיה באותה שעה וכן העצל מתוך שלב משלחו בטוח בו לעשות שליחותו הוא מתעכב באותה שעה ששלחו מלהשתדל עוד לאותה שליחות מפני שסובר שכבר הלך השליח לעשותה והוא מתייאש ומתעכב שלא להשתדל עוד באותו דבר שנשתלח בשבילו והנה השליח העצל לא יעשה כלום משליחותו נמצא שכמו החמץ לשנים והעשן לעינים שמזיקן ומעכב עליהם תשמישן כן העצל לשולחיו הוא מעכבן מלהשתדל עוד על הדבר שנשתלח עליו מפני שהם בטוחים בו לעשותו והוא מצד עצלותו לא יעשה כלום משליחותו ונמצא מזיקן:

יראת ה' תוסיף ימים וגו' · ר"ל כמו שפירשתי למעלה שיראתה היא מוספת ימים לצדיק בעצם וראשונה לרוב חבתן אצלו יתברך אבל שנות רשעים תקצורנה מאליהם כי רעתם נמשכת ממעשיהם הרעים ומבערת אותם מן העולם:

תוחלת צדיקים שמחה · ר"ל התוחלת שמיחלים הצדיקים מאת הקב"ה היא שמחה לפניו יתברך לפי שאינם מיחלים מאת הקב"ה אלא מה שהוא רצונו וחפצו כגון שמיחלים ממנו לעזרם על דבר כבוד שמו שהוא עסק התורה וקיום המצות ויתן להם כח ואיילות להתעסק ולהשתדל בהם או שמיחלים ממנו להזמין פרנסתם ומזונותיהם כדי שתהיה להם הכנה ושעת הכושר להתעסק בעיון ובמעשה ולכן שמחה לפניו ית' בתוחלתם ממנו כי הכל הוא לכבודו ומאחר שכל מגמת פניהם היא לעבודתו וליראתו הוא משלים להם חפצם ומאוויים אבל תקות רשעים שאינה אלא להכעיסו ולמרות דברו אותה התקוה תאבד ולא יעלה בידם ממנו כלום ותקותם מפח נפש:

אי כמו יש לפרש תוחלת צדיקים וגו' שאם אמרו הצדיקים לעשות איזה טובה לאחרים והאחרים מיחלים לצדיקים לעשותה להם סוף אותה התוחלת שמחה לפי שהסכמתם חזקה ומקיימים אותם הדברים שהבטיחו בהם לאחרים ואז תהיה להם שמחה באותה הטובה שקבלו מן הצדיקים אבל רשעים שהבטיחו לאחרים לעשות להם איזה טובה הם חוזרים בדבורם ומבטיחים ואינם עושים ותקותם שמקווים להם אחרים תאבד לפי שלא יקיימו ושמחה לתוגה נהפכה:

מעוז לתום דרך ה' וגו' · ר"ל מי שהוא תם ואינו חריף להבחין באיזה דבר מן הדברים אם רע ואם טוב והוא מסתפק בו מצד תמימותו בשרואה בתורה שדבר זה הוא טוב או רע הנה התורה היא מעוז לתמימותו שמאחר שהוא בדעתו אינו נוטה לצד מהצדדין בשרואה התורה שהיא נוטה לצד אחד מצדדי הספק הוא נוטה אחריה והולך לאותו צד שבחרה התורה ומתרחק ממה שגנאה התורה. ונמצא לו עוז ותעצומות להחזיק בה אבל פועלי און שיודעים להבחין בין טוב לרע ובוחרים ברע שעל זה נקראים פועלי און בשקוראים בתורה ומוצאים שמעשיהם מנגדים לה ואפי' הכי עדיין הם עומדים ברשעתם ומחזיקים בטומאתם התורה היא להם מחתה כיון שמעיקרא עברו על דעתה ועוד הוסיפו לחטא לעבור על דעת התורה התורה היא מכנעת אותם ומשברת אותם ויפלו ולא יקומו וז"ש מעוז לתום דרך ה' ר"ל שדרך ה' שהיא התורה היא מעוז וחוזק ותוקף להולכים בתום ואינם יודעים להבחין בין טוב לרע להחזיק בידם שיהיו נוטים אחריה אבל היא מחתה לפועלי און שיודעים להבחין בין טוב לרע ונטו אחר הרע ועברו על דעתם · זאת ועוד שעברו על דעת התורה היא משברתן ומאבדתן מן העולם:

צדיק לעולם בל ימוט וגו' · ר"ל שהצדיק לעולם לא ימוט ולא יצא ממקומו לפי שאנשי מקומו מחזיקים בו בשתי ידים להסתופף בצלו ולהורותם הדרך ילכו בה אבל הרשעים דוחפים אותם אנשי עירם בשתי ידים ולא יניחום לשכון בארץ אלא חולה לה מפני שמזיקים לאחרים ברשעם:

אי כמו יש לפרש צדיק לעולם בל ימוט שהצדיקים אין להם נפילה והתמוטטות לעולם בין בחייהם בין בפטירתם מן העולם שבעולם הזה חייהם נקראים חיים ואפי' אחר פטירתן מן העולם עדיין הם חיים בחיים הנצחיים לא כן הרשעים שאע"פ שהשלימו רצונם ומאוויים בעה"ז ברדפם אחר החומר הנה לפי האמת אפי' בעה"ז אינם נקראים חיים שהרשעים בחייהם קרויים מתים אלא אם הם סוברים שתענוג העולם הזה הוא עיקר החיות הנה בעוה"ב אין להם שום חלק בה וז"ש ורשעים לא ישכנו ארץ שהיא ארץ העליונה ודייקא נמי שבארץ העליונה מדבר מדקאמר לא ישכנו ומלת שכונה נאמרת על העולם העליון כמו שפירשו המפרשים על פסוק מי ישכון בהר קדשך שהוא על עוה"ב:

אי כמו יש לפרש צדיק לעולם בל ימוט שהצדיק אפי' עומדים כנגדו הרשעים להטותו ולהפילו לא ימוט לפי שהקב"ה

מגן

יא מאזני מרמה תועבת יהוה ואבן שלמה רצונו: בא־זדון ויבא קלון ואת־צנועים חכמה:
תמת ישרים תנחם וסלף בגדים ושדם: לא־יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל
ישרם ק' ממות

תוכחות מוסר

מגן כבודו והיא לו כמחסה ולמסתיר מאויביו ולעולם לא ימוט אבל הרשעים מאליהם כנים יאובדו יאונם מתמידים בעולם אלא רעתם כמסכה להם מרוע מעשיהם בלי שום רודף אחריהם ונעדרין מן העולם וז"ש ורשעים לא ישכנו ארץ ר"ל מאליהם מתבערין מן העולם ולא ישכנו ארץ · ואפשר לפרש כמו לא ישכנו ארץ ר"ל דאף לקבורה אינם זוכים אלא יהיו כדומים על פני השדה למאכל בהמות חיות ועופות :

פי צדיק ינוב וגו' · ר"ל שהצדיק אפילו אחר פטירתו מן העולם פיו ינוב חכמה שאומרים על שמו החידושים שחדש והפירושים שפירש בחייו והתלמידים שלמדו ממנו וא"כ אפילו אחר פטירתו פיו ינוב חכמה אבל לשון תהפוכות כשימות הבעל הלשון תכרת לשונו ולא הוכר ולא הפקד וכאלו לא היה ולא נברא ואין לו זכר כלל :

אי כמו יש לפרש שהרשע מדבר תהפוכות כחפצו ורצונו ואין מיחה בידו אבל כשפי צדיק ינוב דברי חכמה אז ולשון התהפכות תכרת ואישתקל מלולים והאלמנה שפתי שקר :

אי כמו יש לפרש כשהרשע עושה איזה דבר רשע כשמוכיחין אותו למה עשית כך וכך הוא מכחיש את הדבר וכופר בכל וכותן אמתלאות של שקר לנקות את עצמו מפשע רב והאדם השומע דברי מרגיש ימבין מדבריו שהוא בודאי פושע והרשע הפושע אינו מרגיש להזהר שלא יהיה נתפס בלשונו ולכך כשפי צדיק ינוב חכמה שהוא מה שהבין מדברי פושע שהוא בודאי פושע ומכריעהו לכף חובה מדבריו אז בודאי הגמור שלשון תהפכות של הפושע תכרת ויסכר פי דוברי שקר :

שפתי צדיק ידעון רצון וגו' · ר"ל מאחר שפי צדיק ינוב חכמה בודאי הגמור ששפתי צדיק ידעון רצון ר"ל בחכמתם ובמתק לשונם ידעון להמשיך הרצון לאדם שהוא בכעס להניח לו מרגזו ומעצבו ולהסיר ממנו מגנת לב בדבריו של חן וחסד ובמליו המתוקים והערבים וגם להקב"ה יודעים להשקיטו מחרון אפו ומתוקף דינו וגזרותיו ולהמשיך לו הרצון והחמלה והחנינה וסילוק מדת הדין אבל פי רשעים תהפכות ר"ל בהפך מן הרצון שבל דבריהם הכעסים והקנטות אפי' להקב"ה :

יא מאזני מרמה תועבת ה' וגו' · ק"ל מאי קא משמע לן שלמה הרי התורה הזהירה בפירוש על זה מאזני צדק אבני צדק וגו' וזיל קרי בי רב הוא · ויש לומר שבא להודיענו שהתחבולה והמרמה שעושים במשקלות מלבד האיסור שבהם אלא הוא דבר מתועב ושנוי אצלו ית' שמרמה את חבירו שלא מדעתו וחבירו אינו נזהר ממנו לפי שלבו בטוח בו שהוא מתנהג עמו באמונה ואינו נזהר להיות נשמר ממנו וזה מרמהו דבר זה אפילו השכל אינו מסכים עליו ולכן דבר זה הוא מתועב ושנוי אצלו ית' :

אי כמו אפשר לפרש שבא להודיענו שאפי' האומן העושה מאזני מרמה לאחרים והוא אינו משתמש בהם כלל הוא מתועב ושנוי אצלו ית' לפי שמכשיל בהם את הרבים :

בא זדון ויבא קלון וגו' · ר"ל כשבא אדם פריץ ובעל זדון לתוך חבורה של בני אדם בא עמו הקלון שכלם מזדלזלין ומתביישין ונחפרים ויש להם קלון ממעשיו הרעים אבל כשבאים בני אדם הצנועים והכשרים באה עמהם החכמה ונהנים ממנה בני אדם :

אי כמו יש לפרש בא זדון ויבא קלון וגו' ר"ל כשבא הרשע הזה שהוא בעל זדון ורשע הוא מזלזל בבני אדם וממלא בנפשם קלון במרוצו ונדופו להם מרוב גאותו ונאצותיו וכעיסי דבריו אבל של קלון יתרבה עם בני אדם שיהיו צנועים ונגיעים יאונם משיבים אותו כאולתו אלא שותקים חכמה היא להם שכנסו את עצמם מלהשיבו כפי דבריו ויעדאו שישיב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד ויקבל עונשו מן השמים :

אי כמו אפשר לפרש בא זדון וגו' כשבא מעשה זדון דהיינו אדם שעבר עבירה בזדון תכף ומיד בא לו קלון שהקלון היא דבק עם הזדון שבני אדם מבזין ומלעיגין אותו וממלאים פניו קלון על שלא חסר את אלקיו ועבר עבירה במזיד · ואת הצנועים שהם בושים שאפי' ממעשים הטובים שעושים אינם עושים אותם אלא בצנעות דבקה בהם החכמה דמרוב חכמתם הם מדקדקים בכל זה ומקיימים והצנע לכת עם אלהיך · כמאמר שהקלון דבק עם הזדון והחכמה דבקה עם הצניעות אלא שהקלון נמשך מן הזדון והצניעות נמשך מן החכמה ומשום הכי לא קאמר ואת צנועים באה חכמה כמו שאמר ויבא קלון דמשמע מינה שהחכמה נמשכת מן הצניעות אלא קאמר ואת צנועים חכמה לומר שהחכמה והצניעות דבקים זה בזה כמו הזדון והקלון אלא שהקלון נמשך מהזדון והצניעות נמשך מן החכמה :

תמת ישרים תנחם וגו' · הכוונה היא שהתמימות של הישרים והצדקות שבהם היא מנהגת אותם בדרך אשר יבשר להם כי אם היו הולכים בדרך והיו מסופקים באיזה דרך הם הולכים והיתה אחת מהשני דרכים יש בה סכנה התמימות שבהם היא מכרעת אותם ונותנת בדעתם שילכו בדרך הסלולה למען לא יגע בהם שום רע ולא צער ולא פחד וכן בענין משא ומתן וענין אחוות הצדק והיושר שבהם הוא מדריך אותם להזדווג ולהתחבר עם אנשים כשרים כמותם ולא עם אנשים בני בליעל שאינם מתביישין מן הגנבות והאיסור ועושקים אותם בממונם שנפל תחת ידם ואע"פ שאלו הישרים אינם בקיאים באנשי חמס להזהר מהם התמימות שבהם היא שומרת אותם מהם שלא יתערבו עמהם ולא יתחברו להם ונותנת בדעתם עבור התחברות להם מצדדים אחרים שאינם מצד רשע ולא יתחברו עמהם ועליהם כאמר שומר פתאים ה' שמי שהוא פתי בדבר אחד ולא ידע בגותו הקב"ה שומר אותו לבל יכשל בו · אבל הבוגדים שהם הרשעים הבוגדים בדרכי התורה הסלף והעקמימות שבהם ישדם כאלו אמר ישודדם והכוונה היא שעקמימותם ופילם להתחבר ולהזדווג עם אנשים רעים וחטאים יותר מהם שישודדו אותם ויבוזו כל יגיעם ראה מה בין הצדיקים לרשעים שהצדיקים מושגחים לטובה מהקב"ה ולא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקי' והרשעים מושגחים לרעה להיותם מתחברים עם אנשי רשע שהם קשים ומרים יותר מהם · או אם יהיו הולכים בדרך הסלף שבהם מנהיג אותם למקום לסטים וגדודי חיות ונאבדים מן העולם ופירוש ישדם ישודד נשמת' מהם ותהיה מלת ישדם מלשון שוד ושבר ולכן סמך לו פסוק

לא יועיל הון ביום עברה וגו' · לומר שביום שתתמלא סאתם של רשעים ויתמלא הקב"ה עברה עליהם לא יועיל להם הונם להצילם ממיקשי מות אלא גופם וממונם יהיו כלים ונאבדים ביום עברה אבל המעשים טובים אפי' בצדקה אחת שעושה האדם ותהיה אותה הצדקה שלמה בכל תנאים דהיינו בשיעור הראוי ולמי שהוא ראוי לה ותהיה נתינתה בכוונה שלמה

דהיינו

עַם וּתְשׁוּעָה בְּרֹב יוֹעֵץ : רַע־יֵרוֹעַ כִּי־עָרַב זָר וְשֹׂנֵא תֹקְעִים בּוֹטֵחַ : אֵשֶׁת־חֵן תִּתְמֹךְ
כָּבוֹד וְעָרִיצִים יִתְמְכוּ־עֹשֶׁר : גֹּמֵל נַפְשׁוֹ אִישׁ חָסֶד וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי : רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת־
שָׁקֶר וְזֹרֵעַ צְדָקָה שֶׂכֶר אֱמֶת : כֵּן־צְדָקָה לְחַיִּים וּמְרַדֵּף רָעָה לְמוֹתוֹ : תּוֹעֲבַת יְהוָה עִקְּשֵׁי־
לֵב

תוכחות מוסר

שמגיעות האדם להשכיל בעין השכל תכלית הענינים מתחלתן וז"ש באין תחבולות וגו' ר"ל שהמלחמה צריך לה מחשבות ועצות ותחבולו' כמ"ש כי בתחבולו' תעשה לך מלחמה וכשנעדר התחבולות יפול עם ואע"פ שהם עם רב לא יועיל להם רבויים וגבורתם וכולם נופלים לפני אויביהם ובעצת יועץ אע"פ שאינו שלם בעצה כל כך תהיה להם התשועה אפי' אחר נפילתם וז"ש ותשועה ברוב יועץ ר"ל אפשר שתהיה להם התשועה אפי' אחר הנפילה ותשועה זו אפשר שתהיה אפילו ברוב יועץ שאינו שלם כל כך בעצות שיש לו רוב העצות והתחבולות ולא כולם והיינו רוב יועץ ולא יועץ שלם בעצות אלא אין בידו אלא רובם :

רע ירוע כי ערב זר וגו' · ר"ל מי שערב לזר סופו להקרא רע כשמסרב לפרוע דמי הערבנות לבעל חוב ואחר שיקרא רע ינוצח בדין ויתחייב לפרוע לבעל חוב הממון שנכנס בו ערב ויפסיד מכיסו וז"ש ירוע ר"ל כמה שמפסיד הממון מכיסו ישבר ויתרועע אם היה ממון גדול אבל מי ששונא תוקעי כף לערבות ואין לו התחברות עמהם הוא בוטח מהתובעים אותו ממון שלא נהנה ממנו אבל אם אינו שונא תוקעי כף ומתערב עמהם ומתחבר אליהם סופו להיות למד מהם ונעשה כמותם תוקעי כף :

אשת חן וגו' · הכוונה היא לומר שלפעמים אפילו הנשים שדעתם קלה יש בהם היושר והכושר יותר מהאנשים והוא שאשת חן שחנה נטוי על כל רואיה מצד צניעותה ומעשיה הטובים תתמוך כבוד ר"ל אע"פ שהנשים אינה נוטות בענין הנישואין אלא למי שהוא עשיר ויש לו כסף וזהב לרוב כדי להתענג במאכל ובמשתה ובמלבושי שש ומשי ורקמה הנה מי שהיא אשת חן במעשים הטובים אינה תומכת בידה אלא הכבוד ולא כסף וזהב והוא שאינה רוצה להנשא אלא לבעל שהוא תם וישר וצדיק שמתכבדת בו כמ"ש בגמרא עולה עמו ואינה יורדת ובכבוד זה שמתכבדת נחמת בעלה מחמת צדקתו וכשרון מעשיו הוא בוחלת מכל התענוגים הגופניים שרגילות בהם נשים לנטות אחריהם אבל עריצים אע"פ שהם אנשים והיה ראוי להם שתהיה דעתן מיושבת עליהם ולא יקחו להם לנשים אלא זרע אנשים כשרים וצדיקים אעפ"כ לא יתמכו אלא העושר ואינם נושאים אשה אלא בת מי זהב אע"פ שאבותיה מכוערים במעשיהם :

גומל נפשו איש חסד וגו' · ר"ל מי שגומל נפשו בדברים המועילים לנפש שהם העיון והמעשה נקרא איש חסד מכל מקום שאם היתה עבודתו לקונו על מנת שלא לקבל פרס הרי הוא נקרא איש חסד על דרך האמת וגם אם היתה עבודתו לקונו לתקות שכר נקרא ג"כ איש חסד לפי שהשכר הרוחני לא ישיגנו בעה"ז ושכר הגשמי השייך לעולם הזה אינו מובטח בו שישיגנו דשכר מצות בהאי עלמא ליכא לכן ועל כן נקרא איש חסד מכל מקום כמו שפירשו ז"ל על פסוק ועשית עמדי חסד ואמת שהחסד שעושים עם המתים נקרא חסד של אמת שמע מינה שמי שעושה חסד עם המתים מפני שאין המתים משלמין לו גמולו בעה"ז אע"פ שגמולו משולם לו בעה"ב נקרא חסד של אמת הנה כמו כן מאחר שגומל נפשו ואין לו תקוה מהשכר בעולם הזה אלא לעולם הבא נקרא איש חסד ונקרא גם כן חסד של אמת :

ועכר שארו אכזרי · היינו מי שמצער גופו בתעניו' וסגופים שאינו צריך להם כגון שהוא צדיק גמור ואינו בעל תשובה או שמונע פיו מלאכול המאכלות והמטעמים ההכרחיות נקרא אכזרי על גופו שהרי הנזיר מפני שציער עצמו מלשתות יין קראתו התורה חוטא כ"ש זה שכובש תאותיו ומצער את עצמו מן הדברים ההכרחיים לגוף מלבד שנקרא חוטא אלא נקרא ג"כ אכזרי על גופו :

רשע עושה פעלת שקר וגו' · ר"ל שהרשע מוציא מפיו דבר שקר ועושה פעלה הנמשכת מהשקר שדבר שהיא להועלתו ולהנאתו ולטובתו ועושק ממון אחרים בשקריו ובתעלוליו הרעים אבל מי שהוא זורע צדקה זריעת צדקתו היא גדר ושמירה של האמת שלא ימוט ממנו ולעולם הוא רודף האמת ואין בו שום חשש גזל וחמס וכובשת ממון אחרים באיסור שמאחר שהוא מוציא ממונו מתחת ידו ומרשותו ונותנו לאחרים בתורת צדקה אע"פ שאינו חייב להם כלום איך יטול ממון אחרים באיסור נמצא כי הרשע עיקר כלי זיינו הוא השקר והכזב והצדיק שהוא זורע צדקה הוא עושה גדר ושמירה בפני האמת שלא ימוט ממנו ופירוש מלת שכר הוא לשון שמירה מלשון כל עושי שכר אגמי נפש :

כן צדקה לחיים וגו' · ר"ל כפי שנוי הפעולות שבין עושה פעלת שקר ובין זורע צדקה כן יפול השינוי בענינים הנמשכים מהם שהזורע צדקה שהיא שכר אמת היא סבה לחיים שהנותנה יחיה ויאריך ימים מצד הצדקה עצמה ומצד שהיא סימן מורה על אמתתו וצדקו ועושה פעולת שקר שהוא מרדף רעה היא סבה למותו ולהכרתתו מן העולם · אבל יש לדייק למה שינה המות מן החיים שבחיים אמר לחיים סתם ובמות אמר בכינוי למותו ולא אמר למות בלא כינוי כמו שאמר מלת לחיים בלי כנוי ויש לתרץ ולומר שהכוונה היא שמלת לחיים הוא כולל חיי הנותן צדקה וחיי המקבלה שכולם יחיו המקבל יחיה בצדקה עצמה והנותן יחיה בשכרה · אבל מרדף רעה אותה הרעה שרודף אינה סיבה אלא למותו בלבד ולא למיתת אחרים לכן שינה בין מות לחיים :

תועבת ה' עקשי לב וגו' · עקשי לב הם בני אדם אשר לבם נפתל ועקש במה שמכניסים עצמם בדינו ית' ובגזרותיו ואומרים מעשה זה שעושה הקב"ה ראוי לו לעשותו ומעשה זה אינו ראוי לו לעשותו ומהרהרים אחר מדותיו יתברך ונותנים עול בחקו ית' ובגזרותיו ובני אדם אלו הם תועבת ה' לפי שעמקו מחשבותיו יתברך ואין מי שיוכל להשיג אותם והם ברום לבבם ובעקשותו סוברים שיכולים להשיג עומק מחשבותיו ולהרהר אחריהם אבל תמימי דרך שהולכים תמיד בתמימות ומהללים ומשבחים להקב"ה על דינו ועל גזרותיו הן לטוב הן להפכו ואינם מהרהרים אחר מדותיו יתברך הקב"ה אוהבן וז"ש ורצונו תמימי דרך :

אי' נמי יש לפרש תועבת ה' עקשי לב וגו' ר"ל מי שלבם רע עם בני אדם ושונאים אותם בשביל כבודם או בשביל עשרם ומתוך קנאתם מהם הם מטילים בהם דופי ומספרים בגנותם ותאכים

לב ורצונו תמימי דרך: יד ליד לא־ינקה רע וזרע צדיקים נמלט: נזם זהב באף חזיר אשה
יפה וסרת טעם: תאות צדיקים אך־טוב תקות רשעים עברה: יש מפזר ונוסף עוד וחשך
מישר אך־למחסור: נפש־ברכה תדשן ומרוה גם־הוא יורא: מנע בר יקבהו לאום וברכה

ר רגושה   לראש

תוכחות מוסר

והאנים לאידם ושברם ושמחים בו הם נקראים עקשי לב לפי שלבם רע ונפתל ועקש וזו היא שנאת חנם ולכן הקב"ה שונאם לפי ששונאים אחרים על לא חמס בכפם אבל תמימי דרך שאינם מסתכלים ומביטים בטובות שביד אחרים אלא הם טרודים בדרכי גופם ובדרכי נשמתם להכין צדה לדרכם ואין להם בלבם שום שנאה וקנאה מאחרים הקב"ה אוהב אותם וזהו שאמר ורצונו תמימי דרך:

יד ליד לא ינקה רע וגו' · ר"ל כשתבא הרעה לעולם פתאום מי שהוא אדם רע אפי' יעשה כמה השתדלות להנצל מאותה רעה לא יועיל לו ולא ינצל שכיון שהרעה היא פתאומית לא נזהר קודם בואה להשמר ממנה ומי שהוא אדם רע הוא מוכן ומזומן למקרי הזמן כי עונותיו ילכדונו את הרשע · ועוד שאין הקב"ה משגיח עליו להצילו מרעתו אלא מניח אותו למקרי הזמן לפיכך מוכרח הוא שלא ינקה אדם רע מאותה הרעה אבל הצדיקים אינם מוכנים ומזומנים למקרים וכשתבא להם הרעה פתאום הם עומדים לפניו ית' להתפלל ולבקש על נפשם והקב"ה משגיח עליהם בעין החמלה והחנינה ומציל אותם מרעתם ולא זו אף זו אלא אפי' הזרע של צדיקים שהם קטנים ואין להם שום זכות להנצל מהרעה זכות אבותם מסייעתם ונמלטים מן הרעה בזכות אבותיהם הצדיקים וז"ש וזרע צדיקים נמלט ר"ל אפי' זרעם נכון לפניהם עמם ולא ינזקו כלל:

נזם זהב באף חזיר וגו' · ר"ל כמו הנזם זהב שבאף חזיר שמתוך שהוא תמיד מחטט אשפתות הוא מבאיש ומסריח הנזם שבאפו כן האשה שהיא יפת תואר ובעלת יופי והיא סרת טעם שמעשיה מכוערים ורוצה בפריצות ובתפלות מתעבת ומנוולת את יופיה במעשיה הרעים וראויה לכנוי אדם שהיא כעורה:

תאות צדיקים אך טוב · ר"ל שהצדיקים אינם מבקשים ומתאוים מטובות העוה"ז אלא מעט לצורך מחייתם וספוקם ואינם להוטים לקבץ הממונות אפי' בהיתר וכ"ש שאין שייך בהם גזל וחמס ולכך הם מובטחים מהיזק והפסד ומהסכנות שמגיעו לבני אדם על ידי רדיפת הממון אבל הרשעים לא יספיק להם כל הממון שבעולם למלאת תאותם ורצונם ובכל מה שיוסיפו לקנות מקניני העולם תתחזק תאותם יותר ממה שהיתה קודם קנותם הקנינים ואש חמדת הממון יוקדת בקרבם תמיד והולכת ומתחזקת עד אשר יתנו אל לבם לקנות הממון בתחבולות ומרמות וברשע ובאלמות וגוזלין וחומסים ומתוך כך יבואו לסכנות עצומות המאבדין אותם מן העולם הזה מלבד עונשם בעוה"ב · וז"ש תאות צדיקים אך טוב ר"ל מעט מהטוב שמלת אך היא מיעוט כנודע ולכן הם מובטחים מאיבוד נשמתם בין בעולם הזה ובין בעולם הבא · אבל תקות הרשעים ותאותם לקיבוץ הממונות היא עברה ר"ל תכלית תקותם עברה וזעם ומשלחת מלאכי רעים בין בעוה"ז ובין בעוה"ב:

יש מפזר ונוסף עוד וגו' · ר"ל לא כל מפזר נוסף לו אלא יש מפזר ונוסף לו ויש מפזר שאין נוסף לו שהמפזר לדבר הרשות לצורך עצמו אינו מובטח בתוספת אבל יש מפזר לדברי שמים כגון המפזר צדקה לעניים שנותן להם בשופע ובפיזור יותר מהראוי לו מובטח הוא שנוסף לו עוד ויש לדייק כיון שאמר ונוסף למה ליה להוסיף מלת עוד וכן במאי דקאמר אך למחסור למה ליה מלת אך והיה די לומר וחושך מיושר למחסור · ויש לומר שבא להודיענו שמי שהוא מפזר ונותן לצדקה יותר מהראוי לו ליתן כגון שראוי לו ליתן חצי סלע לצדקה ונותן סלע מלבד מה שמשלם לו הקב"ה הסלע שנתן אלא מוסיף ונותן לו שני סלעים אחרים והיינו דקאמר ונוסף עוד רומז לשני תוספות שנותן לו מלבד הסלע שנתן שהם ג' סלעים אבל מי שהוא חושך ממדת היושר דהיינו שראוי לו ליתן סלע שלם ולא נתן אלא חצי סלע מלבד שהפסיד חצי סלע שנתן שאינו משתלם לו אלא עוד מפסיד שני חצאי סלע מכיסו דהיינו שמפסיד סלע וחצי סלע והיינו דקאמר אך למחסור מלת אך שהיא מיעוט רומזת למחסור אחד ומלת למחסור רומזת למחסור שני וא"כ מי שהוא מפזר ישלם לו הקב"ה שלשה סלעים ומי שהוא חושך מיושר מפסיד סלע ומחצה · אך קשה דקיימא לן דמרובה מדה טובה ממדת פורענות וכפי מה שאמרנו הרי הם שוים · ויש לומר דהכי פירושו אע"ג דבמדה טובה מוסיף לו על הסלע שנתן פי שנים בחושך מיושר שהיא מדת פורענות אינו מפסיד יתר על חצי סלע שנתן לצדקה אלא חצי סלע אחר ותו לא והיינו דקאמר אך למחסור ר"ל אע"ג שבמדה טובה יתוספו לו שני תוספות במדה רעה שהוא חושך מיושר אין לו אלא חסרון אחד דפירוש אך למחסור דמלת אך ממעטת למחסור אחד משני מחסורים שהיה לו להפסיד כפי המדה טובה ואין לו אלא חסרון אחד יתר על החצי סלע שנתן ואם כן במדה טובה משתלם לו שלשה סלעים ובמדה רעה שהוא חושך מיושר אינו מפסיד אלא שני חצאי סלע ואם כן מרובה מדה טובה ממדת פורענות:

נפש ברכה תדשן וגו' · ר"ל נפש היפה שהיא מברכת לבני אדם ומתפללת עליהם לפי שהם צריכין לברכה ולתפלה כגון המצטערים בשביל שיבוא מצערם והחולים בשביל שיתרפאו והעניים בשביל שיזדמן להם טרפם ומקיימת אותה הנפש תדושן בעונג הנפשיי ולפי שהנאת בני אדם מאותה הנפש היא הנאה רוחנית ולא גשמית שהרי אינו נותן להם כלום וההנאה הרוחנית היא חשובה יותר מההנאה גשמית כמ"ש ז"ל הנותן צדקה לעני מתברך בשש ברכות והמפייסו מתברך באחד עשר ברכות לכן שכרו ג"כ על זה הוא שכר רוחני בעוה"ב · ומי שהוא מרוה לאחרים הצריכים ומשביע אותם שהיא הנאה גשמית כמו שהוא השביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב כן גם הוא יהיה שבע לעולם ולא יצטרך לבריות וז"ש ומרוה גם הוא יורה · ופירוש יורה לשון הווה שפירושו גם הוא יהיה שבע לעולם ואין פירושה לשון עתיד שבודאי לא השביע אחרים אם לא היה שבע:

אי נמי אפשר לפרש נפש ברכה וגו' ר"ל נפש שמשפעת ברכה לזולת דהיינו שמלמדת את בני אדם מחכמתה וממוסריה ומדעותיה הזכות והצלולות ומדרכת אותם בדרכי היושר היא תדושן בעונג הנפשיי כמו שאמרנו שכנגד הנאה רוחנית שנהנו ממנה בני אדם היא ג"כ תתענג בשכר רוחני · זאת ועוד ומרוה גם הוא יורה רוצה לומר מי שמרוה לאחרים מחכמתו ומחריפותו ומפלפולו גם הוא יורה ר"ל גם הוא יוסיף לקח ורווי אחר רווי

כמה

אֱרָב־דָּם וּפִי יְשָׁרִים יַצִּילֵם׃ הָפוֹךְ רְשָׁעִים וְאֵינָם וּבֵית צַדִּיקִים יַעֲמֹד׃ לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל־
אִישׁ וְנַעֲוֵה־לֵב יִהְיֶה לָבוּז׃ טוֹב נִקְלֶה וְעֶבֶד לוֹ מִמִּתְכַּבֵּד וַחֲסַר־לָחֶם׃ יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ
בְּהֶמְתּוֹ וְרַחֲמֵי רְשָׁעִים אַכְזָרִי׃ עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים חֲסַר־לֵב׃ חָמַד רָשָׁע
מצור

תוכחות מוסר

מן העולם :

מחשבות צדיקים משפט וגו' • ר"ל המחשבות וההתחכמות שמתחכמין הצדיקים וחוקרין ודורשין על איזה דבר מה כדי להציל עצמם מהפסד ממון או כדי להרויח ממון אינו אלא על פי הדין והמשפט ואין באותה המחשבות שום חשש איסור אלא חושבין מחשבות לתועלתם והמחשבות בנויים על הצדק והדין והמשפט אבל תחבולות הרשעים והתחכמותם אינו אלא מרמה לרמות את חבריהם במיני מרמות ותחבולות ומרויחים הממון שלא כדין וכשורה :

דברי רשעים ארב דם וגו' • ר"ל דברי רשעים ותחבולותיהם על אחרים לקפחן ולאבדן הם ארב דם להם כי המארב שאורבין לאחרים בדבריהם אותו המארב הוא להם כי יתפשו במזמות זו חשבו וישוב עמלם בראשם וצדיק מצרה נחלץ ויבוא רשע תחתיו במלא כי פיהם מכשולם ומפילם. במשמורות כל יקומו אבל פי ישרים הוא בהפך כי אם קרה להם מקרה רע ח"ו ונתפסו ביד המלכות או ביד הלסטים פיהם יצילם ובצדקתם יצילו עצמם בפיהם בדברי חכמה ודעת כי החכמה תחיה בעליה ולא יוזקו כלל :

הפוך רשעים ואינם וגו' • ר"ל זאת העצה היעוצה על הרשעים לאבדם מן העולם שאם אין אתה יכול להפילם ולהשפילם עשה זאת אפוא בני והנצל מאד והוא הפוך רשעים ממקומם ועקור דירתם ממקום שהם יושבים בו ויגלו למקום אחר לפי שבמקומם הם מכירים הלסטים והרשעים כמותם להתחבר אליהם ומכירים האנשים שיש להם ממון לגזלם ולחמסם ולגנוב ולשלול אותם ובקיאים במחבואות העיר להסתר ולהתחבא בהם מפני רודפיהם אבל כשיגלו למקומות אחרים אינם בקיאים בהם ולא באנשיהם ואעפ"כ אינם עוזבים דרכם ועלילותם ולסטיותם ומתוך שאינן בקיאים בטיב העיר ואנשיה בנקל הם נאחזים במצודה רעה ונאבדין מן העולם ושם נפלו פועלי און דחו ולא יכלו קום ובית דירה שהיה להם בעירם שכנו בו אחרים ונעקר שמם ממנו ונקרא על שם אחרים ואבד זכרם מן הארץ וז"ש הפוך רשעים ואינם ר"ל כשתהפוך אותם ממקומם למקום אחר ואינם הכוונה היא שיהיו כלא היו לפי שאבד זכרם ממקומם וממקום אחר אבל בית צדיקים יעמוד ר"ל לא תבעיא הצדיקים עצמם שלא יגע בהם שום רע ולא יוזקו כלל ולא יהיו נהפכים ממקומם למקום אחר אלא אפי' ביתם יעמוד על שמם תמיד ולא יהיה שמם זז ממנו תמיד שלא יהיו נצרכין למוכרו אלא יעמוד על שמם תמיד • ויש לפרש מלת הפוך כמו הפכה שהיא שם דבר ורוצה לומר כשיהפוך הקב"ה את הרשעים ממקום למקום ואינם כי תבקשם ולא תמצאם :

לפי שכלו יהולל איש וגו' • ר"ל שלא נבדל האדם מן הבהמה אלא בדעת ובינה והשכל וא"כ כמו שיש הבדל בין אדם לבהמה כן יש הבדל בין אדם לאדם שכל אחד יהולל כפי דקות שכלו ותבונתו ויהיה האדם ששכלו דק מהולל ומשובח יותר ממי שהוא פחות ממנו בדקות השכל אבל מי שהוא נעוה לב ששכלו ולבו מעוקשים ומפותלים ואין לו ישוב הדעת כלל ועיקר אדם זה לא שייך שום הלול כלל אלא אדרבה יהיה לבוז ולזלזול ולחרפה ולקלס ויהיה גרוע מבהמה לפי שהבהמה לא ניתן לה שכל כלל אבל זה שניתן לו שכל והשליך שכלו ומתנהג כפי רצונו הוא גרוע ממנה :

טוב נקלה וגו' • ר"ל אדם שמזלזל בעצמו לעשות צרכי עצמו בשאין לו אחר שיטפל בו לעשות לו מה שצריך טוב לו להטפל הוא בעצמו אע"פ שהוא מזדלזל בכך מאחר שאין לו מי שיטפל בו לעשות לו כל הצריך לו אבל מי שיש לו מי שיטפל בו לעבוד עבודתו אין ראוי לו לזלזל בכבודו ולעשות אפי' צרכי עצמו בידו לפי שזלזול הוא לו • ובא להודיענו שהע"ה שמי שהוא מזלזל בעצמו להיות נקלה ולעשות צרכי עצמו בידו אע"פ שיש לו עבד שיטפל בו לעשות לו כל הצריך לו שהדבר זה אין ראוי לו לעשותו כיון שיש לו עבד לשמשו ולעבוד עבודתו אעפ"כ הוא טוב ממי שהוא מתכבד ורוצה באחרים שישמשוהו והוא חסר לחם לפי שאדם זה סופו להזדלזל זלזול גדול במה שהוא גונב וגוזל וחומס אחרים מפני חסרון כיסו ונהפך לו הכבוד בקלון. גדול • והכי פירושא דקרא יותר טוב מי שיעשה עצמו נקלה ומזלזל בכבודו לעשות צרכי עצמו בידו אע"פ שיש לו עבד לשרתו ולשמש במקומו ממי שהוא מתכבד וחסר לחם לפי שהנקלה זלזולו קל יותר מזלזול המתכבד :

יודע צדיק וגו' • ר"ל ראוי לאדם להיות יודע נפש בהמתו ולהתקרב אליה לעשות לה כל צרכיה כגון המאכל וכל הדברים הצריכים לה ואע"פ שצריך לרחם על הבהמה מכל מקום הרחמים על הרשעים נקראים אכזריות שטוב הוא להם ליסרם ביסורין גדולים אולי ישובו ממעקשם • ופירוש מלת יודע כמו וידע אלהים :

עובד אדמתו ישבע לחם וגו' • ר"ל מי שהוא בעל דעת ורואה את הנולד ועובד אדמתו עבודה הצריכה לה הנה הוא ישבע לחם ממה שתוציא האדמה אבל מי שמניח אדמתו בור ואינו עובדה ורודף אחר הפוחזים רקים ומתעסק עמהם בדברי פחזות ושחוק והתול ודברי הבאי ובטלה הנה הוא חסר לב לפי שיחסר לחמו ואין לו פת בסלו ואין לו מה לאכול :

חמד רשע מצוד רעים וגו' • ר"ל הרשע חמד לצוד רעים כמותו במצודה רעה כדי לאבדם ולשלול רכושם ובשאומרים לו למה תחמוד דבר בזה להרוג נשמות ולשלול את הונם וקניינם והוא משיב להם תשובה נצחת ונותן טעם לפגם ואומר כי אני שורש צדיקים ורוצה אני להתגרות באנשים שהם רעים וחטאים לבערם מן העולם וז"ש ושרש צדיקים יתן ר"ל יתן טעם לחמדתו מצוד רעים :

אי נמי אפשר לפרש חמד רשע לצוד רעים וחמד גם כן שורש צדיקים שהוא הצדיק יתן לו רשות לצוד אותם ותהיה מלת חמד חוזרת ג"כ לסיפיה דקרא :

אי נמי יש לפרש חמד רשע מצוד רעים וגו' כי הרעים האלו יש להם תוקף וכח ואיילות יותר מן הרשע כגון שהם קרובים למלכות וכיוצא ולכך חמד רשע אותו התוקף שבידם להיות אצלו ובידו כדי להוסיף רשעה על רשעתו אבל שרש צדיקים שהוא הצדיק יניח גדולתו ונשיאותו ורבנותו ולא ישתמש בהם מרוב ענותנותו וז"ש ושרש צדיקים יתן ותהיה מלת יתן מלשון
ולא

מצוד רעים ושרש צדיקים יתן: בפשע שפתים מוקש רע ויצא מצרה צדיק: מפרי פי־
איש ישבע־טוב וגמול ידי־אדם ישוב לו: דרך אויל ישר בעיניו ושמע לעצה חכם:
אויל ביום יודע כעסו וכסה קלון ערום: יפיח אמונה יגיד צדק ועד שקרים מרמה: יש
בוטה כמדקרות חרב ולשון חכמים מרפא: שפת־אמת תכון לעד ועד־ארגיעה לשון שקר:

ישיב ק׳ מרמה

תוכחות מוסר

ולא נתן סיחון את ישראל שתרגומו ולא שבק :

בפשע שפתים וגו׳ · הרב בעל חשק שלמה פירש שאפילו בפשע שפתים שפושע אדם רע בשפתיו ומדבר תועה אותו דבור הוא לו למוקש ויתפש בו ונאבד מן העולם אבל הצדיק אפי׳ יהיה בתוך הצרה ח״ו הוא יוצא ממנה וכיוצא · ואני אומר שפירוש בפשע שפתים היינו שאפי׳ בפשע היוצא מהשפתים בלבד בלי כוונת הלב שנכשל בלשונו והוציא מפיו דבר פשע כשגגה שיוצאה מפי השליט אפי׳ הכי אותו הפשע הוא לו למוקש ויהיה סבת נפילתו אבל הצדיק יוצא אפי׳ מתוך הצרה אבל יש לדייק במלת ויצא שהוא לשון עבר ולא היה לו לומר אלא ויוצא מצרה צדיק שהוא לשון הווה לכן אני אומר דקרא מיירי ברשע שהוא רודף אחר הצדיק להפילו ולהפילו שכן דרך הרשעים להתגרות בצדיקים מקנאתם בהם אם כן כשהרשע נכשל בשפתיו ונפל בתוך פח המוקש כבר יצא הצדיק מהצרה שהיה חושב לעשות לו הרשע :

מפרי פי איש וגו׳ · ר״ל הצדיק שמוכיח לרשע וממשיך את לבו לעבודתו ית׳ לעשות מעשים טובים אותם המעשים טובים שנקראים מפי איש שהוא הצדיק שנקרא בשם איש שהוא לשון חשיבות במלא שהמעשים הטובים שעושה זה שנמשך לעבודתו ית׳ נקראים פרי פי איש ואמר שמאותם המעשים הנקראים פרי ישבע טוב האיש הצדיק שהכניס אדם זה לתחת כנפי השכינה לפי שהוא גרם לו ועשה אותו להכנס לעבודתו יתברך והוא הטוב ההוא אשר ייטיב ה׳ לצדיק הוא שכר מעשה כפועל אע״פ שהוא לא טרח ולא עשה שום מעשה בידים לאדם זה אלא בדבריו הנעימים החזירו למוטב אעפ״כ הקב״ה מעלה עליו כאלו טרח ועשה מעשה בפועל ידים ונותן לו שכר מעשה וז״ש וגמול ידי אדם ישיב לו ר״ל ישיב לו גמול מעשה ידים ולא גמול הדבור בלבד ונראה לי שזהו מ״ש רז״ל גדול המעשה יותר מן העושה ר״ל אע״פ ששכר המעשה והעושה הם שוים מאחר שהשכר שנוטל המעשה על הדבור הוא שוה לשכר שנוטל העושה על המעשה א״כ המעשה הוא גדול מן העושה :

אי נמי אפשר לפרש מפרי פי איש ישבע טוב כמו שאמרנו ושמא תאמר מאחר שהצדיק גרם לאדם זה לחזור לעבודתו ית׳ ולעשות מעשים טובים מעשים אלו אינם נקראים אלא על שם הצדיק והרי אדם זה אינו אלא כשלוחו של צדיק ואינו נוטל שכר כלל על מעשיו הטובים וכל השכר אינו אלא לצדיק לזה אמר וגמול ידי אדם ישיב לו ר״ל גם העושה ישיב לו הקב״ה גמול על מעשה ידיו והשתא אתי שפיר מאי דאמר בתחלת הפסוק מלת איש ובסופו מלת אדם משום דתחלת הפסוק מדבר באיש הצדיק המעשה שהוא לשון חשיבות וסוף הפסוק מדבר בעושה שהוא פחות מן המעשה ולכן קראו אדם סתם ולא איש :

דרך אויל ישר בעיניו וגו׳ · ר״ל שהאויל מפני שדרכו ומנהגו תמיד באולת ודש בה לפיכך דרכו ישרה בעיניו ואינו מסתפק בשום רעה שתגיע לידו לשאול עליה עצה מאחרים אם יעשה אותה אם לאו לפי שזה דרכו בשל לו וכמ״ש ז״ל שמי שעבר עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר אבל מי שנתקלא במעשה האויל אבל הוא רוצה לשמוע עצה מאחרים אם יסכימו עמו לעשות כמעשיו אם לא זה נקרא חכם שכיון שלא רצה לעשות מעשה אויל עד שימלך באחרים ושומע עצה מפיהם אם יסכימו עמו אם לאו ותלה הכנתו בעצת היועצים בודאי הגמור שהיועצי׳ לא יסכימו עמו ויבדל ממעשה האויל ולא יעשה אותו :

אי נמי אפשר לפרש דרך אויל ישר בעיניו וגו׳ · ר״ל שדרכו לא הישר אלא בעיניו ולא בעיני אחרים ואעפ״כ מרוב אולתו וזדונו מבטל דעת אחרים המגנים את מעשיו ועושה הישר בעיניו אבל אם הוא מקבל עצת היועצים ומבטל את דעתו מפני דעת אחרים זה נקרא חכם :

אויל ביום יודע כעסו וגו׳ · הכוונה היא לומר כי מן הידוע שצריך האדם לשמור עצמו מהכעס כי כעס בחיק כסילים ינוח ואמר שהאויל אינו שומר עצמו מהכעס כי כולו עמל וכעס ובלילה הוא מתכעס ומרוב כעסו החזק והאמיץ כשיתכעס בלילה לא תתקרר דעתו ביום מאותו כעס שנתכעס בלילה אלא יעור בבקר אותו הכעס שבלילה ויודע לבני אדם ביום כעסו שנתכעס בלילה לפי שכעסו חזק ותקיף אבל מי שנתכעס בלילה ואחר כך כשישכך דעתו והרגיש שהכעס הוא קלון וחרפה למתכעס ולמחר הוא כוסה הקלון של הכעס שנתכעס בלילה ומראה פנים צהובות כאלו לא נתכעס מעולם זה נקרא ערום שהרגיש באולתו ובכעסנותו והעלים אותם :

יפיח אמונה יגיד צדק וגו׳ · ר״ל מי שהוא מדבר באמת ובאמונה ושוא ודבר כזב הרחיק ממנו בודאי הגמור שיגיד צדק על עצמו אפי׳ בדבר שמתחייב בו ומי שהוא בעל כזב ומרמה הוא מעיד עדות שקר לאחרים אפי׳ אין לו לא הפסד ולא ריוח והכי פירושא דקרא ועד שקרים הוא מי שהוא בעל כזב ומרמה :

יש בוטה וגו׳ · ר״ל כי יש אדם שמבטא בשפתיו ומדבר דברים שאין נראה בהם שום דופי וגנאי לשומעים אותם והם כמדקרות חרב לאחד מן השומעים אותם שמרגיש שחבירו רומז לו שום דופי וגנאי באותן הדברים בהעלמה והסתרה ומראה עצמו כאלו מסיח לפי תומו ואין לו שום כוונה רעה באותן הדברים שלזה המשילן למדקרות חרב שכמו שהנדקר בחרב החרב נכנסת בבשרו ומתכסה בו אדם זה דקר את חבירו בדברים מכוסים ונעלמים והם של דופי וגנות וכשמרגיש הנדקר בדופיין וגנותן ומקפיד על חבירו שדקרו כדקר כקוץ בבשרו לשון חכמים היא מרפא להנדקר בהבנתם ובדקות שכלם שאם ראו בעין שכלם שבאמת ובאמונה דקר זה לחבירו באותן הדברים הם מוכיחים אותו בתוכחת מגולה לפני הנדקר על שרמז לו בדבריו גנות ודופי שאין בו ודבר עליו תועה וחשדו בדבר שאין בו ובתוכחת זו שמוכיחין לדוקר יתרפא הנדקר ואם ראו בעין שכלם שאדם זה לא נתכוון לדקור את חבירו אלא לפי תומו בלי כוונה רעה כ״ש שיתרפא ממדוחו בלשון חכמים שחקרו ודרשו בענין ובררו שאין בדברים שום רמז של דופי וגנות לחבירו נמצא שלשון חכמים היא מרפא לנדקר מכל מקום :

שפת אמת תכון לעד וגו׳ · מורינו הרב בעל חשק שלמה

פירש

מִרְמָה בְּלֶב־חֹרְשֵׁי־רָע וּלְיֹעֲצֵי שָׁלוֹם שִׂמְחָה׃ לֹא־יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק כָּל־אָוֶן וּרְשָׁעִים מָלְאוּ רָע׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה שִׂפְתֵי־שָׁקֶר וְעֹשֵׂי אֱמוּנָה רְצוֹנוֹ׃ אָדָם עָרוּם כֹּסֶה דָּעַת וְלֵב כְּסִילִים יִקְרָא אולת

תוכחות מוסר

פירש וזהו לשונו הכוונה לומר שהשפה המדברת אמת תכון לעד ולא ימצא שקר בדבריו כאשר יחקרון עליו על דבורו כי יהיה עומד בדבורו תמיד למה שהוא אמת ויציב ואולם לשון שקר ועד ארגיעה לכך שיר"ל שכאשר תעבור עליו רגע אחד ושעה אחת ויחזרו עליו לחקור מליו ימצא שהוא משנה בדבורו ויראה לעין כל כי שקר מליו. וגם פירש פירוש אחר וז"ל וגם י"ל שירצה לומר שהאיש אשר יתנהג בהתחלתו להיות לו שפת אמת והורגל בכך הנה הוא הולך ומוסיף באותה מדה ומתכוננת בו לעד וכל כך תהיה לשונו מתכוננת בו עד שכאשר ישמע לשון שקר לא יוכל סבול ויעמוד מתוך קנאתו על דבר אמת לרוצץ ולשבר אותה הלשון של שקר ויוציא את האמת לאמתו ותהיה מלת ארגיעה מענין רוגע הים ומלה מקור והאלף נוסף מענין אותיות האמ"תי הנוספות. ואפשר שתהיה האל"ף מהאי"תן ויר"ל שפת אמת תכון לעד וכל כך תכון עד שיהיה בעל שפת אמת אומר על עצמו ארגיעה לשון שקר יר"ל אשברהו ואבטלהו כי דובר שקרים לא יכון לנגד עיני. וכן ג"כ תהיה מלת ארגיעה מלשון מרגוע. ויר"ל שכל כך תכון בו שפת אמת עד שתשקיט ותניח לשון שקר כלומר שיבטל כל דוברי שקרים מלדבר שקריהם והאל"ף תהיה אם נוספת או אל"ף האי"תן עכ"ל ז"ל. ואני הקטון דלית דכוותי מלרע סומך על דבריו כמה שפירש מלת ארגיעה מלשון שבר כמו רוגע הים ומלשון מרגוע ואומר שפירוש שפת אמת תכון לעד וגו' ר"ל מי שדרכו לדבר דבר אמת ואינו מוציא דבר שקר מפיו שפתו תכון לעד ר"ל ששפתו תהיה בהתכוננותה לעד לעולם ואין לו עקימת שפתים לדבר שקר וכזב ועד ארגיעה לשון שקר ר"ל שלא יוציא דבר שקר מפיו אלא בשעה שעושה מרגוע ומנוחה ושלום בין בני אדם ומבטל המחלוקת שבשקר זה הוא מצוה ג"כ כמו שאמרו ז"ל משנין מפני השלום ולמדו דבר זה מהקב"ה בענין שרה ששינה מפני השלום כמה שאמר לאברהם למה זה צחקה וגו' ואני זקנתי וכן הוא ישוב הכתוב שפת אמת תמיד תהיה בהתכוננותה ולא השפה מנהגה עד הזמן שתרצה לעשות מרגוע ומנוחה ושלום בין בני אדם ולא יהיה לבם חלוק זה מזה ומבטלת ומונעת המחלוקת שלא תקום ולא תהיה אז אומרת לשון שקר משום מצוה ותהיה האל"ף שבמלת ארגיעה או נוספת או אל"ף האי"תן. וכן יש לפרש שפת אמת תכון לעד כמו שפירשנו. ועד ארגיעה לשון שקר ר"ל שמי שהוא רגיל להוציא מפיו דבר שקר תמיד אינו מדבר אמת אלא במקום שאם הוא מדבר שקר יבואו אחרים שישברו לשונו וירצצוהו ויכחישו אותו ותגלה רעתו בקהל שהוא דובר שקרים והכי קאמר שפת אמת תכון לעד ולא תדבר לעולם אלא דבר אמת ועד ארגיעה ר"ל עד הזמן שיבוא שבר של לשון שקר שהם שמכחישים אותו אז לשון שקר מדברת אמת אבל במקום שאין שבר לשון שקר לעולם היא מדברת שקר. או יהיה פירושו כמו הפוך וכאלו אמר ולשון שקר עד ארגיעה ור"ל שלשון שקר לא תדבר האמת אלא במקום שברונה אבל לעולם היא מדברת שקר. והאל"ף שבמלת ארגיעה היא נוספת ולא אל"ף האי"תן:

מרמה בלב חורשי רע וגו'. ר"ל שהמרמה היא תמיד מצויה בלב חורשי רע שהם המבקשים להפריד בין האחים והאוהבים והקרובים ולעורר קטטה ביניהם ולחלק לבותם ולריבים הם תחבולות ומרמות ושקרים לדבר זה ולכן המרמה תמיד מצויה בלבם אבל ליועצי שלום שהם מבקשים תמיד עצות ותחבולות לתווך שלום בין בני אדם תמיד השמחה בלבם מצויה לפי שהם עסוקים בא' מעמודי העולם שהוא השלום:

לא יאונה לצדיק כל און וגו'. הכוונה שהצדיק כיון שהוא נזהר ונשמר שלא יצא מתחת ידו און ועמל ושלא יהיה נכשל בשום דבר שיש בו חשש איסור הקב"ה מסייעו ויגמור עליו לטובה כפי כוונתו שלא יזדמן לו כל און שיכשל בו שלא מדעתו ונמצא שהוא נקי מכל און כי האון שיודע בו ומרגיש בו הוא נזהר ונשמר ממנו והאון שאינו מרגיש בו הקב"ה שומר אותו ממנו כמה שאינו מזמנו לידו ע"ד שומר פתאים ה' אבל הרשעים בהפך מזה שהם מלאים מכל רע שכיון שהם עושים רע ואינן נזהרים מלעשותו הנה עבירה גוררת עבירה עד שיהיו מלאים מכל רע ויהיו כוללים כל הרעות לעשותם בהפך מן הצדיק שהוא שמור ונצור מכל און:

תועבת ה' שפתי שקר. מורינו הרב בעל חשק שלמה ז"ל פירש הכתוב במי שמבטיח ואינו עושה שתועבת ה' שפתי שקר היינו מבטיח בפיו ואינו עושה שזהו שפתי שקר ועושי אמונה רצונו היינו שמאמת את דבריו ומקיים מה שאמר בפיו. ואני אומר שהכתוב מדבר במי שמחזיק טובה לעצמו שאומר עשיתי לפלוני טובה או נתתי לפלוני מתנה והוא לא עשה ולא נתן כלום אלא שקר ענה באחיו והכתוב אחז לו שני קצוות ואמר תועבת ה' שפתי שקר שהוא המחזיק טובה לעצמו שעשה ונתן והוא לא עשה ולא נתן כלום אדם זה הקב"ה שונאו כי שתים רעות עשה אחת על שלא עשה כלום למי שראוי לעשות והשנית שדבר שקר ואמר שעשה והוא לא עשה אבל מי שעשה טובה עם חבירו והזכירה בפיו ואמר עשיתי עם פלוני כך וכך אינו שנאוי אצלו ית' שהרי עשה ואינו אהוב שגלה לאחרים טובה שעשה לחבירו ואדם זה לא הוזכר בכתוב ולא הזכיר הכתוב אלא שני הקצוות כמו שאמרנו שהם אחד ששונא אותו ואחד שרוצה בו והאמצעי ממילא משמע ומי שהוא שונא אותו יתברך כבר זכרנו אותו ומי שרוצה בו הוא שעושה הטובה לחבירו ואינו מזכירה לאחרים אלא עושה בלבד ואינו אומר כלום והיינו דקאמר ועשי אמונה רצונו ר"ל רצונו הוא במי שעושה בלבד ואינו מזכיר כלום ממה שעשה ואם תאמר דכפי זה לא היה לו לומר אלא ועושים רצונו ר"ל שהעושים ואינם אומרים הוא רצונו ולמה לו לומר מלת אמונה יש לתרץ ולומר שבא להודיענו שלמות הענין כדי שיהיה רצונו יתברך ויעלה לפניו ענין זה לרצון והוא שאם המעשה הזה שעשה אדם זה הוא אמת ואמונה לעשותו כגון שעשה טובה זו לאדם כשר והגון הכשר לטובה זו ולא אמר כלום ממה שעשה הרי ענין זה שלם מצד המקבל ומצד הנותן אבל אם עשה טובה זו לאדם שאינו כשר לה או לאדם רשע הרי ענין זה אינו שלם מכל צדדיו שאינו שלם אלא מצד הנותן ולא מצד המקבל לכן גם לפניו יתברך אין בו שלמות הרצון שהרי הוא חסר מצד המקבל שאינו צריך או שאינו ראוי:

אדם ערום כסה דעת וגו'. ר"ל אדם שהוא ערום כוסה את דעתו ואינו מפרסם דעותיו וחריפותו מאליו אלא הוא שותק ואינו מגלה דעתו ושכלו אלא בעת הצורך ששואלים אותו

בני

אולת: יד־חרוצים תמשול ורמיה תהיה למס: דאגה בלב־איש ישחנה ודבר טוב ישמחנה: יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם: לא־יחרך רמיה צידו והון־אדם יקר חרוץ: בארח־צדקה חיים ודרך נתיבה אל־מות:
יג בן חכם מוסר אב ולץ לא־שמע גערה: מפרי פי־איש יאכל טוב ונפש בגדים חמס:
נצר

תוכחות מוסר

בני אדם להגיד להם דעתו על דבר מה לראות מה ידבר ומה היא העצה שיתן להם על אותו דבר. אבל לב כסילים יקרא אולת ר"ל שהאולת שבלבו הוא מפרסם אותה ומכריז בה וקורא בקול גדול להודיע לבני אדם אולתו וכסילותו:

יד חרוצים תמשול וגו'. ר"ל יד חרוצים שהם חריפים ושנונים ומקבצים הממון בחריצותם וזריזותם מתוך חריצותם וזריזותם ידם תמשול שממנים אותם מושלים וקצינים ונגידים על איזה דברים שראוים להיות ממונים עליהם אבל יד שמקבצת ממון על ידי רמיה ותחבולה ולא על ידי חריצות לא די שלא תמשול מפני הרמאות שבה אלא אדרבה תהיה למס ר"ל שתהיה משועבדת ביד אחרים שמפני חשד הרמאות שבה הכל מושלים בה ומזלזלין אותה:

דאגה בלב איש וגו'. ר"ל דאגה שתכנס בלב איש גבור חיל שהוא שלם בעיון ובמעשה ישפילנה וישליכנה ארצה לפי שאינו מתפעל ומשתומם ממקרי העולם הזה ומינוכותיו וצרותיו ומכל הרעות הזמניות ולכן כל יגון ודאגה שיקרו לו הוא מסכיל אותם ולא ישית לבו להם כי העולם הזה הוא עולם התמורות והחלוף ולא די שמשפיל הדאגה וישליכנה ארצה אלא תכף ומיד כשעוסק בתורה יהיה שמח כי פקודי ה' ישרים משמחי לב וז"ש ודבר טוב ישמחנה ר"ל כשעוסק בתורה שנקראת טוב כמו שנאמר כי לקח טוב וגו' תכנס השמחה בלבו במקום הדאגה אבל יש לדייק במלת ישמחנה דקאמר דלא היה לו לומר אלא ישמחנו דקאי על מלת איש ולא ישמחנה דלא שייך מלת ישמחנה על הדאגה. לכן אני אומר דהכי פירוש הדבר שאמרו רז"ל שצריך האדם לומר טוב אפי' על הרעה המגעת לו כמו שמצינו שאמרו רז"ל לעולם יהא אדם רגיל לומר כל מאי דעבדין מן שמיא לטב א"כ אין רע יורד מן השמים ובשתבא הרעה לבני אדם נראה להם שהוא רעה ואינה אלא טובה ואינם מרגישים בה וכן מצינו בנחום איש גם זו שהיה אומר על כל הרעה שהגיע אליו גם זו לטובה א"כ מאחר שצריך האדם לומר גם על הרע שהוא טוב דבר זה ישמחנה לדאגה ר"ל שתהפך הדאגה לשמחה לפי שנקראת הרע טוב והוא שכל היסורין והמקרים רעים שיקרו לאדם בעוה"ז הם לטובה שאם היה ביד האדם עון אשר חטא הרי הרעות המגיעות אליו ממרקין אותו העון שבידו ואם אין בידו עון שראוי לעונש היסורין שבאו עליו לפי שהם קשים הרי הקב"ה רוצה להמיר לו רוע היסורין שבאו עליו בטובות נפשיות ונצחיות אם כן אין רע יורד מן השמים וכל מעשה ה' טוב אם כן הצדיק כשיסתכל בענין זה תהפך לו הדאגה לשמחה:

וראיתי למורינו הרב בעל חשק שלמה זלה"ה שפירש על מה שאמרו רז"ל יהא אדם רגיל לומר כל מאי דעבדין מן שמיא לטב דקשיא ליה מאי דאמר לטב בלמ"ד ולא היה לו לומר אלא כל מאי דעבדי מן שמיא טב בלא למ"ד ותירץ שהכוונה היא לומר שאע"פ שהאדם רואה בחוש הראות שהמקרה שקרה לו הוא רע מכל מקום תכלית אותו רע הוא טוב. ולזה אמרו לטב בלמ"ד לומר אע"פ שלכאורה נראה בעיניו שדבר זה הוא רע הנה הוא לטב רוצה לומר לתכלי' טוב אבל אין אנו מרגישים בו:

יתר מרעהו צדיק וגו'. הכוונה היא לומר אע"פ שעמך כלם צדיקים מכל מקום הם מתחלפים במדרגותם ואינם במדרגה אחת לפי שיש צדיק שהוא צדיק גמור ויש צדיק שאינו גמור ויש חסידים ואנשי מעשה שמדרגתם היא עליונה ממדרגת צדיקים אפי' הם צדיקים גמורים וכל אחד מהם הנה שכרו אתו כפי מדרגתו ואיכותו וז"ש יתר מרעהו צדיק ר"ל אפי' בצדיקים עצמן יש יתרון ומעלה לאחד יותר מרעהו שהוא צדיק כמוהו והרשעים לא די להם שאין מבחינים ומבדילים בין צדיק לצדיק אלא אפי' בין צדיק לרשע אינן מבחינים ומבדילים אלא אומרים והיה כצדיק כרשע ומי גרם להם לומר זה הצלחתם בעולם שכל מה שמוסיפין ברשע הם מוסיפין בהצלחה ובעושר ובקנין ובנכסים וז"ש ודרך רשעים תתעם ר"ל דרך רשעים צלחה בהצלחה מרובה היא שתתעם ומפלת אותם בטעות זה ולא ידעו ולא יבינו ולכן בחשכת מעשיהם יתהלכו:

לא יחרוך רמיה צידו וגו'. ר"ל מי שהוא איש רמיה לא יחרוך צידו ר"ל לא יזכה להיות נהנה ממונו אלא או יהיה נאבד אותו הממון מידו או יניחנו לבעל אשתו ומה שקרא הממון בשם ציד לפי שקנה אותו במרמה ותחבולה כמו הצד חיות ועופות שצריך לעשות להם מרמה ותחבולה כדי לצודן ופירוש לא יחרוך לא יבשל ומפני שהאכילה היא אחר הבישול נקט בישול ור"ל לא יבשל ויאכל ממונו כלום אבל הון אדם יקר שהוא מנהיג עצמו על פי היושר והכושר הנה אותו הממון הוא חרוץ ר"ל שלא קנה אותו אלא על פי דין ומשפט בלי שום תחבולה ורמאות לכן יזכה ליהנות ממנו הוא וזרעו. וכן פירש מורינו הרב ז"ל הנז"ל:

בארח צדקה חיים וגו'. ר"ל שמי שהולך בארח צדקה ונותן צדקה כפי מה שראוי לו ליתן הנה הוא זוכה לחיים שיאריכו ימיו ושנותיו אבל מי שהוא הולך בדרך נתיבה דהיינו שאין לו ממה שיתן צדקה ואע"פ כן הוא דוחק את עצמו ומחסר ממזונו ונותן צדקה כמו שכתיב הוא צר והולך בו הוא בדחק ומצטער כן אדם זה נכנס בנתיב הצדקה והוא בדחק ומצטער בדרך נתיבה מפני שחסר ממזונו ומצמצם על עצמו ונתן צדקה הנה שכרו אתו שאפי' היה קרוב למות וסמוך לה כגון לסטים או חיות רעות או חלאים רעים שהם מגיעות האדם למות ונפל אדם זה במוקשי מות באחת מאלו הענינים הנזכרים הוא ניצול מהם שכמו שהוא הצר ודחק לעצמו והרויח לעני במה שנתן לו צדקה כן הקב"ה יוציא אותו מצרת המות לרוחה וניצול מהמות וז"ש ודרך נתיבה אל מות ר"ל אע"פ שהגיע לשערי מות וקרוב הוא למות אף על פי כן אל מות ר"ל לא תהיה לו מות וניצול:

יג בן חכם וגו'. הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה הסבה בבן שיהיה חכם הוא מוסר האב שהקנהו בקטנותו כי המוסר הוא המיושר להשגת החכמה והסבה שיהיה לץ ולא ישתדל בהשגת החכמה הוא מפני שלא שמע גערה מאביו כמו הענין באדוניה בן חגית שלא עצבו אביו מימיו עכ"ל. ואני אומר

מדלא

נצר פיו שמר נפשו פשק שפתיו מחתה־לו : מתאוה ואין נפשו עצל ונפש חרצים
תדשן : דבר־שקר ישנא צדיק ורשע יבאיש ויחפיר : צדקה תצר תם־דרך ורשעה תסלף
חטאת : יש מתעשר ואין כל מתרושש והון רב : כפר נפש־איש עשרו ורש לא־שמע
גערה

תוכחות מוסר

מדלא קאמר בן חכם ממוסר אב אלא קאמר מוסר אב שיסבול הכתוב ג"כ פירוש זה והוא שאם היה הבן חכם ואביו איננו חכם ראוי הוא שהאב יתייסר מבנו וילמוד מהנהגותיו וממדותיו המחמודות וממנו יראה וכן יעשה וז"ש בן חכם מוסר אב ר"ל הבן שהוא חכם בלבד ולא אביו הנה הבן הזה הוא מוסר לאביו שיתייסר מבנו וילמוד ממעשיו חדא מפני שהוא בנו וגנות גדול הוא שהבן מתנהג בכשרות ואביו בפריצות ועוד שהרי בנו הוא עמו וסמוך אליו ובשרואה בנו מדקדק במעשיו הוא מתבייש ולמד ממנו ומתנהג כמוהו ואם ראית שאביו לץ ולא למד מבנו הנהגותיו ומדותיו הוא מפני שלא שמע גערה מבנו שבנו מתבייש לגעור בו מפני שיש בו חשש איסור :

מפרי פי איש וגו' . ר"ל פרי פי איש שהם ההנהגות הישרות והמדות המחמודות והמוסרים היוצאים מפיו מאותם הפירות יאכל אדם שהוא טוב ורוצה לעשות רצון קונו ר"ל יכנסו דבריו באזניו ויהיו רשומים בזכרונו ומקיים אותם והא דנקט לשון אכילה במדות הטובות ובמוסרים מפני שכמו שהמאכל הגשמי הוא קיום לגוף כן המאכל הרוחני שהם המוסרים והמדות הם קיום לנפש בעולם הנצחי לפיכך נקט נמי לשון אכילה א"נ אדם שהוא טוב הרי הוא אוכל אכילה רוחנית וממלא כריסו ממנה אבל נפש בוגדים לא די שאינן אוכלים אכילה רוחני' אלא גשמית אלא אפי' אותה אכילה הגשמית היא של חמס וגזל ויש בה איסור וכאלו אמר ונפש בוגדים תאכל חמס :

נצר פיו שומר נפשו וגו' . פשט הכתוב הוא מבואר שמזהיר את האדם לבלום פיו ולשונו שלא לדבר מותרי הדיבור כי מותרי הדבור מביאים את האדם לסכנת נפשות . ומורינו הרב זלה"ה פירש הכתוב במי שמיועד לבני אדם ומבטיח אותם לעשות להם טובה גדולה ומרחיב פיו להגזים להם רוב הטובה שעושה להם ושמא לא המצא ידו לקיים דבריו והבטחתו ונמצא שמוציא לעז על עצמו שמבטיח ואינו עושה ואומרים עליו שזה מהאנשים שאומרים הרבה ואפי' מעט אינם עושים . ואני אומר שהכוונה היא להזהיר האדם שלא להנהיג עצמו במותרי המאכלות ולענג עצמו ברוב היינות ובדברים הערבים שאם הוא נוצר פיו מן המותרות הרי הוא שומר את נפשו בעה"ז שלא ימות בלא עתו ובעולם הבא שיזכה לשכר הרוחני אבל מי שפושק שפתיו ופותחן לאכול המותרות ולענג עצמו ברבוי המאכל והמשתה ותמיד שפתיו פתוחים למאכל ולמשתה ולעדונין ורודף אחר הוצאה דבר זה מחתה לו בעה"ז ובעה"ב לפי שמנהיג עצמו בדבר זה מתוך טרדתו בהנאת גופו הוא מתבטל מעבודתו יתברך וממעשה המצות וסופו לבקש למודו ומנהגו ואינו מוצא לפי שכלתה לו פרוטה מן הכיס ועומד ומלסטם את הבריות וגוזל וחומס ונשבע שבועת שקר כדי למלאת כריסו ולהתמיד במנהגו הרע ואחר כך נתפס למיתה וימות בלא עתו ונענש בעה"ב עונש נפשיי על העבירות שעשה וז"ש ופשק שפתיו מחתה לו ר"ל בין בעולם הזה ובין בעולם הבא לכן צריך האדם שלא להנהיג עצמו במותרי המאכל והמשתה :

מתאוה ואין נפשו עצל וגו' . אחר שהזהיר על מותרי המאכל הוא מזהיר לעצל שאינו מוצא אפי' הלחם למלאת נפשו כי ירעב מחמת עצלותו ופשט הכתוב מבואר ומלת מתאוה דבקה עם מלת נפשו . ואני אומר כי מדרך העולם מי שהוא שבע אינו מתאוה למאכלים אחרים אפילו הם ערבים ומתוקים לחיך כשאינם מצויים לפניו מאחר שהוא שבע אבל אם היו לפניו אע"פ שהוא שבע מתאוה להם מפני ערבותם ומתיקותם והעצל הזה מחמת שנפשו רעבה והוא תאב למאכל הוא מתאוה למאכל אפי' כשאינו מצוי לפניו מחמת חבלי רעב שבקרבו וז"ש מתאוה ואין נפשו עצל ר"ל שמחמת הרעב מתאוה נפשו המאכל אע"פ שאינו מצוי לפניו מה שאין כן כשהוא שבע והמאכל אינו מצוי לפניו שאינו מתאוה לו וכל זה מחמת העצלה אבל נפש חרוצים שהם זריזים ומהירים ויש להם עמל וטורח במלאכה או במשא ומתן להזמין טרפם ומחייתם כמו חלב ודשן תשבע נפשם :

דבר שקר ישנא צדיק וגו' . ר"ל אפי' דברים בעלמא שאין בהם לא חיוב ולא פטור ישנא אותם להוציאם מפיו אבל רשע יבאיש ויחפיר לאחרים בעדותו של שקר שאם באו שנים לדין אחד תובע את חבירו במנה וחבירו כופר בכל ואומר לא היו דברים מעולם ובשבא הרשע הזה ומעיד עדות שקר לחייב הנתבע הנה הוא יבאיש ויחפיר לנתבע שכפר בכל ויחזיקוהו לכפרן אע"פ שלפי הדין אינו חייב אלא שבועה מ"מ הוא מטיל בו חשד כפרן ומלבישהו בשת וכלימה :

צדקה תצר תם דרך וגו' . הכוונה היא שמי שהוא תם דרך והולך בתמימות אבל אינו חריף לראות את הנולד ולהזהר בעצמו שלא יכשל בעון אשר חטא הנה הצדק והיושר והכושר שעושה מצילות אותו שלא יכשל בשום עון מאחר שמתהלך בתמו צדיק ואינו תאב לעשות אפילו דבר של גנות אע"פ שאין בו שום איסור אלא שאינו חריף ונבון ובקי להזהר בעצמו המעשים הטובים שעושה מצילים אותו שלא יכשל ועל זה נאמר שומר פתאים ה' אבל מי שאינו נזהר בעצמו להשמר מחטאת שהיא שוגג וכל נפיקו לקולא הנה ההרגל בחטא השוגג ומשיכהו אל הרשעה שהיא מזיד והכי פירושו החטאת תסלף דרכו להגיע אל הרשעה כאלו אמר ולרשעה תסלף דרכו חטאת :

יש מתעשר ואין כל וגו' . יש לדייק למה לא אמר יש עשיר ואין כל ורש והון רב אלא אמר מתעשר ומתרושש בתי"ו ההתפעל ויש לתרץ ולומר שבא לרמוז לנו שהעושר מתת אלהים הוא ולא על ידי הקונה אותו אע"פ שמשתדל בכל כחו לקנות העושר אם לא היה רצון אלהי בעשרו היה יגיעו לריק ולא יצלית וז"ש יש מתעשר ואין כל ר"ל יש אדם שאינו עשיר מאליו אלא ע"י אחרים שעוזרים אותו וממציאים לו הריוח שיעור שיתעשר אע"פ כן ואין כל ר"ל שלא ישאר לו מאומה בידו ולא יעשר ולא יקום חילו כי הקב"ה לא רצה בעשרו ויש אדם שהוא עשיר ובני אדם רודפים אותו וגורמים לו הפסד כדי להמעיטו ולחסר ממונו ממנו ואע"פ כן יש לו הון רב כי אם יכרת עוד יחליף וזהו שאמר מתרושש והון רב ר"ל הוא מתרושש על ידי אחרים ואעפ"כ יש לו הון רב על ידי מתנתו ית' :

ואפשר לפרשו על ענין הצדקה שיש מי שרוצה להתעשר ע"י קמצנותו וקפיצת ידו מלתת צדקה וזה לא יצלח במלאכתו

גערה : אור־צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך : רק־בזדון יתן מצה ואת־נועצים חכמה : הון מהבל ימעט וקבץ על־יד ירבה : תוחלת ממשכה מחלה־לב ועץ חיים תאוה באה : בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישלם : תורת חכם מקור חיים לסור ממקשי מות: שכל־טוב

תוכחות מוסר

במלאכתו ואין כל ר"ל לא ישאר בידו כל דבר ומתקרי בנכסיו ויש שהוא מתרושש על ידי נתינת הצדקה בפיזור וזה יהיה לו הון רב :

כופר נפש איש עשרו וגו' · הכוונה היא שזה הרוצה להתעשר מהעדר נתינתו לצדקה סופו שנתפס למלכות בסכנת נפשות ויגיע לו פחד ורעדה מחמת מות וחבלים יאחזוהו ורתת וחלחלה ולכן כל אשר לאיש יתן בעד נפשו וז"ש כופר נפש איש עשרו ר"ל שהממון שקבץ מהעדר נתינת הצדקה כשיגיע לסכנת נפשות אותו העושר שקבץ יתן אותו כפר נפשו להנצל מהמות מיד המלכות ולא ישאר מאומה בידו מממונו מלבד הצער והפחד והמורא אשר עלה על ראשו מחמת מיתה אבל הרש שהוא מתרושש כדי ליתן צדקה מלבד שלא יגיע לו שום הפסד בעולם אלא לא בכבל ולא בתפס ומורא לא עלה על ראשו ואפי' גערה לא שמע מפני שום אדם כי הקב"ה מגן בעדו :

אי כמו יש לפרש יש מתעשר ואין כל ר"ל יש שהוא מתעשר ומוסיף והולך בעושר ובקנין הנכסים ואומר על עצמו ואין כל ר"ל שאין כל מאומה בידו והוא איש דל ועני ובלבו יודעים שהוא מתרושש ר"ל שאומר על עצמו שהוא רש ומרושש עצמו בפיו אבל לפי האמת יש לו הון רב ובכל כוונתו איננה אלא שלא יפתח ידו לעניים ונותן להם צדקה ובשמוכיחין אותו על קמצנותו ועל קפיצת ידו לצדקה ואומרים לו אנו יודעים ידיעה תמה ובאמנה שיש לך ממון הרבה הוא מגלה להם סודו ואומר להם רצונכם לידע למה אני קופץ את ידי לצדקה לפי שאנו משועבדים תחת יד אומות העולם ושמא היום או מחר יתעללו עלי להרוג אותי ואתן את ממוני פדיון נפשי ואנצל מהמות וז"ש כופר נפש איש עשרו ר"ל שאין כופר נפש איש מיד המלכות אלא העשיר ולא יתעללו עלי אלא בסבת העושר שיש לי להתעולל עלי עלילות ברשע ליטול ממוני אבל מי שהוא רש מפני רשותו ודלותו לא שמע אפי' גערה לפי שיודעים בו שאין לו ממון כלל ואין מעלילים עליו · ולזה סמך לפסוקים אלו ואמר

אור צדיקים וגו' · שהוא תשובה לאיש המתעשר ר"ל אתה אומר שקפיצת ידך לצדקה בשביל קבוץ הממון הוא להצלת נפשך מן הממון ואתה טועה בזה כי שמירת הנפש איננה תלויה בממון ובעושר אלא במעשה הצדק והיושר והכושר וז"ש אור צדיקים ישמח וגו' ר"ל הנשמה של הצדיקים שהיא מאירה בגוף אותו אור לעולם ישמח ולא יגע בו שום רע ואין כל אדם יכול לכבותו אפי' אין לצדיק שום ממון כלל כי החכמה תחיה בעליה אבל נר רשעים שהיא נשמתם המאירה בגופם ידעך אע"פ שיש ממון רב ומה שהמשיל נשמתם של צדיקים לאור ונשמתם של רשעים לנר לפי שנשמתם של צדיקים דומה לאור שכמו שהאור קיים לעולם ואין לו כביה וביטול כן נשמתם של צדיקים קיימת לעולם בין בעה"ז ובין בעה"ב אבל נשמתם של רשעים דומה לנר שכשם שהנר איננו מאיר אלא לפי שעה ואינו קיים בעצמו שאם לא תדליק את הנר לא יהיה אור משא"כ באור שהוא קיים בעצמו כן נשמתם של רשעים איננה מאירה בהם אלא לפי שעה דהיינו בעה"ז אבל לעה"ב אין להם בה חלק כלל :

רק בזדון וגו' · חוזר אל המתעשר שאינו רוצה ליתן צדקה ר"ל אבל ההוכחה שמוכיחים אותו על נתינת הצדקה בזדונו ובגאות עינו יתן צדקה ומריב עם העני ומתקוטט עמו במצה ומריבה ואומר לו חמי שקין חמי כרעין למה לך לשאול על הפתחים לך והתעסק במלאכה ואל הצטרך לבריות ומכלימו ומביישו אבל מי שיש להם עצה ותבונה בענין הצדקה לעשותה בכל תנאי שלמותה כדי ליטול שכרה ג"כ בתכלית השלמות עושים חכמה וחריפות בנתינתה והוא שכשנותנו צדקה לעני יתנו אותה לו בתורת הלואה כדי שלא יתבייש ואח"כ אין נוטלין מידו כלום וז"ש ואת נועצים חכמה :

הון מהבל ימעט וגו' · ר"ל שההון כשיוציא האדם ממנו הוצאות לצורכי העולם שהם הבלים כגון לצורך מאכל ומשתה ומלבוש ודירה שכלם בלים ואובדים ואין להם קיום בעולם כמ"ש שהע"ה הוא עצמו בקהלת הבל הבלים וגו' הנה אותו ההון מוכרח הוא שימעט ואפי' הוא הון רב כשאתה מוציא ומושך ממנו בהתמדה לא ישאר ממנו אלא מעט ואם אתה מוסיף ומחסר מאותו ההון לצדקה הנה אותו המעט הנשאר יתרבה ויתברך יותר ממה שהיה בתחלה וז"ש וקובץ על יד ירבה ר"ל כשיוסיף להמעיט אותו ההון וליתן ממנו לצדקה שהוא מקבלו למעלה מהיד שהוא מקום שאין היד שולטת בו על ידי המיעוט ההוא שהוא לצדקה יתרבה ויתברך וזהו שאמרו אין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות :

אי כמו יש לומר שהכתוב מדבר בשני בני אדם אחד איננו נותן צדקה ואחד הוא נותן ובא להודיענו שההון מהבל ימעט ר"ל שבשמוציא אותו ממון בדברי הרשות שהם הבלים ולא בצדקה יהיה מתמעט והולך עד שתכלה פרוטה מהכיס אבל קובץ על יד שמקבלו למעלה מהיד דהיינו לצדקה הנה אותו ההון יהיה במעין הנובע שכל מה שאתה מחסר ממנו והוא נוסף ומתרבה :

אי כמו אפשר לפרש הון מהבל ימעט וגו' ר"ל ההון כשאינו מקובץ ביושר ובדין ומשפט אלא בדברי הבלים שהם גזל וחמס ושבועת שוא ותחבולות ומרמות הנה הוא מתמעט והולך עד שיכלה כולו אבל מי שקובץ ממון ואותו קבוץ יהיה בסבת היד שיהיה עושה מלאכה בידו ואין באותו ממון שום חמס וגזל ולא חשש איסור אלא מקובץ ביושר ולא עולתה בו הנה אותו הממון ירבה ויפרוץ ויהיה פירוש מלת על בשביל כמו ועל חרבך תחיה :

תוחלת ממושכה מחלה לב וגו' · ר"ל התוחלת לדבר מה שהיא נמשכת והולכת באריכות זמן ולא תגע למייחל תכף ומיד לתוחלתו הנה היא מחליאה את הלב וממסמסתו ויהיה המייחל בחיי צער אבל התאוה הבאה לאדם תכף ומיד לעת התאוה הנה דבר זה דומה לעץ חיים שבתוך גן עדן שבמשכים ממנו החיים כן הדבר הזה במשכי' ממנו חיים הנעימים הנקראים חיים ולא חיי צער שאינן נקראים חיים שמי שיתמלא רצונו תכף ומיד לתוחלתו יש לו בזה נחת רוח וחיים ערבים ונעימים :

אי כמו אפשר לפרש כל דבר שייך בו תוחלת ממושכה הנה אותה התוחלת מחלה לב אבל מי שמצפה ומייחל ומחכה לעסוק בתורה שנקראת עץ חיים הנה אותה התאוה באה תכף ומיד לפי שהתורה היא מצויה ומונחת בקרן זוית וכל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול ולא שייך בה מחלה לב כלל ועיקר :

אי

טוב יתן־חן ודרך בגדים איתן: כל־ערום יעשה בדעת וכסיל יפרש אולת: מלאך רשע יפל ברע וציר אמונים מרפא: ריש וקלון פורע מוסר ושמר תוכחת יכבד: תאוה נהיה תערב

תוכחות מוסר

אי כמו יש לפרש תוחלת ממושכה מחליאה את הלב ומצערתו והלב הוא אבר ראשיי שבו תלוי חיותו של אדם וכשיחלה מחמת התוחלת הממושכה הנה האדם קרוב למות וכיטלין חייו מן העולם וכשבאה התאוה אפילו אחר התוחלת הממושכה הנה אדם זה יחיה ולא ימות שכשגעת תאותו לידו נתרפא ממחלתו וז"ש ועץ חיים תאוה באה כמו שהחיים כמשכין מאכילת עץ הגן כן החיים כמשכין לאדם מהשלמת תאותו וחפצו ורצונו אחר מחלת לבו וצערו:

בז לדבר וגו׳ • הרלב"ג ז"ל פירש מי שהוא בז לדבר רע שהוא ככון לבוא עליו ולא ישתדל לקחת עצה עליו הנה הוא ישחת ויחבל בעבורו ולזה אין ראוי לאדם שיקל בשום דבר ויתעכב מלקחת עצה עליו • ואולם האיש הירא מצות ה׳ לשמרה הלב ולעשותה הוא לבדו יעמוד בשלום עם היותו בז לדברים הכבוכים לבא עליו מפני היותו דבק בש"ית עכ"ל:

ואני אומר בז לדבר וגו׳ הכוונה היא שמי שהוא בז למצוה קלה שמתוך קלותה נראית בעיניו כדבר אחד מדברי הרשות שלזה קראה דבר יחבל ויענש בעבורו אבל אדם שאינו מבוזה ומסתכל בחומרא וקולא שבמצוה אלא מסתכל כמי שגזר ופוה עליה לעשותה דהשתא אינו מבדיל בין מצוה חמורה למצוה קלה ומקיים כלם מפאת הגוזר והמצוה אותם שאף המצוה קלה מקיים אותה מפני המצוה והגוזר בה הקב"ה ישלם לו שכרו וז"ש וירא מצוה הוא ר"ל אפי׳ מצוה קלה הוא מקיים אותה מפני יראתו ית׳ שצוה בה שעל כן כקראת מצוה הוא ישולם לו שכר עליה אבל יש לדייק למה לי מלת הוא לא היה לו לומר אלא וירא מצוה ישלם לכן נראה לי שהכוונה היא במלת הוא לומר דוקא אדם זה שהוא מקיים את המצוה מפני יראתו מהמצוה אותה הוא ישלם לו שכר ולא אחר שאינו מקיים את המצוה אלא לפי דרכו והנאתו שאדם זה אע"פ שקיים את המצוה כיון שלא קיימה לשם הגוזר בה אלא להנאתו אינו ראוי לשכר וכבר אמרו רז"ל גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה:

תורת חכם מקור חיים וגו׳ • הכוונה היא שהתורה של חכם לא תהיה לעצמו בלבד ולא לאחרים אלא צריכה תורתו להיות מקור חיים לאחרים ג"כ והוא שמי שהוא ראוי לעסוק בתורה ראוי לו לעסוק עמו ולהורות לו איזה הדרך ישכן אור ולזכות אותו לעסק התורה ומי שראוי לשמוע דברי תורה ולא לעסוק בה דורש להם ברבים ומגיד להם ומודיע אותם דקדוקי המצות והמדות החמודות והמנהגים הישרים כדי שיהיו כלם נהנים מתורתו ומחכמתו וממדותיו וממנהגיו ויזכו לאור באור החיים הזמניים והנצחיים ולסור ממוקשי מות הזמנית והנצחיית שלזה אמר מוקשי בלשון רבים לרמוז לשתיהם ואז החכם זוכה לעצמו ומזכה אחרים וזכות הרבים תלוי בו:

אי כמו אפשר לפרש מלת תורת כמו זאת תורת העולה וכיוצא בה שפירושה משפט העולה ודיניה ור"ל משפט החכם ודינו להיות לו מקור אחד שכמשכים לו ממנו החיים והספקה לצרכו ולצורך ביתו כדי שלא יתבטל מעסק התורה ויעסוק בצרכיו ובצרכי ביתו ולא יהיה תלמודו קרעים קרעים ופיסקי פיסקי פעם בבית המדרש פעם בחוץ פעם ברחובות אלא כל היום ישב בבית המדרש ומה שאמרתי לך שצריך להיות לו מקור חיים דהיינו הספקה בלי הפסקה אלא כמקור המים שאינו נפסק אינו שיעור שיתענג בו ויבהיג עצמו במותרות אלא שיעור המקור הוא לסור ממוקשי מות דהיינו קיום הנפש בלבד שאי אפשר לנפש להתקיים זולתו אבל משום שלא יעמיס על הרבים להטפל בתענוגיו ועוד שהתענוגים והמותרות אין ראוי לכל אדם להנהיג עצמו בהם כמו שאמרנו למעלה שהתענוגים והמותרות יגיע האדם לכלל איסור כ"ש מי שהוא חכם וכן תורה שאם לא יגיע לכלל איסור לפחות שיתבטל מעסק התורה מפני טרדתו בתענוגים ובמותרות לכן מי שהוא חכם ובן תורה צריך שתהיה לו הספקה למזונותיו ולמזונות ביתו כדי שלא יתבטל מעסק התורה:

שכל טוב וגו׳ • ר"ל מי שיש לו שכל טוב יתן חנו ואהבתו בלבי אדם שידבר עמהם בדרך מוסר ובלשון רכה ותחנונים בדרך דברי האוהב עם אוהבו לפי שמעריך ומתנהג עם כל אחד מבני אדם כפי כבודו וכפי המוסר הראוי לו ומראה אהבה וחבה לבני אדם בהנהגתו עמהם מפאת שכלו הטוב אבל דרך בוגדים איתן ר"ל הרשעים הבוגדים דרכם בסל למו להתנהג עם בני אדם בגאוה סרוחה ובדברים קשים ומילי דחציפותא מרוב גאותם וגאונם וז"ש איתן ר"ל מנהגם להתנהג בקושי כי פירו׳ איתן כמו איתן מושבך שהוא לשון חוזק וקושי:

כל ערום וגו׳ • ר"ל כל מי שהוא ערום וחריף אפי׳ אינו בן תורה יעשה חפצו וחפצי שמים בדעת ובתבונה ובהשכל כדי שלא יהיה שום חסרון בהם ומכלל הדעת שעושה אע"פ שהוא עושה דברים טובים והגונים אינו מגלה מהם אלא מה שהוא מוכרח להתגלות וכל מגמת פניו להסתיר מעשיו הטובים שיכול להסתירם לפי שכל הנהגתו בדעת ובתבונה אבל הכסיל אין עושה טוב וכל מעשיו מכוערים ומקולקלים ואעפ"כ יפרוש אותם בשמלה ויפרסם אותם לעין כל ותגלה רעתו בקהל:

מלאך רשע וגו׳ • ר"ל מלאך רשע לא מבעיא שלא יזכה לעשות שליחותו אלא הוא עצמו מצד רשעתו ופריצותו יפול ברע ויוזק אבל מי שהוא ציר אמונים לא מבעיא שלא יהיה ניזוק בשליחותו אלא גם יהיה מצליח בשליחותו ויהיה מרפא למשלחו לעשות לו חפצו ורצונו • אי כמו אפשר לפרש מלאך רשע יפול ברע היינו שהשליח שהוא רשע יפול בחלק אדם רע כמוהו שיזדמן שליח רשע למשלחו שהוא אדם רע וממילא משמע שלא יצליח בשליחותו מצד השליח והמשלחו שכולם רשעים אבל מי שהוא ציר אמונים שהוא שליח כשר והגון יצליח בשליחותו ויהיה מרפא לשולחיו וממילא משמע שהמשלחו ג"כ אדם כשר והגון אלא שבמלאך רשע הודיענו שלא יפול אלא בחלק אדם רע שמשלחו וממילא משמע שלא יצליח בשליחותו ובציר אמונים הודיענו שהוא מרפא לשולחיו ויצליח בשליחותו וממילא משמע שלא נפל אלא בחלק צדיק כמוהו שהוא משלחו:

אי כמו י"ל מלאך רשע בשהוא הולך בשליחותו אגב אורחיה יפול ברע וברשע ועובר עבירה וציר אמונים אגב אורחיה עושה איזה תיקון ומרפא לאחרים מלבד שליחותו:

אי כמו אפשר לפרש מלאך רשע יפול ברע ר"ל השליח שבשתלא להיות רשע כגון לחרף ולגדף את חבירו או להכותו או להורגו אותו השליח יפול ברע ולא משלחו לפי שאין אדם נעשה שליח לדבר עבירה ולכן הוא שיפול ברע ויענש על מעשיו אבל ציר אמונים שבשתלא לדבר מצוה הנה שליחותו היא מרפא לאיזה דבר שבשתלא אליו הפך שליחות מלאך רשע שהיא השחתה וחבול ולכן

תֶּ֣עֱרַ֣ב לְנָ֑פֶשׁ וְתוֹעֲבַ֥ת כְּ֝סִילִ֗ים ס֣וּר מֵרָֽע׃ הָלֹ֣וךְ אֶת־חֲכָמִ֣ים וֶחְכָּ֑ם וְרֹעֶ֖ה כְסִילִ֣ים יֵרֽוֹעַ׃
חַ֭טָּאִים תְּרַדֵּ֣ף רָעָ֑ה וְאֶת־צַ֝דִּיקִ֗ים יְשַׁלֶּם־טֽוֹב׃ ט֗וֹב יַנְחִ֥יל בְּנֵֽי־בָנִ֑ים וְצָפ֥וּן לַ֝צַּדִּ֗יק חֵ֣יל חוֹטֶֽא׃

הולך ק' יחכם ק'

רב

תוכחות מוסר

ולכן בודאי ציר אמונים ויטול שכרו מה' ומישראל ששלחו הפך מלאך רשע שיפול ברע על שליחותו שנעשה שליח לדבר עבירה :

ריש וקלון פורע מוסר וגו' · נראה לי שהמוסר הנז' בכתוב הזה הוא מוסר על הנהגת האדם בצורכי עצמו שצריך להיות מתעסק במלאכה או במשא ומתן וכיוצא בזה כדי שירויח מזונותיו ומזונות בני ביתו וצרכיו וצרכי בני ביתו ואל יצטרך לבריות שאז מלבד הצער המגיע לו מחסרון כיס אלא שיש לו זילותא וחרפה וכלמה בהצטרכו לבריות ולכן אמר ריש וקלון וגו' מי שהוא זולל וסובא ומתעסק בדברי שחוק ודברי בטלה ואינו מתעסק ביישוב העולם להזמין טרפו ומזונו והמוכיחים מוכיחים אותו בדברי מוסר כדי לעזוב הנהגתו ולחזור למוטב והוא אינו מקבל תוכחתם ומוסרם הנה אדם זה אע"פ שיש לו ממון הרבה סופו שמכלה אותו ואבד העושר ההוא בענין רע ויתרושש ויצטרך לבריות ויגיע אל הריש והקלון המגיע לו מן הריש ובשיגיע לגדר זה מה לו בחיי העולם · אבל מי שהוא שומר תוכחת שנכנסין באזניו דברי המוכיחים ושומר אותם להנהיג עצמו כדבריהם הנה אדם זה יכובד ר"ל שלעולם לא יצטרך לבריות וכיון שאינו צריך לבריות אין לו שום חרפה וקלון אלא לעולם הוא יושב בכבודו ואין לו זילותא כלל ועיקר :

אי כמו יש לפרש מוסר זה על מוסרי התורה שאדם זה יתיצב על דרך לא טוב רע לא ימאס והוא רודף אחר הניאוף ואחר הגזל והחמס ובשמוכיחים אותו המוכיחים בדברי תוכחת ומוסר יתן להם כתף סוררת ויפנה להם עורף ולא פנים ולא יקבל תוכחתם ומוסרם ועל אדם זה אמר ריש וקלון פורע מוסר שסופו להיות עני ולא ישאר מאומה בידו מן הגזל שגזל אחרים ועוד מפני שהוא רודף אחר הניאוף אפי' אם היה לו ממון של עצמו הוא כלה ואבד כמ"ש כי בעד אשה זונה עד ככר לחם ויגיע לו קלון מחמת הרישות והדלות שבו ומלבד מעשיו הרעים · אבל שומר תוכחת יכובד בעיני אדם :

תאוה נהיה וגו' · ר"ל התאוה הגשמית שהיא להנאת החומר שהיא חולה ונשברת כי פירוש מלת נהיה שבורה כמו נהייתי ונחליתי והתאוה הגשמית נקראת שבורה לפי שאינה אלא לפי שעה ואינה מתמדת ונמשך ממנה עונש מתמיד ותאוה זו תערב לנפשו של אדם ומשום ערבותה ומתיקותה אין הכסילים פורשים ממנה וז"ש ותועבת כסילים סור מרע :

אי כמו יש לפרש תאוה נהיה וגו' ר"ל התאוה הגשמית כשתהא שבורה דהיינו כשכובש אדם את יצרו ומשבר תאותו כשהיא שבורה תערב לנפשו של אדם ולא לגופו שהנפש כשכובש האדם את יצרו ומשבר תאותו ופורש מן העבירה זו היא ערבותה ומתיקותה והכסילים אינם מסכימים אלא אחר הנאת החומר המנגד לה ולכן אינם רוצים לסור מרע ולפרוש מהעבירה אלא רודפים אחר הערבות והמתיקות המגיע לגוף ומניחים הערבות והמתיקות המגיע לנפש מהעדר העבירה :

אי כמו יש לפרש תאוה נהיה תערב לנפש ולא לגוף כמ"ש ולכן הצדיקים עוצמים תאותם וכובשים את יצרם ומתרחקים מן העבירה מפני הערבות והמתיקות המגיע לנפש והכסילים שונאים את הצדיקים כשכובשים יצרם ויסורו מרע אלא רוצים שהצדיקים יהיו פרוצים בעבירות כמותם כדי שלא יהיה הבדל והפרש ביניהם ובין הצדיקים וכל זה מלבד קנאתם מהם שיכולים לכבוש את יצרם :

הולך את חכמים יחכם וגו' · יש לדייק בכתוב זה דלא היה לו לומר אלא יושב עם חכמים יחכם ויושב עם כסילים וגו' ועוד מאחר דנקט לשון הליכה בחכמים למה שינה בלשונו בכסילים ואמר ורועה כסילים והיה לו להשוות מדותיו ולומר לשון הליכה או לשון רעייה בשניהם ועוד לא היה לו לומר אלא ורועה כסילים יכסל כמו בתחלת הכתוב שאמר הולך את חכמים יחכם · לכן הנראה לי בזה הוא שבא להודיענו רבותא דלא מבעיא כשהוא יושב עם חכמים בודאי הגמור שיחכם מהם אלא אפי' כשהולך עמהם בדרך בלבד יחכם מהם שאפילו שיחתן צריכה לימוד ומפני שרוב בני אדם נוטים אל המוחשות ולא אל המושכלות כמ"ש ז"ל ראיתי בני עלייה והם מועטים אפשר שאדם זה אע"פ שהלך עם חכמים ונתחכם מהם לא יקיים דברי החכמה שלמד מהם כי יצרו אונסו ורודף אחר חומרו ונוטה אל המוחשות ולא עלה בידו אלא ההתחכמות שלמד מהם אבל רועה כסילים דהיינו אפי' רועה הצאן של כסילים אע"פ שאינו הולך עמהם בדרך אחד ואין לו עמהם קורבה כל כך אע"פ כן מלבד מיעוט אותה הקורבה שביניהם הוא למד מהם דרכי כסילותם ומלבד שלמד מהם דרכי הכסילות אלא גם עושה מעשה הכסילות כמותם ונענש גם הוא על מעשה הכסילות שעשה והטעם לזה כמו שאמרנו מפני שרוב בני אדם נוטים אל המוחשות ולכן בקל מתפתה ליצרו וילמד דרכי הכסילות מהכסילים היאך נעשים ועושה אותם ויענש עליהם וז"ש הולך את חכמים יחכם ואינו יודע אם יקיים דברי החכמה שלמד אם לאו לפי שבני אדם הנמשכים אחר השכל הם מעטים אבל רועה צאן הכסילים מלבד נטייתו אל החומר אע"פ שאין לו כל כך קורבה עמהם כמו הולך את חכמים הוא למד דרך כסילותם ועושה כמעשיהם ויענש וז"ש ורועה כסילים ירוע כי פירוש ירוע ישבר והשתא אתי שפיר מאי דקאמר הולך ומאי דקאמר רועה ומאי דקאמר יחכם ומאי דקאמר ירוע · כלל העולה שהמתחבר לחכמים ספק הוא אם יתנהג במדותיהם והמתקרב אל הכסילים בודאי הוא שיתנהג במדותיהם ויעשה כמעשיהם :

חטאים תרדף רעה וגו' · ר"ל שהחטאים מפלתם אינה על ידי הקב"ה אלא מהרעה שעשו נמשכת להם מפלתם וז"ש חטאים תרדף רעה שהרעה שעשו היא רודפת אחריהם לכלותם שממנה נמשכת מפלתם ולא על ידי הקב"ה אבל השכר הניתן לצדיקים הוא על ידי הקב"ה מרוב חבתן אצלו וז"ש ואת צדיקים ישלם טוב שהקב"ה בכבודו ובעצמו ישלם להם טוב · אבל יש לדייק אמאי קאמר תרדף בדגשות הדל"ת שהוא פועל יוצא לשלישי ולא קאמר תרדוף לכן הנראה לי בזה הוא שהרעה שתבא להם שהיא מוכנת ומזומנת להם למפלתם היא תכריח אותם לרדוף אחריה והם עצמם ילכו בכחיפות ובמהירות לקראתה כדי לפגוע בהם ויוליכו אותם רגליהם למקום הרעה הנגזרת עליהם ורגליהם לרע הפוגע בהם ירוצו אבל שכר הצדיקים משיגים אותו בלי עמל וטורח אלא הקב"ה מגיע להם השכר למקום שהם בו וז"ש ואת צדיקים ישלם טוב :

טוב ינחיל בני בנים וגו' · ר"ל מי שהוא טוב בעיני אלהים ואדם יעשר ויקום חילו וינחילהו לזרעו אחריו אבל ממון החוטא בחצי ימיו יעזבנו ויטול אותו הצדיק שהוא בעל אשתו לפי שאותו

רָב־אֹכֶל נִיר רָאשִׁים וְיֵשׁ נִסְפֶּה בְּלֹא מִשְׁפָּט : חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ שׂוֹנֵא בְנוֹ וְאֹהֲבוֹ שִׁחֲרוֹ מוּסָר : צַדִּיק אֹכֵל לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ וּבֶטֶן רְשָׁעִים תֶּחְסָר :

יד חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ וְאִוֶּלֶת בְּיָדֶיהָ תֶהֶרְסֶנּוּ : הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא יְהוָה וּנְלוֹז דרכיו

תוכחות מוסר

שאותו ממון קנה אותו באיסור :

רב אכל וגו' · הכוונה היא לומר שיש אדם שהוא גורם רעה לעצמו שמי שהוא נמשך אחר המאכל והמשתה והעדונים והתענוגים ובתוף ובנבל ובכנור משתהו סופו שהוא בא לידי עניות וז"ש רב אכל ניר ראשים ר"ל שריבוי המאכל והמשתה הוא בחרישה שהיא הכנה לצמיחת הזרע שאחר החרישה יצמח הזרע כן רב אכל הוא הכנה לרישות ולעניות ולדלות והבלה פרועה מהנים וימכור מטלטליו ובגדיו וישאר ערום ועריה ולא זו בלבד אלא יש במי שגורם מיתה לעצמו או מיתה בידי אדם או מיתה בידי שמים כמ"ש ושנות רשעים תקצרנה שגורם לעצמו מיתות בקצרות שנים בהיותו שטוף ולהוט אחר העבירות וז"ש ויש נספה בלא משפט ר"ל יש שאפי' מיתה גורם לעצמו בהיותו נספה וכלה ואבד בלי מנהג העולם ונימוסו שמת בחצי ימיו ואינו זוכה לזקנה :

אי נמי אפשר לפרש מי שאכל מלחמה של תורה ומילא כריסו ממנה זהו החרישה לשלמות ויגדל ונעשה ראש שלכן נכתבה מלת ראשים באל"ף כמו ואתן ראשים עליכם לרמוז גם לדבר זה שמתוך רוב חכמתו מתמנה להיות ראש ושוטר ולהיות שורר ומורה הוראות אבל יש אדם אע"פ שהוא גדול בתורה לא די שלא יזכה לדבר זה אלא הוא נעקר מן העולם בלא עתו מפני שאין לו חלק המעשה ואע"פ שיש לו חלק העיון אינו מועיל אלא בהיותו מצורף לחלק המעשה כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה ונאה דורש ונאה מקיים וז"ש רב אוכל וגו' ר"ל מי שיש לו רוב אוכל של תורה שמלא כריסו ממנה דבר זה הוא ניר ראשים הוא חרישה לשלמותו ויגדל בכבוד ונעשה ראשים על העם ויש מי שראוי לעלות למדרגה זאת מרוב חכמתו ואעפ"כ הוא נספה וכלה ואבד מן העולם בסבת שלא היה מקיים משפטי התורה וז"ש בלא משפט רוצה לומר שלא היה לו אלא עסק התורה בלבד בלי קיום משפטים :

חושך שבטו שונא בנו וגו' · יש לדקדק דהיה לו לומר חושך שבטו מבנו שונא אותו אבל חושך שבטו סתם לא ידעינן ממי הוא חושך שבטו אע"ג דמדקאמר שונא בנו ידעינן מינה דחושך שבטו היינו מבנו מכל מקום אין הלשון מתוקן לכן נראה לי דהכוונה היא לרמוז לאדם שצריך להיות לו שבט ורצועה בביתו כדי להפחיד בניו ולאיים עליהם שלא יעשו דבר שאינו הגון שמתוך שרואים שבט עברתו ויודעים שהוא מוכן להם ליסרם בו הם נרתעים לאחוריהם ומדקדקין במעשיהם וז"ש חושך שבטו שלא ימצא אותו בבית הנה הוא לפי האמת שונא אותו בנו ואם יזמין השבט והרצועה בתוך ביתו אז אינו שונא אותו ואינו אוהבו כל כך אבל מי שהוא אוהב את בנו בעצם וראשונה לא יספיק לו אימת השבט בתוך הבית אלא צריך בכל שחר ושחר לייסר אותו ממש · אבל יש לדייק דלא היה לו לומר אלא ושחרו מוסר אוהבו כפי מה שהתחיל ואמר חושך שבטו ולמה היפך הסדר בסוף הכתוב לכן נראה לי לפרש דמלת ואוהבו משמשת לתחלת המקרא ולסופו והכי קאמר חושך שבטו מבנו לפי האמת הוא שונא אותו במה שמונע ממנו השבט אבל אביו אינו סובר כן אלא אדרבה הוא סובר שהוא אוהבו במה שחס עליו ואינו רוצה ליסרו. וכפי זה מלת ואוהבו נמשכת לתחלת הכתוב כפי סברת אביו אבל כפי האמת ואוהבו שחרו מוסר ר"ל אם הוא אוהבו צריך לשחרו מוסר והשתא מלת ואוהבו נמשכת לסוף הכתוב והכתוב הפך שלילה וחיוב :

צדיק אוכל לשובע נפשו וגו' · ר"ל בזמן שאוכל הצדיק לשובע נפשו מפני שהוא רעב שהוא זמן אכילה ובטן רשעים בכך חסרה מהאכילה שאכל קודם זמן זה ונמצא שעכשיו שניהם רעבים וגם הרשעים צריכים לאכול עכשיו וכל זה מרוב רעבתנותם :

אי נמי אפשר לפרש צדיק אוכל לשבע נפשו היינו לצורך שובע נפשו וכיון שאכל ושבע שוב אינו יכול לאכול עוד באותה שעה אבל בטן רשעים לעולם תחסר ולא הגיע למדרגת השובע אלא כל עת שתמצא ידם לאכול הם אוכלים כי בטנם לעולם חסרה כי אפילו אחר שאכלו בדי שובעה חוזרים ואוכלים באותה שעה עצמה אכילה גסה ונראים כאלו רעבים ולא אכלו כלום :

אי נמי יש לפרש צדיק אוכל לשובע הנפש כדי שלא תצא מהגוף דהיינו דבר מועט שיעור שתעמוד בגוף ולא תצא ממנו ולא כשיעור תאות הגוף שתאות הגוף למאכל היא כפלי כפלים מתאות הנפש לאכילה אבל בטן רשעים כשתאכל שיעור תאות הנפש תהיה חסרה כי בטן רשעים אכילתה כשיעור תאות הגוף ולכן צריכה שתאכל כפי תאות הגוף וחומר ואוכלת הרבה :

יד חכמות נשים וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש הנה כל אחת מהנשים החכמות בנתה ביתה בחכמתה כי היא מעמדת הבית ושומרת אותו ואת הקנינים אשר בו ויש אשה אחרת תהרוס ביתה מצד העדר השגחתה מהבית · ויש לדייק במה שלא אמר בנתה בידה ביתה כמו שאמר ואולת בידיה תהרסנו · ובאשה חכמה אמר בנתה לשון עבר ובאולת אמר תהרסנו בלשון עתיד צריך להבין למה שינה · ומורינו הרב בעל חשק שלמה ז"ל תירץ זה ואני הפעוט מתרץ בענין אחר והוא שמה שבנתה ביתה האשה החכמה הוא בשמירתה כל מטלטלי ביתה ובמה שמוספת קנינים אחרים משכר מלאכתה ובמה שהיא מצמצמת על עצמה ועל בניה ואינה מבזבזת ומפזרת ובזה היא מעמדת ביתה ומקיימת אותה ותיקון זה שעשתה לביתה בודאי שהוא בידים ולא הוצרך הכתוב לומר שהוא בידים ובשמעלמת עינים מביתה וממטלטליה ומבגדיה ואינה שומרת אותם וגם כן היא יושבת ובטלה ממלאכה הרי ביתה ומטלטליה וקניניה מתמעטין מאליהם בלי ידים כי בנין הבית הוא בידים והריסתו מהעלמת עינים וממיעוט השגחתה בו ולכן אמר הכתוב ראו מה בין האשה החכמה לאשה שהיא אולת שהאשה האולת יש לה בית והון וביתה בנוי מכל טוב ואינה צריכה לבנותו אלא לשום עין השגחה עליו להשתדל בשמירתו וקיומו ולא תתעלם ממנו כדי שלא תגרום לו התמוטטות והריסה ודבר זה מאחר שהוא להנאתה ולטובתה ולתועלתה היה לה לעשותו מאליה ומדעתה ואינה צריכה לאחרים שיזהירוה על זה כיון שהוא דבר הנוגע לה ובאולתה ובכלותה לא השגיחה על קיום ביתה והעמדתו ולא זו אף זו שראתה האשה החכמה כבר בנתה ביתה בבנין ממש בטורח ויגיעה ועמל בימים ובלילות עד שזכתה לבנינו והיה לה ללמוד ממנה ולהשתדל בתוספת קנינים על קניניה ולפחות היה לה לשום עין השגחה על ביתה שלא תהרס ושלא

דְּרָכָיו בּוֹזֵהוּ׃ בְּפִי־אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה וְשִׂפְתֵי חֲכָמִים תִּשְׁמוּרֵם׃ בְּאֵין אֲלָפִים אֵבוּס בָּר וְרָב־תְּבוּאוֹת בְּכֹחַ שׁוֹר׃ עֵד אֱמוּנִים לֹא יְכַזֵּב וְיָפִיחַ כְּזָבִים עֵד שָׁקֶר׃ בִּקֶּשׁ־לֵץ חָכְמָה וָאָיִן וְדַעַת לְנָבוֹן נָקָל׃ לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל וּבַל־יָדַעְתָּ שִׂפְתֵי־דָעַת׃ חָכְמַת עָרוּם הָבִין דַּרְכּוֹ

ואולת

תוכחות מוסר

ושלא יתמוטטו הבסיס ותהיה זהירה וזריזה בשמירתה וקיומה והעמדתה ואע"פ כן לא למדה ולא לקחה מוסר מהאשה החכמה ולא השתדלה אפי' בשמירת ביתה וקניניה והעלימה עיניה מהם לבלתי הטפל בשמירתם ולא זו אף זו אלא שהיתה הורסת ביתה בידים ממש שהיתה מפזרת ומבזבזת וכותבת מתנות לאחרים עד שהרסה ביתה מן היסוד וכזה התיישבו הדקדוקים הנז':

(שייך לדף ל"ד ע"ב סוף פירוש הפסוק אויל ביום וגו' · א"א עוד יתכן עפ"י דרך הרב ז"ל לפרש עפ"י מרז"ל אם ראית ת"ח שחטא בלילה אל תהרהר אחריו ביום שודאי עשה תשובה וז"א אויל ביום יודע כעסו שהכעיס את המקום כי החוטא בסתר נפרעין ממנו בגלוי אבל כוסה קלון הת"ח שחטא בלילה הוא ערום שודאי עשה התשובה):

הולך בישרו ירא ה' וגו' · ר"ל אדם שהולך תמיד על קו היושר ואין לו שום עקמימות והתעקשו' במשאו ובמתנו ובהתערבו עם בני אדם הוא בודאי ירא ה' שמגדל יראתו ממנו ית' הוא מתנהג במדת היושר בלי תחבולה ומרמה וערמה ולא עולתה בו ומי שהוא נלוז דרכיו שהוא עקש ופתלתול ומלא מרמות והוא מקנאתו מהאיש הישר הוא מבזה אותו ואומר לו מה שאתה מתנהג במדת היושר איננו מגדל יראתו ית' אלא אתה חס על כבודך שמא ירגישו בך בני אדם שאתה איש תם ויזלזלו בכבודך ואלו היית חריף ויודע להסתיר עקמימותך ועקשותך ותחבולותיך במוצאי היום היית מעקש דרכיך יותר ממנו וכל זה הוא מחמת קנאתו ממנו:

בפי אויל חטר גאוה וגו' · הראב"ע ז"ל פירש וז"ל בפי אויל חטר גאוה מטה והוא רמז ללשון שנמשלה למטה כלומר בתוך האויל יש מטה שמכה בה בדבר גאוה ושפתי חכמים שלא תדברנה בגאוה תשמרם כלומר תשמור אותם השפה כי על כל אחד ואחד ידבר עכ"ל:

ואני אומר כי האויל זה דרכו כסל לו בהיות כל דבריו בגאוה ובוז להכעיס בני אדם אולי תעלה חמתם באפם ויענו כסיל באולתו ואז המצא ידו להזיקם על מענותם אליו קשות ומי שהוא בעל בינה והשכל ויודע שכל מגמת פניהם אינה אלא להרע ולהזיק לבני אדם לא יענה אותם באולתם אלא משיב אותם תשובה במענה רך ישיב חמה להפר עצתם ולקלקל מחשבותם הרעה וז"ש בפי אויל חטר גאוה וגו' ר"ל שהוא מדבר בגאוה להכשיל בני אדם בעניתם אליו קשות · אבל השפה של חכמים תשמרם מאותו הניזק אשר חשב להזיקם לפי שלא יענו אותו באולתו אלא יענו אותו בלשון רכה ותחבולות להשקיט המיתו מעליהם ולא יזיקם:

באין אלפים אבוס בר וגו' · הראב"ע ז"ל פירש כלומר בעבור שאין האלפים נשאר האבוס בר ונקי שאין שם כלום · ור"ש ז"ל ומוריני הרב בעל חשק שלמה ז"ל ומפרשים אחרים כל אחד מהם עלה חלקו בפירוש הכתוב יעויינו בספריהם · ולענ"ד שפירוש אלפים מענין ואאלפך חכמה כמו שפירש"י ז"ל ופירוש מלת שור לשון ראייה כמו אשורנו ולא עתה וכן פירשו הרב בח"ש ז"ל והכוונה היא להזהיר את האדם שהוא חכם ומורה צדק שיהיו לו ספרים הרבה המקבלים הדעות והסברות של החכמים הגדולים בחכמה שמהם יתחדד שכלו ויורד לעומקו של דברים ואל יסמוך על דעתו בדברים שאינן מפורשים בדברי הפוסקים הידועים ובדברי משנה אלא צריך שימציא לו הרבה ספרים כדי להביט ולראות ברוב הסברות ויודע לאיזה צד נוטה באותו הדין שיפסוק וז"ש באין אלפים וגו' ר"ל בהעדר הספרים שמהם אדם למד החכמה אוצר חכמה ודעת שהוא השכל בר ונקי ואין בו כלום מהדעות והסברות של חכמים אחרים ובזה אפשר שתצא שגיאה מתחת ידו בענין הדין ושגגת תלמוד עולה זדון אבל רוב תבואות דהיינו רוב הסברות והדעות שנקראים תבואות שהם פירות המתחדשים מסברות החכמים ומפלפולם הם מושגים בכח הראיה שרואים בספרים ויהיה אוצר האדם שהוא השכל מלא ברכת ה' מהסברות ומהדעות של החכמים כי פירוש אבוס אוצר כמו שפירש הראב"ע ז"ל ובזה יצא הדין לאמתו:

עד אמונים וגו' · ר"ל אם רצונך לידע מי הוא עד אמונים שאינו מעיד עדות שקר הוא האיש שאין דרכו לכזב אפילו במילי דעלמא אבל מי שדרכו לדבר שוא ודבר כזב במילי דעלמא מאחר שהוא מורגל לדבר כזב במילי דעלמא גם בעדות אינו מדקדק ומעיד עדות שקר ואע"פ שכבר אמר דבר זה למעלה חזר וכפל אותו שכן דרכו להזהיר ולחזור ולהזהיר ולכפול דבריו כמה פעמים כדי שישארו בזכרון הקורא ויהיו תקועים בלבו:

בקש לץ חכמה ואין וגו' · ר"ל שהלץ שהוא זמן רב בליצנותו שעל כן נקרא בשם לץ ולעולם לא חלק לו בבינה ובחכמה ודרכה היה מתלוצץ על העוסקים בדבר חכמה ואין לו בה יסוד ושורש ועכשיו שנכנסה בו רוח טהרה ובקש להתעסק בדבר חכמה מאחר שלא נסה ללכת בה לא עלתה בידו מפני קשיות' וז"ש ואין ר"ל אין בו כח להשיגה מפני קוצר המשיג ועומק המושג אבל הנבון שלא השיג הבינה אלא אחר שקדמה לו החכמה היה לו הדעת שהוא החכמה לדבר נקל ואין בו שום קושי מאחר שהגיע למדרגת הבינה:

לך מנגד לאיש כסיל וגו' · שהכסיל פרוע מוסר ויראה ואינו מעריך בני אדם אפי' הם כשרים וצדיקים כי אין הבדל אצלו בין צדיקים לרשעים ועל הכל יתגדל ויתרומם ויתנשא לאמר אני אמלוך ודבריו בגאוה ובוז קשים כגידין ולכן פגיעתו רעה וצריך האדם להתרחק ממנו ומחברתו ומפגיעתו שאין נמשך מפגיעתו אלא הנזק וההפסד וז"ש לך מנגד לאיש כסיל ר"ל התרחק ממנו הרחקה אחר הרחקה פן תוקש בו כי מלת נגד מורה על הריחוק כמו שפירש"י כנגד הסר רחוק מן הסר ולכן אמר אפי' בהתרחקת ממנו והיית נגדו שפירושה רחוק ממנו התרחק עוד ולא ממקום שאתה נגדו כדי לעשות הרחקה אחר הרחקה ממנו לפי שלא ימשך מחברתו אלא הרע ואפי' אם אתה מסופק אם תוכל להשמט מנזקו על ידי לשון רכה ושפתי דעת אם לאו אע"פ כן התרחק ממנו ואל תתחבר עמו מספק כי שמא אין בך כח להשמט מנזקו וז"ש ובל ידעת שפתי דעת ר"ל אפי' אתה מסופק ובל ידעת אם תוכל להשמט מנזקו על ידי שפתי דעת שאתה מדבר עמו אפי"ה התרחק ממנו מספק ואל תסמוך לומר שמא אוכל להשמט מנזקו בשפתי דעת:

חכמת ערום הבין דרכו וגו' · ר"ל החכמה שקנה הערום

היא

ואולת כסילים מרמה: אוילים יליץ אשם ובין ישרים רצון: לב יודע מרת נפשו ובשמחתו
לא־יתערב זר: בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח: יש דרך ישר לפני־איש ואחריתה
דרכי־מות: גם־בשחק יכאב־לב ואחריתה שמחה תוגה: מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו

ר דגושה

איש

תוכחות מוסר

היא שהוא מבין מתחלת ענינו מה יהא בסופו ורואה את הנולד ממעשיו ומעניניו ומסתכל ומתבונן באחרית דבר מראשיתו ולכן הוא שוקל ענייניו במאזני שכלו ואם רואה שמעניניו ימשך מתכליתם דבר שלא כרצונו הוא מתרחק מהם ולכן לעולם לא ימשך לו ממעשיו פוקה ומכשול לפי שיודע תכלית מעשיו מתחלתן אבל הכסילים עושים כל מעשיהם באולת לפי שאינם מסתכלים אלא בערבות תחלת מעשיהם שהוא לפי שעה ולא במרירות תכליתם לפי שאין מעשיהם בכוונה ומיוסדים על מחשבת השכל ולכן פתע פתאום נופלים בפח המוקש ומבקשים תחבולות ומרמות להציל נפשם מפח יקוש א"כ התכלית של אולתם הוא מרמה ותחבולה מה שאין כן הערום שלעולם לא יפול :

אוילים יליץ אשם וגו'. הכוונה היא שהאוילים באולתם ובסכלותם אינם מרגישים במה שמוציאים מפיהם ואינם משמיעים לאזניהם מה שפיהם מדבר מרוב תוקף יצרם והוא כי האוילים הצד השוה שבהם כלם רודפים אחר הנאת חומרם ונמשכים אחר תאותם ושרירות לבם הרע על דבר עבירה וזמה ואעפ"י כן כל אחד מהם הוא לועג ומתלוצץ על אשם שעשה חבירו שהוא אויל כמוהו ומחרפו ומגדפו על המעשים הרעים שבו ואינו נותן אל לבו להרגיש שכל הדברים הרעים שחרף וגדף בהם לחבירו כולהו איתנהו ביה וכל היוצא מפיו יעשה הוא ולמה יחרף בהם חבירו ולא הוא שהוא מחרף וכל זה מאולתם ובסילותם ותוקף יצרם. אבל הישרים שהם הצדיקים שהם כלם רודפי צדק מבקשי ה' לעבדו שכם אחד תמיד הרצון ביניהם ומרוצים זה לזה ולא שייך חירוף וגידוף בין אחד מהם לחבירו לפי שכלם צדיקים וכשרים ואין בהם נפתל ועקש אלא כלם ישרים :

לב יודע מרת נפשו וגו'. הנראה ממנו הוא שאם יגיע שום צער לאדם אע"פ שאחרים ג"כ מצטערים בצער לא יגיע צערם לצערו שהוא בעל הצער וכן בשמחתו אע"פ שאחרים שמחים בשמחתו לא תגיע שמחתם לשמחתו שהוא בעל השמחה וז"ש לא יתערב זר ר"ל אינם נכנסים בתחת סוג אחד לשיצדק בהם ערבוב. ולענ"ד שחיות האדם שהיא הנפש היא תלויה בלב והלב שהוא מקור השכל והמחשבה כשרואה שהאדם שהוא נוטה אחר החומר ואחר תאות העולם הזמניי והשליך את נפשו אחרי גוו הוא יודע צער הנפש התלויה בו ומרירותה מצער החומר שהתגבר עליה ודחפה בשתי ידים והלב שהוא מרגיש מצטער בצערה ומתאבל ומתאונן עליה שהיא רעבה וצמאה ממעשה היושר והכושר שהם חוזקה ותוקפה והחומר מתעדן ומתענג ורוחץ במימי העבירות וסך בשמן הזמות והוא שמח ועלץ אבל בשמחתו בנפש הצדיק שהוא מגביר כח הנפש על כח הגוף שאז היא הנפש בגרם המעלות והתענג בדשן הפרישות ובמעדני המדות החמודות ובמטעמי כדוד השיבה כלולות לעסוק בשתי תורות ובמאכלי הודויים והסליחות אז בשמחה זו לא יתערב החומר שהוא בגדיו לה. ונקרא החומר בשם זה לפי שהוא זר לגבי הנפש והשכל שהם רוחניים והוא גשמי וכן בשמחות הגשמיות מהם יש חילוק והפרש שכל שמחה הגשמית מאחת מהם היא צרה לחברתה ובשמחה של אחת מהם קמה חברתה נופלת ואין מערבין שמחה בשמחה א"כ בשמחת הלב שהוא השכל לא יתערב זר שהוא החומר אלא אדרבה יהיה מצטער ובוכה :

בית רשעים ישמד וגו'. ר"ל הבית שמתקבצים בו הרשעים להתיעץ על אופן התחבולה והמרמה שיעשו לבני אדם לרמותם ולעקבם הנה הבית הזה סופו שישמד הוא וכל הרשעים שבו אמנם האהל שמתקבצים בו הישרים לעסוק בתורה ולעשות רצון קונם הנה אותו אהל יפרח ויצמח ויתחזק כמ"ש צדיק כתמר יפרח ואפשר לומר דהא דלא נקט יפרח אלא יפריח שהוא פועל יוצא לרמוז שגם לאחרים הבאים אליהם והסרים אל משמעתם יפריחו ויצמיחו אותם בהורותם להם הדרך ילכו בה והא דנקט ברשעים בית ובישרים אהל מפני שהרשעים עושים מהעולם הזה דירת קבע כבית שהוא דירת קבע והישרים עושים מהעולם הזה דירת עראי כאהל שהוא דירת עראי :

אי נמי יש לפרש בית רשעים וגו'. ר"ל אע"פי שהוא בית חזק בבנייני ביסודות חזקים ומעזיבה ותקרה והרשעים היושבים בו בטוחים מן ההריסה והסתירה ברגע קטון ישמד אותו בית ויפול על יושביו ויאבד זכרם מני ארץ אבל אהל ישרים אע"פי שהוא אהל בעצמו הוא יפריח ויצמיח היושבים בו ויגדלו ויחיו שנים רבות ולא יגע בהם שום נזק ולא שום פגע רע אלא יהיו מתמידים בדירתם בו. וכפי זה אתי שפיר מה שנסמך לו יש דרך ישר לפני איש וגו' ר"ל שהבית של רשעים הוא בית מושב עיר חומה ויש בו דלתים ובריח שהוא הדרך הישר בענין הבנין ואין בו עקמימות ולא חסרון ואע"פי כן ואחריתה דרכי מות שיפול הבית על יושביו. ויש לפרש יש דרך וגו' ר"ל שיש דרך שהוא ישר לפני איש ואין בו עקמימות ומלבד שאין בו שום עקמימות אלא לא זו אף זו אלא שאין נמשך ממנו עקמימות שלזה קרא אותו בלשון זכר ואמר ישר ולא אמר ישרה לשון נקבה לומר כשם שהזכר אינו יולד כן דרך זה אינו יולד ולא נמשך ממנו דבר רע ועקמימות ולכן הוא הולך באותו דרך לבטח דרכו בחשבו שמעולם לא יגע בו רע באותו דרך ואח"כ נמשכים לו מאותו דרך דרכי מות ולזה חזר בו וקרא הדרך בלשון נקבה ואמר ואחריתה שהוא לשון נקבה ולא אמר ואחריתו לשון זכר כמו שהתחיל במלת ישר שהוא לשון זכר לומר שמתחלה היה סובר בעל הדרך שדרך זה אינו יולד כמו הזכר שאינו יולד אבל לבסוף הזכר חזר להיות נקבה ויולדת ומה שיולדת אינו דרך רע אחד בלבד אלא דרכים רבים המפולשים אל המות וז"ש ואחריתה דרכי מות שהם רבים :

אי נמי יש לפרש יש דרך ישר לפני איש ר"ל יש דרך ישר לפני כל איש שהכל מודים ומעידים שהוא דרך ישר וההולך בו עקם את דרכו ויצא ממנו לדרכי מות כגון שהיה עוסק במצוה ונזדמנה לידו עבירה ועבר עליה ולזה אמר מלת יש לומר שדבר זה הוא מלתא דלא שכיחא תדיר אלא לפעמים :

גם בשחוק וגו'. ר"ל לא מבעיא שביגון יכאב לב אלא גם בשחוק ובשמחה שעושים בני אדם לא תהיה שמחה שלימה אלא יהיה בה כאב לב ובסעודת הרשות הכתוב מדבר שהיא שמחת מריעות שמתקבצין במקום אחד ואוכלין ושותין ושוחקים ושמחים ולפעמים ישאו בתף ובכנור וישישו לקול עוגב ועל כל פנים יכאב לב כי יכה איש את רעהו באבן או באגרף או יוכיחו תוכחת דברים ומקפיד על דבריו או ישברו כלים יקרים או ישפך היין ויגיעו לכאב

איש טוב : פתי יאמין לכל־דבר וערום יבין לאשרו : חכם ירא וסר מרע וכסיל מתעבר ובוטח : קצר־אפים יעשה אולת ואיש מזמות ישנא : נחלו פתאים אולת וערומים יכתרו דעת : שחו רעים לפני טובים ורשעים על־שערי צדיק : גם־לרעהו ישנא רש ואהבי עשיר

א נחה מלרע

תוכחות מוסר

לכאב לב ומלבד הכאב לב שיגיע להם אלא אחרית שמחה זו היא תוגה ודאגה כי יהיו מתחרטים על הטובה ועל אכילתם ועל משתיהם ואומרים על מה ועל מה היה לנו הקבוץ ומה הרווחנו כי אדרבה הפסדנו הפסד גדול בהוצאת הלחם והמאכל והיין והשכר ובלעדינו לצער הגוף באכילות גסות וברבוי שתיית היין והשכר וגם בלעדינו לצער הנפש במעשים שאינם הגונים שעשינו ובמותרי הדבור שדברנו ומתוך היין גלינו סודנו לאחרים ואמרנו דברים שלא ניתנו ליאמר כגון רכילות ונבלות פה ובמלא שהתחרטו על כל מה שעשו כי הרשעים כל ימיהם חרטות ושמחתם נהפכה לתוגה :

אי כמו יש לפרש הכתוב אפילו בסעודת מצוה כגון סעודת חופה ונישואין והכוונה היא שגם בשחוק ושמחה של נישואין שהיא שמחת מצוה יכאב לב לפי שאין לך בתוכה דלית בה תיגרא כמו שאמרו רז"ל ועוד שעל ידי הנישואין אנו זוכרים יום המיתה כי סבת הנישואין היא מפני שסוף אדם למות ולא לתהו בראה לשבת יצרה לכן אנו נושאים אשה כדי לקיים המין וכמו שאמרו רז"ל לחכם אחד שהיה עומד בסעודת חופה לושרי לן מר ואמר להם ווי לן דמייתינן ר"ל על ידי סעודה זו אנו זוכרים יום המיתה וז"ש גם בשחוק וגו' ר"ל גם בשחוק של מצוה יכאב לב ותדע למה כי אחרית שמחה זו היא תוגה ודאגה ויגון בזכרנו יום המיתה כי משמחה זו נמשך היגון ואמר ואחריתה בכינוי ואחר כך ביאר על מה חוזר הכינוי שהיא שמחה ולא אמר ואחרית שמחה תוגה מפני שדרך המקראות לומר הכינוי ואחר כך ביאור כמו ויביאו את תרומת ה' וכן רבים :

מדרכיו ישבע סוג לב וגו' · סוג לב הוא מי שנסוג אחור מעבודתו ית' והלך בדרכי לבו הרע ופירש מן החיים שעזב והניח דרכי התורה ונדבק בדרכיו שהחומר נוטה אליהם שעל כן נקראו דרכיו בכינוי ר"ל שהם נוטים למזגו ולטבעו שהוא החומר ואמר מלת ישבע לומר שאחר שפירש מדרכי התורה לא נשאר בו אפי' לחלוחית היראה מנה שהיתה לו קודם שפירש שכיון שהיה יודע ערך התורה והמצות והיה עובד עבודת קונו בכל לבבו ובכל נפשו ויודע אלהותו ואדנותו ית' והיה מתענג זמן מה בעבודתו ית' ואח"כ פירש מן החיים הזמניים והנצחיים הנה הסוג לב הזה ישבע מדרכיו המקולקלים ולא יספיק לו מעט מהעבירות אלא יהא משביע עצמו מהם ולא תאמר שבשביל שלא ימצא אדם צדיק שיחזירהו למוטב ויכניסהו למחיצתו הראשונה לכך הוא מתפקר לעבירות אבל אם ימצא איש שיוכיחהו ויזכירהו מעשיו הראשונים שעזב הוא מתחרט ויעזוב רשע דרכיו ויחזור למורו הראשון לכך אמר ומעליו איש טוב לומר אע"פ שיש למעלה ממנו איש טוב שיוכיח אותו לחזור למוטב לא יחזור בו לפי שכפי ערך הנהגתו בכלל הקדושה שהיה מתענג בה כן יהיה תמיד בהנהגתו בכלל הסטרא אחרא שהוא בת הטומאה שדבק בו · ואפשר רחוק הוא שיחזור למוטב סוג לב זה :

פתי יאמין לכל דבר וגו' · ר"ל הפתי יאמין לכל דבר אפילו לדבר שהוא מכת הנמנעות כגון אם אומרים לפתי אם אתה הולך למקום פלוני שהוא קרוב לכאן דרך שלשת ימים אתה מוצא ככר של זהב הוא מאמין לדבר זה ויעלה על דעתו והולך לאותו מקום אבל מי שהוא ערום יבין לאשרו ר"ל יבין להליכתו למקום מן המקומות אם תשיג ידו אל המכוון בהליכתו אם לאו ומנהיג את עצמו על פי הבנתו :

חכם ירא וסר מרע וגו' · הכוונה היא שהחכם אע"פי שהוא ירא ה' אע"פי כן אינו סומך על יראתו להתקרב אל דבר שהוא רע בעיני ה' להשען על יראתו שלא יכשל באותו דבר שהוא רע אלא מסיר ומרחיק עצמו ממנו ולא יתקרב אליו שחושש שמא יתקפנו יצרו ויכשל בו כמ"ש בגמרא על שני דרכים שהיה אחד מהם מפולש למקום עבודה זרה ואחד מפולש לשוק של זונות והיו שני חכמים עוברים בדרך ואמר אחד לחבירו ניזיל בדרך שהוא מפולש לע"ז דלא כפיש יצריה ולא ניזיל בדרך המגיע לשוק של זונות משום דכפיש יצריה הרי לך שאפי' חכם וצדיק לא סמך על יראתו ונתרחק מן הכיעור שמא יתקפנו יצרו אבל הכסיל מתעבר ומתכעס על החכם שמרחיק את עצמו מן הרע ואומר לו וכי בשביל שתתקרב אל הרע אתה חושש שמא תכשל בו אין זה אלא חומרא יתרה אני אתקרב אל הרע ובוטח בעצמי שלא אכשל בו ומאחר שהוא כסיל סופו ליכשל באותו רע :

אי כמו יש לפרש חכם ירא וסר מרע הכוונה היא שהחכם הוא ירא את ה' ומתוך שיראתו חזקה ועצומה אפי' יזדמן לידו דבר רע פתע פתאום הוא ניצול ממנו ואינו מתפתה ליצרו ואע"פ שהדבר נכון ומזומן לפניו מתוקף יראתו מהעונש בשני עולמים הוא פורש מעבירה ואינו נכשל אבל הכסיל מתעבר ובוטח ר"ל שאומר הכסיל אני לא באתי בגבול העבירה ולא רדפתי אחריה אלא היא באה בגבולי ונזדמנה לידי ואני מוכרח במעשי כי יצרי אנסני בהזדמנות העבירה לידי וז"ש מתעבר ולא אמר עובר לרמוז כי הוא מתפעל על ידי אחרים ולא פועל על ידי עצמו שההזדמנות הביאני ואוכל ובזה הוא בוטח שלא יענש כיון שהוא מתעבר ולא עובר :

קצר אפים וגו' · ר"ל מי שהוא קצר אפים ואינו מאריך אפו כשומע מאדם אחד דבר שלא כרצונו תכף ומיד מחרף ומגדף אותו אדם ויעשה לו דברי אולת מתוך כעסו עליו ומי שהוא בעל מזמות הוא בהפך ממי שעושה אולת שאם ישמע דבר שלא כרצונו הוא שותק באותה שעה ואינו מראה בעצמו שום הקפדות ותופס טינא בלבו וכל יצר מחשבות לבו רק רע על אדם זה להעניש על דבריו ומעלים הדברים שלא ירגיש בו ברעה שעשה לו והנה שתי מדות אלו של קצר אפים ואיש מזמות הם מדות רעות שהיה להם להשיב המדבר הזה כפי דבריו ומוכיחים אותו בנחת אם הוא ראוי להוכחה ולא ישאו עליו חטא זה באולתו וזה במזמותיו ומחשבותיו הרעות וז"ש ואיש מזמות ישנא אצל בני אדם מחמת המדה הרעה שבו ועליו הכתוב אומר מחשב להרע לו בעל מזמות יקראו :

נחלו פתאים אולת וגו' · שהפתאים מתוך פתיותם נמשכת להם האולת ומה שאמר נחלו ולא אמר לקחו וכיוצא מפני שכמו שהנחלה ראויה לנוחל כן האולת ראויה לפתאים שמתוך פתיותם אינם יודעים לדקדק בתיקון מעשיהם ובדברים ועושים אולת · אי כמו שהנחלה באה לנוחל בלי טורח ועמל ויגיעה אלא מאליה היא באה כן האולת לפתאים נמשכת

רַבִּים : בָּז לְרֵעֵהוּ חוֹטֵא וּמְחוֹנֵן עֲנָיִים* אַשְׁרָיו : הֲלֹא יִתְעוּ חֹרְשֵׁי רָע וְחֶסֶד וֶאֱמֶת חֹרְשֵׁי
טוֹב : בְּכָל־עֶצֶב יִהְיֶה מוֹתָר וּדְבַר שְׂפָתַיִם אַךְ לְמַחְסוֹר : עֲטֶרֶת חֲכָמִים עָשְׁרָם אִוֶּלֶת
כסילים

ענוים ק'

תוכחות מוסר

לפתאים מאליה מה שאין כן האוילים שמתיעצים ומתחכמים על דברי האולת איך יעשו אותה ועל איזה אופן תהיה אולתם וכסילותם אבל אולת הפתאים נעשית בלי עצה ומחשבה ולכן נקט בהם לשון נחלה אבל הערומים יכתירו לראשם הדעת ונעשה הדעת להם ככתר ועטרה על ראשם מפני שהם מדקדקים בדבריהם ובמעשיהם בסברא ובעיון ולא תצא מתחת ידם אולת וכסלות אלא כל מעשיהם בסדר נאות ・ ומאחר שהערומים שהם החכמים יכתירו דעת לראשם אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא וכל דבריהם ומעשיהם בדעת נכונה והשכל הנה ימים באים שיפלו הרעים שהם האוילים לפני הטובים שהם החכמים הערומים לפי שהכל מודים ומעידים על אמתתם ועל צדקותם ויכנעו לפניהם עד שיאמרו בני אדם שהו רעים לפני טובים ונכנעו לפניהם להתחנן להם ולבקש מהם למלאת שאלתם ・ ורשעים עומדים על שערי צדיק לבקש על נפשם להציל להם מרעתם ואז יתפרסם הערך והכבוד של אוצר חכמה ודעת כמה היא מעלתו וכבודו זאת ועוד שהאוילים שהם רשים ודלים ממדות החמודות וממעשה המצות תהיה נפסקת האהבה והריעות שביניהם ויהיו שונאים זה את זה שכל אחד מהם שונא לרעהו על רוע מעשהו ויהיו האוילים הרבים כלם אוהבים את העשיר שהוא הצדיק שהוא עשיר בחכמה ובמעשים ובמדות מפני שכלם מודים ומעידים על אמתתו ועל צדקתו בשפה אחת ודברים אחדים וז"ש גם לרעהו ישנא רש במעשים ובמדות ונעשו אוהבי עשיר שהוא החכם השלם בעיון ובמעשה רבים ובתוך רבים יהללוהו ・ ויש לפרשו ג"כ כפי הפשט שהרש גם רעהו ישנאהו אבל אוהבי העשיר הם רבים שהכל מתדבקין בו בשביל שיהנו ממנו אבל יש לדייק בו שאם פירוש רש היינו שהוא רש מתחלתו ולעולם לא העשיר אלא מתחלתו נולד רש ופירוש עשיר שהוא עשיר מתחלתו ולעולם לא היה עני בשטחיות הכתוב מאי קאמר גם לרעהו ישנא רש הרי כיון שמתחלתו נולד רש לא היה לו לא ריע ולא עמית לעולם שישנאהו עכשו לכן נראה לי שאין הכתוב מדבר אלא באיש אחד שהיה עשיר ואחר כך העני והכי פירושו שמי שהיה מתחלה עשיר ואחר כך העני אפילו רעיו שהיו אוהבים אותו כנפשם עכשו שנעשה רש מתרחקים ממנו ושונאים אותו ודייקא נמי מדקאמר ישנא בקמץ תחת השי"ן ולא קאמר רע רש שונא לו אלא קאמר ישנא משמע שמתחלה היה נאהב לו ועכשו מפני רישותו ישנא אבל הרש הזה כשהיה עשיר היו אוהביו רבים ובזה יתיישב הכתוב:

בז לרעהו חוטא וגו' ・ ר"ל שהמבזה לרעהו מפני רישותו ושונא אותו ובפרט אם היה רעהו ואוהבו בימי עשרו ועכשו מזלזל בו מפני רישותו הנה האיש הזה חוטא לנפשו בזה שהרשות והעניות גלגל הוא שחוזר בעולם ולזה נקרא חוטא ונענש שמזלזל בכבוד אדם ישר והגון במעשיו ובמדותיו בשביל יסורי הרישות והעוני שהתגלגלו עליו ואפשר לומר שפירוש מלת חוטא לשון חסרון כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים שפירושה חסרים והכוונה היא שהמזלזל בחבירו מפני רישותו הנה גם הוא יחסר הונו ועשרו ממנו וישאר רש ועני כרעהו שכל מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה ולפי שמזלזל בכבוד הרש מפני רישותו גם הוא נעשה רש ומזדלזל ולזה סמך פסוק זה לפסוק הקודם לו להודיענו שהשונא לחבירו ומבזה אותו מפני רישותו נקרא חוטא ונענש אבל מי שהוא מחונן ענוים שהם הצדיקים שנדלדלו וירדו מנכסיהם או אפי' מעיקרא לא היה להם עושר אלא שקיימו התורה והמצות מתוך דוחק ועוני אשריו ואשרי חלקו שזכה לעשות חסד עם אוהבי התורה והמצות ונקט ענוים ולא צדיקים מפני שהענוים הם שפלי הרוח שמשפילין עצמן ואין להם שום צד גאוה כלל ואינם מעריכין עצמם אלא בפחות מערכם ומתוך שפלותם וענותנותן מתביישים להודיע לאחרים צערם ורישותם ודלותם כי מסוה הבושה על פניהם לומר שהם נצרכין כדי שירחמו עליהם ולכן אדם שמרגיש בצערם ומחונן אותם מאליו ומכלכל דבריו במשפט כדי שלא לגרום להם בושה וכלמה אשריו ואשרי חלקו :

הלא יתעו חורשי רע וגו' ・ הכוונה היא לומר שיש בני אדם שנמנעים מלעשות צדקה וגמילות חסדים בחשבם שמחמת נתינת הצדקה מתמוטטים נכסיהם ויצטרכו לבריות ולכן קופצים ידיהם מלתת צדקה ולא זו בלבד אלא אפי' ממון אחרים שהגיע לידם הם עושקים אותו ומחזיקים בו מחמת מחשבתם הרעה כדי שלא יצטרכו לבריות וז"ש הלא יתעו חורשי רע ר"ל בני אדם אלו שחורשים הרעה תכא אליהם מחמת נתינת הצדקה זאת ועוד שעושקים ממון אחרים טועים הם ・ אבל חורשי טוב שהם חורשים בדעתם ואומרים חייבים אנחנו לעשות צדקה מאחר שהקב"ה הזהיר עליה בתורה כמה פעמים וכן פריעת בעל חוב מצוה היא ולכן אני צריך לפרוע מה שמוטל עלי לפרוע הן צדקה הן חוב ואע"פי שיתמוטטו נכסי בשכר זאת הקב"ה משגיח עלי בעין חמלה והחנינה ויפתח לי את אוצרו הטוב וישלח ברכה והצלחה במעשה ידי וז"ש וחסד ואמת חורשי טוב ר"ל בני אדם החורשים שיגיע להם טוב מנתינת הצדקה ומהעדר העושק כמו שאמרנו הם עושים חסד ואמת שהחסד הוא נתינת הצדקה ואמת הוא פריעת בעל חוב :

בכל עצב יהיה מותר וגו' ・ עתה בא לבאר שכר חורשי טוב ועונש חורשי רע הטועים בדעתם והתחיל במאי דסליק מיניה שהם חורשי טוב והודיע לנו שכרם מה הוא ואמר שבכל עמל וטורח שטורחים במלאכתן או במשאם ומתנם יהיה בו ריוח יותר ממה שהיה בדעתם להרויח כי ישלח הקב"ה ברכה והצלחה במעשה ידיהם כמו שהיו הם חורשים וחושבים ויצליחו יותר מהמכוון וז"ש בכל עצב יהיה מותר ר"ל בכל טורח שטורחים בדי להרויח יהיה באותו ריוח יתרון על המכוון בו אבל חורשי רע שלא יפרעו מה שמוטל עליהם לפרוע שלא יתמעטו נכסיהם יהיו נכסיהם מתמוטטים ונחסרים מהם וז"ש ודבר שפתים אך למחסור ר"ל מי שידבר בשפתיו אך שיתמעטו נכסיו מסבת נתינת הצדקה ובוודאי בם דבר זה הוא לו למחסור שנחסרין נכסיו ממנו ומתמוטטין ובבר הוא ידוע שמלת אך היא מיעוט :

אי נמי אפשר לפרש בכל עצב ודאגה ויגון שיגיעו לאדם יהיה מותר שיש לו באותו היגון יתרון ותועלת שמתכפרים לו עונותיו אמנם ודבר שפתים שהאדם מטיח דברים כלפי מעלה ומתרעם ואומר שאינו ראוי לאותו יגון לפי שמעריך עצמו כערך צדיק גמור ומהרהר אחר מדותיו ית' דבר זה אך למחסור ר"ל לא די שלא יגיע לו תועלת ויתרון מאותו יגון אלא אדרבה אך למחסור שיש לו חסרון אחר שמעניש אותו הקב"ה על שמהרהר אחר מדותיו :

אי נמי אפשר לפרש בכל מיני יגון שיקרו לאדם ואינו מצדיק עליו דינו ית' ומקבלם מאהבה אלא מטיל דופי בדינו ית'

או

כְּסִילִים אִוֶּלֶת׃ מַצִּיל נְפָשׁוֹת עֵד אֱמֶת וְיָפִחַ כְּזָבִים מִרְמָה׃ בְּיִרְאַת יְהוָה מִבְטַח־עֹז וּלְבָנָיו יִהְיֶה מַחְסֶה׃ יִרְאַת יְהוָה מְקוֹר חַיִּים לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת׃ בְּרָב־עָם הַדְרַת־מֶלֶךְ וּבְאֶפֶס לְאֹם מְחִתַּת רָזוֹן׃ אֶרֶךְ־אַפַּיִם רַב־תְּבוּנָה וּקְצַר־רוּחַ מֵרִים אִוֶּלֶת׃ חַיֵּי בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא וּרְקַב

תוכחות מוסר

או יהיה עצב אחר מותר ונוסף גם הוא על עצב הראשון אבל ודבר שפתים אך ר"ל שאומר שזה היגון שקרה לי הוא מעט על מה שהיה ראוי מהעונש והקב"ה הקל בעונשי ולא הפגישני אלא פחות ממה שהיה ראוי דבר זה גורם למחסור שהקב"ה מחסר ממנו אותו יגון ומסירו ממנו מאחר שהצדיק עליו דינו ית' כי מודה ועוזב ירוחם · או כמו יש לפרש בכל עצב ויגון המגיעים ללבו של אדם יהיה מותר שמחלין לו עונותיו אבל מי שאין לו שום יגון ושום צער בקרבו אלא מדבר בשפתיו בלבד שוא ודבר כזב ואומר שיש לו שום יגון או צער הנה דבר זה יגיעהו אל החסרון כי דורש רעה תבואנו :

עטרת חכמים עשרם · ר"ל הכתר והעטרה של החכמים היא חכמתם שהיא עשרם שזהו העושר העיקרי שמתהללים ומתפארים בו ויש קצת ראיה מדקאמר עשרם בכנוי דהיינו המיוחד להם ולא קאמר עטרת חכמים עושר סתם ועוד שאין דרך החכמים שמתעטרים בעושר אלא תהלתם ותפארתם הינו אלא בחכמתם ומעשיהם הטובים א"כ החכמים קנו להם החכמה שהיא כתר ועטרה אבל הכסילים באולתם ובכסילותם קנו להם שם האולת תמורת שם החכמה שקנו להם החכמים :

מציל נפשות עד אמת וגו' · מי שהוא מפקח ומציל נפשות מהמות בין בגופו בין בממונו בודאי הגמור שהוא עד אמת ואינו מעיד שקר לא על הגוף ולא על הממון שהרי מטפל וטורח טורח רב ויגיעה רבה ומזיל כסף מכיסו להציל נפשות ואיך מעיד עדות שקר להרוג נפשות בקיום וכן על הממון אינו מעיד עדות שקר שהרי הוא מציל נפשות בממונו שיתן לפדיונם ולסלקן מהמות ואיך מעיד עדות שקר על ממון שירויחוהו אחרים שהעיד להם שקר א"כ בודאי הגמור שמי שהוא מציל נפשות הוא עד אמת אבל מי שהוא בעל מרמות ותחבולות לרמות את בני אדם ולעקבן בין בגופם בין בממונם בודאי שהוא מעיד עדות שקר בין על הממון בין על הגוף וז"ש ויפיח כזבים מרמה ר"ל מי שהוא בעל מרמה ותחבולה ומרמה את בני אדם ואינו חס לא על גופם ולא על ממונם בודאי שהוא יפיח כזבים ומעיד עדות שקר :

ביראת ה' מבטח עז וגו' · ר"ל שמיראתו ית' היא מבטח העז והתוקף שלא ימוט לעולם מה שאין כשאר מבטח שבוטח בו האדם שאם האדם בוטח בעשרו התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כי בנקל יאבד ממנו עשרו ויסור מבטחו ואם בוטח בגבורתו בנקל יעזוב אותו כחו ויסור מעליו העז וגם אם בוטח בחכמתו לא תועילנו כלום אם אין מצורף לה שלמות המעשה כמו שאמר הנביא אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו ואל יתהלל עשיר בעשרו וגו' כי הדברים הנזכרים יש להם קץ ותכלה והבטחון בהם הוא חלוש וקלוש מה שאין כן הבוטח ביראתו ית' שהיא מבטח עז שלא ימוט ולא שייך בו קץ ותכלה אלא צדקתו עומדת לעד להצילו ממקרי הזמן ומפגעיו כי כל אדם שתקועה בלבו יראתו ית' לא ימוט לעולם ולא זו בלבד שהוא ביראתו ובצדקתו יציל את נפשו אלא בזכות יראתו ומעשיו הטובים יהיה הקב"ה מחסה לבניו להצילם מן המקרים והפגעים המתרגשות לבא בעולם · ולזה סמך לכתוב זה יראת ה' מקור חיים וגו' לומר שיראת ה' היא אוצרו היא מקור חיים שכמו המקור של מים נמשכין ממנו המים שהם חיים לעולם כן יראתו ית' נמשכין ממנה חיים הזמניים וחיים הנצחיים וזהו שאמר לסור ממוקשי מות ר"ל שביראתו ית' יסור ממוקשי מות שהם העבירות הגורמים למות בעולם הזמניי ובעולם הנצחיי :

ברב עם הדרת מלך · ר"ל כשיהיו למלך רוב עם כשיוצא למלחמה על אויביו הוא נוצח אותם ברוב חילו ואז יש לו הוד והדר בעולם בנצחונו את אויביו כי כן דרך המלך כשנוצח מלך שכנגדו יש לו הוד והדר ותפארת בין המלכים ובין העם אבל באפס לאום שאין עם וחיל גדול עמו יחת וישבר לפני אויביו וז"ש מחתת רזון ופירוש רזון מלשון ורוזנים נוסדו יחד ובמחתתו ושברו קרא אותו בשם רזון ולא בשם מלך · כי פירוש רזון כמו רוזן אבל יש לדייק שהיה לו לומר ובמיעוט לאום מחתת רזון כדי שיהיה סוף פסוק מקביל לראשו לכן נראה לי שהכתוב תפס הקצוות שכשיש לו רוב עם הוא נוצח את אויביו ויש לו הוד והדר כמו שאמרנו אבל באפס לאום שרוצה להראות גבורתו שמניח עמו ואילו כבר אחד והוא יוצא למלחמה לבדו כדי שיהיה תפארת הנצחון נקרא על שמו בלבד ולא על שם חיילותיו גם כן דבר זה מחתה לו שודאי נוצח במלחמתו מחמת הרבים שכנגדו אבל מי שיש לו מיעוט עם והוא נלחם עם מלך אחר שיש לו ג"כ מיעוט עם הינו לא נוצח ולא מנוצח ואין לו לא הדר ולא מחתה שמה שאמר ברב עם הדרת מלך היינו ברוב עם שיש לו נוסף על העם שנלחמים כנגדו הוא נוצח ויש לו הדר אבל מיעוט עם כנגד מיעוט עם אין לו בזה לא הדר ולא מחסה וחלוקה זו לא הזכירה הכתוב לפי שהיא מובנת מן הקצוות שהזכיר :

אי כמו אפשר לומר שבא לרמוז לתלמיד חכם שנקרא מלך כמו שאמרו רז"ל מאן מלכי רבנן שצריך לזכות את הרבים מעמי הארץ ולהורותם איזה דרך ישכון אור התורה עליהם וללמדם דקדוקי המצות ולהנהיגם בשלמות המעשה והמדות שאם הוא עושה כן יש לו הדר מהקב"ה לפי שזכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו ויש לו הדר ג"כ מהרבים שלמד אותם ארחות חיים שמכבדין ומהדרין אותו הידור שיש בו קימה לפי שנהנין מתלמודו ומהנהגתו וממדותיו החמודות אשר נטע ושתל בהם ובכל כמה שיתרבו הזוכים יתרבה ויתוסף הדרו בעליונים ובתחתונים וז"ש ברב עם הדרת מלך שברוב עם הזוכים על ידו יהיה לו הוד והדר מהנתם אבל אם יכול הוא לזכות את הרבים ואינו מזכה אותם אע"פ שהוא צדיק גמור הוא נענש לפי שחטא שחוטאים הרבים מהעדר הוראתו והנהגתו להם בא על ידו ולכן הוא נענש לפי שחטא הרבים תלוי בו וז"ש ובאפס לאום מחתת רזון ר"ל כשאינו מזכה לרבים אלא לעצמו בלבד כדמשמע מאפס לאום יגיע לו מחתה שהוא העונש ולכן עכשו קרא אותו רזון ולא מלך להמעיט בכבודו אבל אם יכול הוא לזכות את הרבים ואינו מזכה אלא מעט אין לו לא הדר ולא מחתה וחלוקה זו לא הזכירה הכתוב לפי שהיא מובנת מעצמה מבין שני הקצוות כדלעיל :

ארך אפים רב תבונה וגו' · ר"ל מי שיש לו אריכות אפים למכעיס אותו באומר או בפועל והרבה והסביר והגזים בתפלה לשיצטרך חבירו לשלם לו גמולו ואע"פ כן כבש את יצרו והאריך אפו ולא השיב לו כפעלו אדם זה הוא רב תבונה ומה היא

וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה : עֹשֵׁק דָּל חֵרֵף עֹשֵׂהוּ וּמְכַבְּדוֹ חֹנֵן אֶבְיוֹן : בְּרָעָתוֹ יִדָּחֶה רָשָׁע וְחֹסֶה
בְמוֹתוֹ צַדִּיק : בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדֵעַ : צְדָקָה תְרוֹמֵם גּוֹי וְחֶסֶד
לְאֻמִּים חַטָּאת : רְצוֹן מֶלֶךְ לְעֶבֶד מַשְׂכִּיל וְעֶבְרָתוֹ תִּהְיֶה מֵבִישׁ :

טו מענה

תוכחות מוסר

רוב הכונתו שחושב בדעתו הרמה ואומר הרי על לא חמס בכפי הענו איש רשע בפני בגאותו ובזדונו ועשה הרעה הגדולה הזאת ואם אשלם לו כפעלו הנה יוסיף ידו שנית למעול מעל בי כאשה מעילות בתוספת מרובה ולכן אביא עונשו לשמים או כיון שזה דרכו כסל לו הנה הוא עתיד להכשל עם איש רע מעללים כמוהו ויקום נקמתו ממנו · אבל מי שהוא קצר רוח כשישמע מחבירו דבר מה של זלזול והפקירותא או הזיקו היזק שהוא מעט מתוך שהוא קצר רוח אינו יכול לכבוש את יצרו שלא לשלם לחבירו אלא כפי גמולו בלבד אלא מפריז על המדה ומגזים בגמולו כפלי כפלים על מה שעשה או אמר לו חבירו כגון אם חטא לו בדברים משלם לו גמולו במכות במרצות ואם חטא לו בפועל אע"פ שחטא לו בדבר קל הנה הוא משלם לו בפצע וחבורה ומכה טריה באופן אע"פי שחבירו בא בגבולו שהוא המתחיל הנה זה הקצר רוח יצא חייב בדינו במה שהרבה והגזים בתשלומי נזק ובתשלומי ארבעה וחמשה וז"ש וקצר רוח מרים אולת ר"ל ירים ויגביה אולתו על האולת שעשה לו חבירו עד שיצא חייב בדינו :

חיי בשרים לב מרפא וגו' · להודיע התועלת הנמשך מאריכות אפים והנזק הנמשך מקצרות אפים והוא שמי שיש לו לב מרפא ר"ל לב שהוא ברפיון ומרגוע ולא לב רגז ואמיץ לנקום נקמתו הנה לב זה גורם לחיי בשרו שיהא בשרו תמיד בריא אולם לפי שהכעס והרוגז גורמים לאדם חלאים רעים ויהיה בשרו מדוכה ומעוכה מחמת החולי וזה דבר ברור ולמפורסמות אין צריך ראיה אבל מי שיש לו קנאה וכעס וחמה שפוכה אותו הכעס מכלה הבשר ונוגע לעצמות שהחלאים הרעים הנמשכים מהכעס שהם המורסות והבועות ממסמסין את הבשר ונכנסים לעצמות וז"ש ורקב עצמות קנאה שהוא הכעס והרוגז :

אי נמי אפשר לפרש שמי שהוא חסר מהדברים הראויים לו כגון שהיה לו בער חסרון כיס או חסרון כבוד או חסרון דבר אחד מן הדברים הצריכים לו והוא אינו שת לבו אל חסרונן להיותו מתקנא באחרים שיש להם אותם הדברים שהם חסרים ממנו ועיניהם רואות שהוא מצטער מחמת חסרונם ואע"פי כן אינו מתאונן בלבו על חסרונן ומתקנא מאחרים אלא הוא שמח בחלקו במה שחננו השם הן רב הן מעט ויושב בלבו כאלו יש רפואה למחלתו ואינו חסר כלום מפני ישרות לבו ומשך לו חיי בשרים ובריאות הגוף אבל מי שמתקנא באחרים שיש להם הדברים החסרים ממנו הקנאה זו מכחשת ומבוללת את בשרו ונכנסת בעצמותיו ורוקבת אותם והא דקאמר בשרים ולא קאמר בשר מפני שהלב הוא אחד מן האברים ולכן כשהזכיר הלב שהוא אחד מן האברים הזכיר שאר האברים בלשון רבים ואמר בשרים וכאלו אמר חיי אברים לב מרפא :

עושק דל חרף עושהו וגו' · הכוונה היא שהקב"ה צוה והזהיר את האדם להיות מחונן דלים ואביונים לתת להם צדקה משלו וכיון שאדם זה לא די שלא נתן להם משלו אלא הוא עושקם ונוטל משלהם אין לך חירוף וגידוף יותר מזה וז"ש עושק דל חרף עושהו :

ומכבדו חונן אביון ר"ל שכיון שהוא דל ואין ידו משגת לפרנסת ביתו כשאתה עושקו ונוטל את שלו תחת ידך הרי אתה מזיקו לשאול על הפתחים ולזלזל בעצמו ולכן כשאתה מחזיר לו את שלו ואינך עושקו אתה גורם לו להיות כבודו במקומו מונח ולא יזדלזל ומעלה עליו הכתוב כאלו אתה חונן אביון ונתת לו משלך · אי נמי אפשר לומר דמלת ומכבדו קאי על הקב"ה והכי קאמר עושק דל חרף עושהו ומי שהוא רוצה לכבד להקב"ה יהיה חונן אביון ויתן לו מתנה חנם שכיון שהקב"ה הזהיר על הצדקה כל המקיים דברו ועושה צדקה הרי הוא מכבד את הקב"ה ועושה לו נחת רוח בקיום דבורו :

ברעתו ידחה רשע וגו' · ר"ל באותה הרעה עצמה שחושב הרשע לעשות לצדיק הצדיק ניצול מאותה רעה ובה ידחה הרשע ויאבד מן העולם וכיון שרואה הצדיק שהקב"ה עין השגחתו עליו במה שניצול מאותה רעה שחשב עליו הרשע ואדרבה ישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד התחזק מדת הבטחון בצדיק ולא יירא רע בראותו כי הקב"ה משגיח עליו להצילו מרעתו וז"ש וחוסה במותו צדיק ר"ל בשימות אותו רשע שחשב עליו רעה אז יהיה הצדיק בטוח בהקב"ה שלא יוכל שום אדם להזיקו · אי נמי אפשר לפרש ברעה שעושה הרשע בחייו כשיאבד מן העולם ידחה מעולם הבא ואינו נכנס במחיצת הצדיקים אבל הצדיק כשנפטר מן העולם הוא בטוח שיזכה לעולם הבא והשתא מלת במותו קאי על הצדיק :

בלב נבון תנוח חכמה וגו' · ר"ל מי שהוא נבון החכמה שלמד בלבו שיש לה מנוחה ומרגוע בלבו לפי שעלה למדרגת הבינה ואין לו התפארות בחכמה להודיע חכמתו לבני אדם בכל עת ובכל שעה ואינו משתמש בחכמתו אלא בשעה שצריך לה אבל החכמה שבקרב כסילים תודע לכל אדם כי הוא מכריז בה ומודיע אותה לבני אדם להראות חכמתו להתפאר בה כמ"ש רז"ל איסתירא בלגינא קיש קיש קריא · אי נמי יש לפרש שמי שאומר דברי חכמה לנבון אותה החכמה תנוח ותתישב בדעתו לפי שבקי בטוב החכמה ובהקדמותיה אבל מי שאומר דבר חכמה לכסילים אותה החכמה לא תנוח בקרב כסילים לפי שאינן בקיאים בה אלא משברים אותה ומשיגים עליה בסכלותם ובכסילותם ולפי זה יהיה פירוש תודע לשון שבר כמו ויודע בהם אנשי סכות והא דנקט נבון ולא חכם לפי שהנבון מתישבת החכמה בלבו יותר מחכם וגם כן לפירוש ראשון החכמה יש לה מנוחה ומרגוע בלב הנבון יותר מחכם :

צדקה תרומם גוי וגו' · רש"י ז"ל פירש וז"ל צדקה תרומם גוי ישראל וחסד לאומים חטאת שגוזלים מזה ונותנים לזה עכ"ל · ולענ"ד שהצדקה תרומם גוי שהם ישראל לפי שמצוה זו יש בה חסרון כיס ואע"פי כן לכבודו ית' שהזהיר עליה הם מזילים כסף ונותנים צדקה ולכן יש להם עילוי והתרוממות במה שמקיימים אותה וכובשים את יצרם לפי שמצוה זו היא כנגד הטבע והמזג של אדם כמו שאמרו רז"ל על פסוק צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה ביותר הכתוב מזרז במקום שיש חסרון כיס א"כ בצדקה שעושים ישראל קונים מעלה והתרוממות אבל אין להם התרוממות בקיומה אלא בשעושים אותה עם ישראל אבל החסד שעושים עם לאומים שהם אומות העולם אין להם תועלת מאותו חסד אלא הממון שנותנים להם הוא חטאת ר"ל

חסרון

טו מַעֲנֶה־רַּךְ יָשִׁיב חֵמָה וּדְבַר־עֶצֶב יַעֲלֶה־אָף: לְשׁוֹן חֲכָמִים תֵּיטִיב דָּעַת וּפִי כְסִילִים יַבִּיעַ אִוֶּלֶת: בְּכָל־מָקוֹם עֵינֵי יְהוָה צֹפוֹת רָעִים וְטוֹבִים: מַרְפֵּא לָשׁוֹן עֵץ חַיִּים וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ: אֱוִיל יִנְאַץ מוּסַר אָבִיו וְשֹׁמֵר תּוֹכַחַת יַעְרִם: בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נֶעְכָּרֶת

ר רנושה

תוכחות מוסר

חסרון שמחסרין ממונם במה שנותנים לאומות העולם ואין להם ממנו שום תועלת ולא שכר:

רצון מלך וגו' · סמך פסוק זה לפסוק הקודם לו לומר שמה שאמרתי לך צדקה תרומם גוי היינו כשהיא בענין שלא יגיע לעני בושה וכלמה בנטילתה ויהיה אותו עני ראוי לה כמ"ש ירמיה ויהיו מוכשלים לפניך בעת אפך עשה בהם ודרשו רז"ל הכשילם בבני אדם שאינן מהוגנין א"כ משמע שלא תאות הצדקה אלא לבני אדם המהוגנים הראוים לה וז"ש רצון מלך לעבד משכיל וגו' הכוונה היא לומר שרצונו של מלך מלכי המלכים הקב"ה לעבד משכיל שהוא משכיל ומתבונן אל דל שתי השכלות חדא שמשכיל אל דל אם הוא ראוי והגון למתנה ועוד השכלה אחרת שהוא משכיל ומתחכם על איזה אופן תהיה נתינת הצדקה בענין שלא יתבייש הנוטלה ודבר זה הוא רצון ונחת רוח לפניו בשביל עבד זה המשכיל אבל עברתו תהיה למביש את העני שאף על פי שנותן לו צדקה אם נותנה לו בכעס וחמה ומקנטרו בדברים קשים הקב"ה מודד לו מדה כנגד מדה ומתנהג עמו בעברה וזעם:

אי כמו רצון מלך וגו' · הכוונה היא רצונו של מלך המלכים לעבד שהוא משכיל ומבין בתורה וחושק בה ומתדבק בה ועברתו תהיה למביש את יולדיו ומשפחתו בעבור מעשיו הרעים:

אי כמו רצון מלך לעבד משכיל בכל דרכיו עם בני אדם שמתנהג עמהם בכבוד ובמוסר ובדרך ארץ ומשכיל ומתבונן במה שיוצא מפיו שלא יוציא מפיו אלא דברים שיש בהם נחת רוח ושמחה לשומעיהם אבל עברתו תהיה למביש את אחרים ומדבר עמהם בגאוה ובוז ודברי קנטוריא לבוישם ולהכלימם:

אי כמו רצון מלך היינו מלך בשר ודם ור"ל שהמלך רצונו ונחת רוח לפניו כשיהיה העבד משכיל מדעתו מה שיצטרך המלך בכל עת ובכל שעה ומזמין הדברים הצריכים לו בלי צוויו ואזהרתו אבל עברתו תהיה למביש אותו דהיינו שמצווהו ומזהירו לעשות לו איזה דבר ומתרשל בו ואינו עושה אותו שזה בושה וכלמה היא למלך:

טו מענה רך ישיב חמה · ר"ל מי שהתמלא חמה על חבירו על איזה דבר רע שעשה לו ורוצה להענישו הן בגוף הן בממון על פי הדין אע"פ כן במענה רך שיענהו ישיב חמתו מהשחית:

ודבר עצב וגו' · ר"ל אפי' לא עשה לרעהו רעה אלא אמר לו דבר שיגיע לו ממנו עצבון בלבד שכפי הדין אין אדם זה ראוי לעונש על אותם דברים כי הם דברים קלים שאינן ראויים לענוש עליהם הנה אלה הדברים יעלו אף וחמה למי שנאמרו לו לפי שהגיע לו עצבון עליהם ומזה יכול להענישו עליהם כפי הדין ובוער שבא בלבו עליהם להענישו בעונש בסתר הכע ורואה כי מות וחיים ביד לשון לכן יזהר האדם לבלום פיו ושפתיו מלדבר קשות ודברים שאינן ראויים שלזה לא אמר ודבר קשה יעלה אף שהוא הפך מענה רך אלא אמר ודבר עצב לרמוז אל מה שאמרנו:

לשון חכמים תטיב דעת · הכוונה היא שמי שיש לו יסורין או חלאים רעים או חסרון כיס או מצטער מחמת מיתת קרוביו כל אלו רוב צערן מריע את דעתם שמתרעמים על מדותיו ית' ואומרים אין אנו ראויין לאלו המקרים הרעים והקשים ובפרט כשרואים הרשעים שלוים ושקטים ועם אדם לא יגועו ישלחו בלא עוונותיהם תזוח עליהם דעתם ומטילים דופי ח"ו בדינו ית' ולשון חכמים לשון הזהב תטיב את דעתם באמרם להם שכר מצות בהאי עלמא ליכא והקב"ה אינו מנסה אלא לצדיקים לראות אם עומדים בנסיונן ואם אין אתם ראויים למקרים אלו שקרו לכם הנה הקב"ה נותן לכם תחת הצער הגדול הזה שכר רוחני בעולם הבא שמתענגי' בו הנשמות וביוצא מדברים אלו ואז תיטב דעתם ומצדיקים עליהם דינו יתבר' ומקבלים יסוריהם מאהבה אבל פי כסילים יביע אולת להחזיק הרעומת המתרעמים באמרו להם הצער והיסורין אינם מתדבקים אלא במי שהוא דבוק ביראתו יתברך הלא תראו הרשעים המרעים ומכעיסי ה' שמלבד שלוהם ומנוחתם בעולם ובתיהם שלום מפחד ולא שבט אלוה עליהם אלא שהם בגרם המעלות ודבריהם נשמעים ועצתם רצויה ומקובלת ואם תתנהגו כמנהגם ותדרכו בנתיבתם יברחו ויבושו מעליכם הפגעים והמקרים ויבאו לקראתכם שלום ושלוה ושובע שמחות את פניכם באלו שבדברים אלו יוספים לשבש ולהרע דעת המתרעמים ולא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו כי עת מראות עיניהם מהשכיל לבותם לגנות מעשה הצדיקים ולשכח מעשה הרשעים ולסלק השגחתו יתברך מן העולם כי אחרי עיניהם בתאוות הגופניות ובתענוגים החמריות לבם הלך וישכחו את ה' עושם ולכן סמך לפסוק הקודם ואמר בכל מקום עיני ה' צופות רעים וטובים לומר כי הקב"ה משגיח בעולם ועיניו צופות רעים וטובים לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ואית דין ואית דיין ואית עלם אחרן:

בכל מקום עיני ה' וגו' · ר"ל שבשר ודם כשהוא מביט ורואה במקום אחד אינו יכול לראות במקום אחר זולתו בבת אחת אבל הקב"ה עיניו בכל מקום בבת אחת ובראיה אחת רואה כל המקומות כמ"ש עיני ה' משוטטות בכל הארץ · צופות רעים וטובים · ר"ל שבשהם צופות צופות רעים תחלה ואחר כך טובים כדי ליתן שכר טוב לצדיקים שלא למדו ממעשיהם:

אי כמו צופות רעים והם פושטים טלפים בחזיר ומראי' עצמם לבני אדם שהם טובים ואין תוכם כברם:

מרפא לשון וגו' · ר"ל אלו הכסילים הנזכרים אשר דרכו לשונם כמו קשת לדבר תועה ופיהם יביע אולת רפואת לשונם לתקן מעוותו שלא ידבר עוד בדברים האלה הוא עץ חיים שהיא התורה שבשיהיו עוסקים בה הם יודעים השגחתו יתברך על הצדיקים לתת להם שכרם ועל הרשעים להענישם וחוזרים בדבורם הראשון וסימניך תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו אבל אם נשאר הסלף בה דהיינו בלשון ולא תתקנה לחזור בה מדבורה הראשון שבר ברוח הנה עונשם מוכן ומזומן בעולם הבא שמשתברת רוחם ונשמתם ולא תזכה לאור באור החיים:

אי כמו יש לפרש שבר ברוח ר"ל עונש השבר הבא להם על דבריהם ועל סברתם הרעועה הוא ברצונם מפני שהיה בידם לחזור בהם ולא חזרו ובפי זה יהיה פירוש מלת ברוח כמו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת שהוא לשון רצון:

אויל ינאץ מוסר אביו וגו' · ר"ל שהאויל ינאץ דברי מוסר שמלמדו אביו ולא יקבל אותם ומשליכם על פניו ואדם אחר ששומע אותה התוכחת שהוכיח האב לבן והשליכה והוא שומר אותה

נֶעְכָּרֶת׃ שִׂפְתֵי חֲכָמִים יְזָרוּ דָעַת וְלֵב כְּסִילִים לֹא־כֵן׃ זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֲבַת יְהוָה וּתְפִלַּת
יְשָׁרִים רְצוֹנוֹ׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה דֶּרֶךְ רָשָׁע וּמְרַדֵּף צְדָקָה יֶאֱהָב׃ מוּסָר רָע לְעֹזֵב אֹרַח שׂוֹנֵא

תוכחת

תוכחות מוסר

אותה בלבו. ומקיים אותה הנה אדם זה יערים ר"ל יתחכם כמה שלמד מאותם התוכחות ששמע דברים אחרים של מוסר שלא שמע · אי נמי יש לפרש מלת יערים פועל יוצא ור"ל ומי שהוא שומר תוכחת זו שהשליך הנה יערים ר"ל מלבד שהוא שומר אותה אלא יחכים לאחרים ומלמדם דרכי מוסר והנהגה הישרה :

בית צדיק וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל בית צדיק הוא חוזק מאד משני צדדיו אם מצד עצמותו אם מצד דבקות ההשגחה ממנו ית' ועם כל זה הנה תבואת הרשע בבית ההיא נעכרת למה שיוסר ממנה הזכות והחוסן ההוא שהיה בה עכ"ל · ולענ"ד שהכוונה היא שכל מי שנעלב מחבירו הן בגופו הן בממונו הולך לבית הצדיק שהוא חסן ותוקף רב שמשם תצא הוראה להוציא דינו לאור ולשבר מתלעות עול ולהסיר בולעו מפיו או להענישו ביסורין כפי משפטי התורה ודיניה שהם חסן רב שלזה נקראת הבית עצמה חסן רב על שם החסן והתוקף שבה שהם הדינים והמשפטים היוצאים ממנה ואע"פ שהיא חסן רב בביאת הרשע לתורה היא נעכרת שבחלמותו ובחליפותו ובעזות מצחו הוא עוכר אותה ומבטל דיני התורה ועושה מה שלבו חפץ והצדיק מתיירא ממנו לפי שהוא אלם ופריץ וכפי זה יהיה פירוש מלת ובתבואת לשון ביאה כמו תבואתה לראש יוסף כמו שפירש הרלב"ג ז"ל · אי נמי יש לפרש בית צדיק חסן רב מכח הדין והמשפט שבה כמו שאמרנו וכל בני אדם מורא יעלה על ראשם מעשות רע מפני פחד תוקף הדין ובתבוא' רשע שהם המעשים הרעים הנקראי' תבואתו ופריו היא נעכרת שכיון שרואים בני אדם את הרשע זר מעשהו ואינו נענש מפני חלמותו הכל למדים ממנו לעשות רע ועוברים בית הצדיק שממנה יוצא המשפט ומתפקרים כלם לעשות הרע בעיני ה':

שפתי חכמים יזרו דעת וגו' · ר"ל שהחכמים מלאים דעת ותבונה ובקיאים בהנהגת כל הענינים שבעולם ומתוך כך יזרו דברי דעת וחכמה לבני אדם איך יתנהגו בעניניהם אולי ילמדו מהם מעט מזער שלכן אמר מלת יזרו שהוא לשון השלכה ובפיזור ולא אמר שפתי חכמים ידברו דעת לומר שכל כך הם מלאים רוח דעת ויראת ה' עד שזורים דברי דעת לכל מי שצריך להם שפי' מלת יזרו כמו זרה את הגורן אבל הכסילים אפי' לבם אין בו אפי' דבר אחד של אמת ושל דעת ואין צריך לומר ששפתיהם אין מדברים דברי דעת שכיון שבלבם אין אמת איך יצא מפיהם דברי אמת ודעת במלא שבני הפכים הם החכמים לבם מלא חכמה ודעת עד שמוציאים דברי דעת מפיהם ומפזרים אותם לבני אדם ולוקטים אותם והכסילים אפי' בלבם מהפכים אין להם דבר אמת וכפי זה יהיה פירוש מלת כן כמו כן בנות צלפחד דוברות :

אי נמי אפשר לומר שהחכמים יזרו דעת לבני אדם להתנהג בדרך ישרה. והכסילים אומרים בלבם בדעתם הנפסד אין זה אמת שמלמדים אותם דברי דעת שרצונם היא להיות כל בני אדם כסילים כמותם שלא יהיה ניכר חסרונם בין בעלי הדעת :

זבח רשעים תועבת ה' וגו' · הנראה מפשט הכתוב שהרשעים שמקריבים קרבן אע"פ שיש בו חסרון כיס הוא תועבת ה' ותפלת ישרים אע"פ שאין בה חסרון כיס היא רצונו ית' וקשה דמה שייכות יש בין זבח רשעים לתפלת ישרים שבא להשמיענו שתפלת ישרים רצונו הא ודאי כיון שהם ישרים במעגלותם ומתפללים לפניו ית' אנו יודעים בפשיטו' שזה רצונו ית' ותפלתם רצויה ומקובלת ומהיכא תיתי שתפלת ישרים איהו רצונו שהוצרך להשמיענו זה דבשלמא זבח רשעים תועבת ה' הוצרך להשמיענו משום דהוה אמינא כיון שהקרבנות רצויים לפניו יתברך גם כשיקריבום הרשעים יש לו נחת רוח בהם להכי אתא לאשמועינן שהם תועבת ה' כשמקריבים אותם הרשעים אבל תפלת הצדיקים מהיכא תיתי שאין לו נחת רוח בה דאצטריך לאשמועינן · ולענ"ד שהקרבן בא על השוגג ולא על המזיד שאין הקרבן מכפר על המזיד אבל התפלה מכפרת אפי' על המזיד ולכן אמר זבח רשעים תועבת ה' ר"ל אע"פ שהקרבן בא על עון השוגג שהוא קל מעון המזיד והיה לו להקב"ה לקבל קרבן הרשעים ולכפר להם עון השוגג שהוא קל אעפ"כ קרבנם שנוי ומתועב לפניו ית' לפי שהם מלאים שקוצים וגלולים מעבירות קלות וחמורות שהם במזיד ובפרהסיא ומביאים קרבן על השוגג כאלו הם זכים ונקיים מעון המזיד ומביאים קרבן על השוגג לכך שונא קרבנם אבל תפלת ישרים שהם תמיד דורכים במעגלי יושר ולפעמים מעדו רגליהם ונכשלו אפילו בעון מזיד ועומדים ומתפללים ומתחננים ושופכים שיחם לפני לכפר להם אני מתרצה להם ומכפר להם אפי' על עון המזיד ולזה נקט מלת ישרים ולא קאמר צדיקים לרמוז שכיון שתמיד הם דורכים במעגלי יושר ולפעמים עקמו דרכם אני מקבל תפלתם ומכפר להם אפי' על המזיד :

אי נמי יש לפרש זבח רשעים תועבת ה' על קרבן שלמים ותודה שאינן באים על חטא אלא הם דורון לפניו יתברך לשבחו ולהללו כמי שמקריב דורון למלך שמורה לו בהבאת הדורון שהוא נכנע אליו וחייב בכבודו ואעפ"כ קרבנם תועבת ה' לפי שמכעיסים לפניו ומביאין לו דורון כאלו נותנים לו שוחד לוותר להם על מעלם אשר מעלו בו אבל מה שרוצה מהם הקב"ה הוא להתפלל לפני לשאחזיק בידם על דרכי התשובה שישובו לפני ויהיו עוזבים דרך העקומה והעקלתון שהם הולכים בה וידרכו במעגלי יושר ויהיו נקראים בשם ישרים וז"ש ותפלת ישרים רצונו ר"ל שיתפללו לפני לשיהיו ישרים כמו שאנו מתפללים בכל יום השיבנו אבינו לתורתך וקרבנו מלכנו לעבודתך והחזירנו בתשובה שלמה לפניך ותהיה מלת ישרים חוזרת על הרשעים עצמם :

תועבת ה' דרך רשע וגו' · ר"ל דרכו של רשע היא להסית ולהדיח לאחרים שישתתפו עמו ברשעתו ולזה אמר תועבת ה' דרך רשע שלא יספיק לו מה שהוא רשע אלא שהוא מרשיע צדיק בהסתתו ופיתויו ובמלא שהוא חוטא ומחטיא אחרים אבל מרדף צדקה שמלבד שהוא רודף צדקה ומשפט ומעשה היושר אלא שהוא מרדף אחרים לעשות צדקה ומשפט דמדלא קאמר רודף ואמר מרדף משמע שהוא פועל יוצא שבמלא שהוא זוכה ומזכה אחרים לאיש אשר אלה לו יאהב אותו הקב"ה :

אי נמי יש לפרש תועבת ה' דרך רשע וגו' · ר"ל שהרשע אינו נכנס לרשע בבת אחת אלא מתחלה הולך בדרכי הגנות והכיעור שאין בהם איסור ואחר כך מגיע לכלל האיסור ונקרא רשע וכן הצדיק לא יבא לכלל צדיק בבת אחת אלא מתחלה מנהיג עצמו בהנהגה ישרה ובמדות טובות ואחר כך נכנס לכלל צדיק ונודע בשערים שמו וז"ש תועבת ה' אותו דרך של הגנות והכיעור שממנו נכנס לכלל הרשע ונקרא רשע והקב"ה שונא אותו הדרך אע"פ שאין בו איסור על שם תכליתו אבל מרדף צדקה שהוא מנהיג עצמו במדות טובות והנהגה ישרה ורודף אחרי הצדק

והמשפט

תוכחת ימות : שאול ואבדון נגד יהוה אף כי־לבות בני־אדם : לא־יאהב לץ הוכח לו אל־חכמים לא ילך : לב שמח ייטב פנים ובעצבת־לב רוח נכאה : לב נבון יבקש־דעת ופני כסילים ירעה אולת : כל־ימי עני רעים וטוב־לב משתה תמיד : טוב־מעט ביראת יהוה

ופי ק'

תוכחות מוסר

והמשפט להשיג אותם אע"פ שעדיין לא השיג אותם הקב"ה אוהב אותו לפי שמהנהגתו הישרה שהוא מרחיק עצמו מדרכי הגנות והכיעור סופו לעלות למגדל עוז הצדק והמשפט והקב"ה אוהב אותו מעכשיו על שם תכליתו שנקרא צדיק :

מוסר רע לעוזב ארח וגו' · ר"ל מי שהוא עוזב ארח הישרה והסלולה והוא תמיד הולך בשרירות לבו הרע כנראה ממלת עוזב שהוא לשון הווה המוסר והתוכחת שמוכיחוהו אחרים כדי שישוב ממעשיו המקולקלים הוא רע בעיניו ונמאס כבד ויכבד ממנו ולא יקבל מוסרם ותוכחתם ולא יכנסו דבריהם באזניו כי מפני שארכו לו שם הימים באולתו נשרשה בו אולת וקשה עליו לפרוש ממנה ואע"פ שבכלל דברי התוכח' הם מפחידים אותו ואומרים לו שמי שהוא שונא התוכחה והולך אחר תאוותיו הגשמיות מתגלגל והולך אל המות וימות בלא עתו אע"פ כן לא יקבל מהם :

אי נמי יש לפרש אפי' יודע הוא בעצמו שמי שהוא שונא התוכח' ימות בלא עתו אעפ"כ לא יקבל דברי מוכיחיו ולא יחזור בו מפני חמדתו באולתו :

שאול ואבדון נגד ה' וגו' · הכתוב מדבר בבני אדם המלאים מרמות ותוך ומראים עצמם לבני אדם כאוהבים בשפתיהם החלקות ומפני זה בוטחים עליהם בני אדם ומוסרים ענייניהם להם לעשות בהם כאפם ורצונם והם נעשים עליהם יועצים ומשיאים אותם בעצה נבערה שתחלתה לנראה הגונה ונכונה ואחריתה קשה ומרה והנועצים בתמימותם מחזיקים להם טובה שנטפלו בהם לעסוק בצרכיהם והם לא ידעו כי ארבות בשפתותיהם ועליהם נאמר הוי המעמיקים מה' לסתיר עצה והיה במחשך מעשיהם וגו' ולזה אמר אם אתם יכולים להסתיר מבני אדם תחבולותיהם ורוע לבבכם הלא לפניו ית' הכל גלוי וידוע כי הוא בוחן לבות וכליות כי הלא שאול ואבדון נגד ה' אף כי לבות בני אדם והכוונה היא כי שאול ואבדון שהם הקבר וגיהנם כפירוש הראב"ע ז"ל שהם עונש נפשיי לנפשות העושות הרע הם גלויים נגד ה' ואנו לובשי מלבוש החומר אפי' אם יבא המגיד ויגיד לנו מהות העונש הזה אין אנו יכולים להשיגו בשכלנו בעוד שאנו לובשי מלבוש החומר ואין לנו השגה אלא בדברים הגשמיים אבל ההרהור והמחשבה שבלב האדם אע"פ שאין אנו יכולים להשיגה בעודה בלבנו אם יגידיה לנו וישמיענו אותה אנו מבינים אותה וז"ש אם שאול ואבדון שהם עונשים הנפשיים שאפי' יבא המגיד ויגיד אותם לנו אין לנו בהם ידיעה והשגה הם גלויים לפניו ית' ק"ו ללבות בני אדם שאם יתגלו לנו אנו משיגים אותה השגה גמורה שבודאי הם גלויים וידועים לפניו יתברך ולכן יזהר האדם להרחיק עצמו מהתחבולות והמרמות שבלב שלא ישתמש בהם לרמות בני אדם ולעקבם שמאחר שהוא גלה עמיקתא ומסתרתא הוא מעניש עליהם למתנהג בהם והא דנקט שאול ואבדון מכל שאר דברים הנפשיים והרוחניים שאין לנו גם כן השגה בהם לרמוז לנו שמי שנוהג ברמיה ועקבה נידון בשאול ואבדון :

לא יאהב לץ הוכח לו וגו' · קשה לי דהם אינו רוצה התוכחת אלא רצונו להיות דבוק ואדוק במעשיו הרעים למה לא ילך אל מקום שהם החכמים אם תאמר מפני שמוכיחים אותו ילך אצלם ולא יקבל תוכחתם ויש לתרץ ולומר דפירוש לא יאהב לץ ר"ל לא מבעיא שלא יקבל דברי התוכחת מהמוכיח אלא אינו רוצה להשמיע לאזניו דברי התוכחת כי אע"פ שלא יקבלם יש לו צער בשמיעתן ולכן אל חכמים לא ילך שאפי' לא יקבל דברי תוכחתם הוא מצטער כשישמעו אזניו דברי התוכחת ולכן אינו מתקרב אצלם כלל :

לב שמח ייטב פנים וגו' · ר"ל כשיהיה הלב שמח השמחה שבלב יוצאת לחוץ ומתפשטת על אבריו ויהיו פניו נהונו' והשמחה נראית על פניו ורוחו מבפנים עליזה וצהלה ושמחה · אמנם בעצבת לב פניו מוריקות ורוחו נכאה · בכלל העולה שהשמחה מתפשטת בכל הגוף ומאירה אותו והעצבון מתפשט בכל הגוף ומחשיך אותו :

לב נבון יבקש דעת וגו' · ר"ל שהנבון שוקל דבריו במאזני צדק ומלבד שהענינים שידבר בהם הם בחכמה ובתבונה ובחלקי הטוהר אלא גם נוסח דבריו בדקדוק נמרץ בלי חסר ויתר אלא כדי הצורך ולכן לא יוכל להתאפק להשמיע דבריו אל האויל שאינו מבין לא גדרי ענייניו ולא דקדוק דבורו ולא לשמוע ממנו ולזה הוא חופש ומבקש אדם שהוא בן דעת כדי להשמיע לו דבריו ולשמוע ממנו שדבר זה הוא לו נחת רוח שידבר עם אדם שהוא מבין תוכן דבריו וישמע מאדם בן דעת שדבריו ג"כ מדוקדקים ומתיישבים על הלב אבל להשמיע דבריו אל האויל או לשמוע דברי האויל צער הוא לו בכך אבל פי כסילים הוא בהפך שאינו רועה אלא דברי אולת שאין להם לא יסוד ולא בנין לפי שהלשון הוא שליח השכל שמחשבת השכל יגיד אותה הלשון והאויל אין לו מחשבת השכל אלא לשונו מדברת גדולות בלי שליחות המשלח שהוא השכל אלא רוח בי ברוכיא ולכן אינו רועה אלא דברי בני שהוא אויל כמוהו שהוא לא בדעת ידבר ולזה בנבון נקט מלת לב לפי שכל דבריו במחשבת הלב אבל בכסילים נקט מלת פי לפי שכל דבריהם אינם אלא מן השפה בלי מחשבה :

כל ימי עני רעים · הכתוב הזה מדבר במי שהיה רודף ולהוט אחר הממון לקבצו ונקרא בשם עני לפי שהוא עני הדעת ועוד שמלבד שאיפתו ולהיטתו אחר הממון הוא ניזון בצמצום במזונות העני לפי שבכל כמה שירויח ויכניס לביתו הממון תתחזק תאותו ולהיטתו לממון אחר וימעט בעיניו מה שקנה מהכסף ומהזהב ומהמטלטלין ועוד יוסיף ידו שנית לקנות קנינים אחרים ואין לדבר סוף שתאותו וחמדתו לממון אין לה קץ ותכלית אלא כל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום לקבוץ ההון והממון ואכילתו אכילת עראי ושינה נודדת מעיניו מחמת טרדת לבו ורעיוניו ועליו אמר הכתוב כל ימי עני רעים שאין לו מנוחה ומרגוע לא במחשבתו ולא באכילתו ולא בהלוכתו ולא בשינתו אבל מי שהוא טוב לב ושמח בחלקו ובמה שחננו ה' משתה תמיד ר"ל באלו הוא במשתה תמיד ורעיוניו במנוחה ואכילתו אכילת קבע ושינתו בערבות ותפלתו בזמנה זכה ונקייה וקביעותו לתורה בזמן הקבוע לה ומנוחת נפשו מבלי הרהור ומחשבה מה שאין כן באיש הלהוט אחר הממון שיש לו טרדת הגוף וטרדת הנפש ויתבטל מעבודתו ית' ומהחובות המוטלות עליו לעשות לשמו ית'

ולזה

יהוה מאוצר רב ומהומה בו׃ טוב ארחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה־בו׃ איש
חמה יגרה מדון וארך אפים ישקיט ריב׃ דרך עצל כמשכת חדק וארח ישרים סללה׃ בן
חכם ישמח אב וכסיל אדם בוזה אמו׃ אולת שמחה לחסר־לב ואיש תבונה יישר־לכת׃
הפר מחשבות באין סוד וברב יועצים תקום׃ שמחה לאיש במענה־פיו ודבר בעתו מה־
טוב

תוכחות מוסר

ולזה סמך לכתוב זה ואמר טוב מעט ביראת ה' וגו' לומר טוב מי שאין לו אלא מעט מהממון והוא שמח בחלקו ואינו להוט אחר הממון ומתנהג ביראת ה' ממי שיש לו אוצר רב ומהומה בו ר"ל מהומה ונבהל להון וטרוד אחר רדיפת הממון שמחמת טרדתו יתבטל מיראתו ועבודתו ית' ומלת בו חוזרת אל האדם הלהוט:

אי נמי טוב מעט ביראת ה' · ר"ל המעט מהממון שיקנה האדם ביראת ה' דהיינו בלי עושק וגזל ושבועת שוא אלא בקו הצדק והיושר טוב ממי שקונה אוצר רב ומהומה בו דהיינו בקול בהלות וצעקות של הנגזלים והנעשקים הצועקים משד ומחמס והשתא מלת בו קאי על אוצר רב:

טוב ארחת ירק ואהבה שם וגו' · ר"ל טוב שיהיו המסובין לאכילה על ארחת ירק שהוא דבר מועט ואהבתו של הקב"ה שם כגון שקיימו באותה סעודה כל דיניה דהיינו ברכת נט"י וברכת המוציא וברכת המזון ואמרו עליו ד"ת שאז כאלו אכלו משלחנו של מקום והקב"ה מתרצה במעשיהם ואוהב אותם סעודה זו היא טובה משור אבוס ושנאה בו דהיינו שהקב"ה שונא סעודה מפני שלא קיימו דיניה ולא די שלא קיימו דינים אלא שנלחמו איש באחיו ואיש ברעהו בקטטה ומריבה ונבול הפה סעודה זו היא שנואה אצלו ית' ולכן צריך שיהיו כל כוונותיו של אדם לצד ימין דהיינו לשם שמים שאפי' דברים שהם צרכי גופו כגון משא ומתן ואכילה ושתיה ושינה הכל צריכים להיות לשם שמים:

איש חמה יגרה מדון וגו' · ר"ל איש שהוא בעל חמה ורוגז יגרה מדון אפילו בין בני אדם אחרים שאם רואה אדם שאומר לחבירו דבר של זילותא וחבירו אינו מקפיד עליו הוא מעורר אותו ומגדיל אשם חבירו בעיניו עד שיהיה חבירו נכון לריב ויתקוטט עמו ויורד עמו עד לחייו וכמשלח מדנים בין אחים וכל שכן אם היתה הזילותא נוגעת לעצמו שיריב ויתקוטט עם חבירו כפלי כפלים שזו היא אחת מהדברים שבהם מעורר את חבירו לקטטה ולמריבה שאומר לו זילותא זו שאמר לך פלוני אלו היה דברו עמי בזילותא זו הייתי פוגע בו ואתה למה שותק אבל מי שיש לו אריכות אפים ואינו מתכעס ומוחל על עלבונו בשביל שהוא שונא קטטה ומריבה אפי' כי יהיה ריב בין אנשים יאזור מתניו וישתדל בהשתדלות נמרץ להשקיט הריב ומפייס אותם בדברי פיוסין להשיב חמתם מהשחית אחד לחבירו שהמדה שמודד בה לעצמו דהיינו אריכות אפים מודד בה לאחרים לפייסן למחול זה לזה:

דרך עצל כמשוכת חדק וגו' · עצל זה הוא שאינו זריז ומהיר במעשה המצות ומתעצל בעשייתן ובקיומם ואע"פ שהדרך היא סלולה כשהולך בה העצל לעשיית מצוה מן המצות נראית בעיניו אותה דרך כאלו מלאה קוצים וברקנים והולך בה לאט לאט מפני כובד תנועתו לפי שאין לו חשק במעשה המצות וכמשא כבד יכבדו ממנו ולכן הוא מתאחר בקיומם אבל הישרים שהם מתנהגים במעשה המצות ביושר לבב ובכל חפצם ומגמת פניהם לעשות רצון קונם ולעבדו בלבב שלם יש להם חשק במעשה המצות וזריזין ומקדימין למצות ולכן אפי' היתה הליכתן לדבר מצוה בארח שהיא עקומה ומעוקלת כמו שמורה על זה מלת ארח שכן כתיב ארחות עקלקלות אפי' הכי מרוב חשקם ותאותם לקיים מצות בוראם נראית בעיניהם כדרך סלולה וישרה והולכים בה:

בן חכם וגו' · כבר פירשנו לעיל על פסוק בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו שעיקר השמחה בבן חכם והתוגה בבן כסיל הם לאמר לפי שאם היה הבן כסיל בני אדם מקללים המעים והרחם שיצא מהם הכסיל לכן התוגה שמגעת לאם כשיצא ממנה בן כסיל איננה נכנסת בסוג עם התוגה של האב לפי שהנזק של בן כסיל אינו מגיע אלא לאמו שמקללין אותה כמו שאמרנו ולכן בבן כסיל לא הזכיר אלא תוגת אמו שהיא העיקר אע"פ שיש לאב ג"כ תוגה אבל השמחה לאם בבן חכם איננה חזקה כל כך כמו חוזק התוגה אם הוא כסיל לפי שהתוגה היא הקרבת הנזק לאם שהיא הקללה והשמחה לאם היא הקרבת התועלת ולכן שמחת האם בבן חכם נכנסת בסוג עם שמחת האב אלא ששמח' האם יותר משמחת האב ולכן אמר בן חכם ישמח אב שפירושו גם ישמח אב ואם היה לומר ובן כסיל תוגת אביו ג"כ והיינו מפרשים אותו גם תוגת אביו הוה משמע שנכנסין תוגת האב והאם בתחת סוג אחד אלא שהתוגה של האם יתרה על תוגת האב ואינו כן כי תוגת האם איננה נכנסת בסוג אחד עם תוגת האב לכן בשמחה תלה באב ואין צריך לומר אם אבל בתוגה תלה באם שעיקר התוגה איננה אלא לאם ואינה נכנסת בסוג עם תוגת האב וכן נפרש נמי הכתוב הזה אלא שכפל דבריו לתוספת אזהרה שכן דרכו בספר זה להזהיר ולחזור ולהזהיר כדי שיותקנו דבריו ויעשו רושם בלב הקורא:

אולת שמחה לחסר לב וגו' · ר"ל מי שהוא חסר לב כשהוא רודף אחר העבירה ומשיג אותה שהיא מעשה אולת עוד לו שמחה וחדוה בהשגתה כעל כל הון אבל מי שהוא איש תבונה לא מבעיא שמרחיק עצמו מן העבירה ואינו נכשל בה אלא שומר עצמו בהליכתו בדרך שלא ילך בדרך שהיא מפולשת למקום העבירה שנקראת עקומה מפני החשד אלא מיישר הליכתו ואינו הולך אלא בדרך הסלולה והישרה שאין בה שום חשד כלל:

הפר מחשבות וגו' · ר"ל שמי שהוא לבדו חושב מחשבות על איזה דבר מן הדברים לעשותו אע"פ שעשה שמירה לצדדי הדבר שלא יופר אפשר שיופר לפי שיש צדדין אחרים שגורמים להפרת הדבר וכיון שהוא לבדו לא שת לבו לעשות שמירה לאותן צדדין אבל כשיהיו המחשבות בקבוץ היועצים לא תופר המחשבה כי כל אחד מהם דורש ומבקש שמירת המחשבה שלא תופר וכל צד שמירה שבעולם מזה יודיעהו חבירו ונמצאת המחשבה משומרת מכל צדדים ולכן לא תופר אלא תקום וז"ש הפר מחשבות באין סוד ר"ל הפרת המחשבות בסבת שאין סוד ר"ל בסבה שאין קבוץ יועצים באותה מחשבה ויהיה מלת סוד לשון קבוץ בני אדם כמו בסוד ישרים ועדה שפירושו קבוץ ישרים · אבל ברוב יועצים שמתחכמים לשמור כל צדדי המחשבה שלא תופר אז תתקיים העצה:

שמחה לאיש במענה פיו וגו' · ר"ל שמחה לאיש כשישאלוהו דבר הלכה הוא מוצא מענה בפיו להשיב על השאלה ודבר השאלה אם הוא בעתו כגון שעוסקין בהלכות סכה והיתה השאלה

טוֹב׃ אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל לְמַעַן סוּר מִשְּׁאוֹל מָטָּה׃ בֵּית גֵּאִים יִסַּח ׀ יְהוָה וְיַצֵּב גְּבוּל אַלְמָנָה׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה מַחְשְׁבוֹת רָע וּטְהֹרִים אִמְרֵי־נֹעַם׃ עֹכֵר בֵּיתוֹ בּוֹצֵעַ בָּצַע וְשׂוֹנֵא

מתנת

תוכחות מוסר

השאלה כדיני שבת מה טוב דהוה ליה השואל שואל כענין והמשיב משיב כהלכה שאע"פ שהשואל אין לו שמחה כשמחת המשיב טוב הדבר כשהוא בעתו אבל כשהם עוסקים בהלכות שבת והשואל שאל במסכת חולין אין זה שואל כענין :

אי כמו יש לפרש שמחה לאיש שכשידבר עם אדם אחר וישאלנו על איזה דבר יענה אותו מענה לפי דברי פיו דהיינו שמבין דבריו בעצם ובאשובה ותהיה עניותו ותשובתו. מעין השאלה דוקא ולא כבכוש שאם אינו מבין דברי השואל ישיב אותו תשובה שאינה שייכא לשאלה ואז השואל מצטער שצריך לחזור לפרש דבריו כדי שיבין אותם המשיב וישיב מעין השאלה אבל כשיבין מתחלה דברי השואל ויענה אותו מענה השייך לדברי פיו ואינו צריך לכפול דבריו אז יש לו שמחה. וז"ש שמחה לאיש במענה פיו ר"ל במענה שהוא כפי פיו ודבריו. ולא במענה שאינו כפי פיו ודבריו · אבל אם דברי חבירו אינם מענה ותשובה אלא בא חבירו מאליו ודבר עמו איזה דבר אם אותו דבר שדבר לחבירו הוא בעתו דהיינו שצריך אותו דבר לשעתו ויוצא תועלת מאותו דבר מה טוב שכיון שיוצא מאותו הדבר תועלת לחבירו הנה מה טוב ומה נעים אבל אם אותו דבר שדבר לחבירו אין יוצא ממנו שום תועלת לחבירו הנה הדבר יתר. וטפל מבלי מלה ומכלל מותרי הדברים הוא והלואי שלא דבר כלום והיה שותק :

ארח חיים למעלה וגו' · ר"ל ארח חיים שלמעלה דהיינו חיים הנצחיים הם קבועים למשכיל לפי שהוא בהשכלתו ובתבונתו רודף תמיד אחריהם להשיגם וחיי העולם הזה בגדו הבל וריק לפי שהם חיים זמניים וכשרודף אחריהם ומתעסק בהנאת חומרו והולך אחר ראות עיניו ותאות לבו לא די שלא יזכה לחיים הנצחיים אלא גם יורד לגיהנם להיות נידון שם והנפש החוטאת היא תמות מיתה נצחיית וז"ש למען סור משאול מטה ר"ל שלכן רודף ארח חיים שלמעלה למען סור משאול מטה שהיא גיהנם :

אי כמו יש לפרש ארח חיים שהיא התורה היא למעלה למשכיל ר"ל שנותנת מעלה למשכיל ומתבונן בה והולך על פי מדותיה אבל המעלה שנותנת לו אינה מעלת הצדיקים הקדושים וחסידי עולם ההוגים בתורת ה' יומם ולילה ומדקדקים במעשיהם שהם קרובים למדרג' המלאכים דלא יכיל איניש למיקם במחיצתהון אלא המעלה שנותנת לו אינה אלא בשביל סור משאול מטה שהיא גיהנם אבל מדרגת הצדיקים הישרים והחסידים אינו משיג אותה כי הצדיקים מובדלים במחיצתן וכל אחד מהם זוכה למחיצה הראויה לו לפי מעשיו והנהגתו כמו שאמרו ז"ל שהצדיקים כל אחד מהם נכוה מחופתו של חבירו שהוא גדול ממנו :

בית גאים וגו' · הכוונה היא להודיענו שהקב"ה השגחתו בעולם להשפיל הגאים הרמים הבוטחים על חילם וגבורתם ועל עזרתם ואלמותם ולעמוד לימין האומללים והשושי כח להושיעם ולהרגיעם וז"ש בית גאים יסח ה' ר"ל אע"פ שביתם בצורה וחזקה ביסודות חזקים ובבנין חזק וכפי הטבע אינה ראויה ליפול הקב"ה בהשגחתו יסח אותה ויהרסנה שלא בדרך טבע ותפול עליהם ומכערם מן העולם ומשגיח על אלמנה מבלי בעל היא יושבת שהיא עזובה ועלובה רוח להציב גבולה ולהעמידו שלא ימוט דלא מבעיא ביתה שהיא דרה בו שלא יפול עליה אלא אפי' גבולה שהוא מקום אחר שאינה דרה בו הוא מציב אותו בהשגחתו עליה לפי שאין לו מי שיטפל בה והיא עניה סוערה דלה ואומללה ושפלה הנכה ואמר מלא ויצב לומר אע"פ שהוא נוטה ליפול הקב"ה מעמידהו בהשגחתו :

תועבת ה' מחשבות רע וגו' · ר"ל אדם שחושב במחשבתו לומר לשון הרע להלשין את חבירו אע"פ שעדין לא הוציא מחשבתו לפועל הנה הקב"ה שונא אותה מחשבה על שם סופה שהוא הפועל שהוא לשון הרע אבל אמרי נועם הם טהורים וזכים וברים ממחשבה רעה ולא יצאו מפי האומר אותם אלא מכח מחשבה טובה אלא שהרשעים בקע המחשבה שיוצא ממנה דבור רע והצדיקי' בקע אמרי נועם שהם טהורים ממחשב' רעה ויוציאם ממחשבה טובה :

אי כמו אפשר לפרש שהכתוב מדבר כמי שחושד בכשרים ודן אותם לכף חובה כגון שאדם כשר אמר דברים שהם אמרי נועם שהכרתה משמעותם שהם טהורים וזכים ונקיים מתחבולה ומרמה ולא אמרם אדם זה אלא בתם לבבו ובכקיון כפיו ולא היתה רוח אחרת עמו באמירתם במאלה שמשני' לדדים אין בדבריו שום דופי ולא כוונה רעה לא מצד המדבר שהוא מוחזק בכשרות ולא מצד הדבור עצמו שהוא אמרי נועם וטהורים ונקיים מכל תחבול' ומרמה וז"ש תועבת ה' מחשבות רע וטהורים אמרי נועם ר"ל תועבת ה' מי שחושב מחשבות רע על אמרי נועם שהם טהורים ונקיים לא מצד המדבר ולא מצד הדבור ויהיה סוף הפסוק נמשך לתחלתו :

עוכר ביתו בוצע בצע וגו' · ר"ל מי שהוא בוצע בצע וגוזל מאחרים הנה הוא עכר ביתו הכוונה היא שמה שנקרא ביתו בכינוי שהוא שלו ובא לידו בתורת היתר הנה בגזל שגזל מאחרים הוא עוכר אותו ומערב ממון איסור בממון של היתר ומתוך עכירותו לא ידבק בידו מאומה מכל מה שיש לו בין ממון של איסור ובין ממון של היתר ויצטרך לבריות ויהיו חייו. חיי צער אבל שונא מתנות דהיינו דאין די לו במה שאינו גוזל ונומס אלא אפי' המתנות שנותנים לו בכי אדם ברצונם הטוב בי כל הנותן בעין יפה נותן ואפי' הכי שונא מתנות ואינו מקבלן אדם זה יחיה ר"ל יהיו חייו חיים במה שלא יחסר ביתו מכל ונמצא בידו די ספוקו וצרכו כי מי שהוא בחיי צער אין חייו חיים וחשוב במת ועוד כיון שיש לו הספקתו כדי צרכו לא יצטרך לבריות ולא יבא לידי זלזול ויהיו חייו בקראים חיים :

אי כמו יש לפרש ע"ד שאמרו רז"ל גזל מריש ובנאו בבירה ורצה לחזור בתשובה צריך לקעקע בירתו ולהחזיר המריש לבעליו ומפני תקנת השבים להקל עליהם התשובה תקנו שיחזיר לו דמי המריש וחששו חכמים במי שמא תהיה התשובה קשה עליו בחזרת דמי המריש ואמרו שמי שלא יקבל ממנו דמי המריש רוח חכמים נוחה הימנו כדי שתיקל בעיניו התשובה וז"ש עוכר ביתו בוצע בצע וגו' ר"ל מי שהוא גזלן וגזל מריש ובנאו בביתו צריך להיות עוכר ביתו כפי הדין דהיינו לסתור הבית כדי להחזיר המריש לבעליו ואם בא להחזיר דמי המריש כפי תקנת חכמים ולא קבלם ממנו להקל עליו התשובה רוח חכמים נוחה הימנו וז"ש ושונא מתנות יחיה ר"ל כשבא הגזלן ליתן לו דמי המריש והוא שונא המתנות ואינו מקבלם ממנו שכרו הוא שיחיה לפי שהוא גרם לו לעשות תשובה ויחיה כמו שנאמר אם אחפוץ במות הרשע הלא בשובו מדרכיו וחיה גם הוא שכרו שיחיה מדה כנגד מדה וכפי זה פירוש ביתו ביתו ממש :

לב

מַתָּנֹת יִחְיֶה: לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת וּפִי רְשָׁעִים יַבִּיעַ רָעוֹת: רָחוֹק יְהוָה מֵרְשָׁעִים וּתְפִלַּת צַדִּיקִים יִשְׁמָע: מְאוֹר־עֵינַיִם יְשַׂמַּח־לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן־עָצֶם: אֹזֶן שֹׁמַעַת תּוֹכַחַת חַיִּים בְּקֶרֶב חֲכָמִים תָּלִין: פּוֹרֵעַ מוּסָר מוֹאֵס נַפְשׁוֹ וְשׁוֹמֵעַ תּוֹכַחַת קוֹנֶה לֵּב: יִרְאַת יְהוָה מוּסַר חָכְמָה וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה:

תוכחות מוסר

לב צדיק יהגה לענות · ר"ל שהצדיק הוא שומר פיו ולשונו ממותרי הדברים ולכן כל דבריו אינם אלא לצורך כגון להפריש מאיסור וכיוצא בזה ואפי' כששואלים אותו אחרים על איזה דבר אינו משיב אותם תכף ומיד אלא עד שישקול התשובה במאזני שכלו כדי שלא יהיה מוציא מפיו דבר יתר או חסר ויהיו דבריו בכושר וביושר וז"ש לב צדיק יהגה לענות ר"ל שלא יהיה הוא מתחיל בדברים אלא אם אחרים שואלים אותו שצריך לענות אותם ואפי' המענה שישיב להם לבו הוגה מחשבות איך תהיה אופן התשובה כמו שאמרנו אבל פי רשעים בדרך ללא שאלוהו אלא הוא מאליו ומעצמו מדבר והדבור שמדבר הוא דבר רע וז"ש ופי רשעים יביע רעות ר"ל אינם בתורת תשובה לאחרים אלא הוא תחלת דבור ואפ"ה יביע רעות :

רחוק ה' מרשעים וגו' · לכן כשצועקים אליו בעת צרתם להושיעם לא יענם אבל הוא קרוב לצדיקים ולכן הוא שומע תפלתם :

אי נמי יש לפרש שהרשעים חושבים שהקב"ה הוא רחוק מרחק רב מהם כי הם בתכלית השפלות בעולם הזה השפל והאפל ועוד שהוא בתכלית הרוחניות והם בתכלית הגשמיות הבוצרים ממעבה האדמה החמרית ועוד שאפי' לגבי השמים וחיליהם והגלגלים שהם נבראים במעשה ידיו ית' כלם ספירים ומאירים ומזהירים והם מראיתם מראה חשוך ואפל ולכן הם מסלקים השגחתו מהם ואומרים כי מרוב רוממותו ועלויו מהם אינו משגיח בהם ולא במעשיהם הרעים ולכן הפקירו עצמם לעשות רצון יצרם כלבבם שלם ומורא לא יעלה ראשם ממנו יתברך כי הם בדעתם החלוש מרחיקים מהם השגחתו ית' ומתוך סברתם זאת הרעועה גם כשנופלים בעמקי הצרות אינם מתחננים ומתפללין להקב"ה להצילם מרעתם כי כבר הרחיקו אותו מהם וסלקו עין השגחתו מעליהם אבל הצדיקים שמאמינים אמונה תמה ושלמה כי הקב"ה משגיח על כל פרטי הנמצאים ובוחן לב וחוקר כליות לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו בעת צרתם יאמרו קומה והושיענו ומתחננים ומתפללים ומבקשים לפניו יתברך להושיעם מצרתם והקב"ה ברחמיו וחסדיו שומע תפלתם ונעתר להם ורפאם :

אי נמי יש לפרש רחוק ה' מרשעים שהקב"ה מרחיק עצמו ומסלק עין השגחתו מן העולם ומניחו למקרים ולרעות המתרגשות לבא בעולם מסבת הרשעים המכעיסים לפניו וכשעומדים הצדיקים בתפלה ותחנה לפניו כדי לחוס ולרחם על עולמו הוא רוצה תפלתם ותחנתם ודמעתם ומתמלא עליהם רחמים ומסלק רוגזו וחמתו מן העולם וכפי זה תהיה המ"ם של מלת מרשעים מ"ם הסבה :

מאור עינים ישמח לב וגו' · פשט הכתוב הוא מבואר שלב האדם ישמח ממראית עיניו ומשמועה טובה ידושנו עצמותיו דהיינו שהשמחה מתפשטת בכל גופו של אדם ונכנסת לעצמות אבל יש לדייק למה שמחת השמועה טובה הוא יתרה על שמחת מאור עינים שזו אינה נוגעת אלא ללב בלבד וזו מגעת עד לעצמות לכן לעד"ן שבא לרמוז על תורה שבכתב ועל תורה שבעל פה לומר שדבר שצריך לראותו במאור עינים דהיינו תורה שבכתב ישמח לב רוצה לומר שכשעוסק האדם בתורה שבכתב ורואה שהקב"ה הבדילנו מן האומות וקדשנו בשלשה מיני מצות שהם מצות השכליות ומצות השמעיות והחקים שהם גזרת מלך ישמח לבו לפי שבהם נתעלו ונבחרו ישראל מכל העמים אשר על פני האדמה אבל פרטי המצות ודקדוקיהם ותנאיהם אין אדם יודע איך מתנהג בהם שאף על פי שלבו של אדם שמח במצות כמו שנאמר פקודי ה' ישרים משמחי לב מכל מקום אין השמחה שלמה מסבת העדר ידיעת פרטותיהם ודקדוקיהם ותנאיהם אבל השמועה טובה שהיא תורה שבעל פה המבארת ומפרשת פרטי המצות ודקדוקיהם ותנאיהם בה נגמרת השמחה ומתפשטת בכל האיברים ונוגעת לעצמות :

אזן שמעת תוכחת חיים וגו' · הרב עזריה פיג'ו ז"ל פירש שהאזן השומעת התוכחת מהספרים שחברו החכמים שהם מתים אין אותה תוכחת עושה רושם כל כך בלבו של אדם אבל התוכח' הנשמע' מפי החכמים והצדיקים שהם עדין חיים הם בעולם ולא מתו היא עושה רושם בלב השומעים אותה ומקיימים אותה לפי ששומעי התוכח' מתביישי' מן החיים המוכיחי' אותם יותר מקריאת' בספרי המתים שכבר מתו ועוד שהחיים מרחיבין דברי תוכחתם לנוכח יותר מהרחבת התוכחה המבוארת בספרים ולכן תוכחת החיים עושה רושם בלב הנוכח וז"ש אזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין דהיינו עושה רושם בלבם ובקרבם · ולעד"ן אזן השומעת תוכחת מן החיים שהם הצדיקים שהם נקראים חיים אפי' אחר פטירתן מן העולם מה שאין כן הרשעים שאפי' בחייהם קרויים מתים אותה התוכחת בקרב חכמים תלין ועושה בהם רושם לקיים דברי המוכיחים שכיון שהמוכיחים הם צדיקים ומקיימים בעצמם דברי התוכחת תתקבל תוכחתם לנוכח ע"ד שאמרו רז"ל כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים משא"כ כשהמוכיח רשע אין דבריו מתקבלים לנוכח לפי שאומר עד שהוא מקשט אחרים יקשט את עצמו ולכן לא יקבל דברי תוכחתו :

אי נמי יש לפרש אזן שומעת תוכחת בענין החיים שאומר המוכיח לנוכח שמי שהולך בדרך לא טוב אינו נקרא חי אלא מת שהרשעים בחייהם קרויים מתים · אי נמי שאומר לו שההולך בדרכי רשע יתקצרו ימיו ולא יחיה ולא יאריך ימים תוכחת זו בקרב חכמים תלין ועושה בהם רושם וחוזרים למוטב :

פורע מוסר מואס נפשו · ר"ל מי שהוא פורע מוסר התורה ועובר עליה ורודף אחרי תאותו מלבד שאבד את שכלו והשליכו אחרי גוו' כיון שאינו הולך אחריו אלא גם מואס נפשו שעל ידי מעשיו הרעים והמקולקלים מורידה לבאר שחת אבל מי שהוא שומע תוכחת מוכיחיו מלבד שהוא מציל את נפשו מרדת שחת אלא קונה לב שהוא השכל ויהיה מתנהג על פי מדותיו הישרות :

יראת ה' מוסר חכמה וגו' · בא להזהיר את האדם שאם הוא רוצה להיות משתלם בשלמות החכמה ולהשיג הכבוד הראוי לו ממנה צריך לקיים תנאיה והוא שיתנהג בדרכי מוסר של חכמה שלא יאכל יותר מדי ולא ידבר יותר מדי ולא יתערב עם בני אדם שאינם בני גילו לא מבעיא במסבת אכולה ושתיה אלא אפי'

יו לְאָדָם מַעַרְכֵי־לֵב וּמֵיְהוָה מַעֲנֵה לָשׁוֹן׃ כָּל־דַּרְכֵי־אִישׁ זַךְ בְּעֵינָיו וְתֹכֵן רוּחוֹת יְהוָה׃ גֹּל אֶל־יְהוָה מַעֲשֶׂיךָ וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ׃ כֹּל פָּעַל יְהוָה לַמַּעֲנֵהוּ וְגַם־רָשָׁע לְיוֹם רָעָה׃

תועבת

תוכחות מוסר

אפי' כמשהו של דברים בעולם שהם דברי הבאי אל יצטרף עמהם ולא יהיה להוט אחר היין והשכר ותהיה השכמתו חזקה שאינו חוזר בדבורו ודבריו בנחת נשמעים ויתרחק ממנו מדת הכעס ומאריך אפו אפי' עם בני אדם שאינן ראויים והגונים ויהיה רחמן על המצטערים ועל החולים ועל הדלים ועל האומללים לעשות עמהם חסד מה שבידו לעשות שהדברים אלו וכיוצא בהם הם בכלל יראתו יתברך והנעדרם ממי שהוא חכם וכן תורה הוא חלול ה' חס ושלום לכבודו ית' דברים אלו שזכרנו וכיוצא בהם הם שלמות החכמה ואפילו שיזכה האדם לדברים אלו שהם שלמות החכמה עדיין הוא צריך למודעי שלא יתגאה בחכמתו ובשלמות מעשיו כי מדת הגאוה שנואה אצלו יתברך כמו שאמר הכתוב גבה עינים ורחב לבב אותו לא אוכל ובכתובים אחרים כיוצא בזה ולמפורסמות אין צריך ראיה והחסיד הרב בעל חובת הלבבות זלה"ה כתב בשער הכניעה שרב אחד אמר לתלמידיו פשפשו במעשיכם אם יש בידכם עון אשר חטא אמרו לו לאו אמר להם חושש אני עליכם שמא יש בידכם איזה דבר שהוא קשה יותר מעון וחטא אמרו לו ומהו הדבר שהיא קשה יותר מעון וחטא אמר להם מדת הגאוה היא קשה מעון וחטא וז"ש יראת ה' מוסר חכמה ר"ל שבכלל יראתו יתברך הוא מוסר החכמה שהם הדברים שזכרנו והנעדרם מהחכם הנה הוא מחלל שמו ית' זה הוא שלמות החכמה ועל הגאוה אמר ולפני כבוד ענוה ר"ל קודם השגת כבוד התורה צריך אתה להתנהג במדת הענוה ואז כשתתנהג במדת הענוה אתה משיג כבוד התורה כמ"ש התנא איזהו מכובד המכבד את הבריות ר"ל כשלא יתגאה על בני אדם ומכבד אותם אז גם הם יכבדוהו ויאשרוהו :

טז לאדם מערכי לב וגו' · הרב כמ"ש ז"ל פירש שהגם שהאיש הנלבב ועשה כל השתדלותו ויחשוב בלבו כל צדדי האפשרות להשיג מבוקשו עכ"ז עדיין הוא צריך אליו ית' לפי שאע"פ שהכין עם לבבו כל מערכות המחשבות מערכה מול מערכה עכ"ז כשבא להוציא מחשבותיו בדיבורו אין לו רשות בעצמו להוציא הדבור ההוא לפועל אם לא שיהיה בעזר ממנו ית' והוא מה שהשלים ואמר ומה' מענה לשון עכ"ל · ולענ"ד שהכתוב בא לרמוז גם כן אל אדם שנתפס למלכות וחושב מחשבות ומסדר טענות לאמרם לפני המלכות אולי ינצל מהמלכות ויצא זכאי בדינו ואעפ"כ אל יסמוך אדם זה על חוזק טענותיו שיצילוהו כי לב מלך ביד ה' אלא ומה' מענה לשון ר"ל המענה שיענו אותו המלכות על לשונו וטענותיו מה' כי לפעמים יסדר טענותיו בסדר נכון ונאות ויצא חייב ולפעמים יהיו טענותיו ומחשבותיו מבולבלים ויצא זכאי בדינו כי הכל ממנו ית' ובידו הכל · ולכן אפי' אחר מערכת המחשבות וסדור הטענות ישים בטחונו בהקב"ה כי היא הפודה והמציל ואל יבטח במחשבותיו ועצותיו וטענותיו :

כל דרכי איש זך בעיניו · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה כל אחד מדרכי איש הוא זך בעיניו · והמשל כי הנה המתעורר השכלי יהיה הדרך הטוב זך בעיניו · והמתעורר הדמיוני יהיה הדרך הרע זך בעיניו מצד היותו ערב ומועיל לפי מחשבתו ומי הוא שיעזור להוכן הרוחות אל שישאר הרוח והרצון אל הדרך הטוב הוא הש"י על צד ההשגחה ישמר האיש הטוב מהתנהל בפעולות הרעות עכ"ל · ולענ"ד כל דרכי איש הם זכים בעיניו ואפילו עושה דבר אחד שנראה בעיני הרואים שהוא דבר רע בעיניו הוא נראה זך ונקי ועושה אותו :

ותוכן רוחות ה' · שמו שהוא תוכן רוחות הוא חוקר לב ובוחן כליות ויודע הכוונה בעשיית אותו דבר שאם הכוונה בו טובה דבר טוב יקרא על הכוונה בו אע"פ שבפי הנראה ממנו שהוא מעשה רע שאין האדם נידון על מעשיו אלא על כוונתו בהם :

אי נמי אפשר לפרש כל דרכי איש הם זכים בעיניו ואין בהם לא שום דופי ולא חסרון כי נעלם ממנו החסרון שבהם ואלו היה יודע בחסרונם היה מתקן אותו מפני שמחשבתו זכה ונקיה בלי שום כוונה רעה והקב"ה כיון שרואה שמחשבתו טהור' ונקיה ואין בה שום כוונה רעה באותו חסרון אלא שנעלם ממנו החסרון הנה הקב"ה יתקן את מצותו ולא יראה ולא ימצא אותו החסרון וז"ש ותוכן רוחות ה' ר"ל שמכוון הרוחות והמחשבות הטובות לבלתי היות נראה החסרון שבהם כי מלת זך מורה על זה ר"ל שמעשהו זך בלי שמרים ואין בו שום חסרון והקב"ה שהוא משקיף על טובות כוונתו מעלים החסרון ואינו נראה ומכוון המחשבות להיותם בשלמותם ובהתכונתם :

גל אל ה' מעשיך וגו' · לענ"ד שאין הכתוב מדבר במעשה המצות שא"כ לא הי"ל לומר אלא גל אל ה' מחשבותיך ויכונו מעשיך שפירושו כשתהיה מחשבתך בעשיית המצוה לשם שמים אז יכונו מעשיך ר"ל יהיו מעשיך נכונים והגונים · אי נמי יש לפרש ויכונו מעשיך יעזרך אלהים על עשייתם וקיומם · אבל השתא דכתיב בהפך יש לפרש הכתוב בדברים הגופניים והכי קאמר גל אל ה' מעשיך דהיינו מעשים הנוגעים לך דהיינו צורכי גופך דהיינו כשתחשוב לישא וליתן במקח וממכר או לעשות מלאכה כדי להשתכר עשה כוונתך לשם שמים שמה שתרויח באותו עסק שאתה מתעסק בו יהיה כדי למצוא פנאי להתעסק בתורה ובמצות או כדי ליתן ממנו צדקה או למצוה שיש בה חסרון כיס ואז יכונו כל מחשבותיך ר"ל כל המחשבות שעלו במחשבתך להרויח יכונו ותתקיים מחשבתך ותרויח מה שאמדה בדעתך להרויח ולא תשוב מחשבתך אחור :

אי נמי יש לפרש גל אל ה' מעשיך ר"ל המעשים והמקרים רעים שיגיעו לך אל תחשוב אותם אל המקרה והזדמן אלא צריך אתה להבין שבהשגחתו ית' באו עליך כל המקרים הרעים לעורר אותך לתשובה אם יש בך עון אשר חטא ואז כשאתה מרגיש שבהשגחתו ית' הגיעו לך המקרים הרעים אתה מפשפש במעשיך ורואה שיש בך שמץ דופי ותחזור בך ותהיה מדקדק במעשיך שלא תכשל ויכונו מחשבותיך שלעולם לא תעלה מחשבה בלבך לעשות דבר רע :

כל פעל ה' · ר"ל הכל פעל ה' למענהו שכל העולמות לא פעל אותם אלא בשבילו לרוממו ולגדלו שבעולם העליון המלאכים משבחים ומקדישין ומעריצין אותו בשמי מרום וגם בעולם הזה שהוא עולם השפל כל כללות המציאות לכבודו ברא אותם כי הדומם והצומח ובעל חי בלתי מדבר לא ברא אותם אלא לצורך האדם ולתשמישו והאדם ברא אותו לעסוק בתורה ולקיים מצותיו ולשבחו ולפארו ולרוממו על כל הטובה שעושה עם ברואיו בלי תכלית ולידע ולהודיע אחדותו ואלהותו וממשלתו ושלטנותו בכללות המציאות שזהו מעלתו וכבודו כמו שאנו מברכים בחופת הנישואין שהכל ברא לכבודו ושמא תאמר כיון שלא ברא הקב"ה

כללות

תֹּועֲבַת יְהוָה כָּל־גְּבַהּ־לֵב יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה׃ בְּחֶסֶד וֶאֱמֶת יְכֻפַּר עָוֹן וּבְיִרְאַת יְהוָה סוּר מֵרָע׃ בִּרְצוֹת יְהוָה דַּרְכֵי־אִישׁ גַּם־אוֹיְבָיו יַשְׁלִם אִתּוֹ׃ טוֹב מְעַט בִּצְדָקָה מֵרֹב תְּבוּאוֹת בְּלֹא

תוכחות מוסר

כללות המליאו' אלא לכבודו כמו שאמרנו והנה הוא קורא הדורות מראש וצופה ומביט עד סוף כל הדורות ויודע הרשעים שבכל דור ודור וצופה את מעשיהם קודם בריאתם בעולם למה ברא אותם להכעיסו במעשה ידיהם לזה אמר וגם רשע ליום רעה רוצה לומר להיותם נידונים בגיהנם על רשעם ועל זדונם ולהכי קאמר ליום רעה ולא קאמר לרעה לרמוז ליום דינה של גיהנם שנאמר בו הנה היום בא בוער כתנור וגו' כדי להתנקם מהם:

אי נמי אפשר לפרש וגם רשע ליום רעה שלפעמים הקדוש ב"ה מוסר הצדיקים על ידי הרשעים כמו שאמר דוד המע"ה פלטה נפשי מרשע חרבך שהרשע חרבו של הקב"ה ורודה בו את עולמו וז"ש ליום רעה שהרשע מוכן ומזומן לאותו יום שעושה הרעה לרדות בו את העולם:

אי נמי יש לפרש כל הצרות וכל המאורעות קשות שפעל הקב"ה והביא אותם לעולם אינם אלא למענהו ולכבודו כדי שיהיו בני אדם מרגישים בצער הצרות וחוזרים בתשובה ועושים רצונו של מקום ואם תאמר והרי כשתהיה מדת הדין מתוחה על העולם הרשע לא חלי ולא מרגיש ואינו חוזר בו ממעשיו הרעים ולא עוד אלא שאין אותה הצרה נוגעת אליו והוא שלו ושקט ושאנן מפחד רעה ובזה יתחזק ברשעתו ויאמר שוא עבוד אלהים ואין ביום רעה ימלטהו ה' א"כ הצרות מקרה הם ולא השגחה לזה אמר וגם רשע ליום רעה ר"ל אל יעלה בדעתך לומר שהצרות הבאות לעולם הם מקריות ולא השגחיות מפני שהרשע נמלט וניצול אלא גם רשע הוא נכון ומזומן ליום רעה שהיא גיהנם אלא שהקדוש ב"ה משלם לשונאיו אל פניו להאבידו מעה"ב ולהיות נידון בדיני גיהנם:

תועבת ה' כל גבה לב וגו'. הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה הגאוה היא מדה מגונה מאד ומתועבת לש"ית כי היא סבה ברעת זה האיש הרגיל בזאת המדה הפחותה ולא ינקה מהרעות הפתאומיות שלא יוזק בהם עכ"ל. ולעד"ן שסמיכות פסוק זה למה שקודם לו שאמר וגם רשע ליום רעה לומר שכל הרשע שירשיע האדם נמשך ממדת הגאוה וכל העבירות משתלשלין ממנה מפני שמצד הגאוה והגאון אינו נכנע לדברי התורה ולא ללומדים המוכיחים אותו לעבדה ולשמרה ומתנהג על פי מראה עיניו ותאות לבו ולכן פתאום יבא אידו ולא ינקה ממנו:

בחסד וגו'. פשט הכתוב הוא מבואר שבחסד ואמת שעושה האדם יכופר לו העון העבר וביראתו ית' יסור מהרע לעתיד ולא ישוב עוד לכסלה. ואפשר לפרש על פי מ"ש רז"ל כי מדרכי התשובה הוא שיכניע האדם את עצמו לקצה האחרון כמו שאמר הרמב"ם ז"ל שהעץ שהוא מעוקם אינו מתיישר כשיחזור למצוע דעדין הוא חוזר לעקמימותו אבל אינו מתיישר אלא אם תחזור ותעקום אותו לצד שכנגדו ואז יחזור אל המצוע והיושר לכן אמר שמי שחטא בגזל ובעושק ונגלה בו רוח טהרה ורצה לחזור בתשובה תקנתו היא להתכפר עונו הוא שישיב את הגזלה אשר גזל או את העושק אשר עשק אל הנגזל ואל הנעשק שדבר זה הוא אמת ולא חסד ואחר שעשה את האמת יהיה רודף אחר החסד לעשותו למי שלא נתחייב לו שהוא לפנים משורת הדין ובמקום שהיה גוזל אחרים עכשו הוא מזיל כסף מכיסו לעשות החסד כדי שיחזור אל המצוע והיושר ואע"פ שלפי זה היה לו להקדים אמת שהוא השבת הגזלה לחסד שהוא לפנים משורת הדין ולומר באמת וחסד יכופר עון מכל מקום הקדים החסד לאמת מפני מעלתו שהחסד קודם במעלה אל האמת וז"ש בחסד ואמת יכופר עון הגזל והעושק שלזה אמר יכיפר עון ולא אמר יכופרו עונות לרמוז אל עון אחד שהוא עון הגזל והעושק ואע"פ שכפרת עון זה אינה תלויה אלא במדת האמת שהיא השבת הגזלה מכל מקום נקט מדת החסד כדי שתהיה תשובתו שלמה ולא יחזור לסורו כמו שאמרנו. וכן נמי בשאר יראת ה' שעבר עליהם ועשה תשובה ונתכפרו לו כל עונותיו תקנתו שלא יחזור לסורו הראשון היא לעשות הרחקה יתרה מהעבירה והיא סור מרע ר"ל כל מקום שיזדמן בו מעשה רע יסור ויתרחק מאותו מקום ואל יעמוד שם ויסמוך על עצמו שאינו נכשל אלא עושה ומקיים דברי רז"ל שאמרו לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב. כלל העולה מזה הוא שצריך בעל תשובה לעשות הרחקה יתרה מדרכיו הראשונים שאם חטא בגזל צריך לעשות חסד עם אחרים כדי להתרחק מן הגזל ואם חטא בשאר עבירות צריך להתרחק ממקום העבירות ולא יעמוד שם כדי שלא יהיה נכשל ומה שהוציא הגזלן משאר העבירות להודיענו שלא תועיל התשובה לגמרי אלא בהשבת הגזל שגזל:

אי נמי אפשר לפרש שמי שהוא רשע ורצה לעשות תשובה והנה הוא לא שב מעבירות החמורות שבידו אלא הוא נותן צדקה ומחונן דלים ואביונים ומתעסק בגמילות חסדים וסבור הוא שזו היא תשובתו שמה שהוא חונן דלים הוא כפרת עונותיו ואומר בלבו שהוא זך ונקי בלי פשע ויצא הפסדו בעבירות בשכרו בנתינת צדקה וגמילות חסד וחושב מחשבות בדעתו ואומר שמאחר שהוא מזיל כסף מכיסו תשובתו הרמת'ה מכל בעלי תשובה ויראתו ממנו ית' היא מעולה מכל יראי ה' והנה עינו עין הארץ האמריות הטעתו ובלבל במים אדירים והעלה חרס בקוב בידו לפי שמאחר שהכתב המסית על העבירו' כרוך בעקבו הנה לכל המרבה הצדקה והחסד שעושה יועילו לכפר לו עון אחד מכל עונותיו וכל שאר העבירות שבידו עומדים לעומתו ותשובתו אינה תשובה ויראתו אינה יראה. אבל התשובה האמתית והעקרית שהיא בסבת יראתו ית' היא סור מרע ר"ל יסור מכל דבר שנקרא רע ושומר את עצמו מלעבור אפי' על המצות שאדם דש בעקביו. וז"ש בחסד ואמת יכופר עון ר"ל הרשע שעושה חסד ואמת לכל המרבה יכופר לו עון אחד ועדין שאר העבירות כתובים וחתומים על פנקסו ואין כאן לא תשובה ולא יראה אבל התשובה שהיא בסבת יראתו ית' היא סור מכל דבר הנקרא רע:

אי נמי בחסד ואמת שעושה השב בתשובה יכופר עונו כמו שמצינו שאמר דניאל לנבוכדנצר חטאך בצדקה פרוק ועוויתך במחן עניין ומי שבאה עליו רעה מרעות הזמן וממקריו יפשפש במעשיו ויתנהג ביראתו ית' ובזה ינצל ויסתלק מהרע הבא עליו. וזהו שאמר וביראת ה' סור מרע ר"ל שיסור ויסתלק מהרעה הבאה עליו:

ברצות ה' דרכי איש וגו'. ר"ל כשאדם שב בתשובה ומתקן דרכיו שהיו מקולקלים שאז הקב"ה חפץ בדרכיו ורוצה בהם גם אויביו ישלים אתו שיהיו דורשים שלומו וטובתו כדי שיהיה אהוב למעלה ולמטה ורוח המקום ורוח הבריות נוחה הימנו. אבל יש לדייק בכתוב דלא הוה ליה למימר אלא ברצות ה' דרכי איש אויביו ישלים אתו ומאי גם דקאמר דאתין וגמין רבויים הם והכא מאי מרבה קרא. ועוד מאי רבותא היא דישלים אויביו אתו הרי כשהיה רשע היה שנאוי אל הקב"ה ואל הבריות ובשחזר

בְּלֹא מִשְׁפָּט׃ לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ וַיהוָה יָכִין צַעֲדוֹ׃ קֶסֶם ׀ עַל־שִׂפְתֵי־מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט לֹא
יִמְעַל־פִּיו׃ פֶּלֶס ׀ וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט לַיהוָה מַעֲשֵׂהוּ כָּל־אַבְנֵי־כִיס׃ תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת
רֶשַׁע כִּי בִצְדָקָה יִכּוֹן כִּסֵּא׃ רְצוֹן מְלָכִים שִׂפְתֵי־צֶדֶק וְדֹבֵר יְשָׁרִים יֶאֱהָב׃ חֲמַת־מֶלֶךְ
מלאכי

תוכחות מוסר

וכשחזר בתשובה ורוח המקום נוחה הימנו ממילא קא אתיא שתהא רוח הבריות נוחה הימנו שמאחר שחזר בתשובה ובהפך לאיש אחר בודאי הגמור שהבריות מסלקין שנאתם מעליו ויהיו מושלמים עמו וא"כ מאי רבותא היא דישלים אויביו אתו לכן לענ"ד שהאדם כשעושה תשובה הרשעים שהיו שותפים עמו ברשע והיו רעיו ואוהביו עכשיו חוזרים להיות אויביו לפי שלא זכו למעלת התשובה כמו שזכה הוא ומפני זה שונאים אותו וכועסים לו ואויבים לזה אמר ברצות ה' דרכי איש גם אויביו ישלים אתו ר"ל לא מבעיא הצדיקים שהיו לו אויביו מצד רשעו שודאי. עכשיו שחזר בתשובה הם אוהבים אותו ומושלמים עמו אלא אפילו אויביו המתחדשים לו מפני תשובתו יהיו מושלמים עמו ואוהבים אותו בהשגחתו ית' שיטה לבם לאהבתו ולדרוש שלומו וטובתו ויהיה אהוב למעלה ורצוי למטה :

טוב מעט בצדקה וגו' • פשט הכתוב מבואר הוא שטוב מעט מהממון שיקנה האדם בצדק וביושר מרוב תבואו' שיקנה האדם בלי משפט וצדק אלא בעושק ובגזל שאע"פ שהם רוב תבואות המעט הנקנה בצדק הוא טוב מהם כיון שנקנו בלא משפט הקנין אלא ע"י גזל ורמאות • אבל יש לדייק דלפי זה הוה לו' לומר טוב מעט בצדקה מהרבה בגזל וחמס ומאי רוב תבואות דקאמר ומאי בלא משפט לכן לענ"ד שהכתוב מדבר בזורעי שביעית והכי קאמר טוב מעט שיקנה האדם אפי' בתורת צדקה שהם הלקט והספיחין שילקט האדם בשנה השביעית אע"פ שיש לו בושה וכלמה בלקיטתן ממי שזורע שדהו בשנה השביעית ומוציא ממנה רוב תבואות שזה נקנה בהיתר וזה נקנה באיסור כיון שעבר על משפט התורה שאסרה לנו לזרוע בשנה השביעית :

א' כמו טוב מעט מהתבואה שיקנה האדם ויתן ממנה צדקה שהוא משפט הראוי ליתן ממנה כגון לקט שכחה ופאה ותרומה ומעשרות ממי שיש לו רוב תבואות בלא משפט התורה שהם הדברים שזכרנו שצריך ליתן מהתבואות :

א' כמו טוב מעט מהתבוא' שיקנה האדם בצדק וביושר דהיינו משדה שהיא שלו ממי שגזל שדה ומרעה והוציא ממנה רוב תבואות לפי שלפי הדין קרקע אינה נגזלת וברשות בעליה עומדת וא"כ כל התבואות שהוציא ממנה הם בלא משפט התורה לפי שלא קנה השדה ביאוש ושינוי רשות :

לב אדם יחשב דרכו וגו' • ר"ל לב אדם יחשב מחשבות ומייעץ עצות איזה הדרך ישכון אור ללכת בה ואחר הסכמתו ללכת בדרך שתכשר בעיניו והקב"ה רואה שאותו הדרך יש לו בה תקלה ויכין צעדו ללכת בדרך אחר שיש לו בה תועלת במה שיתן אל לבו לחזור בו ולעכב עצמו מצד איזה עכבות מללכת באותה הדרך שהסכים בדעתו ללכת בה לפי שכיון שהוא צדיק הקב"ה רוצה בתקנתו וחס וחומל עליו שלא יהיה נכשל בשום תקלה ושום היזק לפיכך מיסב אותו מדרך העקומה לדרך הפשוטה :

א' כמו לב אדם יחשב דרכו ומתיעץ לתקן החסרון שיש באותו הדרך עד שיהיה לבו סמוך ולא יירא מכל צדדי ההיזק וחסרון ואע"פ שמשמר את דרכו מכל מיני מכשול אפשר שביום ההוא אבדו עשתונותיו ונפרצו הגדרים שגדר ולא תתקיים עצתו אלא צריך הוא שה' יכין צעדו ויגיעהו למחוז חפצו ותאותו להשיג מבוקשו לפיכך אל יבטח האדם הבטחה מוחלטת על מחשבותיו וחכמתו אלא אפי' אחר חריצותו והשתדלותו בעניניו הוא צריך לבטוח בה' שיגמור צעדו למלאת תאותו ורצונו להגיע אל מבוקשו :

קסם על שפתי מלך וגו' • מוהר"ש אלשיך פירש וז"ל אמר ראה זו רעה חולה במשפט מלך ב"ו כי הנה יקרה שיטעה ויגזור אומר שלא במשפט וגם אם יכיר אחר כך שעוות משפט לא ישוב אחור מאמרו מפני הכבוד וזהו קסם וגו' כלומר כקסם יש על שפתי מלך מושרש על שפתיו כי אפי' במשפט כלומר בשביל עשות משפט לא ימעל מאמרו כי יקשה עליו להוציא בשפתיו מה שמועל פיו אשר כבר אמר וגזר כי יהיה לו למחתה • ולענ"ד כי האיש שהוא בכפה הקוסמים מזבחים ומקטרים לפניו והוא מבטא בשפתיו ומדבר דברים שלא מדעתו ושלא מרצונו אלא הוא מוכרח בדבריו שידבר וזהו שאמר קסם על שפתי מלך. ר"ל שהמלך אינו ברשות עצמו וכל דבר היוצא' מפיו הוא על פי הקב"ה אל כל אשר יחפוץ הקב"ה יטנו ונמצא שהמלך מוכרח בדבריו שידבר כמו הקסם על שפתיו שמכרית אותו לדבר דברים שלא מדעתו אלא ברצונו וכ"ל הקב"ה ולכן כיון שהוא מוכרח בדבריו ובמאמריו במשפט לא ימעל פיו ר"ל במעשה המשפט שיעשה לא ימעל פיו לא יעשה מעל על דבריו שהוציא מפיו ולא יפול דבר מכל אשר דבר שכיון שהוא מוכרח בדברי פיו יקיים אותם בשלמות ולא יחזור מדבריו • הכלל העולה מזה שדברי המלך ומעשהו על פי הקב"ה הכל לפי מה שהוא אדם שאם היה אדם צדיק וישר הקב"ה ישים דבר בפי המלך לדבר אתו טובות ולא יוזק כלל • ואם האדם היה איש רע ובליעל הקב"ה ישים דבר בפי המלך להשפילו ולהפילו ולהכניעו :

פלס ומאזני משפט וגו' • ר"ל שהקב"ה משגיח על פרטי הנמצאים לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו והכוונה היא לומר שמה שאמרתי קסם על שפתי מלך כמו שפירשנו מפני שפלס ומאזני משפט לה' לשקול מעשיהם של בריות בדקדוק נמרץ כדי ליתן לצדיק שכר הראוי לו ולרשע עונש הראוי לו וזהו מה שסיים ואמר מעשהו כל אבני כיס ר"ל מעשהו ית' בתגמול בני אדם שמשתמש בכל אבני כיס שהמשקולות שהם אבני כיס אינם שוים שיש משקולת של ככר אחד ויש של ליטרא אחת ויש של אוקייא אחת כן הקב"ה שוקל השכר והעונש כפי מה שראוי לאדם בלי חסר ויתר • ונמצא שהוא משתמש בכל אבני כיס. במדה ובמשקל ולכן מאחר שמלך מלכי המלכים הקב"ה דן את האדם כפי מעשיו בדקדוק ולא יעוות משפט כן מלכי ב"ו הצדיקים והחסידים שונאים המשפט שהוא ברשע ולא יעשו עול במשפטיה' ובדיניהם דמלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא ולמדים ממנו ית' לשפוט משפט צדק ואם תאמר כיון שיכולים לעשות הרשע ואין מוחה בידם איך יכולים לכבוש את יצרם לבטל חפצם ורצונם מפני משפט אמת לזה סיים ואמר כי בצדקה יכון כסא ר"ל במדת הצדק שעושים יכון כסאם וממלכתם לאורך ימים ולכן אע"פ שהיכולת בידם לעשות הרשע אינם עושים אלא משפט אמת ודבר זה ג"כ למדים אותו ממה שנאמר בהקב"ה כונן למשפט כסאו שבשביל משפט אמת שעושים למטה יתכונן כסאו למעלה כן מלכי ב"ו בשביל משפט צדק שיעשו תתכונן שלטנותם ומלכותם לאורך ימים ולכן

מאחר

מַלְאֲכֵי־מָוֶת וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה׃ בְּאוֹר־פְּנֵי־מֶלֶךְ חַיִּים וּרְצוֹנוֹ כְּעָב מַלְקוֹשׁ׃ קְנֹה־חָכְמָה
מַה־טּוֹב מֵחָרוּץ וּקְנוֹת בִּינָה נִבְחָר מִכָּסֶף׃ מְסִלַּת יְשָׁרִים סוּר מֵרָע שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ נֹצֵר דַּרְכּוֹ׃ *
לִפְנֵי־שֶׁבֶר גָּאוֹן וְלִפְנֵי כִשָּׁלוֹן גֹּבַהּ רוּחַ׃ טוֹב שְׁפַל־רוּחַ אֶת־עֲנִיִּים מֵחַלֵּק שָׁלָל אֶת־גֵּאִים׃

חצי הספר   ענוים ק'

משכיל

תוכחות מוסר

מאמר שהמלכים הצדיקים והחסידים הם רודפי צדק רוצים גם כן באחרים שלא ידברו דברי שוא וכזב ומרמה וזהו מה שהיה ואמר

רצון מלכים שפתי צדק · ר"ל שרצונה הוא להיות בני אדם מדברים לפניהם שפתי צדק בלי מרמה ותחבולה כדי שיוצא הדין לאמתו והוסיף ואמר ודובר ישרים יאהב ר"ל מלבד שרוצים שאחרים ידברו שפתי צדק כדי שיפסקו את הדין על דבר אמת ולא יצא הדין מרומה אלא אפי' במילי דעלמא הם שונאים מי שמוציא מפיו שוא ידבר כזב וזהו שחזר ואמר ודובר ישרים יאהב אפי' במילי דעלמא ומלת יאהב חוזרת על כל אחד מהמלכים ומאחר שתועבת מלכים עשות רשע ואינם רוצים אלא מה שהוא דין אמת חמת מלך מלאכי מות שכיון שהוא אינו דן אלא דין אמת כשתעלה חמתו ורוגזו על אחד מהנידונים לפניו להענישו בעונש מיתה אם היה בו חטא משפט מות אינו חוזר בו ולא ישוב מפני כל כיון שכוונתו אינה אלא לדון דין אמת בלי רשע והסלה אבל איש חכם שהוא בקי בדקדוקי הדינים הוא יכפרנה לאותה חמה ויבטל אותה במה שאומר לו דברים המתיישבים על לבו בדרכי הדינים ובזה תתקרר דעתו ותשוך חמתו מלהשחית · ולפי שאמר

חמת מלך מלאכי מות שכשתעלה חמתו באפו ויגזור על מלאכי מות להמית הנידון כן בהפך כשהמלך מאיר פניו באדם א' ומראה לו פנים שוחקות נמשך ממנו החיים והשלום וזהו שאמר

באור פני מלך חיים · ר"ל בסבת אור פני מלך שמאיר פניו בפני בני אדם נמשך להם החיים ואם היה רצונו בהם ואוהב אותם הם נהנים ממנו הנאות רבות ויגיע להם כמה תועלות בקרבתם אליו וז"ש ורצונו כעב מלקוש שכמו שעב המלקוש יש בו תועלת כוללת והנאה מרובה לזורעי תבואה כן מי שרוצה בו המלך וחפץ ביקרו ישיג הנאה ותועלת ממנו :

קנה חכמה וגו' · ר"ל שקנין החכמה טובייתו רחוק מאד מטוביות קנין הזהב ולזה אמר מה טוב מחרוץ ר"ל מרחק רב יש ביניהם לפי שקנין החכמה כל כמה שהוא מוסיף בקנינה הוא מוסיף היראה והקדושה והטהרה והפרישות ומחליש את חומרו ונותן יתר שאת ויתר עז לחלק צורתו ומתרחק מן הגשמות ומתקרב אל הרוחניות אבל החרוץ כל כמה שהוא מוסיף בקנינו הוא מוסיף קירוב דעת אל החומר ונותן בינו לבינו אהבה ואחוה שלום ורעות ולובש מלבוש גאוה להתגאות על הבריות וממדת הגאוה נמשכים רוב העבירות החמורות יש מהם עבירות שבין בני אדם למקום ויש מהם עבירות שבין אדם לחבירו אם כן הבט נא וראה מה בין קנין החכמה לקנין החרוץ ומה שהמשיל קנין החכמה לחרוץ וקנין הבינה לכסף אע"פ שהבינה היא נותנת מעלה וכבוד למבין יותר ממה שהיא נותנת החכמה לחכם מפני שהחכמה היא בהורת אב לבינה לפי שהיא נמשכת ממנה והבדל המעלה שביניהם כמו ההבדל שבין העלה לעלול ולולא קדימת החכמה לא היתה הבינה במציאות ולכן אע"פ שנותנת הבינה למבין מעלה וכבוד יותר ממה שנותנת החכמה לחכם מכל מקום מעלתה יותר מן הבינה מצד עצמה מפני קדימתה לבינה ולכן המשיל החכמה לזהב שדמיו יקרים מהכסף והמשיל הבינה לכסף ועוד שיש קירוב ושייכות לבינה עם הכסף יותר מן הזהב לפי שאע"פ שהמטבע של זהב הוא חשוב מהכסף מכל מקום מטבע הכסף הוא חריף והכל נמשכין אחריו בשביל חריפותו ועוסקים וחפצים בו יותר ממטבע הזהב כן היא הבינה. הכל רצים אחריה ועוסקים בה מפני שהיא מחודשת ונמשכת מהחכמה ואע"פ שהחכמה היא מעולה ממנה כיון דדיישי בה בולי עלמא ורגילים בה ויודעים אותה יש להם חשק והתלהבות בה יותר מהחכמה. לפי שהיא מחודשת ולזה אמר וקנות בינה נבחר מכסף לפי שיש דמיון ושייכות ביניהם :

(א"א עיין מה שכתבתי בספרי אם למקרא פ' דברים ע"פ הבו לכם אנשים חכמים ונבונים :)

אי נמי יש לפרש שאע"פ שחייב לעסוק בתורה אפי' מתוך דוחק ועוני מכל מקום אינו דומה מי שאין לו פת בסלו למי שיש לו פת בסלו ולזה אמר קנה חכמה מה טוב כשיהיה מסבת החרוץ שיש לו שאז יהיה שכלו פנוי מלרדוף אחרי פרנסתו ועוסק בתורה בשכל זך כמשז"ל בעיא שמעתתא צלותא כיומא דאסתנא וכן קנות הבינה הוא נבחר כשיהיה מסבת הכסף ולא מתוך דוחק ועניות ויהיו הממו"ן ממ"י הסבה ולא ממ"י היתרון :

מסלת ישרים סור מרע וגו' · הנה המסלה היא הדרך הכבושה לרבים שרגילין הרבים לבקוע בה ואמר שהישרים הדרך הכבושה להם ר"ל שרגילים בה תמיד היא סור מרע דהיינו שמתרחקים מהמקום שיש בו רע ורשע שלא יהיה יצרם תוקפם לעשות רע ועוד טעם אחר מפני החשד ולזה אמר שומר נפשו נוצר דרכו ר"ל אדם שהוא שומר נפשו תמיד ומתרחק ממקום שיש בו עבירה כדי שלא יכשל בה צריך הוא להיות נוצר דרכו ומנהגו להתרחק מהמקום המזומן לעבירה ואל ישים מנהגו להיות מתוועד במקום העבירה בהיותו סומך על עצמו שלא יכשל בעבירה מתוך רגילותו בזהירות ובפרישות להתרחק מן העבירה. כי אפשר לו שיכשל ויפול ברשתו של יצה"ר שהוא תמיד מצפה ומקוה להכשיל את הצדיק כמ"ש צופה רשע לצדיק וגו' לכן לעולם לא יתן בית יד ליצרו ללכת אל מקום העבירה כדי שלא יכשילנו :

אי נמי מאחר שדרך הישרים להתרחק מן הרע צריך כל אדם שומר נפשו מעשות כל רע למד מהם ומתרחק מן העבירה שלא להזמין עצמו במקומה שלא יכשל בה וזהו שאמר שומר נפשו נוצר דרכו ר"ל צריך להיות נוצר הדרך שהוא הולך בה שלא תהיה דרך תקלים ובפני זה יהיה פי' דרכו דרכו ממש :

לפני שבר גאון וגו' · ר"ל שהשבר והשבר שיגיע לאדם קדם לו הגאון והגאוה ולכך בא לו השבר עונש על גאותו וכן הכשלון שנכשל האדם במוקשי הצרות קדם לו גובה הרוח ולכך נכשל ונפל שבשביל שנתגאה ונתנהג ברוח גבוהה והגביה עצמו על הבריות עונשו הוא שישבר ויכשל ואין עוזר לו אבל יש לדייק בכפל דבריו דסיפיה דקרא היינו רישיה וא"כ למה כפל דבריו לכן יש לפרש סיפיה דקרא במי שנכשל בדבר הלכה לומר שקודם שנכשל בדבר הלכה קדם לו גובה רוח לכך נכשל כמו שמצינו בכמה צדיקים אע"פ שלא נכשלו בדבר הלכה נתעלמה מהם הלכה שמרע"ה נתעלמה ממנו הלכה של הבועל ארמית קנאין פוגעים בו עד שקיים אותה פינחס וכן שמואל הרמתי ע"ה שאמר אנכי הרואה נתעלמה ממנו הלכה ואם צדיקים אלו שהיו בתכלית הענוה והשפלות על דבר אחד בלבד שנכנו אותו להם נתעלמה מהם הלכה כ"ש מי שמתנהג בגאוה ובגבהות הרוח שיהא נכשל בהלכה :

משכיל על־דבר ימצא־טוב ובוטח ביהוה אשריו: לחכם־לב יקרא נבון ומתק שפתים יסיף לקח: מקור חיים שכל בעליו ומוסר אולים אולת: לב חכם ישכיל פיהו ועל־שפתיו יסיף לקח: צוף־דבש אמרי־נעם מתוק לנפש ומרפא לעצם: יש דרך ישר לפני־איש ואחריתה

תוכחות מוסר

טוב שפל רוח את ענוים · התכא אמר מאד מאד הוי שפל רוח ר"ל אע"פ שבכל המדות אין נכון לאדם להתנהג בקצוות שלהם אלא בל אמצעי שלהם במדת הענוה והשפלות צריך האדם להנהיג עצמו בקצה אחרון של ענוה שלזה אמר מאד מאד שני פעמים וז"ש טוב שפל רוח וגו' ר"ל נוח לו לאדם שיהיה עני ושפל רוח ותהיה חברתו עם הענוים כדי שיהיה רגיל בל ומיוו בענוה ושפלות שמהם ידאה וכן יעשה ממה שיהיה עשיר וחברתו עם הגאים ומחלק שלל עמהם לפי שמהתערבותו עמהם לומד מהם דרכי הגאוה והגבהות וממדת הגאוה משתלשלין עבירות קלות וחמורות לכן כל אדם יהיה שומר את עצמו מלעשות חברה עם הגאים והגוותנים שלא ללמוד ממעשיהם:

משכיל על דבר ימצא טוב וגו' · ר"ל מי שהוא משכיל ומתבונן בכל דבר ודבר מעניניו שיעשה להסתכל בתכליתו ובעניניו הנמשכים ממנו לתקן אותם אם אינם שלא כרצונו ימצא טוב דהיינו שיתקיים חפצו ורצונו באותו דבר מצד ההשכלה וההתבוננות שהיו בו לשמרו מן הפגעים ומן המעיקים המפסידים אותו כי צריך האדם לעשות כל השתדלותו לשמור עניניו מהחסרון והההפסד ואינו סומך על הנס כי שדור המערכה וכטול הטבע קשה לפניו ית' ואינו משנה הטבע על דבר קל לכן צריך האדם לעשות כל מיני השמירה וההשתדלות לשיתקיימו עניניו כרצונו ואם אחר כל ההשתדלות הוא בוטח בה' שיעזרהו ויגמור בעדו ולא יהיה לבו סמוך על השתדלותו וזריזותו אלא על הקב"ה אשריו ואשרי חלקו מפני שאחר ההשתדלות והשמירה לעניניו צריך להם עזר אלהי כי מי זה אמר ותהי ה' לא צוה לכן אפילו יעשה אדם כל מיני שמירות והשתדלות לעניניו שלא יתבלבלו ולא יהיה בהם שום חסרון אפ"ה צריך הבטחון בו יתברך לשיתמלא חפצו ורצונו:

לחכם לב וגו' · יש לפרש חכם לב זה הוינו שהוא חריף ורואה את הנולד מכל ענין וענין מרוב השכלתו וקרא אותו חכם לב אע"פ שאינו חכם בחכמת התורה לרוב חריפותו ולא עוד שנקרא חכם לב אלא גם יקרא נבון לפי שהנבון בחכמת התורה הוא שמבין דבר מתוך דבר גם זה החכם לב יקרא בשם נבון לפי שמבין דבר מתוך דבר ומסתכל במה שנמשך מהעניינים ובמה שנולד מהם ומי שיש לו מתק שפתים להרגיל דבורו ולהניא רצות ואמתלאות להחזיק דבורו יקרא יוסיף לקח על שאר חביריו שאין להם מתיקות הדבור לפי שמתק שפתיו והרחבת דבורו יורה על ידיעתו ובקיאותו באותו ענין בכללו ופרטיו ודקדוקיו ובמתק שפתיו יקרא יוסיף לקח ולמוד על חביריו בכי גילו ובאלו אמר ובמתק שפתים יקרא יוסיף לקח דמלת יקרא שבראש הפסוק חוזרת גם לסופו אבל לבי נוקפי על אות הל"מד שבמלת לחכם דלא היה לו לומר אלא חכם לב יקרא נבון וגו' לכן הנראה בעיני הוא שהכתוב מדבר במי שהוא חכם בחכמת התורה ואמר לאדם שהוא חכם לב בחכמת התורה צריך שיקרא מי שהוא נבון ללמדו דרכי הבינה להיות מבין דבר מתוך דבר ובמתק שפתים של הנבון שמדמה דבר לדבר ומורה לו בדרכי ההשוואה בשני העניינים בזה החכם יוסיף לקח על חכמתו וילמוד גם הוא דבר מתוך דבר ובפי פירוש זה אות הלמ"ד היא בדיוק ור"ל לחכם לב צריך שיקרא הנבון ללמדו דרכי הבינה במתק שפתיו:

מקור חיים שכל בעליו וגו' · ר"ל המקור שהיא התורה שנמשכו' ממנה החיים הנצחיים והזמניים הנה המקור הזה השכל הוא בעליו דהיינו מהשכל נמשך המקור שהיא התורה שהשכל מורה לאדם ומיעצו עצה ההוגנת לו להתעסק בתורה ולקיים מצותיה ומהתורה שהיא מקור נמשכים החיים למתעסקים בה ומקיימי מצותיה והכוונה בזה לומר שהאדם אינו צריך לאחרים להיותם מורים לו מקור חיים כי שכלו לבד יספיק לו להורות לו אותה הדרך ישכן אור ואינו צריך למוכיחים ולמורים שיורוהו אבל דברי המוסר היוצאים מפי אוילים הוא נמשך מאולתם שמוכיחים לאוילים אחרים ומגנים אותם שלא עשו מעשה האולת בשלמות אלא היתה אולתם חסרה מה:

אי נמי אפשר לפרש מקור חיים שכל בעליו במו שאמרנו אבל האוילים מלבד שאין להם שכל מעצמם להשיג מקור חיים אלא אפי' אם אחרים יוכיחו אותם ויורו להם דרך הנכונה ללכת בה שהוא מקור חיים יהיה נראה בעיניהם שמוסר המורים ותוכחת המוכיחים אולת שמתוך התמדתם והשתרשותם במעשה אולת נראה בעיניהם שהתוכחת להם על מעשה אולתם היא הנקראת אולת:

לב חכם ישכיל פיהו וגו' · הכוונה שהלב חושב מחשבות בלבו לתקן המאמר והדבור שמוציא מפיו כדי שיהיו יוצאים מפיו הדברים בהשכלה ובתבונה כי הלשון הוא שליח הלב ומה שחושב האדם בלבו מוסרו לשליח שהוא הלשון להוציאו מן הכח אל הפועל ובשעת יציאתו מפיו עוד יוסיף לקח באותו ענין שמוציא מפיו ומבין בו דברים ודקדוקים וקושיות ותירוצים שלא היו בדעתו מקודם וז"ש לב חכם ישכיל פיהו ועל שפתיו יוסיף לקח ר"ל שהלב ישכיל פיו לדבר בהשכלה ובשמוציא הדברים מפיו מן הכח אל הפועל יוסיף בהם תוספת לקח שלא היה בדעתו מקודם וכן ראינו בחוש הנסיון כשאדם מתעסק בחלק העיון שאחר הסכמתו בדעתו מה יהיה משפט אותו העיון ומעשהו בשמוציא הדברים על שפתיו יתוסף לו בהם דעת ובינה והשכל שלא היו בדעתו מקודם:

צוף דבש אמרי נועם וגו' · ר"ל שאלו הדברים היוצאים מפי החכם שהם בהשכלה ובהבנה ובתוספת לקח הם ערבים ומתוקים בצוף דבש אמרו נועם אלו ומה שאמר ומתוק לנפש ולא אמר ומתוקים לשון רבים במלת אמרי שהיא לשון רבים מפני שהחכמים בדבר אחד שמדברים כוללים דברים הרבה ולכן בנגד הכלל נקט אמרי שהיא לשון רבים ובנגד הדבר הפרטי נקט מתוק בלשון יחיד ואמר שדבר החכם מתוק לנפש הרוחנית ומרפא לגוף הגשמי שהם העצמות · וכתב מורנו הרב בח"ש ז"ל וז"ל וידוע הוא מדרכי הרפואה כי צוף דבש הוא בפי טבעו מאיר עיני השכל והוא מזון ערב לנפש ויש בו נ"כ רפואה לגוף מבחוץ שעושים ממנו רטיות והתבושות לחולאי הבשר והאברים הנכתשים ובן הם דברי השלמים אל שומעיהם רפואה לנפשות ולגופות במאמר אחד כולל עכ"ל:

יש דרך ישר לפני איש וגו' · ר"ל שהחכם הנזכר שלבו ישכיל פיהו כל דבריו ועניניו מתוקנים ומיושבים על פי הדעת והבינה וההשכל ומשכיל ומתבונן באחרית דבר מראשיתו אבל יש איש

וְאַחֲרִיתָהּ דַּרְכֵי־מָוֶת׃ נֶפֶשׁ עָמֵל עָמְלָה לּוֹ כִּי־אָכַף עָלָיו פִּיהוּ׃ אִישׁ בְּלִיַּעַל כֹּרֶה רָעָה וְעַל־שְׂפָתָיו כְּאֵשׁ צָרָבֶת׃ אִישׁ תַּהְפֻּכוֹת יְשַׁלַּח מָדוֹן וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף׃ אִישׁ חָמָס יְפַתֶּה

שפתו ק' ן זעירא

תוכחות מוסר

איש אחר שאינו רואה אלא את המוחשות ולא את המושכלות וז"ש יש דרך ישר לפני איש וכו' ר"ל יש שהוא דרך אחד בלבד ואין בתוכו דרכים אחרים שיוצא מהם האורך ועוד מלבד שהוא דרך אחד בלבד אלא הדרך עצמו ישר מבלי עקמומיות שהוא מקום מארב הלסטים להרוג נפשות וזה שאמרנו יש דרך ישר אינו אלא לפני איש אחד שהוא אויל וסכל שממיעוט השתכלותו והשכלתו אינו מביט בתכלית הענינים ובמקרים הקורות אותם ואין לו אלא מה שרואות עיניו בחוש הראות ואינו רואה ראיה שכליית ולבסוף אותה הדרך שנראית לו דרך אחד בלבד יש בה דרכים רבים מעוקמים המגיעות אותו אל המות וכל זה מגיע לו ממיעוט הבנתו והשקפתו אל תכלית הענינים ומקריהם :

נפש עמל עמלה לו וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל אכף הכה וגרם כלומר נפש עמל תעמול לעד כל ימיו כי פיהו אכף והכה וגרם עליו לעמול בעבור שלא למד אמרי נועם · והפך זה והחכמה תחיה בעליה עכ"ל · ולעד"נ על דרך שאמרו רז"ל במסכת אבות יפה תלמוד תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון משמע שעל ידי יגיעת שניהם דוקא משתכח העון שעל ידי יגיעת דרך ארץ שהיא המלאכה יחלש חומרו ותתמעט תאותו לעבירות אבל עדיין יד יצה"ר שולטת בו להסיתו ולהדיחו ואם יוסיף שנית ידו לעמול ולטרוח בעסק התורה בודאי הגמור ישתכח העון לגמרי לפי שיגיעת התורה היא מעולה ומשובחת מיגיעת דרך ארץ בכפלים לפי שיגיעת דרך ארץ אין בה אלא תועלת אחד שמתשת כח החומר מחוזקו ומתוקפו ומחלשת אותו אבל יגיעת התורה מלבד שהיא מוספת חולשה בחומר מצד היגיעה ג"כ אלא הנושא שהוא יגע בו שהם דברי תורה הוא מלוהו ומזרזו ומזהירו שלא לעבור על דבריו ושלא יתפתה ליצרו ומזכירו האזהרות והעונשים כדי שיהא נרתע לאחוריו ולא יכשל בדבר עבירה אם כן יגיעת התורה יש בה תועלת למניעת העון יותר מתועלת יגיעת דרך ארץ לפי שהתורה מונעתו מן העון מצד עצמה שהיא מזהירתו ומזרזת אותו שלא יכשל ומצד היגיעה בה א"כ האדם שכל עמלו הוא במלאכה ולא ביגיעת התורה ובעמלה אינו נמלט מהעון כיון שרוב מניעת העון הוא ע"י יגיעת התורה כמו שאמרנו והוא לא הוציא עמלו ויגיעו אלא במלאכה כמלאך שהטורח והעמל שטרח ועמל במלאכה אין בו תועלת אלא לצרכי גופו וחומרו שהם המזונות והמלבוש והדירה שהם צרכי הגוף אבל נשמתו מנוולת ומטונפת מגלולי העבירות וז"ש תדע אימתי נפש עמל עמלה לו דוקא לצרכי גופו וחומרו ולא לצורך נשמתו שאותו העמל אינו מועיל אלא לו בלבד דהיינו גופו ולא לנשמתו כאשר אכף עליו פיהו ר"ל שכפף עליו פיהו ולא יגע בתורה אבל כשהוא יגע בשתיהם בתורה ובדרך ארץ תגיע התועלת לגופו ולנשמתו ופירוש מלת כי כאשר כמו והיה כי תבוא שפירושה כאשר והרבה כיוצא בה · כלל העולה מזה הוא שצריך האדם לעמול בתורה ובדרך ארץ :

איש בליעל וגו' · כבר פירשנו שמלת בליעל היא נוטריקון בלי יעל דהיינו בלי תועלת בלי על שחושב שאין למעלה ממנו ואינו ירא אפי' ממנו ית' ויוצא מנוטריקון אלו הכלל העולה מאלו הנוטריקון שאיש הבליעל הוא רשע גמור לחלוטין ואמר דבר זה שעושה איש בליעל שהוא דבר אחד ממעשיו הרעים שהוא בתחבולותיו ומרמותיו ובעצות מלאו כורה רעה לאחרים להזיקם ובשמרגישים בני אדם בנבלה שיצאה מתחת ידו הוא מחרף ומגדף אותם בכל מיני חירוף וגידוף וקללות נמרצות על שחשדו אותו ברעה אשר עשה ובמלאת שהוא תובע אותם והם נתבעים ממנו · וז"ש ועל שפתיו כאש צרבת במלאת שתצא באומר ובפועל :

איש תהפוכות וגו' · האיש הרע הזה נקרא איש תהפוכות שמהפך האמת לשקר וכל דבריו שוא ודבר כזב ובשמוכיחין אותו על השקר והכזב שהוציא מפיו הוא נהפך ללבן ואומר מעולם לא יצא דבר זה מפי ובשקרנותו ובכזבנותו ושלח מדנים בין בני אדם לחברו ריב ביניהם ובנרגנותו וברכילותו בין אחים ורעים יפריד ומחלק לבבם לשנא זה לזה וז"ש ונרגן מפריד אלוף ר"ל מפריד הקורבה והרגילות שביניהם כמו אלוף כעורי אתה :

איש חמס וגו' · איש חמס הוא איש שהוא גזלן וחמסן וכשרוצה לגזול את חבירו ולא השיגה לגזלו הוא מפתה את רעהו ומיעצו עצות שהם להנאתו של יועץ ואומר לו קנה דבר פלוני או השתתף עמי ומראה לו צדדי הריוח והשכר עד שמתפתה לו חבירו לקיים עצתו והוא מוליך אותו בדרך לא טוב ומרמהו וגוזלו וחומסו ואמר בדרך לא טוב ולא אמר בדרך רע מפני שאם היה אותו הדרך שמוליכו בו גלוי וידוע שהוא דרך רע לא היה חבירו מתפתה לו אלא הוליך אותו בדרך שהוא לא טוב ואינו ניכר שהוא רע ולזה חבירו אינו מרגיש בתחבולותיו וברמאותו · אי נמי פירוש לא טוב ר"ל שמוליך אותו בדרך שאינו טוב לחבירו אבל טוב לגזלן שיהא גוזל חבירו בנקל ולכן צריך האדם להתרחק מאיש חמס ולא יתחבר עמו כלל ולא יתפתה מחלקות לשונו וממתיקות שפתיו אלא יתרחק מן הכיעור :

אי נמי יש לפרש איש חמס יפתה רעהו וגו' · ר"ל איש חמס יפתה רעהו להפילו ברשתו ובמצודתו כדי לגוזלו ומה הוא הפיתוי שמפתה אותו ומוליכו בדרך לא טוב ר"ל שמוליכו ומנהיגו במנהג לא טוב דהיינו שאם בא חבירו לקנות איזה דבר אומר לו לא טוב הדבר ואם בא לקנות דבר אחר אומר לו ג"כ לא טוב מפני שדבר זה אין בו ריוח כלל ודבר זה יש בו הפסד וסחורה זאת לא קפלי עלה זביני וכן כמה פעמים וכשרואה חבירו כך אומר בלבו זה בקי בסחורות ובקי בטיב משא ומתן ומשתתף עמו או מוסר לו מעותיו בידו להתעסק בהם ואז יש לאל ידו לגוזלו ולחומסו :

אי נמי יש לפרש איש חמס יפתה רעהו וגו' · ומה הוא הפיתוי שמוליכו בדרך לא טוב שאומר לו די לך מה שנצטערת בקבוץ הממון ואיזה מלתא דשכיחא ומחר תמות ואהה כלית שנותיך בצער ומתי תתן מנוחה ומרגוע לגופך ולעצמותיך אכול ושתה וטייל בגנות ובפרדסים וקנה לך חברים ועשה עמהם שמחת מריעות ותגיל ותשמח בהתחברך עם בני אדם ועדן עצמך ביין ובשכר ובמאכלות הערבים והמתוקים וביינות חזקים ולגמר שמחתך תזמין בסעודתך תופים ומחולות ואני אהיה לך בעוזריך ולשמש לפניך כאחד המשרתים והעבדים לרוב חבתך אבלי כי צר לי מאד על צערך ולמה תמות בלא עתך וכשמתפתה לו חבירו לדבר זה אז ימלא ידו לגזול ולחמוס ובמקום שהוציא עליו הוצאות שיעור עשרה זהובים אומר לו שלשים זהובים יצאו מידי עליך וכן בכל פעם ופעם :

רֵעֵהוּ וְהוֹלִיכוֹ בְּדֶרֶךְ לֹא־טוֹב : עֹצֶה עֵינָיו לַחְשֹׁב תַּהְפֻּכוֹת קֹרֵץ שְׂפָתָיו כִּלָּה רָעָה : עֲטֶרֶת
תִּפְאֶרֶת שֵׂיבָה בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמָּצֵא : טוֹב אֶרֶךְ אַפַּיִם מִגִּבּוֹר וּמֹשֵׁל בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר :

בחיק

תוכחות מוסר

אי כמו יש לפרש איש חמס יפתה רעהו וגו' • ומה הוא הפיתוי שמפתהו להוליכו בדרך לא טוב שהוא מקום הלסטים ועושה קנוניא עמהם לשלול שללו ולבוז כל יגיעו וחולק עמהם השלל והבז :

אי כמו יש לפרש איש חמס יפתה רעהו להיות גזלן וחמסן כמוהו כי טבע הרשע ורצונו להיות בני אדם רשעים כמוהו להמעיט קלונו ולפי שהדבר קשה שיתפתה לו חבירו בבת אחת להיות גזלן וחמסן כמוהו מאחר שלא בשה ללכת בגלה מעיקרא הוא מוליכו ומדריכו בדרך לא טוב שאין חבירו מרגיש בגנות איהה הדרך ואומר לו דבר זה אין בו שום איסור ולא יגיע לך ממנו שום זלזול וכשמתפתה לו לדבר זה שהוא קל מדריכו אל דבר שהוא חמור ממנו ולא ירגיש ואחר כך הוא מדריכו אל דבר שהוא חמור יותר ממנו ויכנס אל העבירות החמורות וז"ש והוליכו בדרך לא טוב ר"ל תדע איך יכול לו לפתותו מהתחלה והוליכו בדרך לא טוב ואח"כ מוליכו בדרך רע לגמרי :

עוצה עיניו לחשב תהפוכות וגו' • הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל מי שהוא עוצה את עיניו וסותם אותם או את אחת מהם כדי שתשלם לו מחשבת התהפוכות והכזבים ואח"כ הוציא מה שבמחשבותיו אל הפועל כשקרץ שפתיו ופתח אותם לדבר הדברים בפיו הנה דיבורו השלים הרעה כי כמה שחשב לא היה מגיע נזקו אם לא יוציאהו בפיו עכ"ל • ורש"י ז"ל פירש עוצה עיניו לשון קריצה כמו איעצה עליך עיני • כלה רעה • כמו כי כלתה אליו הרעה וגורם לבוא רעה לעולם עכ"ל • ולענ"ד שמי שדרכו ומנהגו להיות עוצה וסותם עיני שכלו לחשוב התהפכות ומחשבות רע על בני אדם ולא יהיה נזור אחור ממחשבתו הרעה מצד שכלו המוכיח אותו אלא מבטל אותו וחושב מחשבות רע על בני אדם זכים ונקיים להפילם ולהשפילם על לא חמס בכפיהם • הנה אדם זה מאחר שדרכו בכך להיות עובר על דעתו ושכלו ומזיק לבני אדם תכף כשתראה אותו שהוא קרץ שפתיו ודאי שהקריצה הזאת אינה אלא לרעה ולא לטובה וז"ש קרץ שפתיו כלה רעה ר"ל כשהוא קרץ שפתיו בודאי הגמור שכלה וגמר והסכים בדעתו על עשות הרעה שכיון שהוא מוחזק ברשע אל תדינהו אלא לכף חובה :

אי כמו יש לפרש עוצה עיניו לחשב מחשבות וגו' • ר"ל כשאדם זה עוצם עיניו לחשב מחשבות רע וכזב ותרמית כמו שפירש הרלב"ג ז"ל שהאדם שחושב מחשבות סותם את עיניו כדי שלא יהיה טרוד במראה עיניו ותתבלבל מחשבתו לכך הוא סותם את עיניו כדי שתהא מחשבתו זכה ונקיה ומאחר שאדם זה מחשבות לבו רק רע וגם אחר מחשבתו הרעה אשר חשב הוא קורץ בשפתיו לקיים דבר הרעה אשר חשב הנה הוא כלה רעה שיש רעה שהיא על ידי מחשבה ויש שהיא על ידי דיבור ויש שהיא על ידי מעשה ואדם זה כלה מעשה הרעה שתהא במחשבת ובדבור ובמעשה אחד לא נותר :

עטרת תפארת וגו' • הרב בח"ש ז"ל פירש וז"ל אמר שתחלת תולדות הנמשכות מהחכמה והשיבה הוא הארכת ימים עד שיבא לידי שיבה שבזה יהיה לו עטרת תפארת באותה שיבה הבאה עם יושר המדות וצדקת המעשים והוא אומרו עטרת תפארת שיבה בדרך צדקה תמצא שישעורו השיבה שבדרך צדקת המעשים תמצא היא עטרת תפארת ואולם השיבה שאינה עם צדקת המעשים ויושר המדות אינה לתפארת כי אם למגערת כי אין רע בעולם כזקן ואשמאי עכ"ל • והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה השיבה היא עטרת תפארת כי האנשים כלם יכבדו את איש שיבה ויגיעו האנשים לזה בדרך יושר וצדק במדות ובדעות כי בזולת זה יתכן שימות האדם בלא עתו • או יהיה פירושו כי השיבה אשר בדרך צדקה תמצא היא עטרת תפארת כי מצד היושר במדות ובדעות ומצד הישישות אשר יתחבר עמהם תגדל מעלת האיש ומדרגתו בחכמה ובפילוסופיא המדינית כי בישישים חכמה ואורך ימים תבונה מצד רוב מה שעמד על החוש ומצד רוב הזמן שישקדו בו בבקשת החכמה ומצד השקט רתיחת הטבעיות עכ"ל • והרי אני בושק עפר כפות רגליהם • ולענ"ד כי המגיע לשיבה ולימי הישישות כפי טבע יצירת האדם אדרבה הוא מתבזה ובמשא כבד יכבד על עצמו ועל קרוביו המטפלים בו ותבחר מחנק נפשו מות מעצמותיו כי עצמותיו מתרוקנים וכחותיו נחלשים ובשרו בקמט ומתכווץ וחבור יסודותיו וקשריהם מתרפים וחושיו מתמעטים ותנועותיו כבדים ויותר מדברים אלו כמו שביאר אותם שלמה ע"ה הוא עצמו בספר קהלת והחוש יעיד על זה כי כאשר שמענו כן ראינו רוב זקנים שהגיעו לשיבה וימי הישישות סר צלמם מעליהם ובעיר צלמם תבזה ותפארתם לשבת בית הקברות אם כן מאחר שכפי טבע יצירת האדם הוא להתבזות ולהתמאס בזמן הישישות דבר סגולי הוא במי שהגיע לזמן הישישות ועודנו בריא והוד והדר לבושו וזיוו לא שכיח שעל כן כששבחה התורה ברועה הנאמן ואמרה ומשה בן מאה ועשרים שנה לא כהתה עינו ולא נס לחה וז"ש עטרת תפארת שיבה וגו' הכוונה היא לומר עטרת תפארה שזוכה לה האדם אפי' בזמן השיבה שהיא בנגדיות לטבע יצירת האדם כמו שאמרנו בדרך צדקה תמצא שהקב"ה נותן עטרת תפארת לאיש שיבה בתורת צדקה למי שהוא ראוי לה שהוא הצדיק ולא תמצא תפארת זו אלא בתורת צדקה כיון שהיא בנגדיות לטבע האדם ומזגו :

טוב ארך אפים מגבור וגו' • ר"ל מי שיש לו אריכות אפים למכעיסיו ואינו מורד להם במדתם הוא טוב מגבור שמתגבר ונוצח במלחמ' ומי שהוא כובש את יצרו בעכובי העבירות ומושל ברוחו ויוצא מתחת ממשלת הצר הצורר הוא יצה"ר הוא טוב מאדם הקונה כח וגבורה יתרה ולוכד את העיר והיא כבושה תחת ידו • הרב ר' שמואל אוזידה פירש וז"ל ואפשר שאמר איזהו גבור הכובש את יצרו והטעם הוא לפי שמלחמת יצרו היא תמידית לא כן מלחמת האויב כי אחר שנלחם נתפרד' חבילה • עוד שהנלחם עם האויב הוא להציל את גופו והנלחם עם יצרו הוא מציל את נשמתו • עוד שהנלחם עם אויבו יודע שהאויב בא להורגו ודאי ולכן מתגבר עליו בכל כחו בעוז ותעצומות להציל את עצמו • אמנם היצר הרע אינו מראה לו לאדם כאלו רודף לו ומבקש להמיתו אלא אדרבה מראה לו סימני טהרה כחזיר כאלו הוא דורש שלומו ולא מבקש רעתו וצריך נגר ובר נגר שיכיר וידע מועצותיו כדי שלא יפול במכמוריו ויבלבל בלבו מיד ומפני כל אלו הטענות אמר שלמה הע"ה טוב ארך אפים מגבור כי זאת היא הגבורה האמתית • ולענ"ד להוסיף ענין אחר בטובת הגוף והוא שמי שהוא גבור אע"פ שסומך על גבורתו להיות נוצח במלחמה מכל מקום הוא צריך לכלי זיין כדי להלחם בהם ויש לו טרחא יתרה במרוצתו ומבוכה גדולה בתחבולותיו ובתרמיותו כדי שיהיה נוצח במלחמתו כמ"ש כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ואם

לבו

בחיק יוטל את־הגורל ומיהוה כל־משפטו:
יז טוב פת חרבה ושלוה־בה מבית מלא זבחי־ריב: עבד־משכיל ימשל בבן־מביש ובתוך
אחים יחלק נחלה: מצרף לכסף וכור לזהב ובחן לבות יהוה: מרע מקשיב על־
שפת־און שקר מזין על־לשון הות: לעג לרש חרף עשהו שמח לאיד לא ינקה: עטרת
זקנים

תוכחות מוסר

לבו בקרבו בהגיגו תבער אש יתר על הפחד והמורא שבלבו שהוא והיה מבולבל ולא בושה אבל מי שהוא ארך אפים ומושל ברוחו לא ילך לשום מקום ואין לו שום צער וטרחא לא ייעף ולא ייגע אין חקר למנוחתו מנוחת הגוף ואינו אלא בשב ואל תעשה א"כ הרחקה יתרה ביניהם לקצוות בענין הגוף שזה הוא בתכלית הצער והטרחא וז"ש טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלכד עיר שמלבד הטוביות שבין זה לזה שהזכיר הרב זלה"ה הנזכר · עוד יש בנוחה הטובה הזה שזכרתי · עוד אפשר לפרש טוב ארך אפים וגו' ר"ל אימתי הוא טוב ארך אפים מגבור שהוא גבור ויש לאל ידו לעשות רע למכעיסיו ואעפ"כ מאריך אפו ומושל ברוחו ג"כ אימתי הוא טוב מלכד שהוא לכד עיר וכובשה תחת ידו ואין עליו מורא בשר ודם אז הוא נקרא טוב אבל אם אריכות אפו ומשלו ברוחו מצד חלישותו ורפיונו ואין בו כח לשלם גמול לאויביו וכן מפני יראתו מב"ו הוא מושל ברוחו וכובש את יצרו ואינו נכשל בעבירות אדם זה הוא מוכרח במעשיו והמוכרח לא יגונה ולא ישובח ולכן אין להחזיק לו טובה ולקראו בשם הטוביות אלא כשיש בידו יכולת לעשות כחפצו ורצונו ומונע עצמו מלעשות מצד יראתו ממנו ית':

בחיק יוטל את הגורל וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל יש דברים שיחשוב אדם שחידושם הוא קרי והזדמן ובהם באמת הגבלה וזמן מהש"ית ב"ה וזה כי הגורל יוטל בחיק ויחשוב שיהיה משפטו מהש"ית ב"ה · וזה ידוע מענין הגורל בספורי דברי הנביאים · וכבר תעמוד על זה מהחוש כי למצליחים יבא להם על הרוב בגורל היותר טוב וההפך לאנשים הקשי יום עכ"ל · וכתב עליו הרב בח"ש ז"ל וז"ל ולפי זה יהיה הפסוק הערה אל האדם הכלכל להיותו שמח בחלקו לומר הלא תראה כי בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו לכן אתה האיש הטוב והישר תהיה שמח בחלקך כפי מה שהעלה לך הש"ית ב"ה בגורלך אם מעט ואם הרבה עכ"ל · ולפי זה סמך לפסוק זה ואמר

יז טוב פת חרבה ושלוה בה · ר"ל מאחר שכל מה שיגיע אל האדם מטוביות העולם הזה הוא על פי השגחתו ית' לכן ועל כן צריך האדם להיות מסתפק במה שחננו ה"ית ושמח בחלקו ואל ייגע להעשיר על ידי יגיעה רבה וטורח רב ומהם ומריבה וגזל ועושק והנגזלים והנעשקים צועקים חמס מחמת עושקיהם וגוזליהם וז"ש טוב פת חרבה ושלוה בה · ר"ל טוב פת חרבה דהיינו בלי לפתן שיאכל אותה האדם בשלוה בלי צועק ובלי מעיק ובלי תובעים שתובעים אותו עליה מבית מלא זבחים והריב והצעקות עליהם לומר מה שאתה אוכל גזל הוא בידך ומאררין ומקללין אותך בקול רם וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים היוצאים מפי הנגזלים אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלמה לכן טוב לו לאדם להיות שמח בחלקו ובמה שחננו ה"ית בלבד היתר אע"פ שהוא מעט מזער:

עבד משכיל ימשול בבן מביש וגו' · ר"ל הבט ימין וראה כמה הוא גדול כח הדעה וכח השכל שכל הדברים שרגילי' בני אדם להתכבד בהם כגון היחס והממון וביוצא בהם כלם באין נגדו מאפס ותהו נחשבו לו והוא כשהאדם יש לו עבד שהוא משכיל ויודע ערך אדוניו ושומר את ממונו ומשמש אותו כראוי ועושה לו נחת רוח ויש לאדון בן אויל וכסיל שהוא מביש את יולדיו במעשיו המקולקלים הנה האדון ישליט העבד המשכיל אע"פ שאין לו ייחוס כי הוא מעם הדומה לחמור והוא עני ורש כי מה שקנה עבד קנה רבו על בנו המיוחס אחריו הקונה עושר וכבוד ויהיה מושל בו להכניעו כחפצו ורצונו מי גרם לעבד כי ימלוך וימשול בבן שרים הלא הדעת והשכל ולא עוד אלא שיצוה האדון שאפי' לאחר מותו שיפול ממונו לבנו אחריו ויהיו מוחזקי' בו בתורת ירושה יהיה העבד חולק להם הירושה כחפצו ורצונו ואין מוחה בידו ולא עוד אלא שהחלוקה תהיה בתוכם ובפניהם ואעפ"כ אינם יכולים למחות בו ולבטל חלוקתו שלזה אמר מלת ובתוך ולא אמר לאחים יחלוק נחלה לומר אע"פ שהחלוק' במעמד כלם אינם יכולים לחלוק עליו ולבטל את דבריו כי כן צוה אביהם לפני מותו ראה כמה הוא גדול הדעה וההשכלה ולזה אמרו רז"ל דעת קנית מה חסרת דעת חסרת מה קנית נקטינן מהא שהשכל אין כל דבר שהוא יקר ונחמד נכנס בסוגו אלא השכל והדעת אין להם ערך ודמיון לעולם:

מצרף לכסף וכור לזהב וגו' · ר"ל שהכסף אם נפל בה ספק שמא היא כסף סיגים יוכל הדבר להתברר על ידי צירוף שיצרף את הכסף וידע האדם אם יש בה סיגים אם לאו וכן הזהב מתברר ענינו על ידי הכור אבל לבות בני אדם אין אדם יכול לחקור ולבחון אותם מה הם אלא הקב"ה שיש בו יכולת לבחון לבותם:

אי כמי כסף שיש בה סיגים וכן הזהב שמעורב כסף או נחשת יש יכולת ביד האדם לברר הפסולת מהם הכסף על ידי צירוף והזהב על ידי הכור אבל מי שיש לו לב רע אין כח ביד האדם להסיר הריעותא ממנו אלא הקב"ה שהוא בוחן לבות וכליות הוא שיכול לתקן הלבבות ולהסיר מהם החטא והתמרות והריעותא:

מרע מקשיב על שפת און וגו' · ר"ל האדם שהוא בלול מרעות רבות נקרא מרע ולכן הוא מקשיב ומטה את אזנו לשמוע שפת און שהם התחבולות והמרמות שעושים הרשעים כדי לרמות אחרים אולי יתחדש לו דבר רמאות שנעלם ממנו כדי שיהיה למד לעשותו · וכן איש שקר שהוא שקרן וכזבן מאזין על לשון הוות שהם דוברי שקרים כדי שילמוד מהם לתקן שקריו וכזביו כדי שיאמנו דבריו כי כל אחד משניהם אלו דורש ומבקש להשתלם במלאכתו מלאכת רמיה כדי שלא יהיה חסר מכל דבר רע ומכל מינו משחית:

לועג לרש חרף עושהו וגו' · יש לדייק אמאי חרף עושהו הרי החירוף אינו אלא לרש אבל לעושהו אין כאן חירוף אדרבה כשלועג עליו אומר לו ברוך דיין האמת שאלו היית זכאי לא היה מענישך בעונש העניות והרישות וא"כ מאי חירוף איכא לגבי הקב"ה והרב בח"ש ז"ל פירש וז"ל ואמר לועג לרש וגו' לומר שהוא יתברך הוא היודע כאשר הלצים האלה מדברים עם הרשים והדלים בדרך לעג והתול ויחשוב בעיניו כאלו הם מחרפים אליו ית' והוא אמרו חרף עושהו ר"ל עושה אותו הרש רש · או יר"ל עושהו בוראהו ועושהו בעולמו וענין החירוף הוא לאשר לא נתנו להם

זקנים בני בנים ותפארת בנים אבותם׃ לא־נאוה לנבל שפת־יתר אף כי־לנדיב שפת־
שקר׃ אבן־חן השחד בעיני בעליו אל־כל־אשר יפנה ישכיל׃ מכסה־פשע מבקש אהבה
ושנה

תוכחות מוסר

להם לומר והלא אם הרע הזה אינו מבין תוכחות דבריו הנה בוראו ית' בוחן לבות וכליות הוא יודע את אשר במחשבותיו אלא השואת העבד לקונו ואמרו בלבותם מי יודענו ומי שומענו ואין לך חירוף יותר מזה · וכפי דבריו ז"ל יתורץ הקושי אבל דוחק הוא לומר שאין הכתוב מדבר אלא בלעג שאין מרגיש בו הרש כמו שפירש הוא ז"ל מפני שלשון הכתוב כולל בין מרגיש הרש בלעג בין אינו מרגיש ועוד אין סברה לומר שכשאינו מרגיש הרש בלעג חרף עושהו וכשהוא מרגיש לא מיקרי חרף עושהו דאדרבה כשהוא מרגיש בעלבונו ומצטער באותו לעג יש חירוף יותר משאינו מרגיש לכן לעד"ן שהכתוב מדבר בכל ענין בין הרש מרגיש בין אינו מרגיש וכשאינו מרגיש חרף עושהו כמו שפירש הרב ז"ל שמשום עבד לקונו וכשהוא מרגיש טעמא אחרינא איכא והוא שכשיבואו על האדם יסורין של עוני ורישות או שאר יסורין כגון חלאים רעים או הפסד ממון וכיוצא הוא מבעט בחשבו שאינו ראוי לאותם יסורין וכשיבואו אליו בני אדם ומדברים על לבו דברים המתיישבים על הלב ואומרים לו קב"ה לא עביד דינא בלא דינא או אם היה צדיק גמור אומרי' לו שיסורין אלו הם לתכליתו שיטול תמורתן שכר בעוה"ב הוא נכנע ומצדיק עליו דינו ויתברך אבל כשהאדם לועג עליו בפניו תעלה חמתו באפו ובועט ביסוריו ומהרהר אחר מדותיו ית' ומטיל דופי בדינו ואין לך חירוף יותר מזה ומי גרם לו לחירוף זה הלא הלועג עליו ומעלה עליו הכתוב כאלו הוא המחרף כיון שהוא גרמא בחירוף זה וכן השמח לאיד גם כן בין בפניו בין שלא בפניו הרי זה חרף עושהו שאם השמחה שלא בפניו הרי חרף עושהו כמו שפירש הרב ז"ל ואם הוא בפניו שהוא שמח לאידו הרי חרף עושהו כמו שפירשנו בלועג אלא שבלועג הגיד לנו חומרת העבירה שהיא חרף עושהו והוא הדין לשמח לאיד שחרף עושהו ובשמח לאיד הגיד לנו עונש העבירה שהוא לא ינקה והוא הדין ללועג והכל אחד :

אי כמי יש לפרש כפי מה שאמרו ז"ל מברכין על הרעה כשם שמברכין על הטובה ופירשו בגמרא כשם שמברכין על הטובה מאהבה כך מברכין על הרעה מאהבה לפי שאינה נקראת רעה אלא בעינינו אבל בעיני הקב"ה היא טובה אבל אנו אין יודעים טובותה וכן אמרו ז"ל יהי אדם רגיל לומר כל מאי דעביד מן שמיא לטב א"כ כפי זה מי שלועג לרש על רישותו שעשאו הקב"ה רש א"כ הוא מטיל דופי במעשה הקב"ה וקורא מעשיו רע אם כן ודאי אדם זה הלועג לרש בין בפניו בין שלא בפניו חרף עושהו ובודאי שהוא בעונש אבל שמח לאיד לא מיקרי חרף עושהו והגיד לנו עונשו ואמר לא ינקה מהעונש כמ"ש בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו :

עטרת זקנים בני בנים וגו' · יש לדייק דהיה לו לומר ותפארת בני בנים אבותם כמו שאמר בראש הפסוק עטרת זקנים בני בנים או יאמר עטרת זקנים בנים בסוף הפסוק לכן לעד"ן שאין הבנים ובני בנים עטרה לזקנים שאין הסברא נותנת שיהיה העלה מתעטר בעלול הנמשך ממנו וכן אמרו ז"ל שגדולה הסבה יותר מהמסובב ממנה ומאי דקאמר עטרת זקנים בני בנים הכי פירושו עטרת זקנים כשיהיו להם בני בנים ע"ד שאמרו ז"ל שכשיהיו שלשה דורות עוסקים בתורה שהם אב ובנו ובן בנו וכלם עודם בחיים שוב אין התורה פוסקת מהם אלא אותו הזרע כלו לה' וז"ש עטרת זקנים וגו' ר"ל אימתי הזקנים תהיה עטרת התורה על ראשיהם ונקראת על שמם בלי הפסק כשיהיו להם בני בנים שהם שלשה דורות עוסקים בתורה זה כנגד זה והזקן זוכה ורואה את בנו ואת בן בנו עוסקים בתורה אז אותו זקן לובש כתר תורה ולא תשכח מפי זרעו אבל האבות עטרה לבנים לפי שהם עלה והבנים עלולים ועיקר התפארת לבן מאביו שהוא העלה הקרובה לו שממנה נמשך ולא מאבי אביו שהוא עלה רחוקה לו שאם היה אבי אביו בר אוריין ואביו לאו בר אוריין אין לו תפארת כל כך כיון שהעלה רחוקה ממנו אבל רז"ל דרשו הכתוב באבות העולם ואמרו האבות עטרה לבנים והבנים עטרה לאבות :

לא נאוה לנבל שפת יתר וגו' · הכוונה היא שהנבל הוא שנוי אצל בני אדם מפני נבלותו וכילותו ואם לפעמים נכנסה בו רוח נדיבה לעשות חסד עם הצריכים או צדקה לעניים יכרו תוקפו להגיד את מעשיו לעמו להראותם נדיבותו ואע"פי כן לא יאות לו להוציא מפיו ולהודיע בעצמו שהוא גומל חסד ועושה צדקה אלא ראוי לו להיות עושה חסד וצדקה ואינו מפרסם מעשיו לבני אדם אע"פי שיכרו תוקפו לפרסם מה שהוא עושה וכ"ש וק"ו שלא יאות למי שהוא נדיב ודרכו לעשות חסד וצדקה עם הצריכים שיוציא מפיו ואומר לבני אדם שהוא עושה חסד וצדקה ואינו מקיים דבריו ומדבר שקר וז"ש לא נאוה לנבל שפת יתר וגו' ר"ל לא יאות אפי' לנבל שפת יתר להגיד לבני אדם ולהודיע להם החסד והצדקה שעשה כ"ש שלא יאות לנדיב להודיע לבני אדם שיעשה חסד וצדקה ואינו עושה שהוא שפת שקר :

אי כמי אפשר לפרש שהכתוב מדבר במי שהוא רוצה ללוות מעות מן הנבל ואמר שהנבל מתוך נבלותו וכילותו אינו רוצה אפי' להלוות לאחרים ואם תבעו הלוה ללוות לו ולא רצה ללוות לו אל ירבה עמו שפת יתר לפייסו שילוה לו כי מפני הכילות המושרשת בלבו ברוב דברים לא יחדל פשעו וברוב הדברים והפיוס שמפייסו הלוה אינם אלא טרחא וצער ללוה וכ"ש כשילוה מהנדיב שאין צריך לו שפת יתר אלא תכף ומיד הוא מלוה לו מפני נדיבותו שלא יתנהג עמו בשפת שקר ואינו פורעו במלוה שהלוה לו אלא צריך להתנהג עמו במדת אמת ולפרוע לו מלוותו שהלווהו וז"ש לא נאוה לנבל וגו' ר"ל שלא יאות לדבר אל הנבל שפת יתר למלאת את שאלתו כי לא יעלה בידו מהפרת הדברים אלא צער בושה וכלמה ולא ימלא שאלתו וכ"ש שלא יתנהג בשפת שקר עם הנדיב לשקר בו שלא לפרוע לו מלוותו :

אבן חן השחד בעיני בעליו וגו' · ר"ל שהשחד יקר וחביב על בעליו המקבלים אותו כאבן חן כ"ל כאבן טובה ומרגלית שהיא חביבה על הכל ונושאת חן בעיני כל רואים כן השחד יקר וחביב בעיני המקבלו שלכן המשיל אותו לאבן חן ועוד מה אבן חן מצניעים ומטמינים אותה בחדרי חדרים שלא תאבד כן השחד למקבלו נוטלו בהחבא ובסתר שלא יתגלה הדבר ועוד מה אבן חן על הרוב לא ימצא אלא אצל המלכים והשרים כן השחד אינו מצוי על הרוב אלא אצל השופטים והדיינים ועוד מה אבן חן אפילו קטנה כל שהוא היא שוה ממון הרבה כן השחד בדבור כל שהוא שמדבר הדיין הוא נוטל ממון רב ועוד מה אבן חן מי שהיא מצויה אצלו בודאי שביתו נמלאה מכל טוב לפי שאבן חן היא מן המותרות ובודאי שלא יקנה האדם המותרות אלא אם כן היו לו כבר הדברים ההכרחיים כן מקבל השחד יבלו ימיו בטוב ושנותיו בנעימים

מן

וְשֹׁנֶה בְדָבָר מַפְרִיד אַלּוּף: תֵּחַת גְּעָרָה בְמֵבִין מֵהַכּוֹת כְּסִיל מֵאָה: אַךְ־מְרִי יְבַקֶּשׁ־רָע וּמַלְאָךְ אַכְזָרִי יְשֻׁלַּח־בּוֹ: פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ וְאַל־כְּסִיל בְּאִוַּלְתּוֹ: מֵשִׁיב רָעָה תַּחַת טוֹבָה

תוכחות מוסר

מן השחדים ומן התשורות שמקבל מבני אדם הצריכים לו ולכן מאחר שכל אלה הדברים נמשלים בשחד אל כל אשר יפנה ישכיל ר"ל בין שהיה מקבל השוחד הוא אוהב לנותנו בין שהיה שונא לנותנו אעפ"כ ישכיל ויצליח השוחד למלאת שאלת נותנו :

או' כמו יש לפרש מלת ישכיל לשון השכלה והבנה ר"ל אל כל אדם אשר יפנה השחד הוא ישכיל ויתבונן באותו הדין למצוא צדדין להפך בזכותו של נותן השחד ולהוציאו זכאי בדינו ואפי' יחשוב בדעתו המקבל שחד שאע"פ שיקבל שחד לא יעוות משפט והוא ישפט הכל בצדק אעפ"כ השחד עושה בו רושם וישכיל ויתבונן בדין נותנו ועושה לו טובת הנאה :

או' כמו יש לפרש שהשחד בעיני בעליו נותנו הוא כאבן חן שהאדם שיש לו אבן חן ורוצה למוכרה הוא חוקר ודורש האיש אשר ידע ערכה ומזיל בה כסף ונותן בה דמים יקרים ומוכרה לו ואינו מוכרה לאדם שאינו ראוי לה ואין לו דמי ערכה ושווים כן השחד בעיני בעליו נותנו ישכיל ויתבונן וחוקר ודורש אל הדיין אשר יפנה אל השחד לקבלו ונותנו לו וכאלו אמר אבן חן השחד בעיני בעליו ישכיל אל אשר יפנה ר"ל ישכיל נותנו אל מי שיפנה אחריו לקבלו ונותנו לו אבל כפי זה אין מלת בעיני מדויקת דלא היה לו לומר אלא אבן חן השחד לבעליו לכן נראה לי לתקן מלת בעיני ולומר שכמו האדם שיש לו אבן חן שהיא חביבה עליו וטובה היא בעיניו לפי שכשמוכרה לאדם הראוי לה הוא מזיל בה כסף יותר מערכה ושווים למלאת חפצו ורצונו כמנהג המלכים והשרים שכשתגיע לידם סגולה אחת מסגולות מלכים ותכשר בעיניהם קונים אותה בכל ממון שתובעים בה בעליה והמוכרה מרויח ממון הרבה כן נותן השחד ישכיל ויתבונן מי הוא הדיין הראוי לקבל שחד ונותנו לו כדי להרויח ממון הרבה א"כ כמו אבן חן שהיא יקרת הערך בעיני בעליה מפני הריוח המגיע לו ממנה כן השחד יקר בעיני בעליו כאבן חן מפני הריוח המגיע לו ממנו :

מכסה פשע מבקש אהבה וגו' : ר"ל מי שהוא מבקש אהבה ואחוה ושלום ורעות בין אחים ורעים שלא יהא חילוק לבבות ביניהם אם יפשע אחד מהם בחבירו הוא מכסה אותו הפשע ומקטינו ומעלימו בדבריו הנעימים עד שלא יהיה נראה פשע אבל מי שהוא שונא בדבר הפשע ר"ל שמגדיל הפשע פי שנים בשיעורו ומגזים בו הרי הוא מעורר המדנים והשנאה בין אחים ורעים ומפריד אלוף בעוריהם :

או' כמו אפשר לפרש דהא דלא קאמר ומגדיל פשע מפריד אלוף כדי שיהיה סוף פסוק מקביל לראשו לומר שמי שהוא מכסה פשע דהיינו מעלים הפשע ומכסהו בדברים אחרים שאינן מענין הפשע ומבליעו בהם ועושה עצמו כאלו לא ידעו ולא הכיר בו כדי שלא ירגיש הנפשע ויתקוטט עם הפושע אדם זה מבקש אהבת שלום בין אדם לחבירו אבל מי שהוא שונא בדבר ר"ל שאחר שאמר הפושע דבר פשע הוא חוזר ושונה אותו ומזכירו בפיו אפי' אינו מגדיל אותו אלא אומר אותו בתורת דבר בעלמא בספור דברים הרי זה מפריד אלוף שעל ידי שחוזר ושונה אותו אפי' בתורת ספור בעלמא מתעורר הנפשע בדבריו ומקפיד על חבירו הפושע ויורד עמו עד לחייו ובמלאת שמפריד ביניהם אלוף בעוריהם ופירוש ושנה כמו ועל השנות החלום :

או' כמו יש לפרש שהכתוב נקט שני קליות שמי שהוא מבקש אהבת שלום הוא מבליע הפשע בדברים אחרים שלא יזכר ולא יפקד כמו שאמרנו אבל שונה בדבר שמלבד שחוזר ומזכיר הפשע אלא שעושה בו איזה שינוי לגריעותא להגדילו בעיני הנפשע זה ודאי מפריד אלוף שבין אחים ורעים שמתוך השינוי שעושה בדבר הפשע תפול קטטה ומריבה ביניהם וחילוק לבבות ושונאים זה את זה ויהיה פירוש מלת ושונה מלשון שינוי :

תחת גערה במבין וגו' : הרב בא"ש פירש וז"ל לומר שהאיש המבין והמשכיל עושה רושם בתוכחות ממנו בגערהו אשר ניער בהם בדרך חכמה ובינה יותר ממה שיעשה רושם הכסיל בתוכחתו לאחרים הגם כי ילקה אותם מאה מלקיות והבי"ת של במבין היא בי"ת ההנחה שיר"ל תחת גערה הנחת שהוא באה מאיש מבין וכו' ויהיה זה כפירוש מאמרם ז"ל שאמרו כל אדם שיש בו יראת שמים דבריו נשמעים שנא' סוף דבר הכל נשמע את האלהים ירא וגו' עכ"ל : ואפשר לפרש כמו שהגערה תועיל למי שהוא מבין ומרגיש בחסרון המעשה ובגנותו יותר ממה שיועילו מאה מכות לכסיל כדי לחזור בו מאולתו ומכסילותו :

או' כמו אפשר לפרש שמי שהוא מבין ההכנעה וההתעוררות הבא לו מחמת גערה דהיינו שהוא מפחד שמא יבא לידי גערה הנה אותו הפחד שיפחד שמא יבוא לידי גערה יועיל לו יותר ממה שיועילו מאה מכות לכסיל וכפי זה תהיה מלת תחת שם דבר ר"ל הכנעת פחד הגערה כמי שהוא מבין תועיל לו יותר ממכות מאה למי שהוא כסיל לפי שכשרשה בו הכסילות זמן רב ואינו יכול לחזור בכלל :

אך מרי יבקש רע וגו' : ר"ל אך הכסיל הזה שלא שב מכסלתו אפי' אחר שלקה מאה מכות ועדיין הוא איש מרי ומחזיק ברשעתו ומבקש לעשות רע ומלאך אכזרי ישולח בו מאתו יתברך להאבידו ולכלותו : או' כמו יש לפרש אך מרי יבקש רע ר"ל האדם הזה שהוא רע מעללים שאפי' אחר שלקה מכת מרדות עדיין הוא עומד במרדו ומבקש למרות עליון דהיינו מבקש ומחפש אחר המרי לעשותו ראוי הוא שמלאך אכזרי ישולח בו ולא יחמול ביום נקם וכפי זה תהיה מלת רע תואר אל האדם שהוא רע מעללים :

פגוש דב שכול באיש וגו' : הרב בא"ש ז"ל פירש וז"ל פירשו בו המפרשים ז"ל שהכוונה לומר טוב לאדם שיפגע דב שכול בדרכו ואל יפגע איש כסיל בחוזק אולתו : והטעם כי הדב והדומה לו מן החיות עם כל אכזריותם הם ערומים מן החכמה בערך אל האדם ויכול האדם להציל את עצמו ממנו והכסיל עם כל סכלותו עכ"ז יתמלא כלים וערמומיות להזיק ויהיה היזקו גדול מהיזק חיה של יער עכ"ל ז"ל : וז"ל הרב בא"ש ז"ל ומה שתפס הדב בייחוד מכל שאר החיות המזיקות הכוונה לו ע"ה לומר כפי מה שדרשו רז"ל על הפסוק שאמר וארו חיוא אחרי תנינא דמיא לדב שזה רומז על מלכות פרס דכיידי כדוב ואוכלים כדוב ומסורבלין כדוב באופן שהדוב הוא כולל כל התכונות הרעות ולזה אמר פגוש דוב שכול שיש בו כל תכונות רעות ואל כסיל באולתו שהאויל כולל התכונות הרעות והמדות פחותות ממנו בו לכן קראו בפסוק הקודם בשם מרי וכאמור בו ואמר שהאיש המרי הזה אשר פגיעתו רעה יותר מהדוב יש בו עוד מדה רעה הכוללת כל הפחיתותי הוא מה שסמך ואמר משיב רעה תחת טובה שזה הוא תכלית המרי והזדון וכפי מדתו זאת הנה לא תמוש רעה מביתו וכמו שפירשהו הרב בעל קב ונקי ז"ל וז"ל כי האדם שמטיבו

לו

טוֹבָה לֹא־תָמִישׁ רָעָה מִבֵּיתוֹ: פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע הָרִיב נְטוֹשׁ: מַצְדִּיק רָשָׁע וּמַרְשִׁיעַ צַדִּיק תּוֹעֲבַת יְהוָה גַּם־שְׁנֵיהֶם: לָמָּה־זֶּה מְחִיר בְּיַד־כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה וְלֶב־ אָיִן

תמוש ק'

תוכחות מוסר

לו בני אדם והוא לא די שלא ישיב להם טובה תחת טובתם אלא שישיב רעה תחת טובה ראוי שיתאכזרו עליו בני אדם ולא ישבו עמו וישאר בעירום ובחוסר כל • או יהיה אומרו לא תמוש רעה מביתו קללה שמקלל אותו המחבר עכ"ל ז"ל • ויש לומר שהכוונה לומר שהאיש הזה שהגיע מריו וזדונו עד שהוא משיב רעה תחת טובה כמעט שלא נשאר לו שום תקנה לקלקלתו כי תמיד יהיה מוסיף ברשעות וברעות והוא מ"ש לא תמוש רעה מביתו ר"ל שהבית ביתו מקום מוכן לבוא בו הרעה לפי שבעל מדה זאת בודאי הוא שבכל מעשיו יהיה הולך ומוסיף להיות הרע במוחלט עכ"ל ז"ל • אבל לעד"ן שאפי' אחר כל הפירושים הנז' שפירשו הרבנים הקדושים הנז' יש לדייק למה אמר לא תמוש רעה מביתו בלשון שלילה ולא אמר רעה תבא לביתו לעולם בלשון חיוב לכן הנראה לי בזה שבא לרמוז לנו שהקב"ה מודד לאדם מדה כנגד מדה בדקדוק נמרץ והוא שהאדם הרע הזה דרכו ומנהגו תמיד להרע לאחרים ולהזיקם ולמי שעשה לו טובה היה לו לשנות דרכו ומנהגו הרע ולהשיב טובה תחת טובה שעשה לו חבירו והוא לא עשה כן אלא עודנו מחזיק ברשעתו ולא סר ולא נטה מהרגלו ומזגו הרע ומשיב רעה אפי' למי שעשה לו טובה ולכן הקב"ה מודד לו מדה כנגד מדה וכמו שהוא הרשע והרעה שבו לא משו ולא סרו ממנו אפי' בזמן שהיה ראוי להסירם ממנו כן הרעה שתבא אליו נסרכת ונדבקת בו לעולם ולא תמוש מביתו ולא תשתנה הרעה לטובה וכן אמר מלת משיב ולא אמר גומל רעה תחת טובה כדי להורות על גודל רשעו שלשון השבה נאמר על מי שיש בידו דבר או כלי של חבירו ומשיבו לו שודאי שאותה ההשבה היא בשלמות שאם היה בידו של חבירו דבר או כלי משיב לו אותו הדבר או אותו הכלי שלם בלי חסרון כמו שנאמר השב תשיב לו את העבוט השב תשיבנו לו דהיינו ההשבה כמותה ובשיעורה הראשון בלי שום חסרון וכן כאן אמר משיב ר"ל שהרעה שהשיב היא כשיעור הטובה ולא פחות ממנה אלא הרעה שמשיב כשיעור הטובה בשלמות בלי שום חסרון ולכן ג"כ הרעה שתבוא אליו בשלמות דלהכי לא קאמר לא תמוש רעה ממנו אלא מביתו ר"ל שההיא רעה כוללת לכל בני ביתו ולכל הנלוים אליו כמה שתדבק בהם הרעה מרעתו הנוגעת אליו וא"כ כשם שעשה הרעה בשלמות כן הרעה הבאה אליו תהיה בשלמות :

פוטר מים ראשית מדון וגו' • מוהר"ם אלשיך פירש וז"ל יאמר הא דאמרי אינשי אהי תיגרא דמיא לבדקא דמיא כיון דדווא רווח שהריב ידמה לבדק המים שהמים בזחילתם הולכים ומרחיבים הבדק עד שיעשה כפתחו של אולם כן הריב מתחיל במעט והולך ומתרחב עד בלי די וז"א פוטר מים כי כפוטר מים מן הסכר שלא היתה זחילתם משם שהבדק ההוא הולך וגדל כן הוא ראשית המדון שהולך וגדל עד כי יגדל מאד ומדון מה נעשה ריב לכן לפני יתגלע הריב ויגדל נטוש פן תהיה סבה שהדיין בבואו לדון את ריבכם יצדיק רשע וירשיע צדיק כי בהתגלע הריב יתבלבלו הדברים ולא יתברר מי הזכאי והחייב והוא סמיכות פסוק שאחריו עכ"ל ז"ל • ולעד"ן כי מנהג בני אדם המריבים זה עם זה להיות המריבה בהדרגה כי כשידבר אדם עם חבירו בלשון קושי ישיב אותו חבירו גם כן בלשון קושי ואם יחזור חבירו להשיב אותו בדברים קשים יותר מהראשונים יחזור חבירו גם כן וישיב אותו דברים קשים ג"כ כפי דבריו עד שתגדל המריבה והקטטה ביניהם ואם אחד מהם מאריך אפו ולא ישיב את חבירו כפי קושי דבריו לא היתה מריבה ביניהם כלל כי הכעס והמריבה נמשכים לכל אחד מהם מדברי חבירו ולכן כשיהיה אחד מהם מקבל ועולם לא הקים ולא היתה המריבה ויש לך אדם שתחלת דברי פיהו הוללות כי אין המריבה נמשכת לו מדברי חבירו אלא נמשכת לו מגאותו ומזדונו ורום לבבו מאחיו ולכן בתחלת המריבה כל רוחו יוציא כסיל ומדבר דברים הקשין כגידין בגאוה ובוז והרי הוא כבריכה מלאה מים והמים שבה דחוקים ומצומצמים בכותלי הבריכה ואין להם פתח פתוח שיצאו ממנו כן הכסיל הזה מלא בגאוה וזעם ועברה וכשפותח את פיו בענין המריבה הוא פוטר פיו לבלי חק בלי גבול ושיעור אלא לשונו מדברת גדולות בחזקות ובתקיפות ובמהירות כמו הבריכה של מים כשפותחין לה פתח מהיכן יוצאו המים והיו אותם המים זוחלין ונגרים בחזקות ובתקיפות מפני כובד המים ולכן הם דחוקים לצאת כמו שמצינו בנקבי הכלים שהנקב של יוצא משקה היא צר מנקב של כונס משקה שהנקב של יוצא משקה מפני כובד המים שלמעלה מהנקב הם דוחקים ויוצאים מה שא"כ בנקב של כונס משקה שצריך להיות רחב מעט מנקב של יוצא משקה וז"ש אם פגע בך אדם שהוא מלא רוח עזים כבריכה מלאה מים וראשית מדון שלו אינו כשאר בני אדם אלא כפותח פתח לבריכה שיוצאים המים שבה בחזקה ובמהירות עד שכלים המים שבה כן המנוול הזה שתחלת המדון שלו היא מריבה גדולה צריך אתה קודם שיתגלה הריב להרחיק מעליו דרכך ולנטוש אותו ולעזוב חברתו קודם שיתגלה מצפוני לבו שהם הקטטה והמריבה הגדולה שלכן מתחלה אמר ראשית מדון ואחר כך אמר ריב לומר שלפי דרכו ומנהגו הרע שדבריו אלה ראשית מדון אבל לפי האמת הם ריב גדול והכי קאמר קרא אדם שראשית מדון שלו הוא כפוטר מים קודם התגלות הריב שהוא תחלת מדון נטוש ועזוב אותו והרחק ממנו קודם שיפתח את פיהו ויקלל בשפתי רשע • ולכן סמך לו כתוב זה שאמר מצדיק רשע ומרשיע צדיק וגו' לומר שאדם שהוא רע מעללים כזה שאינו מרגיש ברשעו ובזדונו ואש מפיו תאכל גחלים בערו מלשונו ודרכו ישרה בעיניו ויהיה נראה בעיניו שהוא מתנהג במדת הצדק כמו כן מצדיק רשע ומרשיע צדיק ואינו מבחין בין חשך לאור :

מצדיק רשע וגו' • אי אפשר לפרש מצדיק רשע ומרשיע צדיק בענין הדין ובהטיית המשפט שמזכה את החייב ומחייב את הזכאי דאם כן לא שייך לומר בו צדיק ורשע אלא זכאי וחייב ועוד מאי קא משמע לן בהאי מלתא פשיטא דשניהם שנואים אצלו ית' כיון שגוזל מזה ונותן לזה ועוד דלא היה לו לומר אלא חדא מנייהו והשתא ממילא משמע דכשאומר מצדיק רשע ותו לא מיבעיא שמעינן ודאי דמרשיע צדיק וכן בהפך א"כ תרתי למה ליה ועוד מאי גם דקאמר דאתין וגמין רבויים הם והכא מאי מרבי לכן הנראה לי בזה שהכתוב מדבר במי שקורא לרשע בשם צדיק וקורא לצדיק בשם רשע והוה אמינא בשלמא הקורא לצדיק בשם רשע איכא קפידא בזה שמזלזל בכבוד הצדיק לקרותו רשע ולכן הקב"ה שונאו לפי שמחלל כבוד הצדיק אבל מי שקורא לרשע צדיק אין קפידא בזה ואין הקב"ה שונאו לפי שאין בזה כדבר עבירה ואיסור ואינו אלא דבר שקר ושפת יתר שקורא לרשע בשם צדיק לזה אמר אל תאמר כן אלא תועבת ה' גם שניהם ר"ל אף

אָוֶן : בְּכָל־עֵת אֹהֵב הָרֵעַ וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד : אָדָם חֲסַר־לֵב תּוֹקֵעַ כָּף עֹרֵב עֲרֻבָּה לִפְנֵי רֵעֵהוּ : אֹהֵב פֶּשַׁע אֹהֵב מַצָּה מַגְבִּיהַּ פִּתְחוֹ מְבַקֶּשׁ־שָׁבֶר : עִקֶּשׁ־לֵב לֹא יִמְצָא־טוֹב וְנֶהְפָּךְ
בלשונו

תוכחות מוסר

מי שקורא לרשע צדיק הוא שנוי אצלו יתברך לפי שכיון שמשבח לרשע וקוראו צדיק הרי הוא כמחזיק ידי עוברי עבירה שמפני שהוא קוראו צדיק הוא גורם לו שלא לעשות תשובה לכן גם בזה לא כתב ה' ונקרא תועבת ה' וראיה לזה דקאמר שניהם ואי בבעלי דינין הכתוב מדבר מאי שניהם דקאמר הרי אין כאן אלא ענין אחד שהדיין מזכה את החייב ומחייב את הזכאי והיה לו לומר תועבת ה' הוא אלא ודאי כדאמרן שקורא לרשע בשם צדיק ולצדיק בשם רשע דהשתא אי מפרשינן מצדיק רשע ומרשיע צדיק באדם אחד מלת שניהם שבה אל שני הענינים ואי מפרשינן להו בשני בני אדם שאחד מהם מצדיק רשע והשני מרשיע צדיק מלת שניהם שבה אל שני בני אדם :

למה זה מחיר וגו'. הכוונה היא לומר שבכל בשמותן של ישראל מתהלך קדושה בתוכו וכלם חכמים ומשתוקקים לדרוך בדרכי השלמות שהם חלק העיון וחלק המעשה אלא שהזמן טורדם בטרדי פרנסתם ופרנסת אנשי ביתם וא"כ מי שחננו ה"ית במזונות מרווחים ולא יצטרך לטרוח בשביל המזונות והפרנסה ראוי לו להנהיג עצמו לדרוך במעגלי יושר ולהתעסק בחכמה שהיא חלק העיון וממנה אל חלק המעשה א"כ מי שיש בידו יכולת להתעסק בחכמה ואינו מתעסק ראוי הוא שיהא נאבד ממנו הממון שבידו וז"ש למה זה מחיר ביד כסיל שיש יכולת בידו לקנות חכמה ואפילו הכי לבו בל עמו לרדוף אחר השלמות של חכמה ורודף אחר האולת והכסילות א"כ ראוי הוא שיהא נאבד ממונו מידו :

אי נמי אפשר לפרש שהכתוב מדבר במי שהוא רודף אחר החכמה ומזיל כסף למורים ולמלמדים אותו החכמה והולך לבית המדרש ללמוד אלא שאינו לומד למודו בתאוה ובכוסף ובחשק במרץ שזה הוא העיקר בלימוד החכמה ואינו מצטער עליה אלא שעושה לימודו לימוד של עראי שזה ודאי שאין החכמה מתקיימת בידו מסבת העדר חשקו בה והתרשלותו ממנה וז"ש למה זה מחיר ביד כסיל להזהירו כדי לקנות חכמה והלב שבו תלוי החשק בה אין לו טוב לו שלא יזיל הכסף מאחר שתלמודו אינו מתקיים בידו :

בכל עת אהב הרע וגו'. הכוונה היא ללמדנו שהרע יועיל לחבירו שהוא רעהו יותר ממה שמועילו אחיו כמ"ש טוב שכן קרוב מאח רחוק לפי שהרע מטפל ברעהו וטורח עמו בכל עת שיצטרך לו בין בעת שמחה בין בעת צרה ובכל צרתו לו צר אבל האח מתנכר לאחיו ונעשה לו כנכרי ואינו רץ לעזרתו בעת מן העתים אבל כשתבא עליו צרה כאותה שעה הוא מזכיר האחוה שבינו ובין אחיו כדי להיות עמו בעת צרתו ולחלוק אותה צרה בינו ובין אחיו וז"ש בכל עת אהב הרע ר"ל שהרע אוהב את רעהו בכל עת מן העתים בין בעת השמחה בין בעת הצרה אבל האח אינו מתקרב לאחיו ומכירו שהוא אחיו אלא לעת צרה שתבא עליו כדי להתקשר ולהסתבך עמו בצרתו והיינו דקאמר מלת יולד ר"ל שלעת צרה נראה כאלו עכשיו הוא שנולד ולא קודם שלא נתגלית האחוה שביניהם אלא עכשיו בעת הצרה :

אי נמי יש לפרש שאינה נכרת ומתפרסמת האחוה שביניהם אלא כשימות האח בלא בנים ונופלת אשתו לפני אחיו ליבום ונעשית צרה לאשת אחיו ואז יהיה האח הנשאר בצער גדול מחמת אשתו וצרתה שמריבים ומתקוטטים תמיד זו עם זו וז"ש ואח לצרה יולד ר"ל לענין שתהא אשתו צרה לאשת אחיו אז נראית האחוה ומתגלית שבשעה שמת האח נראה כאלו עכשיו נולד ולא קודם :

אדם חסר לב תוקע כף וגו'. הכוונה היא לגנות את האדם שמכניס עצמו בערבנות ממון בעד חבירו ובפרט ערבנות שהיא קרובה להפסד שנכנס ערבן בעד חבירו שהיה חייב ממון לאדם אחד והגיע זמן הפירעון ובא חבירו לתובעו בממון ולא השיגה ידו לפורעו ובא זה ונכנס ערב בחבירו באותו ממון וזה קרוב להפסד שכיון שהגיע זמן הפרעון ולא השיגה ידו לפורעו איך אתה מכניס עצמך בערבנותו אחר שאתה רואה בעיניך שאין לו ממון לפרוע לחבירו שאלו היה לו ממון לפרוע היה פורעו בזמן הקבוע לו א"כ ערבנות זו שאינה בשעת מתן מעות היא קרובה להפסד ואפי' הכי תקעת לזר כפיך ונכנסת בערבנות ומה שהזכיר תקיעת כף לפי שבפי הדין אין צריך קנין לערב אלא אם היתה הערבנות שלא בשעת מתן מעות אבל בשעת מתן מעות כגון הלוהו ואני אפרע אין צריך קנין לערב אלא תכף ומיד לאמירתו הלוהו ואני אפרע משתעבד הערב למלוה ומדקאמר תוקע כף מינה שמעינן דערבנות זו שלא בשעת מתן מעות שהיא קרובה להפסד כמו שאמרנו ועוד שמכניס עצמו בערבנות אחרת שאע"פ שהיא בשעת מתן מעות היא קרובה להפסד גם כן כגון שנכנס ערב לאדם אחר שאינו מכירו ואינו יודע מה טיבו אם הוא עשיר או עני או נאמן או רמאי ואעפ"כ אמר לחבירו הלוהו ואני אפרע שהוא קרוב להפסד וז"ש אדם חסר לב וגו' ר"ל אדם שהוא חסר לב הוא התוקע כף לקנין ומכניס עצמו להיות ערבן שלא בשעת מתן מעות שהוא קרוב להפסד ומכניס עצמו גם כן להיות ערבן בשעת מתן מעות שאינו צריך קנין והערבנות הזאת היתה לאדם אחר קודם שיהיה רעהו ומכיר ענינו בטיב וז"ש לפני רעהו ר"ל קודם שיהיה רעהו א"כ אין טוב לו לאדם להכניס עצמו בערבנות ובפרט בערבנות האנשים הנזכרים שהיא קרובה להפסד :

אי נמי יש לפרש לפני רעהו ר"ל שהיה עומד לפני רעהו שהוא רע לו וראה את רעהו שלא נכנס ערב והיה לו ללמוד ממנו ולא יכנס ערב אעפ"כ לא למד ממנו ונכנס ערב :

אוהב פשע אוהב מצה וגו'. ר"ל אדם זה שרוצה להיות פושע בעצמו להכנס ערבן בעד אחרים הנה הוא מכניס עצמו בקטטה ומריבה עם המלוה כשבא לתובעו באותו ממון שנכנס בו ערב וז"ש אוהב מצה ומריבה ולפי שההפסד הבא לו על ידי הערבנות בא לו על ידי פיו בקטע כמו נזק אחר הבא לו על ידי פיו וסמכו לו והוא אומרו מגביה פתחו מבקש שבר ר"ל שהמגביה פתח פיו ומדבר בגאוה ובוז עם בני אדם הנה הוא מבקש שבר שעל ידי גבהות לבו ופתיחת פיו בלשון מדברת גדולות הוא מבקש שבר לעצמו שהוא הפך הנכנעות וההתרוממות שבו שבאים אחרים שהם קשים ממנו ומשפילים ומפילים גאונו ארצה ומשברין אותו :

אי נמי אפשר לפרש אדם שרוצה לפשוע בעצמו להכניס עצמו בענין שיש בו סכנה וסומך על הנס שמן השמים יסייעוהו להצילו הנה האיש הלזה אוהב מצה ומריבה עמו ית' לומר למה תעשה נס לעבדך בן אמתך הבוטח בך כשאינו ניצול מאותו הפשע שפשע בעצמו לפי שהיה סומך שינצל בצדקתו וכבר אמרו רז"ל שאין סומכין על הנס וכן המגביה פתחו מבקש שבר ר"ל מי
שבאו

בִּלְשׁוֹנוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה: יֹלֵד כְּסִיל לְתוּגָה לוֹ וְלֹא־יִשְׂמַח אֲבִי נָבָל: לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִיב גֵּהָה וְרוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֶּשׁ־גָּרֶם: שֹׁחַד מֵחֵק רָשָׁע יִקָּח לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט: אֶת־פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה וְעֵינֵי

תוכחות מוסר

שבאו עליו יסורין והוא מבעט בהם ומגביה פתח פיו ומתרעם על מדותיו ית' ואומר שהיסורין שבאו עליו הם עול בחקו ית' לפי שהוא צדיק ואינו ראוי לכך אדרבה הוא כדבריו אלא הנה מבקש שכר על שכר שיש לו עכשיו ויתוספו יסורין אחרים על יסוריו :

עקש לב לא ימצא טוב וגו' · רוצה לומר אדם שהוא עקש לב ואינו עושה חסד עם בני אדם אחר היכולת שבידו ואינו רוצה שיהנו בני אדם מנכסיו ואינו מוותר לאחרים אפילו בדבר שהוא שוה פרוטה אלא מדקדק · ומקמצם שלא תצא מתחת ידו הנאה דבר מה לאחרים הנה אדם זה לא ימצא טוב רוצה לומר במדה שמדד כן מודדין לו שלא ימצא שום אדם שיעשה עמו טוב כשיצטרך לו אלא כאשר עשה כן יעשה לו אבל מי שהוא נהפך בלשונו יפול ברעה והוא האדם שהבטיח אחרים לעשות עמהם חסד או להצילם מרעתם ואחר כך נהפך בלשונו וחזר בו מהבטחתו שהבטיח הנה אדם זה לא די שלא ימצא טוב כשיצטרך לו אלא אדרבה יפול ברעה לפי שכשהבטיח לאחרים להצילם ולהיות מגן בעדם כבר הובטחו ממנו להיות מגן וצנה וסוברים שיצילו מרעתם ומצרתם על ידו ועל ידי שחזר בו מדבריו ומהבטחתו הם נופלים ברעה ולכן עונשו הוא שיפול ברעה ואין עוזר לו :

אי נמי יש לפרש עקש לב לא ימצא טוב ר"ל מי שאינו שמח בחלקו ומתקנא מאחרים שיש להם ממון או כבוד או שררה יותר ממנו ולבו תמיד עקש במה שהוא רודף להשיג מבוקשו ובמה שהוא נותן עיניו בגדולות ובנפלאות ממנו הנה האיש הזה לא ימצא טוב ר"ל לא תמצא ידו להשיג הטוב ההוא שהוא מבקש להשיג ולא יעלה בידו אלא הצער שהוא מצטער והכאב שלבו כואב להשגת מבוקשו ועד עכשיו שלא הוציא דברים אלו מפיו אלא היו בכח המחשבה לא הגיע אלא לצער הלב מכאבים מכח הקנאה התלוי' בלב אבל כשמגביה פתח פיו לדבר בדברים האלה ולהוציאם מן הכח אל הפועל שהם דברים הגבוהים ממנו והוא מגביה פיו להשיגם והקול נשמע בית המנגדים אליו בענין שהוא רודף אחריו ונהפך דבר מחשבתו וחוזר לאחור לא די שלא נתקיימה מחשבתו עוד לו זאת שיפול ברעה מחמת המנגדים אליו שישפילוהו ויפילוהו ברעה ונמצא שהענין שהיה רודף אחריו להשיגו לא עלה בידו ומה שהיה בידו ביטל ממנו וז"ש ונהפך בלשונו יפול ברעה ר"ל כשנהפך דבר מחשבתו וחוזר לאחור בסבת לשונו שהוציא מפיו דברים עתיקים יפול ברעה :

ילד כסיל לתוגה לו וגו' · יש לדייק במה שאמר מלת לו דמשמע מינה דאין הכסיל תוגה אלא לאביו ולא לאמו והרי אמר לעיל ובן כסיל תוגת אמו דמשמע דעיקר התוגה היא לאמו · ועוד לא היה לו לומר אלא ילד כסיל תוגה לו ולמה ליה להוסיף אות הל"מד לכן לעד"ן שהכוונה היא לומר שהיולד בן כסיל אינו אלא בשביל תוגת אביו ולא בשביל תוגת אמו שמצד איזה עון שביד אביו נולד לו בן כסיל כדי להיות לו תוגה בשבילו וז"ש יולד כסיל לתוגה לו ר"ל מי שנולד בן כסיל אינו אלא להיות תוגה לו ולא לאמו אלא שהתוגה נמשכת לאמו מצד אביו ותוגת אמו יותר מתוגת אביו כמו שפירשנו למעלה בפירוש ובן כסיל תוגת אמו אבל אבי נבל לא ישמח כמו שמשמח אבי החכם שנאמר בו בני אם חכם לבך ישמח לבי גם אני לפי שהנבל הכל שומעים והכל מגנים אותו בשביל נבלותו וכסילותו ולכן אין לו שמחה מצדו אבל אע"פ שאין לו שמחה כי אין לו תוגה מצדו ג"כ וז"ש ילד כסיל לתוגה לו ר"ל להיות לו תוגה בעצם וראשונה אבל אבי נבל תוגה אין לו ושמחה ג"כ אין לו :

לב שמח ייטיב גהה וגו' · כשיהיה הלב שמח מתפשטת השמחה בכל הגוף ויוצאת לחוץ ומראית הגוף מבחוץ נראה שהוא בריא אולם והפנים מאירות ומזהירות וז"ש ייטב גהה ר"ל ייטב האור והזוהר בפני האדם ויהיו פניו להובות ופירוש גהה מלשון נוגה · אבל רוח נכאה היא בהפך שנכנסים היגון והדאגה בכל הגוף עד שמגיעים לעצמות ומייבשים אותם ולא ישאר בהם שום לחלוחית :

שחד מחק רשע יקח וגו' · יש לדייק מאי נפקא לן מהאי קרא שהרי אין בו לא אזהרה ולא עונש ולא תוכחת אלא ספור דברים בעלמא שהשופט הרשע יקח שוחד כדי להטות משפט ולא למדנו מזה כלום . ויש לומר שבא ללמדנו מה שאמרו רז"ל כיון דעבר אדם עבירה ושנה בה נעשית לו כהיתר וזה כי מתחלה בשיקח השופט הרשע את השוחד יקח אותו בבושה וכלמה מפני שהוא עובר על דברי התורה שהזהירה כמה פעמים על הטיית הדין ועל מקח שוחד ומפני בושה זו לא יקח השוחד מיד בעל דין הנותנו אלא יקח אותו על ידי אמצעי שלא יהא ניכר שלקח השוחד וכיון שלקח השוחד ארבעה וחמשה פעמים נעשי' לו עבירה זו כהיתר ואין לו בושה וכלימה בלקיחת השוחד אלא נעשית לו לקיחת השוחד כפרוע חובו עד שהגיע זדון השופט לשלוח ידו אל חיק הנותן ליטול את השחד כאדם שחייב לחבירו חוב מה ולא רצה לפורעו שיכול חבירו לחטוף מידו שיעור חובו וז"ש שחד מחק רשע ר"ל שחד מחק וגו' מי שהוא שופט רשע וגם שנתפרסם ברשע שלקח השחד כמה פעמים ונעשה לו כהיתר הוא יקח אותו בידים מחק הנותנו כאלו הנותנו חייב לו חוב מה והשופט שולח ידו אל חיקו לפרוע ממנו חובו בדין ומשפט ואינו אלא כדי להטות משפט וכל זה אינו אלא מהרגלו וימים רבים בלקיחת השחד עד שנעשית לקיחתו בדין ומשפט :

אי נמי אפשר לפרש שבא להודיענו כמה פשתה המספחת בשופט הרשע הזה ששולח ידו לחיק הנותן שוחד ולוקחו בזרוע על אודות התנאי שהתנה עמו להטות ארחות משפט שנמצא בו לקיחת השוחד במשא ומתן שתובע אדם דמיו בלי בושה וכלמה :

אי נמי יש לפרש שחד מחק וכו' במה שנדייק מלת ארחות כי היה לו לומר להטות משפט כמו שנאמר להטות משפט גבר או לפחות יאמר להטות ארח משפט ומאי ארחות דקאמר לכן לעד"ן שהרשע שהוא נותן השחד יש לו שני תביעות עם אדם אחר ונתן השחד לשופט להוציאו זכאי בדינו בשתי התביעות אף על פי שהוא חייב בשתיהם ובא הדיין והוציאו זכאי בתביעה אחת ובשניה חייב אותו ובא הרשע ליטול מהשופט השחד שנתן לו בשביל שחייבו בתביעה אחת כדי להוציאו זכאי בשתיהם וז"ש שחד מחיק וגו' ר"ל השחד אחר שקבלו השופט ונתנו בחיקו בא הרשע לחזור וליקח אותו מחיקו ותדע למה כדי להטות שני ארחות משפט ולהוציאו זכאי בשתי התביעות :

את פני מבין חכמה וגו' · ר"ל מי שהוא מבין ובלבבו כל פנויותיו אינן אלא ללמוד חכמה אבל הכסיל כל פנויותיו לצד שמאל ואין עיניו אלא בקצוי ארצות לילך לשם למכור סחורותיו

וְעֵינֵי כְסִיל בִּקְצֵה־אָרֶץ׃ כַּעַס לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל וּמֶמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ׃ גַּם עֲנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא־טוֹב לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל־יֹשֶׁר׃ חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו יוֹדֵעַ דָּעַת וְקַר־רוּחַ אִישׁ תְּבוּנָה׃ גַּם אֱוִיל מַחֲרִישׁ חָכָם יֵחָשֵׁב אֹטֵם שְׂפָתָיו נָבוֹן׃

יקר ק'

יח לתאוה

תוכחות מוסר

סחורתיו ביוקר ולקנות משם סחורות בזול ולא שם לבו לחלק העיון וחלק המעשה וז"ש ועיני כסיל בקצה ארץ ר"ל עיני שכלו משוטטות בכל קצוי הארץ ואזניו תשמענה דבר מה הם הסחורות היוצאות לשם וכבר אמרו רז"ל על פסוק ולא מעבר לים שהתורה אינה מצויה לא במפרשי ימים ולא בהולכי מדברות :

אי כמו אפשר לפרש שמי שרוצה ללמוד חכמה כשיהיה החכם מלמדו ומבין אותו דבר חכמה צריך להטות אזנו לשמוע דבריו ולהסתכל בפניו כדי להבין הדברים היוצאים מפיו בדקדוק בלי חסר ויתר ולא יטה את ראשו לא לצד ימין ולא לצד שמאל אלא יהיה פניו כנגד פניו ויטה לבו אל אמריו להבינם על אופניהם אבל מי שהוא כסיל הוא בהפך מזה שכשמלמדו הרב החכמה לא יטה את לבו ואזניו להבין את דבריו אלא יטה את ראשו לצד ימין או לצד שמאל לראות קצה הארץ ממרחק. וכל זה מהעדר החשק והשתלהבות שיש לו בדברי החכמה וז"ש את פני מבין חכמה ר"ל מי שהוא מסתכל בפני המבין אותו דבר חכמה ושם פניו כנגד פניו כדי להבין דבריו בטוב הרי זה בודאי שמשיג החכמה אבל הכסיל שאין חשקו בלימוד החכמה מטה את עיניו לצדדין להביט ולהסתכל בקצות הארץ ולכן לא יעלה בידו לימוד החכמה והבינה אלא טרח בכדי :

כעס לאביו בן כסיל וגו' • לפי שכשמוכיחו אביו אינו חש לדבריו ואינו מקבלם לכן נעשה הבן כעס לאביו שכשרואה אותו בשמו ובמעשיו ובמקומו תעלה חמתו באפו ומתמלא כעס וכשרואה אמו שאביו מתמלא כעס בשבילו היא מפייסתו בדברים לחזור למוטב ואינו מקבל דברים וממרה אותם וז"ש וממר ליולדתו ר"ל ממר לדברי יולדתו • או כמו יש לפרש מלת וממר לשון מרירות דהיינו מכעיס אביו וממרר ליולדתו שמתמרמרת ודואגת בשבילו :

גם ענוש לצדיק וגו' • ר"ל שהבן הכסיל רצונו ותאבו להעניש את הצדיק על ידי שמוכיחו ואומר לו לא טוב הדבר אשר אתה עושה גם מסבת נבליתו. ובליותו הוא רוצה להכות הנדיבים שמוכיחים אותו על יושר המדות ואומרים לו להתרחק ממדת הנבלות כי יושר המדות הוא האמצע בהם ולא לילך אחר הקצוות :

אי כמו הכסיל הזה שהוא איש לא טוב הוא רוצה להעניש את הצדיק על צדקתו ולהכות נדיבים על ידי יושר מדותיהם כי הרשעים מתגרים בצדיקים מחמת קנאתם ממעשיהם :

אי כמו אפשר לפרש שכשמוכיחין את הכסיל ומפחידין אותו על ידי העונש הנמשך לו ממעשיו הרעים הוא משיב להם ואומר גם כשיבוא לי העונש אינו אלא בדרך מקרה ולא בהשגחה מאתו ית' על מעשי שהרי גם הצדיקים הם נענשים ונגיע להם דבר שאינו טוב • או כמו פירוש לא טוב לא ישאר בידם עונש ונהפך עליהם הזמן בלהות • וכן להכות נדיבים על יושרם ואם העונש הבא לו לאדם הוא על רוע מעשיו על מה ועל מה הצדיקים והנדיבים נענשים אין זה אלא מקרה אחד לכל הוא לצדיק ולרשע :

חושך אמריו יודע דעת וגו' • הרב כמ"ש ז"ל פירש וז"ל ר"ל האיש היודע דעת הוא מונע אמריו ממי שאינו מקבלם כי יהיו דבריו אלה לבלתי תועלת וכן ג"כ מי שהוא איש הנבונה הוא נותן לעצמו יקרת רוח ר"ל שיהיה דברו יקר עם מי שאינו שומע אליו עכ"ל ז"ל • ולעד"ן שהכתוב מדבר באיש רע ובליעל שהוסר ממנו מסוה הבושה ובחציפות פניו ובעזות מצחו הוא מחרף ומגדף לאיש תם וישר ירא אלהים וסר מרע ואמר שאדם רע כזה ראוי הוא להיות פתח התשובה לדבריו סגור בפניו ולכן אמר חושך אמריו וגו' ר"ל שמי שהוא מתאפק וחושך אמריו מלדבר דברים שיכרו תוקפו לאומרם לאיש הבליעל הזה ולענות אותו כאולתו ואעפ"כ הוא חושך אמריו הנה האיש הזה נקרא יודע דעת ונקרא ג"כ יקר רוח איש תבונה לפי שהאיש הזה אומר בלבו אם אני משיב אותו כאולתו ומגלה קלונו הנה הוא לא יתפעל מהקלון שאין לך קלון יותר ממה שמעל בי והרים בבגדי וחרף וגדף אותי על לא חמס בכפי ולא הרגיש בקלונו המגיע לו מעלבוני א"כ לעולם אין מגיע לו שום קלון מחמת מעשיו הרעים ולכן האיש התם והישר הזה שחושך אמריו מלהשיבו נקרא יודע דעת וכן נותן אל לבו ואומר אם אני עונה אותו כאולתו הרי אני שוה לו ומזלזל בכבודי ואוריד את עצמי ממעלתי וממדרגתי ולזה נקרא יקר רוח שלא זלזל בכבודו וכן נותן אל לבו ואומר ק"ו אם עכשיו שלא עשיתי עמו שום פשע לא באומר ולא בפועל הנה דבריו כמתלהמים כ"ש כשאענה אותו כאולתו שיפער פיו לבלי חק ולשונו תמיד רעה כפלי כפלים על מה שדבר עכשיו ולזה נקרא איש תבונה שמבין תכלית הענין :

גם אויל מחריש וגו' • ר"ל שעד עכשיו מדבר במי שחושך אמריו מלהשיב לכסיל אבל שאר דברים שמדבר בודאי שהם אמרי נועם וכלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת ויש תועלת מהם לשומעיהם והשתיקה אינה יפה לו אלא כשמחרפים הכסיל • אבל האויל שאר דברים שמדבר הם זרים וטפלים ואין בהם שום תועלת ושתיקתו היא יפה לו מדבורו לכן אמר גם אויל כשמחריש משאר דברים חכם יחשב לפי שהחכם שומר פיו ולשונו ואינו מדבר אלא בעת הצורך ואין לו שפה יתר ולכן האויל שמחזיק במדה זו של חכם ומחריש חכם יחשב א"כ מי שהוא חכם כל דבריו לצורך ולתועלת ומי שהוא אויל כל דבריו לפוקה ולמכשול ולכן כשהוא מחריש חכם יחשב אבל אם האויל אוטם שפתיו במקום שיכרו תוקפו לדבר כגון אם נזדווג לו אויל כמוהו וחירפו בדברים והוא אוטם שפתיו ואינו עונה אותו כלום יקרא נבון אבל לא יקרא אלא נבון ותו לא ולא יקרא יודע דעת ויקר רוח כמו שנקרא האיש התם והישר לפי שמה שפירשנו בפירוש יודע דעת לא ישיג אותו בדעתו האויל כמו שמשיג אותו מי שהוא תם וישר וכן יקר רוח לא שייך באויל שהרי גם הוא אויל ושוה לאויל שחירפו ואינו משיג בדעתו האויל הזה שאוטם שפתיו אלא החלוקה השלישית שבאמרה באיש תם וישר שהיא איש תבונה שהאויל הזה הנעלב חושב בדעתו שאם יענה חבירו כאולתו עוד זה מדבר דברים קשים יותר מן הראשונים ומרבה בדברי תפלות בהנה ובהנה ולכך אוטם שפתיו א"כ לא ישיג בדעתו האויל מהשלשה שבחים שבאמרו בחושך אמריו שהוא הצדיק אלא החלוקה השלישית שהיא איש תבונה ולכן יקרא נבון ותו לא :

אי כמו אפשר לפרש גם אויל מחריש חכם יחשב וכשאינו מחריש אלא מדבר מי שבא ואוטם שפתיו ולא יניח אותו למלאת

דברו

יח לְתַאֲוָה יְבַקֵּשׁ נִפְרָד בְּכָל־תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע : לֹא־יַחְפֹּץ כְּסִיל בִּתְבוּנָה כִּי אִם־בְּהִתְגַּלּוֹת
לִבּוֹ : בְּבוֹא־רָשָׁע בָּא גַם־בּוּז וְעִם־קָלוֹן חֶרְפָּה : מַיִם עֲמֻקִּים דִּבְרֵי פִי־אִישׁ נַחַל
נֹבֵעַ מְקוֹר חָכְמָה : שְׂאֵת פְּנֵי־רָשָׁע לֹא־טוֹב לְהַטּוֹת צַדִּיק בַּמִּשְׁפָּט : שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ
בְרִיב

תוכחות מוסר

דברו יקרא נבון לפי שהוא מבין סוף דבר מראשיתו ויודע שסוף דברי האויל אינו אלא הוללות וסכלות ולכן מי שהוא אוטם שפתי האויל יקרא נבון :

יח לתאוה יבקש נפרד וגו' · הכוונה הוא מי שהוא נפרד מעסק התורה כל עסקיו ומגמת פניו אינם אלא לרדוף אחר תאותו למלאת רצון יצרו ולהכניע עצמו בשרירות לבו הרע ולכן בכל תושיה יתגלע ר"ל שהתורה נחלקת לשלשה חלקים שהם מצות השכליות ומצות השמעיות והחקים שהם גזרת מלכו של עולם כגון לבישת שעטנז ואכילת בשר בחלב וכיוצא בהם ומי שמתפקע כיון מגלות העבירות שהם ביטול המצות השכליות כ"ש שיעבור על המצות השמעיות ועל החקים ומבטל אותם שאם המצות שהשכל מחייבם הרי הוא עובר על דעתו ועל הסכמת שכלו בהם ועובר עליהם כ"ש וק"ו שיעבור על שאר מצות שאין השכל מחייב אותם ואעפ"י שהמצות השכליות יצרו הוקפו עליהם מה שאין כן בשאר מצות מתוך שהוא עסוק וטרוד ורודף אחר תאות לבו להשיג מבוקשו בתאות הניפסיות עובר נמי על שאר מצות ועוד כי כבר אמרו רז"ל שעבירה גוררת עבירה וז"ש בכל תושיה יתגלע ר"ל בכל חלקי התורה שהם שלשה מיני מצות יתגלה קלונו שאינו נוהר אפילו במין אחד ממיני המצות אלא בכלם יתגלה קלונו :

אי' נמי לתאוה יבקש נפרד ר"ל מי שהוא פנוי בלא אשה שהוא נפרד מזוגו יבקש למלא תאותו בניאוף ובזה יהיה כבודו נקלה ויזדלזל וירד מערכו וממדרגתו ויהיה שבוי ומתועב בין בני אדם אפי' אינם בני ברית וז"ש בכל תושיה יתגלע ר"ל אפי' בדתות הנימוסיות הניאוף הוא נמאס ונתעב ואם כן אפי' בני אדם שאינם בני ברית מלעיגים עליו ומבזין אותו ושונאים אותו וכפי זה יהיה פירוש יתגלע הפך כאלו אמר יתגעל שהוא לשון גיעול ושקוץ כמו שפירש הרב בח"ש ז"ל :

לא יחפוץ כסיל בתבונה וגו' · ר"ל לא יחפוץ כסיל להתבונן בתכלית העניינים מה יהיה בסופם אלא יספיק לו במה שנתגלה אל לבו בתחלת הענינים שהוא הערבות הנראית לו בתחלתם ולא יסתכל אל המרירות הנמשכת מהם בסופם :

אי' נמי לא יחפוץ כסיל בדברי תבונה שאדם אומר לו על איזה ענין מן הענינים להתבונן בדבר ולישב את דעתו להבנת דברי תבונה אלא לא יחפוץ אלא שנתגלה בלבו כגון אם בא עם חבירו לדין או בענין חליקה או שותפות עם חבירו אינו חפץ אלא במה שנתגלה לו בלבו ונראה לו שכך היא האמת ע"ד שאמרו רז"ל משנשתא כיון דנעל על · וכפי זה אפשר לפרש לא יחפוץ כסיל בתבונה האומרים לו אחרים אלא אם כן הבין דברי התבונה ונתגלה לו בלבו וכל זמן שלא הבין אותם ולא נתגלו אל לבו לעולם אינו מקבל אותם מאחרים ולא יסמוך על דעתם הכלל שאינו מקבל דברי התבונה מאחרים אלא אם כן נכנסו בלבו והסכימה דעתו עליהם אבל כל זמן שלא נתגלו אל לבו ולא הבין אותם אינו סומך על בעלי התבונה האומרים אותם וכל זה מהעדר הכנעתו אל דברי האמת :

בבוא רשע בא גם בוז · יש לדייק במלת גם שהיא לרבות מאי מרבי ויש לומר שהרשע כשבא ונכנס למסבה שהצדיקים יושבים בה אינו בא אלא לעשות רשע ואשמות ולמלאת תאבו בדברים שהם נגד האמת והצדק ומלבד הרשע שעושה אלא עושה גם בוז שמבזה אל הצדיקים שאינן מסכימים לדעתו · במלת שהביאה הרשע לאיזה מקום בא עמו הרשע והבזיון וכן בבוא איש קלון מלבד הרשע שעושה אלא גם החרפה באה עמו לחרף ולגדף למי שלא יסכים לשקריו ולסברתו הרעועה · במלת שבבוא לאיזה מקום בא עמו הרשע גם החרפה :

אי' נמי יש לפרש בהפך כשבא הרשע לאיזה מקום מביא בידו שבר ושוברו עמו · הביא בידו הרשע לעשותו והביא בידו נמי בזיון שמבזים אותו ומזלזלין בו על רשעתו · וכן איש קלון מביא בידו רשעו וחרפתו שמחרפין אותו על רשעו שרוצה לעשות :

אי' נמי בבוא רשע בא גם בוז ר"ל שכל דבריו בנאוה ובוז ועם איש קלון בזה חרפה היא למי שמשיב אותו כפי דבריו שכיון שדבריו בוז וקלון מי שעונה אותו כפי דבריו ועזותו ותפיפותו חרפה היא לו :

מים עמוקים דברי פי איש וגו' · ר"ל האיש אשר הוא גבר ונוברין דברי פיו כמים עמוקים שיש לאדם טורח לדלות מהם מים כן דבריו עמוקים וצריך האדם לטרוח כדי להבינם לפי שהם קצרי הכמות ורבי האיכות שדבריו הם בתכלית הקיצור וכוללים ענינים רבים וז"ש נחל נובע מקור חכמה ר"ל כמו הנחל הנמשך ומקרקעיתו מים נובעים כן האיש הזה שהוא איש גבור חיל מדבריו הנמשכים נובע מהם מקור חכמה ואיך ישחית דבריו הנעימים לענות כסיל כאולתו שודאי יש לו חרפה וזלזול בעניותו ושמא תאמר א"כ אוטא כשבר שמלבד הרשע שרוצה לעשות הוא פיער פיו לבלי חק ומדבר בנאוה ובוז ודברי קלון ואתה אומר לפיערו ולא כלום שאפי' שערי תשובה לדבריו כנעלים בפניו :

שאת פני רשע לא טוב וגו' · ר"ל אני לא הזהרתיך אלא שלא תענה אותו כאולתו פן תשוה לו גם אתה והיא לך חרפה גדולה אבל צריך אתה שלא תשא לו פנים בשביל רשעו להטות צדיק במשפט אלא צריך אתה לעמוד כנגדו להשפילו ולהפילו ולשבור זרוע רשע ולהפר עצתו ולקלקל מחשבתו ולהעניש עונש הראוי לו לפי עזותו ותפיפותו · אבל יש לדייק כמ"ש שאת פני רשע לא טוב שהרי הדל שהסברא נותנת שמותר לעשות לו משוא פנים ולהוציאו זכאי בדינו מפני דלותו הזהירה התורה אזהרה כלאו ואמרה ודל לא תהדר בריבו ולרשע אמר שאת פני רשע לא טוב דמשמע דבר זה אינו טוב והי לאו והרי אין לך רע יותר מהרע הזה דאית ביה תרתי לריעותא אחת משום משוא פנים שהוא דבר רע ועוד בה רעיתא אחרת שהמשוא פנים הוא לרשע ואתה אומר לא טוב ותו לא לכן לענ"ד דהכי פירושו שאת פני רשע על רשעו בעבירות שבידו למקום לא טוב לישא לו פנים ולפוטרו מהעונש הראוי לו כ"ש בעבירות שבידו לבין בני אדם שרוצה לעשות עול וחמס לבני אדם שבמשוא פנים הנעשה לו ופסידו אחרים שצריך להתקומם כנגדו להכניעו ולהפיל גאונו ארצה וזהו שאמר שאת פני רשע לא טוב כל שכן להטות צדיק במשפט :

שפתי כסיל יבאו בריב וגו' · ר"ל שדרך העולם כי יהיה ריב בין אנשים זה אומר דבר ויליתא לחבירו ומתכעס

ומהין

בְּרִיב וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקְרָא׃ פִּי־כְסִיל מְחִתָּה־לוֹ וּשְׂפָתָיו מוֹקֵשׁ נַפְשׁוֹ׃ דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן׃ גַּם מִתְרַפֶּה בִמְלַאכְתּוֹ אָח הוּא לְבַעַל מַשְׁחִית׃ מִגְדַּל־עֹז שֵׁם יְהוָה

תוכחות מוסר

ומתוך כעסו ועכנו בקול זולותא ומתכעסים זה על זה ומתוך כך קמים המריבה ותבער אש המחלוקה ביניהם והכסיל הזה במקום שהיה לו לתווך שלום ביניהם שפתיו יבאו בתוך אותו הריב ומעיקרא כשנכנס לתוך הריב אינו אלא בשפתיו מן השפה ולחוץ ואח"כ פוער פיו לבלי חוק ויקרא בקול גדול דבר דברים הדברים קשים כגידין בלי שיעור ובלי תכלית ונעשה הוא בעל המריבה והקטטה ותעלה צחנתו ובאשו עד לשמים וז"ש ופיו למהלומות יקרא ר"ל התחלה כדי להכניס עצמו לתוך הריב בשפתיו בלבד ואחרי פתח איוב את פיהו ויקלל לחבירו קללה נמרצה ונתחייב בדינו ליענש וז"ש פי כסיל מחתה לו ר"ל סוף דבריו שהוציא מפיו במלא פום הם מחתה לו ועליהם נתחייב העונש ותחלת דבריו שהם בשפתיו בלבד הם מוקש נפשו שבהם נכשל ונכנס לתוך הריב ומתוך כך נענש על סוף הריב ובפי זה תהיה אות הבי"ת שבמלת בריב בי"ת התוך :

א׳ כמו יש לפרש שפתי כסיל יבואו בריב שהכסיל מתוך אולתו ובסילותו תחלת דברי פיהו סכלות ובשיבוא לדבר עם חבירו שפתיו יבואו בריב להתחלה בלי שום עילה וסיבה ולא למשמע אזן דאבה נפשו אלא כחכם קרא למקום ההוא מסה ומריבה ואחר כך פיו שלח ברעה ולשונו תצמיד מרמה ולכן פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו כמו שפירשנו · ובפי זה תהיה אות הבי"ת שבמלת בריב בי"ת הכלי :

דברי נרגן כמתלהמים וגו׳ · ר"ל דברי מי שהוא רכיל ומדבר לשון הרע כדברים המתלהמים שהם חתיכות כסף וזהב שמכים אותם בפטיש ומקום ההכאה הוא יורד מכח ההכאה כן דברי הנרגן וז"ש והם ירדו חדרי בטן ר"ל שהדברים המתלהמים יורדים ומתפשטים מכח ההכאה והם גם כן דברי הנרגן ירדו אל חדרי בטן המקבל אותם ושומר טינא בלבו עד ימצא מקום פטור למנגדו להשיב אשמו בראשו וחמשתיו יוסיף עליו וזה גם כן ישיב לו גמולו כמעשה ידיו כל זה עושה הנרגן ברכילותו ומלשינותו :

א׳ כמו יש לפרש והם ירדו חדרי בטן כסם המות שהוא מתוך בני מעים ולא ינקה ממות מי שנכנס סם המות לבני מעיו כן הם דברי הנרגן יורדות אל חדרי בטן להרוג את האומר אותם ואת המקבל אותם ואת מי שנאמר עליו כמו שאמרו רז"ל שלשון הרע הורג שלשה האומרו והמקבלו ומי שנאמר עליו לפי שהמקבלו עומד והורג מי שנאמר עליו גואל הדם עומד והורג המקבלו וגואלי הדם של זה וזה עומדים והורגים האומרו שהוא גרמא בנזקי המקבלו ומי שנאמר עליו כמאמר שלשון הרע הורג שלשה :

גם מתרפה במלאכתו וגו׳ · הרב ה"ר עזריה פיג׳ו ז"ל פירש גם מתרפה במלאכתו מלאכת שמים שהם מצות עשה שמתרפה בהם ואינו מקיים אותם בקום עשה אח הוא לבעל משחית שעובר על מצות לא תעשה בשב ואל תעשה · ולעד"ן שהמתרפה במלאכתו היינו מלאכת שמים שעוסק בדינים ופוסק את הדין על פי פוסק אחד ואינו חוקר ודורש על אותו דין אם יש פוסקים אחרים שחולקים עליו ואין הלכה כמותו ומתוך רפיונו והתרשלותו סלקא ליה שמעתא · לאו אליבא דהלכתא אדם זה אח הוא לבעל תורה שהוא משחית את הדין במזיד ומטה המשפט אע"י שהוא יודע אמתתו של דין ולא נעלם ממנו אלא מתוך רשעו הטה את הדין שודאי עונשו מרובה כן הוא עונש המתרפה במלאכתו ואינו חוקר על אמתתו של דין אליבא דהלכתא אע"י שהוא שוגג כי כן אמרו ז"ל שגגת תלמוד עולה זדון ומ"ש מלת גם ר"ל לא מבעיא אדם שאין לו עסק בדינין ואין לו שום ידיעה בהם ומכניס עצמו במקום בר עליו לדון בין אדם לחבירו שזה ודאי אע"פי שהוא שוגג אח הוא לבעל משחית שמכניס עצמו לענין שאינו ראוי לו אלא אפי׳ מי שעסקו בדינין אלא שהוא מתרפה בחקור דין אליבא דהלכתא כמו שאמרנו אח הוא לבעל משחית ולהכי נקט מלת לבעל ולא אמר לאיש משחית לרמוז אל בעל הוראה שהוא משחית במזיד :

א׳ כמו יש לפ׳ מתרפה במלאכתו היינו מלאכה ממש שמי שהוא יכול להשתכר ביום אחד זהוב א׳ ומסבת רפיונו והתרשלותו במלאכה אינו משתכר אלא חצי זהוב הרי זה אח הוא לבעל משחית שהוא אדם שנשתכר חצי זהוב והשחית אותו או השליכו מידו ואע"פי שהמתרפה במלאכתו לא השחית כלום כיון שהיה יכול להשתכר בו ומתוך עצלותו ורפיונו לא נשתכר כאותו חצי זהוב מעלה עליו הכתוב כאלו קנה אותו והשחיתו שהוא עובר על בל תשחית ולהכי נקט מלת לבעל ר"ל שהמתרפה במלאכתו אח הוא לבעל חצי זהוב שהשחית אותו והזיק את עצמו בידים שאין לו על מי להתרעם לשלם לו חצי הזהוב שהרי הוא הפסיד את עצמו כן המתרפה במלאכתו הוא הפסיד את עצמו ברפיונו ועצלותו ואם היה אומר לאיש משחית הוה משתמע מיניה שהמתרפה במלאכתו הוא אח לאיש אחר המשחית חצי זהוב של המתרפה ואין זה דומה לזה שהרי המתרפה הפסיד ברפיונו ולא הפסיד כמה שחבירו השחית לו חצי זהוב שהרי חבירו חייב לשלם לו מה שהפסידו בעל כרחו להכי נקט מלת לבעל לומר שהמתרפה הוא אח לבעל חצי זהוב שהשחיתו הוא בעצמו והפסיד חצי זהוב :

א׳ כמו אפ׳ לפרש שהמתרפה במלאכתו ומתוך רפיונו ועצלותו אינו גומר אותה מלאכה שהתחיל בה אח הוא לבעל המלאכה שאחר שגמר אותה חזר והשחיתה שכמו שאחר השחתה אינה ראויה לתשמיש כן התחלתה בלי גמרה אינה ראויה לתשמיש ושניהם נקראים משחיתים אחד בשביל שהשחית ואחד בשביל שלא גמר הכל השוה שבהם שמלאכתם אינה ראויה להשמיש :

מגדל עז שם ה׳ · ר"ל ששם ה׳ הוא נקרא מגדל עז לפי שמציל הצדיק מכל הצרות והרעות המתרגשות לבא בעולם ומכל הרשעים הרודפים אחריו להכשילו ולהפילו ומלת בו שבה אל ה׳ הסמוך לה והכוונה היא שבשם ה׳ ירוץ צדיק הבוטח בו ונשגב כי מדרך העולם האדם שהוא הולך במרוצה הוא נכשל ונופל אבל הצדיק ההולך בשם ה׳ ובוטח בו אפי׳ ירוץ אינו נכשל ונשגב מהנפילה כי שם ה׳ הוא לו למגן ולסתרה ואפי׳ הולך במרוצה לא יכשל :

א׳ כמו יש לפרש בשם ה׳ ירוץ הצדיק מהרשע הרודפו ונשגב כי ה׳ יהיה בעזרו להצילו מרעת הרשע הרודף אחריו :

א׳ כמו מגדל עז שהיא התורה שנקראת עז כמו שנאמר ה׳ עוז לעמו יתן והיא נקראת שם ה׳ כמו שאמרו רז"ל שכל התורה שמותיו של הקב"ה בסבת מגדל עז שהיא התורה ירוץ הצדיק מעבירה ומידו של יצ"הר ונשגב ולא תשלוט בו ידו של יצ"הר ובפי זה תהיה מלת בו שבה אל מגדל עז שהיא התורה ר"ל שבסבת מגדל עז יוכל האדם מידו של יצ"הר כמו שאמרו רז"ל אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש כמלא כי התורה היא בית מנוס לצדיק

כשירוץ

בו־ירוץ צדיק ונשגב: הון עשיר קרית עזו וכחומה נשגבה במשכיתו: לפני־שבר יגבה לב־איש ולפני כבוד ענוה: משיב דבר בטרם ישמע אולת היא־לו וכלמה: רוח־איש יכלכל מחלהו ורוח נכאה מי ישאנה: לב נבון יקנה־דעת ואזן חכמים תבקש־דעת: מתן אדם

תוכחות מוסר

כשירוץ ויברח מיד ול"הר · ונוכל לפרש עוד כי ג"כ בי"ת התוך ולא בי"ת הסבה ר"ל מגדל עז שם ה' באותו מקום שנמצא מגדל עז ירוץ צדיק לילך לשם ונשגב מיד וב"הר שהוא בית המדרש :

אי נמי אפשר לפרש כי הצדיק מתקשה בענין האלהות והנהגת העולם כגון צדיק ורע לו רשע וטוב לו וביוצא מדברים אלו שנשאר האדם נבוך בהם ובדברים שהפילוסופים מתקשים בהם נרדפה אחר שכלם ודעתם ומתוך כך נוטים מדרך האמת ומאמינים אמונות זרות אשר בדו מלבם ומבריחים אותם מכח דעתם ושכלם וכן הצדיק מתקשה בענינים אלו ומסתפק בהם ונמנע שנוטה בדעתו אל קצה מהאמונות הזרות לזה בא שהע"ה ואמר מגדל עז שם ה' ר"ל מי שהוא נבוך ומתקשה בענינים אלו ואינו יודע לאיזה צד נוטה בהם הנה מגדל עז שם ה' שהיא התורה בו ירוץ צדיק ונשגב ר"ל במגדל הזה ירוץ צדיק בקריאתו ולמודו בו הכוונה שבעסקו בתורה ימצא דברים אלו פשוטים ונכוחים למבין ויקראם במרוצה ואינו צריך לטרוח ולעיין בהם אלא ימצא אותם מוכנים ומזומנים ותתיישב דעתו עליו ונשגב מהספקות ומאמונות זרות שנופלים לו בהנהגת העולם ובהשגחתו יתברך על כללות המציאות וכפי זה תהיה מלת בו בי"ת התוך ר"ל שבאותו מגדל עז ירוץ צדיק בעסקו ובלימודו ויותרו לו כל הספקות שנפל בהם ונשגב ונמלט מאמונות זרות וכוזבות שכל ספק שיפול לאדם בעניני בריאת העולם ובעניני הנהגתו כלם מבוארים בתורה באר היטב ובשעוסק האדם בתורה תנוח דעתו עליו ויסורו ממנו כל הספקות והמבוכות שהיה נבוך :

הון עשיר קרית עוזו וגו' · לפי שאמר בפסוק הקודם שהצדיק מבטחו בשם ה' אמר שהעשיר מבטחו בהונו ובעשרו שכמו שהקריה ועיר בצורה בדלתים ובריח היא מגינה על יושבים מהאויב שלא יבא עליו פתאום כן העשיר בטוח בעשרו והונו שבו דוחה ומסיר כל הצרות והרעות המתגלגלות עליו וז"ש הון עשיר קרית עזו שעוזו ומבטחו בהונו כמו אנשי הקריה שבטוחים וכסלם בקריה שהיא מגינה עליהם מן האויב ואם היה כל ממונו תחת ידו ברשותו ובאוצרותיו הרי לבו בטוח וסמוך שלא יגע בו רע כלל ולא יקרב אל פתח ביתו עד שיצטרך לדחותו מעליו וז"ש וכחומה נשגבה במשכיתו ר"ל כמו החומה גבוהה ותלולה שאין יד הצר נוגעת בה מתוך חוזקה וגובהה ותוקפה שבזה היא נשגבה מן האויב שלא ישלוט בה כן העשיר סמוך לבו לא יירא מכל רע שלא יגע בו בשיהיה ממונו כמוס וחתום בחדרי משכיתו :

לפני שבר יגבה לב איש וגו' · כבר פירשנו למעלה שהשבר בא לו לאדם על ידי גאונו וגאותו וז"ש לפני שבר וגו' ר"ל לולא שקדם גבהות הלב לאדם לא היה בא אליו השבר ופירוש לפני קודם וכן אם ראית אדם שנוהגים בו בני אדם כבוד ומכבדין אותו אינו אלא מפני שקדמה לו הענוה והשפלות ומפני זה השיג הכבוד וז"ש ולפני כבוד ענוה ר"ל לפני הכבוד שהשיג האדם היתה לו ענוה מקודם ולכך עלה למדרגת הכבוד · ושלמה הע"ה מזהיר וחוזר ומזהיר כדי שיהיו דבריו תקועים בלב הקורא בספרו ורשומים בזכרונו :

משיב דבר טרם ישמע וגו' · ר"ל מי שהוא משיב דבר בטרם שיבין דברי המדבר על מתכונתם דבר זה אולת הוא כמה שנכנס לתוך דברי חבירו ואין זה מדרך המוסר ועוד כלמה היא לו כשיהיה דבר התשובה שלא מבין דברי המדבר כי כשלא יבין בטוב דברי המדבר הנה הוא טועה בדבריו ומשיב לו כפי טעותו ודבר זה הוא בושה וכלמה למשיב אבל יש לדייק שלא היה לו לומר אלא משיב דבר בטרם ישמע אולת וכלמה ולמה לו לומר היא לו ולענ"ד דאי לאו הוה אמרי הכי הוה קשה דודאי דלא בשפטני עסקינן אלא בכגון אדם שהוא בן דעת והשכל וכל דבריו בישוב הדעת ובא שהע"ה ללמדו דרכי מוסר ודרך ארץ שלא יהיה משיב דבר על הענין הנאמר לו קודם שיבין אותו ואם כן מאי אולת ומאי כלמה דקאמר הרי לשון אולת וכלמה לא אמר אותו שהע"ה אלא על הרשע היוצא מן הדרך הישרה והנבוכה לדרך העקומה והמקולקלת ואיך יאמר על זה לשון אולת וכלמה שאם תאמר כמו שהוא אויל ממש מדבר הכתוב אי אפשר לומר כן דכיון שהוא רשע לגמרי קים ליה בדרבה מיניה אלא על כרחך לומר בבן דעת והשכל הכתוב מדבר וא"כ מאי קאמר ביה אולת וכלמה לכן הוסיף שתי מלות אלו שהם היא לו לומר אעפ"י שדבר זה אינו נקרא אולת וכלמה סתם לגבי דידיה שהוא בן דעת והשכל נקרא דבר זה אולת וכלמה וז"ש משיב דבר בטרם ישמע אעפ"י שדבר זה אין ראוי לכנותו ולקרותו בשם אולת מכל מקום אולת היא נקראת לו ולביוצא בו שיש בהם דעת ובינה והשכל :

אי נמי אפשר לפרש הכתוב באדם שהופקד אצלו פקדון מיד בעליו ובא אדם אחר ותבע הפקדון בשם בעליו והחזירו לו ואח"כ בא בעל הפקדון ותבע פקדונו מיד הנפקד ואמר לו בא פלוני משמך והחזרתיו לו מלבד שהוא חייב לשלם הפקדון אלא שדבר זה נקרא אולת וכלמה נקרא מפני שהחזיר הפקדון למי שאינו בעליו ויש לו כלמה מפני האולת שעשה · וז"ש משיב דבר שהוא הפקדון בטרם ישמע מבעליו שימסרנו ביד פלוני אחר אולת היא לו וכלמה :

אי נמי אפשר לפרש שהכתוב מדבר באדם שאמר לחבירו פלוני אמר עליך דברים של דופי ועמד זה ופער פיו לבלי חק ודבר דברים קשים כנגדו על חבירו שהם של גנאי ודופי להשיב לו גמולו ובשנשמעו הדברים לחבירו בירר בראיות ברורות שלא היו דברים מעולם והרכלן הזה הוא דובר שקרים ולבו יקבץ און לו יצא לחוץ ידבר הנה האיש הזה שהאמין לדברי הרכלן ולא שמע באזנו הדופי מפי חבירו ופער פיו לבלי חק הנה לו אולת וכלמה וז"ש משיב דבר רע לחבירו בטרם ישמע הדופי מפי חבירו אולת היא לו שפתח את פיהו ויקלל בחבירו קודם ששמע ממנו הדופי ויש לו בושה וכלמה מחבירו שדבר עליו תועה של גנות ודופי לכן יזהר האדם בעצמו לקיים דברי הכתוב הזה בכל הפירושים שפירשנו בו שיתנהג בדרכי המוסר ובדרך ארץ ואחת מהם היא שלא יהיה נבהל להשיב דבר קודם שיבין וישכיל דברי המדבר ומה היא התכלית הכוונה בדבריו וכן יזהר בעצמו שלא יבא לידי נזק והפסד ממון ויעשה דבריו ועניניו בשווים על הדין והמשפט ואל יתרשל בעניני הדין אלא כל דבריו יעשה אותם חזקים וקשורים בקשר אמיץ וכן יזהר בעצמו מלדבר דברי דופי וגנאי :

רוח איש יכלכל מחלהו · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה רוח האיש לא די שיסבול הגוף הבריא ויסעדהו ויסודרו ממנו פעולותיו

אדם ירחיב לו ולפני גדלים ינחנו: צדיק הראשון בריבו יבא רעהו וחקרו: מדינים ישבית הגורל ובין עצומים יפריד: אח נפשע מקרית-עז ומדונים כבריח ארמון: מפרי פי-איש

ובא ק'. ומדינים ק'

תשבע

תוכחות מוסר

פעולותיו כפי הראוי אלא גם בהיותו חולה יכלכל אותו ואולם כשיהיה חולי ברוח עצמה שתהיה נכאה ונשברת מי ישאנה כי החומר הוא מונהג ממנה לא מנהיג עכ"ל:

לב נבון וגו'. כבר פירשנו שהנבון הוא שמבין דבר מתוך דבר שהם המושכלות השניות והחכם איננו יודע אלא החכמה שהיא מושכל ראשון ועכשיו אמר שהנבון כמו שיש לו כח בחכמת התורה להבין דבר מתוך דבר כן ג"כ יש לו כח השכל וההכנה להבין ולהשכיל בתכלית הענינים ובמה שנמשך מהם אם טוב ואם רע ואין צריך לשום אדם שיגיד לו ויגלה את אזנו במה שנמשך מהענינים אלא הוא לבדו מבינו ומאליו יודע תכליתם וכל הדברים המשתלשלים מהם אבל החכמים מתוך שאינם יודעים אלא מושכל ראשון ואינם מבינים דבר מתוך דבר כן ג"כ אינם מבינים הדברים המשתלשלים והנמשכים מהענינים וצריכים הם להטות אזן אל הנבונים לבקש אותו דעת שנעלם מהם ולא הבינוהו מאליהם שילמדוהו מהנבונים:

אי נמי אפשר לפרש שבא להודיענו שהנבון כמה זכה לקנות הדעת שהיא הבינה ולהקרא בשם נבון לפי שהוא מזיל כסף למורים ולמלמדים וקונה הבינה מהם ולכן עלתה בידו הבינה וזכה בה אבל החכמים מה שנקראו בשם חכמים ולא נבונים כמה שאזנם תבקש ללמוד הדעת ר"ל בבקשה בלבד ולא בקנין כמו הנבונים ולפי שלא הזילו כספם וקנו הבינה בקנין לא זכו לה:

אי נמי יש לפרש לב נבון יקנה דעת ר"ל שהנבון יקנה דעת אחרת במוסריו ובהנהגתו ובמשאו ובמתנו ובלימודו ובמדותיו יתר על המוסרים וההנהגות והמדות המפורשים בתורה שהוא מבין שכלו ובינתו יוסיף אומץ בענינים אלו ואזן חכמים תבקש ללמוד הדעת הזאת המתחדשת מהנבון לפי שאינם יודעים אלא הענינים המפורשים בתורה:

מתן אדם ירחיב לו וגו'. ר"ל האדם כשנלכד במוקשי הצרות והמצוקות המתן שיתן מהממון ירחיב לו מאותם הצרות והמצוקות ויוציאהו מצרה לרוחה זהו הרחקת הנזק שהמתן שיתן מרחיק מעליו הנזק שבא עליו וכן ג"כ מועיל להקרבת התועלת שהיא השררה והכבוד וז"ש ולפני גדולים ינחנו ר"ל שהמתן שנותן מממונו ינחה אותו לכבוד גדול שיהיה הוא קודם לגדולים בענין הכבוד והמעלה ופירוש מלת לפני קודם לגדולים בסדר המעלה והכבוד אף על פי שהם גדולים ממנו בעושר ובממון ובשנים הוא קודם להם בענין הכבוד לפי שמתנותיו וצדקותיו מרובים ממתנות' וצדקותם והם עצמם מסכימים להקדימו בענין הכבוד:

אי נמי יש לפרש מתן אדם ירחיב לו היינו המתנות שנותן האדם לדלים ולאומללים ולאביונים ולחולים וגמילות חסד שעושה עם הצריכים אליו ומה שנותן לעמלי תורה להחזיק בידם על עסק התורה אותו המתן ירחיב לו ר"ל מלבד שמעלה חסרונו שחסר בענינים אלו אלא גם ירחיב לו הרחבה יתרה במה שמוסיף לו עושר על עושרו מידו ית' המלאה והרחבה לפי שכל החסדים שעשה הם מצד נדבת לבו ועינו הטובה וכתיב טוב עין הוא יבורך זהו לענין ברכת העושר והממון וכנגד הכבוד והמעלה אמר ולפני גדולים ינחנו ר"ל אפי' הם גדולים בחכמה ובשנים והם רוב בנין ורוב מנין הוא קודם להם בסדר הכבוד והמעלה לפי שכיון שהוא מחזיק בידם על עסק התורה תורתם נעשית על ידו וכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה ללומדים לא נאמר אלא למחזיקים בה לכן הוא קודם להם ואל תתמה על זה שהרי מצינו יששכר שהיה יושב ועוסק בתורה וזבולון אחיו היה מחזיק בידו לפרנסו בשביל שיהא עוסק בתורה ואע"פ שיששכר היה גדול מזבולון בחכמה ובשנים הקדים הכתוב זבולון ליששכר בשביל שהיה מחזיק בידו כדכתיב שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך הרי לך ולפני גדולים ינחנו:

צדיק הראשון בריבו וגו'. ר"ל להזהיר את הדיין שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא חבירו ודרשו רז"ל זה ממה שאמר הכתוב לא תשא שמע שוא ולכן אמר שהע"ה השמר לך ושמור את נפשך מאד שלא תשמע דברי בעל דין קודם שיבוא חבירו לפי שמלבד הטבע שיצדק הראשון בריבו ויכנסו דבריו באזני הדיין ויהיו תקועים בלבו ויעשו רושם בענין שאפילו יבא חבירו אחר כך וחקרו הדיין והביא ראיה והוכחה שדבריו אמת ודברי חבירו שאמר קודם שבא הוא הם דברי שקר אפ"ה דברי הראשון כבר עשו רושם בלב הדיין ומספק בזכותו לזכותו בדינו:

מדינים ישבית הגורל וגו'. ר"ל שבני אדם שיש ריב ביניהם בענין החלוקה בין חלוקת קרקע בין חלוקת מטלטלין הגורל שמטילין על החלקים הוא משבית ומבטל הערעור והמדנים ובן בין עצומים יפריד ר"ל שהם מתעצמים ומתגברים זה על זה וכל אחד מהם רוצה ליטול החלק שיבחר בעיניו הגורל יפריד ביניהם ומבטל הריב והמדנים. והרב משה אלשיך ז"ל פירש וז"ל הנה דרך הגורל להשבית מדינים בחלוקי נכסים בין אחים ויקרה שבין עשירים שהפרש המנות רב יפריד ויקבל כל אחד ולפעמים אח עני שהפרש חלוקתו מהכל ימעט אין גורל מספיק לו להשקיטו והדרכה אם גורלו לא עלה כחפצו יחזיק ריבו וז"א מדינים ישבית הגורל ובין עצומים בנכסים יפריד ואח שהוא נפשע מקרית עוז שלא פשע בו הגורל כי נפשע הוא ממציאות העושר הנקרא קרית עוז כד"א הון עשיר קרית עוזו כאלו העושר פשע בו כי רע מזלו ועשה מדינים חזקים כבריח ארמון כי חזק הוא באמת לומר כי משליכי הגורל או המשווים המנות פשעו בו ולא ידע כי רוע מזלו והעדר זכות גרמה לו. ואם אומר נפשע יתפרש לשון פסיעה כמו אפשעה בה אציתנה יחד יהיה שיעור הענין הנה הגורל בין אחים עצומים יפריד ואח שהוא נפשע והלך מקרית עוז חולה שאין לו חלק בקרית עוז כלל יריב מדינים כבריח ארמון כאלו יש לו ארמון בקרית עוז ויריב על בריח שצריך לסגור ולהחזיק ארמון על משפטו והוא משל אל הדל ועושה מדנים על דבר קל גם אחרי הגורל כאלו לא יחסר לו זולת זה כי ארמון לו ויחסר הבריח להשלימו עכ"ל. ולעד"ן שבא להודיענו דבר שמתפלא בו האדם שהגורל ישבית מדינים ובין עצומים יפריד ומתווך שלום ביניהם ודבר גדול הוא זה שמועיל להטיל שלום בין אדם לחבירו והאחוה שבין אח לאחיו אין בה כח ויכולת להטיל שלום ביניהם שהרי אח שנפשע מקרית עז דהיינו שהממון שנקרא קרית עז פשע בו והוא נעדר ממנו ונמצא שהאח נקרא נפשע מהממון הנה הוא מתרעם ומריב מריבה גדולה וזועק זעקה גדולה ומרה על אחיו העשיר שיפרנס אותו מכח האחוה שביניהם ואחיו העשיר גם כן צועק חמס על אחיו העני ואומר לו למה אתה צועק ומריב ותובע אותי כמה שאני חייב לך ותשאר המריבה והקטטה ביניהם לעולם וקורבת האחוה שביניהם לא תועיל לתווך שלום ביניהם ולזה סמך פסוק לפסוק הקודם לו לומר שהגורל מבטל

מדינים

תִּשְׂבַּע בִּטְנוֹ תְּבוּאַת שְׂפָתָיו יִשְׂבָּע: מָוֶת וְחַיִּים בְּיַד־לָשׁוֹן וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ: מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן מֵיְהוָה: תַּחֲנוּנִים יְדַבֶּר־רָשׁ וְעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוֹת: אִישׁ רֵעִים לְהִתְרֹעֵעַ וְיֵשׁ אֹהֵב דָּבֵק מֵאָח:

יט טוב

תוכחות מוסר

מריבים וקטטה ומריבה שבין איש לחבירו ובין אח לאחיו ומטיל שלום ביניהם והקורבה והאחוה שבין איש לאחיו לא תועיל לבטל הקטטה והמריבה ולהטיל שלום ביניהם אלא לעולם מתרעמים זה על זה ואין שלום ביניהם וז"ש אח נפשע מקרית עז ומדינים כבריח ארמון ר"ל כשנפשע האח מקרית עז הנה המדינים שבין האחים הם גדולים עד מאד כבריח של ארמון שהוא גדול ועב ביותר במאד שהגורל מטיל שלום בין האחים מה שאין כן האחוה עצמה :

אח כמי אח נפשע מקרית עז ר"ל כשהאח עשיר ומסבת עשרו נטה מדרך הישרה כדרך רוב בעלי העושר שמלבד עושרם מתלבשים גאוה ונכשלים בעבירות הנה אחיו הרש שהוא צדיק מתרעם ומריב מריבה גדולה וצועק חמס עמו ית' ומהרהר אחר מדותיו ית' לומר למה אתה נותן ממון לאדם שימרה בו את פיך ויהלך על דרך לא טוב ומביא את מי שהוא ירא וחרד על דבריך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל וז"ש אח נפשע מבבת קרית עז שהוא · הממון הנה אחיו שהוא רש וצדיק עושה מריבים גדולים כבריח ארמון עמו ית' ואם תאמר דכפי זה מאי נקט את האח התרעומת זו שייכא אפי' בשאר בני אדם שהם מקיימי מצותיו ית' והם רשים ודלים בתכלית השפלות ורואים את הפריצים ועוברים על דת בגרם המעלות בהונם ובאונם וברשעם ובאלמותם מתרעמים ג"כ על מדותיו ית' ויש לומר דנקט עם אחיו התרעומת מרובה יותר משאר בני אדם לפי שהאח עם אחיו מלבד שהוא מתרעם מלבד שאחיו רע מעללים ויושב בשלום והוא מתהלך בעושרו ושרוי בעמקי הצרות. דתרעומה זו שייכא אפי' בשאר בני אדם אלא שיש תרעומת נוסף באח עם אחיו והוא שאומר אם אחי זכה להיות בשלוה מצד זכות אבות הרי אב אחד לכלנו ומאי שנא אני שלא זכיתי לכן נקט אח לפי שתרעומתו גדולה ולהכי נקט כבריח ארמון להורות על גודל התרעומת והא דקאמר לרשע לשון נפעל ולא קאמר פושע מפני שדרך הכתוב לקרות את האדם על שם המפעל שפועל בו כמו ואם מאן אתה וכמו סר וזעף ורבים כיוצא בהם שקורים את האדם על שם פעולתו :

מפרי פי איש וגו' · הכוונה היא לתת חשק והתלהבות בלב האדם להיות דבק בעסק התורה תמיד והוא כי כל המלאכות והסחורות שמתעסק האדם בהם אחר העמל והטורח והיגיעה הרבה בהם אינם מועילים אלא להבאת החומר וקיומו שהם המזונות והפרנסה שהם חיי העולם הזה אבל לא לחיי העה"ב אבל מי שהוא מתעסק במלאכת שמים שהוא עסק התורה מלבד שהיגיעה והטורח שיגיע וטורח האדם בהתעסקו בה הוא קל מהיגיעה והטורח שטורח האדם בהתעסקו בשאר מלאכות אלא זאת ועוד אלא שהעסק תמיד בתורה הוא מספיק לו שזוכה בו לחיי העה"ז ולחיי העולם הבא וז"ש מפרי פי איש וגו' ר"ל ממקבלת הפירות היוצאים מפי איש שהוא עסק התורה תשבע בטנו בעה"ז שהיא אכילה גשמית ואינה אכילה בצמצום אלא בשופע ובריבוי שהיא כדי שביעה לאכול ושבוע והותר וכל התבואה הנשארה ממוצא שפתיו ישבע ממנה לעולם הבא שהם חיי הנפש שהיא אכילה רוחנית :

מות וחיים ביד לשון · ר"ל שהחיים הזמניים והנצחיים תלויים ביד הלשון והמות הזמנית והנצחית גם כן תלויה ביד הלשון שאם האדם משתמש בפיו ובלשונו בעסק התורה ומצותיה הוא נוחל שני עולמות ואם משתמש בהם בדברי רע ורשע הרי הוא מת בשני עולמות והבוחר יבחר באיזה מין מהשני מינים וישתמש בלשונו וז"ש ואוהביה יאכל פריה ר"ל מי שאוהב להשתמש בלשונו באיזה מין שיהיה הרי הוא אוכל הפירות הנמשכים ממנה אם טוב ואם רע · אבל יש לדייק במאי דנקט מלת ביד ולא היה לו לומר אלא מות וחיים בלשון דהרי הלשון אין לו יד · ועוד יש לדייק במאי דקאמר ואוהביה שהוא לשון רבים והיה לו לומר ואוהבה לשון יחיד כמו שסיים מלת יאכל שהוא לשון יחיד וכמו הפסוק הקודם לו שאמר מפרי פי איש שהוא לשון יחיד לכן לענ"ד שמה שאמר מלת יד לרמוז לנו שאין המות והחיים תלויים בלשון לגמרי אלא ביד הנמשכת מהלשון שהוא מעשה המצות והעבירות הנעשים בידים ואותו מעשה של יד נמשך מעסק הלשון שאם לשונו היתה לשון הזהב והיה עסקה בעסק התורה הנה היד הנמשכת ממנה היא היד הגדולה המתעסקת בדרכי שמים ובקיום המצות ושמירתן ואם יחרץ כלב לשונו בדברי רשע ובלשון הרע וברכילות הנה היד הנמשכת מאותו לשון היא יד כהה לעשות הרע בעיניה לכן אמר מלת ביד לומר שאין החיים תלויים בעסק התורה לבד אלא גם במעשה המצות הנמשכים מהעסק בה וכן המות אינה תלויה בלה"ר לבד אלא גם במעשים רעים שהיד עושה הנמשכים מהדבור הרע והקשה שהיא לשון מדברת גדולות ומ"ש ואוהביה לשון רבים לרמוז לנו שהמחזיקים ביד העוסקים בתורה ועוזרים אותם על דבר כבוד שמו יתברך הם גם כן זוכים עמהם בהשגת החיים הזמניים והנצחיים והמחזיקים ביד בעלי לה"ר ומחרחרי ריב ודוברי שקר בלשונם מתחייבים גם כן עמהם בגזרת מות בעה"ז ובעה"ב :

מצא אשה מצא טוב וגו' · יש לדייק מאי נקט לשון מציאה ולא לשון לקיחה כמו שנאמר ויקח לו למך שתי נשים וכן נאמר אם לוקח יעקב אשה וגו' ועוד מאי נקט מצא שהוא לשון עבר ולא אמר מוצא שהוא לשון הוה · לכן לענ"ד שהכוונה היא לומר שהמוצא מציאה הוא שמח בה שמחה גדולה לפי שלא יגע ולא טרח באותו הממון שמצא אלא בנקל הגיע לידו אותו ממון שמצא וגם כן אין האדם יודע בטיבו האשה הטובה היא אם רעה עד שיכניסנה לתוך ביתו ואז יכיר מעשיה והנהגתה עמו אבל קודם שיכניסנה לביתו אינו יכול להיות בקי במעשיה ובהנהגתה ובדרכיה ולזה אמר לשון מציאה ונקט לשון עבר לומר מי שנשא אשה והכניסה לביתו והכיר בה שהיא אשה צנועה וכשרה במעשיה ושלמה בהנהגתה ומדותיה עד שיצדק לומר עליה לשון מציאה שבעלה שמח בה ובמדותיה הטהורות כמו ששמח בעל כל הון שנפל בידו בתורת מציאה אדם זה שמצא מציאה כזאת אינה כשאר מציאות פרטיות אלא כאלו מצא כל טוב שבעולם שהאשה שהיא אשת חיל כלולים בה כל טובות שבעולם וז"ש מצא אשה מצא טוב ר"ל אם בזדווגה לאדם שייך בה לשון מציאה הנה אין המציאה הזאת כשאר מציאות אלא מצא טוב שמלת טוב כוללת כל טובות שבעולם ובזה יתיישב קושי אחר גם כן שיקשה בעניין והוא מה שאמר מצא אשה מצא טוב דמשמע מי שמצא אשה הנה

מצא

יט טוֹב רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ מֵעִקֵּשׁ שְׂפָתָיו וְהוּא כְסִיל׃ גַּם בְּלֹא־דַעַת נֶפֶשׁ לֹא־טוֹב וְאָץ
בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא׃ אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעַל־יְהוָה יִזְעַף לִבּוֹ׃ הוֹן יֹסִיף רֵעִים רַבִּים
ודל

תוכחות מוסר

מצא טוב והא אפשר שתהיה אשה רעה ואין זה טוב אלא ודאי שפירוש הכתוב הוא כמו שפירשנו · וסיים ואמר ויפק רצון מה׳ ר"ל מי שזכה למציאה זו בודאי הגמור שהוא אהוב ורצוי לפני קונו שזווג לו והפיל בגורלו האשה הזאת כמו שאמר שהע"ה הוא בעצמו ומה׳ אשה משכלת:

אי כמו אפשר לפרש לפי שאמר הקב"ה לא טוב היות האדם לבדו דמשמע שכשאדם שרוי בלא אשה אין לו טוב לכן אמר מצא אשה מצא טוב ר"ל אז כשמצא אשה יש לו טוב ואם האשה הזאת היתה כרצון הבעל ועושה לו נחת רוח במדותיה החמודות ובהנהגותיה הישרות בודאי כי מה׳ היתה לו ומה׳ יצא הדבר לזווג לו אשה כשרה והגונה וז"ש ויפק רצון מה׳ ר"ל אם היתה כפי חפצו ורצונו בודאי שמה׳ היתה לו להפילה בגורלו כי לא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים:

אי כמו יש לפרש כפי מה שאמרו ז"ל אין מציאה אלא אחר החיפוש ולמדו זה ממה שאמר הכתוב ויחפש בגדול החל וגו׳ וימצא הגביע וגו׳ ולזה אמר מי שחקר ודרש ובקש וחפש אחר אשה ההוגנת לו ומצא אותה ונפלה בידו אין זה אלא כמי שנאבד ממנו איזה דבר טוב ובקש וחפש עליו עד שמצא אותו לפי שאמרו רז"ל ארבעים יום קודם יצירת הולד מכריז הקב"ה בתו של פלוני לפלוני א"כ המציאה שמצא אחר החיפוש איננו אלא כאדם שנאבד ממנו חפץ ובקש עליו ומצאו · וז"ש ויפק רצון מה׳ ר"ל שהבקשה והחיפוש שבקש וחיפש עד שמצא הוא להפיק ולגלות מה׳ רצונו מאחר שכך עלה ברצונו ית׳ מתחילת בריאתו ולא בכחו וגבורתו זכה לה אלא ברצונו ית׳ ברוך גוזר ומקיים והחיפוש שחפש ומצא איננו אלא שהפיק וגלה רצונו ית׳ בגזרתו:

תחנונים ידבר רש וגו׳ · י"לד שהיה לו לומר בתחנונים ידבר רש ועשיר יענה בעזות ולמה השמיט אות הבי"ת מתחנונים ויש לתרץ ולומר שאם היה אומר כן הוה משמע שהשאלה ששואל הרש מן העשיר ליתן לו צדקה היתה בל׳ תחנונים ובקול בתוך כמשפט השואלים צדקה והעשיר עונה אותו ואומר לו שלא יתן לו כלום בלשון גאוה ועזות אבל השתא עדיפא מינה קא משמע לן שהעני עדיין לא פתח את פיו בענין השאלה אלא קודם השאל׳ הוא מתחנן ומתנפל לפני העשיר בדברי חן ותחנונים אולי בדברי התחנונים שהקדים והיו נכמרים רחמיו עליו כשיגיע אל דבר השאלה והעשיר קודם שיגיע העני אל דבר השאלה הוא מרגיש שסוף דברי התחנונים איננו אלא לשאלה ואז עונה אותו דברי עזות על דברי התחנונים שאומר לפניו שהם דברים של חרפה וקלון ומבייש אותו ומוציאו ריקם מלפניו:

איש רעים להתרועע וגו׳ · ר"ל אדם שמרבה עליו רעים ועושה עצמו אדון עליהם סופו להתרועע בגוף וממון דהיינו יגיע לו הפסד והשבר מהם מפני שמתוך כך הם נכנסים לביתו וסומכים על שלחנו בפעם בפעם בלי בושה וכלמה ואוכלין ושותים אצלו ובמצא שמבזבז ממונו בהנאתם במאכל ובמשתה שאוכלין ושותים ומתרועע בממונו ועוד שנותנים עיניהם באשתו מפני שלא בתקרבו אליו ובעשו לו רעים אלא בשביל ההנאה המגעת להם ממנו ולא בשביל אהבתם אליו דאם לא כן למה קיימו וקבלו עליהם להיות הוא אדון וגדול שבכולם אין זה אלא בשביל הנאתם ממנו ומזדלזל בגופו במה שנותנים עיניהם באשתו · ומה שאמרנו שהכתוב מדבר במי שמרבה עליו רעים ונעשה הוא אדון עליהם מדלא קאמר סיף. רעים להתרועע אלא קאמר איש רעים משמע שנעשה אב ופטרון עליהם ויהיה פירוש מלת איש כפירוש ויאצל בא איש האדמה שפירושו בעל ואדון אבל יש אוהב שאוהב את אוהבו ממש באהבה ונכה והוא לו דבק מאח וכמו שהאח חס על ממון אחיו ואינו חשוד על אשתו כן זה האוהב דורש שלומו וטובתו ובחברתו איננו מתרועע לא בגוף ולא בממון אלא אדרבה יהיה לעזרתו כנגדו ומה דקאמר ויש אוהב לשון יחיד ולא קאמר ויש אוהבים לשון רבים מפני שאוהב כזה איננו נמצא אלא על צד המיעוט לכן נקט לשון יחיד אבל מי שנעשו רעים לאדם בשביל הנאתם רבו כמו רבו לכן נקט בהם לשון רבים:

יט טוב רש הולך בתומו וגו׳ · ר"ל אע"פ שהוא רש ובצרך טוב לו שישאר עליו שם רש ומתהלך בתמימות ויהיה תוכו כברו ואינו מדבר בתחבולה ומרמה ושפת שקר כדי להרויח ממון אלא הולך בתמימותו שאז נקרא תמים ואע"פ שאינו מרויח כלום הוא טוב מאדם שהוא עקש בשפתיו ואין תוכו כברו והוא מלא מרמות ותוך ומעקש שפתיו ודובר שקרים ודברי און ומרויח בתחבולותיו ובזכיו ממון שאז נקרא בשם כסיל לפי שהרש ההולך בתומו אע"פ שאינו מרויח במה שמתנהג בתמימות מכל מקום קנה שם טוב להקרא תמים ובשכר זה הקב"ה יפתח לו את ידו המלאה והרחבה ויזמין לו ממון ביותר ממקום אחר אבל מי שמרויח ממון על ידי השקרים והכזבים והתחבולות והמרמות שמרמה בהם בני אדם אע"פ שמרויח בזה הנה קנה לו שם רע במה שנקרא בשם כסיל ואותו הממון סופו ליאבד ממנו מאחר שעשה עושר שלא במשפט בחצי ימיו יעזבנו דהיינו שהממון שקבץ איננו שוהה אצלו זמן ארוך אלא בחצי ימיו יעזוב אותו הממון וילך לו מאצלו או ימות הוא בחצי ימיו ויניח אותו הממון לאחרים ואינו נהנה ממנו על ידי שקבץ אותו בעקשות שפתים:

גם בלא דעת נפש לא טוב וגו׳ · לפי שנגה מי שהוא עקש שפתים לפי שהוא כסיל אמר גם בלא דעת נפש ר"ל מי שאינו כסיל אלא שעושה כל מעשיו ועניניו בלי מחשבה ושקול הדעת דהיינו בלא דעת נפשו ואינו מסתכל בפוקה ובמכשול הנמשכים מהם גם זה לא טוב מפני שאינו מתקיים בידו אותו ענין מפני שלא עשה שמירה במחשבתו מן הדברים המבטלים אותו ענין ובמצא שהניעם שונע באותו ענין הוא ויגיעה לריק ואפי׳ אם יעשה עניניו במחשבה ובדעת אם לא ימתין ויתעכב עד שיתבטלו כל העניינים המעכבים שאז יתקיים הענין בידו בנחת ובשופי אלא יהיה במהר ובחפז להוציא דבר ולעשות ענינו קודם גמר ביטול מעכביו הנה לא יעלה הענין בידו בשלמות אלא יהיה הענין חסר ולא תתקיים בידו מחשבתו לגמרי וז"ש ואץ ברגלים חוטא ר"ל ואם לא ימתין ויתעכב עד שיושלמו כל תנאי אותו ענין אלא אץ ברגלים לעשותו קודם זמנו הרי הוא חוטא ר"ל מחסרו וממעיטו ויהיה הענין חסר כי פירוש חוטא הוא לשון חסרון כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים שפירושה לשון חסרון:

אולת אדם תסלף דרכו ועל ה׳ יזעף לבו · ר"ל האדם אף על פי שדרכו סלולה הוא מסלף ומעקש אותה באולתו או מהעדר שמירת חסרון אחד שיפול בה אע"פ שהיא שמורה מכל התברוכות או שעושה בידו שום חסרון ובזה הוא מסלף אותה ולא יעלה בידו הענין בשלמות בחפצו ורצונו אלא יהיה

ודל מרעהו יפרד: עד שקרים לא ינקה ויפיח כזבים לא ימלט: רבים יחלו פני־נדיב וכל־
הרע לאיש מתן: כל אחי־רש ׀ שנאהו אף כי מרעהו רחקו ממנו מרדף אמרים לא־המה:
קנה־לב אהב נפשו שמר תבונה למצא־טוב: עד שקרים לא ינקה ויפיח כזבים יאבד:
לא־נאוה לכסיל תענוג אף כי־לעבד ׀ משל בשרים: שכל אדם האריך אפו ותפארתו

מ׳ שוא לו ק׳

עבר

תוכחות מוסר

ענינו חסר ולא יתלה החסרון בהתרשלותו בשמירת כל צרכי הענין אלא ועל ה׳ יזעף לבו לומר מאת ה׳ היתה זאת:

הון. יוסיף רעים וגו׳ ׃ יש לדייק שהיה לו לומר הון יוסיף רעים ורש ימעיט רעים ועוד שהיה לו לומר ורש מדל יפרד שכן הוא דרך העולם שהרע שהוא עשיר נפרד מדל לא הדל יפרד מרעהו ועוד הול״ל מרעיו יפרד ואמאי נקט מרעהו שהוא לשון יחיד לכן לער״ן שבא הכתוב להגזים בקורבת הרעים לעשיר ובהרחקת הרעים מהדל והיא מה שאומר הון יוסיף רעים ר״ל מי שיש לו הון ההון עצמו יוסיף רעים רבים מלבד הרעים שיש לו מקודם יוסיף לו רעים והנוספים הם רבים ממה שהיו לו קודם ואע״פ שבעל ההון אינו יודעם ואינו מכירם ההון עצמו מקרב אותם אליו להיות לו לרעים אבל הדל אע״פ שאין לו אלא רע אחד אותו הרע עושה העלמת עין מהדל כאלו לא ידעו ולא הכירו מעולם ועושה הרחקה יתרה ממנו עד שיגיע שהדל עצמו יפרד ממנו ואינו נכנס בחברתו מפני שמרגיש בהרחקתו ממנו:

א׳ כמו אפשר לפרש ודל מרעהו יפרד כיונו שהדל אפי׳ מרעהו שהוא דל כמוהו יפרד ממנו שכל זמן שהיה עשיר היה מתקרב אליו בשביל הנאתו אבל עכשיו שנעשה דל כמוהו הוא מתרחק ונפרד ממנו כמאמר שההון יוסיף רעים לבעליו אע״פ שאינו מכירם ויודעם ומי שהוא דל אפי׳ אין לו אלא רע אחד שהוא מכירו הוא מתרחק ממנו:

עד שקרים לא ינקה וגו׳ ׃ מדקאמר עד שקרים ויפיח כזבים שהיא ל׳ רבים ולא קאמר עד שקר ויפיח כזב משמע שהעד הזה זה דרכו בכל לו להיות מעיד שקר כפעם בפעם וכן מי שיפיח כזבים דרכו בכך לדבר שוא ודבר כזב ולכן זה לא ינקה וזה לא ימלט מפני שמאחר שדרכם בכך לא יבצר שפעם אחת יתגלה קלונם ותעל צחנתם ובאשם וילבשו בושת וכלמה בעיני כל רואיהם ומלקים אותם ומייסרין ומענישים אותם עונש הראוי להם כפי רשעם ומריים:

א׳ כמו יש לפרש עד שקרים לא ינקה וגו׳ שהמעיד עדות שקר ויפיח כזבים בודאי הגמור שמי שהוזק בעדות שקר ונתחייב בדבר כזב בודאי שנעשה צר ואויב למי שהעיד עליו עדות שקר או דבר עליו שוא ודבר כזב ולכן לא ינקה מידו המעיד עליו עדות שקר ולא ימלט המדבר עליו דבר כזב לפי שנוטר איבה בלבו לשלם להם כפעלם וגם כן לא ינקה המעיד שקר ולא ימלט הדובר שקר ממי שהעידו לו ודברו דבר שקר להנאתו ולתועלתו לפי אע״פ שדברו תועה להנאתו ולטובתו הם בעיניו בזוים ושפלים ופחותי הערך ומתנקם מהם ומענישם על שנתפתו לו והפרו חק להעיד עדות שקר ולדבר שוא ודבר כזב וז״ש עד שקרים לא ינקה ויפיח כזבים לא ימלט ר״ל זה לא ינקה וזה לא ימלט משניהם לא ממי שהעידו לו ולא ממי שהעידו עליו ולא ממי ששקרו לו להנאתו ולא ממי ששקרו עליו וכן מצינו אמרו רז״ל סהדי דשקרא זילי אאוגרייהו:

רבים יחלו פני נדיב וגו׳ ׃ ר״ל מי שהוא אדם רשום וניכר במדת הנדיבות אע״פ שהנצרכים אליו רבים וצריך להזיל כסף לתת לכל אחד מהם די מחסורו וניכר בעיניו הדבר אעפ״כ סומכים על נדיבותו ובאים כלם בבת אחת לחלות פניו ולשאול ממנו וכן כל הרע שיש לאיש מתן באים לפניו ומחלים פניו למלאת ספקם מפני שסומכים על נדיבותו וז״ש וכל הרע לאיש מתן הנודע וניכר במתנותיו ומלת יחלו שברא׳ הפסוק חוזרת על שניהם:

א׳ כמו אפשר לפרש וכל הרע אינו אלא לאיש מתן שבשביל שנהנים ממנו נעשים לו דודים ורעים אבל מי שאינו איש מתן אין בני אדם נעשים לו רעים כיון שאין להם הנאה ממנו:

כל אחי רש שנאוהו וגו׳ ׃ יש לדייק למה נקט באחים שנאה וברעים ריחוק ויש לומ׳ מפני שעל הרוב האח רחוק מאחיו והרע קרוב לרעהו כמ״ש טוב שכן קרוב מאח רחוק ולכן אמר כל אחי רש המרוחקים ממנו מקודם עכשיו הוסיפו עוד לשנאתו מפני רישותו אבל רעיו הקרובים אליו עכשיו נתרחקו ממנו מפני רישותו והוא מרדף אחריהם ואומר להם אמרים רבים שהם דברי חן ותחנונים כדי להדבק בהם והם עושים עצמם לא המה ר״ל עושים עצמם כאלו אינו מדבר עמהם אלא עם אחרים והיינו לא המה:

קנה לב אהב נפשו וגו׳ ׃ ר״ל מי שקונה לב לדעת להבין ולהשכיל בדרכיו ובהנהגתו ומסתכל בתכלית ענייניו ומתרחק מהענין שתחלתו מתוק וערב וסופו מר כלענה הנה אדם זה אוהב נפשו להצילה מרדת שחת לפי שמגדל הסתכלותו בסוף הענינים שסופם ותכליתם רע אינו נכשל בהם ומציל את נפשו ואחר שהבין והשכיל בתכלית הענינים בהשכלתו ובתבונתו ובהבחנתו בין טוב לרע אם הוא שומר אותה הבונה שהבין ויבוש את יצרו שלא לעבור על דברי תבונתו והשכלתו ויחזיק במוסר ואל ירף ממנו ואינו עובר על דעתו הנה תכלית אדם זה למצא טוב והיינו טוביות העולם הזה וטוביות ע״הב שהוא עולם שכלו טוב כי מלת טוב כוללת שניהם והוצרך להזהירו על זה מפני שאע״פי שהאדם כמה שהוא אדם יודע להבחין בין טוב לרע בטיב לפעמים הוקפו לעבור עבירה הנה הוא עובר על דעתו והשכלתו כדי למלאת חפצו ותאותו ולכן הוזקק להזהירו ולחזקו ולאמצו לבל יפול ברשת יצרו הרע המכשילו ומפילו במהמורות כל יקום ויהיה שומר דעתו ותבונתו ולא יבטל אותם:

עד שקרים לא ינקה וגו׳ ׃ למעלה בפסוק הראשון הודיענו עונשם בעה״ז וכאן הודיענו עונשם בעו״הב דגם מי שהוא יפיח כזבים נענש בעו״הב דמי שהוא רגיל לדבר שוא ודבר כזב הוא שטוף בעבירות רבות הנמשכים מהשקר והכזב ׃ ואפשר במי לומר שמה שחזר והזהיר כאן הוא כדרכו ומנהגו להזהיר על הענין רע וחוזר ומזהיר עליו כמה פעמים כדי שיהיו דבריו הקבועים בלב הקורא בספרו ורשומים בזכרונו:

לא נאוה לכסיל תענוג וגו׳ ׃ הכסיל הזה לא נברא מתחלתו להיות כסיל אלא בבחירתו ברע וברשע נעשה כסיל ולכן מאחר שנעשה כסיל ואינו ראוי לתענוג שהנחני שהצדיקים מתענגים בו כן לא יאות לו תענוג הגשמי כל שכן העבד שמתחלתו נברא לעבדות ולשעבוד ולא על ידי בחירתו נשתעבד שלא יאות

לו

עֲבֹר עַל־פָּשַׁע׃ נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ וּכְטַל עַל־עֵשֶׂב רְצוֹנוֹ׃ הַוֺּת לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל וְדֶלֶף
טֹרֵד מִדְיְנֵי אִשָּׁה׃ בַּיִת וָהוֹן נַחֲלַת אָבוֹת וּמֵיְהוָה אִשָּׁה מַשְׂכָּלֶת׃ עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה
וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִרְעָב׃ שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ בּוֹזֵה דְרָכָיו יוּמָת׃ מַלְוֵה יְהוָה חוֹנֵן דָּל וּגְמֻלוֹ
ישלם

יומת ק׳

תוכחות מוסר

לו למשול בשרים שלא היה לו לעולם שעת הכושר מה שאין כן בכסיל שאם היה בוחר בטוב היה ראוי לכל דבר שבקדושה אלא שעל ידי מעשיו הרעים נפסל:

שכל אדם האריך אפו וגו׳ · ר״ל השכל והדעת שבאדם הם גורמים לו אריכות אפים לשמוע דברים שאינן ראויים ובזיונים ובאותן ושותק ואינו משיב עליהם תשובה כאחת לבטלם במקום שאין לאל ידו להכזיבם ולבטלם ואדם זה נקרא בעל שכל ובעל הכרה שאינו משחית דברים הנעימים ללא תועלת אבל תפארתו ותהלתו עבור על פשע ר״ל שמה שמכעיסים לפניו ופושעים בו ממש היא מעביר על מדותיו ואינו משלם לפושעים גמול כמעשה ידיהם:

נהם ככפיר זעף מלך וגו׳ · הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל הנה כעס המלך יהיה רב הסכנה כי לו כח לעשות מה שישוב מהכעס ההוא מהרע אשר יכעס עליו ולזה ידמה כעס המלך לנהם הכפיר שישאג לטרף ורצון המלך ידמה לטל על עשב שיגדל אותו ויזונהו לזאת הסבה ראוי שיסור המלך מהכעס יותר מזולתו כי כעסו קשה להזיק מאד עכ״ל · ולענ״ד שהכוונה היא לגלות אוזן האדם שיתחכם בדבורו ובהנהגתו עם המלך ויהיה שומר פיו ולשונו מלדבר דבר שלא יכשר בעיניו אע״פ שהוא דבר אמת והגון מפני שכעסו וקצפו מצויים ועל דבר שלא יכשר בעיניו אע״פ שהוא אמת כעסו מרובה ועונשו מרובה לכן צריך האדם להתחכם בהנהגתו עמו שלא תשלוט בו מדת כעסו ויהיה דורש ומבקש חפצו ורצונו ומה שיכשר בעיניו ואז יגיע לו התועלת ממנו כמה שיהיה נהנה ממתנותיו ודורונותיו וישיג גדולה ומעלה מקורבתו אליו שכמו שקצפו גדול ועונשו גדול בשעת הקצף כן הנאית המתנות ממנו בשעת הרצון הם גדולים ורבים וז״ש נהם ככפיר זעף מלך וגו׳ ר״ל שקצפו ונהמתו גדולים כנהמת הכפיר על הטרף שהיא צעקה גדולה ומרה והנאות המתנות מרצונו בשיהיה ברצון הם גדולים גם כן כמו הטל היורד על העשב שמחייהו ונותן בו לחלוחית ומגדל אותו כן רצון המלך עם העושה לו נחת רוח מחייהו וזן ומפרנס אותו ומגדל אותו:

הוות לאביו בן כסיל וגו׳ · ר״ל שהבן הכסיל גורם לאביו השד והשבר כמה שיפסיד ממונו וכל יגיעו במאכל ובמשתה ובשמחת מריעות ובגנות ובפרדסים ובמלבושים שאינם ראויים ומקבץ עליו פוחזים רקים כמוהו ומתעסק עמהם בדברי שחוק וקלות ראש ומוציא עליהם הוצאות מכיסו א״כ אין שבר לאביו גדול מזה שגורם לו שבר על שבר שבר הממון ושבר הגוף שלבו נשבר בקרבו ורואה כאב מצד דרכיו המקולקלים ומדותיו המגונות ולהכי נקט מלת הוות לשון רבים לרמוז אל שתי שברונות שאמרנו · והוות המגיעות לאדם מצד אשתו שהיא אשת מדינים ומסה ומריבה הם קשים ומרים יותר משברונות בן כסיל שהשברונות השייכים בבן כסיל שוים כמו כן שמפסדת ממונו וגורמת לו שבר בממון וגורמת לו כמו שבר בגופו בצעקתה הכאה אליו כל היום בלי עת לחשות וכאחת הנבלות תדבר קולה כים יהמה ולא תדמה בקול ענות גבורה כפרה סוררה ומה שאמרנו שהיא קשה מבן כסיל מפני שהבן כסיל פעם בחוץ פעם ברחובות ואינו מצוי אצל אביו בכל עת ובאותו זמן שנעלם מעיני אביו יש לו קצת נחת רוח אבל אשת מדינים תמיד מצויה בבית ובעלה נכנס ונתקל בה ויוצא ונתקל בה רואה בריבותה ורואה בנוולה ולבו נשבר ונדכה שלזה המשילה לדלף טורד לומר כמו האדם שעומד תחת השמים ודלף טורד יורד עליו ואין לו בית מבוא להסתופף בצלו מפני הגשמים היורדים עליו כן היא אשת מדינים לא תחשה מלדבר סרה לא יום ולא לילה ובעלה אין לו בית מבוא לנוס מפניה אלא היא ברקב בעצמותיו וז״ש הוות לאביו בן כסיל כמו שאמרנו והוות של מדיני אשה שהיא אשת מדינים כדלף טורד זה אחר זה בנפילות ובמהירות הכה זאת מקרוב כן היא ולזה סמך לה בן כסיל ואמרם בפסוק אחד לומר שהבן כסיל אינו נולד אלא מאשה שהיא אשת מדינים בעלת מסה ומריבה מפני שהעובר הוא ירך אמו ולכן הוא דומה שמתנהג באולת ובכסילות לכן לא ישא אדם אשה אלא אם כן בודקה אם היא צנועה במעשיה וכשרה במדותיה שלא ישחית זרעו כמה שיולד בן כסיל מאשת מדינים ובעלת מריבה:

בית והון נחלת אבות וגו׳ · ר״ל בית והון אדם נוחל אותם מאבותיו בין אם היה הנוחל צדיק או רשע שהרי התורה זכתה לבן לירש את אביו ולא חלקה בין אם היה הבן צדיק או רשע אבל אשה משכלת אינה זוכה בה האדם מכח אבותיו שאם היה אביו זכוי לאשה משכלת גם הבן יפול גורלו באשה משכלת אלא אין האדם זוכה לאשה משכלת אלא כגזרתו ית׳ שמזווגה לו וגוזר עליו שמזדווגת לו לפי מעשיו ואינה מכח נחלת אבות אלא הקב״ה הוא שמזווג זיווגין שאם היה צדיק הקב״ה מזווג לו אשה משכלת ואם היה רשע אינו זוכה לה ומזווג לו אשה רעה ומוסיף לו רשעה על רשעתו:

עצלה תפיל תרדמה וגו׳ · ר״ל מי שבחר לו העצלות והבטלה הנה הוא מתוך שהוא יושב ובטל מחמת העצלה נפלו חבלי שינה על עיניו ותמיד הוא שוכב וכאשר תדד שנתו מעיניו הוא מוצא את עצמו ברעב ובצמא ובחוסר כל ויהיה מוטל ברעב וכן האדם שהוא הפך העצל שהוא להוט אחר הממון וקונה אותו בדרך רמיה ותחבולה ועושה עושר ולא במשפט סוף אותו הממון ליאבד ממנו ונעשה דל ורש והוא גם כן יהיה מוטל ברעב לכן צריך האדם להרחיק משתי הקצוות האלה שתכליתם רע ומר ויהיה דבק במצוע שבכל אמצעי שלם:

שמר מצוה שמר נפשו וגו׳ · ר״ל מי שהוא שומר מצוה לקיים אותה בכל תנאיה ולעשותה בשלמות בלי שום חסרון אלא בכוונה שלמה ובמעשה שלם הנה הוא שומר את נפשו על אופן זה שלא יגע בו שום רע לעולם לא גדול ולא קטן כמ״ש שומר מצוה לא ידע דבר רע ר״ל מי ששומר מצוה בכל תנאיה בלי שום חסרון לא ידע דבר רע אפי׳ דבר קטן שנקרא רע מדלא קאמר שומר מצוה לא ידע רע וזהו הקצה האחרון בקיום המצות אבל מי שהולך לקצה האחרון כי דבר ה׳ בזה ואת מצותו הפר ואינו מקיים המצוה בכלל יומת כי מי ששומר המצוה בשלמות הוא שומר נפשו בשלמות ומי שמבטלה בשלמות עונשו גם כן בשלמות שימות ונעקר מן העולם:

אי נמי יש לפרש שהוא מחבב המצוה ועושה לה שמירה גדולה כדי שלא תשמט מתחת ידו כי מרוב חבתה אצלו הוא משתדל

בכל

ישלם־לו׃ יסר בנך כי־יש תקוה ואל־המיתו אל־תשא נפשך׃ גרל־חמה נשא ענש כי אם־
תציל ועוד תוסיף׃ שמע עצה וקבל מוסר למען תחכם באחריתך׃ רבות מחשבות בלב־

גדל ק׳ איש

תוכחות מוסר

בכל עוז כדי לקיימה אדם זה הוא שומר את נפשו שלא ימות מדה כנגד מדה אבל מי שאינו משתדל בקיומה שאינו שומר אותה שלא תשמט מתחת ידו ואפי׳ באה המצוה לידו ומקיים אותה הוא בוזה אותה ולועג עליה באמרו מה היא המצוה הזו ומה טעם יש בה אע״פי שקיים אותה ימות בלא עתו שמאחר שבוזה אותה ולועג עליה איתי המעשה שעשה אינו כלום והלואי שלא עשאה וז״ש בוזה דרכיו ימות ר״ל בוזה דרכיו שהוא דורך בהם שהם קיום המצות ימות והשתא מלת דרכיו חוזרת אל הבוזה ולא אל הקב״ה :

או גם יש לפרש שומר מצוה שומר נפשו ר״ל מי ששומר מצוה מצד שצוה בהם ית׳ דהיינו בין המצות השכליות בין המצות השמעיות והחקים שאלו לא צוה בהם הקב״ה לא היינו מקיימים אותם מצד השכל מי ששומר את כלם לקיימם מצד צוויו ית׳ וכלם שוים אפילו בקיומם הוא שומר נפשו אבל מי שבוזה דרכיו ית׳ שהם מצות השמעיות והחקים ואינו מקיים אותם ואינו מקיים אלא מצות השכליות שהסכימה להם דעתו ימות בלא עתו וז״ש שומר מצוה ר״ל כל שנקרא עליה שם מצוה דהיינו המצות כלם :

או גם אפשר לפרש על דרך שאמרו רז״ל על פסוק ושמרתם את המצות אל תקרי את המצות אלא את המצוות כשם שאין מחמיצין את המצות כך אין מחמיצין את המצוות אם באה לידך מצוה עשה אותה מיד וז״ש הכתוב שומר מצוה שלא תחמיץ ועושה אותה מיד כי הוא חושש פן יקראנו אסון ולא יקיימנה הנה בשכר זה הוא שומר נפשו ולא ימות בלא עתו אבל מי שבוזה דרכיו של השומר הזה ואומר לו למה אתה חרד כל החרדה לקיים המצוה היום דוקא הנה יום בא מחר או מחרתו או יום אחר ואקיים אותה אדם זה ימות באין מוסר ולא יקיימנה לפי שהחמיץ אותה :

מלוה ה׳ חונן דל וגו׳ · יש לדקדק כיון דחונן דל נקרא מלוה של ה׳ מאי וגמולו ישלם לו דקאמר פשיטא שישלם לו כיון שנקרא מלוה ועוד מאי לשון גמול דקאמר דלשון גמול אינו נופל על אדם שעושה דברים לפנים משורת הדין במדת החסד או עושה דברים שהם חוץ לשורת הדין במדת הרשע אבל הכא לא שייך גמול שכיון שנקרא חונן דל מלוה ה׳ פרעון מעליא הוא על פי הדין ועוד דאין בקשרת מלת וגמולו עם מלת ישלם דמלת ישלם מורה על חיוב הפרעון שחייב לשלם ולא היה לו לומר אלא וגמולו ישיב לו כמו שמצינו בכמה מקומות השיב להם גמול ה׳ כמעשה ידיהם וכן כי גמול ידיו ישיב לו וכתובים רבים כיוצא בהם או יאמר ואינו ישלם לו ועוד לא היה לומר אלא גמולו ישלם לו בלא וא״ו לכן לעד״ן דהכי פירושו מלוה ה׳ חונן דל ר״ל מי שהוא חונן דל נקרא מלוה ה׳ וכיון שהאדם החונן דל נקרא מלוה ה׳ בודאי הגמור שהקב״ה חייב לפורעו ולא הוצרך הכתוב להודיענו זה אלא כיון שקרא אותו מלוה ה׳ ממילא שמעינן שהקב״ה פורע לו חובו ולא אתא לאשמועינן אלא שמלבד פריעת חובו מיד הקב״ה זאת ועוד שגמולו על תורת חסד שהלוה להקב״ה כמה שהוא חונן דל ישלם לו והגמול הזה שגומל הקב״ה לחונן דל הוא בתורת תשלומין ופרעון כמו פריעת החוב עצמה שהיא בחיוב כן גמול ההלואה בחיוב :

או גם יש לפרש בענין אחר במה שנדייק במאמר מלוה ה׳ חונן דל דאיך נקרא חונן דל מלוה ה׳ והרי הכתוב אומר לי הכסף ולי הזהב וכתיב מי הקדימני ואשלם וכתיב כי ממך הכל ומידך נתנו לך ואם כן איך אומר שהע״ה מלוה ה׳ חונן דל לכן לע״ד נראה דהכי פירושו שהקב״ה מלוה לאדם במה שחונן הדל כי הקב״ה כשנותן עושר לאדם הוא על תנאי שיתן מאותו הממון לדל וא״כ מה שנותן האדם מממונו לדלים ולאביונים הוא בתורת הלואה אלא שיתן אותו לעניים ולדלים והכי קאמר הקב״ה נקרא מלוה לאדם באותו ממון שחונן דל ושמא תאמר כיון שכן הוא אין הקב״ה חייב לשלם לו מה שנתן לעני לזה סיים ואמר וגמולו ישלם לו כיון שאין העני יכול לתבוע העשיר לדין לפרוע לו המלוה שהלוהו הקב״ה ליתן לו א״כ זה שנתן לו נקרא תורת חסד וצדקה ולפנים משורת הדין ושייך בו לשון גמול והקב״ה אע״פ שמה שנתן העשיר לעני הוא בתורת הלואה אפילו מעלה עליו כאלו נתן לו משלו בתורת חסד וחוזר ומשלם לו מה שנתן לדל בתורת פרעון החוב ולזה אמר מלת ישלם שמורה על פרעון החוב כמלא שמה שנותן העשיר לדל נתנו לו הקב״ה שתי פעמים פעם ראשונה נתן לו בתורת הלואה על מנת שיתן אותו לדל ואחר שנתן לדל חוזר הקב״ה ופורע לו פעם שנית מה שנתן לו וז״ש וגמולו ישלם לו · והרב בא״ש ז״ל פירש וז״ל ואמר מלוה ה׳ חונן דל וגו׳ ר״ל מי שהוא שומר מלוה הוא מלוה ה׳ וייחס ההלואה אליו לפי שברוב חסדיו יתברך מוטל עליו לזון את הכל ולתת לכל בריה וגויה די מחסורה והנה האיש המלוה את הדל ומחונן אותו הוא פורע עליו מזונות הדל ההוא ומאחר שהוא מלוה אליו ית׳ יתחייב שהוא ישיב לו את הלואתו בעה״ז על כל פנים ועכ״ז וגמולו ישלם לו לאיש הזה וכזה רמז לשכר הנפשיי כי הוא הגמול הנודע לו ית׳ ויהיה שיעור הכתוב מחונן הדל הוא מלוה ה׳ וממילא ידעינן שהוא ית׳ יפרע לו הלואתו ועכ״ז וגמולו הידוע לו ית׳ ישלם לו והיה הוא״ו וא״ו התוספת ולא יהיה כדרך המפרשים עכ״ל :

יסר בנך כי יש תקוה וגו׳ · הרב בא״ש ז״ל פירש וז״ל יסר בנך וגו׳ ולא תבוא לידי זמן שלהמיתו תשא נפשך כלומר שלא תצטרך בזמן שיבוא שתשא נפשך להמיתו לפי זדונותיו ופשעיו לה׳ · וגם יש לומר שהכוונה לומר שלא תבוא לידי זמן שלהמיתו מיתה כרתיות תשא נפשך למקום ב״ה וכוון הוא לפי אמרו ולא תשא נפשך שמשמעותו לשון תפלה · ואמר זה לפי שקצת בני אדם פושעים בבניהם שלא ליסר אותם ובעת אשר יראו מהם דברים אשר לא כן הם מקללים אותם ומאררין ונושאים פניהם כלפי המקום ב״ה להמיתם ולהראות בהם נקמות לזה אמר ע״ה באזהרה זאת יסר בנך כי יש תקוה וכאמור עכ״ל · ולע״ד נראה יסר בנך כי יש תקוה כאמור והזהר והשמר לך פן כשתהך היסרנו והמיתהו ואז אתה חייב מיתה בידי שמים שאין הפרש בין הורג בנו להורג אחר ואע״פ שאמרו ז״ל על פסוק וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה פרט לרב ההורג תלמידו מכת היסורין שמייסרו וכן האב הרודה את בנו ושליח ב״ד שפטורים ממיתה שכל אלו אין הריגתן בערמה במה דברים אמורים שפטורים היינו ממיתת ב״ד אבל מיתה בידי שמים חייבים וז״ש ואל המיתו אל תשא נפשך ר״ל ולהמיתו אל תשא נפשך ותמית את עצמך כי אע״פ שאין אתה חייב מיתה בידי אדם אתה חייב בידי שמים שאם אתה מייסרו ביסורי מיתה הרי אתה נושא את נפשך מגופך לכן הזהר פן תמיתנו מכת היסורין שאתה מייסרו :

גדל חמה נשא עונש וגו׳ · הכוונה היא שמי שהוא גדל חמה ומתכעס הרבה ואינו מאריך אפו שלא לכעוס הרבה ואינו מכוין ומסתכל בתכלית אותו הכעס ובהיזק הנמשך ממנו

הנה

אִישׁ וַעֲצַת יְהוָה הִיא תָקוּם׃ תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ וְטוֹב רָשׁ מֵאִישׁ כָּזָב׃ יִרְאַת יְהוָה לְחַיִּים וְשָׂבֵעַ יָלִין בַּל־יִפָּקֶד רָע׃ טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת גַּם־אֶל־פִּיהוּ לֹא יְשִׁיבֶנָּה׃ לֵץ תַּכֶּה וּפֶתִי יערם

תוכחות מוסר

הנה אדם זה כל ימיו מכאובים ותמיד הוא נושא עונש שהלא נושא מורא על ההוה מפני שמחזיק כעסו ותקפו הוא מוציא מפיו דברים קשים בלי שיעור ומלין לצד עלאה ימלל ויתחייב בדינו ונענש ויענש לכן יהא אדם נזהר בעצמו וכובש את יצרו לכבוש את כעסו שלא יבא לידי עונש כי הנה אם פעמים שלש הציל עצמו מן העונש על ידי פיוס וכיוצא מאחר שזה דרכו נקל לו לכעוס הרבה יוסיף לכעוס פעמים אחרים ויענש וז"ש כי אם תציל ועוד תוסיף שמדבר עם הכעסן הזה לנוכח ואומר לו אל תבטח על הצלתך מהעונש כי אם תציל עצמך מהעונש פעמים ושלש ועוד תוסיף לכעוס ולא תמצא ידך להציל עצמך מהעונש אלא אדרבה יהיה עונשך כפול ומכופל על אותם פעמים שעברו לכן צריך האדם להתגבר על חוזק כעסו שלא יהיה תמיד נושא עונש :

שמע עצה וקבל וגו' · ר"ל שמע עצה ממוריך ומלמדיך ומאהוביך וקבל דבריהם כי כל דבריהם להצלתך ולטובתך ואל תפיל דבר מכל מה שיאמרו לך ואפי' אם מלקין אותך בשבט מוסר כדי ליסרך ביסורין בפועל קבל אותם היסורין בפנים צהובות ובסבר פנים יפות כי תכליתם הוא לטוב כמו החולה שיסבול מרירות הרפואה בשביל תכליתה שהוא טוב שיתרפא מחליו ויקום ומתהלך בחוץ ונקה מחליו כן אתה צריך לסבול מרירות היסורין מפני תכליתם שהוא טוב והוא שאם אתה מתנהג על פי הדבר אשר יורוך ואשר יגידו לך בימי קטנותך וילדותך ובחרותך ויהיו בשרשים בך הנהגותיהם ומדותיהם סופך להתחכם על דבריהם ולהוסיף מוסרים אחרים והנהגות ומדות חמודות יתר על מה שלמדת מהם בקטנותך אבל אם אין אתה שומע עצתם ומקבל מוסרם בימי קטנותך בשרשים בך האולת והכסילות ובשתהיה גדול בשנים לא תוכל להשיג אפילו המוסרים שהיו מלמדים אותך ואפי' אם יהיה חפצך ורצונך להדריך עצמך במעגלי יושר שלמדוך והורוך אין אתה יכול מפני שמאחר שנשתרשה בך האולת יקשה עליך לפרוש ממנה וז"ש למען תחכם באחריתך ואם אין אתה שומע עצתם ומקבל מוסרם לא די לך שלא תחכם אלא לא ידבק בידך מאומה מכל המוסרים והמדות הטובות והחשובות שלמדו אותך והזהירוך עליהם לקיימם בימי קטנותך :

אי נמי אפשר לפרש למען תחכם באחריתך שכשאתה מתנהג על פי מוסרם ומדותיהם שיורוך בימי קטנותך בזמן שאתה קונה דעת ובינה והשכל אתה חוקר ודורש על אותם המוסרים והמדות שהנהיגוך בהם מאין מוצאם ושרשם ואתה צריך לעסוק בתורה לידע שרשי המוסרים והמדות שהזהירוך עליהם וז"ש למען תחכם באחריתך רוצה לומר שאתה מתחכם בידיעת שרשי המוסרי' והמדות :

אי נמי אפשר לפרש שמע עצה וקבל מוסר ואע"פ שאין אתה מקבל אותם ומקיים אותם אלא מחמת התוכחת והיסורין שנתייסרת ולא מרצונך הטוב סופך שתתקיים אותם מאליך ומדעתך ומרצונך הטוב ע"ד שאמרו ז"ל לעולם יעסוק אדם בתורה אפי' שלא לשמה שמתוך שלא לשמה בא לשמה וז"ש למען תחכם באחריתך ר"ל קבל העצה והמוסר על כרחך ושלא מרצונך למען באחריתך תחכם אתה ותדע ערך המוסר וערך המדות החמודות וההנהגות הישרות ותתקיים אותם מצד שכלך וחכמתך דהיינו כל מעשיך יהיו לשם שמים :

רבות מחשבות בלב איש וגו' · יש לדקדק למה לא אמר רבות מחשבות לב איש והבי"ת בשו"א כמ"ש וכל יצר מחשבות לבו רק רע כל היום וכן מחשבות לבו לדור ודור והכא למה שינה והוסיף את הב"ית ואמר בלב לכן לענ"ד שהאדם חושב מחשבות רבות שהם להצלתו ולטובתו ואומר בלבו מאחר שהם מחשבות רבות להקרבת התועלת אם לא יתקיימו כלם יתקיימו מקצתם לזה אמר רבות מחשבות בלב איש ר"ל אע"פ שאדם חושב מחשבות רבות ואומר בלבו שאם לא יתקיימו כלם יתקיימו מקצתם מחמת רבויים אפי' הכי לא תצא אפי' אחת מהם מן הכח אל הפועל אלא כלם נשארים בלב איש דהיינו בכח ולא יצאו לפועל ולא תתקיים מחשבתו אפי' באחת מהם אבל עצת הקב"ה אפי' תהיה היא לבדה יחידה תקום על כל פנים ולזה הוסיף מלת היא ואמר היא תקום :

אי נמי אפשר לפרש אף על פי שהאדם חושב מחשבות רבות ומתחכם בהם להפקת רצונו מכל מקום מחשבות אלו הם בלב איש וכיון שאינו מתקיים באישותו אפשר שימות וביום ההוא אבדו עשתונותיו עמו ולא תתקיים אפי' אחת מהם · ועצת ה' שהוא חי וקיים לעד אפי' עצה אחת בלבד היא תקום שכשם שהוא קיים כן עצתו קיימת :

אי נמי אפשר לפרש לא יתכן להיות רבוי המחשבות והעצות אלא בלב מי שנקרא איש שהוא לשון חשיבות שעמו עז ותושיה לו עצה וגבורה ואעפ"כ ועצת ה' היא לבדה תקום כי אין חכמה ואין עצה לנגד ה' :

תאות אדם חסדו וגו' · פירש הרב בעל קב ונקי ז"ל וז"ל התאוה שתהיה באדם היא תביאהו לידי קלונו ויהיה חסדו מענין כי חסד הוא ורצה לומר יותר תקום כמו שהוא רש מתאוות העולם וקנייניו ואינו מתאוה אליהם מן האיש שהוא חפץ בקנייני העולם עכ"ל ז"ל · וכתב עליו הרב בח"ש ז"ל וז"ל ולפי זה יתפרש מאיש כזב מענין אל תכזב בשפחתך וכמו לא יכזבו מימיו · ורצה לומר טוב רש הולך בתומו אשר לא תהיה לו כוונה כלל לקנייני העולם וחמודותיו שישאר לא בקנין ולא נעדר מהאיש שיש לו תאוה לחמודות העולם ביותר שהנה אם קנאם סופו להיות נעדר מהם ומה לו לחמדה השודדה שתבואהו לכלות ימיו בדבר שסופו להיות נעדר ממנו עכ"ל ז"ל · ולענ"ד תאות אדם חסדו היינו שתאות אדם במה שהוא אדם להיות גומל חסד לבני אדם ומשפיע להם מטובו אם יהיה לו ולכן תאותו היא שיהיה לו ממון כדי לעשות בו חסד עם הצריכים לחסד ולכן אמר טוב הרש הזה שהוא מתאוה לעשות חסד ממי שהוא איש כזב שהוא עשיר ומבטיח בני אדם לעשות עמהם חסד ואינו עושה ונמצא כוזב ושקרן בדבריו שלא קיים אותם :

אי נמי אפשר לפרש תאות אדם במה שהוא אדם לחסדו יתברך שיתנהג עמו במדת החסד ויפתח לו שערי פרנסה מידו המלאה והרחבה ולא יתן עיניו בממון אחרים לקנותו בלי יושר וכושר ואדם זה שאינו מתאוה ומקוה אלא לחסדו יתברך ולמתנתו והשפעתו ולא לממון הנקנה באיסור אע"פ שהוא רש הוא טוב מאיש עשיר המקבץ ממון משוא ודבר כזב דהיינו בתחבולה ומרמה וז"ש וטוב רש מאיש כזב ומרמה :

יראת ה' לחיים וגו' · הכוונה בזה לומר שלא ישתלם האדם בתכלית השלמות אלא על ידי חלק העיון וחלק המעשה

טובים

יערם והוכיח לנבון יבין דעת: משדד־אב יבריח אם בן מביש ומחפיר: חדל־בני לשמע
מוסר לשגות מאמרי־דעת: עד בליעל יליץ משפט ופי רשעים יבלע־און: נכונו ללצים
שפטים ומהלמות לגו כסילים:
כ לץ היין המה שכר וכל־שגה בו לא יחכם: נהם ככפיר אימת מלך מתעברו חוטא
נפשו: כבוד לאיש שבת מריב וכל־אויל יתגלע: מחרף עצל לא יחרש ישאל
בקציר

ושאל ק'

תוכחות מוסר

טובים השנים מן האחד אם היה לאדם שלמות העיון לבד ולא שלמות המעשה אינו כלום שכבר אמרו רז"ל לא המדרש עיקר אלא המעשה ואם אין בידו אלא שלמות המעשה לבד מן הנמנעות שישתלם במעשה בתכלית השלמות בלי חלק העיון כמו שאמרו רז"ל ג"כ ולא עם הארץ חסיד שמהעדר חלק העיון יהיה נכשל בדבר שהוא רע לעשותו מחסרון ידיעתו ולזה אמר יראת ה' שהיא חלק המעשה נמשך ממנה תועלת החיים הזמניים כמ"ש יראת ה' תוסיף ימים ותועלת חיים הנצחיים כמ"ש ודרך חיים תוכחות מוסר וכמה כתובים יורו על זה ומפני שאין חלק המעשה משתלם אלא בחלק העיון אמר ושבע ילין בל יפקד רע כשהוא עוסק בתורה ביום ובלילה עד שכשילין בלילה יהיה שבע וכריסו מלאה מעסק התורה שהוא שלמות העיון אז היא בתכלית השלמות ולעולם אינו נכשל בשום דבר רע ולא תצא שגיאה מתחת ידו וז"ש בל יפקד רע ר"ל שכשהוא שבע מעסק התורה לא יהיה נפקד ממנו שום דבר רע שלא ידע אותו ומתוך כך יהיה נזהר ממנו ויהיה שלם בחלק העיון ובחלק המעשה. וכפי זה יהיה פירוש מלת יפקד כמו ולא נפקד ממנו איש שהוא לשון חסרון:

אי כמו יש לפרש שכשיהיה שלם בחלק המעשה שהוא יראת ה' ובחלק העיון שיהיה שבע מעסק התורה בל יפקד רע ר"ל שלא יפקדנו יצר הרע להכשילו ולהפילו ברשתו ומכמרתו שכיון שנשתלם בחלק המעשה ובחלק העיון מתייאש ממנו ולא יפקדנו להכשילו וז"ש בל יפקד רע דהיינו לא יהיה נפקד מיצר הרע לעולם. אי כמו יש לפרש יראת ה' היא לתועלת החיים הזמניים כמ"ש יראת ה' תוסיף ימים ומי שהוא שבע מעבירות שבידו וילין בהם ולא יחזיר בתשובה לא יהיה נעדר מן הרע שעל כל פנים יגיע אליו ומבערו מן העולם:

טמן עצל ידו בצלחת וגו'. הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה העצל הוא כאלו טמן ידו בצלחת רוצה לומר בצלוחית קטנה שיקשה להוציאה משם וכן ימאן העצל כי לעצלותו תמאנה ידו כאלו הם אסורות ולא יעשה שום מלאכה ואע"פ שיחסר לו מזון ויצטרך מפני זה להרויח במלאכה מה שישיג בו די טרפו הנה עכ"ז לא ישלוט בידו לעשות שום מלאכה יהיה כה והוא אומרו גם אל פיהו לא ישיבנה עכ"ל:

לץ תכה ופתי יערים. ר"ל כשתכה הלץ כדי שישוב מליצנותו מי שהוא פתי יסתכל על מה ועל מה הוכה הלץ ויתרחק ממעשיו שהפתי מצד פתיותו אין לו דעת להבחין הוא מעצמו בין טוב לרע ואפי' יוכיחוהו ויגלו את אזנו להתרחק מדברים הרעים אין הדברים עושים בו רושם כל כך אלא מצד הכאת הלץ הוא מרגיש ויערים ואפי' כשיערים אינו מתרחק אלא מהדבר שלקה עליו הלץ ואין בו דעת להתרחק מדברים אחרים שהם רעים כיוצא בדברים שלקה עליהם הלץ אבל למי שהוא נבון אפי' תוכחת דברים בעלמא יועילו בו לחזור בו מהדבר שהוכיחו אותו עליו ולהתרחק מהדברים הרעים שהם כיוצא באותו דבר לפי שהנבון הוא בן דעת ומבין דבר מתוך דבר ומתוך שיוכיחוהו על דבר אחד הוא למד ממנו דברים אחרים וז"ש והוכיח לנבון יבין דעת ר"ל שהנבון יבין דברי דעת ויקבל אותם וילמוד דברים אחרים מהם מפני שדעתו מיושבת עליו:

משדד אב יבריח אם וגו'. ר"ל מי שהוא שודד לאביו ולוקח ממונו ומבזבז אותו ויבריח אמו מן הבית מפני שאביו מריב ומתקוטט עמה על מעשיו הרעים והמקולקלים והנה הבן הזה הוא מביש ומחפיר לאביו ולאמו באוולתו ובסכלותו ואינו מקבל מוסרם ותוכחתם. ולכן סמך לכתוב זה ואמר

חדל בני לשמוע מוסר וגו'. וקשה מאי דקאמר חדל בני לשמוע מוסר דמשמע מוכיח שמזהיר אותו שיחדל מלשמוע מוסר. ורש"י ז"ל פירש הכתוב הפוך ויר"ל חדל בני מלשגות מאמר פי בשביל לשמוע מוסר כי השגיאה היא עושה לאדם שלא לשמוע מוסר והיה מלת לשגות כמו כי חדל לספור כלומר חסרה מ"ם ולע"ד נראה כי שיעור הכתוב כן הוא חדל בני מאולתך ובסכלותך והטה אזנך לשמוע דברי מוסר ואחר שתשמע אותם חדל לך מלשגות מהם ומלשכוח אותם לפי שהם אמרי דעת וראוי לך שיהיו תקועים כל כך ורשומים בזכרונך:

עד בליעל יליץ משפט וגו'. ר"ל שהעד הבליעל מלבד שהוא מעיד עדות שקר יליץ דברי המשפט כפי עדותו שהעיד לשקר ואומר שהדין הוא עם מי שהעיד לו עדות שקר דהיינו מעיד וחותך את הדין על פי עדותו בראיות וטענות כוזבות כדי להוציא חבירו שהוא חייב זכאי בדינו וכן הרשעים העושים מעשה רשע מעידים על הרשעים כמותם שנתפסים על מעשה רשעם ומזכים אותם בדינם ואומרים עליהם שהם צדיקים וכשרים ולא תצא עולה מתחת ידיהם ולא פעלו און וז"ש ופי רשעים יבלע און ר"ל אע"פ שהם יודעים בבירור שחביריהם פעלו און פיהם יכסה און שעשו ומצדיקים אותם ויהיה פירוש יבלע לשון כסוי כמו כבלע את הקדש או יהיה פירושו לשון בליעה שמבליעים בפיהם האון שעשו ומזכים אותם:

נכונו ללצים שפטים. ר"ל יאותו להם שפטים ויסורין ליסר אותם על רשעם. ומהלומות לגו אלו הכסילים להולמם ולשברם ויש לפרש מלת נכונו לשון עבר ר"ל שהלצים האלו כבר הוכנו והוזמנו להם שפטים ויסורין ומהלומות ליענש בהם על רשעם ואולתם:

כ לץ היין הומה שכר וגו'. הרב כה"ש ז"ל פירש וז"ל ואמר לץ היין וגו' לומר שראש כל מרעין כאלו התכונות הרעות הוא היין והשכר. ויר"ל היין עושה את האדם להיות לץ וכן השכר עושה אותו להיות הומה ובבהמות נדמה ומלת לץ אינה סמוכה למלת היין וכן ג"כ מלת הומה אינה סמוכה למלה שכר וכן ג"כ יתבאר בהכתו שהוא סמוך ויר"ל היין הוא מתלוצץ באדם ומפתהו לשתותו וכן השכר הוא הומה על האדם לרדוף אחריו וזה ע"ד מה שנאמר יין ידליקם שהוא מענין כי דלקת אחרי ויר"ל שהוא דולק אחר המורגלים בו לשתותו השכם והערב והשלום ואמר וכל שוגה בו לא יחכם ויר"ל שלא יועילו בו התוכחות והמוסרים

כקציר ואין : מים עמקים עצה בלב־איש ואיש תבונה ידלנה : רב־אדם יקרא איש חסדו ואיש אמונים מי ימצא : מתהלך בתמו צדיק אשרי בניו אחריו : מלך יושב על־כסא־דין

מזרה

תוכחות מוסר

והמוסרים והשפטים הנז' בפסוקים הנז' הקודמים כי הלצים והפתאים אם הוסיפו ברעתם לשגות ביין אוהם כמ"ש למעלה שמע עצה וגו' למען תחכם באחריתך וגם י"ל שהוא מדבר גם עם החכמים ויר"ל לץ היין הומה שכר לשוגים בהם והגם כי חכמים הם לא יחכמו עוד ואבדה מהם חכמתם והוא אומרו דכל שוגה בו לא יחכם עכ"ל ז"ל · ולעד"ן שהיין מתלוצץ באדם לערבב דעתו ושכלו לחשוב מחשבות רעות ולעקם שפתיו לדבר דברים אשר לא כן ולעשות מעשים אשר לא יעשו ואין לך התלוצצות יותר מזה וכן הומה לרדוף אחרי האדם לשתותו ובהמייתו יהמה השותה אותו ויקרא בקול גדול לאדם שאינו מצוי לפניו ויענה למי שאינו קורא אותו ויתנהג בדברי שגעונות וטירוף הדעה והלואי שלא יגיע ליסורין ולמכת מרדות ולהפסד ממון ולזה אמר וכל שוגה בו לא יחכם מלת שוגה היא לשון הווה ר"ל מי שהוא שוגה בו תמיד בלי הפסק בין שתיה לשתיה אלא עד שלא השקיע שמחה של שתיה ראשונה הוא מוסיף ושותה שתיה שניה וכן על זה הדרך עד שנמלא כל ימיו הוא שתוי ואינו שפוי בדעתו ושכלו מבולבל ומעורבב ואין לו ישוב הדעת אדם זה לא יחכם ר"ל אין לו שעת הכושר להתחכמות ולהנהגת השכל אלא כל ימיו הוא מבולבל ומשועמם מכח השתייה שהוא שותה תמיד לכן יזהר אדם כזהר בענין שתיית יין ושכר שלא ישתה אותם בכל עת אלא בזמן הראוי לשתייה ואפי' באותו זמן לא ישתה יותר מדאי אלא כפי השיעור שישיג ממנו תועלת דהיינו לשרות בו את האכילה ולא ישתה ממנו שיעור שיוזק בו גופו ודעתו ושכלו כי רבוי שתיית היין ממנו נמשכים כל התכונות הרעות ועבירות קלות וחמורות ומזיק לגוף ולנפש :

נהם כבפיר אימת מלך וגו' · הרב בעל קב ונקי ז"ל פירש וז"ל ככפיר אשר ינהום כן אימת מלך כאשר מטיל אימה על עמו ומי שגורם שימלא עברה עליו הוא גורם מיתת עצמו וחוטא על עצמו וכתב עליו הרב בה"ש ז"ל וז"ל ויראה שדעתו ז"ל בפירוש מתעברו מענין עברה וזעם והתי"ו היא קשה לפירושו זה ונכון לפרשה מלשון העברה ויר"ל מי שיהיה מתעבר על דעתו הוא חוטא על נפשו עכ"ל ז"ל · ולעד"ן לפרש אותה מלשון עברה כמו שפירש הרב בעל קב ונקי ז"ל אבל אין לפרש מלת מתעברו גורם שימלא עברה שהוא פועל יוצא דלפי זה תיקשי ליה התי"ו אלא הכינוי של מתעברו הוא מתעבר בו ר"ל מי שמתעבר בו המלך חוטא נפשו או נפרש הכינוי מתעבר ממנו שהוא לשון נפעל שהאדם נושא העברה והחמה מן המלך וכפי זה לא תיקשי ליה התי"ו · והכי פירושו נהם ככפיר אימת מלך ומי שמתעבר בו המלך · או נפרש אותה מקבל העברה ממנו הרי הוא מחסר נפשו ממנו ומאבד אותו מן העולם והיה מלת חוטא מלשון חסרון כמו והייתי אני ובני שלמה חטאים שהיא לשון חסרון ומלת חוטא חוזרת אל המלך לכן יתנהג האדם עם המלכות הנהגה בדעת ובהשכל בענין שלא תתכעס עליו המלכות ויסתכן סכנת מות :

כבוד לאיש שבת מריב וגו' · ר"ל האיש הזה שהוא איש גבור חיל כשיהיה לו ריב עם אנשים כבודו הוא לשבית מהריב ואינו משיב לאדם המריב עמו כפי דבריו הקשים אלא שומע ושותק כי כשיענה כסיל כאולתו הגדל הקטטה והמריבה ויבא לידי זלזול יותר ממה שנזדלזל · אבל יש לדייק דלפי זה הוה ליה למימר כבוד לאיש אשר לא יריב ומהו שבת מריב דקאמר לכן לעד"ן שהכוונה היא לומר כשיהיה האיש הזה מריב עם חבירו ורואה שחבירו מגזים בדברי הריב ואומר דברים אשר לא כן יהיה האיש הזה שובת מהריב ולא יענה אותו עוד כי בעניותו אליו יפער פיו לבלי חק בדבר קשה יותר מן הראשון וז"ש שבת מריב ר"ל יהיה שובת מתוך הריב ולא יענה אותו עוד מאמר שדברי חבירו בלי הגבלה ושיעור :

אי נמי יש לפרש שהכוונה היא להזהיר את האיש הזה כשיזדווג לו אדם רע ובליעל ויענה אותו עזות ומחרף ומגדף אותו במיני חירופין וגידופין לכאורה נראה שלעת כזאת אין השתיקה יפה לפי שאם הוא שותק אומרים שומעי אותו החירוף והגידוף בודאי הגמור שיש בו אותם הדברים הרעים שחירף וגידף אותו בהם דאם לא כן לא היה שותק מלענותו ואם כן מזדלזל הוא בשתיקתו אבל כשעונה אותו כאולתו ועונה אותו כפי דבריו הוא מתכבד ואדרבה חבירו נקרא רשע לפי שתחלת פיהו סכלות ואוללות בדברי חירוף וגידוף לזה בא להזהיר ולומר כבוד לאיש כשיהיה שובת ובוטל מלענות על הריב יותר מהכבוד שישיג בעניותו על דברי הריב ואל יחוש מפני חשד שומעי החירוף והגידוף כי האיש הזה נודע וניכר בשמו ובמעשיו וכפי זה תהיה את המ"ם שבמלת מריב מ"ם היתרון אבל כל מי שהוא אויל ומגזים בדברי הריב יתגלה ויתפרסם במלבשותו וברשעתו ותגלה רעתו בקהל :

מחרף עצל לא יחרוש וגו' · ר"ל העצל הזה מסבת הקור שבזמן החורף יתעצל ולא יחרוש ובזמן הקציר הוא שואל מבני אדם שיתנו לו פרנסתו ומזונותיו ואין מי שיתן לו ויהיה מוטל ברעב ומת · ורומז גם כן למי שמתרשל ומתעצל מעבודתו ית' בימי בחרותו ובזמן קצירתו מן העולם הוא שואל ודורש למי שיתן לו צדה לדרכו ממצות וממעשים טובים ואין מי שנותן לו ובא עד קצו ואין עוזר לו :

מים עמוקים עצה בלב איש וגו' · ר"ל כמים העמוקים שצריך להם טורח יתרה לדלות מהם כן היא העצה בלב מי שהוא איש גבור חיל שאין כל אדם יכול להשיגה שכמו המים העמקים שאין כל אדם יכול לדלות מהם אלא מי שהוא חריף ושנון ובעל עצה כן העצה שבלב איש לא יוכל לדלות אותה מלבו ולהבינה אלא מי שהוא איש תבונה ודעת והשכל :

רב אדם יקרא איש חסדו וגו' · הרב בה"ש ז"ל פירש וז"ל שיר"ל שהרוב מבני אדם יקראו ויכריזו ויפרסמו את האיש שעשו עמו חסד ואין זאת דרך הגונה להם למה שיכלימוהו בפני רבים ואולם איש אמונים שיעשה מעשיו לשם שמים בהצנע לכת מי ימצא עכ"ל ז"ל · ולעד"ן כי רוב בני אדם כל אחד יקרא בעת צרתו לאיש שעשה עמו חסד אולי יהיה לו לעזרה בעת צרה ולא יהיה כפוי טובת החסד שעשה עמו ויצטער לצערו ולא ימצא בעת צרתו אפי' איש חסדו אלא צועק ואינו נענה ואיש אמונים שאינו כפוי טובה שעשה לו חבירו ומצטער לצערו ובכל צרתו לו צר מי ימצא ר"ל שרחוקה היא מציאת איש אמונים :

אי נמי יש לפרש רב אדם יקרא איש חסדו וגו' ר"ל רוב בני אדם קורא אותם האיש הצריך בעלי חסדו ודן אותם לכף זכות במחשבתו שעושים עמו חסד ואחר שהולך אצלם ומתחנן להם שיעשו עמו תורת חסד לא ימלאו שאלתו ויחזירוהו ריקם מלפניהם ואיש אמונים שעושה החסד למי ששואל אותו מי ימצא ר"ל שרחוקה היא מציאותו והאיש הזה טעה בדעתו בחשבו שרוב בני

אדם

מזרה בעיניו כל־רע: מי־יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי: אבן ואבן איפה ואיפה תועבת יהוה גם־שניהם: גם במעלליו יתנכר־נער אם־זך ואם־ישר פעלו: אזן שמעת ועין ראה יהוה

תוכחות מוסר

אדם ראוים לעשות חסד אלא אחד מני אלף וכן הוא שיעור הכתוב רוב בני אדם יקרא אותם איש חסדו וסובר שיעשו עמו חסד ואינו מוצא מי שיעשה עמו חסד ואיש אמונים שיעשה חסד מי ימצא:

מתהלך בתמו צדיק · ר"ל מי שמתהלך בתמימות דהיינו במעשה המצות שעושה אותם בשלמות המעשה ובשלמות הכוונה וכן גם כן במשאו ובמתנו ובהתחברותו עם בני אדם הולך בתמימות בלי שום מרמה ותחבולה וכן הולך בתמימות בדרכיו ית' ואינו מהרהר אחר מדותיו אלא על טוב ועל רע משבח להקב"ה ומצדיק עליו דינו ית' שכל זה בכלל במלת תמימות ומי שמתהלך ומנהיג את עצמו בכל דרכי התמימות הנזכרים זהו הנקרא צדיק אבל יש לדייק מאחר שמתנהג על פי המדות הנזכרים למה תלה האושר בבניו ולא בו והיה לו לומר מתהלך בתמו אשריו ויש לומר מאחר שקרא אותו צדיק לא הוצרך לומר אשריו שבודאי הגמור שיש לו אושר ולכן אשרי בניו אחריו לפי שלמדים ממדותיו ומהנהגותיו הישרות והתמימות · אך קשה מאי אחריו דקאמר וכי אין להם אושר אלא אחריו דהיינו שלא בפניו לכן נרא' לי דהכי פירושו אשרי בניו הנמשכים אחר דעותיו ואחר מדותיו:

אי כמו יש לפרש אשרי במה שמתייחסים אחריו ומתעטרים בו ונעזרים בזכותו אך קשה דמלת אשרי על הרוב אינה נאמרת אלא על אושר הנפשיי וא"כ מאי אחריו דקאמר דמשמע שהאושר הזה ישיגוהו בעודם בחיים לאחר פטירת אביהם מן העולם לכן לע"ד נראה שבעוד הצדיק בחיים אע"פ שבניו למדין ממנו ומתנהגים על פי מדותיו מכל מקום אינם מדקדקים במעשיהם כאביהם לפי שהם מסתופפים בצלו וסומכים על דקדוק מעשיו במה שהם טפלים לגבי דידיה ואינן נחשבים לפניו כלום אבל לאחר פטירתו מן העולם צריכים לדקדק במעשיהם כמוהו כדי למלאת את מקומו לגמרי שזה בשום א"כ אחר פטירת הצדיק בניו משיגים שלמות אביהם כדי שיהיו מפורסמים ביושר ובכושר ובכל מילי מעליותא וממלאים מקום אביהם בשלמות וז"ש אשרי בניו אחריו ר"ל אשרי בניו שיזכו לאושר הנפשיי בעולם הבא במה שישיגו הכלית השלמות אחר פטירת אביהם כמו שאמרנו · ושמא יערים האדם ומראה לבריות שהוא הולך בתמימות כדי שיכבדוהו ויבטחו בו ויפקידו אצלו ממונם וסודם ולבו מלא מרמות ותוך לכן סמך לכתוב הקודם ואמר מלך יושב על כסא דין מזרה בעיניו כל רע · ושיעור הכתוב הוא הפוך כאלו אמר מזרה כל רע בעיניו ר"ל ה"ית הוא בוחן לבות וכליות והוא מגלה ומפרסם כל מה שהוא רע בעיניו ולא בעיני בני אדם ומגלה קלונו לרבים כמו האדם שהוא מזרה ושופך איזה דבר על פני האדמה כן הקב"ה מכריז עליו ומפרסם מעשיו · כי מי יכול לומר לפניו ית' זכיתי לבי טהרתי מחטאתי והוא לא כן ידבר ומעלים ממנו ית' שקרי סתריו והלא תופש לב בוחן כליות ידע מה בחשוכא א"כ מי שהוא מורה טלפים כחזיר ואומר ראו שאני טהור הקב"ה מגלה מצפון לבבו ומפרסמו לרבים:

אי כמו אפשר לפרש מי יאמר זכיתי לבי וגו' הכוונה היא כי יצר הרע הסתתו ופתויו חזקים עד מאד שאפי' במעשים הטובים שיעשה האדם הוא מטיל בהם דופי ופגם בכוונות חיצוניות כמ"ש אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא · ואני מפרש בו כמה שאני מדקדק שהיה לו לומר אין צדיק בארץ אשר לא יחטא ותו לא ומאי קאמר אשר יעשה טוב אלא הכוונה אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא באותו הטוב או מהעדר שלמות הכוונה או מהעדר שלמות המעשה ולז"א מי הוא זה ואיזה הוא שיכול לומר זכיתי לבי במעשה המצות וקיימתי אותם לשם פועלן בלי כוונה שנית וכן מי יכול לומר שעשה תשובה מעלייתא על מעשיו הרעים עד שנטהר מחטאתו לגמרי ולא נשאר בו רושם החטא כלל כי היצה"ר לא זז מלערבב מעשה ידי אדם אפי' במעשי' הטובים שעושה ולכן אמר מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי כי האומר דבר זה על פי האמת רחוק רחוק מי ימצאנו:

אבן ואבן איפה ואיפה וגו' · פירש הרב בעל קב ונקי וז"ל מי שהיו לו שתי משקלות מלא וחסר לקנות במלא ולמכור בחסר תועבת ה' גם שניהם ואמר גם לרמוז כי לא הגונב והגוזל בלבד הם תועבה אליו ית' כי גם אלו תועבה עכ"ל · וכתב עליו הרב כמ"ש ז"ל וז"ל ולד"ן שהדבר הזה לקנות במלא ולמכור בחסר הוא תועבה יותר מהגנבה לפי שיש בזה גנבת ממון וגנבת דעת ולא יבא על הנכון הגם דקאמר קרא ועוד קשה לן מאי קמ"ל שהע"ה בפסוק זה והלא תורה צוותה ואומרת לא יהיה לך בכיסך וגו' וי"ל שדברי שהע"ה באו לפרש דברי תורה ולהעמידם על אמתותם ולהודיענו שמה שאמרה תורה לא יהיה לך בכיסך וגו' שאין הכונה לומר שלא למכור בקטנה ולקנות בגדולה אלא הכונה לומר שלא יהיו לך בכיסך אבן ואבן בשום אופן בעולם אפי' שלא תהיה בהם הכוונה לשם איסור בעולם רק עשאם להשתמש בהם בשניהם יחד בהיתר ולא באיסור וכדרך משל עשה ליטרא אחת חסרה אוקייא אחת ועשה אחרת יתרה אוקייא אחת וכוונתו בזה כשימכור או לקנות שני ליטראות שישקול בשניהם יחד שאין בזה חסרון ולא יתרון לא למוכר ולא לקונה לזה אמר תועבת ה' גם שניהם שיר"ל שהתועבה הם אליו ית' גם להשתמש בשניהם יחד על הדרך האמור ואין צריך לומר לקנות בגדולה ולמכור בקטנה עכ"ל ז"ל · ומוהר"ם אלשיך ז"ל כתב וז"ל אם אומרו שניהם הם האבן והאיפה מי לא ידע כי שניהם תועבה ואם הוא על אבן ואבן ואבן והספק בשני האיפות לא יכנר אם אחת מהאבנים שלמה והאחת חסרה ולמה יתועבו שניהם ואם האחת יתרה ממשקלה והאחת חסרה מי ישמיענו שיתועבו גם שניהם כי הלא זו רעה לקונה וזו למוכר ולבאורה יאמר שאם יש אבן שלמה להראות לקונה ואבן חסרה לשקול אחרי כן השלמה תועבה שמסייעת לרמות והספק באיפה ואיפה והכונה יאמר כי אם הקונה יש לו בכיסו אבן ואבן לשקול המטבעו' שלמה וחסרה ומרמה את המוכר בחסרה והמוכר יש לו איפה ואיפה לרמות את הקונה בחסרה באופן שיצא אונאת המוכר באונאת הקונה כי גם שהכוונה שניהם לרמות לא בהאנה אחד מהם לפי האמת אעפ"כ תועבת ה' גם שניהם עכ"ל ז"ל · ולעד"ן כי איפה ואיפה אע"פ שאחת גדולה ואחת קטנה אפשר שיהיו שניהם שוים במדה כגון שהגדולה מודד בה במדה מחוקה והקטנה במדה גדושה והמדה שוה ואם מוכר בקטנה הגדושה אינו ניכר החסרון שבה כל כך לפי שגודש אותה ואינו גודש אותה כהלכתה אבל המדה הגדולה המחוקה ניכר בה החסרון אפי' בכל שהוא שכל שלא נתמלאת המדה עד פיה ניכר חסרונה ולכן אינו נכון לקנות במדה הגדול' המחוקה ולמכור במדה הקטנה הגדושה אע"פ שאיהם שוים במדה שהגדולה ניכר חסרונה והקטנה אינו

ניכר

יְהוָה עָשָׂה גַם־שְׁנֵיהֶם׃ אַל־תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן־תִּוָּרֵשׁ פְּקַח עֵינֶיךָ שְׂבַע־לָחֶם׃ רַע רַע יֹאמַר הַקּוֹנֶה וְאֹזֵל לוֹ אָז יִתְהַלָּל׃ יֵשׁ זָהָב וְרָב־פְּנִינִים וּכְלִי יְקָר שִׂפְתֵי־דָעַת׃ לְקַח־בִּגְדוֹ כִּי־עָרַב זר

תוכחות מוסר

כיכר כל כך הסרוכה וז"ש אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם ר"ל אפי' איפה קטנה גדושה כמדת הגדולה המחוקה היא תועבת ה' כאבן החסרה וכפי זה תתישב מלת גם · ומלת שניהם חוזרת אל האבן החסרה ואל האיפה הקטנה הגדושה שכיון שהיא שוה למדת הגדולה שייך לומר עליה לשון גם :

גם במעלליו יתנכר נער וגו' · ר"ל אע"פ שאין ראוי לדקדק במעשה הנער אם טוב ואם רע לפי שעדין לא נתחזק שכלו להבחין בין טוב לרע אעפ"כ ההנהגה שמנהיג עצמו בנערותו היא מורה על הנהגתו בימי בחרותו וגדולתו וז"ש גם במעלליו יתנכר נער אם זך וישר פעלו אם לאו שאם הנהגתו בימי נערותו היא ישרה כן יתנהג לעתיד ואם היא בהפך כן יתנהג לעתיד · ושיעור הכתוב היא כאלו אמר גם נער יתנכר במעלליו אם זך ואם ישר פעלו :

אי נמי אפשר לפרש במה שהדייק אומרו יתנכר נער ולא אמר יוכר נער לפי שאם היה הנער מתנהג בפחזות ובמעשה ילדות אין להתפלא בזה כי זה דרכו כהל לו אבל אם היה מתנהג בימי הנערות בהנהגת מי שהוא גדול דבר זה הוא חוץ מהטבע וז"ש גם במעלליו וגו' ר"ל יתנכר נער זה ויצא מתורת הנערות ונעשה כאיש נכרי שאינו נער אם היה זך וישר פעלו לפי שדבר זה שיהיה נער זך וישר פעלו בימי נערותו הוא דבר היוצא חוץ מן הטבע ולכן יתנכר נער ונעשה כאיש אחר נכרי כשיהיה זך וישר פעלו :

אזן שומעת ועין רואה וגו' · הכוונה היא לפי שחושים אלו הם חושים דקים מכל החושים והתנועו' שבאדם ולפעמים האדם יחטא ואשם בהם כגון שירצה לראות מה שאינו ראוי והגון לראות וישמיע לאזניו מה שאין ראוי לשמוע לזה אמר אזן שהיא שומעת מה שאין ראוי לשמוע ועין שהיא רואה מה שאין ראוי לראות וסובר האדם החוטא בהם כיון שאין בהם שום תנועה לא תנועת פועל ולא תנועת דבור אין מי שמרגיש בראייתו ובשמיעתו מה שאין ראוי לשמוע ומה שאינו ראוי לראות לכן אמר ה' עשה גם שניהם ר"ל אל תאמר שאין הקב"ה מרגיש בתשמיש חושים אלו מחמת דקותן ואינו מרגיש אלא בתנועות גדולות שהם הפועל והדבור שהרי ה' עשה גם שניהם ר"ל כמו שברא שאר חושים שתנועתם נרגשת אפי' לבני אדם כן ג"כ הוא ברא ועשה חוש השמע וחוש הראות שהם דקים וכיון שהוא ברא אותם הוא מרגיש כשאתה משתמש בהם במקום שאינו ראוי והגון ומעניש על זה כמ"ש הנוטע אוזן הלא ישמע אם יוצר עין הלא יביט לכן השמר לך ושמור נפשך שלא תחטא בהם כי הקב"ה מרגיש בהשתמשך בהם שלא כהוגן :

אל תאהב שינה פן תורש וגו' · ר"ל אפי' אם היה לך ממון צריך אתה להתעסק במלאכה או בסחורה ומשא ומתן כדי שיתמיד לך ממונך ואל תהיה מתגרה בשינה תמיד בסבת בטחונך על ממונך כי במנהג הרע הזה אתה קרוב להפסד פן תורש ויהיה ממונך נאכל ממך בהתמדת הוצאת צרכי ביתך ואין אתה מכניס כלום מאחר שאין אתה מתעסק בשום עסק כלל כדי להשתכר ולהרויח ועוד מפני שאתה מוציא ואינך מכניס צריך אתה לצמצם על עצמך בלחם צר ומים לחץ כדי שלא יבא בלי קרנא במעט מהזמן ולכן פקח עיני שכלך והתבונן בתכליתך והתעסק במלאכה או בסחורה כדי להרויח ולהשתכר ואז אינך צריך לצמצם במזונותיך אלא תשבור לחם אכול ושבוע והותר ברוח ולא בצמצום ומה שאמר שבע לחם אין פירושו כאן פת אלא כל סעודה הכוללת מיני מאכלים שונים נקראת בשם לחם כמו שפירש רש"י ז"ל בפירוש החומש כל סעודה קרויה לחם כמו עבד לחם רב :

אי נמי אפשר לפרש שהכוונה היא להזהיר האדם על עסק התורה שצריך האדם להצטער ולנדד שינה מעיניו ולעסוק בתורה כמ"ש לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה ומ"ש אל תאהב שינה פן תהיה רש מן התורה אלא פקח עיניך שהם עיני שכלך והתבונן כי היא חייך ואורך ימיך בעה"ז ובעה"ב ותהיה שבע מלחמה של תורה שנקראת לחם כמ"ש לכו לחמו בלחמי וגו' :

רע רע יאמר הקונה וגו' · כפי הפירוש הראשון יתפרש כן הכתוב לפי שהזהיר שצריך האדם להתעסק במלאכה או בסחורה לכן הזהיר אותו איך יתנהג במשא ומתן כדי שישכים וירויח ולכן אמר רע רע יאמר הקונה ר"ל שדרכו של קונה לפרט כל רעותא שבאותו מקח ולגנותו בעיני המוכר כדי למכור לו בזול וכשיהיה נגמר המקח וקנה אותו הקונה והולך לו אז יתהלל באותו המקח ומספר הטובות שבו וכזה הוא מרויח ביותר :

אי נמי יש לפרש אז יתהלל המוכר שמכר מקח רע בדמים יקרים ומסבת העדר בקיאותו בטיב משא ומתן נכנסו באזניו דברי הקונה שאומר רע רע וסובר שנתאנה הקונה ולא ידע כי הקונה מרויח ביותר באותו המקח :

אי נמי יש לפרש רע רע יאמר הקונה ואזל לו ואינו קונה באמרו שאין אותו המקח שוה כל כך או שאינו שוה כלום כדי לרמות את המוכר למכור לו בזול ואז המוכר קורא אותו לחזור אליו במה שנכנסו באזניו דברי הקונה ומוכר לו בזול שכן דרך הסוחרים הבקיאים בטיב משא ומתן להראות שאין להם עסק באותו המקח והולכים להם מאצל המוכר ואינם קונים כדי שימכור להם המוכר בזול · וכפי הפירוש השני יתפרש הכתוב כן כי הקונה דברי תורה מעיקרא יקשה עליו קנייתם מפני שכל התחלות קשות ולכן הוא מתרחק מהתעסק בה הרחקה גמורה וכופל דבריו בהרחקתו ממנה ואומר רע רע כי הדבר קשה ממנו ואחר כך כשהולך לו להתעסק בה ותערב לחכו מתיקותה אז מתהלל ומתפאר בעסקו בה :

אי נמי כשהולך לו להתעסק בה ולשקוד על דלתותיה יום יום אז יתהלל מפני אחרים שיהללוהו וישבחוהו על עסקו ושקידתו בה ובראותו הקונה הזה שמהללים ומפארים אותו על שקידתו אליה חבה יתרה נודעת לו בה ויהיה תמיד עסקו בה ולא יפרד ממנה :

יש זהב ורב פנינים וגו' · ר"ל שהזהב ורב פנינים הנאתם פחותה ומעוטה מהנאת' שפתי דעת מפני שהזהב ורב פנינים דרכם לטמון אותם בחדרי חדרים שלא תשלוט בהם עין רואה והפארתם לשבת בית אבל שפתי דעת מתוך שאדם מדבר דברים שהם ישרים ונכוחים למבין ואומר אותם בלשון נח ומקובלת שלוה אמר שפתי דעת ולא אמר וכלי יקר דעת לומ' שהדברים מצד עצמם הם נכונים ואמתיים ומיוסדי' על אדני הדעת והשכל ומצד שאומר אותם בשפתיו בנחת לשונו עד שיהיו ערבים ומתוקים מדבש ונופת צופים על שומעיהם מפאת המדבר ומפאת הדבור עצמו בזה תגלה ותראה חכמתו ודעתו הישרה והנכונה ואז מתנהגים

זָר וּבְעַד נָכְרִים חַבְלֵהוּ׃ עָרֵב לָאִישׁ לֶחֶם שָׁקֶר וְאַחַר יִמָּלֵא־פִיהוּ חָצָץ׃ מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה
תִכּוֹן וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה׃ גּוֹלֶה־סּוֹד הוֹלֵךְ רָכִיל וּלְפֹתֶה שְׂפָתָיו לֹא תִתְעָרָב׃ מְקַלֵּל
אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעַךְ נֵרוֹ בְּאִישׁוֹן חֹשֶׁךְ׃ נַחֲלָה מְבֹחֶלֶת בָּרִאשֹׁנָה וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ׃ אַל־
תֹּאמַר אֲשַׁלְּמָה־רָע קַוֵּה לַיהוָה וְיֹשַׁע לָךְ׃ תּוֹעֲבַת יְהוָה אֶבֶן וָאָבֶן וּמֹאזְנֵי מִרְמָה לֹא־טוֹב׃

נכריה ק׳ באשון ק׳ והוא״ו שורק מבהלת ק׳ מיהוה

תוכחות מוסר

כו ככי אדם ככבוד גדול ומעלה יתרה ולזה שפתי דעת אינם דומים לזהב ופנינים הנעלמים מן העין ואינם דומים אלא לכלי יקר שאדם משתמש בהם ולבושין שאז בני אדם מכבדים אותו בעבורם ובוהגים בו כבוד כי כבוד אדם לבושו כיון שמלבושיו נראים לעין כל וז״ש יש זהב ורב פנינים ואינם דומים לשפתי דעת כיון שאין נראים לעין כל אבל שפתי דעת דומים לכלי יקר הנגלוים לעין כל וז״ש וכלי יקר שפתי דעת ר״ל שהכלי יקר דומים להם שפתי דעת:

אי כמו יש לפרש בשפתי דעת קונה אדם כל טוב שבעולם זהב ופנינים וכלי יקר וז״ש יש זהב ורב פנינים וכלי יקר שפתי דעת ר״ל שכל החפצים והסגולות הנז׳ נקנים לאדם שהוא בעל שפתי דעת שבדעתו ומתיקות שפתיו זוכה לקנותם וחסר בי״ת וכאלו אמר בשפתי דעת:

לקח בגדו כי ערב זר וגו׳ · הנה אוזר ומזהיר את האדם לבל יפול ברשת הערבנות ואמר לקח לשון צווי שמצוה לבעל דינו ואומר לו ליקח בגדו מעליו והפשיטהו והניחהו ערום בלי לבוש לפי שהכניס את עצמו בערבנות לערוב זר אבל אם הערבות בשביל נכרים מאחר שהוא אשה ראוי לחוס על הערב שלא ליטול בגדו לגמרי אלא יטול אותו בתורת משכון עד שיפרע לפי שהאשה תשושת כח וראוי לרחם עליה יותר מן האיש לפיכך מי שנכנס בעדה ערב אין לו פשע כפשע ערבנות האיש וכל כך החמיר על הערב לפי שהכניס עצמו בערבנות זר ונכריה שאינו מכיר בהם ויודע מה טיבם אם נאמנים לפרוע חובם אם לאו או אם יש להם ממה לפרוע חובם אם לאו:

ערב לאיש לחם שקר וגו׳ · ר״ל האיש שאינו אוכל לחמו על פי היושר והכשר אלא על פי שקר ומרמה שמשקר בבני אדם ומרמה אותם אותו הלחם ערב ומתוק לחכו לפי שהוא נכונים ומתקו ולחם סתרים שבא לו על ידי הסתרת תחבולותיו ושקריו ינעם אותו הלחם ואחר שמרגישים בני אדם בתעתועיו ושקריו שוב אינו יכול לרמות אותם ומתרחקים ממנו ומחברתו ואינם מתערבים עמו ויהיה נוטל ברעב וימלא פיהו חצץ:

מחשבות בעצה תכון וגו׳ · ר״ל מי שהוא מתייעץ על עצה אחת ורוצה שתעלה בידו צריך לחשב מחשבות על הדברים המפסידין אותה לתקן אותם ולגדור פרצותם ואז תתקיים בידו העצה אבל אם לא העלה על דעתו דברים המפסידים אותה כדי לתקנם לא תעלה בידו וז״ש מחשבות בעצה תכון ר״ל אם היו מחשבות באותה עצה לתקן מפסידים תכון אותה עצה ואם לאו לא תכון · וכן המלחמה צריך לה תחבולות שלא ירגישו בהם אנשי המלחמה הערוכה כנגד אנשי המלחמה שכנגדה וז״ש ובתחבולות עשה מלחמה:

גולה סוד הולך רכיל וגו׳ · ר״ל מי שהוא מגלה סוד חבירו שלוהו והזהירו שלא לגלותו בודאי שהוא חשוד גם כן להיות הולך רכיל ועובר על דברי התורה שהזהירה לא תלך רכיל בעמך:

אי כמי מי שהוא מגלה סוד חבירו נקרא ממש הולך רכיל דזיל בתר טעמא למה הזהירה התורה על הרכילות מפני שמי שהוא מקבל דברי הרכילות הוא מזיק לאדם שאמר אותם הדברים שהגיעו לו על ידי הרכיל וגם כן כשמגלה סוד חבירו הרי הוא מזיקו כמה שגלה סודו לפיכך מגלה סוד נקרא הולך רכיל ולכן הוא מזהיר ואומר ולפותה שפתיו לא תתערב ר״ל מי שמרחיב בשפתיו ומדבר הרבה ואינו יכול לחסום פיו ולשונו מלדבר ולגלות סוד חבירו אל תתערב עמו כי יגיע לך ממנו היזק גדול · ופירוש ולפותה מלשון הרחבה כלשון תרגום כי תרגום אמה רחבו אמה פותיה:

מקלל אביו ואמו וגו׳ · ר״ל מי שמקלל אביו ואמו ידעך נרו במקום חשוך שאין בו נר אחר להדליק נרו ממנו וז״ש באישון חשך ר״ל בעיקר החשך שאין בו נר אחר כלל אלא הוא ובשידעך נרו לא תמצא ידו להדליקו עוד והכוונה היא שמי שהוא מקלל אביו ואמו בשיענישהו הקב״ה על זה אין תרופה למכתו ולענשו:

נחלה מבוהלת וגו׳ · מהר״ם אלשיך פירש וז״ל כי אין טוב לגבר בעושר אלא הבא אליו קו לקו בהדרגה כי הנחלה מבוהלת בראשונה שראשיתה בפתאומיות וזהו מבהלת כד״א ויבהל את המרוקיה ואין בה סימן ברכה כי אחריתה לא תבורך עכ״ל ז״ל וכפי פירושו ז״ל הוא מפסיק בין מלת נחלה ובין מלת מבהלת ואומר שהם נחלה היא מבהלת שבאה פתאום ולכן ואחריתה לא תבורך והנה לפי דבריו מתישבת אות הוא״ו שבמלת ואחריתה אבל הענין הוא קשה דלמה כל נחלה לא תבורך אחריתה הרי אנו רואים בחוש הראות שכמה נחלות מתברכות ומתקיימות ביד היורשים להם ולזרעם אחריהם ועוד מאי בראשונה דקאמר דכפי דבריו לא היה לו לומר אלא נחלה מבהלת ותו לא · לכן לעד״ן שמלת נחלה היא דבקה עם מבהלת ומלת מבהלת היא הבדל ולא ביאור והכוונה היא שאם היתה הנחלה ממון רב שבני אדם נבהלים ומשתוממים על הממון הרב שנכנס ליד היורש וז״ש בראשונה ר״ל באותה שעה שמת המוריש ונפלה הנחלה ליד היורש בני אדם נבהלים לרוב הממון שנפל ליד היורש משא״כ בשאר נחלות שאינן בממון רב שאינן נבהלים עליהם בראשונה כשנפלו ליד היורשים ופירוש מבהלת הוא מלשון בהלה וז״ש נחלה מבהלת וגו׳ ר״ל הנחלה שהיא מבהלת שנבהלים בני אדם עליה אחריתה לא תבורך מפני שבכל מקום שנתנו בו ישראל עיניהם או מיתה או עוני ואות הוא״ו שבמלת ואחריתה היא כפ״א רפה כלשון ישמעאל:

אל תאמר אשלמה רע וגו׳ · קשיא לי לא הוה ליה למימר אלא אל תשלם רע ועוד דסוף הפסוק אינו מקביל לראשו דקאמר ויושע לך ועוד הוה ליה למימר קוה אל ה׳ להושיע לך לכן לעד״ן שהכתוב מדבר באדם שנעלב מחבירו הן באונאת ממון הן באונאת דברים ואין לו כח ויכולת לגמול לחבירו כרעתו אבל הוא נוטר איבה בלבו עד אשר תמצא ידו כח ואיילות להשיב לו גמולו ולזה אמר אל תאמר אשלמה רע וגו׳ ר״ל אני יודע שאם יש כח בידך לשלם לו גמולו בזמן עצמו שעשה לך רעה בודאי שתשתדל בכל עוז להשיב לו גמולו בראשו אבל כשאין אתה יכול לו אל תהלה בכחך וזרועך לומר אשלם לו רעה לעתיד כי כיון שאתה חולה הכח והיכולת בידך אין הקב״ה מסכים על ידך לנקום נקמתך ממנו לכן אל תאמר כן אלא קוה לה׳ שיענישנו כפי הרעה שעשה לך ואל

מיהוה מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו: מוקש אדם ילע קדש ואחר נדרים לבקר: מזרה רשעים מלך חכם וישב עליהם אופן: נר יהוה נשמת אדם חפש כל חדרי בטן: חסד ואמת יצרו מלך וסעד בחסד כסאו: תפארת בחורים כחם והדר זקנים שיבה:

כא חברות

תוכחות מוסר

תסמוך על עצמך לומר שאתה יכול להענישו ובשכר זה בודאי שהקב"ה משלם לעושה הרעה כרעתו ולא זו בלבד אלא ויושע לך מהרעה שעשה לך דהיינו מענישו ומרחיק מעליך נזקו :

תועבת ה' אבן ואבן וגו' · קשה לי מאי שנא אבן ואבן ממאזני מרמה שהרמאות היא במאזנים ולא באבני המשקל הצד השוה שבהם הוא לעשות תחבולה לרמות בני אדם לגנוב להם וא"כ מאי שנא באבן ואבן דקאמר תועבת ה' ובמאזני מרמה אמר לא טוב דמשמע דאינם תועבת ה' אלא לא טוב הדבר ואינם רע כל כך לכן לענ"ד לומר שהכתוב ענין אחד הוא ולא שני ענינים והכי פירושו שהאדם העושה אבן ואבן ומאזני מרמה הכוונה היא כדי שירויח ביותר ויאסף ממון הרבה וימלא ביתו מכל טוב לזה אמר תועבת ה' אבן ואבן ומאזני מרמה ומה שאמר תועבת ה' חוזר אל שניהם ומאחר ששניהם תועב' ה' העושה אותם לא יצליח בהם ולא ידבק בידו מאומה מן החרם וז"ש לא טוב ר"ל לא ישאר בידו אותו הטוב שקבץ על ידי אבן ואבן ומאזני מרמה אלא התעיף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים מאחר שקבצם במרמה ועולה :

מה' מצעדי גבר · ר"ל שכל הנהגת האדם ודרכיו בין במשאו ומתנו ובדרכי עצמו בין במילי דשמיא כלם בגזרת הקב"ה וחפצו ורצונו לפי שהאדם מתנהג בעניני' ושומר אותם מן הניזק והנפסד בענין שיעלו בידו כחפצו ורצונו ואינו מצליח בהם ותופר עצתו ותתקלקל מחשבתו בגזרת הקב"ה ויש דברים שעושה אותם האדם בלי הרהור ומחשבה אלא בדרך שגיאה ומתחרט על עשייתם ויהיה תכליתם טוב וישר בגזרתו יתברך וז"ש מה' מצעדי גבר שכל תנועותיו הם על פי גזרתו ית' :

ואדם מה יבין דרכו · ר"ל שהאדם אינו מבין הענין שיוצא מדרכו כי לפעמים הוא מבין שנמשך לו הטוב מדרכו ונמשך רע ולפעמים הוא סובר שנמשך רע ואינו נמשך אלא טוב :

אי נמי אפשר לפרש מה' מצעדי גבר ר"ל שהקב"ה הורה לאדם באיזה דרך ידרוך ויצעד שהיא התורה שהיא מאירת עינים ומדריכה את האדם בדרך ישכן אור וממנה יוכל האדם לדרוך במעגלי יושר שהם לתועלתו ולהצלתו ולטובתו אלא שיצרו מתגבר עליו ומוליכו בדרך לא טוב וכפי זה פירוש מלת מה כמו מה רב טובך וגו' ר"ל שיוכל להבין דרכו ממנה איך ינהיג את עצמו ובדרכים ירוץ ולא יכשל ומקרבתו אל הטוב ומרחיקתו מן הרע לולא שיצרו תוקפו :

מוקש אדם ילע קדש וגו' · ר"ל מוקש ומכשול האדם כשמקלקל ומחלל את הקדש דהיינו שעובר על דברי התורה ומה היא תקנתו ואחר נדרים לבקר ר"ל יהיה גודר את עצמו מן העבירות בנדרים שיאסור את עצמו באיזה דבר אם הוא חוזר לסורו ועובר על דברי תורה ומ"ש לבקר הכוונה היא שמבקר בנדרים איזה הוא בגדר שאינו (שהוא כנ"ל) יכול לעמוד בו ויאסור עצמו בו ע"ד נשבעתי ואקיימה וגו' :

מזרה רשעים מלך חכם וגו' · ר"ל כשנועדו סיעת חויבין לעשות רשע ולשלול ולגזול את הבריות והמלך אינו יכול להם להשפילם ולהפילם מפני רבויים והתקבצותם ואז מי שהוא מלך חכם וחריף מזרה אותם אחד הנה ואחד הנה ומפזר אותם במקומות רבים כדי שלא יתחברו זה עם זה ומתייעצים בעצות רעות ואחר שמפזר אותם ומפריד אותם זה מזה אח"כ הוא משיב עליהם אופן ר"ל ישית אותם כגלגל של מים שהכלים המלאי' מים העולים בגלגל אינם עולים בבת אחת אלא עולים אחד אחד כן עושה לרשעים אחר שמפזר אותם הוא חוזר ומלקט אותם אחד אחד וראשון ראשון מסתלק ונאבד מן העולם עד שמבער ומכלה את כולם מן העולם · וזה שאמרנו הוא ברשעים המפורסמים ברשע שמכירים אותם בני אדם אבל בני אדם שהם רשעים ואינם מפורסמים ברשע ולבם מלא מרמות ותוך ומורים טלפים כחזיר בסימני טהרה הנה הקב"ה חוקר לב ובוחן כליות לתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליו וז"ש נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן ר"ל שנשמתו של אדם היא כמו נר שהוא מאיר וחופש כל חדרי בטנו של אדם ומעידה עליו על כל פרטי מעשיו ומחשבתו הרעים והקב"ה מענישו עונש הראוי לו :

חסד ואמת יצרו מלך וגו' · יש לדקדק בו למה אין נוצרים חסד ואמת אלא למלך ולא לכל אדם העושה חסד ורודף אחר האמת ושונא דברי שקר ותעתועים ועוד למה לא יהיה סעד וסמך לכסאו אלא במדת החסד ולא במדת האמת ועוד למה הקדים חסד לאמת הרי אין אדם קונה מדת החסד אלא אחר מדת האמת אע"ג דכתיב בהקב"ה ורב חסד ואמת לא דמי להכא דשאני התם שבא להודיענו שהקב"ה ארך אפים ורב חסד ואמת שמאריך אפים לעוברי רצונו ועושה עמהם חסד כדי שיחזרו בתשובה ואחר כך מתנהג עמהם במדת האמת להענישם אבל האדם אינו קונה מדת החסד אלא אחר מדת האמת · ולענ"ד דהכי פירושו שהכוונה היא להודיענו שאין ראוי למלך להתנהג בדינו לא במדת החסד לבדה ולא במדת האמת לבדה שאם מתנהג במדת החסד לבדה אין קיום לעולם לפי שאז איש כל הישר בעיניו יעשה ומורא לא יעלה על ראשו מהעונש לפי שהוא סמוך ומובטח שהמלך מתנהג בחסידות ואינו מענישו ואם מתנהג במדת הדין לבדה ויקוב הדין את ההר אין קיום לעולם ג"כ לפי שבני אדם אינם שוים ולא כל העתים שוים ולפעמים ישתנה הדין כפי הנושא וכפי הזמן כמ"ש עת לעשות לה' הפרו תורתך ולזה אמר חסד ואמת יצרו מלך ר"ל שאם המלך מתנהג בדינו בחסד ואמת שניהם כאחד ולא יחזיק באחת מהם לבדה הנה שתי מדות אלו כאחד יצרו מלך ויחיה ויאריך ימים ששתי מדות אלו נוצרים ושומרים אותו כמו שמצינו בהקב"ה כשברא העולם עלה בדעתו לבראו במדת הדין וראה שאין העולם מתקיים ושתף מדת רחמים עם מדת הדין וברא את העולם כמ"ש ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים אם כן אין העולם מתקיים אלא על ידי שניהם כאחד וכן המלך כשמתנהג בשתיהם כאחד הוא מקיים העולם ובסבת קיום העולם מתקיים גם הוא ומתקיים בו מקרא שכתוב ימים על ימי מלך תוסיף ומ"ש וסעד בחסד כסאו ר"ל במדת החסד שעושה עם העניים האומללים והאביונים הנצרכים הוא עושה סעד וסמך לכסאו שתתקיים מלכותו בידו ולא יקחו זרים את כבודו ותכון מלכותו כמ"ש דניאל לנבוכדנצר חטאך בצדקה פרוק ועוויתך במחן עניין ולכן אמר מלת בחסד בפת"ח תחת הבי"ת לרמוז אל החסד הידוע שהיא גמילות חסדים ולא כפירוש חסד דרושים דקרא שפירושו והרבות שמוותר ומחליש

כח

כא חבורות פצע תמריק ברע ומכות חדרי-בטן: פלגי-מים לב-מלך ביד-יהוה על-כל-
אשר יחפץ יטנו: כל-דרך איש ישר בעיניו ותכן לבות יהוה: עשה צדקה
ומשפט נבחר ליהוה מזבח: רום-עינים ורחב-לב נר רשעים חטאת: מחשבות חרוץ אך-

תמרוק ק' — למותר

תוכחות מוסר

כח הדין ובזה יתיישבו כל הדקדוקים הנזכרים לעיל וביאור כמו מה שהקדים מלת חסד למלת אמת כמו שהקדים הכתוב מדת רחמים למדת הדין ואמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים · ולכן שהודיע שקיום המלך והתמדת מלכותו הוא תלוי בעשותו חסד ואמת כמו שאמרנו סמך לו ואמר תפארת בחורים כחם וגו' לפי שהכח העיקרי הניתן באדם הוא כח השכל והוא שנקרא כחו בייחוד אבל כח יצה"ר הנכנס באדם להמשיכו אל תאוות הגשמיות נקרא כח נכרי הבא מחוץ ולזה אמר תפארת בחורים כחם ר"ל השבח וההתפארות של בחורים כחם הנקרא על שמם שהוא כח השכל שמאחר שבזמן שהם עומדים בתוקפם ובבחרותם ורתיחת דמם ואעפ"כ הם מתנהגים ע"פי כחם שהוא כח השכל ומתאמצים כנגד כח נכרי שלא יכנס בקרבם דבר זה הוא להם שבח ותפארה ואחר שזכו ונתעטרו בתפארה זו בימי בחרותם ורתיחת דמם הנה יש להם עוד הוד והדר כשיזקינו ויגיעו לימי שיבה ויש להם תפארת שזכו לה בימי בחרותם והוד והדר שזכו לו בימי זקנתם טובים השנים מן האחד ולזה לא אמר והדר זקנים שיבתם בכינוי כמו שאמר כחם בכינוי לפי שבבחורים הם שנים שהם כח טבעי וכח נכרי ולכן אמר כחם בכינוי לרמוז אל כח הטבעי שהוא כח השכל ולשלול כח הנכרי שהוא יצה"ר אבל בשיבה שאין כאן אלא שיבה אחת בקצ שיבה סתם בלא כינוי :

כא חבורות פצע וגו' · ר"ל מי שעושה רעה גדולה לחבירו שהוא כמכות חדרי בטן שהם קשים ומרים ואח"כ הוא ממרק המעשה הרע שעשה ומקטינו ומחליטו בפיו ומקל בו ואומר שאין בדבר זה שום הפסד והיזק הרי אותו המירוק שממרק מעשהו הרע בחבורות ופצע בבשר הנעלב מלבד ההיזק שהזיקו וז"ש חבורות פצע וגו' ר"ל כחבורות ופצע בבשר חבירו הנעלב ממנו אותו המירוק שממרק ברע שעשה לחבירו ומקטינו ומחליטו והרע שעשה לחבירו הוא כמכות חדרי בטן שהם נוגעים ללב ולנפש · אי נמי יש לפרש שממרק הרע שעשה לחבירו ומעריכו לחבורות ופצע שבבשר האדם שהם גלויים ונראים לעין כל ואין בהם היזק כל כך ואומר שאין מעשהו הרע אלא כמו חבורות ופצע שמתרפאין בנקל ואינו כן אלא הרע שעשה לחבירו הוא בסתר ויש בו היזק רב כמכות חדרי בטן שהם נסתרים ויש בהם סכנת נפשות :

אי נמי יש לפרש שמי שהוא מתפאר ומתהלל במעשה הרע שעשה וסבור שמיופה ומשפה את עצמו במעשהו הרע ויש לו גדולה ותפארת בזה הנה הוא מכה על עצמו בזה חבורות ופצע ומכות חדרי בטן שכיון שנגלה מעשיו הרעים לבני אדם הרי הם פוגעים בו ומייסרין אותו ביסורין קשים ופצע וחבורה ומכה טריה ובאלו אמר חבורות פצע ומכות חדרי בטן תמרוק ברע ר"ל מי שמתפאר ומייפה עצמו במעשה רע שעשה מכה על גופו חבורות פצע ומכות חדרי בטן ובפי זה יהיה פירוש תמרוק כמו תמרוקי הנשים שהוא לשון יפוי ונוי :

אי נמי מי שעושה מעשה רע ומתקן אותו וממעיטו בהתנצלות וטענות של שקר וכזב שאין בהם ממש הנה הוא בזה מוסיף עונש על עונשו הראוי לו שמלבד עונשו שהוא מכות חדרי בטן שהם קשים עוד לו זאת חבורות ופצע על שהוא מתהלל בשוא ודבר כזב וטוב לו שהיה מודה בחטאו ומקבל עליו מדת הדין כמ"ש הכתוב ומודה ועוזב ירוחם וז"ש חבורות פצע וגו' ר"ל חבורות פצע מכה על עצמו מי שעושה תמרוק ותיקון ברע שעשה והם תוספת עונש על מכות חדרי בטן וז"ש ומכות חדרי בטן ר"ל חבורות פצע ומכות חדרי בטן :

אי נמי יש לפרש שהאדם העושה רע היסורין שמתייסר בחבורות ופצע הם תיקון לגופו ולנשמתו לבל ישוב עוד לכסלה והמכות והמלקיות שלוקה הם תיקון לחדרי בטן שמתוך כך הוא מתחרט בלבו ובחדרי בטנו על מעשיו הרעים שעשה ותוהא על הראשונות וחוזר בתשובה וז"ש חבורות פצע וגו' ר"ל חבורות ופצע הם תיקון באדם רע לשוב מרשעתו והמכות הגדולות באמכים בשליחותם לתקן חדרי בטן בחרטה ותשובה מלב ומנפש ותהיה מלת תמרוק משמשת לשניהם דקרא ג"כ וכאלו אמר חבורות פצע תמרוק ברע ומכות תמרוק חדרי בטן :

פלגי מים לב מלך ביד ה' וגו' · ר"ל פלגי מים המפולשים אל הנהר או אל הבריכה הנה הרצון ביד בעל הבריכה להמשיך המים מן הבריכה אל הפלג והתעלה שירצה שיש לו ממנה תועלת באותה שעה כן לב המלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ הקב"ה יטה את לב המלך לעשותו הן לטוב הן להפכו באופן שכל הטובות והרעות המתחדשות בעולם הם על פי הקב"ה וכגזרתו וכרצונו שלפעמים יסבור האדם שיגיע לו הטוב מהמלכות ויגיע לו רע ולפעמים יסבור שיגיע לו רע ויבוא טוב והכל כגזרתו ית' :

כל דרך איש ישר בעיניו וגו' · ר"ל כל הדרך שמדריך בה האדם את עצמו הוא ישר בעיניו אעפ"י שלא יכשר בעיני כל רואיו ומי שהוא תוכן לבבות ובורא אותם הוא יודע כוונת האדם באותו הדרך אם לכבודו ית' כמ"ש רז"ל גדולה עבירה לשמה יותר ממצוה שלא לשמה ונותן לו שכר על זה או אם לכבוד עצמו או לכבוד אדם זולתו ומענישו על זה · אי נמי יש לפרש מלת בעיניו על הדרך עצמו ר"ל שיש אדם שמתנהג בדרך אחד ונודע וניכר לכל שהוא דרך ישר ומשבחים אותו על אותו דרך אבל הכוונה לאדם באותו דרך אין אדם מכיר בה ותכן לבות ה' שבוחן ובורא הלבבות הוא יודע ומכיר כוונתו באותו דרך כמ"ש הכתוב כי האדם יראה לעינים וה' יראה ללבב ובפי זה מלת בעיניו תתפרש כמו ואם בעיניו עמד הנתק שפירושו במראהו כמו שפירש רש"י בפירוש החומש :

אי נמי כל דרך איש ישר בעיניו וגו' ר"ל כל דרך ומנהג וטבע איש שהוא חמרי ישר בעיניו ר"ל שדרך איש מצד חמריותו להיות נוטה אחר החומר וכל דבר הנוגע אליו לחומר הוא ישר בעיניו לפי שמצד טבעו והרכבתו וחמרו הוא נוטה לכל דרך המפולשת אל הגשמיות והחמריות ולכן כל דרך שיש לו שייכות והתיחסות אל איכותו וחומריותו הוא ישר בעיניו לעשותו אבל הקב"ה בוחן התבונות הלבות בני אדם שהוא חלק השכל ומיישר אותם להתרחק ממה שישר בעיניהם מצד החומר שטבע האדם נוטה להיות עושק וגוזל וחומס ובוזז ומתנאה על זולתו ועושה כל הדברים הערבים והמתוקים אל חומרו אלא שהקב"ה תוכן לבות ומכונן ומיישר אותם להתרחק מהנאת החומר ולהתנהג על פי השכל ולא ירדוף אחר המוחשות אלא אחר המושכלות :

עשה צדקה ומשפט וגו' · ר"ל אע"פ שהזבח יש בו חסרון כיס

לְמוֹתָר וְכָל־אָץ אַךְ־לְמַחְסוֹר׃ פֹּעַל אֹצָרוֹת בִּלְשׁוֹן שָׁקֶר הֶבֶל נִדָּף מְבַקְשֵׁי־מָוֶת׃ שֹׁד־רְשָׁעִים יְגוֹרֵם כִּי מֵאֲנוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט׃ הֲפַכְפַּךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וָזָר וְזַךְ יָשָׁר פָּעֳלוֹ׃ טוֹב לָשֶׁבֶת
עַל

תוכחות מוסר

נים אע"פי כן צדקה ומשפט נבחרים להקב"ה יותר מהזבח :

אי נמי לפי שהזבח חביב עליו ית' והראיה מדקאמר נבחר לה' מזבח משמע שהנכסים בסוג אחד אלא שאלו נבחרים מזבח מפני שהם שנים וטובים השנים מן האחד :

אי נמי לפי שהקרבן הוא גורם התשובה לאדם כמ"ש רז"ל שצריך האדם להסתכל בשחיט' הבהמה ובנתחים ובהקטרתה ומחשב בלבו ואומר שכל מה שנעשה בבהמה זו היה ראוי ליעשות בי וזו חליפתי ותמורתי ומתוך כך ישוב בתשובה ונכנע לפני בוראו ובא להודיענו שצדקה ומשפט גורמים הכנעה לאדם יותר מהזבח חדא שהזבח אינו מועיל אלא לענין השוגג וצדקה ומשפט מועילים בין לשוגג בין למזיד ועוד כיון שהשב בתשובה הוא עושה צדקה לדלים ולאמללים הרי הוא נכנע הכנעה גדולה במה שמעריך בעיניו הדלים ומכין ונותן להם צדקה ועוד שעושה בעצמו דין ומשפט דהיינו הענויים והסגופים לתקוני העבירות והדברים אלו שהם בפועל שהם חסרון כיס לצדקה והצער והסגוף הנוגעים לגופו ממש מתלבש לבוש ההכנעה יותר ממה שהוא נכנע במחשבת הזבח שהוא כל מה שנעשה בבהמת הקרבן היה נעשה בו :

אי נמי מי שעושה מעשה הצדק והיושר על פי התורה ועושה משפט צדק דהיינו דן דין לאמתו הוא עושה נחת רוח ליוצרו בזה יותר ממה שהוא עושה נחת רוח ליוצרו אפי' בהקרבת קרבן תודה ושלמים שהם לנחת רוח לפני הקב"ה :

רום עינים ורחב לב וגו' · ר"ל מי שהוא בעל גאוה כמ"ש עינים רמות שפירושו בעל גאוה והוא רחב לב שהוא בעל דעת ובינה והשכל ומפני כך הוא מתלבש במדת הגאוה הנה הוא דומה לניר רשעים חטאת ר"ל שהרשעים אינם משתמשים אלא בחשך כמ"ש והיה במחשך מעשיהם ויאמרו מי רואנו ומי יודענו לפי שכל מעשיהם בסתר ובהסתרה שלא ירגישו בני אדם ברשעם ואם ידליקו את הנר סוברים בני אדם שאין רוצים לעשות רע באותה שעה שאם כן לא היו מדליקים את הנר ואעפ"כ עושים חטאת בשעת הדלקת הנר ג"כ מי שהוא רחב לב ונבון סוברים בני אדם שמתוך בינתו הוא מתלבש במלבוש הענוה ואעפ"כ יש לו רום עינים שהיא הגאוה ומפני שרוחב לב נאמר על השכלה והבינה כמ"ש הכתוב ורוחב לב נבון אין חקר :

מחשבות חרוץ אך למותר וגו' · ר"ל המחשבות שיחשוב החרוץ כדי להרויח ולהשתכר הם למותר שיש לו ריוח ויתרון באותם המחשבות להציל עצמו מן ההפסד ולקרב אליו הריוח והשכר שיהא חושב בכל צדדי הענין שמתעסק בו ומשתדל לעשות ענינים העוזרים אותו על הריוח שירויח אבל מי שעושה דבריו בתכיפות ובמהירות בלי המתנה כדי שיהא חושב בכל חלקי הסותר של אותו ענין שמתעסק בו בענין משא ומתן וכיוצא אך למחסור ר"ל יהיה לו חסרון באותו ענין ולא יצליח בו ונקרא שמו מן הפוחזים ריקים העושים כל ענייניהם בקלות ובמהירות ולזה אמר וכל אץ וגו' ולא אמר ואץ לומר שהמהירות לחסרון הוא בכל ענין אבל ההמתנה במחשבה ושקול הדעת בענינים שמתעסק בהם האדם היא גורמת אל השכר ואל הריוח והיתרון · אבל יש לדקדק בכתוב שלא היה לו לומר אלא מחשבות חרוץ למותר וכל אץ למחסור ומאי אך אך דקאמר דאכין ורקין מיעוטין נינהו ומאי ממעט · לכן לענ"ד שהכוונה היא להודיע מעלת ההמתנה וההמשכה בעניניו של אדם קודם שיתעסק בהם וגנות המהירות והתכיפות בהם והוא שהמחשבות בענינים קודם התעסק בהם אפי' לא היו המחשבות אלא מעט שאינו מעמיק בהם כל כך מכל מקום הם למותר שיש בהם יתרון ושכר אבל המהירות אע"פ שאינה מהירות כל כך אלא מהירות מועטת כיון שלא נתעסק במחשבות באותה ההמתנה המועטת יש לו חסרון וא"כ אך דרישא דקרא להודיענו שאפי' היו המחשבות מועטות יש לו יתרון וריוח כפי ערך המחשבו' ומלת אך דסיפא דקרא להודיענו שאע"פ שהמהירות היא מועטת ואינה כל כך תכופה כיון שהם שם מחשבה באותה המתנה מעט ולא עצה ולא תבונה בצדדי הענינים יש לו מחסור בהם :

פעל אוצרות וגו' · הכוונה היא להודיענו שאלו בני אדם העושים עושר שלא במשפט וממלאים אוצרותיהם מכל טוב על ידי מרמות ותחבולות ולשון שקר שמשקרים ומרמים את הבריות על ידי שוא ודבר כזב הנה הממון ההוא נאבד מהם ואחר שנאבד אותו הממון גם הם נאבדים אחריו ואפי' בזמן שאותו הממון בידם חייהם אינם חיים לפי שיש להם פחד ומגור מסביב מהבריות הנשדדים מהם שהם ממתינו' לשתעבור השעה המשחקת להם ועומדים עליהם להכשילם ולהפילם כמוקשי מות כמלאך שחייהם אינם חיים מפני פחד הבריות הרודפים אותם להפילם וממונם אבד בחייהם והם נאבדים מן העולם והיו כלא היו · וז"ש פעל אוצרות וגו' ר"ל בני אדם הפועלים ועושים אוצרות של ממון בסבת לשון שקר וכזב ותרמית ובמלשינות הנה אותו הממון כלה ואבד בהבל נדף שהוא דבר שאין בו ממש ובמעשיהם הרעים אלו הם רודפים ומבקשי' מות לעצמם בשביל שהם נרדפים מהבריות הנגזלים והנשדדים מהם להפילם במהמורות בל יקומו ואפי' בעוד ממונם בידם השד ששדדו מהבריות יפחיד אותם ויבהילם שמא יפלו בידם ומתנקמים מהם :

שד רשעים יגורם · ר"ל השד והשלל שלקחו הרשעים משל אחרים על ידי לשון שקר ומרמה ותחבולה ואלמות הנה אותו השד שבידם יפחיד ויבהיל אותם ואם היו רוצים היו מוצאים תרופה למכתם במה שמחזירים לנגזלים ולנשדדים ממון שנטלו מהם שלא כדין ועושים דין ומשפט התורה בעצמם להשיב הגזלה והעושק לנגזלים ולנעשקים כמו שנאמר והשיב את הגזלה אשר גזל או את העושק אשר עשק וניצולים מכל הרעות האלה המוצאו' אותם ובשביל שלא עשו כן תמצאנה אותם רעות רבות וצרות וז"ש כי מאנו לעשות משפט ר"ל תדע למה תקראנה אותם כאלה לפי שמאנו לעשות משפט כתוב שהוא השבת הגזלה והעושק :

הפכפך דרך איש וזר וגו' · הרב בעל קב ונקי ז"ל פירש וז"ל הפכפך הרי הוא נתן גדר לאיש הפכפך והוא שיש לו דרך איש ישר ולפעמים דרך זר אמנם האיש הזך לעולם ישר פעלו כי פעולותיו משפט וצדק עכ"ל ז"ל · ולענ"ד הפכפך דרך איש וזר וגו' ר"ל שההפכפך הוא שמבטיח לעשות חסד כדרך מי שנקרא איש שהוא לשון חשיבות שרצונו לעשות חסד עם הנצרכים לאותו חסד ואח"כ הוא חוזר בדבורו ואינו עושה כלום ממה שהבטיח לעשות שמעיקרא שהבטיח לעשות נראה שהוא דרך איש במה שנקרא איש ואחר כך כשחוזר בדבורו ובהבטחתו ולא עשה כלום נראה שהוא זר ממדרגת איש ואינו איש אבל מי שהוא זך במעשיו ונקי בשכלו ובדעתו ישר פעלו ר"ל עושה מעשה היושר והכושר

כפועל

עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וּבֵית חָבֶר׃ נֶפֶשׁ רָשָׁע אִוְּתָה־רָע לֹא־יֻחַן בְּעֵינָיו רֵעֵהוּ׃ בַּעְנָשׁ־
לֵץ יֶחְכַּם־פֶּתִי וּבְהַשְׂכִּיל לְחָכָם יִקַּח־דָּעַת׃ מַשְׂכִּיל צַדִּיק לְבֵית רָשָׁע מְסַלֵּף רְשָׁעִים
לָרָע׃ אֹטֵם אָזְנוֹ מִזַּעֲקַת־דָּל גַּם־הוּא יִקְרָא וְלֹא יֵעָנֶה׃ מַתָּן בַּסֵּתֶר יִכְפֶּה־אָף וְשֹׁחַד בַּחֵק
חֵמָה עַזָּה׃ שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וּמְחִתָּה לְפֹעֲלֵי אָוֶן׃ אָדָם תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל

מרינים ק׳

תוכחות מוסר

כפועל ואינו מבטיח לעשות אע"פ שמקיים הבטחתו :

טוב לשבת על פנת גג וגו' · לפי שהגג אינו מקום ישוב בני אדם לפי שניזוקים מקור וחום וקרח וחורב לזה אמר טוב לשבת על פנת גג וגו' שהוא מקום צער ונזק ואפי' הגג אינו שלם בבנינו ובתקרתו שהוא מקום רחב ואין בנוי בו אלא פנה אחת שישיבת האדם בה היא ישיבה בצמצום ויש לו צער מאד בישיבתו גם יתר על הצער הנז' שהוא קור וחום אפ"ה יותר טוב לשבת על פנת גג יחידי ויש לו צער מישיבת הגג ומישיבת הפנה ממה שידור ויתיישב עם אשת מדיינים אפי' בבית שהוא מקום הישוב ואפילו הבית יש בו קבוץ וחברה מבני ביתו לפי שנקל הוא הצער שמגיע לו מישיבת פנת גג לגבי הצער המגיע לו מאשת מדיינים לפי שישיבת פנת גג אין בה אלא צער הגוף בלבד אבל אשת מדיינים גורמת צער לגוף ולנפש ופירוש חבר לשון קבוץ וחברה :

נפש רשע אותה רע · ר"ל נפש רשע שהוא מלומד ומורגל ברשע כאשר לא תמצא ידו לעשות רשע כמנהגו מפני שלא מצא בני אדם לעשות להם רשע וחמס ונפשו הכתמית משתוקקת ומתאוה לעשות רשע עושה מעשה הרשע אפי' לרעהו שהוא רשע כמותו אע"פ שיש ביניהם חברה וקירוב הדעת והכי פירושו נפש רשע כאשר אותה רע לא יוחן בעיניו אפי' רעהו שיש לו עמו אהבה וקירוב הדעת לפי שמרוב הרגלו במעשה הרשע לא ישקוט ולא ינוח מלעשותו אפי' עם רעהו ומכירו :

בענש לץ יחכם פתי וגו' · הפתי הוא מי שאין לו שכל חזק להבחין בין המדה המעולה למדה המגונה ולכן בענוש לץ על המדה המגונה יחכם הוא ויפרוש ממנה · ובהשכיל לחכם דהיינו כשאדם מודיע דבר השכל ובינה לחכם לעשותו וישמע הפתי אותו דבר יקח דעת ויעשה הוא גם כן אותו דבר שנצטווה בו החכם ולכן מי שהוא פתי שאין שכלו חזק לברור המדות המעולות מהמגונות ידבק באנשי דעת והשכל וילמוד מהם :

משכיל צדיק וגו' · ר"ל בשיש לצדיק שכונה עם הרשע והצדיק משכיל ומתבונן לבית רשע לראות מעשיו הרעים ומעשה בני ביתו המקולקלים בהשכלתו ובהתבוננותו במעשיהם הרעים הרי הוא מסלף אותם הרשעים לילך לדור ולעשות שכונה עם אדם רע כמותם שלא יתביישו ממנו בעשותם רע וז"ש מסלף רשעים לרע ר"ל מסלף אותם לאדם רע כמותם אבל עם הצדיק צריכים הם להסתיר מעשיהם ממנו :

א' כמו יש לפרש כשהצדיק רואה שעשה רע שעושים בבית רשע ומשכיל אותם בדברי מוסר ותוכחת לחזור למוטב להצילם מרעתם הרי בדבריו הוא מסלף אותם לעשות דבר רע אחר שעוזבים אותו דבר רע שהיו מתעסקים בו ופורשים ממנו מפני תוכחת הצדיק שהוכיחם עליו ועושים רע אחר לפי שאינם יכולים לשבות ולנוח מלעשות רע לפי שהם מורגלים בו תמיד :

א' כמו כשמשכיל ומוכיח הצדיק לבית רשע מפני תוכחתו אינם עושים הרע בפרהסיא כמנהגם הרע אלא עושים הרע בסלף ובעקמימות דהיינו בסתר ובמחשכים שלא ירגיש בהם הצדיק המוכיח אותם לפי שאינם יכולים לפרוש מהרע שרגילים בו תמיד וז"ש מסלף רשעים לרע דהיינו שמסלפים ומעקמים לעשות אותו רע שהוכיחם עליו :

א' כמו כשמוכיח הצדיק לבית רשע ומשכיל אותם לשובבו מרשעתם הרי הוא מסלף אותם לעשות לו רע בשביל שהוכיחם :

א' כמו יש לפרש שהצדיק צריך להיות משכיל לבני ביתו של רשע ולהכניס דברי תוכחת ומוסר שלא ילמדו מאביהם לעשות רשע שבכל זמן שלא נתקעו במעשה הרשע יש להם תקנה לחזור למוטב בדברי מוסר ותוכח' שהם בבינה והשכל לפי שהרשע הזה מסלף רשעים לרע ר"ל שהרשע הזה מסלף אותם מן הדרך הפשוטה לדרך העקומה וקרא אותם רשעים על שם סופן שלמדים ממעשיו הרעים ונעשים רשעים :

א' כמו קרא אותם רשעים לפי שכיון שהם יונקי חלביו וגדלים עמו בבית אי אפשר שלא ילמדו ממנו מעשה רשע מאחר תרבות אנשים חטאים אבל מכל מקום כיון שלא נשרש בהם הרשע כאביהם יש להם תקנה על ידי השכלת הצדיק שמשכיל ומבין אותם הדרך הנכונה והישרה ולכן צריך הצדיק להשכילם ולהבינם להוציאם מתחת יד הסבל הגורר שהוא יצ"הר ולהכניסם תחת כנפי השכינה :

אטם אזנו מזעקת דל וגו' · ר"ל כשהדל צועק חמס על מי שגזלו או עשקו ובא לדין והדיין מעלים עין ממנו ואוטם את אזנו ואינו דן את דינו מפני דלותו ורישותו הקב"ה מודד לו מדה כנגד מדה שגם הוא יקרא לבני אדם להצילו מצרתו או להקב"ה שיענהו בעת צרה ואינו נענה :

א' כמו יש לפרש אוטם אזנו מזעקת דל שהוא זועק בקול מר ומתמרמר מפני חבלי רעב שפלחו כליותיו מי שמעלים עין ממנו ואינו נותן לו צדקה למלא נפשו כי ירעב גם הוא יקרא ולא יענה · ולכן סמך לפסוק זה מתן בסתר יכפה אף להודיענו איך הוא דרך נתינת הצדקה :

מתן בסתר יכפה אף · לומר שגדול כל כך כח נתינת הצדקה בסתר שאם הקב"ה חרה אפו באדם להשחיתו הנה מתן בסתר כופה את האף ומרגיעו ומשקיטו וכן שוחד בחיק שהיא מתנה בסתר אותו הממון יכפה חמה עזה שהיתה על האדם וקרא הצדקה בשם שחד שכמו שהשוחד מבטל כל גזרות קשות ורעות מעל האדם כן הצדקה מבטלת מעל האדם כל גזרות קשות ורעות שנגזרו עליו כמ"ש וצדקה תציל ממות :

שמחה לצדיק עשות משפט וגו' · שהמשפט הוא אחד מעמודי העולם כמ"ש על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום ועוד מצינו בכמה מקומות יארך מספרם שהזהיר הקב"ה על המשפט ולכן כשהצדיק יש בידו ויכולת לעשות דבר המשפט שמחה היא לו להציל עשוק מיד עושקו ולשבר מלתעות עול ולהוציא בולעו מתוך פיו אבל כשאינו יכול לעשות דין ומשפט מפני הפריצים והאלמים ובעלי זרוע יש לו דאגה ועצבון וכן יש לו שמחה כשיש בידו כח לייסר הרשעי' ולשברם ולהפילם ולהכניעם שהם פועלי און ועוברי עבירות כדי שאחרים יקחו מוסר ולא יעשו כמעשיהם ומלת שמחה חוזרת גם כן לסוף הפסוק והכי פירושו שמחה לצדיק עשות משפט ועשות מחתה לפועלי און :

בקהל

אי

בקהל רפאים ינוח: איש מחסור אהב שמחה אהב יין ושמן לא יעשיר: כפר לצדיק רשע ותחת ישרים בוגד: טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדונים וכעס: אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וכסיל אדם יבלענו: רדף צדקה וחסד ימצא חיים צדקה וכבוד: עיר גברים

מדינים ק'

עלה

תוכחות מוסר

אי כמו יש לפרש שמחה לצדיק עשות משפט אמת ושמחה לפועלי און כשעושים מעשה רשע ומחתה לאחרים ותהיה מלת שמחה משמשת לשניהם כאלו אמר שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און ר"ל כמה שעושים מחתה לאחרים :

אדם תועה מדרך השכל וגו' · ר"ל אדם שיצא מדרך השכל שהיא הדרך הנכוחה והישרה והוא תועה והולך בדרך לא טוב שהם ארחות עקלקלות הוא מתגלגל מדחי אל דחי ומרעה אל רעה ואין לו מנוח ומרגוע אלא בקהל רפאים שהם הרשעים הנקראים בחייהם חללים ומתים לפי שהם יש להם נחת רוח מהם כי לא ההרבה החכמה אלא בדומים :

איש מחסור אהב שמחה וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל מי שהוא אוהב השמחות הגופניות להתענג בתאותיו הוא איש מחסור כי בהלם התאוות יאבד את הונו ומי שהוא אוהב יין ושמן ויהיה הומה להתענג בתאותיו לא יעשיר לזאת הנבה עצמה והרב בעל קב ונקי ז"ל פירש וז"ל או יאמר האיש שעושה מחסור לעצמו במה שיסתפק בדברים ההכרחיים אוהב שמחה שלא הזיק את ממונו ולא ישביע את יצרו וסופו לבוא לידי שמחת העושר והאיש שהוא בהפך לא יעשיר עכ"ל ז"ל · ולעד"ן שמי שהוא איש עני שהוא חסר מכל טוב אוהב שתהיה שמחה בעולם ושלום והשקט ולא יהיה העולם בצער שמתוך שהשמחה והשלוה בעולם מוכנים אותו וממלאים את חסרונו משא"כ כשהעולם בצער ובני אדם טרודים ובהלים אין מי שישגיח עליו אם כן כשיהיה השמחה בעולם היא סבה להספקת צרכיו ודי מחסורו · אבל מי שהוא רודף אחר היינות והשמנים ששותה יין הרבה וסך את בשרו בשמנים להתענג בהם דבר זה הוא סבה לשלא יעשיר שמכלה ממונו בתענוגים אלו במלת שאיש מחסור אהב שמחה בעולם להספקת די מחסורו ואוהב יין ושמן הוא סבה להוצאת ממונו מידו ולדלותו ולרישותו :

כפר לצדיק רשע וגו' · שהרשע תמיד רודף את הצדיק להזיקו ולהפילו מקנאתו ממנו שהוא אינו יכול לכבוש את יצרו להיות צדיק כמוהו כמו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו ה' לא יעזבנו בידו וז"ש כופר לצדיק רשע ר"ל שכל המחשבות הרעות שחושב הרשע על הצדיק יחולו על ראשו וישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד ונעשה כפר נפשו של צדיק והבוגד את הישרים ומתגרה בהם הוא נכנס תחתיהם לכל צרה שחושב עליהם וז"ש ותחת ישרים בוגד ר"ל הבוגד אותם וחושב לעשות להם רעה וכן מצינו בקרח שנהפכה ממרע"ה והיה רודף אחריו להשפילו ולהפילו בלשונו הרע ונעשה כפר נפשו ונעקר מן העולם וכן המן היה רודף אחר מרדכי להפילו במאמרות כל יקים וכל מה שחשב לעשות למרדכי מהרעה נכנס הוא תחתיו ונעשה כפר נפשו ונעקר מן העולם וכן בכמה מקומות מצינו שכל רעה שחושב הרשע על הצדיק תחול עליו ונאחז במצודה רעה כמ"ש צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו ר"ל שהצרה שחושב הרשע לעשות לצדיק נחלץ וניצול ממנה ונכנס הרשע תחתיו לאותה צרה :

טוב שבת בארץ מדבר וגו' · למעלה אמר טוב לשבת על פנת גג אע"פ שהוא יושב יחידי ובישיבה בצער כמו שאמרנו מכל מקום עדיין היא בתוך הישוב אבל כאן אמר טוב שבת בארץ מדבר דהיינו מתרחק מן הישוב ויושב יחידי בארץ מדבר לפי שכאן אמר תוספת רעה על מה שאמר למעלה והוא שמלבד שהיא אשת מדונים ובעלת מחלוקת אלא כל דבריה שמדברת אינם אלא בכעס ואף וחמה ולזה אמר טוב שבת בארץ מדבר שהוא ההרחקה מן הישוב לפי שאין לבעלה שום נחת רוח ממנה לעולם וז"ש מאשת מדינים וכעס ר"ל מלבד שהיא אשת מדינים אלא שכל דבורה בכעס וברוגז :

אוצר נחמד ושמן בנוה חכם וגו' · ר"ל מי שהוא חכם ובעל דעת אינו מפזר מעותיו ואינו מוציא אותם אלא בדברים הצריכים לו ולכן יש לו אוצר נחמד מכלים ובגדים ומלבושים ולא יחסר מכל טוב וגם כן יש לו שמן ודבש ומיני ממתקים וכל צרכי מאכלו ומשתהו אבל מי שהוא כסיל אפי' יהיה לו אוצר נחמד ושמן בתורת מתנה או בתורת ירושה אינו נשאר אצלו מפני שמפזר ומבזבז כל מה שיש לו מפני שהוא רודף אחר המותרות ואינו מצמצם על עצמו במאכל ומשתה ומלבוש ודירה בכדי ספוקו וצרכו בלבד וז"ש וכסיל אדם יבלענו ר"ל הכסיל שבבני אדם יבלענו לאותו אוצר ושתיתנו ברדפו אחר המותרות :

רדף צדקה וחסד וגו' · צדקה היא שנותן לעניים וחסד היא גמילות חסד שנוהגת בין לעניים בין לעשירים ואמר שמי שהוא רודף לעשות צדקה וחסד דהיינו שרודף וטורח לעשותם לכל מי שצריך להם שכרו הוא ימצא חיים צדקה וכבוד ר"ל שהשכר שלו עליהם ימצא אותו בתורת מציאה בלי שום עמל וטורח אלא כמו שמוצא מציאה שמגעת לידו בלי עמל וטורח ושלא מדעת שלפי שהוא רודף וטורח לעשותם יטול שכרם בתורת מציאה שהיא בלי טורח ואמר ימצא חיים שבשכר הצדקה שנותן יזכה לחיים ואריך ימים לפי שהוא מחיה את העניים בצדקתו שנתן להם לפיכך גם הוא יזכה לחיים ארוכים והחיים שזוכה להם הם גם כן בתורת צדקה שכמו שהוא מחיה את העניים הקרובים למיתה מחמת רעב בצדקה שנתן להם כן גם כן אע"פ שנגזרה עליו גזרת מיתה מן השמים כותבים לו החיים בתור' צדקה כמו שמצינו בבנימין הצדיק שאע"פ שנגזרה עליו מיתה זכה לחיים ארוכים בשביל שהחיה אשה ושבעה בניה וכן מצינו בכמה מקומות בגמרא שבמצות הצדקה יזכה האדם לחיים ואריך ימים ושנים שאם באנו לפרשם ולבארם יארך מספרם ולמפורסמות אין צריך ראיה וז"ש ימצא חיים צדקה ר"ל גם הוא ימצא חיים ואריכות ימים בתורת צדקה מדה כנגד מדה ומה שאמר וכבוד הכוונה היא שכיון שהוא גומל חסד בין לעניים בין לעשירים ישיג מעלה וכבוד מכל הבריות שיכבדוהו ויאשרוהו שאם לא היה עושה אלא מצות הצדקה בלבד לא היה מכובד כל כך אלא בעיני העניים הצריכים אבל עכשיו הרי הוא מכובד בעיני הכל :

אי כמו ימצא חיים היינו חיים של שלוה והשקט הנקראים חיים אבל חיי צער אינם נקראים חיים ר"ל שלא יהיה בצרך לבריות אלא יהיה לו כדי ספוקו וצרכו ופירוש צדקה היינו שימצא זכות הצדקה לעת שיצטרך לו כגון בעת שתגיע לו צרה ניצול ממנה בזכות הצדקה ופירוש וכבוד ר"ל שתשיג נשמתו מעלה וכבוד בעולם הנשמות כמ"ש הכתוב בענין הצדקה והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך ופשטא מלת וכבוד חוזרת אל כבוד ה' שיאסוף נשמתו

עָלָה חָכָם וַיֹּרֶד עֹז מִבְטֶחָה: שֹׁמֵר פִּיו וּלְשׁוֹנוֹ שֹׁמֵר מִצָּרוֹת נַפְשׁוֹ: זֵד יָהִיר לֵץ שְׁמוֹ עוֹשֶׂה בְּעֶבְרַת זָדוֹן: תַּאֲוַת עָצֵל תְּמִיתֶנּוּ כִּי־מֵאֲנוּ יָדָיו לַעֲשׂוֹת: כָּל־הַיּוֹם הִתְאַוָּה תַאֲוָה וְצַדִּיק יִתֵּן

תוכחות מוסר

נשמתו כמלאך כי הצדקה יש לו תועלת ממנה בזה ובבא כי הצדקה וגמילות חסדים הם מהדברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כמ"ש אלו דברים שאוכל פירותיהם בעו"הז והקרן קיימת לו לעולם הבא וגו' וכפי זה יבוא על נכון הסמיכות שסמך לכתוב זה פסוק שאחריו :

עיר גבורים עלה חכם וגו' · לומר שמי שזוכה למדרגה זו שזכתה נשמתו לכבוד ה' שיאספה למחיצתו ית' הנה זה אשר קורא עליו שעיר גבורים עלה חכם שהם המלאכים הנקראים גבורים כמ"ש הכתוב ברכו ה' מלאכיו גבורי כח וגו' ולא עוד אלא שנתעלה נשמתו למעלה ממעלת המלאכים לפי שהמלאכים הם עצם פשוט בלי הרכבה ואין שולט בהם יצה"ר אבל הצדיקים הם מורכבים מארבע יסודות שכלם נוטים אל התאוות הגשמיות ואל הבלת החומר ותענוגיו ושולט בהם יצר הרע והמה בצדקתם כללו נפשם לפי שכבשו את יצרם ותקמו את תאוות ארבע יסודותיהם המתאוים אל הדברים המתמריים והחזירו נשמתם זכה ונקיה לבוראם ולמחצבה ולכן יזכו למעלה רמה ונכונה יותר ממדרגת המלאכים וז"ש ויורד עוז מבטחה ר"ל שעיר גבורים שהם המלאכים עלה חכם ויורד עוזם וגאונם ונתעלה למדרגה שהיא למעלה ממדרגתם לפי שהם מובטחים שלא ישלוט בהם יצר הרע לא כן הצדיקים שאינם מובטחים מיצרם והוא רודף אותם להכשילם ולהפיל' והם עומדים לנגדו ונלחמים עמו מלחמת מצוה ונוצחים אותו ולכן מדרגת הצדיקים למעלה ממדרגת המלאכים ופירוש מלת מבטחה כמו מבטח רוצה לומר שיש להם בטחון שלא ישלוט בהם יצה"ר :

שומר פיו ולשונו וגו' · ר"ל שרוב הצרות המגיעות לאדם נמשכות מפיו ולשונו הרע מצד הרכילות והמלשינות ומותרי הדברים ואין לך אבר מאיברי האדם שתנועתו קלה כמו קלות תנועת הלשון שתנועתו היא קלה יותר מכל תנועו' האיברים ולכן אמר מלת שומר לומר מפני שתנועתו קלה ביותר צריך שמירה גדולה ואמר צרות לשון רבים ולא אמר צרה לשון יחיד לומר שצרות רבות נמשכות לאדם מצד הרכילות והמלשינות דלא מבעיא מי שנאמר עליו שאמר דבר דופי בחבירו שודאי נעשה למלשין אויב לו ומבקש רעתו אלא אפי' האדם שנאמר לו דבר המלשינות אע"פ שלפי שעה נראה כאוהבו במה שהגיד לו דבר דופי שאמר עליו חבירו כשיפגע בחבירו בהיזק הגוף או בהיזק הממון ואוזר חבירו ומזיקו ג"כ ונפקא מינה אורבה הוא אוזר ומתכעס על המלשין ושונא אותו לפי שהגיד לו דבר המלשינות ואומר הלואי שלא הגיד לי המלשין כלום והייתי נמנע מבוא בדמים ולא הייתי לא מזיק ולא ניזק ונמצא ששניהם רודפים אחר המלשין ומבקשים רעתו ולזה אמר שומר מצרות נפשו לשון רבים שהם צרת מי שנאמר עליו וצרת מי שנאמר לו · ואפשר לפרש דהא דנקט פיו ולשונו ולא הספיק לו באחד מהם לומר שלשונו הוא רומז לרכילות ולמלשינות כמו שאמרנו ומלת פיו רומזת להיות האדם שומר את פיו מלאכול מה שהוא גזל וחמס ולא יכניס לתוך פיו אלא מאכל הבא משלו ומטרחו ועמלו שהוא מאכל היתר לפי שהנגזלים והנעשקים ממנו רודפים אחריו להאבידו ולכלותו כדי שלא ישוב עוד לכסלה לגוזלם ולחומסם וז"ש שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו שהם שתי צרות צרת הגזל וצרת הרכילות והמלשינות ולכן צריך האדם לשמור פיו ולשונו שמירה גדולה . ולכלוא אותם שלא יכשל בהם וגורם לעצמו צרות . רבות ורעות ואפשר לומר דלהכי נקט נפשו לרמוז שמלת פיו ולשונו גורם גם כן רעה לנפשו בעולם הבא ליענש עונש גדול לפי שהוא גורם לאבוד נפשות ולהיזק ממונות ולחלוק הלבבות ולהפריד בין איש ובין אחיו או רעהו וגם לפירוש השני שפירשנו מלת פיו לרמוז אל גזל וחמס שמכניס לתוך פיו והנגזלים פוגעים בו · יש לנפשו עונש ג"כ בעוה"ב לפי שגרם רעה לעצמו לשפיכת דמו והרי הוא כהורג את עצמו בידים לפי שהאדם נענש אפילו על ההיזק שעושה לעצמו ומעלה עליו הכתוב כאלו עשאו לאחרים ונענש עליו כמו שפירשו המפרשי' ז"ל על משנת כדי הויה לחוב בעצמך על שעברת על דברי בית הלל :

זד יהיר וגו' · ר"ל שהאדם שמוכיחים אותו המוכיחים שלא לעשות רע והוא אינו מקבל מהם וחוזרים ומוכיחים אותו ומתכעסים עליו ומתמלאים עברה ואף וחמה עליו ואעפ"כ הוא עובר על דבריהם ועל תוכחתם ועושה רעה בזדון הנה אדם זה נקרא בשם זד ויהיר ולץ נקרא זד לפי שעבר עבירה במזיד ונקרא ג"כ יהיר וגאה לפי שנתגאה על מוכיחיו ולא קבל דבריהם ולא החשיב אותם וסובר שדעתו רחבה מדעת' ועושה היתר בעיניו ולא בעיניהם ונקרא ג"כ לץ שמתלוצץ על תוכחתם ועל דבריהם נמצא אדם זה שאחר שהוכיחוהו מוכיחיו ונתכעסו עליו כדי לחזור למוטב ולא קבל דבריהם נקרא בשלשה שמות שהם זד יהיר לץ משא"כ אדם שנכשל בעבירה ולא קדמה אליו תוכחת המוכיחים שאינו נקרא אלא בשם זד בלבד לפי שאפשר לומר שאלו קדמה אליו תוכחת המוכיחים לא היה נקרא אפי' בשם אחד מהשלשה השמות הנזכרי' אבל מי שנכשל אחר התוכחת והכעס של המוכיחים ילקו בו הג' שמות הנז' וז"ש זד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון ר"ל מי שעושה הזדון בעברת המוכיחים דהיינו אחר שהוכיחוהו ונתמלאו עליו עברה זד יהיר לץ שמו ואות הבי"ת שבמלת בעברת במקום ה"א כמו אף באלת ספרה עלי שהיא במקום ה"א וכאלו אמר אף באלה אף כאן כאלו אמר עושה בעברה זדון :

תאות עצל תמיתנו וגו' · ר"ל מי שאינו עצל כשמתאוה איזה דבר ממאכלים ומלבושים הנה הוא יכול למלאות תאותו ובכספו ממה שהוא משתכר ממלאכה או סחורה · אבל העצל מתוך מה שאינו יכול למלאת תאותו מחמת חסרון כיס הנה היא עומד לגנוב וללסטם את הבריות וגורם לעצמו מיתה :

אי נמי מתוך שהוא מתאוה ואינו משיג תאותו יהיה לבו נמס כדונג בתוך מעיו וימות וז"ש תאות עצל תמיתנו ותדע מי גרם לו זה כי מאנו ידיו לעשות ר"ל מפני העצלות הגדולה שבו דלא מבעיא שהוא מתעצל לטעון משאות או לפרש בים או לצאת בשיירא או לילך ממקום למקום שהוא דבר שיש בו טרחא אלא אפי' אם יושב במקום אחד קבוע אלא שעושה בידיו שום מלאכה מהמלאכות הוא מתעצל לעשות וידיו לו אסורות וז"ש כי מאנו ידיו לעשות אפי' ידיו אינו משתמש בהם לעשות מלאכה נמצא שהוא עצל לגמרי ואינו משתכר ומרויח כלום ותאוותיו רבים וחזקי' ומתוך שאינו משיג אותם גורם מיתה לעצמו וזהו שסמך לו

כל היום התאוה תאוה · ר"ל כל היום כלו התאוה תאוה מחולפת מחברת' פעם מתאוה דבר אחד ואח"כ הוא מתאוה דבר אחר וכן על זה הדרך :

אי נמי פירוש כל היום כל יום ויום היא מתאוה תאוה חדשה מפני שתאוותיו רבים ואינו יכול להשיגם אבל הצדיק אע"פ

שבידו

יִתֵּן וְלֹא יַחְשֹׂךְ׃ זֶבַח רְשָׁעִים תּוֹעֵבָה אַף כִּי־בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ׃ עֵד־כְּזָבִים יֹאבֵד וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ
לָנֶצַח יְדַבֵּר׃ הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו וְיָשָׁר הוּא יָכִין דַּרְכָּיו׃ אֵין חָכְמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין
עֵצָה לְנֶגֶד יְהוָה׃ סוּס מוּכָן לְיוֹם מִלְחָמָה וְלַיהוָה הַתְּשׁוּעָה׃
כב נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב חֵן טוֹב׃ עָשִׁיר וָרָשׁ נִפְגָּשׁוּ עֹשֵׂה כֻלָּם יְהוָה׃
עָרוּם רָאָה רָעָה וְיִסָּתֵר וּפְתָיִים עָבְרוּ וְנֶעֱנָשׁוּ׃ עֵקֶב עֲנָוָה יִרְאַת יְהוָה עֹשֶׁר

יבין ק' דרכו ק' ונסתר ק'

וכבוד

תוכחות מוסר

שהידו יכולת למלאת תאותו ומשאלות לבו אפי' הכי יעזוב תאוותיו המותרות ויניחם ויכבוש יצרו עליהם ויסתפק בדבר שהוא הכרחי בלבד מפני שהמותרות של היתר מביאים לידי איסור ושמא תאמר שהצדיק אע"פ שהוא חוסם תאוותיו המותרו' לפעמים הוא ממלא תאותו ורצונו מהם לזה הוסיף ואמר ולא יחשוך ר"ל לא ימנע ממנו דרכו ומנהגו לעולם אלא כל ימיו הוא עוזב תאוותיו ומניחם וכובש את יצרו עליהם וכפי זה יהיה פירוש מלת יתן יעזוב ויניח כמו ולא נתן סיחון את ישראל עבור בגבולו שתרגומו ולא שבק וכן ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך תרגומו לא ישבוק · כמלת מי שאינו עצל משיג תאותו ורצונו במותרות והעצל אינו משיג אותם וגורם מיתה לעצמו והצדיק אע"פ שיכול להשיגם פורש מהם ועוזב אותם :

זבח רשעים תועבה וגו' · מפני שהזבח שמביאים הוא מן הגזל והחמס אשר בכפים' ולכן הוא כמאס ונתעב בעיניו ית' כמ"ש שונא גזל בעולה ולא עוד אלא כי בזמה יביאנו ר"ל בשביל ומה שעתיד לעשות יביאנו כי הוא סובר שהזבח שמביא הוא כפרה על העבירות שעבר כבר ויהיה נקי מהם כדי שיעבור עבירות מחדש לעתיד כדי שלא יכבד משא העונות עליו לקיים מ"ש וישן מפני חדש תוציאו והוא ע"ד האו' אחטא ואשוב אחטא ואשוב שאין מספיקין בידו לעשות תשובה א"כ מוכרח הוא ששונא הקב"ה זבח רשעים מפני שהוא מן הגזל ומפני הזמה שעתידים לעשות ומה נעים לפירוש זה מה שתרגם המתרגם במלת זמה עילת חטאין מסכים למה שאמרנו שזבח רשעים הוא לעלה רעה של חטא שיחטאו לעתיד :

אי נמי יש לפרש זבח רשעים תועבה ולא מבעיא כשמביא זבח אחד על עבירות הרבה שהוא תועבה אלא אפי' בכל זמה שעשה הוא מביא עליה קרבן אחד הוא תועבה לפניו ית' :

אי נמי יש לפרש זבח רשעים תועבה במה שנדייק כי היה לו לומר אף כי בזמה יביאוהו לשון רבים כדי שיהיה מקביל למה שאמר רשעים לשון רבים לכן לענ"ד זבח אחד שמשתתפין בו רשעים הרבה ומביאים אותו הוא תועבה לפי שהם רשעים הרבה וכל אחד מהם יש לו עבירות של כל אחד מהם הרבה ואף שכל אחד מהם יביא זבח על כל זמה וזמה שעשה ויהיו מנין הזבחים כמנין הזמות שעשה תועבה הם לפניו ית' כמו שנאמר הנה שמוע מזבח טוב להקשיב מחלב אילים וכתיב למה לי רוב זבחיכם וגו' והשתא ניחא מאי דקאמר יביאנו לשון יחיד לרמוז אל מה שאמרנו · כלל העולה מזה שהתשובה וכשרון המעשה רצויים לפניו יתברך יותר מן הקרבנו' כמו שנאמר הגיד לך אדם מה טוב כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך אבל הקרבנות אינם מכפרים לעושי רשעה ועודם מחזיקים ברשעתם ובמרדם אלא תשובה ומעשים טובים ותקוני העבירות הם המכפרים העונות והפשעים :

עד כזבים יאבד וגו' · ר"ל בשביל שמעיד עדות של כזבים ושקר הקב"ה מאבדו מן העולם לפי שעבר על דבריו שהזהיר לא תענה ברעך עד שקר אבל איש שומע דברי תורה דהיינו שמקבל דברי תורה ומקיים אותם ונזהר מעדות שקר לא מבעיא דאינו נאבד מן העולם אלא לנצח ידבר ר"ל דלא ישתקל מלוליה אפי' בעולם הזה אלא לעולם הוא ידבר אבל המעיד עדות שקר נאבד מן העולם וישתקל מלוליה אפי' בעוה"ז :

אי נמי יש לפרש ואיש שומע לנצח ידבר ר"ל שהאיש השומע אבדן עד כזבים תמיד הוא מדבר לבני אדם ואומר להם שאבדו נאבד מן העולם בשביל שהיה עד כזבים וישמעו אחרים ויקחו מוסר ויהיו נזהרים משקר וכזב :

העז איש רשע בפניו וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל לא בפניו בלבד יחלוק הרשע על מה שבמחשבתו אבל גם בפניו העז לחלוק עליה במה שאמץ פניו וחזקם ואמלם שלא ישיגם השינוי וההפעלות הראוי בתואר פני מי שידבר כזב · ואמנם האיש הישר יכין בלבבו דרכיו אשר ידרוך בהם בפיו ובתואר פניו עכ"ל ז"ל · ולענ"ד כי פסוק זה נמשך אל מה שלמעלה ממנו שהוא עד כזבים ואמר שהרשע הזה העיז פניו במה שהעיד עדות שקר ומרוב חציפותו ועזות מצחו וחוזק דבריו יאמינו דבריו השומעים אותם ויאמרו שדבריו נכונים ואמתיים ואינם חושדים אותו בעדות שקר והאדם הישר שטוען טענות של אמת ויושר הוא לבדו המכין דרכו הרעה ויודע ידיעה תמה ונאמנה שדבריו דברי שקר וכזב אבל שאר בני אדם השומעים דבריו סוברים שדבריו אמת וצדק והרשע הזה לא נתן אל לבו לדעת שאם רמה בני אדם בשקריו וכזביו ועלותיו הנסתרות הנה הקדוש ב"ה חוקר לב בוחן כליות צופה ומביט אל תחבולותיו ושקריו ומעניש עליהם וזהו שסיים בדבריו ואמר

אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' · ר"ל שלא תועיל לא חכמה ולא תבונה ולא עצה לנגד ה' כי הכל גלוי וצפוי לפניו ידע מה בחשוכא וגלא עמיקתא ומסתרתא ולכן צריך האדם לתקוע בלבו יראתו יתברך אפי' בסתר ובחדרי חדרים ואם מעלים ומסתיר מעשיו הרעים מבני אדם לפניו ית' הם גלוים וידועים :

סוס מוכן וגו' · לפי שאמר אין חכמה ואין תבונה וגו' לכן סמך לו ואמר סוס מוכן וגו' לומר שהנלחם עם אדם אחר הוא מתחכם ומכין סוס נאה ומשובח מכל הסוסים ומכין כלי זייני הנבחרים ומתקן אותם על צד היותר טוב כדי שיהיה נוצח במלחמה ואעפ"כ לה' התשועה שאם לא יהיה הקב"ה בעזרו לא תועיל כלום ההכנה שהכין למלחמה ואפשר שיהיה מנוצח מחבירו החלש ממנו וז"ש סוס מוכן ליום מלחמה כפי מה שפירש הרלב"ג ז"ל וז"ל הנה הסוס הוא מוכן ליום מלחמה להיות כלי לרוץ על האויב לנצחו אך שקר הסוס לתשועה כי התשועה מהש"ית היא לבד ולזה תמצא פעמים רבות שינצח החיל המועט והחלוש את החיל הרב והתקיף וזה ממה שיורה שלא יועילו כלי המלחמה לבטל גזרת השם יתברך ב"ה ולא יצטרכו לאשר השם יתברך ב"ה בעזרו עכ"ל :

כב נבחר שם מעושר רב וגו' · ר"ל שם טוב שקונה האדם מצד צדקו ויושרו ויראתו מהקב"ה היא נבחר מהשם

וְכָבוֹד וְחַיִּים׃ צִנִּים פַּחִים בְּדֶרֶךְ עִקֵּשׁ שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם׃ חֲנֹךְ לַנַּעַר עַל־פִּי דַרְכּוֹ גַּם כִּי־יַזְקִין לֹא־יָסוּר מִמֶּנָּה׃ עָשִׁיר בְּרָשִׁים יִמְשׁוֹל וְעֶבֶד לֹוֶה לְאִישׁ מַלְוֶה׃ זוֹרֵעַ עַוְלָה יִקְצָור־

ו יתירה

און

תוכחות מוסר

מהשם שקונה מצד עושרו וקניניו הגשמיים לפי שהעושר והממון שקונה האדם אינו מועיל לו אלא בעולם הזה אבל שם טוב יועילנו בעוה"ז ובעוה"ב בעולם הזה הכל יכבדוהו ואשר בארץ ובעוה"ב יזכה לשכר הראוי שמתענגים בו הצדיקים בעולם הבא וכן החן שימצא האדם בעיני בני אדם שיהיה אהוב ורצוי להם טוב הוא מהחן שימצא בעיניהם מצד עושרו כי חן זה אינו מתמיד אלא שיעור התמדת העושר אבלו אבל כהפרדו ממנו כל אחי רש שנאוהו אבל מי שמוצא חן בעיני בני אדם מצד מעשיו הטובים אין לו הפסק ועוד שאמרו ז"ל כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו מה שאין כן בחן הנקנה מצד העושר שנראין לו כאוהבים בשעת הנאתם ותו לא ולכן אין רוח המקום נוחה הימנו ׃ והרב בח"ש ז"ל פירש מפני שרוב המשתדלים בקנין העושר קונים להם שם רע ושנאת הבריות מחמת גאותם ומעשיהם הרעים לכן אמר נבחר שם טוב הבא מתוך העושר וטוב הוא החן הנקנה מתוך כסף וזהב שאע"פ שקונה העושר לא ימוטו פעמיו מדרך הישרה לפי שדבר זה הוא פלא שיקנה האדם שם טוב ואהבת הבריות מתוך עושר רב וכסף וזהב וקנינים והוא פירוש נכון ׃

עשיר ורש נפגשו וגו' ׃ ר"ל אם עשיר ורש נפגשו למקום אחד אל תהי נוהג כבוד בעשיר יותר מהרש לפי שעושה כלם ה' וכיון שהוא מעשה ה' ועושר העשיר אינו תלוי בהשתדלותו וחריצותו ורישות הרש אינו תלוי ברפיונו וחלישותו הלא הוא יכול לעשות העשיר עני והעני עשיר וז"ש עושה כלם ה' ר"ל מי שעשה אותם על סדר זה יכול להפוך הסדר ולעשות העשיר עני והעני עשיר ׃

אי נמי יש לפרש עושה כלם ה' ר"ל אל תנהוג כבוד בעשיר יותר מהרש כי עושה כלם ה' ר"ל שתכלית כוונתו יתברך בעשייתם זה עשיר וזה רש הוא לכוונה אחת ועשיים אחת להם והוא שהעושר נותן לעשיר לנסותו אם יצא חוץ לשורת הדין ומתלבש גאוה על הבריות ויהיה מתנהג בגאה וגאון ודרך רע מחמת עושרו או אדרבה ירבה במצות ובמעשים טובים בהלוים בממון וכן הריש נותן ברש לנסותו אם יעמוד בצדקתו ולא ירפנה אפי' מתוך הרישות שניתן לו ולא יגנוב ולא יגזול ולא יעשוק לבריות ולא ישבע לשוא או ימעדו אשוריו מחמת רישותו ויעבור על הלאוין הנזכרים כי מי שאינו חזק באמונתו ובצדקתו דקדוקי עניות מעבירים אותו על דעתו ועל דעת קונו כמו שמצינו שאמר שלמה ע"ה ריש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי פן אשבע וכחשתי וגו' וכיון שכוונתו ית' בעשותו זה עשיר וזה רש הוא לתכלית אחד שהוא הנסיון לשניהם אל תנהוג כבוד בעשיר יותר מהרש שהעושר לנסיון והרישות לנסיון ולזה סמך לפסוק זה ואמר ערום ראה רעה ונסתר וגו' ר"ל מי שהוא ערום וחריף והגיע לאחד משני דברים אלה או עושר או ריש ראה ראיה שכליית הרעה הנמשכת מכל אחת מהם ולכן כשבא לו העושר הוא יסתיר את עצמו ואינו מראה את עצמו בין העשירים שהוא עשיר ואינו מתגאה על בני אדם ואינו עושה דברים שלא נתנהג בהם קודם שבא לו העושר אלא בנחת או עתה ואדרבה הסתיר פניו מהביט אל האלמים ואל הרשעים שלא לעשות כמעשיהם הרעים וכן כשבא לו הרישות אינו ממלא חסרונו מגזל ואיסור ודברים האסורים אלא הוא הסתיר רישותו מבני אדם ומראה את עצמו כאלו אינו מוצרך ורש כדי שלא יזדלזל מבני אדם ואינו נוטה אחר הבצע והגזל והחמס א"כ העושר והריש שניהם שוים מפני שהם לנסיון ולכן צריך האדם להזהר שלא לכבד את העשיר יותר מהרש וכל זה באדם שהוא ערום ובעל מחשבה אבל הפתיים שאינם חריפים לראות את הנולד כשהגיעו לשתי מדות אלו שהם העושר והריש עברו בהם עבירות הנמשכים מהם ונענשו עליהם והא דנקט ערום לשון יחיד ופתיים לשון רבים ולא השוה מדותיו בשניהם מפני שהערום הרואה את הרעה הנמשכת מעושר וריש לא שכיח כל כך ואינו מצוי דבר זה אלא ביחידים אבל הפתיים העוברים רבו כמו רבו ולכן נקט בהם לשון רבים ׃

עקב ענוה יראת ה' וגו' ׃ ר"ל שמי שיש בו מדת הענוה יזכה למדות אחרות שיש לו בהם הנאה ותועלת בעוה"ז ובעוה"ב והוא שהם ענוה נאמר על מי שמקטין ומשפיל את עצמו בפני הבריות ומעריכן בערך יותר ממנו וממדת הענוה ישיג מדת היראה לפי שהוא משפיל את עצמו מבני אדם כמוהו כל שכן וק"ו שישפיל עצמו לפני גדולתו של הקב"ה ויהיה ירא ממנו וחרד על דברו לעשותו ולקיימו בכל לבבו ובכל נפשו וממדת היראה נמשך העושר שכיון שקנה מדת היראה יהיה נשאו ונתנו באמונה ולא בתחבולה ורמאות וגזל ושבועת שוא ומתוך כך יקנה עושר ונכסים ומתוך העושר נמשך לו הכבוד כי בעולם הכבוד דבק לעושר כמו שנאמר והעושר והכבוד ומתוך הכבוד נמשך לו חיים שפירושו חיים של שלוה והשקט ומעלה וכבוד הנקראים חיים לא כן חיי צער וזלזול שאינם נקראים חיים ׃

אי נמי מלת חיים חוזרת אל הענוה הנזכרת בראש הפסוק והכי פירושו עקב ענוה רוצה לומר שכר הנמשך מהענוה' יראת ה' ומהיראה נמשך העושר ומהעושר נמשך הכבוד ועוד נמשכים החיים ארוכים ממדת הענוה אלא כיון שהתחיל במדת היראה שהיא מדה מעולה ומשובחת סיים במה שנמשך ממנה שהם העושר והכבוד ואחר כך בחיים ארוכים הנמשכים מהענוה כי בכמה מקומות בגמרא מצינו ובמאמרי רז"ל כי מי שיש לו מדת הענוה ומעביר על מדותיו זוכה לאריכות ימים ושנים ׃

צנים פחים וגו' ׃ רז"ל דרשו בו הכל בידי שמים חוץ מצנים פחים שהם הצנה והחום שהם בידי אדם ולכן שומר נפשו ירחק מהם ׃ ולענ"ד שמי שהוא עקש בדרכיו ויתיצב על דרך לא טוב ואינו הולך בדרך הישרה והנכוחה הוא דומה למהלך בין הקוצים והדרדרים שאפי' ימלט נפשו מהם פעמים שלש סופו להכשל בהם ויתקעו הצנינים בצדו ובכל גופו וכן נ"כ דומה לפחים ומצודות הפרושות לכל בעל כנף שאפי' נמלטים מהם כמה פעמים סופם להיות נאחזים בהם כן העקש הזה שמעקש דרכיו והולך בארחות עקלקלות סופו להיות נכשל ונלכד בהם ולכן מי שהוא רוצה לשמור את נפשו בעוה"ז ובעוה"ב ירחק מאותם הדרכים המקולקלים ואל יתפתה מיצרו והולך בדרכיו בראותו שיצליח בדרכיו ובנתיבותיו המקולקלים ולא די שלא ילך באותם הדרכים שהם בחזקת סכנה אלא צריך להתרחק הרחקה יתרה ולא ילך בסמוך להם שהם הדברים הקרובים לאיסור פן יכשל באיסור ממש ולזה אמר שומר נפשו ירחק מהם ולא יתקרב להם פן יכשל כי בראותו שהעקש בדרכיו וצלח בהם ישיא אותו יצרו לדרוך בהם וסופו להכשל וליפול במהמורות בל יקום לפיכך צריך האדם לאזור כגבר חלציו כנגד יצרו הרע להתרחק מהם כדי שלא יהא נוטה ומתפתה לו לילך בדרך העקש ובנתיבותיו המקולקלים ׃

חנך

אָוֶן וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה׃ טֽוֹב־עַיִן הוּא יְבֹרָךְ כִּֽי־נָתַן מִלַּחְמוֹ לַדָּֽל׃ גָּרֵשׁ לֵץ וְיֵצֵא מָדוֹן
וְיִשְׁבֹּת דִּין וְקָלֽוֹן׃ אֹהֵב טְהָור־לֵב חֵן שְׂפָתָיו רֵעֵהוּ מֶֽלֶךְ׃ עֵינֵי יְהוָה נָצְרוּ דָעַת וַיְסַלֵּף דִּבְרֵי

ו יתירה

בגד

תוכחות מוסר

חנך לנער וגו' · הרב בעל קב ונקי ז"ל פירש וז"ל למד חכמה לנער בדברי תוכחה כפי דרך השנים שיהיו לו כמ"ש חז"ל בן חמש שנים למקרא וגם כי יזקין לא יסור ממנה כלומר מאותו דרך שדרך בה בנערותו · ואפשר לפרש נמי על פי דרכו כפי חוזק שכלו וחריפותו דעל פי דרכו משמע טפי הכי · ומלת ממנה חוזרת אל המדה שחנכת אותו בה :

עשיר ברשים ימשול וגו' · יש לדייק אמאי נקט עשיר לשון יחיד היה לו לומר עשירי' לשון רבים ואם תאמר שפירוש עשיר היינו כל עשיר היה לו לומר נמי עשיר ברש ימשול ופירוש רש היינו כל רש ועוד הא סיפיה דקרא כולו לשון יחיד ולא קאמר עבדים לוים לאיש מלוה ועוד למה תלה הממשלה בעשיר והעבדות בלוה והיה לו לומר אדון מלוה ללוה כמו שאמר עשיר ברשים ימשול ועוד מאי לאיש דקאמר ולא היה לו לומר אלא עבד לוה למלוה לכן נער"ן שהלוה איננו עבד אלא למלוה שלו אבל לאדם אחר שאיננו נושה בו הלוה איננו עבד ולכן נקט לוה ומלוה שהוא לשון יחיד בשניהם והלוה כשמשים עצמו בתורת עבד למלוה איננו אלא למי שהוא איש שהוא לשון חשיבות שכיון שהמלוה אדם חשוב לא בייש את הלוה ולא הטריח אותו בדברי פיוסין בהלואתו לו אלא כשאמר לו הלוה הלוני כך וכך תכף ומיד הלוהו ומלא שאלתו ולכן תלה העבדות בלוה שהוא עצמו מתנהג עם המלוה כעבד כל זמן שלא פרעו כיון שעשה עמו חסד והלוהו בסבר פנים יפות אבל המלוה איננו מתנהג עם הלוה בתורת אדנות כיון שהוא אדם חשוב אבל עשיר יענה עזות הוא עצמו ימשול בכל הרשים בעל כרחם שלא בטובתם אע"פ שלא נתנו ממנו כלום אלא מצד רישותם ודלותם הוא נעשה שר ושופט עליהם ומושל עליהם ולכן תלה הממשלה בו ולא בהם שהם אין רוצים להשתעבד לו ולהכנע מפניו כיון שטובתו בל עליהם אלא הוא בזדון לבו ימשול בהם מה שאין כן עבד לוה הנז' שהוא מרצונו הטוב משתעבד לו מפני התביישו ממנו שעשה עמו חסד בסבר פנים יפות :

זורע עולה וגו' · ר"ל מי שגוזל וחומס לאחרים ברשעו ובזדונו וזורע בחיטים ובשעורים של עולה לא יזכה לקוצרם ולאכול מהם לפי שיבוא איש און ורע מעללים כמוהו ויהיה קשה ואלם יותר ממנו ויקצור אותו הזרע של עולה ויאכלנו ובעל עולה שזרעו איננו מוצא פת בסלו לאכול ושמא תאמר עדיין יש לו כח ואיילות לחזור להתגבר על אחרים לגזול אותם ונמצא שלא הפסיד כלום לכן סיים ואמר ושבט עברתו יכלה ר"ל שבט עברתו שגזל בו בפעם ראשונה יכלה שמאחר שבא איש און ונתגבר עליו וקצר מה שזרע הוא והסיר בולעו מתוך פיו ולא יכול לו להשיב הגזלה והעושק אשר עשק הוא וגזל לאחרים אלא איש און נתגבר עליו וקצר עולתו שוב אין בו כח ותגבורת לגזול לאחרים ושבט עברתו יכלה ושיעור הכתוב כן הוא זורע איש עולה יקצור איש און ר"ל מה שזורע איש עולה יקצור איש און וממילא שבט עברתו יכלה :

אי נמי מי שעושה לאחרים מעשה רשע ועולה בסתר כמו הזורע שמשליך הזרע בארץ ומכסה אותו בעפר הנה מאותה הזריע' שזורע לאחרים יקצור און לעצמו בגלוי ר"ל שיבוא איש און כמוהו שבקי במעשיו ובמעלליו הרעים ויגיד תחבולותיו ומרמותיו שעשה ותגלה רעתו בקהל ויתפרסם לעין כל שהוא אדם רע ובליעל בקציר שהוא על פני הארץ ובגלוי ונראה לעין כל ותופר עצתו ותתקלקל מחשבתו וז"ש ושבט עברתו יכלה ר"ל שאותו שבט עברה שעשה לאחרים בסתר כשנתגלה קלונו יכלה אותו השבט ולא תתקיים מחשבתו :

טוב עין הוא יבורך וגו' · לפי שמי שהוא זורע עולה הוא רע עין שמפני שעינו רעה באחרים לכן הוא מזיקם לזה סמך לו ואמר טוב עין הוא יבורך וגו' ר"ל שמי שהוא טוב עין הוא יבורך הכוונה היא שהוא מצד עצמו יבורך שתחול עליו ממש הברכה ולא שיתברך מצד התדבקותו באחרים המתברכים שלא יחזיקו טובה לעצמם לומר אלמלא לא נדבק בפלוני לא היה מתברך אלא הוא מצד עצמו יבורך שתחול הברכה במעשה ידיו ולא שיצטרך להחזיק טובה לאחרים שנתברך בהתדבקותו עמהם ותדע למה כי נתן מלחמו לדל ר"ל לפי שמטוביות עינו מלחמו הראוי לו למאכלו נתן לדל ולא מלחם אחר שהוא גרוע ממנו · ועוד יש לפרש מלחמו הראוי להסתפק עצמו שאע"פ שאין לו אלא כדי צורך סעודתו ומאכלו אפי' הכי חסר ממנו ונתן לדל מצד שהוא טוב עין ולכן הקב"ה מודד לו מדה כנגד מדה לפי שהוא נתן לדל מהלחם אשר הוא ראוי לעצמו לכן יבורך הוא מעצמו ולא על ידי אחרים אלא הברכה שורה במעשה עצמו ממש :

אי נמי יש לפרש דמלת הוא היא מיעוט לאחר שהוא רע עין ר"ל שמי שהוא טוב עין הוא בלבד שיבורך אבל מי שהוא רע עין ולא יתן מלחמו לדל לא יבורך שכיון שאינו חונן דלים הרי הוא רע עין ולא יבורך · ואפשר לפרש נמי שמה שאמר מלחמו בכינוי ולא אמר כי נתן לחם לדל לרמוז שאינו מתברך אלא כשנתן לדל מלחמו הראוי לו שבא לידו בהיתר ולא מן הגזל והחמס :

גרש לץ ויצא מדון וגו' · שהע"ה הוא מדבר עם האיש הנז' שהוא טוב עין וחונן דלים ומפני שהיא ניכר ונודע ומפורסם לכל שהוא טוב עין הדלים והאמללים מורגלים לבוא אצלו למלא בטנם כי ירעבו והלץ הוא רע עין המתלוצץ על העניים באמרו להם אמי קדל אמי שקיין חמי ברען וכיוצא מדברים אלו ומביישם ומכלימם ולכן הוא מזהיר לטוב עין ואומר לו אם היה הלץ הזה אצלך בשעה שבאו עניים אצלך לשאול ממך צדקה והיה מתלוצץ עליהם כמנהגו הרע גרש אותו מאצלך בלשון בזוי שהוא לשון גירושין ושלוח ולא בלשון מעלה וכבוד ובזה אתה מוציא מדון ומשבית דין וקלון כי העניים כשמעם דברי הלץ הזה שהם דברי חרפה וקלסה הם עושים מדון ומריבה עם הקב"ה שברא אותם עניים כמו שפירשו המפרשים ז"ל על פסוק או יחזיק במעוזי שלום יעשה לי שהנותן צדקה לעני הוא משים שלום בינו ובין הקב"ה ואחר שעושה מריבה עם הקב"ה הוא מוסר דין להקב"ה על הלץ הזה שחירפם וביישם והכלימם בדברי חירוף וגידוף ומלא פניהם קלון ולכן כשאתה מגרש הלץ מפניהם ודוחה אותו בשתי ידים בזעף ובחמה ובקצף גדול אתה עושה נחת רוח לעניים במה שגירשת אותו ברוגז ובמה שאתה ממלא שאלתם ולכן אתה מוציא ומשבית המדון והמריבה שבינם לבין הקב"ה ומשבית הדין שמוסרים על הלץ ומשבית הקלון שנעשה להם ומבטל אותו כי יתנחמו מצד שמלאת את שאלתם ומצד כעסך על הלץ :

אי נמי גרש לץ ויצא מדון וגו' · כשיבואו העניים אצלך שדרכו ומנהגו להתלוצץ על העניים ולריב עמהם ולעשות עמהם מדון ומריבה כמו שאמרנו הנה תכף ומיד לביאת העניים גרש את הלץ קודם שיעשה מדון ולכן כשאתה מגרש אותו יצא עמו המדון

בגד : אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחבות ארצח : שוחה עמקה פי זרות זעום יהוה יפול שם : אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו : עשק דל להרבות לו נתן לעשיר

ו יתירה

תוכחות מוסר

המדון שהיה עושה אם היה יושב וכשיצא לחוץ ולא יעשה מדון ושבות ג"כ הדין שמוסרים עליו ושבות הקלון שעושה להם והכונה בזה גרש אותו לחוץ למונעו מן העבירה שדרכו לעשות ולמנוע הענוים מן החרפה והקלון :

אי' כמו גרש לץ וגו' הוא אדם שמתלוצץ על הבריות ומדבר בגנותם ודופיים וכששומעים הבריות הפגם והדופי שמטיל בהם מריבים ומתקוטטים עמו בדברי ריבות על זלזולם ממנו וחוזר הלץ גם כן ומחרף אותם חירופים קשים ומרים ותעלה צעקתם השמימה ומתוך כך יגיעו אל השופטים והדיינים כדי שיעשו להם דין ויעשו דין ומשפט בלץ כעונש הראוי לו כפי רשעתו ויגיע הלץ לקלון וחרפה ולכן הוא מזהיר גרש לץ מחברת בני אדם ומקהלם ויצא המדון התלוי בו בליצנותו וישבות ג"כ דין ומשפט ועונש הנעשה בו וקלון המגיע לו מהעונש שנענש :

אוהב טהור לב חן שפתיו וגו' · ר"ל האוהב שהוא טהר לב שאין לבו חלוק מפיו אלא שיעור המחשבה שמורה בדברי פיו כן היא בלבו אדם זה בחן שפתיו אפי' המלך כשפל אליו ונעשה רעהו שלזה לא אמר חן שפתיו רע מלך לומר שמצד נעימות דבריו וחן שהולך בשפתותיו אפי' המלך מתדבק בו ונעשה רע לו וזה לפי שהאדם שלבו חלוק מדברי פיו דברי הטובות שמדבר בהם עם חבירו אינו מפליג בהם כל כך לפי שלבו נוקפו מלהפליג בדברי חן וחסד מאחר שלבו מנגד לפיו וחלוק ממנו והטובה שמדבר עם חבירו אינה אלא כדי שיעור העלמת והסתרת הרע שבלבו אבל מי שפיו ולבו כלם שוין לטובה יהיו נעימות אמריו על צד הרבוי ומתוקים מדבש ונופת צופים לפי שהלב עוזר את פיו ומעיר אותו ומזכירו בדבר טוב השייך לאותו נדון שמדבר בו ויפוצו מעיינות פיו חוצה ברוב דברים הנחמדים והנאותים ולזה אמר האוהב שהוא טהר לב שפיו ולבו שוים בחן שפתיו שהם הדברים הנמשכים מלבו הטוב אפי' מלך נעשה רעהו :

אי' כמו יש לפרש אהב טהר לב ר"ל מי שירצה להיות אוהב לחבירו לא בדברי פיו בלבד אלא צריך גם כן להיות טהר לב ופיו ולבו שוים לטובה אבל מי שאינו אוהב לחבירו אלא בחן שפתיו ומתק לשונו הנה זה רעהו מלך שהמלך כשיגיעו לידו סיבת חייבים כגון גנבים או לסטים ורוצה לעמוד על דבר אמת וצדק אם הם חייבים אם לאו הוא מפייס אותם בלשון רכה ותחנונים להתודות על חטאם ואומר להם לא תיראו ולא תפחדו מפני כי אני אין רצוני אלא לידע אמתתן של דברים ולא אזיק אתכם כי זה דרכו של יצ"הר להיות מסית ומדיח לאדם וכיוצא מדברים אלו ויכנסו דבריו בלבם והתודו את חטאתם אשר עשו ואחר כך היא מפליג בעונשם במיתה ותשלומין כן האדם שאין לו חן אלא בשפתיו ובקרבו ישים ארבו הוא שוה למלך כמו שאמרנו ולכל הפירושים חסר בי"ת ממלת חן וכאלו אמר בחן שפתיו רעהו מלך · אי כמו יש לפרש מי שהוא טהר לב שפיו ולבו שוים בחן שפתיו שהם מלב ומנפש ולא שפתי מרמה רעהו מקבל דבריו ומקיים אותם כגזרת מלך שצריך לקיים דברו ומאמרו בלי ספק לפי שהוא מובטח בו שאינו רמאי ויודע בטיבתו שתוכו כברו ולא נתכוון בחן שפתיו אלא להנאתו ולטובתו מקיים עצתו ודבריו כגזרת מלך וגם לפי זה חסר בי"ת וכאלו אמר בחן · ולזה סמך לו ואמר עיני ה' נצרו דעת וגו' · ר"ל שעיני השגחתו ית' נצרו מי שהוא מדבר דבריו מדעת דהיינו שאינו מוציא מפיו אלא מה שבדעתו ואין פיו חלוק מדעתו אלא שניהם שוים אבל מי שמדבר עם חברו בשפתי חלקות ולבו בל עמו ומשיאו עצה הנראית למקבלה שהיא עצה טובה מפני שהוא מאמין בו ומיסר עניינו לו ומחזיק לו טובה על אותה עצה והיועץ יודע בלבו שעצה זו רעה למקבלה ומתכוין להזיקו בקיום אותה עצה איש כזה אין מספיק לו יתברך לסלק עין השגחתו מעליו ולהניחו למקרים אלא מסלף דבריו בידים ממש ושוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד וכאשר זמם לעשות לאחיו בעצתו הרעה יעשה לו ויסתלק ההיזק מעל חבירו ויחול עליו וז"ש ויסלף דברי בוגד ר"ל הבוגד הזה שהוא בוגד בחבירו בלבו ומראה לו שפתי חלקות כאלו הוא אוהבו ה"ית מסלף בידים היזק אותו ענין עליו וחבירו ניצול ממנו :

אמר עצל ארי בחוץ וגו' · להיות שהעצל הוא כבד התנועה ואינו רוצה להתנועע וליעקר ממקומו לכן כשאומרים לו לעמוד לבקש ולתור על מזונותיו ופרנסתו למלא נפשו כי ירעב הנה הוא משיב להם תואנות וסבות כוזבות כדי להשמט מן הטורח והעמל ולכן אם אומרים לו שילך לכפרים ולעיירות להוליך בידו שום סחורה כדי להשתכר בה נותן טעם לפגם ואומר ארי בחוץ דהיינו חוץ לעיר ואני ירא פן יטרוף נפשי ואם אומרים לו שיקים ויסובב בתוך העיר שאין שם חשש אריה אומר להם חושש אני לצאת ממקומי אפי' לילך בתוך העיר כי בתוך רחובות העיר עצמה ארצח בשביל הסחורות שבידו ולכן לא אזוז ממקומי לילך לשום מקום מהמקומות לסכן בנפשי :

שוחה עמוקה פי זרות וגו' · ר"ל שהנשים הזרות תכלית דברי פיהם הוא לירד לשוחה עמוקה ולכן מי שנכשל ומתפתה לדבריהם ומקבל אותם נקרא זעום ה' ויפול באותה השוחה עמוקה שהיא גיהנם :

אולת קשורה בלב נער וגו' · הכוונה היא להזהיר את האדם שלא יחוס ויחמול על בניו מלייסר אותם מצד רחמנותו עליהם כי יצר לב האדם רע מנעוריו והאולת קשורה בלבו קשר של קיימא וקשה עליו לפרוש ממנה מרצונו אבל שבט המוסר שיתיסר בו לא די שיסיר אותה ממנו אלא שירחיקנה ממנו הרחקה גדולה לכן ישתדל כל אדם ליסר בניו בקטנותם ובנערותם קודם שיהיה נשרש בהם האולת :

עושק דל להרבות לו וגו' · פירש מי שעושק דל הרי הוא נותן אותו ממון למלך שהוא עשיר ואך למחסור בא · והרב בה"ש ז"ל פירש וז"ל עושק דל שר"ל כי העושק את הדל מלתת לו כפי חיוב מה שיצטרך לתת לו שבזה הוא עושקו וכמו שנאמר ואתם בערתם את הכרם גזלת העני בבתיכם שר"ל שבהמה שבערתם הכרם ולא עשיתם מצות התורה להניח פרט ועוללות לעניי עולם בזה גזלת העני בבתיכם וכן גם כן אמר הפסוק שאינו בו עושק דל וכוונתו להרבות לעצמו ממון הנה הוא דומה ממש למי שנותן לעשיר מתנה משלו שאותה מתנה שנתן לעשיר שהיא אך למחסור לעצמו ואינה לתועלת העשיר הוא עכ"ל ז"ל · ויש לפרש כמו שבא להודיענו שאחד המרבה ואחד הממעיט ממונו שלא כדין ושלא כשורה הכל שוים ובאים לידי חסרון שהמקבץ ממון ביושר ובהיתר ממונו ישאר בידו ולא יחסר ממנו וכן המחסר ממונו למצוה ולצדקה אין זה חסרון וכלם שוים לטובה שאע"פ שחסר ממונו הקב"ה משלם לו כפלי כפלים ולפעמים אחד המרבה ואחד הממעיט כלם שוים לרעה כגון מי שעושק דל כדי להרבות

לעשיר אך־למחסור׃ הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי׃ כי־נעים כי־
תשמרם בבטנך יכנו יחדו על־שפתיך׃ להיות ביהוה מבטחך הודעתיך היום אף־אתה׃
הלא כתבתי לך שלשום במעצות ודעת׃ להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת
לשלחך׃ אל־תגזל־דל כי דל־הוא ואל־תדכא עני בשער׃ כי־יהוה יריב ריבם וקבע את־

שלשים ק׳

קבעיהם

תוכחות מוסר

להרבות ממונו וכן הנותן לעשיר שהוא ממעיט ממונו הכל שוים לרעה וז"ש עושק דל וגו׳ ר"ל כי הנה העושק דל להרבות ממונו הנה נותן לעשיר שממעיט ממונו שלזה רומזת מלת אך שהיא מיעוט ר"ל שממעיט את ממונו הכל הוא למחסור שהעושק שעשק העני בודאי שהוא למחסור כיון שבא לידו בתורת עושק ושלא כדין יחסר ממנו וגם מה שנתן לעשיר אין בו שום מלוה שישלמנו לו הקב"ה אלא מה שנתן לעשיר הרי הוא נחסר ממנו והכל שוים לענין חסרון :

הט אזנך ושמע דברי חכמים וגו׳ · לפי שהיצר הסורר מסית ומדיח לאדם להכשילו בעבירות ולהאבידו משני עולמות ומראה לו ערבות ומתיקות הדברים הרעים ומייפה אותם בעיניו ומגלה לו נעימות תחלתן ומעלים ממנו מרירות סופם ותגדל ותגבר תאותו וחמדתו להם עד אשר יחשוב בדעתו כי הגדול שבשונאיו הוא המוכיח אותו והמעכבו מלעשותם לכן הזהיר ואמר הט אזנך ושמע דברי חכמים המוכיחים אותך ואל תקוץ בהם ואל יהיו עליך כמשא כבד ותחשוב בדעתך כי המוכיחים אותך הם השונאים אותך אלא קבל עליך לשמור ולעשות ולקיים את כל דבריהם כי כל המדות שבעולם לא יגונו ולא ישובחו אלא כפי תכליתם וקושי דבריהם ומרירותו סופו מתוק ונועם שיח שפתות היצר סופו מר וקשה ומזיק לאדם בשני עולמות וז"ש ולבך תשית לדעתי ר"ל שאם יכבד עליך דבר החכמים כמה שמפרישים אותך מחטא ועון ויערב לך דבר היצר המכשילך בהם דעתך ולבך תשית לדעתי כמה שגליתי לך תכלית כל הענינים שכל דבר שיש צער ומרירות בתחלתו יש לך ערבות ומתיקות בסופו וכל דבר שיש בתחלתו נעימות ומתיקות סופו להיות מר כלענה לכן ועל כן אזור נא כגבר חלציך נגד יצרך והט אזנך ושמע דברי חכמים ואל תבוז לדבריהם כי תכלית כל דבריהם להנאתך ולטובתך ואם יפול לך ספק בדבריהם ולבך תשית לדעתי :

כי נעים כי תשמרם וגו׳ · ר"ל מלבד שאתה צריך לקבל עליך דברי החכמים המוכיחים ולקיים אותם הנה מה טוב ומה נעים כשתשמור דבריהם בבטנך ויהיו רשומים בזכרונך ולא יפול דבר מכל דבריהם ארצה באופן שיכונו יחדו על שפתיך ותהיה אתה מוכיח לאחרים באותם הדברים ששמעת מפי החכמים כמה שהם נכונים ושגורים על שפתיך ומה שאמר מלת יחדו הכוונה היא לומר שצריך לשמור כל דברי החכמים בשלמות כדי שיהיו כל המדות הטובות דבוקות וקשורות זה בזה ומסודרות על סדרן ולא ישמיט אפי׳ דבר אחד מדבריהם לפי שהמדות הטובות הם כמו תכשיט של זהב שאם חסר ממנו אפי׳ דבר כל שהוא הרי הוא פגום ואין יופיו שלם כל כך ואין ראוי להתקשט בו כן הם המדות המעולות והמשובחות שאם יקנה האדם כל המדות וחסר אחת מהם הרי הוא פגום וכמעט שכל המדות שקנה אינם שוים כלום מפני מדה אחת שהיא חסרה מהמדות ולזה אמר מלת יחדו לומר שכל דבריהם יהיו נכונים יחדו אחת אל אחת למלאת תכון על שפתיך ולא תשמיט אפי׳ דבר אחד מדבריהם ולכן צריך אתה שתשמרם בבטנך ולא תשכח אותם באופן שיכונו יחדו על שפתיך :

להיות בה׳ מבטחך וגו׳ · לפי שאמר הט אזנך ושמע דברי חכמים המוכיחים וגו׳ ואמר כי נעים כי תשמרם בבטנך כמו שפירשנו לעיל לזה סמך ואמר להיות בה׳ מבטחך ר"ל מה שהזהרתיך לשמוע דברי המוכיחים ולתקן מעשיך ולחזור בתשובה אע"פ שהוא ידוע ומפורסם שעצת המוכיחים הוא טובה מעלת וכו"הר מפני שלא תתיאש מן התשובה ותאמר אי אפשר שיקבל הקב"ה תשובתי אחר שמריתי את דבריו והכעסתי אותו ובחשבך זה אתה מפקיר את עצמך לעצת יצר הרע ותוסיף על חטאתיך פשע ומאבד גופך ונשמתיך ולזה אני מזהירך כדי להיות בה׳ מבטחך שתהיה בוטח ממנו ית׳ שיקבל תשובתך ויתכפרו עונותיך ותחזור לאיתנך הראשון הודעתיך היום אף אתה ר"ל מלבד שהודעתי לבני אדם את הדרך ילכו בה ואת הדרך הישרה שיבחרו להם הודעתיך היום אף אתה שיצאת ממחיצתו ית׳ ורדפת אחר עצת יצרך ועברת על התורה שיש לך תקנה בקבלת דברי המוכיחים ובחזרתך בתשובה לפניו ית׳ ותוכל לתקן עצמך תיקון גמור ואם רצונך לידע דבר זה בבירור בלי פקפוק הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת · ר"ל בתורה ובנביאים ובכתובים מפורש ומבואר שהתשובה תועיל לאדם והיינו דקאמר במועצות ר"ל שהתורה נתנה עצה טובה לחוטא לחזור בתשובה ולתקן את מעשיו ומתכפרים עונותיו והיו כלא היו ודבר זה מבואר גם כן בנביאים ובכתובים ומ"ש ודעת ר"ל שהקדוש ב"ה צוה שיתנהג לכתחלה בדרכי הדעת שהם המצות ומ"ט דהיינו צוה על דרכי הדעת שיתנהג בהם לכתחלה ונתן עצה לחוטא שישוב בתשובה ומה שהתחיל במועצות לתקנת החוטא השב בתשובה קודם מלת ודעת שהיא רומזת להנהגת האדם בדרכי התורה והמצות הוא כפי דברי רז"ל שאמרו במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד לכן הקדים במועצות שהיא רומזת לתשובה קודם למלת ודעת שהיא רומזת לתורה ומצותיה ומ"ש במועצות לשון רבים מפני שתקוני התשוב׳ הם רבים שכל עבירה יש לה תיקון מיוחד לה :

להודיעך קשט אמרי אמת וגו׳ · ר"ל מה שכתבתי לך שלישים במועצות ודעת הוא להודיעך שהנהגת האדם בעולם צריכה שתהיה על פי התורה והמצוה שהם אמרי אמת ואם תקפו יצרו ועובר עליהם יש לו תיקון בתשובה שאמת ויציב שהתשובה תועיל לחוטא ואין בזה שום פקפוק ולזה נקט קשט אמרי אמת קשט כנגד התשובה הנרמזת במלת במועצות ואמרי אמת כנגד הנהגת התורה והמצות הנרמזו׳ במלת ודעת ומה שהודעתיך זה כדי להשיב אמרים שהם אמת לשולחך שהוא היצ"הר השולח אותך לדבר עבירה שאם בא יצרך לפתותך ולהכשילך בדבר עבירה השב תשיב לו תשובה נכחה כאמרי אמת ותאמר לו הרי הקב"ה צוני והזהירני על דבר זה שלא לעשותו ואם התקיף יצרך ונכשלת בפיתויו ובהסתתו ועוד ידו נטויה עליך לעכבך מלעשות תשובה באמרו לך כבר עברת על דבר קונך ומה תועיל לך תשובה עכשיו מאחר שכבר נכשלת ולכן טוב לך שתמלא חפצך ורצונך ומשאלות לבך בכל דבר גשמיי שהוא לתענוג החומר מאחר שאין לך תקנה ועניית ואמרת לו אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה שהוא שוא ודבר כזב

קֹבְעֵיהֶם נָפֶשׁ׃ אַל־תִּתְרַע אֶת־בַּעַל אָף וְאֶת־אִישׁ חֵמוֹת לֹא תָבוֹא׃ פֶּן־תֶּאֱלַף אֹרְחֹתָו°
וְלָקַחְתָּ מוֹקֵשׁ לְנַפְשֶׁךָ׃ אַל־תְּהִי בְתֹקְעֵי־כָף בַּעֹרְבִים מַשָּׁאוֹת׃ אִם־אֵין־לְךָ לְשַׁלֵּם לָמָּה
יִקַּח מִשְׁכָּבְךָ מִתַּחְתֶּיךָ׃ אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבוֹתֶיךָ׃ חָזִיתָ אִישׁ ׀ מָהִיר
בִּמְלַאכְתּוֹ לִפְנֵי־מְלָכִים יִתְיַצָּב בַּל־יִתְיַצֵּב לִפְנֵי חֲשֻׁכִּים׃

ארחתיו ק'

כג כי

תוכחות מוסר

כזה שהרי התורה העידה על התשובה שתועיל והזהירה עליה בכמה מקומות אם כן אמת הוא שהתשובה תועיל לחוטא והיינו דקאמר קשט שהיא כנגד מלת במועצות :

אל תגזל דל כי דל הוא וגו' · אין לומר שהעשיר מותר לגוזלו אלא מפני שהדל הוא דכא ואומלל ותש כח ואין בו יכולת להוציא גזלתו מידך לכן הזהיר עליו שלא לגוזלו והיינו דקאמר אל תגזל דל כי דל הוא ר"ל אל תגזל דל מפני שדל הוא ואין ידו משגת להוציא גזלתו מיד הגזלן וכן אל תדכא עני בשער ר"ל אם בא העני לדין אל תדכא אותו כמה שאתה נושא פנים לבעל דין שכנגדו שהוא עשיר אלא צריך אתה להוציא לאור משפטו כי מלת שער מורה על המקום המיוחד לבית דין כי רז"ל פירשו על פסוק ועלתה יבמתו השערה היינו לבית דין :

כי ה' יריב ריבם וגו' · ר"ל שאין מי שיוציא דינם לאור מפני דלותם ושפלותם הקב"ה הוא עצמו יריב ריבם, ומעניש מי שמעלים עין מדינם ומניח ממונם ביד אחרים וכן מעניש הגוזל אותם ותומכם בעונש נפשות וז"ש וקבע את קובעיהם נפש ר"ל שגוזל את גוזליהם ועושקיהם נפשות תחת ממון לפי שהממון שקבעו מהם כנפשם הוא נחשב להם :

אל תתרע את בעל אף וגו' · הרב בעל קב ונקי פירש וז"ל לא תהיה רע ולא תתחבר עם מי שהוא בעל אף וכעס ועם מי שהוא בעל חמה לא תהיה לך רגילות פן תלמד מדת הכעס והחמה ממנו ובאמצעותם תקנה מוקש לנפשך כי המדות המגונות הם מומים גדולים בנפש עכ"ל ז"ל :

אל תהי בתוקעי כף וגו' · חזר והזהיר על הערבנות אחר שהזהיר עליה כמה פעמים כדי שיהיו דבריו שתולים ונטועים בלב הקורא בספרו ורשומי' בזכרונו לבל יכשל בערבנות ואמר בתוקעי כף בערבים משאות לשון רבים ולא אמר אל תהי תוקע כף עורב משאות לומר שאפי' היו תקעי כף וערבי משאות רבים שכלם נכנסו בערבנות אחת אל תאמר מאחר שרבים הם שנכנסו בערבנות זו לא נופל אני מהם ואכנס עמהם בכלל הערבנות ומה שיקרה להם בערבנות זו יקרה לי ג"כ כיון שהממון של הערבנות מתחלק לקרקפתא דגברי אל תאמר כן אם אין לך לשלם דהיינו אם אין אתה יכול לפרוע מה שיגיע לך דהיינו לחלקך בערבנות זו שלזה רמז במלת לך ואל יבטיחך יצרך לומר שקלקלתי היא תקנתי שכיון שאין לי ממה לפרוע חלקי בערבנות זו מה איכפת לי אם אכנס ערבן הרי אין לי כלום מה לפרוע ותדע למה אני מזהירך שלא תכנס עצמך בתוך הערבנים אע"פ שאין לך מה לשלם לפי שאם אין לך מה לשלם יקח משכבך מתחתיך בשביל הערבות לכן ועל כן לעולם לא תכנס עצמך בענין הערבנות בכל אופן שתהיה · אבל יש לדייק למה אמר מלת מתחתיך והיה די לומר יקח משכבך ולכן נראה לי לומר מפני שכפי הדין כשמסדרין לבעל חוב נכסי הלוה כדי לפרוע חובו אינו רשאי ליטול ממנו דברים הצריכים לו למחייתו שאי אפשר לו לחיות בהעדר' ממנו אבל שאר המטלטלין שהם יתרים על הדברים הצריכים לו נוטל אותם לפרוע מהם חובו ולכן אם הלוה יש לו מצע יתר על המצע הצריך לו הוא מטריח ונותן שתי המצעות זו למעלה מזו ושוכב עליהם כדי שלא יטול הבעל חוב המצע היתר והמלוה דורש ומבקש וחופש כל חדרי ביתו ליטול דבר שהוא יתר על מה שצריך לו כדי לפרוע חובו וכשמגיע אל המצע מניח לו המצע הצריך לו ונוטל את המצע היתר ולזה אמר יקח משכבך מתחתיך ר"ל שאפילו המצע היתר הוא נוטל אותו מתחתיך לכן השמר לך ושמור את נפשך פן תכשל בערבנות · ולזה אמר מלת מתחתיך לרמוז לזה :

אל תסג גבול עולם וגו' · ר"ל הגבול והסייגים והתקנות והמנהגים אשר עשו אבותיך הראשונים אל תהי מהרהר אחריהם ומתחכם על דבריהם ותקנותיהם ותאמר הניחא בדבר שהוא מפורש בתורה שבכתב ותורה שבעל פה שהוא אסור יש לפרוש ממנו ולהתרחק מלעשותו אבל מה שהוסיפו חז"ל שהם מצות דרבנן וכן כל הגדרים והסייגים והתקנות שתקנו והגזרות שגזרו אינני מוכרח לקיים דבריהם וגזרותם ותקנותיהם לזה בא להזהיר אל תסג גבול עולם דהיינו הגבול אשר גבלו ראשונים וגדרו ועשו סייג אל תהי פורץ את גדרם ויצא ממחיצתם כי כל מה שעשו ותקנו הוא בחכמה ובדעת ובתבונה כדי לעשות קיום וחוזק לדברי התורה לבל יפגע בהם האדם ויהרסם ולכן אמרו מן הרע מיעוטו שאם האדם יתקפנו יצרו לעשות איזה דבר שהוא אסור איננו פוגע אלא באיסור דרבנן ולא באיסור דאורייתא א"כ כל כוונתם איננה אלא לקיים יסודי התורה ועמודיה ושרשיה לבל ימוטו ואל תתחכם לומר אני נזהר בעצמי ושומר את נפשי לבל ימעדו אשורי וימוטו פעמי לעבור על דברי תורה כמו שהתחכמתי אני על דברי התורה ואמרתי אני ארבה ולא אסור שהרי לא הוכשלתי בדבר זה לכן אל תהי מקיל בדבריהם ובגזרותיהם ובתקנותיהם כי דעתם רחבה מדעתך ושכלם רחב יותר משכלך וחכמתם מרובה מחכמתך וידיעתם יותר מידיעתך והם שיערו בשכלם ובתבונתם הדברים הנמשכים מטבע האדם וראו שאלמלא התקנות שתקנו והגזרות שגזרו לא יתקיימו עמודי התורה לכן הזהר בדבריהם כי כל הפורץ את גדרם ישכנו נח"ש :

חזית איש מהיר וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל אמר לשבח תכונת הזריזות וההשתדלות ולהרחיק העצלה הנה כשראית איש מהיר במלאכתו תמצא שכבר יתיצב לפני המלכים הגדולים כי הם יקרבוהו אליהם מצד זריזותו ולא יתיצב לפני הקשה יום והקודרים ונקלו ביקר שזריזותו תעלהו לגדולה ותשמרהו מהעוני ומהדלות כאז"ל שית שנין הוו כפנא ואבבא דאומנא לא חליף עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש ג"כ שאם ראית איש מהיר במלאכתו מלאכת שמים וזריז בה ומשתדל לעשותה בנקיות ובמהירות דהיינו רודף אחר המצות וממהר לעשותם מפני כבודו ית' שצוה בהם וגזר לעשותם הנה האיש הזה יזכה לעלות מעלה רמה שהיא לפני מלכים יתיצב מאן מלכי רבנן שהתלמידי חכמים בשמעם את שמעו ומשכו אותו אצלם ויעלו אותו למעלה שיהא משמש לפניהם ושמושה יותר מלמודם שמתוך כך יוסיף לקח ממדותיהם הישרות ומדקדוק מעשיהם הטובים ויוסיף ידו שנית להתחזק ולהשתדל בזריזות מעשה המצות כי מאחר שהם תלמידי חכמים הם זריזין מקדימין למצות שלזה אמר לפני מלכים ולא עם מלכים ואמר גם כן

כג כִּֽי־תֵשֵׁב לִלְחוֹם אֶת־מוֹשֵׁל בִּין תָּבִין אֶת־אֲשֶׁר לְפָנֶיךָ׃ וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ אִם־בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה׃ אַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמּוֹתָיו וְהוּא לֶחֶם כְּזָבִים׃ אַל־תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר מִבִּינָתְךָ חֲדָל׃ הֲתָעוּף עֵינֶיךָ בּוֹ וְאֵינֶנּוּ כִּי עָשֹׂה יַעֲשֶׂה־לּוֹ כְנָפַיִם כְּנֶשֶׁר וְעָיף הַשָּׁמָיִם׃

התעיף ק׳ יעוף ק׳

אל

תוכחות מוסר

כן יתיצב ולא אמר ישב ואמר יתיצב בתי"ו ההתפעל ולא אמר יעמוד לרמוז אל מה שאמרנו שהמלכים שהם רבנן ומשכוהו אצלם ויעמידוהו להיות משמש לפניהם ומתוך כך יזרח עליו אורה ונגהה ומשתלם בחלק העיון ובחלק המעשה ואין לך מעלה גדולה מזו ושמא תאמר שגם אם יזכה להיות משמש אנשים גדולים במעלה ועושר ושרים ורוזנים יש לו מעלה וכבוד בהשתמשו להם לכן הוסיף ואמר בל יתיצב לפני חשכים ר"ל איש כזה אין ראוי לו להתיצב ולעמוד לשמש לפני מי שהם חשוכים מאור התורה שהכוונה במה שאמרתי לפני מלכים יתיצב איננה אלא מפני שיוסיף זריזות על זריזותו וישתלם בחלק העיון והמעשה כרגילותו אבל אבל בעמדו לפני חשוכים איננו מוסיף שלמות על שלמותו ואפשר שיחסר משלמותו לכן איננו ראוי להתיצב אלא בעדת צדיקים הנקראים מלכים ולא לפני חשוכים :

אי כמו יש לפרש אם ראית איש שהוא זריז ומהיר במלאכתו מלאכת הרשות והוא קל התנועה בלי רפיון ועצלות הנה האיש הזה תאותו ורצונו להיות משמש ומשרת למלכים כי יודע הוא שהמלכים חפצם וחמדתם ורצונם במשרתים שהם קלי התנועה וגבורי כח עושי דברו במהירות ובזריזות בלי המתנה ושהות ולכן אדם זה שהוא מהיר במלאכתו מפייס קרובי המלך ואוהביו להכניסו בבריתו של מלך לשרתו ולברך בשמו ולזה אמר יתיצב בתי"ו ההתפעל שהוא על ידי אחרים שיוליכוהו ויעמידוהו בהיכל המלך לאור באורו כמ"ש באור פני מלך חיים ואיננו רוצה להתיצב לשרת לפני חשוכים שאינם מלכים ואין להם אור אע"פ שהם אנשים גדולים שראוי לו לשמשם מפני שמעלת המלך היא למעלה מגדולתם ולכן בא להזהירו ולגלות את אזנו מה שיקרה לו בהיותו משרת למלכות ולהודיעו איך יתנהג עם המלכות :

כג כי תשב ללחום את מושל וגו' · ר"ל אחר שהתאוית להתקרב אל המלכו' ונדבקת בה אם רוח המושל תעלה עליך לישב ולאכול עמו אל תזוח דעתך עליך ותתנהג עמו כרע כאח בשחוק וקלות ראש ובדברים יתרים ובהעדר מוסר ודרך ארץ אלא בין תבין את אשר לפניך שהוא המושל שבידו להמית ולהחיות ואם עשית מעשה או דברת דבר שאין בו שום דופי ושום גנאי ונראה בעיניו שהוא מגונה ומאוס ועלתה חמתו באפו הנה חמת מלך מלאכי מות ואין מי שימחה בידו ויגזור עליך גזרת מות :

אי כמו בין תבין את אשר לפניך ר"ל אם הגעת לגדולה זו ללחום ולסעוד עם המלך אל תהא מתלבש גאוה על שאר עבדי המלך לפי שיש לך קירוב דעת עמו יותר מהם אלא הקטין והשפיל עצמך לפניהם כי בודאי שמתוך קנאתם מגדולתך ילשינו עליך למלכות בשוא ודבר כזב ומאבדין אותך מן העולם וז"ש בין תבין את אשר לפניך ר"ל התבונן באנשים אשר לפניך שלא זכו לגדולתך כי הם ילשינו עליך והתנהג עמהם באופן שלא יזיקוך ומפני שדברים אלו שהזהרתיך עליהם אי אפשר שתוכל לעמוד בהם ותסכן בעצמך אי לדידי פייתת ושמת סכין בלועך וגו' ר"ל אם אתה בעל נפש שנפשך יקרה ותשוקה עליך ושמת סכין בלחייך תמורת האכילה שתאכל עם המלכות ר"ל מוטב לך לתחוב סכין בלחייך מלאכול עם המלך מפני הסכנות שאמרנו · וכן יש לפרש אם בעל נפש אתה שהוא בעל נפש המתאוה והאוהב לאכול עמו ויגבר תוקפך על זה מוטב לך לשים סכין בלועך ולא תאכל עמו :

אל תתאו למטעמותיו וגו' · הרב בה"ש ז"ל פירש והוא לחם כזבים מלשון לא יכזבו מימיו ר"ל שהטוב שישיג עם המלכות איננו מתמיד או שימות המלך או שתפסק מלכותו ולא די שלא יתמיד הטוב ההוא אלא יהיה נרדף מהמלך המתמנה תחתיו ולכן טוב לו שלא יתוודע לרשות ולענ"ד שדרך בני אדם כשאוכלין זה עם זה תתרבה האהבה והריעות ביניהם ותהיה אותה האכילה ככריתת ברית ביניהם שלא יזיקו זה את זה לכן אמר אל תתאו למטעמותיו והוא לחם כזבים ר"ל איננו כשאר אכילות שאוכלים בני אדם זה עם זה לחם ואותה האכילה היא להם ככריתת ברית שלא יערים אחד מהם על חבירו להזיקו ולא ישקר בו אלא לחם המלכות לחם כזבים ואין אמונה בו שנראים כאוהבים בשעת הנאתם ואח"כ נהפכים לאיש אחר ומתנכרים לאדם ונעשים כאיש נכרי ויזיקוהו הן בגופו הן בממונו ושוכחים הידידות והאהבה הקודמים והימים הראשונים וכלו :

אל תיגע להעשיר וגו' · דבוק עם מה שאמר למעלה חזית איש מהיר במלאכתו שאתה בן אדם כשראית את עצמך זריז ומהיר במלאכתך נכסף נכספת לעמוד לשרת לפני המלכות להשגת העושר והכבוד והבינה הזאת שהתבוננת חדל ממנה ואל תיגע בשירות ושמוש המלכות כדי להעשיר מפני שלחם המלכות הוא לחם כזבים כמו שאמרנו שבכל הפירושים אתה קרוב להפסד :

אי כמו יש לפרש אל תהי מטריח את עצמך ביגיעה ועמל כדי להעשיר דהיינו לפרש בימים ולהליך במדברות בקרח ובחורב ובצער גדול יתר על הסכנות הגדולים המצויים בימים ובמדברות שמתוך כך אתה מתבטל מעבודתו ית' בין בענין התפלה בין בעסק התורה מפני שהלב טרוד ומשועמם מאימת הבהלה והיראה ומלאך לכך לזה לפי שאתה סובר וחושב שאחר שתקנה הממון והעושר אתה תהיה יושב במקום קבוע להתענג ולהתעדן באותו ממון עד יום פטירתך מן העולם בנחת ובשלוה בהשקט ובבטחה והנה יגיעת הדרכים והימים והמדברות מחלישים וממעטין כח האדם ומקצרין ימיו כמ"ש ענה בדרך כחי קצר ימי והנה על הרוב הוא שלא יזכה ליהנות מממונו אלא בחצי ימיו ועוזבו לאחרים ובמלאת שהבינה שהתבוננת בקנין העושר והממון לא עלתה בידו וז"ש אל תיגע להעשיר ר"ל מאחר שיש לך די טרפך וסיפוקך אל תהי יגע ועמל כדי להעשיר לאחרים שהיגיעה והטורח והצער גורמים מיתה לאדם קודם זמנו ולכן מבינתך שאתה מתבונן וסובר שאחר קנין הממון על צד הרבוי אתה מתענג בו חדל לך ממנה ושמח בחלקך ובמה שחננך ה"ית ואל תטריח את עצמך בשביל קנין הממון כי אפשר קרוב הוא שלא תהנה ממנו :

התעיף עיניך בו ואיננו וגו' · ר"ל אף אם קבצת הממון והעושר בחפצך ובתאותך ובתמלא רצונך ולא נגעה בך יד המות אפשר שכל הממון שטרחת עליו וקבצת אותו ביגיעה ועמל כרות יכרת מידך ולא ישאר אצלך ממנו מאומה וז"ש התעיף עיניך בו וגו' · רש"י ז"ל פירש מלת התעיף לשון כפילה שהתרגום של וכפלת ותעיף ר"ל שיעור מה שאתה כופל ועוצם את עיניך תנקשנו ולא תמצאנו והכוונה היא להודיעך קלות ומהירו' ובהילות הסתלקותו

אַל־תִּלְחַם אֶת־לֶחֶם רַע עָיִן וְאַל־תִּתְאָו לְמַטְעַמֹּתָיו : כִּי ׀ כְּמוֹ־שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ כֶּן־הוּא אֱכוֹל
וּשְׁתֵה יֹאמַר לָךְ וְלִבּוֹ בַּל־עִמָּךְ : פִּתְּךָ־אָכַלְתָּ תְקִיאֶנָּה וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים : בְּאָזְנֵי
כְסִיל אַל־תְּדַבֵּר כִּי־יָבוּז לְשֵׂכֶל מִלֶּיךָ : אַל־תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים אַל־תָּבֹא :
כִּי־גֹאֲלָם חָזָק הוּא־יָרִיב אֶת־רִיבָם אִתָּךְ : הָבִיאָה לַמּוּסָר לִבֶּךָ וְאָזְנֶךָ לְאִמְרֵי־דָעַת : אַל־
תִּמְנַע מִנַּעַר מוּסָר כִּי־תַכֶּנּוּ בַשֵּׁבֶט לֹא יָמוּת : אַתָּה בַּשֵּׁבֶט תַּכֶּנּוּ וְנַפְשׁוֹ מִשְּׁאוֹל תַּצִּיל :

מלרע בני

תוכחות מוסר

הסתלקותו ממך והוא כי אפי' אתה מקצץ כל ממונך והניחתו לפניך כמין כרי ואתה מסתכל בו בעיניך והוא מבוי אצלך בשיעור קטן כל דהו שאתה כופל עיניך ופותחם כהרף עין האדם שסוגר עיניו ופותחם תמיד כאותו שיעור שאין קטן ממנו בשיעורים יברח אותו הממון מאצלך ר"ל אתה רואה ומסתכל בו וכשתעצום עיניך כמנהג האדם בפתיחתן אין אתה מוצא אותו הממון כלו וכאלו לא היה אצלך מעולם וז"ש ואיננו כמלא שבבקל ובפתע פתאום יסתלק הממון מאצלך ושמא תאמר איך אפשר זה שברגע קטון יסתלק והרי איננו מתנועע לזה אמר עשה יעשה לו כנפים לעוף כנס וכפל ואמר עשה יעשה והיה די לו לומר יעשה להודיעך שבהגיע הזמן המוגבל להסתלקותו מאצלך אין לו שהות אצלך יותר אלא עשה יעשה לו כנפים ר"ל השתדלות במרץ ועשיות הרבה הוא עושה לעוף בכנפים מאצלך ושמא תאמר אתה רואה אותו כשהוא עף כמו שאתה רואה שאר עופות המעופפים לזה אמר כנשר יעוף השמים שהנשר מגביה בהתעופפותו יותר מכל העופות וכשהוא עף איננו נראה לעיני אדם מרוב הגבהתו בעפיפה כן הממון אפילו בשעה שהוא עף ומסתלק מאצלך אין אתה רואה אותו שלזה אמר מלת השמים להורות שהנשר מגביה עצמו בעפיפתו ואיננו נראה שמלת השמים מורה על רבוי הגובה · ואם תאמר על מה עשה ה' ככה לאיש הזה לשלול כל שללו ולבוז כל יגיעו ברגע קטון פתע פתאום · הסבה היא לפי שהאדם הזה יש לו מהממון די ספוקו ומזונותיו ופרנסתו וכל צרכיו וכיון שכן הוא היה לו לעמול ולטרוח בעסק התורה והמצות ולהתיש את כחו ביגיעתם והיה עושה נחת רוח ליוצרו ולזכך נשמתו ולהעלותה למדרגה גדולה ולמעלה רמה עם הצדיקים והחסידים והלך הוא והחליף והמיר עבודת הקדש בעבודת חול ויגיעת התורה ביגיעת קבוץ הממונות שאינו צריך להם וכל מגמת פניו היתה אלא להרבות הונו ונכסיו לכן היה כל יגיעתו לריק ואם לריק כחו ולא ישאר בידו מאומה מכל עמלו שעמל תחת השמש :

אל תלחם אל לחם רע עין וגו' · ר"ל כשיאמר לך רע עין בא וסעוד אצלי אל תשמע לו ולא תסעוד אצלו וגם אל תתאוה למטעמותיו ומתוך חוזק התאוה תאמר לו אני אסעוד אצלך אע"פי שאתה יודע שאומר לך ומשיב אותך בוא ברוך ה' לפי שהוא רע עין ועינו רעה במה שאתה אוכל אצלו :

כי כמו שער בנפשו כן הוא וגו' · רש"י ז"ל פירש וז"ל שער זה שינו קמץ ועינו פתח וטעמו למטה שאם היה שם דבר היה שינו קמץ וטעמו למעלה ככל שער שבמקרא ופתרונו כאלו ספק האיש הזה מרה בנפשו של רע עין כן הוא שער מלשון התאנים השוערות המרים עכ"ל ז"ל :

פתך אכלת תקיאנה וגו' · קשה שהיה לו לומר פתו אכלת תקיאנה ומאי פתך דקאמר לכן לעד"ן שהכוונה היא לומר שמתוך שעינו רעה אפי' פתך שאכלת משלך קודם שסעדת אצלו תקיאנה מתוך צרות עינו ורוע לבבו · ועוד ששחת דבריך הנעימים כמה ששבחת וברכת אותו אחר אכילתך אצלו ולכן כמו שהזהרתיך ואמרתי לך אל תתאו למטעמותיו של מלך כן לא תטעם לחם רע עין :

באזני כסיל אל תדבר וגו' · הרלב"ג פירש וז"ל באזני כסיל אל תדבר דברי חכמה כי הוא יבוז ויגנה שכל מליך והחכמה שבהם עכ"ל ז"ל · וכ"ל דוקא כשיהיה הכסיל לבדו אל תדבר באזניו אבל אם היה אדם אחר המבין הדברים ויודע ערכן רשאי לדבר עמו אפי' אם יהיה הכסיל יושב עמו :

אל תסג גבול עולם וגו' · כמו נסוגו אחור שהולך לאחור לתוך שדהו של חבירו להמעיט שדה חבירו ולהרחיב את שדהו וכן פירש רש"י ז"ל בפירוש החומש על פסוק לא תסיג גבול רעך אבל אתה רשאי ליכנס לתוך שדה חבירך שאם קבלך חבירך בסבר פנים יפות הנה מה טוב ומה נעים ואם לא קבלך הרי יש בו כח ויכולת לגרשך מגבולו אבל בשדי יתומים לא תכנס כלל שאם אינם רוצים בהכנסך אצלם אין בהם כח לעמוד כנגדך לגרשך מאצלם לפי שהם תשושי כח ואין להם גבורות לב לעמוד כנגדך לפי שלבם רך לכן לא תבוא לשדות שלהם כלל :

כי גאלם חזק וגו' · לכן אל תהי עולב אותם ותכנס לרשותם שלא ברשות כי אם אינם תקיפים וחזקים לעמוד כנגדם. גואלם שהוא הקב"ה הוא חזק יותר מכל חזק ומשיב גמול לכל עולבם ומעביר עליהם בזיון ומפני רפיונם ומורך לבם הקב"ה מתמלא כעס וקנאה על העולבם והוא עצמו ולא על ידי שליח יריב את ריבם שהיה להם לריב אתך לכן אל תתאלם עליהם ליכנס לגבולם שלא ברשותם :

הביאה למוסר לבך וגו' · יש לפרשו כפי הסמיכות שאם יצרך הוקפך ליכנס לגבולם חזור בך והביאה לבך להיות נכנע לדרך מוסר שאינו מדרך המוסר ליכנס לגבולם ואם אין אתה יכול לכבוש את יצרך מפאת דרך מוסר הטה אזנך ושמע לאמרי דעת שאמרתי לך כי הקב"ה חזק והוא יריב את ריבם אתך · או כמו יש לפרשו על האדם שהוא רחוק מדרך המוסר ומזהיר אותו שיתקרב אליו וז"ש הביאה למוסר לבך ר"ל הביא לבך להתקרב למוסר שהוא רחוק ממנו ואם אין אתה יכול לכבוש את יצרך מעצמך הטה אזנך לאמרי דעת שהם דברי המוכיחים אותך באמרי דעת ובהשכלה :

אל תמנע מנער מוסר וגו' · ר"ל מאחר שיצר לב האדם רע מנעוריו והוא שונא דרכי המוסר מלהתנהג בהם צריך אתה ליסרו ולהוכיחו מזמן נערותו ולהסיר ממנו האולת הדבוקה והקשורה בו · ואמר אל תמנע בלשון שלילה ולא בלשון חיוב כמו שאמר למעלה יסר בנך לרמוז שלא תיסרנו בשבט אלא אם היה עושה דברי תפלות שראוי לייסרו עליהם אל תמנע ממנו שבט מוסר מצד רחמנותך עליו שזה הוא משמעות אל תמנע ואם היה אומר בלשון חיוב הוה משמע שעל כל פנים צריך לייסרו בין עשה דברי תפלות בין לא עשה לכן אמר אל תמנע לומר אל תמנע ממנו שבט מוסר במקום שהיה ראוי לו ולמעלה שאמר יסר בנך בלשון חיוב מפני ששם הכתוב מדבר בנער שהרבה והפליג בחטאו'

בני אם־חכם לבך ישמח לבי גם־אני : ותעלזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים : אל־
יקנא לבך בחטאים כי אם־ביראת יהוה כל־היום : כי אם־יש אחרית ותקותך לא תכרת :
שמע־אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך : אל־תהי בסבאי־יין בזללי בשר למו : כי־סבא
וזולל

תוכחות מוסר

ואביו מתיאש ממנו שלא ליסרו בחשבו שלא יועילו בו היסורין לכן הזהירו ואמר לו יסר בנך כי יש תקוה לאחריתו על ידי היסורין ויחזור למוטב אבל הכא מדבר בזה בנער לכן אמר אל תמנע לומר שאם היה ראוי לשבט מוסר אל תמנעהו ממנו שכאשר תכהו בשבט כל דהו לא ימות ותסור אולתו ממנו :

אתה בשבט תכהו וגו' · לא די שלא ימות אלא ונפשו משאול הציל דהיינו מדין גיהנם שעל ידי שבט מוסר שאתה מייסרו בו יתרחק מן הבעור ומהדומ' לו ויתדבק במדות המעולו' וינצל מדינה של גיהנם ואחר שתכהו בשבט אל תהי דוחה אותו בשתי ידים אלא צריך אתה לדבר פיוסין המתיישבים על לבו שכן אמרו רז"ל שלשה דברים צריך האדם להתנהג בהם בשמאל דוחה וימין מקרבת שהם אשה ותינוק ויצה"ר ולכן אחר שהכית אותו צריך אתה לקרבו אליך ולומר לו בני אם חכם לבך וגו' ר"ל תדע למה אני משתדל בכל עוז לקרבך אל דרכי המוסר והחכמה לפי שיש לי הנאה ותועלת בהתקרבך אל המוסר והחכמה והוא שאם חכם לבך ישמח לבי גם אני כמו שאתה שמח ועלז בחכמתך כן גם אני שמח בה ולכן עשה למעני אם לא למענך והדבק בחלק העיון ובחלק המעשה ובדרכי מוסר ודרך ארץ :

ותעלוזנה כליותי וגו' · אע"פ שאם חכם לבך ישמח לבי גם אני עוד יש לי שמחה וחדוה ותעלוזנה כליותי כשאתה מוציא החכמ' שבלבך על שפתיך וז"ש בדבר שפתיך מישרים ר"ל הדברים המיושרים שבלבך אתה מדבר בהם על שפתיך והוציא אותם מן הכח אל הפועל · לכן ועל כן אל יקנא לבך בחטאים וגו' לעשות כמעשיהם ולהיות חוטא כמותם ושמא תאמר אני לא אעשה מעשה החטאים בנפשותם אבל אהיה יושב ובטל לזה אמר כי אם ביראת ה' ר"ל אל יקנא לבך בחטאים להתעסק בדברי חטא אלא תהיה מתעסק ביראת ה' ושמא תאמר אאחוז מזה וגם מזה פעם אתעסק ביראת ה' ופעם אתעסק בדברי חטא למלאת חפצי ותאותי לזה אמר כל היום ר"ל צריך אתה שתתעסק ביראת ה' כל הימים שפירוש כל היום היינו כל הימים אשר אתה חי על פני האדמה :

אי כמו יש לפרש אל יקנא לבך בחטאים · ושמא תאמר כיון שהקנאה היא מדה מגונה אני לא אתקנא כלל לא מן החטאים ולא מן הצדיקים לזה אמר כי אם ביראת ה' ר"ל במילי דשמיא שהם יראת ה' מותר להתקנות מן הצדיקים להיות צדיק כמותם שקנאת סופרים תרבה חכמה ושמא תאמר כי יש קץ וגבול ליראת ה' ובזמן מה תקנה יראת ה' לזה אמר כל היום כי יראת ה' אין לה קץ ותכלית כי הרבה מן הצדיקים מוסיפים מעצמם דברים שלא נצטוו בהם לכבודו ית' ומיראתם ממנו כגון תעניו' וסגופים וצדקה יותר מכחם ומשיעור שהם ראוים ליתן ומזלזלין בכבודם מפני כבודו ית' וכן כל מילי דחסידותא לזה הוסיף ואמר כל היום ר"ל צריך אתה להתקנות בעניני יראתו ית' כל הימים וכל זמן שאתה חי בעולם צריך אתה להתקנות במי שעושה דבר ליראתו ית' כגון מילי דחסידותא כי יראתו ית' אין לה קץ וגבול ותכלית :

כי אם יש אחרית וגו' · מלת אם פירושה אשר ר"ל שכל מה שאתה עמל וטורח ביראתו ית' יש לו אחרית דהיינו השכר בין בעה"ז בין בעה"ב ואל ישיאך יצרך לומר דבר שאינו מחויב לעשותו למה אטריח את עצמי לעשותו ואיגע לריק ולשוא אכלה את כחי כי כל הדברים שאתה עושה לכבודו יתברך אפי' אין אתה מצווה בהם כלם ספורים ומנויים ושקולים לפניו ית' כפי ערכם ואיכותם ליתן לך שכר עליהם כמ"ש אני ה' חוקר לב בוחן כליות לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו שפירוש כדרכיו וכפרי מעלליו היינו הדרכים והמעללי' שעושה האדם מעצמו בין שעושה מעשים טובים נוספים על מה שחייבו הקב"ה לעשות בין דברים מגונים שלא הזהיר עליהם הקב"ה שלא לעשותם כלם באים לדין ולחשבון בין לענין השכר בין לענין העונש לכן צריך אתה להיות מתקנא בדברים שהם ליראתו יתברך כל הימים ואל תהי מתיאש מתקות השכר עליהם אלא קוה אל ה' חזק ויאמץ לבך בתקות השכר עליהם אע"פ שאין אתה מצווה בהם וזהו שאמר ותקותך לא תכרת ר"ל התקוה שאתה מקוה ממנו יתברך על המצות שחייבך בהם והזהירך עליהם לא תכרת אותה התקוה מהמעשים הטובים הנוספים שאתה מוסיף מעצמך אלא כמו שאתה מקוה שכר על המצות שאתה מצווה בהם כן צריך אתה לקוות על המעשים הטובים שאתה מוסיף מעצמך :

אי כמו יש לפרש כי יש אחרית וגו' ר"ל מעשים הטובים שאתה מוסיף על המצות שחייבך בהם יש בהם אחרית ותכלית דהיינו אתה נוטל שכר עליהם ותדע שמה שאמרתי לך שאתה נוטל שכר עליהם הוא אמת שהרי ותקותך עם מי שעשית עמו חסדים ולפנים משורת הדין לא תכרת שעדין אתה מקוה לו להשיב לו גמולך על החסדים שעשית עמו מעצמך ומאליך ולא בדרך חיוב ואם החסדים עם בני אדם אתה מקוה לגמולם כ"ש וק"ו שתקוה להקב"ה שישלם לך גמולך על המעשים הטובים הנוספים שעשית לכבודו ית' אבל כפי זה וא"ו שבמלת ותקותך יתרה היא ויש לישבה כן ר"ל לא מבעיא תקותך למי שחייב לך בדין שאתה מקוה לו שישלם לך בתורת חיוב אלא אפי' מי שאינו חייב לך בדין דהיינו שעשית עמו תורת חסד דומיא למעשים הטובים שעשית והוספת על השמועה לכבודו יתברך תקותך לא תכרת ממנו מלהשיב לך גמולך ובזה מתיישבת אות הו"או שהיא מוספת תקות גמול החסד שעשה לחבירו אע"פ שאין חבירו חייב לו כלום בדין על תקות פרעון החוב שחייב לו חבירו בדין ולכן צריך אתה להיות מתקנא ביראת ה' כל הימים ובכל ענין נוסף שאתה רואה אחרים עושים אותו שהוא ליראתו יתברך ולכבודו אע"פ שאינו מפורש ומבואר בספרים או דבר שהוא מפורש בספרים אלא שהוא דרך חסידות ואינו מן הדין אתה צריך לקיימו :

שמע אתה בני וגו' · ר"ל כשתשמע דברי ותקיים אותם אתה נקרא בני ואם לאו אין אתה נקרא בני לפי שהבן חייב לקיים דברי אביו ומה הוא הדבר אשר אנכי מצוך לקיימו הוא שתתעסק בחכמה שהוא חלק העיון ואחר שתמלא כריסך מהחכמה שהוא חלק העיון אל תמרה את פיו ותעבור על דברים אלא ואשר בדרך הנכוחה והישרה לבך שהוא חלק המעשה שאם אין אתה מתעסק בחכמה שהיא חלק העיון הרי אתה ככסיל בחשך ילך ואתה הולך בדרכי לבך ואחר מראה עיניך ואין אתה נקרא בשם אדם כלל אלא גרוע מהבהמה ואם אתה לומד דברי החכמה ואינך מקיים אותה אז יהיה עונשך כפלי כפלים לפי שאתה

עובר

וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה: שְׁמַע לְאָבִיךָ זֶה יְלָדֶךָ וְאַל־תָּבוּז כִּי־זָקְנָה אִמֶּךָ: אֱמֶת קְנֵה וְאַל־תִּמְכֹּר חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה: גוֹל יָגוֹל אֲבִי צַדִּיק יוֹלֵד חָכָם וְיִשְׂמַח־בּוֹ: יִשְׂמַח־אָבִיךָ וְאִמֶּךָ וְתָגֵל יוֹלַדְתֶּךָ: תְּנָה־בְנִי לִבְּךָ לִי וְעֵינֶיךָ דְּרָכַי תִּרְצֹנָה: כִּי־שׁוּחָה עמוקה

גיל ק' יגיל ק' ויולד ק' ישמח ק' תצרנה ק'

תוכחות מוסר

עובר על דברי החכמה כמזיד מאחר שלמדת אותה כי נאה דורש נאה מקיים לכן מתחלה התעסק בחכמה שהיא חלק העיון ואחר כך אתה מקיים אותה בחלק המעשה וז"ש שמע אתה בני וחכם ואשר בדרך לבך:

אל תהי בסבאי יין וגו'. הכוונה היא להדריכו בדרכי החכמה וצוהו להפריש את עצמו מריבוי המאכל והמשתה כי כל התחלות קשות לכן הוא מזהירו שמתחלה קודם התעסקו בחכמה יפריש את עצמו מהמותרות ואחר כך יהיה נכון ומזומן לעסק החכמה אבל אם לא ידריך את עצמו מעט מעט לא יוכל לסבול עול החכמה בבת אחת. ואמר אל תהי בסבאי יין בזוללי בשר ולא אמר תהי זולל וסובא הכוונה היא שאפי' ראית בני אדם רבים שהם שטופים ולהוטים אחר רבוי המאכל והמשתה אל תהי אתה בכללם להיות זולל וסובא כמותם באמרך מאחר שרבים עתה עם הארץ שהם סובאים וזוללים לא בטל אני מהם ומה שהוסיף מלת למו לומר שאפי' אין אתה מפסיד כלום בהתערבך עמהם אלא כל ההוצאות משלהם אפי' הכי הפרש עצמך מהם ועם שותים אל תתערב לפי שמתוך חברתך עמהם תמיד אתה משתקע במצולות היין ותהיה נדבק ונסרך בו לפי שההרגל הוא טבע שני ואין אתה יכול להפריש עצמך ממנו ואנשי חברתך יקוצו בך מלהוציא עליך הוצאות ואתה צריך להוציא מכיסך צרכי אכילתך ושתייתך וכשתתמיד בענין זה זמן מה תכלה פרוטה מן הכיס ואתה צריך למכור בגדיך ומטלטליך לצורך אכל ומשתה לפי שיקשה עליך הפרדך מהם ואבד העושר ההוא בענין רע ותהיה מוטל ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל ומחזר על הפתחים וז"ש סמוך לו

כי סבא וזולל יורש. ר"ל שסופו להיות רש ועני מי שהוא זולל וסובא לפי שקשה עליו לפרוש ממנו ומכלה כל ממונו בעבורו ומרוב שתייתו מתנמנם ותתעפכו שינה ויהיה כפגר מוטל ואינו מתעסק לא במלאכה ולא בסחורה ובגדיו בלויי הסחבות מלאים קרעים והוא עירום ועריה וז"ש וקרעים תלביש נומה ר"ל שאינו מוצא פנאי להתעסק במלאכה או בסחורה אלא זמן מה הוא עסוק בשתיה ואחר כך הוא נרדם בשינה ולכן מלבושו קרעים קרעים:

שמע לאביך הוא ילדך וגו'. לפי ששלמה המע"ה קרא את האדם בנו כמ"ש שמע אתה בני וחכם הזהירו גם כן שישמע לדברי אביו ממש שילדו ולזה אמר שמע לאביך זה ילדך וקבל מוסרו ותוכחותיו ואל תקוץ בהם כי כל דבריו להוכחך ולטובתך וג"כ אל תבוז דברי אמך מפני שזקנה כי כל דבריהם לך אינם אלא להועלתך:

אי נמי אפשר לפרש שמע לאביך וקבל דבריו והשתמש לפניו בכל דבר הצריך לו ואל תמרה את דבריו אלא צריך אתה לעשות חפצו ולמלא כל משאלותיו בכל דבר שתובע אותך לפי שזה ילדך ואתה חלק ממנו לכן אתה מחוייב בכבודו ואל תבוז את דבריו ותבטל אותם כאשר זקנה אמך ואין בה כח לעמוד לשרתו אלא אם זקנה אמך ואינה ראויה לשמשו התיצב לפניו לשמשו כעבד לפני אדוניו:

אמת קנה ואל תמכר וגו'. ר"ל קנה האמת בקנין חזק ותמידי ולעולם לא תניחנו ולא תתרשל בו והיינו דקאמר ואל תמכור שכמו שהמוכר איזה דבר הוא מוציאו מרשותו כן אתה לא תהיה מוציא מרשותך מדת האמת אלא אחוז בה בשתי ידים ולא יהיה לך שום רפיון ועצלה בה. ואחר כך פירש מדת האמת מה היא ואמר שנכללין בה חכמה ומוסר ובינה חכמה כנגד חלק העיון ומוסר כנגד חלק המעשה ובינה היא הבנת דבר מדבר אחר:

גיל יגיל אבי צדיק וגו'. ר"ל שהצדיק כל העולם שמחים בו מפני צדקותו ולכן אבי צדיק יש לו שני גילות אחת בשהם בני אדם שמחים בצדיק והשנית מפני שיצא מחלציו ולכן נקט גיל יגיל לרמוז לשתי גילות. ומה שאמר ויולד חכם וישמח בו הוא"ו של וישמח מורה על שמחה אחרת. וכאלו אמר ויולד חכם ישמח וישמח בו דהיינו שובע שמחות את פניו ומה שהעלימה הכתוב ולא אמרה בפירוש מפני שאינה שמחה שלמה לפי שאין המדרש עיקר אלא המעשה ולכן כשהבן השיג חלק העיון וחלק המעשה אביו יש לו שתי גילות אחת מפני שהוא צדיק והשנית מפני שהוא בנו כמו שאמרנו. אבל יולד חכם דהיינו שהשיג החכמה שהיא חלק העיון ועדיין לא נתפרסם בצדקות יש לו שמחה מפני שהוליד בן חכם וקצת משמחה אחרת לפי שכיון שהוא חכם קרוב הדבר להיות צדיק אבל אינה שמחה שלמה מפני שחושש שמא לא יהיה צדיק ולכן אמר ויולד חכם וישמח בו בוא"ו להורות על שמחה אחרת ומפני שאינה שלמה העלימה הכתוב ורמזה באות הוא"ו ומה שכפל דבריו ואמר

ישמח אביך ואמך וגו'. מפני שהפסוק מדבר באינשי דעלמא והכי קאמר שמע לאביך זה ילדך וגו' אמת קנה ואל תמכור וגו' ותדע למה אני מזהירך זה לפי שטבע העולם גיל יגיל אבי צדיק וגו' לכן אם תקבל דברי ותקיים אותם אתה ג"כ ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך והכי ניחא כמו מה שהתחיל לדבר לנכח שמע לאביך זה ילדך וגו' וסיים לנכח ישמח אביך ואמך וגו' והפסיק ביניהם בלשון נסתר ואמר גיל יגיל אבי צדיק שהוא לשון נסתר. ומה שאמר ישמח אביך ואמך ולא אמר וישמח בוא"ו מפני שסמך על פסוק הראשון שאמר וישמח בוא"ו להורות שבחלק העיון לבד אין השמחה השניה שלמה ולא הוזקק לרמוזה בפסוק השני שפירוש ישמח אביך ואמך היינו על חלק העיון ותגל יולדתך היינו על חלק המעשה ולא הוזקק ג"כ לכפול הגילה מפני שסמך על פסוק הראשון שכפל הגילה ואמר גיל יגיל ומה שאמר ותגל יולדתך כ"ש אביך שהוא יודע ערך החכמה והמעשה יותר מאמך ומה שלא זכר האם בפסוק הראשון מפני שסמך על פסוק השני שמה שחסר זה גילה זה:

תנה בני לבך לי וגו'. הלב כמ"ש ז"ל פירש וז"ל הכוונה לומר שהוא מדבר לבן הזה בדברי פיוס ואמרי תחנונים שיתן לבו אליו לקבל את דבריו וכן ג"כ בקש ממנו שעיניו דרכיו תרצנה. ופירש הרלב"ג ז"ל תרצנה כתיב ופירושו עיניך ירוצו אחר דרכי המצות עכ"ל ז"ל והכוונה בסמיכות הפסוק עם הנמשך לפניו לפי שהוא רוצה לומר המכשלה הגדולה שתהיה לנמשך אחר היין והוא אומר וכי שוחה עמוקה זונה לכן הקדים ואמר תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תרצנה וזה ע"ד אמרם ז"ל עין רואה ולב חומד וכלי המעשה גומרים. וכן אמרו ז"ל בירושלמי דברכות

א"ר

עֲמוּקָה זוֹנָה וּבְאֵר צָרָה נָכְרִיָּה׃ אַף־הִיא כְּחֶתֶף תֶּאֱרֹב וּבוֹגְדִים בְּאָדָם תּוֹסִף׃ לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי לְמִי מְדוֹנִים לְמִי־שִׂיחַ לְמִי פְּצָעִים חִנָּם לְמִי חַכְלִלוּת עֵינָיִם׃ לַמְאַחֲרִים עַל־הַיָּיִן לַבָּאִים לַחְקֹר מִמְסָךְ׃ אַל־תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם כִּי־יִתֵּן בַּכִּיס עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים׃ אַחֲרִיתוֹ

מרינים ק׳ בכוס ק׳

כנחש

תוכחות מוסר

א"ר יצחק לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה אינון שנאמר ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם אמר רבי יצחק אמר הקב"ה אי יהבת לי לבך ועינך אנא ידע דכולך דילי את הה"ד תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה:

כי שוחה עמוקה זונה וגו'. לומר מה שהזהרתיך לתת לי לבך ועיניך לפי שהזונה היא כשוחה עמוקה אשר הנופל בה אין לו אפשרות לצאת ממנה ותהיה מלת שוחה חסרה כראשונה כ"ף הדמיון. וכן כבאר צרה היא הנכריה והמביא לה הוא ראיית העינים ותאות הלב ולכן תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה וגם י"ל שהמלות האלו אינם חסרות כ"ף הדמיון והטעם שהם עצמם המות ההחלטיי והאבדון שאין לו תקנה:

אף היא כחתף תארב וגו'. מלת כחתף עם תארוב היא קשה כי הם הפכיות במשמעותן והרא"ע ז"ל תקנה ואמר שענינה הוא או זה או זה וי"ל כאשר תוכל לחתוף תחטוף או תארוב. והרלב"ג ז"ל פירש שהיא תארוב לאדם להמיתו כאיש חתף. והרד"ק ז"ל כתב שהכ"ף של כחתף היא כ"ף האמתות כמו השבעה לי כיום וי"ל כי בשעה שתוכל לחתוף ולקחת תארוב. ומלת אף אינה אלא להוסיף על מה שנזכר למעלה וי"ל לא די שהיא שוחה עמוקה אלא שגם היא ג"כ כחתף תארוב וככל פירושי הרבנים ז"ל. והכוונה לא די שהיא שוחה עמוקה ובאר צרה נכריה לפי חומר איסורה וריחוקה אלא שגם היא כחתף תארוב ר"ל שהיא מושכתו ומביאתו אליה עכ"ל הרב כמ"ש ז"ל:

ובוגדים באדם תוסיף ר"ל האשה הזונה המסיתה את האדם ומפתה אותו עד שיפול ברשתה ובמצודתה הנה עכשיו נקרא רשע ובוגד ומי גרם לו זה האשה הזונה נמצא שהיא מוספת בוגדים ורשעים במין האדם. או כמו אפשר לפרש שהרשעים הם בוגדים ושונאים לצדיקים כמו שנאמר צופה רשע לצדיק ומבקש להמיתו והאיש הזה שהפילה אותו הזונה בשוחה עמוקה מעיקרא היה צדיק והיה אוהב לצדיקים כמוהו ועכשיו שנתפתה לאשה זונה נעשה רשע ושונא את הצדיק שנקרא בשם אדם כמו שנאמר האדם הגדול בענקים נמצא שהיא מוספת רשעים בעולם ששונאים את הצדיקים ומתגרים בהם וז"ש ובוגדים באדם תוסיף ר"ל שמוספת בוגדים ושונאים באדם שהוא צדיק שעל כן נקרא בשם אדם:

למי אוי למי אבוי וגו'. לפי שהזהיר למעלה על רבוי שתיית היין שאמר אל תהי בסבאי יין בא עכשיו להודיע הדברים הרעים הנמשכים מרבוי שתיית היין ואמר למי אוי למי אבוי וגו' ר"ל שמרבוי שתיית היין נמשך שהשכור צועק אוי ואבוי מרוב שכרותו כבני אדם הצועקים כן מרוב צערם ומרירות נפשם וכן נמשך מהיין הקטטות והמריבות שכיון שהוא שכור אבדה שפיטת שכלו ואינו מבחין בין טוב לרע ומריב ומתקוטט עם בני אדם ומקלל אותם ומחרף ומגדף אותם על לא חמס בכפיהם וכן כמו נמשך ממנו רוב דברים ושיחה בטלה ודברי הבאי הנמשך מהם רעה לו ולאחרים וכן נמשך ממנו פצע וחבורה ומכה טריה שמרוב השכרות אינו יכול לעמוד על עמדו מסבת רפיונו וחלישותו ונוטה ונופל על הכתלים ועל האבנים ועל הארץ ונפצע ודמו שותת ואינו מרגיש והנזק הזה הוא עשה אותו לעצמו כידים לפי שמנהג העולם אין אדם מגיע לפצעים וחבורות אלא על ידי אחרים המענישים והמייסרים אותו על רשעו אבל השכור הזה נתייסר ביסורים אלו על ידי עצמו על לא חמס בכפיו ולזה אמר מלת חנם ר"ל אין יסורים אלו על שום עבירה שעשה אלא חנם וכן גם כן עיניו אדומות כתולע מרבוי השתייה וז"ש למי חכלילות עינים. ואחר כך פירש ואמר למי יקרו כל המקרים הרעים האלה למאחרים על היין וגו' ר"ל שהמוכרי יין מוכרים סתם יינם לכל הבא לקנות מהם יין ואינם מוכרים יין חזק אלא למי שמבקש עליו ולכן המבקשים יין החזק הם ממתינים ומתאחרים עד שיגמור המוכר למכור סתם יינם ואחר כך מוכר להם יין החזק וז"ש למאחרים על היין ר"ל שמתאחרים לקנות בשביל היין החזק ויש אחרים שחוקרים ודורשים על היין אם הוא מעורב במים ואינם רוצים לשתות אלא יין חזק שאין מעורב בו מים וז"ש לבאים לחקור ממסך ר"ל שהם באים לחקור אם נמסך היין ואם כמצא היין מעורב במים אינם קונים אותו אלא אין שותים אלא יין חי וכל זה מרוב תאותם וחמדתם אל היין שאינם יכולים לסבול לשתות יין מעורב במים אלא מזילים כסף כדי לשתות יין חזק שאינו מזוג במים:

אל תרא יין כי יתאדם וגו'. ר"ל כי מרבוי שתיית היין נמשכים ממנו אדים ויעלו עשנו כעשן הכבשן אל המוח ומערבב אותו ומאבד את שכלו ומאדים פני השותה אותו כי כמו שיתן עינו ומראהו בכוס של זכוכית שהוא ספיריו כן יתן מראה האדמימות בפני השותה אותו ברבוי ולכן בא להזהיר את האדם ואומר לו אל תרא יין וגו' ופירוש אל תרא כמו רואה אני את דברי ר' אלעזר מדבריכם ר"ל אל תחפוץ את היין ויערב לך כאשר יתאדם פניך ממנו ויתן מראהו ועינו בפניך כאשר יתן עינו ומראהו בכוס ר"ל כמו שיתן מראה אדמימותו בכוס כן יתן מראה אדמימותו בפניך ולזה אמר מלת יתאדם בתי"ו ההתפעל ולא אמר כי יאדם או כי הוא אדום לרמוז למה שאמרנו כי רבוי שתיית היין עד שיגיע שותהו לאדמימות פנים גורם לו רעות רבות וצרות הנזכרים למעלה ולא יאות לאדם לשתות ממנו אלא מעט לשרות האכילה ולבסומי בי שיעור זה מלבד שלא יזיק אלא גם יש בו תועלת לגוף ולא יעלו אדיו ועשניו אל המוח לערבבו ולא תטרף דעת האדם השותה אותו בשיעור זה אלא יורד לבני מעים ואינו עולה וז"ש יתהלך במישרים ר"ל אינו טוב אלא כשיתהלך במישרים דהיינו יורד לבני מעים ביושר ואינו חוזר לאחוריו לעלות אל המוח כי אם ישתה אדם ממנו יותר מהשיעור הנזכר תעל צחנתו ובאשו אל חדרי המוח ומזיק את הגוף ומאביד את השכל:

אי כמו יש לפרש אל תרא יין כי יתאדם כמו שפירשנו ופירוש בכוס עינו כאשר יתן עינו דהיינו עין שכלו בכוס אחד לשתותו ולא יותר אז יתהלך למישרים שתהיה הנהגתו בהייתו ביושר שאם אינו שותה ממנו אלא כוס אחד בלבד מועיל ואינו מזיק:

אי כמו יש לפרש ע"ד שאמרו בגמרא נתן עיניו בו ועשאו גל של עצמות ר"ל כשיסתכל בכוס בעין רעה ואינו תאב לו יותר מדאי אז יתהלך למשרים:

אי

כְּנָחָשׁ יִשָּׁךְ וּכְצִפְעֹנִי יַפְרִשׁ׃ עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת וְלִבְּךָ יְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת׃ וְהָיִיתָ כְּשֹׁכֵב בְּלֶב־יָם
וּכְשֹׁכֵב בְּרֹאשׁ חִבֵּל׃ הִכּוּנִי בַל־חָלִיתִי הֲלָמוּנִי בַּל־יָדָעְתִּי מָתַי אָקִיץ אוֹסִיף אֲבַקְשֶׁנּוּ עוֹד׃
כד אַל־תְּקַנֵּא בְּאַנְשֵׁי רָעָה וְאַל־תִּתְאָו לִהְיוֹת אִתָּם׃ כִּי־שֹׁד יֶהְגֶּה לִבָּם וְעָמָל שִׂפְתֵיהֶם
תְּדַבֵּרְנָה׃ בְּחָכְמָה יִבָּנֶה בָּיִת וּבִתְבוּנָה יִתְכּוֹנָן׃ וּבְדַעַת חֲדָרִים יִמָּלְאוּ כָּל־הוֹן יָקָר
וְנָעִים׃ גֶּבֶר־חָכָם בַּעוֹז וְאִישׁ דַּעַת מְאַמֶּץ־כֹּחַ׃ כִּי בְתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה־לְּךָ מִלְחָמָה וּתְשׁוּעָה

ברב

תוכחות מוסר

אל כמו ויש לפרש שהיין אי שלא נתערב בו מים מראהו נוטה לשחרות וכשמעורב בו מים הוא נוטה למראה האדמימות וכל כמה שנותן בו מים הוא הולך ומתאדם ואינו מזיק לשתותו ולזה אמר אל תרא יין כי יתאדם ר"ל אל תשי תפן בו ותאמר לו מפני שיתאדם על ידי המים ואינו מזיק הרבה ממנו לזה אמר כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים ר"ל האדם שיתן דעתו ועיני שכלו בכוס וירגיל עצמו בשתייתו על פי הריבוי לפי שנחלש כחו על ידי עירוב המים ואינו ניזוק שותהו סופו יתהלך במישרים ר"ל שהאדם המרגיל עצמו לשתותו ברבוי על אופן זה סופו להתהלך בהילוך זה שהוא שיעור מרובה ביין שהוא ביושר ואין בו עירוב מים וז"ש יתהלך במישרים ר"ל יתהלך במנהגו בשתיה על פי הריבוי במישרים שהוא יין ישר בלי עירוב מים לכן לא תרגיל עצמך לשתות על פי ההפלגה והריבוי אפי' הוא מעורב במים מפני שסופך לשתות אותו השיעור בלי עירוב מים והנזק בנזוקים הנז' וזהו שפירש ואמר אחריתו כנחש ישך וגו' ר"ל כמו נשיכת נחש שנושך במקום אחד ומתפשט ונמשך הארס בכל הגוף מעט מעט כן מי שהוא מרגיל עצמו בריבוי היין אע"פ שמתחלה אינו מזיק מפני שנתערב בו מים סופו להיות נכשל בו ומאבדו מן העולם וז"ש וכצפעוני יפריש רוצה לומר כמו שהצפעוני יפריש האדם מן החיים כן ריבוי שתיית היין יפריש האדם מן החיים וביאר עוד מקרים רעים שיקרו לאדם מסבת רבוי היין והוא מה שאמר

עיניך יראו זרות ר"ל שעיניך יבקשו וירדפו לראות נשים זרות לך ואינם ראוים לך ולבך ידבר תהפוכות ר"ל כשאתה רואה בעיניך נשים הזרות לך לבך חושב מחשבות רע שהם תהפוכות דהיינו להתקרב להם לזמה ולניאוף:

והיית כשוכב בלב ים וגו' ר"ל כשתשתה על פי הריבוי וההפלגה תטרף דעתך עליך ונתתיך כחלשים כמו השוכב בלב ים וכראש חבל שיתערבב שכלו ויאפסו כחותיו ואין בו כח אפי' לישב אלא שוכב ומוטל לארץ מרוב רפיונו וחולשתו:

הכוני בל חליתי וגו' מהר"י ערמאה ז"ל פירש וז"ל ור"ל עם היות שמתמה אותם הכאות ופצעים היה לו להנזר מן היין לא יעשה כן מפני שלא הרגיש באותם הכאות ופצעים מפני השכרו' וזאת היתה בתמהו באמרו שמאחר שהכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי למה לי להנזר ממנו אדרבה הוא מלטע' ואומר מתי אקיץ אוסיף אבקשנו עוד עכ"ל ואפ"ל שהשכור ביותר לא יכיר מהמכות והעונשים והיסורים אם מפני שידבר דברים אשר לא כן או יעשה מעשים רעים שראוי ליענש עליהם או שקרוביו ואוהביו חסים על קלונו וחרפתו מחמת השכרות לכן מייסרים אותו ביסורים קשים ומכות גדולו' כדי שיחזור בו מריבוי שתיית היין וכשמגיע ליסורין אלו ולחרפה ולקלון יבואו אליו אוהביו ורעיו וקרוביו ויאמרו לו הטוב לך כי גרמת לעצמך עונשין ויסורין והחרפה והקלון בשביל תאות בולמוס היין ונחלית ונהיית ללעג וקלס בין הבריות והם סוברים שמתוך היסורין שנתייסר בעונשים גדולים בגוף ובנפש שהבזיון והחרפה והקלון דבקים בנפש ומצורף להם דברי תוכחתם אליו הוא מרגיש וחוזר בו למוטב והוא משיב להם הכוני בל חליתי ר"ל אע"פ שהמכים אותי הם רבים והכוני פצעוני במכות גדולות ומכאובי' לא חליתי ולא נצטערתי בהם ואע"פ שאני יודע ומרגיש שהם מכים אותי אפ"ה לא הייתי חלי ומרגיש בצער המכות וגם כשראו אותי שמיסרין אותי שלא הרגשתי באותם היסורין ובאותו הצער הגדול הוסיפו לייסר אותי ביסורין קשים מן הראשונים להלום אותי בהלומות המגיעות לעצמות אולי ארגיש בצער הנוגע לעצם ולבשר ואצטער ואני לא די שלא הרגשתי ולא נצטערתי אלא לא ידעתי כלל מההלומות שהיו הולמים בי וז"ש הלמוני בל ידעתי רוצה לומר כשהלמוני אפי' ידיעה לא היתה לי שכל מה שמכבידין עלי את היסורין נחלש ויתמעט ויתבטל ממני את ההרגשה ולכן כיון שלא נצטערתי באותם היסורין מה איכפת לי בהם ואם רצונכם לידע על איזה דבר אני מצטער לפי שלא ידעתי מתי אקיץ מתרדמת שכרותי כדי להוסיף לשתות אבל אבקשנו עוד ר"ל יותר מהבקשה שבקשתי וחקרתי ודרשתי על היין ששתיתי בכר עד שהגיע לידי יין חזק אני אחקור ואדרוש ואבקש על היין שהוא חזק יותר ממנו וז"ש אבקשנו עוד ר"ל יותר מבקשה הראשונה אבקש ואדרוש על יין יותר חזק מזה:

כד אל תקנא באנשי רעה לפי שהם מוצלחים בקניניהם ויושבים בכבודו של עולם כי כרגע שאול יחתו והיו כלא היו לא הם ולא קניניהם ואחר כל אלה לא יזכרו אלא לרעה מדברין ומשחקין ולכן אל תקנא בהם ולא בקניניהם ולא בכבודם כי תכליתם תכלית רע ואל תתאו להיות אתם להיות בחברתם אפי' אין אתה עושה כמעשיהם ואמר אל תתאו כדי לעשות הרחקה יתרה מהם שאם היה לך תאוה וחמדה להיות בחברתם סופך למלא תאותך ולהיות בחברתם ואם נכנסת לחברתם סופך לעשות כמעשיהם הרעים לכן אל תאוה כלל להיות בחברתם:

כי שד יהגה לבם וגו' ר"ל כי לבם חורש מחשבות רע ואינם נותנים אל לבם דעת ותבונה לומר למה אעשה רעה למי שלא עשה לי שום רע אלא עוברים על דעתם ושכלם וחושבים לעשות רע עם הבריות ומהוך שלבם חושב לשדוד ולגזול ולחמוס פיהם נמשך אחר לבם הרע ומדברים בשפתיה' עמל ואון ומייפים את הרע ומחזיקים דברי השוא והשקר ומעמידים אותם ואומרים שזהו האמת והצדק ואנשי רשע כאלה בודאי הגמור שתכליתם רע ומר ולכן אל תתאו להיות אתם:

בחכמה יבנה בית וגו' ר"ל אל תקנא מהצלחתם ותחשוב שאם אין אתה עושה כמעשיהם לא תצליח בדרכיך אל תאמר כן אלא שבשכל בלי טורח ועמל ועל פי הסיתר אתה מצליח יותר מהם בידיעתך בענייני הסחורות והפרקמטיאות ובחקירתך ודרישתך עליהם אימתי נמכרים ביוקר ובאיזה עיר ובכך הם יוצאות ותקנה בזול ותמכור ביוקר ותרויח הרבה וז"ש בחכמה יבנה בית ר"ל בחכמה ובידיעה בעניני המסחרים בלי עמל וטורח יבנה בית מאליו ובתבונה שאתה מתבונן בהם בקנייתם ובמכירתם יתכונן הבית בבגדים ומטלטלין ובכלים הצריכים

בְּרֹב יוֹעֵץ׃ רָאמוֹת לֶאֱוִיל חָכְמוֹת בַּשַּׁעַר לֹא יִפְתַּח פִּיהוּ׃ מְחַשֵּׁב לְהָרֵעַ לוֹ בַּעַל־מְזִמּוֹת
יִקְרָאוּ׃ זִמַּת אִוֶּלֶת חַטָּאת וְתוֹעֲבַת לְאָדָם לֵץ׃ הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה׃ הַצֵּל
לְקֻחִים לַמָּוֶת וּמָטִים לַהֶרֶג אִם־תַּחְשׂוֹךְ׃ כִּי־תֹאמַר הֵן לֹא־יָדַעְנוּ זֶה הֲלֹא־תֹכֵן לִבּוֹת
הוּא־יָבִין וְנֹצֵר נַפְשְׁךָ הוּא יֵדָע וְהֵשִׁיב לְאָדָם כְּפָעֳלוֹ׃ אֱכָל־בְּנִי דְבַשׁ כִּי־טוֹב וְנֹפֶת מָתוֹק
על

תוכחות מוסר

שצריכים לו ובמלאת שקנית הבית בחכמתו ובהתבוננותו על פי היסוד ואחר שזכית לזה אתה ממלא אוצרותיך וחדריך מכל טוב והנכס לכלל העושר בקנין החפצים והסגולות וכלי כסף וזהב וז"ש

ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים · אתה זוכה לכל זה בלי עמל וטורח אלא כל הדברים באלו נעשים מאליהם שלזה אמר יבנה ויתכונן וימלאו ולא אמר תבנה ותכונן ותמלא אלא אמר בכלם לשון נפעל להורות שכל זה באלו נעשה מאליו ולא בחכמתך ובידיעתך בלי יגיעה ועמל נעשים מאליהם ולזה סמך לו ואמר גבר חכם בעוז ר"ל שמי שהוא גבר שמתגבר על יצרו ועוסק בתורה נעשה חכם ומלא רוח חכמה ושלם בחלק העיון ובחלק המעשה בהתעסקו בה וקונה לעצמו כל המדות הטובות וההנהגות הישרות וכן מי שהוא בן דעת וחריף בידיעתו ובחריפותו הוא קונה העושר והקנינים והחפצים והסגולות וימלאו אוצרותיו וחדריו מכל קניני העה"ז ותדע לך שזוכה האדם לכל זה בלי עמל וטורח אלא בחכמה ובדעת זוכה לקנות כל הקנינים והממונות כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ ר"ל שהמלחמים זה עם זה אין אחד מהם נוצח את חבירו במלחמה לא בכלי זיין ולא במרכבות ורמחים אלא בתחבולות ומחשבות ועצות :

גבר חכם בעוז וגו' · ר"ל מי שהוא מתגבר על יצרו ועוסק בתורה נעשה חכם ומלא רוח חכמה בהתעסקו בעוז שהיא התורה הנקראת עוז שנאמר ה' עוז לעמו יתן וכן איש דעת מאמץ כחו בשכלו ובדעתו ויזכה לקנות עושר וקניני העולם ותדע לך שכן הוא שהרי כי בתחבולות תעשה לך מלחמה כמלא שהחכם קונה חכמה על ידי התורה ואיש דעת קונה נכסים ע"י הדעת :

ראמות לאויל חכמות וגו' · ר"ל אע"פ שהחכמו' הם רמות ונשאות בעיני הכסיל ויודע ערך מעלתם וגדולתם אעפ"כ מפני אולתו ובסילותו ונטייתו אל התענוגי חומרו אינו מתעסק בהם לפי שהם מנגדים למעשיו ולהנהגתו ולא מבעיא שאינו מתעסק בהם בשהוא יחידי אלא אפי' בשער שהוא מקום החכמים והזקנים העוסקים בלמוד החכמות לא יפתח פיו עמהם בעניני החכמות ללמוד אותם מפני תאותו הגוברת עליו להמשך אחר דברים הגשמיים שהם הנאת החומר ותענוגיו :

מחשב להרע לו בעל מזמות יקראו · הכוונה היא לפי שיש הפרש גדול בין עובר עבירה ע"י הרהור ומחשבה והכנה בעצה ובחשובה לבין עובר עבירה בלי שום מחשבה והכנה אלא על פי המקרי וההזדמן לפי שהעובר עבירה בהרהור ומחשבה והכנה הקודמים לה עונשו גדול לפי שהיה זמן מה במחשבתו הרעה והיה לו גם כן להסתכל ולהביט בעין שכלו אל הרעה הנוגעת לו מתכליתה וכיון שלא נתן אל לבו להסתכל בתכליתה ונמשך אל תאותו וחמדתו ועבר עבירה עונשו גדול כמו שפירשו המפרשים ז"ל על מה שאמרו רז"ל הרהורי עבירה קשים מעבירה שהרהורי עבירה קודם עשותה קשים מעבירה עצמה כשהיא פתאומית ועל פי המקרי וההזדמן לפי שכיון שהכנה לכלל מחשבה היה לו להסתכל ג"כ בגדרי הניזק הנמשכים ממנה וכיון שתקפו יצרו ונמשך לסטרא דשמאלא ראוי לעונש גדול וז"ש מחשב להרע וגו' ר"ל מי שמחשב ומהרהר להרע בין לעצמו בעבירות שבין אדם למקום בין לאחרים בעבירות שבין אדם לחבירו ואחר ההרהור והמחשבה עבר אותה העבירה לאדם זה יקראו בעל מזמות ר"ל בעל מחשבות שהם רעה ועונה וכמו שהסתכל והביט אין לפי הרעה היה לו ג"כ להסתכל ולהביט לפי הטובה ולהבדל מעבירה וכיון שנטה במחשבתו לפי הרעה ועבר אותה עבירה יקראו לו בעל מזמות ועונשו גדול יותר מעובר עבירה על פי המקרי וההזדמן וז"ש מלת לו לומר לאדם זה שמחשב להרע יקראו בעל מזמות ועונשו גדול אבל מי שעובר עבירה במקרה והזדמן אינו נקרא בעל מזמות ועונשו קל מבעל מזמות : וסמך לפסוק הקודם ואמר

זמת אולת חטאת וגו' · הכוונה היא שהזמה הנמשכת מהאולת דהיינו שלא נעשה מעשה הזמה במחשבה והכנה אלא באולת שהיא העדר המחשבה הרי מעשה הזמה הוא קל ונחשב בחטאת שהוא שוגג כיון שלא היתה מחשבה קודמת למעשה הזמה אבל מי שהוא לץ שדרכו להתלוצץ תמיד על הבריות ומספר בגנותם ודופיים שנוי הוא אצל כל בני אדם ואע"פ שמעשה הזמה הוא חמור ביותר מן הליצנות כיון שהזמה נעשית בלי מחשבה הקודמת לה נעשית כדבר קל שהוא השוגג אבל הליצנות כיון שהיא במחשבה בעצה ובחשובה הכל שונאים אותו בשבילה מה שאין כן בזמת האולת שאין מגנים אותו כל כך בשבילה וז"ש ותועבת לאדם לץ ר"ל שהלץ הוא שנוי אצל כל אדם ומעשה הזמה אינו אלא בחטאת והוי"ו של תועבת במקום ה"א כמו אף נחלת שפרה עלי ויוצא בה הרבה :

התרפית ביום צרה וגו' · לומר לא מבעיא שאינך רשאי לחשוב מחשבות רע על אחרים אלא צריך אתה להטפל בהם ולהצילם מהרעה הפוגעת בהם ואם אתה מתרשל בהצלתם אתה נענש וז"ש התרפית ביום צרה וגו' ר"ל אם התרפית ביום צרה של אחרים שאתה יכול להצילם מצרתם ונתרפית ונתרשלת בהצלתם סופך להתעכב מהצלתם מחמת חולשתך ורפיון כחך שאין אתה יכול להציל במה שמתמעט כחך ויצר לעדך וז"ש צר כחכה ר"ל שעושה כחך צר ומועט ולכן השתדל והצל לקוחים למות שהלקחו למות בעל כרחם וגם הצל המטים עצמם להרג ברצונם לפי שמה שמטים עצמם להרג ואינם נמנעים הוא מפני חמת המציק ההורג אותם שמא יתאכזר עליהם ויהרוג אותם על ידי יסורים קשים ויצטערו הרבה ולכן צריך אתה בעצמך להשתדל להציל לקוחים למות ומטים להרג · ואם תחשוך עצמך מלהציל ותתנצל לומר הן לא ידענו זה ר"ל לא ידענו מהלקוחים למות ומטים להרג שאלו ידענו מזה היינו משתדלים בהצלתם הלא תכן לבות הוא יבין ר"ל מי שברא את הלבבות הוא יבין מה שבתוכם ואינו נעלם ממנו מה שבתוך לבבך · ומה שהוסיף ואמר ונוצר נפשך הוא ידע לרמוז לו ולומר שכיון שהוא נוצר את נפשך כמו שנאמר אשר בידו נפש כל חי והוא יודע מחשבות לבך שנתרשלת בהצלת נפשות גם הוא מתנהג עמך במדה כנגד מדה ומעלים עין משמירת נפשך ומניחה אל המקרים הפוגעים בה וז"ש ונוצר נפשך
הוא

עַל־חִכֶּךָ׃ כֵּן ׀ דְּעֶה חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ אִם־מָצָאתָ וְיֵשׁ אַחֲרִית וְתִקְוָתְךָ לֹא תִכָּרֵת׃ אַל־תֶּאֱרֹב רָשָׁע לִנְוֵה צַדִּיק אַל־תְּשַׁדֵּד רִבְצוֹ׃ כִּי שֶׁבַע ׀ יִפּוֹל צַדִּיק וָקָם וּרְשָׁעִים יִכָּשְׁלוּ בְרָעָה׃ בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ אַל־תִּשְׂמָח וּבִכָּשְׁלוֹ אַל־יָגֵל לִבֶּךָ׃ פֶּן־יִרְאֶה יְהוָה וְרַע בְּעֵינָיו וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו

אויבך ק׳

אפו

תוכחות מוסר

הוא ידע והשיב לאדם כפעלו ר"ל כיון שהוא נצר את נפשך והוא יודע מחשבותיך והשיב לאדם כפעלו דהיינו מדה כנגד מדה שהוא ג"כ יקרא מהרה ולא יענה:

אכל בני דבש כי טוב וגו׳. ר"ל אם אני מצוך ואומר לך אכול דבש אתה מקבל את דברי ותאכלנו מפני שהוא טוב למאכל וערב ואם אני מצוך ג"כ לאכול נופת אתה תאכל אותו בשביל שהוא מתוק על חכך וכשם שאתה מקבל דברי בדבר הנודע וניכר לך הנאתו ומתיקותו כן קבל דברי בדבר שאין ניכר לך הנאתו ותועלתו לפי שאתה אינך מכיר אלא בהנאות הגשמיות ולא בהנאות הרוחניות הנוגעות לנפש. וז"ש

כן דעה חכמה לנפשך וגו׳. ר"ל כשם שאתה מקבל דברי בדברים הגלויים לך וניכרת לך הנאתם שהם נוגעים לגוף כן קבל דברי בדברים הנוגעים אל הנאת הנפש ולכן דעה חכמה לנפשך ר"ל שידיעת החכמה תערב לנפשך כמו שיערב הדבר הגשמי לגופך:

אם מצאת ר"ל אם מצאת פנאי ושעת הכושר להתעסק בחכמה התעסק בה כגון אם אתה מרויח בקלות מהיום מזונותיך הנשאר לך מהיום התעסק בו בלמוד החכמה ואל תתעסק בשאר היום בסחורה או במלאכה כדי להרויח יותר ממזונותיך ואל תאמר מה תועלת יש לי בלמוד החכמה טוב לי כי עוניתי בדברים שארויח בהם מעות כי אדרבה בענין המלאכה והסחורה אי אתה מרויח אלא דבר אחד ובלמוד החכמה אתה מרויח שני דברים וז"ש ויש אחרית ותקותך לא תכרת ר"ל שבעסק החכמה ולמודה יש אחרית שהוא שכר הנפשיי המזומן לצדיקים בעוה"ב לאחר פטירתם מן העולם ועוד שנית שתקותך שאתה מקוה להרויח מעות לצורך העוה"ז לא תכרת בהתעסקך בעניני החכמות ולא תהיה מתייאש ואומר מאחר שאני מתעסק בעניני החכמות מהיכן יבא לי הריוח והשכר אלא אף בהתעסקך בעסק החכמה קוה אל ה׳ חזק ויאמץ לבך כי אפי׳ לעוסקים בחכמה שלא לשמה שהם המשכילים בה ושיגו עושר וכבוד כ"ש אתה העוסק בה לש"ש שתשיג העושר והכבוד ולכן אם מצאת פנאי ושעת הכושר לעסק החכמה אל תתרשל בדבר כי בהתעסקך בה אתה זוכה לשכר הגשמי ולשכר הרוחני מה שאין כן בעסק עניני העוה"ז אי אתה משיג אלא שכר הגשמי ואולי תשיגנו:

אל תארב רשע לנוה צדיק וגו׳. הכוונה היא שהרשעים מתגרים בצדיקים להזיקם מקנאתם מהם ולכן הוא מזהיר לרשע שלא יהיה רודף אחר הצדיק להזיקו וז"ש אל תארוב רשע וגו׳ ר"ל אתה הרשע אל תארב לנוה צדיק להשחיתו ולעקור דירתו כדי שלא ימצא מנוח לנפשו וכן אל תשדד רבצו ר"ל אל תהיה שודד כליו וחפציו שהוא רובץ עליהם כדי להמעיטו ולערבב דעתו ושכלו ולטרדו ולבטלו מעסק התורה והמצות כי אף אם תגבר ידך עליו להשפילו ולהפילו הנה הקב"ה בעזרו ומשגיח עליו להצילו מרעתו עד כמה פעמים:

כי שבע יפול צדיק וקם. מלת שבע מורה על הריבוי כמ"ש ולמך שבעים ושבעה שהוא מורה על הריבוי ולזה אמר כי שבע יפול צדיק וגו׳ ר"ל אפי׳ אתה מפילו כמה נפילות הקב"ה משגיח עליו ומקים אותו ממפלתו עליו אבל הרשעים ברעה אתה שתפגע בהם הם נכשלים ונופלים ואין להם קימה עוד:

בנפול אויבך אל תשמח וגו׳ פן יראה ה׳ ורע בעיניו וגו׳. קשיא לי טובא בפסוקים אלו. חדא מאי פן דקאמר דמשמע ספק שמא ירע בעיני ה׳ ואם כן צריך להבין צדדי הספק מה הם ולא היה לו לומר אלא כי יראה ה׳ ורע בעיניו. ועוד קשה דסמך מלת פן למלת יראה והרי ראיית ה׳ היא ודאית ומוכרח׳ ולא יפול בה ספק ולא היה לו לומר אלא פן ירע בעיני ה׳ והשיב מעליו אפו. ועוד קשה דלכאורה נראה שהאויב הזה שמזהיר עליו שלא ישמח למפלתו היינו רשע וא"כ למה מזהיר שלא ישמח למפלתו. וכן גם כן קשה למה ירע בעיני הקב"ה שמחת הצדיק במפלת הרשע וישיב מעליו אפו הרי הכתוב אומר באבד רשעים רנה ולמה משיב מעליו אפו כיון שהוא רשע. והרב בת"ש ז"ל תירץ בזה וז"ל ויש לומר כי מה שהוא מצוה לשמוח במפל׳ הרשעים רנה זה הוא כאשר יהיה השמח הוא אינו נוגע בדבר ר"ל שהרשע ההוא לא עשה לו שום רעה רק כל שמחתו היא מטעם הראות השגחתו ית׳ בעולם וכאז"ל גאולה כקמה בעתה שאז השמחה היא לצדקה תחשב לו לצדיק ההוא השמח באבדונם של רשעים ואולם אם השמח ההוא הוא שמח מחמת מה שהגיע לו מרעות אותו רשע הנה הוא שמח ברעה היא עצמה ותכונה רעה היא לשמוח ברעה ולאונם רבה תחשב השמחה ההיא לבעליה ממה שתלו הזכות בעצמם וחשבו בלבבם כאלו הוא יתברך שלוחם לעשות רצונם ולמלאכת תאותם להביא את הרעה על האיש ההוא ולזה אמר פן יראה ה׳ ורע בעיניו עכ"ל ז"ל. ועדיין לא הונח לי ולא השקיט המייתי בדבריו ז"ל כי עדיין לבי נוקפי כי מאחר שהוא רשע גמור ומזיק לצדיק והקב"ה הפילו לפניו בהשגחתו למה ירע בעיני ה׳ שמחת הצדיק במפלתו ומפני שמחת הצדיק במפלתו ישיב מעליו אפו. ועוד יגדל הקושי לפירוש הרב רבינו עובדיה ז"ל ולפירוש הרלב"ג ז"ל שפירשו שהקב"ה ישיב אפו מעל הרשע וישיבוהו על הצדיק מדלא קרא ושב אלא והשיב דאדרבה בראות הצדיק מפלת הרשע שבא להפיל אותו ונהפוך הוא ששב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד ובשמחתו במפלת הרשע הוא מחזיק בתומתו ובאמונתו שהקב"ה משגיח על פרטי הפרט ונותן לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו ומה איכפת לו להקב"ה אם הצדיק שמח לאיד הרשע הבא להכשילו ולהפילו. ועוד שכפי הטבע איך יכול האדם לסבול ולהתאפק מלשמוח למפלת אדם רשע המזיקו ורודף אחריו להפילו:

והנראה בעיני הוא לפרש שני כתובים אלו ע"ד שאמרו בגמרא על פסוק כי תפגע שור אויבך או חמורו תועה וגו׳ שהקשו ואמרו היכי דמי האי אויבך אי רשע הוא אויב דרחמנא נמי הוא ואי צדיק הוא אמאי קרי ליה אויבך ותירצו דהאי אויב דמשתעי ביה קרא היינו שהעיד לבדו על אשת חבירו שזנתה דכיון דאין כאן אלא עד אחד אינה נאסרת על בעלה דאין דבר שבערוה פחות משנים וכיון שאינו מגרשה הרי הוא הוציא לעז על בניו הנולדים לו מכאן ואילך שנמצא זה האיש המעיד אינו אויב אלא לחבירו בלבד שבאה תקלה על ידו בהוצאת לעז על בניו ואינו בחזקת רשע ועל אויב זה וכיוצא בו כתובים אלו מדברים ועליהם אמר בנפול אויבך אל תשמח וגו׳ ר"ל האיש הזה

שהוא

אַפּוֹ: אַל־תִּתְחַר בַּמְּרֵעִים אַל־תְּקַנֵּא בָּרְשָׁעִים: כִּי ׀ לֹא־תִהְיֶה אַחֲרִית לָרָע נֵר רְשָׁעִים יִדְעָךְ: יְרָא אֶת־יְהוָה בְּנִי וָמֶלֶךְ עִם־שׁוֹנִים אַל־תִּתְעָרָב: כִּי־פִתְאֹם יָקוּם אֵידָם וּפִיד שְׁנֵיהֶם מִי יוֹדֵעַ: גַּם־אֵלֶּה לַחֲכָמִים הַכֵּר־פָּנִים בְּמִשְׁפָּט בַּל־טוֹב: אֹמֵר ׀ לְרָשָׁע צַדִּיק אָתָּה יִקְּבֻהוּ עַמִּים

תוכחות מוסר

שהוא אויבך על האופן שאמרנו ובזאת כו ואינו כמזיק רשע אל תשמח בנפלתו כשיפול וגם בהכשלו שהוא דבר קל מהנפילה אל יגל לבך לפי שאדם זה אינו כמזיק רשע ואפשר שהעונשו הקב"ה על עון אשר חטא שבידו למשקל מטרפסים בהאי עלמא וכשאתה שמח לנפילתו · ולהכשלונו הקב"ה מקפיד וכועס על שמחתך בנפילתו ובכשלונו ורואה ומסתכל במעשיך אם יש בהם רעותא והשיב אפו מעליו ונותנו עליך לפי ששמחת למפלתו וז"ש פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו ר"ל בנפול אויבך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך שמא מתוך שמחתך לנפילתו ולהכשלונו יראה ויביט ויסתכל הקב"ה במעשיך וידקדק בהם וימצא בהם דבר שהוא רע בעיניו ומשיב אפו מעל הנופל ונותנו על השמח בנפילם ובזה יתורץ מה שאמר מלת פן שהוא ספק כי שמא יביט במעשיו וידקדק בהם וימצא בהם שום דבר שהוא רע בעיני ה' והשיב מעליו אפו לפי שאדם זה אין ראוי לשמוח על נפילתו ובכשלונו לפי שאינו כמזיק רשע והכוונה בזה שמא יעורר עליו מדת הדין לפשפש במעשיו ולדקדק בהם וימצא בהם ריעותא והאף חוזר עליו ומצינו לשון ראייה באמרת על העונות כמ"ש ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה וכמו וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל ושם נמי קשה להו לרז"ל למה הקב"ה יורד לראות והרי הכל גלוי לפניו ויודע מה במחשבה ולמה הוזקק לרדת לראות ותרצו ללמד לדיינים שלא יפסקו את הדין אלא בראייה הכא נמי בימא דמאי דקאמר פן יראה הוא על העונות כדפירשנו ופי' פן יראה לשון הבטה והסתכלות בדקדוק בפרטי העונות כמו אולי יראה ה' בעיני שפירושו אולי יביט ויסתכל בדקדוק בעוני שלי שאם לא כן מאי אולי יראה דקאמר הכי עיני ה' משוטטות בכל הארץ אלא פירושו כמו שאמרנו שהוא לשון הבטה והסתכלות בדקדוק בפרטות העוני · לכן יזהר אדם שלא ישמח לאיד חבירו שלא יעורר עליו מדת הדין ויפשפשו במעשיו וימצא בו עון אשר חטא והאף שעל חבירו חוזר עליו ולפי שדבר זה הוא קשה על האדם כפי מזגו וטבעו לכן שמואל הקטן היה רגיל לומר תמיד בנפול אויבך אל תשמח וגו' לפי שהוא יודע שטבע האדם ומזגו להיות בכסל כזה:

אל התחר במרעים וגו' · ר"ל לא תקנא מההרוממותם והכבוד הנמשך להם מרשעותם ועזות מצחם ואלמותם כי הכבוד ומעלתם אינם אלא לפי שעה והכל כבודם בקלון יועד וכפי תכלית מעלתם כן היא תכלית שפלותם וירידתם וכן אל תקנא בהם מרוב הצלחתם בעולם ושיאך יצרך להיות בהם ולעשות במעשיהם כי כחציר מהרה ימלו וכירק דשא יבולון ופתע פתאום יבוא אידם ואבד העושר ההוא והיו כלא היו לא הם ולא קנינם שקנו ברשע ובכסל:

כי לא תהיה אחרית לרע וגו' · ר"ל אל תקנא ברשעים ותהיה סבור כי סופם כתחלתם ולא תהיה אחריתם לרע אל תהיה סובר כן כי נר רשעים סופו להיות נדעך פתע פתאום כמו שפירשנו:

ירא את ה' בני ומלך וגו' · ר"ל צריך אתה להיות ירא מה' לשמור מצותיו ותורותיו וגם אתה צריך להיות ירא מהמלך לפי שהתורה הזהירה על יראתו שלא לעבור על דבריו וגזרותיו אפי' בסתר כי כן אמרה שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך וצריך אתה לירא ממנו אבל צריך אתה להקדים יראתו ית' ליראתו של מלך שלזה הקדים יראתו ית' ליראתו של מלך ועל זה אמר ועם שונים אל תתערב ר"ל עם המשנים מדבריו ועושים בהפך שמקדימים יראתו של מלך ליראתו של מקום במקום שאין שם סכנה אל תתערב מפני שבני אדם אלו מעריכין מלכות בשר ודם יותר ממלכותו ית' לפי שסוברים שעונש מלך בשר ודם שהוא נכון ומזומן יותר מעונשו ית' שמאריך אפו עם הרשעים ולכן אע"פי שאתה מקדים יראתו של הקב"ה ליראתו של מלך בשר ודם אל תתערב עם השונים העושים בהפך ואל תתחבר עמהם שמא תלמד ממעשיהם ומסברתם הקלושה ורעועה והנה הם מוכנים ומזומנים אל האיד והשד והשבר:

כי פתאום יקום אידם וגו' · ר"ל בני אדם אלו השונים את דבריו ומהפכין אותם פתאום יקום אידם ואמר יקום ולא אמר יבוא לרמוז שכל כך אידם נכון לפניהם עמהם ואינו מחוסר אלא קימה שיקום פתאום ומה שאמר ופיד שניהם מי יודע הכוונה היא שמה שאמר כי פתאום יקום אידם היינו שהקב"ה מעניש על זה ומי יודע אולי יבוא לו העונש משניהם שאפי' המהלך עמו שהקדים יראתו ליראתו ית' יבוא לו העונש כי הקב"ה יתן בלבו להענישו וז"ש ופיד שניהם מי יודע ר"ל מי יודע שהפיד יבא לו משניהם מהקב"ה ומהמלך · ומה שהפסיק במלת בני בין ה' ובין מלת ומלך ולא אמר בני ירא את ה' ומלך כדי להפסיק ולהבדיל בין מלכותא דרקיעא למלכותא דארעא שלא להשוותן ולהסמיכן זה אצל זה כמלא שהבדיל בין מלכותא דרקיעא למלכותא דארעא בשני ענינים בקדימה ובהפסקה כדי לעשות שני הבדלים ביניהם ולהרחיקם זה מזה הרחקה יתרה:

אי נמי יש לפרש ירא את ה' בני בלבד והמליכהו עליך ואל תשתף עמו אלוה אחר אלא ממנו לבדו הוא שתירא ולא מאחר ולא תמליך אלוה אחר עליך זולת מלכותו ועם שונים שאומרים שני אלוהות בעולם אל תתערב ויהיה כפי זה פירוש שונים מלשון משנה · התורה לפי שרשעים אלו פתאום יקום אידם ואין להם תוחלת קימה מנפילתם אלא דחו ולא יוכלו קום לפי שכיון שסוברים שיש שני אלוהות בעולם בעת צרתם ומפלתם אינם יודעים מי הוא האלוה המריע להם להתפלל ולהתחנן לפניו להצילם מרעתם וז"ש ופיד שניהם מי יודע ר"ל הפיד הבא להם מבין שני אלוהות מי יודע אותו אלוה שהריע להם לבקש מלפניו לסמוך נפילתם וכיון שאין יודעים למי מתפללין כשיפלו לא יוסיפו קום ואם תאמר ויתפללו לשניהם ומי שהריע להם יעתר להם ורפאם יש לתרץ ולומר שכיון שהם סוברים ששני אלוהות בעולם כשמתפללין לשניהם ביחד אותו אלוה שהריע להם אינו נעתר להם מפני שהתפללו ג"כ לפני איתו אלוה שלא הרע להם ולכן אין תרופה למכתם ותקותם מפח נפש:

גם אלה לחכמים וגו' · אחר שדבר כל דבריו לחכמים הוסיף דברים אחרים להם ואמר גם אלה לחכמים והכוונה היא לפי שהזהיר בפסוק הקודם שצריך האדם להקדים יראתו והכרך לשל מלך בשר ודם לכן הזהיר ג"כ בענין המשפט שצריך להקדים יראתו ית' ליראת בשר ודם ולא יכיר פנים במשפט ולכן אמר הכר פנים

עַמִּים יִזְעָמוּהוּ לְאֻמִּים׃ וְלַמּוֹכִיחִים יִנְעָם וַעֲלֵיהֶם תָּבוֹא בִרְכַּת־טוֹב׃ שְׂפָתַיִם יִשָּׁק מֵשִׁיב
דְּבָרִים נְכֹחִים׃ הָכֵן בַּחוּץ ׀ מְלַאכְתֶּךָ וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה לָךְ אַחַר וּבָנִיתָ בֵיתֶךָ׃ אַל־תְּהִי עֵד־
חִנָּם בְּרֵעֶךָ וַהֲפִתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ׃ אַל־תֹּאמַר כַּאֲשֶׁר עָשָׂה־לִי כֵּן אֶעֱשֶׂה־לּוֹ אָשִׁיב לָאִישׁ
כפעלו

תוכחות מוסר

פנים במשפט בל טוב ר"ל שמי שהוא מכיר פנים במשפט שנושא פנים לבני אדם ומניח ועוזב יראתו ית' שצוה לשפוט בצדק אדם זה מענישו הקב"ה ולא ימצא טוב אלא רע וז"ש הכר פנים במשפט בל טוב ר"ל מי שעושה הכר פנים במשפט בל ימצא טוב אלא רע וזהו העונש המגיע לו מהקב"ה וגם בני אדם הכל מקללים ומאררים אותו:

אומר לרשע צדיק אתה וגו' • ר"ל שאפי' העמים ושאר אומות יקבוהו ויקללוהו לפי שהכרת פנים במשפט הוא דבר נמאס ונתעב אפי' לשכלו של אדם ולכן אפי' עמים ושאר אומות יקבו ויקללו למכיר פנים במשפט ואמר יזעמוהו לאומים ר"ל שאפי' המלכים שיש להם דינים אחרים הנוהגים בהם ואינם נוהגים בשאר בני אדם והם חוץ מדין התורה והם הנקראים דינא דמלכותא אעפ"כ הם זועמים למכיר פנים ויוצא חוץ משורת הדין ומכאן נלמוד שמי שהוא גורם הנאה לרשעים הוא יותר קשה לפניו יתברך ממי שהוא גורם הפסד לצדיקים מדלא קאמר אומר לרשע צדיק אתה ולצדיק רשע אתה או היה לו להפוך בלשונו אומר לצדיק רשע אתה בלבד שמע מינה שהנאת הרשעים היא קשה בעיניו ית' יותר מהפסד הצדיקים לפי שהצדיקים משלם להם הקב"ה מה שהפסידום אחרים ולכן מי שמהנה הרשעים קשה לפניו ית' ביותר ומה שאמר מלת אתה ולא הספיק לו לומר אומר לרשע צדיק ותו לא להודיענו כמה גדלה רשעת המכיר פנים שאפי' הצדיק מביא ראיות וטענות צודקות כדי שיצא זכאי בדינו אעפ"כ הדיין המכיר פנים אומר לרשע צדיק אתה על כל פנים אע"פ שהביא הצדיק ראיות להחזיק ולהעמיד דבריו מכל מקום צדיק אתה ולא שכנגדך ומזכה את הרשע החייב:

ולמוכיחים ינעם וגו' • ר"ל כמו המכיר פנים שהוא נענש מהקדוש ב"ה ומהבריות כמו שאמרנו כן המוכיחים אותו לשפוט צדק יש להם שכר מהקב"ה ומהבריות וז"ש ולמוכיחים ינעם ר"ל למוכיחים את המכיר פנים כדי שישפוט בצדק ינעם להם השבח וההלול שמשבחים ומהללים אותם בני אדם זאת ועוד ועליהם תבא ברכת טוב מהקב"ה שבשביל שהוכיחו את המכיר פנים כדי לשפוט צדק ולזכות את האדם בממון הראוי לו כן הקב"ה משרה ברכה במעשה ידיהם ויזכו לקנות הממון שנקרא טוב ובזה יתורץ מלת טוב שלא היה לו לומר אלא ועליהם תבוא ברכה וסתם ברכה היא של טוב ולא של רע אלא הכוונה היא שגם ברכה נאמר על הבנים ועל הממון ועל דברים אחרים לכן אמר כאן ועליהם תבוא ברכת טוב ר"ל ברכת הממון מדה כנגד מדה וכאלו אמר ברכה של טוב דהיינו שיהא בידם מלא מכל טוב:

אי נמי יש לפרש ברכת טוב ר"ל אדם שהוא טוב שמברך אותם אדם שהוא טוב דבריו רצויים ומקובלים לפניו ית' ותחול עליהם ברכתו:

אי נמי יש לפרש ברכת טוב על הקב"ה שנקרא טוב כמ"ש טוב ה' לכל טוב ה' לקויו וכיוצא בזה לזה אמר שהקב"ה בכבודו ובעצמו היא יברך אותו לפי שהוא בוחר במדת האמת והצדק שבחר בה הקדוש ב"ה והזהיר כמה פעמים בתורה לשפוט אמת וצדק:

שפתים ישק וגו' • ר"ל מי שמוכיח המכיר פנים ועל משפטו המעוקל משיב אותו דברים נכוחים להחזירו למוטב הכל יכבדוהו ויאשרוהו כמו שאמרנו והאושר שיאשרוהו הוא כשיעור האושר שיאשרוהו אם היה נושק שפתותיהם כן יאשרוהו על שמשיב דברים נכוחים למכיר פנים במשפט:

אי נמי יש לפרש שפתים של אדם המשיב דברים נכוחים שהם דברי אמת וצדק ישק אותם כל אדם השומעם מפיו מרוב חבתו אצלו שדבר דברים שיש לו נחת רוח בהם וכן הוא פי' הכתוב שפתים ישק כל אדם של משיב דברים נכוחים:

אי נמי יש לפרש כי הדברים הנכוחים אינם נכוחים אלא למבין אותם כמ"ש כלם נכוחים למבין ולכן אמר שפתים ישק מי שהוא משיב דברים נכוחים למבין אותם ר"ל ישק שפתים של המבין אותם שהם דברים נכוחים ע"ד מה שאמר הכתוב אשרי המדבר על אזן שומעת כן כאן המשיב דברים ישק שפתי המבין אותם שהם נכוחים שהאדם יש לו נחת רוח כשמדבר עם אדם חריף ובן דעת שיבין את דבריו ויש לו צער כשמדבר עם אדם שאינו מבין דבריו ומתוך כך אינו יודע ערך מעלתם . ואחר ששבח מי שמשיב דברים נכוחים כדי שיזהר האדם בדבריו ולא יוציא מפיו אלא דברים נכוחים והגונים הזהיר את האדם גם כן להיות מנהיג עצמו בסדר ההגון והנאות וזהו שאמר הכן בחוץ מלאכתך וגו' • ופירש"י ז"ל בתחלה קח לך שדות וכרמים ואחר כך ועתדה לשון עתודים ר"ל שיהיו לך עתודים בשדה אחר כך ובנית ביתך ותקח לך אשה עכ"ל ז"ל • ואפשר לפרש שהכוונה היא שבתחלה צריך האדם להתעסק בלימוד המלאכה או סחורה כדי שיזמין פרנסתו מהנה ולא יתחיל להתעסק בבנין מחיצה או תקרה להסתופף בצלה אלא מעיקרא יתעסק בדברים הגורמים לו הריוח:

הכן בחוץ מלאכתך וגו' • ר"ל מעיקרא הכן מלאכתך בחוץ דהיינו בחוץ מהמחיצה והתקרה ואל תשתדל לבנות בתחלת עסקך אלא תהיה למד שום מלאכה חוץ ממחיצתך ואחר שתכין מלאכה להתפרנס בה הכן לך מקום לצורכי מזונותיך כגון חטה ושעורה ומיני קטניות ר"ל הכן בשדה מזונותיך הצריכים לך שתקח שדה שהוא מוקף מחיצות ותהיה זורע אותו חטים ושעורים וכיוצא בהם לצורך מזונותיך ופירוש ועתדה לשון הכנה כמו להיות עתידים ליום הזה שפירשו נכונים ומזומנים ואחר שתכין מזונותיך בשדה ובנית ביתך דהיינו בית לדור בו ובכלל ובנית ביתך היינו נשואי אשה • ואם עשית כסדר הזה להכין טרפך ומחייתך ודירתך לא תצטרך לבוא להעיד חנם ברעך כדי שיתן לך שכר:

אל תהי עד חנם ברעך • ר"ל לא תבוא לידי מדה זו מפני חסרון כיס ר"ל אל תהי עד שקר בשביל רעך להנאתו ולטובתו כדי שהנהה אותו לגמול לך חסד על עדותך • ושמא תאמר אני לא אעיד בשבילו עדות שקר כדי ליטול שכר ממנו אלא מפני שקדם הוא והעיד עדות שקר בשבילי להנאתי גם אני לא אחשוך פי מלהעיד עדות שקר בשבילו כדי שלא אהיה כפוי טובה לזה אמר אל תאמר כאשר עשה לי אעשה לו ואני צריך להשיב כפעלו ממש שהטובה שעשה לי אשיב לו כמוה לפי שהיא

כפעלו : על־שדה איש־עצל עברתי ועל־כרם אדם חסר־לב : והנה עלה כלו קמשנים
כסו פניו חרלים וגדר אבניו נהרסה : ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר : מעט
שנות מעט תנומות מעט ׀ חבק ידים לשכב : ובא־מתהלך רישך ומחסריך כאיש מגן :
כה גם־אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי ׀ חזקיה מלך־יהודה : כבד אלהים הסתר
דבר וכבד מלכים חקר דבר : שמים לרום וארץ לעמק ולב מלכים אין חקר : הגו
סיגים

תוכחות מוסר

עבירה שנייה שלא די לך בעבירה הראשונה שגזלת אחרים על ידי עדותו להכאתך תוסיף עוד לגזול אחרים על ידי עדותך להכאת חבירך :

אי נמי יש לפרש אל תהי עד חנם ברעך אם חבירך יודע בך שיש לך עדות עליו להכאתו ולא קרא אותך להעיד לו אל תלך מעצמך להעיד לו ותדרש למי שלא שאל אותך כי אפשר שמאחר שלא הזמין אותך להעיד לו רצונו למחול לחבירו או להתפשר עמו וכיון שאתה הולך מעצמך להעיד לו אתה מפתה אותו בשפתיך לעמוד נגד חבירו לתובעו על פי הדין ולא יוותר לו כלום :

אי נמי יש לפרש שבא להזהיר שלא יעיד עד אחד בעריות מפני שלא תצא נפקותא מעדותו שאין דבר שבערוה פחות משנים ובמלא אתה מזלזל בכבוד חבירך ומוציא לעז על בניו וז״ש אל תהי עד חנם ברעך וגו׳ ר״ל אל תהי עד אחד בדבר ערוה שאין עדות זו אלא חנם ואין נפקותא יוצא ממנה שאינה נאסרת על בעלה בעדות עד אחד ואין יוצא מעדותך אלא הוצאת לעז על הבנים וז״ש והפתית בשפתיך ר״ל שבשפתיך אתה מפתה בני אדם להוציא לעז על הבנים :

אי נמי יש לפרש אל תאמר כאשר עשה לי וגו׳ ר״ל שמי שעשה לך רעה ואחר כך עשה לך טובה אל תאמר כאשר עשה לי טובה כן אעשה לו ג״כ טובה אבל אשיב לו גם כן הרעה כפעלו אלא מאחר שאחר הרעה עשה לך טובה אל תגמלהו כפי הרעה שעשה לך ואתה צריך למחול לו :

אי נמי אפשר לפרש מי שהקדים ועשה לך טובה אל תאמר אני מחויב לשלם גמולו וכאשר עשה כן אעשה שלא אהיה כפוי טובה אבל אשיב לו כפעלו דוקא ולא יותר אלא מאחר שקדם הוא לעשות לך טובה צריך אתה שתגמלהו טובה יותר ממה שעשה לך הוא מאחר שקדם הוא לעשות לך טוב כי המוקדם לא יושג כמו שאמרו ז״ל אם קדמך חבירך בעדשים ואתה האכלתו בשר עדיין הוא מתבקש לך :

אי נמי יש לפרש שמי שעשה לך שום רעה אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו ר״ל אל תתלה הדבר ביכולתך ובחזקך ותאמר אני אעשה לו ואני אשיב לאיש כפעלו שמאחר שתלית הדבר בכחך ועולם ירד להרע מן השמים לא יסייעוך כיון שסמכת על עצמך · ולזה לא אמר לא תעשה כאשר עשה לך ולא תשיב לאיש כפעלו שאינו מקפיד אלא על האמירה שאמרת ותלית הדבר בעצמך וביכולתך · אבל יש לדייק למה כפל דבריו ואמר אשיב לאיש כפעלו דהיינו כאשר עשה כן אעשה לו ואי לאו דמסתפינא אמינא דמאי דאמר אשיב לאיש כפעלו הם דברי רוח הקדש ר״ל שאם לא תאמר כן ולא תתלה הדבר ביכולתך ובחזקך אני אשיב לאיש כפעלו · ובהכי ניחא במאי דאמר מעיקרא אעשה לו בכינוי ולבסוף אמר אשיב לאיש וכפי הסדר היה לו לומר הביאור תחלה והכינוי לבסוף ולומר אל תאמר כאשר עשה לי האיש כן אעשה אשיב לו כפעלו או יאמר הכל בכינוי כאשר עשה לי אעשה לו אשיב לו כפעלו אבל מאחר שהם דברי רוח הקדש ניחא מה שאמר לאיש שרוח הקדש אומרת אני אשיב לאותו האיש כפעלו · ואחר שנתן עצה טובה לאדם בסדר הנהגתו. חזר להיות מגנה את העצל שאינו משגיח על הנהגתו ואוחז בידו מדת העצלה וההתרשלו׳ ואמר

על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב · והנה עלה כולו קמשונים וגו׳ · ר״ל שהעצל לא די שלא הרויח כלום מעצמו אלא אפי׳ הקרקע שהניחו לו אבותיו נתהפך בו בעצלות ובהתרשלות ואבד אותו והשחיתו וז״ש על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב ושדה הוא שזורעים בו תבואה שהם חטים ושעורים וכיוצא בהם וכרם הוא שנוטעים בו גפן ותאנה :

והנה עלה כלו קמשנים · ר״ל מתוך שלא עבד אדמתו שדה או כרם עלה כלו קמשונים שהם קוצים ודרדרים ואפי׳ הקוצים שבו מכוסים ואינם נראים לפי שגדר אבנים שהיה בו נהרסה וצמחו ועלו במקומם חרולים שהם קוצים גדולים ונכוסים מן הקמשונים שבתוכו ולכן מפני גובה החרולים אינם נראים הקמשונים וז״ש וגדר אבניו נהרסה ר״ל תדע למה החרולים צמחו במקום הגדר עד שנתכסו הקמשונים לפי שגדר אבניו נהרסה ולכן צמחו במקומם החרולים :

ואחזה אנכי אשית לבי וגו׳ · ר״ל כשראיתי הרעה הגדולה הנמשכת מהעצלה וההתרשלות הייתי תמיד משית לבי לזה ואזהר בעצמי מן העצלה וז״ש ראיתי לקחתי מוסר ממה שראיתי באחרים לקחתי מוסר בעצמי לכן אתה בן אדם השמר לך ושמור נפשך מן העצלות ואל תנהיג את חומרך אלא באופן שאי אפשר לך להתקיים זולתו · ולכן אל תתגרה בשינה אלא מעט שנות בשתהיה נרדם בשינה ומעט תנומות בשתהיה מתנמנם ומעט חבוק ידים לשכב שאם תתרשל בעצמך ותחזיק במדת העצלות במעט מהזמן אתה בא לידי רישות וחסרון :

ובא מתהלך רישך וגו׳ · רוצה לומר שהריש יבא לך בכתיפות ובמסירות שלזה אמר מתהלך בהי״ו ההתפעל ולא אמר מהלך לומר שהריש בא לך באדם שהוא מתהלך על ידי אחרים שהוליכוהו בכתיפות ובמסירות שלא בחפצו ורצונו כן הריש בא לך בכתיפות ובתכיפות וכן מחסורך בא לך כאיש מגן באדם הבא להלחם עם אויבו ומתוך בטחונו על המגן שבידו שלא תשלוט בו חרב של אויבו הוא רץ אליו בכל כחו להאבידו ולכלותו כן החסרון בא לך בעגלא ובזמן קריב לכן הזהר לך מן העצלה :

כה גם אלה משלי שלמה וגו׳ · כתב הרב בח״ש ז״ל וז״ל ופירש״י ז״ל וז״ל חזרו לדורשם כאשר בחכמת חזקיה המלך שהוא הושיב תלמידים בכל עיר ועיר כדאמרינן בפרק חלק בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ וכו׳ העתיקו החזיקו וגו׳ ולפי דרך זאת ענין הגם שבא בכאן טעמו הוא שלפי שאנשי חזקיה עליו השלום העתיקו אלו הדברים ופרסמום לרבים היה עולה על דעתנו לומר שחזקיה ע״ה חברם ויסדם מעיקרא לזה אמר עזרא המחבר והמעתיק גם אלה משלי שלמה לומר שלא עשו בהם אנשי חזקיה ע״ה רק ההעתקה לבד ואולם יסודם ועיקרם הוא משלמה ע״ה · והרא״ב״ע ז״ל כתב זה הפסוק הסופר אמרו ויתכן

סִיגִים מִכָּסֶף וַיֵּצֵא לַצֹּרֵף כֶּלִי׃ הָגוֹ רָשָׁע לִפְנֵי־מֶלֶךְ וְיִכּוֹן בַּצֶּדֶק כִּסְאוֹ׃ אַל־תִּתְהַדַּר לִפְנֵי־מֶלֶךְ וּבִמְקוֹם גְּדֹלִים אַל־תַּעֲמֹד׃ כִּי טוֹב אֲמָר־לְךָ עֲלֵה הֵנָּה מֵהַשְׁפִּילְךָ לִפְנֵי נָדִיב אֲשֶׁר

ראו

תוכחות מוסר

ויתכן שהוא שכתב הסופר שהוא סופר המלך עכ"ל ז"ל. והרב משה אלשיך ז"ל כתב וז"ל יראה שמתחלת הספר ועד כאן היה מועתק ביד הכל אך מכאן עד סוף הספר לא היה רק ביד חכמי חזקיה מלך יהודה שהם העתיקום מספר שלמה שהוזמן להם על כן בא הכתוב לאמר גם אלה וגו' להוסיף על הראשונים ולומר מה הראשונים משלי שלמה כמפורסם לכל גם אלה כהם אשר העתיקו אנשי חזקיה ונכרי' בכרכי' מסדרי עליותיו שמשלי שלמה הם ע"כ לשונו ז"ל:

כבוד אלהים הסתר דבר וגו'. הרבנים הנז' פירשו פסוקים אלו על מעשה בראשית שלא יחקור אדם בהם ולא יחקור ג"כ על מה למעלה ומה למטה ומה לפנים ומה לאחור כמו שאמרו ז"ל במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור:

ואני אמרתי בענין שלא לפותרם בלא כלום ולפרש' כפי הפשט והוא ע"ד שאמרו בגמרא על הפסוק דהוה משבח להקב"ה ואומר האל הגדול הגבור והנורא העזוז והאמיץ ואמר לו אחד מן החכמים סיימתינהו לשבחי דמרך לכן בא שהע"ה להזהיר את האדם שאם בא לכלל שבח הקב"ה אל ישבח אותו בדברים הרבה שבו שאם כן כשיוסיף השבח נראה שזה הוא שבחו ולא יותר לכן צריך ליזהר לקצר בשבחיו ולהסתיר מהם וז"ש כבוד אלהים הסתר דבר וגו' ר"ל אם באת לעשות כבוד לאלהים ולספר בשבחו הסתר דבר ר"ל הסתר דבר השבח שאתה משבח אותו ואל תאמר כל השבחים שיעלו בדעתך לשבחו בהם. אבל כבוד מלכים חקור דבר ר"ל כבוד החכמים מאן מלכי רבנן חקור ודרוש דבר השבח שבהם והמדות הטובות וההנהגות המעולות שיתנהגו בהם ושבח אותם בהם ואל תפל דבר ממדות הטובות וממילי מעליותא שבהם אלא צריך אתה לחקור ולדרוש עליהם לשבחם בהם כדי שיהיה שבחך להם בשלמות:

אי נמי אפשר לפרש שאם אתה רוצה לעשות כבוד להקב"ה במה שתקיים מצותיו ותעשה דברים שיש לו בהם נחת רוח בהם הסתר אותם מבני אדם שאם אתה מגלה אותם לבני אדם נראה שמעשיך לשם יוהרא ולא לשם שמים לכן הסתר מבני אדם דברים שאתה עושה לכבודו ואפי' אם היו במעשיך הטובים שום חסרון שאינם שלמים בכל תנאי השלמות הרי הם רצויים ומקובלים לפניו יתברך כיון שהוא חוקר לב ובוחן כליות והוא יודע כי כונתך לכך ובכוונת לבך עשית זאת וזה שאמרתי לך הסתר דבר לא שייך אלא בהקדוש ב"ה שהוא חוקר רעיונים ויודע ומבין את המחשבות ולכן צוה ואמר והצנע לכת עם אלהיך ואל תגלה מעשיך הטובים לבני אדם שכיון שהם עשויים ביושר הלב ובתמימות רצויים לפניו יתברך אף אם לא היו שלמים כל כך אבל אם באת לכלל חיוב עשות איזה דבר טוב למלך בשר ודם צריך אתה לחקור ולדרוש מבני אדם כל התנאים המשלימים אותו מעשה בתכלית השלמות וז"ש כבוד אלהים הסתר דבר וגו' ר"ל כשאתה מתעסק בכבוד אלהים הסתר דבר ואל תחוש לשמא יהיה אותו הכבוד חסר אבל כשאתה מתעסק בכבוד מלכים צריך אתה לחקור ולדרוש מבני אדם ולגלות להם ענין הכבוד הזה כדי שיהיה שלם בכל תנאיו וז"ש וכבוד מלכים חקור דבר. לפי שמלכי בשר ודם אינם יודעים מה שבלבבות לדון את האדם על מחשבות לבו שאם היתה מחשבתו טובה מוחלין על חסרונו אלא אינם דנים אלא לפי מה שעיניהם רואות ואע"פי כן אינם עומדים על מצב אחד אלא לפעמים מתקצפים ומתרגזים ופוגעים באדם על לא חמס בכפיו ותעלה חמתם באפם על דבר שנראה בעיניהם שהוא רע ואינו אלא טוב. ולפעמים מתפייסים ומתרצים בדבר שנראה בעיניהם טוב ואינו אלא רע ולכן צריך האדם להזהר בעצמו בהתערבו ובהתחברו עמהם לעשות כל מעשיו להם בשלמות פן יתקצפו עליו ויפגעו בו מלאכי מות:

שמים לרום וארץ לעומק וגו'. ר"ל הנה ידוע ומפורסם כי השמים נמשכים אל כל הרוממות והגבהות והארץ נמשכת אל כל העומק והשפלות ולא ישנו מטבעם ומהנהגתם אלא עומדים על מצב אחד אבל לב מלכים אין חקר לתבונתו להעמידו על מצב אחד לפי שלא תשלוט בו החקירה והעיון אלא משתנה לרגעים ולכן צריך שיהיו עניניך ומעשיך אליו בתכלית השלמות בענין שלא תמצא ידו די השיב לך רעה. ולכן השמר לך ושמור נפשך מאד בענין שירות המלכים כי אחר היגיעה והטורח והצער במעשיך אליו במעט חסרון שימצא במעשיך הוא פוגע בך וז"ש

הגו סיגים מכסף וגו'. שכמו הכסף שיש בו סיגים הוא פגום ולא יצלח למלאכה שבשהוא מכה עליו בקורנס הוא נפגם ומתבקע ולא יוכל הצורף לעשות ממנו כלי אע"פי שרובו כסף ובהסרת הסיגים שבו הוא נכון ומזומן לעשות ממנו כלי כפי החפץ והרצון כן בהסרת הדבר שבו נראה האדם רשע לפני מלך ויכון בצדק כסאו ולא יזיק למשרתו וז"ש הגו רשע לפני מלך וגו' ר"ל הסר משם הדבר שבו נראה האדם רשע לפני מלך ויכון בצדק כסאו:

אי נמי יש לפרש ולב מלכים אין חקר. שהמלך אין חקירה מועלת לעמוד על דעתו מפני הרשעי' היושבים עמו ראשונה במלכות שבשאומרים רעה על האדם ומטים אותו לכף חובה המלך נמשך אחריהם לדעתם ולסברתם ועושה רשע ולכן אמר שכמו שבהסרת הסיגים מכסף יצלח למלאכה ויוצא לצורף כלי כן בהסרת הרשע היושב לפני המלך יכון בצדק כסאו ולא יצא המשפט מעוקל וז"ש הגו רשע לפני מלך וגו' ר"ל הסר הרשע שהוא יושב לפני מלך ויכון בצדק כסאו ר"ל בצדק שיעשה יכון כסאו ותכון מלכותו ותתקיים בידו:

אל תתהדר לפני מלך שאע"פי שאתה גדול אל תנהיג את עצמך לפניו בהוד והדר אלא היה נכנע לפניו כמו שדרשו ז"ל שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך לכן לא תעריך עצמך בערכו להתנהג בהידור לפניו כי הוא גדול מכל הגדולים וכן במקום גדולים אל תעמוד ר"ל שלא תעמוד במקומם לפי שהם גדולים ממך ואפי' במקום הראוי לך לא תעמוד אלא עמוד במקום שהוא פחות מערכך ובשרואים בני אדם שאתה מקטין את עצמך מעלים אותך למקום הראוי לך אבל אם אתה מגביה את עצמך ותעמוד במקום שהוא גדול ממך מורידים אותך מאותו מקום למקום שהוא פחות מערכך:

כי טוב אמר לך עלה הנה וגו'. ר"ל כי טוב אמר לך עלה הנה כשאתה משפיל את עצמך ויושב במקום הפחות מערכך מאשר תשב במקום שהוא גדול ממך וישפילוך ולא די שישפילוך ממקום הגדול ממך אלא ישפילוך אפי' מהמקום הראוי לך ולא יושיבוך לפני חכמים אלא לפני נדיב שמדרגתו פחותה ממדרגת החכמים כי כן אמרו רז"ל כל הנותן עיניו בדבר שאינו ראוי לו לא די שאין נותנים לו מה שרצה ליטול אלא אף מה שבידו ניטל

ממנו

רָאוּ עֵינֶיךָ׃ אַל־תֵּצֵא לָרִב מַהֵר פֶּן מַה־תַּעֲשֶׂה בְּאַחֲרִיתָהּ בְּהַכְלִים אֹתְךָ רֵעֶךָ׃ רִיבְךָ רִיב אֶת־רֵעֶךָ וְסוֹד אַחֵר אַל־תְּגָל׃ פֶּן־יְחַסֶּדְךָ שֹׁמֵעַ וְדִבָּתְךָ לֹא תָשׁוּב׃ תַּפּוּחֵי זָהָב בְּמַשְׂכִּיּוֹת כסף

תוכחות מוסר

ממנו לכן הזהר בעצמך שלא תנהיג עצמך בגדולות ובנפלאות ממך שלא ישפילוך אפי' ממקום הראוי לך ומדה זו לא נפלאת היא ממך אלא דבר זה הוא דבר שראו עיניך באחרים שנתנו עיניהם בדבר שאינו ראוי להם וניטל מהם מה שבידם :

אי כמו אפשר לפרש אל תתהדר לפני מלך הוינו אדם גדול שהוא ראש ושנים דכל מילי דמתא נעשים על פיו ועל מאמרו ובא להזהיר ואומר אל תתהדר לפני מלך דמאן מלכי רבנן ר"ל אל תתהדר לפניו ותעריך עצמך כמוהו לסתור את דבריו שכיון שהוא גדול שבחכמים אין ראוי לך לסמוך על עצמך ועל סברתך שאתה סובר שאתה איש בערכו ובדאי אתה להשיב על דבריו שכיון שנתמנה להיות ראש בהסכמת רבים בודאי שהוא גדול ממך וצריך אתה להכנע לפניו אבל במקום שיש אנשים אע"פ שהם גדולים רשאי אתה להתהדר לפניהם אבל אי אתה רשאי להיות עומד ומורה הוראות במקום שהם מצויים שכיון שהם גדולים ממך ודאי שדעתם רחבה מדעתך ולא אמרו חכמים השתדל להיות איש אלא במקום שאין אנשים אבל במקום שיש אנשים גדולים ממך בחכמה אל תשתדל להיות איש מורה הוראות בפניהם בכח הזרוע והאלמות והורמנא דמלכותא על ידי שיחזיק בידך לדבר זה איש אלם ובעל זרוע שיש בידו כח ויכולת לתתך עליון על כל האנשים הגדולים ממך לכן זאת עצתי עליך אל תשתדל להיות גבוה עליהם כיון שהם גדולים ממך אלא השפל עצמך ממדרגתך לפניהם עד שיגדלוך הם ויעלוך למעלה לפי שהאיש המחזיק בידך בודאי שהוא פחות מערכך ואתה צריך להשפיל עצמך ולהכנע לפניו למלאת חפצו ורצונו למנות אותך לראש ולקצין על הגדולים ממך וא"כ הנפקותא הנמשכת מהשתדלותך זה היא להכניע את עצמך לפני הקטנים ממך ולהגביה את עצמך על הגדולים ממך ואין זה דבר טוב אלא רע וז"ש כי טוב אמר לך עלה הנה וגו' ר"ל טוב הדבר שתשפיל עצמך לפני הגדולים ממך עד שיצטרכו לומר לך עלה הנה משתשפיל עצמך ותכנע לפני הקטנים ממך שהוא הנדיב המחזיק בידך לתתך עליון והאיש הזה אינו נקרא ונחשב נדיב אלא בעיניך לפי שהוא מחזיק בידך על דבר עבירה שאלו היה נקרא נדיב בפי האמת לא היה מסכים עמך בדבר זה ולא היה כעוזריך להגביה אותך על אנשים גדולים ממך וז"ש מהשפילך לפני נדיב אשר ראו עיניך ר"ל שלפי האמת אינו נקרא נדיב אלא הוא נדיב אשר ראו עיניך דהיינו עיני שכלך ופירוש מלת ראו כמו רואה אני את דברי ר' אלעזר מדבריהם שהוא לשון חפץ ורצון כן האיש הזה המשתדל להחזיק בידך רצית בו וקדשתו וקראת אותו בשם נדיב וזהו נדיב אשר ראו עיניך :

אל תצא לריב מהר וגו' · ר"ל אם יש לך איזה עסק עם חבירך ובלבך טינא עליו אל תצא לריב מהר ר"ל קודם שמעת מחבירך דבר שיפול עליו הריב אתה יוצא לריב מהר ותהיה אתה המתחיל בדברי ריבות לפי שאם אתה ממלא רצון יצרך במה שהתחלת בדברי ריבות שמא תגדל הקטטה והמריבה ותעלה צעקתה השמימה ותגיע עם חבירך אל הדיינים והשופטים ויבררו ויסלתו דברי המריבה ותצא אתה חייב בדינך ותבוש ותכלם ותבוא לכלל עונשים וז"ש פן מה תעשה באחריתה בהכלים אותך רעך ר"ל שמא חורבא גדולה נפקא לה מינה באחריתה שהם לצער נזק ובשת כשיכלים אותך רעך ויביא ראיה שאתה הוא המתחיל בדברי הריב ובפי זה פירוש מלת מה כמו מה רב טובך שהוא לשון רבוי ומהר"ם אלשיך ז"ל פירש שמה שהתחיל בלשון זכר ואמר ריב וסיים בלשון נקבה ואמר באחריתה שהוא לשון נקבה לומר שהריב בתחלתו כמו הזכר שאינו יולד כן הריב יהיה קטון ואחר כך יגדל ויתרבה ויצא ממנו קטטות ומריבות אחרים כמו הנקבה היולדת לכן התחיל בלשון זכר וסיים בלשון נקבה · ואני שמעתי סמך לזה כי מלת מריבה בה ארבע אותיות מלבד אות היו"ד שהיא נחה וגם מלת לרב היא חסרה יו"ד ולזה אמר אל תצא לרב מהר שהוא לשון זכר שאינו יולד פן מה תעשה באחריתה ר"ל שמא יגדל הריב ונוסף עליו שני אותיות מ"ם אות מ"ם מתחלה ואות ה"א לבסוף ונעשית מריבה שהיא לשון נקבה היולדת ונמשך ממנה מריבות וקטטות אחרות והוא נכון :

ריבך ריב את רעך וגו' · ר"ל תדע אימתי יהיה ריבך כשיהיה ריב את רעך דהיינו שיתחיל רעך בדברי הריב ואתה בא להשיבו על דבריו באותו זמן יאות לך הריב ולא שתהיה אתה המתחיל בו ואע"פ שאין אתה המתחיל אלא אתה משיב רעך על דבריו סוד אחר אל תגל ר"ל כשאתה מחרפו ומגדפו על דבריו הרעים אל תזכור לו עונות שעשה שגלה אותם לך אדם אחר בתורת סוד ותהיה אתה מחרפו בהם באמרך לו עכשו שאתה רע ובליעל בדקו דברי פלוני שאמר לי שאתה עשית כך וכך מפני שבזה אתה מעורר מדינים אחרים בין רעך זה שאתה מתקוטט עמו ובין האיש שהגיד לך עליו רעה ושמא השומע אותך אומר דברי רכילות שלא די לך שאתה עסוק במסה ומריבה אלא עוד זאת לך שאתה משלח מדנים בין אחים ונעורר קטטות ומריבות וזלזל בך ויחרף אותך על דבר הרכילות הזה וז"ש פן יחסדך שומע ופי' יחסדך הוא לשון זלזול וחירוף כי תרגום של חרפה חסודא ואפי' בתפשרת עם רעך שנתקוטטת עמו וקראת אליו לשלום הנה דבר הרכילות שהוצאת מפיך בגילוי הסוד שהגיד לך חבירך אין לו תיקון ובדבר זה אתה מעורר מדיינים אחרים עליך ועל אחרים כי רעך שנתקוטטת עמו הרי הוא צר ואויב לאדם שגלה סודו לך והגיד לך על הרעה אשר עשה רעך והאיש שגלה לך סודו ואתה חזרת וגלית אותו בשעת מריבה עם רעך נעשה לך ג"כ צר ואויב שגרמת לרעך בעל המריבה להיות לו לשונא ולרודף ולכן השמר לך ובוש את יצרך שלא תגלה סוד אחרים מתוך כעס המריבה משום דנפקא מינה חרבה גדולה כמו שאמרנו וז"ש ודבתך לא תשוב ר"ל לא תשוב ליתקן :

אי כמו אפשר לפרש ריבך ריב את רעך · ר"ל כשיהיה הריב נוגע לך דהיינו שרעך התחיל לריב עמך אז ריב את רעך ולא תהיה אתה המתחיל בדבר הריב · אי כמו אפשר לפרש אם רעך זה בעל המריבה הגיד לך סוד אחד שאי אפשר לפרסמו קודם המריבה שבינך לבינו אבל גלה לך סוד אחד בהיותכם אהובים ורעים והיה בטוח בך שלא תגלהו מאהבתך אותו ועכשו הגעת עמו לקטטה ומריבה אל ישיאך יצרך לגלות את סודו ולהזיקו מפני שאז אין תיקון למריבתך עמו כי מפני שגלית את סודו שגלה לך הרי הוא ניזוק מאחרים שנאמר עליהם הסוד ונמצא שרעך נעשה לך לשונא ורודף אותך בשביל שגרמת לו להיות שנוי ונרדף מאחרים ונפקא מינה חורבא גדולה במעט שאין לה תיקון וז"ש פן יחסדך שומע כמו שאמרנו לעיל ודבתך לא תשוב ר"ל הדבר שדברת בפיך בגילוי הסוד לא תשוב ר"ל אותה הדבר לא תשוב לתיקון אלא אותו הקלקול שקלקלת קיים ועומד · ובפי זה יפורש הכתוב כן ריבך

ריב

כֶּסֶף דָּבֻר דָּבָר עַל־אָפְנָיו : נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי־כָתֶם מוֹכִיחַ חָכָם עַל־אֹזֶן שֹׁמָעַת : כְּצִנַּת־שֶׁלֶג ׀ בְּיוֹם קָצִיר צִיר נֶאֱמָן לְשֹׁלְחָיו וְנֶפֶשׁ אֲדֹנָיו יָשִׁיב : נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגֶשֶׁם אָיִן אִישׁ מִתְהַלֵּל בְּמַתַּת

תוכחות מוסר

ריב את רעך ר"ל צריך אתה ליזהר שלא יהיה ריבך אלא עם ריב רעך המתקוטט עמך בלבד ולא יהיה בכלל בתוך ריבך ריב אחרים דהיינו שתגלה סוד אחרים אם מה שגלו לך אחרים על רעך או מה שגלה לך רעך על אחרים וזהו שסיים ואמר וסוד אחר אל תגל ר"ל תדע אימתי ריבך איננו אלא עם ריב רעך בלבד ולא יוכללו בו מריבות אחרות כשלא תגלה סוד אחרים שאז ריבך איננו אלא עם ריב רעך ואף כפי פירוש הראשון יוכל לפרש פירוש ריבך ריב את רעך כמו שפירשנו אותו הפירוש השני :

תפוחי זהב וגו' • ר"ל שהדבר הדבור על אפניו בלי חסר ויתר אלא בדקדוק במרץ הוא דומה לתפוחי זהב שהם בתוך משכיות כסף שמתחלה אדם רואה את הכסף שמבחוץ ואחר כך כשמדקדק בראותו הוא רואה ומסתכל בתפוחי זהב שבתוך משכיות כסף כן הדבר הדבור על אפניו מתחלתו נראה ענין אחד וכשתדקדק בו תמצא בפנימיותו ענין אחר שהוא עיקר הדבור שכמו שתפוחי זהב שהם ביוקר יותר מן הכסף הם בתוכים בתוך הכסף ומכוסים בו כן עיקר הדיבור הוא בפנימיותו והוא מכוסה בחיצוניותו והכוונה היא להזהיר את האדם להיות מדקדק בדבורו בלי חסר ויתר עד שיהיה דבורו דומה לתפוחי זהב במשכיות כסף :

נזם זהב וחלי כתם וגו' • יש לדקדק למה הפריש והבדיל נזם זהב מכללות חלי כתם והיה לו לומר חלי כתם מוכיח חכם וגו' והיה נזם זהב בכלל ועוד מה שייכות יש בין נזם זהב וחלי כתם למוכיח חכם על אזן שומעת • לכן נראה לי לתרץ זה ע"ד מה שדרשו ז"ל על פסוק ויהי בכלותו בכלתו כתיב ללמד על תלמיד חכם דמה כלה זו מקושטת בכ"ד מיני קישוטין כן ת"ח צריך להיות מקושט בכ"ד ספרים א"כ כ"ד ספרים לת"ח הם כנגד קישוטי כלה ואחד מהתנאים שצריכים להיות בת"ח הוא שצריך להטפל בעוברים על התורה ומצותיה להוכיחם בתוכחת מגולה להחזירם למוטב כמו שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך ואע"פ שהשלים את עצמו אם איננו משלים את זולתו איננו נקרא שלם וכיון שהאדם מחוייב להוכיח אחרים להחזירם למוטב אם איננו מטפל בהם להחזירם הרי הוא עובר על מה שאמרה תורה הוכח תוכיח את עמיתך וכיון שהקשוט אחד מכ"ד הקשוטין הוא כנגד ספר התורה איננו יכול להתקשט בתכשיט שכנגדה אלא אם כן היה בקי בה ומקיימה כולה ואם לא קיים את כולה הרי הוא מופשט ונעדר מאותו תכשיט שכנגדה והנה שהע"ה שהתכשיט הנק' נזם זהב הוא התכשיט שכנגד התורה ואם חסר דבר אחד מהתורה שלא קיים אותו הרי הוא נעדר מאותו תכשיט שכנגד התורה ואיננו מקושט אלא בכ"ג תכשיטין שכנגד כ"ג ספרים לפי שנזם זהב הוא שייך לתורה לפי שהנזם הוא תכשיט לאזן כמ"ש ואת הנזמים אשר באזניהם וכל המצות כלם אינם מבוארים ומפורשים אלא בספר התורה ולא בכ"ג ספרים האחרים א"כ צריך האדם לשמוע ולקבל עליו ד"ת ולקיים אותם וג"כ צריך האדם להוכיח אחרים ולדבר באזניהם דברי תוכחת על קיומה א"כ קיום התורה ומצותיה הוא תלוי באזן ולכן סובר שהע"ה שהתכשיט שהוא נזם זהב הוא כנגד התורה שהוא שייך לה שמתקיימת על ידי שמיעת האזן וז"ש נזם זהב וחלי כתם וגו' ר"ל כשיהיה האדם שלם בחכמה ובמעשים טובים ומלבד שהשלים את עצמו השלים ג"כ את זולתו והוכיח ארץ כשבט פיו והחזירם למוטב הנה הוא עכשיו מקושט בכ"ד מיני קישוטין שהת"ח מתקשט בהם שהם נזם זהב עם כ"ג קישוטין אחרים שהם חלי כתם ולזה אמר מוכיח חכם לומר דבמוכיח חכם עסקינן שצריך להתקשט בכ"ד קישוטין ואמר על אזן שומעת ולא הספיק לו במ"ש מוכיח חכם הוא על צד היותר טוב שתוכחתו עשתה פירות במה שקבלוה הנוכחים וקיימו אותה ובמלא שזכה את הרבים וזכות הרבים תלוי בו :

אי' כמו אפשר לפרש שהמוכיח על אזן שמעת כאלו הוא מקושט בכ"ד קישוטין של זהב ועוד נוסף עליהם נזם זהב אחר ר"ל כמו שהכלה הקישוטים נאים לה ומייפים אותה ומולאים חן בעיני כל רואיה כן המוכיח הוא רצוי ומקובל בעיני הבריות ויש לו מצאות חן בעיניהם וכלם מכבדים אותו ומאשרים אותו ככלה המקושטת בכל מיני קישוטין ויותר מזה לפי שהמוכיח הזה לא מבעיא שהוא מוכיח להפריש מאיסור אלא גם אלה לחכמים מוכיח אותם להפרישם מהדברים שיש בהם גנאי להם ולא לזולתם שהחכמים צריכים להיות מובדלים ומפורשים מהנהגות המון העם והחכמים הנוכחים אינם מקבלים תוכחת זו לפי שמאחר שהם חכמים וצדיקים נראה להם זולתם כשמוכיחים אותם אחרים ואינם מקבלים תוכחתם בחשבם שאינם צריכים לתוכחת אם כן האדם הגדול הבא להוכיחם על זה דהיינו שיוכיח אותם לקבל דברי מוכיחיהם שיוכיחו אותם על הדברים שהם גנאי להם ועל דקדוק המעשים בודאי שהוא אדם גדול וכאלו מקושט בכל מיני קישוטין ועוד נוסף עליהם נזם זהב וז"ש נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על אזן שומעת ר"ל כאלו מקושט בכל מיני קישוטין ונוסף עליהם נזם זהב האדם שהוא מוכיח לחכם בשביל שתהא אזנו שומעת דברי המוכיחים ואומר לו אע"פ שאתה חכם אל תהיה מבעט בדברי המוכיחים אותך וקבל דבריהם ואל תהיה מהביל אותם בחשבך שאין אתה צריך לתוכחת כי דברים של גנאי מושכים את האדם לדברים של איסור ומביאים את האדם לידי זלזול שמזלזלים בו בני אדם בשביל דברי גנאי שעושה וכפי זה מלת על פירושה בשביל והא דנקט בקישוט הנוסף נזם זהב ולא קישוט אחר מפני שהתוכחת הזאת היא על דבר האזן כדי שתהא שומעת לכן נקט נזם זהב השייך לאזן :

אי' כמו אפשר לפרש כמו הכלה שבשהיא נוטלת הקישוטין ונותנתן עליה היא מתקשטת ומתייפית בהם ונראית שהיא כלה נאה ומסודרה כן האדם המקבל דברי מוכיחו ותוקעם בלבו ומקיים אותם הרי הוא מתקשט ומתייפה בהם בעיני הבריות והא דנקט חכם ולא אמר מוכיח על אזן שומעת מפני שרוב התוכחות אינם אלא מפי חכם וגם הנוכח לא תהיה אזנו שומעת ומקבלת התוכחת אלא מפי חכם לפי שהוא ראוי להוכיח שאם מוכיחו אדם אחר שאיננו חכם כשאומר לו טול קיסם מבין שניך משיבו ואומר לו טול קורה מבין עיניך לכן נקט חכם :

כצנת שלג ביום קציר וגו' • ר"ל כמו צנה של שלג שהיא מתוקה וערבה לאדם בימות הקציר שהוא זמן החום והשרב כן מי שהוא ציר נאמן בשליחותו היא עושה נחת רוח לשולחיו במה שמשלים חפצם ורצונם בשליחותו והא דנקט שלג משום דצנתו של שלג היא קשה מכל דברים הצוננים ואפשר לפרש הא דנקט שלג מפני שהשלג כשהוא נפשר נעשה מים ומשקה את הזרעים שהם חיים לעולם כן ציר נאמן לפעמים משיב נפש אדוניו שיהיה אדוניו בסכנה נפשות ושולח אותו לאיזה מקום

בְּמַתַּת־שָׁקֶר׃ בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין וְלָשׁוֹן רַכָּה תִּשְׁבָּר־גָּרֶם׃ דְּבַשׁ מָצָאתָ אֱכֹל דַּיֶּךָּ פֶּן־
תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ׃ הֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ פֶּן־יִשְׂבָּעֲךָ וּשְׂנֵאֶךָ׃ מֵפִיץ וְחֶרֶב וְחֵץ שָׁנוּן אִישׁ־
עֹנֶה בְרֵעֵהוּ עֵד שָׁקֶר׃ שֵׁן רֹעָה וְרֶגֶל מוּעָדֶת מִבְטָח בּוֹגֵד בְּיוֹם צָרָה׃ מַעֲדֶה־בֶּגֶד ׀ בְּיוֹם
קָרָה

תוכחות מוסר

כדי להציל את נפשו ואם היה מתרשל בדבר היתה נפש אדוניו נאבדת ולפי שהוא ציר נאמן נפש אדוניו ישיב מלהאבד :

נשיאים ורוח וגשם אין וגו׳ · ר״ל כמו העננים והרוח כשיהיו בעולם שהם סימנים לירידת הגשם ואחר כך אין הגשם יורד כן האיש המתהלל בעצמו ואומר אני אעשה כך וכך או אתן לצדקה או לפלוני כך וכך שאמירתו היא סימן לנתינה ואחר כך אינו נותן כלום וחוזר בדבורו · והרב בח״ש ז״ל פירש בפירוש שני איש מתהלל במתת שקר על מקבל המתנה ר״ל כמו נשיאים ורוח שהכל שמחים בהם לפי שהם סימן לירידת גשמים וכשלא ירדו גשמים אחר כך שמחה לתוגה נהפכה כן מקבל המתנה הוא מתהלל ומשבח במתנה שנדר לו חבירו ליתן לו ואח״כ חבירו חוזר בדבורו ואינו נותן לו כלום ונעשית תקותו מפח נפש ודאגה ועצבון :

בארך אפים יפותה קצין וגו׳ · ר״ל אם אתה תובע לקצין לעשות לך איזה דבר שאתה צריך לו ויש יכולת בידו לעשותו ולא רצה לעשותו אל תתייאש ממנו וחזור וחלה פניו ואף אם לא רצה בפעם שנית האריך אפך וחזור והתחנן לפניו אפי׳ אחר כמה פעמים וסופו להיות מתפייס ומתרצה לך לעשות רצונך ואם אתה נתבע ממנו להנקם ממך דבר עמו בלשון רכה ותחנונים ואתה משקיט כעסו ורגזו שעליך ומוחל לך וז״ש בארך אפים יפותה קצין וגו׳ ר״ל באריכות אפים שאתה מאריך אפך ותחזור ותפייסנו אפי׳ אחר כמה פעמים יחזור ויתפתה מאליו ויתרצה לך למלאת משאלותיך · ואם אתה נתבע ונרדף ממנו להנקם ממך ולשון רכה תשבר גרם ר״ל בלשון רכה ותחנונים שאתה מדבר תשבר את כעסו שהוא קשה כעצם וימחול לך מחילה גמורה :

דבש מצאת וגו׳ · קשיא לי קרא רישיה עם סיפיה דמדקאמר דבש מצאת אכול דייך משמע שתאכל מה שדיך דהיינו כדי שבעך ולא תאכל יותר מדאי דהיינו אכילה גסה וסדר אמר פן תשבענו והקאתו דמשתמע מיניה שלא יאכל כדי שביעה לכן נראה לי דהכי פירושא דבש מצאת אכול ממנו מה שנקרא אכילה ולא נקרא שביעה די לך שמא כשתשבענו והקאתו :

הוקר רגלך מבית רעך · ואל תכנס לביתו פעם אחר פעם פן ישבע ממך וקץ בך וישנאך :

מפיץ וחרב וחץ שנון וגו׳ · ר״ל מי שעונה ברעהו עד שקר הרי הוא כמכהו ברומח וחרב וחץ שנון שמלבד שהזיקו בעדותו הן בגופו הן בממונו אלא שעושה לו חרפה וזלזול ובזיון שדברים אלו נוגעים אל הנפש ולא לגוף שבעדות זו הוחזק לבני אדם כפרן ורשע והכל מזלזלין בו ומבזים אותו ומקללין ומארירין אותו :

שן רועה וגו׳ · ר״ל כמו האדם שאוכל בדי צרכו וסומך שבכח האכילה ילך ולא יכשל ולא ימעדו קרסוליו ואחר כך רגלו מועדת וניזוק כן האדם שבוטח באדם רשע ובוגד שיצילהו ביום צרה ולא די שלא יציל אותו אלא אדרבה הוא מזיקו וז״ש שן רועה ורגל מועדת ר״ל כמו ששן האדם רועה ואוכלת וסומך שבכח האכילה ולא תמעד רגלו ואע״פ כן רגלו מועדת וניזוק כן האדם הבוטח בבוגד שיצילהו ביום צרה ולא די שלא יציל אותו אלא יזיקנו ונקט בלשונו לשון המשכה ואמר שן רועה ורגל מועדת :

אי נמי כמו ששן הבהמה מועדת לאכול מה שיזדמן לה לאכול ומועדת לשבר ברגלה בדרך הילוכה כל מה שיזדמן לה ואין לה בה ההבחנה להבחין בין הניזק הנוגע לבעלה ובין הניזק הנוגע לאחרים שכולם שוים אצלה כן הבוטח בבוגד להצילו ביום צרה אינו מבחין בין אוהבו ומכירו ובין איש נכרי אלא היזקו שוה לכלם ושוים הם אצלו · והא דלא נקט נגיחה כמו מפני שהנגיחה היא שינוי מטבע הבהמה שלזה אינו משלם בעל השור הניזק שהזיק שורו בנגיחה נזק שלם אלא אם היה שור מועד שהעידו בו שלשה פעמים אבל שור תם אינו משלם אלא חצי נזק אבל נזק שן ורגל מועדים לו מתחלתן ומשלמים נזק שלם וכן הרשע הבוגד הזה מועד לעולם להזיק :

אי נמי אפשר לפרש שן רעה ורגל מועדת ר״ל שהשן שהיא אוכלת היא מפסדת הזרעים והפירות ומזקת לבעל הבית ונהנית באכילתה אבל היזק הרגל אין לך ממנו הנאה כלל אלא מזקת לבעל הבית בלבד לפי שאין לה הבחנה להבחין בין היזק שיש לה הנאה ממנו להיזק שאין לה הנאה ממנו כן הבוטח ברשע בוגד להצילו ביום צרה לא די שאינו מצילו אלא מזיקו בידים בין היזק שיש לו הנאה ממנו בין היזק שאין לו הנאה ממנו כי מרוע תכונתו ומזגו אין חפצו ורצונו אלא להזיק אחרים ולזה קראו בשם בוגד לפי שבוגד לכל הבריות ובוגד בהם ומזיקם והר״ם אלשיך ז״ל פירש שן רועה וגו׳ שהבוגד הזה אע״פ שהוא נהנה מחבירו ואוכל מלחמו והיה ראוי לו להיות לחבירו למחסה ולמסתור ביום צרה אע״פ כן הוא מזיקו בידים כמו הבהמה שאוכלת פירותיו של בעל הבית ונהנית מהם ואחר כך היא משברת כליו ברגליה וז״ש שן רועה ורגל מועדת מבטח בוגד ביום צרה והוא נכון :

מעדה בגד ביום קרה וגו׳ · הכוונה היא שהרשע הבוגד הזה מפאת שלשה דברים הוא מתגאה ומתרומם על הבריות להזיקם ולעשות בהם כחפצו ורצונו ואין מי שיוכל למחות בידו האחד אם היה אדם זה קרוב למלכות או לאחד מהשרים ומהסגנים היושבים ראשונה במלכות ולכן נתלבש מלבוש הגאוה ושית חמס להזיק אחרים ולהפילם ולהשפילם תחת רגליו · השני מפאת כחו וגבורתו שסומך עליהם לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ ולהטות משפט גבר ולעות אדם בריבו · השלישי מפאת רוב עשרו ורוב קניניו אינו מעריך ומחשיב שום אדם וכל העולם כולו בעיניו כלא חשיב ולכן אינו קשה בעיניו ההיזק שגורם לבני אדם ונקל בעיניו להזיקם ולכן בא שלמה הע״ה להשיב תשובה נצחת כנגד הענינים הנזכרים · כנגד מי שמתגאה במלך או באחד מן הפרתמים ושרי המדינות אמר מעדה בגד ביום קרה ופי׳ מעדה הוא מלשון בגד עדים שהם בלויי הסחבות ובגדים בלויים ומטולאים ר״ל כמו האדם הלובש ביום קרה בגדים בלויים שלא יחם לו בהם ואינם מועילים לחממו מקרתו והוא סובר בטעותו שיחם לו בהם ותפוג צנתו בלבישתם כן האדם הבוטח באדם כמוהו שיהיה לו למחסה ולמסתור וסומך עליו לעשות כל מאוייו ואנש לא ימחה בידו שכמו הבגדים הבלויים שאינם מועילים

אפי׳

קָרָה חֹמֶץ עַל־נָתֶר וְשָׁר בַּשִּׁרִים עַל לֶב־רָע : אִם־רָעֵב שֹׂנַאֲךָ הַאֲכִלֵהוּ לָחֶם וְאִם־צָמֵא
הַשְׁקֵהוּ מָיִם : כִּי גֶחָלִים אַתָּה חֹתֶה עַל־רֹאשׁוֹ וַיהוָה יְשַׁלֶּם־לָךְ : רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם
וּפָנִים

תוכחות מוסר

אפי' לשעתם לפי שהם כחם וכח לחם ואינם מועילים לקיומם וכמעט מן המעט מהזמן הם כלים ואובדים כן האדם הבוטח באדם ושם בשר זרועו כי אפשר קרוב הוא שאותו המלך או השר שמחזיק בידו יהפוך ידו עליו לבלעו ולהשחיתו כי זה המכסה מלוי הוא כון המלך והשרים ואינו מועיל לאדם זה אפי' לשעה ואפשר כמי שהמלך או השר עצמו יבא כשואה פתאום ואידו כסופה יאתה ובא עליו פרס ולוקה ואבד וכלה מן העולם כמעט מהזמן כמו בגדים בלויים והאדם הזה שהיה סומך עליו ומתגאה בו כנגע וקלון ומלא מחבירות וכבודו בקלון הומר ויתקיים בו מקרא שכתוב ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש · וכנגד מי שמתגאה בכחו וגבורתו אמר חמץ על נתר ר"ל כמו הנתר שדרכו לנקות האדם והבגדים מהלכלוך והכתמים שבהם ואחר שיתנן עליו החומץ סר כחו ממנו ולא יועיל לכלום לפי שאחר שנשרה בחומץ אינו מתדבק לא באדם ולא בבגדים ואבדה סגולתו ממנו כן האדם המתגאה בכחו וגבורתו ומזיק בני אדם ומפסידם ומכה אותם מכבשיהם יחלש כחו ותרפינה ידיו וסר כחו ממנו וכל מעשה תקפו וגבורתו הלא הם כתובים בעט ברזל על לבות בני אדם להאבידו ולכלותו ולהשיב לו גמול כמעשה ידיו וכפרי מעלליו ויתקיים בו מקרא שכתוב אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו · וכנגד המתגאה בעשרו אמר ושר בשירים על לב רע ר"ל כמו האדם שלבו עליו דוי מיגון ואנחה ולבו נשבר בקרבו מתוקף הצרות אשר סבבוהו ותרוהו וערבה כל שמחתו וגילה לבו עד אשר אפילו ישירו ויזמרו לפניו בשירים ובניגונים ערבים על שומעיהם לא ישית לבו להם ולא יערבו לו ולא יהיה לו נחת רוח בהם ואדרבה יבוש לקולם מפני מגנת לבו ומרירותו כן האדם המתגאה בעשרו ומעביר גאוה על הבריות סופו להיות מדוכה ומעונה ביסורים קשים ומרים בענין שלא יוכל ליהנות מנכסיו לא בעניני מאכל ולא בעניני מלבוש ולא יערב אותו העושר ולא ישמח בו כמה שלא יוכל ליהנות ממנו והיה עליו למשא כבד כיון שאין לו תועלת והנאה ממנו ויתקיים בו מקרא שכתוב עושר שמור לבעליו לרעתו :

אם רעב שונאך האכילהו לחם וגו' · הכוונה היא אע"פ שהרשע הנוגד הזה הוא רע מעללים ושונא את הבריות חנם ומזיקם בהיזקא דמינכר ואינו ראוי לגמילות חסדים אע"פ כן אם בא לכלל מדה זו להיות רעב ללחם וצמא למים האכילהו לחם והשקהו מים · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל אם רעב שונאך לא תמנע מלחון עליו להאכילו לחם ואם הוא צמא השקהו מים כי היא מדה משובחת להטיב לכל האנשים לאוהב ולשונא ואם ירע לבבך לומר איך תטיב אליו והוא עשה עמך רעה תדע באמת כי אתה עם גמלך בזה הראוי לנפשך מטוב המדות הנך לוקח נקמתך כי גחלים אתה חותה וגו' כי זה הענין הוא קשה לו כי גחלים אתה חותה על ראשו לשורפו מרוב הבושה והכלימה שיגיעוהו על הטובה שיקבל ממך תחת הרעה אשר גמלך וה' ישלם לך טובה תחת הטובה שגמלת אותו עכ"ל ז"ל · ואני הפעוט לענ"ד נראה להוסיף על דבריו ולומר שאם רעב שונאך בין בימי פחזותו ותקפו וגבורתו אם קרה לו מקרה שהיה רעב ללחם וצמא למים כגון בשדה או במדבר בין בימי השפלתו ונפילתו שנעשה רש ודל ונצטרך לבריות והיה רעב וצמא מחמת חסרון כיס מכל מקום האכילהו לחם והשקהו מים שאם היה רעב וצמא בימי תקפו לאיזה מקרה שקרה לו האכילהו והשקהו שאפי' אתה התחלת לעשות עמו טובה לפי שהיה באוכלי שלחנך כמו שפירש מוהר"ם אלשיך בפסוק שן רועה ורגל מועדת וגו' שהבאנו דבריו לעיל בפסוק הנז' והיית סבור שישלם לך טובה תחת הטובה שעשית עמו והוא גמלך רעה תחת טובה אע"פי כן אם היה רעב וצמא האכילהו והשקהו לפי שמאחר שאתה התחלת להטיב עמו והוא גמלך רעה ועדין אתה מטיב עמו אפשר שיחזור בו להטיב עמך כי יאמר בשלמא מעיקרא שהטיב לי מפני שהיה סבור שאשלם לו טובה תחת טובתו אבל עכשו שגמלתי אותו רעה והוא עדין מחזיק בתמתו ומטיב לי ראוי לי להטיב עמו בכל מיני טובה שאפי' לא עשה עמי טובה מעיקרא אלא אני התחלתי לעשות עמו רעה והוא שלם לי טובה תחת רעה שעשיתי לו ראוי לי להטיב לו מאחר ששלם לי טובה תחת רעה כ"ש כשהוא התחיל להטיב עמי ואני גמלתיהו רע והוא עדין מטיב עמי ראוי לי ג"כ להטיב עמו וז"ש כי גחלים אתה חתה על ראשו ר"ל אע"פי שמזגו וטבעו אינו אלא להזיק אתה גחלים חותה על ראשו לשורפו ולדוחקו דוחק עצום לשנות מנהגו וטבעו ומטיב לך ומלבד שהוא מטיב לך אלא גם הקב"ה ישלם לך גמול ושכר טוב שכבשת את יצרך להשיב טובה תחת הרעה שעשה לך וכן אם היה רעב וצמא מחמת חסרון כיס ועכשו אין יכולת בידו להרע או להטיב אע"פי כן האכילהו והשקהו לפי שבזה הוא תוסף על הראשונות וחוזר בתשובה בכל לבבו ובכל נפשו ואומר אוי לי כי מריתי להזיק בני אדם חנם ועל לא חמס כי אדם זה אע"פי שעשיתי עמו רעה הנה הוא גומלני טובות ואני עשיתי רעה למי שלא קדמני בה ומתוך כך חוזר בתשובה ומתודה על חטאיו ולכן מאחר שאתה גרמת לו לעשות תשובה מאהבה שמגלגלין זכות על ידי זכאי הקב"ה ישלם לך שכרך וז"ש כי גחלים אתה חותה על ראשו כדי לשוב בתשובה שלמה לפניו וה' ישלם לך שכר טוב :

אי נמי אפשר לפרש כי גחלים אתה חתה על ראשו ר"ל כמה שתאכילהו ותשקהו בהיותו רעב וצמא אתה חתה גחלים על ראשו ר"ל אתה מכניסו לגיהנם לישרף כי מדת הדין מקטרגת עליו ואומרת ראה פלוני שעשה לרעהו רעה חנם מבלי רעה שקדמו אליו ממנו ופלוני שלם לו טובה תחת רעה ומתנקמים ממנו ושורפים את נשמתו ואתה שגמלת טובה תחת רעה שעשה לך הקב"ה ישלם לך שכר טוב כגמולך שהתאפקת וכבשת את יצרך לשלם טובה תחת רעה :

רוח צפון תחולל גשם וגו' · ר"ל רוח צפון תברא ותוליד הגשם ופנים זועמים תחולל לשון סתר ותהיה מלת תחולל משמשת לשניהם דקרא ג"כ ופירושו כשם שרוח צפון תחולל גשם כן לשון סתר שהוא לשון הרע ודברי הרכילות שהאמרים בסתר ובהחבא יולידו פנים זועמים שהמקבל לשון הרע יהיו פניו זועמים על חבירו שדבר עליו תועה ודברים אשר לא כן ומה שהמשיל ענין רכילות ולשון הרע לענין הגשם לפי שיש ביניהם דמיון ושייכות מה והוא כי בזמן ירידת הגשמים מתמעט האור מן העולם מפני קדרות העבים והעננים כן האדם כשיהיו פניו זועמים יתמעט אורם וזיום ונראים שהם חשוכים כמו שנאמר בדניאל אדין מלכא :

אי נמי אפשר לפרש ופנים זועמים יחוללו ויולידו לשון סתר והכוונה שמי שאין לו פנים להוכות עם בני אדם אלא תמיד
הוא

וּפָנִים נִזְעָמִים לְשׁוֹן סָתֶר׃ טוֹב שֶׁבֶת עַל־פִּנַּת־גָּג מֵאֵשֶׁת מִדְוָנִים וּבֵית חָבֶר׃ מַיִם קָרִים
עַל־נֶפֶשׁ עֲיֵפָה וּשְׁמוּעָה טוֹבָה מֵאֶרֶץ מֶרְחָק׃ מַעְיָן נִרְפָּשׂ וּמָקוֹר מָשְׁחָת צַדִּיק מָט לִפְנֵי
רָשָׁע׃ אָכֹל דְּבַשׁ הַרְבּוֹת לֹא־טוֹב וְחֵקֶר כְּבֹדָם כָּבוֹד׃ עִיר פְּרוּצָה אֵין חוֹמָה אִישׁ אֲשֶׁר
אֵין מַעְצָר לְרוּחוֹ׃

מרינים ק׳

כו כשלג

תוכחות מוסר

הוא מתנהג עמהם בפנים נזעמים הפך מה שאמרו ז"ל והוי מקבל כל אדם בסבר פנים יפות הנה נמשך לו מזה שבני אדם מגנים אותו ומקללים אותו בסתר וז"ש ופנים נזעמים לשון סתר ר"ל שיולידו דברי גנאי ופגם הנאמרים בסתר:

אי נמי אפשר לפרש ופנים נזעמים לשון סתר ר"ל תחולל פנים נזעמים והוא כי מדרך העולם מי שרואה חבירו עושה דבר שאינו הגון צריך להוכיחו עליו כדי שלא ישוב עוד לכסלה כמו שנאמר הוכח תוכיח את עמיתך אבל האדם שמראה עצמו עם חבירו שהוא אוהב נאמן וישבחנו על מעשיו ועל הנהגתו אבל שלא בפניו דהיינו בסתר הוא מגנה את מעשיו ומדבר בו דברי פגם ודופי דבר זה יגרום לחבירו להיות פניו נזעמים עליו לפי שבפניו מראה לו אהבה וחבה ויוכשרו מעשיו בעיניו ובקרבו ישים ארבו לדבר בו שלא בפניו דברי גנאי ודופי שבמגלה שאדם זה בהתחברותו עם חבירו לבו חלוק מפיו ומכל הפירושים הנזכרים נשמע שצריך האדם להזהר מהדברים הגורמים קטטה ומריבה וחלוק לבבות כי הקב"ה הוא אחד ורוצה עם בני ישראל שהם חלקו ונחלתו ונקראים בניו להיות כלם דומים לו בענין האחדות שיהיו כלם בלב אחד כאיש אחד בלי חילוק ופירוד ביניהם ולזה סמך לפסוק זה ואמר

טוב שבת על פנת גג מאשת מדינים ובית חבר ראה כמה הוא מגונה המחלוקת וכמה צריך האדם להתרחק ממנו עד שהגיע לומר טוב לאיש להיות יושב על פנת גג מקום שרב ושמש וקרח וחורב וקור וחום ולהיות יושב לבדו שם בלי צוותא כלל ממה שישב בתוך הבית המקורה בתקרה ומעוזבה ואהוביו וקרוביו עמו אם היתה לו אשה בעלת מסה ומריבה וקטטה ומחלוקת וז"ש מאשת מדינים ובית חבר ר"ל טוב שבת על פנת גג יותר ממה שיהיה עם אשת מדינים בבית שיש בה חברה וקבוץ של בניו וקרוביו ובני ביתו עמו:

מים קרים על נפש עיפה וגו׳ ר"ל שהדברים הצריכים לאדם כפי הצער המגיע לו באורך זמן הפרדם ממנו שהוא בצער הרבה כן יערבו וימתקו לו ברוב הערבות והמתיקות בהגעתם אליו וז"ש מים קרים וגו׳ ר"ל שמי שהוא עייף והיה צמא למים והיה מצטער מסבת העדרם ממנו הנה כשיגיעו לידו ובפרט אם הם קרים הם ערבים לנפשו מאד מאד וכן האדם המצפה והמשתוקק לשמועה שתבא לו מארץ מרחק שמצד ריחוקם יארך זמן השמועה שהוא מקום לה ויהיה שרוי בצער כל זמן שלא הגיעו אליו הנה כשתגיע לו השמועה ובפרט אם היתה שמועה טובה תערב לו אותה שמועה ותנעם לו ברוב הערבות והנעימות כפי רוב הצער שהגיע לו בכל זמן תקותו אליה והכוונה בפסוק הזה היא לומר שכמו בדברים הטבעיים כפי צער האדם ותשוקתו להם בהעדרם ממנו כן יערב לו בהגעתם אליו כן בדברים השכליים כפי הצער שיצטער ויתנפל עליהם כדי להשיגם כן יהנה לו ויערב לו בהשגתם דלפום צערא אגרא שאם היה מצטער על ידי עסק התורה והמצוה להשיגם כפי אותו הצער שנצטער עליהם להשיגם כן יהיה לו הנאה וערבות ומתיקות בהשגתם בעולם הזה ובעוה"ב ומה שסמך פסוק זה אל הקודם לו לומר לא די לאדם שירחיק עצמו מהדברים הגורמים הקטטה והמריבה אלא צריך ג"כ להזהר שלא להוציא מפיו דבר שהוא מגונה ולא להגיד אפילו בשורה שהיא רעה ולא יוצא מפיו אלא שמועה טובה ששמחים בה השומעים אותה כדי שלא יגיע לבריות על ידו שום דאגה ועצבון:

מעין נרפש וגו׳ הכוונה היא אם ראית מעין התורה שהוא נקרא תמיד נרפש במו ונגרשו מימיו רפש וטיט שנרפשו מימיו ונתקלקלו וגם כן מקור מים חיים שנקראת ממנו התורה נשחת ואין המים נובעים ממנו דע לך בודאי הגמור שצדיק מט לפני רשע ר"ל אם ראית חמס וריב בעיר ונשתנה סדר העולם והנער ירהב בזקן והאמת נעדרת ואיש הישר בעיניו יעשה וגוזלים וחומסים זה לזה ונסתתמו ונשחתו מקורי התורה ומעיינותיה ואין נושך מהם מים חיים להשקות המשתוקקים והצמאים להם בודאי הגמור שאין זה אלא מפני שצדיק מט לפני רשע ונכרה ידו עליו ולכן אין הצדיק יכול להנהיג העולם על ידי משפטי צדק כי נפל פחד הרשע עליו ולכן נסתתמו ונשחתו ונתקלקלו שערי התורה והדין ונפתחו שערי החמס והעול להדריך העולם בדרך לא טוב ולעשות כרצון איש ואיש:

אי נמי יש לפרש אם ראית צדיק מט לפני רשע ונכנע תחתיו לא לחנם יקרה מקרה רע ומר כזה אלא מפני שהצדיק סתם והשחית מקורי התורה ומעיינותיה ולא דן דין אמת לאמתו לכן מט ונפל תחת הרשע ונכנע לו שאם לא כן ה׳ לא יעזבנו בידו להכניעו תחתיו:

אי נמי אפשר לפרש מעין נרפש וגו׳ כשם שהמעין אינו נרפש והמעין אינו נשחת אלא לפי שעה שהמים הנובעים מהם נעכרים ודוחים את הרפש ואת הסתימה שבהם וחוזרים לקלח מימיהם הצלולים כבראשונה כן הצדיק אינו נכנס לפני הרשע אלא לפי שעה כי שבע יפול צדיק וקם ואפי׳ אותה הכנעה שנכנע לפניו אינה הכנעה שלמה שלזה אמר מלת מט שהוא לשון התמוטטות בלבד ולא קאמר לשון נפילה ואע"ג דכתיב כי שבע יפול צדיק וקם אפשר לפרש שנפילה זו אינה לפני רשע אלא יפול מאליו וקם ולא על ידי רשע המפילו:

אכול דבש הרבות לא טוב וגו׳ ר"ל שאכילת הדבש יש לה גבול להקרא טוב דהיינו כשיאכל ממנו בלי רבוי אז האכילה ממנו נקראת דבר טוב אבל אם עבר הגבול ואוכל ממנו בשופע וברבוי אז נקרא דבר זה לא טוב אבל בעסק התורה והמצות טוב הדבר כשאתה מתעסק בהם ואפי׳ אתה מגיע לכלל החקירה והדרישה בהם דהיינו מפאת רבוי התעסקך בהם אתה מגיע לכלל החקירה בהם הנה הדבר הזה ג"כ הוא טוב מאד לפי שאין גבול לטובותם אלא אחד המרבה ואחד הממעיט כלם נקראים בשם טוב מה שאין כן בדבש שיש גבול לטובותו שהרבוי ממנו נקרא לא טוב וז"ש וחקר כבודם כבוד ר"ל שהתורה היא נקראת כבודם של צדיקים לפי שבה מתכבדים ומתעטרים וכל זמן שאתה מתעסק בה ובמצותיה נקראת כבוד לפי שהיא נותנת כבוד למתעסקים בה וכל מה שאתה מרבה להתעסק בה עד שאתה מגיע לכלל החקירה בה ולסלסל ולפלפל בה ולדייק ולאקשויי ולתרוצי

כו כַּשֶּׁלֶג ׀ בַּקַּיִץ וְכַמָּטָר בַּקָּצִיר כֵּן לֹא־נָאוֶה לִכְסִיל כָּבוֹד׃ כַּצִּפּוֹר לָנוּד כַּדְּרוֹר לָעוּף כֵּן
קִלְלַת חִנָּם לֹא תָבֹא׃ שׁוֹט לַסּוּס מֶתֶג לַחֲמוֹר וְשֵׁבֶט לְגֵו כְּסִילִים׃ אַל־תַּעַן
כְּסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן־תִּשְׁוֶה־לּוֹ גַם־אָתָּה׃ עֲנֵה כְסִיל כְּאִוַּלְתּוֹ פֶּן־יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו׃ מְקַצֶּה
לו ק׳ רגלים

תוכחות מוסר

ולתרופי עדין בקראת כבוד ולא ישתכח שמה מעליה אלא אדרבה יתחזק ויתרבה כבודה לפי שאין לה גבול אלא לעולם בקראת כבוד ואין חילוק בה בין רב למעט מה שאין כן בדבש יש חילוק בו בין רב למעט שהמעט בקרא טוב והרב בקרא לא טוב · לכן כל המרבה לעסוק בה הרי זה משובח :

עיר פרוצה אין חומה וגו׳ · ר"ל כמו העיר שהיא פרוצה מאין חומה דלתים ובריח שהיא מוכנת ומזומנת אל האויבים לכובשה לפי שאין להם מעכב כן הוא האיש שהוא משולח על פי יצרו לעשות כל דבר שיסיתהו ויפתהו עליו יצרו ואין בו כח לכבוש את יצרו ולמשול ולשלוט ברוחו למנוע עצמו מן העבירה הרי הוא מוכן ומזומן ומעותד אל המקרים שיבואו עליו ויפגעו בו מלאכי מות כיון שהסתלקה מעליו השגחתו ית׳ :

אי נמי יש לפרש כעיר פרוצה המוכנת ומזומנת אל הכבישה לאויבים כן הוא האדם שאינו יכול לשלוט בעצמו להטמין הסודות שמסרו לו אחרים אלא כל הרוצה ליטול ממנו שום סוד שהגיע אליו הרי הוא הולך אצלו ומוצא את פיו פתח פתוח ליטול ממנו כל מה שירצה וכבר פירשנו למעלה שהמגלה סוד סופו להיות רכיל ועובר על דברי התורה שהזהירה על הרכילות ואמרה לא תלך רכיל בעמך :

כו כשלג בקיץ וכמטר בקציר וגו׳ · ר"ל כמו שהשלג בזמן הקיץ והמטר בזמן הקציר שלא די שאינם מועילים כלום אלא מזיקים כן לא נאות לכסיל הכבוד שלא די שלא יועיל אותו הכבוד אלא מזיק לו ולאחרים מזיק לו לפי שהוא סבור שהוא ראוי לאותו כבוד מצד צדקו ואינו חוזר בו מכסילותו ומתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי מכל עבר ומכל פנה כיון שהכל נותנים בי כבוד וגדולה ואלמלא שאני ראוי לכך לא היו מכבדים אותי ולכן בגדולתי ובגאותי ובשרירות לבי אתנהג עם בני אדם כי אין בהם אנוש בערכי ובמעלתי ונמצא שהכבוד לו מזיק לו שלא יחזור בו מכסילותו ומזיק לאחרים במה שמתנהג עמהם בשררה ורבנות ובגאוה ובוז · ואם תאמר למה לא המשיל כבוד הכסיל אלא לשלג בקיץ ולמטר בקציר מכל שאר הדברים שאין צריכים להם ואינן ראויים · ויש לתרץ ולומר שמה שלא המשיל כבוד הכסיל אלא לשלג בקיץ ולמטר בקציר לרמוז לנו שבשעה שאתה צריך לו רשאי אתה לכבדו בו כבוד דתעלה בעידניה סגיד ליה ועוד אמרו ז"ל מחניפין את הרשעים בעה"ז ולכן המשילו לגשם ולשלג שאינם יתרים וטפלים אלא בזמן הקיץ והקציר אבל בזמן שאנו צריכים להם אנו שמחים בהם ומהללין ומשבחים ומפארים להקב"ה שהורידן לנו כן הכסיל הזה בזמן שאנו צריכין לו אנו רשאים לכבדו אע"פ שאינו ראוי לכבוד מצד עצמו מכבדים אותו לפי שעה שאנו צריכים לו :

אי נמי אפשר לפרש שמה שהמשיל כבוד הכסיל לשלג ולמטר בזמן הקיץ והקציר ולא לדבר אחר לומר שכמו השלג והגשם שהם בלתי ראויים אינו אלא בזמן הקיץ והקציר שאין אנו צריכים להם אבל בזמן שצריכים להם ראויים הם כן הכבוד הנעשה לכסיל שאפי׳ נהגת בו כבוד אותו הכבוד לא יאות לו ולא יהיה נאה לו ואינו מתגדל בו בעיני. בני אדם כיון שבני אדם בקיאים בו ובמעשיו הרעים אותו הכבוד אינו מעלה ואינו מוריד בעיני בני אדם ואינו דומה הכסיל הזה אלא לאדם בזוי ושפל אנשים שלבש עליו מלבוש המלכות שאותו מלבוש שלבש אינו נאה לו ולא יאות לו ואינו מתגדל בו לפי שהכל מכירים בו ובבזיונו וזילותו ולכן אותו מלבוש שלבש אינו מעלה ואינו מוריד בו כלום אלא אדרבה הכל לועגים ושוחקים עליו שלבש מלבוש שאינו ראוי לו ואומרים שמלבוש זה לא יאות אלא למי שראוי לו כן הכסיל הזה לועגים עליו ואומרים שלא יאות הכבוד הזה אלא למי שראוי לו כמו השלג והגשם שאינן ראויים אלא בזמן הצריך להם ולכן המשיל אותו לשלג ולגשם וכפי פירוש זה דייקא מלת נאוה דקאמר ולא אמר כן לא יותן לכסיל כבוד דמשמע מינה שאפי׳ נהגת בו כבוד לא יאות לו ואינו נאה לו · וכמו שהשלג והגשם הם ראויים בזמן אחד זולת זמן אחר כן הכבוד הנעשה לכסיל יאות לאדם הראוי לו זולת הכסיל :

כצפור לנוד כדרור לעוף וגו׳ · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה כמו הצפור שהוא נד ממקומו בקלות וכדרור לעוף אל הבית שיצא ממנו כן קללת חנם לא תבא אל המקולל בה אלא תסיר נדה ממנו בקלות ותשוב לאשר יצאה הקללה מפיו כמו שיבוא וישוב הדרור לבית אשר יצא ממנו עכ"ל ז"ל ומלת לו כתובה בוי"ו וקרי באל"ף וכתב הראב"ע ז"ל להודיע כי למקלל הבא ולמקולל לא תבא · ודרור הוא עוף בקרא רונד"ין בלעז ונקראת דרור שדרה בבית כבשדה כן כתב רש"י ז"ל ונראה לי שזה הוא העוף הנקרא בלשון ערבי אלכוטא"יף · וקשה לי דהא אין המשל דומה לנמשל שהרי במשל הוא אומר כצפור לנוד וכדרור לעוף דהיינו שמעופפים להם והולכים בקלות ובנחיצות ובנמשל אמר כן קללת חנם לא תבוא ואין זה דומה למשל ולא היה לו לומר אלא כצפור לנוד וכדרור לעוף כן קללת חנם תעוף אבל עכשיו המשל מדבר בנחיצות ההליכה והנמשל מדבר בהעדר ביאתה לכן לענ"ד דהכי פירושו שכמו הצפור והדרור כשנשמטין מיד הצייד הבא אותם להביאם אלו הם מעופפים בקלות ובנחיצות ואינם חוזרים למקום הצייד שחוששים שמא יתפשו במזמות מצודה רעה כן קללת חנם הולכת לה במהירות ובנחיצות ולא תחזור לבוא אל המקולל והוי הנמשל דומה למשל ר"ל כצפור וכדרור שנשמטין מיד הצייד כשרוצה להביאם אלו שהם עפים בנחיצות ואינם חוזרים כן קללת חנם שרוצה המקלל להדביק במקולל היא בורחת והולכת לה בנחיצות ולא תחזור לבוא אל המקולל :

שוט לסוס וגו׳ · ר"ל כמו שהסוס מדריכו בעליו לאיזה דרך שרוצה להוליכו על ידי השוט וכן החמור על ידי המתג כן הכסיל צריך מוכיחו להכותו בשבט להדריכו בדרך הישרה והנכונה אבל יש לדייק שלא הי"ל לומר אלא ושבט לכסילים כמו שאמר שוט לסוס ומתג לחמור ולא אמר מלת לגו ואפשר לומר שבא לרמוז שהכסיל אינו נקרא בשם כסיל אלא מפני שעזב דרכי שכלו המועילים לחלק הצורה שבו ורדף אחרי יצרו המועיל לחלק גופו ואומרו לענגו ולעדנו בדברים הראויים לתענוגו לכן נקט מלת לגו לומר אתה רדפת אחר חומרך וגופך והוי השלכה אחרי גוך לכן ילקה אותו הגו בשבט :

אל תען כסיל כאולתו וגו׳ ענה כסיל כאולתו וגו׳ · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל אל תען כסיל במה שיטיח דברים כנגדך לחסרון

רַגְלַיִם חָמָס שֹׁתֶה שֹׁלֵחַ דְּבָרִים בְּיַד־כְּסִיל׃ דַּלְיוּ שֹׁקַיִם מִפִּסֵּחַ וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃ כִּצְרוֹר אֶבֶן בְּמַרְגֵּמָה כֵּן־נוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד׃ חוֹחַ עָלָה בְיַד־שִׁכּוֹר וּמָשָׁל בְּפִי כְסִילִים׃ רַב מְחוֹלֵל־
כל

הוכחות מוסר

לחסרון דעתו כי אין ראוי לך שתטה אזן לשגעונותיו פן תשוה לו גם אתה ר"ל שיהיה זה סכלות ממך אם תעריך דבריו כאופן שתתפעל מהם :

ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו · להסירו. מדברי טעות שנפל בו מדברי החכמה פן יהיה חכם בעיניו כמה שמלא מזה וישאר עם הדעת הנפסד והנה בזה אין ראוי לך לשתוק כי הראוי הוא שלא תשתוק כדי שתסיר הסכלות מלפני האנשים באוקת היד עכ"ל ז"ל · והרב ה"ר עזריה פיג'ו ז"ל דייק מלת גם ואמר אל תען כסיל כאולתו לפי שהכסיל הזה לא הטיח דברים כנגדך אלא מפני שהעריך אותך כסיל כמוהו ושוה לו ואם אתה עונה אותו כאולתו הרי גם אתה שמת את עצמך שוה לו וכסיל כמוהו ר"ל כמו שהוא השוה אותך לו גם אתה מסכים לדבריו ומשוה עצמך לו · ואני אבא אחריו ומלאתי את דבריו ז"ל כי מלבד יתור מלת גם קשה לי מלת פן דאפי' כפי דבריו ז"ל מלת פן איננה מיושבת שמלת פן נאמרת על הספק וכאן מה הם צדדי הספק ולא היה לו לומר אלא אל תען כסיל כאולתו כי תשוה לו גם אתה לכן לענ"ד שהכסיל הזה בכסילותו ובאולתו הוא התחיל להטיח דברים קשים כנגדך ואתה מתמלא עליו רוגז וחמה וכעס גדול לומר איך הכסיל הזה מלבד שהוא כסיל ופחות הערך שאפילו אם אני הייתי מתחיל להכעיסו לא היה ראוי לו להשיבני דבר מחמת פחיתות ערכו ונבזותו כ"ש שיהיה הוא שמתחיל להתגרות כנגדי לו איש כמוני אעננו כ"ש הכסיל הזה שלא יכבד ממני מלענות לו קול גבורה כפי כסילותו ואולתו וא"כ יצרך תוקפך בעל כרחך ולא תוכל להתאפק מלהשיב לו דבר לשון קושי לזה בא שהע"ה להזהירך אל תען כסיל כאולתו לפי שאם תכנסת עמו לכלל תשובה להשיב אותו דבר מתוך תוקף רגזך וחמתך עליו לא יספיק לך להשיב אותו דבר כפי אולתו בלבד אלא אתה משיבו כפלי כפלים מדבריו ועדין לא תתקרר דעתך ולא ינוח רוגזך עליו מחמת פחיתותו והתחלתו בדברי חירופין וכל התחלות קשות ואתה מחרפו ומגדפו בחירופין קשים ומרים שאתה נקרא עליהם בשם חייב לפי שהם דברים שאין ראוי לאדם להוציאם מפיו וא"כ הכסיל הזה הוא חייב בשבת התחלה ואיבו חייב בשבת הסוף ולזה אמר אל תען כסיל כאולתו שאלו אתה יכול לכבוש יצרך שלא להשיב אותו אלא כפי ענין אולתו ותו לא אע"פי שאתה מרבה עליו דברים יותר ממה שאמר לך הוא כפלי כפלים לא איכפת לך מאחר שתשובתך אליו כפי ענין אולתו אבל אני חושש שמא מתוך כעסך אתה יוצא חוץ לשורת הדין ומתחייב כמוהו וז"ש פן תשוה לו גם אתה ר"ל שמא תהיה שוה לו בענין החיוב גם אתה שכמו שהוא חייב גם אתה חייב אלא שהוא חייב בתחלה ואתה חייב לבסוף ובכות גדול הוא זה שתשוה לו בענין החיוב ותלאו שניכם חייבים מן הדין ובזה תתיישב מלת גם ומלת פן המורה על הספק · לכן יזהר כל אדם לכבוש את יצרו ולהתאפק לבלום פיו בשעת מריבה שלא יוציא מפיו דבר שאינו הגון ויתחייב עליו ויבא לכלל זלזול וקלון ואוי לו לאותה בושה ואוי לו לאותה כלמה ועל זה אמר שהע"ה ברוב דברים לא יחדל פשע ר"ל כמה שמרבה דברים בשעת המריבה ויוצא לענין אחר שאינו מענין המריבה דהיינו חוץ לשורת הדין באותו הרבוי שהוא חוץ לשורת הדין לא יחדל פשע ונתחייב עליו :

מקצה רגלים וגו' · הכוונה היא להזהיר את האדם שלא יסמוך על הכסיל להיות לו שליח לעשות שליחותו כי מפני כסילותו אינו משגיח על דברי משלחו ואינו עושה שליחותו וכשהוא משלחו הרי הוא כקוצץ את רגליו שלא יוכל להשיב שולחו דבר לפי שהוא הולך לדרכו ולא ישוב עוד לביתו של משלחו בזמן אותו השליחות ומשלחו שותה חמס על האיש שנשתלח אליו לומר שלא נשתדל לעשות חפצו ורצונו ולזה נתעכב השליח ולא חזר ומתמלא כעס וחמה עליו לפי שסובר שמהעדר השתדלותו נתעכב השליח וז"ש מקצה רגלים חמס שתה וגו' ר"ל השולח דברים ביד כסיל הרי הוא כמקצץ את רגליו שאינו יכול לחזור אליו לפי שהוא הולך לכסילותו ואינו חוזר אליו ואינו משגיח בשליחותו והמשלחו שותה חמס על מי שנשתלח אליו שסובר שחבירו עשה לו חמס במה שלא נשתדל למלאת חפצו ורצונו ולעשות לו צרכיו לכן לא יסמוך האדם על הכסיל להיות לו שליח :

דליו שקים מפסח וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל דליו שקים נכחו שקים מפסח שהאחד גבוה מחבירו וזה גורם שאינו יכול ללכת כיושר וכן הענין במשל אשר בפי כסילים כי לא יסכים המשל אל הנמשל מפני מה שיוסיפו או יחסרו בזכרם המשל ההוא עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש כמו הפסח שכשהלכו שוקיו ממנו ואין להם תיקון לעולם כן הכסילים דבריהם מבולבלים ומעורבים בלי סדר ובלי יושר וכשמביאים משל כדי שיובנו ויתבררו ממנו דברי הנמשל אין המשל דומה לנמשל ולא יתוקנו דבריהם כלל במלא כמו שבהעדר דבר הנעדר שהם השקים אין להם תיקון כן כיוצא היה שהוא המשל לא יתוקן בו כלום :

כצרור אבן במרגמה וגו' · הראב"ע ז"ל פירש וז"ל מרגמה הוא כנגד ארגמן והאבן היא פחותה אשר אין ראוי לתת לה כבוד רק היא מחלוקי האבנים אשר על שפת הים וי"ל כמו הצורר אבן אחת מחול הים כנגד ארגמן שאין זה מועיל בענין האבן ההיא כן הוא הנותן לכסיל כבוד כי לא יועיל לו הכבוד ההוא ולא יתן ולא יוסיף לו שום מעלה ויתרון ולא יקבל שום התפעלות מהכבוד ההוא שיותן אליו ולא יצא ממנו המתקרב אליו כי אם בכדי בזיון וקלף עכ"ל ז"ל · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה כצרור שבו אבן יקרה בגל אבני מרגמה שאינו ראוי שיושם המרגלית בו כך אינו מהראוי שיתן לכסיל כבוד עכ"ל :

חוח עלה ביד שכור וגו' · כתב הרב בא"ש ז"ל לומר שאי אפשר לו לתקן את עוות הכסיל הזה בעשות לו משלים ודמויים שיעירו את אזנו להתחקות בלבו דרך הכוונה והוא אומרו חוח עלה ביד שכור לומר שכמו שהשכור הזה לא יעלה בידו לשכרותו כי אם חוח וסילון ממאיר ר"ל כי הוא מתרחק מן המועיל ומתקרב אל המזיק כן הוא הכסיל הזה שאינו לוקח הנמשל המכוון מהמשל שישאו אליו רק המשל עצמו ויהיה בפיו להתלמד ממנו לימוד רע דבר שיזיקוהו באמרנו אליו כי נפת תטפנה שפתי זרה המשל ההוא יהיה מושם בפיו לומר שאשה זרה כנופת צופים ולא יתעורר אל הכוונה האמורת בו שהיא ואחריתה מרה כלענה וכן כל כיוצא בזה כמו מים גנובים ימתקו וגו' · ואפשר לי לומר כמו החוח שעלה ביד שכור שהוא עוקצו ומזיקו והוא אינו מרגיש מרוב שכרותו כן המשל שמביאים הכסילים לברר דבריהם היא מנגד לדבריהם שאמרו ואינם מרגישים שהוא מנגד לדבריהם מרוב אולתם וכסילותם ומי גרם להם כל זה מיעוט השקפתם אל דברי החכמה שהיא תיקון לגוף ולנפש לגוף

מודרכת

כֹּל וְשֹׂכֵר כְּסִיל וְשֹׂכֵר עֹבְרִים׃ כְּכֶלֶב שָׁב עַל־קֵאוֹ כְּסִיל שׁוֹנֶה בְאִוַּלְתּוֹ׃ רָאִיתָ אִישׁ חָכָם בְּעֵינָיו תִּקְוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ׃ אָמַר עָצֵל שַׁחַל בַּדָּרֶךְ אֲרִי בֵּין הָרְחֹבוֹת׃ הַדֶּלֶת תִּסּוֹב עַל־צִירָהּ וְעָצֵל עַל־מִטָּתוֹ׃ טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת נִלְאָה לַהֲשִׁיבָהּ אֶל־פִּיו׃ חָכָם עָצֵל בְּעֵינָיו

משבעה

תוכחות מוסר

מדרכת אותו בדרך הנאות לו ומוסרת אותו אל הדרך הנכונה והישרה בין במחשבה בין בדבור בין במעשה לשיהיה גופו מכובד על הבריות ולנפש משלמת אותה בעסק התורה ובקיום המצות ומחזר' אותה לשרשה ולמחצבה שחוצבה ממנו כמ"ש תורת ה' תמימה משיבת נפש ר"ל משיבה את הנפש לשרשה ולמקורה והכסילים מרוב השקדתם והתמדתם והסתכלם בעניני גויתם וחומרם לא די שלא נתנו ללבם לא דעת ולא תבונה לשוב מדרכיהם הרעים אלא גם אבדו את שכלם ועזבו האמונות האמתיות המקובלות להם מאבותיהם וכפרו בהם וחדשו להם סברות כוזבות אשר בדו מלבם להעזר ולהסתייע בהם על מעשיהם המקולקלים :

רב מחולל כל וגו' · ר"ל שהכסילים כיון שרואים שהם מתמידים ברשעם ולא די שלא נאבדו מן העולם ולא נתייסרו ולא שבט אלוה עליהם אלא הם מוצלחים בהצלחה עצומה אומרים שוא עבוד אלהים ושוה כצדיק כרשע שהרי רב שהוא הקב"ה הוא מחולל כל ר"ל הוא הבורא כללות כל הנמצאים בין הצדיקים ובין הרשעים כלם מעשה ידיו והוא צופה ומביט עד סוף כל הדורות ויודע הצדיקים והרשעים שמתחדשים בכל דור ודור ואם אין רצונו ברשעים למה בורא אותם ומוציאם לאויר העולם א"כ אין הפרש אצלו בין צדיקים ורשעים ועוד מלבד שברא אותם אלא זאת לו עוד שמצליח להם ומעלה אותם על גפי מרומי ההצלחות בעושר גם כבוד וז"ש ושכר כסיל ר"ל שמשכיר ומרויח את הכסיל בכל מיני ההצלחות ושמא תאמר שהכסילים שנשרשו באולתם ובסילותם ונשתכנו באמרם העבור עד שנעשו להם מעשיהם בעיניהם בהיתר מתוך כך אינו מקפיד הקב"ה על הצלחתם שהרי הם כשוגגין · ועוד שהרי לא למדו חכמה המיוסרת אותם וכתיב יוחן רשע בל למד צדק לזה הוסיף יאמר ושכר עוברים ר"ל שאפי' בני אדם שאינם כסילים ומבחינים בין טוב לרע ובשנופלים במכמורת יצרם הרע יודעים בעצמם שהם עוברים על צווי ית' והרי הם מזידים ואעפ"כ הקב"ה משכיר אותם ומרויח להם ומצליח דרכם א"כ אין הפרש אצלו יתברך בין צדיק לרשע א"כ הכסילים מפאת מחשבתם הרעה וסברתם הרעועה מחזיקי' במעשים' הרעים ואינם פורשים מהם ולכן סמך לזה ואמר

ככלב שב על קאו כסיל שונה באולתו · שמלבד סברתם הקלושה הם ככלב שב על קיאו הם שונים באולתם ואינם פורשים מעבירות שבידם לכן צריך האדם ליזהר בעסק התורה ולהתדבק בחכמים ולהתאבק בעפר רגליהם כדי שיהיה שכלו חזק באמונה הנאמנת והאמתיות ולא יטה ימין ושמאל ולא יסור מדברי התורה ומצותיה ומתוך כך יהיה יצרו כבוש תחת ידו ואינו מתפתה לו ואינו נופל בידו :

ראית איש חכם בעיניו וגו' · ר"ל אם ראית איש שאינו חכם אלא בעיניו ולא בעיני אחרים יש תקוה לכסיל שהוא משולח על פני יצרו שיחזור למוטב ויתעסק בעניני החכמה יותר מהתקוה שיש לאיש חכם בעיניו לפי שהכסיל אינו נמשך אחר כסילותו ואולתו אלא מתוקף יצרו עליו אבל כשחוזר בו מכסילותו הוא סומך על אחרים שידריכוהו בדרך ישרה ואינו סומך על דעתו בהנהגתו לדרכי היושר לפי שבעשיה מתנהג בדרכי הכסילות היה יודע בעצמו שמעשיו מקולקלים אלא שיצרו תוקפו לפיכך כשחוזר בו הוא נכנע למוריו ולמלמדיו ומקבל דבריהם אבל מי שהוא בחזקת חכם בעיניו ולא בעיני אחרים במעט שאין תרופה למכתו לפי שהוא סובר שחכמתו ומעשיו הנמשכים ממנה הם בדין ובשורה אין בהם נפתל ועקש ומאחר שהוא סובר שחכמתו ומעשיו הם כפי האמת והצדק איך יתכן לחזור בו כי אין האדם מבקש תרופה לחליו אלא אם הוא מרגיש בו ומצטער מכתו אבל אם הוא כאחד הבריאים אינו מבקש תרופה ומי גרם לו להיות חכם בעיניו בלבד ולהסתפק בחכמה שקנה מדעתו ולא ילך ללמוד מאחרים עצלותו היא שגרמה לו זה שמתוך עצלותו אינו טורח והולך אצל אחרים ללמוד מהם :

אמר עצל וגו' · שכשאומרים לו לילך לחוץ לעיר כדי ללמוד חכמה מן החכמים הוא משיב דבר ואומר אני מתיירא מהשחל המצוי בדרכים וכשאומרים לו לילך בתוך העיר ללמוד ואין צריך לצאת לחוץ מן העיר הוא אומר אני מתיירא מן האריים המצוי בין הרחובות :

אי נמי אפשר לפרש על העצל שמתעצל לטרוח בשביל מזונותיו ופרנסתו שכשאומרים לו לצאת חוץ לעיר להוליך בידו איזה סחורה להשתכר בה הוא אומר שחל בדרך וכשאומרים לו לילך לישא וליתן בתוך העיר הוא אומר ארי בין הרחובות מרוב התרשלותו ועצלותו ועוד מוסיף והולך ברוב עצלותו שמתעצל במנהג בני אדם המשכימים לקום באור הבקר אלא הדלת תסוב על צירה וגו' ר"ל הדלת תסוב על צירה ונשמע קולה למרחוק בשפתחו אותה והעצל עדיין מושכב על מטתו ולא יקום משכבו לעשות מלאכתו כן פירש הרב בח"ש ז"ל · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הדלת תסוב על צירה יר"ל כמו שהדלת תסוב על צירה ואינה נפרדת ממנו כן העצל דבק אל מטתו לרוב עצלותו כי עצלה תפיל תרדמה · והראב"ע ז"ל פירש וז"ל יר"ל כמו שהדלת תסוב על צירה כן העצל יסוב על מטתו מצד אל צד עכ"ל · והפליג מאד במדת העצלות ואמר

טמן עצל ידו בצלחת וגו' · ר"ל לא די שאינו טורח בשביל מזונותיו אלא אפי' ומצא מזונותיו מוכנים ומזומנים לפניו הוא מתעצל באכילתם לפי שהוא כבד התנועה ולכן טמן ידו בקערה שאוכל ממנה ונלאה להשיבה אל פיו מסבת עצלותו וכובד תנועתו והוסיף עוד והפליג בעצלותו ואמר

חכם עצל בעיניו וגו' · ר"ל שאינו מקנה מאחרים המשתדלי' בענין מחייתם ופרנסתם להתייעץ עמהם איך ישתכר וירויח ולשאול אותם איזו היא סחורה דקפצי עלה זביני כדי שיתן ממון לאחרים בתורת עסקא וישאו ויתנו באותה סחורה אולי ירויח מעט אלא העצל הזה הוא חכם בעיניו מצד עצלותו ואומר שלא כל המרבה בסחורה מחכים וסובר שכל המשתדלים בענין פרנסתם טפשים הם והוא לבדו חכם גדול וסובר שהוא חכם יותר משבעה משיבי טעם · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל והנה העצל הוא חכם בעיניו יותר הרבה מהחכמים שישיבו טעם לכל שואל אותם ושבעה אלה הם מענין כי שבע יפול צדיק וקם . והראב"ע ז"ל פירש וז"ל יתכן שהם שבעה רואי פני המלך שהם משיבי טעם אחר שישאלם המלך דבר וכן הוא העצל חכם בעיניו עד שידמה שבני אדם צריכים ללמוד ממנו עכ"ל ז"ל · לכן יזהר האדם להרחיק

את

מִשִּׁבְעָה מְשִׁיבֵי טָעַם : מַחֲזִיק בְּאׇזְנֵי־כָלֶב עֹבֵר מִתְעַבֵּר עַל־רִיב לֹא־לוֹ : כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה
זִקִּים חִצִּים וָמָוֶת : כֵּן־אִישׁ רִמָּה אֶת־רֵעֵהוּ וְאָמַר הֲלֹא־מְשַׂחֵק אָנִי : בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה־
אֵשׁ וּבְאֵין נִרְגָּן יִשְׁתֹּק מָדוֹן : פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ וְאִישׁ מִדְוָנִים לְחַרְחַר־רִיב : דִּבְרֵי
נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים וְהֵם יָרְדוּ חַדְרֵי־בָטֶן : כֶּסֶף סִיגִים מְצֻפֶּה עַל־חָרֶשׂ שְׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֶב־
רָע

מרינים ק'

תוכחות מוסר

את עצמו מההתרשלות והעצלה ולטרוח בשביל מזונותיו ופרנסתו כדי שלא יצטרך לבריות שאפי' יש לו ממון הרבה כיון שאינו משתדל להשתכר ולהרויח סוף אותו הממון להיות כלה ואחר ונשאר מוטל ברעב והבריות מתאכזרים עליו ואינם נותנים לו לפי שהוא גרם לעצמו הדלות והרישות במה שלא נתעסק בצרכי פרנסתו :

מחזיק באזני כלב וגו' · סמך פסוק זה וכל הנמשכים אחריו לענין העצל לפי שכל מדות רעות הנזכרים בפסוקים אלו הם נמשכים מהעצלה שמתוך שהוא בטל ממלאכה ואינו מתעסק בה מהעדר טרדתו בה הוא נכנס לכל תגר ומריבה שתהיה בין אחרים ונעשה הוא בעל המריבה וז"ש מחזיק באזני כלב וגו' ואפשר לי לפרש כי בדרך העולם מי שהוא חשוד על העבירות כגון גניבה וגזל וכיוצא בהם כשיהיה ריב בין אנשים אחרים על עבירה אחת מאלו העבירות הנז' הוא מתרחק מאותו הריב וילך לו למרחוק שמא מתוך אותה מריבה יזכירו את מעשיו גם הוא ומתבייש מהם לכן אמר שהאיש הזה אע"פ שהוא חשוד על דבר אותה העבירה שעליה היתה הקטטה והמריבה בין אנשים אחרים הוא נכנס בעובי הקורה לאותו תגר ונעשה בעל הריב ואינו מתבייש וז"ש מחזיק באזני כלב שטבע הכלב הוא שכל אדם המחזיק באזנו מחזיר פניו אליו ונושכו ומזיקו לכן אמר כמחזיק באזני כלב שהוא גורם היזק לעצמו כמה שמחזיק באזניו כן הוא האדם שהוא עובר עבירות ומכניס עצמו לתגר שהיא על אחת מהעבירות שבו ומליץ ומדבר טובות על איש רשע כמוהו ומתעבר על איש שכנגדו הנה הוא גורם לעצמו היזק שיחרפוהו ויגדפוהו במעשיו הרעים ואומרים לו ראוי לך להליץ עליו טובות ולהפך בזכותו לפי שאתה רשע כמוהו ודומה לו כמלאת שהוא גרם לעצמו היזק במה שהכניס עצמו לתגר זה ובזה יתיישב מאי דקאמר עובר מתעבר על ריב לא לו ולא קאמר עבר מתעבר על ריב אחר לומר שהריב הזה היה ראוי להיות עמו לפי שהוא חשוד על העבירות ואעפ"כ הכניס עצמו לתגר שאינו לו שמהראוי יאות לו אותו הריב על מעשיו הרעים :

כמתלהלה היורה זקים וגו' · הרא"ב"ע ז"ל פירש וז"ל כמתלהלה כמשתטה כמו ותלה ארץ מצרים כלומר כשהלקה עלתם ור"ל כמשתטה היורה זקים כלומר משליך חצים וכלי מות ומשחית באחרים כן הוא המרמה חבירו ואומר לרעו המתרעם ממנו מצחק אני ממך ולא רמיתיך ולא כוון לעשות כן עכ"ל ז"ל · ואני אומר שכל זה נמשך מהעצלה שמפני שהוא בטל הוא נכנס לתגר אחרים וגם פסוק זה כמתלהלה היורה זקים הוא נמשך מהעצלה וגו' והכוונה היא כמתלהלה היורה זקים וגו' שהוא מתכוין להרוג את חבירו כן העצל הזה מפני שבלתה לו פרוטה מן הכיס הוא גונב ממון אחרים ואינו חס עליהם ואינו מקפיד אם ישארו עניים והרי הוא כאלו הורגם שהעני הוא חשוב כמת וכשמרגישים בו שהוא הגנב הוא נותן עזות לפנים ואומר הלא משחק אני וז"ש כן איש רמה את רעהו ואומר וגו' רוצה לומר שרמהו במה שגנב את ממונו ואומר הלא משחק אני :

באפס עצים תכבה אש וגו' · אע"פ שכבר אמר למעלה מחזיק באזני כלב עובר מתעבר על ריב לא לו הכוונה היא לשמא האמר אפשר שהעצל הזה אע"פ שהוא יושב ובטל לא יכניס עצמו בתגר ומריבה של אחרים ולא ישקיע עצמו במי מריבה שאינה נוגעת לו לזה הוסיף ואמר באפס עצים וגו' ר"ל כמו האש שיש לפניה עצים שעל כל פנים תוקד האש בעצים ותגדל המדורה ולא תכבה האש אלא באפס עצים דהיינו שאין שם עצים כן לא ישכות המדון אלא באין נרגן ר"ל שלא יהיה מצוי שם הנרגן אבל כל זמן שיהיה מצוי העצל הזה הנרגן מוכרח הוא שירתיח את המחלוקת עד למאד כמו העצים שלפני האש שמוכרח הוא שתיקד בהם ותדליקם וזהו שסיים ואמר

פחם לגחלים ועצים לאש וגו' · ר"ל כמו פחם לגחלים שהפחם אם נדבקת ונסרכת האש בו היא בוערת והולכת עד שנעשה גחלים וכן העצים אם נדבקת האש בעץ אחד הרי היא יוקדת ומוספת והולכת עד שנעשו העצים מדורה של אש כן איש מדונים שהוא העצל אם יהיה מצוי בשעת מריבה הוא מחרחר ריב דהיינו מחמם את הריב ומרתיחו ומגדיל אותו עד לשמים לפי שהבטלה מביאה לידי שעמום וכדי לאמת את הענין ולחזקו נקט שלילה וחיוב דהיינו בפסוק הראשון שהוא באפס עצים תכבה אש וגו' נקט השלילה דהיינו ישתוק מדון ולא יהיה עוד ובפסוק הזה נקט החיוב שהוא ואיש מדונים לחרחר ריב :

דברי נרגן כמתלהמים וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל דברי נרגן כמשתברים כי כן דרך הכסילים והמסכסכים שיראו דבריהם כאלו הם משתברים שאומרים לא אספר לך הכל וכזה יבא הפעולות חזק בנפש השומע דבריהם וירדו דבריהם לחדרי לב השומע בזה האופן כי יחשוב שמה שלא הגידו לו מזה הוא יותר חזק ממה שהגידו עכ"ל · וכתב עליו הרב בח"ש ז"ל וז"ל ולפי זה כמתלהמים הוא הפוך כי ראוי היה כמתהלמים מענין והלמה סיסרא · ואמר דברי נרגן בלשון נפעל בעצמו ולא אמר דברי רוגן בלשון פועל באחרים לומר שכל כך הורגלו במדה הרעה הזאת עד שהם פעולים מהתרגלות שהיה בהם כטבע עכ"ל לשונו ז"ל · והרא"ב"ע ז"ל פירש כמתלהמים הוא פועל יוצא ור"ל כמכים מכת חרב כן הם דברי הנרגן והוא הרכיל בענין ונתח לבו והכהו בלשון ואמר והם ירדו חדרי בטן ר"ל שאותם מכות יגיעו עד חדרי בטן שהוא הלב · וכתב ה' בח"ש ז"ל והנה לכל הפירושים האיש הנרגן הזה הוא רע בכל ענייניו אם בפיו אם בלבו כי לולא שלבו רע לא היה מחזיק במדתו זאת · ולזה סמך ואמר

כסף סיגים מצופה על חרש וגו' · וכפי מה שפירש בעל קב ונקי ז"ל וז"ל כסף סיגים וגו' יש אנשים שלבם רע ושפתותיהם חלקו מחמאות ויש שלבם טוב ודבריהם לא לרצון כי ידברו בפיהם מן הרע מה שלא ירצה לבם לעשותו ואמנם כשיזדמן שיהיה הלב רע מעיקרו והשפתים הם דולקים באש המחלוקת זהו תכלית רע והוא דומה בעניינו לחרש שהוא דבר שאין בו ממש והוא מצופה בכסף סיגים שהוא זיוף הכסף שגם הצפוי ההוא לא יועיל ולא יציל וכפי זה יהיה פירוש דולקים בוערים עכ"ל ז"ל · וגם י"ל שיהיה פירוש דולקים מענין רדיפה כמו כי דלקת אחרי ויר"ל

רָע׃ בִּשְׂפָתָו יִנָּכֵר שׂוֹנֵא וּבְקִרְבּוֹ יָשִׁית מִרְמָה׃ כִּֽי־יְחַנֵּן קוֹלוֹ אַל־תַּאֲמֶן־בּוֹ כִּי שֶׁבַע תּוֹעֵבוֹת בְּלִבּוֹ׃ תִּכַּסֶּה שִׂנְאָה בְּמַשָּׁאוֹן תִּגָּלֶה רָעָתוֹ בְקָהָל׃ כֹּֽרֶה־שַּׁחַת בָּהּ יִפּוֹל וְגוֹלֵל אֶבֶן אֵלָיו תָּשׁוּב׃ לְשׁוֹן־שֶׁקֶר יִשְׂנָא דַכָּיו וּפֶה חָלָק יַעֲשֶׂה מִדְחֶה׃

כז אַל־תִּתְהַלֵּל בְּיוֹם מָחָר כִּי לֹא־תֵדַע מַה־יֵּלֶד יוֹם׃ יְהַלֶּלְךָ זָר וְלֹא־פִיךָ נָכְרִי וְאַל־שְׂפָתֶיךָ׃ כֹּבֶד אֶבֶן וְנֵטֶל הַחוֹל וְכַעַס אֱוִיל כָּבֵד מִשְּׁנֵיהֶם׃ אַכְזְרִיּוּת חֵמָה וְשֶׁטֶף אָף וּמִי יַעֲמֹד

בשפתיו ק'

תוכחות מוסר

ויר"ל השפתים הרודפים אחר המחלוקת במפורסם ולא חרש לאמר והכלל שהאיש הזה מדותיו הרעות הולכות ונרועות עד שיהיה שונא בגלוי ובמפורסם :

בשפתיו ינכר שונא וגו' · לומר שהוא אוחז לו דרך אחרת במדה רעה ונרועה והוא כשלא ימצא דרך לעצמו להשלים רצונו במפורסם יהיה שונא בסתר ובדרך רמיה והוא מ"ש בשפתיו ינכר שונא ובפירוש הרלב"ג ז"ל וז"ל הנה השונא ישנה בשפתיו שלא יכירו שנאתו אבל בקרבו ישים ארבו וישים מרמה ללכוד שונאו ברשתו עכ"ל ז"ל ולפי זה ינכר הוא מענין ויתנכר אליהם · והוסיף להפליג בתנופת חנפי לב אשר חלקו מחמאות פיהם ואמר כי יחנן קולו אל תאמן בו וגו' שירצה לומר שלא די לו לשון חלקלקות אלא שירבה גם לדבר תחנונים ואמר כי יחנן קולו ולא אמר כי יחנן דבריו וכיוצא לומר שלא די לו לדבר תחנונים מתוך חנופתו אלא גם קולו שידבר בו יהיה בתחנונים ובבכיה ובקול נמוך והשח לארץ אמרתו באופן שהקול לבד ממנו הוא תחנונים וכ"ש הדבור שהאמר מהקול ההוא ואמר כי שבע תועבות בלבו יפה פירש הראב"ע ז"ל וז"ל כי שבע תועבו' שתעבם הש"ית הם בלבו לעשותם והם הנז' למעלה עכ"ל ז"ל · ולמפרשים אחרים ז"ל מנין שבע לאו דוקא שבע אלא הכוונה לומר הרבה תועבות בלבו שמנין השבע הוא מורה על הרבוי :

תכסה שנאה במשאון וגו' כרה שחת וגו' לשון שקר וגו' · הכוונה בג' פסוקים אלה להזכיר העונשים המגיעים אל האנשים האלה החטאים בנפשותם הפונים אל שלשה ראשים · שהראש האחד הוא פנה אל התנופה שאינם שונאים במפורסם כי בפיהם אומרים שלום שלום ובקרבם ישימו ארבם ובנגד אלו אמר תכסה שנאה במשאון שיר"ל שהאיש שתתכסה שנאתו בקרבו בעבור שהוא מצפה ליום רע לעשות שאון ושוד ושבר לאחרים הנה הוא ית' היודע מחשבות תעלומות לבו יגלה חרפתו תוך קהל ועדה כי ישוב עמלו בראשו ויעשה לו עד שתהיה רעתו הטמונה בלבו גלויה ומפורסמת לעין כל וכאמר' ז"ל הקב"ה מפרסם את החנפים שכוונתם ז"ל במאמרם זה לומר שהוא יתברך עושה להם אופנים מהעונשים עד שיודע מתוכם כי הם רעים וחטאים ומעלליהם אליו ית' ואם הם מראים תומה תחתיה ערמה והוא מאמר פסוקנו תגלה רעתו בקהל · והראש השני פנה לשיהיה אויב במפורסם אמר כנגדם כרה שחת בה יפול שיר"ל שהאיש שהוא שונא במפורסם כמה שכרה פחת לרעהו הוא יתברך יפילהו בה שהרעה ההיא תשוב אליו · ואמר וגולל אבן וגו' יר"ל שמי שטרח באבן גדולה לגלול אותה הוא כדי להכשיל אחרים בה הנה השגחתו ית' תעשה שאליו תשוב ר"ל שתתגלגל עליו ויוכשל הוא בה באופן שישוב עמלו בראשו ואמר כרה וגולל בלשון הוה לומר שמתוך השגחתו יתברך האנשים החטאים האלה עדין יהיו תוך מעשיהם והוא יתברך ישיב מעשיהם אליהם ולא תעשינה ידיהם תושיה כנגד אויביהם · והראש השלישי הם המתעברים על ריב לא להם שמכניסים עצמם בריב אחרים ללא פשע ולא חטאת ובנגדם אמר לשון שקר ישנא דכיו וכפירוש הרלב"ג ז"ל וז"ל לשון שקר וגו' איש לשון שקר ישנא הנדכאים בשקריו אע"פי שלא גמלוהו רע אך ישנאם לבד מפני הרעה שעשה להם לחשבו שהם שונאים אותו על הרעה שגמלם עכ"ל ז"ל · ואמר ופה חלק יעשה מדחה יר"ל ובפה חלק שלו יעשה מדחה לבעל הריב ויפילהו על לא חמס עשה לו ותהיה מלת ופה חסרה בי"ת ושיעורו ובפה חמס והרבה כמוהו במקראות · ולכן אתה בן אדם השמר לך ושמור נפשך מאד שמא תתעורר ותבער אש המחלוקת על ידך כי הנך רואה בעיניך כמה עונשים יגיעו לבעלי המחלוקת ולמתחרחרי ריב ולבעלי המלשינות והרכילות ולמשלחי מדנים בין אחים כי עמלם ישוב בראשם ועל קדקדם חמסם ירד כי המחלוקת שנוי מאד לפניו ית' לפי שהקב"ה הוא אחד בתכלית האחדות ורצונו הוא להיות עם בני ישראל דומים לו בתכלית האחדות ולא יהיה חילוק ופירוד ביניהם ולכן כל אדם שהיא בעל מצה ומריבה ומחזיק במחלוקת או שהוא גורם למחלוקת על ידי מלשינותו ורכילותו או שהוא מסית ומדיח לבני אדם להבעיר אש המחלוקת מלבד עונשו מן השמים אלא תגלה רעתו בקהל וכל העלות והמחשבות הרעות שנתייעץ עליהם בסתר הקב"ה מגלה אותם לעיני הבריות ואוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה כלמה ואותו הזלזול :

כז אל תתהלל וגו' · יש מחר שהוא לאחר זמן כמו כי ישאלך בנך מחר לאמר ולזה אמר אל תתהלל ואל תשתבח ביום מחר שהוא שכר העולם הבא ותאמר שכר הרבה צפון לי לעולם הבא לפי שאני צדיק כי לא תדע מה ילד יום ר"ל שאפשר שתקפנו יצרו לעבור עבירות ולא די שאין לו שכר אלא אדרבה בעונש ע"ד שאמרו ז"ל אל תאמין בעצמך עד יום מותך · או כמו אפשר לפרש שאם באה מצוה לידך אל תתרשל מלעשותה תכף ומיד ותהיה דוחה אותה אל הזמן באמרך מחר או מחרתי אקיים אותה כי לא תדע מה ילד יום כי אפשר שלא תהיה מוצא פנאי לקיימה מפאת טרדת הזמן ומקריו אלא אם באה מצוה לידך קיים אותה תכף ומיד בלי התרשלות ועצלה כי חביבה מצוה בשעתה · ואף אם קבלת דברי וקיימת המצוה בשעה שנזדמנה לידך אל תהלל ותשבח עצמך על קיומה אלא הנח לאחרים שיהללוך וישבחוך על קיומה ולא אתה וז"ש יהללך זר ולא פיך וגו' ואפילו הזר והנכרי שתחילו לשבחך ולפארך אל תהי גומר את ההלל עמהם אלא אל יהיו שבחיך יוצאים מפיך ומשפתיך בין על ידי התחלה בין על ידי גמר :

כובד אבן ונטל החול וגו' · הכוונה היא לומר שהאויל אולתו וכעסו גורמים לו ליאבד ולעקר מן העולם וז"ש כובד אבן וגו' ר"ל ראו כמה הוא צער האדם הנושא אבן שהיא כבדה עליו שכובדה יותר מכחו וכן מי שהוא נוטל החול על כתפו יותר מדאי שהוא משא כבד יכבד ממנו כמה הוא מצטער בנשאו גל של צרורות ואפי' הכי הכעס שכועס האויל באולתו ובכסילותו הוא כבד על בני אדם יותר מכובד אבן ונטל החול לפי שמתוך אולתו והעדר מוסרו יהיה כעסו בלי שיעור ותכלית

וז"ש

יַעֲמֹד לִפְנֵי קִנְאָה׃ טוֹבָה תּוֹכַחַת מְגֻלָּה מֵאַהֲבָה מְסֻתָּרֶת׃ נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת
נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא׃ נֶפֶשׁ שְׂבֵעָה תָּבוּס נֹפֶת וְנֶפֶשׁ רְעֵבָה כָּל־מַר מָתוֹק׃ כְּצִפּוֹר נוֹדֶדֶת מִן־קִנָּהּ
כֵּן אִישׁ נוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ׃ שֶׁמֶן וּקְטֹרֶת יְשַׂמַּח־לֵב וּמֶתֶק רֵעֵהוּ מֵעֲצַת־נָפֶשׁ׃ רֵעֲךָ וְרֵעַ
אָבִיךָ אַל־תַּעֲזֹב וּבֵית אָחִיךָ אַל־תָּבוֹא בְּיוֹם אֵידֶךָ טוֹב שָׁכֵן קָרוֹב מֵאָח רָחוֹק׃ חֲכַם בְּנִי

ורע ק'

ושמח

תוכחות מוסר

וז"ש אכזריות חמה ושטף אף וגו' ר"ל תדע שכעס אויל הוא כבד מכובד אבן ונטל החול כמה שכעסו באכזריות חמה ושטף אף ובכל מה שתמצא ידו לעשות מתוך כעסו הוא עושה ולכן ומי יעמוד לפני קנאה ופירוש קנאה נקמה כמו שפירש"י ז"ל על פסוק בקנאו את קנאתי בנקמו את נקמתי והכוונה היא שבני אדם שהכעס עליהם האויל באכזריות חמה ושטף אף תעלה חמתם באפם להנקם ממנו להאבידו ולכלותו ולא יוכל שום אדם לפייסם ולהשקיט רגזם וכעסם עליו וז"ש ומי יעמוד לפני קנאה ר"ל מי הוא שיעמוד לפני קנאה דהיינו לבטל הנקמה ממנו אלא על כל פנים מתנקמים ממנו :

טובה תוכחת מגולה וגו' · ר"ל טוב לאדם שיוכיח לחבירו בתוכחת גלוים ומפורסמת שמגלה לו גנותו ודופיו בהרחבת דברים ובמלא פום בלי רמז והסתר דבר אלא מקהה את שניו בדברי תוכחתו יותר ממה שמראה לו פני האהבה וחבה שנראה ממנה שאין בלבו עליו כלום ואותה האהבה היא מסותרת ר"ל עושה אותה בסתר לנוכח ואינו מגלה לו מצפוני לבו שאותה האהבה היא מסותרת מהשנאה שבלבו לפי שאינה מסכמת עמה ומנגדת לה לפי שלבו חלוק מפיו וכיון שכן נמצאת האהבה מסותרת מהשנאה שבלב :

אי · נמי אפשר לפרש טובה תוכחת מגולה לפי שהיא נמשכת מאהבה מסותרת שהיא תקועה בלב ולכן מאהבתו אותו הוא מוכיח אותו בתוכחת מגולה להפרישו מדברי גנות ודופי ולגלות את אזנו שלא ישוב עוד לכסלה ולכן סמך לזה ואמר נאמנים פצעי אוהב ונעתרות נשיקות שונא ר"ל שפצעי אוהב עשויים בנאמנות בלי תחבולה ומרמה וערמה אלא בנאמנות הוא מכה בו פצעים לגלות את אזנו ולהפרישו מדבר אסור וגנות ולהחזירו למוטב כדי שלא ישחקו עליו צעירים ממנו לימים ומי שהוא שונא לחבירו הוא מרבה עליו נשיקות להראות אהבתו וחבתו אליו ולהראות לו שהוא חפץ בטובתו וברוב שלומו ובקרבו ישים ארבו לבקש רעתו ומפלתו להפילו במהמורות בל יקום · נמצא שטובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת :

נפש שבעה תבוס נופת וגו' · הנה פשט הכתוב הוא מבואר מעצמו שהנפש השבעה ממזון ומיני מאכל תשליך ותרמוס אפי' הנופת שהוא מתוק לחיך שכיון שהוא שבע עד שקץ במזונו אינו יכול לאכול אפי' דברים הערבים ורומסם תחת רגליו אבל נפש רעבה מחמת רעבונה והשתוקקותה למאכל אפי' דבר שהוא מר נראה בעיניה שהוא מתוק ואוכלת אותו · ואפשר לומר שהכוונה בזה היא להודיענו שצריך האדם להשתדל בעסק התורה ולא יהיה פורש ממנה כלל כי בהתעסקו בה תדרוך אותו בדרך הישרה והנכונה ומרחקת אותו מהדברים הגשמיים אשר הנאתם נוגעת אל הנשמה להחזירה לשרשה ולמקורה וז"ש נפש שבעה תבוס נופת ר"ל נפש השבעה מדברי תורה תרמוס תענוגי החומר והנאותיו אשר הם מתוקים וערבים לגוף בעריבות הנופת שמתוך התעסקה בה עוזבים ההנאות והתענוגים הערבים לגוף כנופת אבל נפש רעבה שהיא רעבה מדברי תורה ואינה מתעסקת בה כל דבר שהוא רע ומר לנפש שהוא מעשה העבירה נראה בעיניה שהוא מתוק ורודפת אחריו עד שתשיגנו :

כצפור נודדת מן קנה וגו' · פסוק זה נמשך אל הקודם לו לומר שתענוגי העולם הזה והנאותיו יש להם קץ ותכלה וכלים ואובדים הם והמתענג בהם כלה כבגד ובלו אבל תענוג הנשמה שהוא חלק העיון וחלק המעשה והנשמה עצמה כלם חיים וקיימים שהנשמה מתענגת בהם בעוה"ב ולכן החי יתן אל לבו הדבר הזה ויעזוב תענוגי הגוף וירדוף אחר תענוג הנשמה הקיים לעד וז"ש כצפור נודדת מן קנה לאיזה סבה הדוחקת אותה לנדוד כן איש מוכרח הוא שיסע נודד ממקומו וימות ויהיה כלה ואובד הוא וכל תענוגיו החמריות ולזה צריך אדם לרדוף אחר התענוג הקיים לנשמה שהיא קיימת מלרדוף אחר התענוג הגופני הכלה ואבד ואין לה קיום וכן הגוף אין לו קיום באופן שהתענוג והמתענג כלם אובדים :

שמן וקטרת ישמח לב וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה הסבה בשמן הטוב והרבות הקטרת טוב הריח לפי שהוא ישמח את הנפש והם דברים הבאים מחוץ כן מתק סוד האדם עם רעהו ללקיחת העצה טוב מהעצה שיקח האדם בנפשו בלי עזר אחר עכ"ל · ואפשר לפרש כמו השמן והקטרת שריחם הטוב נודף הם משמחי לב כן מתק דברי רעהו של אדם כשמייעץ אותו עצה בתם לבו ובכל נפשו בלי שום מרמה וערמה אותם הדברים שהם בכונה טובה ובתמימות גם הם משמחי לב וז"ש שמן וקטרת ישמח לב וגם כן מתק דברי רעהו כשיהיו מעצת נפש ולא מן השפה ולחוץ משמחי לב :

רעך ורע אביך אל תעזוב וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל מי שהוא רעך ורע אביך אל תעזבהו כי טובה לך אהבתו מאד ולא תטען שתבוא אל בית אחיך ביום אידך ותבטח בזה לעזוב אהבת רעך כי טוב לך שכן קרוב יותר מהאח שהוא רחוק לך ריחוק המקום כי ריחוק המקום הוא ממה שימעט שקר האהבה ואולם השכן הקרוב יהיה מוכן לך תמיד לעזור ולהועיל בכל עניניך עכ"ל :

חכם בני וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל אתה בני התחכם ושמח לבי בזה הענין ותישרני בזה שאוכל להשיב דבר למחרף אותי על החרפות שיחרפני אך אם תסכל הסכל שלא אוכל להשיב חורפי דבר מיראתי שמא יספר לי מומיך עכ"ל · ואפשר לפרש כי רוב המון העם דבקים בדרכי התורה ובמצותיה אבל אינם בקיאים בתורה עצמה ויש להם עגמת נפש מפני שאינם בקיאים להתעסק בה ותופשי התורה המתעסקים בה מחרפים את שאינם בקיאים בה ואומרים להם למה לא למדתם תורה ונתעסקתם בה כי אלו נתעסקתם בה אז הייתם מבינים יראת ה' על האמת והנכון אבל עכשיו שלא נתעסקתם בה אין אתם יודעים שרשי המצות והמדות הטובות ודקדוקיהם ותהי יראתם על פניכם מצות אנשים מלומדה לכן אמר שהע"ה שצריך האדם להשתדל ולהזהיר את בנו על עסק התורה וז"ש חכם בני ושמח לבי ר"ל אני יש לי עגמת נפש שלא נתעסקתי בתורה לכן ועל כן חכם בני ושמח לבי והסר ממני היגון והדאגה בהתעסקך בה ולא עוד אלא שאוכל להשיב חורפי דבר ולומר לו אם אני לא זכיתי להתעסק בתורה

הנה

וְשַׂמַּח לִבִּי וְאָשִׁיבָה חֹרְפִי דָבָר׃ עָרוּם ׀ רָאָה רָעָה נִסְתָּר פְּתָאיִם עָבְרוּ נֶעֱנָשׁוּ׃ קַח־בִּגְדוֹ
כִּי־עָרַב זָר וּבְעַד נָכְרִיָּה חַבְלֵהוּ׃ מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ ׀ בְּקוֹל גָּדוֹל בַּבֹּקֶר הַשְׁכֵּים קְלָלָה תֵּחָשֶׁב
לוֹ׃ דֶּלֶף טוֹרֵד בְּיוֹם סַגְרִיר וְאֵשֶׁת מִדְוָנִים נִשְׁתָּוָה׃ צֹפְנֶיהָ צָפַן־רוּחַ וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא׃
בַּרְזֶל בְּבַרְזֶל יָחַד וְאִישׁ יַחַד פְּנֵי־רֵעֵהוּ׃ נֹצֵר תְּאֵנָה יֹאכַל פִּרְיָהּ וְשֹׁמֵר אֲדֹנָיו יְכֻבָּד׃ כַּמַּיִם

א נחה מדינים ק׳

הפנים

תוכחות מוסר

הנה בני היולא מחלצי הוא מתעסק בה ובראו ברעא דאבא והוא חלק ממנו:

ערום ראה רעה וגו׳. הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל מי שהוא ערום וחכם וראה רעת הגוף והבליו ונסתר מהם במשלו בתאוותיו אך הפתאים הנפתים לתאוות עברו בהם והשיגם רע והוא שהבלם עבר אל הנפש המתאווה ולוקה מהשכל לבושו וקישוטו והוא מה שיש לו מכח המושכלות עכ״ל ז״ל. ואפשר לפרש מי שהוא ערום וחריף ראה רעה המשכה לרשעים ממעשיהם הרעים ונסתר מהם ולא נתוועד עמהם בחברתם אבל הפתאים שאין להם חריפות להסתכל לסוף מעשיהם עברו גם הם עבירה ונענשו עמהם. ואפשר לפרש כמי מי שעבר עבירה וראה רעה שהיא ממשמשת ובאה אליו בהיותו ערום הוא מרגיש שהיא רעה הסנחיית על העבירה שעשה ועושה תשובה ונסתר מאותה רעה שלא הגיעה אליו אבל הפתאים בשהם רואים רעה תבוא אליהם אינם מרגישים שתוכחות על עון הם כמו הערום אלא אומרים רעה זו אינה אלא רעה מקריית ולכן עברו ונענשו מצד פתיותם. או כמי אפשר לפרש ערום ראה רעה שהגיעה פתאום על אנשים נקיים וזכאים כגון הנכת מלכות כיון שהם נקיים וזכאים חשש ותפס גם הוא עמהם אע״פי שהוא נקי ונסתר במקום אחד שאינו נראה שם ונמלט מאותה רעה אבל הפתאים אע״פי שרואים שבני אדם נשהכנו על לא חמס בכפיהם לא חששו להיות גם הם נתפסים במצודה רעה במותם ולא נסתפקו בעצמם להיותם נתפסים עמהם ולכן לא ברחו להם ונסתרו במקום סתר שלא יכירו בהם אלא עברו בתוך העוברים ברחובה של עיר ולא נסתרו ולכן נענשו ובל זה מרוב פתיותם ומהעדר חדוד שכלם:

קח בגדו כי ערב זר וגו׳. כבר הזהיר למעלה כמה פעמים על הערבות שיתרחק ממנה האדם שמא יפסיד ממונו חנם וכאן חזר והזהיר עליה כדי שיהיו דבריו רשומים בזכרון הקורא בספרו זה ואמר קח בגדו כי ערב זר ר״ל שאם הוא ערב לאיש זר שאינו מכיר בו ואינו יודע מה טיבו אם יש לו נכסים כדי לפרוע חובו אם לאו או אם הוא אדם כשר אם לאו קח בגדו ממנו בשביל הערבות ר״ל הפשט בגדיו ממנו על כרחו לפי שפשע בעצמו אבל הערבות היתה בשביל אשה נכריה מאחר שהיא אשה אין עונשו מרובה כל כך כמו ערבות איש זר ולא תפשוט בגדיו ממנו אלא תבלהו בלבד דהיינו תטול משכון ממנו:

מברך רעהו בקול גדול וגו׳. הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל מי שיברך רעהו בקול גדול והוא רגיל בכך ושכים לברכו בבקר יום יום זה הענין יחשב לו לקללה מאת הש״ית ב״ה כי עושה מהאדם כמו אלוה שיתן התודה והברכה כדמיון מה שראוי לתת לש״ית ב״ה עכ״ל ז״ל וזה ע״ד מה שאמרו בגמרא שאסור לאדם להשכים לפתחו של חבירו ליתן לו שלום. ואפי׳ אינו משכים לפתחו אסור ליתן לו שלום קודם שיתפלל לפני הקב״ה וישבח אותו. ואפשר לו לומר במי שמי שהוא מברך רעהו בקול גדול כדי שישמעו השומעים ברכתו ועוד שמברך אותו בבקר השכם שהוא זמן שבחו של הקב״ה הרי הוא כאלו קלל אותו קללה נמרצה לפי שבני אדם השומעים ברכתו בקול ובבקר השכם הם בודקים אחריו ומדקדקין במעשיו אם הוא ראוי לשבח הזה שהוא בהכרזה גדולה ובהשכמת הבקר ובשאינו ראוי לזה הם זוכרים מעשיו ומטילים בו דופי ואומרים למברך למה תרדת בל החרדה הזאת לאיש אשר אלה לו כל המדות המגונות במלא שהמברך אותו על האופן הנז׳ הוא גורם לו להזכיר גנותיו ודופיו ולכן המברך הזה קללה תחשב לו ובאלו קלל אותו באותה ברכה שברכו:

דלף טורד ביום סגריר וגו׳. הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל הנה כמו שיקשה ביום שיצטרך האדם לעמוד בסגר בביתו מעולם המטר בשיהיה דלף בביתו עד שלא יוכל להגן עליו מהמטר כן הענין באשת מדינים כי האדם ינטה בבואו לביתו כי שם ינוח לו והיא מטרדת ומבלבלת אותו בכד שאין לו להמלט מהצטער עליה עכ״ל. ובן פירש גם כן לפניה לפן רוח וז״ל מי שידמה לצופנה ר״ל לבסות קלונה לא יוכל על זה כי היא תגלה את נבלותה כמו שלא יוכל האדם לצפון את הרוח שלא יודע במקום שהוא בו כי בנשיבתו הוא מודיע מציאותו למקומו. וכמו שלא יוכל לצפון שמן אשר ימושחו ידו כי ימינו יקרא לאנשים שיש לו שמן מפני רוחם השמן שיש בו עכ״ל ז״ל. ואפשר לפרש כמו האדם שהוא בסגר בבית מפני הגשמים שמתחזק הגשמים ותוקפם הוזקק לסגור בגגדו הדלת והרי הוא כלוא ועצור בבית ומצטער הרבה והדלף טורד כל היום זה אחר זה בלי הפסק בכתים שאם היה הפסק מעט כין גשם לגשם היה פותח פתחו בשעת הפסקת הגשמים ומוצא נחת רוח באותה שעה אבל כיון שהדלף טורד כל היום בלי הפסק הוא מצטער כל היום ואין לו מנוחה אפי׳ רגע אחד ביום כן אשת מדינים שיש לדבר זה שבעלה אינו מוצא נחת רוח עמה אפילו רגע כמוזכרה וז״ש דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתוה:

צפניה צפן רוח וגו׳. ר״ל הנה כי הוא יסבול מרירותה ומריבתה עמו אבל מפני שלא תתקוטט עם אחרים הוא צופנה ר״ל שדר עמה במקום מיוחד שאין שם שכנים להתקוטט עמהם לא יועיל לה זה כי תצא לחוץ תדבר בדברי ריב ומצה עם אחרים וז״ש צפניה צפן רוח ר״ל הצופן אותה במקום מיוחד כדי למעט בדברי ריבה הוא דומה לאדם שצפן את רוחו שלא הצא ממנו במה שהוא קורא לשמן טוב שהם המעשים הטובים הבאים מצד ימין שהוא יצר הטוב להציל רוחו מיד מלאך המות שלא תצא ממנו וזה אי אפשר לפי שאין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח שלא תצא מן האדם אלא על כרחו תצא רוחו ממנו וימות כן אשת מדינים אפי׳ אתה צופן אותה תצא ממחיצתה לעשות ריב ומדון:

אי כמי אפשר לפרש דצופניה צפן רוח ר״ל כמו הממלא הנוד ברוח ויהיה אותו הרוח כלוא ואסור בנוד ובשאתה נוקב בנוד אפי׳ בחודה של מחט הרוח יוצא משם כן אשת מדינים ממציאה סבות קלות וטענות בוזבות שאין בהם ממש כדי שתצא ממקומה ונעשה ריב ומדון ומה שהוזקקה לתת סבה וטעם ליציאתה אע״פי שאינם בדאי וטעמה פגום אינו אלא מפני שבעלה מוכיחה בדברים רכים בשמן ובמדת רחמים ותחנונים שהם מצד ימין ולא בדברים קשים שהם מצד שמאל שהיא מדת הדין לבן היא מתבוששת ונותנת טעם פגום ליציאתה מן המקום

אבל

הפנים לפנים כן לב האדם לאדם: שאול ואבדה לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה:
מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו: אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות
בעלי לא תסור מעליו אולתו: ידע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים: כי לא לעולם חסן
ואם נזר לדור °דור: גלה חציר ונראה דשא ונאספו עשבות הרים: כבשים ללבושך
ומחיר שדה עתודים: ודי חלב עזים ללחמך ללחם ביתך וחיים לנערותיך:

ואברו ק׳ כצ״ל ודור ק׳ ש רגש — כח נסו

תוכחות מוסר

אבל בלאו הכי היא יוצאת ממקומה בלי נתינת טעם וסבה ליציאתה וז״ש הפנים לפנים רוצה לומר שיוצא מנקב דק כן היא מסבה קלה שאין בו ממש היא יוצאת ומה שהוזקקה לטעם וסבה אע״פ שאין בהם ממש מפני שמן ומים יקרא דהיינו יקרא לה בלשון רבה בשמן ובדברי חמלה ורחמים שהם מלך ומין ואומר לה גבות גדול לאשה כשהיא יוצאת לכן היא נותנת טעם ליציאתה אבל בלאו הכי לא היתה נותנת טעם ליציאתה בכלל העולם שאשת מדינים אין תיקון לעוותה ואין בזה לשברה ומכתה:

ברזל בברזל יחד וגו׳ · הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל כמו שהברזל מתחבר בברזל כן החברים מתחדדים זה את זה בדבר העיון עכ״ל ז״ל שפירוש מלת יחד יתחדד והכוונה להזהיר את האדם שלא ילמוד יחידי אלא עם החברים כדי שיתחדדו זה מזה:

נצר תאנה יאכל פריה וגו׳ · הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל הנה כמו שנוצר התאנה יאכל פריה ולולא שמירתו אותה יאכלו האחרים פריה כן מי ששומר אדוניו ושיגנו ממנו הפרי הראוי לו עכ״ל ז״ל ואפשר לפרש מי שנוצר תאנה אוכל פריה בלבד ואינו משיג כבוד בשמירתו אותה אבל מי ששומר אדוניו שהוא השכל שברא בו הקב״ה להיות מנהיג אותו יכבד ר״ל שכשהוא מתנהג על פי שכלו הרי הוא שומר אותו וכשאינו מתנהג על פיו אלא על פי יצרו הרע הרי הוא מאבד אותו וקונה בעצמו תכונה אחרת רעה ולכן אמר ושמר אדוניו יכובד ר״ל מלבד הפירות המשיגים לו ממנו שהם שכר העולם הזה והעולם הבא זאת עוד לו שיכובד בעיני אלהים ואדם מה שאין כן בנוצר תאנה שאינו אלא השכר ולא הכבוד:

כמים הפנים וגו׳ · רש״י ז״ל פירש וז״ל כמים הללו הפנים שאתה מראה להם הם מראות לך כן לב האדם לאדם חבירו לפי מה שאדם יודע שחבירו אוהבו כן הוא מראה לו פנים:

שאול ואבדו לא תשבענה · מלקבל הרשעים כמו שעיני האדם הרשע לא תשבענה מלשוט אחר היצה״ר למלאות תאותו עכ״ל ז״ל:

מצרף לכסף וכור לזהב וגו׳ · הרב עזרים פנ״י ז״ל פירש שהכסף יבחן אם יש בו סיגים ע״י המצרף והזהב יבחן ע״י הכור המיוחד לצרף בו הזהב מהסיג ואיש יבחן אם הוא צדיק על ידי מהללו שמהללים אותו שאם כשמהללים אותו עושה בו רושם אותו ההלול ומגביה עצמו בשררה ורבנות על הבריות מפאת השבח וההלול שמהללים אותו אינו שוה כלום ואם ההלול שמהללים אותו אינו מעלה ואינו מוריד אצלו וכמו אז כמו עתה בודאי שזה צדיק גמור וכל מעשיו לשם שמים מאחר שאין לו הבדל וחילוק בין אם מהללים אותו על מעשיו בין אין מהללין אותו · והרב כמ״ש ז״ל פירש ואיש לפי מהללו כמהללו יבחן האיש ר״ל שאם הוא מהלל ומשבח לאנשי רשע ואנשי בליעל בידוע שהוא רשע כמותם ואם הוא מהלל ומשבח לאנשים צדיקים וכשרים בידוע שהוא צדיק כמותם כי לא תתרבה אהבה אלא בדומים:

אם תכתוש את האויל וגו׳ · הרלב״ג ז״ל פירש וז״ל שאע״פ שתכתוש את האויל במכתש בתוך החטים שיכתשו אותם בתוך העלי להסיר קליפתם והנה לא תוכל להסיר מעליו אולתו עכ״ל ז״ל:

ידע תדע פני צאנך וגו׳ · רש״י ז״ל פירש וז״ל פני צאנך אל יקל בעיניך להתבונן בהם מה הם צריכים:

כי לא לעולם חסן וגו׳ · שאם אתה עשיר בכסף וזהב שמא לא יתקיים לעולם לכך אל תבזה דברים קטנים שלך:

גלה חציר וגו׳ · כשנגלה החציר בימי ניסן ונראה הדשא ונאספו עשבים לצמוח אז ייטב לך שיהיו גזותיהם של כבשים ללבושך ומחיר שדה ישוו לך העתודים כי תאכל הבשר ותמכור העורות ודי פרנסתך ללחמך וללחם ביתך ויספק בחלב עזים עכ״ל ז״ל · עוד הוסיף ז״ל וז״ל והמשל כן הוא פני צאנך הרב המתמנה על הצבור ישא את כתיקו ויגלה לאט כי לא לעולם עושר ובזה יאכל פירות והקרן קיימת לו לעולם הבא · גלה חציר כשיתפשטו שמועותיו ותגדל התורה על ידו אז יהיו הכבשים ללבושו והיו התלמידים לו לשם ולבוש והוד והדר עכ״ל ז״ל · ואפשר לפרש כמו ע״ד הראשון שפירש״י ז״ל אבל יש קצת שינוי ביישוב הכתובים והוא כי בא להזהיר את האדם שישתדל בהשתדלות במרץ לכל יכולו ממונו בהיותו סומך על הרוב שיש לו ממנו וז״ש ידע תדע פני צאנך ר״ל צריך אתה ליטפל בצאנך ולעודעם בידיעה אחר ידיעה עד שתגיע להכיר פניהם אפי׳ אם יתערבו באחרים שלזה נתכוון במה שכפל דבריו ואמר ידע תדע ואמר מלת פני ולא הספיק לו לומר דעה צאנך ואם תאמר שאין לך צריכות אפים ליטפל בצאן ולטרוח בשבילם שית לבך לעדרים של אחרים שהם הרבה יותר מצאנך ואעפ״כ הם מתעסקים בהם ומטפלים בצרכיהם אע״פ שהם עדרים הרבה שטרחם מרובה כ״ש שאתה צריך לטרוח במעט הצאן שיש לך. ואם תאמר שאין אתה צריך לאותו ריוח המגיע לך מן הצאן לפי שיש לך הון רב אל תאמר כן כי לא לעולם חסן ולא נזר לדור ודור ר״ל שהעוה״ז הוא עולם התמורות והחלוף והעושר אינו מתמיד לעולם אצל בעליו וכן נזר המלכות והכבוד אינו מתמיד ג״כ ומאחר שכן הוא אל תהי סומך על רוב עושרך ותניח צאנך נטושים על פני השדה ותדע לך בראיה חושיית שהזמן משתנה שהרי אחר שנתגלה החציר ונראה הדשא על פני השדה והוא רענן ושתול על פלגי מים ויעלוז השדה וכל אשר בו הנה במעט מהזמן יבש חציר נבל ציץ והיה כלא היה ולא הקלחים הלחים בלבד שהם יונקות מן המים אלא אפי׳ עשבות הגדולים בהרים שקלחם קשה מהעדר המים שאינן מצויים בהרים אפי׳ הכי כלם כרגע יאבדו וז״ש ונאספו עשבות הרים ר״ל אפי׳ עשבות הגדולים בהרים כלם ספים וכלים ונכרים ממקומם הרי לך שאפי׳ העשבים והדשאים הזמן מושל עליהם ומשנה אותם מיש לאין ולכן השתדל לחקור ולדרוש ולטרוח בצרכי צאנך ואל תתרשל בעסקיהם אלא הטפל בהם אולי תוכל להתפרנס מהם ולא תצטרך להתפרנס מממונך אשר הוא כמוס וחתום באוצרותיך ואפי׳ המלבושים שאתה לובש אל תרדוף אחר המלבושים שהם נאים

כח נָסוּ וְאֵין־רֹדֵף רָשָׁע וְצַדִּיקִים כִּכְפִיר יִבְטָח׃ בְּפֶשַׁע אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ וּבְאָדָם מֵבִין יֹדֵעַ
כֵּן יַאֲרִיךְ׃ גֶּבֶר רָשׁ וְעֹשֵׁק דַּלִּים מָטָר סֹחֵף וְאֵין לָחֶם׃ עֹזְבֵי תוֹרָה יְהַלְלוּ רָשָׁע וְשֹׁמְרֵי
תוֹרָה יִתְגָּרוּ בָם׃ אַנְשֵׁי־רָע לֹא־יָבִינוּ מִשְׁפָּט וּמְבַקְשֵׁי יְהוָה יָבִינוּ כֹל׃ טוֹב־רָשׁ הוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ

מעקש

הוכחות מוסר

נאים ביותר שאתה צריך להוזיל בהם דמים יקרים אלא כבשים ללבושיך ר"ל גזות הכבשים שלך הם יהיו ללבושיך ולא תצטרך להוזיל כסף במלבושים נאים ומ"ש ומחיר שדה עתודים ר"ל מה שאתה מוכר מתבואת השדה קנה בהם עתודים שהם הזכרים כדי שיולידו הנקבות ויהיו פרים ורבים ותתפרנס מהם ברווח ולא בצמצום ולא תוציא ממעותיך כלום :

ודי חלב עזים וגו'׃ ר"ל ודי ספוקך ופרנסתך יהיה מחלב עזים שתמכור ממנו לצורך לחמך ולחם בני ביתך הגדולים אבל הקטנים לא תצטרך למכור החלב לצורך לחמם אלא החלב עצמו הוא מזונם לזה אמר ללחמך ללחם ביתך ר"ל תמכור לצורך לחמם אבל לנערים הקטנים החלב עצמו הוא חיים להם ויהיו ניזונים ממנו ׃ וא"כ השמר לך ושמור נפשך מאד שלא תבזבז את ממונך בסמכך על רוב העושר הנכון אצלך כי מדה זו איננה מצויה אלא אצל הרשעים הרודפים אחר התאוות הגופניות שמספיקים להם בהנאת שעה למלאות את תאותם ורצונם אפילו בממון הרבה ואינם רואים את הנולד ולכן במעט מהזמן הם מכלים את ממונם ומאבדים אותו ונוטלים ממון אחרים באשראי ובהקפה ומאבדים אותו לפי שעה בהנאות גופם ואומרים ולא יתנו לבם דעת ותבונה להבין ולהשכיל מאיזה מקום יהיה פרעון חובותם ובהגיע עת וזמן הפרעון הם פושטים את הרגל ונסים ממקומם למקומות אחרים מפני אימת המציק הנושה בהם :

כח נסו ואין רודף רשע וגו'׃ ר"ל שנוסתם אינה כשאר ניסות הנרדפים מהרודף אותם להרגם אלא הם מעצמם נסו מפחד הנושים בהם התובעים אותם בממון שחייבים להם אבל קשה למה פתח בלשון רבים ואמר נסו וסיים בלשון יחיד ואמר ואין רודף רשע ולא אמר ואין רודף רשעים וא"ג דבצדיקים נמי פתח בלשון רבים ואמר וצדיקים וסיים בלשון יחיד ואמר ככפיר יבטח שהוא לשון יחיד התם איכא למימר דמלת יבטח חוזרת אל הכפיר ולא אל הצדיק אבל הכא למה שינה לשונו מלשון רבים ללשון יחיד ואפשר לפרש דאף ברשעים לא שינה מרבים ליחיד והכי קאמר נסו הרשעים ואין רודף אותם אדם שהוא רשע להרגם אלא הרודף אותם אינו אלא בשביל החוב שיש לו עליהם לפרוע אותו מהם ואינה רדיפה של רשע ואלמות ובהכי אתי שפיר דגם ברשעים לא שינה מלשונו אלא קאמר נסו לשון רבים ותו לא קאמר לשון יחיד דמלת נסו ברשעים קא מיירי דמדסיים ואמר וצדיקים. ככפיר יבטח מינה נשמע דמלת נסו ברשעים קא מיירי שבורחים ונסים מהנושים אליהם אבל הצדיקים שחסין על ממונם ואינם מבזבזין אותו הם שקטים ושלווים ולבם חזק ככפיר הבוטח :

בפשע ארץ רבים שריה וגו'׃ ר"ל בסבת פשע אנשי הארץ יהיו רבים שריה ואז תשחת הארץ השחתה גדולה ואינה ראויה אל הישוב כי מה שבונה זה הורס זה ומה שנוטע זה עוקר זה ותהיה הארץ לשממה על יושביה מפרי מעלליהם וכל החרבן הזה גורמים אותו פשעי הארץ אבל אם לא היה מנהיגה אלא אחד המיוחד שבעם והיה יודע דברי חכמה ומבין דברי בינה כפי שיעור חכמתו ובינתו כן יאריך ישוב הארץ ולא תהיה חרבה ושממה וז"ש ובאדם מבין יודע כן יאריך :

אי נמי בפשע ארץ רבים שריה וגו'׃ ר"ל כשיהיו רבים שריה הם מתקנאים זה מזה וכל אחד מהם משפיל ומפיל את חבירו עד שיפלו כלם ולא תהיה תקומה לארץ אבל באדם אחד מיוחד ויודע חכמה ומבין בינה כפי שיעור חכמתו ובינתו כן יאריך ימים על ממלכתו ולא יפול מעטרת ראשו ארצה :

גבר רש ועשק דלים וגו'׃ הכוונה היא להזהיר את האדם שיתרחק מן הגזל ומן החמס ומן העושק לפי שכל הממון שיקובץ מן האיסור לא יתמיד אצל מקבצו ובמעט מהזמן יהיה כלה ואבד ולא ידבק בידו מאומה מן החרם וז"ש גבר רש ועושק דלים וגו' ר"ל לא מבעיא אם היה עשיר וגונב וגוזל וחומס ועושק ממון של אחרים שלא יהיה נשאר לו מכל ממונו אפילו שהיה לו בהיתר מולי דמהדרי נכסי מפני שיבוא ממון זה של איסור ויאבד אפי' ממונו של היתר שהיה לו מקודם אלא אפי' אם היה הגוזל והעושק איש רש ועני לא יתקיים בידו ממון של איסור ויאבד ממונו וז"ש גבר רש ועושק דלים וגו' ר"ל אפי' אם היה גבר רש שרישותו ודלותו הזקיקוהו להיות עושק אפי' הדלים כמוהו אפי' הכי לא יתקיים בידו אותו ממון כיון שהוא של איסור אפי' אם היה ממון הרבה וכמו המטר הסוחף בשופע וברבוי ואע"פי כן לא יגדל את הזרעים ולא יאכיל לחם ואין הנאה מגעת מאותו מטר כן העושק את חבירו אע"פי שהוא רש שרישותו הזקיקהו לעשוק אפי' הכי אינו רואה את כל מאומה בידו אלא הכל יאבד ממנו :

עוזבי תורה וגו'׃ ר"ל עוזבי התורה מלהתעסק בה יהללו רשע ואע"פי שאינם רשעים כמוהו ואינם עושים כמעשיו מכל מקום הם מהללים אותו ותדע למה מהללים אותו לפי ששומרי תורה מתגרים בהם ומזלזלין אותם לפי שעזבו עסק התורה ולכן הם מהללים רשע שהוא בשלום עמהם ולא תצא שום זילותא מתחת ידו להם מה שאין כן שומרי תורה שהם המתעסקים בה תמיד שיצא להם זלזול מתחת ידם אבל הרשע יש לו קירוב ושייכות עם עוזבי התורה שזה עובר על התורה ואלו עוזבי התורה ולכן הם מהללים רשע ווא"ו של ושומרי כפ"א רפה בלשון ושמעאל :

אי נמי יש לפרש עוזבי תורה וגו'׃ ר"ל שעוזבי תורה היו מתחלה מתעסקים בה ובמצותיה ואחר כך פירשו ממנה ועברו על מצותיה שזה משמעות לשון עזיבה שהיתה בידם ועזבוה לגמרי וכשטעמו טעם חטא ומתיקות העבירה וערבה להם מנחת הנאות אז יהללו רשע לפי שהיה רשע מתחלתו ולעולם לא היה לו דבקות בכל הקדושה והמה בנים שקרו אומרים הלואי אלו היה תחלתנו בסופנו אבל על ימים הראשונים שאבדו ממנו באפס תקוה ובלי תועלת ושומרי תורה המתעסקים בה יתגרו בהם בקלון וחרפה וזלזול לפי שהיו דבוקים ואדוקים בכל הקדושה לעסוק בתורה ובמצותיה ופירשו ממנה כפורש מן החיים ועזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים אשר לא יכילו המים :

אנשי רע לא יבינו משפט וגו'׃ ר"ל שאנשי רע אם יחול עליהם שפע טובתו ית' ויצליחו במעשיהם הם מחזיקים טובה לעצמם ואומרים שבהשגחתו ית' הוצלחו במעשיהם ובודאי שהם אנשים כשרים וצדיקים שאלו היו חוטאים בעיניו ית' לא

היה

מְעַקֵּשׁ דְּרָכַיִם וְהוּא עָשִׁיר׃ נוֹצֵר תּוֹרָה בֵּן מֵבִין וְרֹעֶה זוֹלְלִים יַכְלִים אָבִיו׃ מַרְבֶּה הוֹנוֹ בְּנֶשֶׁךְ וּבְתַרְבִּית לְחוֹנֵן דַּלִּים יִקְבְּצֶנּוּ׃ מֵסִיר אָזְנוֹ מִשְּׁמֹעַ תּוֹרָה גַּם־תְּפִלָּתוֹ תּוֹעֵבָה׃ מַשְׁגֶּה יְשָׁרִים ׀ בְּדֶרֶךְ רָע בִּשְׁחוּתוֹ הוּא־יִפּוֹל וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ־טוֹב׃ חָכָם בְּעֵינָיו אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין

ותרבית ק׳

תוכחות מוסר

היה מגלית דרכים וכשרעה תבא אליהם ודין ויסורין הם סוברים שאין זה בהשגחה אלא על צד המקרי והמזדמן ומפני כך אינם אומרים בתשובה אבל הצדיקים תולים כל ענייניהם בהשגחתו ית׳ מטוב עד רע וז״ש אנשי רע לא יבינו משפט ר״ל לא יבינו שהמשפט והיסורין שבאו עליהם הם על צד ההשגחה אלא את הטוב יקבלו אותו עליהם בתורת השגחה ואת הרע בתורת מקרה אבל מבקשי ה׳ יבינו כל ר״ל על טוב ועל רע המגיע אליהם הם מבינים שהכל בהשגחתו ית׳ לכן יש לו לאדם לידע ולהודיע שכל הדברים המגיעים לאדם בעה״ז הם בהשגחתו ית׳ ועל הטובה המגעת לו מאתו ית׳ ראוי לשבח לפאר ולרומם ולהודות לו על שחננו בה ועל שמצא לפניו חן וחסד להיטיב לו ולהשפיע לו מטובו ועל הרעה הבאה אליו צריך לפשפש במעשיו ולהסתכל ולראות אם יש בידו איזה קלקול יתקננו ויודה להקב״ה שיסרו במשפט לכפר לו עונותיו :

טוב רש וגו׳ • ר״ל טוב לאדם שיהיה רש והוא הולך בתמימות ולא יעשה דברי עקשות ועקמימות כדי להרויח ולהשתכר מאיש שהוא מעקש דרכים ומעקמן כדי שירויח לפי שזה הרש הוא אהוב למעלה ונחמד למטה מפני תמימותו ויושר לבבו אבל מי שהוא עקש הוא שנוי למעלה ולמטה מפני עקשותו ועקמימותו ובני אדם מתרחקים ממנו מלהתערב עמו אבל יש לדייק למה לא אמר מעשיר ועקש דרכים כמו שהתחיל טוב רש הולך בתומו כן היה לו לסיים מעשיר וכו׳ וי״ל לפי שהעושר נמשך לו מהעקשות לכן התחיל בעקשות ואמר מעקש דרכים והוא עשיר ר״ל מסבת העקשות בא לו העושר אבל קשה לי שהיה לו לומר טוב רש הולך בתום ומאי בתומו דקאמר דמשמע שבזכרה אצלו התמימות ועוד מאי והוא עשיר דקאמר לא היה לו לומר אלא מעקש דרכים ועשיר לכן נראה לי לפרש שהרש התמימות מצוים אצלו שמפני רישותו ודלותו אינו יכול לעקש דרכיו מפחדו מבני אדם אבל העשיר העקשות מצויה אצלו לפי שלבו חזק כלב הארי ולזה אמר טוב רש הולך בתמימות הידועה לו ודייקא כמי דקאמר הולך לשון הוה ולא קאמר ילך לשון עתיד לומר שתמיד הוא הולך בתמו מפני העדר יכלתו לעקש ולעקם ולכן אמר טוב רש הולך בתומו אע״פי שהתמימות נמשכת לו מהרישות מעקש דרכים והוא בכר עשיר שהעקשות נמשך לו מן העושר :

נוצר תורה וגו׳ • נקט שני דברים אלו והנמשך מהם ר״ל מי שהוא נוצר תורה דהיינו המתעסק בה שהוא חלק העיון כמו שפירש רש״י ז״ל ושמרתה זו משנה נמשך מהתעסקו בה שיהיה בן מבין דבר מתוך דבר שהוא חלק הבינה ואם היה רועה זוללים דהיינו זולל וסובא נמשך ממנו שיכלים אביו במעשיו הרעים שרואהו ומתביישים מבני אדם לפי שיצא מחלציו :

אי נמי יש לפרש נוצר תורה וגו׳ ר״ל מי שהוא עוסק בתורה ומקיים מצותיה הוא יודע ומבין כמה החמירה התורה בענין כבוד אב ואם ומכבד את אביו כדת וכהלכה ומי שאינו עוסק בתורה אלא רועה זוללים אינו יודע חומר ענין כבוד אב ואם ולכן כשמוכיחו אביו על מעשיו הרעים לא די שלא יקבל דבריו אלא יכלימנו בדבריו הקשים ובזלזולו בו :

אי נמי יש לפרש נוצר תורה הוא מבין מהתעסקו בה שלא נברא האדם אלא כדי לקיים התורה ומצותיה ולכבוש יצרו על העבירות ולעשות רצון קונו בכל הדברים שגזר עליהם ולכן כשהוא מבין דבר זה מעסקו בתורה יחזיק במוסר אל ירף בחלק העיון ובחלק המעשה כדי לעשות נחת רוח לפניו ית׳ במה שהוא מקיים תכלית בריאת האדם אבל אם האדם לא קיים בעצמו תכלית בריאתו אלא הוא רודף אחר דברים הגשמיים שהיה רועה זוללים הרי זה ח״ו יכלים אביו שבשמים לפי שלא נתקיימה מחשבתו בבריאתו ולחנם ולשוא נברא אדם בעולם מאחר שלא קיים תכלית בריאתו :

מרבה הונו בנשך ובתרבית וגו׳ • הא דנקט לחונן דלים ולא קאמר סתם לצדיק יקבצנו הנזכר היא כדי שתהיה מדה כנגד מדה הוא קבל מבני אדם ההון בתורת איסור יקבץ אותו למי שנותנו לבני אדם במתנת חנם או לבנו או לבעל אשתו כי ימות בחלי ומיו ויעזוב הונו לאחרים :

מסיר אזנו משמוע תורה וגו׳ • ר״ל מדה כנגד מדה הוא מסיר אזנו ומרחיקה מלשמוע תורה גם תפלתו כשהוא מתפלל על צרתו תהא בתועבה ומתרחק מלפניו ית׳ ולא יענה אותו ולא יצילהו מצרתו • אבל יש לדייק במלת גם לאתויי מאי ולא היה לו לומר אלא מסיר אזנו משמוע תורה תפלתו תועבה • ויש לתרץ ע״ד שאמרו בגמרא תורה בעידנא דעסיק בה מגינא ומצלא א״כ אדם זה שמסיר אזנו משמוע תורה ומתרחק ממנה בודאי הוא שהוא מוכן אל המקרים ואל הרעות המתרגשות לבא בעולם שיבאו עליו ואין מציל אותו מידם דהא הוא מתרחק מן התורה דמצלא ליה ולכן אמר גם תפלתו שיתפלל להקב״ה להצילו מרעתו היא בתועבה ובמאסה ואינה מתקבלת • והר״ם אלשיך ז״ל פירש וז״ל אם יסיר איש אזנו משמוע תורה על שכבר שמע ענין זה פעם אחרת אומר לו הקב״ה גם אני אעשה כן עמך כי התפלה שאתה מתפלל לפני שחרית היא אשר התפללת ערבית ומנחה ולמה אני קץ בשומעי מה שכבר שמעתי :

משגה ישרים וגו׳ • נ״ל דהכי פירושו שהרשע משגה ומטעה את הישרים להוליכם בדרך שהוא רע להם והם סוברים שמוליכם בדרך טוב בעיני ה׳ כגון לאיזה דבר מצוה כמ״ש להם בפיו המשגה הזה אבל בלבו היה להפילם בשחת יפעל ולכן הקב״ה משיב לו עמלו בראשו ובשחת שכרה להם הוא יפול וגם אינם ניזוקי׳ ומרויחים ומשתכרים וז״ש ותמימים ינחלו טוב ר״ל אלו הישרים שלא נתקיימה מחשבת הרשע בהם ולא ניזוקו ולא נפגמו ולא הוממו אלא עדיין הם תמימים בלי מום לא די שלא ניזוקו שנתרחק הנזק מהם אלא עוד זאת להם הקרבת התועלת שינחלו כל טוב והטוב שמשיגים יגיע להם בלי עמל וטורח אלא כמו הנחלה הבאה לאדם שלא על ידי טורח מאחר שכל כוונתם בהליכתם אינה אלא לדבר מצוה שאם לא כן למה ינחלו טוב די להם שינצלו מהניזק שנזדמן להם אלא ודאי לא היתה הליכתם מעיקרא אלא לאיזה דבר מצוה ולכן ינחלו טוב ולא רע שהוכן להם על טוביות כוונתם • הנה יבין וראה כמה היא גדול כח הכוונה השלמה בעבודתו ית׳ שאפי׳ לא היה גמר המעשה הקב״ה נותן שכר לאדם על טוביות הכוונה וכבר זכרו זה רז״ל באמרם חשב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאלו עשאה

מֵבִין יַחְקְרֶנּוּ׃ בַּעֲלֹץ צַדִּיקִים רַבָּה תִפְאָרֶת וּבְקוּם רְשָׁעִים יְחֻפַּשׂ אָדָם׃ מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם׃ אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה׃ אֲרִי־נֹהֵם ודב

תוכחות מוסר

עשאה ונוטל שכר עליה על כוונתו השלמה ואפי' היה המעשה רע כיון שהכוונה בו היתה לטוב נוטל שכר עליה שהכל הולך אחר הכוונה כמו שהביאו רז"ל ראיה מיעל אשת חבר הקיני שהפקירה עצמה לסיסרא להמעיט את כחו ולהחלישו לכן יזהר כל אדם להיות כל פניותיו לצד ימין דהיינו לשם שמים ולא לשום פניה מהפניות הגשמיות והחמריות:

חכם בעיניו וגו' · ר"ל העשיר מרוב גבהותו בעשרו הוא מעריך עצמו בעיניו בחזקת חכם כי בכלל החכמה בכלל הכסף ולכן מי שהוא נבון שהוא גדול מחכם אם הוא דל ואין ידו משגת לקנות הממון ואומר מפיו דבר חכמה צריך הוא לחקור ולדרוש לעשיר אם הוא מסכים לאותו דבר חכמה שאמר אם לאו אע"פ שאין העשיר יודע כלום בטוב החכמה לפי שמכח עושרו ידו ניכרת אפי' על הנבונים הדלים וצריכים לחקור אותו אם היה רוצה בכך:

אי נמי יש לפרש חכם בעיניו איש עשיר והדל שהוא נבון יחקור אותו העשיר ויבדוק אחריו אם הוא חכם אע"פ שהוא ניכר וידוע שהוא חכם ונבון כי מרוב גאותו בעשרו אינו מעריך החכמים בשהם דלים כי חכמת המסכן בזויה ולכן העשיר מעריך עצמו בערך חכם וחוקר לחכמים לראות אם הם חכמים:

אי נמי חכם בעיניו איש עשיר ואין יכולין לחקרו בדבר חכמה כדי להכחישו ולבטל סברתו אבל אם היה הדל בעיניו חכם לא יספיק שיבא חכם אחר לחקרו ולדרשו אם הוא חכם אלא מביאים נבון שהוא גדול מחכם לחקור אותו אם הוא חכם וז"ש ודל מבין יחקרנו ר"ל מי שהוא דל והוא בעיניו חכם מביאים לו מבין שיחקרנו בדבר הלכה לראות אם הוא חכם וכל זה מפני דלותו ורישותו אבל העשיר אימתו מוטלת על הבריות ואין יכולין לחקרו כדי להכחישו ולבטל סברתו הכוזבת:

אי נמי יש לפרש חכם בעיניו איש עשיר ר"ל מי שהוא חכם ומלא כרסו בתורה אע"פ שהוא דל בעיניו הוא איש עשיר כי מאחר שהוא חכם בדרכי התורה הוא יודע שהדברים הגשמיים אינם כלום ואינו נקרא עשיר אלא מי שהוא עשיר בתורה ובמצוות ולכן העושר הגשמי אינו נחשב בעיניו לכלום ועוד הוא יודע שאיזהו עשיר הוא השמח בחלקו ולכן מסתמא שהתמו כפירושו שהחכם בעיניו הוא עשיר אע"פ שהוא דל אבל סתם דל שאינו חכם אנו מסופקים בו אם הוא שמח בחלקו ובעיניו הוא עשיר אם לאו לכן צריכים אנו לאדם נבון שהוא מחודד וחריף ביותר לחקרו ולדרשו אם הוא שמח בחלקו אם לאו וז"ש ודל מבין יחקרנו ר"ל שמי שהוא דל ולא חכם צריך לאדם מבין שיחקרנו:

בעלץ צדיקים רבה תפארת וגו' · ר"ל כשהיו הצדיקים עליזים ושמחים דהיינו שיושבים בשלוה ובמנוחה והספקתם מצויה והצלחתם מרובה רבה תפארת התורה וגדולתה לפי שבני אדם אומרים שאין הצלחתם אלא מצד תורתם ויראתם ומעשיהם הטובים ולכן אנשי דורם מתדבקים בהם ולמדים ממעשיהם' ומלאה הארץ דעה את ה' ואז רבה תפארת התורה בהיות כל הדור מתוקנים במעשיהם ומבקשי ה' אבל בשיקומו רשעים תחתיהם ויעלו על נפי מרומי ההצלחות אז גם כן אנשי דורם מתקנאים בהם ומרוב הצלחתם ולמדים ממעשיהם הרעים והיה עירם פרוצה ואין מי שיורה דעה ואין מי שיבין שמועה עד שיצטרכו לחפש ולבקש אם ימצא איש בעל תורה ויראה ומוסר הנקרא בשם אדם כי שם אדם מורה על החשיבות והמעלה וז"ש ובקום רשעים יחופש אדם מפני שכלם נוטים אל מעשה הרשעים להיות כמותם מפני רוב הצלחתם:

אי נמי בעלץ צדיקים וגו' ר"ל כשהיו הצדיקים עליזים רבה תפארת אנשי דורם בהיות הצדיקים מטפלים בהם ומפקחים על עסקיהם ומדריכים אותם בדרך הישרה והנכונה ומוציאים את דינם לאור אבל כשהיו הצדיקים נדוכים ומעונים וטרודים בצערם ובאבלם ולא יתנו לב להישרת אנשי הדור ולהנהגתם ויקומו תחתיהם רשעים במשפט יצטרכו לחקור ולדרוש ולחפש אחר אדם חשוב והגון שינהיג וידריך אותם בדרך הישרה ויטפל בהם ויפקח על צרכיהם ויצטער בצערם ויוציא דינם לאור:

מכסה פשעיו לא יצליח וגו' · קשיא לי טובא בהאי קרא חדא דהאי קרא בבעל תשובה מיירי וא"כ איך מכסה פשעיו ואומר לא עשיתי מאומה אדרבה דבר זה הוא תוספת מרד ומעל בהקב"ה שמעריך אותו בבשר ודם שאינו יודע הנסתרות ועוד מאי שנא דנקט פשעים ולא חטאים ועונות ועוד לא יצליח דקאמר דמהיכא תיתי שיצליח במאמר פיו שכופר בעונות שעשה דאצטריך לאשמועינן דלא יצליח ועוד מאי ועוזב דקאמר לא היה לו לומר אלא ומודה ירוחם · לכן לענ"ד לפי שידוע הוא שהחטא הוא שוגג ועון הוא מזיד ופשע הוא המרד שיודע ברבונו שגזר על הדבר שהוא עושה ואסרו והוא מתכוין למרוד בו ולבטל את דבריו כמו שלמדו רז"ל מהכתוב שאמר מלך מואב פשע בי כמה שאין כן העון שאינו עושה אותו במרד ובמעל אלא מצד תאותו החמרית ויצרו התוקפו עליו ולכן בא שהע"ה להודיענו שמי שעשה פשעים שהם המרדים ורוצה לעשות תשובה הנה הוא סובר שלא יתודה בפיו עליהם לומר אני מרדתי בהקב"ה ועזבתי אותו ונתכוונתי לבטל את דבריו ופירקתי עולו מעלי שזה הוא זילותא גדולה להקב"ה ח"ו ולכן מכלל התשובה הוא שלא יתודה על הפשעים לפי שמניעתו מהתודות עליהם היא כבוד להקב"ה ומפני זה הוא מצליח בתשובתו לכן הזהיר שהע"ה מכסה פשעיו כדי שיצליח בתשובתו טעות הוא בידו אלא מי שמכסה פשעיו ואינו מתודה עליהם אלא שותק לא יצליח בשתיקתו אבל מי שמודה בהם ומוציאם מפיו אע"פ שבהתודותו עליהם הוא מורה שהוא עוזב את הקב"ה ופירק עולו מעליו שלא לעבדו שדבר זה הוא זילותא להקב"ה וחלול כבודו ח"ו אפ"ה ירוחם ויצליח במה שמקבל הקב"ה תשובתו ומינה משמע דכ"ש החטאים והעונות שאינן נעשים אלא מתוקף יצה"ר ואין זילותא כל כך להקדוש ב"ה בהתודותו עליהם שצריך להתודות עליהם ולכן לא נקט אלא הפשעים:

אשרי אדם מפחד תמיד וגו' · ר"ל אשרי אדם שהוא מפחד מיצרו שלא יפול ברשתו ומצודתו ולכן הוא מרחיק את עצמו מהמקום שיש בו חשש מכשול כמו שאמרו רז"ל לך אמרין נזירא סחור סחור לכרמא לא תקרב ואל יבטח בעצמו שיוכל להתוועד במקום הזנה והרשע ולא יכשל כי יצה"ר מצודותיו קשים ועין רואה ולב חומד וכלי המעשה גומרים לפי שהוא מטיל ארסו באדם ומערבב את שכלו ומשבש את דעתו ומשכח ממנו השכר והעונש הרוחני וממתיק ומייפה בעיניו העינוג הגשמי לכן התרחק מתחבולתו וממסכתו ואפי' הנהגת עצמך בדבר זה ימים רבים ונשרשה בך יראתו ית' אל תהיה בטוח בעצמך שלא

שלא

וְדֹב שׁוֹקֵק מוֹשֵׁל רָשָׁע עַל עַם־דָּל׃ נָגִיד חֲסַר תְּבוּנוֹת וְרַב מַעֲשַׁקּוֹת שֹׂנֵא* בֶצַע יַאֲרִיךְ יָמִים׃ אָדָם עָשֻׁק בְּדַם־נָפֶשׁ עַד־בּוֹר יָנוּס אַל־יִתְמְכוּ־בוֹ׃ הוֹלֵךְ תָּמִים יִוָּשֵׁעַ וְנֶעְקַשׁ דְּרָכַיִם יִפּוֹל בְּאֶחָת׃ עֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע־לָחֶם וּמְרַדֵּף רֵיקִים יִשְׂבַּע־רִישׁ׃ אִישׁ אֱמוּנוֹת רַב־בְּרָכוֹת

שנא ק' ד זעירא ואץ

תוכחות מוסר

שלא תכשל ותתרשל בעצמך שלא להתרחק מחברתו כמה שלבך סמוך ובטוח שלא תפול במצודתו כי כבר אמר החכם אל תאמן בעצמך עד יום מותך ולזה אמר אשרי אדם מפחד תמיד ר"ל שפחדו מיצרו כן יהיה תמיד בלי הפסק אבל מי שהוא מקשה לבו ואינו מפחד מיצרו בסמכו על עצמו שלא יכשל אף אם ינצול מידו כמה פעמים סופו ליפול בידו ברעה אחת וז"ש ומקשה לבו אף אם ינצול מרעות הרבה סופו ליפול למיעוט ברעה אחת :

א"י כמו אפשר לפרש אשרי אדם מפחד תמיד ומתרחק מן הנזק ומן הסכנה ולא יתקרב להם בסמכו על הקב"ה שיעשה לו נס דשמא אין נעשה לו נס ולזה אמרו רז"ל אין סומכין על הנס אבל מי שמקשה לבו ומחזיק אותו ומתקרב אל הנזק והסכנה אף אם ינצול כמה פעמים סופו ליפול ברעה אחת :

ארי נהם וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה כדמיון הארי הנוהם על דבר הטרף והדוב השוקק והולך לטרוף ומלא הרשע המושל על עם דל שאין כוונתו אלא להשחית ולהרע להם ולעושקם בהפך מה שהיה ראוי מחק המושלים וזה דרך הנגיד שהוא חסר תבונות ורב מעשקות אך הנגיד שהוא שונא בצע יאריך ימים המונהגים ממנו בהנהגתו הישרה ובשומרו אותם מכל הרעות ובהפך הענין ברשע שיכסוף לטורפם · או ירצה הנה כדמיון הארי הנוהם שישמעו קולו החיות ויברחו ממנו כן הענין ברשע שמושל על עם דל כי לא יוכלון שאתו ויחרדו ממנו וכן הענין בנגיד חסר תבונות ורב מעשקות אך מי שהוא שונא בצע יאריך ימים על ממלכתו :

אדם עשוק וגו' · בעבור חטאת דם הנפש אשר חטא בו האדם יהיה עונשו מהש"ית כ"ה שיהיה הוא עשוק ורצוץ מאחרים בזולת שיעשה להם רעה וינוס מרוב הרודפים אשר לו עד בואו אל הקבר ואין איש סומך אותו לאמר שלשוא רדפוהו הנה כי חטאת הנפש גרם לו · ואפשר לפרש כמו שהארי נוהם מתוך תאותו לטרוף טרף והדוב שוקק ג"כ למאכלו כן הרשע הזה מתאוה ומשתוקק להיות מושל ועוד הוא מתאוה ומשתוקק שתהא ממשלתו על עם דל כדי לעושקם ולגוזלם ואינם יכולים לעמוד לפניו והנגיד הזה שהוא משתוקק לזה הוא חסר תבונות הרבה חדא במה שהוא רשע ולא יתן ללבו דעת ותבונה לשוב מרשעו ועוד שרוצה להיות מושל כי למה לו להיות מושל על עם ה' אין זה כי אם מגאותו ורום לבבו ומה שאמר ורב מעשקות הוא במה שרוצה להיות מושל על עם דל כדי לגוזלם ולעושקם ורשע זה לא תתמיד ממשלתו שישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד ונעקר מן העולם במהירות ובבהילות אבל הנגיד שהוא שונא בצע ואינו עושק וגוזל אחרים ואינו רוצה להיות נגיד אלא כדי להדריך את העם בדרך ישרה ובכונה יאריך ימים על ממלכתו ותכון מלכותו מאד · וז"ש אדם עשוק בדם נפש ר"ל אדם זה המושל על עם דל סופו להיות עשוק בדם נפש שעושקים נפשו ממנו כמו שהוא עשק רצץ דלים כמ"ש וקבע את קובעיהם נפש שלפי שעשק דלים לכן נעשק מנפשו מדה כנגד מדה שיהיו רודפים אחריו להורגו עד שינוס אל אחד הבורות כדי שלא יתמכו בו להורגו :

א"י כמו עד בור ינוס ר"ל אפי' ינוס לבור ומפיל את עצמו אל הבור כדי להרגו · לכן יתרחק האדם מן הגזל והחמס שלא יענש בעונש הנפש וכל עבירות שבעבור האדם עושה תשובה ומתכפר לו אבל עון הגזל אינו מתכפר עד שיחזיר לנגזל מה שגזל ממנו ובפרט אם גזל הדלים והאמללים קוראים אל ה' והוא יענש במה שמענים הגוזל אותם ונוטל את חייהם שעל כן אמר וקבע את קובעיהם נפש והגוזל אפי' לעשירים הנה ממון הגזל כשיתערב עם ממונו של אדם של היתר הכל נאכל ממנו כי ממון של היתר וכן ממון של איסור ולא ידבק בידו מאומה ודור המבול אף על פי שכמה עבירות היו בידם לא נגזרה עליהם מיתה אלא בעון הגזל כמ"ש קץ כל בשר בא לפני כי מלאה הארץ חמס וגו' ופירש"י לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל :

הולך תמים יושע וגו' · ר"ל מי שהולך בתמימות ואינו עושה נכלים וערמומיות במשאו ובמתנו ובהתחברותו עם בני אדם בודאי שלא יאונה לו כל און ולא יגע בו רע ואף אם לפעמים עת צרה היה לו יושע ממנה אבל מי שהוא נעקש דרכים ומתנהג בערמות ובתחבולו' עם בני אדם ואינו מתנהג בנאמנות ועל קו היושר הרי הוא מוכן לרעות רבות וצרות ואף אם כמה פעמים ינצל מהם באחת מהצרות הבאות עליו יפול ולא יוסיף קום :

א"י כמו מי שבאו עליו יסורין והולך בתמימות עם הקב"ה ואינו מהרהר אחר מדותיו אלא מצדיק עליו דינו ית' יהיה נושע בה' מאותן היסורין שבאו עליו אבל מי שהוא נעקש דרכים ומהרהר אחר מדותיו ית' ומטיל דופי בדינו ית' ואומר שהקב"ה אינו מבחין בין צדיק לרשע אלא והיה כצדיק כרשע ומקרה אחד לצדיק ולרשע שהרי יקרה לצדיקים כמקרה הרשעים בשביל הסברא הרעועה הזאת יפול ולא יוסיף קום וז"ש ונעקש דרכים יפול באחת ר"ל יפול בשביל שסובר גזרה אחת היא לצדיק ולרשע והקב"ה אינו מבחין בין זה לזה כמ"ש איוב אחת היא על כן אמרתי תם ורשע הוא מכלה :

עבד אדמתו ישבע לחם וגו' · ר"ל מי שעובד אדמתו בכל זמן המזומנים הצריכ' לעבודה הנה תכלית אותה העבודה ישבע לחם מהזרע שתוציא האדמה אבל המרדף פוחזים רקים אף על פי שבעודו עמהם הוא בהנאה מהם הנה תכליתו ישבע ריש לפי שאפי' הרקים שהוא רודף אחריהם יתפזרו לבדוק כל אחד מהם הממון בביתו ולא ימלא כ"ש הרודף אחריהם :

איש אמונות וגו' · ר"ל מי שהוא איש אמונות שמפקידין בני אדם אצלו פקדונות ומחזירן להם בנאמנות הכל יברכוהו וישבחוהו על אמונתו וז"ש רב ברכות אבל מי שהוא רץ להעשיר וכופר בפקדונות שנמסרו לו ואינו מחזירן לא ינקה מהקללות שמקללין אותו בני אדם :

א"י כמו מי שאינו עושה עקשות ועקמימות במשאו ומתנו ומתנהג על קו היושר ומאמין ובוטח בהקב"ה שיזמין לו פרנסתו בהיתר הנה הוא רב ברכות שהקב"ה נותן לו ברכה במעשה ידיו בכל זמן שיצטרך לה אבל מי שהוא אץ להעשיר ומפני כך הוא מעקש דרכיו ומעקמן ומתנהג בערמומיות כדי

להעשיר

וְאָץ לְהַעֲשִׁיר לֹא יִנָּקֶה: הַכֵּר־פָּנִים לֹא־טוֹב וְעַל־פַּת־לֶחֶם יִפְשַׁע־גָּבֶר: נִבְהָל לַהוֹן אִישׁ רַע
עָיִן וְלֹא־יֵדַע כִּי־חֶסֶר יְבֹאֶנּוּ: מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרַי חֵן יִמְצָא מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן: גּוֹזֵל ׀ אָבִיו וְאִמּוֹ
וְאֹמֵר אֵין־פָּשַׁע חָבֵר הוּא לְאִישׁ מַשְׁחִית: רְחַב־נֶפֶשׁ יְגָרֶה מָדוֹן וּבֹטֵחַ עַל־יְהוָה יְדֻשָּׁן:

בוטח

תוכחות מוסר

להעשיר לא ינקה מההפסד ודדאי דממונא :

הכר פנים לא טוב וגו' · אין הכרת פנים זו בענין המשפט דאם כן מאי לא טוב דקאמר והרי כמה לאוין ואזהרות נאמרו בענין הטיית המשפט ואת אמרת לא טוב ותו לא אלא הכתוב מדבר במי שמחניף לרשעים ומייפה את מעשיהם הרעים וכשמדברים רע אומר לו טוב הדבר אשר דברת לעשות וכשעושים מעשים אשר לא יעשו אומר לו עשית הטוב והישר בעיני ה' אלהיך ולזה אמר לא טוב ר"ל שהכרת פנים זו איננה דבר טוב כי אדרבה היה לו להוכיחו על דבריו ומעשיו הרעים אבל אם היה האדם צריך לאותו רשע ומתפרנס ממנו ויש לו הנאה ממנו לא יוכל לעמוד באזהרה זו ועל כרחו שלא בטובתו הוא מכיר פניו ומחניף לו וז"ש ועל פת לחם יפשע גבר ר"ל לצורך פת לחם יפשע גבר ומחניף לרשע ומכיר פנים וקצת ראיה לפירוש זה מדלא קאמר הכר פנים במשפט כדקאמר לעיל :

נבהל להון וגו' · ר"ל מי שהוא רע עין הוא נבהל להון שמא יעדר ממנו ולכן איננו נותן ממנו לצדקה או לאיזה דבר המצוה וסובר שבזה הוא מתקיים ממונו בידו ולא ידע שיהא כל ממונו כלה ואבד ויבא לידי חסרון הוא עצמו שיחסר מכל טוב ויצטרך לבריות ובמלאת חקתו הוא קלקלהו והוא היה סובר שלא יהיה מחסר ממנו כלום ולא היה יודע שלא ישאר לו ממנו כלום לכן צריך האדם להזיל כסף במילי דשמיא כגון צדקה לעניים או בשואי יתומות או לעשות ספר תורה וכן כל כיוצא בזה שזה הוא סבה לקיום ממונו כמ"ש ז"ל מלח ממונא חסר ואמרי לה חסד ולזה יזהר אדם לבל יקפוץ ידו לדבר מצוה :

אי נמי יש לפרשו ולקשרו עם הפסוק הקודם לו שאם האדם מכיר פנים לרשע מפני צרכו אליו לפרנסתו הנה דבר זה לא יוכל לעמוד בו ועל פת לחם יפשע גבר להכיר פנים לרשע אע"פ שדבר זה לא טוב אבל אם איננו צריך לרשע לפרנסתו אלא הוא נבהל לקבץ הון מתחת ידו ולכן הוא מחניף לו ומכיר לו פנים אדם זה נקרא רע עין מפני שאיננו שמח בחלקו ולא יצטרך להחניף ולהכיר פנים אלא מוציא מפיו דבר שקר ואומר לטוב רע ולרע טוב כדי לקבץ הממונות ולא ידע כי בעונש דבר זה יבוא לו החסרון אף בממון שהיה לו מקודם זה :

מוכיח אדם וגו' · הראב"ע ז"ל פירש וז"ל אמר שהע"ה מי שיוכיח אדם אחרי ר"ל אחר מצותי חן ימצא בעיני כל רואיו יותר ממחליק לו לשונו עכ"ל · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל חן ימצא ר"ל שמה שיוכיח לאדם אחר תוכחות שהע"ה חן ימצא בעיני הנוכח ההוא יותר ממחליק אליו לשונו עכ"ל ז"ל והרב כמ"ש ז"ל כתב וז"ל ובשם הרב מהר"ר אברהם עוזיאל זלה"ה שמעתי שהכוונה לומר ששלמה ע"ה הוא אמר שראוי להם לבני אדם הבאים אחריו בכל הדורות להיותם דורשים וחופשים בספר תורתו זה ולשמור תוכחותיו אלה הכתובים בו כי בהם חיי כל הרוחות וכל הנפשות ממנו ימלאו לפי שהוא רמז וכתב וחתם בספר הזה כל מיני התוכחות והדברים אשר ישובו בהם בני אדם אל הדרך הנכונה ואם לבם לב אבן יהיה נמוס ואם ברזל יתפוצץ מתוכחותיו אלה והכל כלול בקרבן עד שאי אפשר לשום אדם שיבוא אחריו שיחדש שום תוכחת באיזה אופן שיהיה בעולם כי הכל כתוב וחתום בכתבו זה ואם בוא יבא שום אדם אחריו ויהיה מוכיח לבריות וימצא חן בעיניהם ממה שיראה להם כי יש בתוכחו' האיש ההוא דברים חדשים אין זאת כי אם מסבת חלקלקות לשון האיש ההוא לבד כי אי אפשר שלא לקח לו מדברי הספר הזה התוכחת ההיא וגנובים הם אתו התוכחות האלה ומסבת לשון לימודיו נעשו בעיני שומעיהם כאלו הם שלו ומתוך כך ימצא חן בעיניהם והכוונה לומר שאין לזוז מתוכחות הספר הזה ומלהגות בהם יומם ולילה כי מהם תוצאות חיים וחיים הם למוצאיהם כפה ע"כ מפי השמועה מפי חכם ורב ז"ל ונכון הוא ואפשר לפרש מוכיח אדם אחרי ר"ל מי שיבוא אחרי ויסדר תוכחות אחרים מדעתו איננם נכנסים בסוג עם תוכחתיו כי תוכחותי רבים הם ובכל ענין מהם כלול בו כמה ענינים ולכן מי שיבוא אחרי ויסדר מדעתו דברי תוכחת לא ימצא חן בעיני השומע אותם אלא יותר ממחליק לשון לנוכח ומייפה לו מעשיו דמכל מקום דברי המוכיח יש בהם מציאות חן יותר מדברי המחליק אבל לגבי תוכחותי איננו כלום לפי שתוכחותי רבים וכלולים מכמה ענינים ולא נעדר מהם אפי' שום דבר הנקרא בשם תוכחת בין בענין האיסור בין בענין דברי גנות בין בעניני ההיתר הנמשך מהם איסור או גנות לכן צריך האדם לידבק בספרי זה ולא יזוז ממנו :

אי נמי אפשר לפרש מוכיח אדם אחרי ר"ל מי שנמשך אחרי תוכחתי ומוכיח בהם לאחרים הם עושים רושם בלב השומע אותם ויקבל אותם לפי שהם בנויים על האמת והצדק ויורדים אל חדרי בטן השומעים שאפי' המחליק לשון לנוכח ומקל בעיניו מעשיו הרעים ומייפה אותם לו הוא עצמו יערבו לו תוכחותי ויהיה להם מציאות חן בעיניו ויחזור בו מחלקת לשונו וז"ש חן ימצא ממחליק לשון ר"ל מי שנמשך אחר תוכחותי ומוכיח בהם לאחרים חן ימצא אפי' ממחליק לשון שכשישמע דברי תוכחותי ימצאו חן בעיניו ויכרות כל שפתי חלקותיו ויחזור אל האמת להיות הוא עצמו מוכיח בדברי תוכחתי ומוסרי :

גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע וגו' · ר"ל שהאיש המשחית לא נעשה משחית בבת אחת אלא מתחלה עבר על דבר שאיסורו קל ומהקל נכנס לחמור ומהדבר החמור נכנס לעבירה חמורה עד שנעשה איש משחית כן הגוזל אביו ואמו ואומר אין פשע לפי שהוא ראוי ליורשם סופו להיות גוזל וחומס של אחרים ועובר עבירות עד שנעשה איש משחית וזהו שאמר חבר הוא לאיש משחית ר"ל סופו להיות חבר לאיש משחית :

אי נמי אפשר לפרש ר"ל כמו האיש המשחית שהוא סובר שאין לו שום פשע בהשחתתו כן הגוזל אביו ואמו הוא סובר שאין לו שום פשע בגזילתו לאביו ואמו ודוקא איננו חבר לאיש משחית אלא בשהוא אומר אין פשע אבל בשגוזל אביו ואמו ומודה בעצמו שהוא פשע אלא דוחק השעה הוא שהזקיקו לכך איננו חבר לאיש משחית מפני שהזמן דחקו לעשות פשע :

רחב נפש וגו' · ר"ל מי שנפשו רחבה ונבהל להון בהתערבו עם בני אדם במשא ומתן לא יספיק לו מה שראוי בהיתר אלא הוא עושה תחבולות ומרמות כדי ליטול יותר מהראוי לו ליטול ומתוך כך יגרה מדון וריב וקטטה עם בני אדם המרגישים

בו

בּוֹטֵחַ בְּלִבּוֹ הוּא כְסִיל וְהוֹלֵךְ בְּחָכְמָה הוּא יִמָּלֵט: נוֹתֵן לָרָשׁ אֵין מַחְסוֹר וּמַעְלִים עֵינָיו רַב־
מְאֵרוֹת: בְּקוּם רְשָׁעִים יִסָּתֵר אָדָם וּבְאָבְדָם יִרְבּוּ צַדִּיקִים:
כט אִישׁ תּוֹכָחוֹת מַקְשֶׁה־עֹרֶף פֶּתַע יִשָּׁבֵר וְאֵין מַרְפֵּא: בִּרְבוֹת צַדִּיקִים יִשְׂמַח הָעָם וּבִמְשֹׁל
רָשָׁע יֵאָנַח עָם: אִישׁ־אֹהֵב חָכְמָה יְשַׂמַּח אָבִיו וְרֹעֶה זוֹנוֹת יְאַבֶּד־הוֹן: מֶלֶךְ בְּמִשְׁפָּט
יעמיד

תוכחות מוסר

כי שהוא עושה קנוניא ורמאות אבל הבוטח על ה' שימלא לו די מחסורו ולא יעשה קנוניא ותחבולה על אחרים כדי שיטול יותר מהראוי לו ליטול הנה אדם זה ישפיע לו הקב"ה מטובו בהשגחתו עליו וידושן ר"ל כמו חלב ודשן תשבע נפשו :

בוטח בלבו וגו' • ר"ל כי יצר לב האדם רע מנעוריו והוא מסיתהו ומפתהו לרדוף אחר התאוות הגופניות והשכל מעורר את האדם ומגלה אזנו ברעה הנמשכת לו מהם הנה הלב עצמו המסית אותו הוא מבטיחו מהרעה שלא תבא אליו ולכן אמר בוטח בלבו הוא כסיל רוצה לומר מי שבוטח בדברי לבו שמבטיחהו מהרעה שלא תגע בו בהמשכו אחר אומרו הוא כסיל שבודאי הגמור שהרעה נמשכת לו ממעשיו הרעים אבל מי שהולך בדרך חכמה שהוא השכל שהוא מנגד למחשבות הלב ומעיר לעזור חלק הבורא ולהחזיק אותו הנה אדם זה ימלט מהעבירות וממילא ינצל מהרעות הנמשכות מהם :

אי כמו יש לפרש שבא להזהיר את האדם שלא יתרשל בעניני הדין במשאו ובמתנו ובהתעסקו עם בני אדם ולא יהיה סומך על דעתו במה שסובר כי לעולם לא יבא לידי נזק והפסד ודררא דממונא בעסקיו כגון בענין הונאה ומקח טעות וכיוצא בהם שאם יסמוך על דעתו ולא יתבונן בדיני משא ומתן בודאי הגמור שיבא לידי הפסד ודררא דממונא וז"ש בוטח בלבו הוא כסיל ומתוך כך יבא לידי הפסד אבל מי שהוא הולך ומתנהג במשאו ומתנו בעניני החכמה וכל עסקיו יהיו חזקים על פי הדין והמשפט ויהיו קשורים בקשר של קיימא אז ימלט מההפסד והנזק :

אי כמו אפשר לפרש כי הרבה מבני אדם שחפצים ורוצים להתעסק בתורה ולקיים מצותיה אבל מתרשלים מלעסוק בה ומלקיים מצותיה והם סומכים ובוטחים שיצאו ידי חובתם במחשבתם הטובה ואינם מדקדקים לא במצות עשה ולא במצות לא תעשה ולזה אמר בוטח בלבו ובמחשבתו בלבד שהם טובים שהוא סובר שמחשבתו הטובה מספיק לו להנצל מדינה של גיהנם אע"פ שאין לו לא חלק העיון ולא חלק המעשה אדם זה נקרא כסיל וסופו להיות נידון בדינה של גיהנם שהרי אפי' יש לו לאדם חלק העיון אם אין לו חלק המעשה אינו כלום כמ"ש ז"ל לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה כ"ש מי שאין לו אלא מחשבה בלבד שודאי אינו כלום אבל מי שהוא הולך מדא ועושה הדברים בפועל ומנהיג את עצמו בדברים שהזהירה עליהם החכמה ולא תספיק לו מחשבה טובה אלא מצרפה למעשה אדם זה ימלט מדינה של גיהנם ויזכה לחזות בנועם ה' ובהכי אתי שפיר מאי דנקט ברישיה דקרא בוטח ובסיפיה נקט הולך שמשמעות הולך היינו שעושה הדברים של חכמה בפועל ממש ולא במחשבה לבד לכן יזהר האדם להוציא לפועל מחשבתו הטובה שהיא בכח כי לא בכח יגבר איש :

נותן לרש אין מחסור וגו' • ר"ל מי שהוא נותן תמיד לרש ולא ישיב אותו ריקם שזהו משמעות לשון נותן שהוא לשון הווה גם הקב"ה משלם לו מדה כנגד מדה שלעולם לא יחסר לחמו וז"ש אין מחסור ר"ל שלעולם אין לו מחסור ומי שהוא תמיד מעלים עיניו מן הרש ואינו נותן לו כלום שזאת מעלים כמי היא לשון הווה הקב"ה מודד לו גם כן במדתו שיהיה רב מארות שירבו עליו החסרונות ונכסיו מתמוטטין והולכים :

בקום רשעים יסתר אדם • ר"ל כשיקומו רשעים במשפט להנהיג אנשי דורם כמנהגם העקומה והמקולקלת יסתר אדם ר"ל כל מי שהוא אדם חשוב הנקרא בשם אדם יסתר מפניהם מפני שאינו יכול למחות בידם ולהוכיחם על קלקלתם מפני שידם גוברת על תופשי התורה ההולכים בדרכיה אבל באבד רשעים לא די שיתגלו ויתפרסמו הצדיקים המתחבאים בנקיקי הסלעים אלא כשרואים הבריות שנאבדו הרשעים מן העולם ונתעלה ונתרומם קרנם של צדיקים וישבו תחתם אז ידעו השגחתו ית' שמשגיח על הצדיקים ויתדבקו בתורה ויתעסקו בה ויקיימו מצותיה וירבו הצדיקים ומלאה הארץ דעה את ה' ויתקיים מקרא שכתוב ועמך כלם צדיקים ואז לעולם יירשו ארץ וממשלת הרשעים לא תקום ולא תהיה לעולם אלא מתנהגת הארץ על פי הצדיקים :

כט איש תוכחות מקשה עורף וגו' • ר"ל האיש אשר יוכיחהו תוכחות הרבה פעם אחר פעם ואף על פי כן אינו מקבל דברי התוכחת ומקשה עורף כנגד מוכיחו הנה הוא פתע ישבר ואין מרפא ר"ל שאלו לא קדמו לו כל התוכחות היה הקדוש ב"ה מעורר אותו לתשובה על ידי יסורין מעט מעט עד שירגיש שבהשגחתו ית' באו עליו היסורין ויחזור בו אבל עכשיו שכבר גלו את אזנו בדברי תוכחת כמה פעמים והוא מקשה עורף כנגד מוכיחו אין בו פתח תקוה לשוב מרשעתו ולכן פתע ישבר ואין מרפא לשברו ולמכתו אלא יפול ולא יוסיף קום לכן יזהר כל אדם שיוכיחוהו אחרים אל יזלזל בדבריהם אלא יקבל דברי מוכיחיו ויהיו תקועים בלבו ורשומים בזכרונו לקיים אותם ולחזור למוטב ואל ילך אחרי שרירות לבו הרע כי פתאום יבא אידו ואין רפאה לשברו ולמכתו ויגרום לעצמו עונש בעה"ז שימות בלי עתו וגם בעולם הבא הוא נענש על מעשיו הרעים :

ברבות צדיקים וגו' • יש לפרש מלת ברבות לשון מעלה וגדולה כמו רבי המלך שפירושו גדולי המלך כדי שיהיה רישיה דקרא מקביל לסיפיה ר"ל כשיהיו הצדיקים גדולים ומושלים ישמח העם לפי ששופטים אותם משפט צדק ודנים דין אמת לאמתו ומטפלים בהם ומבקשים תקנתם ודורשים שלומם ובמשול רשע יאנח עם לפי שאינו מנהיגם אלא כפי רצונו ותאותו וכפי מה שיכשר בעיניו ועולב בני אדם וגוזלם ועושקם כמ"ש לעיל נגיד חסר תבונות ורב מעשקות • ואפשר לפרש כמו שהכתוב קצר בלשונו שרצונו לומר שני ענינים ומכל ענין נקט צד אחד וממנו נשמע הצד השני והכי קאמר ברבות הצדיקים על הרשעים ישמח העם שכיון שהרוב צדיקים העולם נידון אחר רובו ויצאו זכאים בדינם ומינה נשמע שאם היו הרוב רשעים העם יש להם יגון וצער לפי שהעולם נידון אחר רובו ויצאו חייבים וכן נמי נקט מענין השני צד אחד וממנו נשמע צד השני ואמר ובמשל רשע יאנח עם ומינה נשמע שבמשל אדם צדיק ישמח העם והכתוב קצר בלשונו ואמר מכל ענין צד אחד וממנו נשמע לשני • אך

קצה

יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה: גבר מחליק על־רעהו רשת פורש על־פעמיו: בפשע איש רע מוקש וצדיק ירון ושמח: ידע צדיק דין דלים רשע לא־יבין דעת: אנשי לצון יפיחו

תוכחות מוסר

קשה למה בענין הראשון נקט מלת העם בה"א הידיעה ובענין השני נקט מלת עם בלא ה"א הידיעה ויש לתרץ ולומר שבענין הראשון כל העם מקלה שמחים שאפי' הרשעים הם שמחים ברבות צדיקים לפי שהעולם נידון אחר רובו ומנוכים עליהם וכן בהפך ברבות הרשעים על הצדיקים כל עמה נאנחים אפי' הצדיקים לפי שהעולם נידון אחר רובו ומתחייבים עם הרשעים לפיכך מלת העם בה"א הידיעה לומר שכל העם שמחים וכן בהפך כל העם נאנחים אבל בענין השני שהוא ובמשל רשע נקט מלת עם בלא ה"א הידיעה לומר שאין כל עמה בכלל נאנחים שקרוביו ואוהביו ומכיריו של רשע שמחים בממשלתו ולכן נקט מלת עם בלא ה"א לומר שאין כל העם בשלימות נאנחים וכן בהפך במשל צדיק אין כל העם שמחים שהרשעים שהם קרוביו ומכיריו ואוהביו של רשע הם נאנחים על העדר ממשלתו לכן בענין ראשון נקט העם בה"א ובענין השני נקט עם בלא ה"א וכוון הוא:

איש אוהב חכמה וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל ושמח אביו לטיב מוסרו ומנהגו ומי שנמשך אל התאוות ורועה זונות יאבד הון אביו ויאבד ממנו כל הון אבותי עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש איש אוהב חכמה וכו' ר"ל מי שאוהב החכמה ועוסק בה ישמחנו אביו במה שנותן לו אביו מהונות מטלטלי אגב מקרקעי בשביל שאוהב החכמה אבל מי שהוא רועה זונות לא די שאינו מרויח מאביו כלום אלא אפי' ההון שלו מאבד אותו והוכרחתי לפרש כן כדי שיהיה סיפיה דקרא מקביל לרישיה:

מלך במשפט יעמיד ארץ וגו' · ר"ל כשהמלך שופט משפט אמת ואינו נושא פנים לגדולים ולא לקרוביו ואוהביו אלא עושה בהם משפט כתוב הראוי להם הנה בדבר זה יעמיד ארץ שהבריות רואים ולוקחים מוסר כאמרם אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר אבל המלך שהוא איש תרומות שמרים ומגביה קצת מבני אדם ונושא להם פנים ואינו מקיים בהם דבר המשפט אלא מוחל ומוותר להם אבל שאר המון העם דן אותם ומתנקם מהם הנה בדבר זה לא די שלא יעמידה מנפילתה אם היתה נפילה אלא אף אם היתה בנויה יהרסנה בידים לפי שהגדולים והקרובים והאוהבים עושים מה שלבם חפץ מהעבירות והגזלות וכיוצא בהם ואין להם אימת מלכות ושאר המון העם ג"כ ילמדו מהם ועושים כמעשיהם אבל עושים בסתר ובהחבא ונמצאת הארץ הרוסה ופרוצה מאין חומה השומרת אותה וכמעט מזומן תהיה הארץ לשממה על יושביה מפרי מעלליהם:

גבר מחליק על רעהו וגו' · ר"ל מי שהיה רעהו עושה מעשים אשר לא יעשו ובאו המוכיחים להוכיחו והוא מייפה מעשהו ומהפך בזכותו ומליץ עליה טובה הנה באלה הדברים הוא פורש רשת על פעמיו ר"ל כמו האדם שהרשת פרושה על רגליו שאינו יכול לזוז ממקומו כן בחלקת לשונו שהוא מחליק על רעהו ומייפה מעשיו הרעים הוא מחזיק בידו שלא לזוז ולחזור ממעשיו הרעים ונועל בפניו שערי התשובה והוא באולתו ימות:

אי נמי אפשר לפרש גבר מחליק על רעהו היינו שמפתה אחרים בשפתי חלקות שלו להכשיל רעהו ולהפילו במהמורות בל יקום על לא חמס בכפיו הנה זה בדבריו אלא הוא עצמו פורש על פעמיו וכוליד. כמ"ש רעה כי צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו · וזהו מה שהוסיף ואמר

בפשע איש רע מוקש וגו' ר"ל בפשע שפשע בחבירו האיש הרע הזה לדבר עליו תועה להזיקו בין בגוף בין בממון ולא לו מוקש להכשל בו וישוב עמלו בראשו ועל קדקדו חמסו ירד והצדיק שחשב עליו רעה האיש הרע הזה הוא ירון ושמח ולא יגע בו שום דבר רע מהמחשבות הרעות שחשב עליו הרשע הזה:

אי נמי יש לפרש שהרשעים כיון שרואים עצמם שהם שטופים בזמה וברע וברשע והם מוצלחים במעשיהם ויושבים בכבודו של עולם הם מוסיפים רשעה על רשעתם וז"ש בפשע איש שהוא רע מעללים ואיש בליעל לא הספיקו לו החטאים והעונות שבידו אלא זה הוסיף על חטאתו פשע שהוא המרד והמעל שיודע ברבונו ומתכוין למרוד בו ובזה נתמלאה סאתו ונפל במוקש בפשו ולא יוסיף קום וצדיק באמונתו יחיה וירון ושמח במפלת הרשע · וזהו שסמך לזה ואמר

ידע צדיק דין דלים וגו' · ר"ל שהצדיק הוא ידע הדין והמשפט הנעשה לדלים מן השמים ואותם רודפים אלא אחר הנאת חומרם ותענוגיו ואע"פ שהאריכו ימים בשלוה ובמנוחה הוא יודע שסופם ליפול נפילה שאין לה תקומה ולכן כשרואים שנתקיימה מחשבתם בנפילת הרשע הם ששים ושמחים כמ"ש באבד רשעים רנה אבל הרשע אינו משגיח על השמים ועל שברון ועונשם אלא הוא משולח על פי יצרו ואינו רואה את הנולד והנמשך ממעשיו הרעים ומרוב רגילותו והתמדתו במעשים הרעים והמקולקלים רצון יצרו הגיע להיותו עובר אפי' על הדברים שהשכל מחייבם שלא להיות כגון גניבה וגזל וכיוצא בהם שהשכלו של אדם מחייבו לפרוש מהם ואפי' הכי מרוב חשקו ותאותו לדברים הגופניים עובר עליהם תמיד ונעשו לו כהיתר לפי שנסתתמו עיני שכלו ואינו מבין חומר איסורם וגנותם ודופיים וז"ש רשע לא יבין דעת ר"ל שאפי' הדברים שהדעת מחייבתם מרוב חשקו והרגלו בהם אינו פורש מהם ולא יבין איסורם וגנותם מפני שנעשו לו כהיתר נמצא שהרשע הזה לא די שעבר על דעת קונו אלא עבר גם על דעתו:

אי נמי יש לפרש יודע צדיק דין מי שגוזל את הדלים שהקב"ה נוטל נפשו ממנו כמ"ש וקבע את קובעיהם נפש ולכן הוא מזהיר לבריות ואומר להם שיזהרו בענין הגזל ובפרט בגזל הדלים ורשע לא יקבל דברי הצדיק ואזהרותיו ואע"פ שדעתו של רשע עצמו מחייבתו שלא לגזול ולחמוס פליאה דעת ממנו ונסתתמו עיני שכלו וגוזל וחומס אפילו לדלים האומללים ונשכח ממנו האיסור והגנות של ענין הגזל וגוזל כל אשר תמצא ידו לגזול:

אנשי לצון וגו' · הראב"ע ז"ל פירש וז"ל יפיחו קריה ישכנו פחים אליה כלומר שהוא ית' ישים להם פחים ללכדם בעבור אנשי לצון וחכמים בחכמתם ישיבו אף הש"ית כ"ס וינצלו מהפחים · והרלב"ג ז"ל פירש וז"ל האנשים הלוצנים יסבבו שיתחדשו ריב וקטטה וזה מבואר מענינם ואולם החכמים הם בהפך מזה כי הם סבה שיתחדש השלום וישיבו בחכמתם האף והכעס אשר מקבלת האנשים לקצתם עכ"ל ולדעתי ז"ל ויפיחו מענין פיח הכבשן ואפ"ל כי אנשי לצון ברשעם ובאלמותם ובחוזק ידיהם הם מתלוצצים על הבריות ליכנות כלי תכלית ומקהים שיני הבריות בכח זרועם הרמה והבריות מתאפקים מלהשיב להם באולתם מפני המורא שיעלה על ראשם מהם לפי שהם בעלי זרוע ובשמפליגים בליצנותם תעלה חמת הבריות באפם לענות אותם בקול ענות גבורה אע"פ שיודעים שיד הליצנים תקיפא עליהם

כי

יפיחו קריה וחכמים ישיבו אף: איש־חכם נשפט את־איש אויל ורגז ושחק ואין נחת: אנשי דמים ישנאו־תם וישרים יבקשו נפשו: כל־רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה: משל מקשיב על־דבר־שקר כל־משרתיו רשעים: רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם יהוה: מלך שופט באמת דלים כסאו לעד יכון: שבט ותוכחת יתן חכמה ונער

משלח

תוכחות מוסר

כי הפליגו בליצנות עד שאפי' הדומם יכול לומר לענות אותם כאולתם וז"ש אנשי לצון יפיחו קריה שמתפלגת ליצנותם יפיחו קריה ר"ל לא מבעיא אנשי הקריה שלא יוכלו להתאפק מלענות אותם אלא אפי' הקריה עצמה שהיא דומם היא מתעוררת לענות אותם כאולתם ונקט קריה בלשון גוזמא כמו שנאמר אבן מקיר תזעק שהוא לשון גוזמא ומלת יפיחו היא לשון דבור כמו ויפיח כזבים · כלל העולה מזה כי מפלגת ליצנותם הם מכריחים אפי' הדומם לענות אותם מכח האף והחמה הנמשכים מליצנותם והצדיקים משכיכים חמתם וישיבו אפם לאחור באמרם להם אין קול ענות גבורה מאחר שהשעה משחקת להם וידם תקיפה עוד ויוסיפו סרה למעול מעל ככם :

אי' כמו אנשי לצון יפיחו אנשי קריה להיות ליצנים כמותם שמהם ראו וכן יעשו ומתוך כך יבא הקב"ה אף לעולם והצדיקים בצדקתם ובתפלתם ישיבו אפו של הקב"ה לאחור ומגינים על הקריה :

אי' כמו הצדיקים מתלבשים כעס וחמה על ליצני הדור שגרמו לדור להיות ליצנים כמותם ומתוך שאינם יכולים להוכיחם מפני פחדם ויראתם מהם ישיבו אפם לאחור ולא יוכיחום :

איש חכם נשפט וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה כשישפט איש חכם את איש אויל וישא ויתן עמו בדברים הנה לא יניח האויל את החכם שהוא לדבר דבריו ולהשלימם רק פעם יכעס על מה שישמע מהחכם ולא יניחנו להשלים את דבריו ופעם ילעיג וישחק על מה שישמע מדבריו ולא יתן לו נחת להשלים דבריו כדי שיוכל להשלים התכלית אשר אליו כיון בדבריו וכאלו הזהיר בזה המאמר את החכם שלא יתווכח עם האויל עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש כשקרה מקרה ונזדווג החכם עם האויל לדין מן הידוע כי האויל יענה אולת ודבריו נעדרים מן היראה והמוסר ולכן החכם בין רגז וכעס להטיל אימתו עליו בין אם שחק עמו דברים של נחת ורצון לפייסו שלא לדבר כדברי אולת לעולם אין לו נחת רוח עמו ולא יועיל בו לא רוגז ולא שחוק :

אנשי דמים ישנאו תם וגו' · ר"ל מפני שהתם מואס ברע ובוחר בטוב ואנשי דמים הם בהפך לכן ישנאו אותו מפני שהוא בנגדו להם ולמעשיהם אבל הישרים מרוב חשקם ואהבתם בו יבקשו למלאת חפצו ורצונו כי פירוש נפשו רצונו כמו שפירש"י ז"ל אם יש את נפשכם רצונכם :

כל רוחו יוציא כסיל וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל הנה הכסיל יוציא כל רצונו ותאוותיו לפועל תכף שיתעורר אליהם מיד מזולת שיתיישב בעניניהם אם הוא ראוי שימשך אחריהם אם לאו לזה ימשך לו מזה רעות גדולות ואולם החכם שישקיט התאוה המגעת בשתעלה על לבו באחור ר"ל כשיאחר הוצאתה לפועל עד שיתיישב בה אם היתה ראויה אם לאו ובזה האיחור ישקיט התאוה המגונה ההיא עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש כל רוחו יוציא כסיל וגו' ר"ל שהכסיל כל מה שיעלה על רצונו לדבר ולומר הוא מדבר ודבריו אינם בתורת תשובה לשואל אלא מאליו הוא מדבר דברים שאין בהם צורך ותועלת ואינו מסתכל שדבר שפתיו אך למחסור ואינו אומרם אלא כל מה שרצונו רוצה לומר היא אומר ובדרש בלא שאלוהו ואינו מכיר בחסרונו ובזה הוא מתגנה בעיני בני אדם ומזלזלין בו ואינם חשים לדבריו אבל החכם דבריו מאוחרים שלא יוציא הדברים מפיו עד שהקדים להם שאלת השואל ולכן הוא גורם שבח לרוחו ורצונו שלא יוציא דבריו מפיו אלא לעת הצורך בהפך מן הכסיל שדבריו גורמים לו הגנות והזלזול וז"ש וחכם באחור ישבחנה ר"ל לפי שדבריו מאוחרים שקדמה להם השאלה בזה הוא גורם שבח לרוחו דהיינו רצונו כי פירוש רוחו רצונו ומלת יוציא מכוונת לפירוש זה שמשמעותה יוציא מאליו בלי קדימת השאלה :

אי' כמו יש לפרש כל רוחו יוציא כסיל וגו' הכסיל כל מה שרצונו לעשות איזה טובה לאחרים הוא מוציא אותה מפיו ומשתבח ומתהלל במה שעתיד לעשות ואינו עושה כלום כי כן מנהג הכסילים להתהלל ולהשתבח בדברי כזבים ואינם עושים דבריהם בפועל ולכן הם מתגנים ונמאסים בעיני הבריות במה שמבטיחין ואינם עושים אבל החכם אינו כן ואינו מוציא הדברים מפיו אלא אם כן כבר עשה מעשה ובזה הוא גורם שבח לרוחו שהיו דבריו מאוחרים למעשה שעשה כבר וז"ש וחכם באחור ישבחנה ר"ל שהחכם אין דבריו קודמין למעשיו אלא מאוחרים להם ולכן הוא גורם שבח והלול לרוחו על מעשיו הטובים ועוד שלא קדם להם לא דבור ולא אמירה אלא אחר שעשה מעשה אמר לבני אדם כדי שילמדו ממנו לעשות :

מושל מקשיב וגו' · ר"ל כשיהיה המושל מאזין ומקשיב דבר שקר ואינו מוחה ביד האומרו ומחזיק בידו בודאי סגמור שכל משרתיו למדים ממנו ועושים כמעשהו וכלם רשעים אבל יש לדייק שהיה לו לומר מושל מצדיק דבר שקר וגו' מאי מקשיב דקאמר לכן לענ"ד שהמושל אע"פ שהוא יודע בבירור שבעל דין זה אומר דברי שקר ומהראוי הוא שמעבישו על שהוציא מפיו דבר שקר לפניו שהוא מושל אלא אדרבה הוא מקשיב לבעל דין שכנגדו לראות אם יוכל לבטל טענות שקר של חבירו ובשלא יוכל לבטל טענותיו הוא מחזיק ביד המדבר דבר שקר ומוציא אותו זכאי בדינו וז"ש מושל מקשיב על דבר שקר כי למה לו להקשיב טענה על דבר שקר אם הוא יודע בודאי שדבר שקר דבר אלא בודאי שרצונו להחזיק ביד הדובר שקר ולהעמיד דבריו :

רש ואיש תככים נפגשו וגו' · הראב"ע ז"ל פירש מלת תככים לשון שבר כמו מתוך ומרמה וכמו והם תכו לרגלך שענינם לשון שבר כי הדלות והרישות משברים את האדם ומחלישים כחו והכוונה היא כי הרש ואיש תככים נפגשו ונזדווגו זה לזה וכל אחד מהם סובר שהוא יותר עני ורש מחבירו ושואל ממנו שיתן לו איזה דבר למלא נפשו כי ירעב והם שניהם דלים ואומללים ואין לאחד מהם כח יותר מחבירו והקב"ה מאיר עיני שניהם למלאת מחסורם וליתן להם די ספקם :

מלך שופט וגו' · ר"ל המלך שהוא שופט באמת הדלים והאומללים ומטפל בהם ושומע דבריהם בדקדוק ומוציא את דינם לאור ואע"פ שבעל דינם הוא אדם גדול אינו מכיר לו פנים אלא מוציא את בולעו מתוך פיו על פי הדין ומחיה את נפש הדלים המלך הזה כסאו לעד יכון לפי שהוא טוב לשמים ולבריות והכל

דורשי

משלח מביש אמו : ברבות רשעים ירבה־פשע וצדיקים במפלתם יראו : יסר בנך ויניחך ויתן מעדנים לנפשך : באין חזון יפרע עם ושמר תורה אשרהו : בדברים לא־יוסר עבד כי־יבין ואין מענה : חזית איש אץ בדבריו תקוה לכסיל ממנו : מפנק מנער עבדו ואחריתו יהיה מנון : איש־אף יגרה מדון ובעל חמה רב־פשע : גאות אדם תשפילנו ושפל־רוח

יתמך

תוכחות מוסר

דורשי שלומו וטובתו כל ימיו לעולם :

שבט ותוכחת וגו' · כי הנער למיעוט שכלו אינו פורש מעצמו מהתאוות הגופניות והחמריות אבל כשהוא נרחק על ידי השבט והרצועה והתוכחת בדברים מטה שכמו לסבול עול החכמה והמדות וז"ש שבט ותוכחת יתן חכמה ר"ל על ידם קונה החכמה אבל הנער המשולח שמתנהג על פי חפצו ורצונו ואין איש להטפל בו ליסרו ולהוכיחו ולהחזירו למוטב הנה זה עומד לבייש את אמו שהבריות מקללים את המעיים שיצא מהם ואת השדים שינק מהם :

ברבות רשעים וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל ברבות רשעים ירבה פשע בעולם נוסף על מה שהיה ראוי שיעשוהו אלו היה כל אחד נפרד מחבירו כי יעזרו קצת בקצת ויעשו יחד פשע בעולם שלא ישלם אלא בסבת קבוצם והנה אע"פ שהם שונאים את הצדיקים לא יוכלו להזיק להם אך ימלטו הצדיקים מהם ויראו במפלתם כי סוף הרשעים ואחריתם לרע עכ"ל ז"ל :

יסר בנך ויניחך וגו' · ר"ל כשאתה מייסר אותו שלא להיות משולח בחוץ אלא יהיה שוקד על לימודו הוא יתן לך הנחה ומנוחה משא"כ כשיהיה משולח בחוץ שיתקוטט עם בני אדם ויריב עמהם ויהיה עלול לנזקים ולהפסד ולפי שהיא נער ואינו בן דעת הניזוק ממנו יבא אליך צועק במרה ומתרעם עליך תרעומת גדולה למה לא תייסר את בנך ותשמור אותו שלא לצאת לחוץ כי עשה מעשים אשר לא יעשו וגם הזיק אותי והפסידני ויקללך ויחרף אותך ואוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה כלמה אבל כשאתה מייסר אותו יש לך הנחה ומנוחה מתרעומת בני אדם וקללתם ולא יזכר שמך אלא לטוב ולא לרע וזהו הרחקת הנזק מעליך גם כן יש לך הקרבת התועלת שכשאתה רואה אותו עוסק בדברי חכמה ומוציא מפיו דברי תורה אתה שמח שמחה גדולה שראית יוצא חלציך זכה לחכמה ותתעדן בדשן נפשך ותהיה מודה ומשבח להקב"ה שזכך בבן הגון עוסק בתורה ואין לך שמחה גדולה מזו שהיא שמחת הנפש וז"ש ויתן מעדנים לנפשך שמלבד שיניחך דהיינו הרחקת הנזק אלא זאת ועוד ויתן מעדנים לנפשך שהיא הקרבת התועלת ראה כמה גדול כח המוסר והתוכח' שמועילי' לנער ולמוכיחו בין בעה"ז ובין בעה"ב :

באין חזון יפרע עם וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל באין נבואה יפרע עם ויבוטל ממנו קנין התורה ויר"ל בנבואת התו' כי היא הגיעה בנבואה כי היא מוסרת להקנאת המוסר בקבוצים וההנהגה הישרה הן בקבוץ הבית הן בקיבוץ המדינה ואין דרך זולתה להקנאת המוסר בקבוצים המדיניים ושמר תורה אשרהו כי בה יקנה המוסר באופן שלם והיא ג"כ דרך להגעת החכמה והבינה כמה שיתיישר מהתחלותיה עכ"ל :

בדברים לא יוסר עבד וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל מי שהיה עבד תחלתו לא יקנה המוסר בדברים אבל צריך שיכהו בשבט וכמה שידמה לו אמנם כאשר יבין האיש הנה לא יצטרך בקנין המוסר אפי' מענה ודבור כי יספיק לו מעט רמז או גערה חלושה כאומרו תחת גערה במבין עכ"ל ז"ל · ואפשר לפרש עבד ממש כי העבד שרשו רע ואינו מתבייש בין בעשותו הרע בין בהוכחתו עליו לכן לא יספיק לו תוכחת דברים אלא שבט ורצועה ליסרו בהם ואולי יחזור בו אבל מי שהוא מבין ערך הבושה והכלמה תוכחת דברים תספיק לו שכשיוכיחוהו ורואה שדברי התוכחת הם נכונים ואמתיים הוא מקבל התוכחת ואין לו עוד ענייה בפיו וז"ש כי יבין ואין מענה ר"ל שכשהוא מבין תכלית דברי התוכחת מקבל אותם ולא יענה למוכיחו כלום :

חזית איש אץ בדבריו וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש כשראית איש מהיר בדבריו לעשות בזולת התיישבות ולקיחת עצה הנה יש תקוה יותר למי שיש לו הסכלות שהוא העדרי כי הוא משער סכלותו ומפני כן יבקש עצה בדבריו ואולם האץ בדבריו הוא חכם בעיניו ולא ישאל עצה עכ"ל ואפשר לפרש שהכסיל יש לו סכלות קניני והוא שהוא יודע שתכלית רע נמשך ממעשיו ואע"פי כן יגבר תוקפו וקונה סכלות בעצמו ולזה מאחר שיש בו דעת לירד לסוף העניינים אלא שקנה סכלות קניני אפשר שיחזור בו ויתנהג על פי דעתו ושכלו ויעזוב הסכלות הקניני אשר קנה לעצמו אבל מי שהוא אץ בדבריו שהוא מהפותאים ריקים העושים כל דבריהם במהירות כיון שאין בו דעת לרדת לסוף ענייניו ותכליתם אין בו תקוה לחזור בו ותקוה לכסיל שיחזור בו יותר ממנו :

מפנק מנוער עבדו וגו'. כתב הרב בח"ש ז"ל וז"ל כתב הרלב"ג ז"ל וז"ל אשר יתן התענוג לעבדו בקטנו אך לא יקנה עבד שישרתהו אך יהיה אדון לו וזה הענין שלא יתן התענוגים בעת הקטנות לכח המתעורר אל התאוות הגופניות אשר הוא ראוי להיות עבד לשכל האנושי כי אם יעשה הענין כן הנה הוא ישיב הממלכה אליו באחרית ויהיה השכל עבדו תחת היותו ראוי להיות מושל עליו עכ"ל וכן פירש"י ז"ל וז"ל עבדו יצר הרע מנון שליט וכן לפני שמש ינון שמו וכן כל נון שבמקרא שהבן קם תחת אביו לשלוט בכסאו עכ"ל ז"ל והראב"ע ז"ל פירש וז"ל הכוונה לומר שהנותן מעדנים ותפנוקים אל עבדו אחרית העבד שהוא חושב את עצמו שהוא בן אליו ולא עבד ופירוש מנון ג"כ מענין נין ונכד וגם יש לומר שיר"ל שהאיש המפנק את עבדו מפני הנוער כלומר שאמור יאמר הנה אני נער בשנים והעבד הזה הוא גדול ממני לכן אעשה לו כבוד הנה אחריתו של המפנק הזה ר"ל בזמן אחריתו כשיזקין יהיה הוא מנון לעבד ההוא ר"ל שיחשבהו בנו והוא אדון ואב ופטרון אליו · וגם י"ל כפי דרך זה שהמפנק העבד מסבת הנוער של העבד באמרו קטן ונער הוא אמתין לו עד שיגדל ואז אשתמש בו כראוי הנה אחריתו של העבד הוא יהיה מנון ר"ל יהיה חושב עצמו כבין ר"ל שגם באחריתו יחשוב עצמו שהוא כקטן ולא יוכל סבול משא העבדות וכפי כל הפירושים כלם יש להבין שתהיה הדוגמא ליצה"ר · וגם יש לומר שענין מנון שרשו ינה והוא מענין ולא תונו איש את עמיתו וי"ל שהנותן תענוגים מהנוער אל עבדו שהוא יצה"ר אחרית האיש ההוא שיהיה מאונה ונעלב מהעבד ההוא ר"ל שיתגבר עליו ויונהו וכמאמרם ז"ל יצרו של אדם מתגבר עליו ומבקש המיתו שנאמר צופה רשע לצדיק וגו' וכן דרשו רז"ל על פסוק לפתח חטאת רובץ רובצת אין כתיב כאן אלא רובץ שבתחלה יצה"ר חש

כנקבה

יִתְמֹךְ כָּבוֹד׃ חוֹלֵק עִם־גַּנָּב שׂוֹנֵא נַפְשׁוֹ אָלָה יִשְׁמַע וְלֹא יַגִּיד׃ חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ וּבוֹטֵחַ בַּיהוָה יְשֻׂגָּב׃ רַבִּים מְבַקְשִׁים פְּנֵי־מוֹשֵׁל וּמֵיְהוָה מִשְׁפַּט־אִישׁ׃ תּוֹעֲבַת צַדִּיקִים אִישׁ עָוֶל וְתוֹעֲבַת רָשָׁע יְשַׁר־דָּרֶךְ׃

ל דברי

תוכחות מוסר

בבקשה ולבסוף מתגבר בזכר עכ"ל הרב כמ"ש זלה"ה :

איש אף יגרה מדון וגו' · ר"ל מי שהוא איש אף שכשישמע דבר שלא כרצונו אינו משיב תשובה הראויה לאותו דבר ששמע אלא יעלה עשן באפו יגרה מדון דהיינו שיגדיל מסה ומריבה ומדבר דברים אשר לא כן אבל מי שהוא בעל חמה שהיא גדולה מאף הוא רב פשע שהוא פושע להקב"ה ולבריות אע"פ שאין אומרים לו כלום אלא הוא מתחיל לפשוע בהם מרוב חמתו וכעסו :

גאות אדם תשפילנו וגו'. יש לדייק שהיה לו לומר בל נאה ישפל ולמה אמר תשפילנו בכינוי ועוד מאי יתמך דקאמר היה לו לומר ושפל רוח ישיג כבוד לכן לעד"ן שהגאה הוא שמעריך עצמו יותר מערכו הראוי לו ומכניס עצמו למדרגה שהיא גדולה ממדרגתו ולזה אמר גאות אדם תשפילנו ר"ל הגאוה שמתגאה האדם שמכניס עצמו למדרגה הגדולה ממנו היא תשפילנו למדרגה הפחותה מהמדרגה הראויה לו ולזה אמר תשפילנו בכינוי לומר הוא דלג מדרגתו ועלה למעלה הימנה עונשו הוא שידלג מדרגתו וירד למטה הימנה אבל שפל רוח שמשפיל עצמו ממדרגתו הראויה לו וירד למטה הימנה הנה זה יתמוך אותו הכבוד שעשה לעצמו הגאה שעלה למדרגה שהיא גדולה ממנו וירד ממנה למדרגה פחותה ממדרגתו ונשאר מקומו פנוי ישב בו השפל רוח ויתמוך אותו הכבוד · והרב ה"ר עזריה פיג'ו ז"ל פירש כי הגאה מרוב גאותו ורום לבבו כשיעלוהו בני אדם לישב בראש הוא משפיל עצמו ויושב אפי' למטה ממדרגתו כי מרוב גאותו אינו מספיק לו להיות מתכבד על בני אדם אלו אלא הוא רוצה להיות מתכבד לאמר אני אמלוך על בני אדם גדולים ונכבדים מאלה נמצא שהשפלות זה נמשך לו מעוצם גאותו אבל מי שהוא שפל רוח כשנוהגים בו בני אדם כבוד הוא אוחז ותומך אותו הכבוד בשתי ידים ומחזיק טובה לבני אדם שנהגו בו כבוד וזה נמשך מרוב שפלותו וז"ש גאות אדם תשפילנו ר"ל הגאוה הסרוחה שבו תגרום לו השפלה אבל מי שהוא שפל רוח מרוב שפלותו וענותנותו הוא תומך אותו הכבוד ואוחזו ומחזיק טובה לעושהו לכן צריך האדם להתרחק ממדת הגאוה ויתקרב אל הקצה האחרון של הענוה והשפלות כמ"ש ז"ל מאד מאד הוי שפל רוח :

חולק עם גנב שונא נפשו וגו' · ר"ל שהחולק עם הגנב בסבור הוא שמהנה נפשו במה שמרויח ממון בחלקו עם הגנב ואינו אלא שונא נפשו ומביא היזק לעצמו שהרי כשחולק עם הגנב אלות וקללות וחרמות ונדויים ישמע ולא יגיד וכשלא יגיד ורבצה בו כל האלה וכלתו את עציו ואת אבניו נמצא שהחולק עם הגנב שונא נפשו במה שמביא היזק לעצמו וזהו שהוסיף ואמר

חרדת אדם יתן מוקש וגו' · ר"ל שהחרדה שחרד האדם ומתבהל לקבץ הממונות עד שמלאו לבו לחלוק עם הגנב הנה הוא יתן מוקש לנפשו במה שגורם היזק לגופו ולממונו אבל מי שבוטח בה' להכין לו די ספוקו ופרנסתו ומתרחק מדבר זה ומכיוצא בו כגון תחבולות ומרמות וזיופים ומתנהג על קו הצדק והיושר ישוגב ממוקש זה וכיוצא בו :

אי נמי יש לפרש חרדת אדם יתן מוקש וגו' הכוונה היא שמי שהוא חרד ונבהל על המקרים רעים שיקרו לו ומהרהר אחר מדותיו יתברך ומטיל דופי בדינו הנה אדם זה לא די שלא ינצל מהרע שבא עליו אלא יתן לעצמו מוקש אחר שנענש בעונש אחר על שהטיל דופי בדינו ית' אבל מי שהוא בוטח בה' שלא יעשה עמו רק טוב ואפי' הרעה הבאה עליו יחשבנה לטובה ואומר כל מאי דעבדין מן שמיא לטב לפי שהוא מוסר הנהגתו ועניניו אליו ית' הנה אדם זה ישוגב אפי' מהרעה הבאה עליו וינצל ממנה ופ"ש שלא יתן לעצמו מוקש אחר :

רבים מבקשים פני מושל וגו' · ר"ל אע"פ שהם רבים והיה להם להתפלל ולהתחנן לפניו ית' שיצילם מחמת המושל כי הן אל כביר לא ימאס אעפ"כ הם תולים הצלתם בדעת המושל ומבקשים ומחלים את פניו להצילם מרעתם וכל זה ממיעוט אמונתם בהשגחתו ית' שאלו היתה אמונתם חזקה בהשגחתו ית' היו מתפללים לפניו וסומכים עליו לפי שהקב"ה משגיח על פרטי הפרט וז"ש ומה' משפט איש ר"ל שאפי' איש אחד הקב"ה משגיח עליו ומה' יצא משפטו כמו שנאמר מה' מצעדי גבר כוננו רוצה לומר אפי' גבר אחד הקדוש ב"ה משגיח עליו ומכונן צעדיו :

תועבת צדיקים איש עול וגו' · לפי שלא תתרבה השנאה אלא בדומים כ"ש צדיק עם רשע שהם הפכיים זה לזה שבודאי שזה שונא את זה אבל יש לדייק מאי קא משמע לן דבר זה ידוע ומפורסם מדעתו ומסברתו של אדם ועוד למה אמר צדיקים לשון רבים ואיש עול לשון יחיד ולא קאמר כמו אנשי עולה לשון רבים ובסיפיה דקרא נקט הכל לשון יחיד ויש לתרץ ולומר שבא שהע"ה להודיענו תכלית השנאה שבין הצדיקים לרשעים אע"פ שסתמן כפירושם הם שונאים זה לזה מכל מקום בא להודיענו אופן השנאה החזקה שביניהם שהיא תכלית השנאה והוא כשיהיו אנשי עולה מרובים כנגד צדיקים מרובים ג"כ אין כל כך פלא אם אנשי עולה עושים עול לפני הצדיקים ומבטלים דבריהם של אמת וצדק שכיון שאנשי עולה הם רבים ישיתם יצרם ויפתה אותם לעשות עול ולבטל דברי הצדיקים אע"פ שהם רבים ג"כ ואומרים מאחר שאנו רבים אנו עומדים ומבטלים דבריהם ולכן הצדיקים אע"פ ששונאים אותם אינה תכלית שנאה כיון שהם רבים אבל תדע לך איך הוא תכלית השנאה כשיהיו הצדיקים רבים ואיש אחד לבדו עומד כנגדם ומבטל דבריהם ועושה עול ולא תכסהו בושה וכלמה מהצדיקים שהם רבים על אופן זה תהיה תכלית שנאה לצדיקים ברשעים אבל רשעים רבים עם ישר דרך אע"פ שהם רבים והוא יחיד ורוצה לבטל דבריהם אינם שונאים אותו תכלית שנאה כי אע"פ שהם רשעים מאחר שהם רבים הם יודעים שהאמת הוא עם ישר דרך ומאחר שיודעים שכל דבריו אמת וצדק אלא שיצרם תוקפם לעשות עול אינם שונאים הישר דרך תכלית שנאה אבל רשע אחד לבדו עם צדיק אחד לבדו אע"פ שהרשע יודע שכל מעשיו בתורת עול כיון שהישר דרך הוא יחידי ורוצה לבטל דברי הרשע שהם עול ישנא אותו הרשע תכלית שנאה לפי שהוא יחידי ואע"פ כן עלה בדעתו לבטל דברי הרשע ולהכניעו תחתיו והרשע נבוה גדול הוא לו בשיבוטל מאדם אחד בלבד :

דברי

ל דִּבְרֵי ׀ אָגוּר בִּן־יָקֶה הַמַּשָּׂא נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל׃ כִּי בַעַר אָנֹכִי מֵאִישׁ
וְלֹא־בִינַת אָדָם לִי׃ וְלֹא־לָמַדְתִּי חָכְמָה וְדַעַת קְדֹשִׁים אֵדָע׃ מִי עָלָה־שָׁמַיִם ׀
וַיֵּרַד מִי אָסַף־רוּחַ ׀ בְּחָפְנָיו מִי צָרַר־מַיִם ׀ בַּשִּׂמְלָה מִי הֵקִים כָּל־אַפְסֵי־אָרֶץ מַה־שְּׁמוֹ וּמַה־
שֶּׁם־בְּנוֹ כִּי תֵדָע׃ כָּל־אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה מָגֵן הוּא לַחֹסִים בּוֹ׃ אַל־תּוֹסְףְּ עַל־דְּבָרָיו פֶּן־
יוכיח

תוכחות מוסר

ל דברי אגור בן יקה וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל דברי אגור ידמה שהשע"ה קרא עצמו אגור מצד הדברים שכלל אותם בזה הספר וכמו שקרא עצמו קהלת מצד הדברים הנכללים בספר קהלת והנה אגור הוא מענין קיבוץ ואסיפה וקרא עצמו בן יקה ר"ל אשר יקה והרצון שהוא אגור בתוכו ומקובץ מהמחשבות המקבילות בדרושים הגדולים ורוצה להקל המעמס והמשא מן המחשבות הבלתי צודקות כדי שיושרו לו הצודקות וספר שכבר אמר זה המאמר לחכם אחד ששמו איתיאל ואמר ג"כ לחבירו ששמו אוכל עכ"ל והנה הרב הנז' ומהר"ם אלשיך ז"ל והרב בח"ש ז"ל האריכו למענתם בפסוקים אלו והעמיקו בהם כפי דעתם הרחבה ופירשו אותם ג"כ כפי המדרש ויעויין פירושם בספריהם ואני הפעוט לענ"ד כי שלמה הע"ה בספרו זה הזהיר את האדם על חלק העיון ועל חלק המעשה ועל המוסרים ועל המדות המשובחות והמעולות שיקנה לו האדם להנהיג עצמו בהם באופן שישתלם האדם בכל הענינים הנזכרים ותהיה עבודתו להקב"ה שלמה ותמימה ולזה אמר דברי אגור בן יקה המשא וקרא עצמו אגור לפי שאגר החכמות על ידי בינתו ועל ידי רוח הקדש שבו ועכשו בא להקטין את עצמו מרוב ענותנותו לפני חביריו שהם איתיאל ואוכל ואמר שהשמיע' והקטין את עצמו לפני איתיאל כשחזר והקטין את עצמו לפני אוכל היה שם ג"כ איתיאל וז"ש נאם הגבר לאיתיאל לאיתיאל ואוכל ומה אמר לפניהם כי בער אנכי מאיש וגו' ר"ל אע"פ שראיתם אותי שסדרתי וביארתי עניני שלמות האדם והזהרתי אותו כל האזהרות וכל הצווים להשתלם בהם אני בעצמי לא השגתי דרכי השלמות על בוריין ועל מתכונתם לפי שאני בער מהבת שאני בא מאיש שהוא המין האנושי המורכב מארבע יסודות ומסובך בחומר ומה יוכל שכלי להשיג מדרגי השלמות כיון שאני מסובך בחומר ועוד לא בינת אדם לי ר"ל שבינה והשכלה שבאדם שעליה נקרא בשם אדם אין לי ולא קניתי אותה ועוד לא למדתי חכמה ר"ל שלא למדתי כל החכמה שישתלם שכלי על ידה ואקנה הבינה באמצעות' כי האדם צריך להשתלם בעבודתו ית' כמו שלמות עבודת המלאכים שהם עצם פשוט בלי הרכבה שעבודתם להקדוש ב"ה עבודה שלמה זכה ונקייה וטהורה מכל סיג כי המלאכים יש בהם עשרה מדרגות זה למעלה מזה והמדרגה התחתונה שבהם הנקראים בשם אישים כמו שביאר הרמב"ם ז"ל בהלכות דעות והצדיק צריך שיהא שלם בעבודתו יתברך כמו המלאכים הנקראים אישים שהם קדושים וטהורים ועבודתם להקדוש ב"ה עבודה זכה ונקייה לפי שהם מופשטים מהחומר כן הצדיקים צריכים להחליש את חומרם ולסגפו ולהחזיק חלק הצורה שבהם כדי שתהיה עבודתם להקב"ה עבודה זכה ונקייה משוללת מהחומר כמו עבודת המלאכים הקדושים שכל דעתם ומגמת פניהם אינה אלא לעבודתו ית' מפני שאין להם חומר שיטרידם ויבלבל את דעתם אלא עובדים את הקב"ה בדעת צלולה וזכה ונקיים אבל מכל מקום עולה שכל המלאכים בעבודתו ית' יותר מעולה שכל הצדיקים המסובכים בחומר וז"ש ודעת קדושים אדע בתמיהה ר"ל איך אוכל להשיג ולידע בעבודתו לו ית' דעת המלאכים שהם קדושים שעבודתם זכה ונקייה לפי שמשוללים מן החומר מה שאין כן אני המסובך בחומר ולכן לא אוכל לידע ולהשיג דעת המלאכים הקדושים להיות דעתי שלמה כדעתם בעבודתו ית' כי מי עלה שמים וירד וגו' מי עלה שמים לזכך חומרו ולהחלישו עד שיגיע למדרגת המלאכים המופשטים מחומר שעבודתם שלמה כמו שנאמר ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו שגבורת כחם היא מצד שהם משוללי החומר ואחר כך ירד לעולם הזה בזיכוך חומרו כי אע"פ שאליהו עלה לשמים לא מצינו שירד וגם מרע"ה שעלה לשמים וירד הרי אמרו רז"ל לעולם לא עלה משה למעלה מעשרה ולא ירדה שכינה למטה מעשרה הרי שמרע"ה לא עלה לשמים ממש א"כ מי עלה שמים להזדכך כמלאכים ואחר כך ירד שתהא עבודתו שלמה וכן כמי מי אסף רוח הקדש בידו תמיד להיותה מנהגת אותו בעבודתו ית' כמלאכים כי רוח הקדש והנבואה הם ברצון אלהי ואפי' אדם שהוא ראוי לנבואה אפשר שלא תחול עליו מפני שהשפעת הנבואה היא ברצון אלהי כמו שאמרנו וכן כמי מי צרר מים שהיא התורה בשמלה ר"ל שצרר כל התורה בשמלתו כאדם שצורר איזה דבר בשמלתו שאותו הדבר כלו הוא באחז בידו ולא מקצתו אבל התורה ארכה מארץ מדה ורחבה מני ים ואין לה קץ ותכלית ועוד שהיא כלולה מארבעה חלקים שסימנם פרד"ס א"כ אין כח באדם להשיגה כלה לשיהיה במדרגת המלאכים בענין עבודתו ית' וכן כמי מי הקים כל אפסי ארץ ר"ל מי הקים בתפלתו ובעבודתו כל אפסי ארץ שלא ימוטו שהרי נח לא הציל בתפלתו ובזכותו את בני דורו וכלם נשטפו במי המבול הארצות ויושביהם ואנשי סדום לא ניצולו לפי שלא היו שם עשרה הרי לך שאין עבודת הצדיקים להקב"ה שלמה כעבודת המלאכים ואם תאמר שעלה שום אדם בצדקתו ובכשרון מעשיו להיות עובד את קונו בעבודת המלאכים וממנו נדע לעבוד את ה' מה שמו של אדם זה ואם תאמר שכבר נפטר מן העולם מה שם בנו הנשאר אחריו כי תדע ממנו לעבוד את ה' עבודה שלמה ואע"פ שמדרגת הצדיקים היא למעלה ממדרגת המלאכים היינו מפני שהם מסובכים בחומר ואע"פ כן הם כובשים את יצרם ומרחיקים עצמם מהתאוות הגופניות והחמריות וחוסמים את תאותם מה שאין כן המלאכים שאין להם חומר אבל התעלמות שכלם בעבודתו ית' המלאכים יותר מהם לפי שהם משוללי החומר ולכן התעלמות שכלם בעבודתו ית' הוא עצום יותר מהצדיקי' לפי שהם שכל נבדל מהחומר ופשוטים ואינם מורכבים:

כל אמרת וגו' · ר"ל מאחר שאין התעלמות שכל הצדיקים בעבודתו ית' כהתעלמות שכל המלאכים כמו שאמרנו צריך האדם להזהר בעצמו לפחות שיהיו כל פניותיו לבך ומין שכשהוא עוסק בתורה או במצוה תהיה כל כוונתו לשם שמים בלי שום פניה מהפניות הגופניות והחמריות אלא יהיה כל תכלית מעשיו לכבודו ית' לבד וז"ש כל אמרת אלוה צרופה ר"ל כל אמירה ודבור שיצאה מפי הקב"ה צריך אתה להזהר בעשייתה וקיומה שתהא צרופה ונקייה מכל סיג בלי כוונה חיצונית ואז תהיה אותה מצוה שאתה מתעסק בה מגינה עליך מן הרע שלא יגע בך כיון שקיימת את המצוה בשלמות הכוונה כמו שנאמר שומר מצוה לא ידע דבר רע ר"ל מי שהוא שומר את המצוה שלא יהיה
בה

יוֹכִיחַ בְּךָ וְנִכְזָבְתָּ׃ שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ אַל־תִּמְנַע מִמֶּנִּי בְּטֶרֶם אָמוּת׃ שָׁוְא ׀ וּדְבַר־כָּזָב
הַרְחֵק מִמֶּנִּי רֵאשׁ וָעֹשֶׁר אַל־תִּתֶּן־לִי הַטְרִיפֵנִי לֶחֶם חֻקִּי׃ פֶּן אֶשְׂבַּע ׀ וְכִחַשְׁתִּי וְאָמַרְתִּי מִי
יְהוָה וּפֶן־אִוָּרֵשׁ וְגָנַבְתִּי וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי׃ אַל־תַּלְשֵׁן עֶבֶד אֶל־אֲדֹנָו פֶּן־יְקַלֶּלְךָ וְאָשָׁמְתָּ׃
אדניו ק'
דור

תוכחות מוסר

בה שום פניות חיצונית אלא כלה כליל קדש לה' לא ידע דבר רע ר"ל אפי' דבר רע כל שהוא שלא ירגיש בו הוא עצמו אלא היה צריך לידיעה מבחוץ להודיעו שזה דבר רע שבודאי כיון שלא הרגיש בו הוא עצמו אלא על ידי ידיעת אחרים שהודיעוהו שהוא רע אינו אלא רע כל שהוא ואפי' הכי לא יאונה לצדיק כל און ולא ידע אפי' על ידי אחרים דבר שהוא רע דלהכי נקט לא ידע דבר רע ולא נקט לא יגע בו רע · וז"ש מגן הוא לחוסים בו ר"ל כשתהיה אמרת אלוה צרופה מבלי סיג ומבלי כוונה חיצונית אז מגן הוא לחוסים בו בלבד ואינם חוסים בפניה אחרת הנמשכת מעשיית המצוה אלא המחסה והבטחון אינו אלא בו כמה שתהיה עשיית המצוה לכבוד שמו ית' בלבד וז"ש אל תוסף על דבריו וגו' ר"ל אל תוסיף כוונה אחרת נוספת על כוונת עשיית דבריו אלא אל תתכוון אלא לעשות דבריו ולקיים גזרתו גזרת מלך בלבד ולא לכוונה אחרת נוספת עליה לפי שהמצוה אינה מגינה על האדם אלא כשהיא לשמה בלבד אבל כשתשתתף עמה כוונה אחרת אם רוב כוונתך בקיומה לש"ש והמיעוט הוא לכוונה אחרת אפשר הוא שתהא מגינה עליך מן הרע שלא יגע בך דרובה ככולה ואם רוב כוונתך בקיומה הוא לפניות חיצוניות לא תגין עליך אותה מצוה מן הרע שיקרה לך לכן אל תוסיף כוונה אחרת בקיום המצוה כי שמא תהיה רוב כוונתך אל הכוונה השניה ולא לש"ש ואז אין המצוה מגינה עליך ותהיה ניזוק וכשאתה ניזוק אז יוכיח בך שלא קיימת המצוה לשמה שאלו היה רובה ככולה לשמה לא היית ניזוק ואז ונכזבת כמה שאמרת שלא קיימת את המצוה אלא לשמה כי הרעה הבאה עליך היא מעידה ומוכחת שלא קיימת המצוה לשמה ובזה מתיישבת מלת פן שהיא לשון ספק שהיה לו לומר כי יוכיח בך ונכזבת ודאי כמו שאמרנו :

אל כמו יש לפרש אל תוסף מצוה אחרת נוספת על דבריו שצוה אותך שמא יצטרך להוכיחך וליסרך בגופך על שעברת על דבריו ונמצא שנכזבת כמה שהוספת מצוה אחרת נוספת על המצות אשר צוך שהרי באת לידי חסרון ועברת על אשר צוך לעשות ואיך לא הספיקו לך המצות ואתה בא להוסיף עליהם ממדת חסידות ובאת למדת חסרות לכן אל תוסף על דבריו · והרב ה"ר עזריה פיג'ו ז"ל פירש כי רמ"ח מצות עשה ושס"ה מצות לא תעשה הם כנגד רמ"ח איברים ושס"ה גידים שבאדם ואם אתה מוסיף על מנין המצות הרי הוא מוכיח בך דהיינו בגופך שאתה כוזב שהרי איבריך וגידיך מכוונים כנגד מצות עשה ומצות לא תעשה ואם אתה מוסיף על מנין המצות מגופך יוכיח שאתה כוזב כמה שאתה מוסיף על מנין המצות מצות אחרות ואומר שצוה בהם הקב"ה שהרי גופך יכחיש זה :

שתים שאלתי מאתך וגו' · נקט מלת מאתך לפי ששני דברים אלו אינם תלויים אלא בידו ית' ולא בידי אדם כי השוא ודבר כזב נכשלים בהם בני אדם שנאמר לא איש אל ויכזב משמע שהאל הוא שאינו מכזב אבל איש מכזב וכן הריש והעושר אינם תלויים בידי אדם לכן נקט מלת מאתך ר"ל מאתך דוקא ולא מאחרים ופירוש שוא היינו דברי שוא וכזבים שבכלל בהם התחבולות והמרמות שבהם מרמים בני אדם את חביריהם ודבר כזב היינו דבר ששמעת מאחרים וסובר אני שהוא אמת ומספרו לאחרים אדעתא שהוא דבר אמת והנה הוא כזב גם זה הרחק ממני שלא אכשל בו ולא אוציא משפתי דבר כזב שלזה נקט דבר כזב ולא אמר שוא וכזב הרחק ממני לרמוז לזה שמתחלה היה בחזקת שהוא דבר ונמצא שהוא כזב וגם כן ריש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי ונתן טעם לזה ואמר פן אשבע וכחשתי וגו' :

פן אשבע וכחשתי וגו' · ר"ל שמא כשאשבע אכחש ואכפור בטובתו של מקום ואומר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה ולא זו אף זו אומר מי ה' אשר אשמע בקולו ואקיים מצותיו מאחר שאיני צריך לו ופן אורש ומחמת הרישות והדלות אהיה גונב ממון אחרים ואשבע לשקר שלא גנבתי וז"ש ותפשתי שם אלהי דהיינו שאשבע לשקר ואפשר לומר דהא דקאמר ותפשתי שם אלהי ולא קאמר ונשבעתי בשם ה' לרמוז גם כן שכשהוא נשבע לשקר הרי הוא תופס מדת הדין להיות מתוחה עליו ליסרו ולהענישו על שבועת שקר שנשבע :

אל תלשן עבד אל אדוניו וגו' · עבד זה הוא עבד נכרי שברח מחוצה לארץ לארץ ישראל לכן אל תלשן אותו אל אדוניו להוציאו מארץ ישראל להשתעבד בו לפי שהלך לארץ ישראל להתגייר ואתה מלשין אותו לאדוניו שהוא גר ויפקיענו מן המצות שהעבד הוא מדוכא ומעונה בכור הברזל של עבדות ולא די לו צערו אלא שאתה מוסיף עליו צער כפלי כפלים כמה שאתה מלשין בו לאדוניו שיוסיף להתאכזר עליו ולהשתעבד בו שעבוד גדול ולכן אל תלשין אותו אל אדוניו שמא יקללך ואשמת ר"ל לפי שאמר למעלה כצפור לנוד וכדרור לעוף כן קללת חנם לא תבא לכן אמר כאן אל תלשן עבד וגו' ר"ל שמא יקללך ובשהוא מקללך תחול עליך קללתו לפי שאינה קללת חנם שלא תבא אלא אתה אשמת במה שהלשנתו ולכן תחול עליך קללתו והכי פירושו פן יקללך ואתה כבר אשמת אבל יש לדייק מאי פן דקאמר הא ודאי הוא שיקללוהו על שהלשין בו אל אדוניו · ואפשר לתרץ ולומר דספק הוא ולא ודאי דשמא העבד יהיה מוסר דינו לשמים ולא יקללנו בפיו או יקללנו בפיו קללה נמרצת ובשמוסרו דינו לשמים ולא יקללו הקדוש ב"ה מעניש עונש הראוי לו ולא יותר ובשיקללנו בפיו קללה נמרצת שהוא יותר מעונש הראוי לו מתוך מרירותו וצערו הקב"ה שמוע ישמע צעקתו ותחול עליו אותה קללה אע"פ שהיא יותר מהעונש הראוי לו וז"ש פן יקללך ר"ל שמא לא ימסור דינו להקב"ה ויקללך קללה חמורה שהיא יותר מעונשך ותחול עליך ונוסף לך עונש אחר מלבד קללתו וז"ש ואשמת ר"ל מלבד שתקבל עונש הראוי לך אלא ואשמת אשם אחר מלבד קללתו שהיא חמורה יותר מעונש הראוי לך · ומאחר שרואים בני אדם שקללת העבד שהוא נכרי ועם הדומה לחמור חלה עליך הנה אותו הדור מתפקרים ונמשך מזה שאותו הדור אביו יקלל ולא ינהוג בו כבוד שכיון שרואים שקללת העבד הערל חלה על ישראלי בן ברית אולפה תשנא עד שהדור יקלל אביו כשמוכיחו להכניסו בדרך ישרה ונכונה אבל אמו שמגדלתו בדברים רכים לא יקלל אותה אבל לא יברך אותה וכל זה מרוב עזות מצח של אותו הדור שמבטלים בפרהסיא מצות מורא אב ואם ומצות כבוד שנמשך

להם

דור אביו יקלל ואת־אמו לא יברך׃ דור טהור בעיניו ומצאתו לא רחץ׃ דור מה־רמו
עיניו ועפעפיו ינשאו׃ דור ׀ חרבות שניו ומאכלות מתלעתיו לאכל עניים מארץ ואביונים
מאדם׃ לעלוקה ׀ שתי בנות הבא ׀ הב שלוש הנה לא תשבענה ארבע לא־אמרו הון׃
שאול ועצר רחם ארץ לא־שבעה מים ואש לא־אמרה הון׃ עין ׀ תלעג לאב ותבז ליקהת
אם יקרוה ערבי־נחל ויאכלוה בני־נשר׃ שלשה המה נפלאו ממני וארבעב לא ידעתים׃

א סגול ב זעירא וארבעה ק׳

דרך

תוכחות מוסר

להם החוצפה והעזות מהדך שהלשנ׳ העבד ואלה קללתו עליך :

דור אביו יקלל וגו׳ · יש לפרש פסוקים אלו כענין אחד כפירוש הראב״ע ז״ל וז״ל דור דור דור דור לעלוקה · כי דור אביו יקלל ומצאתו לא רוחץ ד׳ דברים אלה דבקים כפי׳ עם ד׳ בנות והעד על זה דור אביו יקלל עין תלעג לאב וגו׳ לעלוקה ראוי להיות לעלוקה מן משפט מעוקל כמו כנש כשב ושהוא והלא לשון אריכות · בנות תולדות כלומר שהש״י כ״ה הולידם והם בנותיו · והון טעמו ממון פ״א רב לך הונך ליקהת אם מן יקהת עמים וטעמו לחבור אם והפירוש יש דור שאביו יקלל וראוי לכבודו · ואת אמו לא יברך שגמלתהו טובה וראויה לברכה ויש דור שהוא טהור בעיניו ומצואתו לא רוחץ כלומר ומי שלא יוכל לרחוץ בשרו מצואתו איך יוכל לרחוץ את לבו מרעתו · דור מה רמו עיניו רמז למתגאים · דור חרבות שניו העושקים האביונים · לעלוקה העקולים והמעוותים שעושים הד׳ דורות יש בנות ותולדות ד׳ אשר ידינם הש״י כ״ה בהם · שאול שישליכו בו הדור המקלל ויומתו כלא עתה כענין מקלל אביו ואמו מות יומת · עוצר רחם שיעצור הרחם פה הבטן שלא יולידו בעבור הדור שלא רוחץ מטומאת זכות שלא יהיו להם בנים ולא יהיה להם זרע · וארץ לא שבעה מים כאין מטר וייבשו זרועים ויהיו מושפלים הגאים והרמים ברעב · ואש היא היורדת מן השמים לאכול הדור האוכלים עניים מארץ ועושקים את האביונים כאש שירדה מן השמים בימי אליהו וכן ותצא אש מלפני ה׳ · או האש רמז לאום המייבש כאש ולא ירד הגשם והזכיר האב והאם פעם ב׳ כי זה הדור תלועג והמקלל הוא רע ביותר מג׳ דורות ועין שתלעג לאב המייסר אותו ותבוז ליקהת אם ר״ל לחברת אם המייסרת אותו יהיה חלל על פני האדמה ויקרו עיניו עורבי נחל שאוכלים מרחמי׳ על בניהם ולא יאסף לקבורה כי המכבד אותם יאריכון ימיו · ככי כשר שירחמו על אבותם ובניהם עכ״ל ז״ל :

או כמי אפשר לפרש כיון שכל אחד מארבעה דורות הנזכרים הוא דור שכלו חייב ואין גם אחד בהם שהוא צדיק שילמדו ממעשיו לשוב בתשובה אלא הדור כולו בכללו רשע כל מעשה רשע שעושה נראה לו כהיתר והולכים ומוסיפין ברשעם כל אותו הדור ובשגומרים מעשה העבירה הם מבקשים עבירה אחרת בלי בושה וכלמה לפי שאין בהם אדם צדיק שמתביישין ונכלמים ממנו ולכן הם דומים במעשיהם הרעים לעלוקה וארבע בנותיה שהם שאול ועצר רחם וגו׳ · ופירוש לעלוקה כפירוש הרלב״ג ז״ל וז״ל לעלוקה היא התולעת הנקראת אוטריגי בלעז שהוא מוצץ הדם מן האדם ולא ישבע עד שתתמלא ממנו מילוי בפלא ואחר כך יפול ויקיא הדם ואחר כן ישוב תמיד להתמלא כזה האופן ולא ישבע וכל אחת מארבע בנותיה דומה לה שתי בנות דומות לה שאומרים הב הב והשלישית לא תשבע והרביעית לא אמרה הון · א״כ כיון שכל דור מארבע דורות הנז׳ הוא דור שכלו חייב ואין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא הם דומים במעשה רשעם לעלוקה וארבע בנותיה הדומים לה מה שדומים לעלוקה בכר פירשנו שהיא מוצצת הדם ומקיאתו ולעולם לא תשבע מענין זה כן הם ארבע דורות רשעים הנז׳ וכן הם דומים לארבע בנותיה כענין זה שהשאול שהוא בית הקברות לעולם אינו שבע מהמתים ולא אומר די · וכן ועוצר רחם ר״ל שהאשה אשר עצור עצר הש״י ב״ה בעד רחמה לא אמרה די מהתפילה וקבלת הזרע אולי תפותה להריון · וכן הארץ לא שבעה מים כי אם ירד הגשם על הארץ תמיד כל היום תקבלהו · וכן הרביעית שהיא האש לא תאמר די ממה שתאכל ותכלה כל דבר הניתן אליה לשורפו · ולפי שהאש מיוחדת לזה ביותר מכלם לכך ייחדה לעצמה הבה כי כן דורות הרשעים הנז׳ לעולם אינן שבעים ואינם אומרים די מהמעשים הרעים שעושים · ומה שפירשנו מלת הון די כן פירשה הרלב״ג ז״ל · ופירוש זה שפירשנו בשאול ועוצר רחם וגו׳ כן פירש הרב בח״ש ז״ל אבל פירשו על אופן אחר · ויש לפרש סמיכות פסוקים אלו שכל אחד נמשך מחבירו פסוק ראשון דור אביו יקלל וגו׳ דמדקאמר יקלל לשון הווה משמע שהורגלו תמיד לקלל אביהם ואת אמם לא יברכו שכשמוכיחו אביו לחזור בו מדרכיו המקולקלי׳ והמכוערים הוא מקלל אותו וכיון שדבר זה בהתמדה ובמשך זמן רב נעשה להם כהיתר ואינם מרגישים בגנות מעשיהם במלא לא די שלא קבלו תוכחת אבותם ועמדו במרדם אלא הוסיפו עוד למרות עליון לקלל אבותיהם המוכיחים אותם וז״ש דור טהור בעיניו שמהתמדתם במרי נדמה להם שהם טהורים בעיניהם וכאלו אין שום פשע בידם זאת ועוד ומצואתו לא רוחץ דהיינו העונות שהיו בידו שעליהם היתה התוכחת מאביהם לא רוחץ מהם במלא כי שאים רעות עשה ובמשך מזה דור מה רמו עיניו דהיינו שנתלבשו גאוה גרותם ואין להם בושת וכלמה מהבריות וגוזלים וחומסים אפי׳ לדלים ולאמללים וז״ש ועפעפיו ינשאו דור חרבות וגו׳ הכוונה היא שרז״ל אמרו מאן דאכיל דלאו דיליה בהיל לאסתכולי באפיה ודור זה שכלו חייב מרוב חציפותם ועזות מצחם נושאים עיניהם ועפעפיהם בפני הנגזלים ומביטים בהם כשגוזלים אותם בלי בושה וכלמה וז״ש לאכול עניים מארץ ואביונים מאדם ר״ל בוזזים ושוללים אפילו שהם עניים שפלים יותר משפלות הארץ ואביונים יותר מכל אדם ומ״ש דור חרבות שניו ר״ל כחרבות שחותכים במהרה ע״י חדודם כן שניהם חותכים המאכל במהירות בחרב חדה ופירוש ומאכלות ג״כ חרבות מלשון ויקח את המאכלת אלא שכפל הענין במלות שונות ובמשך מזה שדומים לעלוקה שתי בנות וכו׳ כמו שפירשנו לעיל שאומרים הב הב ולא ישבעו ולא אמרו די כן הדור הרע הזה אומרים הב הב מהגזל ומהחמס ואינם שבעים ואינם אומרים די לבו במלא שעבירה גוררת עבירה אחרת ובמשכת ממנה שמתחלה התחיל הדור בעבירה אחת ובשבאו אבותיהם להוכיחם עליה הוסיפו עוד עבירה אחרת לקלל אבותיהם ובמשך מזה דור מה רמו עיניו ועפעפיו ינשאו · דור חרבות שניו וגו׳ :

שלשה המה נפלאו וגו׳ · הראב״ע ז״ל פי׳ וז״ל נפלאו נעלמו מחקה מן מחיתי כעב וכו׳ וכן הפירוש ארבעה הם שנפלאו

דרך הנשר בשמים דרך נחש עלי צור דרך־אניה בלב־ים ודרך גבר בעלמה: כן דרך אשה מנאפת אכלה ומחתה פיה ואמרה לא־פעלתי און: תחת שלוש רגזה ארץ ותחת ארבע

תוכחות מוסר

שנפלאו ממני ולא ידעתי אותם בחכמתי הנשר לא אדע איך הוא מעופף ברקיע השמים והוא לא ידע אנה יבוא בארץ ודרך נחש איך יתכן ללכת על סלע בלא רגלים ואינו יודע באיזה מקום יבוא ודרך אניה בלב ים שהיא מסתכנת לעבור בלב ים ואינה יודעת באיזה מקום יוליכנה הרוח ודרך גבר בעלמה בזנותו שלא ירא מהש"ית כ"א בעברו על מצות לא תנאף ולא יתבונן סופו ג"כ דרך אשה מנאפת למה לא תירא מהש"ית כ"א כי הנשים בכלל האנשים וכאשר אכלה ומחתה פיה ממאכל ברי שלא יודע שאכלה כן תזנה ותכחש ותאמר לא פעלתי און וצריך להשמר ממנה · פ"א דרך הנשר וגו' שלא יעזוב אחריו דרך שיראה האדם מאין עבר כן אשה מנאפת וגו' עכ"ל ז"ל והרב כמ"ש ז"ל פירש וז"ל ור"ל נפלאו ממני שחכמתי יתרה מכל אדם וכ"ש שהם מופלאים מכל אדם זולתי · הא' הוא דרך הנשר בשמים לפי שהנשר כפי טבעו הוא עולה בלפי רקיע השמים ביותר מכל עוף בכנף וכבר היא ידועה דרשתם ז"ל על פסוק תתחדש כנשר נעוריכי ופסוק וקווי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים וגו' שהנשרים בעלותם השמימה בהתקרבם ליסוד האש האברה שלהם נשרפת ומתחמם גופם לרוב ומתוך כך הם יורדים אל הים להצטנן מלהבת חומם ואח"כ הם יושבים בקניהם עד שיגדלו אבר מחדש ואחר כך חוזרים לעלות השמימה כמעשיהם בראשונה ויעשו להם כמעשה הראשון ויורדים אל הים ג"כ · וכן בפעם בפעם הם הולכים על המהלך הזה ואין חכמה לחכמים לדעת הפלא הזה כי מה זה הוא לבריה המרגשת ויש לה כח הדמיון ועכ"ז היא מתקרבת אל המזיק פעם אחר פעם והב' הוא דרך נחש עלי צור כי גם זה פלא וזה כי הולך עלי גחון ועפר לחמו בגזרתו ית' ולפי זה הנה מהראוי אליו לפי מינו זה שיתדבק מאד למקום העפר כי הוא כח אליו להלוך עליו על גחון וכמו שנאמר עם חמת זוחלי עפר · וכן ג"כ לפי שימצא מזונותיו קרובים אליו ועכ"ז הוא מתרחק מאד מן העפר שהוא נאות ומועיל אליו ומתקרב אל המזיק אליו שהוא הצור החזק וזה פלא מהטבע שיש לו בענין · והג' הוא דרך אניה בלב ים ר"ל שהלכו בני ים הרחק מאד מהיבשה כפי הצורך לפי המקום שהלכו אליו ועל הרוב הם באים לידי סכנה לפי שכאשר יהיו בלב הים ותעמוד עליהם סערת הים ושאין גלוי תהלם לא ימצאו מנוס ומפלט כמה להתלות ולהוציא ספינתם אל היבשה ולאחר שיעשה כמעשה הזה לכמה ספינות הנה ספינה אחרת תהלך על המהלך הזה ולא תזכרנה להם הראשונות ויקרה להם מה שקרה לראשונים אף הוא דבר פלא גדול מאד כי זה האדם יש לו נפש המרגשת ובחתיה הבאות ממנה ביותר חוזק · מב"ת בלתי מדברים והד' שהיא קשה מכלם כי על כן בעשית חלוקה בפני עצמה והוא אומרו וארבעה לא ידעתים שיר"ל שהרביעית בפרט לא ידעתי אותה עם השלשה ראשונות והוא דרך גבר בעלמה וזה לפי שימצא גבר אחד מיוחד ר"ל שהוא גבר בגוברין וגם יהיה איש גדול מאד בעיני הבריות ויש לו שם על פני חוץ כי על כן קראו בשם גבר ועכ"ז יהיה יצרו תוקפו להתפתות ביופי עלמה אחת ולא יחוש לחילול כבודו עם בני אדם ותחת כבודו ייקד יקוד כיקוד אש מן השמים ועל מנת כן הוא עושה פעולותיו אין פלא גדול מזה כי האדם נפשו המרגשת ובחתיה הם ביותר חוזק מפאת הנפש המדברת שיש לו ועכ"ז הדבר הזה שהוא נראה וניכר באלו הוא מורגש ומוחש ולא יתן לב אליו ויעלם ממנו ואמ' כן אשה מנאפת זהו הנמשך מפליאותיו והתמיהותיו שיר"ל שכל התמיהות והפליאות האלה הם נופלות בענייני האשה המנאפת תחת בעלה כי היא יודעת שמחרבת ביתה ומביאה את עצמה ואת בניה לידי מיתה וכמו שאמרו ז"ל זנותא בביתא כי קריא לשומשמי ועכ"ז על מנת כן היא עושה פעולותיה והנה הוא נתפלא מאד אם מהאיש אם מהאשה אשר הסכימו שניהם לפעול המגונה הזה הרע והמר · וגם פירש בו פירושים נאוים בספרו ז"ל וגם מהר"ם אלשיך ז"ל פי' אותו על ענין בנוכדנצר והמן פירושים אחרים ולא הניחו לי מקום להתגדר בו וכסתה כלמה פני לפוטרו בלא כלום. לכן לענ"ד הכוונה היא כי כל הנבראים שהם במציאות בעולם השפל כלם מורכבים ומחוברים מארבע יסודות שהם ארמ"ע וכפי זה היתה ראויה הנהגתם בשוה שלא לנטות אחר יסוד מן היסודות יותר מן הראוי וז"ש שלשה המה נפלאו ממני וגו' ר"ל נעלמו ממני ונלאיתי לבקש קורת רוח וטעמא דמסתבר בענייניהם ולא מצאתי הראשון דרך נשר בשמים שהוא מגביה עצמו בהתעופפותו יותר מכל העופות כי בשמים מירה · על גבהות והתרוממות הרבה כמ"ש ומגדל וראשו בשמים ובזה הוא נוטה אל יסוד שהוא האויר יותר מנטייתו לשלשה יסודות שבו ואע"פ שכל העופות הם באויר מכל מקום הם קרובים אל יסוד העפר שאין מגביהים עצמם כל כך בהתעופפותם כמו הנשר שמגביה לעוף ביותר שרוב נטייתו אל יסוד הרוח בזה אני אתפלא למה יהיה נוטה כל כך ליסוד הרוח וגם ממני ופלא דבר הנחש שהוא ג"כ מורכב מארבע יסודות ורוב נטייתו אינה אלא ליסוד העפר והאבנים לפי שרוב מציאותו בין הגדרות ולא בחולות ומקומות אחרים וגם בבני אדם יש חלוק בינים' קצת מהם נוטים ג"כ בטבעם אל יסוד המים יותר משאר יסודות והם בני אדם ההולכים דרך אניה בלב ים ובכל זמן שהם ביישוב אין להם נחת ומנוחה וקורת רוח אלא תמיד הם מפרשים בימים וסובלים סערות ימים וגליהם ויקל בעיניהם לעבור בימים ובנחלים כנגד מנוחתם בהם ודבר זה ג"כ נפלא ממני ונעלם למה תהיה נטייתם כל כך ליסוד המים יותר משאר יסודות וגם אני מתפלא הפלא ופלא מקצת בני אדם שרוב נטייתם אל יסוד האש שהוא הזנות הבא על ידי חמום כמ"ש רז"ל על דור המבול ברותחין קלקלו וברותחין נדונו וז"ש ודרך גבר בעלמה דהיינו שנטייתו אל יסוד האש שהוא הזנות וזה הרביעית היא קשה מכלם לפי שנטייה זו ליסוד האש יגיע אל האדם מסבתה נזק וצער וזעם ובשת ופגם ואע"פי כן הוא נוטה ליסוד האש ובשם שנפלא ממני ענין האיש הנוטה ליסוד האש כן נפלא מעיני גם כן ענין האשה המנאפת הנוטה ליסוד האש ולא תשיג תאותה אלא על ידי צער ופחד ומורא ורעדה וחלחלה מפני גזרת הרואים והמרגישים בניאופה וזנותה וגם לאחר המעשה אכלה ומחתה פיה ואמרה לא פעלתי און ר"ל צריכה שתרבה בדברי כזבים ואמתלאות של שקר כדי לנקות עצמה מן החשד ואמרה לא פעלתי און כמלא שיש לה צער ופחד ורעדה בין קודם מעשה העבירה בין לאחר מעשה וכן האיש ג"כ יש לו צער הרבה מזה ולכן חלק הנטייה הזאת של יסוד האש משאר הנטיות ואמר וארבעה לא ידעתים ולא אמר ארבעה נפלאו ממני מפני שהיא קשה מכלם שמגעת אל האדם נזק וצער ובושת ופגם כמו שאמרנו :

תחת שלש רגזה ארץ וגו'. ר"ל בעבור שלשה דברים רגזו אנשי הארץ ובעבור ארבע לא יוכלו שאת לפי שהם דברים

ארבע לא־תוכל שאת: תחת עבד כי ימלוך ונבל כי ישבע־לחם: תחת שנואה כי תבעל
ושפחה כי־תירש גברתה: ארבעה הם קטני־ארץ והמה חכמים מחכמים: הנמלים עם
לא־עז ויכינו בקיץ לחמם: שפנים עם לא־עצום וישימו בסלע ביתם: מלך אין לארבה
ויצא חצץ כלו: שממית בידים תתפש והיא בהיכלי מלך: שלשה המה מיטיבי צעד

מלעיל

וארבעה

תוכחות מוסר

דברים היוצאים מהמרוץ הטבעי לכן לא יאותו להיות ולהצטייר בעולם והם הראשונה תחת עבד כי ימלוך:

תחת עבד כי ימלוך וגו' · ר"ל שהעבד סורו רע וחסר מיראה ופרוע ממוסר ונעדר מן האמת ומשולל מהשכל ומהדעת ואיך ימלוך להנהיג בני בינה והשכל בטפשותו ולהדריך בני חכמה ומוסר באולתו ולשפוט ולדון העם בסכלותו ובכסילותו והיה בשבתו על כסא ממלכתו ילבש לבוש מלכות ויעטה אדרתו במקום בלויי הסחבות המטולאות טלאי על גבי טלאי מטונפות ובמאוסות ודבריו על שקר בנויות וסברותיו על הבל נשענות וגזרותיו על חפצו ורצונו מיוסדות ולכן תנוע ותרעש הארץ למקרה זה וכן תרגז הארץ לנבל כי לא יחון ולא יחמול לדלים אמללים ואביונים המאכים לכל דבר כדי שיתן להם נפשם כשאלתם ממנו לחם לאכול ומשיבם ריקם מלפניו בבושה וכלמה ובזיון וקצף ובדברי חרוף וגדוף ולא יוכר לו בערם כי בקשו אוכל להשיב נפש ומוסיף להם שבר על שברם בדברים קשים ומרים להאליש בהם חרפה ולהדאיג נפשם העגומה אדם כזה איך ישבע לחם ובטנו צבה ממותרי המאכלים והמטעמים וכל מיני מתיקה רואה לבסומי שכיח על זה תרגז הארץ ותאבל עליה נפשה וכן ג"כ אשה שהיא שנואה לאדם מצד דמותה ותכונתה וצורתה לפי שהיא בעורה ביותר וכן גם כן היא שנואה מצד העדר חלק צורתה שמעשיה מגונים ומקולקלים באופן שאין בה לא צורה ולא חלק הצורה א"כ אחר כל אלה איך יתפתה מי לבעול אותה ותערב לו בעילתה וכן ג"כ תרגז הארץ על שפחה כי תירש גברתה וזו קשה מכלם לפי שהשפחה היתה משרתת לגברתה ומשמשתה וגברתה גוזרת עליה והיא מקוימת מצד פחדה ומוראה ממנה שלא תיסרנה ותלקה אותה בשבט וברצועה ומשעבדת בה כחפצה ורצונה ועכשיו נהפוך הוא שהשפחה ירשה כל כבוד שהיה לגברתה ונעשית הגבירה שפחה לשפחה דבר זה מר וקשה יותר מכלם:

ארבעה הם קטני ארץ וגו' · ר"ל שארבעה בריות קטנים ושפלים מכל הבריות הן בכחם הן בגופם ואע"פ כן הם רואים את הנולד וכל אחת מהם מרגשת בתיקון הראוי לה וצריכה לו ומתקנת אותו כ"ש האדם שנטע בו הקב"ה דעה ובינה והשכל שצריך להתאמץ ולהשתדל בכל הדברים הצריכים לו לתקן ולהזמין אותם לשעה שיצטרך להם בלי רפיון ועצלה אלא בהשתדלות במרץ וכשיבוא לידי עצלה על צרכו אזי יתן אל לבו הנהגת ארבע בריות הנזכרים ותיקון צרכיהם וילמוד מהם להשתדל בצרכי עצמו זאת ועוד שצרכיו מרובים מצרכיהם ואין שייך בהם לא בשת לא כלמה ולא חרפה מה שאין כן האדם שבושתו בושה וכלמתו כלמה וחרפתו חרפה כשיתרשל בדברים הצריכים לו משתדל בתיקונם ובהזמנתם ויהיה נצרך לבריות אוי לה לאותה בושה ואוי לה לאותה כלמה · ועוד שהבריות מתאכזרין עליו מסבת העדר חריצותו והשתדלותו בצרכי עצמו ויהיה מוטל ברעב · וז"ש והמה חכמים מחוכמים ר"ל אע"פי שהם קטני ארץ הם חכמים מצד טבעם והוסיפו להתחכם בהזמנתם הדברים הצריכים להם וממלאים את חסרונם:

הנמלים עם לא עז וגו' · מה שהזכיר ארבע בריות אלו ולא הספיק לו באחד מהם וממנו ילמד האדם לעשות להשתדל בענינים הצריכים לו מפני שהאדם צריך להשתדל בארבעה דברים שבהם נגמר תקונו וישובו בעולם והם המזונות שצריך האדם להשתדל בצרכי מזונותיו ומזונות ביתו וכן צריך לתקן לו בית דירה שידור בה וכן צריך להיות מדיני בטבע להיות לו חברה וקירוב דעת עם בני אדם להיות בעזר מהם שחברת בני אדם זה עם זה מועלת להם להיותם בעזרים זה בזה לעת הצורך וכן האדם צריך ללמד מלאכה או סחורה או איזה דבר שמגיע לו ממנו הנאה וריוח כדי להכין טרפו ומחייתו ולכן נקט ארבעה ולא אחד בלבד לרמוז אל הארבעה דברים שזכרנו כנגד המזונות נקט הנמלים ואמר הנמלים עם לא עז ר"ל אע"פ שהם תשושי כח ואין כח בהם לערות ולייגע בחכמתם ומשתדלים השתדלות רב להכין ולהזמין טרפם ומחייתם בזמן הקיץ שהתבואה והפירות מצויים לזמן החורף שאין התבואה והפירות מצויים וכן השפנים משתדלים לתקן לעצמם בית דירה במקום חזק ותקיף שהוא בנקיקי הסלעים שלא ירמסום ברגליהם העוברים ויטלו אותם ואע"פ שהם עם לא עצום ואין בהם כח והגבורה כל כך לחצוב להם דירתם בנקיקי הסלעים מכל מקום הם משתדלים בזה לרוב חכמתם הרואים בעצמם שהם חלושי הכח ואין כח בהם לעמוד כנגד הבא עליהם לצוד אותם וליטלם למאכלו הם עמלים וטורחים לעשות איתן מושבם במקום שאין יד הצייד שולטת בו וכנגד חברת בני אדם שצריך אדם לקנות לו חברים להיות בעזר בהם אמר מלך אין לארבה ר"ל אע"פ שאין לו מלך לקבץ עליו אילו אעפ"כ הם מתקבצים מאליהם כלם בקבוץ אחד כדי להעזר זה בזה וז"ש ויצא חצץ כלו ר"ל שיצא בקבוץ כלו ואינם נפרדים זה מזה שפירוש חוצץ לשון קבוץ כפירוש התרגום שתרג' ומתכנשים וכנגד המלאכה שצריך האדם להתעסק במלאכה או סחורה להתפרנס ממנה אמר שממית בידים תתפש שהיא העכביש שמשתדלת לעשות מלאכה בידיה לעשות מצודה לזבובים להיותם נאחזים במצודתה לצורך פרנסתה וז"ש שממית בידים תתפש בקירות ובכתלים והיא משתדלת השתדלות עצום להכין ולהזמין דברים הצריכים לה ואפי' בהיכלי מלך שהקירות והכתלים חלקים וקשה עליה לתפוש בהם אפ"ה היא מצטערת ועושה מלאכתה בהם לתקן פרנסתה ומזונותיה לכן מי שהוא בן דעת ילמוד מאלו הבריות הנעדרים מן השכל כמה הם משתדלים בהכנת מה שצריך להם ולמזונותיהם ומהם יראה וכן יעשה שלא יבוא לידי חרפה ובוז:

שלשה המה מטיבי צעד וגו' · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל ג' המה מטיבי צעד ור"ל ממהרי התנועה לכל דבריהם מזולת שיבררו להם הראוי מהבלתי ראוי והד' מטיבי לכת בדמיון הקודם בג' הראשונים ויהיה הבדל הארבעה מן השלשה בהתיחסו יותר אל הנמשל · הא' הוא ליש שהוא גבור בבהמה והוא רץ לטרוף איזה בעל חי שימצא ולא ישוב מפני כל על בטחו על גבורתו ובכר יקרה לו רע מה בהלחמו עם מה שתקיף ממנו · והב' הוא זרזיר מתנים שהוא הכלב רק המתנים שיוליכוהו

הציידים

וְאַרְבָּעָה מֵיטִבֵי לָכֶת: לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה וְלֹא יָשׁוּב מִפְּנֵי־כֹל: זַרְזִיר מָתְנַיִם אוֹ־תָיִשׁ וּמֶלֶךְ
אַלְקוּם עִמּוֹ: אִם־נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא וְאִם־זַמּוֹתָ יָד לְפֶה: כִּי מִיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה וּמִיץ־אַף
יוֹצִיא דָם וּמִיץ אַפַּיִם יוֹצִיא רִיב:

לא דברי

תוכחות מוסר

הציידים לצוד וענינו ג"כ שומסר מבלי שיבין אם הוא תקיף מהב"ח שהוא רודף אחריהם וכבר יקרה לו מזה הפסד והרבה מהרע · והג' הוא התיש והוא קל המרוצה ג"כ וירוץ להלחם עם מי שתקיף ממנו ויקרה לו ג"כ הפסד רב · והד' הוא מלך אלקום עמו שאין לאחרים עמו תקומה שילחם עמהם כי כמו זה המלך יתעורר תמיד להלחם לכבוש ארצות רבות מפני ראותו הצלחתו ולא יתיישב תחלה לראות אם ראוי להלחם עם זה אם לאו וכיוצא זה להלחם תמיד עד שיפול ביד מי שתקיף ממנו וכמו שקרה לאלכסנדרוס עד כאן דבריו · והכוונה בזה להזהיר את האדם ולגלות את אזנו שלא יבטח האדם על חכמתו ובינתו ומרוצת רגליו ומהירותו וגבורתו כי אף על פי שיהיו בו כל הדברים הנזכרים יתכן שלא יצליח דרכו ולא תתקיים מחשבתו בבטחו על הדברים האלה שיצילוהו מן הצרות אם לא היה מצורף להם רצון אלקי לכן צריך האדם לשום כל בטחונו בה' יתברך לפי שלפעמים אפי' לא היו לאדם אפי' אחד מהדברים הנז' אם היה בטחונו ומשענו באלקיו הקב"ה מנהיג עליו השגחה פרטית וניצול מכל צרה וצוקה כמ"ש הבוטח בה' חסד יסובבנו הרי לך שעיקר הרחקת הנזק מאדם והתקרבות התועלת אליו הוא תלוי בבטחונו עליו לבד ולא ישתף בטחונו גם על הסבות הגורמות לו הטוב והחסד אלא כל בטחונו לא יהיה אלא בהקב"ה כי הסבות לא מעלין ולא מורידין והראיה לזה ממה שנאמר שמר פתאים ה' הרי לך שאפי' לא הכין והזמין האדם הסבות להצלתו מן הפגעים ואינו יודע בהם שפוגעים בו אלא הוא הולך בפתיות ובתמימות והוא בעדר הידיעה מהם הקב"ה מגין עליו ושומר אותו מהם אם כן צריך האדם שישים בטחונו בהקדוש ב"ה בכל מעשיו ובכל תנועותיו ואל יבטח ויסמוך על בני אדם ולא על ממון ולא ע"י שום סבה מן הסבות בעולם כמ"ש אל תבטחו בנדיבים בבן אדם שאין לו תשועה ר"ל שאין בידו של אדם התשועה אלא בידו של הקב"ה וכל מי שמסיר בטחונו מהקב"ה ומשים בטחונו באדם הרי הוא בכלל מה שאמר הכתוב ארור הגבר אשר יבטח באדם ושם בשר זרועו ומה' יסור לבו :

אם נבלת וגו' · ר"ל אם תפסת מדת הנבלות והכליות עד שנשרשה בך וקורא לך בשם נבל אפי' לא נתנהגת במדה זו אלא בימי רישותך ויש לך פתחון פה לומר שמפני הרישות אתה כילי אעפ"כ מדת הכילויות דבוקה ואדוקה בך אפי' כשאתה מתעשר ומתנשא מפני עשרך שאז ראויה לך מדת הנדיבות עם הנשיאות אעפ"כ עדין אתה נבל וכילי לפי שנשרשה בך מדת הכילויות ואז תגלה רעתך בקהל ותתגנה בעיני הבריות לפי שאין הכילויות תלויה אלא בלב ולא בעוני ועושר כי מי שהוא נדיב אפי' היה רש ועני אינו זז ממדת הנדיבות שבו ומי שהוא נבל וכילי אינו זז מכילותו אפי' קנה נכסים והעשיר לכן אתה בן אדם הזהר והרחק ממך מדת הכילויות אפי' בימי רישותך וז"ש אם נבלת בהתנשא ר"ל אם קנית בעצמך מדת הנבלות השאר דבוקה בך אפי' בזמן נשיאותך בעושר ואז תהיה קונה לעצמך גנאי גדול וכן אם נדבקת במעשה הזמה ולא פירשת ממנו תכף ומיד אלא נדבקת ונשרשת בו תמיד דהיינו זמן רב שוב אין אתה יכול לפרוש ממנו ויהיו בני אדם מחרפין אותך במעשה הזמה שבך ואתה צריך לשים ידך על פיך ואין אתה יכול להשיב חורפיך דבר לכן הזהר בעצמך שאם נכשלת במעשה זמה פעם אחת פרוש ממנה ואזור כך וז"ש ואם זמות יד לפה ר"ל שאם זמות ואתה נקרא בשם בעל זמה שים ידך על פיך ולא תשיב דבר לחורפיך :

אי נמי יש לפרש אם נבלת בהתנשא ר"ל אם נדבקת במעשה רשע ונבלות שהרשע נקרא בשם נבל כמו אמר נבל בלבו אין אלהים ולכן אם נדבקת במעשה הרשע הוא בהתנשא דהיינו בשביל שנתנהגת במדת ההתנשאות והגאוה ולא הלכת בעקבות אנשים חכמים וצדיקים להתאבק בעפר רגליהם כדי ללמוד ממעשיהם וממדותיהם ואז בשנבלת ואחזת במעשה הרשע אתה בא לידי ביזוי וזלזול ועונש ויסורין שמענישין אותך ב"ד של מטה על מעשיך הרעים מלבד עונש ב"ד של מעלה ומי גרם לך כל זה נשיאותך וגאותך שלא שמשת החכמים והצדיקים אבל אם זמות דהיינו שטרחת ונתעסקת בתורה ובמזמה ובקיום המצות אתה נותן יד לפה ר"ל מה שעושים בני אדם ביד דהיינו העונש והיסורין שעושים ביד אתה עושה אותם בפה ר"ל שבני אדם הרודפים אותך להזיקך הן בדבור הן במעשה ורוצים להביאך לידי זלזול אתה מייסרם ומענישם בפיך ואין אתה צריך להענישם ולייסרם ביד אלא בשתקלל אותם בפיך יחולו עליהם היסורין והעונשים נמצא שפיך משמש במקום היד וז"ש יד לפה ר"ל אם נתעסקת בתורה שהיא מזמה אתה משים יד לפיך שמה שעושים בני אדם ביד אתה עושה אותו בפיך שפיך נעשה יד ממש :

כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו' · הכוונה היא לומר כי האדם יאכל פרי מעלליו שאם הוא טורח ועמל בדברים הגונים והמשובחים נמשך לו מהם תועלת לגוף ולנפש ואם הוא מתעסק בענינים המכוערים והמקולקלים נמשך לו מהם זלזול והפסד והיזק ולזה הביא ענינים אלו למשל ואמר כי מיץ חלב יוציא חמאה וגו' ר"ל מי שטורח ועמל במיצוי החלב ומנענע אותו עד שממצה אותו הנה מאותו המצוי שממצהו יוציא חמאה שהוא דבר של תועלת ושל הנאה ומי שממצה את אפו וחטמו ומעמידם על תקפם וחזקם ואינו נוגע את ידו עליהם הנה מאותו המצוי שממצה אפו ומחזק אותו ומעמידו על בוריו ותוקפו יוציא דם ר"ל מתוקף אפו וחטמו או יהיה חובל באחרים ומזיקם ומוציא מהם דם ואז ענוש יענש לפי העונש הראוי לו או אחרים חובלים בו ומוציאים ממנו דם בפצע וחבורה ומכה טריה וכן מי שממצה את פניו ומסיר מסוה הבושה מפניו ומדבר עם בני אדם בחוצפה יתרה ובעזות מצח ובעינים רמות הנה נמשך לו מזה שיוציא ריב ומדון מפני שהבריות משיבים אותו בקול ענות גבורה כפי עזותו ואז חוזר הוא ומעיז פניו יותר מפעם ראשונה ובזה תבער אש המחלוקת ביניהם ותעלה צעקתם השמימה בריב ומצה ומדון הרי לך שהאדם יאכל פרי מעלליו אם לטוב אם לרע ולכן מי שטורח בעסק התורה וקיום המצות נמשך לו מהם הנאה ותועלת בעה"ז ובעה"ב לגוף ולנפש :

לא דברי

לא דִּבְרֵי לְמוּאֵל מֶלֶךְ מַשָּׂא אֲשֶׁר־יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ׃ מַה־בְּרִי וּמַה־בַּר־בִּטְנִי וּמֶה בַּר־נְדָרָי׃
אַל־תִּתֵּן לַנָּשִׁים חֵילֶךָ וּדְרָכֶיךָ לַמְחוֹת מְלָכִין׃ אַל לַמְלָכִים ׀ לְמוֹאֵל אַל לַמְלָכִים
שְׁתוֹ־יָיִן וּלְרוֹזְנִים או שֵׁכָר׃ פֶּן־יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח מְחֻקָּק וִישַׁנֶּה דִּין כָּל־בְּנֵי־עֹנִי׃ תְּנוּ־שֵׁכָר
לְאוֹבֵד וְיַיִן לְמָרֵי נָפֶשׁ׃ יִשְׁתֶּה וְיִשְׁכַּח רִישׁוֹ וַעֲמָלוֹ לֹא יִזְכָּר־עוֹד׃ פְּתַח־פִּיךָ לְאִלֵּם אֶל־דִּין
אי ק׳ כל

תוכחות מוסר

לא דברי למואל מלך משא וגו׳ · הכוונה היא לומר שכל התוכחות והמוסרים שאמר ש"ה ע"ה בספרו זה ראוי לאדם לקבלם עליו במחשבתו ולקיים אותם בפועל מפני כמה דברים האחת מפני שכל כוונתו במוסרים אלו איננה אלא לש"ש ולא לשום פניה מפניות התולדות הגופניות וז"ש דברי למואל ר"ל שדבריו אלה הם לכבודו ית׳ ולשמו שמלת למואל היא חלוקה לשתי מלות למו אל ר"ל שכל תוכחותיו ומוסריו לשם אל ועוד שהוא מלך וירד לעמקי המוסרים ולסופן בכח הנסיון וראה בחוש הראות הטובה והמעלה והכבוד שישיג האדם בקיום המוסרים שהזהיר עליהם והזלזול והנזק שיגיע לאדם מהעדרם ממנו לפי שהוא מלך ואין אדם יכול להשיג בנסיון הענינים כמוהו כמ"ש הוא עצמו כל זה נסיתי בחכמה ועוד שדבריו ברוח הקדש נאמרו וז"ש משא ר"ל נבואה ורוח הקדש אמרן · ועוד שמצינו שנכשל בהם עד שהוזקקה אמו ליסרו ולהוכיחו עליהם ולכן ראוי לכל אדם להיות מוסרים אלו תקועים בלבו ורשומים בזכרונו לבל יעבור עליהם ויכשל בהם לפי שהם מיופים ומשופים ומנופים ומנוקים מכל סיג ובנויות על יסודות בריאים וחזקים · וזה מה שהוכיחתו ויסרתו אמו ואמרה לו

מה ברי וגו׳ · ופירשו רז"ל בגמרת סנהדרין דברי למואל וגו׳ אמר רבי יוחנן משום רשב"י מלמד שכפתתו אמו על העמוד ואמרה לו מה ברי וגו׳ מה ברי הכל יודעים שאביך ירא שמים הוא עכשו יאמרו אמו גרמה לו ומה בר בטני כל נשים של בית אביך כיון שמתעברות שוב אינן רואות פני המלך ואני דחקתי עצמי ונכנסתי כדי שיהיה לי בן מלובן ומזוקק והגון לנביאות · ומה בר נדרי כל נשי בית אביך היו נודרות ואומרות יהיה לנו בן הגון וראוי למלכות ואני נודרת ואומרת יהיה לי בן הגון וראוי לנביאות · ואלו הן הדברים שיסרתו והוכיחתו עליהם

אל תתן לנשים חילך · ר"ל אל תהיה שטוף בתאות המשגל ורודף אחריה ונמשך אליה יותר מדאי כי רבוי המשגל מקצר שנותיו של אדם כי השטוף אחר הבעילות יקלה וימות כמו שמבואר בדברי רז"ל בכמה מקומות ובדברי הרמב"ם ז"ל וגם חכמי הרופאים מסכימים לזה לכן הוכיחתו ויסרתו שלא ירדוף אחר תאות המשגל יותר מדאי ולפי זה יהיה פירוש חילך לשון כח וחוזק כמו אלהים ה׳ חילי ויש לפרש גם כן מלת חילך לשון ממון כמו וישראל עושה חיל והכוונה היא שמי שהוא שטוף אחר הבעילות ביותר הוא צריך לבזבז ממונו בשביל נשיו למלאת רצונם ותאותם בכל דבר שישאלו ממנו ואם תאמר מה איכפת לו אם מבזבז ממונו הרי המלך יש לו ממון הרבה ואין לו היזק במה שמבזבז ממון הרי התורה הזהירתו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד א"כ הוא מפסיד במה שמבזבז ממונו כיון שאינו רשאי להרבות כסף וזהב והוסיפה ואמרה ודרכיך למחות מלכין הכוונה היא לומר שדרכיך צריכים להיות מתוקנים ומודרכים אל היושר והצדק כדי שתוכל למחות ביד המלכים שתשש כחם כנקבה ואינם יכולים לכבוש את יצרם ואם יהיו מעשיך מתוקנים ואתה כובש את יצרך מלרדוף אחר תאותך אתה יכול להיות מוחה ביד המלכים שאינם מתנהגים בהנהגה הישרה ואם היו דרכיך מקולקלים אין אתה יכול להיות מוחה ביד אחרים ובאמרך להם טול קיסם מבין שיניך אומרים לך טול קורה מבין עיניך ולזה אמר מלת מלכין בלשון נו"ן ולא בלשון מ"ם שהנו"ן מורה על הנקבות ור"ל שתש כחם כנקבות ואינן יכולין לכבוש את יצרם ובהדרכיך ומעשיך מתוקנים אתה יכול למחות בהם ולהחזירם למוטב :

אל למלכים למואל וגו׳ · ר"ל אינו ראוי והגון למלכים שיראת ה׳ על פניהם וכל כוונתם איננה אלא לשם שמים ולכבוד ה"ית שיהיו נמשכים אחר תאות המשגל · ועוד הוכיחתו על רבוי שתיית היין כי אין ראוי למלכים להרבות בשתיית היין כי בהיותם שכורים מזלזלים בעניני רואיהם וז"ש אל למלכים שתו יין ר"ל אין ראוי למלכים להיות שתויי יין ולרוזנים היושבים ראשונה במלכות אין ראוי להם השכרות כי פירוש מלת אי כמו אין · ונתן טעם אחר למה אין ראוי למלכים שתו יין ואמר

פן ישתה וישכח מחקק וגו׳ · ר"ל שברבוי שתיית היין יעבור על דבר איסור ויכשל בו מחמת השכחה דשכיחא ברבוי היין וז"ש פן ישתה וישכח מחוקק ר"ל שמא כשישתה ברבוי ישכח דבר איסור שכתוב וחקוק בתורה ויכשל בו וכן גם כן ישכח דיני ממונות ומתוך כך הוא משנה דין כל בני עני והוא הדין בני שמשנה דין העשירים אלא שדבר הכתוב בהוה שזכוי הדין ועוותו שייך בעניים יותר מבעשירים · והראב"ע ז"ל פירש דין כל בני עני שאחרים ענו אותם עכ"ל :

תנו שכר לאובד · ר"ל למלכים ולרוזנים לא יאות היין לפי שמביא אותם לידי שכחת הדבר שראוי לו להזכר אבל תנו שכר לאובד וגו׳ כדי שישכח דבר הראוי להשתכח שהוא הדאגה והיגון והצער וז"ש תנו שכר לאובד שהוא העני והדל ויין תנו אותו למרי נפש מחמת הפסד ממון או מחמת אבלות וכיוצא בהם שהאדם מתמרמר ומצטער עליהם כדי שישכחו צערם ועמלם וזהו שהוסיפה ואמרה

ישתה וישכח רישו וגו׳ · שהאובד והדל בשתייתו השכר הוא שוכח רישותו ודלותו וכן מי שהם מרי נפש על איזה מקרה רע שקרה להם בשתייתם היין הם שוכחים צערם ועמלם ולא יזכרו אותו עוד באותה שעה ששותים יין לבני אדם אלו ראויה להם השכחה ולכן תנו להם יין ושכר לשכח מהם ענייס ועמלם ולא למלכים ולרוזנים שהשכחה מזקת להם שישכחו דיני איסור ודיני ממון ולכן אין ראוי להם להרבות בשתיית היין :

פתח פיך לאלם וגו׳ · הרלב"ג ז"ל פירש וז"ל פתח פיך ר"ל לאשר ינואו לפניך לדין ולא ידע סדר טענותיו אשר בהם יתבאר משפטו ודינו ראוי שתפתח פיך להורותו להגיד דברי דינו · והנה האלם הוא שאינו יודע כלל להגיד מדברי דינו · ובני חלף הם בעלי התמורה שיאמרו הפך מה שבלבם וראוי לשופט השלם שיסבב שלא יפקד מהם משפט׳ מצד חסרונם בדיבור ובהגדת ענייני ריבותם · פתח פיך בענין שתשפוט צדק אל דין עני ואביון ולא יפקד מהם המשפט לסבת חולשתם וחוזק מי שכנגדם עכ"ל : ואפשר לפרש כמו פתח פיך לאלם ר"ל פתח פיך למי שהוא אלם ואינו יכול לדבר בפני בעל דינו לפי שהוא קשה ממנו ונפל פחדו עליו אתה תהיה לו לפה ולדבר בעדו כנגד בעל דינו שרוצה

כָּל־בְּנֵי חֲלוֹף׃ פְּתַח־פִּיךָ שְׁפָט־צֶדֶק וְדִין עָנִי וְאֶבְיוֹן׃ אֵשֶׁת חַיִל מִי יִמְצָא וְרָחֹק מִפְּנִינִים מִכְרָהּ׃ בָּטַח בָּהּ לֵב בַּעְלָהּ וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר׃ גְּמָלַתְהוּ טוֹב וְלֹא־רָע כֹּל יְמֵי חַיֶּיהָ׃ דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים וַתַּעַשׂ בְּחֵפֶץ כַּפֶּיהָ׃ הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר מִמֶּרְחָק תָּבִיא לַחְמָהּ׃ וַתָּקָם ׀ בְּעוֹד

תוכחות מוסר

שרוצה לבא עליו בעקיפין לגוזלו ולעשקו וז"ש אל דין כל בני חלוף ר"ל אל דין שרוצים להחליפו ממדת האמת והצדק אל מדת השקר והכזב אשר צריך לשבר מתלעות עול ולהוציא בולעו מתוך פיו ולזכות הזכאי שהוא החלש שאין בו כח לדבר בפני בעל דינו · וכן בהפך אם היה העני והאביון חייב בדינו אל תהדרנו בריבו ותוציאנו זכאי בדינו אלא אתה צריך לחייבו בדינו מאחר שהוא חייב :

פתח פיך שפט צדק ודין עני ואביון · ר"ל שפט צדק ודין עני ואביון ואל תחוס ותחמול עליו מפני עניותו ודלותו אלא עשה לו משפט הראוי לו ותהיה מלת ודין לשון צווי ר"ל דון אותו כפי מעשיו ולא תהדר בריבו כמו דינו לבקר משפט שהוא לשון צווי כאלו אמר דונו לבקר משפט ואע"פ שהתורה כבר הזהירה על זה שבענין הרשע והאלם אמרה לא תגורו מפני איש ובענין הדל והאביון אמרה ודל לא תהדר בריבו כיון שהיא הזהירתו על רבוי שתיית היין הזהירתו גם כן על דברים אלו שלא יעבור עליהם ויכשל בהם ברוב שתיית היין ומפני שדברים אלו עונשם חמור ואפשר שנמשכין מרוב שתיית היין לכן הזהירתו אמו עליהם כדי שיהיה נרתע לאחוריו ויבדל מן היין :

אשת חיל מי ימצא וגו' · לפי שבתחלת ספר זה הזהיר כמה פעמים לאדם שיתרחק מאשה זונה ונכריה אתה ספרו בשבחי אשת חיל שמעשיה הפכיים למעשה אשה זונה · אשת חיל וגו' מלת חיל יש לפרשה מלשון כח וגבורה כמו ה' עמך גבור החיל ויש לפרשה לשון ממון וישראל עושה חיל · מי ימצא לפי שיש מציאה שהיא אחר החיפוש והיגיעה והטורח ויש מציאה שהיא על דרך הקרי וההזדמן כגון המוצא מציאה שלא מדעת בלי הרהור ומחשבה שקדמו לה אלא פתאום הגיעה ליד האדם מציאה ולזה אמר אשת חיל מי ימצא האשה הזו שהיא גברנית וכובשת את יצרה מן הניאוף ועוד שהיא כונסת ומקבצת הממון למלאת די ספקה והותר מי ימצא ר"ל רחוק הוא שימצאנה האדם וישיגנה לא על ידי מציאה פתאומית ולא על ידי מציאה אחר החיפוש שאפי' טורח האדם ומשתדל למצוא אותה אחר החיפוש לא ימצאנה ולזה נתכוון במה שאמר מי ימצא ר"ל מי הוא שימצאנה כאחד ממיני המציאות כי מציאתה רחוקה מאד ואם נמצאת בעולם אשה זאת אין לה ערך ולא תמורה ולא חליפין ואפילו הפנינים שהם אבנים טובות ומרגליות המעולים והחשובים רחוק מכרה מהם ולא יכנסו בסוגם לשיהיו הם תמורתה וחליפיה כי בחכמתה ובתבונתה ודקות שכלה היא קונה אותם תחת ידה ורשותה ולכן לא יכנסו בערכה ושווים אלא מכרה רחוק מהם מאד :

בטח בה לב בעלה וגו' · כפי הפירוש הראשון שפירשנו במלת חיל שהיא לשון כח וגבורה יש לפרש בטח בה לב בעלה על ענין הניאוף שלא תזנה תחתיו שיש לה כח וגבורה לכבוש את יצרה ואינה מתפתית לו ולכן לב בעלה בטוח בה ואינו חושש לה שמא תתפתה לעצת יצרה ומפני שהנשים אינן מתפתות לניאוף אלא בשביל אתננם לקנות בו מיני בגדים ומיני תכשיטין להתנאות בהם אבל הנשים הצדקניות אין להם כל כך בגדים ותכשיטין ומטלטלין לזה אמר ושלל לא יחסר ר"ל אע"פ שבטח בה לב בעלה שלא תזנה תחתיו אעפ"כ ושלל לא יחסר ר"ל שביתו מלא מכל טוב מהבגדים והתכשיטין והמטלטלין שקנתה משכירות מלאכתה ומעשה ידיה ואין ביתו חסרה מהשלל · וכפי הפירוש השני שפירשנו מלת חיל לשון ממון ועושר יש לפרש בטח בה לב בעלה על קנין הנכסים והממונות שהיא כונסת ומקבצת הממון ותמיד היא מוספת והולכת בקבוץ הקנינים וכ"ש שהיא שומרת הנכסים שקנתה שמירה מעליותא שלא יחסר מהם מאומה וז"ש בטח בה לב בעלה ר"ל בטוח בה בעלה שקונה וכונסת הממון וכ"ש ששומרת נכסיה ומטלטלי ביתה בענין שלא יחסר לה כלום מהשלל של ביתה אלא כל שלל ביתה כמוס וחתום באוצרותיה :

גמלתהו טוב ולא רע וגו' . קשה לי מאי ולא רע דקאמר דמדקאמר גמלתהו טוב בודאי שאינו רע וא"כ למה נקט שפת יתר ויש לתרץ ולומר שהכוונה היא שגמלתהו טוב על הטובה שעשה עמה אבל על הרעה שעשה עמה לא גמלתהו רע :

אי נמי יש לפרש אפי' על הרעה שעשה עמה גמלתהו טוב שהיא משיבה טובה תחת רעה שעשה לה בעלה וז"ש גמלתהו טוב ולא רע ר"ל שמראוי היה לה להשיב רעה תחת רעה ואעפ"כ גמלתהו על הרעה טוב ולא רע ושמא תאמר שלפעמים היא מקפדת על הרעה שעשה לה וגומלת אותו רעה כפי הרע שעשה לה לזה הוסיף ואמר כל ימי חייה לומר שכן מנהגה ורגילותה להשיב לו טובה תחת רעה כל ימי חייה :

אי נמי יש לפרש בטח בה לב בעלה וגו' ר"ל שהנשים הקשות והרעות הם מתקוטטות תמיד עם שכניהם במצה ומריבה ותובלים בהם ומזיקים אותם ובשיבואו לדין ומשפט מתחייבים בעליהן בנזקים שהזיקו נשותיהם לפי שלא מיחו בהם ונמצא שהבעלים מפסידין ממון לזה אמר בטח בה לב בעלה שהיא צנועה וכשרה ואינה בעלת מצה ומריבה וקטטה ולכן ושלל לא יחסר ר"ל שלא יחסר השלל בנזקים שהזיקה לאחרים אלא כל שללה מקובץ ומכונס לתוך רשותה ולא יחסר ממנו דבר ולא די שמרחקת ממנו הנזק וההפסד אלא שמקרבת לו התועלת והטוב וז"ש גמלתהו טוב לא די שלא יחסר מהשלל כלום אלא זאת עוד שגמלתהו טוב ושמא תאמר שהטוב שגומלתו אינו שלם מכל צדדיו ויש בו קצת ריעותא לזה אמר ולא רע הכוונה היא שטובתה שלמה ואין בה שום רע כלל ועיקר וכל ימיה היא זהירה בדבר זה לעשות טובה שלימה בלי רע ובלי חסרון וז"ש כל ימי חייה :

דרשה צמר ופשתים וגו' · הכוונה היא להורות על זריזותה והשתדלותה בענין המלאכה שבזמן שאין לה צמר ופשתים לעשות מהם מלאכה לעצמה היא שואלת ודורשת צמר ופשתים מאחרים לעשותם בשכירות כדי שלא תהיה בטלה ממלאכה וכ"ז מרוב חשקה ותאותה למלאכה כדי שתהא משתכרת ומרווחת ממון בחריצותה ובהשתדלותה ואע"פ שהחפץ והרצון למלאכה הוא תלוי בדעתה ובשכלה ולא בכפיה שאין הכפים בלי החפץ והרצון מכל מקום כיון שמלאכת הכפים היא נמשכת מהחפץ והרצון התלויים בשכל תלה החפץ והרצון בהם ואמר בחפץ כפיה אע"פי שאינן בלי החפץ והרצון מאחר שמלאכת הכפים נמשכת מהחפץ והרצון :

אי נמי אפשר לפרש דרשה צמר ופשתים היינו שדרשה וחקרה בהלכות כלאים אם מותר לעשות בגד מכלאים שהוא מצמר ומפשתים

בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערתיה : זממה שדה ותקחהו מפרי כפיה נטע° כרם : חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועתיה : טעמה כי־טוב סחרה לא־יכבה בליל° נרה : ידיה שלחה בכישור וכפיה תמכו פלך : כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון : לא־תירא לביתה משלג כי כל־ביתה לבש שנים : מרבדים עשתה־לה שש וארגמן לבושה : נודע בשערים בעלה בשבתו עם־זקני־ארץ : סדין עשתה ותמכר וחגור נתנה לכנעני : עוז־והדר לבושה

נטעה ק׳ בלילה ק׳

תוכחות מוסר

ומפשתים יחדו דשמא כשהיא עושה אותו ועלה הבגד על בשרה לפעמים ותתחמם בו ותעבור על לאו דלא יעלה עליך ולכן היתה זוהרת שלא יעלה הבגד על ידה ותתחמם בו ותהא עוברת על לאו דלא יעלה אלא היתה נותנת כפיה כנגד לעשות מלאכה וזוהרת שלא יעלה הבגד על כפיה וז"ש ותעש בחפץ כפיה ר"ל שהיתה זוהרת ונשמרת לעשות כפיה באותו חפץ שהיא עושה ולא שיהיה החפץ על כפיה כדי שלא תעבור על לאו דלא יעלה עליך :

היתה כאניות סוחר וגו׳ · ר"ל כמו האניות שהם מפרשים בים ומוליכים מיני סחורות ופרקמטיאות למדינת הים כדי למכור אותם שם להרויח ולהשתכר כן היא קונה ממעשה ידיה מיני סחורות בזול ושולחת אותם למקום שנמכרים ביוקר ומשתכרת בהם ואע"פ שהאניות הולכים בהם הסוחרים עצמם למכור סחורות שמוליכין בידם ולקנות סחורות אחרים תמורתם היא אינה צריכה לפרש בים אלא יושבת בביתה ושולחת סחורותיה ביד אחרים למכור אותם שלזה אמר כאניות סוחר בכף הדמיון לפי שדרך הסוחרים לילך הם עצמם למכור סחורותיהם אבל האשה הזאת מלאכתה נעשית על ידי אחרים ומה שהמשלתי לך סחורות האשה הזאת ליורדי הים באניות אינו אלא לענין הריוח ולא לענין ההפסד שהספינות לפעמים מצליחים בהליכתם למדינת הים ומשתכרים ולפעמים טובעים בים ולפעמים מפסידים בסחורותם אבל האשה הזאת חוששת לכל זה ועושה כל ענייניה באופן שאין בהם הפסד אלא הריוח וז"ש היתה כאניות סוחר שהולכת לעיירות ולכרכים מיני סחורות למכור שם אבל מכל מקום ממרחק תביא לחמה על כל פנים ואין לה ספקא דדרכא דממונא אלא נכנסת לריוח ויוצאת מן ההפסד :

ותקם בעוד לילה וגו׳ · ר"ל שלא היתה ישנה כל הלילה אלא ותקם בעוד לילה לעשות מלאכתה ואח"כ היא נותנת טרף לאנשי ביתה כדי לאכול בבקר בבקר ולא תצטרך לשהות ביום להכין טרפה אלא יהיה מוכן מהלילה וכן היא נותנת חק קצוב לנערותיה שיעור מלאכה שיעשו ביום וכל זה היא עושה בלילה כדי שתהא כל היום עוסקת במלאכתה ואין לה שום טרדא לעכב אותה ממלאכתה :

זממה שדה וגו׳ · מדלא כתיב לקחה שדה משמע שעלה במחשבתה לקנות שדה ולא היה לה מעות מצויים כדי לקנותו ונשתדלה מאד במלאכתה והטריחה על עצמה המלאכה יותר מכדי כחה ואיסתייעא מלתא ותקחהו ואח"כ מפרי כפיה נטעה כרם ר"ל מעט מעט שכל מה שתשתכר במלאכתה ביום זה נותנת אותו לשכר הפועלים נוטעי כרם וכן בכל יום ויום עד שנשלמה נטיעת הכרם שהשדה שלקחה שהוא פנוי מהזרעים נטעה אותו כרם ונעשה כרם :

חגרה בעוז מתניה וגו׳ · ר"ל חגרה בעוז מתניה ונשתדלה בכל מיני השתדלות ולקחה שדה ואחר כך אמצה זרועותיה במלאכה וטרחה טורח רב ונטעתו כרם בשכירות מלאכתה ונטעמה כי טוב סחרה בנחלת שדה וכרם שקנתה או נתוספה לה חשק והשתדלות במרץ בעשיית המלאכה ועושה מלאכה בין ביום בין בלילה וז"ש לא יכבה בלילה נרה כדי שתהא עושה מלאכה לאור הנר :

ידיה שלחה בכישור וגו׳ · כישור ופלך הם כלים של מלאכה ועיין בפירש"י ז"ל והכוונה היא לומר שבידה מלאכות הרבה ולא מלאכה אחת בלבד ומלאכת הכישור נעשית בידים ובאצבעות בלבד ומלאכת הפלך נעשית בכפים :

כפה פרשה לעני וגו׳ · ר"ל אע"פי שהקנין שקנתה היה לה מטרחה ועמלה ויגיע כפיה והיתה ראויה להיות עינה צרה באורחים העניים אע"פ כן היתה נותנת להם די מחסורם בעין יפה וז"ש כפה פרשה לעני דהיינו כף אחת מלאה ולכן לא היתה יכולה לקפוץ את ידה על מה שבכפה לפי שכפה מלא וגדוש עד שאינה יכולה לקפוץ את ידה עליו שמא יתפזר ויפול לחוץ לפי שנותנת לעני בשופע וברבוי והא דנקט לגבי העני כפה ולגבי אביון ידיה לפי שהאביון הוא יותר דל מהעני לפי שהוא תאב לכל דבר שעל כן נקרא בשם אביון על כן נתנה לו מלא חפניה בשתי ידיה אבל לעני שאינו דל יותר כאביון נתנה לו כף אחת מלאה בלבד ולא בשתי ידיה :

לא תירא לביתה משלג וגו׳ · ר"ל שהיתה מתקנת ומכינה כל הדברים הצריכים לה ולאנשי ביתה בשלמות ולא היו חסרים מכל הדברים הצריכים להם וז"ש לא תירא לביתה משלג וגו׳ ר"ל שבזמן השלג והפלגת הגשמים אינה חוששת שמא יצטערו אנשי ביתה מחמת הקרירות כי כל אנשי ביתה לבושים בגדי שני שטבעם חם ומחממים את האדם הלובש אותם ואינו מצטער מחמת הקרירות שתהיה בעולם וכן ג"כ אחר שעשתה מצעות למטה כפי הצורך עוד הוסיפה מרבדים שהם בגדי בוי ותופש להתנאות בהם המטה כמו מטות המלכים והסגנים וכן לבושים מזומנים ומתוקנים כפי הזמן הנאות להם שבגדי שש שהם קלים וקרים מוכנים לימות החמה ובגדי ארגמן שהם של צמר ומחממין את הלובש אותם הם מוכנים לימות הגשמים שהוא זמן הצנה והקרירות ומתוך שהיא מזמנת ומכינה כל צרכי ביתה ממיני המאכל וממיני המלבושים הצריכים לה ולאנשי ביתה הנה בעלה דעתו מיושבת עליו ואין לו שום טרדא מטרדות הזמן ולכן הוא יושב ישיבת קבע בעסק התורה בדעתו מכוונת עליו ובלולה מהעדר המחשבות המטרידות את האדם מעבודתו ית׳ ולכן הוא מתחכם ויורד לעומקה של הלכה ונכנס לחדרי התורה יותר מחביריו החכמים :

נודע בשערים בעלה וגו׳ · ר"ל שבעלה נודע ורשום וניכר בשערים שהם העיירות בשמו ובמעשיו ובמקומו ובמה יודע אפוא חכמתו וחדודו וחריפותו יותר מחביריו בשבתו עם זקני ארץ ומנקפת אותם בהלכה ולכן יצא שמו בכל השערים והעיירות לרוב ידיעתו וחכמתו :

אי נמי יש לפרש מלת בשערים היינו בתי דינין שבכל עיר ועיר בשמו ועלתה בחכמתו השערה שפירושה בית דין במבואר בדברי רז"ל :

סדין

לְבוּשָׁהּ וַתִּשְׂחַק לְיוֹם אַחֲרוֹן: פִּיהָ פָּתְחָה בְחָכְמָה וְתוֹרַת־חֶסֶד עַל־לְשׁוֹנָהּ: צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ וְלֶחֶם עַצְלוּת לֹא תֹאכֵל: קָמוּ בָנֶיהָ וַיְאַשְּׁרוּהָ בַּעְלָהּ וַיְהַלְלָהּ: רַבּוֹת בָּנוֹת עָשׂוּ חָיִל

צ רבתי הליכות ק׳

ואת

תוכחות מוסר

סדין עשתה ותמכור וגו׳. אחר שתקנה צרכיה וצרכי אנשי ביתה בשלמות בלי שום חסרון היא מתקנת בגדים אחרים הצריכים לבריות כדי להשתכר בהם וז"ש סדין עשתה ותמכור ר"ל שהסדין שהוא בגד שצריך לנשים להתעטף בו עשתה אותו בידיה כי היא בקיאה במלאכות רבות ותמכור אותו היא עצמה כי הנשים באים אצלה לקנות ממנה והיא עצמה מוכרת להם אבל החגור שהוא דבר השייך לאנשים ולנשים נתנה אותו לכנענים שהוא הסרסור למכור אותו בשווקים וברחובות:

עוז והדר לבושה וגו׳. ר"ל שלבושה הוא לה עוז והדר ר"ל שלבה תקיף ואמיץ ויש לה נשיאות ראש ואין ראשה כפוף לבעלה כמה שמלבושיה קנויים לה מטרחה ועמלה ויגיע כפיה ולכן יש לה עז והעצומות שאין מלבושים משל הבעל אלא משלה דהיינו מיגיעה ושכירות מלאכתה וסחורתה וגם יש לה הוד והדר בלבישתה עליה לפי שהם מלבושים מעולים ומשובחים ומפוארים על צד היותר טוב שאפשר להם להיות כמ"ש שש וארגמן לבושה א"כ בחייה היא יושבת בכבודו של עולם גם עושר גם כבוד ומתענגת במאכל ובמשתה ובמלבושים נאים ומשובחים היא ובעלה ובני ביתה וגם אינה דואגת ומפחדת מיום המיתה לפי שלבה סמוך ובטוח במעשיה הטובים ויודעת שיש לה שכר טוב בעמלה בעה"ז וז"ש ותשחק ליום אחרון ר"ל שהיא שמחה ועליזה אפי׳ ליום אחרון שהוא יום המיתה ואינה דואגת ממנו:

אי כמי עז והדר לבושה היינו לבושה הרוחני בעה"הב ולכן עיקר שמחתה אינה אלא בזוכרת ליום אחרון שהוא יום המיתה שזוכה לעז והדר שהוא לבוש רוחני לנשמתה:

פיה פתחה וגו׳. אחר ששבח אותה במעשיה וסדר הנהגתה הוא משבח אותה בכח דבורה שאינה כשאר נשים פטפטניות שמדברים דברי הבאי ודברי בטלה אלא פיה פתחה בעניני החכמה והתורה שהם דיני איסור והיתר השייכים לנשים שמלמדת אותם ומורה את הדרך ילכו בה שמדבורה נמשך הנאה ותועלת לנשים אחרים וכן ותורת חסד על לשונה דהיינו אחר שנותנת לעניים די מחסורם היא מדברת להם דברי חן וחסד לפייסם ולהרחיב את דעתם על הצרה הנוגעת להם מצד רישותם ודלותם ולהכין להם מרגוע ומעצבם א"כ אפי׳ דבורה אינה משמשת אותו אלא בדבר מצוה וגם מחשבותיה זכים וברים ונקיים מכל סיג ותלאה כי חשיבות מעשיה ודבורה המה מורים על יופי מחשבותיה כי מעשיה הטובים ולשונה לשון הזהב נמשכים ממחשבותיה הזכים והברים וא"כ היא שלמה במעשה ובדבור ובמחשבה:

צופיה הליכות ביתה וגו׳ ר"ל שהיא מבטת ורואה בעין שכלה הדברים הצריכים לה ולאנשי ביתה ממאכל ומשתה ומלבוש ומכינה אותם ומזמנת אותם קודם זמן הצורך להם ולא התעצל בהכנתם ובהזמנתם עד זמן הצורך להם אלא יהיו מוכנים ומזומנים קודם זמן הצורך וז"ש צופיה הליכות ביתה שהיא רואה בעין שכלה הליכות ביתה ר"ל מהלך ביתה ונימוסו ומה שצריך לו ומזמנת אותם קודם זמנם ואפי׳ הלחם שהוא תדיר ועושה אותו בכל יום מעולם לא נתעצלה בו ועשתה אותו אחר הצורך אליו אלא בכל יום עושה אותו במהירות ובזריזות כדי שיהיה מוכן ומזומן לעת צרכה אליו וז"ש ולחם עצלות לא תאכל ר"ל מעולם לא אכלה לחם בעצלות אלא אפי׳ הלחם הנעשה בכל יום תדיר היא עושה אותו בתכיפות ובמהירות ובזריזות קודם זמן צרכה אליו כי היא זריזה ומהירה בכל דבר:

קמו בניה וגו׳. ר"ל מאחר שזכתה למעשים טובים כאלו ולהנהגה ישרה ומתוקנת בכל שלמות התיקון קמו בניה וגו׳ ואע"פ שלפי סדר הכבוד היה לו להקדים בעלה קודם לבניה מכל מקום מאחר שההנאה והתועלת שמגיעים לבניה ממנה יותר מבעלה הם מקדימים לאשרה קודם אביהם לכן הקדים הבנים לאב לפי שהיא טרחה עליהם טורח רב עד שגדלה אותם ונצטערה בגדולם והיתה זנה אותם ומפרנסתם והוליכה אותם לבית הספר ונשתדלה השתדלות במרץ בענין למודם ובשקמו בניה וגדלו בעולם והרגישו במה שטרחה בשבילם עד שבאו בכלל גדולים והרגישו גם כן בצדקתה ובהנהגתה הישרה ובכשרון ממעשיה ובתם לבבה הם הקדימו לאשרה ועוד טעם אחר להקדמת אושרם לה קודם לאביהם מפני שהיא אמם והם חייבים בכבודה יותר מאביהם לכך תכף ומיד בהרגשתם בטוביותה ובכשרון מעשיה ובטורח שטרחה עליהם ובכבוד שחייבים לה הקדימו לאשרה ואחר שהקדימו בניה לאשרה מהסבה שזכרנו אז בעלה גם כן מהלל ומשבח אותה על כל הטובה שעשתה עמו ועל כשרון מעשיה וצדקתה. ומהו האושר וההלול שמאשרים ומהללים אותה בניה ובעלה הוא זה שבניה מאשרים אותה ואומרים לה רבות בנות עשו חיל וגו׳ רוצה לומר שהשבח ששבח אותה שלמה בפרשה זו הוא שמלבד שהיא אשה צנועה וכשרה ומתגברת על יצרה ולעולם לא טעמה טעם חטא ומשתדלת לקבוץ הממון ושאר קנינים אלא שיש בה עוד מדות מפוארות והנהגות ישרות כגון גמלתהו טוב ולא רע כמה פרשה לעיל פיה פתחה בחכמה שהם מדות טובות והנהגות ישרות וביוצא בהם ולכן באושר שאשרו אותה בניה אמרו לה רבות בנות עשו חיל ר"ל עשו הדברים הנכללים במלת חיל בלבד שהם הצניעות וכבישת היצר וקבוץ הממון ושאר קנינים אבל שאר המדות הטובות וההנהגות הישרות היו חסרים מהם אבל את עלית על כלנה במה שאת אשת חיל ועוד הוספת על השמוע׳ במה שקנית כל המדות וההנהגו׳ הישרות מה שלא קנו נשים אחרים העושים חיל אבל את שלמה בשלמות המעשה ובשלמות המדות שאין בהם נפתל ועקש ולכן את עלית על כלנה שלא זכו לשלמות המדות כמותיך וז"ש רבות בנות עשו חיל בלבד ולא שאר מדות אבל את עלית על כלנה במה שזכית לשאר מדות והנהגות הישרות זהו מה שאשרו אותה בניה ואחר כך בא בעלה לגמור בה את ההלל ואמר

שקר החן והבל היופי וגו׳ ר"ל שקר הוא שבח החן והבל הוא שבח היופי לפי שהחן והיופי הם דברים מקריים ולא עצמיים שאין אדם יכול לעשות לעצמו בידים חן ויופי בעצם וראשונה ואף אם יתהוו באדם אפשר שלא יתמידו בו כגון על ידי חלאים רעים וביוצא בהם יהיה חנו ויופיו נשחת ונפסד ולכן הם שקר והבל אבל אשה יראת ה׳ היא תתהלל ר"ל היא מצד עצמה תתהלל שהיא ראויה לשבח ולהלול לפי שיראת ה׳ שבה היא זכתה בה וקנתה אותה בידים שהנהיגה עצמה בדרך ישרה והגונה ולא נהפכה על ידי עצמה בעצם וראשונה דהיינו שהיתה נטייתה בכח הבחירה שבא אל הדרך הנכונה והישרה ועוד שאין מעשה היראה נפסד ונשחת כחן ויופי ולכן אשה יראת ה׳ היא מצד עצמותה שהנהיגה עצמה ביראתו ית׳ תתהלל ולא יאות ההלל והשבח לבעלת

חן

וְאַתְּ עָלִית עַל־כֻּלָּנָה׃ שֶׁקֶר הַחֵן וְהֶבֶל הַיֹּפִי אִשָּׁה יִרְאַת־יְהוָה הִיא תִתְהַלָּל׃ תְּנוּ־לָהּ מִפְּרִי יָדֶיהָ וִיהַלְלוּהָ בַשְּׁעָרִים מַעֲשֶׂיהָ׃

סכום פסוקי של ספר משלי **תשע מאות וחמשה עשר** וסימנו **תנו לה מפרי ידיה ויהללו**ה בשערים מעשיה. סדריו **שמנה**. והקאפיטולי **שלשים ואחד** וסימנו הסר **אל** כל היום:

תוכחות מוסר

חן ויופי לפי שהם מקריים ועוד שאינם מתמידים כמו שזכרנו מה שאין כן היראה וכשרון המעשה שצדקתם עומדת לעד ולא שייך הפסד והשחתה בהם:

אי נמי אפשר לפרש רבות בנות עשו חיל וכן ג"כ קנו כל המדות והשכנות הישרות כמותיך אבל את עלית על כלנה במה שאת מוספת עליהם דברים אלו שהם חן ויופי שאת כלולת חן ויופי ולא הן ולזה אמר להם אכיהם משמע מדבריכם שהחן והיופי הם מכלל שבחי האשה אבל לא כן הוא אלא שקר הוא שבח החן והבל הוא שבח היופי כמו שאמרנו לעיל ואם אינה עולם למעלה מכל הבנות אלא בשביל החן והיופי אין זה עלוי אבל אני מודיע לכם באיזה ענין יש לה עלוי ותהלה על כל הנשים אשר בגולה שהוא מצד שהיא יראת ה' ר"ל שכל מעשיה הטובים ומדותיה והכנותיה הישרות אינם מפני יראת העונש אלא מפני יראת רוממותו ית' וגדולתו שיראה זו היא עדיפא מיראת העונש וז"ש אשה יראת ה' ר"ל אשה שהיא קונה לה היראה מצד שהוא ה' שהוא מושל ושליט בכל המציאות ומלכותו בכל משלה דהיינו בכל העולמות בין בעולם העליון בין בעולם השפל ומלכותיה מלכות עלם ושלטניה עם דר ודר ביראה זו היא לבדה תתהלל ותתעלה על כל הבנות שמה שבחרו להם הדרך הכשרה והישרה איננו אלא מפני יראת העונש ולא מפני יראת הרוממות ואע"פי שאתם משבחים ומאשרים אותה בדבר זה שאמרתי לכם שהיא יראת הרוממות שבזה יש לה עלוי על כל הבנות שעשו חיל ויצדק בה לומר לה רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כלנה מכל מקום אין דבר זה מספיק לכבודה לאשרה ולהללה בפה בלבד אלא דעו נא כי כי הנה אנכי מת ואתם יורשי אחרי תירשו כל עמלה ויגיעה וכל קניניה שטרחה ועמלה בהם בטורח רב ויגיעה רבה עד שנכנסו לידה ולרשותה ובמטותא מנכון שתזכרו בכבודה בפועל ולא בדבור בלבד לאשרה ולהללה אלא תנו לה במתנה גמורה מקצת מהפירות שעשתה בידיה ולזה אמר מפרי ולא אמר תנו לה פרי ידיה לומר שלפחות תנו לה מקצת מעמלה ויגיעה כדי שתתעדן נפשה בדשן כימי זקנתה שהיא באה לידי חולשה ותשות כח ואין בה כח לעמוד במלכה הראשון וזהו הכבוד העיקרי שתעשו לה אבל האושר שאתם מאשרים אותה בפה איננו מספיק לכבודה ועוד שאינה צריכה לאושר שאתם מאשרים אותה כי נודע שמה בשערים ויהללוה בשערים מעשים הטובים וחסר בי"ת כאלו אמר במעשיה · אי נמי אינה חסרה אות בי"ת ופירושו מעשיה גורמים לה ההלול והשבח ומפני שמעשיה גורמים לה ההלול במעשים ואמר ויהללוה בשערים מעשיה אע"פ שההלול הוא מבני אדם ולא מהמעשים:

והיתה השלמתו יום רביעי שהוא יום ראשון לחדש אלול שנת **תמוך** אשורי במעגלותיך לפ"ק
באלגזאיר מתא יע"א

ת"ו ש"ל כ"ע בר"ד מו"ך בר"ח לבא

ליקוטים שונים

מהרב המחבר זלה"ה

מדרש חזית · שאל רשב"י את ר' אלעזר בר יוסי אמר ליה אפשר ששמעת מאביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו · א"ל הן א"ל היאך א"ל משל למלך שהיתה לו בת יחידה והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא לה בתי ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אחותי ולא זז מחבבה עד שקרא אותה אמי · כך היה מחבב יותר מדאי הקב"ה את ישראל וקראם בתי הה"ד שמעי בת וראי · ולא זז מחבבן עד שקראם אחותי שנאמר פתחי לי אחותי רעיתי · ולא זז מחבבן עד שקראן אמי שנאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי אלי האזינו ולאמי כתיב עמד רשב"י ונשקו על ראשו ואמר לו אלו לא באתי אלא לשמוע הטעם הזה די · עכל"ה :

המאמר הזה אע"פ שלכאורה נראה שדרכו דרך סלולה כשתסתכל בו היטב תמצא בו דקדוקים רבים · ראשונה מאחר שאמר שאל רשב"י וכו' למה הוסיף לומר אמר ליה היינו שאל דקאמר מתחלה ולא היה לו לומר אלא כי שאל רשב"י וכו' אפשר ששמעת וכו' · ועוד מלת שאל אין לה קשר עם מלת אפשר לפי שמשמעות אפשר ששמעת הוא שאינו לשון שאלה אלא א"ל אפשר קרוב הוא ששמעת מאביך וכו' וצריך אתה שתגיד לי מה ששמעת ולכן אין לה קשר עם מלת שאל · ועוד דכפי מה שאמר אפשר ששמעת לא תפול עליה תשובת הן כי לא תפול מלת הן אלא על לשון שאלה ולא היה לו לומר אלא שאל רשב"י את ר' אלעזר שמעת מאביך וכו' שאז תפול מלת הן לומר לו ששמע · ועוד מאי קשיא ליה לרשב"י בכתוב הזה עד ששאל לר' אלעזר פירושו · ועוד למה ליה למימר מלת היאך דודאי הוא שמאחר שהשיב אותו ואמר לו הן ששמע מאביו פירוש הכתוב שהיה מגיד לו היאך יתיישב הכתוב ולמה ליה לומר היאך · ועוד למה היה ענין המשל במלך ולא בסתם אדם שיש לו בת יחידה וכו' · ועוד נדקדק במה שאמר והיה מחבבה יותר מדאי והיה קורא אותה בתי לא היה לו לומר אלא משל למלך שהיתה לו בת יחידה שהוא מחבבה וקורא לה בתי שפירושו מובנת הוא שהוא מחבבה יותר מדאי וקורא לה בתי לפי שהיא יחידה אבל משמעות והיה נראה שעשה לה דבר חידוש שמחבבה יותר מדאי וקורא לה בתי ומה חידוש הוא זה · ועוד מה חבה יתרה היא זו שקורא לה בתי מאחר שהיא בתו · ומה חבה יתרה על חבת שקורא אותה בתו במה שקורא אותה אחותו ואמו הרי מצינו שחבת האדם בזרעו היא יותר מחבת אחותו ואמו ואדרבה בזה הוא ממעט בחבתה · ועוד יש להבין מה שאמר לא זז מחבבה שנראה שהוא לשון יתר וטפל ולא היה לו לומר אלא וקרא אותה אחותי ואמי ותו לא · ועוד קשיא לי בענין הנמשל שהם ישראל מאי רבותייהו במה שקרא להם הקב"ה בתי ואחותי ואמי קים ליה בדרבה מוכיח שהרי נקראו בנים למקום כמ"ש בנים אתם לה' אלהיכם וכן בני בכורי ישראל שבודאי שחבת האדם בבניו יותר מבנותיו ושאר קרוביו · א"כ מה עילוי לישראל בזה אדרבה זילותא אית להו במה שירדו ממדרגת בנים :

אמנם הנראה לי בזה הוא כי רשב"י ור' אלעזר שניהם סוברים שהכתוב הזה מדבר בכנסת ישראל עם הקב"ה ומפני זה קשה ליה לרשב"י האי קרא ולא יכול להולמו חדא מפני ששלמה המע"ה קרא כנסת ישראל אמו של הקב"ה שנראה שהיא כפירה ח"ו ועוד קשה ליה יותר מזה מ"ש בעטרה שעטרה לו אמו דמשמע דכנסת ישראל היא מעטרת אותו ולכן היה נבוך בפירוש הכתוב הזה ולא השיגה ידו ליישב הכתוב על אופניו ולכן אמר מסדר המאמר שרשב"י שאל את ר' אלעזר על פירוש כתוב זה והשאלה ששאל ממנו היא בתורת תמיהה ולזה כפל דבריו בעל המאמר ואחר שאמר שאל רשב"י חזר ואמר אמר ליה ר"ל תדע איך היא השאלה שאמר לו לר' אלעזר בלשון תמיהה אפשר ששמעת מאביך וכו' ר"ל הכתוב הזה אי אפשר להולמו מפני קושיו והשיב לו ר' אלעזר הן ששמעתי פירושו ורשב"י לפי שהיה סובר שמהנמנעות שיתיישב הכתוב הזה כפי הנראה ממנו כשהשיבו ר' אלעזר ואמר לו הן קפץ ואמר לו היאך ר"ל אי אפשר שיתיישב הכתוב הזה והשיב אותו ר' אלעזר ואמ"ל אבין את דעתך בו ואמר לו משל למלך וכו' הכוונה בזה שהקב"ה חבב את ישראל חבה יתרה במחשבה ובדיבור ובמעשה והעלה אותם למעלה רמה עד שקראם אמי ולכן מאחר שראה שהמע"ה שקרא אותם אמו כמו שמוכיח מהכ' שאמר הקשיבו אלי עמי ולאומי וגו' הוא ג"כ קרא אותם אמו · ועכשיו הוא מבאר החבה שחבבו הקב"ה עד שקראם אמי ואמר משל למלך וכו' במה שאמר משל למלך ולא אמר לאדם סתם מפני שסתם מלך יש לו עושר רב וכסף וזהב לרוב וכשיש לו בת יחידה בודאי שהוא מזיל כספים הרבה להספקת צרכה ועושה לה מעשים שיש לה נחת רוח בהם מפני שהיא יחידה וזהו כנגד המעשה במלא שהכסף שהוא מזיל עליה הוא יותר מן הנהוג מפני שהוא מלך ויש לו ממון הרבה וכנגד המחשבה אמר והיה מחבבה יותר מדאי שהאהבה והחבה שהם תלויים במחשבת הלב היו יותר מדאי ר"ל יותר ממה שמחבב סתם אדם לבתו יחידה א"כ חידוש הוא זה ולכן אמר מלת והיה להורות שעשה לה חבה יתרה על הנהוג וכנגד הדיבור אמר וקראה בתי שמרוב חבתה אפילו אינו קורא אותה אלא בשם בתי ולא בשם המיוחד לה אם מפני שהוא גרמה ליצירתה בת ולא בן שבשהאיש מזריע תחלה היא יולדת נקבה כמ"ש אלה בני לאה ואת דינה בתו ואם מפני שאין לו אלא בת יחידה קורא לה בשם בתי ר"ל שאין לו שום זרע אחר אלא בתי בלבד א"כ בין במחשבה בין בדיבור בין במעשה הוא מתנהג עמה יותר ממנהג העולם ולכן אמר כאן ג"כ מלת והיה להורות שאינו קורא אותה אלא בשם בתי שאינו מן הנהוג וזהו לענין האהבה והחבה אבל לענין הכבוד והמעלה הוא קורא אותה אחותי ואמי ומ"ש לא זז מחבבה ר"ל מלבד שחבבה חבה יתרה ולא זז ממנה אלא היתה החבה היתרה קבועה בה מזה נמשך שמכבדה כאחותו שהיא שוה לו ומפני שמכבדה כאחותו ולא זז מאותו הכבוד נמשך מזה שמכבדה כאמו כי דרך העולם לכבד האדם את אחותו יותר מבתו ואת אמו יותר מאחותו וזאת הבת היחידה מתוך שזכתה לחבה יתרה זכתה לכבוד אחות ומתוך שזכתה לכבוד אחות זכתה ג"כ לכבוד האם · וכן הקב"ה מחבב את ישראל בלבו ובמחשבתו יותר מדאי ר"ל יותר מהשיעור הראוי לחבבן ובודאי הגמור כיון שלה' הארץ ומלואה וכל טוב הארץ בידו וברשותו כמ"ש הכתוב לי הכסף ולי הזהב ודאי שהוא משפיע להם מטובו ונותן להם כל הספקתם וכל צרכיהם בשופע ובריבוי ועושה עמהם טוב וחסד כל ימי חייהם במלך שאין לו אלא בת יחידה בלבד הרי שהקב"ה מחבב את ישראל במחשבה ובמעשה יותר מדאי ויותר מן הראוי וג"כ בדיבור נתנהג עמהם יותר מן הראוי

הראוי וקראם בתי לומר שאין לי בעולם אלא בתי שהם ישראל ואע"פ שבכר נקראו בנים למקום כמו שאמרנו מכל מקום הבת אצלו כמו המלך שאין לו אלא בת יחידה שהיא חביבה אצלו יותר ממה שהיה מחבב את הבנים אם היו לו מפני שהיא יחידה וזהו לענין האהבה והחבה שמחבב אותם יותר מראוי בין במחשבה בין בדיבור בין במעשה. אבל לענין הכבוד והמעלה קרא אותם אמותי ואמי שכיון שלא זז מלחבבן יותר מראוי מזה נמשך לכבדן כאחותו ומתוך שלא זז מלכבדן כאחותו זכו להיות מכבדן כאמו כמו שהביא ראיה מן הכתובים הנז' במאמר:

אי נמי יש לומר למה קרא הקב"ה את ישראל בשם בתו ואחותו ואמו הוא מפני טעם אחר והוא שמתחלה כשלומד אדם תורה בתחילת לימודו הוא כמו הבת שאביה מלמד אותה דרך הצניעות והמדות הטובות הראויות לה ומפרישה מן האיסור כן האדם בתחלת לימודו ועסקו בתורה הוא למד ממנה סדר הנהגתו בקיום המצות ולמד ממנה יראת ה' ומוסר ודרך ארץ ובאותו זמן נקראים ישראל בת לפי שהם דומים לבת בתחלת לימודם וכשנשרשה בהם החכמה והיראה והיושר והכושר נקראו אחים למקום כביכול כמו שנאמר למען אחי ורעי שנעשים שוים לו כמו האחים. שהם שוים וכן מצינו שדרשו רז"ל על פסוק ויקרא לו אל אלהי ישראל שהקב"ה קראו ליעקב אלהי ישראל ונקרא אלוה כמוהו וכשהם מפליגים בחסידות ובקדושה ובטהרה הם דומים אצל הקב"ה כמו האם שכמו שהאם כל מה שגוזרת על בנה הוא מחוייב לקיים גזרתה ומבטל את רצונו כן הקב"ה גוזר גזרה והצדיקים מבטלין אותה כמו האם שמבטלת דברי בנה והוא צריך לקיים גזרתה הכלל העולה בידינו מכל זה שהקב"ה חבב את ישראל חבה יתרה עד שקראם אמי ולכן שלמה ע"ה ג"כ קראם אמו של הקב"ה מפני שראה שהקב"ה קראם אמי מפני שהקב"ה מתעטר במעשה הצדיקים ובצדקתם והיינו דכתיב בעטרה שעטרה לו אמו דהיינו שמתעטר הקב"ה במעשה הצדיקים ובכשרון מעשיהם כמו הבן שמתעטר במעשה אמו הצדקת ובזה נחה דעת רשב"י ולכן עמד ונשקו לר' אלעזר על ראשו לפי שהבין את דעתו בישוב הכתוב ואמר לו אלו לא באתי אלא לשמוע הטעם הזה די לפי שהיה כבוד בפירוש הכתוב:

צרקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה אדם ובהמה תושיע ה':

יש לדקדק בפסוק הזה. חדא דקאמר כהררי אל דכיון שהוא מדבר לנוכח הקב"ה כמו שאמר צדקתך מאי אל דקאמר לא הוה ליה למימר אלא צדקתך כהרים. ועוד צריך להבין מה שייכות יש בין צדקה להרים ובין משפט לתהום שהמשילן להם. ועוד למה בצדקה אמר לשון יחיד ובמשפט לשון רבים ובהרים נקט לשון רבים ובתהום נקט לשון יחיד ולא קאמר תהומות לשון רבים כמו. ועוד למה לא אמר ומשפטיך בוא"ו כיון שהם שני ענינים. ועוד למה לא אמר משפטיך בתהום בכ"ף הדמיון כמו שאמר כהררי. ועוד מה יחס ושייכות לאדם עם הבהמה דקאמר אדם ובהמה תושיע ה':

לכן הנראה לי בזה הוא שהכוונה היא לומר שהקב"ה כשעושה צדקה וחסד עם הצדיקים בשכר מעשיהם הטובים אינו נותן להם כפי ערך שכרם בצמצום אלא נותן להם שכרם כפי מעלתו וגדולתו שהיא מתנה מרובה ביותר והיא למעלה למעלה מערך שכרם אבל כשמעניש הרשעים הוא עושה בהפך שאינו מענישם כפי מעלתו ורוממותו שהוא בלתי בעל תכלית אלא הוא מענישם עונש שהוא פחות מהראוי להם כפי מעלתו יתברך וז"ש צדקתך כהררי אל וגו' ר"ל שהצדקה והחסד שאתה עושה עם הצדיקים בתשלום גמולם אינו כפי ערך שכרם אלא הוא למעלה מהם הרבה בהרים הגבוהים למעלה מקומת האדם ומ"ש כהררי אל ולא אמר בהרים הוא לרמוז אל רוב חסדיו ית' בתשלום גמול הצדיקים מפני ששם אל מורה על חסדיו ית' כמ"ש חסד אל כל היום. אבל כשאתה מעניש הרשעים אתה עושה בהפך שהעונש שאתה מענישם הוא פחות מערך עונותיהם ופשעיהם ולמטה מהם ביותר כפי ערך גדולתו ית' בתהום שהוא עמוק מן האדם ביותר ע"ד שאמרו רז"ל מרובה מדה טובה ממדת פורענות ואע"פ שלא אמרו שמדת פורענות היא מועטת אלא היא כפי ערך העון הני מילי כפי ערך האדם לפי שהוא מורכב מחומר ועלול לעונות ולפשעים אבל כפי ערך הקב"ה שהוא גדול ונורא אותו עונש שמעניש הרשעים הוא פחות מהם בתהום רבה שהוא עמוק מן האדם ביותר וז"ש אדם ובהמה תושיע ה' ר"ל שאתה משוה ערך האדם לערך הבהמה מצד הרכבתו וחומרו ותושיע אותו מהעונש הגדול הראוי לו כפי גדולתך ורוממותך:

אי נמי יש לפרש צדקתך כהררי אל וגו' ר"ל שהצדקה והחסד שאתה עושה עם הבריות קודם שישתעבדו לך ויעשו רצונך הם גלויים ומפורסמים לעין כל בראות ההרים הגבוהים והרמים הגלויים לעין כל וזה במה שאתה יוצר העובר במעי אמו ואתה זן אותו ומפרנסו ומשמרו מן הפגעים ומוציאו לאויר העולם ואחר שיצא לאויר העולם אתה נותנו לחן ולחסד בעיני יולדיו וזנים ומפרנסים אותו ומגדלים עליו להרחיק ממנו הנזק ולהקריב לו התועלת עד שיגדל ויטפל בעצמו ואתה מזמין לו טרפו ופרנסתו ואחר כל החסדים האלו אתה מקוה ממנו לעשות רצונך ולקיים מצותיך ואם לא נשתעבד לעבודתך ולעשות רצונך במקום שהיה לך להשחיתו ולאבדו מן העולם אתה מאריך אפיך עמו להענישו עונש מעט מזער להתעוררות התשובה אולי ישוב אל ה' וירחמהו וז"ש משפטיך תהום רבה ר"ל העונשין שאתה מענישו הם על דרך החמלה והחנינה לפי שהם קלים ואינן נראים לעיני הבריות כעומק התהום שאינו נראה לעין בני אדם וז"ש אדם ובהמה תושיע ה' ר"ל שהאדם שנברא בצלם אלהים והוא עשה עצמו כבהמה במה שהוא להוט אחר המוחשית אתה ברחמיך הרבים תושיע אותו מהעונשים הגדולים הראוים לו אלא אתה מענישו עונש קל לעוררו אל התשובה ולזה אמר צדקתך לשון יחיד ומשפטיך לשון רבים והרים לשון רבים ותהום לשון יחיד לרמוז אל רוב חסדיו יתברך לומר שאפילו צדקה אחת שעושה במשכים נמנה צדקות רבות ולכן נקט הרים לשון רבים ומשפטיך שהם העונשים אע"פ שהם רבים אינן אלא בתהום שהוא דבר אחד וא"כ לשני ענינים המשיל הצדקה להרים. ולשני ענינים המשיל המשפט לתהום:

אי נמי יש לפרש צדקתך כהררי אל וגו' הכוונה היא לומר שהצדקה והחסד שאתה עושה עם הצדיקים בגמול שכרם הוא כהררי אל שאתה מגביה נשמתם ומרומם אותם למעלה למעלה בהרים הגבוהים אבל עונשיך שאתה מעניש בהם הרשעים הוא ממש תהום רבה כי אתה אלהים תורידם לבאר שחת שהוא התהום ולכן לא אמר בתהום בכ"ף הדמיון לפי שהעונשים הם עצמם תהום רבה ובדבר זה אדם ובהמה תושיע ה' שהצדיק הנקרא בשם אדם תושיע אותו על ידי מתן שכרו במה שתעלה נשמתו למעלה למעלה בהרים הגבוהים וגם הרשע תושיע אותו לחזור בתשובה על ידי פחדו ומוראו מעונש נשמתו היורדת למטה כי העונש שהענישו הקב"ה במה שנשמתו יורדת למטה הוא גורם לו לחזור בתשובה:

אי נמי יש לומר תדע באיזה ענין צדקתך כהררי אל הגבוהים והרמים כמה שמשפטיך תהום רבה שעונשיך הם עצמם תהום רבה שבזה הרשע נרתע לאחוריו וחוזר בתשובה מחמת יראת העונש האמור וזהו שאמר אדם ובהמה תושיע ה' ר"ל אדם שתחלתו אדם ונעשה בהמה במה שרודף אחר חומרו כבהמה תושיע נפשו מרדת שחת על ידי העונשים שהזמנת לו כי מחמת יראת העונש הוא חוזר בתשובה וכפי זה אתי שפיר דלא קאמר ומשפטיך בוא"ו כיון שהיינו אלא ענין אחד :

אי נמי יש לפרש צדקתך כהררי אל וגו'. הכוונה היא שתוכחו' שהוכיח הקב"ה את ישראל בחומש הפקודים ובמשנה תורה הרבה להם הקללות יותר מהברכות וזה מפני שהאדם מתפעל מהקרבת הנזק אליו יותר מהקרבת התועלת כי יאמר לא מדבשיך ולא מעוקציך לא כן בהקרבת הנזק אליו שמתפעל ומצער את עצמו מיראת הנזק המגיע אליו וז"ש צדקתך כהררי אל וגו' ר"ל הצדקה והחסד שהם הברכות שנתת לישראל אינן אלא כגבהות הרים בלבד אבל משפטיך שהם הקללות והעונשים הם כתהום רבה ר"ל כעומק התהום שהיא רבה ויתירה על גובה ההרים ובדבר זה אדם ובהמה תושיע ה' ר"ל מי שהוא אדם ובעל נפש ויעשה טוב ולא יחטא מפאת רבוי הקללות ומי שנכשל וחטא ועשה מעשה בהמה ישוב בתשובה שלמה לפניו יתברך וירחמהו מלהביא עליו רבוי הקללות והעונשין ולכן בין צדיק ובין רשע אתה תושיע אותם מרדת שחת :

אי נמי מי שהוא צדיק ורוצה להיות רשע ועושה מעשה בהמה אתה מושיע אותו מלחטוא על ידי פחדו מרבוי העונשין :

אשרי איש ירא את ה' במצותיו חפץ מאד :

קשה לי במאי דפתח בעבודה מיראת העונש וסיים בעבודה מאהבה במאי דקאמר במצותיו חפץ מאד שהיא עבודה מפאת החפץ והרצון שהיא עבודה מאהבה שאף אם נאמר שחסר וא"ו וכאלו אמר ובמצותיו חפץ מאד והכתוב כולל עבודה מיראה ועבודה מאהבה דהשתא הוו להו שני ענינים קשה טפי במאי דפתח בעבודה מיראה וסיים בעבודה מאהבה שהיה לו להקדים עבודה מאהבה לפי שהיא מעולה וחשובה יותר מעבודה מיראה אע"פ שעבודה מאהבה נמשכת מעבודה מיראה מכל מקום כיון שבא להודיע אושרם ושבחם היה לו להקדים עבודה מאהבה :

לכן הנראה לי בזה הוא שהכוונה היא לומר שאע"פ שהירא את ה' דהיינו שמתקיים מצותיו ית' מחמת יראת העונש הוא מאושר מכל מקום מי שעובד את ה' מאהבה שהיא מצד החפץ והרצון יש לו אושר יותר מעובד את ה' מפאת יראת העונש והכי פירושה דקרא אשרי איש ירא את ה' אבל מי שבמצותיו חפץ דהיינו עבודה מאהבה הוא יותר מאושר מהירא את ה' שהיא עבודה מיראה והשתא מלת מאד קאי על מלת אשרי ר"ל שהעובד את קונו מצד החפץ והרצון מאד הוא מאושר מהעובד מיראה לפי שהוא מוכרח במעשיו מחמת יראת העונש ואינו עובד בחפץ ורצון :

אי נמי יש לפרש אשרי איש שזוכה להיות ירא את ה' לפי שכיון שקנה לעצמו עבודה מיראה והרגל בה תמיד סופו לעלות למדרגה היותר עליונה ממנה שבמצותיו חפץ מאד שהיא עבודה מאהבה :

אי נמי יש לפרש דיראה זו אינה יראת העונש אלא יראת הרוממות שהיא עבודה מאהבה ולכן סיים ואמר במצותיו חפץ מאד להורות על היראה הנז' ברישא דקרא שאינה יראת העונש אלא יראת הרוממות :

אי נמי יש לפרש שהעובד מאהבה לא הוצרך הכתוב לומר אשריו שבודאי יש לו אושר גדול בעוה"ב והאי קרא כוליה מיירי בעובד מיראה והכי פירושו לפי שטבע כל אדם להיות ירא וחרד ומתפעל מהקרבת הנזק יותר מהרחקת התועלת כי יאמר לא מדבשיך ולא מעוקציך ולכן אמור יאמר האדם בשלמא מצות לא תעשה אני נזהר בהם מלעבור עליהם מיראת העונש והנזק המגיע לי מחמת עוברי עליהם אבל מצות עשה שאינני נענש בהעדר קיומם לא אקיים אותם ואם תאמר שאקיים אותם בשביל שכרם אני אי אפשי לא בטורח קיומם ולא בשכרם ודי לי שאהיה נזהר במצות לא תעשה מפני עונשם והיזקם לכן בא דהמ"עה ואמר אשרי איש ירא את ה' דהיינו שיהיה נזהר במצות לא תעשה ששייך בהם לשון יראה מהעונש אבל אימתי אמרתי לך אשרי איש ירא את ה' בזמן שבמצותיו שהם מצות עשה חפץ בהם לקיימם ואע"פ שמקיים אותם מפני שכרם אין בכך כלום ומ"ש מלת מאד הכוונה היא לומר שיש לו חפץ ורצון לקיים מ"ע מפני תועלתם יותר ממה שיש לו חפץ ורצון להזהר במצות לא תעשה מפני עונשן שלא כדרך העולם ואע"פ שכבר הזהירונו רז"ל אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב וכו' היינו עבודה מאהבה ואנן עסקינן בעבודה מיראה ובא הכתוב להודיענו שגם זה יש לו אושר בשהוא נזהר ממצות לא תעשה ומקיים מ"ע מפני עונשן ושכרם אבל בשהוא נזהר במצות לא תעשה ואינו מקיים מ"ע אין לו אושר כיון שלא נשלם גם במ"ע :

אי נמי אפשר לפרש בענין אחר והוא כי אמרו בגמרא על שמעון העמסוני שהיה דורש כל אתין שבתורה וכיון שהגיע לאת ה' אלהיך תירא פירש ואמר כשם שמקבלים שכר על הדרישה כך מקבלין שכר על הפרישה ואמרו לו חכמים האי את לרבות תלמידי חכמים וגם כן אמרו רז"ל מאן דדחיל מרבנן הויא ליה בני צורבא מרבנן וא"כ האי את דקאמר בהאי קרא לרבות ת"ח ולזה אמר אשרי איש ירא את ויראה זו היא יראת הרוממות שהיא מאהבה שירא אפי' מתלמידי חכמים · ואם תאמר למה לא יקרא מאושר כשהוא ירא מהקב"ה בלבד ולא מת"ח שכיון שהוא ירא מהקב"ה דין הוא שיקרא מאושר אפי' אינו ירא מת"ח לזה נתן הכתוב טעם לדבר ואמר במצותיו חפץ מאד ר"ל שכאלו המצות שצוה הקב"ה לכבד את החכמים ולירא מהם הוא חפץ מאד לקיימם בחשק נמרץ מפני שכרם שיצאו ממנו בנים שהם צורבא מרבנן ומה שאמר מלת מאד להורות שיש לו חפץ ורצון לקיים מצות אלו יותר משאר מצות מפני שכרן דהויא ליה בני צורבא מרבנן :

אי נמי אפשר לפרש מלת במצותיו קאי לתלמיד חכם דכיון דלא הוקבע שכר זה אלא למאן דדחיל מרבנן ורמיז להו ולא הוקבע למי שהוא ירא ה' בלבד לפיכך במצותיו של הת"ח הוא חפץ מאד לקיימם יותר ממה שהוא חפץ לקיים מצותיו ית' מפני ששכר זה הוקבע למי שהוא דחיל מרבנן ולכן אשריו לאדם זה שירא אף מת"ח שגורם לתלמידי חכמים שיצאו ממנו ויתרבו הצדיקים בעולם וכפי זה אתי שפיר נמי דקאמר בכתוב הסמוך גבור בארץ יהיה זרעו ר"ל תדע למה לא יהיה בגמר אושרו אלא כשהוא ירא אפי' מת"ח לפי שבזה גורם שגבור בארץ יהיה זרעו ר"ל שיהיה ת"ח ומתגבר על יצרו בענין הארציות והחמריות שלזה נקט מלת בארץ להורות על זה ולכן לפי שהוא גורם שיצאו ממנו דור ישרים יבורך מפי עליון ויקרא מאושר · אי נמי שהדור של צדיקים שיצאו ממנו יבורך ג"כ כמוהו שגרם להם שיצאו ת"ח וצדיקים :

אי נמי יש לפרש שהאדם הירא מחבירו להזיקו הוא מסביר לו פנים ומזלזל במצות לכבודו ולעשות רצונו כגון אם חבירו צריך לו בזמן תפלה הוא מזלזל בתפלה והולך בשליחותו מיראתו

ממנו

ממנו וכן ג"כ מחניף לו ומיפה לו מעשיו הרעים וכמעט שמעיד לו עדות שקר מיראתו ממנו וכמלא שהוא מזלזל במצות מוראתו מחבירו ולכן אמר אשרי איש שאינו ירא אלא את ה' בלבד ואינו ירא מזולתו שבזה במצותיו חפץ מאד יותר מזולתו שהוא ירא מחבירו ומתוך כך הוא מזלזל במצות לכבודו וסמך לזה מצאתי בספר חובת הלבבות שכתב על חסיד שהיה הולך במדבר ושכב שם ועבר עליו אדם אחד ואמר לו איך מלאך לבך לשכב כאן במדבר ואי אתה מתיירא מלסטים וחיות רעות השיבו ואמ' לו אני מתבייש להיות ירא מזולת הקב"ה לכן שכבתי כאן :

א' כמו יש לפרש אשרי איש שהוא רך בשנים ונקרא איש שעדיין הוא באישותו ואינו זקן וחלש כשהוא ירא את ה' ועושה רצונו ומקיים את מצותיו בזמן תוקף יצרו ורתיחת דמו לעבירות ותדע למה אשריו לפי שהקב"ה במצותיו שעושה האיש הזה בזמן רתיחת דמו הוא חפץ מאד מפני שובר תוקפו והוא מתגבר על יצרו לעשות רצון קונו ולכן נקט מלת מאד להורות שמעשיו רצויים ומקובלים לפני הקב"ה יותר מאיש זקן וחלש שעושה רצון קונו לפי שכבר תשש כח יצרו ואינו מתגבר בו להכשילו והוא פירוש נכון וכפי זה מלת במצותיו קאי על האיש הירא את ה' :

ושמעתי מאחרים שהוא ע"ד שאמרו ז"ל שלא יאמר אדם אי אפשי בבשר חזיר אלא יאמר אפשי ואפשי אלא הקב"ה גזר עלי שלא לאוכלו לזה אמר אשרי איש ירא את ה' באותם המצות שחפץ מאד שהם בשר חזיר וכיוצא בו משקצים ורמשים שנפשו של אדם קצה בהם והמצות שצוה ה' יתברך שלא לאוכלם הוא חפץ בהם מאד מפני שמסכימים לטבעו שהוא שונא אותם ואעפ"כ אינו פורש מהם אלא מפני יראתו ית' שגזר עליהם שלא לאוכלם ולא מפני טבעו ורצונו :

קרוב ה' לכל קוראיו לכל אשר יקראוהו באמת :

הכתוב הזה לא יכולתי להולמו דמעיקר' אמר קרוב ה' לכל קוראיו דמשמע שהוא קרוב לכל קורא אותו בעת צרתו אף אם הוא רשע ומלת לכל נמי מורה על זה וסיפיה דקרא קאמר לכל אשר יקראוהו באמת דמשמע שאינו קרוב אלא למי שהוא צדיק דהיינו מצד האמת והצדק ראוי להיות קרוב לו וא"כ קרא קשיא רישיה אסיפיה ואי אפשר לומ' שהוא חסר וא"ו וכאלו אמר ולכל אשר יקראוהו באמת דא"כ אייתר ליה סיפיה דקרא שהרי כבר אמר קרוב ה' לכל קוראיו שכולל צדיקים ורשעים ועוד אף אם נדחוק עצמנו לפרש הכתוב דתנא והדר מפרש כמו שפירשו רז"ל קרוב ה' לכל קוראיו יכול לכל ת"ל לכל אשר יקראוהו באמת אכתי יש לדקדק שלא היה לו לומר מלת לכל לא ברישיה דקרא ולא בסיפיה ולא היה לו לומר אלא קרוב ה' לקוראיו לאשר יקראוהו באמת לפי שמלת לכל היא כוללת ובסיפיה דקרא היא סותר הכלל וממעיטו ובסיפיה דקרא נמי לא שייכא מלת לכל כיון דסיפיה דקרא הוא מיעוט לומר שאינו קרוב אלא למי שיקראוהו באמת מאי לכל דקאמר שהוא לרבות ועוד למה שינה סיפיה דקרא מרישיה דברישיה קאמר מלת קוראיו שמשמעותו לשון הווה ובסיפיה דקרא שינה ואמר יקראוהו אע"ג דמלת יקראוהו מוכן לפרשה לשון הווה קשיא לן למה שינה מרישיה דקרא דקאמר מלת קוראיו :

והנראה בעיני ליישב כל הדקדוקים הנזכרים הוא שכוונת הכתוב להודיענו כמה היא מעלת הבטחון בו ית' בלבד בלי שתוף הבטחון בשאר הנבראים שמי שהוא בוטח בו ית' לבדו בלי שתוף הנבראים הוא קונה מעלה יתרה לפניו ית' והיא זו שהקב"ה קרוב אליו וכשמתפלל אליו בעת צרתו הוא עונהו תכף ומיד אע"פ שאינו צדיק גמור ולזה אמר מלת לכל לרבות אפי' צדיקים שאינם גמורים הוא קרוב להם ועונה אותם תכף ומיד ולזה אמר מלת קוראיו שהוא לשון הווה לומר שתמיד אינם קוראים אלא אליו ית' בלי שתוף אחרים ולכן הוא קרוב להם ועונה אותם מיד. אבל מי שמשתף בטחון בשר ודם עם בטחונו בו ית' ואינו תולה בטחונו בהקב"ה בלבד אלא לפעמים כשרואה שאין לו תועלת מבטחון בשר ודם אין הקב"ה קרוב אליו ואינו עונהו מיד אלא אחר שמתפלל אליו כמה פעמים כאדם שהוא קורא חבירו ממרחק שאינו עונהו אלא אחר שקורא אותו כמה פעמים וידוקדק זה ממלת יקראוהו שכיון דקאמר ברישיה דקרא מלת קוראיו שהיא ודאי לשון הווה ושינה בסיפיה דקרא וקאמר יקראוהו בודאי שאינו לשון הווה אלא פירושו יקראוהו לפעמים לבדו בלי שתוף אחרים ולכן אינו קרוב להם אלא אם היו צדיקים גמורים והכי פירושא דקרא קרוב ה' לכל קוראיו שקוראים אליו תמיד בלבד בלי שתוף אחרים אפי' אינם צדיקים גמורים אבל לכל מי שיקראוהו לבדו לפעמים בלי התמדה אינו קרוב להם להושיעם תכף ומיד אלא באמת ולצדק שהם צדיקים גמורים ומצד שהם ראוים לתשועה תכף ומיד הוא קרוב להם להושיעם מיד · הכלל העולה בידינו מזה שעל ידי הבטחון בו ית' בלבד בלי שתוף בטחון בשר ודם יעלה הצדיק שאינו גמור למעלת הצדיק הגמור שכמו שהקב"ה קרוב לצדיק גמור כן הוא קרוב לצדיק שאינו גמור על ידי בטחונו בהקב"ה לבדו בלי שתוף בשר ודם :

א' כמו יש לפרש שהרשעים מגזומים ברשעם ומרדם בהקב"ה ואינם מתפחדים ונרתעים מעונשו של מקום לפי שהם סמוכים ובטוחים שבעת צרתם קוראים אל ה' ומתפללים ומתחננים לפניו והוא יענם לכן אמר דהמע"ה לרשעים ממה שאתם רואים עכשיו בזמן הזה שקרוב ה' לכל קוראיו אתם יודעים שאף לעתיד אינו קרוב אלא למי שיקראוהו באמת שהם הצדיקים שסומכים על צדקתם וקוראים אותו באמת שהרי אתם רואים בעיניכם שאינו קרוב לכל קוראיו אלא אם היו צדיקים א"כ אתם סמוכים ובטוחים על משענת קנה רצוץ ותקותם מפח נפש וכפי זה תתפרש מלת יקראוהו לעתיד :

א' כמו יש לפרש מלת קרוב לשון קורבה שאר בשר ולא קורבה מקומיית כמו קרוב לנו האיש מגואלנו הוא ולזה אמר קרוב ה' ר"ל שיש לו קורבה וקרבה עם ישראל שנקרא אביהם כמו שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם ולכן הוא מרחם עליהם כרחם אב על בנים אבל אינו נקרא קרוב ואב אלא לכל קוראיו ר"ל שקוראים אותו קרוב ואב אבל לא למי שמסלק קורבתו ממנו ואינו מעריך אותו בערך אב ואפי' מי שמעריך אותו בערך אב צריך להתנהג עמו במורא ובכבוד בדרך מורא האב וכבודו אבל מי שקורא אותו אביו ואינו ירא ממנו ואינו מכבדו אע"פ שהוא מודה בקורבתו וקרא אביו הקב"ה מסלק קורבתו ממנו ואינו נקרא קרוב לו ואינו מרחם עליו כרחם אב על בנים ודבר זה מצוי בבני אדם שכשהבן ירא מאביו ומכבדו כראוי אביו מתמלא עליו רחמים אבל כשבועט בו ואינו סר למשמעתו אביו מסלק קורבתו ממנו ולא די שמתאכזר עליו ואינו מרחם עליו אלא מתנקם ממנו · והכי פירושא דקרא קרוב ה' לכל הקוראים אותו קרוב ואפי' לקוראים אותו קרוב אינו מעריך עצמו בערך קרוב אלא למי שיקראוהו קרוב באמת שהם יראים ממנו ומכבדים אותו בדרך המורא והכבוד שמתנהג הבן עם האב :

א' כמו יש לפרש קרוב ה' לכל קוראיו אפי' הרשעים שאפי' הרשעים הקב"ה קרוב להם ועונה אותם בעת צרתם מפאת שתי סבות סבה ראשונה היא מפני שכשהרשעים רואים שהקב"ה עונה אותם בעת צרתם אע"פ שאינם ראויים לכך אפשר שמתביישים מהקב"ה ותוהים

ותוהים על הראשונות ותוזרים בתשובה והסבה השנית היא מפני שאם יש להם שום זכות הקב"ה משלם להם גמולם בעוה"ז כדי לאבד אותם בעה"ב כמ"ש הכתוב ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו וכו' ולכן קרוב ה' לכל קוראיו אפי' רשעים אבל איננו קרוב אלא למי שיקראוהו באמת ר"ל על דבר שהקריאה עליו היא קריאה של אמת כגון הקורא להקב"ה בעת צרה והכרת נפשות מלסטים וחיות רעות ורעב ולמען אבל הקורא להקב"ה שיתן לו עושר גדול או שיתן לו מעלה יתירה על שאר העם כדי שימשול בהם ויפול פחדו עליהם וכיוצא בזה אין קריאה זו של אמת ואין הקב"ה קרוב לו לקבל תפלתו :

אי כמו יש בני אדם שעושים לאחרים בגופם או בממונם או בתוכחת דברים ואינם מרגישים בעלבונם שעלבו אחרים אלא אדרבה הם סוברים שהם נעלבים וקוראים אל ה' ומתחננים לפניו לדון דינם ולנקום נקמתם מאחרים וקריאה זו שקר ולא אמת שאדרבה הם הם העולבים וראויים לעונש לכן אמר לכל אשר יקראוהו באמת הוא קרוב להם אבל לא לקוראים אותו על דבר שקר :

אל תתהלל ביום מחר כי לא תדע מה ילד יום :

יש לדקדק בו מדוע דקאמר מלת יום דלא הוה ליה למימר אלא אל תתהלל במחר ותו לא • ועוד דעדיפא מינה הוה ליה למימר אל תתהלל ביומך דהיינו אפי' ביום עצמו שאתה מוצלח בו אל תתהלל כי אפשר קרוב הוא שלא יהיה סוף היום כתחלתו שתחלתו ברוב הצלחה וסופו במרירות ולוותה כי הזמן משתנה מרגע לרגע • ועוד אמאי נקט לשון לידה ביום ולא הוה ליה למימר אלא כי לא תדע מה יהיה בו • לכן לעד"ן כי הכוונה בכתוב הזה לומר הפך ממשמעותו והוא לא מבעיא שלא תתהלל ביום עצמו שאתה מוצלח לפי שאפשר שביום עצמו תהפך השמחה לאבל ואור גדול לאפילה כאשר שמענו כן ראינו אלא אפי' אם היום כלו היית ברוב ההצלחה והשקט ובטחה ולא קרה לך מקרה רע כל היום אל תהיה מובטח למחר מהמקרים רעים לומר שכן יהיה תמיד ותתהלל ברוב הצלחתך כי הזמן מוכן ומזומן לשינוי ולתמורה שעל כן העולם הזה נקרא עולם התמורות והכי קאמר קרא אל תתהלל ביום זה שאתה מוצלח בו למחר לומר מאחר שיום אתמול עבר כולו בשלום ורוב ההצלחה אני מתהלל בו למחר לומר שההצלחה הזאת היא מתמדת ולא תפסק ממני כי אע"פ שיום אתמול כולו היה מוצלח בו אפשר שביום מחר שמחה לתוגה נהפכה כי הזמן משתנה לרגעים וכפי זה אתי שפיר מאי דנקט לשון לידה ביום כי כמו שהיולדת כשנתעברה לא היה צער וכאב ואדרבה היתה אוכלת ושמחה על העבור וכשעת הלידה היא כואבת ומצטערת ומתאוננת מצער חבלי יולדה כן הזמן ג"כ תחלתו מתוק וסופו מר ולכן נקט לשון לידה ביום :

כי ה' יהיה בכסלך ושמר רגלך מלכד :

פשט הכתוב מבואר הוא שכאשר יהיה כסלך ובטחונך בהקב"ה שכרך הוא שישמור רגלך מלכד אבל יש לדקדק מה התייחסות ושייכות בשכר הפרטי הזה למדת הבטחון ולא היה לו לומר אלא ושמר אותך מכל רע . לכן לעד"ן שהכוונה בו היא ע"ד שאמרו רז"ל גדולה עבירה לשמה ממצוה שלא לשמה ר"ל כשאתה עובר עבירה שהיא מעשה בסילות וכוונתך לשם שמים שהיא עבירה לשמה ואע"פ שאתה מרשיע עצמך בפני כל רואיך עובר עבירה ומתחזקים אותך בחזקת רשע אפ"ה הכנסת עצמך לחשד הזה לכבודו ית' גם הקב"ה ישלם לך מדה כנגד מדה שאפי' אתה הולך בדרך לא טוב שהוא דרך מסוכן וכל הבריות סוברים שהוא כלכד באותו דרך ולא ישוב עוד לביתו אפ"ה ושמר רגלך מלכד ואין אתה נלכד באותו דרך שהיא מדה כנגד מדה :

רפאני ה' וארפא הושיעני ואושעה כי תהלתי אתה :

יש לדקדק בו במה שאמר וארפא ואושעה כי בודאי הגמור כשירפאהו הקב"ה ויושיעהו מכל רעה שתבוא עליו יהיה נרפא ונושע ועוד צריך להבין מאי דקאמר כי תהלתי אתה שהוא טעם לרישא דקרא דמה שייכות והתייחסות בזה לרישא דקרא • ולעד"ן שהכוונה היא שרפואת בשר ודם איננה רפואה שלימה כי על הרוב שהרופא יטעה במהות החולי ולא ידע עיקרו ושרשו ולכן לא תועיל רפואתו כמה שהוא טועה במהות החולי ועושה לו רפואה שתועיל לחולי אחר ולא לחולי זה אם ירפאהו אין רפואתו מועלת אלא לפי שעה ועדיין החולי תקוע בו לפי שלא הכיר בו ולא נתכוון אליו וכן תשועת בשר ודם איננה אלא לפי שעה לפי שאינו יודע בטיב הדברים הגורמים הרעה כמ"ש ושוא תשועת אדם ולכן אמר רפאני ה' שאתה יודע שרש אליו מאיזה מין הוא ותרפאני רפואה שהיא מכוונת כנגד אותו חולי שאז ודאי שארפא ולא כרפואת בשר ודם שאע"פ שירפאני ועושה לי כמה מיני תרופות רפואות העלה אין לי ממנו וכן בענין הרעה הושיעני וכודאי הגמור שאושעה לא כן תשועת אדם וא"ת למה אני צריך להטפל כך ולרפאת אותך רפואה שלמה הטעם הוא כי תהלתי אתה ר"ל שהתהלה והשבח שמהללין ומשבחין אותי הבריות על הנהגתי ויושר מעשי אתה גרמת בו שהוריתני הדרך הנכוחה והישרה להתנהג בה שבה השגתי התהלה והשבח מהבריות ואם השבח וההלול שהוא הקרבת התועלת אלי אתה גרמת אותו . כ"ש הרחקת הנזק שהם הרפואה מהחולי והישועה מהרעה שצריך אתה ליטפל בי ותרפאני ותושיעני :

אי כמו אפשר לפרשו על פי הדין שאמרו רז"ל שהחובל בחבירו איננו רשאי לרפאתו בעצמו אלא יתן שכר הרופא כמו שפירש"י ז"ל על פסוק ורפא ירפא יתן שכר הרופא וידוע הוא שכל רעה וחולי שיבואו על האדם הם בהשגחתו ית' ולזה אמר רפאני ה' ר"ל אע"פ שאתה הוא שהבאת עלי החולי איבך כבשר ודם החובל בי שאין רצוני שירפאני הוא עצמו משום דדמי עלי כאריה אלא רפאני ה' אתה בעצמך שחבלת בי ורצוני הוא שארפא מידך וכן הרעה שהבאת עלי הושיעני ממנה ורצוני הוא שאושעה מתחת ידך מה שאין כן בבשר ודם העושה לי רעה אין רצוני שתהא תשועתי ממנה על ידו והטעם הוא כי תהלתי אתה ר"ל כי האדם החובל בי. והעושה לי רעה אני שונאו ומקללו ודמי עלי כאריה אבל אתה . אני חייב להללך ולשבחך אפילו על הרעה כמ"ש על טוב ועל רע יהי שם ה' מבורך וכן תני במתניתין חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה לפי שאפי' הרעה תכליתה לטוב ולכן אע"פי שאתה הוא שחבלת בי והבאת עלי רעה רצוני הוא שתהא רפואתי והצלתי מהרעה על ידך וזהו שאמר כי תהלתי אתה ר"ל אפי' על החולי ועל הרעה אני חייב להללך ולשבחך :

אי. כמו אפשר לפרש רפאני ה' ומוכרח הוא שארפא ולא אמות מחמת חולי וכן צריך אתה להושיעני ומוכרח הוא שאושעה ולא אמות מחמת הרעה אשר באה אלי והטעם הוא כי תהלתי אתה ר"ל כי בעודי בחיים אני תמיד אגיד תהלתך ושבחיך ואם אני מת התהלה והשבח נפסקין מפי א"כ מוכרח הוא שארפא ואושעה מאחר שאין אני מבקש החיים איכו אלא לכבודך ולא בשביל עצמי ע"ד שאמר הכתוב לא אמות כי אחיה ואספר מעשי יה :

אי נמי אפשר לפרש בענין אחר והוא כי החולי והצרה. הבאים על האדם כשאין תכליתם למות אלא לרפואה ולהצלה אע"פ שבתחלתם קשים ומרים כי כל ההתחלות קשות הוא מדרך הטבע הולכים ומתמעטים עד שיתרפא החולה מחליו ובעל הצרה מצרתו אבל אינם בטלים אלא באריכות הזמן כי הטבע מתגבר על החולי ועל הצרה מעט מעט עד שיהיו כלים והולכים לגמרי אבל הרופא הבא לרפאת את החולה ומועיל ברפואותיו לעזור הטבע ויתרפא החולה במהירות ובבהילות וכן האדם שיש בידו יכולת לדחות הצרה מעל בעלה הנה מסלקה לגמרי במיעוט מהזמן קודם שמסלקה הטבע ולכן אמר רפאני ה' מחליי בהשגחתך עלי ואע"פ שארפא מעצמי מכח הטבע וכן הושיעני בהשגחתך עלי ואע"פ שאושעה מאלי ומעצמי מכח הטבע לפי שהטבע מרפא אותי ומצילני מהצרה באריכות זמן אבל בהשגחתך עלי אני מתרפא וניצול במהירות ובבהילות ואם תאמר כיון שדבר זה אדם יכול לעשותו על ידי אדם שהם הרופא שמרפא החולה בבהילות והמושיע שיש בו כח להציל מהצרה במהירות למה אתה צריך לשאול הרפואה וההצלה מהקב"ה הרי אדם יכול לעשות דבר זה על ידי אדם לזה נתן טעם ואמר כי תהלתי אתה ר"ל תהלתי ותפארתי כשתהיה אתה רופא אותי ומצילני ולא תהיה רפואתי והצלתי על ידי אדם כי בזה תתפרסם השגחתך עלי ואע"פ שרפואתי והצלתי ע"י אדם הם ג"כ בהשגחתך עלי הבריות אינם יודעים זה בהשגחתך עלי אלא בהשתדלות האדם הרופא והמציל מפני שאומרים שמקרה זה יקרה גם לרשעים שהם חולים או נתפסים בצרה שיבוא הרופא וירפאם והאדם המושיע ויצילם ולכן אמר רפאני ה' וארפא וגו':

אי נמי יש לפרש בענין אחר ע"ד אמרם רז"ל שלשה נמחלים כל עונותיהם מי שעולה לגדולה ומי שנושא אשה ומי שחלה ונתרפא וג"כ ידוע ומפורסם שצרת הגלות היא הסבה להעדר שלמות הנפשיי מפני שכל זמן היותנו בגלות אין אנו יכולין לקיים כל המצות שבתורה וגם קצתם שאנו מקיימין בגלותנו המר אין אנו מקיימים אותם בשלמות הכונה והמעשה ולכן אמר הנביא בשם כללות ישראל רפאני ה' מחולי הגוף וארפא מחולי הנפש שהם העונות כי הא בהא תליא כי רפואת הנפש שהיא מחילת העונות נמשכת מרפואת הגוף וכן ג"כ התפלל על צרת הגלות ואמר הושיעני ואושעה ר"ל הושיעני מצרת הגלות שהיא צער הגוף ואושעה תשועת הנפש על ידי קיום כל המצות בשלמות הכונה והמעשה שהוא שלמות הנפשיי ומעיקרא שאל על רפואת הגוף ועל רפואת הנפש שהם הרחקת הנזק ואחר כך שאל על צרת הגלות שנמשך ממנה הקרבת התועלת שהוא שלמות הנפשיי ע"י קיום כל המצות בשלמות הכונה ובשלימות המעשה ואמר כי תהלתי אתה הכונה בזה היא לומר תדע לך שאני מתאוה וחושק ומשתוקק לשלמות הנפש לפי שאני תמיד מהלל ומשבח לך מרוב חשקי והשתוקקותי לידבק בך אבל לא יספיק לי השבח וההלול בלבד שהם בכח הדבור אלא רציני הוא לעשות רצונך גם על ידי מעשה שהוא קיום המצות ולכן אני מתפלל הושיעני ואושעה:

אי נמי יש לפרש כי תהלתי אתה ר"ל תדע לך שאני משתוקק לשלמות הנפש לפי שלעולם אין אני מהלל שום דבר שיש בו הנאת הגוף והחומר מפני שהוא תענוג חמריי שהוא כלה ואבד והנאתו אינה אלא לשעה ואינו נותן טעם לשבח אלא לגוף ולא לנפש ולכן אני מהלל ומשבח אך לך לבדך ותהלתי אינה אלא אתה בלבד לפי שהדבק בך ועושה רצונך ישיג שלמות הנפשיי וכפי זה מה שאמר כי תהלתי אתה אינו חוזר אלא אמאי דקאמר הושיעני ואושעה בלבד:

אי נמי אפשר לפרש קרא בענין אחר והוא כי מי שגוזר עליו הקב"ה שיחלה בשום חולי או יפול בשום צרה מהצרות שתכליתם למיתה אין שום. נברא בעולם יכול להצילו ממיתה לא גדול שברופאים יוכל לרפאתו מחליו ולא גדול שבמלכים יוכל להצילו מצרתו כי אין מידו מציל ולכן אמר רפאני ה' ר"ל אם גזרת עלי חולי הגורם לי מיתה אין לי שום תקוה אפי' בגדול שברופאים לרפאת אותי מחליי כי מי הוא זה ואיזה הוא שיוכל לבטל גזרתך לכן אני מתפלל פניך רפאני ה' ולא אחר כי אין ממשות ברפואתו לגבי גזרתך ולא יוכל לרפאת אותי אבל רפאני אתה ה' כי אז וארפא בלי שום ספק וכן אם גזרת עלי שום צרה הגורמת לי מיתה אפי' גדול שבמלכים אינו יכול להצילני ממנה מאחר שקדמה גזרתך ולכן אתה שגזרת אותה עלי הושיעני ממנה שאז בודאי הגמור ואושעה ממנה כי אתה הוא המוחץ והרופא והממית והמחיה ואין מי שיוכל בנבראים כלם לבטל גזרתך ותדע לך שזו היא סברתי ומחשבתי שבלעדיך לא ירים איש את ידו ואת רגלו שהתהלה והשבח שאני מהללך ומשבחך הוא במלת אתה ר"ל אתה הוא לבדך ואין עוד זולתך שיכול למחות בידך ולבטל גזרתך כי מלכותך בכל משלה וז"ש כי תהלתי אתה ר"ל התהלה שאני מהללך היא במלת אתה שאני אומר אתה הוא ה' האלהים ואין עוד אחר:

אי נמי רפאני ה' וגו' ר"ל גזור עלי רפואה ואז אוכל להרפא ע"י רופא וכן גזור עלי תשועה ואז אוכל להושע ע"י אדם מושיע ואל תאמר שאם אתרפא ואושע ע"י אדם אני תולה הרפואה בהם ומהלל ומשבח אותם כי תהלתי אתה ר"ל איני מהלל ומשבח אלא אותך וכפי זה מלת כי משמשת בלשון אלא:

ואני ברוב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך:

יש לדקדק בו חדא שמלת רוב מורה על חסדים רבים ומלת חסדך מורה על חסד אחד בלבד והיה לו לומר ברוב חסדיך המורה על הרבים ועוד מה היא הכוונה באומרו ואני ברוב חסדך אבוא ביתך וגו' ולענ"ד כי הכוונה בכתוב הזה לומר שהקב"ה הגדיל לעשות עמו חסדים רבים וגדולים בענין שאפי' יהיה כל ימיו עובד את ה' לא תהיה עבודתו לה' אחד מני אלף מן הטובות והחסדים שעשה עמו ית' וז"ש ואני ברוב חסדך וגו' ר"ל ברובו של חסד אחד שעשית עמי ולא בכולו אני מחוייב לבוא ביתך שהם בתי כנסיות ובתי מדרשות לעסוק בתורה א"נ חסדיך עמי רבו כמו רבו על מעשי הטובים יותר ויותר ולא תספיק עבודתי אליך אפי' בשיעור רובו של חסד אחד ושמא מאחר שהקב"ה תמיד הוא מתחסד עמי אע"פ שלא תספיק עבודתי אליו בשיעור החסדים שעשה עמי אני סמוך ובטוח על זה ולא אירא בימי רע שיקרה לי מקרה רע או שום צרה מהצרות המתרגשות לבוא בעולם ח"ו כי אני ירא ממנו לעולם שמא יסלק השגחתו ממני וינתני למקרים מפני שאיני חייב עוד להטפל בי מאחר שחסדיו גברו עלי כבר וז"ש אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך ר"ל לא מבעיא בכל הכנועותי אני ירא ממנו שמא ינתני למקרים אלא אפי' בשעה שאשתחוה לך להודות לך ולייחדך שזה נחת רוח לפניו יתברך אני עומד ביראתך שאני ירא שמא תסלק השגחתך ממני מאחר שחסדיך גברו עלי ואין אתה מחוייב עוד להטפל בי וכפי זה אות הבי"ת שבמלת ברוב פירושה בשביל:

אי נמי יש לפרש מלת ברוב לשון גדולה כמו ורבי המלך וע"ד שאמרו רז"ל אם אין קמח אין תורה ר"ל בגודל חסדך אשר עשית עמדי להחיות את נפשי ע"י ריוח הפרנסה והמזונות אני אוכל לבוא אל ביתך לקבוע עתים לתורה להתעסק בה ולכן אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך ר"ל כשאשתחוה לפניך להתפלל איזה דבר הצריך לי אני עומד באימה וביראה שמא לא תענני בקראי אליך לפי שאיני מחזיק טובה לעצמי על עסקי בתורה ובטוח אני שתענני מאחר שאתה הוא הגורם שנתחסדת עמי

בריוח הפרנסה והמזונות ולכן אני ירא שמא לא תענני :

אי כמו אפשר לפרש מלת ליתן על עולם העליון שזוכים לו נשמות הצדיקים וע"ז אמר ברוב חסדך אבוא ביתך שאפי' עולם העליון אין זוכים לו הצדיקים אלא בתורת חסד כי מי שקונה עבד אינו חייב ליתן לו שכר עבודתו אליו כ"ש הקב"ה שיצר את האדם וקנה אותו על ידי יצירתו שאינו חייב ליתן לו שכרו ומאחר שברוב חסדך אבוא ביתך כשאזכה לעלות לעולם העליון אשתחוה אל היכל קדשך באימה וביראה כמי שנוטל מתנת חנם מחבירו שצריך לירא ולהתבייש ממנו :

אי כמי אפשר לפרש שכשהאדם הוא ישן כל חושיו בטלים ונשמתו עולה למעלה ובבקר כשהוא נעור משנתו כלם חוזרים אליו כדי להתפלל תפלת השחר שעל זה אנו מברכים בשחר פוקח עורים וגו' וז"ש ואני בגודל חסדך שאתה מחזיר לי החושים שבטלו ממני אני יוכל לבוא אל ביתך שהיא בית הכנסת ולכן כשאשתחוה ואתפלל לפניך אני עומד באימה וביראה שמא פעם אחרת אין אתה מחזיר לי החושים שבטלו ממני ואמות ואספה :

אי כמו ואני בשביל גודל חסדך שעשית עמי אבוא ביתך שהם בתי כנסיות ובתי מדרשות שהם שכינתך שורה כדי להלל ולשבחך על כל החסדים שעשית עמי אך אם באתי להשתחוות ולהתפלל לפניך איני אלא על ענין יראת ה' וקיום המצות שתהיה לי עוזר וסומך על קיומם כדי לעשות רצונך וז"ש אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך ר"ל שלא תהיה השתחוויתי ותפלתי אלא בשביל ענין יראתך שתעזרני ליראה ממך ולקיים מצותיך ולא אתפלל על ענין הנמשך ממנו הנאת החומר :

גל אל ה' דרכך ובטח עליו והוא יעשה :

יש לדקדק בכתוב הזה שאם הכוונה במלת דרכך היא על דרך ה' שהוא קיום המצות ממה נפשך אם כבר קיים המצות לש"ש כדמשמע ממה שאמר גל אל ה' מאי ובטח עליו דקאמר דמשמע מיניה שיבטח עליו שיעזרהו על קיומם הרי כבר קיים אותם ואם עדיין לא קיים אותם וכא להזהיר שיהיו מעשיו לש"ש ויבטח בהקב"ה שיעזרהו על קיומם מאחר שהם לש"ש מאי והוא יעשה דקאמר לא היה לו לומר אלא גל אל ה' דרכך ובטח עליו ועשה ואף אם נפרש ובטח עליו ועשה והוא ימלא רצונך ויעשה שאלתך מאחר שהיא לש"ש אכתי תקשי לן מלת והוא ולא היה לו לומר אלא ובטח עליו ויעשה. ועוד קשה מלת גל שמשמעותה לשון גלגול ולא היה לו לומר אלא עשה אל ה' דרכך וכיוצא בזה :

לכן לעד"ן שהכוונה במלת דרכך היא על דברים שהם רשות ואינם מצוה מהמצות אלא הם צרכי הגוף כגון משא ומתן ומלאכה ושכירות שהם נעשים לצורך הגוף ועליהם אמר גל אל ה' דרכך. ר"ל שאפי' הדברים שהם דרכך ולא דרך ה' עשה אותם לש"ש כגון כדי שיפרנס את עצמו ואת בני ביתו כדי שלא יצטרכו לגזל וגניבה ושבועת שוא וכדי לקיים באותם המעות שמרויח המצות שיש בהם חסרון כיס וליתן מהם צדקה וכיוצא בזה ואחר שתהיה כוונתך בצרכי גופך לש"ש בטח עליו בלבד ולא תשתף שום בריאה בבטחונך על הקב"ה אלא לא יהיה לך בטחון אלא בו בלבד וגם הקב"ה ימלא משאלותיך הוא לבדו ולא על ידי אחר דלהכי נקט מלת והוא לומר הוא לבדו יעשה רצונך ולא ע"י אדם אחר שכשם שלא שתפת אדם אחר בבטחונך עליו כן הוא ג"כ יעשה רצונך על ידו בלבד הרי לך הקב"ה משגיח על עושי רצונו למדוד להם מדה כנגד מדה ובהכי אתיא שפיר מלת גל אל ה' ר"ל שאע"פ שאתה עסוק בצרכי גופך גלגל אותו העסק לש"ש כדאמרן :

אי כמו יש לפרש מלת דרכך על עסק התורה שנקראת דרך כמ"ש והודעת להם הדרך ילכו בה והכוונה היא שיהיה עסקך בתורה לש"ש ולא לפניות חיצוניות כגון אריכות ימים כמ"ש ארך ימים בימינה או משום ממון כמ"ש ממרחק תביא לחמה אלא לא יהיה עסקך בה אלא לש"ש ובטח על הקב"ה שיאריך ימיך ויתן לך מזונותיך ברווח ומ"ש מלת והוא הוא ע"ד שאמרו רז"ל בני חיי ומזוני לאו בזכותא תליא מלתא אלא במזלא תליא מילתא ולכן אמר מלת והוא לומר שאע"פ שדברים אלו הם תלויים במזל ולא בזכות כשיהיה עסקך בתורה לש"ש הוא עצמו שבהן דברים אלו בכח המזל מבטל כח המזל ויעשה רצונך להאריך ימיך ולהזמין לך פרנסתך ומזונותיך מאחר שעסקך בתורה לש"ש ולכן אמר מלת גל לומר גלגל כוונתך ומחשבתך מצרכי גופך ועסוק לש"ש :

אי כמו יש לפרש מלת דרכך על התשמיש שנק' דרך כמ"ש דרך גבר בעלמה והכוונה היא שלא יהיה התשמיש להנאת גופו אלא לש"ש דהיינו שיהיו לו בנים צדיקים וכשרים לקיום המין ולהכי קאמר מלת גל לומר גלגל כוונתך מהנאת גופך והתכוין לש"ש כדאמרן ובטח על הקב"ה שיעשה רצונך ויתן לך בנים כשרים וצדיקים ומ"ש מלת והוא הוא ע"ד שאמרו רז"ל שהקב"ה גוזר על הטפה מה תהא עליה גבור או חלש חכם או טפש וכו' ואלו צדיק ורשע לא קאמר במלא שצדיק ורשע אינו בכלל הגזירה אלא הכל ביד זה לבחירה כמ"ש ובחרת בחיים ולכן אמר מלת והוא לומר הוא עצמו שהניח ענין זה לבחירה יעשה רצונך ויתן לך בנים צדיקים והגונים שיעזור אותם על בחירת הטוב והיושר ואין לפרש גל אל ה' שיתכוין בשעת תשמיש שיהיו בניו חכמים שאע"פ שהטפה גוזרים עליה חכם או טפש כשיתכוין לש"ש יהיו בניו חכמים על כל פנים ואינן נכנסים בכלל גזרת טפש ולכן אמר מלת והוא שהרי רז"ל תלו החכמה בענין אחר ולא בכוונת התשמיש ואמרו מאן דרחיל מרבנן הוין ליה בני רבנן לכן אין לפרש גל אל ה' אלא להתכוין שיהיו צדיקים. ואפשר נמי לפרש גל אל ה' שיתכוין שיהיו בניו חכמים על כל פנים והקב"ה שדרכו לגזור על הטפה חכם או טפש כשיתכוין שיהיו בניו חכמים ויבטח על הקב"ה שימלא רצונו מוכרח הוא שיהיו חכמים ולהכי נקט והוא לומר הוא עצמו שגוזר על הטפה חכם או טפש לאדם זה שנתכוין שיהיו בניו חכמים ובטח על הקב"ה שימלא רצונו יהיו בניו חכמים ואינם נכנסים בכלל גזרת טפש ומה שאמרו רז"ל מאן דרחיל מרבנן שתלו הענין ביראת החכמים ולא בכונת התשמיש מפני שכיון שהוא יודע ערך מעלת החכמים ומתיירא מהם בודאי שבשעת תשמיש מתכוין שיהיו בניו חכמים וכן המתכוין בשעת תשמיש שיהיו בניו חכמים לא נתכוון לזה אלא מפני שקדמה לו יראת החכמים והכל אחד :

אי כמו אפשר לפרש מלת דרכך על המדות המגונות שבאדם כגון הגאוה ושנאת חנם והקנאה ולשון הרע וכיוצא מדברים אלו ולכן אמר בהם מלת דרכך ר"ל דברים אלו שהם דרכך בלבד ולא דרך רוב בני אדם גלגל אותם לש"ש שאם היתה בך מדת הגאוה התגאה בה עם הפושעים והסרים מדרך ה' ואם היתה בך מדת הקנאה התקנא מן הצדיקים והחסידים ובדי לבב כמ"ש קנאת סופרים תרבה חכמה ואם היתה בך מדת הכליות התנהג בה עם הרשעים ועוברי על דת ואם היתה בך מדת לשון הרע התנהג בה עם הרכילים ומגלי סוד וכן על זה הדרך כל מדה רעה שבך התנהג בה לש"ש במקום הראוי ותחשב לך לצדקה ולזכות ובזה אתה משיג כל משאלות לבך וז"ש גל אל ה' דרכך. ר"ל הדרך הרע המיוחד לך ולא לרוב בני אדם גלגל אותו לש"ש כמו שאמרו ובטח על דרך זה שהוא ימלא משאלות לבך כיון שדרך זה הרע שבך נתגלגל לכבוד שמים והשתא מלת עליו קאי על הדרך הנזכר בכתוב והוא עצמו שהיה מזיק לך ורע לך הוא עצמו יעשה רצונך וימלא משאלות לבך והשתא מלת והוא ג"כ קאי על מלת דרכך :

כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא:

אחר שפירשתי אותו במקומו נ"ל בו פירוש אחר ע"ד שדרשו בו רז"ל למוציאיהם בפה והנה רז"ל קשיא להו מלת למוצאיהם דאין מציאה אלא אחר החיפוש והרי דברי תורה מצויים ומונחים וכל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול ולכך למימר שהכוון במלת למוצאיהם שמשיג אותם בשכל כמו שמוצא מציאה בלי טורח ועמל דא"כ מאי למוצאיהם דקאמר דמשמע שיש אחרים שאין מוצאים אותם והרי הם מצויים לכל אדם אלא ודאי שכוונתו במלת למוצאיהם למוצא אותם אחר החיפוש ולכן פירשו למוציאים אותם בפה אבל עדיין יש לדקדק בכתוב יתורה דמלת הם ועוד קשה מאי דקאמר ולכל בשרו מרפא שמאחר שהחיים בהשגתו ית' בתורת שכר בודאי שהם חיים של שלום ושלוה ובריאות ולא יצטרך לרפואה שבל הכוהן כענין יפה הוא כותן לכן לענ"ד שמלת חיים היא תואר ולא שם ותוזרת על דברי תורה עצמם שכיון שהוא מוציאם בפיו יהיו נשארים בזכרונו ולא ישכח אותם והיינו דקאמר חיים כי הדברים הנשכחים כמשלים למתים כמ"ש נשכחתי כמת מלב וכן כשמוציאם בפה הם מרפא לבשרו וא"כ מאי דקאמר ולכל בשרו מרפא היינו אלא על מיחוש בעלמא שהוא מקריי ולא חלאים קשים כמ"ש רז"ל חש בראשו יעסוק בתורה וכו' שמלת יעסוק מורה על הוצאת ד"ת בפה ולא על ידי מחשבה והשתא שתי הנאות יש לו במה שמוציא אותם מפיו אחת שישארו בזכרונו ויהיו חיים והשנית במה שהם לכל בשרו מרפא כדאמרן וכפי זה למ"ד שבמלת למוציאיהם פירושה בשכל:

אי נמי אפשר לפרש ע"ד שדרשו רז"ל על זאת התורה אדם כי ימות באהל שאין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה דהיינו שמצטער הרבה על השגתה ולזה אמר כי חיים הם למוצאיהם ר"ל מי שמשיג אותם בשכל בלי עמל וטורח כמו שמוצא מציאה שלא טרח בה חיים הם לו ר"ל שאינו מצטער עליהם וממית עצמו עליהם אלא משיג אותם בשכל ולכן חייו חיים בלי שום צער ולא עוד אלא מתוך שמחת הלב בהשגתו אותם בשכל אם יש לו שום חולי בגופו הוא מתרפא וז"ש ולכל בשרו מרפא · אבל יש לדייק במאי דקאמר ולכל ולא היה לו לומר אלא ולבשרו מרפא ויש להרץ ולומר דרבותא קאמר דלא מיבעיא אם היה לו חולי פנימי בחלל הגוף שמתרפא בשמחת הלב אלא אפי' יש לו שום חולי ובאב בבשרו מבחוץ הוא מתרפא מחמת שמחתו וכפי זה מלת חיים היא שם ולא תואר והא דקאמר מלת הם למעוטי ולשלול שאר חיים של שלוה מחמת ענינים אחרים כגון מי שהוא שלו ושקט מחמת עושרו וכבודו וגדולתו דלגבי חיים של שלוה מחמת השגת התורה בשכל אינם נקראים חיים לפי שהשלוה הנמשכת מחמת העושר והכבוד אינה מתמדת אלא נפסקת משא"כ השלוה הנמשכת מחמת התורה שהיא קיימת לעולם ונקראת חיים ע"ד האמת ועוד שהשלוה הנמשכת מהעושר אינו מבטח שיתרפא מתחלואיו בסבתה לפי שהוא שליה גשמיית משא"כ השלוה והשמחה הנמשכים מעסק התורה שהם רוחניים ונמשך ממנה רפואת כל הגוף וז"ש ולכל בשרו מרפא:

הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גברתה כן עינינו אל ה' אלהינו עד שיחננו:

יש לדייק בכתוב הזה חדא דקאמר אל יד והיה לו לומר כעיני עבדים אל אדוניהם · ועוד היה לו להשוות מדותיו ולומר כעיני שפחות אל גברתם לשון רבים כמו שאמר כעיני עבדים לשון רבים · ועוד למה לא דמה תקות ישראל לאביהם שבשמים אלא לתקות עבדים אל אדוניהם ולתקות שפחה לגברתה ויותר טוב היה לו לדמות תקות ישראל אל ה' לתקות הבן לאביו ולאמו שאין לו תקוה לעוזרו ולסעדו ולרחם עליו אלא הם:

ולענ"ד כי העבדים קצתם עושים מלאכת אדוניהם כגון חרישה וזריעה וקצירה ושאר מלאכות שהם לצורך האדון ומזונותיהם ופרנסתם אינם אלא מיד האדון שפותח את ידו להם ואין להם פרנסה ממקום אחר ויש עבדים שעושים מלאכה לעצמם ופוסקין עם האדון לתת לו מדמי מלאכתם חק קצוב בכל חדש או בכל שנה והמותר מדמי מלאכתם אוכלים אותו בריוח בתפלם ובדלוגם ואין סומכים על אדונם להספיק להם מזונם ופרנסתם ולא עוד אלא שמרחמים על השבויים כמותם ומספיקים להם מעט לפרנסתם נמצא שהעושים מלאכה לעצמם אינן סומכים על האדון לענין פרנסתם והעושים מלאכת האדון אין תקותם לפרנסת האדון חזקה לפי שהעבדים שעושים לעצמם עוזרים אותם ומספיקים להם מעט למזונם ולפרנסתם אבל אם יהיו שפחות רבות לגברתם אין מלאכתם אלא לצרכי הבית כגון אפייה ובישול וצרכי מאכל ואם יהיו שפחות רבות כל אחת מהם בהכנת מהמאכלים שעושה ותולה בחברתה וגברתה אינה מוסרת אותם לפי שחושבת שמא מוסרה אחת מהם שלא אכלה כלום ומתוך כך כלם בהכנת מהמאכל שעושים מלבד מה שנותנת להם גברתם ואין סומכין על גברתם כל כך לפי שסבר אכלו מהתבשילין שעשו ולכן אמר דוד המע"ה הנה כעיני עבדים שכולם אינם עושים מלאכה לעצמם אלא מלאכת אדוניהם ולכן עיניהם תלויות אל יד אדוניהם בלבד להספיק להם מזונם ולא אל זולתו · ואמר כעיני שפחה אל יד גברתה בלשון יחיד לפי שכיון שמלאכתם באפייה ובישול שהם לצרכי הבית אם היו שפחות רבות אין סומכים ליד גברתם שנותנת להם מזונם לפי שהם מעצמם אוכלים מהאוכלין והתבשילין ובכל אחת תולה בחברתה כמו שאמרנו אבל כשתהיה שפחה אחת לבדה לגברתה אינה יכולה לאכול ולאבר מהמטעמים שעשתה שכיון שהיא לבדה ואין אחרת עמה כל החסרון שיחסר מהמאכל אין הסרחון תלוי אלא בה לבדה ולכן אין עיניה תלויות אלא ליד גברתה שנותנת לה מזונותיה ולא לדבר אחר ובפ"ז יתורצו הדקדוקים שדקדקנו שכוונתו לומר כמו העבדים שכלם עושים מלאכת האדון ואין להם תקוה למזונותם אלא ליד האדון בלבד ולא לזולתו לפי שכלם עושים מלאכת האדון וכמו השפחה שהיא לבדה ואין לה תקוה למזונותיה אלא ליד גברתה שפותחת ידה לה ולא בענין אחר זולתה כן עינינו אל ה' אלהינו בלבד ולא לזולתו אנו מצפים לו ומקוים לו עד שיחננו באופן שהשפחה שמלאכתה בבית כשהיא לבדה אין עיניה אלא אל יד גברתה אבל עבדים שמלאכתם חוץ לבית אין עיניהם אל אדוניהם אלא אם כולם עושים מלאכת האדון בלבד ואלו היה עבד לאדוניו שעושה מלאכתו ושאר העבדים מלאכה לעצמם היה אותו עבד בעזר מהם ולא היה לו תקוה חזקה לאדוניו א"כ תקות אלו היה חזקה יותר מתקות הבן על אביו ועל אמו שהם שנים:

אי נמי אפשר לפרש בענין אחר והוא שהמשל בשהוא מייסר אדם אחר שפשע אם הוא מייסר אותו בפניו אפשר שהמתייסר מתחנן לו ובוכה לפניו ומקל בעונשו ולא יוסיף עוד לצערו ולהכותו מכה רבה אבל כשהוא מוסרו ליד שליח לצערו או להכותו שיעור קצוב לא יתחנן המתייסר לשליח להקל בעונשו לפי שיודע שהשליח לא יוכל לעבור את פי אדונו להמעיט ממה שפסק עליו ליסרו ולכן מתייאש הוא מן התחנונים כיון שאינם מועילים כלום וכן השפחה אל יד גברתה וז"ש הנה כעיני עבדים וכו' ר"ל הנה כעיני עבדים שהם מתייסרים על יד אדוניהם ממש שהוא עצמו מייסר אותם וכן השפחה המתייסרת על יד גברתה ממש הנה עיניהם

עיניהם תלויות לאדון ולגבירה להתחנן להם שאפשר שיקילו
בעונשם לפי שאין מוחה בידם מה שאין כן כשנמסרו לשליח
ליסרם שלא יוכל השליח לבטל מה שגזר עליו המושל לעשות כן
עינינו אל ה' אלהינו תלויות לרחמיו וחסדיו עד שיחננו כי כל
הצרות והיסורין הבאות עלינו הם כגזרתו וכרצונו ולכן אין אנו
מתחננים אלא אליו כי ממנו הכל ואע"פ שהיסורין שאנו
מתייסרים הם על ידי אחרים יש בו כח להפר עצתם ולקלקל
מחשבתם או ליתן רחמנות בלבם לרחם עלינו. ומ"ש עבדים
בלשון רבים ושפחה בלשון יחיד הוא מפני שדרך העולם לקנות
העבדים הרבה יותר מן השפחות לפי שהעבדים ראויים לכל מלאכה
לעבוד ולמשא לעבוד עבודות רבות ולישא משאות הכבדות או
להרויח שכר מלאכתם או להשתכר בדמי פדיונם משא"כ השפחות
שאין ראויים אלא לעשות צרכי הבית כגון אפיה ובישול וכיוצא
בהם ולכן אין דרך העולם לקנות מהם הרבה ולפעמים די לו
לאדם בשפחה אחת לשמשו. ולכן נקט עבדים הרבה ושפחה אחת:

אי' נמי אפשר מלת יד מקום כמו איש על ידו לדגליהם שפירוש
ידו מקומו. והכוונה היא כמו שהעבדים מסתכלים
והשפחות חוק במקום האדון ונזהרים ונשמרים שלא לישב
במקומו כי זלזול לאדון כשישב עבדו במקומו ולא תגע בו יד כי
סקול יסקל או ירה יירה העבד היושב במקום המיוחד לרבו ולכן
מהכנכנעות שיאה בשמע שום עבד לישב במקום רבו כי תמיד
עיניו בו להיות נזהר ממנו וכן עיני שפחה אל מקום גברתה
ליזהר ולהשמר מלישב בו כן עינינו אל מקום אלהינו שהוא השמים
הגבוהים מהארץ כי לו תאות הגדולה והגבורה והגאוה כמ"ש ה'
מלך גאות לבש ואנו מסתכלים תמיד במקומו להיות נזהרים בו
שלא לישב בו ושלא להתדמות בדרכיו להתגאות בעולם ולהגביה
עצמנו בגבהותו ח"ו. ולכן כשיבא עלינו הצרות והיסורין אין אנו
מתלבשים מלבוש הגאוה להרהר אחר מדותיו ולחשוד אותו בדינו
אלא מצדיקים עלינו את הדין ומקוים לרחמיו וחסדיו עד שיתמלא
עלינו רחמים ויחננו:

אבוא בגבורות ה' אלהים אזכיר צדקתך לבדך:

יש לדקדק בכתוב הזה חדא מה שאמר אבוא כי אין משמעות
לביאה זו ועוד קשה דקאמר בגבורות לשון רבים דמליכן
למימר דמיעוט רבים שנים ועדיף טפי למימר בגבורה שהיא
שם המין שכוללת כל הגבורות. ועוד אמאי קאמר ה' אלהים ולא
הספיק לו בחדא מינייהו. ועוד קשה מה שאמר אזכיר צדקתך
לבדך כי אין מי שהוא בערכו לעשות צדקה שיצדק לומר להקב"ה
מלת לבדך לשלול זולתו. ועוד שכללו הכתוב אין אנו יודעים
מה היא הכוונה בו:

ולעד"ן שהכוונה בכתוב הזה היא שדוד המלך ע"ה היה נרדף
מאויביו המבקשים להרגו וקודם לזה מצא חן בעיני
ה' והיה מוצלח בכל מעשיו וגם אחר הצער שנצטער מחמת
רודפיו היה מוצלח בכל דרכיו כמ"ש ויהי דוד לכל דרכיו משכיל
וה' עמו וא"כ הרי ראה ימי השלוה וימי הצער ולכן אמר אבוא
בגבורות ה' אלהים וכו' ר"ל כשאבא בגבורות ה' אלהים דהיינו
בהתגברות מדת רחמים עלי להצליח דרכי ובהתגברות מדת הדין
על אויבי להשחיתם אע"פ שמדת רחמים ומדת הדין היו על ידי
אדם אתם אני תולה אותם אלא ברצונך ויכלתך ולא אשתף
עמך זולת לומר שע"י הקב"ה ואדם פלוני נעשה לי זה אלא אני
אומר ממך הכל וז"ש אזכיר צדקתך לבדך שהצדקה שאתה עושה
עמי אני תולה אותה אלא בך לבדך:

אי' נמי אפשר לפרש כשאבא להתגבורת הרחמים עלי בעשותך
עמי חסדים ואפילו כשאבא להתגבורת הדין שאתה מביא
עלי יסורין מכל מקום אזכיר צדקתך לומר שאף ביסורין שאתה
מביא עלי אתה עושה עמי צדקה וחסד כדי להקל עונשי בעולם
הבא כמה שכונתך ביסורין אלו כדי למשקל מטרפסי בהאי עלמא
וא"כ אף היסורין הם בתורת צדקה וחסד וז"ש אבוא בגבורות
ה' אלהים אזכיר צדקתך ר"ל כשאבא בשתי גבורות שהם גבורת
מדת רחמים וגבורת מדת הדין אזכיר צדקתך לומר שאף בהתגברות
מדת הדין עלי הוא בדרך צדקה כי אין רע יורד מן השמים ואין
אני סובר כסברת הכופרים שסוברים ששני אלוהות בעולם אחד
פועל הטוב ואחד פועל הרע ופועל הטוב אינו עושה הרע ופועל
הרע אין עושה טוב אלא אני אומר שאתה אלוה העולם לבדך
ומבלעדיך אין אלהים ולזה הוסיף מלת לבדך לומר כי ממך הכל
שאפי' הרעה שאתה מביא עלי תכליתה לטוב כמו שאמרנו:

אי' נמי אפשר לפרש כי מדרך העולם האדם שהוא צדיק וירא
שמים הכל מכבדים אותו ואוהבים אותו ועושים עמו
חסדים בשיבקש צרכיו ואם הוא אדם רשע הכל שונאים אותו ויהיו
גורמא למפלתו לפי שבני אדם אין דנין את האדם אלא כפי שעתו
אם טוב ואם רע אבל הקב"ה שהוא צופה עתידות ורוצה בתקנת
של בריות מביט בתכלית ענינו של אדם ואינו מתנהג במנהג
בני אדם זה עם זה אלא האדם שהוא צדיק גמור הוא מענישו
ומיסרו בעוה"ז למישקל טרפסיה בעלמא על עון אשר בידו כי אין
צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא כדי ליתן לו שכרו בשלמות
בעוה"ב והאדם שהוא רשע אע"פ שהוא ראוי לכל עונשין ואפי'
למיתה הוא כובש את כעסו עליו ולא די שאינו מענישו אלא
אדרבא הוא מצליח דרכו ולכל אשר יפנה יצליח והכוונה היא לפי
שאולי יחזור בתשובה ויתקן מעשיו הרעים והקב"ה רוצה בתקנתן
של בריות לבלתי ידח ממנו נדח כמ"ש כי לא אחפוץ במות הרשע
כי אם בשובו מדרכיו וחיה א"כ גבורותיו אלו לא ישיג אותם שום
נברא בעולם ותכלית גבורותיו כלם לטובה הגבורה האחת שכובש
רחמיו על הצדיק ומענישו ומיסרו בעולם הזה מה שלא יוכל
האדם לעשות כן ליסר את הצדיק ולהענישו והשנית שכובש את
כעסו על הרשעים ומאריך אפו עמהם ומצליח דרכם והשעה
שוחקת להם לפי שהוא מקוה להם לעשות תשובה משא"כ מנהג
הבריות להרוית ולהשכיר לאדם רשע. וז"ש אבוא בגבורות ה'
אלהים וגו' ר"ל כשאבוא ואסתכל ואביט בגבורות ה' אלהים שהם
מדת רחמים ומדת הדין שהם בהפך ממדת בשר ודם שבמקום שראוי
לאדם להצטער ולהענש על מעשיו הרעים, היא מתמלא עליו
רחמים ומצליח דרכו למלאת חפצו ורצונו ובמקום שראוי להיותו
מתמלא רחמים על הצדיק וממלא חפצו ורצונו ובכל מאוייו
אדרבה מתנהג עמו במדת אלהים שהיא מדת הדין להענישו וליסרו
אז אני אומר אזכיר צדקתך לבדך ר"ל שצדקה זו אין שום נברא
משיג אותה כי בשר ודם אינו מתנהג במדותיו אלא כפי השעה
ואין לו כח בשכלו ובהבנתו להסתכל בתכלית הענינים לכן אזכיר
צדקתך בתועלת הנבראים לבדך ואין מי שיעשה כמעשיך
וכגבורותיך שאתה מגביר מדת רחמים על מדת הדין ומגביר
מדת הדין על מדת רחמים. כי נאמרו ה' אלהים בתכוון. לזה
שלפעמים ה' נעשה אלהים ולפעמים אלהים נעשה ה'. שלא כמנהג
הבריות ולכן בכתוב הזה במקום שם הוי"ה נכתב שם אדנות
ובמקום שם אלהים נכתב שם הוי"ה לרמוז שעם הצדיקים שראוי
להתנהג עמהם בשם הוי"ה שהוא מדת רחמים הוא מתנהג עמהם
בשם אדנות המורה על הממשלה והשלטנות ליסרם בעוה"ז ועם
הרשעים שראוי להתנהג עמהם בשם אלהים שהוא מדת הדין הוא
מתנהג עמהם בשם הוי"ה שהוא מדת רחמים:

אל תרחק ממני כי צרה קרובה כי אין עוזר:

יש לדייק בכתוב הזה חדא דלכאורה משמע שהוא מחלה פניו ית' שלא יתרחק ממנו כאשר תהיה הצרה קרובה לבוא אבל כשתהיה רחוקה יתרחק ויותר טוב היה לו לומר אל תרחק ממני סתם בין שתהיה הצרה קרובה או רחוקה. ועוד אמאי נקט במלתיה לשון שלילה וחיוב והיה לו להשוות מדותיו ולומר היה נא קרוב לי כי צרה קרובה או יאמר אל תרחק ממני כי אין צרה רחוקה. ועוד קשה מאי דקאמר ואין עוזר דמשמע דרוב ההצלה מהצרה תהיה על ידי הזולת ואינו צריך להקב"ה אלא לעזרה וזה אי אפשר כי ממנו הכל:

ולעד"ן כי דוד המע"ה הוא יודע ידיעה תמה ובאמנה כי כל ההצלה מכל צרה אפי' אם תהיה על ידי אדם אינה אלא ברצונו ויכלתו ית' ודוד חשש חשש ואמר בודאי כשתהיה הצרה רחוקה ומתוך רחוקה איני מרגיש בה ומהעדר הרגשתי בה איני מתקן עצמי ואיני מתפלל עליה שלא תבא בודאי הגמור שהקב"ה קרוב אלי ומציל אותי ממנה כי שומר פתאים ה' אבל אני חושש כשתהיה הצרה קרובה לבוא ואני מרגיש בה שמא אז יתרחק ממני ויסמוך עלי לסבול עצמי ממנה על ידי תיקון המעשים והתפלות והתחנות ואני איני יכול להציל עצמי ממנה על ידי זה וז"ש אל תרחק ממני כי צרה קרובה וגו' ר"ל אני יודע שכשתהיה הצרה רחוקה ואיני מרגיש בה בודאי אתה שקרוב אלי מציל אותי ממנה אבל אני מחלה פניך כשתהיה הצרה קרובה ואני מרגיש בה אל תרחק ממני ותסמיך עלי לתקן את עצמי בתקון המעשים והתפלות להנצל ממנה, ותדע למה כי אין עוזר ר"ל שכל איברי וכחתי שהוא החומר והנשמות אין שום אחד בהם שעוזר לי לתקן את עצמי אלא אדרבה הם בעוכרי לכן אני מחלה פניך אל תרחק ממני וגו':

א"נ אפשר לפרש כי יצר הטוב ויצר הרע הם כשתי נשים שהם צרות זו לזו שכל אחד מהם שונאה לצרתה ומנגדת לה וחומרו של אדם הוא מסכים לעצת יצ"הר ומושלם עמו ויש להם קירבה והתיחסות זה עם זה כי שניהם מוסכמים בדעת אחת להפיל האדם ולהכשילו במוקשי מות. ולכן אמר דוד אני מחלה פניך ה' אלהי שלא תרחק ממני כלל ועיקר אפי' רגע אחד לפי שצרה אחת מהשתי צרות הנז' שהם יצ"הט ויצ"הר היא קרובה לחומרי ולגופי ר"ל שיש לה קרובה עמי ושייכות והתיחסות כי שניהם מוסכמים בדעת אחת ולכן אל תרחק ממני כלל שמא יכשילוני במוקשיהם ואם תאמר שאני יש בי כח להכריע עליהם כח השכל ויפלו ממועצותיהם שהתיעצו עלי לאבדני איני יכול כי הם רבים והשכל הוא יחידי ולכן לא אוכל לנצחם ולהפילם וז"ש כי אין עוזר ר"ל כל איברי הגוף אין בהם שום אחד שהוא עוזר לשכל אלא כולם מנגדים לו והוא יחידי לכן אל תרחק ממני כלל. ומה שהמשיל יצ"הט ויצ"הר לשתי צרות נקבות ולא לשני צרים זכרים מפני שכמו שהנקבה היא יחידית ויולדת בנים ובנות הרבה כן יצ"הט ויצ"הר שמיצר הטוב מתילדים ונמשכים ממנו מצות ומ"ע הרבה ומדות חמודות ומוסרים וכן יצ"הר נמשכים ממנו עבירות קלות וחמורות ותחבולות ומרמות לאין מספר ועוד שמעבירה אחת נמשכות כמה עבירות וממצוה אחת נמשכות כמה מצות כמאמר התנא שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה. ולכן המשיל אותם לשתי צרות נקבות ולא לשני צרים זכרים:

אי נמי אפשר לפרש בענין אחר והוא כי גוף האדם הוא מוכן ומזומן ועלול לנזקין כגון פגעים רעים ומקרים רעים וחלאים רעים. ויגונות וכיוצא בהם ולכן אמר דוד אל תרחק ממני כלל ועיקר כי הצרה היא קרובה לגוף ביותר ואין לו מנוס ממנה וכל האיברים עלולים לקבל הנזקין וז"ש כי אין עוזר. ר"ל כי אין אפי' אבר אחד שיוכל לעזור לאבר חבירו או לעצמו להציל מן הנזקין ומן הרעות המתרגשות לבוא בעולם:

אי נמי אפשר לפרש בענין אחר והוא כי מן הידוע כי אין שום דבר קשה בעולם כיום המיתה וכיום הדין שאחריה כמ"ש רז"ל שהמיתה קשה משלפניה וקלה משלאחריה והנה המיתה מצויה בנערים ובבחורים ובזקנים באופן שאין צרה כצרת המות וכצרת דין וחשבון שאחריה ולכן אמר דוד אל תרחק ממני כלל אלא תהיה תמיד עמי לעזרני שלא אכשל בדבר עבירה ואענש ביום הדין וז"ש כי צרה קרובה ר"ל כי צרת המות היא קרובה ביותר משני לדין האחת כמו שאמר הוא עצמו ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' שהם מעט מן המעט והשנית שאפי' בתוך הזמן הזה אפשר קרוב הוא שימות ולכן אמר אל תרחק ממני כדי לעזרני שלא אכשל בעבירות מפני שצרת המות היא קרובה מכל צד כי אין עוזר לאדם שלא ימות אפי' קודם זמנו ולכן אל תרחק ממני כמו שאמרנו:

אי נמי אפשר לפרש אל תרחק ממני כאשר תהיה הצרה קרובה להצלה לסמוך עלי שאוכל להנצל ממנה מפני קלותה לפי שאין מי שיוכל לעזור זולת חסדך ורצונך וז"ש כי אין עוזר שאפי' יש עוזרים הכל תלוי בדעתך אם אתה מציל בידם אם לאו:

חטאתי מה אפעל לך נוצר האדם למה שמתני למפגע לך ואהי עלי למשא:

יש לדייק בכתוב הזה חדא דלכאורה משמע שאם האדם חוטא כנגדו ית' אינו ראוי לעונש לפי שאינו מזיק להקב"ה בחטאו ואין עושה בו שום רושם ע"ד אם צדקת מה תתן לו ורבו פשעיך מה תעשה לו ולזה אמר חטאתי מה אפעל לך ר"ל שאין חטאי עושים חסרון או שום רושם וכפי זה קשה שהרי הבן כשאינו מקיים דברי אביו ועובר עליהם הוא ראוי לעונש כ"ש כשעובר האדם על דברי קונו שבראו והמציאו מאין ליש שראוי לעונש חזק וקשה וא"כ מאי קאמר איוב חטאתי מה אפעל לך ועוד מה שייכות והתייחסות לדבר זה מאי דקאמר נוצר האדם כי אין לו קשר עמו. ועוד קשה מאי דקאמר למה שמתני למפגע לך וגו' דמשמע שהוא מעולל הסבה:

והנראה אלי בביאור כי איוב בראותו כי יסוריו קשים ורעים אמר בודאי הגמור אין יסורין אלו אלא בהשגחתו ית' על עונותיו וחטאיו וחשב בלבו שאין תקון לעונות אלא על ידי תשובה ווידוי ולכן התודה על עונותיו ואמר חטאתי שהוא לשון וידוי והוסיף ואמר מה אפעל לך הכונה היא מה אפעל לך על עונותי יותר מהוידוי כי אין בידי לעשות תקון לעונותי אלא הוידוי ולמה לא תועיל תשובתי ולא יועיל וידויי לכפר עונותי ואם תאמר שעונותי קשים ואין להם כפרה אלא במיתה מאי שנא אני משאר הרשעים שעונותיהם קשים ואתה מסביר להם פנים ולא די שלא תביא עליהם יסורין אלא אתה מצליח דרכם ומאריך אפיך עמהם אולי ישובו בתשובה וז"ש נוצר האדם הכוונה היא שהאדם הרודף אחר יצרו והולך אחר האדמה החמרית למלאת תאות חומרו הנה אתה נוצר אותו ולא יגע בו שום דבר רע ולמה נשתניתי אני משאר הרשעים שלא די לי ביסורין קשים שבאו עלי אלא אני מעותד למיתה ואם תאמר שעונותי קשים יותר מעונות שאר רשעים ולכן באו עלי יסורין קשים שתכליתם למיתה הנה אתה יודע העתידות ויודע מעשי וקורותי קודם שיצאתי לאויר העולם וא"כ שמתני ובראתני לעשות שתי רעות האחת היא פוגעת לך בעברי על דבריך וצוויך וז"ש למפגע לך ר"ל להיות פוגע בך לעשות שלא כרצונך שהם העונות והפשעים והרעה השנית לעצמי שכיון שעונותי הנם כמחלים גורמים לי מיתה וז"ש

ואהי

ואהי עלי למשא ר"ל שעונותי כמשא כבד יכבדו ממני וגורמים לי מיתה וא"כ למה שמתני ובראתני בעולם ללא תועלת :

אי נמי אפשר לפרש בהפך זה והוא שאמר איוב בודאי שלא הכאת הקב"ה יסורין אלו עלי אלא בשביל עונותי וא"כ לא היה לו להקב"ה להכות עלי יסורין אלא היה גוזר עלי מיתה מיד לפי שמי שחוטא למי שהוא בלתי בעל תכלית יהיה עונשו ג"כ בלתי בעל תכלית כי אפי' אם אחר כך עושה מעשים טובים לא יתקנו בהם המעשים הרעים שעשה כי כן נותן השכל והסברא וז"ש חטאתי מה אפעל לך ר"ל כיון שכבר חטאתי לנגדך למה לא גזרת עלי מיתה מיד אלא הכאת עלי יסורין כי מה אוכל לפעול לך מעשים להקן עוותתי כי מאחר שאתה בלתי בעל תכלית יהיה עונש גם בלתי בעל תכלית א"כ כל מה שאפעל לך ממעשים טובים אחר שחטאתי לך לא יועילו להקן חטאי ועונותי א"כ למה לא גזרת עלי מיתה מיד אלא הכאת עלי יסורין ואתה נוצר את נפשי מלקחתה וז"ש נוצר האדם כי על עצמו אמר נוצר האדם כי מאחר שחטאתי ורדפתי אחר האדמה החמרית למה אתה נוצר את נפשי ולא לקחתה ממני והכאת עלי יסורין שכיון שלא גזרת עלי מיתה מיד אלא הכאת עלי יסורין מוכרח אני לחלות פניך כדי שתסלק מעלי א"כ למה שמתני למפגע לך דהיינו לחלות פניך שתסלק אותם מעלי וכשאני מחלה פניך על זה אהיה עלי למשא לפי שאני סובר שזה לפנים משורת הדין שכיון שאני ראוי למיתה ואני מתחנן לו על סילוק היסורין אני בוש ונכלם ואהי עלי למשא שנמלטתי מן המיתה ואני מבקש ממנו על סילוק היסורין ואם תאמר א"כ מי הכריחו לבקש על סילוק היסורין כיון שהוא ראוי למיתה יש לומר שהיסורין הם קשים ואין בו כח לסבלם ולכן היה מתפלל על סילוקן ולפי זה פירוש למפגע לך כמו אל תפגעי בי שהוא לשון תחנה ובקשה :

יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני :

יש לדייק בכתוב הזה חדא מדקאמר יסרני ה' משמע שאינו ראוי ליסורין אלא שהוא שואל אותם מחפצו ורצונו וחזר ואמר אך במשפט דמשמע לא תביא עלי יסורין אלא אם אני ראוי להם מצד הדין והמשפט ועוד אם הוא ראוי ליסורין למה יצטרך לתבוע אותם בודאי שהקב"ה מיסרו · ועוד קשה מאי דקאמר אל באפך שאם הוא ראוי ליסורין, שהם באפו ית' באיזה בח אומר לו אל באפך ועוד צריך להבין מאי דקאמר פן תמעיטני דלא ידענו באיזה דבר המיעוט הזה אם בגופו אם בממונו או בענין אחר :

לכן לעד"ן כי היסורין הם שני מינים האחד הם היסורין הבאים מאדם שהוא צדיק גמור ואין בו עון אשר חטא כדי שיטול תמורתן שכר בעולם הבא ויש יסורין אחרים הבאים לאדם למרק עונותיו כדי שיטול שכרו בשלמות בעוה"ב מאחר שנטרפים בעוה"ז ולכן אמר יסרני ה' אבל איני רוצה ביסורין ליטול תמורתן שכר בעולם הבא שהיא הקרבה המעולה כי היסורין הם קשים ומרים כמו שאמר הכתוב לא הן ולא שכרן אבל לא תביא עלי יסורין אלא למרק העון וז"ש אך במשפט ר"ל לא תביא עלי יסורין אלא על פי הדין והמשפט שאני ראוי להם ואפי' יסורין אלו אל יהיו באפך ובכעסך אלא ברחמים לפי שהיסורין באפו של הקב"ה הם קשים ביותר ולא לכבוד עצמי אני דורש דבר זה אלא לכבודך שהיסורין שהם קשים ביותר נמשך מהם ביטול תורה וביטול תפלה וז"ש פן תמעיטני ר"ל תמעיט אותי מעבודתך ומיראתך :

אי נמי אפשר לפרש יסרני ה' כי מן הידוע שהעולב את חבירו עונש יענש כשיעור האף והכעס שעולב עליו ולא יותר מש"כ המלך כשהוא נעלב מאדם הדיוט אפו וחמתו גדולים עד מאד ומוכרח הוא שיהא ענש העולב למלך יותר ממה שיענש על עלבון חבירו וכ"ש מי שמכעיס הקב"ה שהוא מלך מלכי המלכים שעונשו חמור ביותר בלי תכלית ולכן אמר יסרני ה' אבל היסורין יהיו במשפט הקבוע למי שעולב את חבירו ולא יותר דהיינו כשיעור האף שיהיה לנעלב על העולב ולא יותר והיינו דקאמר אל באפך ר"ל אל תיסרני אפך שהוא עונש גדול עד מאד כפי גדולתך ומעלתך והטעם לזה פן תמעיטני ר"ל על היסורין הקשים שהם כפי מעלתך אתה ממעיט את גופי ויבטלו החושים שלי ואתרשל בעבודתך וביראתך :

מי זה האיש ירא ה' שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נוגה לו יבטח בשם ה' וישען באלהיו :

הכתוב הזה יש לדייק בו כמה דקדוקים חדא מה ששאל מי זה האיש ירא ה' כי מי שהוא ירא ה' אין דרך ארץ להשיב אותו ולומר לו אני ירא ה' · ועוד קשה מה שאמר שומע בקול עבדו לא ידעינן על מי קאי מלת עבדו אם על הקב"ה או על ירא ה' ומכל מקום אין לו הבנה ועוד קשה מאי דקאמר אשר הלך חשכים בלשון רבים ולא קאמר אשר הלך בחשך ועוד מאחר שאמר אשר הלך חשכים למה כפל דבריו ואמר ואין נוגה לו ועוד קשה מאחר שאמר יבטח בשם ה' למה חזר ואמר וישען באלהיו לכפול דבריו ועוד למה שינה דבריו דמעיקרא נקט שם ה' שהוא מדת רחמים ואח"כ נקט שם אלהיו שהוא מדת הדין · ועוד למה נקט מלת אלהיו בכינוי ולא קאמר אלהים :

ולעד"ן לפי שהצדיקים אע"פי שהם זהירים בתורה שבכתב ובתורה שבע"פ לקיים אותה כהלכתן ומדקדקים במעשיהם לפעמים הם מתיסרים ביסורין קשים ודחיקא להו שעתא ביותר ומתוך כך הם מהרהרים אחר מדותיו ית' לומר על מה ועל מה נענינו במכולות הללו מאחר שתורת ה' בפינו ועולה לא נמצא בשפתינו לכן בא הכתוב להזהירם שלא יפלו ברשת זו להרהר אחר מדותיו ית' מחמת יסוריהם וז"ש מי בכם ירא ה' וגו' ר"ל מי שהוא בכם ירא ה' ונזהר בתורה שבכתב שנאמרה לישראל מפי ה' וגם שומע בקול עבדו של ה' שהוא מרע"ה שנק' עבד ה' שקבל תורה שבע"פ והוא נזהר בהם לקיים שניהם ומדקדק במעשיו ואע"פ כן הלך חשכים דהיינו בבני חיי ומזוני ולא זכה בהם מצד המזל כי דברים אלו תלויים במזל והיינו דקאמר ואין נוגה לו ר"ל מה שהלך חשכים בדברים אלו לפי שאין נוגה לו מצד המזל אע"פ כן אל יהרהר אחר מדותיו ית' לומר שאינו ראוי לכך מאחר שאני מדקדק במעשי ומטיל דופי בדינו ית' אלא אעפ"כ יבטח בשם ה' שהוא מדת רחמים שאינו מקפח שכרו בעוה"ב תמורת יסוריו והוסיף ואמר וישען באלהיו ובכינוי לומר שאפי' מדת הדין שעמדה כנגדו ישען עליה ללמד עליו סניגוריא בעוה"ב ליטול שכרו תמורת יסוריו כיון שהוא צדיק גמור ובזה הותרו כל הדקדוקים הנז"ל · ומעתה תו ליכא לאקשויי למה אמר בשם ה' ולא אמר בה' כמ"ש באלהיו ולא קאמר בשם אלהיו מפני שאחת משמותיו של הקב"ה הוא רב חסד ולכן אמר בשם ה' שמורה שהיא רב חסד ונוטה כלפי חסד ונותן לו תמורת יסוריו בעוה"ז שכר בעוה"ב :

יראת ה' תוסיף ימים ושנות רשעים תקצורנה :

יש לדייק בכתוב הזה חדא דקאמר יראת ה' תוסיף ימים דלמה

לא

לא אמר שנים כמו שאמר גבי רשעים אלא קאמר ימים דמשמע מוכיח ימים מועטים · ועוד למה ברישיה דקרא הזכיר מעשה הצדיקים שהוא יראת ה' וברשעים לא הזכיר אלא עונשם ואמר ושנות רשעים תקצורנה · והיה לו להשוות מדותיו ולומר ורשעת רשעים תקצר שנים :

לכן לענ"ד שהצדיקים אע"פ שחיו שנים רבות כיון שכל ימיהם ושנותם עוסקים בתורה ובמצות אין נקראים שנותם אלא ימים דהיינו ימים מועטים שכל מה שחיו בעולם אפי' הרבה נקרא מעט כיון ששנותם שוין לטובה בעבודתו ית' ולכן כשנפטר הצדיק מן העולם אפי' הזקין ביותר מצטערים הרבה על פטירתו מן העולם כיון שהיה מסגל בתורה ובמ"ע ולא מת אלא בעטיו של נחש ודבר זה למד אותו שהמע"ה מדוד אביו שאמר ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור והכתוב מדבר בצדיק דמאן מלכי רבנן וקאמר ימים על ימי מלך תוסיף ולא קאמר שנים על שני מלך תוסיף אלמא שבשנות הצדיקים אע"פי שהם רבים נקראים ימים שהם ימים מועטים מפני חבתן ורואים לזה מסיפיה דקרא דקאמר שנותיו כמו דור ודור דהיינו שני דורות דאע"ג דיהיו שנותיו שני דורות קרי להו ימים · וכיון שהצדיקים חביבין לפני המקום הוא מטפל בהם להאריך ימיהם ושנותם לא כן הרשעים שאין הקב"ה עצמו מטפל בהם אלא מרבה תבא כלבה ומתוך מעשיהם הרעים הם נאבדין מן העולם וז"ש ושנות רשעים תקצורנה מאליהם כי הם עצמם גורמים רעתם ובזה יתיישבו הדקדוקים הנז' :

אי נמי אפשר לפרש שהכוונה היא לומר שהצדיקים אע"פ שלא הגיעו לשנים רבות אלא הם עדיין בימי בחרותם בשנים כזקנים מחמת חכמתן וצדקתן כמו שמצינו שאמר רבי אלעזר ב' עזריה הרי אני כבן שבעים שנה והוא לא היה אלא בן י"ח שנה וכן המתרגם תרגם המקרא דמפני שיבה תקום מן קדם דסבר באורייתא תקום אלמא אע"פ שאינו זקן בשנים אלא ת"ח ורך בשנים קרו ליה שיבה וז"ש יראת ה' תוסיף ימים שהשנים שהם מעטים הם עצמם נקראים רבים · ואף דנקט ימים ולא שנים הטעם הוא כמו שפירשנו בפי' א' שבשנות הצדיקי' אע"פ שהם רבות מפני חבתן קרי להו ימים שמשמעו ימים מועטים · וכן כתיב בחזקיה הנני מוסיף ימים על ימיך אלמא שהצדיק מפני חבתו לפני הקב"ה נקראו שנותיו ימים ולא שנים אע"פ שחיה כמה שנים :

אי נמי אפשר לפרש אע"פ ששנותיו של אדם קצובין לו לפעמים יהיה נפטר מן העולם בחצי ימיו ולא יגיע לשנים הקצובות לו כגון שהיה במדבר ופגעו בו גדודי לסטים וחיות רעות וכיוצא בדברים אלו שהיא מת בתוך זמנו ולא יגיע לשנים הקצובות לו והצדיק כשיקרה לו מקרה כזה שיזדמן במקום לסטים או חיות רעות שכפי הטבע אין לו הצלה מהם והיה נפטר מן העולם בלא זמנו הקב"ה משגיח עליו ומציל אותו מידם ואינו נפטר מן העולם בלא זמנו ואע"פ שלא הוסיף לו על שנותיו הקצובות לו מכל מקום קרי להו תוספת כיון שכפי הטבע היו נאבדין בשעת הסכנה אבל הרשעים אע"פ ששנותיהם קצובים ג"כ כשיזדמנו במקום סכנת נפשות אין הקב"ה משגיח עליהם להצילם אלא מניחם למקרים ונאבדין מן העולם ולכך קאמר בהם תקצורנה ר"ל תקצורנה מאליהם מהעדר השגחתו ית' עליהם והם כלים ואובדין מאליהם ומתים בלא זמנם בקוצר השנים שהיו קצובין עליהם :

הט לבי אל עדותיך ואל אל בצע : העבר עיני מראות שוא בדרכיך חייני : הקם לעבדך אמרתך אשר ליראתך : העבר חרפתי אשר יגורתי כי משפטיך טובים :

קשיא לי טובא בהני פסוקי חדא מה שייכות יש בין העבר עיני מראות שוא לבדרכיך חייני · ועוד אמאי לא קאמר ובדרכיך חייני בתוספת וא"ו כיון שהם שתי שאלות ועדיין צריכים אנו למודעי מה היא זו האמירה שבקש עליה מהקב"ה שיקיים אותה לו ועוד מאי כוונתו באמרו אשר ליראתך כי כמעט שאין לו הבנה כלל · ועוד צריכין אנו לידע ולהודיע מה היא זאת החרפה שהוא יגור ממנה ועוד מה טעם נתן באמרו כי משפטיך טובים · לכן נ"ל שהכוונה היא כמה שאמרו חז"ל שכל המקיים תרי"ג מצות בלי שום פניה תועליות אלא משום כאשר צוני ה' אלהי מובטח לו שלא יבא לידי הרהור רע שזה הוא מדה כנגד מדה · ואמרו במסכת אבות גדולה תורה שנותנת חיים לעושיה בעה"ז ובעה"ב ופירוש תורה ר"ל קיום התורה ומצותיה שלזה אמר לעושה ולא אמר לעוסק בה שלשון עשיה לא שייך אלא על המצות ובודאי בקיום כל תרי"ג מצות קאמר שבזה יגיע למדרגה העליונה לזכות לשתי שולחנות וזהו מה שאמר הט לבי אל עדותיך ר"ל בכללות מצותיך ואל אל בצע שהוא כדי שלא לבא לידי הרהור רע או כדי לחיות בשני העולמים שאז אבוא כיד חזקה לבקש ממך ולומר עשינו מה שגזרת עלינו וקיימנו כל המצות אף אתה עשה מה שהבטחתנו והעבר עיני מראות שוא שהוא הרהור רע כמו שאמרו רז"ל עין רואה ולב חומד או בדרכיך חייני ר"ל בשני דרכיך שהם העה"ז והעה"ב שגם העולם הבא נקראת דרך כמו שנ' לשמור את דרך עץ החיים אלא אהיה עושה אותם מצד שהם עדותיך ואהיה בוטחני עליהם שאתה אל גדול גבור ונורא ולא יאות לי למרות דבריך כ"מ :

ומה שאמר הקם לעבדך אמרתך הוא ע"ד מה שכתב הרמב"ם ז"ל שהעושה אפילו מצוה אחת בתקונה שלמה בכל תנאיה מנופה מכל הרהורים רעים ר"ל לא לשום זיוף וחניפות ולא לשום תקות השכר יכול לזכות בה לחיי העה"ב · ועל דרך אמרם ז"ל רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות ולאפוקי מהאומרים שרבוי המצות לישראל אינו להנאתם ולטובתם כי אם לרעתם מפני שהם משא כבד יכבדו מהם ולא יוכלו לקיימם כלם ויענשו אפי' על בטול אחת מהם והם לא ידעו כי כוונתו יתברך ברבויים היא כדי שאם לא יקיים זו יקיים אחרת וזמ"ש הקם והעמד לעבדך אמרתך ר"ל מצותך אפי' היא אחת בלבד אשר תהיה ליראתך ר"ל לסבת יראתו ממך ולא לשום פניה בעלמא ועוד אני מבקש ממך העבר חרפתי אשר יגורתי עכשיו להתחרף על מה שהייתי אומר שרבוי מצותיך הוא לנזק ולא להועיל כי עכשיו שידעתי שבמצוה אחת אזכה ידעתי שרבוי משפטיך ר"ל מצותיך שהם רבים בזה הם טובים מצד רבויים שאם לא בא לידו מצוה זו תבוא לידו מצוה אחרת ויזכה בה לחיי העולם הבא :

זכר דבר לעבדך על אשר יחלתני : זאת נחמתי בעניי כי אמרתך חייתני :

יש לדייק במה שאמר דבר ולשאול איזה הוא זה הדבר שמבקש שיזכרהו לו ועוד קשה לי מלת על שנראה שהיא מיותרת ולא היה לו לומר אלא זכור דבר לעבדך אשר יחלתני שפירושו זכור לעבדך אותו דבר אשר יחלתני בו · ועוד מה היא זו האמירה אשר חייתהו לכן נראה לומר שכוונתו היא על דרך שאמרנו שכתב הרמב"ם ז"ל שבמצוה אחת יכול האדם לזכות לעו"הב ועל דרך אמרם

אמרם ז"ל שדוד ע"ה העמיד תרי"ג מצות על אחד עשר הכתובים במזמור מי יגור באהליך כו' וישעיה והעמידן על שש כו' חבקוק והעמידן על אחת שנא' וצדיק באמונתו יחיה והקשו רז"ל על דוד וישעיה וחבקוק ע"ה ואמרו מה ראו כי עשו את הדבר הזה ותירצו עליהם ואמרו שאין כוונתם לעקור מה שצוה מרע"ה אלא לפי שקיום כל מצוה ומצוה צריך להיות בכוונה שלימה בלי שום פניות חיצוניות והרהור רע ולא יתכן להיות זה אלא בהיות ישראל בשופי כמו שהיו בימות מרע"ה לא שטן ולא פגע רע ועל דרך אמרם ז"ל לא נתנה תורה אלא לאוכלי המן אבל בזמן הזה שרבו הצרות והמלחמות ולא יתכן שהם רואים איכה יכולים לקיים כל המצות בתנאיהם בכוונה שלמה כמו שאמרנו לכן העמידם על אחד עשר לענין שלמות הכוונה ר"ל שאם יעשה מצוה אחת מן אחד עשר מצות אלו צריך לעשותם בכוונה שלמה ולא סגי בלא כונה אבל בשאר מצות אם יכול לעשותן בכונה מה טוב ואם לאו לא יבטלם בשביל הכונה אלא יקיימם אפי' בלא כונה ועל הדרך הזה כונת ישעיה וחבקוק ע"ה וכתב בעל חובת הלבבות ע"ה על חסיד אחד שהיה אומר קודם כל תפלה. ותפלה אלהי בושתי וגם נכלמתי להרים אליך פני כי כפי עוצמת גדולתך כן תכלית דלותי ושפלותי וכפי תוקף יכלתך כן חלשתי ומה אני כי אבקש ממך ואתפלל אליך לעשות חפצי ורצוני אך אתה הרשיתני והרשית אותי להתפלל אליך ועל זה נסמכתי להתחנן לך וזהו מה שאמר. זכר דבר וגו' ר"ל זכור לעבדך דבר ר"ל מצוה אפי' אינו אלא דבר אחד ר"ל אפי' אינו אלא מצוה אחת זכור אותה לעבדך וזכהו על ידה לעה"ב והן אמת לא יאות כי לבקש בקשה קשה כזו שאזכה לעה"ב על ידי מצוה אחת אלא שאני נסמכתי על אשר יחלתני והבטחתני על ידי עבדיך הנביאים ישעיה וחבקוק לכן אל תשיבני ריקם מלפניך ותהי זאת נחמתי בעניי ומרודי שאיני יכול לעשות כל המצות כתקונן מפני חמת המציק ודוחק השעה כאשר אמרתך ר"ל מצותך אפי' היא אחת ומצד שהיא אמרתך ולא לשום כונה רעה חייתני לעה"ב וזאת היא נחמתי בימי גלותי אבל כשתוציאני למרחב ואהיה בשובה ונחת אז צריך אני לקיים כל המצות ובשלמות הכונה בהיות לאל ידי לעשות וזהו מ"ש לעיל דרך מצותיך ארוץ כי תרחיב לבי ר"ל תדע אימתי דרך מצותיך בכללותם ארוץ כאשר תרחיב לבי ואהיה שלו ושקט :

שרים רדפוני חנם ומדברך פחד לבי : שש אנכי על אמרתך כמוצא שלל רב :

אמרו ז"ל כשעה שאמר דואג האדומי לשאול שדוד אסור לבוא בקהל עמד יתרא הישמעאלי ואמר כך מקובלני מבית דינו של שמואל עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית אמר לו דואג אם כן לא יבוא ממזר אם"כ ולא ממזרת אמר לא שאני ממזר שפירושו מום זר ועוד שהרחקת עמון ומואב מלבוא בקהל היתה בשביל שלא קדמו ואין דרך הנשים לקדם אמר לו דואג היה להם לנשים לקדם לנשים אמר לו יתרא כל כבודה בת מלך פנימה אפילו לאשה כמותה וזמ"ש שרים שהם שאול ודואג רדפוני ובקשו לרחות אותי מלבוא בקהל ומדברך שכתבת לא יבוא ממזר שטען דואג פחד לבי אבל אח"כ שש אנכי על אמרתך שהיא כעין מוצא שלל רב שמכנים אותו חדר לפנים מחדר משום הרואה שמא יאמר שאותה מציאה שלו היא והכרה לו כן אנכי שש על אמרתך שהיא כל כבודה בת מלך פנימה שר"ל שכל שהיא כבודה צריכה להיות צנועה ולא יראות הנשים להכנס בכיתה לפני ולפנים כמו שמוצא מציאה ומתירא משום הרואה שלא יאמר שלו היא ונכרה ממנה שהצניעה במקום לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה :

נטיתי לבי לעשות חוקיך לעולם עקב : סעפים שנאתי ותורתך אהבתי : סתרי ומגני אתה לדברך יחלתי :

קשיא לי מה שייכות יש בין סעפים לתורה שאמר שהוא שונא הסעפים ואוהב התורה דאין זה דבר והופכו. לכן נ"ל דהני קראי מיוסדים על מ"ש חז"ל מצוה בעידנא דעסיק בה אגוני מגנא מן יצה"ר אצולי מצלא מן הפורענות בעידנא דלא עסיק אגוני מגנא מיצה"ר אצולי לא מצלא מן הפרענות תורה בין בעידנא דעסיק בה בין בעידנ' דלא עסיק בה אגוני מגנא מיצה"ר אצולי מצלא מן הפורענות וזמ"ש נטיתי וגו' כלומר אני נטיתי לבי לעשות חוקיך מפני שראיתי שבין אם אעסוק בהם לעולם ומקיימם תדיר בין אם לא אעסוק בם תדיר ואני דש אותם בעקבי ואיני מקיימם בעת מן העתים יבא לי מהם תולדת טובה שראיתי בעצמי שנאתי סעפים ר"ל מחשבות רעות של יצה"ר והרהורי עבירות וכמו שאמרו רז"ל דמצוה בין בעידנא דעסיק בין בעידנא דלא עסיק אגוני מגנא מיצה"ר בלבד ואע"פ שהתורה אפי' בעידנא דלא עסיק יש בה תרתי לטיבותא דמגנא מיצה"ר ומצלא מן הפורענות עם כל זה בצדקתי אחזיק ולא ארפנה מצד שאין בה אלא תועלת טובה אחת שהיא מגינה מיצה"ר בלבד אלא שמרתי מצותיך ותורתך אהבתי שלזה אמר ותורתך בוא"ו הנוסף לומר שהיא תוספת טובה אלא שאע"פ כן התורה היא אהובה אצלי יותר מהמצות ולא זאתי מתכנה מפני שטובים השנים מן האחד שבזכותה סתרי אתה מן הפורענות ומגני מיצה"ר אפי' בעידנא דלא עסיק בה אלא לדברך יחלתי ר"ל מייחל ומצפה מתי יבא עת שפונה אני מכל עסקי ועוסק בדברך ר"ל תורתך ובזה נפלאת אהבת תורתך לי מאהבת המצות ונעמה לי מאד מצד שיש בה תוספת טובה משא"כ במצות :

אתה צוית פקודיך לשמור מאד : אחלי יכונו דרכי לשמור חוקיך : אז לא אבוש בהביטי אל כל מצותיך : אודך ביושר לבב בלמדי משפטי צדקך : את חוקיך אשמור אל תעזבני עד מאד :

יש לדקדק בכתובים אלו חדא מה היא כוונתו באומרו מאד. ועוד ביתור מלת כל דמשמע שלא יצא מכלל בושה אלא בהביטו לכל המצות בכללותם. ועוד דהל"ל אלא בעשותי את כל מצותיך דלא המדרש הוא העיקר אלא המעשה מאי בהביטי ועוד למה חזר לבקש ולומר את חוקיך אשמור אחר שבקש בכר באומרו אחלי וגו' לשמור חוקיך. ועוד מה היא כוונתו באומרו עד מאד :

לכן הנראה לומר שהכוונה היא שמפני שהקב"ה הרבה להם לישראל תורה ומצות עד שהם מגיעות לסך תרי"ג אין יד כל אדם משגת לעשותם כלם מצד רבויים אם לא יהיה שלו ושקט מטרדות הזמן ומפני כך אפי' ישתדל בעוז ותעצומות לעמוד כנגד הזמן אין דעתו נוטה כי אם למצות השכליות אבל מצות השמעיות כמו החוקים שאינם אלא גזירת מלך ואין בהם טעם בעיקר אין לו רגלים ממהרות לרוץ להם חדא מפני שאינו מוצא בהם טעם לשבח ועוד מפני שאינו מוצא שעה אחת של קורת רוח בעולם ונודד הוא ללחם איה ואומר בלבו מי יתנני השב רוחי והלואי שנקיים מצות השכליות שטעמם ונימוקם עמם ואין לנו עסק

עסק בכשרות ובמלאכה מתעצל טומן יד בקלת מצות מבקשתם ואין ידו ממשמשת בכלם ולא יתן אל לבו לא דעת ולא תבונה לאותה בושה ולאותה כלמה אשר תמצאהו בעת קראו בספר התורה בהגיע תור אותה מצוה שעבר עליה לקרותו וישם יד על פה מלומר דבר שאינו עושה כי נאה דורש ונאה מקיים כמו שמצינו באגריפס המלך שכשהיה מגיע לשום השים עליך מלך מקרב אחיך וגו' לא תוכל לתת עליך איש נכרי וגו' היו זולגות עיניו דמעות מפני שהיה גר · ואם בעיניו עמד עונש ביטול החוקים ויאזור כגבר חלציו לעמוד על עומדו לקיים אפי' החוקים מ"מ אינו קם לפניהם בקומה שוה בה הידור בשמחה ובטוב לבב כמו שהוא עושה בקיום שאר המצות ששמח בהם כשמחת בקציר ולא זו בלבד שמח בעת קיומם אלא אפי' בעת לימודו וקריאתו בהם שעדיין לא הגיע לכלל מעשה הוא משתעשע בהם ומודה ומשבח להקב"ה שנתן לנו תורת אמת וצונו על העריות ואסר לנו הגניבה והגזל והרציחה והרכילות וכיוצא לתיקון הישוב המדינה מה שאין כן בחקים שאפי' בעת עשייתם אינו עושה אותם בלב שלם ובנפש חפצה ומי גרם לו זאת הסיבה דאשובה שהיא יתרון המצות שרבו כמו רבו :

זה אומרו אתה צויתני לשמור פקודיך ואלה המצות הם מאד מאד עד שאין יד כל אדם שוה בהם ובפרט בהיותנו טרודים בטרדות הזמן אשר בשתרגו עלו על צוארנו ודאותי בני עליה והמה מועטים ומפני זה אין אנו יכולים לעשות חובותינו לקיים כל המצות שכליות ושמעיות אלא אם ועלה לשמים שיאו אקיים השכליות ומה שלא בחרתי בשמעיות תמורת השכליות מפני שאין טעמם נכון לפניהם עמם כמו השכליות לכן אני מיחל ומקוה ממך שתעזרני עזר אלהי שיכונו ויוצלחו דרכי במשאי ובמתני כדי שאמצא פנאי לשמור אפי' החוקים שאין נפשו של אדם מתאוה להם ומחמדתן ומקיים כל תרי"ג מצות בכללותן ואחת מהנה לא נעדרה ואז לא אבוש ואכלם וכמקרה אגריפס גם אני יקרני בהביטי אל כל אחת ואחת ממצותיך מפני שאמצא עצמי שאינני חסר לנפשי מכל אשר צויתני ומה שהוצרכתי להשליך יהבי עליך בענין הזה מפני שהוא בעיני מכת הנמנע לעשותו בלא עזר ממך וזה שאני רואה בעצמי שאשבח ואודה אותך ביושר לבב ובשמחה גדולה אפי' בעת לומדי משפטי צדקך שהם משפטים מצודקים והם השכליות ובהפך זה אני עושה בחוקים דלא מבעיא בעת למודי בהם שאיני שש ושמח בהם אלא אפי' בשעת עשייתם מצד מוראך את חוקיך אשמור בלבד אין לי אלא השמירה שהיא העשיה ולא השמחה כאשר הוא בשאר מצות שאינם חוקים לכן בבקשה ממך האל הגדול אל תעלבני ליד עצמי בלא סיוע ממך עד שאומר מאד הם המצות ואין בי כח לעשותם כלם ואצטרך לחזור לסיבה דאשובה לומר ריבוי המצות הוא גרמא בנזקין אלא תתן לי הכנת הזמן שאקיימם כלם :

אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' :

יש להקשות דמה בא להודיענו בזה שיש אושר למי שהם תמימי דרך · ועוד למה אמר בתורת ה' ולא אמר ההולכים בתורה וכי יש תורה מבלעדי תורת השם יתברך כדי שיצטרך להבדיל ולומר בתורת ה' · אלא נראה שהכוונה היא על דרך אומרם ז"ל כל העושה מצוה אחת מטיבין לו ומאריכין לו ימיו ונוחל את הארץ ובודאי שאינו זוכה לכל הדברים הללו אלא כשעושה אותה המצוה מיופה ומנופה מכל פניות רעה לא לתכופה ולא לתקות השכר אלא משום צווי ית' כמו שכתב הרמב"ם ז"ל אמנם אין מי שיוכל לדעת כוונת זה האדם אם היא לש"ש כי אם הש"ית הרואה ללבב אבל האדם שהוא רואה לעינים לעולם אינה מגיע לגדר וידועה זאת לידע כוונתו אם היא לש"ש · אם לא שראינו זה האיש העושה המצוה שמסר עצמו על קדושת שמו ית' שאז בודאי נוכל לשפוט בצדק שכוונתו לש"ש שאין אדם מאבד נפשו כדי שיאמרו עליו הבריות שהוא איש תם וישר ואין חשק התכופה והזיוף מגיעהו לבא עד הלום והלואי שימצא חד בדרא שמוסר עצמו על קדושת השם כ"ש שימצא מי שמוסר עצמו מפני כבוד הבריות וזמ"ש אשרי תמימי דרך ר"ל יש אושר למי שהם תמימים אפילו בדרך אחד ר"ל מצוה אחת שעושים אותם בתמימות לבב ובנקיון כפים בלי שום פניה קיצונית ואם תרצה לדעת ולהכיר מי הם אלו התמימים בכונתם הם ההולכים בתורת ה' ר"ל אותם שהם הלוכים ואובדים בשביל תורת ה' ר"ל לכבודו ית' ולאו דוקא שמסרו עצמם ומתו אלא אפי' לא מתו אלא שמסרו עצמם בטוב כוונתם ובלולו כמו חנניה מישאל עזריה שפיר קרינן בהו ההולכים בתורת ה' ודייקא נמי מדקאמר ההולכים בלשון הווה ולא אמר הלכו בלשון עבר ר"ל שאנו רואים אותם תמיד שמים נפשם בכפם כדי לעשות רצון אביהם שבשמים ויהיה אז פירוש ההולכים לשון מיתה כמו שדרשו חז"ל בפסוק ובערותיה הולכות וכמו שנאמר הנה אנכי הולך למות ויהיה פי' בת"ת בתורה הוא בי"ת בשביל :

במה יזכה נער את ארחו לשמור כדבריך :

יש להקשות דלמה כפל הענין במלות שונות דזיכוך האורח הוינו שמירת דבריו ולהי"ל אלא במה יזכה נער את אורחו ותו לא מידי · ועוד הינך היא תשובתו על שאלה זאת הרי תכף ומיד אחר זה אמר בכל לבי וכו' והנראה לומר שזה מיוסד על מ"ש בעל חובת הלבבות ע"ה שסיבת רוב נטיית האדם אל החומר היא מפני שיצר הרע בא לאדם מנעוריו ר"ל משנבער לצאת ממעי אמו והולך וגדל עמו לבדו עד שנעשה האדם בן שלש עשרה שנה ואז נעשה היצר הרע בגופו של אדם בן בית ושולט ידיו באדם מצד התמדת חברתו בו ואחר י"ג שנה בשבא היצר הטוב הרי הוא כגר וכאורח נטה ללון לגבי יצר הרע שכן הוא דרך העולם גיורא בארעא ויציבא בשמי שמיא ואם כן יצר הטוב בשאר תמיד ידו על התחתונה וזר מעשהו אצל האדם לכן ועל כן האדם יהיו רוב פניותיו לצד שמאל · ואפשר לומר שזו היא הסיבה שהכירוה רבותינו ז"ל לומר שאע"פ שהקטן פטור מכל המצות האמורות בתורה מחנכין אותו בקלת מצות כמו ציצית ולולב וכיוצא ואיזה החינוך אינו אלא מדרבנן כדי שלא יהיה הקטן מסור ביד יצרו לגמרי עד שבא אליו יצר הטוב ואז לא תסור מעליו אולתו אם לא בכח גדול וביד חזקה שיעמוד האדם ללחום מלחמת מצוה כנגד יצר הרע ובקושי יכול להפרד ממנו וכמו שאמר שהע"ה חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה:

זה אומרו במה יזכה נער את אורחו ר"ל במה יזכה ויזכך הנער בהיותו נער את אורחו אורח עקלתון כדי להחיש בח כחש הכחשת כחש הקדמוני הוא שטן הוא יצר הרע אחר שאין לו משטן ומשטנה מיצר הטוב עד עת בואו לכלל י"ג שנים ואף גם זאת בהיותו פטור מכל מילי דאורייתא ולאו בר חיובא הוא לשום מצוה מהמצות מה יהיה משפט הנער ומעשהו כשיגדל ותחל רוח ה' לפעמו אחר שכל אלה עברו משכיו והוא שוכן באלוני ממרא המורם אותו למרוד באביו שבשמים · השיבו המלך מלכו של עולם בתשובתו הרמתה כי יש לאיש תקוה במה שתדריכוהו במעגלי צדק בקלת מצות כדי שלא יהיה ריק וכיעור מכל וכל ביני ביני עד הגיע תור יצר הטוב לבא אע"פי שהוא פטור עכשיו מד"ת הטילו עליו צרכי קלת מדבריהם ר"ל לחיובו מדרבנן זה אומרו לשמור כדבריך ר"ל שהקב"ה משיב לדוד ע"ה על שאלתו שהיא במה יזכה נער את אורחו ואומר לו תדע מאי תקנתיה דזה הנער המנוער

מן

מן המצות היא לשמור איזה מצות כדכתיב ר"ל מדבריהם ולא מדין תורה :

אי נמי אפשר לפרש ע"פ מאי דאיתא בברכות שאמר ר' יוחנן לתלמידיו י"ר שיהא מורא שמים עליכם כמורא ב"ו אמרו לו עד כאן אמר להם והלואי ודוד ע"ה בא עכשיו לשאול להקב"ה מה תהי עלה על האדם הגדול בעבק"ס שמעניק חמה בקומתו והוא נער שעושה מעשה נערות ומורא שמים לא יעלה על ראשו ויען ה' את דוד ויאמר זאת עצתי שישים אל לבו בראותו בעצמו נוטה לעשות רצון יצרו ויאמר אלו מלך מן מלכי הזהירני על דבר זה מלעשותו היעלה על דעתי לפנות על ימין או על שמאל מדבריו וזה עם מלך ב"ו שאם אוסרני אין איסורו איסור עולם ואם ממיתני אין מיתתו מיתת עולם ק"ו בנו של ק"ו כשאני עובר את מצות המלך מלכו ש"ע שאם אוסרני איסורו איסור עולם ואם וכו' נמצא שכשישים האדם אל לבו אימת מלך ואימתו עליו בעברו על צוויו הוא נושא קל וחומר בעצמו ברצותו לעבור על אחת מכל מצות ה' וישוב ממנה · זה אומרו במה יזכה נער את אורחו ר"ל במה יעשה גבר ויזכה את אורחו בראותו בעצמו שהוא כמו. נער שדעתו מעט רבת עם הנערות וימי הבחרות אז אמר לו ה' לשמור כדבריך ר"ל שישים בדעתו לשמור דברי כאלו הם דבריך שאתה מלך ב"ו :

נתן תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך ה' אלהיך בכל מעשיך ובכל משלח ידך : כי לא יחדל אביון מקרב הארץ על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח את ידך לאחיך לענייך ולאביונך בארצך :

יש לדקדק בכפל נתן תתן ואמרו בגלל הדבר הזה שהוא מיותר ועוד שהל"ל. וגם כי לא יחדל אביון וגו' אחר שהוא טעם נוסף על טעם כי בגלל וגו' וגם כן מלת לאמר שנראה שאין לה שחר כיון דלא שייך כאן לאמר לאחרים ועוד למה ליה כל אריכות לשון זה לאחיך לענייך ולאביונך :

ולייישב זה נראה שחז"ל אמרו אם בא עני בשחרית תן לו · בערבית תן לו ואמרו עוד שהנותן צדקה מתברך בו' ברכות והמפייס מתברך באחד עשר :

זה אומרו נתן בשחרית תתן בערבית ולא ירע לבבך בתתך לו שלא ליתן עוד צדקה כלל כי אם לפיים בלבד ותחשוב כי בגלל הדיבור הזה שהוא הפיוס בלבד יברכך ה' וגו' בי"א ברכות שלא אמרתי שאדם יוצא י"ח בפיוס בלבד אלא מפני שלא יחדל אביון מקרב הארץ ואותו אביון אין לאל ידו לעשות צדקה מפני שאפילו העני חייב ליתן צדקה לזה אמרתי ושים מתק לשונו המורת הונו · על כן אנכי מצוך אתה האיש שיש ספק בידך לעשות צדקה לקיים שניהם לאמר דברי פיוסין וג"כ פתח תפתח את ידך ממש ולא תפתח פיך בלבד אלא בהצטרפותם השנים אתה חייב לעשות לאחיך לענייך ולאביונך אע"פ שהם מרובים ואינך יוצא י"ח בעשותך המתן והפיוס לאחד בלבד אלא גם לשני גם לשלישי גם לכל ההולכים אחרי העשירים לאמר הבו לנו ונאכלה :

אי נמי יש לומר שאירע מעשה בתלמיד חכם אחד שבא עני לביתו לשאול צדקה ומיאנה אשתו של ת"ח ליתן לו ואמר הת"ח לאשתו תני לו כדי שיתן לך הוא כשתצטרך לו כי זה גלגל שחוזר בעולם ובני אדם עולים ויורדים בו עניים יעשירו ועשירים יענו ואם לא תתנו לו אפשר שסופך להצטרך לו ולא יתן לך כי מדותיו של הקב"ה מדה כנגד מדה · זה אומרו תדע על מה ועל מה אמרתי לך שתצטרך ליתן ואין די לך בפיוס כי לא יחדל אביון מקרב הארץ ואפשר שתצטרך לו וכיון שכן אין די לך ממה שתקשט עצמך בלבד אלא תצטרך ג"כ לקשט בני ביתך שלא יעשו עוד כמעשיך שאתה רוצה לעשות עכשיו שלא ליתן כי אם לפיים ולך אמור להם שובו לכם מהמדה הזאת ואני ידעתי כי לא ישמעו אליך לכן ועל כן אנכי מצוך לאמר לכל אחד מבני ביתך אתה בני או אשתי לא תקפוץ את ידך מאחיך האביון כי אפשר שסופך פתח תפתח את ידך לזה אחיך ולאלו ענייך ואביונך כדי לקבל צדקה ולא יתנו לכם לכן תנו להם כדי שיתנו לכם כמו שאמר אותו חכם לאשתו כדי לקיים עליה :

אי נמי יש ליישב שני פסוקים אלו ע"פ מאי דאיתא בכתובות דמר עוקבא שלח ביד בנו ארבע מאות זוזי צדקה לעני א' בא אצל אביו ואמר לו אינו צריך לצדקה שהרי ראיתי אותו זורק היין בקרקע הבית כדי להברית הפרעושים אמר לו אביו א"כ הוא ודאי מפונק הוא וצריכין אנו להטפל אפילו בתפנוקיו דהא כתיב די מחסורו אשר יחסר לו ואפי' עבד לרוץ לפניו הוסיף לו עליהם ת' זוזי אחרים ושלחם לו אבל רבי יוחנן לא עשה כן אלא כשאמר לו בנו שמעתי בני ביתו שואלים אותו במה אתה סועד אם על מפות משי אם על מפות פשתן חזר ולקח המעות מיד בנו ואמר א"כ רמאי הוא ולא עשה כמר עוקבא שהוסיף לו עליהם והחזירם לו ודעת מר עוקבא בזה שמאחר שיש בעולם מי שהם עניים בודאי אין ראוי לו לאדם למנוע הצדקה מפני הרמאים ובהדי הוצא לקי כרבא שאין אנו אחראין לרמאין ולכן אין ראוי לאדם לחקור ולדרוש על כל מי שפושט ידו לקבל אם איש עני הוא בודאי אלא יעשה מה שעליו לעשות ושומר פתאים ה' · זה אומרו נתן תתן ר"ל בתחלה נתן כפי מה שתדע במכסת העני ההוא ואם תדע שהוא מפונק משאר העניים התן בכפלים כדי שימצא לעשות אותו העני שאינו אלא לו בלבד מבלתי שאר העניים כמו זה שופך היין בקרקע המשכן ולא ירע לבבך בתתך לו לחקור עליו בשבע חקירות אם הוא מוכרך אם לאו אלא הבא הענין הזה סמוי מעיניך ותדע למה כי בגלל הדבר הזה שהוא הסמוי מן העינים הוא יתברך יברכך בכל וגו' כאומרם ז"ל אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מן העין וכל המדות הם מדה כנגד מדה ואם אתה אינך נותן צדקה עד שתדע מה יש לו בבית הקב"ה ג"כ אינו נותן לך עד שיראה אם אתה מוכרך אם לאו ואינו נותן לך מבלי השקפה כמו שהיה מקודם לכן שנותן לך ברכה בדבר הסמוי מן העין ונפקא מינה שלפעמים אפשר שאינך מוכרך והוא שולח ברכה במעשה ידיך מצד שמכות מעשה ידיך סמוי מן העין ולכן צריך אתה לילך אחר מדותיו שאם אינך נותן צדקה לעני אלא עד שתדע בו שהוא מוכרך נמצאת מבטל מצות הצדקה אחר שכל זמן שאינך יודע אינך נותן דבשלמא אם אפשר שלא להיות עניים בעולם ניחא אבל בשלא ימנע היות עניים בעולם נמצאת אתה מבטל צדקה והיה בך חטא כי לא יחדל אביון שהוא אביון באמת מקרב הארץ :

אי נמי יש לפרש פסוק כי לא יחדל וגו' על כן אנכי מצוך לאמר פתח תפתח לכל מי שפושט ידו שרוצה לומר שמא תאמר כיון שהרמאים בעולם אני איני נותן אלא למי שמתחיל לפשוט ידו לקבל דמסתמא כיון שהוא התחיל לפשוט ידו קודם שאמרתי לו בא וטול וודאי עני הוא באמת אבל אותם שאינם פושטים אני איני מתחיל לומר להם בואו וטלו דמסתמא אלו לא היו רמאים והיו עניים באמת לא היו ממתינים לי עד שאתן להם אני מעצמי ובפרט שכשאשאלם עיני מהם הם אינם אומרים כלום אל תאמר כן כי לא יחדל אביון מקרב הארץ אשר אתה דר בה ובהיותך דר עמו בעיר הוא מתבושש לפשוט ידו אליך מפני שיודע בך שאתה יודעו ומכירו · על כן אנכי מצוך להתחיל במצוה ולאמר לאחיך לענייך ובפרט לאביונך אשר בארצך שמתבושש

ממך

ממך לאמר לכל אחד מהם פתח תפתח את ידך לקבל ולא תמתין להם עד שיהיו תובעים כפה :

אי נמי אפשר לפרש פסוק נתן תתן לו ע"ד מה שאמרו חז"ל מותר לנסות הקב"ה בענין הצדקה שנאמר הביאו את כל המעשר אל בית האוצר ובחנוני נא בזאת אם לא אריק לכם ברכה עד בלי די והן אמת אע"פ שמותר אין ראוי לו לאדם ליתן הצדקה וכוונתו בה כדי להתעשר שאינו דרך כבוד כלפי מעלה :

זה אומרו נתן תתן לו כמו שפירשנו ולא ירע לבבך לחשוב מחשבות רעות ופניות חיצוניות בתתך לו הצדקה שתהא כוונתך בנתינתה מפני שיברכך ה' כמו שנאמר אם לא אריק לכם ברכה עד בלי די אלא עשה הדברים לפועלם ודבר בהם לשמם וסוף השכר לבא :

נחפשה דרכנו ונחקורה ונשובה עד ה' : נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים : נחנו פשענו ומרינו אתה לא סלחת :

יש לדקדק בכתובים אלו חדא דלהיל"ל אלא נחפשה ונחקורה דרכינו ועוד דלא הול"ל אלא ונשובה אל ה' מאי עד ה' · ועוד מה יתן ומה יוסיף בשאת הלב אל הכפים שהם השמים וכי יש לאל ידם לעשות רע או טוב והלא אין עוד מלבדו כתיב · ועוד מי לא ידע בכל אלה כי האלהים בשמים עד שיצטרך לומר אל אל בשמים להיל"ל אלא אל אל ותו לא מידי · ועוד מה היא כוונתו באומרו נחנו פשענו וגו' שנראה כאלו הוא קורא תגר על העדר סליחת הפשע הלא משורת הדין שהפושעים ובפרט כשחטאו בכפלים כאומרו פשענו ומרינו יתחייב הכפשע לסלוח להם :

לכן נראה לומר שידוע הוא מחז"ל שכל ישראל ערבים זה בזה וכיון שכן אפילו יעשה גבר מעושהו מצד מעשה עצמו עדין קולר אחרים תלוי בצוארו ונתפש בעונות' ונלכד בשחיתותם מצד ערבות ואע"פ שהוא שב בתשובה על מעשיו הרעים תשובתו תלויה ועומדת בתשובת זולת ורשיה כחמימי · ועוד דרשו ז"ל בפסוק שובה ישראל עד ה' אלהיך אפילו כפרת בעיקר · וידוע הוא כי כל עבודות זרות שעבדו ישראל לעולם לא עלה על דעתם ח"ו שהם אלוהות וכדאי הם להיותם נעבדים כי אחדותו ית' לא נעלמה מעיני כל חי אלא כוונתם היא להיותם אמצעיים בינם לבין אביהם שבשמים ובאמצעות הכנתם יחול השפע עליהם שהם בלתי מוכנים וראיה לזה מה שאמר הכתוב במלכים ב' סימן י"ז את ה' היו יראים ואת אלהיהם היו עובדים ואם היו עובדים אותם ממש בתורת אלהות היכן היא יראתם את ה' והרי המודה בע"ז כיפר בכל התורה כולה אלא ודאי כדאמרן שאין כוונתם אלא להיותם אמצעיים כהאמצעות הסרסור בין המוכר ובין הקונה אלא שאע"פ כן טעות הוא בידם בהיותם חושבים שהקב"ה אינו משגיח אלא על ידי אמצעיים וכיון שכן ודאי בתשובה כל דהוא מתכפר להם עון עבודה זו אחר שכוונתם וסוף דעתם היא לעבודת בוראם אבל אם הם נמנעים מלשוב וחושבים שהקב"ה אינו מתרצה להם על עבירה גדולה כזו לא יצדק לומר עליהם שעשו תשובה באמת שהיא מחוסרת כפרה וקרוב לומר שאין הקב"ה מתרצה להם מפני שכיון שהגיעו לחשוב שאין הקב"ה מוחל על עון ע"ז אלו שעבדו הרי הגיעו לכלל מחשבת פיסול שאלו הנעבדים הם בני גילו של הקב"ה ח"ו ומתקנא בהם ועל כן אינו נוח לרצות והשוו עבד לקונו וזה שטות גמור הוא כי מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיו וכגבורותיו עד שיתקנא בהם והלא לא תהרבה קנאה אלא בדומים ובכל זה כתב בעל כתר מלכות ז"ל ולא יחסר כבודך בגלל עובדי בלעדיך כי כוונת כלם להגיע עדיך אבל הם כעורים מגמת פניהם דרך המלך וטעו מן הדרך ע"כ :

זה אומרו נחפשה דרכינו ונחקורה בדרכי אחרים מצד ערבות ונשובה עד ה' ר"ל אפילו נגענו עד כבוד ה' שעבדנו ע"ז כי כן הוא סדר השב בתשובה שיהיה מקשט עצמו תחלה ואחר כך מקשט אחרים כדכתיב התקוששו וקושו ואח"כ ישוב בתשובה כדי שלא יהיה כטובל ושרץ בידו לזה אמר נחפשה דרכינו שהוא קשט עצמך ונחקורה בדרכי אחרים ר"ל ואחר כך קשט אחרים ואח"כ כדי שלא נהיה כטובל וכו' ונשובה עד ה' ר"ל אפילו נגענו בכבוד השם בע"ז וכי תאמרו מה נוכל לתקן את אשר עוותו ידינו בשובנו בתשובה אחר שהיינו משתחוים להבל וריק ועבדנו ע"ז חלף עבודתנו באלהים נטע ה' הבעל אלה יתאפק ה' למחול ולסלוח על עון פלילי כזה בשוב רשע מרשעתו אל תאמרו כן אלא דעו איפו כי אלוה לא ישים אפו וחמתו עליכם אפי' על עבירה כזאת בשובנו בתשובה וטעם לדבר כי אע"פ שאנו רואים את המראה הגדול הזה בעלמנו שנשא לבבנו אל כפים שהם העננים וגלגלי השמים כדי לעובדם סוף סוף כוונתינו היא אינה אלא אל אל אלא שאנו חושבים שהאל לא יעשה חפצנו אלא בשמים ר"ל באמצעות השמים והכנתם וכיון שכן הוא בודאי הקב"ה מוחל ע"י התשובה על כן יהיו דבריכם מעטים בענינו יאוש התשובה כי כזו וכזו תוכל התשובה למחול אחר שכוונתנו כך היא וקרוב לומר שלא יחשב לנו זה כי אם שטות בעלמא · ותדעו אימתי יקרא עלינו שאנחנו פשענו ומרינו כאמרנו להשם יתברך אתה לא סלחת ולא הסלח על עון כזה כי אז יעשן אף ה' וקנאתו בנו על דברים כאלה כי זה אות ומופת על העולה על רוחנו שהאלוהות שעבדתם כדאי הם להיותם נעבדים ועל זה קב"ה אינו מוחל לכם אפי' בשובכם בתשובה מפני שמתקנא בהם ובמלאת אם כן השויתם עבד לקונו על כן לא יחיל טובכם ושלמותכם מלשוב בתשובה · ויהיה עכשו בי"ת בשמים היא בי"ת בשביל ולא בי"ת בתוך · וכתב הרד"ק שהשמים נקראים כפים מפני שהם כפופים ככף היד ומזה הענין השתמשו חכמים בלשונם באומרם מלך תחת כיפת הרקיע :

לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ : להטות משפט גבר נגד פני עליון : לעות אדם בריבו ה' לא ראה : מי זה אמר ותהי ה' לא צוה : מפי עליון לא תצא הרעות והטוב : מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו :

לבאורה נראה דהני קראי מלאים קושיות כרמון · חדא יש לדקדק במלת כל · ועוד מאי נגד פני עליון דקאמר הרי דבר פשוט הוא שאין דבר נסתר מנגד עיניו ית' · ועוד היינו להטות משפט גבר היינו לעות אדם בריבו ולמה כפל הענין במלות שונות · ועוד אחר שאמר שהטיית המשפט היא נגד פני עליון איך ואיככה חזר הכף ומיד סתר דבריו באומרו לעות וגו' ה' לא ראה · ועוד מי האמין לשמועה זאת שהשם לא ראה עוות הדין וכי מי שכתוב בו אין חקר לתבונתו ולפניו חשכה כאורה יאמר עליו לא ראה · ועוד אחר שאמר מי זה אמר ותהי ה' לא צוה שנראה שאין לך דבר שנעשה תחת השמש בלתי גזרתו ית' והכל בא מאתו הן לרע הן לטוב ויצא האדם נקי ממעשיו המקולקלים שהרי הוא מוכרח במעשיו מצד גזרתו ית' ונעקרה בחירת האדם מבית הבחירה איך חזר בדיבורו תוך כדי דבור ואמר

מפי

מפי עליון לא תצא הרעות והטוב והוציא מעשה הטוב והרע מן הכלל ומסר מפתח הבחירה ליד האדם · ועוד למה אמר מלת חי ולא הספיק לו לומר מה יתאונן אדם כיון שההתאוננות לא יצדק כי אם כמי שהוא חי · ועוד למה הוסיף מלת גבר אחר שאמר אדם :

ואפילו אחר אשר אמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים להביא כל אלו הקושיות לכלל ישוב עדין אני מקטני הבנה בדקדוק אחד שקול כנגד כלם והוא שאחר שמגלה זאת של אני הגבר היא אלפא ביתא משולשת והאות המשולש שלשה פעמים עולה למקרא אחד ובהעדר הצטרפותם השלשה עדין המקרא חסר ולא ניתן לתשלומין כי אם במעמד שלשתן אם כן מה התיחסות יש בין לדכא תחת רגליו וגו' ובין להטות וגו' וכן כלם שבל שלישיות המקרא מדברים בענינים שונים זה מזה שלים מלגיו ושלים מלבר והם עולות במקרא אחד · והלא אין סיגנון אחד עולה לכמה ענינים · לכן אמרתי שהכונה היא שכשחרב בה"מ ונכנס האויב והכה בישראל מכת חרב והרג ואבדן עד שנשפך דמם כמים ובכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה על ירושלם ולא השיב ידו מבלע אפילו לטובים שבהם · ונודע כי העולם השפל הזה אשר אנחנו בו ההוא יקרא ארץ עיפתה כמו אופל בית האסורים לגבי העולם העליון שהוא עולם הגלגלים ולכן יקראו בני אדם השוכנים בה אסירי ארץ · ופירש"י ז"ל גבי פסוק ודל לא תהדר בריבו שלא תאמר עני הוא זה וזה חייב לפרנסו אזכנו בדין ונמצא מתפרנס בנקיות לכך נאמר ודל וגו' · ואמרו ז"ל אין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא א"כ גוזרין עליו מלמעלה וכל זה הוא במילי דעלמא אבל בעניני הצדק והרשע לא וכמו שאמרו בפירוש במקום אחר הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים וכיון שכן הוא אין ראוי לו לאדם להתאונן אלא על העדר זכיותיו שהם בידו וברשותו אבל על הגדולה והגבורה והעושר והכבוד אין ראוי לו להתאונן מפני שהכל בגזרה כאומרם ז"ל טפה זו מה תהיה עליה וכו' והתאוננותו לא יחסר ולא יעדיף שאם הגזרה אמת החריפות שקר ואמרו ז"ל בפסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי וכי כולי עלמא בני מתי נינהו ותירצו צדיקים אפי' במיתתם קרוים חיים ורשעים אפי' בחייהם קרוים מתים · ולפי אלו ההצעות יתבאר לך כי מקראי קדש אלו הם בדרך שאלה ותשובה ומי שאמר זו לא אמר זו זה אומרו לדכא וגו' ר"ל היאות לו להשי"ת לדכא תחת רגליו כל אסירי ארץ בכללותם להמית צדיק עם רשע וטוביה חטא וזיגוד מינגד משיב להם המקונן כי זה היה לכם להטות משפט גבר ר"ל להניח נטיית משפט מי שהוא גבר בגוברין לגבי בעל דינו הדל ואייבתם הזכאי שהוא הגבר הנזכר וזכיתם החייב שהוא הדל לכן באה לכם מדה כנגד מדה מהשי"ת שהרשיע את הצדיק ולקו טובים ורעים · משיבים ישראל ואומרים וכי כל זאת באתנו בשביל כך והרי לא עשינו זה אלא נגד פני עליון ר"ל מגמת פנינו דרך המלך מלכו של עולם היתה וכוונתנו בזה לשמו יתברך כדי שיתפרנס הדל הזה בנקיות מן האיש הלזה ההולך בדרכי הצלחה · משיב להם המקונן לעות אדם בריבו ה' לא ראה ר"ל לעות אדם בריבו ולחייבו שלא כדין כדי שיתפרנס אחר ה' לא ראה ולא רצה במצוה זאת הבאה בעבירה כיון שראו ישראל תשובה נכונה זאת באו לו בטענה אחרת בענין הסרת הצדק ואמרו לא עלינו תלונותיכם כי על ה' ואעיקרא דדינא פירכא ולו יהי כדבריך שעשינו שלא כהוגן אעפ"כ אין אנו בני עונשים מפני שמוכרחים במעשינו ואין לך דבר שעומד בפני גזרתו יתברך ואם כן מי זה אמר ותהי ה' לא צוה · משיב להם ירמיה וכי סבורים אתם שגזרתו ית' בכל הענינים משלה בין במילי דשמיא בין במילי דעלמא דאם כן לא שבקיתו חיי לכל בריה דאפילו הצדיקים אינם נשכרים על צדקותם אלא יודע לכם דאין לך בידי שמים אלא שאר מלי דעלמא אבל יראת שמים והפכה אינם בידי שמים ומפי עליון לא תצא גזרת הרעות והטוב ר"ל הצדק והרשע אלא הם תחת ממשלת האדם וכיון שכן תדע על מה ועל מה ראוי לו להתאונן האדם הזה שהוא חי ר"ל צדיק וישר שנקרא חי אפילו במותו הוא להיותו מתגבר על חטאיו וכובש את יצרו מלעשותם על זאת יתאונן כל חסיד אבל על שאר מלי אין ראוי לו להתאונן כי לא יועילו אומרות אניות לבטל מה שעלה במחשבה לפניו ית' :

בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידך כי לא תדע איזה מהם יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים :

הנה הכתוב הזה קצת מבעלי המדרש פירשוהו על ענין הזיווג וקצתם פירשוהו על ענין הצדקה ולכל הפירושים יש לדקדק בו · חדא אמאי לא ערבינהו ותני בבקר ולערב זרע זרעך · ועוד אמאי קאמר ולערב בלמ"ד ולא קאמר ובערב כדקאמר בבקר · ועוד למה שינה בלשונו וקאמר אל תנח ידך בלשון שלילה ולא קאמר ולערב זרע זרעך כרישא דקרא · ועוד קשה מאי דקאמר כי לא תדע איזה מהם יכשר דמשמע מינה שמוכרח היא שאחד מהם לא יכשר ולמה לא יוכשרו שניהם כאמרו ואם שניהם כאחד טובים שהסברא נותנת ששניהם יוכשרו · ועוד אמאי קאמר ואם ולא קאמר או כמ"ש הזה או זה ועוד אמאי נקט מלת כאחד :

ולעד"ן לפרשו ע"ד שדרשו רז"ל על פסוק אלה תולדות נח נח איש צדיק שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים ולכן בא להזהיר את האדם ולומר בבקר זרע זרעך דהיינו בתחלת ימיך הדומים לבקר שהוא תחלת היום והכוונה לרמוז על עסק התורה וקיום המצות הנקראים זרע כמו שאמרנו ולכן אמר זרעך בכינוי ולא אמר זרע סתם לרמוז שעסק התורה וקיום המצות הם עיקר הזרע לפי שהוא זרע של קיימא · ואמר שגם בערב שהוא רומז לימי הזקנה אל תנח ידך מלעסוק בתורה ומלקיים המצות כי לא תדע איזה מהם יכשר · והכוונה היא שבתחלת ימיו של אדם יש בו כח לעסוק בתורה ובמצות על צד הריבוי וההפלגה שעוסק בתורה כל היום ובלילה לא יתן שנת לעיניו וכן יש בו כח לקיים מצות הרבה מה שאין כן בימי הזקנה שאפסו כחותיו ונחלשו ואינו יכול להרבות בעסק התורה והמצות א"כ תחלת ימיו של אדם יש בהם טובות חדא יתרה על ימי הזקנה שהיא ריבוי העסק בתורה ובמצות · וימי הזקנה יש בהם ג"כ טובות חדא שאינה מצויה בימי הבחרות והוא העסק התורה וקיום המצות שבימי הזקנה אע"פ שהם על צד המיעוט הם בכונה שלמה ורצויה לפניו ית' לפי שאין בהם פניה מהפניות החיצוניות אלא כלם לשם שמים שמאחר שנחלש תוקף יצרו יהיו כל פנותיו לצד ימין מה שאין כן בעסק התורה וקיום המצות שיהיו בימי הבחרות אע"פ שהם על צד הריבוי וההפלגה לא ינצל מהם שום פניה חיצונית ולפחות יהיה האדם מתלבש במדת הגאוה שהיא ריש כל מרעין כי בראותו את עצמו בגדר מעלת השלמות תגדל נפשו בעיניו ומתגאה ואע"פ שהשלמות וימי הזקנה נמשך משלמות ימי הבחרות וקיימא לן שההכנה היא גדולה מהמסובב ממנה הנה שלמות ימי הזקנה הוא לש"ש ולא לשום פניה חיצונית אע"פ שהוא על צד המיעוט יכנס בערך שלמות ימי הבחרות שהוא על צד הריבוי וההפלגה ויפול הספק בהם איזהו המוכשר יותר מחבירו וז"ש כי לא תדע איזה מהם יכשר ר"ל איזהו השלמות שיכשר יותר מחבירו ולכן אתה מחויב לקיים את שניהם דהיינו בבקר זרע זרעך וגו' · ומה שאמר ולערב ולא אמר ובערב

לרמוז

לרמוז שמה שאני מזהירך שבערב ג"כ תעסוק בתורה ובמצות מחשבה זו צריכה להיות אצלך מזמן התחלתך לעסוק בתורה ובמצות והכי קאמר בבקר זרע זרעך וג"כ יהיה בדעתך שלערב אל תנח ידך שאם לא יהיה בדעתך בתחלת למודך שתעסוק בהם גם בזמן הזקנה זה יורה שלא התעסקת בהם אלא מפני שאתה עושה אותם עטרה להתגדל בהם וקרדום לחתוך בהם לכן בתחלת למודך צריך אתה לחשוב שגם בימי הזקנה שאתה חלוש ותש כח אתה מתעסק בהם ולהכי קאמר אל תנח ידך בלשון שלילה ולא קאמר ולערב זרע זרעך לרמוז אע"פ שבימי הזקנה כחך תש וכלאה ואין אתה יכול לעסוק בהם כבתחלה בימי בחרותך מכל מקום אל תנח ידך מלהתעסק בהם כלל אלא צריך אתה להתעסק בהם כפי כחך · ולפי שרחוק הוא שישיג האדם שלמות התורה והמעשה ושלמות הכונה בתחלת ימיו לכן חלקם ואמר בבקר זרע זרעך לרמוז על שלמות עסק התורה וקיום מצותיה ולערב אל תנח ידך לרמוז על שלמות הכונה בהתעסקו בהם והשתא אתי שפיר מאי דקאמר ואם שניהם ולא קאמר או ומה שהוסיף מלת כאחד לרמוז שרחוק הוא שישיג האדם שלמות עסק התורה והמצות ושלמות הכונה בהם בזמן הבחרות ואם זכה האדם לשניהם כאחד בעת אחת בזמן הבחרות טובים השנים מן האחד :

למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מה׳ ומאלהי משפטי יעבור : הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם ה׳ בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו :

יש לדקדק בכתובים אלו כמה דקדוקים · חדא דקאמר יעקב וישראל דיעקב היינו ישראל ולמה כפל דבריו אע"ג דדרשו ז"ל גבי כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל דבית יעקב רומז אל הנשים שיאמר להם בלשון רכה וישראל רומז אל האנשים שיאמר להם דברים הקשים כגידין היינו בשמה דהיכו ע"ה הוא המדבר אליהם אבל כאן שהם המדברים למה כפל דבריו ואמר יעקב וישראל וכפל דבריו ג"כ באמירה ודיבור · ועוד צריך להבין מה היא הכונה באמרו נסתרה דרכי מה׳ וגו׳ · ועוד למה אמר מלת נסתרה לשון עבר ולא אמר מסותרת דרכי שהוא לשון הוה כמו שאמר משפטי יעבור שהוא לשון הוה ולא קאמר משפטי עבר · ועוד צריך להבין מה שהוכיח אותם ואמר להם הלא ידעת אם לא שמעת דמשמע מיניה שהשמיעה מאחרים היא עדיפא ממה שישיג על ידי ידיעת עצמו וזה אי אפשר לפי שמה שישיג האדם על ידי ידיעת עצמו וראיית חושיו הוא מאומת וברור אצלו יותר ממה ששומע מאחרים · ועוד צריך להבין איך התוכחה הזאת שהוכיחם ואמר להם אלהי עולם ה׳ וגו׳ שייכא לדבריהם שאמרו נסתרה דרכי מה׳ וגו׳ · ועוד למה כפל דבריו ואמר נסתרה דרכי מה׳ ומאלהי וגו׳ והיה לו לומר נסתרה דרכי מה׳ וממנו משפטי יעבור · ועוד למה תחלה קראו בשם ה׳ ואח"כ קראו בשם אלהים ועוד למה נקט אלהי בכינוי ולא קאמר ומאלהים משפטי יעבור :

לכן הנראה בעיני הוא שהכונה היא שישראל היו כופרים בהשגחתו ית׳ על מעשה הצדיקים ויושרם וכשרונם ומטילים דופי בדיניו ית׳ וכפירת ההשגחה הוא דבר קשה מאד ולכן לא היו אומרים דבר זה אלא בנחת ולשון רכה אבל הטלת דופי בדיניו ית׳ שהיא פחותה מכפירת ההשגחה היו אומרים אותה בקול רם ובדברים קשים והיו אומרים אע"פ שמקדמת דנא היה משגיח על מעשה הצדיקים ועל מעשה הרשעים ומשכיר ומעניש עכשיו נסתלקה השגחתו מעל מעשה הצדיקים ואינו נותן להם שכר לפי שאינו מכיר במעשיהם ולא נשארה השגחתו אלא על מעשה הרשע והתחיל להעניש עליו והעונש שמעניש על מעשה הרשע הוא על צד הרבוי והפלגה יותר מן הראוי ולכן כשבא הנביא להוכיחם על כפירת ההשגחה במעשה הצדק והיושר קראם בשם יעקב המורה על עקבה ורמיה שכיון שאומרים דבר זה בנחת ולשון רכה זה מורה על תחבולותם ורמאותם שיודעים בטיב השגחתו ית׳ על טוב ועל רע כמ"ש הלא ידעת אם לא שמעת וגו׳ ואע"פ כן מדברים בתחבולה ובמרמה לפי שבעלי התחבולות והמרמה בשעושים איזה תחבולה להכשיל את זולת הם מדברים בנחת ולשון רכה ולכן הנביא נקט לשון אמירה ואמר למה תאמר יעקב ומה היא כפירת ההשגחה מה שאתם אומרים נסתרה דרכי ר"ל אע"פ שמקדמת דנא היה משגיח על מעשה הצדק והיושר ומשכיר עליו עכשיו נסתרה דרכי מה׳ שהם המעשים הטובים שאני עושה שעליהם רומזת מלת דרכי המורה על הדרך הסלולה והישרה כמ"ש והודעת להם הדרך ילכו בה ועל הטלת דופי בדיניו ית׳ שהיו אומרים אותו בלשון רם ובלשון קושי אמר לשון דבור המורה על הקושי ולכן אמר ותדבר ישראל שהוא לשון קושי ולגבי כפירת ההשגחה על מעשה הצדק אמר מה׳ שהשם ה׳ מורה על שהוא נאמן לשלם שכר ועכשיו נסתרה דרכי ממנו ואינו מקבל שכר ולגבי הטלת דופי בדיניו אמר שם אלהים המורה על מדת הדין והכונה היא שבמדת הדין הוא מעניש לחוטא יותר מהראוי לו וז"ש ומאלהי משפטי יעבור ר"ל משפטי ועונשי על חטאי יעבור שורת הדין דהיינו חוץ לשורת הדין ונקט יעבור לשון הוה המורה התמדה ונקט אלהי בכינוי ולא אמר מאלהים לומר אע"פ שהוא אלהי ואין לי עוד אלוה זולתו ואני מיחדו בתכלית היחוד הוא מעניש אותי יותר מן הראוי ולכן הנביא הוכיחם על זה ואמר הלא ידעת אם לא שמעת וגו׳ והכונה היא לומר להם למה אתם מחזיקים טובה לעצמכם בהיותכם עובדים את ה׳ ומיחדים אותו כי הלא ידעת אם לא שמעת וגו׳ ר"ל אם לא שמעת מאחרים העובדים עבודה זרה שהוא יחיד ומיוחד ומלכותו בכל משלה לפי שהם כופרים בו ועובדים זולתו הנה אתה ידעת ידיעה תמה ונאמנה כי אלהי עולם ה׳ שהוא אלוה ושופט על כל העולם ואין עוד אחר ואפס זולתו ולמה לכם להחזיק טובה לעצמכם בהיותכם עובדים לו ומיחדים אותו :

אי נמי יש לפרש אם לא שמעת לשון הבנה כמו כי שמע יוסף כי יש מי שהשיג אלהות הקב"ה ואחדותו בחקירה ודרישה על ידי ראיות מופתיות כאברהם אבינו ע"ה וכיוצא בו שהשיגו אחדותו ית׳ על ידי ראיות מופתיות ולכן אמר אם לא שמעת דהיינו לא הבנת מעצמך אחדותו ית׳ על ידי חקירה ודרישה הלא ידעת מאחרים שהודיעוך אחדותו אחר החקירה והדרישה וא"כ למה אתה מחזיק טובה לעצמך על עבודתך אליו ושמא תאמר שמה שהוא מלך על כל העולם הוא כדרך המלכים שכובשים עיירות רבות של אחרים ומולכים עליהם כן הקב"ה כבש העולם מאחרים בחזקתו ובתוקפו ומלך עליו לכן הוסיף ואמר בורא קצות הארץ ר"ל שברא כל העולם כלו ואפי׳ קצות הארץ כי כלם מעשה ידיו ולא שכבש אותם מאחרים ומלך עליהם א"כ מאחר שכן הוא לא ייעף ולא ייגע שהסתלק ממנו השגחה על מעשה הצדיקים ולכן אין ראוי לכם לכפור בהשגחתו · וכנגד מה שאתם מטילים דופי בדיניו ואומרים שהוא מגזים בעונש ויוצא חוץ לשורת הדין הס כי לא להזכיר דבר זה כי לא מחשבותיו מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכיו ועמקו מחשבותיו ואין מי שישיג אותם אפי׳ אחר החקירה והדרישה ואיהו לא עביד דינא בלא דינא וז"ש ואין חקר לתבונתו ולכן הרחיקו מעליכם אלו הסברות המשובשות ושובו אל ה׳ כי הוא משגיח על כל פרטי הנמצאים לתת לאיש כדרכיו וכפרי מעלליו :

תורת

DUKE UNIVERSITY LIBRARY

תורת ה' תמימה משיבת נפש. ר' לוי ורבנן ר' לוי אמר למה תמימה לפי שהיא משיבת נפש ורבנן אמרי למה משיבת נפש לפי שהיא תמימה. עכ"ל:

ראוי לשית לב ולדקדק מאי קשיא להו בכתוב הזה שדרשוהו כך ולמה רבנן לא דרשי ליה כדרבי לוי אלא בהפך. והנראה בעניי לומר דתרווייהו קשיא להו קרא דלא קאמר ומשיבת נפש בוא"ו והוה משמע מינה שתורת ה' היא תמימה דהיינו שהיא שלמה מכל מיני שלימיות שמלבד המצות והמשפטים שבה יש בה ג"כ ענייני המוסר וד"א ומכל ההנהגות ישרות וכלולים בה ג"כ כל החכמות החיצוניות. ועוד שמשיבת נפש דהיינו תחיית המתים אבל השתא דנקט משיבת בלא וא"ו משמע דהא תליא בהא שמה שהיא תמימה הוא מפני שהיא משיבת נפש ולרבנן בהפך ולכן דרשוהו כך. והכוונה בדבריהם ז"ל היא שמלת תמים נאמרת על מי שיש בו מדות טובות יתרות על צדקתו כמ"ש נח איש צדיק תמים משמע שיש צדיק שאינו תמים וכן יודע ה' ימי תמימים שהם צדיקים תמימים ר"ל שמלבד צדקתם הם תמימים במדות טובות היתרות על צדקתם וכן הצור תמים פעלו שפעולותיו יתרות על הצדק שבו וכן מלת תמים נאמרת על העדר החסרון כמ"ש שה תמים שהכוונה שלא יהיה בעל מום ולא מחוסר אבר לכן דרש ר' לוי ואמר תדע לך למה התורה נק' תמימה לפי שהיא משיבת נפש והכוונה היא לומר שהסברא נותנת שמי שחטא ועבר על דברי קונו לא תועיל לו התשובה כמ"ש והנפש החוטאת היא תמות אבל התורה בתמימות שבה שהם המדות הטובות שבה היתרות על משפטי צדק שבה וימינה פתוחה לקבל השבים מרשעם וז"ש למה היא תמימה לפי שהיא משיבת נפש שהיתה אבודה מחמת רשעה ומרדה והולכת לגיהנם והיא משיבה אותה להחזירה על כנה על ידי קבלת התשובה. ורבנן מפרשי מלת תמימה על העדר החסרון ממנה כפי' שה תמים והכוונה היא אע"פ שקבלת התשובה מהשבים הוא דבר קשה שאין השכל סובלו מכל מקום כיון שזכה לשוב בתשובה ונתחרט על פשעיו והתודה עליהם אין קושי כל כך על קבלת תשובתו אבל הקושי העצום הוא על שזכה לזמן התשובה לפי שהיה ראוי להיות נעקר מן העולם באותו זמן שחטא והפליג בתפלה ובפשעים ובמרדים ולא עוד שלא נעקר מן העולם בימי פחזותו אלא היה מצליח במעשיו ויושב בכבודו של עולם בלי שטן ובלי פגע רע אלא בשובה ונחת כפי חפצו ורצונו, א"כ העדר היסורין והמקרים רעים ממנו הוא קשה יותר מקבלת תשובתו שכפי מעשיו הרעים היה ראוי לו להיות נעקר מן העולם ולא יזכה לתשובה ולכן רבנן דרשי האי קרא בהפך מדר' לוי ואמר למה משיבת נפש לפי שהיא תמימה ר"ל תדע לך למה היא נותנת רוב שלוה ושלום ונחת רוח לרשעים בימי פחזותם ואינה עוקרת אותם מן העולם לפי שהיא תמימה ואין נמשך ממנה שום חסרון לרשעים כי פירוש תמימה אין בה חסרון ר"ל שאין יוצא ממנה שום חסרון אפי' לרשעים העוברים על מצותיה וכפי זה פירוש מלת משיבת לשון הנחה ומנוחה כמו בשובה ונחת תושעון:

אי נמי יש לפרש דברי רבנן בענין אחר והוא כי אע"פ שהתורה אינה עוקרת הרשע מן העולם בימי פחזותו ואדרבה היא נותנת לו הצלחה מרובה אפשר מפני שיש לה תקוה שבעודו חי הוא חוזר בתשובה. אבל הקושי העצום הוא שאפי' מת בעונו ובפשעיו שמחמת רוב רשעו ומרדו נגזרה עליו מיתה ונפשו הלכה לאבוד ואפי' הכי היא מטפלת בו לתקן נפשו ומחזירתו לעולם הזה ע"י גלגול הנשמות כדי לקיים המצות שעבר עליהם ולא יגיע שום חסרון לנפש על ידה וז"ש רבנן למה משיבת נפש לפי שהיא תמימה ר"ל למה התורה מטפלת בנפש להחזירה לעולם הזה לתקנה לפי שהיא תמימה ואין נמשך ממנה שום חסרון לבריות. ואע"פ שמלת תמימה כוללת כל מיני תמימות הכא דקאמר למשיבת נפש פליגי בה ר' לוי ורבנן ר' לוי סבר שהיא מורה על דבר שהוא לפנים משורת הדין שהוא קבלת התשובה ורבנן סברי שהיא מורה על העדר החסרון כמו שפירשנו:

יעזב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו וישוב אל ה' וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח:

יש לדקדק בכתוב הזה כמה דקדוקים. חדא דלא הו"ל למימר אלא יעזוב רשע רשעו. ועוד דאיש און היינו רשע ולמה כפל דבריו. ועוד כיון שעזב דרכו בודאי הגמור שאבדו עשתונותיו ומחשבות רשעו. ועוד אמאי קאמר מחשבותיו בלשון רבים ולא קאמר מחשבתו לשון יחיד כמלת דרכו שהיא לשון יחיד. ועוד מלת וישוב יתרה היא שכיון שעזב דרכו הרי הוא שב. ועוד אם נאמר שהם שנים דכיון שהם שנים רשע ואיש און היה לו לומר וישובו אל ה' לשון רבים ועוד מאחר שאמר וישוב אל ה' וירחמהו למה כפל דבריו ואמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. ועוד מאחר שאמר וישוב אל ה' למה חזר ואמר ואל אלהינו ולא היה לו לומר אלא וישוב אל ה' וירחמהו כי ירבה לסלוח. ועוד למה מעיקרא נקט שם ה' שהוא מדת רחמים ואחר כך נקט שם אלהים שהוא מדת הדין. ועוד אמאי נקט אלהינו בכינוי ולא נקט אלהים סתם. ועוד צריך להבין מהו הרבוי שייך בסליחה:

והנראה לעניות דעתי הוא ע"ד שאמרו רז"ל שתיקון העבירות היא בהנהגת האדם לעשות ההפך שהוא לקצה אחרון זמן מה ואחר כך יחזור אל הממוצע דרך משל אם חטא בניאוף שהוא דבר אסור יגדור את עצמו בפרישותו מאשתו שהיא היתר זמן מה וכן אם חטא במדת הגאוה יגדור את עצמו במדת הענוה והשפלות במאד מאד זמן מה וכן אם חטא במדת הכילות יגדור את עצמו במדת הנדיבות עד למאד זמן מה ואחר כך יחזור אל מדת הממוצע וכן על זה הדרך יתנהג בכל עבירה שהוא עושה שהולך אל קצה אחרון זמן מה ואחר חוזר אל הממוצע:

ולכן אמר שהרשע הזה שהוא מפורסם ברשע שפרץ גדר ויצא חוץ לשורת הדין ועבר עבירות תקנתו היא במה שיעזוב דרכו של היתר זמן מה כמו שאמרנו. וכן איש און שהוא עובר עבירות בסתר ומלא מרמות ותוך וחושב מחשבות רבות להסתיר מעשיו הרעים שלא ירגישו בהם הבריות ונמשך לו מהם נזק ומניעה אל מבוקשו בכלל כדי לתקן עצמו צריך ג"כ לעזוב מחשבותיו הצריכים לגופו שאין בהם איסור זמן מה כדי שלא יהיה נכשל במחשבת איסור ואחר שנתקן הרשע חוזר לדרכו הראשון ואיש און חוזר למחשבותיו הראשונים שהם על דרך הממוצע. וז"ש וישוב ר"ל שחוזר למדת הממוצע הראשונה והא דקאמר וישוב ולא קאמר וישובו לרמוז לנו שאפי' תשובת יחיד רצויה לפניו ית' אבל כשחוזר למדת הממוצע שהיא בהיתר יהיו כל מעשיו לש"ש ולא לפניות חיצוניות וז"ש אל ה' ר"ל כשישוב אל מדת הממוצע אע"פ שהוא בהיתר יהיו כל מעשיו לש"ש ואז ה' שהוא מדת רחמים ירחמהו וימחול עונו אבל לא מחילה גמורה כיון שהיא תשובת יחיד אבל צריך לשוב בתשובה ג"כ בזמן שהוא דן את כל העולם דהיינו בראש השנה ויום הכפורים שלזה חזר ואמר ואל אלהינו שהוא מדת הדין ובכינוי ר"ל ומוסיף תשובה אחרת בזמן שהוא דן את כלנו כי באותו זמן ירבה ויוסיף למחול לו להיות מחילה גמורה כי מתחלה בתשובת היחיד היתה מחילה שאינה גמורה. אי נמי יש לפרש כי ירבה לסלוח ר"ל כי בזמן הדין שהוא ר"ה ויוה"כ ירבה לסלוח דהיינו לכל כללות ישראל ואתה בכללם ימחול לך מחילה גמורה:

אי נמי יש לפרש זה דקאמר דרכו מיירי ברשע שהתמיד ברשעו

זמן

זמן רב ולהכי קאמר דרכו לומר זהו דרכו ומנהגו כמו זה דרכו כבר לו שמשכו תוקף יצרו נטמע בעבירות ויגיע רבים ואע"פ שמאמין ויודע דאית דין ואית דיין כח תאותו וחמדתו להנאת החומר החשיך את עיני שכלו ועם מראות עיניו ומהשכיל לבו ולכן אמר יעזוב רשע דרכו ומנהגו כמעשה הרשע אבל איש און המפורסם לכל העולם שהוא איש און טועה בלבו ואומר דלית דין ולית דיין ולכן הוא מפקיר עצמו לעבור עבירות קלות וחמורות על סמך סברתו הרעועה ולכן הוסיף ואמר ואיש און מחשבותיו לרמוז אל הרשע הזה שהוא חמור יותר מהראשון ולכן כנגד הרשע הראשון שלא עבר עבירות אלא מכח תוקף יצרו אמר וישוב אל ה' שהוא מדת רחמים וירחמהו וימחול עונו אע"פ שהיא תשובת יחיד כגון שעשה תשובה גמורה בכל תנאיה אבל לרשע השני שהוא חמור מהראשון כחשבו כי לית דין ולית דיין לא תספיק לו תשובת היחיד למחול עונו ולא יכופר עונו אלא כשישוב בזמן תשובת הצבור וז"ש ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ר"ל הרשע הזה שמטיח דברים כלפי מעלה שאינו מאמין שהוא אלהינו והוא שופטנו ודיין שלנו והוא סובר שאינו אלוהו דלית דין ולית דיין לא יכופר עון הרשע הזה אלא כשישוב בתשובה בזמן תשובת הצבור וז"ש ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ר"ל הנוגע באלהינו ואומר שאינו אלהיו אין מוחלין עונותיו אלא בזמן שירבה לסלוח דהיינו בזמן הדין שהי תשובת הצבור והשתא אתי שפיר מה שהתחיל בשם הוי' וחזר ואמר שם אלהים בכינוי לרמוז למה שאמרנו כי הרשע השני אע"פ שכפר בעיקר תקובל תשובתו כמו שאמרו רז"ל שובה ישראל עד ה' אלהיך אפי' כפרת בעיקר ומה שאמר וישוב אחר שכבר אמר יעזוב רשע וגו' דהיינו תשובה הגונה היא שלא יספיק לרשעים סור מרע ועזיבת החטא בלבד אלא אחר עזיבת החטא צריך להתקרב ולשוב אל ה' לקיים מצותיו ולעבדו בלבב שלם שהוא ועשה טוב דלהכי חזר ואמר וישוב אל ה' ר"ל להתקרב אליו ולעשות רצונו:

אי נמי אפשר לפרש דהאי רשע דקאמר היינו שאינו רודף אחר העבירה להשיגה אבל אם נזדמנה לו עבירה תכף ומיד הוא נכשל בה והא דנקט מלת דרכו לפי שהוא חלוק מאיש און שרודף אחר העבירה ואיש און היינו שרודף אחר העבירה להשיגה וחושב מחשבות של תחבולות ומרמות כדי להשיג העבירה וז"ש יעזוב רשע דרכו שהוא רשע בלי מחשבה הקודמת לעבירה ואע"פ שהוא רשע כיון שרשעו הוא על צד המקרי והזדמן תשובתו קלה מתשובת איש און שהוא עובר עבירות בעצם ותשובה שהיא אחר המחשבה להסכמת העבירה ועל זה אמרו רז"ל הרהורי עבירה קשים מעבירה שכיון שנכנס למחשבת העבירה היה לו להסתכל בתכליתה שהיא רע ומר שכיון שהיה לו שהות להסתכל בתכליתה ולא נסתכל לכן אמרו הרהורי עבירה קשים מעבירה ולכך ברשע שעושה עבירה פתאום בלי קדימת המחשבה אמר וישוב אל ה' שהוא מדת רחמים וירחמהו לפי שלא קדמה לו מחשבת העבירה אבל באיש און שהוא רשע על ידי קדימת המחשבה של רמאות ותחבולות אמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח ר"ל שלא תועיל לו התשובה למחילה גמורה אלא כשישוב בזמן שהוא אלהינו דהיינו שהן בשלותינו שאז ירבה לסלוח לכל עדת ישראל ונסלח לאיש און ג"כ בכללם אבל על ידי תשובתו יחידי לא יזכה למחילה גמורה:

סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו:

אע"פ שכבר פירשתי בו כמה פירושים נראה לי בו עוד פירושים אחרים. ויש לדקדק בו שלא היה לו לומר אלא סור מרע ותו לא שכיון שהזהיר שלא לעשות רע ממילא משמע שיעשה טוב שהם המעשים טובים. ועוד למה הוציא מכלל המעשים טובים בקשת השלום ופירט אותה מאחר שהיא בכלל מאמר ועשה טוב. ועוד למה כפל דבריו בלשון בקשה ורדפהו היה די לו באחד מניהם:

לכן נלע"ד לומר לפי שמזגי בני אדם וטבעיהם משונים ומחולפים זה מזה יש אדם שהוא בגדר הכועס ומתרשל במעשיו ובענייניו ואינו רוצה לטרוח ובא לו זה מחמת מזגו וטבעו שהוא קר ומזג זה נמשכים ממנו שני דברים אחד מועיל ושני מזיק לפי שבענין מצות לא תעשה הוא מועיל בשב ואל תעשה שהוא דבר המסכים לטבעו ומזגו ובענין מצות עשה הוא מזיק שמתרשל ומתעצל בקיומם מפאת מזגו שהוא קר ויש אדם אחר שהוא קל הכועס וטבעו נוטה אל הטורח והיגיעה ובא לו זה מפאת מזגו שהוא חם ונמשכים ממנו ג"כ שני דברים אחד מועיל ושני מזיק והוא שבענין קיום מצות עשה הוא מועיל שיהיה טורח ועמל בקיומם ומזיק בקיום מצות לא תעשה מפני שהוא קל הכועס ונכשל בעבירות לכן בא המשורר להזהיר האדם ולומר שישתדל האדם לקנות שני המזגים ולחברם בגופו ולהתנהג בהם בדברים המועילים ואע"פ שאין מזגו נוטה אלא אל אחד מהם ישתדל לקנות המזג השני כדי לקיים מ"ע ומצות לא תעשה וז"ש סור מרע בשב ואל תעשה שזה נמשך ממזג שהוא קר והלחב והחמם וערת ועשה טוב שזה נמשך ממזג שהוא חם ואם יקשה עליך לחבר שניהם בגופך לפי שהם מנגדים זה לזה ומתרחקים זה מזה בקש עליהם שלום על צד החברה ושינוי הטבע ויהיו שניהם מחוברים בגופך ושלום ביניהם והתנהג במזג הקר במצות לא תעשה ובמזג החם במצות עשה ואתה משתלם בשלמות המעשה ומפני שקבוץ ההפכים הוא דבר קשה ביותר לכן הוסיף ואמר מלת ורדפהו:

אי נמי יש לפרש בענין אחר והוא שקיום מצות לא תעשה נמשך ממנו הרחקת הנזק שהם העונשים הנאמרים בהם וקיום מצות עשה נמשך ממנו הקרבת התועלת שהוא השכר הגשמי והרוחני ולכן אמר סור מרע כנגד מצות לא תעשה ועשה טוב כנגד מצות עשה ולפי שהעובר עבירה נעשה אויב להקב"ה ואין הקב"ה דורש שלומו וטובתו כמ"ש אין שלום אמר ה' לרשעים ואדרבה הוא מעונשו לכן כנגד סור מרע שהוא כנגד מל"ת אמר בקש שלום דהיינו שיהיה שלום בינך ובין הקב"ה כדי להרחיק ממך הנזק וכנגד ועשה טוב שהוא כנגד מצות עשה שהם להקרבת התועלת אמר מלת ורדפהו ר"ל רדוף אחר הטוב והצדק להקרבת התועלת כמ"ש צדק צדק תרדוף למען תחיה וירשת את הארץ:

ת"ו של ב"ע

Chfa
1/83

Div.Sch.
BS
1465
.A9
1871